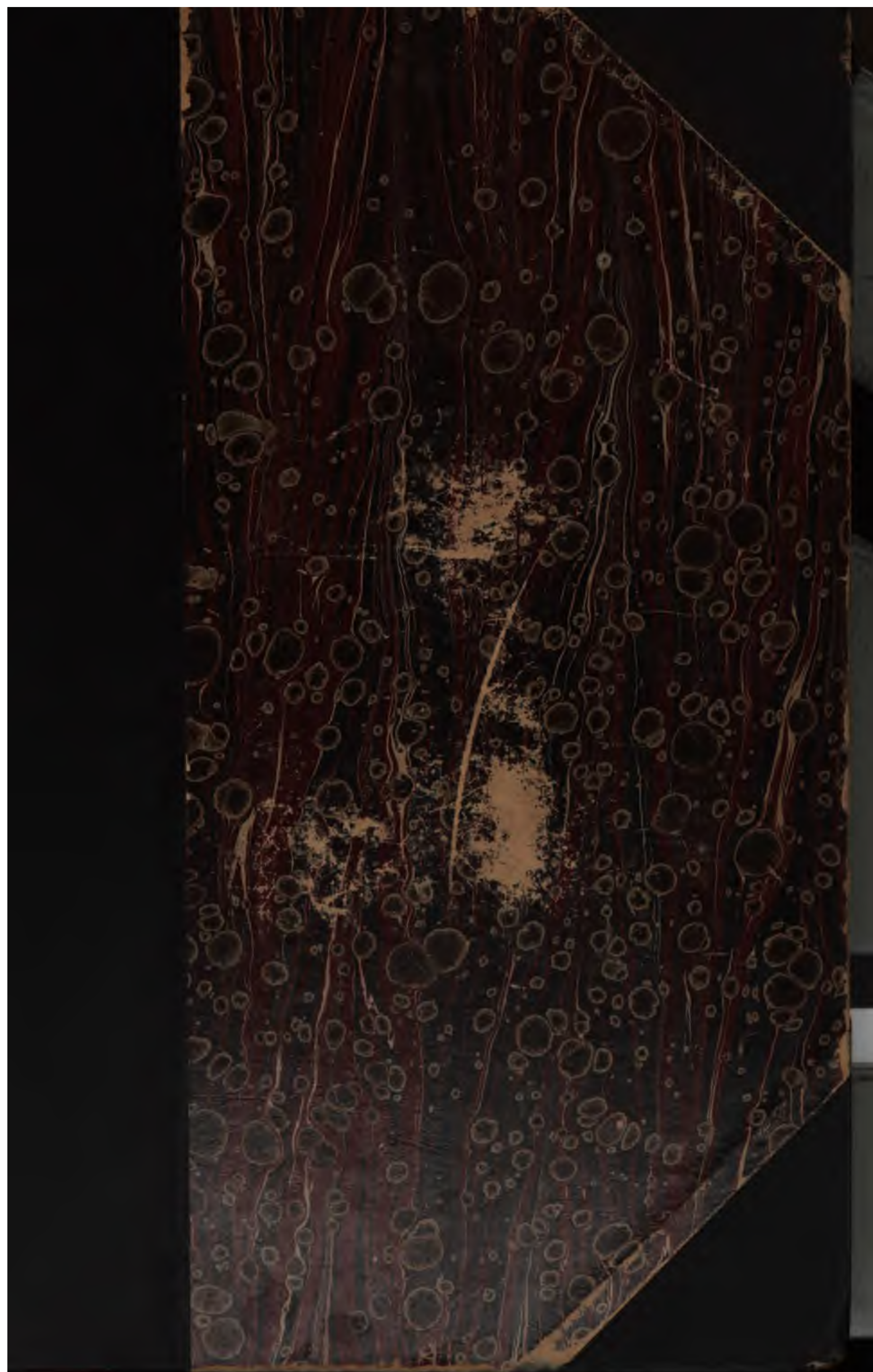

CSANÁD VÁRMEGYE

TÖRTÉNETE

1715-IG.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK

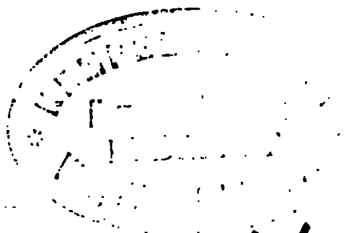
MEGBÍZÁSÁBÓL ÍRTA

DR BOROVSZKY SAMU.

MÁSODIK KÖTET.

A VÁRMEGYE RÉSZLETES TÖRTÉNETE.

TÉRKÉP-MELLÉKLETTEL.

BUDAPEST, 1897.
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA PALOTÁJÁBAN.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA, BUDAPESTEN.

ELŐSZÓ.

Csanád vármegye történetének *befejező* részét veszi e kötetben az olvasó.

Miként a mult évben megjelent első kötet, úgy ez a második is a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának birálatán ment át. A Bizottság f. évi június 5-ikén tartott ülésében fogadta el a kéziratot kiadásra.

E kötet a régi vármegye összes városainak és falvainak részletes történetét foglalja magában, a mennyire ez a meglévő kútfők segítségével össze volt állítható. Összesen 17 város és 275 falu, vagyis együttvéve 292 helység állott az egykori Csanád vármegye területén. E helységek, mint történetök bizonyítja, sok pusztuláson mentek át, s részben újra fel is támadtak romjaikból. Mégis, milyen kiáltó az ellentét a mult és a jelen közt, ha tekintetbe vesszük, hogy a mai vármegye mindössze csak 30 helységet foglal magában. A mult és jelen között levő ez az arány egymaga mutatja, hogy e vármegyének viszontagságokban gazdag története van.

Ha a szives olvasó lapozgatni kezdi művemet, azonnal tisztába jön a módszerrel, melyet az egyes helységek történetének kidolgozásában követtem. Külö-

nösen fel fog tünnie, hogy a czímlapon kitett 1715-ik évnél nem állapodtam meg, hanem a ma is meglévő helységek történetét összeköttetésbe igyekeztem hozni a jelen idővel. Erre nem voltam kötelezve; inkább csak az észszerűség utalt rá, hogy csonka munkát ne végezzek. Mindazáltal ki kell itt emelnem, hogy e részben behatóbb kutatásra nem maradt időm s jobbára csak az utamba került, de kritikailag is megbízható adatokat használtam fel. Ép azért itt a birtokviszonyokra sem lehetett súlyt fektetnem. Meg vagyok győződve, hogy azoknak, kiket szülőföldjük története érdekel, így is kedves dolgot cselekedtem.

Az egyes helységeknél közölt elöljárói és lelkészi névsorok is, beismerem, szerfölött hiányosak; de a semminél jobbnak láttam inkább töredékeket közölni, mert ekként mintegy rá mutattam arra, hogy még e téren is mennyi a tenni, a gyűjteni való.

Azonban annak, hogy az elbeszélés fonalát az 1715-ik éven túl nyújtottam, az lett a következménye, hogy munkám terjedelme jóval nagyobb lett, mint eredetileg terveztem, s mint a mennyire kötelezve voltam.

A helyett tehát, hogy a birtokos családok történetét külön is kidolgoztam s még egyszer ugyanazon adatokat csoportosítottam volna, melyeket már az egyes helységeknél felhasználtam, legczélszerűbbnek láttam a kötet végén betűrendben összeállítani névsorukat. A melléjök tett lapszám mutatja, hogy melyik birtokosról hol van szó. Egyes kiválóbb családok nemzedékrendjét azonban, különösen ha még nem volt meg irodalmunkban, a szövegbe illesztettem.

Csanád vármegye közigazgatási bizottsága lehetővé tette, hogy e kötethez történeti térképet is csa-

tolhassak. Szives áldozatkészségeért, melylyel az e czélra megkivántató összeget megajánlotta, e helyen is mély köszönetemet nyilvánítom. Megtisztelő bizalmára akként óhajtottam magamat érdemessé tenni, hogy a lehető legpontosabban megszerkesztett térkép kivitelét a continens egyik első e nemű intézetére, a *cs. és kir. katonai földrajzi intézetre* bíztam.

A csanádi káptalan és Makó város tanácsa előterjesztésemre elhatározták, hogy régi pecsétjök e kötetben közzéteendő, s az e czélra szükséges összegeket is rendelkezésemre bocsátották. Őszinte köszönettel rovom le irántuk érzett hálámat, megjegyezvén, hogy a csanádi káptalan pecsétjét, fényképi fölvétel után, *Zilczer Antal* festőművész, Makó város czímerét és pecsétjét pedig *Malachovszky Nándor* rajztanár készítette.

Végül legyen szabad még egyesek iránt is, kik e kötethez adatokkal járultak vagy másképen voltak segítségemre, a hála adóját lerónom. Lekötelező szivességükkel — az első kötet előszavában elsoroltakon kívül — különösen Böszörményi Béla batonyai ev. ref. lelkész, Csaplár Benedek akad. tag, dr. Csécsi Miklós makói ev. ref. lelkész, Dobsch Ferencz nagylaki róm. kath. plébános, Draskóczy Ede makói ág. ev. lelkész, Farkass Gusztáv német-csanádi róm. kath. plébános, Henny Sebestyén prépost, makói plébános, Hrdlicska Károly nagylaki ág. ev. lelkész, dr. Károlyi Árpád bécsi cs. áll. levéltári aligazgató, Markovics Vincze nagylaki görög-kel. román lelkész, dr. ifjabb Návay Lajos csanádvármegyei főjegyző, Petrovits Jefta batonyai gör.-kel. román lelkész, Szabó Gyula makói gör.-kath. h. lelkész, Széll Farkas debreczeni kir. táblai tanácselnök, dr. Lászlófalvi Velics Antal,

dr. Venczell Antal esztergomi kanonok és Zubriczky Flóris leleszi kanonok-levéltárnok urak jártak kezemre. Fogadják mindnyájan őszinte köszönetemet.

Még egyet. A helynév-variánsok és az idők folyamán elváltozott helynevek könnyebb feltalálhatása czéljából a szöveg elé *Útmutatót* csatoltam. Ebben utalás van arra, hogy a keresett helynévalak mely czikkben fordul elő.

S most már feladatomnak végére érve, azzal az őszinte óhajtással búcsúzom el az ős vármegyétől, hogy az elődök törekvéseiből és küzdelmeiből, örömeiből és szenvedéseiből úgy a jelenvaló, mint a jövendő nemzedékek merítsenek mindenha bizalmat, buzduljanak munkára s tanuljanak hazaszeretetet!

Buda-Pesten, 1897. augusztus 26-ikán.

Dr. Borovszky Samu.

ÚTMUTATÓ.

ABONY.

Város.

Oboyn: 1329. *Kismartoni lt.* 47. H. 3. Obun: 1357. *Dl.* 4659. *Anjouk. okm.* VI. 554. Abon: 1409. *Dl.* 9574. 1446. *Dl.* 1816. 1479. *Dl.* 18199. 1507. *Macskási lt.* 1546. *Eszterg. főkápt. lt.* 69. 9. 5. 1553. 1561. *Rédey lt. Károlyi lt.* 63. 171. 1555. 1558, 1560, 1561, 1563, 1564. *Dic. és tizedlajstr.* 1560. *Rédey lt.* Aban: 1479. Pesty, *Krassóm.* III. 449. 1483. *Uo.* III. 459. Abayn: 1494. *Akad. lt.* Abony: 1611. *Károlyi lt.* 54. 27. Oban: 1723. *Mercy-féle térkép.* Abány: 1757. *Urb.* 81. 9. Abany: 1762. *Uo.* 122. 29.

Az Ajtony nemzetség birtoka; nevét is e nemzetség valamelyik *Abony* nevű tagjától vette. Feküdt az aradvármegyei Pécskától északnyugatra, az egykori Serjén és Szent-Miklós falvak közt.

Róbert Károly király idejében juthatott a korona birtokába. A király a XIV. század első éveiben Hasznosi Péternek adományozta; de neki nem lévén figyermekei, 1329-ben Nevnai Miklósnak, fogadott fiának és vejének adta leánynegyed czímén a csanádi káptalan előtt.[1] Ennek kezéről, alighanem vétel útján, a Szeri Pósafi család birtoka lett s Pósafi Margittal, Kerekegyházi Lászlónéval, kinek hozományához tartozott e falu, a Kerekegyházi Laczkfi család uradalmába jutott. Mint Kerekegyházi Lászlóné bírja a falut Margit úrasszony 1357. ápr. 6.[2] Azonban az Ajtony nemzetség jogán igazságot formált hozzá a Serjéni Orros család is; s hogy követelése nem nyugodott épen kétes alapon, az kitűnik abból, hogy Kerekegyházi Pál fia Mihály 1409. júl. 25-én megjelent Zsigmond király előtt s ünnepélyes vallást tett arról, hogy ha fimaradékok nélkül halna meg, e falu minden tartozékaival együtt ne másokra, hanem az Orros fiúkra: Dánielre, Andrásra, Demeterre és Györgyre szálljon.[3] 1446-ban a Szekcsői Herczegek és Héderváriak közt folyt pörben Abony mint a toronyi uradalomhoz tartozó falu

fordul elő.[4] 1479. ápr. 17-én Garai Jób ezt a faluját is eladja Lindvai Bánfi Miklós pozsonyi főispánnak s testvérének, Bánfi Jakabnak;[5] szerződésükről Mátyás király 1483. február 26-án ünnepélyes oklevelet állít ki.[6] A Bánfi családról Corvin János kezére kerül a falu; 1494. szeptember 21-én Corvin János itteni jobbágyai: Csenge Simon, Herczeg Péter, Mészáros Márton, Tóth Ferencz és Tóth János.[7] Corvin János Mutnoki Mihály sebesi bánnak adományozta vagy adta el; ennek özvegye, Angaléta s a többi atyafiak 1507-ben tiltakoznak az ellen, hogy II. Ulászló király Abony falut eladományozhassa.[8] Nem is adományozta el, mert e családé maradt a falu mintegy félszázadig; sőt nemesi kúriát is építtetett itt a család, mely ettőlfogva Abonyi Mutnoki néven szerepel. 1546-ban Abonyi Mutnoki Mihály Esztergom várának az udvarbirája.[9] Testvérei voltak Lajos és Brigitta; ezek 1553. május 6-án Ferdinánd királytól új adománylevelet eszközöltek ki Abony falura.[10] Brigitta Rédey Péternek volt a felesége, s minthogy bátyjai örökösök nélkül haltak el, ő reá szállott Abony. Ekkor lett a faluból város. 1560. nov. 25-én Báthori András országbiró megparancsolta az egri káptalannak, hogy Rédey Pétert s néhai Mutnoki Brigittától való gyermekeit: Mihályt, Katalint Gorai Magith Jakabnét és Borbálát új adomány czímén iktassa be Abony *város* birtokába.[11] Ugyanez évi deczember 3-án Ferdinánd király oltalomlevelet adott nekik, melynek ereje Abony városukra s többi birtokaikra terjedt.[12] 1561. június 24-én Báthori András országbiró intézett Csanád vármegyéhez rendeletet, melylyel Abony várost és a Rédeyek többi birtokait a jogtalan követelők ellenében védelmébe ajánlotta.[13] Ekkor a város már erősen pusztulni kezdett; az 1561. évi adólajstrom szerint is nagyon le volt apadva a lakossága, mert csak hét portája fizetett adót, ellenben 1564-ben már csak $4^1/_2$ portája esett adórovás alá. Az 1563. évi tizedlajstromból tudjuk, hogy lakosai abban az időben ráczok voltak. Nem sokára azután teljesen elpusztult; 1611. október 10-én Báthori Gábor mint aradvármegyei elpusztult falut adományozta Rédey Istvánnak és Pálnak.[14] 1723-ban még a Mercy-féle térkép feltünteti. Mint Pécska városához tartozó pusztát említik az 1757. és 1762. évi úrbéri összeírások.[15] De ma már neve sem él.

Lenni kellett plébániájának; de erről semmi adat nem

maradt ránk. Mint városnak bizonyára volt piacza is, de mely napon tartotta, azt sem tudjuk.

[1] *Kismartoni lt.* 47. H. 3. — [2] *Dl.* 4659. *Anjouk. okm.* VI. 554. — [3] *Dl.* 9574. — [4] *Dl.* 1816. — [5] Pesty, *Krassóm.* III. 448. — [6] *Uo.* 458. — [7] *Akad. lt.* — [8] *Macskási lt.* — [9] *Esztergomi főkápt. lt.* 69. 9. 5. — [10] *Rédey lt.* — [11] *Uo.* — [12] *Uo.* — [13] *Uo.* — [14] *Károlyi lt.* 54. 27. — [15] *Urb.* 81. 9. és 122. 29.

ÁBRÁNY.

Falu.

ABRAN: 1446. *Dl.* 1816. *Tört. Tár* 1859. VI. 28.

Az *Ábrány* név magyaros alakja az Ábrahámnak. E szerint e falu valószinűleg alapítójának nevét viseli.

Hód és Vásárhely városok tőszomszédságában feküdt, úgy hogy idő folytán bele is olvadt ezekbe. Hód-Mező-Vásárhelynek ma is van még ilyen nevű utczája.[1]

1446-ban a Szekcsői Herczeg fiúk folytatnak miatta pört a Hédervariakkal.[2] Ekkor a falu Hód és Vásárhely városok tartozéka. Ez egy adaton kívül mít sem tudunk multjáról; de az kétségtelen, hogy előbb is, később is osztozott a hód-mező-vásárhelyi uradalom sorsában. A Hunyadiak korában már megszűnt különvalósága, mert ettőlfogva sohasem fordul többé elő.

[1] Csánki, *Magy. földr.* I. 693. — [2] *Dl.* 1816.

AJTONYMONOSTORA.

Falu.

HOHTUNMONUSTURA, AHTUNMONUSTURA: 1329. *Sztáray-okl.* I. 59. OHTUNMONUSTURA: 1343. Pesty, *Helyn.* 217. ACHTON: 1352. *Anjouk. okm.* V. 594. AHTUN MONUSTUR: 1355. *Dl.* 4568.

Az Ajtony nemzetség ősi fészke. Vajon a nemzetség fejéről, a sz. István korabeli Ajtonyról vette-e nevét, vagy ennek valamelyik hasonló nevű maradéka építette, azt ma már el nem dönthetjük. Különben a mai Szemlaktól északkeletre, a

Maros partján, a ma már nem létező Szőlős és Serjén falvak tőszomszédságában feküdt.

A faluról 1329-ben hallunk először. Pál országbiró ez évi június 18-án fölkéri a csanádi káptalant, hogy Ajtonymonostora s Serjén falvakba, úgyszintén minden tartozékaikba, melyek biróság ítélete és Róbert Károly király visszaadományozása következtében a Szuhai Simoné, Demeter fiáé Bekéé s a többi rokonoké lettek, iktassa be ezeket. Királyi emberül Volter testvérét Mihályt vagy Salánki Dombót vegye magához. A káptalan Máté társaskáptalani prépostot küldötte ki, kir. ember lett Volter testvére Mihály; de a mikor ezek június 27-én a szomszédos és határos birtokosok jelenlétében Simont és Bekét be akarták iktatni, ottan Tóth István jobbágy Orosz Ivánka nevében Serjén falu felerészére nézve ellenmondott. Őt tehát augusztus 1-ső napjára a királyi törvényszék elé megidézték.[1] Mi czímen jutott a Szuhai család az Ajtony nemzetség örökébe? Egyszerűen akként, hogy e család egyenes leszármazója volt a nemzetségnek. Az Ajtony nemzetség legelső ismert őse, János a tatárpusztítás után megszerezte a gömörvármegyei Szuha falut, mely Borsod vármegye határszélén feküdt, s ettőlfogva őt Szuhai Jánosnak írták. Fiai Heem (Hím) és Demeter, hű szolgálataikért, IV. László királytól kapták a szintén Gömör vármegye délkeleti határán fekvő, Borsod vármegyével határos Zubogy falut. E faluról a Demeter maradékai azután Zubogyi nevet vették föl. E családok leszármazása ím ez:

Ajtony nemzetségbeli Szuhai János.

Heem 1278–96. | Demeter 1278–96. | László 1296. | Albert 1287.

(Heem fiai:) Lukács 1323. | Miklós 1335.

(Albert gyermekei:) Gergely 1329. | Tamás 1329. | Lucza 1329–73. -Őszőlősi Mihály. | Simon 1329.

(Demeter fiai:) Zubogyi Beke 1329–73. | Tamás 1329. | Antal 1329. | Péter 1329–57 aradi éneklőkanonok 1354–57.

(Zubogyi Beke fiai:) Mihály 1373. | Antal 1373. | András 1373.

(Péter és Gergely:) Ajtonymonostori Albert 1343.[2]

Miért vesztette el a Szuhai és Zubogyi család Róbert Károly alatt csanádvármegyei birtokait, nem tudjuk. Úgy látszik azonban, jogaik olyan erősek voltak, hogy azokat a törvényszék

is megítélte s a birtokokat a király is visszaadta nekik. És bár Serjén felerészére nézve pörre került a dolog, Ajtonymonostorát mégis birtokukba vették; ugyanis nem egészen egy hónapra rá, július 20-án Albert fiai, Gergely és Tamás a csanádi káptalan előtt Ajtonymonostor tartozékai közül egy falut, Ó- (vagy az oklevél szerint Felső-) Szőlőst kiszakították s azt leánynegyedképen nővérüknek, Luczának adták; ennek a férje István fia, Mihály volt, ki azután e faluról Ószőlősi Mihálynak írta magát.[3] Azonban ez Ó-Szőlős faluhoz a Szeri Pósafi család is jogot tartott s e miatt 1343-ban pörben is állott Ajtonymonostori Gergely fiával Alberttel.[4] Szeri Pósafi Margit a hatalmas Kerekegyházi Lászlóhoz ment nőül s hozományához tartozott a peres Ó-Szőlős is; Kerekegyházi László tehát hatalmasul birtokába vette e falut s tőle azt a Szuhaiak nem bírták visszaszerezni. Végre is legjobbnak találták egyességre lépni s eladták a vitás falut 100 márka kettős dénárért Pósafi Margitnak.[5]

Ajtonymonostoráról többé ezután nincsen szó. A falu ismeretlen okból elpusztult s jobbágyait a Kerekegyházi Laczkfiak valamelyik más birtokukra telepítették át.

Melyek voltak az ajtonymonostori uradalom tartozékai? Ó-Szőlős falura nézve úgy az 1352. évi, mint az 1355. évi oklevél világosan mondja, hogy Ajtonymonostor tartozékából volt kihasítva. Ide tartozott kétségtelenül Serjén falu is, melyet a Szuhai család 1444-ben,[6] 1449-ben[7] és 1450-ben[8] kimutathatólag bírt. Hogy a későbbi Serjéni család a Szuhaiakkal osztályos atyafi család volt, az kitűnik egy 1503. évi oklevélből, mely szerint Szuhai Pál és néhai Serjéni László fiai: Bálint, István, László és Mihály a gömörvármegyei Szuha falu tárgyában egyezkednek.[9] A Serjéni család is tehát az Ajtony nemzetségből való volt. De abból való volt a Szuhai Orros család is, mely később Serjéni előnévvel szerepel, s mely 1409-ben Szőlős és Szent-Miklós falvakat birtokolta.[10] Ugyane családé volt nemzetségi jogon Abony is.[11] E szerint az ajtonymonostori uradalom kétségtelen tartozékai voltak: Abony, Ó-Szőlős, Serjén és Szent-Miklós.

Az uradalom központját alkotott faluban ősrégi *monostor* állott fenn, melyet az Ajtony nemzetségnek valamely (talán Ajtony nevű) tagja alapított. Úgy látszik, a monostor még a hazai keresztyénség első századaiban keletkezett. Először — ha

a *Vituhu*, *Withubu* elferdített név alatt csakugyan az Ajtony név *Vctuhn* régi alakját szabad sejtenünk[12] — Dezső püspök idejében említik az oklevelek (1219. és 1221-ben). A fekete barátok (benedekrendiek) laktak benne s a XIII. század elején hamispénz-készítéssel foglalkoztak, miért is a püspök királyi és pápai beleegyezéssel restaurálta a monostort, saját káptalanából világi papokat helyezvén beléje s három falut rendelvén ellátására. E falvak egyike talán az aradvármegyei Papi (Popi), Fellakkal szemközt, a Maros jobbpartján; ugyanitt kellett esniök a többé soha elő nem forduló Jani és Ivánkahida (Pons Iwance) falvaknak. Ajtonymonostora különben a tatárjáráskor pusztult el. Papjai közül egyetlen-egynek az emléke sem maradt fenn; valamint nem tudjuk azt sem, ki volt e monostor védszentje?

[1] *Sztáray-okl.* I. 59. — [2] Karácsonyi János, *A magy. nemzetségek.* Kézirat a m. tud. akadémia főtitkári hivatalának irattárában. — [3] *Dl.* 2550. — [4] Pesty, *Helynevek* 217. l. — [5] *Anjouk. okm.* VI. 410. — [6] *Sztáray-okl.* II. 360. — [7] *Dl.* 29801. — [8] Teleki, *Hunyadiak* X. 255. — [9] *Dl.* 21198. — [10] *Dl.* 9509. — [11] *Dl.* 9574. — [12] Pesty Frigyes, *Századok* 1875. 678. és *Magyarorsz. Helynevei* 143. l., támaszkodva arra, hogy 1233-ban említtetik egy Mihály praepositus Ytubiensis (*Mon. Strig.* I. 297) és ugyanez előfordul 1239-ben is mint praepositus de Itubuy (*Uo.* I. 370), arra az eredményre jut, hogy a *vituhu*-i prépostság a kevevármegyei *Ittebő* (a mai torontálvármegyei Ittebe) faluban állott. Nem fektetek arra súlyt, hogy ez a Mihály prépost mint királyi kiküldött a *komáromvármegyei* Anala föld tárgyában intézkedik; csak azt emelem ki, hogy Ittebő falu neve mellé, jóllehet már 1319 óta említik, mint a mely évben Kartali Tamás ilyédi várnagy és öcscse, Etele hű szolgálataikért kapják «possessiones Ithebew predictam, Zenthgyurgh, Wduarnok, Harumdersk et Wyda vocatas in comitatu de Kewe existentes» (*Múz. lt.* 1412. a.), soha egyetlen-egy esetben sem teszik az oklevelek a *-monostora* szót. Pedig ettőlfogva gyakran előfordul. Holott a közelben feküdt és sokkal jelentéktelenebb Galád falut még 1462-ben is *Galadmonstra* néven emlegetik (*Dl.* 30319). De nem támogatják a Pesty föltevését emlékszerű romok sem, mert ilyeneknek Ittebe határában — tudtommal — semmi nyomuk sincs. Az is teljesen önkényes magyarázat, mintha Jani alatt *Csenejt*, Popi a. *Bobdát* és Pons Iwance a. *Ivándát* értene az oklevél. Én hát mindaddig, míg erősebb bizonyítékok nincsenek az *Ittebő* és *Vituhu* nevek azonosságára, ragaszkodom ahhoz, hogy Vituhu, melyet a pápai kanczellária *Withubu*-ra rontott, nem egyéb, mint Vctuhn, Octuhn vagyis mai ejtés szerint Ajtony.

AKÁCS.

Falu.

AKACH: 1323. *Zichy-okm.* I. 244. 246. 247. 1326. *Uo.* I. 275. 280. 1334. *Uo.* I. 425. 426. 427. 1335. *Monum. Vat.* I. 158. 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1366. *Uo.* §. 4. 1495. *Dl.* 29566. 1568. *Dl.* 322. ACHAC: 1333. *Mon. Vat.* I. 147. ACHACH: 1334. *Uo.* I. 155. AKAACH: 1508. *Dl.* 21842. AKAZ: 1570. *Dl.* 322. 1723. *Mercy-térk.* AKACZ: 1611. *Kolozsmon. lt.* Com. Tömös 14.

Csanád vármegye legdélibb pontja a Tisza mellett. Ma is megvan még mint puszta, s a hajdankorban talán azért nevezték el így, mert temploma sz. Acacius tiszteletére volt szentelve.

Mikor neve a történelmi emlékekben először felmerül, arról értesülünk, hogy magszakadás következtében Róbert Károly királyra szállott, ki e birtokot, hű szolgálatai jutalmául, Becsei Imre barsi főispánnak és lévai várnagynak adományozta. A beiktatással az aradi káptalan volt megbízva; azonban a mikor küldetésében el akart járni, a beiktatásnak Vida fia Dombó ellenmondott. Pörre került tehát a dolog; a Becsei Imre ügyvéde volt Nagy István s már ki is volt tűzve a határnap a pör tárgyalására, mikor a pörös felek, jó emberek közbenjárására, kiegyeztek. Dombó lemondott Akács birtokáról Becsei Imre és maradékai javára, a miért neki cserébe a bácsvármegyei Moharéve (a mai Mohol) falu jutott. Az egyességet Lampert országbiró s csanádi és nyitrai főispán 1323. decz. 10-én írásba foglalta,[1] s ettőlfogva Akács falu a Becsei család birtoka volt.

Ebben az oklevélben világosan ki van téve, hogy a falu Csanád vármegyében feküdt. Mégis három év mulva kétség merült föl arra nézve, milyen vármegyébe tartozik Akács? Róbert Károly 1326. jan. 9-én a csanádi káptalant küldötte ki, hogy ennek a dolognak járjon a végére; királyi emberekül Figedi Lászlót vagy Dombót ajánlotta. A csanádi káptalan még ugyanazon hó 31-én jelentette, hogy Akács Csanád vármegyéhez tartozó falu.[2] Becsei Imréről azután fiaira, Tőtösre és Vesszősre szállott a falu; 1334-ben meg is határolták. E szerint nyugat felől a Tisza volt a határ, délen az Ejcse folyó; e folyóig négy határdomb emelkedett, végül kelet felől szintén ez a folyó tette a határt.[3]

A Becsei-fiúk a század közepe táján eladták e falujokat a Csanád nemzetségnek. Mikor a Telegdiek 1360. okt. 14-én megosztoznak ősi javaikon, Akács a Lőrincz fiainak, Jánosnak és Tamásnak esett.[4] János fia Lőrincz nagybátyjával, Tamással újra megosztozott 1366. június 10-én; ekkor Akács falut négy részre darabolták. A templomtól a mezőig eső egyik rész Tamásnak, a másik Lőrincznek jutott, a templomtól dél felé eső, mező melletti rész a Lőrinczé, az ellenkező oldalon fekvő pedig a Tamásé lett.[5] A mint ebből is kitünik, az egész falu a Telegdi család kezén maradt. 1495. febr. 28-án Telegdi András e faluban levő részét is elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[6] A János ágából való Telegdi István 1508. május 22-én új adománylevelet eszközölt ki birtokaira II. Ulászló királytól s ezek közt ott volt Akács faluban levő része is.[7] 1568. és 1570-ben is úgy szerepel még e falu mint Telegdi-birtok,[8] bár kétségtelen, hogy ekkor már a pusztulás szélén állott.

El is pusztult a török világban. Báthori Gábor fejedelem 1611. jún. 5-én Akácsot, mely már akkor mint temesvármegyei néptelen puszta hely (possessio praedialis deserta) szállott reá Aradi Egri Raduly magvaszakadtával, Raduly testvérének, Aradi Egri Monojlónak adományozta s abba az adományost 1612. május 15-én Aradon be is iktatták.[9]

Ezután száz esztendeig legfeljebb csak rácz pásztorok és halászok gunyhói emelkedtek Akács vidékén. 1717-ben a becskereki kerületbe osztották be a falut s az akkori összeírás szerint mindössze 13 viskót találtak benne.[10] 1731-ben a falu marczona lakosai rácz hajdúk voltak, kik külön kapitány alatt állottak.[11] Közülök a földmíveléssel egyik sem vesződött; a művelődés a mocsarak és vízfolyások által hozzáférhetlen helyre nem hatolhatott el. Mindjárt a török kiüzetése után ez a vidék tanyája lett mindazon gyanús életű és rossz erkölcsű népnek, mely a Szavojai Eugén által életbeléptetett törvényhatósági renddel megbarátkozni nem tudott és sem adózni, sem engedelmeskedni nem akart. Ezek Akácsra húzódtak tehát s «vármegye» név alatt külön bandát alkottak, mely sok kellemetlenséget okozott a temesvári igazgatóságnak. Báró Engelshofen Ferencz Lipót kormányzó (1742—53) az útonállók és rablóbandák e fészkét katonai hatalommal feloszlatta s lakosságát Beodrára telepítette át.[12]

Újra pusztává vált tehát Akács. Jó hosszú ideig hevert így, mígnem 1826. ápr. 1-én jászsági és nagykúnsági magyarok telepedtek bele. 1850-ben pecsétet is készíttetett a község «Akats 1850» felírással. 1864-ben jegyző volt itt Varga József, biró Daróczi Janó. Ugyanekkor *határrészek:* Puszta (legelő), Ó-Bege, Begei töltés, Pásztorház, Baromkút, Legelő melletti hosszú árok, Delecsér. A határ egy részét a Csernyácz, másik részét a Bege környezte.[13]

Az 1890. évi népszámlálás alkalmával mint feloszlott községet írták össze; ekkor összesen 250 főre ment magyarokból álló lakossága.

Hajdan virágzó *plébániája* volt. 1333—35-ben a torontáli főesperesség alá tartozott s István nevű papja volt, ki pápai adóba három garast fizetett.[14] Temploma is jelentékenyebb épület lehetett, mert 1366-ban a falu felosztásakor ez szolgált kiindulási pontúl.[15] Ma azonban már nincsen külön egyháza; mint leányegyház Beodrához s ezzel együtt a torontáli főesperességhez tartozik.

[1] *Zichy-ok n.* I. 244. — [2] *Uo.* I. 274. — [3] *Uo.* I. 425. — [4] *Dl.* 322. §. 20. — [5] *Dl.* 322. §. 4. — [6] *Dl.* 29566. — [7] *Dl.* 21842. — [8] *Dl.* 322. — [9] *Kolozsmonostori lt.* Com. Tömös nro 14. — [10] Szentkláray, *Százév* 21. — [11] *Délmagy. Értes.* 1890. 191. — [12] Szentkláray, *Százév* 253. — [13] Pesty, *Hiv. Helynévgyűjt.* — [14] *Mon. Vat.* I. 147. 155. 158. — [15] *Dl.* 322. §. 4.

AKÁCS-SZENT-MIKLÓS.

Falu.

Scenmiclos: 1323. *Zichy-okm.* I. 244. 1326. *Uo.* 280. Scenthmiclos: 1323. *Uo.* 245. 1326. *Uo.* 280. 1334. *Uo.* 425. 426. 427. Zenthmiclos: 1323. *Uo.* 247. Zenmiclos: 1323. *Uo.* 245. Zemyklos: 1326. *Uo.* 275. Zemiklos: 1326. *Uo.* 275. Kys Zent Miklos: 1360. *Dl.* 322. §. 20. Akachzentmiklous: 1366. *Uo.* §. 4.

Akács tőszomszédja volt, s nevét a benne emelkedő és szent Miklós tiszteletére szentelt templomtól vette.

Becsei Imre és Vida fia Dombó 1323-ban úgy egyeztek meg, hogy ez a falu az előbbinek jutott.[1] Az egyességlevelet még ugyanez évben Róbert Károly király új pecsétjével megerősített privilegiális levélbe foglalta.[2] 1326. január 31-én, mint

Akácsra nézve, a csanádi káptalan e falura nézve is jelentette a királynak, hogy Csanád vármegyében fekszik.[3] 1334-ben Becsei Imre fiait is megerősítette a király Szent-Miklós birtokában s jeles alakú kiváltságlevelet állított ki számukra.[4]

A Becseiek kezéről a Telegdi család birtokába ment át a falu. 1360. okt. 14-én a családi osztály alkalmával Lőrincz fiai, János és Tamás kapták.[5] 1366. jún. 10-én János fia Lőrincz és nagybátyja, Tamás négy részre osztották; minthogy pedig Lőrincz apja Bocsáron levő részét, a családtagok sérelmével, hű szolgálataiért oda adományozta egyik szolgájának, fia Akács-Szent-Miklósnak csak egyik negyedét kapta, három negyede pedig Tamás mesternek jutott.[6]

Ezután a falu nem szerepel többé; valószinűleg elpusztult még a XIV. században (talán árvíz következtében) s jobbágyai áttelepedtek Akácsra.

[1] *Zichy-okm.* I. 243. — [2] *Uo.* 246. — [3] *Uo.* — [4] *Uo.* 424. — [5] *Dl.* 322. §. 20. — [6] *Uo.* §. 4.

ÁLCSI.

Falu.

ALCHY: 1330. *Zichy-okm.* I. 357. 358.

Kis falucska Egres mellett s valószinűleg kezdetben az egresi monostornak szolgáló ácsok lakták. A mai *ács* szó a régi nyelvben *álcs*nak hangzott.[1]

Mikor Salánki Dombó a Becsei Tőtös és Vesszős vörösmarti jobbágyát, Lőrinczet meggyilkolta, a budai káptalan is, meg a hévvízi keresztesek conventje is, kiket a király a vizsgálattal megbízott, 1330. május havában Álcsi falu lakosait is kihallgatták.[2] E két oklevélen kivül, melyek mindegyike Egres mellett levőnek mondja Álcsit, másutt a falut nem találjuk említve.

[1] *Schlägli szójegyz.* 59. és *Beszterczei szószedet* 44. — [2] *Zichy-okm.* I. 357. 358.

AL-VELNÖK.

Falu.

OLUELNUK: 1256. *Erd. múz. lt.* (Hibásan OLWELNWK: *Árp. új okm.* VII. 430.) WELNUK: 1323. *Anjouk. okm.* II. 108. WEWLNEK, VEWLNEK: 1488. *Hazai okm.* V. 366. 367. WIEWLNEK: 1508. *Dl.* 21842. WEELNEK: 1543. *Bécsi cs. áll. lt.* WELWK: 1568. 1570. *Dl.* 322. VÖLNEK: 1647. *Esztergomi főkáptalani lt.* 67. 8. 25. VOLNEK: 1700 kör. *Uo.* 67. 8. 27. VOLNOK: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10.

A Maros balpartján, a régi Makóval, mely valamikor lentebb esett, szemközt feküdt. Az ó-szláv *velnök* szó révészt jelentett; Al-Velnöknek pedig azért nevezték, hogy megkülönböztessék a fentebb fekvő Fel-Velnöktől, melyből a későbbi Makófalva, a mai Makó vált.

A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Úgy látszik, 1247-ben még nem volt meg, mert Izsák ispán faluja, *Velnök* nincsen még *Fel-* jelzővel megkülönböztetve. E szerint az ez esztendőt követő évtized alapításának kell tekintenünk. Ugyanis 1256-ban már mint Al-Velnök jelenik meg s a nagy osztály alkalmával mint Maros melletti helység a Vaffa-fiaknak jut.[1] Vaffa fiai közül Barnabás és Fülöp két részre osztották, egyik rész az egyiknek, a másik rész a másiknak esett. Fülöp fia Benedek mester azonban 1323-ban elcserélte alvelnöki felerészét az aradvármegyei Fülöplaka feléért.[2] Minthogy pedig úgy a Barnabás, mint a Fülöp ága a XIV. század második felében kihalt s csak leányaik maradtak, ezek valamelyikének kezével Al-Velnök a Tömpösi család birtokába került. A Tömpösi család egyik utolsó férfisarjadéka, Miklós már 1488. jún. 11-én nem volt életben; birtokai, köztük Al-Velnök is leányára, Dorottyára s többi leányági rokonaira szállottak. Azonban a birtokok el voltak adósodva; Dorottya, ki Somosi Bán Tamásnak volt a felesége, rá vette rokonait, hogy adják össze a 180 arany forintot, a mennyi a birtokok kiváltására kellett. Dorottya 100 forintot adott; ekkor kiváltották az örökséget s három részre osztották többek közt Al-Velnököt is. Dorottya nemcsak azért, mert atyja birtokai voltak a visszaszerzett falvak, hanem úgy látszik, a legtöbbet is fáradozott a rokonok érdekében, a legnagyobb

részt kapta. Az övé lett az alvelnöki rév is, hogy annak jövedelmét öt esztendőn át ő élvezze s csak azután adja át a másik két félnek az őket illető részt; abba is beleegyeztek, hogy ha Dorottyának az öt év alatt a rév számára új hajót kellene csináltatni, ennek költségeit a másik két fél köteles lesz megtéríteni.[3] Így jutott tehát Al-Velnök a Somosi Bán, a Tetétleni és Deszniczei Kapitányfi családok kezére.

De, úgy látszik, nem sokáig volt a kezükön. 1508-ban már Telegdi Istvánnak is van benne része, melyhez alighanem vétel útján jutott; II. Ulászló király új adomány czímén ebben is megerősíti őt.[4] Telegdi 1514-ben a parasztlázadás alkalmával szerencsétlen véget ért; valószinűleg ekkor ment tönkre Al-Velnök falu is, mert ettőlfogva csak mint pusztát emlegetik. Egyik leánya Telegdinek, a Miklós húga (melyik?), Vezsenyi Mihályhoz ment férjhez; ennek kezével jutott volna Velnök puszta felerésze a Vezsenyi birtokába. De pört kellett kezdenie, mert a többi rokonok nem akarták azt neki kiadni. II. Lajos király curiája oda is ítélte e pusztai félrészt a Telegdi István örököseinek, de mikor a király a mohácsi csatában elesett, ítéletét nem hajtották végre s birtokukat idegenek foglalták el. 1543-ban tehát Vezsenyi Mihály fölkérte Ferdinánd királyt, hogy ejtessen meg új nyomozást s annak alapján helyezze őt és feleségét Velnök pusztai része birtokába.[5]

1568. és 1570-ben a Telegdi-fiúk még fentartják jogukat Velnökhöz,[6] mely ekkor már a török hódoltság területén feküdt. Falu azonban soha sem lett többé belőle. 1647-ben az a betűrendes jegyzék, mely a csanádi püspökség jószágait felsorolja, mint puszta telket említi, de arról nem tud semmit, hogy ki használja.[7] 1701-ben is él még az emléke; *Volnek* és *Volnok* alakban sorolják fel a püspöki birtoklajstromok, de ezután nem szerepel többé. Ma már neve is kiveszett az emlékezetből.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Anjouk. okm.* II. 108. — [3] *Hazai okm.* V. 366. — [4] *Dl.* 21842 — [5] *Bécsi cs. áll. lt.* Pesty F. hagy. «Klárafalva» a. — [6] *Dl.* 322. — [7] *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 25.

APÁCZA.

Falu.

APACHYA: 1488. *Dl.* 19378. APACZYA: 1498. kör. *Dl.* 32394. ABADICZA: 1557—1558. *Göttingai defter.* APPÁCZA: 1563. *Tiz. l.* APACZA: 1564. *Dic. l.* 1577. *Orsz. lt.* Limbus. 1742. *Urb. et conscr.* 9. 29. APÁCZÁS: 1743. *Csanád-várm. jkvek.*

Valamelyik apácza-monostor birtoka lehetett, innen vette nevét. A mai Apácza falutól észak-nyugatra esett, a határnak azon a dombos részén, a hol a Templomtelek és Klastromdomb mutat a régi helységre.[1]

Egyébiránt a legrégibb időktől fogva szakadatlanul Békés vármegyéhez tartozott; Csanád vármegyéhez a török világ előtt soha egyetlenegyszer sem számították. 1440. körül a Gerlai Ábrahámfi család szerezte meg s 1458-ban Ábrahámfi Tamás már új adományt nyert rá.[2] Ettől kezdve azután a gerlai uradalomhoz tartozott s földesurai sem változtak. 1488-ban Ábrahámfi Sebestyén birtoka volt; az ő három jobbágya: Reszelő Péter s Dénes és Szabó János résztvettek a földvári biró házának megostromlásában.[3] 1498. körül már Sebestyén testvérének, Péternek is vannak itt jobbágyai; így ez időtájban Seres Antal mint tanu szerepel a vizesi határperben.[4]

A török világban a békési náhiéba volt beosztva. Ekkor összesen húsz családot talált itt a temesvári defterdár, ki a lakosságot 1557—58-ban összeírta. Név szerint ezeket:

Bakos István, Boldizsár Kálmán, Csobán János, Erdős Balázs, Gergely Kelemen, Havaga Simon, Katona Fábián, Kis Gergely, Molnár Ferencz, Nagy Balázs, Pócs János, Reszelő Péter, Seres Ambrus, Szabó Imre, Szabó Imre, Szabó Simon, Szokonya Dömjén, Tót Lukács, Varga Imre és Vörös Pál.[5]

Ekkor már több földesura is volt a falunak. Ugyan 1564-ben még mindig Ábrahámfi István a legnagyobb birtokos, van összesen 12 portája; de már Boldizsárt csak egy porta uralja. Rajtok kívül özvegy Sterzenkovics Mátyásné, Székely Márton s Miklós, Földvári Péter és Nagy Balázs bírnak még portákat, melyek összes száma 23-ra ment.[6] Ezek a birtokosok nagyrészt házasság révén tették be a faluba lábukat.

1577-ben még megvolt a falu, mert az Eger várának tartozó tizedet pontosan lefizette.[7] De az 1596. évi tatárpusztítás megsemmisítette, úgy hogy az egész XVII. századon át puszta volt. 1742-ben a mutinai herczegi uradalomhoz tartozott s a csintyei kerülethez volt beosztva. Az ekkor végbevitt összeírás szerint területe terméketlen volt, úgy hogy szántásvetésre nem mutatkozott alkalmasnak; egy része legelőül, más része kaszálóul használtatott. Középszerű évben mintegy 300 boglya szénát várhattak róla, a mi 50 dénárjával számítva boglyáját, 150 frt jövedelmet adott. Különben árverés útján ebben az esztendőben kiadták haszonbérbe évi 300 frtért[8] Radnai Antalnak és Karolia Miklósnak.[9]

1748-ban csatolták Apáczát Csanád vármegyéhez s azóta mindig ide tartozik.

Még a Lipszky 1806. évi térképén mint praedium van feltüntetve. A mai községet 1821-ben kezdték lakni; magyar települők jöttek ide Csongrád vármegye különböző helyeiről. De a lakosság nagyobb része a békésvárm. Új-Kigyós helységből származott. A lakosok szépen gyarapodtak, úgy hogy számuk 1839-ben már 986 lélekre ment.[10] 1843. okt. 31-én mint «Új-Apácza» feles kertész-község a kincstári uradalommal szerződésre lépett s már ekkor pecsétje is volt; a pecsétczímer összekötött álló kévét ábrázolt, mellette dohánylevéllel és ásóval; körirata: «Apátza község pecsétye 1836».[11]

A határában előforduló *dűlők* 1864-ben: Mazula, Aczat, Lázár, Temető, Herés, Pap, Szenes, Zsályás és Árva dűlő. A Temető dűlőben esik a közlegelő, melynek északnyugati dombos részén van az egykori falu nyoma: a Templomtelek és Klastromdomb.[12] *Elöljárók* voltak: 1843. Samu József biró, Gáll János törvénybiró, Márton András és Góti István esküdtek.[13] 1864. Gortva Endre jegyző; Csóti Pál biró, Kajári István törvénybiró, ifj. Patsika István esküdt.[14]

Lakosainak száma: 2579, kik majdnem valamennyien róm. katholikusok.

A régi Apácza *egyházi életéről* nagyon keveset tudunk. Mint békésvármegyei helység a váradi püspökséghez tartozott; 1563-ban tizede 57½ kepe s három marok csépeletlen, kilencz simándi köböl csépelt búzát, továbbá 5½ köböl árpát, méhrajok után három dénárt, keresztyének pénze fejében 18 dénárt

tett. Báránytizede meg 23½ báránya ment.[15] Papjának 1552-ben 2 frtot kellett volna fizetnie a tridenti zsinatra küldendő követek költségeire, de hátralékban maradt.[16] Később a helység alighanem reformátussá vált.

A Csanád vármegyébe s ezzel együtt a csanádi püspökségbe kebelezett mai Apácza lakosai sok viszontagságok után építhették föl csak templomukat, melyet Nagy-Boldogasszony tiszteletére 1859. nov. 6-án szenteltek föl. Papjai voltak: 1838. Gajdos Sebestyén ferenczrendi, 1846. Ortántsik István, 1866. Rácz József, 1891. Oltványi Gáspár. Leányegyházak: Puszta-Földvár és Kis-Apácza.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Békésm. okl.* I. 78. — [3] *Dl.* 19378. — [4] *Dl.* 32394. — [5] *Göttingai defter*, melynek Csanád vármegyére vonatkozó részeit dr. Velics Antal úr volt szives részemre újra átírni; fogadja önzetlen fáradozásáért őszinte köszönetemet. — [6] *Dic. l.* — [7] *Orsz. lt.* Limbus. — [8] *Urb. et conscr.* 9. 29. — [9] *Csanádvárm. jegyzők.* — [10] *Mappae camerales.* — [11] *NRA.* 1874. 67. — [12] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [13] *NRA.* 1874. 67. — [14] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [15] *Tiz. l.* — [16] A nagyérdekű összeírás dr. Venczell Antal esztergomi kanonok úr gyűjteményében, ki szives volt azt másolatban rendelkezésemre bocsátani, a miért e helyen is őszinte köszönetemet nyilvánitom.

APÁTFALVA.

Falu.

Pothfalua: 1334. *Mon. Vat.* I. 154. Apathfalwa: 1415. *Temesm. okl.* I. 497. 1555. *Dic. l.* 1481. Pesty, *Ször. báns* III. 92. Apadualua: 1445. Schrauf, *Bécsi tanul.* 49. Patfalva: 1447. Fraknói *Bécsi tanul.* 49. Appathfalva: 1469. Theiner II. 442. Apatfalwa: 1469. Teleki, *Huny.* XI. 371. Apátfalva (?): 1514. Verancsics, *Munkái* II. 6. Apati: 1527. Szerémi 156. Apadfalva: 1561. *Dic. l.* 1700. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Apadfalwa: 1564. *Dic. l.* Apádfalva: 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. Kisapadffalwa: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1660. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 10. 1663. *Uo.* 67. 8. 11. Kisapatfalua: 1659. *Csanádi püsp. lt.* B. 11.

Feküdt a mai Magyar-Csanád helyén, szemben Csanád városával, úgy hogy közöttük rév közlekedett. Nevét onnan vette, mert a legrégibb időben valószinűleg a csanádi Boldogságos Szűz monostorának apátjáé volt.

1334-ben tűnik fel Pátfalva néven,[1] a hogy a mai nyelv-

szokás is nevezi.[2] Azután sokáig nem hallunk róla semmit. 1469-ben egy különös történetnek volt a színhelye. Kemecsei János csanádegyházmegyei pap hazafelé utaztában megszállott a faluban; éjjel rablók törtek rá s elvették pénzét, ruháit és ékszereit. E mellett karddal több sebet is ejtettek rajta. A pap lármát csapott; erre a rablók megkötözték s rá zárták az ajtót. A nagy lármára emberek siettek elő, kik a rablókat elfogták; a zavart felhasználván a pap, úgy a hogy volt, ruha nélkül, véresen kimenekült az utczára. A rablókat azután Latorján faluba vitték; itt a földesúr akasztófára ítélte őket, oly formán, hogy az ítéletet Kemecsei Jánosnak kellett végrehajtania. Végre is hajtotta nagy tiltakozás után, mert azzal fenyegetőztek, hogy a rablókkal őt akasztatják fel, ha az ítéletet végre nem hajtja. Így jutott azután holmijához.[3]

Egyébiránt a régi időben Apátfalvának sem birtokosáról, sem lakosairól semmi hír sincsen; jele, hogy csakugyan az említett apátságé volt, melynek oklevelei elvesztek. 1493-ban feloszlott a monostor s javait a pápa a püspöknek adta.[4] Ekkor került Apátfalva is, hol a csanádi káptalannak is volt valami része, a püspök birtokába.

Az 1514-iki parasztlázadás alkalmával Dózsa György egy csapata «az Maros mellí Apátfalvára Csanád elleníbe szálla», melyet Báthori István temesi főispán és Csáki Miklós püspök szétvertek.[5] Szerémi meséli, hogy mikor Csáki László «ez a tiszta szittya magyar vitéz» párviadalra akart kelni Jován czárral, itt kelt át a Maroson.[6] «Az Isten megsegítette Jován czárt — úgymond a szerb érzelmű krónikás — s a párviadalban levágta a nagy magyar Csáki László fejét». Érdekes, hogy Szerémi a falut Apátinak írja. 1552-ben Ahmet bég Temesvár bevétele után teljesen elpusztította, úgy hogy az 1555. és 1561. évi adóösszeírások pusztának mondják.

Száz esztendeig pusztán állott. 1647-ben, mikor a csanádi püspök javait összeírják, Apátfalva még mint puszta telek jelenik meg; «Csanádra bírják, földét bírják a szécsényi (helyesen szecsei) keresztyének».[7] Ezt valószinűleg úgy kell értenünk, hogy Csanádhoz tartozott s a szecsei katholikusok használták földjét. Mint gazdátlan területet Apátfalva pusztát 1649. deczember 2-án II. Rákóczi György Fejér Ábrahám borosjenei lovas vitéznek adományozta.[8] Úgy látszik, ekkortájban kezdték megszállani

egyes katholikus magyarok, mert gróf Pálffy Tamásnak már nyolcz tallér évi adót fizettek.[9] Nem tudni, mi okon, Kis-Apátfalva nevet adtak neki s ez a név ment át a hivatalos használatba. Így mikor 1654-ben gróf Pálffy, 1660-ban Macripodari püspökök királyi oltalomlevelet kapnak birtokaikra, e falu következetesen Kis-Apátfalvának van nevezve.[10] 1686-ban Apátfalvát is, melyet legfeljebb 8—10 család lakott, újra elsöpörte az a vihar, mely Makó város lakosait is földönfutókká tette; elpusztították a tatárok. Dolny István püspök fentartotta ugyan rá a jogát, s jogigényét 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornok is támogatta,[11] de a neoacquistica commissio e falut nem ítélte oda a püspöknek. Pedig már ekkor újra kezdett népesedni; legalább Kollonics azt mondja róla, hogy «populosa» (népes).

Hogy a püspök Apátfalvát nem kaphatta meg, annak az a magyarázata, hogy e falu akkor már a marosi szerb határőrvidékhez tartozott, s nem volt még különválva az akkori Új-, a mai Magyar-Csanádtól. Az akkortájt keletkezett szerb lakosságú Új-Csanád úgyszólván elnyelte Apátfalvát s szinte egy falut képezett vele. Ez az oka, hogy még 1757-ben is «Uj Csanad alias Apathfalva» néven fordul elő;[12] a 65 éves Karácsonyi György makói lakos meg 1742-ben jól emlékezett arra, hogy Apátfalva pusztát a század elején Csanádnak nevezték.[13]

1751-ig tartozott a szerb határőrvidékhez; ekkor visszakapcsoltatván, királyi rendelettel kamarai igazgatás alá jutott s a marosi vagy aradi uradalomba osztatott be.[14] Az uradalmi igazgatóság nagy buzgalommal látott hozzá, hogy a nagy határral bíró helységet lakosokkal szaporítsa.[15] 1752. márczius havától 1756. évi április haváig a környékbeli magyar helységekből nagyobb számú magyarság telepedett ide.[16] 1762-ben egészen elvált Apátfalva a vele szomszédos Csanád kamarai falutól;[17] hozzá tartoztak ekkor Tárnok puszta egészen, Szecső puszta fele s Belez puszta fele, továbbá az apátfalvi, szecsői és tárnoki szigetek.[18] 1767-ben 128 tiszta magyar telkesgazda lakja; ezenkívül van itt 47 magyar zsellér is. A családtagokkal együtt számuk 964 lélekre ment.[19] Ekkor már a helységnek külön pecsétje is volt, melyen czímer gyanánt egy paizs látható, benne repülni készülő madár áll három egymás mellett hullámzó vonalon, a paizson kereszt van 17 és 64 évszám közt. Körirata: «Sigillum Communitatis Apadfalvensis».[20]

Apátfalva az aradi uradalomnak 1793 frt 48 krt jövedelmezett.[21] Az 1774. évi urbéri összeírás adatai szerint már 146 telkesgazda és 60 zsellér lakta. Pusztán álló ház egy sem volt benne; s bár bora nem valami jó termett, szőleje ekkor már 330 kapára rugott. Minthogy nádasa nem volt a helységnek, a lakosok házaikat szalmával vagy zsombékkal födték. Azonban a tégláből épült uradalmi kocsma náddal volt födve.[22]

A falu lakossága azután folyvást gyarapodott. 1820-ban tíz láb magas töltést emeltek védelmére, minthogy a Maros nyolcz ház kivételével egy egész utczasort elsöpört.[23] Az 1831-iki cholerában 137 ember halt meg. Az 1848—49-iki szabadságharczban Apátfalva lakossága szívesen nyújtott hajlékot a Bánságból menekülő lakosoknak; a község és a tanyák tele voltak menekülőkkel. 1849. telén híre futott, hogy Apátfalvára a ráczok akarnak betörni. A Makóról segítségül hívott nemzetőrök február 4-én elriasztották őket. 1852-ben új töltés készült a Maros ellen. Az 1855-iki cholerában 36-an haltak meg, 1866-ban pedig százan. 1856. nov. 16-án a m. kir. kincstár átadta a községet az osztrák szabadalmazott nemzeti banknak, de már 1867-ben újra visszakerült a kincstár birtokába.[24] Lakossága 1890-ben volt: 5158 lélek, kik összesen 1017 házban laktak.

A következő *elöljárói* említtetnek: 1767. Kacséry Zsigmond jegyző; Máthó Mihály biró. 1772. Váncsó András jegyző; Simon József biró, Bálint János esküdt. 1774. Varga Imre biró. 1864. Vertin Gyula jegyző; Veréb János biró, Farkas András, Bardos Antal, Kohanecz Pál esküdtek.

Határrészei voltak 1864-ben: Nagyút, Belez, Kardos, Tóth-Laczi dűlők; Gyepugar, Dáli ugar; Csőrvölgy szőlőskert; Sziget szilváskert; Szecső erdő; Tárnok legelő; végre Nagy- és Kis-Kurucz, Kaslik, Tárnok sziget és Peres kincstári uradalmi erdők.[25]

Apátfalva *egyházi története* nagyon régi időre nyúlik vissza. Már 1334-ben plébánia volt a maroselvi főesperességben s papja öt garas pápai tizedet fizetett.[26] Idevalók voltak minden bizonynyal Apátfalvi vagy Pátfalvi István, ki 1445—47-ben a bécsi egyetemen tanult;[27] továbbá Apátfalvi György, ki 1458-ban[28] s Apátfalvi Gergely, ki 1469—81 közt volt aradi kanonok.[29] A csanádi káptalanban 1408-ban Apátfalvi Miklós kanonok és püspöki helytartó vívott ki magának jelentékenyebb helyet.[30] Mikor az új Apátfalva Csanádtól különvált, egyszersmind egy-

házi tekintetben is szervezkedett. Már 1754-ben saját papja volt.[31] A templomot a kincstár 1762-ben építtette föl szilárd anyagból, toronynyal; zsindelylyel volt födve s oly tágas, hogy az egész lakosságot kényelmesen befogadhatta. A parochia is ugyanekkor épült föl téglából; ezt a község építtette s három szobából, kamarából, konyhából, valamint pinczéből állott. A népiskola szintén szilárd anyagból épült s náddal volt födve, benne két szoba, konyha és kamara.[32] A templom szent Mihály arkangyal tiszteletére van szentelve. Plébánosok: 1753. Moholányi István. 1754. Tamás atya, fer. rendi. 1763. Marx Miklós. 1764. Borsos Ottó minorita. 1765. Taródfái Tamás, ugyanazon szerzetbeli. 1766. Magyar István, ki rendes anyakönyveket kezdett vezetni. 1791. Rabenstein Valafrid kapuczinus szerzetes atya. 1799. Pálfy Sándor; alatta épült az új paplak 1801-ben. 1805. Sövényházi József. 1809. Romay Pál. 1819. Groff József. 1836. Horváth Mihály. 1864. Szabados József. 1876. Kún László. 1885. Kristóffy János. Mint leányegyházak Apátfalvához tartoznak: Beka és Kis-Királyhegyes puszták, valamint Magyar-Csanád község.

[1] *Mon. Vat.* I. 154. — [2] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [3] Theiner II. 442. — [4] Batthyányi, *Series* 115. — [5] Verancsics II. 6. — [6] Szerémi 156: equitavit ultra Marusium per vadum Apati e converso Chanad. — [7] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [8] *Gyulaf. lib. reg.* XXIV. 218. — [9] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [10] *Lib. reg.* XI. 67. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [11] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [12] *Urb. et conscr.* 81. 9. — [13] *Csan. püsp. lt.* C. 23. — [14] *Urb. et conscr.*, a Limbusból kiválogatott csomagok. — [15] *Uo.* — [16] *Uo.* 141. 1. — [17] *Uo.* 122. 29. — [18] *Uo.* — [19] *Uo.* sine elencho. — [20] *Adattár* I. 78. — [21] *Urb. et conscr.* 141. 1. — [22] *Uo.* — [23] *Adattár* I. 64. — [24] *Uo.* 65—69. — [25] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [26] *Mon. Vat.* I. 154. — [27] Schrauf, *Bécsi tanul.* 49. Fraknói, *Bécsi tanulók* 49. — [28] *Dl.* 15294. — [29] Teleki, *Huny.* XI. 371. és Pesty, *Ször. báns.* III. 92. — [30] *Temesm. okl.* I. 497. — [31] *Adattár* I. 61. — [32] *Urb. et conscr.* 141. 1. Téves tehát az *Adattár* I. 61. az az állítása, hogy a templom 1757-ben épült volna fel.

ÁROKOS.

Falu.

Arokws: 1465. *Kállay lt.* Arokos: 1517. *Dl.* 22884.

Feküdt Kasza-Perek város mellett, ettől valószinűleg délre. 1465. okt. 21-én Mátyás király még mint a kaszapereki uradalomhoz tartozó pusztát adományozta a Kállaiaknak.[1] Az ő kezükről került (kétségtelenül vétel útján) a XVI. század elején a Nagylaki Jaksics család birtokába, mely ide lakosokat telepített. Jaksics Márk 1517-ben a nyúlszigeti apáczák Donát falujából Szűcs Tamás, Vég György, Nagylábú Mihály, özv. Karagul Miklósné, Rozsó Pál, Tatár Péter és Huszár Jakab jobbágyokat, az apáczák engedelme nélkül, átédesgette Nagylak és *Árokos* falvaiba, a miért azután aug. 1-én a vármegye törvényszéke minden egyes jobbágy visszatartóztatásáért 100 arany forint birságra ítélte.[2]

Több adatunk nincsen e faluról. Nem fordul elő a tized- és adólajstromokban sem; a miből arra lehet következtetni, hogy talán Bali bég 1529. évi rablóhadjárata alkalmával pusztult el.

[1] *Kállay lt.* — [2] *Dl.* 22884.

ASSZONY.

Falu

Azony: 1454. *Dl.* 14800. és *Békésm. okl.* 68. 69. (Hibásan *1455.* Teleki, *Huny. kora* X. 433. 434.) Azzony: 1539. *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád nro. 1.

A mai Temes vármegye területén, Fellak és Székesút közt feküdt s a ma már nem létező Kerekegyházától délre esett.

A XIV. században a kerekegyházi uradalomhoz tartozó falu volt, a melynek sorsában osztozott. Ez uradalmat a Kerekegyházi Laczkfi család magvaszakadása után, úgy látszik királyi adományképen, a Harapkói Botos család kapta, még pedig minden valószinűség szerint Zsigmond királytól. A Botos család

utolsó férfisarjadéka, György, leánytestvérei nevében is, 1453. szeptember 10-én az uradalmat eladta Hunyadi Jánosnak. A tartozékok közt volt Asszony falu is.[1] Hunyadit és két fiát 1454. február 24-én s a következő napokon iktatta be ellenmondás nélkül az aradi káptalan. Hunyadi Jánosról fiára, Mátyásra szállott át az uradalom s vele együtt ez a falu is. De már ekkor alighanem pusztulófélen volt. Mátyás király, az uradalommal együtt, a Nagylaki Jaksics családnak adományozta; 1539. július 12-én már úgy szerepel e család birtokában mint puszta.[2] Ezzel azután végképen el is tűnik a szemünk elől.

[1] *Münch. lt.* 40. és *M. Könyvszemle* 1889. 108. — [2] *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád nro. 1.

BAKTORNYA.

Falu.

BATHORNYA: 1446. *Dl.* 1816. 1455. *Dl.* 14942. BAKTORNYA: 1453. *Münch. l.* 40. 1560. *Dic. l.* BAKTHORNYA: 1454. *Dl.* 18400. (1455-ről): Teleki, *Hung.* X. 433. 434. *Békésm. okl.* 68. 1515. *Münch. lt.* 391. 1555. 1559. *Dic. l.* 1559. *Lib. reg.* III. 595. 1563. *Tiz. l.* BAKHTHORNYA: 1454. *Békésm. okl.* 68. 69. BAAKTHORNYA: 1463. *Dl.* 15862. BACTORNYA: 1558. *Lib. reg.* III. 552. BAKTTORNYA: 1560. *Dic. l.* BAK THORNIA: 1560. *Uo.* BATORNA: 1651. *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 537.

Batonya mellett, a Szárazér másik partján feküdt. Nevét Bak nevű embertől vagy a hajdani Csanád és Arad vármegye területén kiterjedt Bak családtól vette.

Úgy látszik, N. Lajos vagy Zsigmond korában keletkezett. Első nyomaira 1446-ban találunk, a mikor a Szekcsői Herczegek és a Héderváriak pereskednek miatta; ekkor a toronyi uradalomhoz tartozott.[1] 1453-ban már a kerekegyházi uradalomnak képezi részét; ez évi szept. 10-én a Harapkói Botos maradékok eladják Hunyadi Jánosnak.[2] Hunyadi lefizette a vételárt, minélfogva őt és fiait 1454. febr. 24-én az aradi káptalan ellenmondás nélkül beiktatta a kerekegyházi uradalomba, tartozékai közt Baktornya birtokába is.[3] Mégis 1455. ápr. 24-én V. László királytól a Botos András leányai adománylevelet eszközöltek ki az uradalomra és e falura.[4] Ez azonban alig-

hanem a királyi kanczellária tévedése volt, mert Baktornya továbbra is a Hunyadiak kezén maradt. Úgyannyira, hogy a mikor Mátyás király el akarta adományozni, anyja, Szilágyi Erzsébet 1463. aug. 9-én az aradi káptalan előtt ez ellen tiltakozását jelentette ki.[5]

Mi történt azután e faluval, adatok hiányában nem tudjuk. A kerekegyházi uradalomtól mindenesetre elszakadt s kisebb nemesek birtokába jutott. 1515-ben, mikor az Asszonylaki Ravazdi család két jobbágya Batonyáról Bánhegyesre szökött, az ügybe bele keveredett Baktornya falu birája is, de névszerint az oklevél nem nevezi meg.[6] Az bizonyos, hogy a Ravazdiaknak részük volt itten, melyet a hűtlenségbe esett Jánostól Ferdinánd király 1559. jún. 1-én elkoboztatott s több más birtokokkal együtt Luka Jánosnak, Csirkei Albano Györgynek, Vajai Székely Balázsnak és Szprek Györgynek adományozott.[7] Ezenkívül volt itt még Farkas Jánosnak is része.[8]

A török hadjáratok iszonyatosságait ez a falu is megsínylette. Erősen pusztult, úgy hogy már 1555-ben Batonyával együtt ketten csak 6 frt adót tudtak lefizetni. Az 1557—58. évi török defter még 11 gazdát írt itt össze; ezek a következők voltak:

Bánik János, Boros Dénes, Kis Albert, Oláh Mihály, Radkó János, Tatár István és Szelim (?), Török Tamás, Vajda Bálint és Orbán, Varga János.[9]

Azonban 1560-ban a gyulai adóróvó azt írja, hogy Baktornya el van pusztulva. 1561-ben is ilyen állapotban találja; birtokosaiként ekkor Eödönfi Ferencz és Serjéni Pál szerepelnek. 1563-ban a tizedszedők is pusztának mondják. Ezek után érthető, hogy 1564-ben miért nem jelentek meg az adóösszeíráson, mint a hogy Telegdi István a maga lajstromában megjegyzi.[10]

Azután majdnem száz esztendeig elhagyatottan állott. A XVII. század közepe táján kezdték újra megülni, úgy látszik, szerb jövevények. 1651-ben *Batorna* aradvármegyei falut II. Rákóczi György fejedelem több más falvakkal együtt, tetszése tartamára, Veres Mihály, Herczeg István, Tóth Márton, Komlósi Tamás és György borosjenei fizetett vitézeknek adományozta.[11]

Baktornya azután, még a XVII. század végén vagy előbb

is, újra eltünt a föld szinéről. Alighanem beleolvadt Batonyába, melyhez utóvégre még nevére nézve is hasonló lett.

[1] *Dl.* 1816. — [2] *Münch. lt.* 40. — [3] *Dl.* 18400. *Békésm. okl.* 68. — [4] *Dl.* 14942. — [5] *Dl.* 15862. — [6] *Münch. lt.* 391. — [7] *Lib. reg.* III. 595. — [8] *Dic. l.* — [9] *Defterek* II. 201. — [10] *Dic. l.* — [11] *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 537.

BALOGKEREKE.

Falu.

Bolugkereke: 1256. *Erd. múz. lt.* (Ugyanez *Bolukkereke* alakban: *Dl.* 322. §. 13. és innen hibásan közölve: *Boluhkerek*, *Árp. új okm.* VII. 430.)

Régi nyelvünkben a *kerek* szó rendszerint erdőt is jelentett; Balogkereke tehát kezdetben Balog nevű embernek volt az erdeje s később e név rá ragadt az itt keletkezett falura is.

E helység 1256. deczember 17-én a Csanád nemzetség faluja volt. Szemeegyháza és Szudas faluval együtt «in campo versus Zarazer» vagyis a Szárazér felé eső mezőségen feküdt. A birtokosztály alkalmával a Vaffa maradékai kapták. Kicsiny falucska lehetett, mert mindössze két telekből állott. Úgy látszik, 1280-ban a kúnok pusztították el, mert nevével többé nem találkozunk az oklevelekben.

BÁNHEGYES.

Falu.

Banhegyesse: 1510. *Századok* 1889. 124. 1515. *Münch. lt.* 391. Banhegyes: 1515. *Münch. lt.* 371. 1627. *Gyulaf. lib. reg.* XII. 67. *NRA.* 1432. 7. és 1791. 10. Banhegiese: 1553. 1560. *Dic. l.* Banhegies: 1559. *Urb. et conscr.* 76. 1. és 11. 41. 1564. *Dic. l.* Bánhegyese: 1563. *Tiz. l.* Bánhegyes: 1665. *Egri kápt. lt.* N. 203.

A régi korban Zaránd vármegyéhez tartozott s csak a török világ idejében került Csanád vármegyébe. Különben a mai Tót-Bánhegyes helyén feküdt. Nevét Maróti János macsói bánnak köszönheti, ki 1420 körül telepítette.

Ekkor a gyulai uradalomnak volt a része. A Marótiak után Corvin Jánosnak, majd 1510. márcz. 23-án királyi adománykép

Brandenburgi György őrgrófnak a birtokába jutott.[1] Az őrgróf birtoklása alatt nevezetes gyarapodásnak indult. Többfelől jöttek a faluba jobbágyok, nevezetesen a Ravazdiak birtokairól, kik kegyetlenül bántak a földnépével. Így került ide 1515-ben Kis Lőrincz és Bálint Batonyáról; csakhogy ezek azt a hibát követték el, hogy sem a földbért le nem fizették, sem a földesúr engedelmét az elköltözésre ki nem kérték. Ravazdi János felbosszankodva merészségükön, Mindszent napja körül fegyveres nemesekkel és szolgákkal Bánhegyesre tört, házukat megostromolta s feleségeiket, gyermekeiket megkötözve, elhurczoltatta Kún-Ágotára. Elvette minden holmijokat, pénzöket, ruhájokat, bútoraikat, összesen 800 forint értékben s a mellett családjokat bebörtönöztette.[2] A királyi törvényszék vizsgálatot rendelt el ez ügyben, de minő eredménynyel, nem tudjuk.

1527. április 9-én itt gyűlt össze azoknak a kereszteseknek egy része, kik Perényi Péter erdélyi vajda vezérlete alatt Cserni Jován czár ellen voltak indulandók.[3] 1528. okt. havában a falut a ráczok felprédálták.[4] Az 1552. évi nagy török hadjárat szétszórta s tönkre juttatta lakosait; úgy hogy a megmaradottak ez évben az adót sem tudták megfizetni. De 1555-ben már 25 frtot szolgáltattak be, 1558-ban pedig 60 frtot.[5] A török defterdár 1557—58-ban összesen 64 házat írt itt össze s ezek közt négy újonnan épült volt.[6] 1559-ben a Gyula vára átvételére kiküldött kir. biztosok két boglya csépeletlen s két verem elcsépelt kölest, továbbá 11 hold lábon álló búzát, 10 hold árpát, 550 kepe búzát, 61 köböl szénát, 30 köböl szalmát s végül 11 köböl elcsépelt árpát találtak Bánhegyesen.[7] Ugyanez évben 68 telkesgazdát és 13 zsellért írtak össze benne.[8]

1560-ban volt benne 69 kapu a király nevén s ezek öszszesen 75 frt 90 dénár adót fizettek. Egy 1563. évi tizedlajstrom felsorolja a falu lakosságát. A jobbágyok betűrendes sorban ekkor a következők voltak:

Angyal János, Bak Ambrus, Balog István, Basa Ágoston és Máté, Belezi Antal, Máté és Mihály, Biró Sebestyén, Boncs György, özv. Bontos Bertalanné, Bontos Kelemen, Borsos Miklós, Botos Albert, Buzgány István, Csályai Sándor, Csóka János, Csősz János és Lukács, Darabos Tamás, Darufogó Albert, Darvas Márton, Dékán Gábor és Gáspár, Dezső Gergely, Feleki András és Lőrincz, Fűzegyi Balázs és Gál, Galambos Orbán, özv. Gárdi Simonné, Gubás Balázs, Győrök Benedek, Jóföldi Miklós, Kakas János és László, Kakati Péter, Kapita Mihály, Kardos János, Katona Barkó

és Imre, Kemecsei Balázs, Gáspár és Gergely özvegye, Kenéz Péter, Kiristó Boldizsár, özv. Kiristóné, Kis Ferencz, Gergely és György, Kolim Pál, Konya Ferencz, János és Tamás, Kossom Tamás, Kovács Balázs és Benedek, Körös Péter, Lipót Ferencz, Madarász István, Méhes János, Mocsi Albert és Pál, Oláh Balázs (2), Palló Lukács, Pap Bálint, Papfi Kelemen, Péli Gergely, Pordányi Gáspár és Péter, Rárós György, Somodi Sebestyén, Szabó Gergely, Lénárt, Márton és Tamás, Széphajú Lukács, Tót Ambrus és György, Tőrös Balázs és János, Vas Máté, Vég Dénes és Simon. Öszszesen: 85.

Ezek közt elég sok volt a szegény ember. Telegdi István dicátor ugyanis 1564-ben mindössze csak 66 portát róhatott meg s másfél forintjával behajtotta rajtuk a 99 frt adót.[9] Valószinű, hogy Gyula várának bukása után Bánhegyes is rohamos hanyatlásnak indult, s ha maradt is valamennyi lakossága, az az 1596-iki tatárpusztításkor elmenekült. A falu pusztává vált.

Boros-Jenő visszavétele után újra benépesült. Ugyanis 1627 körül Bánfi Anna özv. Váradi Németi Mihályné itteni részeit eladta Borosjenei Szentandrási Györgynek. A szerződést a mondott év jún. 28-án Bethlen Gábor fejedelem is helybenhagyta. Bánhegyest ekkor Arad vármegyéhez számították.[10] Mikor pedig Boros-Jenő újra török kézre került, Bánhegyes is gazdátlanná vált, s el is pusztult nem sokára. Mint csanádvármegyei pusztát adta Vesselényi Ferencz nádor 1664. okt. 8-án Zsoldos Istvánnak és Végh Mihálynak,[11] kiket az egri káptalan 1665. okt. 10-én a borsodvármegyei Szendrőn ellenmondás nélkül beiktatott.[12]

Meddig voltak ezek birtokosai, nem tudjuk. A török kiűzetése után a mutinai herczegi uradalomhoz tartozó puszta volt Bánhegyes s Csanád vármegyéhez számították. Az 1742-iki összeírás merő legelőnek és kaszálónak mondja, melyen mintegy 600 boglya széna terem; boglyáját 50 dénárjával számítva, 300 frt csekély jövedelmet hozott.[13] Úgy hogy a kincstár még ez évben kiadta haszonbérbe. Első haszonbérlői az 1743. évben Orbán Demeter, Szokács Petkó, Kurtul János és Torosz Tódor voltak.[14]

A bánhegyesi puszta határa e században kezdett újra népesedni. 1839-ben már 120 lakosa volt[15] s három évvel később már mint önálló község jelenik meg. 1856-ban tótkomlósi, nagylaki, csabai és orosházi tótok szaporították a lakosságot, úgy hogy ettőlfogva *Tót-Bánhegyes* nevet vett föl.[16] Lakosságá-

nak nagy része evangélikus, úgy hogy ezek külön anyaegyházat képeznek. Az összes lélekszám 3065 s ezekből 2760 evangélikus. Előljárói közül ismeretesek: 1864. Gáli János biró, 1866. Csaprda János biró; ugyanekkor Chrenka Mihály jegyző.[17]

A puszta határában 1860-ban még egy másik község is keletkezett, t. i. *Magyar-Bánhegyes*. Ennek magyarajkú lakossága az aradmegyei Forray-Nagyiratos kertészközségből jött ide s már 1860-ban külön pecséttel élt, melynek felirata volt: «Magyar-Bánhegyes község 1860». Legrégibb előljárói közül előfordulnak: 1864. Kiss József biró és 1865. Kováts János biró; első jegyzője Lovrits Pál.[18] Lakosainak száma 2549, kik nagyrészt róm. katholikusok. Ezeknek van itt külön imaházuk s 1883 óta plébánosuk: Rózsa József.[19]

A régi Bánhegyes mint zarándvármegyei helység az egri püspökség alá tartozott. 1560-ban az egri püspöknek teljesített tizedszolgáltatása volt: 49 simándi kb. búza, 7½ kb. árpa és 9½ bárány.[20] Kegyurai Gyula várának birtokosai voltak; innen van, hogy 1523-ban Brandenburgi György őrgróf nevezi ki ide plébánosnak Becsvölgyi Antal mestert, ki kötelezi magát, hogy a plébánia javait tékozolni nem fogja, az istenitiszteletet ősszokás szerint végzendi s bármi ügyes-bajos dolog fordulna elő, azzal a szentszékhez nem fordul, hanem vagy az őrgróf vagy annak gyulai várnagyai által intézteti el.[21] Kétségtelen különben, hogy az őrgróf jobbágyai nem sokkal ezután lutheránusok, majd reformátusok lettek.

[1] *Századok* 1889. 124. — [2] *Münch. ll.* 371. 391. — [3] Karácsonyi, *Békésvárm. tört.* I. 89. — [4] *Uo.* 104. — [5] *Dic. l.* — [6] *Defterek* II. 207. — [7] *Urb. et conscr.* 76. 1. — [8] *Uo.* 11. 41. — [9] *Dic. l.* — [10] *Gyulaf. lib. reg.* XII. 67. — [11] *NRA.* 1791. 10. — [12] *Egri kápt. ll.* N. 203. — [13] *Urb. et conscr.* 9. 29. — [14] *Csanádm. jegyzők.* — [15] *Mappae camer.* 749. — [16] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [17] *Uo.* — [18] *Uo.* — [19] *Schemat.* 1892. 122. — [20] *Tiz. l.* — [21] *Békésm. tört. társ. évk.* 1880—81. 78

BARCZ.

Falu.

Barch: 1408. *Múz. lt.* (Hibásan *Bart* alakban Fejér X. 3/2. 86. és másodszor is X. 4. 701.) 1631. *Gr. Károlyi cs. lt.* Lad. 35. nro. 4. és 45. *Br. Harruckern cs. lt.* fasc. X. nro. VIII. 19. 1636. *Uo.* fasc. X. nro. II. Barczi fok: 1701. *Urb. et conscr.* fasc. 221. nro. 19. 1789. *Gr. Károlyi cs. lt.* Conspectus oppidi H.-M.-Vásárhely. Barczi rét: 1789. *Uo.*

Hód-Mező-Vásárhelytől nyugatra ma is megvan a Tiszából kiszakadó Barczi fok. Ennek partján állott hajdan Barcz falu, egészen Csanád vármegye szélén, úgy hogy a szintén Barcz nevű erdő már Csongrád vármegye területén esett.

A falu legrégibb ismert birtokosai a XV. század elején Solti Domokos fia Dávid s ennek testvérei, László és Péter, továbbá osztályos atyafiai, András fia Péter s néhai Lőrincz deák leánya, Orsolya voltak. Zsigmond király méltányolva kedvelt hívének, Solti Dávidnak hű szolgálatait, 1408. június 14-én, több más közeli falvakkal együtt, e falu birtokában új adomány czímén megerősítette őt és vérbeli atyafiait. A csanádi káptalan július 5-én ellenmondás nélkül iktatta be a családtagokat, többek közt Barcz falunak is birtokába.[1] Meddig virágzott s meddig bírta e falut a Solti család, nem tudjuk. Magára Barczra is kétszáz esztendőnél tovább tartó homály borul. Csak 1631. decz. 7-én halljuk megint nevét említeni; e napon ugyanis Győrfi János, másik Győrfi Jánosnak Mocsári Ilonától származott fia, rokonai nevében is, az egri káptalan előtt, tilalmazás- és ellenmondásképen fölfedezi, hogy Csongrád vármegyében többek közt Barcz falu, hiteles levelek szerint, legjobb ősi igazzal őt és rokonait illeti, s az idő viszontagságai következtében jutott idegen kezekre; minélfogva tilt minden birtokosokat e falunak is használatától, a felséget és következőit pedig elajándékozásától.[2] 1636. június 26-án meg Mocsári Ilona néhai Nagyilosvai Ilosvai István özvegye tiltakozik a leleszi convent előtt többek közt e falu fölkérése, megvétele és elfoglalása ellen.[3] Nincsen ugyan megmondva, de kétségtelen, hogy Barcz ekkor puszta hely volt már. 1701. és 1789-ben már csak a Barczi fok és Barczi rét említtetik, az előbbi mint a vásár-

helyiek halászóhelye, hol hatalmas harcsákat és kitűnő pontyokat fognak.[4]

A falu bajosan érte meg a török időket; talán árvíz pusztította el s lakosai hihetőleg még a XV. században átköltöztek Vásárhelyre.

[1] *Múz. lt.* — [2] *Gr. Károlyi cs. lt.* Lad. 35. nro. 4. és 45. — [3] *Br. Harruckern cs. lt.* fasc. X. nro. II. — [4] *Urb. et conscr.* fasc. 221. nro. 19. *Gr. Károlyi cs. lt.* Conspectus oppidi H.-M.-Vásárhely.

BAROMLAK.

1. *Falu, a Tisza mellett.*

Borumlok: 1247. *Dl.* 322. §. 5. *Árp. új okm.* VII. 220. Barumlok: 1247. *Dl.* 322. §. 5. Borumlak: 1284. *Árp. új okm.* IX. 385.

A Csanád nemzetség egyik ősi faluja. Feküdt a mai torontálvármegyei Csóka mellett. Neve, úgy látszik, magyar név; ámbár az erdélyi szász *Wurmloch* is a magyarban Baromlakká vált.

E falu 1247-ben Kelemenös bán fiáé, Pongrácz ispáné volt; a kiküldött hivatalos emberek ennek határát is bejárták s birtokosát minden haszonvételeiben és tartozékaiban megerősítették.[1] A nemzetség 1256. évi nagy osztálylevele a falut nem említi; valószinűleg azért, mert nem osztották fel. Pongrácz ispánról azután fiára, Tamásra szállott. 1280-ban a kúnok felprédálták,[2] úgy hogy ennek következtében teljesen elpusztult. Többé nincsen róla szó.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Árp. új okm.* IX. 385.

2. *Falu, a Maros mellett.*

Borumlok: 1256. *Erdélyi múzeumi lt.*

E falu a Csanád nemzetség Vaffa-ágáé volt; 1256. decz. 17-én mint Dedemszög és Al-Velnök mellett eső falut Vaffa fiai, Csanád, Barnabás és Fülöp kapták.[1] Többé azonban ez sem fordul elő. Dr. Karácsonyi János azt hiszi, hogy nevét idővel talán Klárafalvára változtatta.[2]

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Délm. Tört. és Rég. Értes.* 1885. 30.

BASARÁG.

Falu.

Bursorog: 1217. *Váradi regestr.* 1550. 98. Posorog: 1232. *Árp. új okm.* VI. 503 Bozarak: 1333. *Mon. Val.* I. 148. Bosorog: 1337. 1341. *Dl.* 3086. és Fejér VIII. 4. 270. 481. Bozoragh: 1360. *Tört. Tár* 1896. 509. Bosorag: 1366. *Sopronm. okl.* I. 364. Basarath: 1448. Pesty, *A ször. báns.* III. 56. Bassarag: 1512. *Erd. múz. lt.* 1559. *Lib. reg.* III. 570. 1560 *Dic. l.* Basaragh: 1555. *Uo.* 1562. 1563. *Tiz. l.* 1627. *NRA.* 832. 35. 1652. *Egri kápl. lt.* J. 374. Basarag: 1558. *Dic. l.* Bassarak: 1559. *Urb. et conscr.* 11. 41. Bassaragh: 1560. *Tiz. l.* 1561. *Dic. l.* 1562. 1563. *Tiz. l.* 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Colos 5. 3. 1564. *Dic. l.* Bassaraga, Bassarága: 1647. *NRA.* 1838. 61. Bassarágh: 1751. *Uo.* 238. 35.

Batonyától délkeletre ma is megvan Basarága puszta; ennek területén feküdt az egykori falu. A név, úgy látszik, bessenyő vagy kún név.

Mint Csanád vármegye határszélén eső falu eleinte Arad vármegyéhez tartozott. Története a XIII. század elején kezdődik; 1217 körül perlekedtek miatta az aradi várjobbágyok Miklós aradi főesperessel, ki azt állította, hogy Basarágot Ugni fia Kelemen szabad ember (nemes) adta el neki. A váradi tüzesvas-próba a főesperesnek adott igazat.[1] 1232-ben a Csák nb. Miklós Babos birtokával volt a falu határos s Arad vármegyéhez tartozott.[2]

A tatárjárás kétségtelenül elpusztította Basarágot is. De föléledt romjaiból; 1337-ben a Czirákiak ősei, a Vezekény nemzetség tagjai bírják. Ugyanez évben a király rendeletére az aradi káptalan meghatárolja, s a Vezekény nb. Konrád fiát, Istvánt abba ellenmondás nélkül beiktatja. A határjárásról Róbert Károly király 1341. január 25-én a nb. Konrád fiainak, Istvánnak, Tamásnak és Jánosnak kértére pecsétes levelet ad ki.[3] Úgy látszik, a Vezekény nemzetség birtoklása előtt ez a falu a Lépes és Treutul családé is volt valamikor; mert 1360. júl. 6-án, a mikor Kont Miklós nádor Békés és Zaránd vármegyék nemeseivel gyűlést tartat, az egybegyűlt nemesek Lépes Miklós fia Demeter és Treutul Miklós fia János kérésére bizonyítják, hogy ezek az aradvármegyei Basarág falut és Fejéregyház néptelen birtokot csakugyan birták, de később e bir-

tokok idegen kézre kerültek.[4] Valószinűleg meg is indították a pört a Vezekény nemzetség ellen; de azért e nemzetség tagjai 1366. márcz. 26-án kétfelé osztották, úgy hogy fele jutott István fia Istvánnak, a másik fele Sándor fia Miklósnak s öcscsének, Jánosnak, továbbá Miklós fiainak, Péternek, Pálnak, és végül János fia Mihálynak.[5] Mindamellett a Lépes család mégis elperelte a falut; 1407-ben ugyanis Basarágot Váraskeszi Lépes János birtokában találjuk.[6]

Milyen viszontagságokon ment át a falu a XV. században, arról nem tudunk semmit. E század végén vagy a következő elején a Nagylaki Jaksics családnak is voltak itten részei; 1511-ben a Torony faluban lakó Iván deák nevű tisztjök hatalmaskodott itt az aradi káptalan tulajdonát képező s Basarággal szomszédos Őrint falu (a későbbi Irinta) jobbágyain.[7] 1529-ben Balibég feldúlta Basarágot, a hol ez évben született e falu legnevezetesebb embere, Vida János. Lassanként azonban kiheverte a falu a török pusztítást.

Azután következtek az 1550—1552-iki török hadjáratok, melyek még inkább megviselték, úgy hogy csak egy-két ház maradt benne ép állapotban. 1555-ben mindössze másfél portát róhatott meg itt a dicátor; Basarág ekkor, kétségtelenül a Jaksicsok magvaszakadása következtében, már a korona birtokában volt. Még 1558-ban is csak két forint adót szállított be a falu birája Gyulára.[8] Egy 1559. évi jegyzék is az itteni részbirtokot, mely Jaksics János halálával gazdátlanná vált, a felség birtokának mondja.[9] De még ez évi május 9-én a király Kupa egész falut s a basarági részt, mely valamikor a Jaksicsoké volt, úgyszintén azt a részt is, melyet Klicsi Kartics Miklós bírt, de a ki szintén örökösök nélkül húnyt el, Gál Andrásnak adományozta.[10] Gál András csakhamar eladta e részét Szentléleki Kasztellánfi Kristófnak, de ez is magtalanul halván el, már 1563. szept. 29-én rokonai, Kasztellánfi Péter és László, valamint Anna nővérük Mollarthi Péterné kapták meg Ferdinánd királytól a Basarág faluban levő részt; csakhogy a mikor az egri káptalan Gyulán be akarta őket iktatni, Fövényesi Gál András felesége Horvát Katalin, továbbá a Jaksics leányok: Erzsébet özv. Dóczi Miklósné, Anna özv. Bánfi Gáspárné, Margit Patócsi Boldizsárné, gyermekeik nevében is, Basarágra nézve ellenmondottak.[11]

A falu különben évről-évre gyarapodott. 1560-ban a tizedszedők még pusztultnak mondják; de 1561-ben a dicátor Kasztellánfi Kristóf nevén négy adófizető házat talál, melyek a 4 frt 40 d. adót lefizetik.[12] 1562-ben tizennégyen már a tizedet is lefizetik; az egész falu búzatermése ez évben 810 keresztet tett, voltak gazdák, kiknek termése 100—120 keresztre ment. Négy jobbágynál méhrajokat is találtak.[13] 1563-ban a következő 25 családfőt írták össze a tizedszedők:

Barcsi Gáspár, Becsei András és Antal, Boros Mátyás és Tamás, Csomorkányi Antal és Mihály, Csútor Jakab, Dusa Vincze, Fülep Tamás, Gelidi Péter, Hara János, Kadar Albert és Péter, özv. Kovács Benedekné, Madarász Péter, Nagy Balázs, Bálint, Mátyás, István és Tamás, Rostás Mihály, Tót Mihály, Veres András és Balázs, Vida Mihály.

A falu tizede ez évben kitett $73^1/_2$ kepe, öt marok csépeletlen, $1^1/_2$ kb. csépelt búzát, hét kepe s 16 kb. árpát; méhek után 19 dénárt.[14]

1564-ben Pongrácz Kristóf ($5^1/_2$ kapu) és Bánrévi Péter (1 kapu) vették meg a Kasztellánfi Péter részét; de a másik fele rész még mindig a László nevén volt. Az adószedő $13^1/_2$ kaput rótt meg, az adóösszeg 20 frt 25 dénárt tett. Ekkor Arad vármegyéhez számítja a dicátor.[15]

Gyula vár eleste után a falu is gyors pusztulásnak indult s többé régi nagyságára nem emelkedett. 1627. júl. 22-én Bethlen Gábor fejedelem az egész Basarágot Atyai Gálfi Györgynek adományozta, ki e falu békességes birtokában volt már megvásárlásának ideje óta, de levelei elvesztek. Basarág ekkor Arad vármegye falujának van mondva, de a melyet országos végzéssel Zaránd vármegyébe kebeleztek. Még ez évi szept. 10-én Zaránd vármegye alispánja, Túri Mihály deák Boros-Jenőn ellenmondás nélkül beiktatta Gálfit.[16]

A mikor az erdélyi fejedelemség tért kezdett veszíteni Csanád vármegyében, Széll Mihály és Dobóczi Ferencz szendrői vitézek kaptak itt nagy adományokat. Így jutott 1647-ben Basarág is az utóbbinak birtokába. Mintegy 15—20 szerb család élhetett itt akkor, mert adójukat Dobóczi 16 tallérban, egy vég patyolatban és egy bokor csizmában szabta meg. Ez adót a lakosok 1647—49-ben meg is vitték neki. 1650-től fogva azonban «soha sem hozták meg».[17] Dobóczinak Szendrői Bornemisza János segített megszerezni a csanádmegyei javakat; ezt

Dobóczi úgy hálálta meg neki, hogy 1652-ben az egri káptalan előtt megajándékozta Basarág faluval.[18] Azonban Bornemisza nem nagyon kapott Basarágon, mely semmi haszonnal sem kecsegtette; úgy lehet, újra egyezkedett Dobóczival, hogy készpénzben mutassa ki háláját s vegye vissza a faluját. 1658-ban Dobóczi Ferencz megint följegyezte számadáskönyvébe, hogy a basarágiak az adót meghozták. 1661-ben Szűcs Bálint és Hajdú János vették meg a Dobóczi örököseitől Basarágot vagy a mint már akkor nevezték, Basaragát; ezek ez évi márcz. 28-án a rácz lakossággal úgy alkudtak meg, hogy adó fejében évenként 30 tallért s egy szőnyeget adjon.[19]

Így tengődött ez a szerb falu 1686-ig, a mikor a töröktatár hadak ezt is elpusztították. A neoacquistica commissio előtt a régi birtokosok nem tudván jogaikat igazolni, Basarág puszta is a kincstár tulajdona lett. 1751-ben özv. Siklói Andrási Zsigmondné Kún Zsuzsánna kérte a kincstártól.[20] De a kincstár nem adta oda, hanem az aradi uradalom részévé tette. Ettőlfogva Szionda pusztával együtt három évi időközönként bérbe volt adva előbb 2200, majd 2500 frtért.[21] 1769. ápr. 24-ikétől Rácz-Pécska község bérelte 2000 frt évi bérért; a puszta akkora terjedelmű volt, hogy 400 lóból álló ménest elláthatott.[22] 1772. ápr. 24-én Bogdanovics Bernát katonai pótlovak szállítója Szionda és Mezőhegyes pusztákkal együtt 12 évre bérelte ki évi 8450 frtért.[23] 1787. febr. 27-én Szionda pusztával Bogdanovics Tódor bérelte 4200 rénes frtért, mely összegből egyikreegyikre 2100 r. frt esett.[24] Basarága ma is puszta s Ó-Pécskához tartozik.

A régi Basarág *egyházi* történetére érdekes adatok maradtak fenn. Már 1333-ban a maroselvi főesperesség virágzó plébániája volt s papja 13 dénárt fizetett pápai tized fejében.[25] Templomát, mely szent Imre herczeg tiszteletére volt szentelve, már 1360-ban említik.[26] 1407-ben kegyura Lépes János volt s Péter csanádi püspöki vicarius az ő ajánlatára nevez ki bele plébánost.[27] Plébánosai közül ismeretesek: 1333. Póka és 1407. Szombathelyi András. A XVI. század második felében Basarág valószinűleg református lett. A magyarság elpusztulván, nyomaiba ráczok jöttek; de volt-e ezeknek itt szervezett egyházuk, arról semmit sem tudunk. Basarága puszta ma Batonyának fiókegyháza.

Két jeles fia is volt a régi Basarágnak; 1446—1456 közt Basarági László aradi kanonok, s 1529-ben itt született Basarági Vida János, a reformáczió egyik kimagasló alakja.

[1] *Váradi regest.* 1550. 98. — [2] *Árp. új okm.* VI. 503. — [3] *Dl.* 3086. Fejér VIII. 4. 270. 481. — [4] *Tört. Tár* 1896. 509. — [5] Nagy Imre, *Sopronm. okl.* I. 362—365. — [6] *Bölöni cs. ltárából* Márki, *Aradm.* I. 320. 387. — [7] *Erd. múz. lt.* — [8] *Dic. l.* — [9] *Urb. et conscr.* 11. 41. — [10] *Lib. reg.* III. 570. — [11] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. fasc. 5. nro 3. — [12] *Dic. l.* — [13] *Tiz. l.* — [14] *Uo.* — [15] *Dic. l.* — [16] *NRA.* 832. 35. — [17] *Uo.* 1838. 61. — [18] *Egri kápt. lt.* J. 374. — [19] *NRA.* 1838. 61. — [20] *Uo.* 238. 35. — [21] *Urb.* 81. 9. és 122. 29. — [22] *NRA.* 1720. 7. — [23] *Urb.* 141. 1. — [24] *NRA.* 1838. 69. — [25] *Mon. Vat.* I. 148. — [26] *Tört. Tár* 1896. 509. — [27] Márki, *Arad* I. 320. 387.

BATIDA.

Falu.

Bodhyda: 1331. *Zichy-okm.* I. 376. Bathyda: 1380. *Uo.* IV. 134. 1424. *Uo.* VIII. 293. 1450. *Dl.* 29489. 1453. *Dl.* 30828. 1472. *Dl.* 17273. 1537. *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 25. 1555. 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* Bathida: 1380. *Zichy-okm.* IV. 134. Bathhyda: 1408. *Múz. lt.* 1415. *Návay cs. lt.* 1424. *Zichy-okm.* VIII. 292. Batthyda. 1419. *Uo.* VI. 558. Batida: 1558. *Dic. l.* 1607. *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. 1635. *Protoc. Mich. Barsi* 58. 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. 1659. *NRA.* 1838. 61. 1662. *Gar.-sz.-ben. lt.* 62. 36. 1679. 1680. Gr. Balassa I. *Naplók.* 11. 37. 63. 72. 77. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. 1722. *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 30. Battida: 1663. *Gar.-sz.-ben. lt.* P. 217. és 225.

Legrégibb alakja *Bodhida* mutatja, hogy kezdetben egy Bod nevű birtokosé volt, ki a falut telepítette. A híd a Bod-ere nevű vízfolyáson állhatott, mely ér különben ma is megvan Batere néven. Maga a falu Hód-Mező-Vásárhelytől délre, Gorsa falu alatt feküdt s Földeákkal volt szomszédos; ottan körül ma is megvan még Batida puszta.

Ki volt az a Bod a XIII. században, ki a falu alapját megvetette, nem tudjuk. A XIV. század elején Hasznosi Miklós volt a földesura, de ő örökösök nélkül halt el, minélfogva Róbert Károly király 1331. szept. 29-én Becsei Imre főispánnak adományozta, viszonzásul azért, hogy ez a csanádvármegyei Veresmartot a királynak engedte át.[1] A Becsei családról a Batidai családra ment át a falu, melynek első ismert tagja

Péter pörben állott 1380-ban Becsei Tőtössel.[2] Atyafiai voltak Batidai Jakab és Dénes, kiket 1408-ban a király a solti iktatáshoz a maga képéül kijelölt.[3] 1415. május 18-án Máté fia Imre szerepel, kinek felesége volt néh. Földeáki Andrásnak, a Jakab fiának leánya, Anasztázia; Földeáki Tamás az ő részére leánynegyed fejében egy Batida felől eső darab földet hasíttatott ki.[4]

E család egyébiránt alighanem a Dunántúlról szakadt ide Csanád vármegyébe. Mert midőn a Becsei családból való Bátmonostori Tőtös László fia János a fejérvári káptalannal Él és Baracska birtokok határai miatt pört folytat, a nádor 1419-ben mint szavatosokat Batidai Lukács fiát Illést és Bálint fiát Mihályt törvényszéke elé megidézteti.[5] A pör húzódott egészen 1426-ig, mert a szavatosok vonakodtak a nádor előtt megjelenni; végre a nádor ez évi júl. 7-én azt a parancsot küldte a csanádi káptalanhoz, hogy Illést és Mihályt három közeli piaczon kikiáltás útján idézze meg, a törvényes következmények terhe alatt. A kikiáltás Csanád, Nagylak és Perjémes piaczain csakugyan végbement, de hogy a pörnek mi lett a vége, nem tudjuk. Még 1431. jún. 17-én is ott vannak, hogy a nádor az ügyet elhalasztja.[6]

A Batidai család virágzik még a XV. század közepén is. 1450-ben Jakab fiát Pétert és Domokos (vagy Demeter?) fiát Mihályt mint vidékbeli nemeseket tanúkként hallgatták ki a keresztúri hatalmaskodások dolgában.[7] 1472-ben Benedek mint szomszéd van jelen, mikor a Gúti Országokat és Nádasdi Ungor Jánost a Szeri Pósafi birtokokba beiktatják.[8] De ekkor már más családok is birtokolnak Batidán, ú. m. a Herczeg, Kazdag, Kis családbeliek, kik talán házasság útján jutnak itt részekhez.[9]

Úgy látszik, a Batidai család a XV. század végén halt ki. A családtagok közt feldarabolt falu egyes részei más családok kezére jutnak. 1537-ben Serjéni János,[10] 1555-ben Nemes László, Kovács Gergely és Kulcsár Tamás a birtokosai Batidának.[11] Ez utóbbi évben a falu $2^1/_2$ frt adót fizet, mely 1558-ban 6 frtra emelkedik. Birtokosait az ez évi adólajstrom nem számlálja elő. 1560-ban Balassa Bálint és más nemesek bírnak benne hat portát, melyek 6 frt 60 dénárt lefizetnek; a Szalay Péter jobbágytelke el van pusztulva. 1561-ben az adórovó felsorolja

Balassa Bálint, Kovács Gáspár, Kálmán Kristóf, Farki János batidai nemeseket, de megjegyzi, hogy más nemesek is laknak itten; összesen kilencz portát ró meg 9 frt 90 dénárral. Végre 1564-ben Kovács Gáspár 1 1/2, Kálmán Kristóf két, Ravazdi György öt jobbágytelke fizet, a Balassa Bálinté szegény, Farki János és Belő Albert pedig egy házhelyes nemesek.[12]

A temesvári defterdár 1557—58-ban 18 házat írt össze Batidán. Ezeket a következő jobbágyok lakták:

Apa Lukács, Botó Bernát, Dobozi János, Gencsi Borbás, Gondos Péter, Kettős Balázs, Nádas Gergely, Nagy Benedek és Demeter, Német Pál, Parázs Péter, Szélős Ambrus, István és Jakab, Szíjártó Gergely, Vállas Demeter, Vámos Péter, Víg Pál.[13]

1596-ban teljesen elpusztult Batida is. A XVII. század elején Arad vármegyéhez tartozó puszta volt; mint ilyet adományozta 1607. máj. 4-én Báthori Gábor fejedelem Cserepes István borosjenei vitéznek.[14] Ennek egyik örököse, Szászvárosi Cserepes Ábrahám 1635. júl. 2-án nővéreinek, Annának és Zsuzsánnának adományozta a pusztát.[15] Ezektől vásárolta meg Bihari Kerekes János, kinek Rákóczi György 1644. márcz. 28-án adománylevelet állíttatott ki.[16] 1647. körül a Szoboszlón lakó Fekete Mihály szedte jövedelmét.[17] «1659-ben hódoltak meg a batidai földtől a makai Szénási István és Hajósi István három pokróczban és egy bokor csizmában»;[18] ekkor a puszta a Dobóczi és Széll családé volt. Később, 1661-ben e birtokosok a «batidai földet» valami Mágócsi Gáspár nevű gazdának adták oda haszonélvezetre, ki 16 tallért, egy szőnyeget, egy vég patyolatot és két bokor csizmát igért nekik.[19]

Azonban sem a Dobóczi, sem a Széll családnak nem volt a pusztára adománylevele. Épen azért gr. Balassa Imre könnyen kieszközölhette a nádortól, hogy többek közt Batidát is neki adományozza; 1662. okt. 2-án minden ellenmondás nélkül iktatta be Balassát a garan-szent-benedeki convent.[20] Macripodari Jáczint csanádi püspök 1663. márcz. 21-én tiltakozott ugyan e beiktatás ellen, de inkább csak képzelt jog alapján.[21]

Ezalatt a pusztára, úgy látszik, makói és vásárhelyi református magyarok kezdtek telepedni. 1678-ban már templomuk és rendes papjuk volt. Mikor 1680. júl. 28-án gróf Balassa Imre csanádvármegyei birtokait felsorolja, Batidát világosan falunak mondja.[22] A falu új életre kelése fölötti öröm azonban rövid

ideig tartott; 1686-ban tönkre tették s végképen elpusztították a török-tatár hadak.

A csanádi püspök a neoacquistica commissio előtt is fentartotta a pusztára jogigényét; ezt 1702. júl. 26-án Kollonics Lipót bíbornok is támogatta.[23] A bizottság ez évi aug. 8-án Batida tizedét is csakugyan odaítélte Dolny Istvánnak.[24] Ekkor a puszta felét a vásárhelyiek használták. Mikor pedig gr. Nádasdy László püspök élte tartamára Batidát is megkapta, a vásárhelyiek évi bérösszeget fizettek neki érte.[25]

1722. nov. 23-án vette meg gr. Károlyi Sándor a gr. Schlick Lipót csongrádi és hódmezővásárhelyi uradalmait, melyekhez Sas és Kürt helységek is tartoztak; e két helységet azonban a király régi birtokosainak visszaadván, helyettök gr. Károlyi Sándornak a *batidai*, sámsoni és tótkutasi pusztákat jelöltette ki. A makóiak Batida és Sámson felét 1723. sz. György napján gróf Károlyitól évi 60 rénes forint és 50 darab száraz hal beszolgáltatása ellenében bérbe vették.[26]

Mikor 1723. júl. 12-én az egri káptalan be akarta iktatni a gr. Károlyi családot, Batida és Sámson pusztáknak fele miatt, a mennyiben kárára lehetne, a csanádi püspök részéről nemes Dobsa Ferencz ellenmondott.[27] Azonban a következő 1724. évi június 23-án gróf Nádasdy László csanádi püspök a pozsonyi káptalan előtt kinyilatkoztatta, hogy ámbár mind az országgyűlésekor, mind gr. Károlyi Sándornak a Csongrád és Csanád vármegyében fekvő csongrádi uradalom és Hód-Mező-Vásárhely birtokába lett beiktatásakor, Batida és Sámson pusztákra nézve nyilván ellenmondott, de mivel más püspökségi igazát a természeti tizednél nem tudná, ellenben gr. Károlyi Sándor mint jó ker. katholikus továbbá is megigérte azon helyekről a tizedet mind a vetésekből, mind a rétekből ottani szokás szerint első esztendőkben természetben megadni, azután szabad legyen a feleknek természeti tized helyett esztendős haszonbérre alkudni, említett mindkét nemű ellenmondását a csongrádi és vásárhelyi jószágokra s a hozzájok tartozó minden pusztákra nézve visszavonja és a beiktatást a maga részéről tisztává teszi.[28] 1732-ben azután az új bizonyítási pörben gr. Károlyi Sándor a királyi ügyész háborgatásától Batidára nézve is feloldoztatott.[29] Ettőlfogva a gróf Károlyi család háborítatlanul bírja Batida pusztát.

Egyházi életéről nem sokat tudunk. De hogy hajdan a

csanádi püspökséghez tartozott s újabb időben került Hód-Mező-Vásárhelylyel együtt a váczi püspökség alá, az bizonyos. Mikor a XVII. században újra föléledt, református ekklézsia alakult benne, melynek első és utolsó papja Kolozsvári János volt, kit az 1678. nov. 27—28-iki nagy-létai zsinaton ordináltak ide.[30] 1686-ban a faluval együtt a ref. egyház is megsemmisült.

[1] *Zichy-okm.* I. 376. — [2] *Uo.* IV. 134. — [3] *Múz. lt.* — [4] *Návay lt.* Az érdekes oklevelet ifj. Návay Lajos úr szivességének köszönöm. — [5] *Zichy-okm.* VI. 557. — [6] *Uo.* VIII. 290—295. — [7] *Dl.* 29489. — [8] Pesty, *Krassóm.* III. 433. — [9] *Dl.* 29489. — [10] *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád. 25. — [11] *Dic. l.* — [12] *Uo.* — [13] *Götting. defter.* — [14] *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. — [15] *Prot. Mich. Barsi* 58. — [16] *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 55. — [17] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. — [18] *NRA.* 1838. 61. — [19] *Uo.* — [20] *Gar.-sz.-ben. conv. lt.* B. 1, 3. — [21] *Uo.* P. 225. — [22] Gr. Balassa *Napl.* 77. — [23] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [24] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8, 16. — [25] *Csan. püsp. lt* C. 9. és *gr. Károlyi lt.* 36. 84. — [26] *Uo.* 37. 11. — [27] *Uo.* 35. 50. — [28] *Uo.* 37. 12. — [29] *Uo.* 35. 68. — [30] *Tiszántúli egyh. jegyzők.* 128.

BATONYA.

Falu.

BATHONYA: 1446. *Dl.* 1816. 1453. *Münch. lt.* 40. 1455. *Dl.* 14942. 1463. *Dl.* 15862. 1515. *Münch. lt.* 391. 1555. *Dic. l.* 1559. *Lib. reg.* III. 595. 1560. *Lib. don. pal.* I. 139. BATHONGYA: 1463. Teleki, *Huny.* XI. 45. BATONNYA: 1558. *Lib. reg.* III. 552. 1560. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* 1650. *NRA.* 1838. 96. BATONNIA: 1558. *Dic. l.* 1650. *NRA.* 1836. 64. BWTHONYA: 1558. *Lib. reg.* III. 506. BATHONIA: 1562. *Uo.* III. 739. 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Colos 5. 3. BATHONNYA: 1563. *Tiz. l.* 1565. *NRA.* 822. 26. BATTONIA, BATTONYA: 1582. *NRA.* 24. 65. BATONYA: 1642. *NRA.* 1838. 61. 1651. *Egri kápt. lt.* J. 318. 1688. *NRA.* 1791. 17. BATONIA: 1662. *Uo.* 1791. 12.

A mai Batonya mezőváros, a Száraazér mindkét partján. Neve hihetőleg ősi személynév.

A régi időben a toronyi, majd a kerekegyházi uradalomnak volt a része. 1446-ban a Szekcsői Herczeg család tiltakozott az ellen, hogy a Héderváriakat a fejérvári káptalan e falu fele-részének birtokába beiktassa.[1] Szekcsői Herczeg Pál nemcsak a Zomlini Gábor deák készítette hamis oklevél alapján, hanem a Harapkói Botos családdal való rokonsága révén formált hozzá jogot, mert felesége Botos Anna volt. Nemsokára a Botos család

eladta a kerekegyházi uradalmat, s vele Batonyát is Hunyadi Jánosnak; 1453. szeptember 10-ikétől fogva azután a Hunyadi családot uralta a falu.[2] 1455. február 24-én az aradi káptalan ellenmondás nélkül be is iktatta e birtokba Hunyadi Jánost és fiait.[3]

Mátyás király Batonyát a lippai vár tiszttartósága alá helyezte. 1463. febr. 19-én azonban e vár tartozandóságából kiszakítván, több más helységekkel együtt anyjának, Erzsébetnek udvartartására adományozta.[4] Hogy jutott ezután a falu az Asszonylaki Ravazdi család birtokába, erre nézve nem maradt fenn adat. A Dózsa keresztesei által kegyetlen halállal kivégzett Ravazdi Péter nagyon sanyargatta a maga jobbágyait; ennek volt a következése, hogy 1515. őszén Kis Lőrincz és Bálint jobbágyok özv. Ravazdiné és fia, János akarata ellenére elhagyták Batonyát s Bánhegyesre, a Brandenburgi György őrgróf falujába költöztek át.[5] 1558. okt. 25-én úgy volt a kir. kanczellária értesülve, hogy Ravazdi János meghalt s benne családjának magvaszakadt. Minélfogva Batonyán bírt részét a király eladományozta Kamuti Balázsnak, Nagoly Orbánnak és Machay (Makai? vagy Macsai?) Miklósnak.[6] De ez az adomány magától semmissé vált, mert János még évekig életben volt.

Egy másik birtokosa volt Batonyának ez időben Folti Farkas. Ez hűtlenségbe esett s 1560-ban Deli Balázs kapta az ő részét. De úgy látszik, Deli Balázs sem vehette birtokába a neki adományozott részt.

Egyébiránt Batonya földesurairól csak ekkortájt kezdünk világos tudósításokat nyerni. 1560-ban Serjéni Pál, Eödönfi László és Farkas János a földesurak. 1561-ben a két utóbbiról fiukra vagy atyafiukra, Eödönfi Ferenczre és Farkas Boldizsárra szállottak át a birtokrészek; ugyanez évben szerez itt részt Balázsdeák Márton, s Folti Farkas is birtokos még a faluban. 1563-ban ugyanezek s rajtok kívül még Ravazdi János és Kerecsényi László a földesurak. Ez évből ismerjük Batonya 87 lakosának névsorát. A jobbágyok betűrendben így következnek:

Babos György s János, Balog Gáspár s György, Barki Benedek, Baronya András, Bálint szabados s Péter, Bende Gergely, Bodó András, Botos Gergely s Lőrincz, Buda Ágoston, Buga Ferencz, Burján Boldizsár, Bűrés Tamás, Darvas Barnabás s Tamás, Doczó Péter, Elekes Péter, özv.

Erdősné, Fekete András s János, Fodor Tamás, Gara Balázs, Benedek s Gergely, Garzó János, Guzkó Tamás, Gyulai Imre, Hegedűs Demeter, Horvát Pál, Istenes András s Mihály, Kadar Péter, Karika Balázs, Kazdag Mátyás, Keresztes, Keserű Kelemen, Mihály s Tamás, Kis Albert, Kont András, Koson Lőrincz, Körös Mihály, Márk, Meszti Ferencz, Mólnos Benedek s János, Nagy Demeter, Fóris s János, Nehéz Péter, Oláh Bálint, János, Márton, Mihály s Tamás, Orbán Gergely, Ötvös Péter, Péli Gergely, Pintes Mihály, Rácz László s Péter, Rátkai János, Rátki Erzsébet, Somlai Mátyás, Somogyi Lőrincz, Sós Péter, Sütő Ambrus s Pál, Szabó Boldizsár s Tamás, Szántó Bertalan, Takaró Bálint s István, Térés Dénes s Imre, Tót László, Mihály (2) s Tamás, Török Pál, Varga Imre, János s László, Vég János.[7]

Ezek a jobbágyok ekként oszlanak meg: Balázsdeák Mártont uralja 5, Serjéni Pált 6, Eödönfi Ferenczet 23, Farkas Boldizsárt 3, Ravazdi Jánost 10, Kerecsényi Lászlót 25. Azonban a lakosság gazdasági tekintetben már hanyatlik; 1564-ben csak $25^1/_2$ porta után tudja az adót megfizetni.[8]

1563. okt. 17-én Kerecsényi a maga batonyai részét eladta Pekeri Dubniczky Mihály deáknak, de ez 1565. márcz. 6-án az egri káptalan előtt keservesen panaszkodott, hogy Kerecsényi az alkut nem váltotta be s az eladott birtokrész után a jövedelmeket maga szedte föl.[9]

1566-ban azután, mikor Gyula vára elesett, Batonya is török kézre került. A török közigazgatás az aradi náhiéba sorolta be a falut.[10]

1582. febr. 24-én Radéczi István egri püspök kir. helytartó úgy tudta, hogy Batonya valamikor néh. Olcsárovics Demeteré volt, ki Gyula ostrománál elesett s benne családjának magvaszakadt. Eladományozta tehát a falut Alszászi Szászy András kir. személynöknek s megparancsolta az egri káptalannak, hogy őt iktassa be.[11] Beiktatta-e a káptalan Szászyt vagy sem, nem tudjuk; de az az egy bizonyos, hogy Batonya nem élte túl az 1596. évi tatárpusztítást.

A XVII. század közepéig azután semmi hír sincsen róla. Úgy látszik, a török világban rácz pásztorok kezdtek bele telepedni. 1650. jún. 12-én új adomány czímén adta a király Danetius János, Széll Mihály és Dobóczi Ferencz szendrői vitézeknek.[12] Az új adományt itt úgy kell értenünk, hogy ezek a katonák már évek előtt birtokukba kerítették a falut. Az egri káptalan Szendrőn 1651. jún. 3-án iktatta be őket ellenmondás nélkül a nagyszámú falvak s köztük Batonya birtokába is.[13] A mikor

ezek egymás közt felosztották az adományozott falvakat, Batonya Dobóczi Ferencznek jutott, ki azt Szűcs Bálint, Hajdú János, Zákány István, Mosik János és Tóth Ferencz vitézeknek zálogosította el. Zákány János átruházta a maga részét Mosik Jánosra. Ez 1660. előtt történhetett. Mert 1661. márczius 28-án Szűcs Bálint és Hajdú János úgy alkudtak meg Batonyával, mely ekkor mint rácz falu említtetik, hogy az adója évenként 40 tallér, két vég patyolat és egy szőnyeg lesz.[14] Fizették-e a batonyai lakosok ezt az adót és meddig, arra nincs adatunk. 1662. nov. 1-én Dobóczi Ferencz öcscse, Péter további 12 esztendőre adta zálogba Kún-Ágotát és Batonyát 355 magyar forintokban Zákány Istvánnak, Szűcs Bálintnak és Hajdú Jánosnak.[15]

Hajdú János 1688. szept. 6-án Ónodon elkészítette végrendeletét s ebben batonyai részét atyafiainak: Veres Jánosnak, Istvánnak és Györgynek felerészben, másik felerészben Kis Mihálynak és a Kajtar familiának hagyományozta.[16]

Érdekes, hogy e birtoklás idején volt egy *Kis-Batonya* nevű falu is, mely 1647-ben hódolt meg Széll Mihálynak és Dobóczi Ferencznek. Ez az osztozáskor az utóbbinak jutott, ki adóját úgy szabta meg, hogy minden ember egy frtot fizessen s a falu ezenfelül még ajándékot is adjon.[17] Úgy látszik, ezt a Kis-Batonyát a Szárazér választotta el Batonyától, s nézetem szerint a falu nem volt más, mint az egykori Baktornya.

A neoacquistica commissio előtt a volt földesurak, minthogy a birtokjogok épen olyan sokfelé oszlottak, nem tudták igazolni követelésüket, s ennélfogva birtokaik a kir. kincstár tulajdonába mentek át. Így lett Batonya is kincstári falu, melyet azután (1726) a modenai herczeg kapott adományul, de hűtlensége következtében nemsokára el is veszített. Ez időben Makó, Földeák és Tornya mellett Batonya volt a negyedik falu, melyekből Csanádvármegye állott. 1742. augusztus 16-án összeírták a mutinai uradalmat; ekkor volt Batonyán összesen 47 ház. A falu taksája 200 forintot tett s a többi úrbéri szolgáltatásokkal együtt az összes évi jövedelem 471 forint 90 krajczárban volt előirányozva.[18] 1743-ban egy görög boltos is lakott itt.[19] 1746. június 28-án Mária Terézia Batonyát is eladta Monostori Barinay László királyi helytartósági tanácsosnak.[20] Azonban ennek magvaszakadása után újra visszaszállott a falu a kincstárra; legalább 1777-ben már újra ennek kezén találjuk.[21] Még

1752-ben éltek olyan lakosai (Bogasán és Plausa nevűek), kik a török világban is Batonyán laktak; ezek emlékeztek rá, hogy közel a Czigánka nevű halomhoz a batonyai lakosoknak volt egy vízimalmuk a Szárazéren.[22]

A békés idők kedvező hatása alatt a falu folyvást gyarapodott. 1777. okt. 14-én is a mutinai uradalomhoz tartozott még, de már ekkor lakossága jelentékenyen felszaporodott; lakott benne 184 telkesgazda, 170 zsellér és 33 alzsellér. A községben öt szárazmalom volt, s három görög boltos lakott.[23] 1787-ben a falubeli lakosok robotváltsága 2700 rénesforintot tett, a kocsma és szék pedig 1150 frtot jövedelmezett az uradalomnak. A gabonatized 3500 keresztre rugott, a mi már élénk földmívelésre mutat.[24] 1780. körül oláhok, majd Heves és Pest vármegyéből magyarok is telepedtek bele, úgy hogy e század közepén már 6517 lélekre ment a lakossága.[25] 1839-ben mezőváros lett s vásárok tartására nyert kiváltságot.[26] Az 1848—1849-iki forradalomban Batonya mit sem szenvedett; sőt inkább a Bánságból s Aradról ide menekülteknek vendégszerető menedéket nyújtott.[27] 1855-ben a cholera pusztításainak számosan estek áldozatul. 1853-ban Sáros és más vármegyékből mintegy ötszáz tótajkú kath. hivő költözött ide, kiket 1857-ben még néhány család követett.[28] Lakosainak száma 1890-ben 12018 volt, kik összesen 1852 házban laktak.

Elöljárói közül a következők említtetnek: 1742. Sztojan Nadas biró;[29] 1743. Nagy Pál jegyző; Pera György biró,[30] Szegedinácz Szaniszló esküdt.[31] 1787. Fekete Ferencz jegyző.[32] 1827. Jordánszky József jegyző, Vigyeczki Avram biró, Dudis Gyura és Mór József esküdtek.[33] 1829. Gaganecz Antal jegyző, Rácz József biró, Szabó Áron törvénybiró.[34] 1837. Domány Adalbert és Csiky Lajos jegyzők.[35] 1864. Vidiczky Prokop jegyző, Ludaj Sztéven biró.[36]

Városrészek 1866-ban: Hant város és Beszerika Alba; *határrészek*: Plizenicz, Czigánka tanyaföldek, Buzsák és Peregi oldal ugarföldek, Ogregyistye és Kinepistye szőlők.[37]

A régi Batonya *egyházi multjáról* nem sokat tudunk. Mint csanádmegyei helység a csanádi püspökséghez tartozó plébánia volt; még 1560-ban megfizeti a csanádi püspöknek járó tizedet, összesen 18 kb. búzát, három kb. három véka árpát s két bárányt.[38] Ide való születésű volt az a Batonyai

András csanádi oltárigazgató, a kit 1486. aug. 12-én Ramocsaházi Albert torontáli főesperes kaszapereki plébánosnak ajánlott, s a ki 1496-ban nyitrai kanonok volt.[39] Mint olyan helység, melynek földesurai protestánsok voltak, bizonyára reformátussá lett Batonya is a XVI. század második felében, jóllehet erre nincs is positiv adatunk.

A mai Batonyán legrégibb a *görög-keleti* szerb egyház, mely már a mult század elején fennállott. Egészen 1868. végéig vegyes, szerb és román hívekből állott, de 1869. elején a különvált román hívek önálló egyházat alapítottak, mely egyház jelenleg is fennáll. Régen a mostani templom helyén fából épült templom volt; a mostani templom 1789—1794 közt épült föl. 1815-ig a régi templomban a következő lelkészek fungáltak: 1. Georgievics György, 2. Georgievics Péter, 3. Bozsidár Arszén, 4. Petrovits György, 5. Georgievics Márko. Okiratos emléke van 1752-ben Bosidárovics Péter dékánnak, ki 1714 óta lakott Batonyán.[40] A most fennálló templomban a következő papok fungáltak: 1815—1843. Georgievics Ignácz, 1816—1846. Bozsidár Nikifór, 1816—1852. Georgievics Konsztantin, 1823—1855. Nádaski János, 1844—1857. Georgievics György, 1821—1857. Petrovits Szinészie, 1847—1896. Bozsidár Arszén, 1844-től Petrovits Leontin s 1891-től Petrovits Jefta. A hívek száma 2600-ra tehető. Az egyházközségnek két iskolája van s benne három tanerő működik.[41]

A *róm. kath.* parochia 1810-ben állíttatott fel; a templom a kincstár költségén 1815-ben kezdett épülni s 1818-ban szenteltetett föl a Szentháromság tiszteletére. Plébánosai voltak: 1810. Györgyi József, 1815. Vaszkó András, 1817. Hajnal Ferencz, 1862. dr. Szabados József, 1865. Loechner János, 1879. Faragó János és 1891. Németh Sándor.[42] A hívek száma volt 1805-ben 972, 1870-ben mintegy 3500, 1892-ben 6088. Leányegyházai: Basarága puszta, Német-Pereg, Sionda puszta, Tompa puszta és a batonyai tanyák.

Az *ev. ref.* anyaegyház 1843-ban létesült, de 1848-ban elvesztette önállóságát. 1857-ben a reformátusok egyesültek az ágostai evangélikusokkal s 1862. óta újra anyaegyház lett. A templom a hívek áldozatkészségéből épült s 1885. nov. 29-én avattatott fel. Lelkészei voltak: 1843. Dobos András, 1847. Baranyi Ferencz, 1862. Vincze Sándor, 1865. Somogyi Lajos,

1876. Ambruzs István, 1888. Böszörményi Béla.[43] A hívek száma 1890-ben volt 1058.

Ezeken kívül van Batonyán a *zsidóknak* is zsinagógájuk; ezeknek száma 1890-ben volt 240.

[1] *Dl.* 1816. — [2] *Münch. lt.* 40. — [3] *Dl.* 14800. — [4] Teleki, *Huny.* XI. 45. — [5] *Münch. lt.* 371. 391. — [6] *Lib. reg.* III. 552. — [7] *Tiz. l.* — [8] *Dic. l.* — [9] *NRA.* 822. 26. — [10] *Defterek* II. 201. — [11] *NRA.* 20. 27. és 24. 65. — [12] *Uo.* 1836. 64. — [13] *Uo.* 1791. 10. és 1838. 96. — [14] *Uo.* 1838. 61. — [15] *Uo.* 1791. 12. — [16] *Uo.* 1791. 17. — [17] *Uo.* 1838. 91. — [18] *Urb. et conscr.* 9. 29. — [19] *Csanádm. jkvek.* — [20] *Adattár* I. 241. — [21] *Uo.* I. 243. — [22] *NRA.* 1828. 33. — [23] *Urb.* 120. 57. — [24] *NRA.* 1838. 69. — [25] Fényes, *Geogr. szótár* I. 101. — [26] *Adattár* I. 245. — [27] *Uo.* — [28] *Uo.* I. 246. — [29] *Urb.* 9. 29. — [30] *NRA.* 1828. 33. — [31] *Csan. püsp. lt.* C. 6. — [32] *NRA.* 1838. 69. — [33] *Uo.* 1824. 17. — [34] *Uo.* 1828. 15. és 22. — [35] *Uo.* 1828. 33. — [36] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [37] *Uo.* — [38] *Tiz. l.* — [39] Cornides, *Dipl.* III. 63. és Vagner, *Adalékok a nyitrai kápt. tört.* 111. — [40] *NRA.* 1828. 33. — [41] Petrovits Jefta lelkész úr szíves közlése. — [42] *Adattár* I. 244. s köv. *Schemat.* 1892. 120. — [43] *Debr. Prot. Lap* 1896. 225. és 242. l. Böszörményi Béla lelkész úr szíves közlése.

BÁTOR.

Falu.

BAATUR: 1230. *Kisfaludy cs. lt. Hazai okm.* VI. 24. Bárány, *Temes várm. eml.* II. 50. V. 5. *Turul* III. 52.

A Marostól délre feküdt; legalább azok a helységek, melyek társaságában fölmerül (Telek, Jenő, Csenej), mind a Marostól délre estek.

Azok közt a várföldek közt volt, melyeket Béla ifjabb király 1230-ban a Csák nemzetségbeli Miklós ispán birtokában meghagyott.[1] Ez az egy nyoma van annak, hogy valamikor fennállott. Úgy lehet, hogy a tatárjárás söpörte el a föld szinéről.

[1] *Kisfaludy cs. lt.*

B É B.

Falu.

Beeb: 1247. *Dl.* 322. §. 5. *Árp. új okm.* VII. 220. 242. 1256. *Erd. múz. lt.* 1285. *Dl.* 322. §. 24. 1315. 1321. 1350. Gyárfás, *A jász-kúnok* II. 508. 1368. *Múz. lt.* 1376. *Körmendi lt.* Himfi 747. 1384. *Múz. lt.* 1385. Gyárfás II. 508. 1488. *Hazai okm.* V. 366. 1508. *Dl.* 21842. 1560. *Dic. l.* 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. Bek: 1561. *Lib. don. pal.* I. 181. Beb: 1563. *Leleszi orsz. lt.* 1564. *Dic. l.* 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10.

A mai torontálvármegyei Kis-Béba helyén, melynek nevét a környékbeli magyarság ma is Bébnek ejti.[1] Béb ősi magyar személynév s e szerint a falut vagy a Csanád nemzetségnek egy ilyen nevű tagja telepítette vagy első lakosát nevezték így.

Mert e falu hazai történelmünk első századaiban a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. 1247. febr. 9-én dél felé eső felét a Kelemenös bán fia Pongrácz ispán bírta, a faluhoz tartozó hídvám-jövedelem felével s az e részhez tartozó földekkel, halastavakkal, rétekkel együtt; e fél falurészben az aradi és csanádi káptalanok emberei ellenmondás nélkül megerősítették őt. Másik felét pedig a Pongrácz atyafiai birtokában hagyták, mint a kik ennek azelőtt is birtokosai voltak.[2] Világos ebből, hogy a régi Béb mellett patak folyt (a mai Pogányér), melyen már a XIII. században jövedelmező híd volt, s mely a nemzetség itteni halastavait vízzel látta el. Az 1256. decz. 17-én végbement birtokosztály alkalmával az egész Bébet vámjával és halastóival együtt a Vaffafiak kapták, tehát Csanád, Barnabás és Fülöp, valamint ezek fiai.[3]

V. István király uralkodása (1270—72) nevezetessé lett a falu történetében. Ez a kúnokat különösen kedvelő király a Csanád nemzetség Béb és Halászmorotva faluját eladományozta a Kór nevű kún nemzetségnek, s erről ezek a kúnok pecsétes levelet is kaptak.[4] Beiktatták-e akkor a kúnokat, nem tudjuk; inkább azt kell hinnünk, hogy nem, mert ez esetben a Csanád nemzetség tiltakozását nem kerülhették volna el. Csakugyan, mikor Tamás ispán a Körösközre költözik, Béb falunak fele az övé, mely reá mint Kelemenös-maradékra hihetőleg örökség útján szállott a Vaffafiak valamelyikének halála után. Ebben

a falurészben is megerősíti őt IV. László király 1285. ápr. 26-án s megerősítő iratában egyúttal alighanem Bébre czélozva ünnepélyesen kijelenti, hogy mindazon okleveleket, melyeket ő vagy elődei valakinek a Csanád nemzetség birtokaira adtak volna, semmiseknek és érvényteleneknek fogja tekinteni.[5]

A kúnok pusztításai a XIII. század végén Béb falut is semmivé tették. Elnéptelenedett, jobbágyai elmenekültek másfelé s a falu egészen megszűnt. Így a Kór nemzetség természetesen nem vehette semmi hasznát. Róbert Károly idejében tehát az e nemzetségből való Kondam ispán és Juhpogo kúnok minden törekvésüket oda irányozták, hogy Bébet benépesítsék. Mindenekelőtt azért esedeztek a királyhoz, hogy erősítse meg őket a falu birtokában. Róbert Károly 1315. márcz. 14-én a tán csanádvármegyei Szanádon (Zanagh) kelt parancsával el is rendelte, hogy őket a falu birtokába, melyet már őseik is bírtak, újra be kell iktatni.[6] Minden oda mutat, hogy a beiktatás meg is történt s annak senki sem mondott ellene. Hol volt a Csanád nemzetség, hogy ez ellen nem tiltakozott? Ne csodálkozzunk ezen, mert e nemzetség ép ekkortájt hűtlenség bűnébe esett s birtokait a király elkoboztatta.[7] Úgy látszik, ez volt az oka, hogy az újonnan való beiktatást a kúnok is épen erre az időre halasztották. 1321. márcz. 21-én Róbert Károly más kedvezményben is részesítette a Kór nemzetséget. Kondam ispán kérelmére megengedte, hogy a lakosok nélkül szűkölködő Béb és Halászmorotva falvakba költözködni akaró jobbágyok három évi adómentességet élvezhessenek.[8] 1350-ben pedig Nagy Lajos király elrendelte, hogy a Kór nemzetségbeli György ispán Bében lakó jobbágyait senki az ország biróságai közül polgári ügyekben el ne ítélje, mert ezentúl ezek fölött kizárólag a király törvényszéke fog biráskodni.[9] Ez tehát nevezetes kiváltság volt, mert Béb jobbágyait kivette a vármegye törvényszékének hatósága alól, s ez ezentúl csak bűnügyekben mondhatott felettök ítéletet.

Azonban ezek a kiváltságok nem mozdították elő Béb falu fejlődését, mert ez továbbra is puszta maradt. A kilenczed behozatala után a kúnok szegényedni kezdettek. Így történt, hogy 1368. júl. 3-án a csanádi káptalan előtt a Kór nemzetségbeli Csucska (Chuchka) vagy Csuka Pál kún kapitány fiai, Benedek, Antal és Jakab, valamint néhai atyafiok, Texa kún kiskorú fia,

Antal 400 frtért eladták a lakosok nélkül álló Béb falut minden tartozékaival együtt néhai Himfi Pál fiainak, Benedek bolgár bánnak, Miklósnak és Péternek, valamint János fia Lászlónak. Természetesen egyúttal arra nézve is szavatosságot vállaltak a kúnok, hogy a Himfiakat esetleges megtámadók ellen védelmezni fogják.[10]

Az alku megtörténvén, a Himfiak be akarták magukat Béb birtokába iktattatni. De ezt a már akkor ismét nagy befolyásra emelkedett Telegdiek nem nézhették tétlenül. Ellenmondottak, s ennek nagy pör lett a következménye, melybe mint szavatosok a Csuka (Chuka) Pál fiai is belekeveredtek. Hosszan húzódott a pör; belehalt Telegdi Miklós esztergomi éneklőkanonok s róla átszállott a másik Telegdi Miklós fiára, Miklósra. 1384-ben, a mikor a pör javában folyt, nem éltek már sem Benedek bán, sem testvérei; örökölte tehát a pört a Himfi Miklós fia, Vazul. Az országbiró hosszas huzavona után azt az ítéletet hozta, hogy a szavatos kúnok mutassák fel okleveleiket, melyek alapján Bébet bírták, mert arra hivatkoztak, hogy vannak ilyen okleveleik. Hiába birságolták őket háromszor egymásután, nem jelentek meg az országbiró ítélőszéke előtt. Végre is azt a parancsot kellett a csanádi káptalanhoz kibocsátani, hogy három közel eső piaczon kikiáltás útján idézze meg őket. Ez a kikiáltás 1384-ben Nagyfaluban, Szenteltegyházon és Csanádon meg is történt.[11] De ez sem használt semmit, úgy hogy az országbiró 1385-ben meghozta az ítéletet; sajnos, ennek szövege nincsen közzétéve, de az bizonyos, hogy úgy a kún Csuka család, mint Himfi Vazul pervesztes lett s Béb visszakerült a Telegdi család birtokába.

A következő században a Telegdi család tagjai közt kisebb részekre oszlott fel a falu. Ezek valamelyike eladta részét a Tömpösi családnak. Ezen a részen, 1488. június 11-én, minthogy a Tömpösi család fiágon kihalt, a leányág osztozkodott.[12] De bizonyos, hogy Telegdi István kincstartónak is volt itten része, mert 1508. május 22-én új adományt eszközölt ki reá.[13] Volt azonban itt része, mint alább meglátjuk, a Makófalvi családnak is.

A török adóösszeírás megismertet a falu nagyságával és lakosaival. E szerint 1557—58-ban Béb mindössze 15 házból állott s lakosai a következők voltak:

Borbás Péter, Csanádi Gergely, Csándi Benedek, Csató Balázs s Tamás, Ecsés János, Farkas Jakab, Gyurás Demjén, Kis Lukács, Páska Sebestyén, Patkós Imre, Uzsorás Ferencz s István, V. Gergely, Vajas András [14]

1561. júl. 12-én Nádasdi Tamás nádor elkobozta Telegdi Mihály birtokrészét, minthogy megfeledkezve az ő felsége iránt tartozó hűségről, János király fiához és pártjához csatlakozott, minélfogva összes javait Kányaföldi Kerecsényi Lászlónak adományozta.[15]

A Makófalvi Makó család utolsó férfisarjadéka, László 1563-ban végrendeletét elkészítvén, úgy rendelkezik, hogy halála után Bébben való része is Makó Ilonára s ennek fiára, Szokoli Györgyre szálljon.[16] S jóllehet a Makó László elhunyta után Szokoli György királyi oltalomlevelet eszközöl ki magának a Makó-féle birtokokra, ez nem gátolta János Zsigmond választott királyt, hogy e birtokokat, köztük a bébi részt is, Nopsiczi Varkocs Tamásnak el ne adományozza.[17]

E szerint ekkor egyszerre három új birtokosa lett Bébnek, de közülök csak Kerecsényi helyezkedhetett birtokba; az 1564. évi adólajstrom szerint ugyanis ekként oszlott meg a falu: Telegdi Mihálynak, ki időközben királypárti lett, volt öt portája, Telegdi Istvánnak egy, de szegény, Tarnóczi Istvánnak öt, a többi Kerecsényié volt, de jobbágyai nem jelentek meg az összeíráson.[18]

A török világ alatt azután Béb is keserves napokat élt. Fogyott és pusztult napról-napra; 1582-ben már csupán három gazda lakta, kik tisztán csak juhtenyésztéssel foglalkoztak. Ezek összesen 1555 juhot tartottak s köztük ott volt még az öreg Csató Tamás 536 juhával.[19] Végre azután megkondult ennek a falunak is halálharangja; bizonyosan nem érte meg a XVII. századot.

Hogy újra lakosok kezdtek telepedni romjai közé, talán annak az emberséges csanádi alajbégnek köszönhette, kit 1642-ből úgy ismerünk, mint a szegény csanádvármegyei parasztság védőjét és a puszta helyek telepítőjét.[20] 1647-ben azt olvassuk Bébről, hogy ült hely; «nincs még urok, csak most kezdették megülni ráczok, el nem kell róluk feledkezni» — adja a tanácsot a szegedi ferenczrendi guardián a püspöknek.[21] Ezek is csak afféle lézengő pásztorok lehettek; a mint veszedelem környékezte őket, azonnal szétrebbentek.

S csakugyan a XVIII. század elején ismét pusztaképen jelenik meg Béb. Az 1717. évi jegyzékben, mely a csanádi kerület falvait felsorolja, hiába keressük nevét[22]; a Mercy-féle térképen (1723) mint elhagyatott falu van feltüntetve.[23] Végre 1773-ban a csanádi tiszttartóság két falut is telepített a régi helyére, t. i. *Kis-Bébát*, a hova biztosító kötelezvény (Gewährschein) mellett Szeged vidékéről magyarajkú dohánytermelő lakosokat szállíttatott s *Bébát* (vagyis a mai Ó-Bébát), melyet oláh településeknek engedett át.[24] Mindkettőt 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték be.

Kis-Béba ma jelentéktelen falucska, mindössze 11 házból áll. Régen nagyobb helységnek kellett lennie; 1804-ben birája volt: Tóth Mihály.[25] 1864-ben külön pecsétje is volt, melyen czímerképen dohánylevél látható; rajta e felirat: «Kis Béba». Jegyzője volt ugyanakkor Bozenkai Béla, birája Bodó Márton.[26]

A régi Béb, melynek helyén emelkedik a mai Kis-Béba, *egyházi multjáról* semmit sem tudunk. Az az adat, melyet 1866-ban Fuchs Mihály uradalmi tiszttartó jegyzett föl, hogy ő több évek előtt az uradalmi lakban látott egy életnagyságú olajfestésű képet, mely egy vörös barátot ábrázolt s e barát neve után, mire jól emlékezett, ez volt írva: «Parochus Civitatis Bebensis Anno 1444», de a melyet az akkori bébai parochus, Györgyi megsemmisített, nem állja ki a kritikát. Először, mert Béb állandóan csak igénytelen falucska volt, de sohasem írták városnak; másodszor pedig 1444-ben nem ismerték még az olajfestést. Fontosabb az a másik adata, hogy még e század elején megvoltak a régi Béb templomának romjai; e templom kriptájába 1817. körül ő mint serdülő legény sokszor lement. «Most már csak helyét mutogatja az ott élő magyarság» — úgymond.[27]

Ó-Béba multja valamivel változatosabb. 1781. aug. 1-én a kincstártól megvásárolták gr. Batthyányi József és testvérei, s ekkor központja lett a bébai uradalomnak, melyhez Béba, Oroszlámos és Valkány községek, úgyszintén Keresztúr és Kocsovat puszták tartoztak. Ez uradalmat a gr. Batthyányiak 227,888 frton vásárolták meg.[28] A család egyik nagynevű tagja, Ignácz erdélyi püspök 1782-ben magyarokkal szaporította uradalmát.[29] 1786. ápr. 20-án Ó-Bébán átutazott II. József császár.[30] Lakosainak száma 3089. *Elöljárói* közül említtetnek: 1794. Pável Muntyán

esküdt;[31] 1804. Bartha József jegyző, Kresztny István biró, Zarie Bulger esküdt;[32] 1859. Krajován Frank jegyző, 1864. Kovács József jegyző, Martin Szimeon biró, Todor Mojsza esküdt. Ez évben a község pecsétje «Gemeinde Béba» feliratot viselt. *Határrészek* voltak: Szelistye, Budzsák al mare, Sáncz, Oroszlamenyi, Majdáni, Szkok, Gunói és Bauer dűlők.[33]

Az említett nagynevű püspök 1783-ban sacellumot állított itt fel s ebben 1806-ig a szegedi barátok lelkészkedtek; 1806—1821-ig administratorok voltak alkalmazva, mígnem 1821-ben Biró Fülöp lett az első plébános. 1785-ben imaházat építtetett az uraság, mely azonban az 1787-iki árvíz következtében összedőlt. 1792-ben tette le gr. Batthyányi Ignácz a templom alapkövét; fölépült 1802-ben. Azonban ez a hívek számának növekedtével szűknek bizonyult s részben el is pusztult, úgy hogy a régi templom helyére újat kellett építtetni. Leányegyházai: Batthyányiháza, Keglevicsháza, Majdán, Oroszlámos, Puszta-Keresztúr, Újhely s a körülötte fekvő majorok.

A görög-keletiek temploma 1785-ben épült föl, de anyakönyveik már 1779-ben kezdődnek; van két lelkészök s rendes tanítóval ellátott iskolájok. A görög egyesült oláhok 1857. óta a vallásalapból fizetett lelkészszel és tanítóval bírnak. Ugyanez évben épült a katholikus vallásalapítvány költségén imaházuk is.[34]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 322. §. 5. — [3] *Erd. múz. lt.* — [4] Gyárfás, *A jász-kúnok tört.* II. 508. — [5] *Dl.* 322. §. 24. A kiadatlan oklevél szavai szerint: «pronunciantes omnes literas nostras et nostrorum predecessorum regum cassas, frivolas et inanes, si quas forsitan aliquis per quamcunque composicionem verborum potuisset obtinere». — [6] Gyárfás i. h. — [7] L. I. köt. 83. l. — [8] Gyárfás i. h. — [9] *Uo.* — [10] *Múz. lt.* — [11] *Uo.* — [12] *Hazai okm.* V. 366. — [13] *Dl.* 21842. — [14] *Defterek* II. 195. — [15] *Lib. don. palatin.* I. 181. — [16] *Leleszi orsz. lt.* Act. anni 1563. fasc. 3. — [17] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [18] *Dic. l.* — [19] *Defterek* I. 334. — [20] *Pálffy (kisebb) lt.* — [21] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. — [22] Szentkláray, *Százév* 21. — [23] *Uo.* — [24] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [25] *NRA.* 1870. 4. — [26] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [27] *Uo.* — [28] *Adattár* I. 255. — [29] Szentkláray, *Százév* 449. — [30] *Uo.* 202. — [31] *NRA.* 1493. 3. — [32] *NRA.* 1870. 4. — [33] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [34] *Adattár* I. 254.

BÉCS.

Falu.

BEEZ: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1329. *Turul* 1896. 28. BEECZ: 1338. *Br. Wesselényi cs. lt.*

A palotai erdő mellett, Törösd és Kökényér közt feküdt. A régi magyar *bécs* szó külsőt, kívül fekvőt jelentett; minélfogva e falu eredetileg fekvésétől nyerte nevét.

Midőn 1247. április 14-én a Csanád nemzetségbeli Pongrácz ispán birtokait meghatárolják, Palotáról az van mondva, hogy határa kelet felé Csücsködig, észak felé a Marosig ér, dél felé a *bécsi nemesek* határával érintkezik, nyugat felé pedig Pordánymonostoráig terjed.[1] E szerint Bécs falu a tatárjárás korában nemesi birtok volt. Ezek a név szerint meg nem mondott nemesek azután itteni részüket eladták a Csanád nemzetségbeli Ladányi Csanád fiainak: Gergelynek és Dénesnek, valamint ugyane Csanád fia István fiának, Benedeknek.[2] Gergely, Dénes és Benedek sem voltak állandó birtokosai e falu fele részének; 1338. május 24-én eladták azt Péter csanádi prépostnak és István temesi főesperesnek.[3] A falu nem érte meg a XV. századot.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Turul* 1896. 28. — [3] *Br. Wesselényi cs. lt.*

BELESZ.

Falu.

BELEZ: 1555. 1560. 1561. *Dic. l.* 1590. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 11. 1653. *Uo.* 67. 8. 20. 1665. *Garan-sz-ben. lt.* 59. 36. BELES: 1564. *Dic. l.* 1653—9. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1660. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 10. 1663. *Uo.* 67. 8. 11. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. BELESZ: 1629. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 11. 1647. *Uo.* 67. 8. 25. BELECZ: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. BELLES: 1702. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 16.

Apátfalvától és Magyar-Csanádtól északra eső falu volt a XVI. század elején. Neve hihetőleg a szláv *blizü* szóból alakult; ez *mellette levőt, közelesőt* jelent.

Felerészben a csanádi püspök, felerészben pedig a káptalan birtoka volt. Csakhogy, a mikor legelőször hallunk róla, már pusztult falu; elpusztították az 1550—52. évi török hadjáratok. Úgy az 1555., mint az 1560. évi adóösszeírás pusztának mondja. Az 1561. évi rovás szerint a csanádi püspök és káptalan közt oszlott meg; de hogy egyik-egyik hány portát bírt benne, mikor még ép falu volt, az itt sincs külön feltüntetve. A Telegdi István 1564. évi lajstroma egészen a püspökének mondja, mert a káptalan már nem volt meg; de ekkor is pusztán hever.[1] Ott van Belesz mint adót nem fizető praedium a Szegedi Pál püspök 1590. évi birtokjegyzékében is.[2]

A következő század folyamán is mint puszta telek szerepel 1647-ben a szegedi guardián birtokösszeíró lajstromában. E szerint e puszta füvét kisjenői lakosok kaszálták, Szénási János és Balázs.[3] Pár év mulva kezdtek a régi helység területére újra telepedni; ez onnan bizonyos, hogy 1653—59. közt Belesz is azon falvak közt jelenik meg, melyek a püspöknek évi adót fizetnek. Évi adója 10 tallér és egy pár csizma.[4] Az adó fizetésére azért lettek hajlandók a lakosok, mert őket is felszólította gróf Pálffy Tamás püspök, hogy hódoljanak meg és fizessenek.[5]

A megnépesült falu szemet szúrt az erdélyi fejedelemnek is. 1654. jún. 18-án eladományozta Beleszt Magovics János, Tóth Márton, Simon István, Szegedi János és Kolontár Máté borosjenei fizetett vitézeknek.[6] De a falu tényleg a csanádi püspöké levén s az erdélyi fejedelem Boros-Jenő bukása után Csanád vármegyében tért vesztvén, ezek itt nem érvényesíthették donatiójukat.

III. Ferdinánd király, minthogy a törvénytelen követelők kapkodtak a püspöki birtokokon, 1654. szept. 2-án gr. Pálffy Tamás püspöknek oltalomlevelet adott s ebbe Belesz falu is bele volt foglalva.[7] Hasonlókép 1660. jan. 21-én I. Lipót király is adott ilyen levelet Macripodari Jáczintnak a püspöki birtokokra s ezek közt Beleszre.[8] De már 1662. szept. 1-én gróf Nádasdy Ferencz országbirónak tanúszedési parancsot kellett kibocsátani arra nézve, hogy vajon többek közt Belesz falu fizetett-e valamikor adót a püspöknek?[9] Ezt Pálffy Tamás akkor már egri püspök 1663. febr. 4-én jó lélekkel vallotta.[10]

1665-ben Macripodari püspök a garan-szent-benedeki con-

vent útján megintő levelet bocsátott ki gr. Balassa Imre ellen, ki a püspökség birtokait, köztük Beleszt erőszakosan foglalta el, hogy azokat neki visszabocsássa.[11] Azután e században nem említik többé a falut; valószinűleg az 1686. évi tatárpusztításnak esett áldozatul s újra pusztává vált.

Már 1700. körül Új-Csanádhoz tartozó puszta volt Belesz.[12] 1701. júl. 20-án ott szerepelt a csanádi püspökség birtokait felsoroló összeírásban.[13] 1702. júl. 26-án e pusztára nézve is ajánlotta Kollonics bíbornok, hogy tizedét a neoacquistica commissio ítélje oda a csanádi püspöknek,[14] a mi aug. 8-án csakugyan meg is történt.[15]

De következett a szerb határőrség szervezése. Új-Csanádot és pusztáit, tehát Beleszt is, kiszakították Csanád vármegyéből; ennek következtében a püspök joga is megsemmisült. A határőrvidék bekeblezése után (1751) Belesz puszta Új-Csanádhoz tartozott, így nevezetesen 1757. okt. 31-én.[16] Mikor Apátfalva és Csanád különváltak, a puszták is kétfelé oszlottak; ez a sors érte Beleszt is, melynek fele az 1762. aug. 1. és 1774. decz. 11-iki úrbéri összeírások szerint Apátfalvához, másik fele Csanádhoz volt kapcsolva.[17]

Ez idő szerint Apátfalva határában esik Belesz dűlő; e dűlőben egy nagyobb magaslaton a templomot lenni gondolják, a mennyiben a földmíves ekéje még ma is köveket és olvasószemeket hoz fel a föld szinére.[18]

[1] *Dic. l.* — [2] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 11. — [3] *Uo.* 67. 8. 25. — [4] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [5] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 20. — [6] *Gyulaf. lib. reg.* XXVI. 390. — [7] *Lib. reg.* XI. 67. — [8] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 10. — [9] *Uo.* 67. 8. 11. — [10] *Uo.* — [11] *Garan-szent-benedeki convent lt.* 59. 36. — [12] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 27. — [13] *Urb.* sine elencho fasc. 5. és *Doc. eccl.* 14. 10. — [14] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [15] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 16. — [16] *Urb.* 81. 9. — [17] *Urb.* 122. 29. és 141. 1. — [18] Pesty, *Hiv. Helyn.*

BELSŐ- VAGY KIS-SZŐREG.

Falu.

KYSZEWREGH: 1490. *Dl.* 30329. BEEL ZEWREG: 1510. *Tört. Tár* 1863. 142. BELZEWREG: 1511. *Budai kápt. protoc.* 55. 26. KYSSEWREGH: 1553. *Lib. reg.* III. 186 BELSEWZEWREGH: 1557. *Uo.* III. 436. Utraque ZEWREGH: 1561. *Uo.* III. 698.

A régi Nagy-Szőreg tőszomszédságában feküdt, melytől eredetileg elvált. Úgy látszik, azért nevezték Belső-Szőregnek, mert a Maros felé esett. A XV. század vége felé vált külön az anyafalutól s vele együtt pusztult el 1552-ben. Mi okozta elszakadását, nem tudjuk; leghamarabb valami családi osztozkodásra gondolhatunk. Különben rövid ideig tartó élete egészen abban a mederben folyt le, a melyben Nagy-Szőregé; ugyanazok voltak birtokosai is.

BESSENYŐ.

1. *Falu.*

BESSENTU: 1230. *Kisfaludy cs. lt.* (Ugyanaz BESSENEU alakban *Hazai okm.* VI. 25.)

A mai torontálvármegyei Ó-Bessenyő mellett, a Harangod balpartján feküdt s úgy látszik, a vele szomszédos hajdani Nagy-Bessenyőtől megkülönböztetőleg Kis-Bessenyő nevet viselt.

Eredetileg Csanád várához tartozó birtok volt. A XIII. század első évtizedeiben IV. Béla ifjabb király mint várföldet adományozta a Csák nemzetségbeli Miklós ispánnak; azonban II. Endre király 1230-ban visszavette azt tőle.[1] Mi lett a faluval később, nem maradt megírva; hihetőleg elpusztult 1241-ben a tatárjárás alatt s nem is éledt föl többé.

Hogy különben ez a falu nem a bessenyők szállása, a későbbi Nagy-Bessenyő, arról tanúskodik II. Endre király 1232. évi oklevele, hol ez utóbbiról olvassuk, hogy «meta Bissenorum de castro Cenadiensi excepta» (a bessenyők földje ki van véve Csanád vára alól).[2]

[1] *Hazai okm.* VI. 25. — [2] *Uo.* I. 11.

2. *Város és erősség.*

BESSENEU: 1230. *Hazai okm.* VI. 24. 1369. *Esztergomi primási lt.* fasc. 8. nro. 181. U. META BISSENORUM: 1232. *Hazai okm.* I. 11. FORUM BYSSENORUM: 1332. *Dl.* 322. §. 22. ENSSEUIS (BYSSENIS h.): 1333. *Mon. Vat.* I. 145. BYSSENIS: 1334. 1335. *Mon. Vat.* I. 156. 158. BESSENEW: 1369. Gyárfás, *A jász-kúnok* III. 505. 1433. *Eszterg. főkp. lt.* 42. 6. 22. 1484. *Dl.* 18973. NAGH BESSENEW: 1390. 1392. 1405. 1495. Jerney, *Keleti utazás* I. 238. 240. 242. BESSENYEW: 1480. *Dl.* 18370. 1484. *Dl.* 18974. 1508. *Dl.* 21784. 1539. *Hazai okm.* V. 439. 1551. *Tört. Tár* 1881. 64. NAGHBESNYEW: 1519. *Budai prot.* 727. sz. 505. l. BESSEWNYEW: 1508. *Dl.* 21784. NAGYBESNYEW: 1560. *Dic. l.* BESNEŐ: 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. BESSENYŐ: 1648. *Egri kápt. lt.* AB. 389. BESENYEŐ: 1650. *Jászói lt.* Stat. F. 45. BESNYŐ: 1700. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10.

A bessenyők telepe, idővel Nagy-Bessenyő. Feküdt ugyanazon a helyen, a hol ma a torontálvármegyei Ó-Bessenyő fekszik.

Mikor és mely királyunk telepítette ide a bessenyőket, nem tudjuk. Talán még szent István király jelölte ki számukra e földet lakóhelyül, kinek uralkodása alatt hatvan előkelő bessenyő férfi költözött be társzekerek és nagy kiséret társaságában.[1] Jobb helyre aligha telepíthette volna le, mint ha hívének, Csanád ispánnak szeme elé állítja őket.

Mindamellett is a bessenyőknek ez a szállása csak 1232-ben tűnik fel. Már ekkor ki volt véve Csanád várának hatósága alól s lakosai, a szabad bessenyők olyanforma kiváltságokat élvezhettek, mint a milyeneket a sopronvármegyei bessenyők kaptak.[2] A helység kiváltságos helyzetét elárulja az a körülmény is, hogy már 1331-ben hetivásárai voltak; ezeket keddi napokon tartották. A mondott évben ugyanis a Lucza napja után következő hét keddjén a csanádi káptalan a bessenyők piaczán idézi meg kikiáltás útján Vejtehi Miklóst és Jánost Makófalvi Pál elleni pörükben.[3]

A bessenyők tehát csak olyan szabad emberek voltak, mint az ország többi nemesei; fel voltak mentve úgy az adó-, mint a tizedfizetés alól. A kilenczed behozatala (1351) után közülök is sokan elszegényednek; a csanádi káptalan ezt az állapotukat arra akarta felhasználni, hogy követelte rajtuk az egyházi tizedet. Azonban a bessenyők nem hagyják magukat;

Nagy Lajos királyhoz fordulnak, ki 1369. aug. 4-én megparancsolja a káptalannak, hogy a bessenyői nemeseket, nemesi czímök kárával és sérelmével, ne kényszerítse a tized fizetésére, minthogy jobbágyokkal bíró nemesek — a milyenek a bessenyők is — az országos közszokás szerint nem tartoznak tizedet adni; hanem ha tizedet akar, hajtsa be azt a bessenyők jobbágyain, mint ez általán véve szokásos.[4] Három nap mulva pedig, aug. 7-én, a nagy király még messzebb menő kiváltságban részesíti a bessenyői nemes bessenyőket; kiveszi őket a vármegye-ispánok és szolgabirák hatósága alól s ügyeiket egyenesen a király törvényszéke elé utasítja.[5] Ekként még az országos nemesekénél is, kik felett a vármegye ítélt, nagyobb szabadság részesévé tette őket a király. Nem is engedték a bessenyők e nagyjelentőségű kiváltságukat elévülni; 1390. júl. 21-én a N. Lajos király kiváltságlevelét Zsigmond királylyal is megerősíttették.[6] 1392. január 31-én pedig Zsigmond király levelét hiteles alakban átiratták a budai káptalannal.[7] Bessenyőt ekkor már a királyi levelek állandóan Nagy-Bessenyőnek írják.

A csanádi prépost és káptalan 1413-ban újra megkisérlette a tized behajtását a bessenyőkön. A királyi törvényszék előtt 1414. Vízkereszt octáváján erősen folyt a pör s ezt a bessenyők, felmutatva N. Lajos király 1369. aug. 4-én kelt levelét, kétségtelenül meg is nyerték. N. Lajos királynak ezt a levelét Kanizsai János esztergomi érsek is olyan nagyfontosságúnak találta, hogy fölkérte a királyt, adná ki neki hiteles másolatban; a mi jan. 14-én meg is történt.[8]

Zsigmond király uralkodásának vége felé ötlenek szemünkbe az első névszerint nevezett bessenyői nemesek. 1433. márcz. 22-én a király azon hatalmaskodás megvizsgálására, melyet Rozgonyi István temesi főispán Anthimi Miklós és János csanádvármegyei Nagyfalu birtokán elkövetett, kir. emberekül jelöli a következőket: Bessenyői Pál deákot, Páris Miklóst és fiát Mátyást, Bither Gergelyt és Sárközi Miklós öcscsét Jánost.[9] Különben Zsigmond király udvarának a bessenyők ép oly dédelgetett kedvenczei voltak, mint a N. Lajosénak. Nevezetesen 1435. ápr. 29-én Zsigmond király még egy kiváltságlevelet adott nekik, melyben, mint N. Lajos, ő is kivette őket a vármegyei és más biróságok hatósága alól s pöreiket egyenesen a kir. törvényszék hatáskörébe utalta.[10]

Ezután negyvenöt évig hallgatnak kútforrásaink Nagy-Bessenyőről és nemeseiről. 1480. máj. 29-én Bessenyő Fóris Mátyás a király törvényszéke előtt panaszt emel, hogy Áldozócsütörtök táján Sárközi Márton vagy másik nevén Vég Márton, Bessenyő Tamás deák, Bessenyő Márton s fia István, Csontorák Bálint és Oroszlános Mátyás bessenyői nemesek az említett Fóris Mátyás Botha Imre nevű jobbágyának Bessenyőn levő házára és udvarára törtek, ott e jobbágyot ütlegelni kezdték, s ha a szomszédok segítségére elő nem szaladnak, agyon is verték volna; azután kiűzték házából s mindenét összerombolták.[11] 1484-ben a következő bessenyői nemesekkel ismerkedünk meg: Kún Tamás, Farkas György, Rendő Benedek, Marton György, Porkoláb Pál, Bolczon Balázs, Bende Lőrincz, Török Márton, Bánthi Pál, Nagy Ozsvát és a már előbb említett Bessenyő Márton deák. Ezek Gyümölcsoltó Boldogasszony napja körül a Peterdi János jobbágyát, Márton Imrét, mikor Bessenyőről urának csücsködi udvarházába iparkodott, rablók módjára megtámadták, s súlyos sebeket ejtvén rajta, félholtan hagyták az országúton, ezenkívül elvették tőle íjját, süvegét és övét.[12] Ezeket a csanádi káptalan júl. 9-én megidézte a király törvényszéke elé.[13]

Még II. Ulászló király idejében is féltve őrizték a bessenyői nemesek régi szabadságaikat. 1495. nov. 15-én Nagybessenyői Tamás deák, Bakó Péter, Ravazdi Jakab és Fejér György kieszközölték, hogy szabadságleveleik újból királyi megerősítést nyertek.[14] Ezek közül Tamás deák és Ravazdi Jakab tekintélyes emberek voltak, mert 1508. nov. 17-én király képéül vannak jelölve; rajtuk kívül e minőségben szerepel még Léta Tamás is.[15]

Azonban a közállapotok hanyatlásával elszegényednek a bessenyők is. Már 1519. decz. 4-én idegen birtokost is találunk közöttük; e napon ugyanis Törösdi Konya Lukács a budai káptalan előtt leányának, Potencziánának és férjének, Ládonyi Miklósnak adományozza Nagy-Bessenyőn levő részét.[16] Ládonyi Miklós azután 1539. márcz. 18-án átadja többek közt ezt a birtokrészt is Berlő Gergelynek, ki már azelőtt is gondviselője volt a néh. Konya Lukács javainak, szabad használat végett, de azzal a kikötéssel, hogy azt bármikor visszavehesse tőle.[17]

A mint a XVI. század közepe felé a török veszedelem fenyegetni kezdte Nagy-Bessenyőt, földesurai bizonyára mene-

kültek innen. A szegény jobbágyok a maguk biztossága tekintetéből, nagy áldozattal, bekeríttették városukat; építtettek egy öregtornyot is téglából, hogy onnan az egész vidéket szemmel tarthassák. Így lett Bessenyőből erősség, melynek az a körülmény, hogy Becse és Becskerek várait a török már 1528-ban, Szegedet pedig 1542-ben kezére kerítette, kölcsönzött jelentőséget. A téglából épült magas őrtorony romjai még 1804-ben fennállottak a mai Ó-Bessenyő város azon táján, melyet épen e romokról *Na kámáká* (Köves) néven neveztek el a bolgár lakosok. Tégláiból az említett évben az ó-bessenyői nagy templom alapját rakták le.[18]

Mikor 1551. szept. 25-én Mehemet beglerbég Becse, Becskerek és Aracsa elfoglalása után, a bessenyői palánk alá megérkezett, a bennszorultak kegyelemre megadták magukat.[19] De még ez évi november hó végén Ferdinánd király hadai visszafoglalták.[20] Nem sokáig örülhettek a jó bessenyőiek annak, hogy a töröktől megszabadultak; a következő év nyarán, Temesvár bukása után, megint török kézbe jutott Nagy-Bessenyő. 1557—58-ban a csanádi szandsákba osztatott be, s összeírták már ekkor alaposan megfogyatkozott lakosságát. A 18 lakos a következő volt:

Antal N., Bodincsó Boldizsár, Bori Demeter, Csat Gellért, Darabos Demeter, Dér Ambrus, Galádi Balázs, Katona Mihály, Kéri Demeter, Király Bertalan, Kóni Antal, Kovács Tamás, Ota Mihály, Palástos Mihály, Ragyás Márton, Sánta Gergely, Vara Demeter, Varga Gáspár.[21]

1560-ban a magyar király adórovója sem tudta már megközelíteni; azok közt a helységek közt sorolja fel Nagy-Bessenyőt, melyek a török hódoltság alatt vannak.[22] Hogy tengődött a török világban s mi sorsra jutott, arra csak vékony szál adataink vannak. Úgy látszik, nem semmisült meg egészen; mert a szegedi guardián mint püspöki vicarius összeírásában 1647-ben ült helyként fordult elő s a Szendrőben lakó Széll Pált uralta.[23] Valószinű azonban, hogy Széll Pál csak felét bírta Bessenyőnek, a másik fele Tar Gáspáré volt, ki azonban már 1648-ban magtalanul elhúnyt. Az ő felerészére tehát Dőri István és Török András nádori adományt eszközöltek ki s abba az egri káptalan még ugyanez évben ellenmondás nélkül be is iktatta őket.[24]

Ezután megint egy félszázadnál több idő telik el s Besse-

nyőről nincsen semmi hír. Egy 1701. júl. 20-án készült jegyzékben mint a csanádi püspökséghez tartozó falu van felsorolva,[25] de kétségtelen, hogy ekkor már puszta volt. Annak tudja 1723-ban a' Mercy-féle térkép is.[26]

Midőn Bolgárországból a török elől menekülők érkeznek 1737-ben Stanislavics Miklós nikápolyi püspök vezetése alatt Dél-Magyarországra, a temesvári polgári igazgatóság 104 család (2200 lélek) számára a bessenyői pusztát jelöli ki, a hol ezek 1738. márcz 7-én meg is szállanak.[27] 1742-ben a szomszédos Lovrinból még kétszáz bolgár család költözik át Budurov Péter elöljárójok vezetése alatt Bessenyőre.[28]

1749. nyarán a Temesvár környékén fekvő Bessenyőt német telepesek szállották meg s ennek a falunak ellentétben a régebbi Bessenyővel, melyet Ó-Bessenyőnek kezdtek nevezni, Új-Bessenyő lett a neve.[29] 1773-ban Ó-Bessenyő ismét 200 házhelylyel szaporodott s ugyanekkor ment végbe az úrbéri rendezés.[30] Eddig a falu a temesvári bánság csanádi kerületébe tartozott; 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték be. 1787-ben mezővárosi rangra emelkedett. Lakossága 1890-ben 3089 lélekből állott, kik összesen 507 házban laktak.

Elöljárói közűl a történelmi emlékekben előfordulnak: 1801. Lillin Antal jegyző, Uzun György biró, Todorovits Pál és Karadcsov Péter esküdtek;[31] 1804. Gáspári Péter biró, Todorovits Pál esküdt;[32] 1864. Wassiltcsin Miklós biró, 1864—66. Lébenyi Chapó Lajos jegyző.[33] — *Határnevei* 1866-ban: Bruzsdeny (a *brozs*, festő-buzér növény nevéről). Sistereg, a város nyugati része, Hárángá (Aranka), Petala (az Aranka *patkó* alakú kanyarulata), Sárancsita (apró potykákról), Na krusáta (körtvélyes), Na Avramuva birt (Ábrahám kocsmája), Zsufkova mugila (Zsufkov-halom).[34]

A régi Nagy-Bessenyő *egyházi viszonyairól* mindössze csak annyit tudunk, hogy 1333—35-ben már plébánia volt s papja, Miklós ez években előbb 70, majd 50 báni dénárt s végre 17 garas és két báni dénárt fizetett pápai tized fejében.[35]

A mai Ó-Bessenyő lakosai 1737-ben magukkal hozták papjokat, Milly Balázs Kristófot, ki itt 1738—48. első plébánosuk lett. A többi plébánosok így következtek: 1749. Jurasch Pál, 1764. Elsek József, 1766. Kaszil más néven Kukurov Miklós esperes, 1802. Radovits Pál, 1822. Milassevits Alajos, 1865. Stvrteczky

János, 1873. Kikindai Miklós, 1882. Jónás György. A templom a lakosok költségén 1801—4-ben épült s 1804. nov. 11-én szenteltetett föl Mária mennybemenetelének tiszteletére. Az anyakönyvek 1738-tól fogva vannak meg. Leányegyházai: Bolgártelep, Kocsorhát puszta, Ürsi major és Valkány.[36] 1745-ben épült az első iskola, melyben illyr tanítók tanítottak; 1793-ban létesült a magyar tannyelvű iskola, melybe külön magyar tanítót alkalmazott a városi elöljáróság.[37]

[1] Hartvik, *Vita S. Stephani* 17. — [2] Jerney, *Keleti utazás* I. 233. — [3] *Dl.* 322. §. 20. — [4] *Esztergomi primási lt.* 8. 181. U. — [5] Gyárfás, *A jász-kúnok tört.* III. 505. — [6] Jerney I. 238. — [7] *Uo.* I. 239. — [8] *Eszterg. prim. lt.* 8. 181. U. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 42. 6. 22. — [10] *Turul* VII. 3. — [11] *Dl.* 18370. — [12] *Dl.* 18974. — [13] *Dl.* 18973. — [14] Jerney I. 241. — [15] *Dl.* 21784. — [16] *Budai kápt. protoc.* 727. 505. — [17] *Hazai okm.* V. 439. — [18] Pesty, *Hiv. Helyn.* és *Adattár* I. 609. — [19] *Régi m. költ. tára* III. 38. 407. — [20] *Tört. Tár* 1881. 64. — [21] *Götting. defter.* — [22] *Dic. l.* — [23] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. — [24] *Egri kápt. lt.* AB. 389. és *Múz. kézir.* fol. lat. 3477. 240. — [25] *Doc. eccl.* 14. 10. — [26] Szentkláray, *Százév* 27. — [27] *Adattár* I. 612. — [28] *Uo.* I. 613. — [29] *Délmagy. Értes.* 1892. 222. — [30] *Adattár* I. 614. — [31] *Uo.* I. 618. — [32] *NRA.* 1870. 4. — [33] Pesty, *Hivat. Helyn.* — [34] *Uo.* — [35] *Mon. Vat.* I. 145. 156. 158. — [36] *Schemat.* 1892. 117. — [37] *Adattár* I. 624.

BESZÉK VAGY BENKŐLAK.

Falu.

BEZEEC, máskép BENKŐLAK: 1485. Herczeg Eszterházy Pál nádor 1702-iki átirata után Pesty Fr., *Hagy. Helyn.* «Bezécz» és «Kutas» a.

A falu egyetlen egyszer fordul elő. 1485-ben Szenterzsébeti Terjék László, néhai György fia, fiai: István és Lénárt nevében is, Csanád vármegyében levő Beszék, máskép Benkőlak nevű faluját cserébe adja Kutasi György fia János fia Gáspárnak, úgyszintén Gáspár fiainak: Istvánnak s Balázsnak, és leányainak: Krisztinának és Katalinnak.[1] Minthogy a Kutasi család a XVI. százád elején Nagy-Bessenyőn és Perjémesen volt földesúr, ez elcserélt birtokukat e két helység vidékén vélem keresendőnek.

[1] Pesty Fr., *Hagy. Helyn.*

BOCSÁR.

Falu.

BOGAR: 1211. *Árpádk. új okm.* I. 115. WUCHAR: 1238. Fejér IV. 1. 108. BOCHYARD: 1360 *Dl.* 322. §. 20. BOCHAR: 1366. *Dl.* 322. §. 4. 1415. *Kállay lt.* 1451. *Dl.* 14485. és 14443. 1453. *Dl.* 30828. 1468. *Kismartoni lt.* 47. 0. 4. 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. BUCHAR: 1377. Fejér IX. 5 115. BOCHAAR: 1425. *Múz. lt.* BOCHYAR: 1561. *Dic. l.* BOCHIAR: 1564. *Uo.* POCZAR: 1723. *Mercy-féle térk.*

Ma is megvan Torontál vármegyében. Neve megfelel az ónémet *Burghard* személynévnek, melynek változatai: Borchard, Bochard.[1] Ezt a magyar ajak Bocsárdnak, majd Bocsárnak ejtette. E szerint a falu megtelepítője vagy első lakosa Bocsárd nevű várjobbágy lehetett.

Legelőször 1211-ben említtetik mint határfalu s ekkor még a csanádi várnépeké volt.[2] 1238-ban IV. Béla király kivette a csanádi vár tartozékai közül s több darabban elajándékozgatta. Így kapott belőle egy részt Barcz fia Miklós ispán; más részét a király a székesfejérvári kereszteseknek adományozta, kivéve tíz ekényi, határjelekkel elkülönített földet, melyet a vár használatára visszatartott.[3]

Hogyan jutott 1337—60. közt a Telegdi család birtokába, nem tudjuk megmondani. Elég az hozzá, hogy mikor 1360. okt. 14-én a Telegdiek ősi javaikon megosztoznak, Bocsárd falut János és Tamás mester, a Lőrincz fiai kapják.[4] Telegdi János a neki jutott részt egyik hűséges szolgájának ajándékozta, iránta tanusított önzetlen szolgálatai jutalmául, úgy hogy a midőn 1366. jún. 10-én a János fia Lőrincz és nagybátyja, Tamás mester osztozkodnak, Akács-Szent-Miklóst épen e miatt nem két, hanem négy részre osztották, s ebből Lőrincz csak egy részt, Tamás ellenben három részt kapott.[5]

Telegdi Jánosnak az a szolgája, ki Bocsáron nemesi birtokot kapott, lett a Bocsári család megalapítója. E család Bocsáron nemesi kúriát építtetett s nevezetes szerepet játszott a közéletben. Első kiváló tagja 1415-ben Bocsári Benedek, kit Gyertyánosi Csép Jakab,[6] majd 1425-ben ennek özvegye ügyvédeül vallott.[7] A század közepe táján élnek Balázs és

Mihály, kiket többször jelöl az udvar királyi emberekül; ők már Szajánon és Temérdekegyházon is birtokosok.[8]

Alighanem a Telegdiek itteni részét vásárolta meg a XV. század közepén Muronyi Konya Demeter, kinek özvegye Posztós Agatha azután e részét a budai káptalannak adományozta, melybe ezt a kői káptalan ellenmondás nélkül beiktatta.[9]

1561-ben Olcsárovics Demeter bírt e faluban 12 portát, melyek még lefizették az adót. De 1564-ben a jobbágyok már nem jelentek meg az adóösszeíráson.[10] Kétségtelen, hogy ekkor már a pusztulás környékezte. Az egész török világban azután puszta maradt.

Az 1723-ban készített Mercy-féle térkép is mint pusztát tünteti fel. Griselini 1779-ben már mint megtelepített helységet illeszti mappájára Botschar néven. Lakosai akkor csupa szerbek voltak, kik főként baromtenyésztéssel, méhészettel, halászattal és szőlőmíveléssel foglalkoztak. Számuk alig haladta meg a 600-at s mindössze mintegy száz házban laktak.[11] Történetében nevezetes fordulatot képez az 1803. év, a mikor Hertelendy József alispán a kincstártól megvásárolta. 1825-ben németek kezdték megszállani, kik azután évről-évre annyira szaporodtak, hogy jelenleg lélekszámra jóval felülhaladják a szerbeket.[12] Lakosok száma 2839, házaké 441. *Elöljárói* közül említtetik 1859-ben Plech Eduárd jegyző.[13]

A régi Bocsár *egyházi életére* nincs adatunk. A mostani község kegyura a Hertelendy család, mely 1842-ben a régi imaház helyén fölépíttette a róm. kath. templomot. A paplak 1854-ben épült. Plébánosai voltak: 1842. Kovács István, 1849. Adányi Miklós, 1883. Mihályffy Gyula, 1891. Raschel Antal. A községnek 1874-ben két osztályú iskolája volt két tanítóval.[14]

[1] Förstemann, *Personennamen* I. 295. — [2] *Árp. új okm.* I. 115. — [3] Fejér IV. 1. 108. — [4] *Dl.* 322. §. 20. — [5] *Uo.* §. 4. — [6] *Kállay lt.* — [7] *Múz. lt.* — [8] 1451. *Dl.* 14443. és 14485. 1453. *Dl.* 30828. — [9] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. — [10] *Dic. l.* — [11] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [12] *Adattár* II. 30. — [13] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [14] *Adattár* II. 32.

BODANYAEGYHÁZA.

Falu.

BOTHANYAEGHAZA, BOTHANYA, BOTH ANYA: 1340. *Zichy-okm.* I. 575.

Ha a vele egyszerre előforduló *Bodzortudya* helységnévben a *Bodgorsaaya* név elferdítését szabad látnunk, akkor, minthogy ezzel Bodanyaegyháza határos volt, a mai Gorsa puszta közelébe vélem helyezhetőnek. Neve mutatja, hogy benne Bod nevű birtokosa által épített templom állott. (Valahogy ne ejtsen bennünket tevedésbe a *Bothanya* és *Bathonya* nevek hasonlósága).

Csupán egyetlenegyszer említik forrásaink. 1340. márcz. 26-án Róbert Károly király parancsára a kalocsai káptalan Becsei Imre fiát, Tőtöst ellenmondás nélkül vezeti be e falu birtokába s erről ápr. 4-én állítja ki a hiteles iratot.[1] Az iktatás «eo jure quo ad ipsum pertinere dignoscebatur» (azon jogon, a melyen köztudomásúlag birtokába jutott) történik. E szerint nincs megmondva, hogyan került a Becsei Tőtös kezébe.

Rövid életű falu lehetett, mert többé sohasem fordul elő.

[1] *Zichy-okm.* I. 575.

BODKEREKE.

Falu.

POTKEREQU: 1232. *Hazai okm.* I. 11.

Bessenyőtől keletre feküdt. Alapítója vagy első lakója Bod nevű várjobbágy lehetett; tőle vette nevét.

Midőn II. Endre király a fejérvári, csanádi, aradi és zarándi várakhoz tartozó azon birtokokat, melyeket fia, Béla a Csák nb. Miklóstól, Ugrin érsek testvérétől visszavett, e hívének hű szolgálatai jutalmául visszaadja s ezekben 1232-ben határt járat, az oklevél szavai szerint: «a csanádi vár kötelékéből kivett bessenyők első mesgyéje kezdődik *kelet felől* s

tart Serjén föld határáig; innen Bodkereke felé húzódik».[1] Kik voltak a birtokosai, azt az oklevelek nem mondják meg. Úgy látszik, a tatárjáráskor pusztult el.

[1] *Kisfaludy cs. lt. Hazai okm.* I. 11.

BOLDOGFALVA.

Falu.

BODUGAZUNHAZA: 1256. *Erd. múz. lt.* BODUGAZUNFALWA: 1285. *Dl.* 322. §. 24. BODUGAZUNFOLWA: 1337. *Anjouk. okm.* III. 368. BODOGAZZONFALWA: 1360. *Dl.* 322. §. 20. BWLCHWHAZA (téves másolás): 1360. *Uo.* BODOGASSONFALWA: 1366. *Dl.* 322. §. 4. BODOGHFALWA: 1495. *Dl.* 29566. 1508. *Dl.* 21842. BODOGFFALWA: 1568. 1570. *Dl.* 322. 1679. *Gr. Balassa I. napl.* 11. BOLDOGFALVA: 1662. *Garan-sz.-benedeki lt.* 62. 35. 1663. *Uo.* P. 225. BOLDOGHFALVA: 1671. *Urb.* 6. 58. BODOGFALVA: 1680. *Gr. Balassa I. napl.* 37. 77. BODROGFALVA: 1680. *Uo.* 63. BODOGHFALVA: 1680. *Uo.* 72. BALOGHFALVA: 1702. *Csan. püsp. lt.* B. 14. BUDAVOLLA: 1723. *Mercy-féle tk.*

Csanád várától délnyugatra, Palotától épen délre feküdt. Nevét a Boldogságos Szűz tiszteletére emelt templomáról vette.

A Csanád nemzetségnek volt egyik igen régi faluja. 1256. decz. 17-én a Kelemenösfiak kapták.[1] S valóban 1285. ápr. 26-án is a Telegdi Tamás ispán birtokában találjuk.[2] Az 1337-ik évi osztály alkalmával is megmaradt a Telegdiek kezén; Csanád érseknek és unokaöcscseinek jutott.[3] 1360. okt. 14. Telegdi Tamás érsek és a többi rokonok közt végbement osztozkodás alkalmával a Lőrincz fiai, János és Tamás kapták.[4] Az e családi egyességről kiállított országbirói ítéletlevél hibásan *Bulcsuházá*-nak írja helységünket.[5] 1366. jún. 10-én Tamás mester és unokaöcscse, Lőrincz kétfelé darabolják a falut, az északi fele esett az előbbinek, déli fele az utóbbinak s mindakét részben két ház-soros utcza volt.[6]

Ezután száz esztendőnél hosszabb ideig a Telegdiek voltak a földesurai. 1495. febr. 28-án Telegdi András a váradi káptalan előtt e faluban levő részét is elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[7] De a másik rész a Telegdi István kezén maradt, ki arra 1508. máj. 22-én II. Ulászló királytól új adománylevelet eszközölt ki.[8] A falut még 1568. júl. 8-án és 1570. febr. 21-én

is a Telegdi-jószágok közt sorolják fel.[9] Azonban ekkor már csak nevében élt; teljesen elpusztult a török világ elején s nem is támadt fel többé.

Midőn 1662. október 2-án a garan-szent-benedeki convent gróf Balassa Imrét Boldogfalva puszta birtokába is be akarta iktatni, ez iktatásnak ellenmondottak a Czorgál család tagjai, kik szintén nádori adomány alapján Klárafalvát, Rábét és Dedemszögöt birták.[10] 1663. márcz. 21-én ugyane convent előtt Macripodari Jáczint csanádi püspök is tiltakozott többek közt Boldogfalva elfoglalása ellen is.[11] Mint török területen fekvő pusztának Balassa semmi hasznát sem vehette; egyébként ő 1680-ban kétszer is pusztának mondja.[12]

A Maroson túl fekvő s a csanádi püspökséghez tartozó faluként van egy 1700. körül készült jegyzékben felsorolva.[13] Baloghfalva néven szintén a Maroson túl fekvőnek mondja az a lajstrom is, melyet a neoacquistica commissio rendelkezésére Kollonics bibornok bocsátott.[14] A Mercy-féle térkép 1723-ban Budavolla néven mint pusztult falut tünteti föl Csanádtól délnyugatra. Szerb-Csanád határának ezt a részét ma is *Budovala* néven nevezik,[15] a mi nyilvánvalólag az egykori Boldogfalva alak eltorzítása. E határrész különben fel van tüntetve a nagy táborkari térképen is.

Boldogfalva *egyházi viszonyairól* semmi adatunk sem maradt fenn; de hogy temploma volt, azt neve kétségtelenné teszi. Ennélfogva volt plébániája is, annál inkább, mert olyan hithű földesurakkal büszkélkedett, mint a Telegdiek.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dl.* 322. §. 24. — [3] *Anjouk. okm.* III. 368. — [4] *Dl.* 322. §. 20. — [5] *Uo.* — [6] *Dl.* 322. §. 4. — [7] *Dl.* 29566. — [8] *Dl.* 21842. — [9] *Dl.* 322. — [10] *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 35. — [11] *Uo.* P. 217. — [12] *Balassa napl.* 37. 77. — [13] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 27. — [14] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [15] Pesty, *Hiv. Helyn.*

BOLTOS.

Falu.

Bolthos: 1560. *Lib. Reg.* III. 674.

I. Ferdinánd király 1560. júl. 16-ikán Csanád vármegyében Boltos egész falut, valamint a zarándvármegyei Alsó-Társ, Erdőskereki, Német-Vásári és Bán-Vásári falvakban levő részeket, melyek Erdőskereki Torkos István és Tamás magvaszakadtával szállottak a koronára, nemes híveinek: Bácsmegyei Miklósnak, Vizkeleti Andor Tamásnak és Csabai Gergelynek adományozta.[1] Ekkor fordul elő ez a falu először és utóljára.

Minthogy a Torkos családnak a XV. században Temérdekegyházon (a temesvárm. Kenéztől északra) voltak birtokai, Boltos falu a mai torontálmegyei Lovrin vidékén fekhetett.

[1] *Lib. Reg.* III. 674.

BOZZÁS.

Falu.

Bozyas: 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 295. 1427. *Sztáray-okl.* II. 263. Bozzas: 1555. 1560. 1564. *Dic. l.* 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. Bozzás: 1559. *Forgách lt.* 1561. *Dic. l.* Bozos: 1559. *Urb.* 11. 41. Bozas: 1560. *Tiz. l.* Borzas: 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. Borzás: 1700. *Uo.* 67. 8. 27. Berzas: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Borszas: 1702. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16.

Nagylaktól északra feküdt. Nevét a határában burjánzó sok földi bodzától vette.

A nagylaki uradalomhoz tartozott s ennek sorsában osztozott. Legrégibb birtokosa volt a Nagylaki Jánki család; e család utolsó tagja, János, minthogy fiai nem voltak, 1421. ápr. 28-án a Csákiakkal testvéri szövetséget fogadott s halála esetére Bozzás faluját is lekötötte a javukra.[1] De az uradalom és e falu nem lett a Csákiaké; 1427. jún. 15-én kir. adomány alapján Nagymihályi Albert vránai perjelt iktatták be a birtokokba.[2]

Mátyás király alatt a nagylaki uradalommal együtt a Jaksics családé lett Bozzás, de 1552-ben elpusztult; három év mulva pusztultnak mondja az adórovó is.[3] A temesvári defterdár összeírása szerint 1557—58-ban újonnan fölépült s ekkor a következő négy szerb lakosa volt: Isztan Radics, Leszinka Gyurics, Jákó Dijan és D. Ponobran.[4] A Gyula várába 1559-ben kiküldött kir. biztosok még mint uratlan falut sorolják fel;[5] de hogy már ebben az esztendőben a Forgách Simoné volt, az onnan is bizonyos, hogy Forgách a jászói convent előtt tiltakozott e falu jogtalan elfoglalása ellen.[6] Az 1560. évi tizedlajstrom a csanádi káptalan javára tizedelő falvak közé sorolja Bozzást, de megjegyzi, hogy lakosai ráczok levén, nem tartoznak tizedet adni.[7] Az 1561. évi adóösszeírás megint pusztultnak mondja; 1564-ben ellenben Telegdi István új házakat talál benne, melyek természetesen adómentesek. Ő is Forgách Simont tudja földesurának.[8]

Bizonyosan puszta volt Bozzás 1597-ben, mikor Báthori Zsigmond fejedelem mint aradvármegyei falut adományozta Lapispataki Segnyei Miklósnak.[9] A XVII. század derekán újra megszállották; mint «ült helyet» említi a szegedi guardián összeírása 1647-ben s azt tudja róla, hogy «Garván lakó Garvai János maradéki birják».[10] Úgy látszik, 1686. tavaszán pusztult el, mert ettől fogva mint falu nem szerepel többé.

Fel van sorolva 1701. júl. 20-án a csanádi püspökség falvai közt[11] s 1702. júl. 26-án Kollonics Lipót bíbornok is mint ilyet említi.[12] A neoacquistica commissio csakugyan még ez évi aug. 8-án *Borszas* puszta tizedét is megítéli a püspöknek.[13] Azonban minthogy 1751-ig Nagylakkal együtt a szerb határőrvidékhez tartozott, nem fizetett tizedet sem.

Az aradi uradalom 1764-ben készült térképén Nagylaktól északra van feltüntetve Nagy-Bodzás puszta s e fölött esik Kis-Bodzás.[14] Még 1769. nov. 8-án is Nagy- és Kis-Bodzás Nagylakhoz tartozó puszták;[15] de azután többé egyike sem fordul elő. Ma már nevök is elmosódott az emlékezetből.

[1] Pesty, *Krassóm.* III. 295. — [2] *Sztáray-okl.* II. 263. — [3] *Dic. l.* — [4] *Gölting. defter.* — [5] *Urb.* 11. 41. — [6] *Forgách lt.* — [7] *Tiz. l.* — [8] *Dic. l.* — [9] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [10] *Esztergomi főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [11] *Doc. eccl.* 14. 10. — [12] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [13] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16. — [14] *Mappae camerales* 20. — [15] *NRA.* 1720. 7.

BŐ.

1. *Falu.*

BEU: 1232. *Hazai okm.* I. 11.

A Csák nb. Miklós ispán birtoka volt 1232-ben. Le vannak írva határai is: «Bő föld első határa kezdődik keleten s terjed Lába föld felé; innentől kezdve a kóti udvarnokok földjével határos, majd meg Miklós ispán földjéig halad. Innen kiindulva, Seba prépost népeivel érintkezik s tart a várjobbágyok földjéig, mely szintén Bőnek neveztetik; itt Miklósnak és a várjobbágyoknak közös házuk van, s innen visszafordul az előbbi mesgyéig».[1] Bő falu tehát valahol a torontálvármegyei Ó-Bessenyő és Nagy-Szent-Miklós közt feküdt.

[1] *Hazai okm.* I. 11.

2. *Falu.*

BEUU: 1232. *Hazai okm.* I. 12.

Mint az előbbi határjárásból kitűnik, 1232-ben a csanádi várjobbágyok birták.[1] Milyen foglalkozású várjobbágyok, ez az oklevélből, mely csak mellékesen említi a falu nevét, nem tűnik ki. Úgy látszik azonban, hogy ekkortájt már ennek egy része idegen kézre került; erre mutat az a körülmény, hogy a falunak talán épen egyetlen háza, a várjobbágyokkal és Miklós ispánnal közös volt. Minthogy a falu nevében ősi magyar személynév rejlik, alapítója vagy első lakosa *Bő* nevű várjobbágy lehetett.

Hihetőleg úgy az előbbi, mint ez a falu is a tatárjáráskor pusztult el. Többé egyiknek sincs semmi nyoma.

[1] *Hazai okm.* I. 12

BÖKÉNYFALVA.

Falu.

BUKEN: 1333. *Mon. Vat.* I. 148. BUBENFOLUA: 1335. *Uo.* I. 160. BEKENFALWA: 1466. *Dl.* 16395. 1478. *Kállay lt.* Pesty, *Krassóm.* III. 445. 1489. *Jászói lt.* A. 267. 1492. *Dl.* 19783. 1555. *Dic. l.* 1559. *Jászói lt.* E. 17. BEWKEWNFALWA: 1480. *Dl* 18370. BEKENFFALWA: 1543. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 10. BEWKENFALWA: 1560. *Dic. l.* BEOKEONFALVA: 1561. *Uo.* BEÖKENFALUA: 1627. *Gyulaf. lib. reg.* XII. 67. BEKE máskép BEKENFALVA: 1647. Pesty *hagy. Helyn.* BEÖKÖNY: 1647. *Eszterg. főkp. lt* 67. 8 25. BÖKÖNY: 1651. Oltványi, *A csan. püsp. birt.* 11. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1660. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 10. 1663. Oltványi 12. 1700. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 27. 1701. *Urb.* sine el. 5. BÖKEN: 1652—59. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. BÖKÉNY: 1702. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 16. BÜKÖNY: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14.

A Nagylak és Magyar-Csanád közt, a Maros-parton fekvő mai Beka puszta helyén. Bökény régi magyar személynév levén, első birtokosának vagy épen alapítójának viseli nevét.

Már az 1333—35. években fennállott mint nemesi falu s hol Bökénynek, hol Bökényfalvának írták a nevét.[1] Legrégibb ismert birtokosa a Bökényfalvi család; 1466. aug. 10-én szerepel Bökényfalvi Benedek, kit Mátyás király, más csanádvármegyei nemesekkel együtt, egy borsodvármegyei iktatáshoz mint királyi embert küld ki egyenesen a kir. udvarból.[2] Nemsokára a család többi tagjaival, talán Benedek fiaival is megismerkedünk. János deák, Ambrus és István a Bökényfalvával szomszédos Jenőn laktak, mert *Jenői* előnevet használnak. Ugyanitt lakott Temesközi László is; 1478-ban Pünkösd táján az említett Bökényfalviak Temesközinek száz holdnál nagyobb darab földjét, a mely Jenő falu határával érintkezett, hatalmasul elfoglalták. Az oklevél felsorolja Bökényfalva jobbágyait, ú. m. Csuta Kelemen, Katona Elek, Kún István és Lőrincz, Nagy Balázs és Mátyás, Sós István, Szép Ambrus, Sző Albert és Imre, Varga János.[3] Úgy látszik, mindössze e 11 jobbágyból állott akkor a falu. A testvérek közül Ambrus tekintélyes ember volt; többször jelölték kir. embernek, így 1478. szept. 6-án[4] és 1480. máj. 29-én.[5] Mind a két ízben Bökényfalvi Bekény Ambrus alakban olvassuk a nevét.

Még e század végén az aradvármegyei Bodrogi Bessenyei

család is birtokosként jelenik meg Bökényfalván. Talán beleházasodott a Bökényfalvi családba, melynek férfi-tagjára többé nem akadunk. Elég az hozzá, hogy 1489-ben Bessenyei Benedek fia István Bökényfalván levő részét elzálogosítja Czeczei Lőrincznek és Máténak.[6] A Czeczei, eredetileg Czeczei Kis család idegenből szakadt a vármegyébe; Czeczei Kis Máté Liptó vármegye főispánja volt s 1484-ben kapta Mátyás királytól Jenő falut.[7] Ebből megérthetjük, hogyan jutott ahhoz, hogy a Bessenyeiek bökényfalvi részét zálogba vegye. De nem birta sokáig, mert a Bessenyei család visszaváltotta.

Mikor Izabella királyné felsősége alá került Csanád vármegye 1541-ben, Bökényfalvát Hodosi Radics Radocza kerítette a hatalmába. Kétségkívül a királynétól kapott reá adománylevelet. A szomszédos Jenő már ekkor a csanádi társas-káptalané volt, melynek csakhamar meggyűlt a baja a szerb földesúrral. 1543-ban ennek bökényfalvi jobbágyai felszántották s lekaszálták az említett káptalan jenői földjeit s jogtalanul használatba vették ott levő rétjeit. A királyné Csanád vármegyét bízta meg a vizsgálattal.[8]

Az 1550—52. évi török hadjáratok e falut is elpusztították. Még 1555-ben is pusztának mondja Bökényfalvát az adórovó.[9] Azonban a Bodrogi Bessenyei család állandóan fentartotta rá a jogát. Így 1559-ben Bessenyei Lénárt a jászói convent előtt tiltakozott, mikor István leányai: Keszi Péterné, Tarcsai Kristófné, özv. Ujlaki Deák Bertalanné és Potencziána hajadon el akarták idegeníteni bökényfalvi részöket.[10] Azonban a falu még 1560-ban is *deserta* volt.[11] Úgy látszik, Bessenyei Lénárt visszaperelte a lányoktól Bökényfalvát, mert 1561-ben kezdte újra betelepíteni. Onnan következtetjük ezt, mert az adórovó följegyzi, hogy a Bessenyei Lénárt bökényfalvi jobbágya nem jelent meg az összeíráson.[12] 1564-ben már három portája van a faluban s a másfél frtos adót mind a három megfizeti.[13] De ekkor már mutatkoztak a végvonaglás tünetei; Gyula bukása után újra pusztává lett Bökényfalva.

Bethlen Gábor idejében kezdett megint éledni. Az egész vármegyével együtt Boros-Jenőhöz tartozott, s ide való katonák birtokába jutott. Bizonyosan tudjuk, hogy Szentandrási György megvásárolta Bökényfalva egész falut néh. Bánfi Annától, özv. Némethi Mihálynétól s e vásárláshoz 1627. jún. 28-án

a fejedelem is beleegyezését adta.[14] Még e század 40-es éveiben is a Szentandrási család birtokát képezi most már rövidebb néven Beke másként Bekényfalva; Szentandrási György fia István és ifjabb György fia Zsigmond pört folytatnak Szentandrási Tamás özvegyével Bánhegyesi Eufrozinával, ki előzőleg a Jenei János felesége volt. Ez a pör 1647-ben egyességkötéssel ért véget.[15] A falu tehát ekkor már lakott helység volt.

Csakugyan még ez esztendőben a püspöki vicarius összeírásában Bököny mint ült hely fordul elő, csakhogy nem a régi birtokosok kezén van, hanem Jaksics-Dóczi örökség címén Jármi András bitorolja.[16] Annak, hogy ebbe az összeírásba bele került a neve, az lett a következése, hogy ettől fogva a püspökök formálnak hozzá jogot. 1651. május 5-ikétől kezdve Bököny lakosai rendesen fizetik az adót a csanádi püspöknek, t. i. 6 tallért és egy pár csizmát.[17] Mikor gr. Pálffy Tamás III. Ferdinánd királytól 1654-ben oltalomlevelet eszközöl ki birtokaira, ezek közt ott van Bökény falu is.[18] Hasonlókép I. Lipót király 1660. jan. 21-én Macripodari Jáczint számára kiadott oltalomlevele is felsorolja e falut a püspöki birtokok közt.[19] De az 1686. évi tatárdulás Bökényt is újra pusztává változtatta.

Nem is hallunk róla azután hírt egészen 1702. júl. 26-ikáig, a mikor Kollonics bíbornok azon falvak és puszták közé foglalja, melyeknek tizedét a csanádi püspök számára ajánlja oda ítélni.[20] A neoacquistica commissio ez évi aug. 8-án Bökény puszta tizedét csakugyan a püspöknek ítélte oda.[21]

A szerb határőrök azonban mint Új- (a mai Magyar-) Csanádhoz tartozó pusztára erre is rá tették a kezöket, úgy hogy a püspök birtoklása e pusztára nézve kétségessé vált s végre teljesen feledésbe ment. Majd a határőrvidék visszakebelezése után az aradi uradalom tartozéka lett s Beka néven Új-Csanádhoz volt kapcsolva. Így ide számítják pl. 1757. okt. 31-én.[22] Az 1762. aug. 1-i összeírás szerint Beka pusztának már csak fele tartozik Csanádhoz; hova tartozott a másik fele, nincs megmondva.[23] Ugyanily viszonyban van Csanád faluval az 1769. nov. 8-iki összeírás szerint.[24]

Ma egyszerű kis pusztai falu, 154 lakossal. Beka néven terül el az egykori Bökényfalva helyén.

Egyházi multjáról nem tudunk sokat. Annyi bizonyos, hogy a XIV. század elején már plébániája volt. 1333-ban plé-

bánosa Pál, ki két garast fizetett pápai tized fejében.[25] 1335-ben István nevű a plébánosa, ki pápai tized czímén három cirrust (rojtot?) szolgáltatott be.[26] Milyen viszontagságokon ment át e plébánia az idők folyamán, arra nézve nincsenek adataink. Most Beka Apátfalvának a leányegyháza.

[1] *Mon. Vat.* I. 148. 160. — [2] *Dl.* 16395. — [3] Pesty, *Krassóm.* III. 445. — [4] *Kállay lt.* — [5] *Dl.* 18370. — [6] *Jászói lt.* A. 267. — [7] *Br. Révay cs. lt* Div. fam. III. 12. — [8] *Gyulaf. lt.* Cista Colos 5. 10. — [9] *Dic. l.* — [10] *Jászói lt.* E. 17. — [11] *Dic. l.* — [12] *Uo.* — [13] *Uo.* — [14] *Gyulaf. lib. reg.* XII. 67. — [15] Pesty, *hagy. Helyn.* — [16] *Esztergomi főkp. lt.* 67. 8. 25. — [17] Oltványi, *A csan. püsp.* 11. és *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [18] *Lib. reg.* XI. 67. — [19] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 10. [20] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [21] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 16. — [22] *Urb.* 81. 9. — [23] *Uo.* 122. 29. — [24] *NRA.* 1720. 7. — [25] *Mon. Vat.* I. 148. — [26] *Uo.* I. 160.

BÖLDRESZEG.

Falu.

Bewldrezegh: 1508. *Dl.* 21842. Bodolzegh: 1568. *Dl.* 322. Boderzeg: 1570. *Uo.*

A torontálvármegyei Böldre (ma Beodra) közelében feküdt, hihetőleg a mostani Karlova helyén. A helynév képzése arra látszik mutatni, hogy hajdan *Böldre* nevű patak vagy ér is volt (szeg = sziget).

Telegdi Istvánnak volt itt része, melyben őt 1508. május 22-én II. Ulászló király új adomány czímén megerősítette.[1] 1568- és 1570-ben, mikor a Telegdi család birtokait felsorolják, már eltorzítva jelenik meg a falu neve.[2] Hihetőleg ekkor már el volt pusztulva; az 1550. és 1552. évi török hadjáratok törölték el a föld szinéről.

[1] *Dl.* 21842. — [2] *Dl.* 322.

CSANÁD.

Vár és város.

MOROSWAR, URBS MORISENA: 1030. kör. (?) *Gellért-legenda* 323. CHENAD: 1199. *Hazai okm.* V. 4. SUNAD: 1200. kör. Anonymus 17. CHVNAD: 1217. *Váradi regest.* 1550. 25. CHENADINUM: 1219. *Uo.* 26. 1400. Fejér X. 2. 790. 1402. *Dl.* 6687. CHENADU: 1220. *Váradi reg.* 46. CHANADINUM: 1242. Rogerius ed. Florianus 75. 1285. *Dl.* 322. §. 24. 1319. *Zichy-okm.* I. 167. 1345. *Mon. Vat.* I. 682. 1380. *Dl.* 6687. 1383. *Acta post advoc.* 35. 41. 1384. *Múz. lt.* 1400. *Uo.* 1407. *Sztáray-okl.* II. 51. 1412. *Dl.* 6687. 1417. *Temesm. okl.* I. 532. 1422 *Dl.* 11188. 1427. *Szepesi kápt. lt.* Misc. 9. 10. 1. 1436. Cornides, *Dipl.* VIII. 85. 1446. *Acta Bosnae* 200. 1456. *Dl.* 29286. 1479. *Dl.* 18190. 1491. *Forgách lt.* 1494. Pesty, *Krassóm.* III. 470. 1519. *Dl.* 23204. 1522. *Múz. lt. Dl.* 25018. 1540. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 9. 1551. *Tört. Tár* 1881. 51. 78. CHANAD: 1341. *Zichy-okm.* I. 632. 1424. *Uo.* VIII. 294 1434. *Múz. lt.* 1435. *Uo.* 1442. *Kállay lt.* 1469. *Uo.* 1478. *Dl.* 17276. 1514. Szerémi 70. 1517. *Dl.* 22884. 1523. *Dl.* 29650. 1527. Szerémi 156. 1528. *Uo.* 244 1529. *Uo.* 253. 266. 1550. *Nádasdy lt.* 1551. *Tört. Tár* 1881. 64. 1559. *NRA.* 1763. 43. 1561. 1564. *Dic. l.* 1590. *Eszterg. fők. lt.* 67. 8. 11. 1664. *Collat. eccl.* II. 122. 1670. *Uo.* II. 232. CENADINUM: 1371. *Mon. Vat.* I. 507. 1374. *Uo.* I. 482. CZANADINUM: 1410. *Sitzungsberichte der böhm. Gesellsch. der Wiss.* 1885. 104. CHANADUM: 1434. *Acta Bosnae* 142. 144. CANAD: 1459. Theiner II. 320. CIANADINUM: 1550. Verancsics VII. 147. 166. 108. 111. CHIANADINUM: 1550. *Uo.* VII. 136. CHIANAD: 1551. *Tört. Tár* 1881. 66. CYANAD: 1551. *Nádasdy lt.* CHANADIUM: 1551. *Tört. Tár* 1880. 78. 270. TSCHANADT: 1551. *Brüsszeli okm.* II. 280. 281. 286. CHANADYNUM: 1562. Péterfi, *Concilia* II. 148. CIANADUM: 1595. Baranyai Decsi, *Históriája* 192. TSCHONAT: 1599. *Brüsszeli okm.* III. 135. CSENAD: 1621. *Török-magy. okm.* I. 277. CENAD: 1650. *Acta Bosnae* 470. CSANAD: 1717. Szentkláray, *Százév* 21.

Csanád régi nevét nemcsak a XIV. század közepén készült *Gellért legenda* mondja *Marosvár*-nak, hanem a XII. századi oklevelekben közkeletű *marosvári püspök* elnevezés is e mellett bizonyít. E szerint Csanádnak ez a régi neve a mellette hömpölygő Marosról ragadt rá. A *Csanád* név meg kétségtelenül Doboka fia, Csanád ispán emlékét tartja fenn; minélfogva épen olyan személynév, mint Makó, Tömpös, Kemecse stb.

A VÁR. Marosvár már szent István korában nevezetes központ vala. Ajtony törzsfőnök tartományának volt a székhelye; e tartományt északról a Körös, nyugatról a Tisza, délről a Duna, keletről pedig az erdélyi hegyek határolták. A sáto-

rokban élő magyarság akkor még nem volt állandó helyekre telepedve, főfoglalkozását az állattenyésztés tette; de Ajtony és udvara már megállandósult. Görögországból, Viddin környékéről nemcsak keresztyén papokat hozott be Ajtony marosi székhelyére, hanem bizonyára építőmestereket is, kik palotát, monostort és templomot építettek számára. A Maros természetes országutat képezett Erdélyből, honnan nemcsak állati termékeket, hanem a bányákból aranyat és másféle érczet, de kivált sót szállítottak az akkor e vidékeken tanyázó szláv kereskedők.

Ajtony csak színleg volt keresztyén; Viddinben megkeresztelkedett ugyan a görögök szertartása szerint, de csak azért, hogy a görög császár barátságát magának biztosítsa. Áttérése után is megtartotta mind a hét feleségét, jóllehet székhelyén egy monostort építtetett Keresztelő sz. János tiszteletére, melynek templomában görög szerzetesek végeztek istenitiszteletet. A keresztyénség terjesztésével sem ezek a barátok, sem Ajtony nem gondoltak, sőt ez utóbbi hol nyiltan, hol alattomban szent István király ellenségeivel barátkozott. A politikai érdekeken kívül ez is egyik oka volt, hogy sz. István Ajtony hatalmának megtörését határozta el.

A szent király akaratát Ajtonynak személyes ellensége, Csanád hajtotta végre. A nagyőszi síkon teljesen megsemmisítette hatalmát, annyira, hogy az ütközetben maga Ajtony is elesett. Tartományát sz. István bekebelezte országába s felosztotta vármegyékre. Marosvár vidékét is külön vármegyévé tette s igazgatását Csanád ispánra bízta, megparancsolván, hogy az új vármegyét Csanádról örök időkre Csanád vármegyének nevezzék.

Ennél még nagyobb jelentőségű ténye volt sz. Istvánnak, hogy ugyanekkor vagyis 1030. tájban Marosvárt püspöki székhelylyé jelölte ki. Gellértet nevezte ki első csanádi püspökké s ezzel nemcsak Dél-Magyarország keresztyén hitre térítését biztosította, hanem Marosvár felvirágzásának alapját is megvetette. Gellért építtette föl az első székesegyházat és püspöki palotát, de ezenkívül a káptalan számára is külön épületet emeltetett. Majd a Boldogságos Szűz tiszteletére is külön monostort állíttatott, a mely mellett szintén templom emelkedett. Mindezen épületek, minthogy Csanád környékén kő nem található, Erdélyből leúsztatott s leginkább római épületmaradványok szétbontása

útján nyert kövekből készültek. A kézmíveseket és építőket Gellért Olaszországból hítta be s ezek valószinűleg itten telepedtek le, magvát képezvén ekként a marosvári lakosságnak.

Ugyanezek az építőmesterek építették föl Csanád rendeletére a régi egyszerű vár helyén a sz. István-kori Csanád várát, melynek szolgálatára a szent király különböző várszolgákat rendelt. Csanád magának is kényelmes palotát építtetett, s kétségtelenül az udvarbiró és a többi várbeli tisztek számára is készültek a várban alkalmas lakóhelyek.

Sz. István király halála után öt esztendőre Csanád nevezetes eseménynek volt a színhelye. 1043-ban Aba Sámuel király Csanádra érkezett, hogy a husvéti ünnepeket ott ülje meg. Gellért püspök már ekkor nagyon haragudott rá, mert ok nélkül egyre-másra leölette tanácsosait. E szerint a király nem is szállhatott a püspöki palotába, hanem kiséretével együtt bizonyára az ispán vendégszeretét vette igénybe. Húsvét napján Gellért erős beszédet tartott s megjövendölte, hogy a következő évben a bosszúállás utóléri a kegyetlen királyt. Jóslata be is teljesedett.

Mikor azután megint Péter jutott a királyi trónra, s nem kevésbbé kegyetlenkedett, mint Aba Sámuel, az ország nagyjai Csanádon gyűltek össze s elhatározták, hogy az árpádházi herczegeket, Vazul fiait, Endrét és Leventét haza hívják s egyiküket királylyá teszik. Úgy látszik, Gellért püspök is az összeesküvők pártjára állott.

De az árpádfiak bejövetele, legalább kezdetben, nem hozott csendességet a kedélyekbe; a pogányság világa utolsót lobbant s Gellért 1046. szept. 24-én áldozata lett a Vata lázadásának. A pogányok ledobták a Buda mellett levő Kelenhegyről s holtteste ideiglenes pihenőhelyet a pesti templomban talált. 1053-ban utódja, Mór püspök és Fülöp csanádi apát haza szállították a tetemeket s nagy gyászszertartásokkal letették a Boldogságos Szűz templomának czíntermébe. A kőkoporsóra, mely a hamvakat magába fogadta, rá helyezték ereklyéit: a csuklyás szerzetes ruhát, a melyben vértanuságot szenvedett, teveszőrből készült gallérjával együtt, a követ, melyen fejét összetörték, az övet és az ostort, melyekkel testét sanyargatta.

Az 1083. évben Gellértet, István királylyal és Imre herczeggel együtt, az egyház a szentek közé iktatta, miután emlékét már előbb a nép szentnek tartotta. Csanád városát az a körül-

mény, hogy szentnek hamvai pihentek falai közt, kiemelte a közönséges városok sorából.

Szenvedett-e Csanád vára az 1091. évi rablóhadjárattól, melyet a kúnok intéztek a Tisza alsó vidékére, nem tudjuk. Csanád ispán után a XI-ik századból egy vármegye-főt sem ismerünk; azok a püspökök pedig, kik e században a főpásztori széket betöltötték, nem hagytak fenn említésre méltó dolgot.

A XII. században már úgy a várispáni, mint a püspöki széken több kiváló szereplővel találkozunk. Különösen a Győr nemzetségbeli Saul püspök volt e korban kimagasló alakja Csanádnak, melynek egyházait a század végén olyan bölcsen kormányozta, hogy innen 1192-ben a kalocsai érseki székbe emelkedett. Alatta még inkább országos nevezetességű lett a vármegyei és püspöki székhely, melyről az 1200. év körül író Névtelen jegyző már azt is tudta, hogy régente Ajtony várának nevezték, de most Csanád vár nevet visel.[1] A XIII. század elején az erélyes Dezső püspök alatt is nevezetes központ maradt Csanád. Ide való volt az a György nevű pristaldus, ki 1217. körül Váradon a pankotai lakosok ügyét védte.[2] 1219. körül a Joachim fiai Nömvalóhad (Numuolohod) főesperest és testvérét, kik Vasvári faluban laktak, pörbe fogták a miatt, hogy résztvettek Joachim meggyilkolásában; azonban Kopáncsi Ábrahám és Nuodum (csanádi?) főesperes szavatosságot vállaltak arra nézve, hogy nem ezek a bűnösök, hanem egy Opodinus nevű ember. Kiegyeztek tehát akként, hogy Nömvalóhad a gyilkos Opodinust Csanádon elő fogja állítani.[3]

Az 1211. évből említi egy oklevél az első ismert csanádi várföldet, Bogárt (Bocsár); 1230-ban ilyenekül említtetnek: Pony, Jenő, Teleki, Csenej, Eköd, Inád, Szőlős más néven Újfalu és Bátor; 1231-ben Csika, 1232-ben Bő s végre 1238-ban újra Bocsár.[4]

E században nagy pusztulás érte Csanádot. 1241. tavaszán a Maros mentén Erdély felől érkező tatárok Büdzsik vezérlete alatt elfoglalták a várat s teljesen elpusztították. A lakosok fából épült házait mind fölégették, feldulták a templomokat, s mikor Rogerius váradi kanonok Csanád alá érkezett, már csak füstölgő romokat talált, melyek közt temetetlenül hevertek a holttestek.[5] A papság, élén Bulcsu püspökkel, elmenekült, s úgy látszik, magával vitte sz. Gellért ereklyéit is.

A Lád nemzetségbeli Bulcsu püspök, ki az iszonyú pusztulás után visszatért székhelyére s még ezután tíz évnél hosszabb ideig állott az egyházmegye élén, újra fölépíttette a várost és a romba dőlt egyházi épületeket. Az elmenekült és életben maradt lakosság is visszatért elpusztult telkeire s Csanád városa nemsokára régi díszében tündökölt.

E század utolsó negyedében, 1275-ben Gergely lett csanádi püspökké, ki IV. László királynak bizalmas embere volt. Ez a körülmény magyarázza meg, hogy 1278. jún. 19-én a király Csanádon időzött,[6] s mikor a kúnok kegyetlenül meggyilkolták, hű kanczellárja, Gergely püspök az itteni székesegyházba temettette el tetemeit. Ez is mutatja, hogy Csanád már ekkor kiheverte a tatárpusztítást s úgy a püspöki palota, mint a székesegyház vissza volt állítva régi állapotába. De a várfalak, ha kiépültek is ekkor, egy-két emberöltő mulva újra romlásnak indultak.

A következő században is látott falai közt Csanád királyi vendégeket. Itt időzött 1322. máj. 22-én Róbert Károly,[7] 1366. júl. 9-én Nagy Lajos,[8] s előbb 1394. nov. 13-án,[9] majd 1436. ápr. 18-án Zsigmond király.[10]

Zsigmond uralkodása alatt nem voltak ritkák a török becsapások, melyek mindinkább fenyegették Csanádot. 1417-ben Marczali Miklós négyszer verte meg a törököket a «temesi részeken» s e becsapások igen megviselték a csanádi püspök birtokait is, úgy hogy 1421-ben a király akként vélte a püspök kárait helyrepótolni, hogy megújította és bővítette a régebbi királyok adományait.

Hunyadi János úgyis mint a vármegye főispánja többször tartózkodott Csanádon. Így tudjuk, hogy 1443. jan. 6-ika és 1444. márczius 7-ike körűl hosszabb időt töltött itt, sőt a vármegyei törvényszéken elnökölt is; de később is, ú. m. 1450. ápr. 16-án és decz. végén s 1451. jan. 4-én is fölkereste Csanádot.[11] Még a nagy hős életében egy kitűnő ritka vendége is volt Csanádnak; Kapisztrán János 1455. szept. 23-án fordult meg Csanádon s kétségtelenül kereszteseket gyűjtött itt a török ellen.[12] 1456. decz. 9-én V. László király is Csanádon időzött.[13]

Az 1459. év nevezetes Csanád történetében. Az akkori püspök, Hangácsi Albert belátva azt, hogy Dél-Magyarország lesz első színtere a törökökkel való mérkőzéseknek, s ha Csa-

nád nem lesz megerősítve, okvetetlenül el fog pusztulni szép templomaival és díszes épületeivel, elhatározta, hogy Csanádot sánczokkal és kőfalakkal véteti körül. Ennek költségei annyiból reá is háramlottak, hogy itt emelkedett a püspöki palota és a székestemplom; de a város földesura a székes-káptalan volt s ennek kellett a költségek tetemes részét fedeznie. 1459. okt. 11-én, miután Mátyás királytól az engedélyt kinyerte, fölkérte a pápát, szorítsa rá a káptalant, hogy a várépítésből vegye ki ez is a maga részét.[14] Minden oda mutat, hogy a püspök legyőzte a nehézségeket, s néhány év mulva a régi vár helyén egészen új bástyák emelkedtek. 1462. aug. 17-én, mikor Mátyás király a Havaselföldön táborozó törökök ellen való útjában Csanádra érkezett, már a várfalak fennállottak.[15] Márcz. 30-án ide hitta össze Gúti Országh Mihály nádor Csanád és Temes vármegye nemeseit s velök itt közgyűlést tartott.[16]

II. Ulászló király is Csanádon időzött 1495. okt. 31.—nov. 2. napjain.[17]

A XVI. század azonban végzetes napokat hozott Csanád várára, mely oly sok fényes ünnepet látott falai között. Az 1514. év május végén Dózsa György bevette s egyházi épületeit, házait mind fölégette. A vérengző keresztesek nem elégedtek meg azzal, hogy a püspököt és a papokat, kiket elfoghattak, válogatott kinzásokkal kivégezték, hanem rablók módjára törtek be a templomokba s véres kezöket rátették az egyházak kincseire, feldulták az oltárokat és sírhelyeket. Szétszórták a sz. Gellért ereklyéit is.[18]

Esztendők munkájába került megint a város és vár újra építése. E feladat a fiatal Csaholi Ferencz püspök vállaira nehezedett, ki olyan buzgalommal látott hozzá a reconstructióhoz, hogy 1522-ben már újra fel volt építve Csanád vára. Abból, hogy 1522. május 21-én két kapuőr említtetik, t. i. Jáné János és Horváth Péter,[19] arra következtethetünk, hogy a vár két kapuval volt ellátva.

A mohácsi vészt követő zavaros napokban mind jobban tornyosultak a fellegek. 1528. és 1529-ben ugyan ismételten meglátogatta Csanádot János király,[20] de 1530. sz. Háromság ünnepén a vár már a németek kezére jutott.[21] Majd meg újra a János király hatalmába került, ki ide Fráter György ajánlatára ennek sógorát, Perusics Gáspárt tette meg parancsnoknak.

Perusics egyúttal a csanádi püspökség birtokainak jövedelmét is magához ragadta; ebből fizette zsoldosait s tartotta fenn jókarban a várat.

Szükséges is volt az előrelátás. Mert mennél inkább közeledett Fráter György Ferdinándhoz, annál nagyobb ellensége lett Petrovics Péter temesi főispán, ki híven kitartott a Szapolyai-ház mellett. Mikor Izabella királyné és Petrovics fegyverre szólították híveiket Fráter György ellen, Cserepovics Miklós, Petrovics egyik szerb kapitánya ostrom alá fogta Csanádot 1550. szept. végén. A hetekig tartó ostromnak, mely alatt a vár falai roppantul megrongálódtak, épületei leégtek, a vége az lett, hogy a Perusics fölmentésére érkezett Varkocs Tamás váradi parancsnok a Cserepovics hadait teljesen szétverte s Csanádot felszabadította.

1551. elején Csanád új parancsnokot kapott Nagy Péter személyében, ki nagy ügygyel-bajjal valahogy helyreállította a várat. De mikor Mehemet beglerbég ez év szept. 28-án 80,000 emberével megérkezett, a várparancsnok, Fráter György utasítására, ellenállás nélkül feladta a várat. Nov. 28-ika körül még egyszer visszakerült ugyan Csanád a Ferdinánd kezére[22] s ő még a következő év ápr. 9-én utasította Báthori Andrást, hogy ide alkalmas parancsnokot tegyen,[23] de Temesvár bukása után végleg a török hatalmába jutott.

Ettőlfogva Csanád vára egy külön szandsáknak lett a székhelye, melyhez a csanádi és eleinte a vásárhelyi náhie tartozott. A várba egyszer több, másszor kevesebb őrséget helyezett a török; 1590—91-ben 44 zsoldos lovas és 28 martalócz, öszszesen 73 ember szolgált két aga parancsnoksága alatt.[24]

Boros-Jenő visszavétele után 1595. végén Csanád felszabadult a török félhold uralma alól; azonban a következő évben a tatár segédhadak újra bevették. 1596. július havában Szelestei János lippai parancsnok kisérlett meg ellene támadást, de eredménytelenül, mert a segítségül jött temesvári basától nagy vereséget szenvedett. 1597. őszén Borbély György, a Báthori Zsigmond vitéz vezére megint visszafoglalta s a császári biztosok parancsnokot is helyeztek belé Lugosi Ferencz személyében; de ez 1598. nyarán Szaturdsi Mehemet szerdár közeledtére kivonult a várból, melybe újra befészkelte magát a török. 1613. aug. 13-án a ráczok, a lippaiak és borosjeneiek

még egyszer visszafoglalták Csanádot s a csanádi béget Báthori Gáborhoz vitték,[25] azonban úgy látszik, Bethlen Gábor visszaadta a várat a törököknek s az övéké is maradt azután majdnem egészen a század végéig.

Az 1685. évben a császári seregek elfoglalták Szolnokot, Szarvast és Aradot. Arad elestének hirére Csanád várából is kitakarodtak a törökök s ekkor a várat magyar hajdúk és szerb katonák szállották meg. Ezek mintegy nyolczszázan 1687. tavaszán, mikor a lippai törökök lesbe állottak, hogy a Szegedre eleséget szállító magyar társzekereket kifoszszák, rá ütöttek a leselkedő törökökre s mintegy kétszázat agyon vagdaltak közülök.

Hiába kisérlette meg 1693-ban a tatár khán Csanád elfoglalását, nem sikerült neki. Azonban a vár napjai meg voltak számlálva; az 1699. jan. 26-án megkötött karlóczai békekötés kimondotta, hogy Csanád vára több más délmagyarországi várakkal együtt lerombolandó. 1701-ben hajtotta végre e rendelkezést gr. Oettingen Farkas császári kamarás és birodalmi udvari tanácselnök; császári tisztek és mérnökkari egyének közreműködése mellett rácz munkásokkal romboltatta le s tette a földdel egyenlővé e nagymultú erősséget.

Az eddig ismeretes *várparancsnokok* a következők: 1522. Erdélyi Sáfár János deák.[26] 1537—1550. Perusics Gáspár.[27] 1551. Nagy Péter.[28] 1551. Uláma basa.[29] 1552. Kászim.[30] 1581. Ferhád bég.[31] 1590—1591. Hasszán aga.[32] 1598. Lugosi Ferencz.[33] 1630. Abdullah.[34] 1691. Mehemed.[35]

A VÁROS. Csanád városának ép oly régi időbe nyúlik vissza a története, mint a váré. A *Gellért-legenda* a magyaros *Moroswar* mellett[36] használja e kifejezéseket: *urbs Morisena, urbs Chanadina.*[37] Kétségtelennek is látszik, hogy a székestemplom és püspöki palota körül már kezdetben szolgák és mesteremberek telepedtek le, kik a későbbi város lakosságának magvát képezték.

Csanád városában rendes vásárok és hetipiaczok tartattak. Ez utóbbiaknak már 1332-ben nyomára akadunk,[38] de 1384-ben[39] és 1424-ben[40] is említik őket kútforrásaink. Napjok már ekkor a szombati nap volt.

Zsigmond király 1421. aug. 12-én Csanád városában tíz jobbágytelket ad új adomány czímén a csanádi egyháznak; az oklevél szavai szerint ezek a püspöki udvarhoz tartoznak.[41]

1427. ápr. 13-án a *csanádi káptalan* csanádvárosi polgárainak és jobbágyainak végrendelkezési jogot adományoz.[42] Hogy a város földesura csakugyan a székes-káptalan, az kitünik onnan is, hogy mikor a csanádi polgárok és jobbágyok összekapnak Tapsoni Anthimi Miklós alispánnal, s Orbán aradi főesperes egyességet csinál közöttük, ezt az egyességet a káptalan helybenhagyja és megerősíti.[43] 1440. ápr. 20-án is a káptalan a maga városának (civitas nostra) mondja Csanádot.[44] 1456. május 16-án a csanádi káptalan nevében ennek csanádi birája jár el egy tiltakozás ügyében az aradi káptalan előtt.[45]

A városban külön királyi sókamara is állott fenn, melynek igazgatója volt 1491-ben Komjáti Pleska András.[46] A kereskedést ez időtájban a Balkán-félszigetről bevándorlott szerbek folytatták; 1514-ben szerepel egy csanádi szerb kereskedő, ki a Dózsalázadásban résztvett.[47] A kereskedést hathatósan előmozdította a város és Apátfalva közt közlekedő marosi rév, melyet 1527-ben említenek először.[48]

Az 1552. évben Csanád városa is meghódolt s lakosságát 1558-ban összeírta a temesvári defterdár. E szerint a következő 45 családfő lakta ekkor a várost:

Balázs biró, Bakonyi Illés, Bencsik Albert s András, Bikácsi Kálmán, Bors Gergely, Csanádi Mihály, Csávás István s Pál, Dakó Balázs, Demeter Lukács, Fésűs István, Fodor Mihály, Fogas Imre, Gatló Balázs, Huszár Gergely, Kalász Mátyás, Kis Gergely s János, Kocsis György, Kovács Gergely, Kún Bálint, Lőrincz János, Márta Gergely, Mázsa Márton, Mézős Ambrus, Molnár Miklós, Nagy Mihály, Nemes Lukács, Sánta Mihály, Sebes János, Szabó Bálint, Szécsi János, Szitás András, Szivós János, Tar Bálint s Mihály, Tót Ferencz (2), Gergely, László s Máté, Vámos Jakab, Varga Márton s Mihály.[49]

A mellett, hogy a szegény lakosokat a török nyúzta, a gyulai kapitányok is adófizetésre kényszerítették őket. Így Bornemisza Benedek 1559-ben rendkívüli adó fejében behajtott rajtuk 95 frtot; kicsikart tőlük egy 26 frtos szőnyeget és 2 frtos zablát. Hozzá méltó tisztje, Kendi István rendkívüli adó fejében fizettetett velük 60 frtot s erőszakosan elvitetett tőlük egy zsölyeszéket, egy matráczot és egy paplant, melyeket talán épen a török számára tartottak készletben.[50]

A gyulai adóróvó különben még 1561-ben is módját tudja ejteni, hogy a csanádi káptalannak itt levő 44 portáján 48 frt 20 dénár adót beszedjen. Húsz dénár jutalmat ad a bírónak,

mindenesetre azért, hogy az adót beszedte s a Maroson átszállította. 1564-ben 42 portát ró meg a dicátor 63 frttal; úgy tudja, hogy a porták a püspököt uralják, — igen, mert a káptalan több mint tíz éve, hogy végképen feloszlott.[51]

A török uralom idején a magyar lakosság kétségkívül teljesen kipusztult Csanádról. Helyébe szerbek költözködtek, kiknek viszonyairól azonban mit sem tudunk. 1686. márcz. 13-án Szegeden tartózkodik Andró fia Mikó csanádi lakos, ki szegedi szőlejét 6000 oszporáért eladja János nevű papnak.[52] Úgy látszik ebből, hogy a szerb lakosok egyike-másika meg is szedte magát; de általában a lakosság számra nézve nem gyarapodott. Az 1717. évi összeírás is csak 40 házat talált Csanádon.[53]

A temesvári bánság szervezésekor Csanád az ú. n. csanádi kerület székhelye lett, hol külön tiszttartó lakott. A visszakebelezés után, 1779-ben pedig Torontál vármegyébe kebeleztetett be s ma is oda tartozik.

A mult század második felében, 1764. és 1765. tájban németországi bevándorlókat telepített ide a temesvári igazgatóság s számukra külön házhelyeket jelölt ki. Ekkor keletkezett a Rácz- és Német-Csanád megkülönböztető elnevezés.[54] 1768. ápr. 19-én nagy meglepetés érte a helységet; II. József Temesvárra menet átutazott rajta.[55]

Száz évvel ezelőtt Rácz-Csanád még egyszer akkora volt, mint Német-Csanád. Az 1781. decz. 10-iki összeírás szerint ugyanis *Rácz-Csanádon* volt: egésztelkes gazda 51, féltelkes 87, negyedtelkes 78, nyolczadtelkes 107, zsellér 48, összes számuk 371-re mert. *Német-Csanádon* ellenben találtatott egésztelkes gazda 24, féltelkes 84, negyedtelkes 10, nyolczadtelkes 25, zsellér 18, vagyis az összes családfők száma 161-et tett.[56] 1788-ban a szerbek még mintegy 16 beköltözött családdal szaporodtak.[57] 1858. júl. 30-án Szerb- és Német-Csanád a mezővárosok sorába emelkedtek s ennek emlékére még azon évi nov. 1-jén a két város egymással egyesült. 1864-ben Szerb-Csanád 5200 vegyes nemzetiségű, Német-Csanád 2139 németajkú lakosból állott.[58] Az 1890. évi népszámlálás szerint Német-Csanádon volt 1842 lakos 293 házban, Szerb-Csanádon 5585 lakos 963 házban.

Csanád *elöljárói* közül ismeretesek: 1417. István biró,[59] 1440. Kis András biró,[60] 1456. Kalmár Gál biró,[61] 1558. Balázs

biró.[62] Német-Csanádon: 1783. Richter János biró, Koreth Antal és Wolff János esküdtek,[63] 1859. Augustin Péter jegyző, 1864. Tötössy Nándor jegyző.[64]

Szerb-Csanád, melyet igen ritkán Török-Csanádnak is neveztek régebben, *határrészei* 1864-ben a következők voltak: Budovala, Nevolina, Csura, Hunka, Medgya és Goldán; erdőrészei: Bástyalyuk, Csicskét, Begova, Itató, Vér, Velika Pojana, Orlova és Petro Budzsák. — Német-Csanád határrészei: Thiergarten, Kapellerfeld, Hirschfeld, Stierwiese, Vordere Ranka (az Arankáról), Hintere Ranka, Gemeinde-Löcher.[65]

Csanád egyházi intézményei közt legrégibb és legnagyobb jelentőségű volt

A püspökség. Mint tudjuk, szent István király alapította 1030-ban s sz. Gellértet állította élére. A püspöki egyházmegye égi pártfogója (patronus) ma szent Gellért, régen pedig a sárkányölő szent György vitéz és vértanú vala. Bizonyos, hogy már sz. István gazdagon ellátta birtokokkal, jobban mondva szolgáló népekkel a püspökséget, de hogy mely falvakra terjedt ki az adomány, ma már nem tudjuk. A későbbi királyok közül talán Róbert Károly, kinek felesége, Erzsébet különös kegyelettel viseltetett sz. Gellért emléke iránt, vagy Nagy Lajos részesíthették a püspökséget adományukban; e föltevésre nemcsak az ő idejökben élt kiváló főpásztorok (Telegdi Tamás, Bebek Domokos) buzgalma jogosít bennünket, hanem az a körülmény is, hogy az utánok következő Zsigmond király 1421. aug. 12-én új adománylevelet adott a püspökség részére az általa régebben bírt birtokokra.[66] Ez adománylevél szerint Csanád vármegyében öt falu, Torontál vármegyében egy falu, Arad vármegyében három falu és egy puszta, Temes vármegyében tíz falu volt a püspöké. Később ezek a birtokok jelentékenyen szaporodtak.

A püspököt eleinte a káptalan választotta, de a választáshoz szükséges volt a király hozzájárulása és a pápa megerősítése. A konstanczi zsinat, vagyis 1417. óta a püspöki kinevezés jogát a király gyakorolta, fenmaradván mindazáltal mint szükségszerű követelmény a pápai megerősítés.[67] Addig, míg a püspök a pápai megerősítést ki nem nyerte, csak «választott» püspöknek írta magát (electus). Az egyházi állások és javadalmak betöltése Zsigmond óta szintén a király joga volt; de a

XVI. században a kegyúri jogot át is ruházták a királyok. Így kapta azt 1515. jan. 25-én Palóczi Mihály főpalotamester, 1527. nov. 21-én Musinai Gerván János püspök; de a székes-káptalani prépost kinevezési jogát a király magának tartotta fenn.[68]

Már sz. István elrendelte, hogy az egyháznak a bor, búza, köles, árpa, zab terméséből, valamint a méhek és bárányok után az ország lakosai tizedet adni tartoznak. Később ez alul is mentve voltak a jobbágyokkal bíró nemesek, s a tized csak a jobbágyokra nehezedett. A csanádi püspök tizedszedési joga kiterjedt Csanád, Arad, Keve (később Torontál), Temes, Krassó és a korán eltünt Sebes vármegyékre. A püspökség a legrégibb időtől kezdve hét főesperességre volt felosztva; ú. m. csanádira vagy székesegyházira, temesire, aradira, maroselvire, keveire később torontálira, sebesire és krassóira. Ezek egyenként ismét két vagy több esperességre oszlottak, de csak a temesi főesperességről tudjuk, hogy az Temesen innen való, Temes és Borza közt levő s a két Temes közt levő esperesi kerületeket foglalt magában.

A csanádi püspök helytartója a lelkiekben rendesen az éneklőkanonok volt; de találunk arra is esetet, mikor a temesi főesperes viselte e tisztet.

Palotája a székesegyház közelében emelkedett s kétségkívül nagy és kényelmes épületnek kellett lennie, mert többízben látott vendégei gyanánt királyokat. A püspök, mikor ünnepélyes írást állít ki, maga mondja, hogy levele «kelt székvárosa palotájában» (in palacio residencie nostre).[69]

A csanádi püspökök névsorában fényes nevekkel találkozunk. Szent Gellérten kívül nevezetesebb püspökök, kik innen emelkedtek feljebb vagy másként hagytak maguk után örök emléket, a következők voltak: a XII. században a Győr nemzetségbeli Saul, ki kalocsai érsek lett s utána János, ki az esztergomi érseki székbe ment át. A XIII. században: Dezső, kit az esztergomi káptalan érseknek megválasztott, de a pápa visszavetett; a Lád nemzetségbeli Bulcsu, ki átélte a tatárjárás borzadalmait s Csanádot újjáépítette; végre Gergely, ki kir. kanczellár volt. A XIV. században: Antal, ki Ottó királyt megkoronázta s mellette a kir. kanczellár tisztét töltötte be; Piacenzai Jakab, ki zágrábi, Büki István és De Carceribus Galhárd, kik mindketten veszprémi püspökökké lettek. Telegdi Tamás előbb a kalocsai, majd az esztergomi érseki székbe emelkedett.

Bebek Domokos váradi püspök lőn, s az 1386-ban zágrábi püspökké lett János mellett Órévi Lukács, ki az óbudai egyetemet alapította s Csanádról Váradra ment át. A XV. században: Marczali Dózsa a püspökség birtokaira új adományt eszközölt ki, s unokaöcscse, Marczali László is fényes származásával nagyban emelte Csanád hírnevét. Péter megfordult a szentföldön, Hangácsi Albert Csanádot falakkal erősítette meg, az előkelő születésű Szokoli János lemondva a világról, pálos kolostorba vonult. Az alacsony sorsból fölemelkedett Lukács zágrábi püspök lett. A XVI. században: Csáki Miklós tűnik ki, ki a Dózsa-lázadásban vérzett el; Csaholi Ferencz Mohácsnál esett el, Bódy György az egri püspökségnek is kormányzója volt. Kolosvári János a magyar klérusnak a tridenti zsinaton egyik követe, a másik Dudics András, szintén csanádi püspök. a pécsi egyházmegye élére ment át. Gersei Melegh Boldizsár és Mathisy István, mindketten váczi püspökök lettek. A XVII. században: Lósy Imre váradi, Püsky János váczi püspök lett, sőt az előbbi később esztergomi, az utóbbi pedig kalocsai érsek. A nagyhírű Szelepcsényi György pécsi, veszprémi, nyitrai püspök, majd kalocsai, végre esztergomi érsek, Szécsényi György pedig pécsi, veszprémi, győri püspök, azután kalocsai s végül szintén esztergomi érsek lett. Zongor Zsigmond váradi, Tarnóczi Mátyás pécsi, gróf Pálffy Tamás egri, majd nyitrai, gróf Pálffy Ferdinánd egri, gróf Kéry János váczi, Balogh Miklós szintén váczi, Fenesi György egri, Dvornikovics Mihály váczi s végre Telekesi István egri püspökké lett. A XVIII. században a tevékeny Dolny István nagy érdemeket szerzett a püspöki birtokok visszaszerzése körül, gróf Nádasdy László pedig újjászervezte a török világban teljesen elpusztult egyházmegyét. Utána következtek: báró Falkenstein Adalbert 1730—39, Stanislavich Miklós 1739—50, Wagreini gróf Engl Ferencz Antal 1750—77, Christovich Imre 1777—98. A jelen században: Remetei Kőszeghy László 1800—28, Török Antal 1829—32, Krivinai Lonovics József 1834—50, ki előbb egri, majd kalocsai érsek lett; Csajághy Sándor 1851—60, Bonnaz Sándor 1860—89, s végre Cserneki és Tarkeői Dessewffy Sándor 1890-től, e nemeslelkű és jótevő főpásztor, ki hazafias érzületben, a tudományos és művészi törekvések lelkes felkarolásában nagy elődeihez méltó emléket biztosított már eddig is magának.

1334. óta a csanádi püspök székdíja, melyet a pápai kincstárba székfoglalásakor befizetni tartozott, 900 forintot tett. Mátyás király halála után azonban a török becsapások, melyek az egyházmegyét érzékenyen sujtották, s a honvédelmi kötelezettségek, melyek a püspökre nehezedtek, annyira elviselhetetlenné tették e magas pénzbeli szolgáltatást, hogy VI. Sándor pápa 1494-ben indíttatva érezte magát azt 500 frtra leszállítani.[70] Sőt hogy a csanádi püspök jövedelmét fokozza, megszüntette a csanádi szent Gellértről is nevezett Boldogságos Szűz monostorát s javait a püspökségnek engedte át. 1493—94-ben különösen azért is nagyon megcsappantak a jövedelmek, mert Kinizsi Pál a délmagyarországi vármegyék tizedét, alighanem Temesvár megerősítésére, lefoglalta.[71] A baj még a Csáki Miklós püspöksége idején sem volt orvosolva; a pápa engedelmével úgy akart tehát a király és az országgyűlés a püspök állapotán segíteni, hogy az egresi apátságot, birtokaival együtt, beleolvasztotta sz. Gellért örökébe. 1552-ben végleg a török hatalmába kerülvén Csanád, megszünt püspöki székhely lenni s a püspöki birtokok is kótyavetyére jutottak. 1553. márcz. 27-én a király az erdélyi falvakat: Csanádot, Sorostélyt, Holdvilágot és Monorát, melyek hajdan az egresi apátsághoz tartoztak, a szebenieknek engedte át, ha Meggyesi Ferencz gyulafejérvári püspöki helytartótól és Cserepovics Miklóstól visszaváltanák.[72] Mikor azután ezek nem voltak erre hajlandók, a király 1554. ápr. 18-án Cserepovics Miklósnak zálogosította el őket két évi használatra 4000 frtért.[73] Ekként a délmagyarországi birtokoktól a török, az erdélyiektől maga a király fosztván meg a püspököket, nem csoda, ha az egykor fényes méltóság üres czímmé vált s a püspökök meglehetős szerény viszonyok közt éldegéltek. Így 1563. nov. 13-ikáról fenmaradt Kolosvári János végrendelete, mely a következőkben sorolja elő a püspök ingóságait: «134 magyar arany, 50 tallér, egy kis kereszt ezüstlánczczal, egy püspöki gyűrű, két pár keztyű, egy szép, gyöngyös püspöksüveg, egy karing, sólyák, 12 ezüst kanál, három ezüst villa, két ezüst pecsétnyomó, egy pár ezüst sótartó, medencze aranyozott ezüst fusoriummal, ezüst füstölő, kehely s két ezüst serleg, egy casula, három szőnyeg, két olcsóbb szőnyeg, egy fejér ruha, egy fejér dolmány, egy báránybőrrel béllelt suba, három vállkötő, két térdnadrág, ugyanaz két db. posztóból

készült, két karpalást, szövetből készült takarók, posztópalást, hernáczból készített két olcsóbb ruha, 12 rőf össze nem vágott posztó, egy nagy berill-kő, egy fésűtartó, három asztalkészlet, négy karing, hat párna, egy új terítő, 25 kézi abrosz, öt kéztörlő, nyolcz vánkoshuzat, egy kis óra, egy oltárterítő, nagy birétrom, egy csontból készület feszület, egy csöngettyű, egy régi suba. Végül egy nyerges ló, egy teli hordó bor s egy másik, mely fogyasztás alatt áll.[74]»

A püspökre az egyház fentartásának kötelezettségén kívül — mint már érintettük — jelentékeny honvédelmi terhek is nehezedtek. Az 1430. évben az ország védelmére alkotott hadi szabályzat értelmében a török ellen a csanádi püspök külön bandériummal volt köteles fölkelni; e bandérium akkor 200 lovasból állott.[75] Az 1498. évi országgyűlés a püspököt már csak 100 lovas kiállítására kötelezte, míg végre az 1504. évi országgyűlés, mely általános fölkelést rendelt el, a csanádi püspöknek 50 lovas kiállítását vagy e helyett 1500 frt fizetését tette kötelességévé.[76]

A török világ úgy vonult el a püspökök felett, hogy sem birtokjogaik gyakorlatát, sem kötelezettségeik teljesítését nem engedte meg. Hiábavaló volt minden küzdelmük, hogy régi birtokaikat visszaszerezzék; csak a török kiüzetése után érhették el, hogy lépésről-lépésre haladva, az egykori birtokok helyébe újakat kaphattak. Így 1702. aug. 8-án a neoacquistica commissio Dolny István püspöknek hét népes helység s 55 puszta tizedét utalta ki, a bérletre nézve a kincstár részére elővételi jogot kötve ki.[77] Gr. Nádasdy László 1711-ben kir. adományul nyerte, de csak élte tartamára, Hód-Mező-Vásárhely és Makó pusztáinak tizedét.[78] 1719-ben megkapta, de szintén csak időlegesen, Makó városát,[79] mígnem végre 1742-ben Stanislavich Miklós megszerezte e várost és tartozékait, kir. adomány útján, örök jogon s azokba 1743. jan. 10-én ünnepélyesen be is iktattatott.[80] 1746. márcz. 1-én pedig új adománylevél expediáltatott részére, melybe a Makó városa körül fekvő puszták (Igács, Kopáncs, Csókás, Rákos, Dál, Szent-Lőrincz, Tömpös és Lele) névszerint is be voltak iktatva.[81]

Azonban a török kiűzetése után az ősi Csanád nem lett többé püspöki székhely; a csanádi püspökök 1724. óta Temesvárott laknak, a hol a püspöki palota és a szent György tiszteletére szentelt székesegyház emelkedik.

A székesegyház történetére nézve csak itt-ott elszórt adatok állanak rendelkezésünkre. A *Legenda* szerint is még Gellért idejében épült föl; sz. István király évi részletekben fizetendő ezer márkát adott Gellértnek a székesegyház építésére.[82] Bizonyára rendelt a szent király az egyház szolgálatára különféle foglalkozású szolgákat is, bár erre nézve tényleges adatokkal nem rendelkezünk is.[83] A Gellért építette székesegyház fennállott azután a tatárjárásig, a mikor a várossal együtt teljesen elpusztult. De azután csakhamar új székesegyház épült, melyet IV. Béla király s még inkább IV. László, ki úgy látszik, előre itt jelölt magának sírhelyet s az akkori püspököt különösen kegyelte, adományaikban részeltettek.

A székesegyháznak ez az épülete mintegy száz esztendeig maradt fenn. Róbert Károly felesége, N. Lajos anyja, Erzsébet királyné mély tisztelettel viseltetett sz. Gellért emléke iránt; egészen újjáépíttette a székesegyházat, még pedig valószinűleg az akkor divatozó csúcsíves stílben. Belsejét is gazdagon fölékesíttette, sok értékes egyházi öltözetekkel és szent edényekkel ajándékozta meg. Sz. Gellért nagyobb ereklyéi számára aranyból és ezüstből díszes ereklyetartó szekrényt csináltatott, melyet az egyház közepén emelt márvány oltár elé vagy alá helyeztetett. Úgy látszik, ez a nagyarányú építkezés az 1340—45. években folyt; 1343. szept. 20-án ugyanis VI. Kelemen pápa a csanádi püspöknek megengedte, hogy az egyház szükségleteire országszerte szeretetadományokat gyűjthessen,[84] mikor pedig a nagyszerű templom fölépült, 1345. okt. 16-án a pápa teljes bucsút engedélyezett a szent György vértanú tiszteletére emelt székesegyház látogatóinak.[85] Több mint valószinű ezek után, hogy az Erzsébet királyné építette székesegyházat 1345. végén vagy 1346. elején szentelték föl.

A nagy díszszel épült székesegyházat féltő gondossággal vették körül a püspökök. A XV. században olyan gazdag családból származott főpapok, mint a Marczaliak, bizonyára jelentékenyen fokozták annak külső fényét. Nem csoda, ha 1459-ben Hangácsi Albert püspök mindent elkövetett, hogy sánczok és kőfalak védjék a törökök netaláni betörései esetére. Azonban nem a törökök fegyverei tették tönkre; 1514-ben a Dózsa György keresztesei rabolták ki s égették föl az egész várossal együtt. Csaholi Ferencz püspök nagy költséggel újra tető alá

hozta s föl is szerelte a belsejét. Hanem már ezután gyorsan közeledett feléje a végenyészet. 1529. szept. 27-én, mikor épen nem volt Csanádnak főpásztora, Enyingi Török Bálint ütött rá a védtelen városra, hatalmába kerítette a székesegyházat s összecsomagoltatván a benne talált kincseket, elszállíttatta birtokára, a dunántúli Szigetvárra.[86] Jöttek azután az 1550—52. évek; a török elfoglalta a várat s a benne levő székesegyházat átalakította mecsetté. 1701-ben, mikor a várat puskaporral szétvetették, az osztrák tisztek a mecsetet török építménynek nézték s azt is széthányták.

A székesegyház *oltárai* közül a következőknek maradt fenn az emléke: 1. a Boldogságos Szűz oltára, melyet még szent Gellért emelt 1038. körül. A *Legenda* szerint ez oltár elé ezüstből készült, lábakon álló tömjéntartót helyeztetett, két öreg embert pedig arra rendelt, hogy folyvást éleszszék tüzét s tömjént hintsenek bele, s ekként a tömjénillat ott sohase hiányozzék. A szent püspök ez oltár elé minden reggel és este a szent zsolozsma elvégzése után körmenetben járult; szombat napon pedig, mely már akkor a Boldogságos Szűznek szentelt nap vala, úgyszintén Mária mennybemenetelének ünnepén is, magasztaló dicséretekkel kilencz szakaszból álló imádságot mondott. E napokon azután több alamizsnát is osztatott ki a szegények közt, mint máskor. — 2. Szent Albert oltára már fennállott 1393-ban.[87] — 3. Szent Jakab oltárát valószinűleg 1400-ban emelte a vallásos kegyelet, mert ez évi decz. 1-én az ez oltár előtt imádkozókat a pápa bűnbocsánatban részesíti.[88] — 4. Szent Erzsébet oltára 1402. aug. 26-án merül fel,[89] s talán a N. Lajos anyja, Erzsébet királyné emlékét örökítette. — 5. Az elhúnyt hívek oltárát 1412. aug. 13-án a Kerekegyházi Laczkfiak alapították s látták el gazdag adománynyal.[90] Előfordul ez oltár 1486. ápr. 28-án is.[91] — 6. Szent Katalin szűz oltára 1412. szept. 27-én említtetik.[92] — 7. Szent Kristóf vértanú oltára, melyre 1412. okt. 6-ikáról van adatunk.[93] — 8. Szent Dorottya oltára 1419. szept. 15-én tűnik szemünkbe.[94] — 9. Szent Orsolya szűz oltárának emlékét egy 1427. júl. 29-én kelt oklevél őrizte meg.[95] — 10. Szent Gergely pápa oltáráról 1434. május 7-én van szó.[96] — 11. Szent Balázs tiszteletére 1456. máj. 31-én Keszi Balázs deák emelt oltárt s papjai javadalmazására lekötötte két faluját.[97]

A székesegyház mellett állott *kápolnát* csak egyet ismerünk; ez a Mindszentek kápolnája, mely egy 1494. ápr. 21-én kelt oklevél tanúsága szerint a székesegyház czíntermében emelkedett.[98] A nagyobb egyház falkerítésén belől alapítottnak mondja egy másik, 1494. júl. 7-én kelt oklevél.[99]

A Szent Györgyről nevezett csanádi székes-káptalan egyidős a püspökséggel. Sz. Gellértnek alapítványa. A csanádi iskola első harmincz tanítványából alkotta meg a kanonoki testületet, mely azonban akkor még a püspökkel közös életmódot folytatott. Külön házban laktak ugyan, de egy fedél alatt háltak s együtt étkeztek; de a közös élet megszüntével a káptalan külön testületté vált, mely a püspök hatósága alatt maradt ugyan, de saját körében, a maga által alkotott s a püspöktől helybenhagyott szabályok szerint intézte ügyeit.

Feje a prépost volt, ki után sorban az olvasó-, éneklő- és őrkanonokok, a hét főesperes, az ifjabb (mester) kanonokok s végül a karbeli papok következtek. A kanonokok kinevezése eredetileg a püspök joghatóságához tartozott, azonban bizonyos esetekben a káptalan is fel volt jogosítva a kanonokválasztásra. A XIII. század elejétől már a pápa is adományozott egyeseknek kanonoki javadalmakat, rendszerint előre, üresedés esetére; ezeket a részökre adott pápai bulláról, egyszerűen bullás kanonokoknak nevezték. A XIV. század végén Veres Pált pl. a káptalan választotta meg kanonoknak s 1400. márcz. 6-án IX. Bonifácz pápa megerősítette;[100] két év múlva Gergely püspök András sződi lelkésznek adta oda az egyik kanonoki javadalmat s ugyanazon pápa 1402. aug. 26-án ezt a kinevezést is helybenhagyja.[101]

Idők folytán a kanonokok lakásai, mindeniknek külön háza, valószinűleg mint másutt, úgy Csanádon is, a város különböző részeiben állottak, de hivatalos kötelességük minden nap egyesíté őket a székesegyházban az istenitiszteletnél s a karbeli imáknál, vagy a sekrestyében a szentszéki, hiteles-helyi tárgyalásoknál és gazdasági s belső ügyeik elintézésénél.[102] Minden kanonoknak szigorú kötelessége volt az állandó helybenlakás, mit olyan szigorúan meg kellett tartani, hogy igazolatlan távollét esetén a kanonok jövedelmeit teljesen elveszíté.

A prépost évi jövedelme hivatalosan 50 ezüst márkára volt becsülve (200 frt);[103] székdíja ehhez képest elég nagy volt, t. i. 120 frt.[104] Az olvasó-kanonok évi jövedelme hivatalosan

100 frtot tett,[105] s ugyanennyire volt becsülve a temesi főesperes évi jövedelme is.[106] Az aradi főesperes jövedelme közel 120 frtra (29 márka) volt téve.[107] A kanonoki javadalmak sem voltak egyformák; 40 frt,[108] 48 frt (12 márka),[109] 60 frt (15 m.),[110] 72 frt (18 m.),[111] 80 frt (20 m.)[112] közt váltakoztak.

Magára a káptalan történetére meglehetős gyér adatok állanak rendelkezésünkre. A XIII. század elején a sok háború és az elhatalmasodott gonoszság következtében annyira megkevesbedtek jövedelmei, hogy némely kanonokok teljesen javadalom nélkül maradtak. A püspök és káptalan tehát folyamodtak a pápához, engedné meg, hogy a kanonokok javadalma az egyházmegye kápolnáinak jövedelméből növeltessék, míg az állapotok jobbra nem fordulnak. A pápa 1227. nov. 17-én az esztergomi érseket utasította, hogy menjen le személyesen Csanádra s a baj orvoslása végett tegye magát érintkezésbe a püspökkel és a káptalannal.[113] Nemsokára súlyos vádak emelkednek a prépost és a káptalan ellen. A bizerei convent, melynek apátját a Bulcsu püspök emberei meggyilkolták, panaszt tett Rómában, hogy a prépost és káptalan, továbbá a rájok hallgató parochusok kegyetlen zaklatásokat követnek el a fő nélkül maradt monostor szerzetesein. Minthogy pedig ők jogtalan követeléseiknek nem hajlandók eleget tenni, fegyveres emberekkel rátörtek a monostorra, bezúzták kapuit s megrohanták a sekrestyét, a honnan öt értékes edényt elvittek s a bizerei monostor három kiváltságlevelét erőszakkal magukhoz vették. Súlyos fenyegetésekkel illették a barátokat is, úgy hogy kénytelenek panaszukkal a pápához fordulni. IX. Gergely pápa 1236. szept. 3-án a veszprém-egyházmegyebeli vetési és zámbói apát, valamint az esztergomi sz. Tamás prépostja útján megidéztette a csanádi prépostot és káptalant Rómába, megparancsolván, hogy alkalmas időben el ne merjék mulasztani ügyvédjöket a pápai szék elé küldeni.[114] Megjelent-e az ügyvéd Rómában vagy sem, nem tudjuk; de minthogy ez ügybe a csanádi püspök is erősen bele volt keveredve, bajosan kaptak a szegény bizerei barátok elégtételt.

Az 1333—35. években a pápai tizedet lefizették a káptalan következő tagjai: Mihály prépost, néh. János olvasókanonok és utódja, (Mihály) éneklő-kanonok, Miklós őrkanonok, ki még 1332-re is fizetett, Miklós aradi, Henrik maroselvi, Henrik sebesi,

Pál krassói főesperes, András, Bálint csanádi plébános, Erdélyi Péter, Fodor István, János temesvári plébános, Mátyás, Paduai Péter, Péter, Váradi Miklós kanonokok és Tamás aléneklő.[115]

A káptalan tagjai általában hűségesen megfeleltek hivatásuknak. A kivételek közé tartozott az a prépost, kit 1391. nov. 17-én azért fosztott meg javadalmától a pápa, mert a perjémesi plébánost elfogatta, halálra kínoztatta, míg tőle 500 frtot ki nem csikart; a mellett ágyasává tette egy laikusnak törvényes feleségét s ekként szégyent hozott a papirendre.[116] Vagy az a temesi főesperes, kit 1391. júl. 17-én azért kellett elmozdítani, mert két embert meggyilkolt.[117]

Régente az egyház embereinek nemcsak az istenitisztelet végzése volt a feladatuk, hanem tartoztak fegyvert is fogni, ha a haza veszedelemben forgott. Így 1420-ban Dancsfi László csanádi kanonokot, korára való tekintetből, Rozgonyi István temesi főispán fölmenti a hadikötelezettség alól s megengedi, hogy szolgáját is maga mellett visszatarthassa.[118] 1542-ben pedig a csanádi prépost, az aradi préposttal együtt, Fráter György kir. helytartónak az ország védelmére 200 lovast adott át.[119]

Voltak a káptalannak jótevői is, kik kegyes alapítványokkal igyekeztek a nagy czélt előmozdítani, melynek szolgálatára e testület rendelve vala. Így 1412. aug. 13-án Kerekegyházi Laczkfi László és unokaöcscse, Mihály a székesegyházban az elhunyt hívek lelki üdvösségére oltárt alapít s e czélra az aradvármegyei Kovászi faluban levő Csorva nevű szőlejét adományozza a borkilenczeddel együtt s egy saját költségén épített malmot a Maroson. A mise éneklésére a mindenkori olvasókanonokot rendeli.[120] Ez alapítványnyal a Laczkfiak, úgy látszik, a tudományok iránti szeretetöknek akartak kifejezést adni, mert az olvasó-kanonokra volt bízva az iskola igazgatása is. Egy másik nevezetes jótevője volt a káptalannak Keszi Balázs deák, ki arad- és temesvármegyei nagyszámú birtokrészeit adományozta oda örök időkre, hogy ennek fejében a káptalan naponként szent misét mondjon.[121] De ez az adomány nem nyert királyi szentesítést s Keszi Balázs halála után a rokonok tették rá a hagyatékra kezöket. Végül 1489. febr. 18-án özv. Dóczi Lászlóné a temesvármegyei Szentandráson levő részét hagyományozta a káptalannak,[122] de e birtokrész miatt pört kellett folytatnia az özvegy leányaival: Haraszti Ferencznével,

Ábrahámfi Sebestyénnével és Gúti Országh Lőrincznével, mert ezek anyjuk halála után nem akarták a hagyatékot kiadni.[123]

A káptalan földesúr volt Csanád vármegyében: Apátfalva, Bécs, Belesz, Csanád város, Csókás, Dálegyház, Mágócs, Mező-Kopáncs, Nemes-Keresztúr, Peres-Kutas, Szecse és Újváros helységekben. Ezenkívül, mint tudjuk, voltak még Arad, Csongrád, Külső-Szolnok és Temes vármegyében is birtokai.[124]

Mint *hiteles hely* is nevezetes szerepet töltött be a csanádi káptalan Dél-Magyarország történetében. Hiteles helyek voltak azok a káptalanok, conventek vagy szerzetes monostorok, melyek hiteles pecséttel bírtak, az ország lakosainak birtokairól vagy más egyéb jogokról ily pecsét alatt okleveleket készíthettek, ezeket nyilvános levéltáraikban őrizték, tagjaikat pedig maguk közül hitelesítés, bizonyságtétel és végrehajtás végett törvényesen kiküldhették.[125] Ezek a kiküldöttek voltak az úgynevezett hites bizonyságok (testimonium fidedignum). A csanádi káptalan joghatósága az egész csanádi egyházmegyére kiterjedt; de rajta kívül a tatárjárás előtt mint hiteles helyek szerepelnek az egresi és rohonczai monostorok is. 1132. után megalakulván az aradi káptalan, ez is osztozott vele a hiteles teendők végzésében. A káptalan rendszerint a király vagy a nádor vagy valamely országos biróság írásban kiadott parancsára küldte ki tagjait az ügy kisebb-nagyobb fontosságához képest, a kanonokok vagy pedig csak a karbeli papok közül. Néha a birói parancs különösen is kiemelte, hogy olyat küldjön ki a székeskáptalan, a ki méltóságára nézve kiválik.[126] A kiküldött azután küldetése helyére — régen lóháton — személyesen ment ki a király emberével együtt (homo regius) vagy ottan találkozott ezzel. A királyi embert a vidék tekintélyesebb nemesei közül a királyi levél mindig előre kijelölte. De a megbizatás sokszor járt életveszélylyel. Számtalanszor megtörtént, hogy az izgatott perlekedő felek bosszújokat a káptalan emberén töltötték. Így 1370. elején a csanádi káptalan kiküldött emberét Böldrei Jakab a nyilt mezőn fegyveres kézzel megtámadta, elfogta, Böldrére hurczolta, hol gyalázó szavakkal illette, sőt kegyetlenül meg is korbácsolta, erőszakkal elvévén tőle a király levelét.[127] 1476. okt. 10-én két kanonokját küldötte ki a káptalan, hogy királyi ítéletre Nagylaki Jaksics Istvántól és Demetertől a Bradács Gergely nándorfejérvári kapitány elleni pörben ötvenedmagukkal

teendő esküt átvegyék. A Jaksicsok s a velök esküt tenni akaró nemesek megjelentek a székesegyház czíntermében; midőn azonban Salyó István kanonok az eskütársak nevét tudakolni kezdte, Jaksics István dühtől eltelve mellen ragadta őt, a földre teperte s kardját kirántva, meg akarta ölni. Körmei közül a jelenvolt nemesek csak nagynehezen szabadíthatták ki a szegény kanonokot.[128]

Szerencsére ezek csak ritka esetek voltak. Gyakrabban megtörtént az, hogy a kiküldött hites bizonyságnak azzal kellett vesződnie, hogy a leérkezett birósági parancsokat megmagyarázza. Így 1516. október 18-án Pókaházi Orbán krassói főesperes a lippai polgárokhoz vitte el a király idéző parancsát; fölkereste a községházán Kovács Péter birót s legjobb tehetsége szerint megmagyarázta neki és ott levő polgártársainak a királyi levél tartalmát, «minthogy írniolvasni nem tudtak».[129]

A káptalan hites bizonyságainak eljárásáról azutánrendszerint az olvasó-kanonok állította ki a levelet. Ezt régebben hártyára írták, csak mikor a XIV. században általánosabbá lőn a papiros használata, kezdték a káptalani bizonyítványokat papirra írni. A hártyáról különféle szinű selyemzsinóron lógott a káptalan viaszba nyomott nagy pecsétje, melyen a lóháton ülő sz. György vitéz látható, a mint a sárkányt lándzsával leszúrja. A pecsét körirata ez:

A CSANÁDI KÁPTALAN RÉGI PECSÉTJE.

✠ S CAPITVLI ECCLIE CENADIEN

E pecsétet, melynek hű rajza itt látható, használta a káptalan a legrégibb időktől egészen 1550-ben bekövetkezett pusztulásáig.

A káptalan előtt nagyjából a következő jogügyletek forogtak: beiktatások, tiltakozások, egyességek, zálogosítások, birtokeladások, vizsgálatok, idézések és becslések. Ránk nézve legfontosabbak a birtokba való iktatások, mert mutatják, hogy a káptalan működési köre mely országrészre terjedt ki. Összesen 99 iktatásról van tudomásom, melyről káptalani oklevelek maradtak fenn. Ezekből Temes vármegyére esik 33, Csanád vármegyére 24, Krassó vármegyére 11, Zaránd vármegyére nyolcz, Arad vármegyére hét, Keve s azután Torontál vármegyére öt, Csongrádra négy, Békés vármegyére kettő, a sebesi kerületre kettő, a miháldi kerületre kettő, Bodrog vármegyére egy.[130]

A káptalani levéltár a székesegyház sekrestyéjében a torony alatt volt elhelyezve s az őrkanonok őrizetére bízva. A székesegyház pusztulásával többször elpusztult ez is; csekély romjai a gyulafejérvári káptalan levéltárába kerültek s ezzel együtt most a budapesti országos levéltár kincseit gyarapítják.

A *Szent Üdvezítőről nevezett társas-káptalan* a hiteles teendők végzésében osztozott a székes-káptalannal. A sz. Üdvezítő tiszteletére emelt temploma hihetőleg szintén a várban állott s talán még sz. Gellért életében épült. Feje a prépost volt, ki a székes-káptalanban rendesen a székesegyházi főesperes tisztét töltötte be; székdíja 76 frtra rugott.[131] E káptalan testületét a préposton kívül a kanonokok képezték, kik többször szerepeltek mint kiküldött hites bizonyságok. A társaskáptalani kanonokságok szerényebb javadalommal voltak egybekötve, mint a székeskáptalaniak; így pl. 1393-ban az egyik kanonokság évi jövedelme 20 frtra van becsülve.[132] Birtoka mindössze kettő volt e káptalannak: Jenő és Pap-Keresztúr. Működéséről bizonyítékaink vannak 1550-ben bekövetkezett pusztulásáig.

Sz. István korába viszi föl eredetét a *Boldogságos Szűz monostora* is. Ezt az oklevelek sz. Gellért monostorának is nevezik, minthogy ő alapította s kezdetben itt pihentek holttetemei is. Templomát szintén Gellért építtette föl s a királytól

erre a czélra 500 márka aranyat és ezüstöt, 10 vég bíbort és 40 vég bársonyt, a királynétól pedig négy vég bíbort és négy vég gyolcsot kapott. Az általa mély kegyelettel imádott Szent Szűz tiszteletének szolgálatára Gellért a monostorba benedekrendű szerzeteseket telepített s végrendeletében meghagyta, hogy holttestét ide temessék. Ez az óhajtása teljesült is. Itt pihentek vértanúsággal megszentelt porai 1345-ig, a mikor Erzsébet királyné a díszesen restaurált székesegyházba átvitette őket.

A monostornak legrégibb birtoka volt a pestvármegyei Nemeg vagyis a mai Németi, Ócsa mellett. Kitől kapta e birtokot, nem tudjuk; de annyi bizonyos, hogy már 1279—1297. közt bírta ezt a falut.[133] 1363. jún. 23-án kétségtelen hitelű oklevél mondja, hogy e falu a csanádi apáté;[134] 1369. aug. 27-én az apát tiszttartóját is említik, ki nem más, mint Miklós óbudai várnagy.[135] 1371. okt. 24-én a budai káptalan N. Lajos király parancsára megidézi a csanádi apátot a szomszédos Wányi Egyed és Mihály ellenében, hogy mutassa fel az okleveleket, melyek alapján a falut birtokolja.[136] 1383. május 10-én pedig a budai káptalan meghatárolja e falut.[137] 1398. jún. 30-án a csanádi apát elcseréli Péter váczi püspökkel a csanádvármegyei Csiga faluért, ráfizet még 100 frtot s ad ezenkívül 20 lovat és egy csődört, «vulgo *men* nominatum».[138]

Azonban voltak a monostornak ennél több birtokai is. 1380-ban ugyanis Móricz apát panaszt emel Nagy Lajos király előtt, hogy közvetlen elődje királyi engedély nélkül a monostor több faluját, halastavát s más javait egyházi és világi embereknek elzálogosította és eladta. A király mindez adásvételeket megsemmisíti s a monostornak az elidegenített javakat visszaadatja.[139]

IX. Bonifácz pápa 1400. május 1-jén sz. Gellért monostorát kivette a csanádi püspök rendelkezése alól s közvetlenül az esztergomi érsek főhatósága alá helyezte.[140]

Azonban a monostor régi szervezetében nem érte meg a XVI. századot. 1493. nov. 4-én VI. Sándor pápa ez apátság javait, melyek évi jövedelme 500 frtra becsültetett, a csanádi püspökséghez csatolta, s az apátsági monostort és templomot elvevén a benedekrendűektől, a koldulásból élő ferenczrendieknek adta át.[141]

A monostor apátjai voltak: Fülöp 1045—1054,[142] Balázs 1192,[143] Mihály 1279—1297,[144] Miklós 1333—1335,[145] Pál 1363—1371,[146] Móricz 1380—1383,[147] Mátyás 1398,[148] Lukács 1400,[149] Imre 1402,[150] Miklós 1412,[151] György 1450 [152] s végre Péter 1469.[153]

Úgy látszik, e monostor és a csanádi egyházmegye védszentje összezavarásának köszöni létrejöttét a *Szent György apátság* czíme. A XVII. század közepe felé tudták azt, hogy a régi Csanád patronusa sz. György vértanú volt, azt is tudták, hogy volt itt hajdan egy apátság; tehát a kettőt minden további kutatás nélkül összefogták, s hogy az apátság jogfolytonossága fenmaradjon, 1646. körül talán Zongor Zsigmond püspök fölelevenítette a czímet s rá bírta a királyt, hogy azt ettőlfogva adományozza érdemes egyházi férfiaknak. Az első, ki e czímet 1647. márcz. 19-én megkapta, Újvári Mihály győri kanonok volt.[154] Minthogy a kinevező okirat elődjét nem említi, hihetőleg ekkortájt keletkezett ez egyházi czím. Halála után, 1664. decz. 24-én Strassoldo György, theologiai és bölcselettudor, edenburgi dékán kapta meg.[155] Utána következtek: 1670. jan. 4. Ferrari Lukács udvari pap.[156] 1685. febr. 4. Gaus Péter theologia doctora, zenggi főesperes és kanonok.[157] 1700 körül Glavinich Sebestyén, később kaposfői prépost,[158] 1716. okt. 13. Peichich Kristóf apostoli missionarius és győri kanonok,[159] 1731. decz. 24. Polentari Ferencz váradi kanonok és plébános.[160] A czímet a király ma is adományozza; 1876. óta Novák Antal szatmári nagyprépost viseli.

Plébánia-egyház kettő volt a régi Csanádon. Ezek valószinűleg a várfalakon kívül, a városban emelkedtek. Úgy látszik, a régebbik volt a 1) *Szent-Lélek-egyház*, mely egyetlenegyszer, t. i. 1412. aug. 13-án fordul elő. E napon alapítják a székesegyházban Kerekegyházi Laczkfi László mester és Mihály az elhúnyt hívek oltárát s kötelezik a mindenkori olvasó-kanonokot hétfői napokon énekelendő misére. Ha az olvasó-kanonok ezt elmulasztaná, az esetben a prépost, az éneklő- és őrkanonok, ketten vagy egyikük a misealapítvány jövedelméből tartoznak átadni ötven dénárt a csanádi Sz.-Lélek-egyház plébánosainak, kik az elhanyagolt napot követő kedden énekeljék el a sz. misét.[161] Ennél az egynél nincsen is rá több adatunk. Másik plébánia-egyház volt a 2) *Szent-Erzsébet-templom*, melyet úgy látszik, 1399. nov. 19-én, sz. Erzsébet napján szenteltek föl. Ezt

onnan lehet következtetnünk, hogy IX. Bonifácz pápa 1400. febr. 20-án a csanádi sz. Erzsébet-egyház látogatóinak búcsút engedélyezett,[162] mi akkor volt szokásban, mikor valamely templom fölépült. Sajnos, e templomra nézve sem rendelkezünk több adattal.

A mai Német-Csanád díszes templomát szent Gellért tiszteletére 1868—69-ben Bonnaz Sándor püspök építtette s 1870-ben szentelte föl.

Mint másutt is mindenütt, az egyház szárnyai alatt állott Csanádon az *ispotály*, a szegények háza. Ennek fentartására aláírási czédulákat bocsátottak ki, melyen az aláíró confrater kötelezte magát, hogy alamizsna fejében az ispotály perselyébe évenként egyszer vagy többször egy tizedrész aranyat tesz. Egy ilyen czédula fenmaradt máig; 1520. körül kelt s aláírta Megyerecsei Péter, az ispotály commendatariusa és biztosa.[163]

Csanádi plébánosok voltak: 1333. 1334. Péter,[164] 1335. Bálint,[165] 1522. Bessenyői Ferencz és Vásárhelyi János.[166] 1650-ben egykorú értesítés szerint Csanádon nem volt plébános;[167] nem is lehetett, mert akkor a török volt ott az úr. A török kiűzetése után 1741. szept. 1-én installáltatott Csanádon az első plébános, t. i. Sándor Pál, ki 1752-ig működött.[168] Utána következtek: 1753. Sorgenfrey Jakab, 1761. Elsek József, 1767. Rogineschitz Fábián, 1796. Nadl Mátyás, 1799. Bukovics Imre, 1829. Arleth József, 1861. Killer Frigyes és 1892. Farkass Gusztáv.[169]

Megismerkedvén ekként a csanádi egyházi intézményekkel, áttérhetünk a régi Csanád egyik kiváló nevezetességére,

Az iskolára. Ez a székes-káptalan felügyelete és igazgatása alatt állott, s mindenkor az olvasó-kanonok volt a vezetője. Már sz. Gellért nagy súlyt helyezett arra, hogy püspöksége központján oktatást nyerhessenek azok, kik a papi pályára készültek. A *Legenda* beszéli, hogy egyízben harmincz férfi járult Gellérthez s kérték őt, hogy taníttassa gyermekeiket s nevelje papokká. A püspök egy külön, erre alkalmas házat rendezett be s Valter mestert bízta meg, hogy a tanulókat olvasásra és éneklésre oktassa. Valter később nem győzte a nagy számmal jelentkező tanulók oktatását, s ekkor Gellért Székes-Fejérvárról elhivatott egy Henrik nevű német tanítót, ki ezentúl az olvasást tanította, míg Valter továbbra is az énektanításnál maradt.[170]

Az egyházi törvény a főespereseknek kötelességévé tette, hogy kerületükben a papi pályára jelentkezőket írják össze s megvizsgálás, illetőleg tanulmányaik kiegészítése végett a püspöki székhelyen mutassák be. Az egyes falvakban a plébánosok gondoskodtak a népnevelésről; ők bajlódtak egy-egy fogékonyabb gyermekkel, s mikor látták, hogy igyekezetük nem kárbaveszett munka, ők figyelmeztették főesperesüket a tudományos pályára készülőkre. Ezeket, kivált ha teljesen szegények voltak, az egyház ingyentanításban részesíté. Az olvasó-kanonokon kívül, ki az iskola igazgatója volt, a tanítótestület az al-olvasókanonokból s az éneklő-kanonokból vagy ennek helyetteséből, az al-éneklőkanonokból állott. A tanítás tárgyai voltak: a nyelvtan, szónoklat és gondolkodástan s szavalás, hogy a tanulók a latin nyelv helyes kiejtését elsajátítsák. Ezek mellett természetesen az éneknek és zenének is nagy hely jutott; de a költészettan csak rendkívüli tárgy volt.[171] A XV. század közepétől, mikor a régi scholastikus rendszer megszünt, a történelem, szónoklat és költészet mellett kiváló szerepet foglalt el a classikus nyelvek és művek beható ismerete. A mellett ekkor már az oktatás tárgyát képezte a csillagászat, gyógyítástudomány és zene.[172]

A szegény tanulók bent laktak az iskola épületében s életüket kéregetés útján nyert alamizsnából tengették. Ezeket hítták mendicánsoknak. A tanulókra nézve nem volt abban a korban lealázó a koldulás. Ünnepnapokon bejárták az előkelő házakat s szent énekeket énekeltek; ez is egyik jövedelmi forrásuk vala. Azután a temetések is juttattak számukra néha egy-két fillért.

Minthogy Csanád körül a középkorban sürűn feküdtek a falvak, voltak olyan tanulók is, kik a szomszédból jártak be az iskolába. Ilyen volt az a Mihály fia Eligius is, kit a pápa 1402. szept. 28-án emberölés bűne alól feloldozott, mert egyik tanulótársát nyilával véletlenül agyonlőtte.

A tanulók közt sokan voltak olyanok, kiket vagyonosabb szüleik vagy ha szegények voltak, pártfogóik külföldre küldtek ki valamely főiskolára, hogy maguknak magasabb tudományos kiképzést szerezzenek. Ilyen volt azoknak nagy része, kik magasabb egyházi állásokra emelkedtek.

Megkisérlem itt összeállítani a Csanádon iskolába járt nevezetes egyházi férfiak névsorát. És pedig külön azokét, kik később mint csanádi főpapok tüntek ki, s ismét külön azokét,

kik nem Csanádon, hanem másutt viseltek magasabb egyházi hivatalokat.

Csanádi főpapok lettek a következő csanádi tanulók: 1345. Csanádi György sebesi főesperes;[173] 1357. Zombori László, 1391. Gyulai András, 1397. Figedi Miklós, 1398. Lippai István — mind kanonokok. 1400. Lippai Péter éneklő-kanonok, püspöki helytartó, 1408. Apátfalvi Miklós kanonok, 1423. Csanádi Balázs prépost, majd erdélyi püspök; 1426. Keresztúri János kanonok, 1435. Temesvári István temesi esperes, 1440. Csanádi Fülöp prépost. 1446. Ohadi Gergely s Perjémesi János, 1462. Paznadi Domokos, 1464. Gyulai László, 1467. Újnépi Dávid — ezek is kanonokok. 1486. Makófalvi László oltárigazgató,[174] 1486. Batonyai János szintén az. 1497. Szegedi Szerafin olvasókanonok, majd társaskáptalani prépost. 1497. Gyulai Mihály, 1507. Szőlősi Imre, 1511. Szegedi Miklós, 1516. Lippai Tamás (később sebesi főesperes), 1517. Ilyei Tiborcz kanonokok. 1520. Nagybessenyői István maroselvi főesperes. 1521. Szegedi János temesi főesperes, 1521. Egei István kanonok. 1522. Bessenyői Ferencz és Vásárhelyi János csanádi plébánosok, Csomorkányi Mátyás püsp. káplán. 1522. Gyulai Kelemen, Kovászi Andás kanonokok. 1528. Temesvári János áldozópap.[175] 1536. Komlósi György temesi főesperes. 1536. Szegedi Gergely kanonok s Szegedi Zákány Imre prépost. 1537. Szegedi Zákány Balázs sebesi főesperes, Szentlőrinczi Kristóf kanonok. 1541. Orosházi Tóbiás kanonok. 1547. Szegedi Zákány Gáspár társaskáptalani prépost és székesegyházi főesperes. 1547. Haczaki János, 1549. Gyulai Péter kanonokok. 1552. Szegedi György maroselvi főesperes, 1562. Siri Mihály kanonok.

Aradi főpapok lettek a következő, Csanádon tanult férfiak: 1369. Pécski János, 1394. Temesvári János, 1410. Gelidi János, Nagylaki Jakab, 1420. Kovászi István, 1426. Kenézi Jakab, Kovászi Benedek, 1435. Kétfülűi Demeter, Szécsényi János, 1446. Basarági László, 1449. Perjémesi András, Szemleki László, 1453. Tervári Márton és Miklós, 1454. Zombori Illés, 1467. Csanádi Ambrus éneklő-kanonok, Kovászi Mihály, Zombori Márton; 1469. Apátfalvi Gergely, 1491. Csanádi Máté, 1495. Toronyi Kelemen olvasó-kanonok; 1501. Fellaki György, 1505. Kovászi Mátyás, 1510. Makófalvi Gergely, 1516. Pécski Mátyás, 1520. Makai Imre, 1539. Kerekegyházi Demeter, 1552. Szegedi

Ferencz őrkanonok, Szegedi Turcsin János és Tömpösi György. Mindezek, ha nincs más minőségük kitéve, kanonokok voltak.[176]

A váradi főpapok sorában találjuk a következő csanádegyházmegyei férfiakat: 1371. Makófalvi János és Csanádi Péter kanonokok, 1372. Temesvári Péter kanonok, 1500. Temesvári Bálint váradelőhegyi kanonok, 1553. Villányi Dénes, ki Csanád bukása után ment át s lett az előhegyi káptalan kanonoka. 1557. Földeáki Gergely szintén oda való kanonok.[177]

A nyitrai kanonokok közt szerepel 1496. Batonyai András, ki előbb csanádi oltárigazgató volt.[178]

Esztergom főpapjainak névsorában akadunk a következőkre: 1428. Temesvári Miklós éneklő-kanonok, 1453. Lippai Mihály őrkanonok, 1528. Galádi Miklós kanonok, 1532. Makófalvi Mihály kanonok, 1563. Siri Mihály, a csanádi kanonokok utolsója, ki főpásztora halála után jutott Esztergomba s ott felvitte őrkanonokságig.[179]

A külföldi egyetemek közül leginkább a bécsit látogatták a csanádi iskolából kikerült ifjak. Ugyanis ide voltak beiratkozva: 1383. Lippai Magyar László, 1388. Temesközi János, 1389. Maczedóniai András, 1391. Egresi Mihály, Tófői Pál, Szombathelyi Magyar Mihály, Sződi Demeter, 1395. Becsei Márk, 1397. Temesvári István, Csanádi János, Csanádi György, 1401. Nováki Kelemen, Nováki Imre, Krassói Márton, Lippai Péter, Temesközi László, 1405. Temesvári János, 1411. Temesvári Miklós, Becskereki Tamás, Csanádi György, Csanádi Ágoston, Csanádi Miklós, 1412. Nagybessenyői Péter, 1413. Temesközi Adalbert, 1414. Lippai Lodicz Keresztély, 1415. Becskereki János, Temesvári Zsigmond, 1416. Maczedóniai László, 1418. Temesvári Miklós mester a jogi karon, 1419. Ötvényi Mihály, Újbécsi Fülöp, Marczali László prépost a jogi karon. 1421. Krassói István, Lippai Gellért, Lippai Péter, 1422. Becsei Demeter, Krassói Kelemen, 1423. Tivánteleki Tamás, 1427. Becskereki György, 1428. Temesvári István, 1436. Mácsalaki András fia Máté, ki 1446. óta sebesi főesperes volt.[180] 1436. Temesvári Antal, 1437. Temesvári János, 1438. Temesvári Mihály, 1439. Becskereki Antal, 1441. Lippai Máté, a jogi karon. 1442. Temesvári Máté, 1445. Csanádi Miklós, Lippai Imre, Apátfalvi István, Csanádi Ambrus, Bácsai Pál, 1447. Pátfalvi István, ki azonos az előbb említett Apátfalvival; Keresztúri János, Csanádi Péter,

1449. Temesvári István, Pitvaros Fábián Csanádról. Ohati Imre, Lippai Benedek, Csanádi Máté, Csanádi Domokos, Temesvári György, Révkanizsai László, 1450. Temesvári Ambrus, Temesvári János, 1451. Csanádi Fábián, Lippai Benedek, Csanádi Imre, 1455. Temesvári Lőrincz, Temerkényi Bereczk István, Öszényi Péter, 1456. Kutasi János, Temesvári Dénes, Kalacsai István, 1466. Nagybessenyői Gál, Szegedi János, Csanádi Benedek, Temesvári László, Csanádi János, Aradi Péter, 1499. nemes Serjéni János, 1500. Temesvári Kristóf, Lippai Tamás.[181]

A krakkói egyetemen tanultak: 1494. Temesvári Tamás, Cseri András, 1495. Makófalvi Mihály, 1499. Temesvári György, 1501. Temesvári Gáspár, Temesvári Egyed, 1505. Karánsebesi Domokos, 1506. Csamai Tamás, 1507. Lippai Ferencz, 1510. Csanádi István, 1515. Galádi Domokos, 1516. Makófalvi Imre, 1517. Temesvári János, 1525. Temesvári Demeter, 1532. Csanádi Péter, Kaszapereki Lőrincz, 1533. Temesvári Mihály.[182]

Ezenkívül más egyetemeken is tanultak csanádi ifjak. A wittenbergi egyetemen találjuk pl. 1538. Kisserjéni Jánost és 1569. Csanádi Benedeket;[183] a prágai egyetemen 1410-ben Csanádi Gellértet, ki ott a szabadművészetek doctorává avattatott fel.[184] Ez különben ugyanaz a Csanádi Gellért, ki 1408-ban a bécsi egyetemen járt.[185] Végül a lipcsei egyetemen tanult 1539-ben Nagylaki Jaksics János,[186] ki ha nem is volt a csanádi iskola növendéke — bár meglehet, hogy az volt — mindenesetre Csanád vármegyének egyik legnagyobb műveltségű férfia lehetett.

Ha valaki a csanádi iskola tanáraira nézve intézne hozzánk kérdést, elég csak az olvasó- és éneklő-kanonokok névsorára utalnunk. 1544-ben itt működött Szegedi Kis István, a későbbi híres reformátor, kinek szerencsétlen véget ért csanádi tanításáról e mű első kötetében részletesen megemlékeztünk.[187]

[1] Anonymus 17. — [2] *Váradi regestrum* 25. — [3] *Uo.* — [4] L. I. köt. 41. — [5] Rogerius 26. f. — [6] *Hazai okm.* VIII. 191. — [7] *Adattár* III. 258. — [8] *Uo.* — [9] *Zala várm. okl.* II. 272. — [10] Pesty, *A ször. oláh kerül.* 65. — [11] *Adattár* III. 258. — [12] *Uo.* III. 261. — [13] *Uo.* III. 259. — [14] Theiner II. 339. — [15] *Adattár* III. 260. — [16] *Dl.* 18189. — [17] *Adattár* III. 260. — [18] Karácsonyi, *Sz. Gellért* 183. — [19] *Múz. lt.* — [20] Szerémi 244. 253. — [21] *Nádasdy lt.* — [22] *Tört. Tár* 1881. 64. — [23] *Uo.* 1892. 143. — [24] *Defterek* I. 382. — [25] *Tört. Tár* 1879. 362. — [26] *Múz. lt.* — [27] Istvánfi 230. és *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 20. — [28] Szalay, *Négyszáz magyar levél* 82. — [29] *Régi M. Költ. Tára* III. 38. 408. — [30] Istvánfi 375. — [31] *Defterek* II. 732. — [32] *Uo.*

I. 382. — [33] Pesty, *Krassóm.* II. 1. 332. — [34] *Török-m. okm.* II. 311. — [35] *Uo.* II. 189. — [36] *Legenda* 323. — [37] *Uo.* 324. — [38] *Dl.* 322. §. 22. — [39] *Múz. lt.* — [40] *Zichy-okm.* VIII. 294. — [41] *Dl.* 11118.: ad curiam episcopalem spectantes. — [42] *Szepesi kápt. lt.* Misc. 9. 10. 1. — [43] *Eszterg. főkápt. lt.* 5. 6. 15. — [44] Pesty, *Krassóm.* III. 372. — [45] *Sztáray-okl.* II. 534. — [46] Pesty, *A ször. báns.* III. 108. — [47] Szerémi 70. — [48] *Uo.* 156. — [49] *Gölting. defter.* — [50] *NRA.* 1763. 43. — [51] *Dic. l.* — [52] *Török-m. okm.* II. 339. — [53] Szentkláray, *Százév* 21. — [54] *Uo.* 266. és Pesty, *Hiv. Helyn.* — [55] Szentkláray 202. — [56] *NRA.* 1865. 5. — [57] Szentkláray 458. — [58] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [59] *Temesm. okl.* I. 532. — [60] Pesty, *Krassóm.* III. 372. — [61] *Sztáray-okl.* II. 534. — [62] *Götting. deft.* — [63] *NRA.* 1865. 5. — [64] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [65] *Uo.* — [66] *Dl.* 11118. — [67] Fraknói, *Kegyúri jog* 117. — [68] *Dl.* 22653. és *Lib. reg.* I. 15. — [69] *Acta Bosnae* 200. Péter püspök levele 1433-ból. — [70] Batthyányi 116. — [71] Szerémi 51. — [72] *Hevenesi-gyűjt.* 36. 109. — [73] *Lib. reg.* III. 197. — [74] *Doc. eccl.* 14. 7. — [75] Fejér X. 7. 259. 265. — [76] Bárány, *Torontál* I. 130. — [77] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. és *Csan. püsp. lt.* — [78] *Csanádi püsp. lt.* C. 9. 32. — [79] *Makó város lt.* — [80] *Csan. püsp. lt.* C. 6. — [81] *Collat. eccl.* V. 222. — [82] *Legenda* 340. — [83] Karácsonyi, *Sz. Gellért* 120. — [84] Theiner I. 657. — [85] *Uo.* I. 890. — [86] Szerémi 266. — [87] *Mon. Vatic.* III. 223. — [88] *Uo.* IV. 280. — [89] *Uo.* IV. 455. — [90] *Dl.* 10023. — [91] *Forgách lt.* — [92] *Múz. lt.* — [93] *Zichy-okm.* VI. 189. — [94] *Uo.* VI. 554. — [95] *Sztáray-okl.* II. 263. — [96] *Múz. lt.* — [97] *Dl.* 15076. — [98] *Münch. lt.* 97. — [99] *Kállay lt.* — [100] *Mon. Vat.* IV. 176. — [101] *Uo.* IV. 454. — [102] Bunyitay, *A váradi püsp.* II. 14. — [103] 1403. *Mon. Vat.* IV. 495. — [104] 1370. *Uo.* I. 515., hol a félévi jövedelem után 60 frt van számítva. — [105] 1392. *Uo.* III. 186. — [106] 1391. *Uo.* III. 163. — [107] 1394. *Uo.* III. 264. — [108] 1397. *Uo.* IV. 41. — [109] 1402. *Uo.* IV. 454. — [110] 1402. *Uo.* IV. 455. — [111] 1389. *Uo.* III. 50. — [112] 1393. *Uo.* III. 212. és 1398. *Uo.* IV. 59. — [113] Theiner I. 70. — [114] *Uo.* I. 149. és *Árp. új okm.* II. 51. — [115] *Mon. Vat.* I. 145. 149. 161. — [116] *Uo.* III. 173. — [117] *Uo.* III. 163. — [118] Bárány, *Temes várm. eml.* II. 4. — [119] Knauz, *Encyclop.* III. 664. — [120] *Dl.* 10023. — [121] Oltványi, *A csanádi püsp. birt.* 47. — [122] *Forgách lt.* — [123] *Uo.* — [124] L. I. köt. 165. — [125] *Tört. Tár* 1855. 23. — [126] 1371.: unum ex vobis in ecclesia vestra a canonia maiori dignitate prefulgentem. Pesty, *Krassóm.* III. 119. — [127] *Uo.* III. 94. — [128] Kovachich, *Formulae solennes styli* 246. — [129] *Tört. Tár* 1863. 86. — [130] 1219—1549. jún. 5-ig összesen 361 részben kiadott, de nagyobb részben kiadatlan káptalani oklevélről készítettem regestákat. — [131] 1368. *Mon. Vat.* I. 514, hol féljövedelme után van 38 frt számítva. — [132] *Uo.* III. 224. — [133] *Zichy-okm.* I. 43. 1276- és 1277-ben Nemeg, illetőleg Neweg falu még a nyúlszigeti apáczák tulajdona. L. *Dl.* 942. és *Dl.* 976. — [134] *Dl.* 5216. — [135] *Uo.* — [136] *Uo.* — [137] *Uo.* — [138] *Dl.* 8689. — [139] *Dl.* 6678. — [140] *Mon. Vat.* IV. 199. — [141] Batthyányi, *Series episc.* 115. — [142] *Legenda* 352. — [143] *Árp. új okm.* VI. 184. — [144] *Zichy-okm.* I. 43. — [145] *Mon. Vat.* I. 145. 149. 161. — [146] *Dl.* 5216. és *Acta post advoc.* 35—41. — [147] *Dl.* 6687. és *Acta post advoc.* 35—41. — [148] *Dl.* 8689. — [149] *Uo.* — [150] *Uo.* — [151] *Dl.* 6687. — [152] *Dl.* 29489. — [153] Rupp, *Magyarorsz. helyr. tört.* III. 52. — [154] *Coll. eccl.*

I. 509. — [155] *Uo.* II. 122. — [156] *Uo.* II. 232. — [157] *Uo.* II. 496. — [158] *Uo.* IV 240. — [159] *Uo.* IV. 240. — [160] *Uo.* IV. 606. — [161] *Dl.* 10023. — [162] *Mon. Vat.* IV. 170. — [163] *Dl.* 36530. — [164] *Mon. Vat.* I. 145. 149. — [165] *Uo.* I. 161. — [166] *Múzeumi lt.* — [167] *Acta Bosnae* 470. — [168] *Adattár* I. 665. — [169] Farkass Gusztáv plébános úr szives közlése. — [170] Batthyányi 328—331. — [171] Bunyitay II. 18. — [172] Frankl, *XVI. száz. isk.* 19. — [173] Itt természetesen csak azok jöhetnek tekintetbe, kiknek származási helyök tudva van. De ezeknél is óvatosan kell eljárni. Például minden *Csanádi* előnevű tanulót nem szabad ide számítani, mert hiszen Pest vármegyében, Erdélyben is volt egy Csanád; ez utóbbinak (Scholten) szász lakossága bizonyára elég nagy contingensét adta a *Csanádi* (de Chanad) nevű külföldi tanulóknak. Megesik ugyan néha, hogy ezt Német-Csanádnak is írják, de legtöbbször minden jelző nélkül áll. Ennélfogva csak az jöhetett itt tekintetbe, kiről esetleg külön is meg van mondva, hogy csanádegyházmegyei illetőségű, vagy más csanádegyházmegyei ifjak társaságában fordul elő vagy végre kimutatható, hogy a csanádi egyházmegyében viselt hivatalt. — [174] Hibásan csúszott be a neve I. köt. 427. l. a kanonokok közé; innen kitörlendő. — [175] Hibásan van I. köt. 413. l. a maroselvi főesperesek közé fölvéve; Pereki Albert volt főesperes még 1528-ban is. — [176] Márki, *Arad vármegye tört.* I. 371. s köv. l. — [177] Bunyitay II. 217. 222. 223. — [178] Vagner, *Adal. a nyitr. kápt. tört.* 111. — [179] *Memoria Basilicae Strig.* 130. 131. 138. 139. 144. — [180] E szerint igazítandó ki a neve I. köt. 418. l. L. Schrauf 81. 142. 143. — [181] Schrauf, *Bécsi tanulók* és Fraknói, *Magy. tanulók és tanárok a bécsi egyetemen* cz. művei nyomán. — [182] Schrauf, *A krakkói magy. tanulók háza* nyomán. — [183] Frankl, *Külf. isk. a XVI. száz.* 296. 309. — [184] *Sitzungsberichte der böhmischen Gesellschaft der Wissensch.* 1885. 104. — [185] Schrauf 28. — [186] Frankl. *Külf. isk.* 268. — [187] L. I. köt. 285. 393. 397. l.

CSATÓ-KAMARÁS.

Falu.

Chathokamaras: 1483. *Dl.* 18854. Chyatho Kamoras: 1553. *Dic. l.* 1560. *NRA.* 1763. 43. Chatokamoras: 1555. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* Cyato Kamoras: 1558. *Dic. l.* Ciato Kamoras: 1560. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* Chatokamaras: 1560. 1562. 1563. *Uo.* 1584. *Leleszi orsz. lt.* El. satut. T. 25. Chyatokamoras: 1561. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* Csato Kamarás: 1642. *NRA.* 1838. 61. Czatho Kamaras: 1650. *NRA.* 1836. 64. Csato alias Kis-Kamarás: 1777. *Urb.* 120. 57.

Feküdt Mezőhegyes, Tompa és Kovácsháza közt. Mezőhegyes határának ez a része most is «Kamarási kerület» nevet visel. Csató-Kamarás a nevét valószinűleg onnan vette, hogy rajta eleinte valami deszkás bódé, gazdasági kamara volt; a

Csató előnév meg onnan ragadt rá, hogy az első gazdát, ki itt lakott, így hítták.

A falu csak a XV. század végén tűnik elő mint a Pakosi család birtoka. E családból László és Pál eladták az egész falut Lindvai Bánfi Miklósnak és Jakabnak ezer frtért s a vételt 1483. szept. 20-án Mátyás király is helybenhagyta. Egyúttal megparancsolta a csanádi káptalannak, hogy a Bánfiakat iktassa be. A csanádi káptalan okt. 24-én jelentette, hogy Serjéni László és Kovácsházi Czeczei Lőrincz szomszédos birtokosok jelenlétében ellenmondás nélkül beiktatta őket.[1] A Bánfiak sem bírták sokáig; a következő század első felében megvették tőlük a falut a Telegdiek.

De az 1552. évi török hadjárat ezt a falut is erősen megviselte. 1553-ban mindössze négy olyan portája volt, mely az egyforintos adót meg tudta fizetni; a többi mind el volt szegényedve. Két év mulva már félforintjával $7^1/_2$ frtot tudott az adórovó behajtani. A török defterdár 1557—58-ban az aradi náhiéba sorozta a falut s 18 régi és négy új, összesen 22 házat talált benne, melyeknek lakosai mind magyarok voltak.[2] 1558-ban a falu összesen 10 frt rovást fizetett a magyar királynak s ezt lefizette 1559-ben is, a mint arról Bán Gáspár akkori biró eskü alatt tanúskodott.[3] Nem sokkal fizettek többet a lakosok 1560-ban, t. i. 10 forint 55 dénárt; ekkor Telegdi Miklós és István közösen bírták a falut. Ugyanez évben lefizette a csanádi püspöknek járó tizedet, egy köböl búzát és öt bárányt.[4]

Hogyan került a Telegdiek kezéről a Székely Márton gyulai hadnagy birtokába, nem tudjuk; elég az hozzá, hogy 1561-ben már az ő nevén találunk a faluban 17 adófizető portát, melyek adója összesen 18 frt 70 dénárt tett. A következő évben a lakosok összes termése 420 kereszt búzára ment; ebből a király számára járó tized (az egész tized fele) $21^1/_2$ kereszt, elcsépelt állapotban 10 köböl s egy véka búza volt, és egyszersmind három köböl árpa. 1562-ben báránytized fejében Dezső István ad négy bárányt. 1563-ban a tized jóval többre emelkedik; ugyanis tesz $47^1/_2$ kepe három marok búzát, $9^1/_2$ kepe árpát, $10^1/_2$ kbl. árpát, fél kbl. búzát; keresztyének pénze hat, méhtized 22 dénár. A tizedlajstrom felsorolja a lakosokat is; ezek betűrendben a következők:

Bán Gáspár, Bodor János s Máté, Dezső István, Dóczi András, Gáspár s Lukács, Garóth János, Herczeg István, Ispán Gergely, Kepés István, Konya Boldizsár, Ladányi Albert s Márton, Madarász Miklós, Méhes Márton, Nagy Gergely, Márton s Pál, Pogáncsi Tamás, Rácz Kelemen, Reszelő Tamás, Szígyártó Sebestyén, Tót János s Mihály, Török János, Vég Pál, Veres Gergely. Összesen 28 családfő.[5]

E közben Forgách Imre, Gaál András és Vizkeleti Jakab királyi adományt eszközöltek ki Csató-Kamarásra, mit annál könnyebben tehettek, mert Telegdi Miklós a szentjobbi kolostor feldúlása miatt, mint tudjuk, hűtlenség bűnébe esett. Mikor megkapták az adománylevelet, felajánlották a falut Székely Mártonnak, hogy vegye meg. Ráadásul még a szentlőrinczi részszel is megkinálták, melyet a királytól ugyanakkor kaptak. A vételár 250 frt volt s kieszközölték a király beleegyezését is, úgy hogy 1564-ben Székelyt az egri káptalan ellenmondás nélkül iktatta be Csató-Kamarás birtokába.[6] 1564-ben már a Székely Márton 22 jobbágya fizette le a másfél frtos adót, összesen 33 frtot.[7]

Gyula ostrománál elesett Székely Márton, Telegdi Miklós is meghalt 1583-ban örökösök nélkül. Csató-Kamarás uratlan falu lett. Telegdi István tehát fölkérte azt a királyi helytartótól, Radéczi István egri püspöktől, a ki neki is adományozta 1584. ápr. 26-án. Az országbiró, Báthori Miklós a leleszi conventet utasította, hogy Telegdit iktassa be s a convent még azon évi jún. 10-én «a töröktől való félelem miatt» a nagykállói kastélyban teljesítette az iktatást.[8] Ellenmondás nem történt s így Telegdi Mihály lett volna a falu új földesura.

Igen ám, de 1596-ban elpusztult a falu mindenestől; magyar lakosai elszéledtek s nem is tértek többé vissza. A következő század közepe felé rácz pásztorok ütöttek benne tanyát. Fülökbe jutván ez a szendrei vitézeknek, Széll Mihály és Dobóczi Ferencz 1647. körül «meghódoltatták» az itteni ráczokat. Olyan alkura léptek velük, hogy minden ember egy-egy forintot fizessen s együttvéve adjanak egy nyitra selymet. 1648—52-ig hűségesen meg is vitték az adót. Közben 1650. június 12-én Széll Mihály és Dobóczi, Danéczius János társukkal együtt, a királytól adománylevelet eszközöltek ki a falura.[9] Azonban 1653-ban valami török csapat rá ütött a falura s szétszórta lakosait, úgy hogy Csató-Kamarás újra elpusztult. 1658-ban azonban megint vissza-

tértek a ráczok s Dobócziék siettek rajtuk az adót bekövetelni. Hűségesen meg is fizették egész 1661-ig. Ez évi márcz. 28-án a falu birtokosai leküldötték Szűcs Bálintot és Hajdú Jánost, kik a rácz lakosokkal úgy alkudtak meg, hogy ezek évi adó fejében 30 tallért fizessenek és egy szőnyeget adjanak. 1662. febr. 17-én Széll Mihály és Dobóczi Ferencz megosztozkodtak csanádvármegyei rácz falvaikon; Csató-Kamarás Széll Mihálynak jutott.[10] 1686-ban harmadszor és végleg elpusztult.

A múlt század második felében mint puszta a mutinai uradalomhoz tartozott Csató-, másként Kis-Kamarás néven. 1777. okt. 14-én azt írják róla, hogy területe legelőből és kaszálóból áll. Haszonbérképen 3937 frt 50 kr. évi jövedelmet hajtott.[11] 1787-ben bérlője volt Kiss Izsák torontálvármegyei táblabiró.[12] Most, mint említettük, a mezőhegyesi uradalomnak képezi részét.

[1] *Dl.* 18854. — [2] *Defterek* II. 202. — [3] *NRA.* 1763. 43. — [4] *Dic.* és *Tiz. l.* — [5] *Uo.* — [6] *Egri kápt. lt.* V. 246. — [7] *Dic. l.* — [8] *Leleszi orsz. lt.* El. statut. T. 25. — [9] *NRA.* 1836. 64. — [10] Ez érdekes részleteket a *NRA.* 1838. 61 alatt található XVII. századi adólajstromból vettem. — [11] *Urb. et conscr.* 120. 57. — [12] *NRA.* 1838. 69.

CSIGA.

Falu.

Chyka: 1231. *Árp. új okm.* XI. 220. (voltaképen tárgyesetben: Chykam). 1398. *Dl.* 8528. *Dl.* 8689. 1555. 1561. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* Chika: 1398. *Dl.* 8689. [C]hikay: 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. Czikat: 1607. *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. Sika: 1635. *Protoc. Mich. Barsi* 58. Cziska: 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. Csika: 1650. *Egri kápt. lt.* AB. 429. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. Czika: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. *Csan. püsp. lt.* B. 11. 1660. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 10. 1663. *Uo.* 67. 8. 11. 1665. *Leleszi orsz. lt.* El. stat. P. 78. Csiska: 1702. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 16.

Az oklevelek szerint is a Maros partján feküdt, Nagylak és Bökényfalva közt. Úgy látszik, *Csika* nevű várjobbágyról nevezték el; mert e név régi magyar személynév.

Csanád várához tartozó várföld volt, s mikor először fölmerül a neve, Csanád várának Ján nevű századosa volt a földesura. Ez azonban örökösök nélkül húnyt el, s II. Endre

király e birtokot 1231-ben a Monoszló nemzetségbeli Tamás bánnak adományozta. Az oklevélben le vannak írva határai is; e szerint Kanizsamonostornak mellette fekvő birtokával volt határos, s dél felől a Maros folyóig ért. A király egyúttal szabadalmat adott a bánnak, hogy hat sószállító hajót járathasson a Maroson, melyek évenként három utat tehessenek s adómentesen hozhassanak bármely sóaknából sót, ha az árát lefizetik.[1]

A faluban már ekkor sz. Márton tiszteletére épített templom állott; de a tatárjáráskor hihetőleg elpusztult ez is a faluval együtt. Az 1333—35. évi pápai tizedlajstromokban nem szerepel a falu, meglehet azért, hogy még akkor is pusztán állott. De későbben újra benépesült, s a Monoszló nemzetség valamelyik tagja a váczi püspökségnek adta vagy hagyományozta. Ettől azonban jókora távolságra esett, úgy hogy gazdaságilag nem lehetett czélszerűen kezelni. Péter váczi püspök tehát 1398-ban azt az ajánlatot tette Mátyásnak, a csanádi Szűz Mária-monostor apátjának, hogy adja cserébe Csigáért a pestvármegyei Németi (Nemeg) falut, a mely meg Csanádtól esett messzire. Az alkut csakhamar meg is kötötték akként, hogy az apát ráfizet még 100 frtot, forintját 100 kis dénárral számítva, s ad a püspöknek 20 lovat és egy csődört, «unum equum emissarium, vulgo *men* nominatum».[2] Így került a falu az apátság birtokába s ott is maradt 1493-ig, a mikor ennek javait a pápa a püspökség javaival egyesítette. Ez időtől azután Csiga földesura a csanádi püspök lett.

Hány jobbágytelke volt itt a püspöknek a török világ előtt, nem maradt följegyezve. 1552-ben Ahmet rablóhadai ezt a falut is elpusztították; az 1555-ik évi adólajstrom pusztultnak mondja. A következő évi lajstromok fel sem sorolják. 1561. körül a régi jobbágyok közül kettő-három visszatért, úgy hogy az adóróvó két kaput megadóztathatott. De úgy látszik, a következő évben ezek is odább állottak, mert 1563-ban a tizedlajstrom megint pusztának mondja. 1564-ben bizonyosan a püspök buzgólkodására újra érkeztek ide települők, kik új házakat kezdtek építeni. Épen ezért erre az évre adómentesek maradtak. Azt sem tudjuk, hogy voltakép hány ház épült fel akkor benne.[3]

Mióta Boros-Jenő és Lippa visszakerült az erdélyi feje-

delem kezére, Csiga is elszakadt Magyarországtól. 1597-ben Báthori Zsigmond mint Arad vármegyében fekvő falut adományozta Lapispataki Segnyei Miklósnak. Legalább a Nagylak, Szemlek, Pécske társaságában említett *Csikaj* alatt mást nem érthetünk.[4] Azonban Segnyei hűtlenségbe esvén, Báthori Gábor elvette javait s 1607. május 4-én *Czikat* puszta falut Arad vármegyében, mely akkor az aradi várhoz tartozott, Borosjenei Cserepes Istvánnak adományozta.[5] Róla atyafiára, Ábrahámra szállott, a ki 1635. júl. 2-án alkotott végrendeletében *Sika* pusztát nővéreinek, Annának és Zsuzsánnának hagyományozta.[6]

Már nevének bizonytalan írásmódja is mutatja, hogy elhagyatott hely lehetett Csiga. Az is maradt még darab ideig; mint puszta telket sorolja fel az 1647-ik évi püspöki birtoklajstrom.[7] Nemsokára Petrovics Pál és Pap János nyertek rá adománylevelet, kiket 1650-ben az egri káptalan be is iktatott e puszta birtokába.[8] Ennek daczára 1654. szept. 2-án gr. Pálffy Tamás, 1660. jan. 21-én Macripodari Jáczint püspökök királyi oltalomlevelet adattak maguknak erre a birtokra is.[9] Ekkortájban kezdettek ide ráczok telepedni, úgy hogy gr. Pálffy Tamás évi öt tallér adót vethetett ki rájuk.[10]

Jóllehet Csiga a püspökség régi birtokai közé tartozott, I. Lipót király 1665. jún. 25-én adománylevelet állíttatott ki reá Fodor János kállói harminczadosnak és Pap László kállói alkapitánynak. A kir. adománylevél a hódoltságon levőnek mondja a falut, melyben ráczok laknak. A leleszi conventnek kellett volna az iktatást végrehajtani, de ennek Marosjárai Bálintfi János ellenmondott.[11] A következő évben azután az egri káptalan előtt akként egyeztek ki, hogy a falu fele legyen a Bálintfié.[12] Azonban Fodor és Pap a faluból befolyó egész jövedelmet maguknak tartották meg s Bálintfinak nem juttattak semmit sem. Ez tehát az egri káptalan útján megintette őket, hogy a csigai felerész után járó jövedelmet adják ki.[13]

1686-ban újra elpusztult; lakosságát szétverték a tatárok. Ugy hogy mikor 1700-ban a marosi szerb határőrvidéket berendezték, Nagylakkal együtt e puszta is ebbe kebeleztetett be.[14] Dolny István püspök ugyan nem hagyta a maga ősi igazát; Kollonics Lipót bíbornokkal is ajánlólevelet iratott 1702. júl. 26-án, melyben ez mint a Maros innenső partján levő pusztát a püspöknek ajánlotta odaítélni.[15] A neoacquistica commissio

1702. augusztus 8-án *Csiska* puszta tizedét is átadta a csanádi püspöknek,[16] — de csak papiroson, mert a valóságban a szerbek bírták.

Határőrvidéki puszta maradt Csiga egészen 1741-ig. Nem is lehetett más, mert hiszen Nagylakhoz tartozott. Ennek határát gyarapította a visszakebelezés után is,[17] azzal a különbséggel, hogy 1751-től kezdve a marosi vagy aradi uradalomhoz tartozott.[18] 1767-ben a kincstári uradalom elszakasztotta Nagylaktól s megkisérlette bele német jövevényeket telepíteni. Jött is ide néhány család; de ezek egy részét az egészségtelen éghajlat tizedelte meg, másik része meg ennek következtében elpályázott. A magas kincstár a települést akként akarta előmozdítani, hogy templom és iskola helyett — kocsmát építtetett, még pedig elég nagy költséggel, mert a szilárd épület 1847 frt $39^2/_8$ krt emésztett föl. Csiga azután megint puszta maradt s ettől fogva Palotához tartozott; a kocsma meg ott állott a pusztaságban s 1774. decz. 11-én azon sopánkodott az uradalmi tiszttartó, hogy ha használatlanul hever, össze fog omlani.[19] — Csiga ma már egyszerű dűlő Csanád-Palota határában.[20]

Egyházi multjáról azon az egy adaton kívül, hogy benne 1231-ben szent Mártonnak szentelt templom állott, mit sem tudunk. Ma Cs.-Palota fiókja.

[1] *Árp. új okm.* XI. 220. — [2] *Dl.* 8689. — [3] *Dic. l.* — [4] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [5] *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. — [6] *Protoc. Mich. Barsi* 58. — [7] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. — [8] *Egri kápt. lt.* AB. 429. — [9] *Lib. reg.* IX. 67. és *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 10. — [10] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [11] *Leleszi orsz. lt.* El. stat. P. 78. — [12] *Egri kápt. lt.* O. 110. — [13] *Uo.* O. 443. — [14] *Urb. et conscr.* 1750. lymbus. — [15] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [16] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 16. — [17] *Urb.* 81. 9. — [18] *Uo.* 122. 29. — [19] *Uo.* 141. 1. — [20] Pesty, *Hiv. Helyn.*

CSÓKA.

Falu.

CHAKA: 1247. *Dl.* 322. §. 5. *Árp. új okm.* VII. 243. 1256. *Erd. múz. lt.* 1284. *Árp. új okm.* IX. 385. 1285. *Dl.* 322. §. 24. 1321. *Uo.* §. 17. CHOKA: 1337. *Anjouk. okm.* III. 366. 1344. *Dl.* 322. §. 14. 1360. *Uo.* §. 20. 1469. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 7. 1508. *Dl.* 21842. 1568. 1570. *Dl.* 322. CZOKA: 1469. *Budai kápt. lt.* i. h. 1536. Oláh, *Hungaria* 74. CHYOKA: 1560. 1561. *Dic. l.* 1561. *Lib. don. palat.* I. 181. 1563. *Leleszi orsz. lt.* Acta anni 1563. fasc. 3. CHIOKA: 1564. *Dic. l.* KOKE: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. CSOCKA: 1723. *Mercy-féle térk.*

A tiszaparti Csóka mezőváros Torontál vármegyében. Régi alakja *Csaka* alighanem személynév s később, a XIV. században alakult át Csókává.

A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. 1247-ben Kelemenös bán fiáé, Pongrácz ispáné volt; a csanádi és aradi káptalan, mikor a birtokokat meghatárolta, Csóka birtokában, minden halastóival, szántóföldjeivel, kaszálóival, rétjeivel s összes haszonvételeivel együtt, melyek a falu régi és megújított határmesgyéi közt találtattak, megerősítette Pongráczot.[1] Az 1256. febr. 17-iki birtokosztály alkalmával a Kelemenösfiak kapták a falut, halastóival együtt.[2] Pongrácz fia Tamás ispán bírta 1280-ban, mikor a rabló kún csapatok feldúlták és fölégették.[3] 1285. ápr. 26-án Tamás a király előtt is bebizonyította, hogy e falu, a Csókató nevű halastóval együtt, az ő ősi birtoka.[4]

Ekkor már bizonyosan el volt pusztulva s nem is épült fel sokáig. Az 1333—35. évi pápai tizedlajstromok nem említenek benne plébániát. Egyébként Csóka a Csanád nemzetség azon birtokai közé tartozott, melyeket Róbert Károly hűtlenség czímén elvett tőle s 1321. júl. 29-én Csanád prépost közbenjárására újra visszaadott a nemzetségnek.[5] Az 1337. évi osztozkodáskor mező felőli része a Telegdi családnak, a Tisza felőli része pedig a Makófalvi családnak jutott.[6] A két család azután mindent elkövetett, hogy a falu népessége növekedjék. 1344. márcz. 28-án a Telegdiek része megszaporodott; Makófalvi Gergely fia András Csókán levő részét, mely neki és Dénes fia Pál fiainak örök osztály következtében jutott, átengedte más birtokokért Csanád érseknek és unokaöcscseinek.[7]

1360. okt. 22-én a Telegdiek megosztozkodtak birtokaikon; háromfelé osztották szét uradalmukat s Telegdi Miklós fiai, György és Miklós kapták Csókát, a halastóval és a Sula nevű mocsárral együtt.[8] Ezek maradékai közt azután apróbb darabokra ment széllyel a Telegdi-rész s idővel egyik-másik darabja idegen kezekre jutott. Így 1469. jún. 23-án, mikor a budai káptalant bevezetik Temerkény falu birtokába, csókai birtokosok: Sövényházi Albert deák özvegye, Telegdi Lőrincz özvegye és Serjéni Orros László; az elsőnek képviseletében Nagy Márton, a másodikénak Thegez Jakab s a harmadikénak Fejes Lőrincz jobbágy szerepel.[9]

A vagyonos Telegdi István, a mennyit lehetett, visszaszerzett az elidegenített javakból; 1508. május 22-én Csóka faluban levő részére is új adománylevelet kapott.[10] A XVI. század első felében jelentékenyebb helységnek kellett lennie, mert Oláh Miklós 1536-ban írt munkájában érdemesnek tartja a nevezetesebb délvidéki falvak közt felsorolni.[11] Azonban nemsokára megérezte, hogy mindakét földesura, a Telegdi és Makó család, elköltözött a vármegyéből. Jobbágysága lassanként pusztulni kezdett s 1552.. Temesvár bukása után menekült innen. Helyébe ráczok jöttek s az 1557—58. évi török defter már csak 13 lakost talál benne; ezeknek is nagy része szerb. Név szerint a következők:

Babrics Belos, Banics Gyuro, Branics Petok, Csakar Balázs, Farkas Ambrus, Halorovics Bor . . ., Koszmanovics Lázár, Lukács Fábián, Mladen Majo, Mosorovics B., Nikics Nika, Radivi Zorana, Vencsovics Petár.[12]

A király adórovója 1560-ban Csóka nevét a Maroson túl fekvő helységek közt egyszerűen csak felsorolja; az adó behajtását meg sem lehetett itt kisérleni.[13] A következő 1561. évi júl. 12-én Nádasdi Tamás nádor Telegdi Mihálytól hűtlenség czímén, minthogy «őrült dühében» János király fiához pártolt át, elvette Csókán levő részét s Kerecsényi Lászlónak adományozta.[14] Csakugyan ez évben már Földvári István adórovó Kerecsényi Lászlónak hét portáját jegyzi fel, melyek a 7 frt 70 dénár adót lefizették; ebből tíz dénárt kapott a falu birája, bizonyára azért, hogy az adót beszedte és beszállította.[15]

A Makó család utolsó férfisarjadéka, László 1563-ban készített végrendeletében Csókán való részét is nővérének, Ilonának s fiának, Szokoli Györgynek hagyományozta.[16] De

akár csak a holdban levő birtokról intézkedett volna. Kerecsényi is visszaadta Telegdi Istvánnak itteni részét, mert úgy sem vette semmi hasznát. 1564-ben az adórovó ugyan a király (a Makó családról) és Telegdi István nevén $5^1/_2$ portát meg tud még adóztatni, de Gyula elvesztésével egészen a török lett itt az úr.

A század vége felé (1582-ben) még tengődik benne négy rácz pásztor, kik juhtenyésztésből élnek; van együttvéve 1025 juhuk s köztük egy Gere Tovin nevű egymaga 506 juhot tart.[17] De ezután száz esztendőnél tovább tartó homály borul a falura. Jele, hogy végleg elpusztult s nem is éledt föl előbb, mint mikor a török félhold hatalma hanyatlani kezdett.

A zentai diadal után jó legelőit újra fölkeresték a rácz pásztorok. Letelepedtek a régi falu helyére s építgetni kezdtek viskókat is. Az 1717-iki összeírás szerint már 40 ilyen pásztorlak állott benne;[18] e szerint mintegy 200 lakosa lehetett. Az elhagyatott kis falucskát 1768. május 12-én váratlan szerencse érte; II. József N.-Kikindáról jövet Csókára érkezett s innen a zentai csata színhelyének megtekintésére, majd ismét vissza Csókára lovagolt. Csókáról azután Temesvárra utazott.[19]

A csanádi kerülethez tartozott Csókát 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték. A bécsi udvar az egykori temesvári bánság területén levő kincstári javak eladását határozván el, Csókát árverésen Marczibányi Lőrincz vette meg 95500 frtért; kikiáltási ára 82860 frtban volt megállapítva.[20] A derék földesúrnak első gondja volt, hogy a község lakosságát szaporítsa; e czélból 1782-ben magyarokat telepített ide.[21] Majd kivitte azt is, hogy a helység 1797-ben mezővárossá emeltetett.[22] 1800-ban még több magyar család is telepedett ide Tolna és Baranya vármegyéből.[23] 1806-ban s a következő években tótok is jöttek le Liptó, Gömör és Trencsén vármegyékből, de közülök számosan újra visszamentek.[24] 1808. körül a lakosság így oszlott meg: 240 szerb, 200 magyar, 60 tót, összesen 500 lélek; 1860-ban pedig a lakosok száma volt: 800 szerb, 1500 magyar, 100 tót, 50 zsidó, ez utóbbiak 1840 óta laknak itt. Az összes lakosság tehát 2450 lélekre ment.[25] Az 1890. évi népszámlálás talált itt: 2392 magyart, 34 németet, 14 tótot, 24 oláht, 862 szerbet; összesen 3330 lelket.

1860-ban a csókai uradalomhoz tartozott az 1825-ben

telepített s 30 házból állott szerződéses község *Imretelek* (Marczibányi Imréről) és az 1854-ben telepített s 91 házból álló *Lőriczfalva* (M. Lőrinczről). Ezek közül ma már csak az utóbbi él mint pusztanév.[26]

Határrészek voltak 1860-ban: Decsina zemlja, Maczahunka, Hármashalom, Nagyszík, Tálagy és Kutyerina.[27]

A régi Csóka *egyházi viszonyairól* mit sem tudunk. A mai mezőváros első lakosai, a szerbek, úgy látszik, már 1773. óta bírtak itt templommal és iskolával. A róm. katholikusok számára Marczibányi Lőrincz már 1785-ben káplánságot szerveztetett, mely 1807-ben parochiává rendszeresíttetett. A templom a szent Háromság tiszteletére 1804—1809-ben épült a Marczibányi család bőkezűségéből s 1813. június 13-án szenteltetett föl. Plébánosai voltak: 1831. Schönberger Ferencz, 1859. Dobó Miklós, 1879. Varga Ferencz, 1881. Govrik Sándor, 1885. Hoffmann János.

[1] *Dl.* 322. §. 5. *Árp. új okm.* VII. 243. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Árp. új okm.* IX. 385. — [4] *Dl.* 322. §. 24. — [5] *Uo.* §. 17. — [6] *Anjouk. okm.* III. 366. — [7] *Dl.* 322. §. 14. — [8] *Uo.* §. 20. — [9] *Budai kápl. lt.* 1. 4. 7. — [10] *Dl.* 21842. — [11] Oláh, *Hungaria* 74. — [12] *Gölling. deft.* — [13] *Dic. l.* — [14] *Lib. don. palat.* I. 181. — [15] *Dic. l.* — [16] *Leleszi orsz. lt.* — [17] *Defterek* I. 333. — [18] Szentkláray, *Százév* 21. — [19] *Uo.* 202. — [20] *Uo.* 397. 407. — [21] *Uo.* 448. — [22] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [23] *Uo.* — [24] *Uo.* — [25] *Uo.* — [26] *Uo.* — [27] *Uo.*

CSÓKÁS.

Falu.

CHOKAS: 1456. *Münch. lt.* 51. 1555. *Dic. l.* 1556. *Lib. reg.* III. 345. 1562. 1563. *Tiz. l.* 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1660. *Esztergomi főkp. lt.* 67. 8. 10. CYOKAS: 1558. 1560. *Dic. l.* CHYOKAS: 1561. *Uo.* 1563. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* 1590. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 11. CZOKAS: 1642. *Pálffy (kisebb) lt.* 1662. *Garan-szent-benedeki lt.* 62. 37. 1663. *Uo.* P. 225. CSOKÁS: 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. 1648. *Uo.* Lib. 17. fol. 117. CSOKAS: 1654. *Uo.* 67. 8. 24. 1702. *Uo.* 67. 8. 16.

Hód-Mező-Vásárhely határában, a várostól délkeletre, a mai Földeáktól északra feküdt.[1] A név kétségkívül a területén tanyázni szerető csókákról ragadt rá.

A XV. században a hódvásárhelyi uradalomhoz tartozó

puszta volt s 1456-ban Hunyadi János kapta új adomány czímével.[2] Hogyan került azután a csanádi káptalan kezére, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy a káptalan földesurasága alatt már falu volt. A káptalan pusztulása után 1555-ben Olcsárovics Demeter gyulai kapitány tette rá a kezét s 1556. szept. 6-án adománylevelet is eszközölt ki reá a királytól.[3] Fennállott e falu az 1552-iki nagy pusztulás után is; 1557—8-ban a török defterdár összesen hét házat írt benne össze. Lakosai ezek voltak: Bogdán Pável, Cseh Bálint, Fülöp András, Kalmár András, Karaguj Márton, Kocsmar Petar, Nagy Ferencz.[4] A lakosság tehát már szerbekkel volt keveredve.

Adót 1555-ben 5 frtot, 1558-ban 17 frtot fizettek. Úgy látszik, a magyarságot mindinkább háttérbe szorították a ráczok; mert 1560-ban, mikor a káptalan számára a tizedet követelték, mentesek maradtak ez alól a csókásiak, mivel ráczok voltak. 1561-ben is Olcsárovics nevén 14 porta adózott itt, összesen 15 frt 40 dénárt. 1564-ben már csak 12 porta fizetett, de öszszesen 18 frtot.[5]

Gyula eleste után fennállott még a falu. 1590-ben elismerte földesurának a csanádi püspököt s némi adót fizetett neki.[6] Sőt lakott helység volt még 1642-ben is; Damján László és Német András, kiket a csanádi alajbég a kamara pártfogásába ajánlott, itten laktak. Ezeket Jármi András, a Szegi Dócziak leányági örököse, azzal fenyegette, hogy ha emberei Csókásra kimennek, «hát az házukból kivonszák, mint az keszeget eldarabolják», hacsak a kamara valami hatalmat nem ad szegényeknek.[7]

Később valamiképen Körösszegi Hajnal István tolakodott be birtokába s halála után 1647. körül egy darabig özvegye bírta.[8] Hogy a sok zaklatástól meneküljenek, Csókás lakosai 1648-ban fölmentek Esztergomba s a káptalan előtt ünnepélyesen kinyilatkoztatták, hogy ők mindig a csanádi püspökség alá tartoztak s törvényes földesuraik mindenkor a csanádi püspökök voltak.[9] 1651-ben meg is adták évi adójokat a püspöknek: összesen két pár karmazsin csizmát.[10] Benne volt a falu neve abban az oltalomlevélben, melyet III. Ferdinánd király 1654. szept. 2-án gr. Pálffy Tamásnak adott,[11] s csakugyan neki már 8 tallért és két pár csizmát adtak évenként a csókásiak.[12] Macripodari is kieszközölte, hogy 1660. jan. 21-iki oltalomleve-

lébe a király e falut is fölvétette; de bizony két év múlva a nádor mégis eladományozta Csókást gr. Balassa Imrének.[13] Macripodari püspök törvényes vallomást kéretett 1663. febr. 4-én gr. Pálffy Tamástól arra nézve, hogy a csókásiak évi adót fizettek neki,[14] s márcz. 21-én tiltakozott a garan-szent-benedeki convent előtt az ellen, hogy gr. Balassa Csókást elfoglalja.[15] De nem ért czélt. Sőt újabb jogbitorló támadt Fodor János személyében, kit I. Lipót királynak kellett 1668. febr. 1-én eltiltani attól, hogy Csókást mint a püspökséghez rég idő óta tartozó falut zsarolni ne merészelje.[16] Fodor azután nem is bántotta a csókásiakat; de annál kiméletlenebbül zaklatta őket Balassa, ki 1679—1680-ban néhányszor katonákat is küldött rájok.[17] Hogy Csókás még ez időben lakott falu volt, a Balassa följegyzéseiből kétségtelen.[18]

De az 1686. évi tatárjárás Csókást is elsöpörte. Lakosságának romja hihetőleg Vásárhelyen vonta meg magát, mert 1700. után a csókási pusztát ez a város használta.[19] A neoacquistica commissio e puszta tizedét is kiutalta a csanádi püspöknek,[20] sőt gróf Nádasdy László 1711-ben, élete tartamára, földesúri joggal is megkapta, s már mint Makó városához tartozó pusztát utóda is hasonló kikötéssel bírta, mígnem 1746. márcz. 1-én Mária Terézia királyné örök joggal adományozta oda Csókást Stanislavich Miklósnak.

1836-ban a régi falu templomának fundamentomai még meglátszottak;[21] azonban *egyházi multjáról* semmiféle adat nem maradt reánk.

[1] A nagy katonai térképen a Sárró- és Koncz István-féle tanyák közt van feltüntetve. — [2] *Münch. lt.* 51. — [3] *Lib. reg.* III. 345. — [4] *Gött. defter.* — [5] *Dic. l.* — [6] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 11. — [7] *Pálffy (kisebb) lt.* — [8] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. — [9] *Uo.* Lib. 17. fol. 117. — [10] Oltványi, *A csanádi püsp. birt.* 11. — [11] *Lib. reg.* XI. 67. — [12] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [13] *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 37. — [14] *Esztergomi főkp. lt.* 67. 8. 11. — [15] *Gar.-sz.-ben. lt.* P. 225. — [16] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 15. — [17] *Naplókönyve* 37. 62. — [18] *Uo.* 77., hol a pusztákat és falvakat megkülönbözteti. — [19] *Esztergomi főkp. lt.* 67. 8. 27. — [20] *Uo.* 67. 8. 16. — [21] Szirbik, *Makó leírása* 60.

CSOMORKÁNY.

Város.

CHOMORKAN: 1447. *Münch. lt.* 25. 1456. *Uo.* 51. 1463. *Dl.* 15862. 1464. *Dl.* 1816. 1470. *Dl.* 16985. 1478. *Dl.* 15836. 1530. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. 1536. *Uo.* Com. Csan. 4. és 13. 1537. *Uo.* Com. Csan. 18. és 25. 1539. *Uo.* Com. Csan. 1. és 18. 1555. *Dic. l.* 1556. *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. 1560. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* THOMERKAN: 1455. *Dl.* 14942. CHYOMORKAN: 1523. *Dl.* 29650. 1558. *Lib. reg.* III. 558. CHYMORKAN: 1523. *Dl.* 29650. CYOMORKAN: 1558. *Dic. l.* CZIOMORKANY: 1559. *Urb.* 11. 41. CIOMORKAN: 1560. *Dic. l.* CHYOMORKANY: 1561. *Uo.* CHIOMORKANY: 1564. *Uo.* CHOMORKANY: 1642. *Lib. reg.* IX. 455. CSOMORKANY: 1647. *Gr. Károlyi lt.* 35. 92. CSOMORKÁNY: 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. 1682. *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 103. 1701. *Csanádi püspöki lt.* 1722. *Gróf Károlyi lt.* 36. 22. CZOMORKANY: 1663. Podhradczky, *Regesta.* 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. CZOMORKÁNY: 1667. *Harruckern lt.* AA. XVI. 5. CSOMORGAN: 1701. *Urb.* 221. 19. CSOMORKÁN: 1722. *Gr. Károlyi lt.* 35. 30.

Hód-Mező-Vásárhelytől keletre, a csomorkányi pusztán feküdt, a hol a sámsoni út mentén egykori templomának romjai ma is láthatók. A *Csomorkány* név hihetőleg a kún nyelv maradványa, mert török nyelven azt jelenti, hogy *sáros mocsár.*

Hajdan a hódvásárhelyi uradalomhoz tartozott s 1446-ban a Szekcsői Herczeg család, hamis oklevél alapján, felét követelte a Hédervariaktól.[1] De ez utóbbiaknak sem volt az uradalomhoz semmi joguk, mert azt Zsigmond király, élte utolsó éveiben, Hunyadi Jánosnak és utódainak adományozta. Innen van, hogy mikor Hunyadi János mint kormányzó írástudatlanságból megerősítette azt az egyességet, melyet Hédervári Lőrincz nádor és a Szekcsői Herczeg fiúk kötöttek, Hunyadi László, Mátyás öcscse nevében is, az országnagyok előtt 1447. április 2-án óvást emelt.[2] Csomorkány azután csakugyan a Hunyadi családé maradt.

De 1455. ápr. 24-én V. László király kanczelláriája ezt nem véve figyelembe, Csomorkányt a Harapkói Botos András két leányának adományozta.[3] Ezt az adományt bizonyára meg is semmisítette, mert 1456. május 12-én Hunyadi Jánosnak adott a falura is új adománylevelet.[4] Hunyadiról fiára, Mátyás királyra szállott, s mikor arról volt szó, hogy a király a falut el akarja adományozni, 1463. aug. 9-én Szilágyi Erzsébet az

aradi káptalan előtt ez ellen tiltakozását jelentette ki. Úgy látszik, Hangácsi Albert csanádi püspök és Lábatlan János kérték föl Csomorkányt, mert az özv. Hunyadiné tiltakozása ezek ellen irányult.[5]

Azonban sem Hangácsi, sem Lábatlan nem kapták meg a falut, hanem kettejök mellett egy harmadiknak jutott. 1464-ben a Szerbiából beköltözött Jaksics családnak adta oda a király Csomorkányt s ettőlfogva majdnem száz esztendeig ez a család volt a földesura. 1469. decz. 6. körül a Jaksics István és Demeter jobbágyai voltak Csomorkány lakosai. A mondott időben valami miatt bosszút forraltak Maróti Mátyus macsói bán szénási gazdatisztje ellen; az egész lakosság fölkerekedett, Szénásra rontott s ott olyan garázdálkodást vitt végbe, hogy a bánnak 100 frtnyi kárt okozott. A vizsgálat 1470-ben folyt s az erről szóló oklevél felsorolja az összes lakosokat, ú. m.:

Almás Márton, Barnabásfi János, Benedekfi Albert, Bikó Bereczk, Bogarasi Antal, Csák János, Csárcsány Demeter, Cserepes Balázs és Ferencz, Csikai Antal és Máté, Ércz Albert és István, Farkas Péter, Fekete Ambrus, Imre és János, Fodor Antal, Gyapjas Egyed és Gergely, Hani Mihály, Kalmár László, Kis Márton, Mátyás és Mihály, Kún Tamás, Lajos János, Mag Mátyás, Mátyásfi János és Péter, Nagy János és Márton, Nyírő Gál és Péter, Petes Albert, Orbán és Péter, Pitvaros Gergely, Sárai András és Péter, Sólyom Gellért, Szabó Balázs és Jakab, Szántó Péter, Szász Albert, Szekérjártó János, Szűz Adorján, Tót István, Mátyás és Mihály, Török Ambrus. Összesen 51 jobbágy.[6]

1523. aug. 15. körül meg Csomorkányon történt hatalmaskodás. A csanádi káptalan kopáncsi jobbágyai fegyveres kézzel törtek be a faluba s ott Jaksics Márknak Barabás Miklós nevű jobbágyát olyan csúful elverték, hogy félholtan maradt a mezőn, a hova üldözői elől menekült.[7]

Nagylaki Jaksics Márk élte utolsó éveiben azon törte a fejét, hogyan biztosíthatná az örökösödést feleségének és leányainak. Erre azt a módot gondolta ki, hogy 1530. szept. 7-én zálog czímén lekötötte nekik uradalmát, s benne Csomorkányt is.[8] Ehhez kieszközölte a János király beleegyezését, kinek 1535. decz. 21-én kelt parancsára a csanádi káptalan Jaksics Márknét Polyxéna asszonyt és leányait Csomorkány *város* birtokába ellenmondás nélkül beiktatta.[9]

Csomorkány tehát a Jaksics család alatt szép fejlődésnek indult; város lett, s vásárok tartására nyert kiváltságot.

Jaksics Márkot még halálos ágyán is nyugtalanította a gondolat, hogy feleségét és leányait unokaöcscsei nem fogják meghagyni örökségük háborítatlan uradalmában. 1536. decz. 11-én tehát magához hivatta a csanádi káptalan két kiküldött hites bizonyságát s ezek előtt ünnepélyesen kijelentette, hogy birtokait s így Csomorkányt is feleségének hagyományozza.[10] A káptalan ennélfogva 1537. jún. 14-én még egyszer beiktatta Jaksicsnét és leányait a birtokokba s ezek közt Csomorkány birtokába is.[11]

Jaksics Márk 1537-ben meghalt. A rokonok csakugyan előállottak követeléseikkel. Először 1539. május 24-én a Jaksics István leánya, Iréne Szentszávai Herczeg Mátyás özvegye jelent meg s követelte, hogy Csomorkány egész birtokából is adja ki neki Jaksics Márkné a köteles leánynegyedet; azon birtokokban pedig, melyek a leányágat is illetik, tegyenek osztályt s adja ki Polyxéna az ezekre vonatkozó levelek hiteles másolatait.[12] Mikor az özvegy ezt valahogy kielégítette, akkor Jaksics Péter fia, Demeter állott elő a követelésével; júl. 12-én mint a fiörökösek nélkül elhúnyt Márk unokaöcscse s a Jaksics-javak törvényes örököse felszólította Polyxénát, hogy többek közt Csomorkányból is ki akarja neki adni a hitbért s nászajándékot, minélfogva azt kivánta, hogy a birtokokra vonatkozó okleveleket, vagy a mi ezzel egyértelmű volt, magukat a birtokokat adja ki neki s egyszersmind szolgáltassa át azt az aranyat, ezüstöt és készpénzt, a mi Márk után maradt, hogy a leányok neveltetéséről és tisztességes kiházasításáról gondoskodhassék.[13] Azonban Demeter és két öcscse még a per folyama alatt elhalt s Polyxéna asszony benne maradt az uradalomban.

Az 1552. évi pusztulás elől a Jaksics család is elmenekült. Birtokai gazdátlanok maradtak s Csomorkányra 1555-ben Mágócsi Gáspár gyulai parancsnok tette rá a kezét. Az ez évi adórovás alkalmával innen csak 7 frtot lehetett behajtani, a mi élénken mutatja, hogy Csomorkány is nagy pusztuláson ment át.

Jaksicsné egyik leánya, Mária felesége lett Ártándi Kelemennek, ki Ferdinánd király előtt panaszt emelt, hogy neje birtokait a gyulai kapitány tartja elfoglalva, minélfogva a király 1556. jan. 26-án megparancsolta Mágócsinak, hogy Csomorkányt is adja vissza Ártándinak, a többi birtokokkal együtt.[14] 1558-ban a Gyulára kiküldött kir. biztosok Csomorkányon 31 köböl árpa

hátralékot találtak, melylyel az itteni jobbágyok Gyula várának kilenczed fejében maradtak adósai.[15]

A törökök is összeiratták 1558-ban Csomorkányt s összesen 26 házat számláltak meg benne, melyet ugyan egészen más nevű, de még csupa magyar jobbágyok laktak.[16] Ugyanez évben Gyulára is beszállították az adót, összesen 34 frtot.[17]

A Jaksics-lányok azonban és férjeik hűtlenség bűnébe estek, s Ferdinánd 1558. decz. 12-én a csanádvármegyei Csomorkány falut, mely Nagylaki és Fellaki Jaksics Márk és János magtalan halálával szállott a koronára, Szula Boldizsárnak, Vizkeleti Jakabnak és Gaál Andrásnak adományozta.[18] De a mikor özv. Dóczi Miklósné Jaksics Erzsébet visszapártolt, a kanczellária megsemmisítette ezt az adománylevelet, mert 1560. óta Csomorkány az özvegynek és Zeleméri Lászlónak, a Jaksics Skolasztika férjének birtokában van. Mindkettejöknek együttvéve 34 adófizető portájuk volt itt s ezeknek adója tett összen 37 frt 90 dénárt. Két porta el volt pusztulva.[19]

Azonban hogy Csomorkány nemcsak épen ennyi házból állott, hanem jóval többől, az kitűnik abból az osztozkodásból, melyet kétségkívül ez évben özv. Dócziné és Zeleméri Lászlóné fogott birák előtt létesítettek. E szerint Csomorkány *városán* (ekkor is annak mondják) így osztoztak meg: Jaksics Skolasztika Zeleméri Lászlóné kapott 57 jobbágyot, három zsellért, Jaksics Erzsébet özv. Dócziné pedig 35 jobbágyot. Az osztálylevél a jobbágyokat névszerint is felsorolja s ezek közt Szűcs Györgyről, Varga Antalról és Jánosról, kik Zelemérinének jutottak, az van mondva, hogy «nagyon gazdagok» (valde divites).[20] Csomorkány város lakossága ekkor 3—400 lélekből állhatott. Nem sokkal volt tehát kisebb, mint az akkori Vásárhely.

Hogy a város elég szépen gyarapodott e zaklatott évtizedben is, azt bizonyítja az 1561. évi adóösszeírás, mely özv. Dócziné nevén 31 portát 34 frt 10 dénárral, Zeleméri László nevén 28 portát 30 frt 80 dénárral adóztat meg.[21] Dócziné 1563. május 6-án birtokaira, s ezek közt Csomorkányra is, új adománylevelet eszközölt ki, minthogy régi levelei a zivataros években veszendőbe mentek.[22] Bizonyára azt hitte, hogy javait maradékai is nyugodtan fogják birtokolni.

De következett Gyula bukása 1566-ban, mely Csomorkány lakosságát is végleg a török iga alá juttatta. Ezt még csak elbírta

volna valahogy; azonban az 1596. évi tatárdúlás végromlást hozott reá. Elpusztult tökéletesen, de annyira, hogy soha többé föl nem épült. Életben maradt lakosai bizonyára Vásárhelyen vonták meg magukat.

Közel ötven esztendeig nem is hallunk Csomorkányról semmit. A mint azonban a magyar király hatalma Csanád vármegyében újra erősödni kezdett, akadtak reá pályázók. Turóczi István, Csanádi János és Jakus János kérték föl a királytól, ki 1642. nov. 7-én oda adományozta nekik.[23] A kir. adománylevél Csongrád vármegyében fekvőnek s pusztának mondja. Úgy látszik, Széll Mihály, Zólyomi György, Török Bálint és Kovács János szendrői vitézeknek is fájt rá a foguk, mert az említett adományosok 1647. decz. 12-én az egri káptalan előtt óvást tettek az ellen, hogy Csomorkányt a szendrőiek a királytól fölkérjék vagy épen abba magukat beiktattassák.[24] Az adományosok közül Jakus János néhány év mulva örökösök nélkül meghalt; csomorkányi részét Vesselényi Ferencz nádor 1655. márcz. 24-én Básti Jánosnak adományozta s abba ezt a jászói convent jún. 9-én Szendrőn ellenmondás nélkül be is vezette.[25]

Ezek az adományosok azonban távol laktak s nem igen nézhettek utána a pusztának. Mi sem volt természetesebb, mint hogy a parlagon heverő területet a vásárhelyiek vették használatba s rajta barmaikat legeltették. Innen van, hogy Csanádi István és utódai jóformán évről-évre tiltakoznak az ellen, hogy a vásárhelyiek az ő pusztájokat élik.[26]

Básti János 1682. május 4-én Csomorkányon levő jussát elzálogosította 50 magyari forintokban és egy pár karmazsin csizmában vásárhelyi öregebbik Kincses Andrásnak s fiainak Istvánnak, Jánosnak és Andrásnak.[27] De örökösei alighanem keveslették a zálogösszeget, mert visszaváltották birtokrészöket s Csanádi István maradékaival szövetkezve, Básti György és László az egész csomorkányi pusztát a vásárhelyi nemes Török családnak 200 frtért zálogosították el.[28] Ezért olvassuk egy 1700. körül kelt iratban, hogy az egész Csomorkányt vásárhelyiek bírják.[29]

A neoacquistica commissio 1702. aug. 8-án Csomorkány puszta tizedét is kiutalta a csanádi püspök részére;[30] 1711-ben pedig ideiglenes adományul kapta gr. Nádasdy László püspök, úgy hogy a tizedet a vásárhelyieknek pénzben kellett tőle

megváltaniok.[31] 1775-ben gr. Károlyi Antal 5000 frttal megváltván Básti Pálnak és Sámuelnek e pusztához való jogát,[32] ez időtől fogva a gróf Károlyi család kizárólagos birtokát képezte.

Csomorkány *egyházi multjáról* nagyon keveset tudunk. Egykori templomának falai az északi és déli oldalon, mintegy 4—6 méter magasságban, meglehetős épségben maradtak fenn s a sikságon messze ellátszanak. Az egyszerű formájú, egyszentélyű, félkör-alakú apsisos román templom alighanem a XIV. század közepén épült.[33] Papjai közül egyetlenegyet sem ismerünk; de az a Csomorkányi Mátyás, ki 1522-ben Csaholi Ferencz püspök káplánja volt, mindenesetre innen származott. Csomorkány városában a XVI. században a csanádi nagyprépost szedte a tizedet; 1562-ben a báránytized 18 darabra ment.[34] Valószinű, hogy a lakosok ekkortájt már reformátusok voltak s mint ilyenek olvadtak bele Vásárhely lakosságába.

[1] *Dl.* 1816. — [2] *Münch. lt.* 25. — [3] *Dl.* 14942. — [4] *Münch. lt.* 51. — [5] *Dl.* 15862. — [6] *Dl.* 16985. — [7] *Dl.* 29650. — [8] *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 11. — [9] *Uo.* Com. Csan. 13. — [10] *Uo.* Com. Csan. 4. — [11] *Uo.* Com. Csan. 18. — [12] *Uo.* — [13] *Uo.* Com. Csan. 1. — [14] *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. — [15] *Urb.* 76. 1. — [16] *Götting. defter.* — [17] *Dic. l.* — [18] *Lib. reg.* III. 558. — [19] *Dic. l.* — [20] *NRA.* 759. 43. — [21] *Dic. l.* — [22] *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. — [23] *Lib. reg.* IX. 455. — [24] *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 92. — [25] *Br. Harruckern lt.* V. 41. — [26] Így 1668. ápr. 11., 1669. jan. 3., 1672. ápr. 6., 1685. ápr. 15., mindannyiszor a Csongráddal egyesítve volt Borsod vármegye törvényszékén. *Gr. Károlyi cs. lt.* 137. 22. — [27] *Uo.* 35. 103. — [28] *Urb.* 221. 19. — [29] *Károlyi lt.* 36. 22. — [30] *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [31] *Gr. Károlyi lt.* 36. 84. — [32] *Uo.* 35. 26. — [33] *Archaeol. Értesítő* 1894. 135. — [34] *Tiz. l.*

CSORVÁSEGYHÁZA.

Falu

CHORVASEGHAZA: 1466. *Dl.* 16298.

Orosházától délnyugatra feküdt s 1466-ban, a mikor Teleki Varjas János és Bizerei János mint Monyorós-Fecskés tartozékát kapják, puszta. Mikor és mily körülmények közt lett pusztává, nem tudjuk. Nincsen is reá több adatunk.

CSÖG.

Falu.

CHWG: 1456. *Sztáray-okl.* II. 534. CHENK: 1555. *Dic. l.* CEK: 1560. *Uo.* CHYEOGH: 1561. *Uo.* CHYEGH: 1564. *Uo.* CSOK: 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. CSYÖGH: 1653. *Uo.* 67. 8. 20. CHÖGH: 1654. *Lib. reg.* IX. 67. CHÖG: 1660. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 10. CHOGH: 1663. *Uo.* 67. 8. 11. CZOK: 1701. *Doc. eccl.* 14. 11. CSÖK: 1702. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16. *Csanádi püsp. lt.* B. 14.

Kis falucska Apátfalva, Szecse, Belesz és Bökényfalva közt. A *csög* szó régi nyelvünkben a fa bogát, csomóját jelentette, s a mit ma *ágas-bogas*nak mondunk, az hajdan *csögös-bogas* volt. E szerint helységünk mindenesetre a környékén szanaszét heverő fatönkökről vette nevét.

A XV. század közepén merül fel s ekkori birtokosa Csögi Bálint, ki családjának utolsó férfisarjadéka volt. 1455. körül meghalt s magva szakadván, V. László király a falut még azon évi júl. 15-én Serjéni Orros Mihálynak s Székelyszegi Farkas Pálnak adományozta, s megparancsolta az aradi káptalannak, hogy a nevezetteket iktassa be.[1] De a csanádi káptalan ellenmondott s pör lett a dologból, a mely úgy látszik, a káptalan javára dőlt el. Ezt onnan lehet következtetnünk, hogy a XVI. századi adólajstromokban, pl. 1561. és 1564-ben, a mikor a káptalan már megszünt volt, a püspökének mondják az adórovók; itt a püspök a káptalant képviselte.

Az 1552-iki török hadjárat elsöpörte ezt a falut is. 1555., 1560. és 1561-ben pusztultnak mondják az adólajstromok. 1564-ben talán újra költözött bele egy-két jobbágy, mert ekkor a dicátor azt mondja a faluról, hogy nem jelentek meg az összeíráson.[2] Gyula vár bukását azonban nem élte túl; elpusztult végleg s puszta maradt az egész török korszakban.

Mint puszta földet 1647. körül a szecsei lakosok használták s rajta szénát gyűjtöttek.[3] Benne van az egykori Csög falu neve gróf Pálffy Tamás 1653. május 15-iki hódoltató[4] s a királytól nyert 1654. szept. 2-iki oltalomlevelében,[5] valamint a Macripodari számára 1660. jan. 21-én adott kir. oltalomlevélben is,[6] de inkább csak a jogfentartás szempontjából. Mert 1700. körül

egy jegyzék, mely a csanádi püspökséghez tartozó falvakat elősorolja, megvallja, hogy holfekvése ismeretlen.[7] A Kollonics bíbornok 1702. júl. 26-iki ajánlóleveléhez mellékelt lajstrom is felsorolja s a neoacquistica commissio 1702. aug. 8-án oda is ítéli tizedét Dolny István püspöknek,[8] de Csög ekkor már mint puszta sem létezett. Hiába keressük ma is Apátfalva határában; a neve sem él már.

[1] *Sztáray-okl.* II. 534. — [2] *Dic l.* — [3] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [4] *Uo.* 67. 8. 20. — [5] *Lib. reg.* IX. 67. — [6] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 10. — [7] Czök nescitur. *Uo.* 67. 8. 27. — [8] *Uo.* 67. 8. 16.

CSÜCSKÖD.

Falu.

CHUCHKUD: 1247. *Dl.* 322. §. 5. CHYCHKUD: 1408. *Múz. lt.* CHYCHKED: 1446. *Uo.* 1450. *Dl.* 29489. 1454. Pesty, *Hivat. Helyn.* 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. s 11. 1480. *Dl.* 18370. 1519. *Budai protoc.* 727. sz. 505. 1562. *NRA.* 822. 15. CHYCZKED: 1451. *Dl.* 14443. 1453. *Dl.* 30828. 1460. *Galgóczi lt.* 96. 1. 2. 1468. *Dl.* 16703. 1498. *Dl.* 20703. CHICZKED: 1451. *Dl.* 14443. CHWCZKED: 1453. *Dl.* 14760. CHYCHKEWD: 1472. *Dl.* 17289. CZICHKE: 1484. *Dl.* 18974. CHYTHKED: 1539. *Hazai okm.* V. 439. CSECSKÉD (?): 1560. Hornyik, *Pusztaszer* 134. CZISKOD: 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. KISKEŐD: 1700. *Uo.* 67. 8. 27. KISKÖD: 1702. *Uo.* 67. 8. 16.

A mai Szerb-Csanádtól nyugatra, a Csicsket-major helyén feküdt. Még mintegy emberöltővel ezelőtt Szerb-Csanád határában megvolt a *Csicskét* nevű erdőrész.[1] S Csücsköd falu valóban onnan vette a nevét, mert a palotai erdő csücskén feküdt.

Hajdan a Csanád nemzetség egyik faluja volt, melyet 1247-ben Pongrácz ispán Izsákkal és Ugoddal közösen bírt.[2] Mikor került a nemzetség kezéről kisebb nemesek birtokába, nem tudjuk. Már 1408. jún. 14-én Csücsködi Dénes, Péter és Miklós kir. emberekkel találkozunk, kiknek e faluban nemesi kúriájok volt.[3] 1446-ban Imre és Jakab,[4] 1450-ben Mátyás és Pál szerepelnek[5] mint kijelölt kir. emberek. Ez utóbbi évben a Csücsködieken kívül Csücsködön lakó nemesek a Novák, Kalacsai és Szabó családbeliek,[6] kik talán házasság, de az is lehet, hogy vétel útján jutottak itt birtokrészekhez.

Annyi bizonyos, hogy a Csücsködi család a XV. század közepén elszegényedik. Úgy látszik, egyik-másik tagja ekkor költözött át a Maros északi oldalára; 1468-ban péld. János, Mihály és András Földváron voltak birtokosok.[7] Csücsködön új család 1460-ban a Tompa család, melynek egyik tagja, Domokos kir. embernek is van jelölve.[8] 1472-ben Teleki Varjasi Jánosnak és Tércsi Lászlónak is van itten része.[9] Néhány év múlva meg Muronyi Konya Demeter zálogjogon birtokol Csücsködön; 1479. márcz. 25-én özvegye Szajáni Posztós Agatha ezt a részt is örök alamizsnaképen a budai káptalannak adományozza,[10] melybe ezt a kői káptalan júl. 29-én ellenmondás nélkül beiktatja.[11] 1484-ben Peterdi Jánosnak is van itt nemesi kúriája, mert egyik jobbágyát, midőn Bessenyőről Csücsködre, ura házába iparkodott, a bessenyői nemesek útonállók módjára kifosztották.[12]

Özv. Konya Demeternén kívül e családból Lukács is birtokos volt Csücsködön. 1519. decz. 4-én, mikor épen Pest városában időzött, megjelent a budai káptalan előtt s Csücsködön levő részét leányának, Potencziána asszonynak, Ládonyi Miklós feleségének, előbb Sülyi Etelei Mihály özvegyének adományozta.[13] Ezt a birtokrészt Berlői Gergely gondozta s Ládonyi Miklós, felesége beleegyezésével, 1539. márcz. 18-án, tetszése tartamára, továbbra is az ő használatára bocsátotta.[14]

A XVI. század második felében Csücsköd az Osztopáni Balassa család birtokába került. E család már 1469-ben kezdett szerezni Csanád vármegyében.[15] Pál szerezte meg Csücsködöt s itt is lakott, Bálint meg Oroszlánoson élt; 1562. jan. 16-án Kerecsényi László iktatásán nemcsak kir. emberül vannak jelölve, hanem mint szomszédok is megjelennek.[16] Ők ekkor Gyulán tartózkodnak, mert birtokaik 1552. óta a török hódoltság alatt vannak.

Csücsköd is ekkortájt lett pusztává; már a XVI. századi adólajstromok nem említik. Puszta telek volt 1647-ben is,[17] s lassanként neve is eltorzult. 1701. júl. 20-án a csanádi püspökség javainak azon jegyzékében, melyet Füleki Pál püspöki megbízott a budai kamarai igazgatósághoz nyújtott be, a betűrendben Csókás és Dálegyház közt van felsorolva *Kiskeöd*, a mi nyilvánvalólag nem más, mint Csücsköd.[18] Kollonics bíbornok 1702. júl. 26-iki jegyzékében ugyane néven mint puszta van meg-

említve.[19] Utóljára szintén Kisköd néven 1702. aug. 8-án a neoacquistica commissio ítéli oda Dolny István püspöknek,[20] ki azonban e pusztának mint bánsági területen fekvőnek semmi hasznát sem vehette. Innentől fogva nem is szerepel többé.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 322. §. 5. — [3] *Múz. lt.* — [4] *Uo.* — [5] *Dl.* 29489. — [6] *Uo.* — [7] *Dl.* 16703. — [8] *Galgóczi lt.* 96. 1. 2. — [9] *Dl.* 17289. — [10] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 11. — [11] *Uo.* 1. 4. 10. — [12] *Dl.* 18974. — [13] *Budai kápt. prot.* 727. sz. 505. l. — [14] *Hazai okm.* V. 439. — [15] *Századok* 1877. Pozs. kiránd. 108. — [16] *NRA.* 822. 15. — [17] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [18] *Doc. eccl.* 14. 10. — [19] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [20] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16.

DÁLEGYHÁZ.

Falu.

DALEGYHAZ: 1555. *Dic. l.* 1556. *Lib. reg.* III. 345. 1560. 1563. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* 1590. *Esztergomi főkpt. lt* 67. 8. 11. 1653. *Uo.* 67 8. 20. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1702. *Csanádi püsp. lt.* DALEGHAZ: 1558. *Dic. l.* 1559. *NRA.* 1763. 43. 1560. *Dic. l.* 1629. Oltványi, *A csan. püsp. birt.* 10. DAAL EGYHAZ: 1561. *Dic. l.* DALEGYHAZA: 1562. *Tiz. l.* 1653. *Egri kápt. lt.* AB. 248. 1680. *Gr. Balassa I. napl.* DALEGYHÁZA: 1646. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. 1653. *Múz. kézir.* fol. lat. 3477. 240. DÁLEGYHÁZ: 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. *Uo.* 67. 8. 11. DALEGHÁZA: 1653. *Egri kápt. lt.* AB. 247. DALEGYHAS: 1659. *Csan. püsp. lt.* B. 11. DELEGHAZ: 1660. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 10. DAALEGYHÁZA, DAALEGYHAZA: 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 36. DAÁLEGYHÁZA: 1663. *Uo.* P. 225 DÁLEGYHAZ: 1663. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8 11. DÁLEGYHÁZA, DÁL EGJHAZA, DAL EGYHÁZA: 1679. 1680. *Gr. Balassa I. napl.* DELEGYHAZ: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. DÁL: 1702. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16.

Makótól keletre, a királyhegyesi puszta és Makó közt feküdt, hol a dáli csárda körül ma is láthatók az egykori falu nyomai. Dál nevű régi birtokosról vehette nevét.

A XVI. század közepén, a mikortól történetének fonalát fölvehetjük, a csanádi káptalan faluja volt. 1550-ben a török nemcsak a káptalant semmisítette meg, hanem birtokait is alaposan elpusztította. A virágzó Dálegyház is megsínylette a rabló hadjáratokat s népessége igen megfogyatkozott. Mint gazdátlan falut Olcsárovics Demeter gyulai kapitány már 1555-ben lefoglalta; jobbágyai ekkor mindössze 5 frt adót tudtak lefizetni.[1]

Nemsokára ezután kir. adománylevelet eszközölt ki reá Olcsárovics; 1556. szept. 6-án Ferdinánd király, tetszése tartamára, neki adományozta.[2] A török 1557—58-ban írta össze lakosait, szám szerint tizenkettőt, ú. m.:

Daru Benedek, Elgyes István, Erdeli Balázs, Gaszta Péter, György Lukács s Péter, Ihász Fábián s Tamás, Kálmán Antal, Karikás Balázs, Nagy Balázs és Vörös Balázs.[3]

Azután valamennyire újra kezdte magát Dálegyház összeszedni. 1558-ban már 15 frt adót szállított be Gyulára. 1559-ben Ihász Tamás volt a bírája s Olcsárovics kezéhez úgy az első, mint a második félévi rovás fejében kétízben 14 frt 40 dénárt tudott átadni.[4] 1560-ban 14 porta fizetett 15 frt 40 drt, de 1561-ben újra esés mutatkozik, mert 10 porta után csak 11 forint folyt be. 1564-ben kedvezőbb lett az arány; 16 porta fizetett 24 frtot.[5]

Átélte valahogy a Gyula elestét követő szomorú éveket; még 1590-ben lefizette a Szegedi Pál püspök követelte adót.[6] Azonban az 1596. évi tatárdúlás pusztaságot csinált belőle. Puszta maradt azután az egész XVII. századon át, sőt később is. 1647. körül területét Bakai István tartotta elfoglalva,[7] jóllehet ekkor már voltak jogszerű birtokosai is. Ugyanis III. Ferdinánd király meg akarván jutalmazni szendrei vitézei: Kovács János, Széll Mihály, Zólyomi György és Török Bálint szolgálatait, 1646. decz. 5-én többek közt Dálegyház pusztát is nekik adományozta.[8] Széll Mihály 1653-ban zálog czímén magához váltotta a Zólyomi György részét, de mikor ez ellen társai, s név szerint Török Bálint tiltakoztak, Zólyomi visszavonta a Széll Mihály javára tett bevallást.[9]

Abban az időtájban, mikor ezek így patvarkodtak, 1653. május 15-én jelent meg a gróf Pálffy Tamás püspök hódoltató proclamatiója, melyben ott volt Dálegyház neve is.[10] 1654. szept. 2-án nyert kir. oltalomlevele szintén kiterjedt Dálegyházra,[11] úgy hogy Török Bálintnak tiltakoznia kellett az ellen, hogy gróf Pálffy az ő Dálegyház pusztáját elfoglalja.[12] Ez azonban mit sem használt, mert Pálffy Mező-Kopáncscsal együtt ezt a pusztát is haszonbérbe adta a makóiaknak évi 70 tallér bérért.[13] Benne van a puszta neve a Macripodari Jáczint püspök részére 1660. jan. 21-én kiállított kir. oltalomlevélben is.[14]

Mind ennek daczára Vesselényi Ferencz nádor 1662-ben

gr. Balassa Imrének adományozta Dálegyházat s ebbe a garan-szent-benedeki convent be is iktatta őt.[15] Macripodari 1663-ban tiltakozott ugyan e foglalás ellen,[16] s a nádor meg is semmisítette a Balassának adott donatiót, de azért ez azután is csak fentartotta rá a jogát.[17]

Az 1700. körül szerkesztett püspöki birtoklajstromok mindig fölemlítik e pusztát, s benne van abban a jegyzékben is, melyet ajánlásával 1702. július 26-án Kollonics bíbornok a neoacquistica commissióhoz küldött.[18] E bizottság 1702. aug. 8-án csakugyan oda ítélte Dál puszta tizedét is a csanádi püspök nek.[19] 1711-ben gróf Nádasdy László a többi makói pusztákkal Dált is megkapta élte tartamára s 1713. óta a makaiak csakugyan bért fizettek neki e puszta után is.[20] 1751. aug. 24-én Wagreini gróf Engl Ferencz Antal püspök örökös adományul kapta meg.[21]

Egyháztörténeti viszonyairól nem sok adatunk van. Hogy temploma volt, azt neve is elárulja. Az egyházi tizedet, legalább a káptalan feloszlása után, a püspöknek szolgáltatta be, de azt az 1560—63. években Olcsárovics Demeter szedte föl.[22]

[1] *Dic. l.* — [2] *Lib. reg.* III. 345. — [3] *Gölling. defter.* — [4] *NRA.* 1763. 43. — [5] *Dic. l.* — [6] *Esztergomi főkpt. lt.* 67. 8. 11. — [7] *Uo.* 67. 8. 25. — [8] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. — [9] *Egri kápt. lt.* AB. 247. 248. — [10] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 20. — [11] *Lib. reg.* IX. 67. — [12] *Múz. kézir.* fol. lat. 3477. 241. l. — [13] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [14] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 10. — [15] *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 36. — [16] *Uo.* P. 225. — [17] *Gr. Balassa I. naplókönyve.* — [18] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [19] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16. — [20] *Makó város lt.* — [21] *Coll. eccl.* V. 442. — [22] *Tiz. l.*

DAMJÁNFALVA.

Falu.

Damyanfalwa: 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. és 11. (Hibásan: Damijanfalw *Tört. Tár* 1863. 28. és Damyanffalua *Hevenessi-gyűjt.* XIV. 93.). Domyanfalwa: 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. (Hibásan: Donyanffalva és Domyánffalva: *Tört. Tár* 1863. 131—132. Domyanffalva: *Hevenessi-gyűjt.* XIV. 112.)

A torontálvármegyei Zsombolyától északra, a vármegye határszélén feküdt. XIV. vagy XV. századi telepítvény lehet. Ki az a Damján, a kiről elnevezték, nem tudjuk.

Özv. Muronyi Konya Demeterné, Szajáni Posztós Agatha asszony 1479. márczius 25-én Országh Mihály nádor előtt, még egy csomó csanádvármegyei faluban levő birtokrészeivel együtt, itteni részét is a budai káptalannak adományozta örök alamizsnaképen,[1] s ezt, királyi parancsolatra, a kői káptalan ellenmondás nélkül beiktatta e birtokrészbe.[2] Hihetőleg birtokosa is maradt e káptalan a mohácsi vészig. Kik bírták a falu többi részeit, nem maradt fenn emlékezete. Magát e falut a török előnyomulása enyésztette el.

[1] *Budai kápt. lt.* Capsa 1. fasc. 4. nro. 11. — [2] *Uo.* nro 10.

DARÓCZ.

Falu.

Darocz: 1451. *Dl.* 14443. 1453. *Dl.* 30828.

Két tanúkihallgatás alkalmával említik. 1451-ben Daróczi Péter szerepel;[1] egy három év múlva kiállított, de már erősen elrongyolódott tanúszedési iraton csak annyi látszik, hogy: «... procurator nobilium de Darocz, commetaneorum scilicet de Kysgyala» (a Kis-Gyálával határos Darócz falu nemeseinek ügyvéde).[2] E szerint ez a falu a mai torontálm. Gyála szomszédságában feküdt; de hogy mióta és meddig birtokoltak itt a

Daróczìak, nem tudjuk, mert sem őket, sem a falut többé sohasem hozzák szóba az oklevelek.

Darócz nevű falu több is van hazánk területén; mindezek a királyi sólymosokról, a középkorban *dravcz*okról,[3] vették nevöket.

[1] *Dl.* 14443. — [2] *Dl.* 30828. — [3] *Árp. új okm.* VIII. 20. István ifjabb király mondja 1270. körül: «populi nostri, qui *drawc* vulgo dicuntur».

DEBELYHÁT.

Falu.

Debelyhath: 1562. *NRA.* 822. 15.

Tisza-Hegyestől északra, Hodics-Jázova községtől keletre Torontál vármegyében ma is megvan a *Debeli-hát* puszta. 1561. júl. 2-án I. Ferdinánd király e falut, több más Csanád vármegyébe sorozott falvakkal együtt, melyek Berekszói Hagymási Kristóf hűtlenségével szállottak a koronára, Kerecsényi Lászlónak adományozta. A következő év január 16-án az egri káptalan Gyula városában ellenmondás nélkül iktatta be e falu birtokába Kerecsényit.[1] Többé a neve nem fordul elő; hihetőleg már a török hódítás kezdetén elpusztult.

[1] *NRA.* 822. 15. Az oklevél, melynek erejével Kerecsényi László a királytól nagyszámú birtokokat kap, többek közt megismertet bennünket az egykor híres-neves Berekszói Hagymási család birtokaival. Ezeket a következő rendben sorolja elő: «totales possessiones *Nagygalad*, *Rewgalad*, *Kewkend*, *Walhalom*, *Debelyhath*, *Fywzes* et *Hegyes* ac portionem possessionariam in possessione *Zenthewlth* vocata omnino in Chanadiensi, necnon totales similiter possessiones *Bogaros*, *Pakaz*, *Bylled*, *Pechkerek*, *Berekzo*, *Waya*, *Zylas*, *Pazmad* in Themesiensi ac *Bathka* in Chongradiensi comitatibus existentes». A harmadik helyen említett *Kökénd* a mai Nagy-Kikinda; az utána következő *Válhalom* (eredetileg *Vámhalom*) emlékét pedig a N.-Kikindától nyugatra eső *Valom bara* mocsár őrzi.

DEDEMSZÖG.

Falu.

DEDEMZUG: 1256. *Erd. múz. lt.* DEDENZEGE: 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. DEDEMSZEG: 1558. *Dic. l.* DEDEMZEGH: 1559. *NRA.* 1763. 43. 1560. *Tiz. l.* 1561. *Dic. l.* 1561. *Urb.* 68. 37. 1562. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* DEDEMZEG: 1563. *Leleszi orsz. lt.* Act. anni 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. DEDENZEGH: 1583. *Leleszi orsz. lt.* Prot. 28. fol. 284. DEDINSZEGH: 1600. *NRA.* 1734. 37. 1656. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. A. 6. 17. DEDENSEGH: 1601. *NRA.* 938. 23. BEDEMSZEG: 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. DEDEMSZÖGH: 1655. *Lib. don. pal.* V. 21. DEDINSZÖGH: 1662. 1663. *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 35. és P. 225. DEDINYSZEGH: 1671. *Urb.* 6. 58. DEDIMSZÖG: 1679. 1680. *Gr. Balassa I. naplók.* 11. 37. 63. 72. 77. DEDEMSZEGH: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. DÉDEMSZEGH: 1746. *Uo.* C. 13.

«Dédényszög most szántóföld túl a Maroson, Makóval általellenben Torontál vármegyében, Zombor alatt, s ugyancsak a zombori határhoz tartozik», — úgymond 1836-ban Makó város történetírója.[1]

Dedem szöge annyit jelentett hajdan, mint *Dedem szigete* s ez elnevezés előrésze alighanem csak olyan régi szláv szó (személynév), mint Makó legelső neve, Velnök.

A falu különben a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Megvolt már 1256-ban, a mikor a Vaffafiaknak jutott osztályrészül.[2] Övék maradt 1337-ben is, mert ekkor egészen Makófalvi Dénes és Pál fiai kapták.[3] Ez a család bírta azután szakadatlanul, jóllehet a török időkig nincs is róla adatunk. A temesvári defterdár 1557—58-ban 14 házat írt benne össze s a következő jobbágyokat vette számon:

Belics András, Csóka Lukács, Fülep Márton, Kős Gáspár, Nagy Orbán, Orbán Bálint, Petős István, Radovan Gerek, Somodi Mihály, Sorbán Pál, Sovány Balázs, Sökle Mihály, Szőnyi mester, Tót András.[4]

1558-ban minden jobbágy lefizeti a rovást; összesen tehát 14 frtot szállítanak be Gyulára.[5] A következő évben nemcsak hogy lefizetik mind a két félévi adót, egyszer-egyszer 15 frt 40 dénárt, hanem a földesuruknak járó censust is behajtják rajtuk. Kitett ez összesen 18 frtot, s ennek felét sz. Györgykor, másik felét sz. Mihálykor tartoztak fizetni. A gyulai parancsnok tiszttartója, Kölesdi György ezeken kívül még egy pár csizmát

1 frt 10 dr értékben, három véka búzát és széna fejében 5 frtot csikart ki tőlük.[6]

1561-ig a falu Gyula várához volt foglalva; de ez évben a király törvényes birtokosának, Makó Lászlónak visszaadatni rendelte.[7] Ettőlfogva az adólajstromok Makó Lászlót mondják földesúrnak. Dedemszög különben lassan gyarapodni kezdett; 1561-ben már 17 portája adózott. Makó László 1563-ban alkotott végrendeletében e faluját Bessenyődi Andrásnak hagyományozta «régtül fogva hűséges szolgálatiért».[8] Ennek azonban neszét vette Makó Ilona, a László nővére, s fia nevében is tiltakozott az ellen, hogy bátyja e falut elidegenítse.[9]

Azonban sem Bessenyődi, sem Makó Ilona nem jutott a falu birtokába. János Zsigmond 1563. aug. 10-én a Makó László minden birtokaival együtt Dedemszögöt is Nopsiczi Varkocs Tamásnak adományozta.[10] A falu ezután is haladt a gyarapodás utján; 1564-ben ugyanis már 19½ adóköteles portája volt.[11]

A török világban a Telegdiek is tartottak hozzá jogot. Úgy látszik, Rákóczi Zsigmond szendrői lovaskapitány kérte föl a királytól Dedemszögöt, mert 1583-ban Telegdi János a leleszi convent előtt letiltotta őt annak elfoglalásától.[12] Majd 1600-ban lépéseket tett Szokoli Péter is, hogy a Ferdinánd királytól atyja, György számára adott királyi oltalomlevelet megerősíttesse s illetőleg Dedemszögre is új adománylevelet eszközöljön ki; a szepesi kamara ajánlatára[13] azután 1601. aug. 24-én csakugyan megkapta Rudolf királytól az új adománylevelet,[14] s 1602-ben az esztergomi káptalan által be is iktattatta magát a falu birtokába.[15] Dedemszög a valóságban már csak puszta volt; véget vetett neki az 1596. évi tatárdúlás.

Nincsen is azután róla szó sok ideig. 1647. körül a zombori lakosok használták földjét.[16] 1655. jún. 22-én mint uratlan pusztát Vesselényi Ferencz nádor oda adományozta Horváth-Kissevics György kir. titkárnak, Czorgáll Ferencznek és Csór Györgynek,[17] kiket a következő évben a garan-szent-benedeki convent be is iktatott.[18] De a Vesselényi kanczelláriája olyan tájékozatlan vala, hogy 1662-ben még egy adománylevelet állított ki e pusztára, gr. Balassa Imre részére; természetesen mikor azután Balassát a garan-szent-benedeki convent be akarta iktatni, a korábbi adományosok ennek ellenmondottak.[19] A következő 1663. márcz. 21-én Macripodari Jáczint is beadta

tiltakozását.[20] És bár Vesselényi megsemmisítette is a Balassának adott donatiót s a dévényi uradalom 1671. évi urbáriumába be is volt jegyezve, hogy Balassa e pusztából mi jövedelmet sem húzott,[21] mindazáltal ő állandóan fentartotta Dedemszöghöz való követelését.[22]

A török kiűzetése után területe beleolvadt a zombori határba. Mint zombori dűlőt említik túl a Maroson 1746-ban.[23] A mult század végén, 1786. körül állítólag magyar kertészség lett volna Dedemszög, de lakosságát a Maros gyakori kiöntései elriasztották tűzhelyeitől.[24]

Volt-e a régi Dedemszögnek *temploma és plébániája*, nem tudjuk. Mindössze annyit árulnak el kútforrásaink, hogy 1560-ban benne a püspök tizedelt; tizede kitett 9 simándi köböl búzát s $4^1/_2$ köböl árpát.[25]

[1] Szirbik, *Makó város leírása* 19. l. A makói ev. ref. egyház ltban. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Anjouk. okm.* III. 367. — [4] *Gött. deft.* — [5] *Dic. l.* — [6] *NRA.* 1763. 43. — [7] *Urb.* 68. 37. — [8] *Leleszi orsz. lt.* Acta an. 1563. — [9] *Uo.* El. stat. Prot. XIII. 639., hol ugyan csanádvármegyei *Dengeleg* olvasható, de ez kétségkívűl tollhiba Dedemszeg helyett. — [10] *Gyulafejérvári lt.* Cista Bihar. 1. 12. — [11] *Dic. l.* — [12] *Leleszi orsz. lt.* Prot. XXVIII. fol. 284. Ann. 1583. — [13] *NRA.* 1734. 37. — [14] *Uo.* 920. 19. — [15] *Esztergomi főkápt. lt.* 6. 1. 5—6. — [16] *Uo.* 67. 8. 25. — [17] *Liber don. palat.* V. 21. — [18] *Garan-szent-benedeki conv. lt.* Stat. A. 6. 17. — [19] *Uo.* 62. 35. — [20] *Uo.* P. 225. — [21] *Urb.* 6. 58. — [22] *Gr. Balassa Imre naplókönyve* 77. — [23] *Csanádi püsp. lt.* C. 13. — [24] Szentkláray, *Százév* 449. — [25] *Tiz. l.*

DEGŐR.

Falu.

DEGUR: 1232. *Hazai okm.* I. 11.

Valahol az egykori Jára falu, a mai Nagy-Szent-Miklós vidékén esett. Mint határfalu említtetik 1232-ben; érintkezett vele Lőrincz-földe és Pony falu.[1] Birtokosairól, s általában viszontagságairól semmi hír. A tatárjárást azonban nem élte túl.

[1] *Hazai okm.* I. 11.

DEMÉNG.

Falu.

DEMENGH: 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 296. 1427. *Sztáray-okl.* II. 263. 1429. *Dl.* 12162. 1463. *Dl.* 15862. 1561. 1564. *Dic. l.* DEMENG: 1454. *Dl.* 14855. 14856. 1560. *Dic. l.* DEMYNGH: 1555. *Dic. l.* 1629. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 11. DÖMÖNG: 1650. *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. DEMINGH: 1653. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 20. 1663. *Uo.* 67. 8. 11. DEMINK: 1653—54. *Csan. püsp. lt.* B. 11. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1660. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 10. DOMINGH: 1700. *Uo.* 67. 8. 16. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. DOMONYKA: 1757. 1762. *Urb.* 81. 9 és 122. 29.

Nagylak város közelében feküdt. Nevét megfejteni nem tudom; talán ősi személynév.

Kezdettől fogva a nagylaki uradalomhoz tartozott s legrégibb ismert birtokosa volt a Nagylaki Jánki család. E család utolsó férfisarjadéka volt János mester, ki a Csákiakkal 1421. ápr. 28-án örökösödési szerződést kötött többek közt Deméng falura nézve is.[1] Ez azonban dugába dőlt, mert 1427-ben Zsigmond király Nagymihályi Albert vránai perjelnek adományozta a birtokokat, köztük e falut is s a beiktatás jún. 15-én végbe is ment.[2] Minthogy Zsigmond király a birtokokat a Jánki vejének, Tari Rupertnek elzálogosította, a perjel a zálogösszeget 1429. decz. 16-án lefizetvén, Deméng is végleges birtokába jutott.[3] De azért a Rupert fia, György továbbra is jogot formált a faluhoz s 1454. júl. 12-én a Pásztói-fiúknak kötötte le az esetre, ha örökös nélkül halna el.[4] Sőt kivitte azt is, hogy Mátyás király ezt a szerződést 1464. jún. 14-én megerősítette.[5] Érdekes, hogy itt ez a falu, a mellette volt Rétkerttel együtt, (kétségkívül tévesen) Csongrád vármegyébe tartozónak van mondva.

1463. aug. 9-én az aradi káptalan előtt hiába tiltakozott Szilágyi Erzsébet, hogy Mátyás király Deménget el ne adományozza;[6] a nagylaki uradalommal együtt nemsokára a Jaksics család birtokába került az. De tökéletesen elpusztult az 1552. évi nagy török hadjáratban; pusztultnak mondják az 1555—61. évi adólajstromok.[7]

Az 1564. évben újra megtelepült s épen ezért nem is adóztatták meg a jobbágyokat.[8] A török világban ismét elpusztult

s így természetesen a csanádi püspöknek sem fizethetett 1590-ben adót.[9] A nádor mint pusztát 1650-ben Fodor Jánosnak és Széki Péternek adományozta többek közt Dömönget is, s ezeket a jászói convent ellenmondás nélkül be is iktatta.[10] Ekkortájban kezdtek a pusztára, bizonyára rácz pásztorok, telepedni; mert gr. Pálffy Tamás 1653. május 15-én hozzájok is intézi a maga hódolásra serkentő proclamatióját,[11] sőt belevétette a falut az 1654. szept. 2-án részére kiállított kir. oltalomlevélbe is.[12] Ezzel elérte azt, hogy a mintegy 8—10 lakos, kikből a falucska állott, püspöksége idején évi 8 tallér adót fizetett neki.[13]

Fel volt a falu sorolva a Macripodarinak adott 1660. jan. 21-iki kir. oltalomlevélben is,[14] de neki már nem fizette az adót. Úgy látszik, teljesen és végleg elpusztult az 1686. évi tatárjáráskor, mert már 1700. körül Nagylak város birta Deméng pusztát.[15]

Nagylak határőrvidéki hely lévén, hiába kapta meg e puszta tizedét 1702. augusztus 8-án a csanádi püspök,[16] mert a szerbek mentve voltak a tized alól is. Megmaradt azután későbben, a visszakeblezés után is, Nagylak lakosainak birtokában; 1757. és 1762-ben említenek az úrbéri összeírások e város határában *Domonyka* dülőt, melyben a régi Deméngre ismerünk. Ma már a neve sem él.

[1] Pesty, *Krassóm.* III. 295. — [2] *Sztáray-okl.* II. 263. — [3] *Dl.* 12162. — [4] *Dl.* 14855. és 14856. — [5] *Dl.* 15684. — [6] *Dl.* 15682. — [7] *Dic. l.* — [8] *Uo.* — [9] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 11. — [10] *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. — [11] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [12] *Lib. reg.* XI. 67. — [13] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [15] *Uo.* 67. 8. 27. — [16] *Uo.* 67. 8. 16.

DEREKEGYHÁZ.

1. *Falu, a Maros mellett.*

DEREKEGHAZ: 1427. *Sztáray-okl.* II. 253. 363. 1456. *Münch. lt.* 51. DEREGEGYHAZ: 1550. Pesty, *Krassóm.* IV. 49. Diverticulum DERÉKESS: 1757. *Urb. et conscr.* 81. 9. DERÉKES: 1762. *Uo.* 122. 29.

Hajdan, mint neve is elárulja, falu Nagylak mellett, melynek határában ma is megvan a Derekegyház dűlő. Jelentékeny templomáról nevezték így.

1427-ben, a mikor Zsigmond király a nagylaki uradalom-

mal együtt Nagymihályi Albert vránai perjelnek adományozza, már mint puszta kerül szemünk elé.[1] Mint pusztát kapta új adomány czímén 1456. máj. 12-én Hunyadi János is.[2] A Hunyadiakról a Nagylaki Jaksics család kezére jutott, jóllehet e családnak itteni birtoklásáról az oklevelek mélyen hallgatnak. Mikor a Jaksics családnak magvaszakadt s birtokaikat egyes követelők foglalják el, 1550. január 10-én Nagymihályi Sándor és Gábor tiltakoznak az ellen, hogy e pusztájokat is Fráter György és Petrovics Péter fölkérjék.[3] A török világban azután nem fordul elő; csak a mult század második felében említik az úrbéri összeírások Derékes dűlőt, melyben az egykori Derekegyházra ismerünk.[4]

[1] *Sztáray-okl.* II. 253. 363. — [2] *Münch. lt.* 51. — [3] Pesty, *Krassóm.* IV. 49. — [4] *Urb. et conscr.* 81. 9. és 122. 29.

2. *Falu, a Szárazér mellékén.*

Alia Derekeghaz: 1456. *Münch. lt.* 51.

Ezt is mint pusztát új adomány czímével kapják 1456-ban a Hunyadiak. Csorvás, Varjas és Csókás társaságában említi az oklevél.[1] Úgy látszik, még a XIV. században pusztává vált faluval van itt dolgunk.

[1] *Münch. lt.* 51.

DESZK.

Falu.

Dezk: 1490. *Dl.* 30329. 1510. 1511. *Tört. Tár* 1863. 142. 1511. *Budai kápt. protoc.* 55. sz. 26. 1553. Pesty, *hagy.* Szlavonia köt. 1557. *Lib. reg.* III. 436. 1560. *Dic. l.* 1561. *Lib. reg.* III. 698. Deesk: 1536. Oláh, *Hungaria* 74. Desgh: 1553. *Lib. reg.* III. 186. Deck: 1558. *Dic. l.* Detk: 1647. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. D. 1. 2. Decsk: 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. Dosk: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Deszk: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. Deska: 1718. 1720. Baróti, *Adattár* 232. 234. Odeska: 1746. *Uo.* 275.

A Torontál vármegyében ma is meglévő Deszk. Van-e e helynévnek valami köze a szláv *deska* szóhoz, el nem dönthetem; úgy tetszik azonban nekem, hogy inkább régi személynevet kell benne keresnünk.

A falu jó későn, a XV. század végén tűnik fel, s ekkor kisnemesek kezén volt. Két részre oszlott; az egyiket a biharvármegyei származású Esztári család, a másikat a temesvári eredetű Bodó család bírta. 1490. decz. 30-án II. Ulászló király elvette Esztári Bálintnak itten levő részét, mert Albert lengyel herczeghez csatlakozott s e miatt hűtlenség bűnébe esett, s eladományozta Losonczi Lászlónak.[1] Nemsokára szemünk elé kerül a másik birtokos is, t. i. Temesvári Bodó Péter, ki 1510. decz. 31-én Sárszegi István szegedi ispánnak és kir. sókamarásnak zálogosítja el deszki részét.[2] Sárszegi meg 1511. jan. 24-én tovább zálogosítja Pestyéni Györgynek.[3] Bodó, úgy látszik, szabadulni akart ettől a részétől s ezt elérte akkor, midőn 1511. jún. 16-án Esztári Jánosnak és Bálintnak a nyakába varrta.[4] Ez úton az Esztári család az egész Deszk falu birtokába jutott.

A XVI. század elején jelentékeny helység lehetett; 1536-ban Oláh Miklós érdemesnek tartja munkájában külön is megemlíteni.[5]

Az Esztári családnak Farkasban magvaszakadt; ennélfogva a király 1553. szept. 14-én az egész falut Pécsváradi Balázs deák váczi püspöknek s általa rokonainak, a Szép, Dessewffy, Sztupnoki Gilétfi, Thay, Orbai és Vernher családbelieknek adományozta.[6] Az Esztári családdal rokonság lehetett Olgyai Józsáné Parlagi Fruzsina, ki természetesen a maga számára szerette volna Deszket biztosítani. Hogy ezt elérhesse, oda ajándékozta a faluhoz való jussát, mely akkor már idegen kezekben volt, Olgyai György kir. curiai jegyzőnek; ez azután az adományhoz a király beleegyezését is kieszközölte.[7] Pár évre rá György mester Fruzsina asszonyt Deszkre nézve örökösévé fogadta s ehhez is megnyerte a király beleegyezését.[8] Hihetőleg közben sikerült kiegyezniök a Pécsváradi püspök rokonságával.

Az 1557—58. évben összeírta a temesvári defterdár Deszk lakosait. A 20 házban, melyek közül kettő új volt, egynek kivételével a következő magyar lakosokat találta:

Baráti Gergely, Barna György, Damian Marics, Fényes Miklós, Garas Jakab, Hámos Lukács, Kucs B., Máté Gáspár, Nagy János, Nótás István, Petes Pál, Rabos Márton, Szekeri Péter, Tót Antal, Török Antal, Vajda Bálint s Tamás, Vanda István s Pál, Zombori György.[9]

Jóllehet már a török iga nehezedett rájok, Deszk lakosai 1558-ban mégis beszállították Gyulára a magyar királynak 16 forint adójokat; de már két év mulva az adóróvó azon helységek közt sorolja fel, a melyeket nem tudott megközelíteni.[10] A század közepe táján kaphatott itt részt Deli Balázs, ki 1552-ben hősi halált szenvedett Temesvár ostrománál.[11] Azonban nem lévén örököse, 1561. ápr. 28-án a király Deszken bírt részét Paulóczi Sebestyénnek és Darnóczi Istvánnak adományozta.[12] Megvolt a falu még 1582-ben is, mert azt olvassuk, hogy Deszken nyolcz magyar gazdának összesen 2422 juha volt.[13] Mint ült hely fordul elő 1647-ben is, a mikor Erdélyi István gyarmati vicekapitány adóztatta.[14] Azonban nem törvényes adomány alapján, mert ugyanez évben Horváth másként Voksics Istvánt, Petőfalvi Petőt és Ladányi Ferenczet, nádori donatióra, a garan-szent-benedeki convent iktatta be ellenmondás nélkül Deszk falu birtokába.[15] 1700 körül mint marosontúli s a csanádi püspökséghez tartozó falu van felsorolva.[16]

A következő évtized háborús zavaraiban újra elpusztult. Mint puszta a temesvári bánság csanádi kerületébe tartozott s 1718-ban főstrázsamester Veliki Vászó szegedi kapitány bérelte.[17] A bérlet minden harmadik évben megújult. 1720. szept. 22-én azt az ajánlatot tette a kapitány, hogy kész Deszka pusztát kertészekkel megtelepíteni;[18] de ebből még ekkor semmi sem lett, mert Deszka puszta volt még 1723. máj. 29-én is, mikor a temesvári igazgatóság arra utasította a csanádi tiszttartót, ügyeljen fel arra, hogy a bérlő kapitány ne a kerület alattvalóitól, hanem csupán csak az idegenektől szedje a legeltetési díjat, t. i. egy marhától egy krajczárt.[19] Az igazgatóság 1746. márcz. 29-ike körül telepítette a falut szerb militaristákból[20] s 1748. decz. 11-én a csanádi tiszttartó már kimutatást küldhetett a falu lakosainak és jövedelmeinek gyarapodásáról.[21]

Mint tudva van, 1779-ben Deszket Torontál vármegyébe kebelezték be. 1800-ban Klárafalvával együtt megvásárolta báró Gerliczy Ferencz, s azóta az ő örökösei bírják. Lakosainak száma: 2729, házak száma 451. A lakosok közül 1215 magyar, 1438 szerb.

Elöljárói közül ismeretesek: 1859. Steits István jegyző, Stefanov Jócza biró; 1864. Salgai jegyző, Török Miklós biró, Rusz Szima és Alexa Radován esküdtek.[22] — *Határrészei:*

Kukutyin, Bradai, Fehértó, Krivabara, Nagyhajlás, Szetyánszki, Szrednya zemlja; Velika Unka, Kopova, Blizanicza; Kumbara, Dolyni hajlás.[23]

A régi Deszk *egyházi életére* nézve nincsenek adataink. Ma görög-keleti parochiája és temploma van, melyek a szerbek betelepülése óta állanak fenn. A róm. katholikusok mint leányegyház Szőreghez tartoznak.

[1] *Dl.* 30329. — [2] *Tört. Tár* 1863. 142. — [3] *Uo.* — [4] *Budai kápt. protoc.* 55. 26. — [5] Oláh, *Hungaria* 74. — [6] *Lib. reg.* III. 186. — [7] Pesty, *hagy.*, Szlavonia köt. — [8] *Lib. reg.* III. 436. — [9] *Gölting. defter.* — [10] *Dic. l.* — [11] *Régi m. költ. tára* III. 86. — [12] *Lib. reg.* III. 698. — [13] *Defterek* I. 334. — [14] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [15] *Garan-sz.-benedeki lt.* Stat. D. 1. 2. — [16] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 27. — [17] Baróti, *Adattár* 232. — [18] *Uo.* 234. — [19] *Uo.* 238. — [20] *Uo.* 275. — [21] *Uo.* 279. — [22—23] Pesty, *Hiv. Helyn.*

DIÓS.

Falu.

GYOUS: 1330. *Zichy-okm.* I. 363. GYOSD: 1331. *Uo.* I. 37[5]. GYOS: 1339. 1346. *Uo.* I. 558. II. 226. DYOS: 1455. *Dl.* 14922. DIOS: 1648. *Egri kápt. lt.* AB. 297.

Feküdt a mai Szemlaktól délre, a Maros mellett. «Gyiós falu — a mint a róla szóló első oklevél mondja — a Maros folyó mellett esik, egyik oldalról Szemlek, másik oldalról Pabar szomszédságában.» Nevét a határában díszlő diófáktól vette.

A falut a XIV. század első harmadában kapta Becsei Imre királyi adományként; csakhogy már akkor jogszerű birtokosai voltak Szemleki Szemlek ispán, János fia András és Vida fia Dombó. Természetesen pör keletkezett köztük, mely a nádor törvényszékén 1330. aug. 1-én úgy ért véget, hogy ha Becsei Imre 30 márkát lefizet, legyen a falu az övé.[1] Becsei le is fizette a kárpótlást s ekként ő lett a falu egyedüli birtokosa. De már a következő évben meggyűlt a baja a szomszédban lakó Szemlekkel, ki mikor szemleki háza leégett, se kérdve, se szólva, betelepedett a Becsei Imre diósi házába, mint erről a vizsgálat végett kiküldött aradi káptalan bizonysága 1331. júl. 22-én meggyőződött.[2] Persze a nádor kitétette onnan a szűrét.

Becsei Imréről fiára, Tőtösre szállott a falu. Ennek meg Bogdán vajda volt a rossz szomszédja; ez ugyanis atyafiaival 1339. febr. végén Tőtösnek 14 ökrét elhajtatta, diósi házát megrohanta s kapuját betörve, András nevű szolgáját megsebesítette s egy szekrényét elvitette; ezenkívül Márk nevű jobbágyának házát is egészen elpusztította s minden javait elvette, úgyhogy Becsei Tőtösnek, az ökröket nem számítva, 20 márka kárt okozott.[3]

Minthogy Becsei Tőtös Csanád vármegyétől távol lakott, 1346. decz. 20-án Diós faluját elcserélte János fia Fülöppel, ki bodrogvármegyei Tízház-Szentmárton faluját adta érte.[4]

Ezután száz esztendeig mit sem hallunk a faluról. A XV. század közepén Salánki Kotormány Miklósé volt Diós, ki azt 1455. febr. 11-én 110 frtért eladta Horogszegi Szilágyi Mihálynak, oly biztosítással, hogy ha őt abban oltalmazni nem birná, lekötötte salánki és veresegyházi részét mindaddig, míg ő vagy örökösei eleget nem tesznek kötelezettségöknek.[5]

Úgy látszik, a XVI. századot nem érte meg a falu s puszta lett belőle. 1648-ban Széki Péter szendrői kapitány kezén találjuk, ki ez évi jan. 8-ikán innen várható jövedelmének felerészét az egri káptalan előtt lekötötte Pap János rokonának, oly föltétel alatt, hogy ez a birtokot nem fogja elidegeníteni.[6] Többé azután nincs szó Diósról. Beleolvadt Szemlak határába.

A Marostól délre, Vizes-Gyán mellett is volt a XVI. században egy Diós puszta,[7] melyet Diós faluval összezavarnunk nem szabad.

[1] *Zichy-okm.* I. 363. — [2] *Uo.* I. 375. — [3] *Uo.* I. 559. — [4] *Uo.* II. 226. — [5] *Dl.* 14922. — [6] *Egri kápt. lt.* AB. 297. és Haan, *Békés várm. hajd.* II. 240. — [7] *Forgách lt.* 1503. a.

DOMBEGYHÁZ.

Falu.

Dombeghaz: 1446. *Dl.* 1816. 1455. *Dl.* 14942. 1463. *Dl.* 15862. 1484. *Dl.* 18994. 1485. *Dl.* 19090. 19091. 1498. *Dl.* 20692. 1503. *Dl.* 21160. 1506. *Dl.* 21525. 1553. *Dic. l.* 1558. *Forgách lt.* 1559. *Urb. et conscr.* 76. 1. 1560. *Dic. l.* Domeghaz: 1463. *Dl.* 15814. Teleki, *Huny.* XI. 45. Dombegyhaz: 1486. *Dl.* 19092. 1498. *Dl.* 32394. 1555. *Dic. l.* 1557. *Lib. reg.* III. 467. 1558. *Uo.* III. 506. 1559. *Uo.* III. 606. *Tiz. l.* 1560. *Lib. reg.* III. 662. *Tiz. l.* 1561. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Colos 5. 3. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* 1569. Lampe, *Hist. ref. eccl.* 249. 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. 1650. *NRA.* 1836. 64. 1702. *Csan. püsp. lt.* B. 14. Domb Eghhaz: 1552. *NRA.* 397. 31. Domb eghhaz: 1552. *Dic. l.* Dombeg'haz: 1558. *Dic. l.* Dombegyhaza: 1559. *NRA.* 1763. 43. Dom eg'haza: 1562. *Tiz. l.* Dombegyház: 1632. *Gyulaf. lib. reg.* XVI. 88. 1652. *Uo.* XXV. 688. 1689. *NRA.* 1791. 18. Domegyház: 1642. *Uo.* 1838. 61. Dombegyháza: 1667. *Török-magy. okm.* IV. 387. Domb Egyház: 1702. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16.

A régi Dombegyház a mai Marczibányi-Dombegyháztól kissé északra, a Lonovics József főispán birtokán feküdt. Északon Kupa, nyugaton Tompa, délen Kinged, Vizes s keleten Nagy-Iratos falvakkal volt határos. Nevét onnan vette, mert temploma dombon emelkedett.

A falu legelső nyomára 1446-ban akadunk; ez évi szept. 29-én felerészeért a Szekcsői Herczegek pört folytattak a Hédervàriak ellen.[1] Ekkor a toronyi uradalom tartozékát képezte. Azonban 1453. szept. 10-én Harapkói Botos György mint a kerekegyházi uradalom tartozékát adta el Hunyadi Jánosnak.[2] A Botos-leányok 1455. ápr. 24-én V. László királytól kapott adománylevelükbe bevétették ugyan még Dombegyházat,[3] de a falu Mátyás király alatt is Hunyadi-birtok volt, s mint ilyen a lippai várhoz tartozott.[4] Mikor azután a király özvegy édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek udvartartására több birtokot adományozott, 1463. febr. 19-én Dombegyház egész falut a lippai vár tartozandóságából kiszakította s ezt is a nagyasszonynak ajándékozta.[5] De néhány hónap mulva, úgy látszik, mást gondolt a király; erre enged következtetni az, hogy 1463. aug. 9-én Szilágyi Erzsébet az aradi káptalan előtt tiltakozását jelentette ki Dombegyház eladományozása ellen.[6] Eddig e falu rendszerint Arad vármegyéhez számíttatott.

Hiába való volt a Szilágyi Erzsébet tiltakozása, mert a király csakugyan eladományozta Dombegyházat. Úgy látszik, 1464-ben kapták meg Jaksics István és Demeter a nagylaki uradalommal együtt, melyhez ettőlfogva a falu tartozott. Így került azután Csanád vármegyébe. A két testvér osztatlanul használta s 1480. tájban mintegy 12 dombegyházi jobbágyuk is résztvett abban a hatalmaskodásban, a mikor Dóczi Imrének zádorlaki határából 60 méneslovat elhajtottak.[7] Általában Dóczi Imrének s később özvegyének sok baja volt a Jaksicsokkal; 1498-ban nagy villongás támadt közöttük a vizesi határ miatt. Az aradvármegyei Vizes falu ekkor özv. Dóczinéé s fiáé volt, de nem egészen, mert volt itt egy kis birtoka Vizesi Imre deák özvegyének is. Már 1498. jún. 18-án vizsgálatot kellett a királynak elrendelni, mert a dombegyházi jobbágyok a vizesi határnak azt a részét, mely a Vadborsos és Esővilág halmok közt feküdt, erőszakosan elfoglalták s több mint ezer forint kárt okoztak Dócziéknak.[8] Az ebből keletkezett pör hosszasan húzódott; végre is a király 1503-ban Somi Józsa temesi főispánt, a magyarországi alsó részek főkapitányát bízta meg, hogy tegyen a felek közt igazságot.[9] Ez meg Bodófalvi Ferencz deákot küldötte ki a helyszinére, ki nagy sereg tanút hallgatott ki s erről megbízójának jelentést is tett. Kár, hogy e jelentésnek csak egy elrongyolt kis darabja maradt ránk.[10]

Még be sem fejeződött ez a pör, Jaksics Demeter és Péter újabb hatalmaskodással tetézték a dolgot. 1505. nyarán azt a parancsot adták jobbágyaiknak, hogy szent Miklós püspök és hitvalló fából faragott képét, mely Isten tudja mióta, Iratos falu alatt állott s mutatta a vizes-iratosi határt, ássák ki; azután jó darab földön levitették Vizes alá, a hol újra szépen felállíttatták. Ezen az úton-módon Iratos falujokhoz akarták kapcsolni az eddig Vizeshez tartozott Esővilág, Almateleke, Borsosalmateleke és Sásosszerteleke pusztákat.[11] A hatalmaskodásban Dombegyházról a Jaksics családnak 57 jobbágya vett részt, köztük Csorba, Feke, Fodor, Gál, Karolyos, Kovács, Monári, Nagy, Pente, Rostás, Sebestyén, Szabó, Szép, Tornyi, Tót, Varga nevűek. A meglehetős nagy helységnek e szerint mintegy 250—300 lakosa lehetett a XVI. század első éveiben, s ezek egytől-egyig magyarok voltak.

Kinek javára dőlt el a vizesi pör, nem tudjuk; annyi

bizonyos, hogy 1517. decz. 21-én a király perújítást rendel el s a pörös felek megidézésére az aradi káptalant küldi ki.[12]

A mohácsi vész után Dombegyházra is keserves napok következtek. 1529-ben kirabolta Bali bég s természetesen föl is égette. De ezt a jobbágyok csak kiheverték volna. A Petrovics Péter temesi főispán keze alá kerültek, ki tudvalevőleg a Jaksics-birtokokat elfoglalta, mikor a család férfiága kihalt. Azonban elkövetkezett Temesvár bukása s a végzetes 1552. évi török hadjárat. Az azelőtt 50—60 házból állott falu leolvadt 8-ra s ezek lakosaira a Fráter György váradi parancsnoka, Varkocs Tamás tette rá a kezét. A nyolcz porta különben az 1552-re kivetett adó fejében lefizette a 12 frtot.[13]

Mikor Petrovics átadta Ferdinándnak Temesvárt, a Jaksics-birtokok is a király kezére kerültek. Dombegyház egy részét a király Gimesi Forgách Simonnak adományozta s az ő nevén is volt itt az 1553-ban összeírt hét portákból egy-kettő. A hét porta 7 frt adót fizetett, a többi olyan szegény volt, hogy nem lehetett rajta semmit sem behajtani.[14] Forgách a maga részét a következő évek valamelyikében alighanem zálogba adta Szentléleki Kasztellánfi Kristófnak; 1555-ben a falunak, mely akkor összesen 11½ frt adót szolgáltatott be, egyik részét ő bírta. Az adóösszeg csekély emelkedéséből is következtetni lehet, hogy Dombegyház lassanként épülni kezdett sebeiből. Csakugyan már a török defterdár 1557—58-ban 32 házat számlál meg benne, melyek közül kettő újonnan épült.[15] 1557. nov. 23-án Kasztellánfi Kristóf kir. adománylevelet kapott a falura,[16] valószinűleg azonban csak egy részére, mert a másik részt 1558. júl. 26-án Ferdinánd Forgách Imrének s általa Gyulai Gaál Andrásnak adományozta.[17] Ez évben a jobbágyok már összesen 25 frt adót szállítottak be Gyulára.[18]

1559. márcz. 30-án az egri káptalan Forgách Imrét és Gaál Andrást Gyulán ellemondás nélkül iktatta be a dombegyházi részbirtokba.[19] De Forgách nem sokáig bírta ezt; már okt. 14-én 300 frtért eladta itteni birtokostársának, Kasztellánfinak s ehhez a király beleegyezését is kieszközölte.[20] Így lett az egész falunak földesura Kasztellánfi Kristóf. Ebben az évben Csalka Balázs volt a dombegyházi biró; ugyan össze kellett szednie az eszét, hogy eleget tehessen a Bornemisza Benedek gyulai kapitány követeléseinek. Nem elég, hogy a lakosok

lefizették az első félévi rendes adót, 24 frtot s a második félévivel, 23 frt 40 drral sem maradtak hátralékban; Bornemisza erőszakosan elvett tőlük 44 köböl búzát, 28 kb. árpát, rendkívüli adó fejében 16 frtot. Kicsikart még különböző alkalommal négy kb. árpát s négy szekér szénát; a mellett a várhoz fahordásra heteken át négy kocsit kellett adniok.[21]

De azért a dombegyháziak készségesen meghozták a haza fentartására áldozatukat. 1560-ban 21 porta fizetett összesen 23.10 frt adót; de az adórovó megjegyzi, hogy négy pusztult ház is van a faluban.[22] Ugyanez évben Kasztellánfi arra a részére is kir. adománylevelet eszközölt ki, melyet Forgách Imrétől vett meg.[23] 1561-ben 22 porta adója tett 24 frt 20 drt. 1562-ben pedig a falu összes termése 6190 kereszt búzára és 950 k. árpára volt becsülve.[24] Ebben az évben vagy a következő év elején halt meg Kasztellánfi Kristóf s Dombegyház újra a koronára szállott.

Nem sokáig volt a király nevén. Ferdinánd 1563. szept. 26-án az egész falut az elhúnyt unokatestvéreinek, Kasztellánfi Lászlónak és Péternek, valamint Annának Mollárti Jakabnénak adományozta, de a mikor ezeket az egri káptalan be akarta iktatni, a Jaksics-lányok: Erzsébet özv. Dóczi Miklósné, Anna özv. Bánfi Gáspárné és Margit özv. Patócsi Boldizsárné, a többi rokonok nevében is, ellenmondottak.[25] De azért a Kasztellánfiak, kielégítve nővéröket készpénzzel, birtokba helyezkedtek.

Az 1563. évből bírjuk Dombegyház összes lakosainak névjegyzékét. A 77 családfő, kiket a tizedszedők írtak össze, a következők voltak:

Angyal Ferencz, Bácsi István, Bereczki Tamás, Boros István, Búza Péter, Csalka Balázs, Csállai István, Csorba Pál, Dobos Pál, Domó László s Péter, Farkas, Feke Albert s Gáspár, Fodor Demeter, Ferencz s Mihály, Fülep Benedek, Gál Mihály, Gyenge Máté, Karancsi Imre, Karoli János, Karolyos Lőrincz, Kádár Gergely, Kovács László s Lőrincz, Körös István, Lovas Dénes, Monári Márton, Nagy Mátyás, Nyakazó Ambrus, Oláh György, István, János, Máté s Miklós, Pap Balázs, Pásztor Pál s Tamás, Pente Albert, Dénes s Tamás, Rostás Bálint s Gáspár, Sebestyén Tamás, Soproni János, Sós Bálint s Gergely, Sütő Ambrus, Szabó Bálint, István, Lukács, Mátyás s Péter, Szakál Balázs, Szalóczi Boldizsár, Szép János, Szobonya Demeter s Tamás, özvegy Torma Lászlóné, Tornyi Pál, Tót Ambrus, Fábián, Fülöp nemesember, Gergely, Lukács s Máté, Török

Gáspár s Máté, Varga Ambrus, Balázs, István, Lukács s Vitus, Veres Gergely (2), Zöldes Jakab.[26]

E szerint a falu 1563-iki lakosságát bátran tehetjük 400 lélekre. Feltűnő mégis, hogy 1564-ben csak 24 porta került adórovás alá; ezek egyformán oszlottak meg a két Kasztellánfi testvér közt s másfél frtjával 18—18 frt esett egy-egy részre.[27]

Gyula elvesztését 1566-ban a dombegyháziaknak is okuk volt megsiratni. Ettőlfogva pusztult, fogyott a falu, mígnem az 1596. évi tatárjárás teljesen megsemmisítette. Puszta lett belőle s elhagyottan hevert sokáig. 1632-ben Rákóczi György mint pusztát Paisgyártó Mihálynak és Kőrösi Pálnak adományozta.[28] «Puszta telek» volt még 1647. körül is.[29] De ez évben, úgy látszik, szerb pásztorok vetődtek ide, kikkel Széll Mihály és Dobóczi Ferencz úgy alkudtak meg, hogy évi adó fejében fizetnek 16 tallért, egy bokor csizmát és egy szőnyeget.[30] III. Ferdinánd király 1650. jún. 12-én a falura nekik s Danéczius Jánosnak adománylevelet is adott,[31] melynek alapján az egri káptalan Szendrőn ellenmondás nélkül iktatta be őket.[32] Így hát a szegény dombegyházi szerbeknek egyszerre két földesuruk volt; az egyiket az erdélyi fejedelem, a másikat a magyar király tette a nyakukra.

Mikor Paisgyártó Mihály meghalt, Dombegyháznak őt illető felét Rákóczi György kincstára számára foglaltatta le; majd 400 forintért el is adta Borosjenei Tisza Istvánnak. Paisgyártó akként végrendelkezett, hogy vagyonát özvegy Váradi Nagy Mihályné Tóth Ilona s gyermekei örököljék; az özvegy tehát azon mesterkedett, hogyan keríthetné birtokába a dombegyházi részt. Mindenekelőtt lefizette Tisza Istvánnak a 400 frtot, melyet ez a fejedelemnek adott érte; azután fölkérte a fejedelmet, hogy adományozza neki és gyermekeinek mint örökösöknek a kérdéses részt. Rákóczi erre hajlandónak is nyilatkozott, de oly föltétel alatt, ha az özvegy előbb lefizet a fejedelmi kincstárba 150 tallért. Mikor ez erre ráállott, 1652-ben zálog czímén oda adományozta neki Dombegyház és Nagyiratos felét.[33] A másik felét a Kőrösi Pál örököseitől Vér Mihály kállai vicekapitány vásárolta meg s 1667. szept. 7-én a gyulai begzádé segítségét vette igénybe, hogy innen az adót behajthassa.[34]

Nézzük, mit csináltak ezalatt Széllék és Dobócziék? Fenmaradt számadáskönyvük szerint a dombegyháziak a kialkudott

adót 1647—54-ig hűségesen megvitték.[35] Az osztozáskor e falu Danéczius Jánosnak jutott; de ő ezt Szihond faluval együtt 75 talléron zálogba adta Dobóczi Ferencznek. 1689. aug. 15-én Danéczius megtérítette az összeget s így visszajutott két falujához.[36] Azonban Dombegyház ekkor már újra puszta volt; elpusztult az 1686-iki török-tatár hadjáratban.

Mint puszta fordul elő az 1700. évi püspöki birtokösszeírásban.[37] Tizedét 1702. aug. 8-án a csanádi püspöknek ítélték oda.[38]

1725-ben mixta donatio czímén Edlspacher Zsigmond szerezte meg.[39] Ő azután bérbe adta e pusztáját, melynek nevét az idegen ajkú környékbeli lakosok Dumegyházára ferdítették. 1743-ban bérlői Bibics János és Otlaki Szteja voltak.[40] Azonban az Edlspacher Zsigmond által megvásárolt birtokok határainak megállapítása sok pört és vizsgálatot vont maga után, mígnem végre Mária Terézia 1775. május 16-án a Zsigmond örököseinek új adományként adta oda Dombegyházat; ebbe a csanádi káptalan 1777. okt. 2-án iktatta be őket.[41] Ezután is haszonbérbe adták a pusztát, melyért pl. 1787-ben 8000 r. frtot fizettek.[42]

1800. szept. 3-án egy részét megvette Marczibányi István, ki ide 1818-ban *Marczibányi-Dombegyháza* néven falut telepített. E falut a nép, minthogy ez évben született a földesúr Livius nevű fia, erről *Lévés* névre is elkeresztelte.[43] Ennek *elöljárói* közül ismeretesek: 1822. Végh István biró,[44] 1837. Kassai János jegyző, Nagy András biró, Nagy György esküdt.[45] 1864. Malomi János jegyző, Gémes Pál biró.[46] Lakosai voltak 1890-ben: 3225 lélek; házak száma: 306.

1848. előtt keletkeztek Tarnay-, Jakabffy-, Bánhidy-Dombegyháza, de ezek nem voltak hosszúéletűek.[47] *Református-Dombegyháza*, mely 86 házból s 450 lélekből áll, s az 57 házat és 376 lakost számláló *Mattencloit-Dombegyháza* — ez utóbbi 1859-ben — később keletkeztek, mint Marczibányi-Dombegyháza.

A legrégibb Dombegyház a csanádi püspöknek fizette az *egyházi* tizedet. Ez elég jelentékeny lehetett, mert pl. 1563-ban, mikor a dézsmát a király szedette, 337½ kepe nyolcz marok s 2½ köböl egy véka búzából, 23 kepe s 43 kb. árpából állott, ezenkivül a keresztyének pénze 6 dénárt, méhváltság 28 drt tett.[48] Ekkor már református volt a falu; bizonyára még Petrovics Péter gondoskodott róla, hogy lakosai az új hittel meg-

ismerkedjenek. 1569-ből ismeretes papjok is, Kálmáncsehi István.[49] Idevaló származás volt az a Dombegyházi Mihály, kit 1598. jan. 25-én a csengeri közzsinaton Oroszibа lelkészül ordináltak.[50] A református ekklézsia kétségkívül 1596-ban enyészett el.

Azonban e század első negyedében újra föléledt. A batonyai ref. egyház anyakönyvébe be van jegyezve 1827-ben egy esketésről, hogy azt «régibb dombegyházi annya ecclésia rendes predikátora» végezte.[51] E szerint akkor a batonyai reformátusok mint fiókegyház Dombegyházhoz tartoztak. Ez az ekklézsia ma már nincsen meg; Ref.-Dombegyháza reformátusai Kún-Ágotának képezik leányegyházát.

Marczibányi-Dombegyházán 1865. óta helyettes plébános működött, de 1885. óta rendszeresített plébániája van. Igen szép új temploma Sz. István tiszteletére Bonnaz Sándor püspök s Lonovics József főispán áldozatkészségéből épült s 1885. aug. 23-án szenteltetett föl. 1885. óta a plébánia igazgatója (administratora) Dörner József.

[1] *Dl.* 1816. — [2] *Münch. lt.* 40. — [3] *Dl.* 14942. — [4] *Dl.* 15814. — [5] Teleki, *Hunyadiak kora* XI. 45. — [6] *Dl.* 15862. — [7] *Dl.* 18994. és 19092. — [8] *Dl.* 20692. — [9] *Dl.* 21160. — [10] *Dl.* 32394. — [11] *Dl.* 21525. — [12] *Dl.* 22990. — [13] *Dic. l.* — [14] *Uo.* — [15] *Defterek* II. 199. — [16] *Lib. reg.* III. 467. — [17] *Uo.* III. 506. — [18] *Dic. l.* — [19] *Forgách lt.* — [20] *Lib. reg.* III. 606. — [21] *NRA.* 1763. 43. — [22] *Dic. l.* — [23] *Lib. reg.* III. 662. — [24] *Tiz. l.* — [25] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 3. — [26] *Tiz. l.* — [27] *Dic. l.* — [28] *Gyulaf. lib. reg.* XVI. 88. — [29] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [30] *NRA.* 1838. 61. — [31] *Uo.* 1836. 64. — [32] *Egri kápt. lt.* I. 318. — [33] *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 688. — [34] *Török-magy. okmánytár* IV. 387. — [35] *NRA.* 1838. 61. — [36] *Uo.* 1791. 18. — [37] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [38] *Uo.* 67. 8. 16. — [39] *NRA.* 1024. 3. — [40] *Csanád várm. jkv.* — [41] *NRA.* 1820. 5. — [42] *Uo.* 1838. 69. — [43] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [44] *NRA.* 1826. 6. — [45] *Uo.* 1857. 24. — [46] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [47] *Adattár* I. 245. — [48] *Tiz. l.* — [49] Lampe 249. — [50] *Egyh. jegyzőkönyvek* 664. — [51] *Debr. Protestáns Lap* 1896. 225.

DOMBIRATOS.

Falu.

Belsevyratos: 1418. *Dl.* 10711. Dombyratos: 1510. *Századok* 1889. 124. 1556. *Lib. reg.* III. 344. 1559. *NRA.* 1763. 43. 1560. *NRA.* 1088. 28. *Tiz. l.* 1561. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* 1564. 1565. *Dic. l.* Dombirathos: 1552. *Dic. l.* Domb Irathos: 1553: *Dic. l.* Dombyrathos: 1555. *Uo.* 1559. *NRA.* 822. 3. 1563. *Dic. l.* Dombiratos: 1558. 1564. *Uo.* 1642. *NRA.* 1838. 61. 1650. *Uo.* 1836. 64., 1838. 96., 1791. 10. 1652. *Egri kápl. lt.* I. 366. 373. Domb Iratos: 1560. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* 1642. *NRA.* 1838. 61. Dobirotus: 1587. *NRA.* 1049. 20. Domiratos: 1660. *Gr. Károlyi lt.* 62. 22. Dum Iratos: 1742. *Urb. et conscr.* 9. 29. Dumiratos: 1743. *Csanádvm. jkvek.* 1787. *NRA.* 1838. 69. Dumbiratos: 1777. *Urb. et conscr.* 120. 57.

A ma is meglévő Dombiratos falunév a XV. század elején Belső-Iratos alakban fordul elő, megkülönböztetésül a kintebb fekvő másik Iratostól, melyet később Nagy-Iratos névvel illettek. Az *iratos* szónak a régi nyelvben *festett, diszített* jelentése volt; ennélfogva vagy valamely díszes épületről vagy szép templomáról nevezték el így a falut.

Úgy látszik, e falut is Maróti János macsói bán telepítette s alatta lett az a gyulai uradalom tartozéka. Ekkor még a falu határai nem voltak szabatosan kikerekítve; ezért van, hogy a bán 1418. aug. 24-én tiltakozni volt kénytelen a csanádi káptalan előtt a szomszédok túlkapásai ellen.[1]

Belső-, vagy később Dombiratos egészen a török hódítás koráig zarándvármegyei helység maradt. Corvin János után Brandenburgi György őrgróf lett a földesura, ki azt a gyulai uradalommal 1510. márcz. 23-án kapta a királytól.[2] Ekkor már Dombiratos nevet viselt.

Ahmet beglerbég 1552-iki hadjáratában Dombiratos nagy része is elpusztult. A megmaradt lakosok annyira elszegényedtek, hogy a biró hit alatt tett vallomása szerint nem tudtak egy dénárnyi adót sem lefizetni. 1553-ban is csak négy portát róhatott meg a dicátor, a többi mind szegény volt. 1555-ben már egy kissé összeszedte magát a lakosság; fél frtjával 6 frt adót fizetett le.[3] Ekkor a falu Henyei István gyulai kapitányt uralta, ki azt még Eperjesi Patócsi Ferencztől, Gyula várának urától 600 forintért vette zálogba.[4] Azonban Henyei hűtlenség

bűnébe esett, minélfogva a király elvette tőle a falut, mely 12 jobbágytelket számlált s 1556. szept. 6-án oda ajándékozta Földvári Istvánnak s János és Mihály testvéreinek.[5] Henyei most azon mesterkedett, hogy iktató parancsot eszközöljön ki, mert úgy látszik, annak idején nem iktattatta be magát ennek rendje és módja szerint. Rávette Nádasdi Tamás nádort, hogy ez 1559. febr. 4-én parancsot intézett az egri káptalanhoz s a beiktatás, kivált mert az új gyulai kapitány, Bornemisza Benedek ellensége volt Földvárinak, mikor ez épen nem volt odahaza, suttyomban végbe is ment. Bornemisza mit sem törődött azzal, hogy Földvárit ellenmondás nélkül már korábban beiktatta az egri káptalan; a falu birtokába rövid úton belehelyezte Henyeit. Mikor ezt Földvári megtudta, fölment egyenesen a királyhoz s leleplezte ott a dolgot. A király természetesen szigorú parancsot bocsátott ki, hogy Henyei azonnal adja vissza Földvárinak a falut, az új gyulai kapitány, Törteli Kún Balázs pedig oltalmazza meg őt annak birtokában; ha Henyeinek követelni valója van, követelje törvényes úton. A gyulai kapitány 1560. márczius 2-án értesítette a nádort, hogy Földvárit visszahelyezte Dombiratos birtokába; egyúttal kérte a nádort, hogy ha valaki ezzel ellenkező értelmű tudósítást küldene fel hozzá, annak ne adjon hitelt.[6] Ettől kezdve a falu a Földvári István nevén maradt.

1559-ben Veres Máté volt a falu birája; vallomásából tudjuk, hogy a jobbágyok úgy az első félévi rovást, 12 frtot, mint a másodikat, 11 frtot, befizették.[7] Úgy látszik, Földvári pártfogásának köszönhette a falu, hogy adója elég szerényen volt megszabva; 1560-ban 10, 1561- s 1564-ben nyolcz porta után adózott.[8] Pedig jóval több volt a lakossága; így 1563-ban összesen 32 családfőt számlált, kik névszerint így következnek:

Antal András, Gergely, István s Máté, Balog Imre, Barni Bálint s Benedek, Ekkes Balázs, Eleki János, özv. Eleki Boldizsárné, Faragó Illés, Farkas Ambrus, Görő János, Karsa Gáspár, Lénárt Lukács, Oláh János, Radován János, Saffi Bálint, Sós Albert s Máté, Szántó Balázs, Tar Bertalan, Mátyás s Tamás, Tót Ambrus, András, Benedek, István, Lukács, Tamás (2) és Veres Máté.[9]

Gyula bukása után még tengett egy darabig a falu. 1587. szept. 15-én Ernő főherczeg két egri katonának — mindakettőt Török Andrásnak hítták — adományozta oda élethosszig-

lani használatra Dombiratost, de azzal a megjegyzéssel, hogy a török hódoltság területén van.[10] Vették-e ezek valami hasznát, nem tudjuk; de viszont bizonyos, hogy az 1596. évi tatárdúlásban Dombiratos is tönkrement.

A következő század közepe felé rácz pásztorok ülték meg, s ettőlfogva következetesen Csanád vármegyéhez tartozó falunak írták. E ráczokra 1647-ben Dobóczi Ferencz tette rá a kezét s meghódoltatta őket; úgy alkudott meg velük, hogy minden ember egy-egy forint adót fizessen. Ezt az adót hűségesen meg is fizették 1648—1660-ig.[11] Hogy birtoklásának törvényes formája is legyen, Dobóczi, Danéczius Jánossal és Széll Mihálylyal együtt, III. Ferdinánd királytól 1650. jún. 12-én adománylevelet is kieszközölt,[12] melynek alapján az egri káptalan Szendrőn 1651. jún. 3-án ellenmondás nélkül beiktatta őket.[13]

Dobóczi Ferencz Szendrőn Bornemisza Jánosnak egy házát kezelte; de mikor el kellett volna a háztulajdonossal számolnia, kisült, hogy a pénzt elköltötte. Hogy Bornemiszát kellőleg kárpótolja, 1652-ben oda adta neki Dombiratos falut.[14] Későbben alighanem készpénzzel rendezte az ügyet, mert Dombiratos idővel megint az ő birtoka volt. Azonban utódai elszegényedtek s nem volt hozzá költségük, hogy jogaikat érvényesíthessék. Az 1686-iki tatárpusztítás újból szétszórta az itteni kevés lakosságot s Dombiratosból megint puszta lett.

A török kiűzetése után a mutinai uradalomhoz tartozott. Az 1742. aug. 16-án megejtett összeírás szerint ez uradalom csintyei kerületéhez volt beosztva; összes jövedelme 150 frt 60 dénárra ment. Volt 200 köblös szántóföldje s kaszálóin 150 boglya szénát gyűjtöttek.[15] A következő évben kiadta a kincstár haszonbérbe; első bérlője Ungirán Miklós ottlakai lakos volt.[16] 1777-ben is még a mutinai uradalomhoz tartozott, de haszonbére már 2500 frtot tett; ekkor is legelőből és kaszálóból állott.[17] 1787-ben Zachariás János bérlő évenként 2700 r. frt haszonbért fizetett.[18]

Dombiratos mint kincstári puszta állandóan bérbe volt adva. 1841-ben Wodianer Rudolf bírta s ő szállított ide néhány kertészcsaládot, kiket a kincstár 1856-ban mint saját dohánykertészeit új települőkkel szaporított. A lakosság részint a csongrádvármegyei Csany, részint a hevesvármegyei Pétervásár

tájáról való. *Előljárói* közül említvék: 1865. Kulissy János jegyző, Végh Mihály biró.[19] Lakosainak száma: 1331 lélek; házak száma: 155.

A régi Dombiratos mint zarándvármegyei helység az egri püspökséghez tartozott s ennek fizette a tizedet. 1563-ban tett a tized: 127$^1/_2$ kepe, nyolcz köböl s egy véka búzát, 22$^1/_2$ kb. egy véka árpát; méhek után nyolcz, keresztyének pénze fejében 15 dénárt. De ekkor már a tizedet Földvári István percipiálta.[20] A mai község Kún-Ágota fiókegyháza.

[1] *Dl.* 10711. — [2] *Századok* 1889. 124. — [3] *Dic. l.* — [4] *NRA.* 822. 3. — [5] *Lib. reg.* III. 344. — [6] *NRA.* 1088. 28. — [7] *Uo.* 1763. 43. — [8] *Dic. l.* — [9] *Tiz. l.* — [10] *NRA.* 1049. 20. — [11] *Uo.* 1838. 61. — [12] *Uo.* 1838. 64. — [13] *Uo.* 1791. 10 s 1838. 96. *Egri kápt. lt.* I. 318. — [14] *Egri kápt. lt.* I. 366. 373. — [15] *Urb.* 9. 29. — [16] *Csanád várm. jkvek.* — [17] *Urb.* 120. 57. — [18] *NRA.* 1838. 69. — [19] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [20] *Tiz. l.*

DONÁTTORNYA.

Város.

DONATHORNYA: 1447. *Münch. ll.* 25. 1456. *Uo.* 51. 1457—81. *Dl.* 15836. 1463. *Dl.* 15862. 1480. *Dl.* 18387. 1490. Pray, *Epist. proc.* I. 387. 1497. *Dl.* 20631. 20632. 1498. *Dl.* 20702. 20703. 1501. *Dl.* 21014. 1508. *Dl.* 21784. DONATHTORNYA: 1455. *Dl.* 14942. 1499. *Dl.* 20869. 20885. 1547. *Mon. Pos.* Misc. 44. 39. DONATHTHORNYA: 1463. Teleki, *Huny.* XI. 46. 1464. *Dl.* 1816. 1465. *Dl.* 16153. 1490. *Dl.* 19646. 1495. *Dl.* 20316. 20324. 1508. *Dl.* 21814. 21784. 21848. 21815. 1509. *Dl.* 21898. 21899. 1513. Pesty, *Helyn.* 58. 1514. *Dl.* 22591. 1525. *Dl.* 23395. 1531. *Keglevics lt.* Com. Csan. 1. 17. 1549. *Mon. Pos.* 64. 63., 44. 40. és 58. 58. DONATTORNAY: 1482. *Dl.* 18604. DONATH THORNYA: 1484. *Dl.* 18943. 1508. *Dl.* 21815. 1509. *Dl.* 21898. 1522. *Dl.* 23640. 1527. *Mon. Pos.* 48. 44. 1531. *Uo.* 43. 50. 1549. *Uo.* Misc. 44. 40. és 58. 58. DONATTHORNYA: 1498. *Dl.* 20702. DONATH: 1499. *Dl.* 20856. 1515. *Dl.* 22732. 1517. *Dl.* 22884. 1536. *Mon. Pos.* 55. 23. 1561. *Dic. l.* 1562. *Mon. Pos.* 47. 23. 1564. 1565. *Dic. l.* 1573. *Harruck. lt.* AA. XIX. 4. 1577. *Orsz. lt.*, limbus. DONATH TORNYA: 1499. *Dl.* 20869. 20884. DONAT THÓRNYA: 1501. *Dl.* 21014. DONAT: 1589. *Mon. Pos.* 47. 25.

Szentestől keletre, e város határában, ma is megvan még a Donát puszta, melynek területén az egykori Donáttornya város feküdt. Nyugaton Szentes és Szeg (a mai Szegvár), délen Derekegyház és Mágócs, keleten Újváros, északon pedig Fábiánsebestyén határai környékezték. A Donát pusztán ma szentesi

tanyák vannak; állítólag 1700-ban még meglátszottak egykori földesurának (?) téglából épült s sánczokkal körülövezett palotája s az ennek udvarán állott kisszerű templom falai, de azóta már ezeknek minden nyoma eltűnt.[1]

Nevét Donát nevű első birtokosától vette, ki alighanem tornyos templomát is fölépíttette, még akkor, midőn ezen a vidéken ritkaságszámba ment a torony.

A XV. század közepe táján tűnik fel. 1446-ban a Szekcsői Herczeg család mint a hód- és vásárhelyi uradalom tartozékának felét perli a Héderváriaktól.[2] S mikor a következő esztendőben egyességre lépnek s szerződésüket Hunyadi János kormányzóval is megerősíttetik, Hunyadi László és öcscse, Mátyás 1447. ápr. 2-án az ország rendei előtt tiltakoznak az ellen, hogy atyjuk a szerződéshez beleegyezését adja.[3] Donáttornya ekkor már csakugyan a Hunyadi családé volt s később kitűnt, hogy Hunyadi János nem ismerte a tartalmát annak a szerződésnek, melyet megerősített.

Hunyadi János a vásárhelyi uradalmat s vele Donáttornyát is még Zsigmond királytól kapta. A nagy hős iránt ellenséges indulattal viseltető V. László királyt 1455. ápr. 24-én rá vették, hogy Donáttornya egyik felét Botos Anna Szekcsői Herczeg Pálnénak, másik felét meg Botos Margit Bazini Gróf Györgynének adományozza.[4] De ebből az adományból semmi sem lett, mert Hunyadi és fiai 1456. május 12-én új adományt eszközöltek ki birtokaikra s többek közt Donáttornyára is.[5]

Megmaradt Donáttornya Hunyadi-birtoknak Mátyás király alatt is, ki azt a lippai várhoz kapcsoltatta. S mikor özvegy édesanyja udvartartásának fényét emelni akarta, 1463. febr. 19-én az akkor Arad vármegyéhez számított falut kiszakította a lippai vár tartozandóságából s a nagyasszonynak adományozta.[6] Azután úgy látszik, más czélja volt e faluval a királynak, mert Szilágyi Erzsébetnek 1463. aug. 9-én az aradi káptalan előtt óvást kellett emelnie Donáttornya eladományozása ellen.[7] Azonban továbbra is az özvegy kezén maradt.

Donáttornya 1465. jan. 10-én jelenik meg először mint város; e napon a város birája s esküdtjei egy hatalmaskodási ügyben jelentést tesznek a csanádi alispánnak.[8] A város polgárai, jóllehet Hunyadinénak köszönhették emelkedésöket, elbizakodtak s nem akartak engedelmeskedni az özvegy tiszttartójának.

Ennek következése az lett azután, hogy Erzsébet megfenyegette őket s minden javaik elvesztését és szemök kiszuratását helyezte kilátásba, ha tisztjének parancsait nem teljesítik.[9] A kedvező helyzet, melybe a donáttornyiak az által jutottak, hogy városi polgárokká váltak, számos jobbágyot vonzott ide a környékről; így pl. Szentes falu birája, Ákos Pál is ide költözött 1482-ben, igaz, hogy földesúri engedelem nélkül.[10] Még inkább emelkedett a város az által, hogy Mátyás király 1484. márcz. 16-án kivette lakosait az ország minden törvényszékének hatósága alól s összes polgári ügyeiket saját biróságuk hatáskörébe utasította.[11]

Mátyás király halála után fiára, Corvin Jánosra szállott a város. Az ország rendei a budai országgyűlésen Donáttornya városát is kijelölték a herczeg számára s végzésöket II. Ulászló király is szentesítette.[12]

Azonban 1492. máj. 6-án nevezetes fordulatot vett Donáttornya története. Corvin János e napon oda adományozta Dobozi Dánfi Andrásnak, ki az adománylevél szavai szerint már Mátyás királytól megkapta e várost s az adományozáshoz Ulászló király is beleegyezését adta 1491. decz. 13-án.[13] Azonban Dánfi Andrásnak nem volt fiörököse; elhatározta tehát, hogy a csanádvármegyei Donáttornyát és a békésvármegyei Királyságot a nyúlszigeti apáczákra hagyja. A váradi káptalan előtt elkészítette végrendeletét, s ehhez 1495. jún. 1-én a király megerősítését is kieszközölte.[14] Néhány napra rá meghalt, s ekkor a király a budai káptalannak parancsolta meg, hogy az apáczákat iktassa be. Jún. 23-án már jelentést tett a káptalan, hogy a beiktatás minden ellenmondás nélkül végbe ment.[15] Ettőlfogva Donáttornya földesurai az apáczák voltak, kik itt külön tiszttartóval kezeltették birtokaikat.

Ekkor állott Donáttornya virágzása tetőpontján. Lehetett mintegy 500 magyar lakosa, kik azonban már erősen keverve voltak bevándorlott szerbekkel. A 100 családfő neveit egy 1499-ik évi oklevél felsorolja s ezek betűrendben a következők:

Bacsó Péter, Bakacsa N., Balika László s Miklós, Bellos N., Bertalan János, Bicskeszakálú Farkas, Bojtán Mihály, Braniszló Pál, Bujkó Gosztadin s Márk, Diák Lukács, Druzsa László s Miklós, Fanafolyó Miklós, Fekete György, László, Lukács, Mihály, Miklós s Péter, Fodor Miklós s Pál, Fóris Gergely, Futó György s Miklós, Hosszú Miklós, Húsos Bálint s István, Huszár Mihály, Igási János, Ihász Bertalan, Ilkó Kozma, Istvánfi Pál, Kacsó Balázs s Miklós, Kalinics László, Kancsó György, Karagul

Domokos, István, János, Miklós s Péter, Keszege János s Péter, Kolizi László, Kopasz Barnabás, Korhány István s László, Kún Pál, Lakos György, Lászlófi György, Lukácsi Pál, Mágócsi István s László, Magyar Mátyás s Miklós, Mészáros Mihály, Mihályfi László, Mikes Albert, Molnár György, Molnos Demeter, László, Márk s Péter, Nagy Orbán, Nagyjánosi Bertalan, Parlag Albert s Mihály, Pongrácz László, Lukács s Pongrácz, Puska Pál, Putnoki László, Réz János s Márk, Ruzsó György s Péter (2), Sípos Mihály, Szaniszló János (2), Szerdek Bosó s Demeter, Szorán János, László s Márk, Szőcs János s Tamás, Tódor Pál s Péter, Vajda János s Péter, Varga György s Mihály, Veres László, Vidacs János, Vitán István, Vláda Lukács s Mihály.[16]

Donáttornya jobbágyai sokat szenvedtek a szomszédos földesuraktól, úgy hogy az apáczák itteni birtoklását épen nem lehetett háborítatlannak mondani. 1497-ben a Nádasdi Ungor János szentesi és derekegyházi jobbágyaival közösen használt Szentmihályszéki,[17] 1498-ban a fábiánsebestyéni határral érintkező Kórógy-meder,[18] 1499-ben a Derekegyház faluhoz tartozó Kórógyága halastó,[19] ugyanez évben a Mágócs és Derekegyház jobbágyaival közösen használt Kéktó nádas,[20] 1501-ben a Szentes felőli,[21] 1507-ben a Mágócs határával mesgyés földek[22] miatt volt baj. 1509. jan. 15-én maga a király parancsolta Csanád és Békés vármegye törvényszékének, hogy egyfelől a Donáttornya, másfelől a Mágócs és Fábiánsebestyén közt levő határt hitelesen állapítsák meg, minthogy az apáczák erre vonatkozó levelei idegen kezekbe kerültek.[23] A dolog azonban hosszan húzódott s 1531-ben még János királyt és országbiráját, Pestyéni Gergelyt is foglalkoztatta.[24] Közben Szegi Dóczi János is hatalmaskodott a donáttornyi jobbágyokon; 1522-ben két nagy hordó bort vitetett be Donáttornyára a maga birtokairól s ott kiméretté. Erőszakkal elvette egyes jobbágyoknak ökrét, árpáját s mézét, úgy hogy az apáczáknak 200 frtnál több kárt okozott.[25] 1536-ban megint a derekegyháziakkal Kéktó miatt, s a szegiekkel és szentesiekkel a Hosszúfertő, másként Elsőfertő miatt folyt a per.[26] Megújult a vita 1549-ben a Magócs felől húzódó Kórógymeder s a Fábiánsebestyén felől elterjedő Verestelekfölde nevű határrészek miatt, melyeket Mágócsi Gáspár gyulai várnagy és öcscse, Tamás foglaltak el.[27] Minde hatalmaskodások élénken foglalkoztatták a vármegyéket, sőt a királyi törvényszéket is.

Az apáczák törekvése az volt, hogy mennél jobban megerősítsék magukat tiszántúli birtokaikban. Rá bírták Ulászló

királyt, hogy 1508. febr. 14-én új adomány czímén megerősítette őket Donáttornya és Királyság birtokában.[28] Egyszersmind elrendelte, hogy a budai káptalan újra iktassa be őket, a mi még azon évi november 1-én a szomszédos Halászteleke, Fábiánsebestyén, Csabacsűde, Orosháza, Vásárhely, Szent-László és Újváros földesurainak jelenlétében, ellenmondás nélkül végbe is ment.[29]

E közben a királyi kanczellárián egy különös dolog történt. Podmanini Podmaniczky János kir. palotamester és Razviai Horvát János elhitették az intéző emberekkel, hogy Donáttornya Dobozi Dánfi András magvaszakadása után visszaszállott Corvin Jánosra s ő róla meg kiskorú fiára, Kristófra, de a ki zsenge korban elhalt s benne a családnak magvaszakadt. Birtokai tehát a koronára jutottak, s ők Donáttornyát a királytól fölkérték. Ulászló ki is állította nekik az adománylevelet 1508. jún. 13-án.[30] Úgy látszik, a jó urak alaposan megkenhették a kereket, hogy czélt érjenek. Mert nemcsak az volt valótlanság, hogy Donáttornya a Dánfi András halála után Corvin Jánosra szállott vissza s ő róla fiára, hanem az is, hogy ez időben a koronáé lett volna. Természetesen nagy pör lett az egészből, mely évekig elhúzódott. Az apáczák 1509. január 15-én kivették a csanádi káptalantól határjáró okleveleik másolatát,[31] 1513-ban meg Perényi Imre nádor parancsára Szegi Dóczi Gergely adta ki nekik a Donáttornyára vonatkozó levelek átiratát.[32] Az ügyvédek húzták-halasztották a pört, mely még 1520-ban is folyt,[33] s melyet azután a mohácsi vész végkép eltemetett.

A Dózsa-lázadásban résztvettek Donáttornya lakosai is s bosszút állottak az őket sokképen zaklató szomszéd földesurakon. Megtámadták többek közt Dóczi János szegi kastélyát s ott olyan pusztítást vittek véghez, hogy a kárt 1515-ben 50 frtra becsülték.[34] De azután reájuk is elviselhetetlen súlylyal nehezedett az új törvény szigora, melyet az apáczák tisztjei kérlelhetetlenül alkalmaztak ellenök. Ennélfogva sokan megszöktek s más földesúr alá adták magokat. Így pl. 1517-ben Szűcs Tamás, Vég György, Nagylábú Mihály, özv. Karagul Miklósné, Bozsó Péter, Tatár Péter és Huszár Jakab költöztek el Nagylakra és Árokosra, s lettek itt a Jaksics Márk jobbágyai.[35]

Nem sokára a mohácsi vész után hazátlanokká lettek az apáczák. A Nyulakszigete, a mai Margit-sziget, a török hadjá-

ratok következtében nem nyujtott biztos lakóhelyet; az apáczák elköltöztek tehát 1529-ben a Várad melletti Szent-Jánosra, hol az apátsági épületeket jelölték ki számukra.[36] János király, a mennyire lehetett, oltalmában részesíté őket; 1527. márcz. 27-én oda ajándékozta nekik azt a részt, melyhez a hűtlenségbe esett Vingárti Horvát Gáspár, az említett János fia Donáttornyán jogot formált.[37]

Azonban birtokaik pusztulását a király sem bírta megakadályozni. Bali bég 1529-iki rablóhadjáratát, úgy látszik, Donáttornya is keservesen megsínylette. Lakosai, minthogy földesuraik, az apáczák nem tudták őket összetartani, széllyel szóródtak; 1536-ban egy részök, a Jaksicsok oltalma alatt, a Makóhoz közel eső Rákoson vonta meg magát. Ezek a következők voltak: Fekete László, Druzsó Péter, Ruzsa János, Kalinics István, Pongorácz Pál, Karagul Márk, Dankó György, Kovács Bálint, Rakus János, Radotha Mihály az oklevél szerint mind rácz jobbágyok s Kovács Péter magyar. Nagylábú Miklós Lippára, Ratho János rácz Kispóra, Jakos Miklós rácz Kingedre s végre Sólyom János a szolnokm. Istvánházára költözött.[38] Egy másik csapat jobbágyot Petrovics Péter szállíttatott át temesvárm. Rudna birtokára; név szerint ide költöztek 1549. körül ezek a donáttornyi ráczok: Bujkó János, Nagy János, Ruzsa Mihály, Fodor Márk, Zima György, Vajda Miklós, Huszár István, másik Bujkó János, Balika Miklós, Putnik Zsigmond, Fodor Miklós és Keszeges Zsigmond. Mások rokonaik után mentek Rákosra: Márk János, Ruzsó Novák, Karagul Mihály és Szaniszló Farkas. Kassa Márton, Bujkó György és Fekete Péter ráczok Derekegyházára, Karagul István pedig Zentára költözött s itt mint a török császár jobbágya szerepel.[39]

A régi Donáttornyának már csak az árnyéka az, melyet a temesvári defterdár 1557—58-iki összeírása mutat. E szerint volt benne összesen 31 ház, köztük 20 régi, 11 új. A csupa szerbekből álló lakosság egészen más neveket visel, mint a század első felében.[40] Ebből az világlik ki, hogy az elköltözött régi lakosok helyét újonnan beköltözött szerbek foglalták el. De ezek sem maradtak itt soká; 1561-ben tovább vonultak s Donáttornya az adórovó lajstromában mint pusztult helység van följegyezve.[41] Megkisérlették ugyan az apáczák még egyszer a benépesítését; kérelmökre 1562. okt. 3-án I. Ferdinánd király

megengedte, hogy azok, kik Donát nevű puszta birtokukra akarnak letelepedni, három évig adómentesek maradjanak.[42] Úgy látszik, ez intézkedésnek lett is valami foganatja; egy 1571-ik évi török defter szerint akkor Donát faluban 19 ház állott.[43]

Az apáczák már ekkor Nagy-Szombatban laktak s nem is gondolhattak többé arra, hogy tiszántúli birtokaikat onnan kezeltethessék. Kiadták tehát Donátot és Királyságot 1573. máj. 7-én haszonbérbe Gimesi Forgách Simonnak 90 frt évi bérért. De kikötötték, hogy a jobbágyokon rendkívüli terheket ne követeljen, mert ha ezt tenné, az apáczák minden pör nélkül visszavehetik birtokukat.[44] A falu különben már csak tengette életét; 1577-ben lakosai a sertéstizeddel is (16 darabbal) hátralékban maradtak.[45] A Forgách Simon bérletidejének letelte után már arra sem voltak képesek, hogy valami csekély adóval váltsák meg földesuraiktól, az apáczáktól jobbágyi tartozásukat; úgy hogy ezek kérelmére Fejérkövi István nyitrai püspök kir. helytartó 1589. április 25-én kiadta az ország összes hatóságainak a rendeletet, hogy a Donát faluban lakó jobbágyokat, minthogy évek óta nem fizették le földesuraiknak adójokat, a hol érik, tartóztassák le s vegyék el javaikat.[46] Ha e szigorú rendszabály nem, úgy a csakhamar bekövetkezett 1596-iki tatárpusztítás végképen eltörölte Donáttornyát a föld szinéről. Nem is támadt fel többé romjaiból soha s még ma is puszta.

Hátra van még, hogy felsoroljuk az apáczák donáttornyi tiszttartóinak nevét, kiknek emlékét az oklevelek fentartották. Ezek a következők: 1499. Homokházi Cseke Barnabás,[47] 1508. Inokai Lénárt,[48] 1514. Endrédi Harangi Lénárt,[49] ki még 1517-ben is viseli e tisztet[50] s végül 1519. Felgyői Jakabházi Miklós.[51]

Donáttornya *egyházi multjára* nézve nincsen semmi adatunk.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 1816. — [3] *Münch. lt.* 25. — [4] *Dl.* 14942. — [5] *Münch. lt.* 51. — [6] Teleki, *Huny.* XI. 45. — [7] *Dl.* 15862. — [8] *Dl.* 16153. — [9] *Dl.* 18387. — [10] *Dl.* 18604. — [11] *Dl.* 18943. — [12] Pray, *Epist. proc.* I. 387. — [13] *Dl.* 19646. — [14] *Dl.* 20316. — [15] *Dl.* 20324. — [16] *Dl.* 20856. — [17] *Dl.* 20631. — [18] *Dl.* 20703. — [19] *Dl.* 20856., 20869. és 20885. — [20] *Dl.* 20884. — [21] *Dl.* 21014. — [22] *Dl.* 21784. — [23] *Dl.* 21898. — [24] *Mon. Pos.* 43. 50. *Keglevics lt.* Com. Csan. 1. 17. — [25] *Dl.* 23640. — [26] *Mon. Pos.* 55. 23. — [27] *Uo.* 64. 63. és Misc. 44. 40., 58. 58. — [28] *Dl.* 21814. — [29] *Dl.* 21815. — [30] *Dl.* 21848. — [31] *Dl.* 21899. — [32] Pesty, *Helyn.*

58. — [33] *Dl.* 23395. — [34] *Dl.* 22732. — [35] *Dl.* 22884. — [36] Bunyitay, *A váradi püsp.* II. 499. — [37] *Mon. Pos.* 39. 44. — [38] *Uo.* 55. 23. — [39] *Uo.* Misc. 44. 40. és 58. 58. — [40] *Götting. defter.* — [41] *Dic. l.* — [42] *Mon. Pos.* 47. 23. — [43] Szilády Áron úr szíves közlése. — [44] *Harruckern lt.* AA. XIX. 4. — [45] *Orsz. lt.*, limbus. — [46] *Mon. Pos.* 47. 25. — [47] *Dl.* 20856. — [48] *Dl.* 21784. — [49] *Dl.* 22591. — [50] *Dl.* 22884. — [51] *Dl.* 23204.

DÖMEVÁR.

Falu.

DEMEUAR: 1345. *Anjouk. okm.* IV. 554. DOMEWAR: 1369. Gyárfás, *A jász-kúnok* III. 504.

A Harangod mellett, Bessenyő és Valkány közt feküdt. E helynévben a *vár* szó bizonyára pusztán csak a kerített hely fogalmát akarja jelenteni.

A Csanád nemzetség birtoka volt kezdetben. Ugyanis Csanád esztergomi érsek és unokaöcscsei 1345. decz. 16-án óvást tesznek az ellen, hogy többek közt Dömevár nevű örökölt birtokukat Bessenyő János fia Gergely, ki a királytól e falut is a szabad bessenyők földjéhez csatoltatni kérte, adományul fölkérje.[1] Mindazáltal mégis a bessenyők birtokába ment át a falu, sőt Nagy Lajos 1369. aug. 7-én külön pártfogásába is vette ezt a falujokat.[2] Többször azután nem említik. Valószinű, hogy nem érte meg a XV. századot.

[1] *Anjouk. okm.* IV. 554. — [2] Gyárfás, *A jász-kúnok* III. 504.

DÚS.

Falu.

DUS: 1382. *Zichy-okm.* IV. 224.

Úgy gondolom, hogy ha egyáltalán Csanád vármegyében feküdt, valahova a mai Szemlak vidékére helyezendő. Vajon *dús* földjéről vagy *Dús* nevű első birtokosáról nevezték-e így, azt ma már el nem dönthetjük.

Különben is csupán egyetlenegyszer említtetik. 1382. ápri-

lis 25-én a *csanádi* káptalan előtt Becsei Tőtös fia László ügyvéde, Szecsei Péter tiltakozik megbízója nevében az ellen, hogy Geszti János Dús falut vagy ennek akár csak egy részecskéjét is elfoglalja és használatba vegye.[1] A falu nem lehetett hosszú életű; a Hunyadiak korában már nincs nyoma.

[1] *Zichy-okm.* IV. 224.

EGRES.

Falu, monostorral.

EGRES: 1222. Theiner I. 32. 1224. Fejér III. 1. 452. 1240. kör. *Kisfaludy cs. lt.* 1247. Fejér IV. 1. 467. 1306. *Urkb.* I. 232. 1324. *Br. Perényi cs. lt.* 1336. *Urkb.* I. 478. 1402. Cornides, *Dipl.* VI. 2. 1450. *Dl.* 29489. 1451. *Dl.* 14443. 1494. *Kállay lt.* 1514. *Dl.* 22631. 1536. Oláh, *Hungaria* 74. 1551. *Régi m. köll. tára* III. 38. 1559. *NRA.* 1763. 43. 1561. *Dic. l.* 1562. Péterfy, *Concilia* II. 148. 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. 1653. *Uo.* 67. 8. 20. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1700. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. EGRIS: 1222. Theiner I. 36. 1223. *Uo.* I. 37. 1224. *Uo.* I. 49. 50. Fejér III. 1. 451. 1225. Theiner I. 59. 1229. *Uo.* I. 91. 1233. *Uo.* I. 118. 1392. *Mon. Vat.* III. 184. 1717. Szentkláray, *Százév* 21. GRES: 1223. Theiner I. 39. EGRUS: 1233. *Mon. Strig.* I. 293. 1239. Bárány, *Toront.* II. 45. 1299. *Urkb.* I. 213. 1304. (?). *Uo.* I. 301. 1309. *Mon. Vat.* II. 160. 1320. *Urkb.* I. 343. 1330. *Zichy-okm.* I. 357. 358. EGRESD: 1330. *Uo.* I. 363. EGGRES: 1499. *Forgách lt.* EGERESTH: 1550. Verancsics VII. 148. JEGHRÉS: 1655. *Lib. reg.* XI. 357. JEGHRIS: 1656. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. A. 6. 22. EGERES: 1663. *Br. Harruckern lt.* AA. XX. 8. 9.

Ma is megvan Torontál vármegyében, a Maros partján. Az ott tenyésző egerfa-berkektől vette nevét.

A falu története szorosan egybe van forrva a *monostor* történetével, úgy hogy a kettőt egymástól elválasztani alig lehet. Ugyanazért mi is összefoglaljuk mindakettőt.

A Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt egresi cziszterczita monostort 1179-ben III. Béla király alapította. Ez volt Magyarországon az első cziszterczita monostorok egyike, s III. Béla a szerzeteseket egyenesen a francziaországi Pontignyből hítta be. Ezek a hittérítésen és a tudományos foglalkozáson kívül legfőbb gondjukat a földmívelésre fordították; rendszerint elhagyatott vidéken vagy mocsaras területen szállottak meg s monostoraikat a folyók balpartjára építették.[1] Az Egresre bevándorolt szerzete-

sek kétségtelenül hoztak magukkal francia építőmestereket, kik templomukat és monostorukat fölépítették. Bizonyos az is, hogy a király kedvelt papjait földbirtokokkal is ellátta; mindjárt beköltözésük alkalmával kapták Egres falut. Valószinű, hogy Egres környékén III. Béla királytól más adományokat is nyertek.

Egy emberöltővel később az egresi szerzetesek fegyelme megbomlott s alighanem letértek arról az útról, melyet a rend szabályai előírtak. 1212-ben ugyanis a cisterciumi nagykáptalan az egresi apátság ellen vizsgálatot rendelt el, magát az apátot pedig megidézte a legközelebbi nagykáptalanra.[1] A szigorú föllépésnek lett is eredménye, mert ezentúl az apátság mint magas színvonalon álló egyházi testület szerepel. A pápáktól gyakran nyernek az egresi apátok megtisztelő megbízatásokat. Így 1222. jún. 21-én a váczi püspökkel és préposttal együtt az erdélyi püspök Kolozsmonostoron elkövetett hatalmaskodása ügyében,[3] 1222. decz. 15-én az egri püspökkel és szentgotthárdi apáttal együtt a király és nemesség ellen lázongó köznép lecsillapítása,[4] 1223-ban Gottfried aradi prépost és a király között fölmerült viszály kiegyenlítése,[5] 1225. jún. 12-én a német lovagrend barczasági birtokügyeinek megvizsgálása,[6] s 1229. jan. 27-én az önvédelemből egy rablót megölt István békési főesperes javadalmának visszaadása végett egyik pápai biztos az egresi apát.[7]

II. Endre király nagy pártfogója volt a monostornak. Templomát, melyet a maga és neje számára sírhelyül kijelölt, fejedelmi díszszel átalakíttatta s várfalakkal vétette körül. Azonkívül szaporította a monostor birtokait is, még pedig olyanformán, hogy Kenéz és (a Csanád nemzetségbeli?) Kelemen nemes urak közbenjárására cserét ajánlott fel s csanádvármegyei birtokaiért négy szépen jövedelmező erdélyi szász faluval kinálta meg az apátságot. Az apátság örömmel kapott az ajánlaton, oda adta egy-két Egres körül fekvő birtokát s nyerte érte Erdélyben Csicsó-Holdvilág, Szász-Csanád, Sorostély falvakat és Kis-Selyk részét. A csereszerződést azután 1224. ápr. 2-án Honorius pápa is megerősítette.[8] E mellett a pápa külön fölkérte a királyt, hogy a hatalmaskodó szomszédok ellen, kik rablók módjára pusztítják az apátság javait, védje meg az apátot és a monostort.[9] 1231-ben értesülünk róla, hogy Endre király még más kiváltságokban is részesítette az apátságot; megadta neki ugyanis azt a jogot, hogy hat sószállító hajót járathasson

a Maroson, melyek évenként három utat tehettek oda és vissza minden adófizetés nélkül s abból a sóaknából szerezhették be a szükséges sót, árának lefizetése mellett, a honnan akarták.[10] Kilátásba helyezett a király 1233-ban az apátságnak teljesen ingyen három rakomány (timinus) kősót is, de ez az igérete csak írott malaszt maradt.[11]

Mikor azután 1232-ben II. Endre felesége, a franczia Jolánta királyné meghalt, az egresi templom kriptájába temették el. Három év mulva elköltözött a király is s 1235. november havában az ő tetemeit is oda helyezték a felesége koporsója mellé. Szivét kivették, bebalzsamozták s Váradon, a Szent László sírja közelében tették le örök nyugalomra.[12]

II. Endre király halála után rossz napok köszöntöttek be a monostorra. Fia, IV. Béla király nem volt a cziszterczieknek olyan nagy tisztelője, el-elvette egyes birtokaikat s nem törődött azzal sem, ha mások elfoglalták. Úgy hogy 1236. január 16-án IX. Gergely pápa kénytelen volt őt meginteni, hogy a cziszterczita monostorok s ezek közt az egresi monostor javait és birtokait ne csorbítgassa.[13] A király közönyénél azonban még súlyosabb csapás érte a monostort; 1241. nyarán bevették a tatárok, a falai között menedéket kereső nemes urakat és nőket kardra hányták s a templomot kirabolták. Széthányták Endre király és felesége sírját s valószinűleg fölégették a monostort. De a szegény szerzeteseket, kik ekként hajlék nélkül maradtak, nem bántották, sőt szabadon eresztették.[14]

Nagy munka lehetett a monostor és templom újjáépítése, melyhez talán a király segítsége is hozzájárult. Végre öt-hat év lefolyása alatt kiheverte az apátság a tatárpusztítást s erős falai újra fölépültek. Már 1247-ben visszavívta régi tekintélyét; ugyanis ez évben a pápa az egresi apátot is felszólította véleményadásra, vajon a boszniai püspökséget a kalocsai érsekség alá helyezze-e vagy sem?[15] IV. László királyt pedig nemcsak szerzetesei, hanem bevehetetlen bástyái is olyan nagy bizalommal töltötték el, hogy mikor a dunántúli polgárháború és az osztrákok fenyegetései következtében sem Székes-Fejérvárott, sem Esztergomban nem érezte magát biztonságban, a királyi ház összes kincseit — köztük a szent koronát is — leszállíttatta Egresre s ennek őrizetét rábízta egyik hű szolgájára, Bölényfő Andrásra. Ember kellett itt a gátra; mert 1280. nya-

rán Oldamúr és kúnjai, miután Csanád vármegye déli részét tűzbe-vérbe borították, neszét vették, hogy milyen nagyértékű kincseket rejtenek Egres falai s ostrom alá fogták a monostort. A veszedelemről a király is értesült, összegyűjtötte hadait. Ezalatt a kúnok ádáz dühvel vítták a falakat, de Bölényfő András visszaverte támadásukat. Végre a védelem közben maga is halálos sebet kapott; de ekkorra már a kúnok táborába is híre érkezett, hogy közeledik a király. Abba hagyták tehát az ostromot s a Hód tava mellett foglaltak állást, hova portyázó csapataikat is egybevonták. Itt törte meg azután IV. László király erejöket, de úgy, hogy többé azután sohasem mertek fellázadni.[16]

A következő században ilyen veszedelmes felhők többé nem tornyosultak Egresre. A szerzetesek nyugodtan élhettek hivatásuknak; rendezhették birtokügyeiket is. Róbert Károly király egy évszám nélkül Hasznoson (talán 1304-ben, mert ekkor időzött ott), Áldozó-csütörtök után való napon kelt levelében megerősítette a monostort erdélyrészi birtokaiban, melyeket néhai László vajda hatalmaskodva elfoglalt, s megparancsolta a szebeni szászoknak is, hogy e birtokokat vegyék védelmökbe.[17] Szerzeteseinket Erdélyhez az is vonzotta, hogy a fogarasvármegyei kerzi monostort az egresi apátság alapította; az ő alapítása volt Szent-Kereszt is a régi Szlavóniában, Zengg közelében.[18] Az egresi apát 1309. aug. 28-án jelen volt azon az egyházi gyűlésen, melyen Benedeket a buda-szigeti prédikátor rendház perjelévé megválasztották.[19] Erdélyben pörlekedett a Weze faluhoz tartozó birtokrész miatt, de azt 1320-ban birói ítélet alapján elvesztette.[20] Azonban 1330-ban a Maros túlsó oldalán eső Pabar birtokát szép rendben tartotta.[21]

Azután másfél századnál hosszabb ideig az apátságról semmi hír. De hogy a XV. században is fennállott, arra bizonyíték az, hogy e századból három apátját ismerjük. A század végén, 1494. jún. 2-án itt időzött Kinizsi Pál, s Egresen kelt egyik levele.[22]

Az 1500. évben csanádi főpásztorrá lett Csáki Miklós püspöksége végzetessé vált az egresi apátságra. A török pusztításai által jövedelmeiben megfogyatkozott püspökséget nem kárpótolta VI. Sándor pápának az az intézkedése, hogy egyesítette vele a csanádi sz. Gellért-monostor birtokait; a püspökség áldozatul követelte Egrest is. A király az országgyűlés határozatával s a pápa beleegyezésével az egresi apátságot és birto-

kait a püspöknek adományozta, s ettőlfogva a csanádi püspökök kineveztetésök alkalmával megkapták az egresi apát czímét is.[23] Így kapták azt Csáki Miklós halála után, 1514. aug. 14-én Csaholi Ferencz[24] s 1527. nov. 21-én Musinai Gerván János.[25] Vajon megmaradtak-e a czisztercziek továbbra is a monostor lakóinak, arra nem felelhetünk. Lehet, hogy a perjel igazgatása alatt még megértek néhány évtizedet. 1536-ban Oláh Miklós a Maros mentén Sződi és Szent-Mihály közt mint nevezetes helységet említi Egrest, de monostoráról és szerzeteseiről nem mond épen semmit.[26]

Buda török kézre jutása után, 1541-ben Petrovics Péter temesi főispán Temesvárhoz kapcsolta Egrest, úgy a hogy kijavíttatta falait és a maga szerb katonáiból helyezett bele őrséget. Ekkor tehát már aligha lakták a monostort szerzetesek. Varkocs Tamás 1550. október elején, Csanád felszabadítása után, Egrest is elfoglalta Petrovicstól,[27] de ez egy évre rá megadta magát Mehemet beglerbégnek. Így került 1551-ben a török uralma alá, ki alighanem széthányatta falait, mert többé mint erősség nem szerepel.[28]

A temesvári defterdár összeírása szerint 1557—58-ban Egres falu összesen négy házat számlált s lakosai voltak: Erdéli Mátyás, Móricz Mihály, Oláh Mátyás és Radol Ocsár.[29] De a magyar lakosok már 1559-ben elköltözködtek innen s ez évben,[30] valamint 1561-ben is az adórovók pusztult helységnek tüntetik fel.[31] Az elhagyott házakba egy-két rácz pásztorember vonta meg magát; így nevezetesen 1582. márcz. 15-én Jovan Szobona és Jovan Maril tanyáznak itt, kiknek összesen 368 juhuk volt.[32]

Még 1647-ben is ült helynek mondja a szegedi guardián.[33] Gróf Pálffy Tamás püspök a maga kiáltványát 1653. május 15-én e falu lakosaihoz is intézi[34] s bevétette nevét a számára 1654. szept. 2-án kiállított kir. oltalomlevélbe is.[35] Azonban az ő jogigényével, mely pedig történeti alapon nyugodott, nem sokat törődött a kir. kanczellária; 1655. jún. 25-én ugyanis eladományozta Egrest Lesenyei Nagy Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és Dienes Györgynek,[36] a kiket azután 1656-ban ellenmondás nélkül iktatott be a garan-szent-benedeki convent.[37] Azonban, hogy mennyire semmitérő volt ez az egész adományozás, mert hiszen Egres török területen feküdt, azt bizonyítja az is, hogy a király bevette e falu nevét a Macripodari Jáczint

püspöknek 1660. január 21-én adott oltalomlevelébe.[38] Vesselényi Ferencz nádor meg 1663. márcz. 19-én adománylevelet állított ki reá Galláczy Miklós, Gombás György és Tenturich István számára.[39]

A török kiűzetése után a csanádi püspök a maga számára követelte;[40] jóllehet a nyomorúságos kis falu még 1717-ben is csak négy házból állott.[41] Mint a temesvári bánságba kebelezett helység természetesen nem lett a püspöké. A hagyomány azt tartja, hogy 1736. körül szerbek lakták, kik azonban a pestis miatt kivándoroltak s helyökbe oláh lakosok telepedtek.[42] József császár uralkodása alatt Egrest a kincstártól Szapáry József vette meg.[43] A hajdani monostor romjaiból, melyekből ma már alig látszik valami, 1819-ben a görög-keleti templom épült föl.[44] Lakosainak száma: 3682, kik közül 657 róm. kath., a többi gör.-keleti vallású.

Az ismert *egresi apátok* a következők: 1179. Hugó,[45] 1239. J(ános?),[46] 1299—1304. Egyed,[47] 1402. János,[48] 1450—1451. László,[49] 1499. Márton.[50] Az egresi apát czímét a király most is adományozza. A rendtagok közül előfordulnak: 1239. A. perjel, S. alperjel s H. őr,[51] 1240. kör. A. perjel, Radulf és Magyar Péter szerzetesek.[52]

Az egresi convent a tatárjárás előtt hiteles teendőket is végzett, bár külön pecsétje nem volt. E nemű működésének emléke 1239-ből az a bizonyítvány, melyet néh. Csák nb. Miklós végrendeletéről kiállított; erre az apát a maga hivatalos pecsétjét függesztette rá.[53]

[1] Békefi, *Emlékkönyv* 13. — [2] Békefi, *A czikádori apátság törl.* 33. — [3] Theiner I. 34. — [4] *Uo.* I. 36. — [5] *Uo.* I. 32. 37. 39. — [6] *Uo.* I. 59. — [7] *Uo.* I. 91. — [8] *Uo.* I. 49. Fejér III. 1. 452. A pápa levele ugyan csak általában szól a birtokcsere megerősítéséről, de minden oda mutat, hogy ekkor jutottak az erdélyi falvak az apátság birtokába, melyekre Róbert Károly azután új adománylevelet ad. — [9] Fejér I. 451. — [10] *Árp. új okm.* XI. 220. — [11] *Mon. Strig.* I. 293. — [12] *Chronicon Poson.* 35. — [13] Theiner I. 142. — [14] Rogerius 44. — [15] Fejér IV. 1. 467. — [16] *Br. Perényi lt.* — [17] *Urkundenbuch* I. 301. — [18] Békefi, *Emlékk.* 9. — [19] *Mon. Vat.* II. 160. — [20] *Urkb.* I. 343. — [21] *Zihy-okm.* I. 363. — [22] *Kállay lt.* — [23] *Dl.* 22631. — [24] *Uo.* — [25] *Lib. reg.* I. 15. — [26] Oláh, *Hungaria* 74. — [27] Verancsics VII. 147. — [28] *Régi m. költ. tára* III. 38. — [29] *Götting. defter.* — [30] *NRA.* 1763. 43. — [31] *Dic. l.* — [32] *Defterek* I. 334. — [33] *Eszt. főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [34] *Uo.* 67. 8. 20. — [35] *Lib. reg.* XI. 67. — [36] *Uo.* XI. 357. — [37] *Garan-sz.-ben. conv. lt.* Stat. A. 6. 22. — [38] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 10. — [39] *Báró*

Harruckern lt. AA. XX. 8. 9. — [40] *Doc. Eccl.* 14. 10. — [41] Szentkláray, *Százév* 21. — [42] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [43] Szentkláray 415. — [44] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [45] Rupp, *Magyarorsz. helyr.* III. 69. — [46] *Kisfaludy cs. lt.* — [47] *Urkundenb.* I. 213. 311. — [48] Cornides, *Dipl.* VI. 3. — [49] *Dl.* 29489. és 14443. — [50] *Forgách lt.* — [51] Bárány, *Toront.* II. 45. — [52] *Kisfaludy lt.* — [53] *Uo.*

EGYHÁZAS-KÉR.

Falu.

Egyhazasker: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1284. *Árp. új okm.* IX. 385. Ker: 1256. *Erd. múz. lt.* Keer: 1285. *Dl.* 322. §. 24. 1337. *Anjouk. okm.* III. 368. 1344. *Dl.* 322. §. 14. 1360. *Uo.* §. 20. 1508. *Dl.* 21842. 1570. *Dl.* 322. Kew (másolási hiba): 1568. *Uo.*

A torontálvármegyei Tisza-Szent-Miklós és Padé közt feküdt, hol a *Kéra bara* nevű mocsár most is virraszt emléke fölött.

Kezdettől fogva mindvégig a Csanád nemzetség birtoka. Már 1247-ben egészen a Pongrácz ispáné volt,[1] s 1256-ban is neki jutott.[2] Róla fiára, Tamás ispánra szállott, ki itt építtette föl nemesi kúriáját s innen gondozta nagy uradalmát. Valószinűleg nem is hagyta volna el csendes otthonát, ha 1280. nyarán egy olyan esemény nem történik, mely majdnem életébe került. A fellázadt kúnok Egyházas-Kérre törtek s halálra keresték Tamást. Alig volt annyi ideje, hogy lóra kapjon s elmeneküljön a Tiszaparton fekvő Temerkény falujába. A kúnok feldúlták Egyházas-Kért, s mikor Tamást nem találták, felgyújtották udvarházát, sőt fölperzselték az egész falut templomával egyetemben.[3] Szerencsére Tamásnak volt még annyi ideje, hogy gyermekeit is biztos helyre küldhette a tatárok dühe elől. De mikor örökre búcsút mondott falujának s IV. László királynak is bejelentette, hogy a biharvármegyei Telegdre költözik, a király 1285. ápr. 26-án, a nemzetség tagjainak beleegyezésével, megerősítette őt birtokainak, s ezek közt Kér falunak is uradalmában.[4]

A nemzetség 1337. évi osztozkodása alkalmával a falut két részre osztották. A dél felől eső rész a régi birtokosoknak, a Kelemenösfi Telegdi családnak jutott; a víz (kétségtelenül a Tisza vize) felőli rész a Makófalvi családnak, de azzal a ki-

kötéssel, hogy Makófalvi Dénes csak a templom mellé telepíthet jobbágyokat, a falu többi részét üresen hagyni tartozik; mindakét helyen (t. i. a templom mellett és a távolabbi részen) nem szabad jobbágyokat tartania. Ha ellenben mind a két terület népessé válnék, akkor csak az egyik rész lesz a Makófalviaké, a másik pedig közös marad. Hasonlóképp közös birtoknak hagyták meg az Agártó nevű halastavat is.[5]

Makófalvi Dénes és unokaöcscsei, kik Csanád érsekkel pört folytattak, a következő évben felosztották birtokaikat. A kéri rész Domokos fia Mihálynak és Benedek fia Fülöpnek jutott. Valahogy azután ezek is kiegyezkedtek Csanád érsekkel és a többi Telegdiekkel; 1344. márcz. 28-án megfelelő kárpótlásért Mihály és Fülöp visszaadták a kéri részt Csanád érseknek,[6] ki annál nagyobb kegyelettel csüggött e falun, mert ez volt születéshelye. Ekként jutott vissza az egész falu a Telegdi család kezébe.

A Telegdiek 1360. okt. 22-én osztoztak meg birtokaikon; ez alkalommal Kér falut egészen Telegdi Miklós fiai, György és Miklós mesterek kapták.[7] Bírták is utódaik századokon át csonkítatlanul. Így örökölte azt a XVI. század elején élt Telegdi István kincstartó, ki 1508. május 22-én II. Ulászló királytól új adománylevelet eszközölt ki reá.[8] De a falu ezután már nem volt hosszúéletű; vagy még az 1514-iki parasztlázadás alkalmával vagy legkésőbb Balibég 1529. évi rablóhadjárata alatt pusztult el. A Telegdiek ugyan még 1568. és 1570-ben is fentartják rá jogukat, de akkor már a pusztult falu a töröké volt.

Nagyon régi *templomáról* már az 1247. évi határjárás értesít bennünket. E szerint a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve. 1280-ban a kúnok fölégették, de a hitbuzgó nemzetség újra fölépítette, mert 1337-ben teljes épségében fennállott. Legnagyobb nevezetessége azonban Egyházas-Kérnek, hogy itt született a Csanád nemzetség egyik legnagyobb alakja, Csanád esztergomi érsek.[9]

Újabb időben Egyházas-Kérre cserélte föl nevét a tőle jó távolra, Czernabara mellett eső kis *Verbicza* község, mely 1789-ben Szeged vidékéről települt 41 lakossal.[10]

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Árp. új okm.* IX. 385. — [4] *Dl.* 322. §. 24. — [5] *Anjouk. okm.* III. 368. — [6] *Dl.* 322. §. 14. — [7] *Dl.* 21842. — [8] *Dl.* 322. — [9] L. e mű I. köt. 84. l. — [10] Pesty, *Hiv. Helyn.*

EGYHÁZAS-SZŐLŐS.

Falu.

SCEULEUS et quod vulgo dicitur HUYFOLU: 1230. *Kisfaludy lt.* és *Hazai okm.* VI. 24. SCEULEUS: 1232. *Uo.* I. 11. ZEULEUS: 1305. *Kismartoni lt.* 47. C. 1. 1331. *Zichy-okm.* I. 376. 1347. *Uo.* II. 243. EGYHAZAS ZELEUS: 1329. *Kismartoni lt.* 47. H. 4. ZELEUS: 1333. *Zichy-okm.* I. 418. ZEULEWS: 1346. *Uo.* II. 189.

Az Egrestől nyugatra fekvő Telek faluval volt határos. Csanád várának szőleje volt itt; innen ered neve.

A XIII. század elején alakulhatott, mert 1230-ban népiesen Újfalunak is nevezték. Mint csanádi várföldet adományozta a tékozló II. Endre a Csák nemzetségbeli Miklós ispánnak, s mikor e várföldek közül Béla ifjabb király egy csomót visszavett, II. Endre helybenhagyta fiának azt az intézkedését, hogy ezt a falut meghagyta Miklós ispánnál.[1] 1232-ben a király Teleki falu határait elősorolván, egész világosan kijelenti, hogy ez Timár és Szőlős falvakkal határos.[2]

A tatárjáráskor aligha Szőlős is el nem pusztult. De ha megmaradt is, annyi bizonyos, hogy a Csák nemzetség túladott rajta. A XIV. század elején egy Csorba nevű birtokos kezén találjuk, ki atyafiaival együtt 1305-ben a csanádi káptalan előtt eladja Szőlőst Hasznosi Péternek és rokonainak.[3] Hasznosi vagy másként Ajduarai Péter leányát, Katalint Nevnai Móricz fiához, Tügyös (Tyges, Tygus, Tyugus) Miklóshoz adta feleségül s részükre hozományul 1329-ben épen Szőlős falut szakította ki. Ekkor írják a falut Egyházas-Szőlősnek s Fel-Timárral szomszédosnak mondják.[4] Hasznosi Péter 1331-ben fiörökösök nélkül meghalt; özvegye azonban kieszközölte, hogy még ez évi szept. 30-án Róbert Károly király a koronára szállott falut, életfogytiglani használatra, meghagyta az ő és leánya, Tügyös Miklósné birtokában.[5]

Azonban Szőlősre Becsei Tőtös is rá vetette a szemét. Mindenekelőtt 1333. júl. 28-án rá vette Tügyös Miklóst, hogy ez a maga részét zálogba adta neki 3 márkáért.[6] Hosszabb időbe került, míg a Miklós feleségének részét is megkaparinthatta. Úgy látszik, meg kellett várni, míg az öreg Hasznosiné meghal.

Végre 1346. márcz. 29-én Tügyös, felesége és fia nevében is, eladta az egész falut 150 budai márkáért Tőtösnek s a szerződést az aradi káptalan írásba is foglalta.[7]

Becsei Tőtösnek, ki már ekkor főajtónálló mester, pilisi főispán, visegrádi és óbudai várnagy volt, nem nagy fáradságába került, hogy e szerződéshez a király beleegyezését megnyerje. Csakugyan 1347. ápr. 5-én Nagy Lajos, tekintetbe véve Tőtös atyjának érdemeit is, Szőlős falut egészen neki adományozta s megparancsolta a csanádi káptalannak a beiktatást. A káptalan azután ápr. 19-én ellenmondás nélkül beiktatta Becsei Tőtöst.[8]

Meddig állt még fenn ezután a falu s milyen események okozták elpusztulását, mindez az ismert oklevelekből nem tűnik ki. Úgy látszik, a XV. századot nem érte meg.

Egyházas-Szőlős neve is mutatja, hogy a XIII. században *plébánia* volt benne. Az 1333—35. évekről fennmaradt pápai tizedlajstromokban azonban nevével nem találkozunk.

[1] *Kisfaludy cs. lt.* — [2] *Hazai okm.* I. 11. — [3] *Kismartoni lt.* 47. C. 1. — [4] *Uo.* 47. H. 4. — [5] *Zichy-okm.* I. 376. — [6] *Uo.* I. 418. — [7] *Uo.* II. 189. — [8] *Uo.* II. 243.

EKÖD.

Falu.

EKUD: 1230. *Hazai okm.* VI. 24.

Ezt a falut is meghagyta II. Endre király 1230-ban a Csák nb. Miklós ispán birtokában.[1] Tehát azelőtt Csanád várához tartozó várbirtok volt, mely azonban a tatárjárás viharai következtében pusztult el. Későbbi időben nem találunk a nyomára.

[1] *Hazai okm.* VI. 24.

ELŐD.

Falu.

ELEUD: 1409—14. *Dl.* 26019.

Akár van a leírásban hiba s *Elued* (Ölyved) helyett áll forrásunkban az *Eleud* alak, akár nincs, a helységet mindenesetre Nagylak vidékére kell helyeznünk. Vagyis oda, a hol a Kerekegyházi és Nagylaki Jánki családok birtokai egymással érintkezhettek.

Az országos levéltárban van egy évszám nélküli régi följegyzés, melyen csanádvármegyei illetőségű feleknek az országos birói széken folyó pörei vannak röviden előszámlálva. Itt a többek közt az van elmondva, hogy Nagylaki Jánki Jánost a csanádi káptalan birói ítélet alapján be akarta iktatni e falu birtokába, azonban Kerekegyházi Pál fiának, Mihály mesternek ellenmondásával találkozott. Ezért ez utóbbit megidézte a király törvényszéke elé; de Mihály mester ott nem jelent meg.[1] A jegyzék az 1409—14 évi időközre mutat. Előd falu ilyen formában többé nem fordul elő.

[1] *Dl.* 26019.

FALUHELY.

Falu.

FALWHEL: 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. és 11. 1508. *Dl.* 21842. FALWHELY: 1568. 1570. *Dl.* 322.

A most torontálvármegyei Bocsár közelében feküdt. Úgy látszik, valami régi falunak romjain állott; innen vette nevét.

Csak a XV. század vége felé tűnik föl. Özv. Muronyi Konya Demeterné, Országh Mihály nádor előtt, 1479. márczius 25-én itteni részét is oda adományozta a budai káptalannak,[1] melyet Mátyás király parancsára júl. 29-én ellenmondás nélkül iktatott be a kői káptalan.[2] Ezenkívül volt még itt része Telegdi István kincstartónak is, mert 1508. május 22-én a királytól új

adománylevelet kapott rá.[3] A Telegdiek e birtokhoz még 1568. és 1570-ben is jogot formálnak.[4] A falu alighanem az 1550—1552. évi hadjáratokban pusztult el, mert az adólajstromok már mit sem tudnak róla.

[1] *Budai kápt. lt.* Capsa 1. fasc. 4. nro 11. — [2] *Uo.* 1. 4. 10. — [3] *Dl.* 21842. — [4] *Dl.* 322.

FAZEKAS.

Falu.

FAZEKAS: 1429. *Dl.* 12114.

Kún-Szőlős és Horogszeg közt feküdt, tehát a mai Nákófalvától délre. Első lakosa vagy birtokosa Fazekas nevű ember lehetett s ettől eredt neve.

Mikor legelső nyomára találunk, 1429-ben már csak romokban heverő templomáról értesülünk. E rom Hallos falutól keletre egy Rónahalma nevű hegy (halom) mellett állott.[1] Milyen viszontagságokon ment át, s hogyan pusztult el még a XIV. században, minderre nem felelnek a kútforrások. Úgy látszik, már a pápai tizedlajstromok korában (1333—35) is elpusztultan hevert, mert különben ezek talán megemlítenék.

[1] *Dl.* 12114.

FECSKÉS.

Falu.

FFECZKES: 1456. *Münch. lt.* 51.

A Szemlaktól északra feküdt Szőlős falu közelében. Hunyadi Jánosra szállott, kormányzósága idején, Petőfi Tamás magvaszakadása következtében, s Hunyadi megtartotta később is mint magánbirtokot, sőt 1456. május 12-én új adománylevelet kapott reá.[1] Bajosan érte meg a XVI. századot, mert többé sehol sem említik.

[1] *Münch. lt.* 51.

FÉGEL.

Falu.

Fegel: 1238. *Kisfaludy cs. lt. Árp. új okm.* VII. 60.

IV. Béla király, tekintve Csák nb. Miklós ispán hűséges szolgálatait, 1238. május 23-án csanádvármegyei Fégel falu határában, hol Miklósnak temploma és háza is volt, tíz ekényi földet adományozott. Úgy látszik, Gedős közelében esett, a mai Pécska határában. A tatárjárás alatt pusztult el.

FEJÉREGYHÁZ.

1. *Falu, Rév-Kanizsa mellett.*

Feyreghaz: 1256. *Erd. múz. lt.* 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. Feyregyhaz: 1344. *Dl.* 322. §. 14. Feyereghaz: 1450. *Dl.* 29489. 1453. *Dl.* 30828. 1495. *Dl.* 29566. 1508. 21842. 1509. *Monyorókeréki lt.* 99. 10. 6. Feyeregyhaz: 1514. *Br. Harruckern lt.* AA. XVIII. 10. 1558. *Lib. reg.* III. 578. 1560. *Dic. l.* 1561. *Lib. don. palat.* I. 181. 1568. *Dl.* 322. Feyereghhaz: 1526. *Tört. Tár* 1863. 99. Feyer Egyhaz: 1561. *Dic. l.* Felegyhaz: 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. Feieregyhaz: 1564. *Dic. l.* Fereghaz: 1570. *Dl.* 322. Felegyhasz: 1647. *Garan-sz.-benedeki conv. lt.* Stat. D. 1. 2. Felity: 1647. *Eszterg főkp. lt.* 67. 8. 25.

Rév-Kanizsától keletre feküdt, a mai Féregyház vagy Firigyház puszta területén, s a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott.

Már az 1256. decz. 17-iki osztozáskor előfordul s a Vaffafiaknak jutott.[1] A Telegdi és Makófalvi család 1337. évi birtokosztálya alkalmával is Makófalvi Dénes és unokaöcscsei kapták.[2] Csanád érsek 1344. márcz. 28-án kiegyezett a többi Makófalviakkal is s véglegesen átengedte Fejéregyházat Makófalvi Andrásnak, Mihálynak és Fülöpnek, kik közül valamelyiknek itten emelkedett a nemesi kúriája.[3] Idővel e család tagjai közt részekre szakadozott a falu s ezekből egyet a Csáki család szerzett meg. Már 1450-ben Csáki Ferencz bírja ezt a részt[4] s tisztje is lakik itt Csépi Péter személyében.[5]

De a Csákiakon kívül a XV. században a Telegdi család-

nak is voltak részbirtokai Fejéregyházon. Telegdi András 1495. febr. 28-án itteni részét elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak;[6] ellenben István, a kir. kincstartó 1508. május 22-én új adománylevelet eszközölt ki fejéregyházi részbirtokára.[7] Ez időtájban veszedelemben forgott a Csáki család része is; nevezetesen Csáki Gábor 1509-ben számos egyéb birtokai közt fejéregyházi részét is elzálogosította Bakócz Tamás bíbornokérseknek. Azonban az érsek két év mulva elengedte a Csáki Gábor tartozását, s ekként zálogbirtokai felszabadultak.[8]

A Dózsa-lázadás idején a Bodófalvitól zálogba vett rész, mely egy lakott s két puszta telekből állott, mostoha apjáról vagy jobban mondva anyjáról, ki Telegdi Andrásnak volt a leánya, Telegdi Gáborra szállott, ki azt 1514. június 30-án, minthogy a fellázadt parasztok minden vagyonát elpusztították, részint örök alamizsnakép, részint 40 frt lefizetése mellett átengedte a budai káptalannak.[9] De Telegdi Miklós és Ferencz ellene mondottak a beiktatásnak; a pör még 1526. márczius 28-án is folyt[10] s kétségkívül a Telegdiek javára dőlt el, mert ezután is ezek itt a birtokosok. 1558. okt. 9-én azonban György és László hűtlenség bűnébe esvén, fejéregyházi részöket a király Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak adományozta.[11]

1561-ben Fejéregyház így oszlott meg: Csáki Lászlónak volt két portája, Kerecsényi Lászlónak hat, Telegdi Istvánnak hét s végül Makó Lászlónak négy. Ezek 1 frt 10 dénáros adó fejében összesen 20 frt 80 dénárt fizettek; 10 drt a biró kapott az adó összeszedéseért.[12] Kerecsényi úgy lett itt birtokos, hogy a János Zsigmondhoz pártolt Telegdi Mihály részét lefoglalta; erre a nádortól 1562. júl. 12-én adománylevelet is kieszközölt.[13] Makó László 1563-ban készített végrendeletében a maga részét Ilona nővérének s az ő fiának, Szokoli Györgynek hagyományozta;[14] de János Zsigmond 1563. aug. 10-én nem nekik, hanem Varkocs Tamásnak állíttatott ki adománylevelet.[15] A Telegdiek még 1568- és 1570-ben is fentartották jogukat itteni birtokaikra,[16] de Fejéregyház, vagy a mint ekkor nevezték, Félegyház a török hódítás első évtizedeiben végkép elpusztult.

A XVII. század közepe táján ráczok költözködtek ide, kik a Félegyház nevet *Felityre* ferdítették. Csakugyan 1647-ben mint ült hely fordul elő[17] s még ez évben a garan-szent-benedeki convent ellenmondás nélkül iktatja be ide Horváth más-

ként Voksics Istvánt, Petőfalvi Petőt és Ladányi Ferenczet.[18] De ezek a töröktől bajosan férhettek hozzá a faluhoz, úgy hogy egy emberöltő mulva a falu uratlanul állott. I. Lipót király tehát 1681. decz. 17-én mint *soltvármegyei* rácz falut vagy inkább pusztát, egy csomó pest-, csongrád- és bácsvármegyei helységgel együtt, eladományozta Gbelani Miklósnak, Michalek Miklósnak, kiknek elődei nádori adomány alapján e birtokokat már azelőtt is bírták, továbbá Péli Nagy Andrásnak, Páni Hamar Istvánnak és Andrásnak, Bottyán Jánosnak, Fisseri Hamar Andrásnak és Lászlónak, Agárdi Istvánnak és ifj. Rácz Istvánnak.[19] Onnan következtetjük, hogy itt a csanádvármegyei faluról van szó, mert ezzel együtt Sajtit és Szanádot is Solt vármegyébe helyezi a kir. adománylevél.

A török kiűzetése után mint puszta a temesvári bánságban feküdt, ekkor már Firigyház néven. II. József rendeletére 1781. aug. 1-én Bécsben elárverezték s a török-kanizsai uradalommal együtt Szerviczky György vette meg.[20] A Szerviczky család az uradalmi birtok délnyugati részén levő magaslatok szélén 1804-ben haszonbéres községet telepített ide Csongrád vármegye több falvaiból, ú. m. Tápé, Győ és Honthháza helységekből. Akkor Frigyház, Filityház volt a neve; Firigyháza 1858-ban lett, a mikor a «Gemeinde Firigyháza» feliratú pecsétje készült. Ez évben a török-kanizsai uradalom egyik birtokosával, Tallián Endrével kötött szerződés értelmében, ennek birtokrészén újra települt mint kertészközség; 31 házból állott s közepén volt az iskolaépület, mely egyszersmind a jegyző lakásául szolgált. *Elöljárói* közül említtetnek: 1864. Kuppis J. jegyző; Katona Mihály biró, Warga Antal esküdt. 1866. Warga Antal biró, Kukly Ádám esküdt. Ez utóbbi évben pecsétjének körirata ez volt: «Firityház kertész helység pecsétye».[21]

A régi Fejéregyház falu *egyházi multjára* nézve nincs adatunk. Neve mutatja, hogy volt temploma s plébániája.

[1] *Erd. múz. ll.* — [2] *Anjouk. okm.* III. 367. — [3] *Dl.* 322. §. 14. — [4] *Dl.* 29489. — [5] *Dl.* 30828. — [6] *Dl.* 29566. — [7] *Dl.* 21842. — [8] *Gr. Erdődy család monyorókeréki ll.* Lad. 99. fasc. 10. nro. 6. — [9] *Harruckern ll.* fasc. AA. XVIII. 10. — [10] *Tört. Tár* 1863. 99. — [11] *Lib. reg.* III. 578. — [12] *Dic. l.* — [13] *Lib. don. palatin.* I. 181. — [14] *Leleszi orsz. ll.* — [15] *Gyulaf. ll.* Cista Bihar 1. 12. — [16] *Dl.* 322. — [17] *Eszterg. főkp. ll.* 67. 8. 25. — [18] *Garan-sz.-benedeki conv. ll.* Stat. D. 1. 2. — [19] *Lib. reg.* XVII. 166. — [20] Szentkláray, *Százév* 379. 407. 411. — [21] Pesty, *Hiv. Helyn.*

2. *Falu, Szárafalva mellett.*

FEYEREGHAZ: 1466. *Dl.* 16388. FEYEREGHHAZ: 1480. *Dl.* 18318. VELLECK: 1723. *Mercy-féle térkép.*

Mi már csak mint pusztával ismerkedhetünk meg vele, midőn 1466. júl. 25-én Dancsfi Miklós és Maczedóniai János eladják Dóczi Lászlónak.[1] De hogy régebben falu volt, azt maga az oklevél is bizonyítja, midőn elmondja, hogy rajta kőtemplom áll. Még egyszer van róla szó; Dóczi Imre 1480. jan. 21-én az aradi káptalan előtt tiltakozik, hogy Gúti Országh Lőrincz vagy özv. Dóczi Lászlóné Fejéregyházat birtokukba vegyék.[2] Többé azután nem beszél róla a krónika.

A mai Szerb-Szent-Péter határának déli részét még most is *Velity*nek nevezi a nép.[3] Meglehet, hogy a régi Fejéregyház nevet ferdítették így el a szerbek, mint azt az előbbi falunál is láthattuk. 1723-ban a német térképcsinálók még tovább rontják *Velleck*re.[4] — Ez esetben helyfekvésére nézve sem maradna fenn kétség.

[1] *Dl.* 16388. és 17276. — [2] *Dl.* 18318. — [3] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [4] *Mercy-térkép.*

FEJÉR-FIGED.

Falu.

FEIERFYGED: 1444. *Sztáray-okl.* II. 361. FEYERFYGED: 1464. *Dl.* 15958. 1503. *Forgách lt.*

Figed mellett, alighanem a Marosparton feküdt.

A XV. században jogot formáltak hozzá Teleki Varjas Miklós, Szentjánosi György, Martonosi Mihály és Nagylaki Nagy Bereczk. De ekkor a falu már pusztán állott s nem lakott benne senki. Serjéni Orros György csanádvármegyei alispán és Orros Demeter úgy tudták, hogy a puszta falu nem kell senkinek, fölkérték hát azt a királytól, a ki ki is állíttatta részökre az adománylevelet. Azonban Csanád vármegye törvényszékén, melyen Hunyadi János főispán elnökölt, 1444. márcz. 7-én az

említett birtokosok panaszt emeltek, s jogaikat igazoló oklevelekre hivatkoztak. Hunyadi a pörös feleket, okleveleik felmutatására, a király törvényszéke elé utasította, határnapul márcz. 29-ikét tűzvén ki.[1] Melyik fél lett a nyertes, nem tudjuk. Csak az bizonyos, hogy Fejér-Figed újra megnépesült s 1464-ben egy része az aradi káptalané volt, melyet a csanádi káptalan, a Szeri Pósafi István leányai ellen folytatott pörében, itteni részbirtokáról idézett meg.[2] Meglehet, az aradi káptalan csak zálogjogon bírta ezt a részt, mely nemsokára a Figedi család birtokába ment át. De ekkor már a falu pusztává vált s Figed faluhoz volt kapcsolva. Mint ilyet adta el Figedi János fia Zsigmond a csanádi káptalan előtt 1503. jún. 26-án Vizesgyáni Istvánnak s János és Katalin gyermekeinek.[3] Többé azután Fejér-Figeddel sem mint faluval, sem mint pusztával nem találkozunk.

Úgy vélem, hogy az 1647. és 1700. évi püspöki birtoklajstromokban felsorolt Felső-Figed falu, illetőleg puszta alatt ezt kell értenünk.[4]

[1] *Sztáray-okl.* II. 361. — [2] *Dl.* 15958. — [3] *Forgách lt.* — [4] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. és 27.

FELE.

Falu.

FELE: 1564. 1565. *Dic. l.*

Egy piczi kis falu a régi Mégy mellett, vagyis a mai Ó-Bessenyő és Nagy-Szent-Miklós közt. Úgy látszik, még csak alakulóban volt, mikor az enyészet szele elsöpörte. 1564-ben Nagy Márton bírta a falut, mely mindössze két jobbágytelekből állott.[1] A következő évben már ezek sem tudták lefizetni adójokat.

[1] *Dic. lajstromok* 1564- és 1565-ből.

FEL-GEDÖS.

Falu.

FULGUDUS: 1266. Gyárfás, *A jász-kúnok tört.* II. 418. 1300. *Sóvári Soós cs. lt.* FELGEDUS: 1333. *Mon. Vat.* I. 147. FELSŐ-GÖDÖS: 1762. *Urb. et conscr.* 122. 29.

Pécskától nyugatra terül el ma is a Gedös erdő. Ennek Pécska felőli részén feküdt Fel-Gedös falu. Körgyűrű alakjában körülsánczolt templomának nyomait az erdő északi oldalán ma is mutogatják.[1] Ha nevében a Gedeon név kicsinyítését lehet gyanítanunk, akkor talán alapítójának vagy első lakosának emlékét őrzi. *Fel-* jelzővel azért különböztették meg, mert lentebb a Maros mentén az egyszerű névvel nevezett Gedös falu állott.

Magáról Fel-Gedösről csak annyit tudunk, hogy 1266-ban István ifjabb király, hű szolgálatai jutalmául, Parabuch kún ispánnak adományozta.[2] Fennállott s plébánia volt még 1333-ban is, a midőn a maroselvi (s nem, mint tévesen írják, a csanádi) főesperességhez tartozott s plébánosa, András pápai tized fejében 15 báni dénárt fizetett.[3] Hogyan s mikor pusztult el, nem tudjuk; többé az okleveles forrásokban nincs nyoma.

Az 1762. évi úrbéri összeírásban mint Pécska városához tartozó puszta van említve Felső-Gödös. A felső-gödösi sziget, melyről ugyanitt szó van, a Maros valamelyik szigete lehetett.[4]

Mint a fentebb előadottakból kitűnik, *egyháztörténeti tekintetben* is egyik nevezetes helysége Fel-Gedös a régi Csanád vármegyének.

[1] Márki, *Arad várm. tört.* I. 118. — [2] Gyárfás, *A jász-kúnok tört.* II. 418. — [3] *Mon. Vat.* I. 147. — [4] *Urb. et conscr.* 122. 29.

FELLAK.

Vár és város.

FULLAK: 1330. *Dl.* 2600. *Anjouk. okm.* II. 480. 1334. *Mon. Vat.* I. 150. 155. FELLAK: 1333. *Uo.* I. 146. 1428. Fejér X. 6. 949. 1478. *Dl.* 29840. 1484. *Dl.* 18994. 1486. *Dl.* 19092. 1491. *Dl.* 26651. 1530. *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 11. 1533. *Uo.* Com. Csanád 10. 1534. *Uo.* Com. Csan. 14. 1536. *Uo.* Com. Csan. 13. 1539. *Uo.* Com. Csan. 18. 1544. *Uo.* Com. Tömös 12. 1547. *Uo.* Com. Csan. 8. 1549. *Uo.* Com. Csan. 20. 1551. *Tört. Tár* 1881. 64. 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* 1597. *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. 1658. *A két Rákóczi levelezése* 550. FALLAK: 1335. *Mon. Vat.* I. 161. FEELLAK: 1455. *Dl.* 14942. FELAK: 1501. Pesty, *A szörényi báns.* III. 141. WILLACKH: 1551. *Brüssz. okm.* II. 286. FELNAK: 1600. Szádeczky, *Erdély és Mihály vajda* 348. FEÖLLAK: 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. FÖLLAK: 1700. *Uo.* 67. 8. 27. FÖLLACH: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. FENLAK: 1717. Szentkláray, *Százév* 21.

A mai Fönlak Temes vármegyében. Nevének magyarázata az, hogy az itt épült első ház, a Maros folyását tekintve, valamely másik házhoz képest fentebb állott. Kezdetben mindig Arad vármegyéhez számították s csak a XVI. században került Csanád vármegyébe.

Legrégibb ismert birtokosa volt a Dorozsma nemzetség, melyből a Garai és Botos család származott. 1330. márcz. 30-án Botos János és Garai István bán fiai megosztoznak birtokaikon; de az aradvármegyei Fellakot nem osztják fel, hanem oda adják rokonuknak, Szentmihályi Miklós fiának, Mihálynak.[1] Mikor pedig a Szentmihályi család kihalt, visszaszállott újra a Harapkói Botosokra. Bizonyosan Botos Andrásnak volt a jobbágya az a Szíj László, kinek két lovát 1428-ban Dobozi Dánfi László a temesm. Hatyás faluban visszatartotta, s Rozgonyi István temesi főispán közbelépésére volt szükség, hogy azokat tulajdonosának visszaadja.[2] Andrásról fiára, Györgyre szállott a falu, de neki nem lévén örökösei, minden birtokát két húgára hagyta. Az egyik, Anna, Szekcsői Herczeg Pálnak, a másik, Margit, Bazini Gróf Györgynek volt a felesége; sikerült nekik V. László királyt rá bírni, hogy őket bátyjuk örökében megerősítette s nekik 1455. ápr. 24-én többek közt Fellakra is adománylevelet adott.[3] Meddig bírták a falut, nem tudjuk; csak az bizonyos, hogy tőlük Mátyás király uralkodása alatt Kis

Balázs szerezte meg, ki azonban nem hagyott maga után örökösöket.

Ez időben valami ismeretlen körülmény (talán árvíz) következtében Fellak elpusztult. Mint puszta szállott, Kis Balázs magtalan halála után, a koronára. Mátyás király 1478. január 16-án Fellak pusztát Arad vármegyében Nagylaki Jaksics Istvánnak és Demeternek adományozta.[4] Ezek azután újra benépesítették; már 1480-ban falu volt, s Vajda László fellaki jobbágy is résztvett a zádorlaki hatalmaskodásban, midőn a Dóczi Imre ménesét elhajtották.[5]

Jaksics István mindent elkövetett, hogy Fellak faluját felvirágoztassa. Kivitte azt, hogy a király kiszakította Arad vármegyéből s Csanád vármegyébe kebelezte be. 1491. decz. 20-án pedig II. Ulászló, hogy a falu lakossága mennél inkább szaporodjék, fölmentette az ide települő jobbágyokat, négy esztendőre, minden adó alól.[6] Maga a földesúr is szerb lévén, e kiváltság kieszközlése után Fellakot szerb jobbágyokkal rakta meg. A mint azután elegendő munkáskéz állott a rendelkezésére, Jaksics István a XV. század végén s a XVI. elején várkastélyt építtetett Fellakon, melyet falakkal és bástyákkal erősíttetett meg. Ettől fogva Fellak mint vár szerepel.

Istvánról fiára, Márkra szállott. De Márknak nem voltak fiai, hanem annál több leányai. Hogy ezek örökösödését biztosítsa, már 1530. szept. 7-én minden birtokát, köztük Fellak várát is, minden tartozandóságaival együtt, elzálogosította feleségének, Polyxénának és hat leányának.[7] Hosszabb időbe került ugyan, míg unokaöcscsei beleegyezését kieszközölhette; de Fellak érdekeit ő sem hanyagolta el. 1533. márcz. 13-án az ő kérésére János király olyan kiváltságot adott a Fellakon lakó jobbágyoknak, hogy azok örök időkre mentesek legyenek mindennemű rendes és rendkívüli országos adók alól;[8] 1534. decz. 15-én pedig vásári szabadalmat adott a városnak, melynek értelmében évenként két országos vásárt tarthatott, egyiket Mindszentek napján, másikat Áldozó-csütörtökön; hetivásárjait pedig vasárnapra tette.[9]

Végre 1535. decz. 21-én, miután a családtagokkal megállapodás jött létre, beleegyezését adta a király abba, hogy Jaksics Márk Fellakot is feleségének elzálogosíthassa, s megparancsolta a csanádi káptalannak, hogy az úrasszonyt iktassa

be. A káptalan hites bizonysága 1536. febr. 10-én jelent meg Fellakon, s bár később Jaksics Demeter, Miklós és János, a Péter fiai, a többi birtokokra nézve tiltakoztak, Fellakot illetőleg ellenmondás nélkül ment végbe a beiktatási szertartás.[10] De mikor Márk meghalt, előállott nővére, Iréne, a Szentszávai Herczeg Mátyás özvegye s 1539. május 24-én követelte Polyxénától Fellak város felerésze után is az őt megillető leánynegyedet.[11] Hihetőleg pénzzel elégítette őt ki özv. Jaksics Márkné.

Fellakkal szemközt, a Maros északi partján feküdt Papi falu. A két helység közt rév közlekedett, melynek jövedelme közösen oszlott meg özv. Jaksicsné és Papi földesura, Csuka vagy Papi Tódor között. 1543-ban kettőjök közt épen a rév miatt pör keletkezett, mely Izabella királyné törvényszékét foglalkoztatta. A királyné ápr. 12-én Szóláti Mihály temesi alispánt utasította, hogy ha a felek beleegyeznek, bízzák az ítéletet választott birákra, s ha ezek ítéletével nem elégednének meg, terjeszsze föl ő hozzá az ügyet. Decz. 29-én azonban a királyné az ítélethozatalt Petrovics Péter temesi főispánra bízta.[12] Végre is alighanem barátságos egyesség vetett véget a pörnek.

Jaksics Márk özvegye kegyben állott Izabella királyné előtt. Kérésére a királyné 1547. ápr. 14-én megerősítette a Fellak lakosainak adómentességére vonatkozó kiváltságot.[13] Maga az özvegy, úgy látszik, többször időzött a fellaki várban: ide záratta el a csanádi püspökségnek egy pécski jobbágyát, kit Kerekegyházon fogatott el. E miatt őt, Perusics Gáspár csanádi várparancsnok panaszára, Fráter György közbiró 1549. jún. 5-én megidéztette.[14]

Nemsokára szomorú napok virradtak Fellakra. 1551. szeptember végén, Mehemet beglerbég közeledtének hírére, megadta magát s tornyára kitűzte a török a félholdas zászlót.[15] A beglerbég őrséget helyezett el benne, mely mintegy 60 emberből állott. Ezeket Temesvár vitéz parancsnoka, Losonczi István okt. 29-én ötszáz lovasával véletlenül meglepte, közülök 26 törököt levágott, 34-et elevenen elfogott, elvette 60 lovukat s zsákmánynyal megrakodva 31-én Temesvárra tért vissza.[16] Így azután nov. 28-án értesíthette Fráter György Ferdinánd királyt, hogy Fellak is visszafoglaltatott.[17]

De az öröm nem tartott sokáig. A következő évben elesett Temesvár s vele együtt török hódoltság lett Fellak vára is. A

török külön náhie székhelyévé tette, melyhez Túregyház, Kerekin (Kerekegyház), Munár, Tóti, Szentpéter, Telek, Rohoncz, Székelyszeg csanádvármegyei és Vinga, Asszonylak, Bodorlak, Szőlős, Novák, Apácza, Zádorlak, Udvari, Csötörtök, Farkastelek, Bodrog, Szent-Demeter, Ság aradvármegyei helységek tartoztak. 1557—58-ban a temesvári defterdár összeírta Fellak szerb lakosait is. Ezek száma összesen 31 volt, ú. m.:

Ranka Korsovics, Marko Popovics, Zsivko Vukosics, Mladen Donics, P. Gyurics, Nikola Mirkovics, Peter Pavlovics, Todor Nikovics, Bobna Tomás, Gy. Grunics, Mata Minics, Gyura Popovics, Peta Popovics, Peter Marics, B. Popovics, Nikola Meszár, Ranics Pavel, Gyurák Petrovácz, Jován Gyurka, Dragosa Omanics, Rozics R., Peter Bojnovics, Todor Vanics, P. Kuzmanics, Szamar Nikola, Peter Momics, Kopavecz Jovan, Peter Csenar, Peter Runics, Mesit Acsotko, Popovics Boka.[18]

A Jaksics-örökség Polyxéna halála után leányaira szállott. Erzsébet özv. Dóczi Miklósné és Skolasztika Zeleméri Lászlóné 1560. körül megosztoztak a birtokokon; Fellak a várral együtt egészen a Zeleméri Lászlónéé lett.[19] Csakugyan 1561. és 1564-ben a gyulai adórovók a Zeleméri László birtokában találják Fellakot s valahogy még öt portát meg is adóztatnak.[20] De néhány év mulva egészen a török lesz itt is az úr, kinek felsősége alatt Fellak napról-napra pusztul. 1582. márcz. közepén már csak 15 lakos él itt, ezek is szerb pásztorok, kik tisztán juhtenyésztéssel foglalkoznak. Juhaik száma 1105 darabra ment.[21]

A XVI. század végén rövid időre megszabadult Fellak a töröktől. Báthori Zsigmond fejedelem 1596. jún. 4-én hadaival közeledett Temesvár felé; jövetelének hírére a törökök pusztán hagyták Fellakot, melyet ő azonnal megszállott.[22] A fejedelem annyira biztosnak hitte hódításait, hogy 1597-ben többek közt Fellak várat és falut Temes vármegyében oda adományozta Lapispataki Segnyei Miklósnak.[23] Azonban a vár 1598-ban újra a török kezébe jutott s ott is maradt megszakítás nélkül 1695-ig.[24]

E száz esztendőről alig maradt fenn történetéből említésre méltó dolog. 1600. július végén Mihály vajda az esetre, ha a töröktől visszafoglalná, magának kérte adományoztatni.[25] 1647-ben a csanádi püspök vicáriusa a püspöki javak közé sorolja s ült helynek mondja.[26] II. Rákóczi György szerette volna a töröktől visszavenni; 1658. július elején a Maroson át lövette

is a várat, de bár a törökök közül sokan elestek, nem vehette be, mert nem volt várostromhoz felkészülve.[27]

A török alól való felszabadulta után a csanádi püspök formált hozzá jogot; állandóan ott szerepel azokban a birtoklajstromokban, melyek a püspöki jószágokat felsorolják; így 1701. júl. 20-án.[28] De 1717-ben a külön szervezetet nyert temesvári bánságba került. Az egész falu ez időtájt 42 házból állott s csupa szerbek lakták.[29] 1779-ben Temes vármegyébe kebeleztetett be s azóta mindig oda tartozik. Lakosainak száma 2981, kik néhány róm. katholikust leszámítva, majdnem mindnyájan gör.-keletiek.

Fellak az aradi főesperességnek volt egyik legrégibb *plébániája*. 1333—1335-ben Márton volt a plébánosa, ki a pápai tizedet mind a három évről lefizette.[30] Innen származott az a Fellaki György, ki 1501-ben az aradi káptalanban kanonok volt.[31]

[1] *Dl.* 2600. — [2] Fejér X. 6. 949. — [3] *Dl.* 14942. — [4] *Dl.* 29840. — [5] *Dl.* 18994. és 19092. — [6] *Dl.* 26651. — [7] *Kolozsmonostori lt.* Com. Csanád 11. — [8] *Uo.* Com. Csan. 10. — [9] *Uo.* Com. Csan. 14. — [10] *Uo.* Com. Csan. 13. — [11] *Uo.* Com. Csan. 18. — [12] *Uo.* Com. Tömös 12. — [13] *Uo.* Com. Csan. 8. — [14] *Uo.* Com. Csan. 20. — [15] *Régi m. köll. tára* III. 38. — [16] *Brüsszeli okm.* II. 286. — [17] *Törl. Tár* 1881. 64. — [18] *Gölling. defler.* — [19] *NRA.* 759. 43. — [20] *Dic. l.* — [21] *Deft.* I. 336. — [22] Istvánfi 763. — [23] *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. — [24] Márki, *Arad törl.* 150. — [25] Szádeczky, *Erdély és Mihály vajda* 348. — [26] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [27] *A két Rákóczi level.* 550. — [28] *Doc. eccl.* 14. 10. — [29] Szentkláray, *Százév* 21. — [30] *Mon. Vat.* I. 146. 150. 155. 161. — [31] Pesty, *A szörényi báns.* III. 141.

FEL-TIMÁR.

Falu.

TYMAR: 1232. *Hazai okm.* I. 11. 1305. *Kismartoni lt.* 47. C. 1. FULTIMAR 1329. *Uo.* 47. H. 4. FELTYMAR: 1331. *Zichy-okm.* I. 376. FELTYMARTELEKE: *Uo.* II. 189.

Úgy említik mint a Telek mellett fekvő Egyházas-Szőlőssel szomszédos falut. Eredetileg várföld volt s itt laktak a csanádi vár bőrkikészítő szolgái. Innen neve.

Még 1232-ben, midőn a Csák nb. Miklós ispán Teleki falujával határosnak van mondva, csanádi várföld volt.[1] A

következő század elején Csorba nevű nemesember bírta, ki 1305-ben a csanádi káptalan előtt, atyafiai nevében is, eladta Hasznosi vagy Ajduarai Péternek és rokonainak.[2] Ekkor még közönségesen Timár volt a neve; de később Fel-Timár, sőt Feltimárteleke néven említik az oklevelek. Hasznosi Péter leánya, Katalin, Nevnai Móricz fiához, Miklóshoz, kit Tügyös Miklósnak neveztek,[3] ment nőül s 1329-ben hozományul kapta Fel-Timárt.[4] Apja fiutódok nélkül halván el, Róbert Károly király 1331. szept. 30-án, különös kedvezésből, meghagyta a falut élethosszsziglan való használatra az özvegynél és leányánál;[5] később alighanem örökösen is oda adományozta a családnak. Mert 1346. márcz. 29-én Tügyös Miklós és felesége, Péter fiuk nevében is, az aradi káptalan előtt eladták Feltimártelekét 150 budai márkáért Becsei Tőtösnek.[6] S ezzel vége is szakad történetének; valami ismeretlen körülmény következtében elpusztult még a XIV. században.

[1] *Hazai okm.* I. 11. — [2] *Kismartoni lt.* 47. C. 1. — [3] A *tügy* szó régi nyelvünkben arczot jelentett; e szerint Miklósra alighanem szép ábrázatáról ragadt rá ez a név. — [4] *Kismartoni lt.* 47. H. 4. — [5] *Zichy-okm.* I. 376. — [6] *Uo.* II. 189.

FÉRGED.

Falu.

FERGED: 1450. *Münch. lt.* 28. 1553. 1555. 1558. 1560. 1561. *Dic. l.* 1563. *Leleszi orsz. lt. Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12 1609. *Gyulaf. lib. reg.* VI. 137. 1646. *Uo.* XXI. 197. 1647. *Uo.* XXII. 6. 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* B. 1. 5. 1667. *NRA.* 986. 47. 1679. *Balassa I. napl.* 23. 1701. *Urb.* 221. 19. FEERGED: 1537. *Kolozsm. lt.* Com. Csanád 25. FYRGETT: 1559. *Urb.* 11. 41. FERGHED: 1560. *Tiz. l.* FYRGED: 1561. *Urb.* 68. 37. FORGED: 1600. *NRA.* 1734. 37. FEORGED: 1601. *Uo.* 920. 19. és 938. 23. FÖRGED: 1602. *Eszterg. főkpt. lt.* 6. 1. 5. és 6. FÉRGED: 1680. *Balassa I. napl.* 37. 63. 72. 77. FIRGHET: 1682. *Lib. don. pal.* VIII. 312. FERGES: 1702. *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 11. és 36. 4. 1722. *Uo.* 35. 26. FERGET: 1702. *Uo.* 35. 9. 1722. *Uo.* 35. 26. FÉRGES: 1702. *NRA.* 235. 29.

Hód-Mező-Vásárhelytől délkeletre, a makói- és az úgynevezett Rácz-út közén feküdt, épen ott, a hol most a Bartártanya van. Körülötte voltak Szent-Király, Csókás, Igás, Földeák és Batida falvak. Neve a *féreg* szóból olyan képzés, mint ölyv-

ből a vármegyénkbeli Ölyved, mint bogárból Bogárd, mint Szunyogd, Tulokd, Tyukod stb.

Történetének kezdete a XV. század közepére esik. A Makófalvi Makó család faluja volt, s mikor Hunyadi Jánost és fiait 1450. jún. 4-én a csanádi káptalan ünnepélyesen bevezette a vásárhelyi uradalomba, mint szomszédok Férgedről megjelentek a Makófalvi Péter és László gazdatisztjei: Vajda László, Tóth Miklós és Tarjáni Miklós. De ott volt a Temes vármegyéből ide szakadt Gyarmati Vajdafi Miklós is, kinek szintén volt valami része Férgeden.[1] De ezt a részt nemsokára megvették tőle a Makófalviak s 1537. jún. 27-én, a Jaksics Márkné úrnépi beiktatásán, már csak Makó Miklóst képviselték ennek férgedi jobbágyai: Hajnal Lukács biró és Tompa Sebestyén.[2]

Az 1550-ik évi őszi hadjárat után a Makó Miklós birtokaira Fráter György vezére, Varkocs Tamás tette rá a kezét. Néhány évig Férged falu jövedelmeit is ő szedte, melyek e zavaros időkben ugyancsak megcsappantak. Mindössze 6—8 adózó portából állott a falu[3] s a török defterdár is 1557—58-ban csak a következő hét lakost írhatta össze: Gazdag Bálint, Gercse Mihály, Györéni Máté, Iván György, Kún András, Lajtos Ambrus és Sánta Antal.[4] A török a falut a vásárhelyi náhiébe osztotta be.

Bornemisza Benedek várparancsnok Férgedet Gyula várához kapcsolta s a földesúri jövedelmeket a vár szükségleteire fordította. De a király 1561-ben biztosai, Pécsi Gáspár és Kún Balázs által visszaadatta törvényes birtokosának, Makó Miklós fiának, Lászlónak.[5] Ekkor összesen kilencz kapuból állott a falu.[6] Makó László 1563-ban tett végrendeletében Férgedet «mindenestül» (vagyis egészen) nővérének, Makó Ilonának s fiának, Szokoli Györgynek hagyományozta.[7] De még ez évben bekövetkezett halála után, János Zsigmond választott király aug. 10-én nem nekik, hanem Varkocs Tamásnak állíttatott ki Férgedről is adománylevelet.[8] Ez természetesen nem volt érvényes a Ferdinánd király szemében; innen van, hogy az adórovó 1564-ben a királyénak mondja a Férgeden összeírt $7^1/_2$ adóköteles portát.[9] Még ez évben Szokoli György Ferdinánd királytól oltalomlevelet eszközölt ki a neki hagyományozott birtokokra s ezek közt erre a falura is,[10] mely a következett években folyvást gyarapodott s 1571-ben már 19 házból állott.[11] Azon-

ban az 1596. évi tatárpusztítás véget vetett fejlődésének; pusztává lett s lakosai alighanem Vásárhelyre menekültek.

Szokoli György fia, Péter mindent elkövetett, hogy atyja birtokait visszaszerezze. A szepesi kamara, melynek véleményt kellett adnia, 1600. június 22-ikén kelt nyilatkozatában kijelentette, hogy semmi kifogása sincs az ellen, ha a király Szokoli számára új adománylevelet állíttat ki.[12] Ez 1601. aug. 24-én meg is történt[13] s Szokolit az esztergomi káptalan 1602. máj. 18-án Nagy-Váradon ellenmondás nélkül iktatta be Férged birtokába.[14] Azonban Csanád vármegye területén ekkor már az erdélyi fejedelem volt az úr, s Báthori Gábor Férged «pusztult falut» 1609. szept. 15-én hatházi katonáinak, ú. m. Kovács Péter kapitánynak, Kovács Ambrus, Rózsa Pál, Nagy Gáspár és Szőke János közvitézeknek adományozta.[15] A Kovács Péter részét, mely magvaszakadása következtében uratlanná vált, 1646. aug. 5-én Rákóczi Györgytől Derecskei Erdélyi Gáspár kapta meg;[16] de a következő év márcz. 28-án egy másik adománylevelet állíttatott ki a fejedelem s ebben azokat a férgedi részeket, melyek Tépei Kovács Péter, Konyárdi Rózsa Pál és Hatházi Szőke János magszakadásával reá visszaszállottak, körösszegi katonájának, Kis Mártonnak és fiainak, Péternek, Andrásnak és Mihálynak adományozta.[17]

A Szokoli család a XVII. század folyamán kihalt, ennélfogva Férged jogszerű birtokosa a Körösszegi Kis család maradt. Mégis 1662-ben Vesselényi Ferencz nádor a pusztát gr. Balassa Imrének adományozta, mint később kisült, téves informatióra, s Balassát a garan-szent-benedeki convent október 2-án be is iktatta.[18] Ebből azután természetesen pör támadt, melynek vége 1665. nov. 24-én az lett, hogy Kis Péter, András és Mihály beigazolván a maguk jogát, Vesselényi a Balassának adott donatiót megsemmisítette, sőt 1667. márcz. 19-én fölkérte a kamarát, hogy tiltsa el Csató Mihály dévényi tiszttartót a Kis család birtokainak háborgatásától.[19] Ekkor tájban történt, hogy Kis Péter és András a pusztát 300 tallérért zálogba adták Vásárhely lakosainak,[20] kik azt legelőül használták. De bezzeg megjárták Balassával. Ez a daczos főúr föl se vette, hogy adománylevelét megsemmisítette a nádor; katonákat bérelt föl s fele haszon fejében rá küldte őket a szegény népre. «Férged nevű pusztám, ki Vásárhelynél vagyon — írja ő maga 1680.

júl. 27-én — négy vagy öt tallérban megengedtem volna esztendeig; Sós Balázs nevű katonám társaival együtt 600 tehenet hajtott egy órában azon pusztáról; dévényi váramba hajtatta, fele annak az katonáké volt, fele enyém. Öt tallér hány esztendeig tölt volna ki! Kétszáz esztendeig is beérték volna vele».[21]

A török kiűzetése után, 1702. ápr. 24-én gr. Schlick Lipót József tábornok szerezte meg a Vásárhelyhez tartozó s a vásárhelyiek által használt pusztát,[22] de a mely vétel útján a vásárhelyi uradalommal együtt 1722. aug. 5-én gr. Károlyi Sándor és neje gr. Barkóczy Krisztina birtokába ment át.[23] Ebbe a grófi családot 1722. decz. 22-én az egri káptalan ellenmondás nélkül beiktatta.[24] Sándor és fia, Ferencz gróf haszonbérfizetés mellett továbbra is meghagyták a pusztát a vásárhelyiek használatában s több ízben kötöttek ezekkel szerződést, ú. m. 1723. júl. 29-én,[25] 1727. júl. 5-én,[26] 1741. aug. 1-én[27] 1748. márczius 10-én.[28] 1761-ben Férged már egészen tanyákból állott.[29]

Férged falura nézve csak az az egy *egyháztörténeti adatunk* van, hogy a csanádi nagyprépostnak fizette a tizedet. Ez 1560-ban tett 12 simándi köböl búzát, hat kb. árpát és kilencz bárányt.[30]

[1] *Münch. lt.* 28. — [2] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 25. — [3] *Dic. l.* — [4] *Götling. defl.* — [5] *Urb.* 68. 37. — [6] *Dic. l.* — [7] *Leleszi országos lt.* — [8] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [9] *Dic. l.* — [10] *NRA.* 1734. 37. — [11] *Defter*, Szilády Á. úr szivességéből. — [12] *NRA.* 1734. 37. — [13] Reizner, *Makó tört.* 104. — [14] *Eszterg. főkp. lt.* 6. 1. 5. — [15] *Gyulaf. lib. reg.* VI. 137. — [16] *Uo.* XXI. 197. — [17] *Uo.* XXII. 6. — [18] *Gar.-sz.-ben. lt.* 62. 37. — [19] *NRA.* 986. 47. — [20] *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 8. és 16. — [21] *Gr. Balassa I. napl.* 74—76. — [22] *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 11. és 36. 4. — [23] *Uo.* 35. 37. — [24] *Uo.* 35. 44. — [25] *Uo.* 36. 24. — [26] *Uo.* 36. 29. — [27] *Uo.* 36. 37. — [28] *Uo.* 36. 38. — [29] *Uo.* 36. 45. — [30] *Tiz. l.*

FIGED.

Falu.

FIGUD: 1326. *Zichy-okm.* I. 275. 1330. *Uo.* I. 358. 1333—1335. *Mon. Vat.* I. 147. 154. 156. FYGUD: 1328. *Zichy-okm.* I. 317. 1330. *Uo.* I. 357. 1335. *Mon. Vat.* I. 158. FIGUDY: 1339. *Zichy-okm.* I. 559. FYGED: 1444. *Dl.* 13765. 1450. *Dl.* 29489. 1516. *Dl.* 29630. 1519. *Dl.* 23232. FYGWD: 1451. *Dl.* 14443. FIGED: 1478. *Dl.* 17276. FFYGED: 1503. *Forgách lt.* FYWGED: 1516. *Dl.* 29630. ASO FUGOD: 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. FELSŐ FŰGŐD: 1647. *Uo.* 1700. *Uo.* 67. 8. 27. ALSO FŰGŐD: 1700 *Uo.* VIGET: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. VIGHET: 1723. *Mercy-féle térkép.*

A torontálvármegyei Szerb-Szent-Pétertől északra, az Aranka és Maros közén feküdt, a szerb-szent-péteri határ azon részén, hol a «*Vigetszki* kraj» és «*Vigeti* szőlők» e helynév emlékezetét ma is őrzik.[1] Maga a név olyan forma képzés, mint Diód, Egresd, Kökényd stb.

Első ismert birtokosa a Figedi család volt, melynek egyes tagjai tekintélyes nemesek voltak már a XIV. század elején, s mely virágzott még a XVI. század második felében is. László királyi emberül volt jelölve 1326-ban,[2] Pál fia Domokos 1328- és 1339-ben;[3] János és László 1444-ben.[4] Ez utóbbi és Imre tanúzó nemesek 1449- és 1451-ben.[5] Imre mint kir. ember is szerepel 1478-ban.[6] A XVI. században nevezetesebb emberei a családnak: András, ki 1516-ban[7] és 1519-ben[8] s László, ki 1516-ban kir. ember.[9] Gábor, Becse várának porkolábja 1550. szept. 19-én áldozatává lett a törökök hitszegésének.[10] Végre a családtagok közt utolsó János, kinek 1560-ban Székegyházon volt része.[11]

Magának Figed falunak története nem nagyon változatos. Első szereplése egy véres eseményhez fűződik; 1330-ban ugyanis Salánki Dombó Figeden megölte Becsei Tőtös és Vesszős vörösmarti jobbágyát, Lőrinczet.[12] Azután közel kétszáz esztendeig nincsen a faluról semmi hír. 1503. jún. 26-án Figedi János fia Zsigmond eladja itteni részét Vizesgyáni Istvánnak.[13] Ennek fia. János 1516-ban kir. emberül van jelölve s Figedi előnévvel írva, a mi azt jelenti, hogy a Vizesgyáni család Figeden lakott.[14] Egy másik újabb birtokos a faluban Porkoláb Péter, ki alig-

hanem a Vizesgyáni István leányát, Katalint bírta feleségül; 1536-ban ő is kir. embernek van ajánlva.[15]

Az 1550—52. évi török hadjáratokban okvetlenül elpusztult a falu, mert az adólajstromokban nincsen említve. A XVII. század közepén két ilyen nevű falu tűnik fel, az egyik Alsó-, a másik Felső-Figed. Úgy látszik, ezek egyike a régi Figed helyén, másika pedig az ezzel szomszédos Fejér-Figed pusztán létesült. 1647-ben mindkettő ült hely volt s borosjenei katonák bírták.[16] Azonban egyiknek sem volt valami hosszú élete; 1700-ban mindakettőt pusztának írják.[17] Néhány év múlva mégis megszállotta egy pár szerb család, mert 1717-ben hét házat számláltak benne össze.[18] De a közbiztonság teljes hiánya és a Maros kiöntései miatt a falucska újra tönkre ment s lakosai 1718. őszén átköltözködtek a szomszédos Szerb-Szent-Péterre.[19] Azóta puszta.

Egyháztörténeti tekintetben kétségtelen, hogy Figed a vármegye legrégibb plébániái közé tartozik. 1333-ban plébánosa Gál, ki ez évben 20 báni dénár pápai tizedet fizet.[20] Ugyanő áll a figedi plébánia élén még 1334. és 1335-ben is s ez évekre is pontosan lefizeti — előbb három garast, utóbb hat báni dénárt — a pápai tizedet.[21] Valószinűleg ő volt a csanádi főesperességi kerület alesperese s e minőségében külön hét báni dénárt szolgáltatott be.[22] 1397-ben Miklós volt a plébános s mint ilyen kanonokká lépett elő.[23]

(E falut nem szabad összetévesztenünk a nagylaki uradalomhoz tartozó Figed pusztával, mely Nagylak közelében feküdt, s melyet 1427-ben a Nagymihályi Albert vránai perjel,[24] 1539-ben pedig a Nagylaki Jaksics család birtokában találunk.[25] Erre a Nagymihályi család még 1550-ben is jogot formál.[26] Tizedét 1702. aug. 8-án a csanádi püspök kapja.)[27]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Zichy-okm.* I. 275. — [3] *Uo.* I. 317. 559. — [4] *Dl.* 13765. — [5] *Dl.* 29489. és 14443. — [6] *Dl.* 17276. — [7] *Dl.* 29630. — [8] *Dl.* 23232. — [9] *Dl.* 29630. — [10] *Régi m. költők tára* III. 37. — [11] *Dic. l.* — [12] *Zichy-okm.* I. 357. — [13] *Forgách lt.* — [14] *Dl.* 29630. — [15] *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 13. — [16] *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. — [17] *Uo.* 67. 8. 27. — [18] Szentkláray, *Százév* 21. — [19] Baróti, *Perjamos* 48. — [20] *Mon. Vat.* I. 147. — [21] *Uo.* I. 154. 156. — [22] *Uo.* I. 158. — [23] *Uo.* IV. 33. — [24] *Sztáray-okl.* II. 252. 260. — [25] *Kolozsm. lt.* Com. Csanád 18. — [26] Pesty, *Krassóm.* IV. 49. — [27] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16. Ortvay, *Magyarország egyh. földleírása* I. 412. a két Figedet összezavarja, illetőleg egynek veszi.

FÖLDEÁK.

Falu.

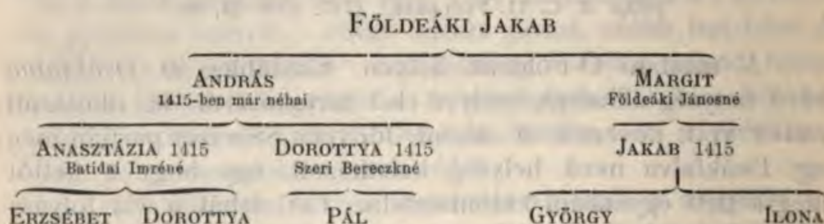
FYLDEAK: 1406. *Károlyi-okl.* I. 537. 1409—14. *Dl.* 26019. 1415. *Kállay lt.* 1478. Pesty, *Krassóm.* III. 446. *Dl.* 17276. 1484. *Dl.* 18937. 1508. 21784. 1512. *Bud. kápt. prot.* 193. 1517. *Dl.* 22884. 1519. *Bud. kápt. prot.* 727. sz. 1539. *Haz. okm.* V. 439. FYLDYAK: 1411. *Temesm. okl.* I. 455. 1415. *Návay cs. lt.* 1478. *Kállay lt.* 1506. *Dl.* 36349. FELDEAK: 1415. *Kállay lt.* FILDEAK: 1427. *Sztáray-okl.* II. 261. 1448. *Návay cs. lt.* 1450. *Dl.* 29489. FYWLDEK: 1555. *Dic. l.* FWLDEAK: 1558. *Uo.* 1560. *Tiz. l.* FEWLDEAK: 1560. *Dic. l.* 1564. *Uo.* FEVLDEYAK: 1561. *Uo.* FÜLDEAK: 1647. *Eszterg. főkp. lt.* 67. 8. 25. NEMES FULDEAK: 1658. *Kam. lev.* FÜLDIÁK: 1662. *Csanádm. tört. társ. évk.* II. 88. *Garan-sz.-ben. conv. lt.* 62. 37. FÖLDEAK: 1663. *Uo.* P. 225. 1665. *NRA.* 292. 30. 1668. *Uo.* 997. 26. 1679. *Balassa I. naplók.* 11. FÖLDIÁK: 1665. *NRA.* 388. 22. 1667. *Uo.* 1005. 34. FÜLDEAK: 1670. *Kam. lev.* FEL DEAK: 1671. *Uo.* NEMES FEÖL-DEAK: 1675. *Uo.* NEMES FÜLDEAK: 1669. *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 1. FÖLDEÁK: 1679. *Balassa I. naplók.* 23. 1680. *Uo.* 37. 63. 72. 77. 1700. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 27. FÜL DEAK: 1702. *Uo.* 16. FOLDEÁK: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. FÖLDIAK: 1717. *Urb.* 24. 66. 1732. *Csanádi püsp. lt.* C. 11. FIULDIAK: 1717. *Urb.* 24. 66.

A mostani Ó-Földeák helyén. Eredetileg itt *Deákfalva* nevű helység állhatott, melyet első birtokosáról, ki iskolázott ember volt, neveztek el ekként. Idővel a Szárazér partján még egy Deákfalva nevű helység keletkezett, úgy hogy a kettőt meg kellett egymástól különböztetni. Lett tehát a víz folyása szerint fentebb fekvő Föl-, a lentebb fekvő pedig Al-Deákfalva. Ez az utóbbi azonban (valószinűleg árvíz következtében) végleg elpusztult s maradt magában *Föl-Deákfalva;* ennek végéről azután elkopván a *falva* végzet, állandósult a *Földeák* nevezet.

Jó lenne, ha tudnók, ki volt e falu alapítója. De azon az egy föltevésen kívül, hogy írástudó ember volt, nem mondhatunk róla egyebet. A XIV. század első felében készült pápai tizedlajstromokban még nem akadunk a falu nevére. Ha megvolt, olyan jelentéktelen kis falucska lehetett, hogy nem volt benne plébánia sem. Csak a XV. század elején kezd szerepelni.

Ekkor a Földeáki családot találjuk itt birtokosul, mely számos tagjában virágzik. Nevezetesen 1406. szept. 14-én mint királyi emberek fordulnak elő Demeter és János.[1] Nemsokára egy másik család is előtérbe lép; ez a Köz család, mely neve

után ítélve, alighanem a közrendből emelkedett nemességre. Mindenesetre közeli atyafiságban állott a Földeáki családhoz. Ezt onnan sejtjük, hogy a mikor 1410. körül Földeáki Mihály leányát, Klárát be akarták iktatni Földeákon levő birtokrészébe, Köz Gergely fia Tamás ellenmondott; megidézték tehát a király törvényszéke elé, de nem jelenvén meg, pörét kétségtelenül elvesztette.[2] Még bizonyosabbá teszi a két család rokonságát az az 1415. máj. 18-án kelt oklevél, melyet a Földeáki Návay család levéltára őriz. E szerint Földeáki Köz Gergely fia Tamás, hosszas pörlekedés után, a csanádi szentszék előtt, Földeákon levő részéből kiadta a leánynegyedet Földeáki Jakab fia András leányainak, ú. m. Anasztáziának Batidai Imrénének, Dorottyának, a Szeren lakó Bereczk nevű parasztember feleségének, úgyszintén Anasztázia leányainak: Erzsébetnek s Dorottyának, végül Szeri Bereczkné Dorottya fiának, Pálnak. A nemesi kúriául kihasított rész a Batida felőli oldalon esett egy tó vagy inkább nádas mellett.[3] Ez érdekes oklevél adataiból a következő családfa-töredéket állíthatjuk össze:

A már említett családtagokon kívül még Miklós is szerepel 1411-ben mint királyi ember.[4] Látni való tehát ebből, hogy Földeák falu alaposan megoszlott a család tagjai között. Nem is egyesült egészben századokon át egy birtokos kezében; sőt egyes részei házasság és vétel következtében évről-évre apróbbakká váltak.

Alig egy félszázad elteltével már egész sereg nemesi családot találunk Földeákon. 1448-ban Nagy Simon özvegye Dorottya és Halas Jakab elzálogosítják itteni részeiket Földeáki Nagy Mátyásnak és Katona Antalnak; ezeket a csanádi káptalan október 7-én ellenmondás nélkül iktatja be, a következő földeáki birtokos szomszédok: Bak Benedek, Sárkány János, Imre fia Péter, Peremes János, Bak Domokos, Nagy János és Csa-

tári Tamás jelenlétében. Az ajánlatba hozott királyi emberek is mind a földeáki birtokosok közül telnek ki: Csatári Tamás, Kis Gergely, Dékán László, Bessenyei Tamás és Denke András.[5] Tehát csak ennél az egy iktatásnál *tizenöt* földeáki birtokos családba botlunk bele, pedig a Földeákiak, kik mint láttuk, szintén számosan voltak, nincsenek is közöttük.

Az említetteken kívül 1450. január 31-én a keresztúri tanúkihallgatáson Földeákról megjelentek még a következők: Szigeti István, Huszt Márk, Deák Péter, Aranyas Márton, Veres Benedek, Csillek Miklós, Furda János és Demeter, Prókátor Balázs, Szabó Benedek, Gergelyfi Illés és Csete Tamás.[6] Tehát újabb *tizenkét* birtokos. Ezek természetesen mind egytelkes nemesek, kiknek nem voltak jobbágyaik, minélfogva maguk gazdálkodtak.

Később több és több ily kisnemessel találkozunk Földeákon. 1470-ben tűnik fel Sarlai Péter,[7] 1478-ban Szakálos János[8] és Pánczél Ozsvát,[9] 1488-ban Pető Bereczk szolgabiró,[10] 1494-ben Damankosi Kelemen kir. ember,[11] 1495-ben Gyöngyös György,[12] 1497-ben Arczel vagy Arczol Tamás szintén királyi ember,[13] kinek utódja, Péter 1561-ben taddi birtokos,[14] 1498-ban Essi vagy Ősi István szolgabiró,[15] kinek különben már apja, János is földeáki birtokos volt,[16] 1499-ben Nemes Antal[17] s 1503-ban Ökrös Benedek kir. emberek.[18]

E száraz lajstromokon kívül magáról a birtokforgalomról nem tudunk semmit. Úgy látszik, elkallódtak az erre vonatkozó oklevelek. Csak a XVI. században lehet rá mutatnunk egy-két birtokváltozásra. Így 1506. május 20-án Kemecsei Vadasi Péter Földeákon levő részében is Pércsi Jánost és Ferenczet testvérekül fogadja.[19] 1519. decz. 4-én Törösdi Konya Lukács Földeákon levő részét leányának Potencziánának s férjének Ládonyi Miklósnak ajándékozza.[20] Ezen a birtokrészen Berlő Gergely gazdálkodott; Ládonyi nem vette azt ki a kezéből, sőt 1539. márcz. 18-án, tetszése tartamára, tovább is meghagyta nála.[21]

Különben még a XVI. században is új meg új nevek merülnek fel a birtokosok sorában. 1512-ben Tiván Gergely,[22] 1516-ban Poroszló (Lictor) György,[23] 1516-ban Bakos Miklós később szolgabiró,[24] 1525-ben Bodócz Péter,[25] 1537-ben Lőrinczi János[26] s végre 1546-ban Szabó Máté[27] földeáki nemesek azok, kik nagyobbára mint kir. emberek is szerepelnek.

Az 1552. évi nagy török hadjáratot Földeák is megsínylette. 1555-ben nem lehetett itt egy jobbágy portáját sem megróni; a dicátor egyszerűen azt írta be a lajstromába, hogy nemesek lakják.[28] Később megint helyre állott valahogy a falu; a temesvári defterdár 1557—58-ban 30 házat s ezekben a következő lakosokat találta:

Ábrányi Máté, Bod Miklós, Bakos Antal s István, Cseh Orbán, Ercsei Imre, Fogas Imre, Gál Antal, Gambró Ferencz, Gergelyfi Péter, Halas Ferencz, Kasos Demeter, Kazdag András s Bálint, Kolos István, Komsa Miklós, Kozma Geljén, Lantos Márton, Lelei Bálint, Leszenyei István, Lorba István, Nagy Benedek, Nagy János (2), Szabó Dénes s Gergely, Szeges Lukács, Toldi Mátyás, Tót Jakab, Vadalocs Pál.[29]

Ugyanez évben (1558) a falu birája beszállított Gyulára 6 frt adót, de 1560-ban már csak három porta fizetett összesen 3 frt 30 dénárt. 1564-ben Toldi Mátyásnak volt egy portája, Halas Ferencznek, Szabó Dénesnek és Sárkány Jánosnak is egy-egy. 1564-ben csupa nemeseket talál a rovó, de nevüket nem sorolja fel.[30]

Gyula bukása után Földeákra is szomorú napok virradtak, mígnem az 1596. évi tatárdúlás e falut is megsemmisítette. Puszta lett belőle. Csak a XVII. század közepe felé kezdett újra népesedni; úgy látszik, makói és vásárhelyi református magyarok szállották meg. 1647-ben ült helynek mondja a szegedi guardián.[31] Mint földesúri hatalomtól teljesen független helység, gyarapodni is kezdett; külön birája és tanácsa volt, sőt 1658-ban pecsétet is vésetett, melyen az évszámon és FULDEAK : NEMES : PECZETI köriraton kívül kardot tartó kar látható.[32] Hogy pedig önállóságuk az akkor gombamódra szaporodó birtokkövetelőkkel szemben biztosítva legyen, oltalomért a pozsonyi kir. kamarához folyamodtak s ennek fejében évenként fizetendő adót ajánlottak meg, mely nagyobbára halakból állott.[33]

De Földeák békés fejlődését alaposan megakasztotta Vesselényi Ferencz nádor. Nem tudván s nem is kutatván, hogy e falu a kamara tulajdona, 1662-ben adománylevelet adott reá gr. Balassa Imrének, kit a garan-szent-benedeki convent okt. 2-án ellenmondás nélkül ide beiktatott.[34] Később kitűnt, hogy az iktatásra meg se idézték a földeákiakat, s így ezek mit sem tudtak róla, hogy a nádor tájékozatlansága új földesurat ültetett a nyakukba. Hozzájárult, hogy az erdélyiek is zaklatni kezdték

őket; így Kendi Gábor nem kevesebbet követelt tőlük, mint hogy küldjenek neki egy selyem cövet vöröset, két vég bulia vásznat, két vörös foszlánt, egy bokor karmazsin csizmát kapczástul. Ha nem teljesítik kivánságát, orrukat, fülüket lemetélteti.[35] Jó szerencse, hogy Csanád vármegye területén ekkor már a magyar király volt az úr s fenyegetését Kendi be nem válthatta.

Mikor Macripodari Jáczint csanádi püspök értesült a gr. Balassa beiktatásáról, a garan-szent-benedeki convent előtt 1663. márcz. 21-én Földeákot illetőleg is tiltakozását jelentette ki.[36] Jogi támasztékot alighanem az 1647-ik évi összeírásban keresett, melyet azonban, minthogy azt a szegedi guardián készítette, nem lehetett alapul elfogadni. Ennél sokkal hathatósb volt a kamara föllépése. Ez hivatkozva arra, hogy Földeák lakosai régtől fogva az ő alattvalói, 1665. aug. 17-én fölkérte a nádort, hogy a Balassa Imre javára kibocsátott adománylevelet vonja vissza, illetőleg semmisítse meg.[37] A nádor Kassán 1665. nov. 25-én csakugyan kiadta az adománylevelet megsemmisítő rendeletet; «mivel — úgymond — ez mostani gyűlésünkre bégyűlt sok becsületes törvénytudó úri s fő rendekkel együtt világosan comprobáltatott előttünk, hogy azon felűlírt falu nemes pozsonyi kamarát, igaz régi örökös jussal concernálja s megnevezett gróf Balassy Imre uram sinistra informatiójára impetrálta tőlünk: kihez képest mi is azaránt kiadott donatiónkat, valamint ezelőtt, úgy most is per praesentes cassáljuk, revocáljuk és semissé tesszük.» Parancsolja ennélfogva a végbeli fő- és alkapitányoknak, hadnagyoknak, vajdáknak, strázsamestereknek, szállásosztóknak, tizedeseknek s ezek helyetteseinek, a mellett mind katona, mind gyalogrenden lévő vitézeknek, hogy «senki ez üdőtől fogvást felyűl megnevezett falubélieket, főképpen említett Balassy Imre uram részérűl, sem seregestűl, sem zászlóstúl, hatalmasul háborgatni, rajtuk szállani, rajtok quártélyozni, személyökben vagy marhájokban és akármi javaiban az szegénységet sarczoltatni, zaklatni avagy akármi módon károsítani semmi lett úttal és praetextus alatt ne merészeljen. Egyébiránt szabadságot adtunk nekik megírt falubélieknek, hogy afféléket, az kik őket ilyenképpen nyomorgatják és opprimálják, szabadon megfoghassák, törvény szerint az kiknek illik kezekben adhassák, sőt ha vélek nem bírnának,

és ha az megkeseredett szegénységtűl az ilyen hatalmaskodókon valami alkalmatlanság következik, azt magoknak tulajdonítsák».[38]

De a mit a nádor az adománylevéllel elrontott, nem hozhatta helyre ezzel az oltalomlevelével. Írott malaszt maradt az egész, melyre Balassa rá se hederített. Parancsokat kezdett küldözgetni a földeákiakra is s adót követelt tőlük. Már 1667. aug. 23-án panaszolkodnak Balassa ellen, mert rájok írt, hogy az adót három hét alatt vigyék be neki, különben minden jószáguk prédára kel.[39] A kamara szept. 2-án kelt levelében tiltakozott a Balassa erőszakoskodása ellen; erre ő szept. 20-án azt válaszolta, hogy Földeákot nem hatalmasul, hanem jó igazsággal bírja, míg azt annak rendi és módja szerint a kamara tőle törvényes úton el nem veszi, addig nem áll el követelésétől. «Egyébiránt is négy gunyhóval ha vannak, négy gazda lakja, úgy tudom, tíz forintot ha ér az egész falu épületi».[40]

Közben úgy látszik, a püspök is előállott a maga követelésével; s Balassa sem szűnt meg a szegény lakosokat zaklatni. A kamara új közbelépésére volt szükség, mire Balassa 1668. jan. 5-én azt válaszolta, hogy három oka van el nem állania jogától; először, minthogy a fejedelmek adományai vissza nem vonhatók; másodszor Földeák sohasem tartozott a csanádi püspökséghez, hanem az erdélyi fejedelemséghez, a mint hogy Rákóczi Ferencz fejedelem is kérte már tőle a falut; végre harmadszor nem csak egy adománylevél alapján földesura ő a lakosoknak, hanem három adománylevele is van rájok.[41] 1670. ápr. 5-én kelt levelökben a földeáki biró és szegény alázatos polgár tanácsi újra oltalomért esedeznek. Ajándékukról sem feledkeztek el, «hanem ha el nem pusztítják őket az sok nyomorúság alatt», mennél hamarább felküldik.[42] 1675. júl. 11-én újra keservesen panaszkodnak a kamarának, hogy az idegen nemzetnek rajtuk való regnálása miatt igen megfogytak, de azért hűségük változatlan; adójukat a szegediek viszik fel, minthogy tőlük a nagy vizek miatt nem lehet szekéren kijönni.[43]

Azonban a Balassa zaklatásai csak nem szűntek. 1679. szept. 19-én a túri határban elfogatta lovastól, szekerestől Kocsó István földeáki lakost s csak 12 frt lefizetése után bocsátotta szabadon. Azt is megtette, hogy írást adott neki, melyben Földeák falujára rá parancsolt, hogy térítse meg Kocsónak a 12

forintot, mivel ő a faluért szenved.[44] A következő évben még türelmetlenebb lett az erőszakos főúr; ápr. 2-án felfogadta Kis Mihály kapitányt és társait, s megegyezett velök, hogy fele nyereségre sarczolják meg a lakosokat.[45] Jún. 11-én hat napot szabott a földeákiaknak, hogy hozzá Túrra elmenjenek az adó megállapítása végett.[46] De a földeákiak, bízva a kamarában, nem mentek el hozzá. Balassa tehát jún. 26-án újra katonákat bérelt föl; Nagy István, Varga János és Győri Ferencz azelőtt az ő hópénzes katonái azt az utasítást vették, hogy Földeákot is intsék meg s tegyék szófogadóvá; a mit kaphatnak és nyerhetnek, fele legyen az övék, fele a Balassáé.[47] Ez arczátlan erőszakot azonban megsokalta már a szarvasi török parancsnok, Mulykó aga is; rá izent Balassára, hogy az agyonzaklatott szegény népnek hagyjon békét, mert különben vele gyűl meg a baja. Erre Balassa meghunnyászkodott s visszaszólította bérenczeit; de rút önzéssel eltelt lelke nem állhatta meg, hogy a török agához 1680. júl. 27-én intézett levelében fel ne ajánlja minden tizedik tallért az esetre, ha az adót kezéhez szolgáltatja.[48]

E borzasztó szenvedések nem végződhettek másként, mint teljes kimulással. A végső csapást az 1686. évi tatárpusztítás mérte Földeákra. Elpusztult újra teljesen s lakosainak egy része későbben Makóra menekült. Ezt onnan következtetjük, mert 1700-ban a földeáki pusztát Makó bírta.[49] S bizonyosan tudjuk az 1717-ben makói lakos Szabó Péterről és Biró Jánosról, hogy Földeákról szakadtak be.[50]

Mint Makóhoz tartozó pusztát 1711-ben Földeákot is adományul kapta, élte tartamára, gr. Nádasdy László csanádi püspök s érte a makóiaktól évenként haszonbért vett.[51] 1720. körül újra települt s Makó, Batonya és Tornya mellett negyedik helysége lett az újonnan megalakult Csanád vármegyének. 1729-ben mixta donatio útján Návay György szerezte meg,[52] s ettől fogva utódai bírják. 1845. tavaszán a Maros és Tisza rendkívüli áradásai a régi községet elöntötték s nagyobb része az épületeknek összeomlott. Návay Károly az úgynevezett karabukai majorsági földjét cserébe átengedte a lakosoknak, hol ezek 1846. tavaszán kezdették meg a mostani község fölépítését.[53] Lakosainak száma jelenleg: 3340.

Határrészek: Gajdos, Ó-Földeák, Kéthalom, Marosrétje, Gencs, Gubástelek, Karabuka és Szárazéri tanyaföldek.[54]

Elöljárói közül említtetnek: 1670. Fekete János főbiró;[55] 1732. Kakula Mihály főbiró, Buza Mátyás, Fodor Márton, Bajusz András, Sándor Mihály, Szűcs István, Hibner Sándor, Lenkes Péter, Pálinkás György tanácstagok;[56] 1743. Pálénkás György, Horváth János, Bajusz György, Bobics János esküdtek;[57] 1864. Deutsch M. jegyző, Szabady István biró, Kurantzi Albert és Szalma Albert esküdtek.[58]

A török világ előtti Földeák *egyházi viszonyairól* keveset tudunk. A XVI. századi tizedlajstromból az világlik ki, hogy innen a csanádi nagyprépost szedte a tizedet.[59] Kétségkívül idevaló volt az a Földeáki Gergely, kit 1557-ben mint váradelőhegyi kanonokot említenek.[60] A XVII. századi Földeák lakosai reformátusok voltak, kik külön ekklézsiát is alkottak. 1671. jún. 7-én ordináltatott ide lelkészül Kecskeméti János.[61] A török kiűzetése után alakult községbe róm. katholikusok telepedvén le, a parochia 1723-ban állíttatott fel. A régebbi templomot a község építtette 1758-ban sz. László tiszteletére. A mostani templom 1855—57 közt épült föl. Plébánosai közül ismeretesek: 1731. Bileczki Sámuel, 1735. Kökényesi András, 1831. Kaszta István, 1834. Major János, 1854. Oltványi Pál, 1891. Balaton József.

[1] *Károlyi-okl.* I. 537. — [2] *Dl.* 26019. — [3] *Návay cs. lt.* A családi levéltár e nagybecsű kincseit dr. ifj. Návay Lajos úr lekötelező előzékenységgel bocsátotta rendelkezésemre. Fogadja őszinte köszönetemet. — [4] *Temesm. okl.* I. 455. — [5] *Návay lt.* — [6] *Dl.* 29489. — [7] *Kállay lt.* — [8] *Uo.* — [9] Pesty, *Krassóm.* III. 446. — [10] *Dl.* 19378. — [11] *Kállay lt.* — [12] *Dl.* 20324. — [13] *Dl.* 20602. — [14] *Dic. l.* — [15] *Dl.* 20703. — [16] *Acta post advoc. mort.* 35—41. — [17] *Dl.* 20856. — [18] *Dl.* 26662. — [19] *Dl.* 36349. — [20] *Budai prot.* 727. 505. — [21] *Hazai okm.* V. 439. — [22] *Budai prot.* 193. — [23] *Dl.* 22823. — [24] *Uo.* és *Dl.* 22884. — [25] *Dl.* 29400. — [26] *Múzeumi lt.* — [27] *Harruckern lt.* X. VI. — [28] *Dic. l.* — [29] *Götting. defter.* — [30] *Dic. l.* — [31] *Eszterg. főkpl. lt.* 67. 8. 25. — [32] *Kamarai lev.* — [33] *Uo.* — [34] *Garansz.-ben. conv. lt.* 62. 37. — [35] *Csanádm. tört. társ. évk.* II. 88. — [36] *Garansz.-ben. conv. lt.* P. 225. — [37] *NRA.* 292. 30. — [38] *Uo.* 388. 22. — [39] *Kam. lev.* — [40] *NRA.* 1005. 34. — [41] *Uo.* 997. 26. — [42] *Kam. lev.* — [43] *Uo.* — [44] *Balassa I. napl.* 11. — [45] *Uo.* 37. — [46] *Uo.* 62. — [47] *Uo.* 71. — [48] *Uo.* 74. — [49] *Esztergomi főkpl. lt.* 67. 8. 27. — [50] *Urb.* 24. 66. — [51] *Uo.* — [52] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [53] *Uo.* — [54] *Uo.* — [55] *Kam. lev.* — [56] *Csan. püsp. lt.* C. 11. — [57] *Uo.* C. 6. — [58] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [59] *Tiz. l.* — [60] Bunyitay, *A vár. püsp. tört.* II. 223. — [61] *Tiszántúli ev. ref. egyházk. jegyzők.* 121.

FÖLDVÁR.

Falu.

Feldwar: 1463. *Dl.* 15862. 1468. *Dl.* 16703. 1488. *Dl.* 19378. és 19412. Fewldwar: 1472. *Dl.* 17290. 1523. *Dl.* 30286. 1552. 1553. *Dic. l.* 1558. *Lib. reg.* III. 494. 1559. *Tiz. l.* 1560. *Uo. Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* Feketefeldwar: 1476. *Jászói orsz. lt.* B. 27. Fedwar: 1555. *Dic. l.* Foldwar: 1558. *Uo.* Waryas Feoldvar: 1561. *Dic. l.* Feóldûar: 1562. *Tiz. l.* Waryasfeldwar: 1562. *Tiz. l.* Feoldwaar: 1563. *Tiz. l.* Variasfoldwar: 1564. *Dic. l.* Föld-Var: 1655. *Eszterg. főkpt. lt.* Lib. 18. fol. 560.

A mai békésvármegyei Puszta-Földvártól délnyugatra eső szőlősi nagy tatársáncz (hajdani földvár) mellett feküdt. Innen vette a nevét is. Észak-nyugatra esett tőle Orosháza, keletre pedig Mező-Szőlős. Huszonkét ízben előforduló nevét írják egyszer (a XV. században) Fekete-Földvárnak, háromszor (a XVI. században) Varjas-Földvárnak, tizennyolczszor pedig egyszerűen csak Földvárnak. Ebből az látszik, hogy ez utóbbi volt a leghasználatosabb s ezért hagytunk el mellőle mi is minden jelzőt.

Első ismert birtokosa a Hunyadi család. Mátyás király uralkodása kezdetén el akarta adományozni, de ez ellen 1463. aug. 9-én anyja, Szilágyi Erzsébet az aradi káptalan előtt tiltakozott.[1] De ha már az eladományozást meg nem akadályozhatta, kivitte azt, hogy hűséges tiszttartója Teleki Varjasi János és rokonsága nyerte el Földvárt. 1468-ban rajta kívül Csücsködi Mihály és András, Tompa Domokos, Szalmatercsi Mihály s fiai és Nagy Albert az itteni birtokosok. Ez évben a földvári jobbágyok átrándultak Orosházára egy lakodalomra, de a mikor onnan visszatérőben voltak, az orosházi földesúr, Komlósi Mihály a maga jobbágyaival nyilt mezőn rájuk támadt s irgalmatlanul elverte őket.[2] Mikor azután Teleki Varjasi János munkácsi várnagy lett s elkerült a vármegyéből, földvári birtokára a Jaksicsok vetették rá a szemöket, úgy hogy neki 1472. febr. 14-én a leleszi convent előtt tiltakoznia kellett, nehogy a király azt valamikép nekik adományozza.[3] Nem is érte el a czélját Jaksics István és Demeter; sőt a mikor Varjasi újra hazakerült, zálog útján egyenként magához váltotta rokonainak Föld-

váron volt összes részeit s 1476. május havában a csanádi káptalan ellenmondás nélkül iktatta be őt az egész falu és a hozzá tartozó puszták birtokába.[4] Varjasi azután itteni udvarházában töltötte élte hátralevő napjait, úgy hogy ettől fogva praedicatuma is *Földvári*ra változott.

Özvegye, Szomolyai Ilona másodszor Pozsgai Gáspárhoz ment nőül. Ez is ide jött lakni, de nem épen kiméletesen viselte magát jobbágyaival szemben, úgy hogy gyakoriak lettek az elköltözések. Pozsgai szigorúan meghagyta a falusi birónak, hogy akadályozza meg az elköltözést s lehetőleg nyugtassa meg a türelmetlenkedőket. 1488. tavaszán Gyárfás István jelentkezett, több jobbágytársa kiséretében, hogy ő lefizeti a földbért s elköltözik a zarándvármegyei Bozzásra Etelei György birtokára. A földvári biró és esküdt tizenöt napi határidőt szabott a földbér lefizetésére, s egyszersmind kilátásba helyezték, hogy azalatt alkalmasabb telket fognak számára kieszközölni. Ha pedig minden áron el akar költözni, akkor is minden tartózását, a papnak járó párbért stb. meg kell előbb fizetnie. De Gyárfás nem várta be a határidő lejártát, szekérre rakta holmiját s búcsút mondott a kapufélfának. Nemsokára egy Tulkos Gergely nevű jobbágy is jelentkezett, hogy elköltözik; ennek is hiába szabtak határidőt, titkon neki készült, s mikor már indulni akart, az elöljárók el akarták fogatni. Azonban a környékbeli gerendási, soproni, bozzási, meggyesi, bánkúti, otlaki, jánosházi és apáczai jobbágyok értesülvén a földvári biró erőszakosságáról, vasvillákkal, furkósbotokkal és nyilakkal fölfegyverkezve Földvárra ütöttek s a biró házát ostrom alá fogták. Már-már fel is gyújtották, mikor a földesúrnak Miklós nevű szolgája kezök ügyébe került s ezen töltötték ki bosszújokat. Alaposan elverték és súlyos sebet ejtettek rajta. Azután a nemesi kúria elé vonultak, éktelenül káromkodtak és több nyillövést tettek udvarára. A pap a nagy csoportosulástól megijedve félrehúzatta a harangot, mire azután a jobbágyok kitakarodtak a faluból s ki-ki hazament. Ez ügyben a vármegye tartott vizsgálatot s a tanúkihallgatás alkalmával ezek a földvári jobbágyok szerepeltek: Petre Demeter, Pordányi Gergely, özv. Gólya Benedekné, Agserő Fülöpné Piroska, Agserő Márton, Fekető Demeter, Hatvani Gál, özv. Túzsér Istvánné, Fodor Antal, Dombi Dénes, Nagy Márton és Torma Ambrus.[5]

Izgága ember lehetett az a Gyárfás István, kiről fentebb szó volt; mert még ugyanez év nyarán rávette a Dóczi Imre jánosházi tisztjét, Nagy Ambrust, hogy törjenek rá Földvár falura s szerezzenek bosszúságot egykori földesurának, Pozsgainak. A vállalkozásnak az lett az eredménye, hogy elhajtották 40 lovát s csak külön jótállásra adták ki megint.[6]

Minthogy Pozsgai Gáspárnak nem voltak fiai, 1492. márczius 17-én mostoha fiát, Varjasi Györgyöt tette meg örököséül abban a szerződésben, melyet II. Ulászló király 1493. júl. 25-én megerősített.[7] Így szállott azután Földvár a Varjasi János fiára, ki Orosházi Komlósi Annát vette feleségül. Anna asszony 1523-ban özvegységre jutott s ez évi jún. 7-én unokabátyjával, Komlósi Ferenczczel olyan egyességre lépett, hogy lemondott Orosházának őt illető harmadáról, ellenben az övé maradt egészen Földvár, mely miatt a Komlósiak Varjasi Györgygyel pert folytattak.[8] Anyja halála után Varjasi János lett a falu földesura.

De az 1552. évi török hódoltató hadjárat alatt nagy rázkódtatáson ment át Földvár is. Az adórovó ez évben mindössze négy portát tudott megadóztatni; a többi mind tönkre ment. Már ekkor a Varjasi János nevén állott a falu s neki elég bajt okozhatott, hogy jobbágyaiba újra lelket verjen. 1553-ban az adófizető porták száma már 9-re emelkedett, 1555-ben pedig 13-ra.[9] 1557—58-ban a defterdár 15 házat írt össze Földváron,[10] melynek lakosai ugyanakkor Gyulára is beszállították 18 frt adójokat.[11] Azonban ez időtájt Varjasi János hűtlenségbe esett, úgy hogy a király 1558. ápr. 25-én eladományozta Földvárt Kozárdi Ferencznek és Berényi Mihálynak.[12] De ez az adomány nem vált testté, mert János fia, Varjasi Boldizsár újra Ferdinándhoz szegődött s Földvár 16 portája 1560-ban már az ő neve alatt adózik; 1561-ben 26-ra szaporodik az adózó házak száma.[13] 1562-ben összeírják a lakosokat s a következő 33 családfőt találják a faluban:

Bakocs Orbán, Csákó Bálint s Mátyás, Csala Márton, Csatak Gergely, Cseri Bertalan s Magdolna, Elekes János, Faragó Ambrus, Fodor Ferencz s János, Gecző Balázs, Huszár István, Karancs Balázs s György, Kovács László, Kún Demeter s Kelemen, Lövő Gáspár, Néző Ferencz, Sitét Lukács s Péter, Szép László, Tót András, Barabás, János, Kelemen, Mátyás, Pál és Péter, Varjas László, Vida Mihály s Pál[14]

Ezek közül 1564-ben csak 25 családfő fizette az adót.[15] A szépen gyarapodó falura azonban Gyula várának bukása után elkövetkeztek a szomorú évek; végre az 1596. évi hadjárat teljesen elpusztította. Százötven esztendeig alig tudunk róla valamit; mindössze annyit, hogy 1655-ben, a soltvármegyei Aczáregyházával együtt, egyesség tárgyát képezi Rédei Mátyás és Majláth Miklós közt, ha ugyan a csongrádmegyei Földvár alatt e falu értendő.[16]

A török kiűzetése után a kincstár birtoka lett Földvár puszta s a mutinai uradalom csintyei kerületéhez tartozott. Az 1742. aug. 16-án kelt összeírás szerint kaszálóból és legelőből állott; 300 boglya szénát adott, mi 50 dénárjával számítva megfelelt 150 frt jövedelemnek. A legeltetés 50 frt hasznot hajtott. Ugyanez évben bérbe adták 400 frtért.[17] Bérlői voltak 1743-ban Deák Gábor, László Mátyás, Miklós és György;[18] 1748-ban Placsintár György és László Miklós; 1794-ben Balta Péter.[19] 1841-ben Wodianer Sámuel és Móricz telepítettek e pusztára kertészközséget a torontálvármegyei Szajánból, Klárafalváról s környékéről.[20] 1855-ben a falu 80 házból s 496 lakosból állott. Csanád vármegyéhez tartozott egészen 1877-ig, a mikor is törvényhozási úton Békés vármegyéhez csatoltatott. 1890-ben a házak száma 439-re, a lakosságé 2510-re rugott.[21]

Határrészei voltak 1476-ban: Eresztőtelek, Szilasegyház, Hosszútelek, Veresegyház, Háromlábú, Omlás és Domándi Mihály-telek;[22] 1866-ban: Gulácsi, Pásztor, Ludvig, Árkos, Major, Lapály, Bogáncs, Mákos, Közép, Nádas, Csúcs, Ágoston, Forrás, Harangos, Hegyes, Homokos és Zelenánszky dűlők.[23]

Előljárói közül ismeretesek: 1488. Petre Demeter biró, Pordányi Gergely esküdt;[24] 1841. Gulácsi János biró;[25] 1864. Dencs Mihály törvénybiró, 1866. Pálffy Antal jegyző, Holitzka Ferencz biró.[26]

Földvár a csanádi püspökség régi *plébániái* közé tartozik. Plébánosa volt 1488-ban Orbán.[27] A püspök számára még 1560- és 1563-ban is behajtották itt a tizedet,[28] bár a lakosok ekkor már alighanem reformátusok voltak. A mostani róm. katholikusok, szám szerint 852 lélek, mint leányegyház Csanád-Apáczához tartoznak. Az ágost. evangelikusok, 580-an, most szerveztek külön gyülekezetet.

[1] *Dl.* 15862. — [2] *Dl.* 16703. — [3] *Dl.* 17290. — [4] *Jászói orsz. lt.* B. 27. — [5] *Dl.* 19378. — [6] *Dl.* 19412. — [7] *Dl.* 19981. - [8] *Dl.* 30286. — [9] *Dic. l.* — [10] *Gött. defter.* — [11] *Dic. l.* — [12] *Lib. reg.* III. 494. — [13] *Dic. l.* — [14] *Tiz. l.* — [15] *Dic. l.* — [16] *Eszterg. főkpt. lt.* Lib. 18. fol. 560. — [17] *Urb. et conscr.* 9. 29. — [18] *Csanádvárm. jegyzőkv.* — [19] Karácsonyi, *Békés várm. tört.* II. 270. — [20] *Uo.* — [21] *Uo.* — [22] *Jászói orsz. lt.* B. 27. — [23] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [24] *Dl.* 19378. — [25] Karácsonyi II. 270. — [26] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [27] *Dl.* 19378. — [28] *Tiz. l.*

FŰPEREK.

Falu.

Fyperek: 1479. *Múz. lt.* 1555. *Dic l.* 1557. 1558. 1559. *Lib. reg.* III. 379. 552. 595. 1560. 1562. 1563. *Tiz. l.* Fwperek: 1560. *Dic. l.* Fevperek: 1561. *Uo.* Fewperegh: 1564. *Uo.* Fűlperek: 1632. *Gyulaf. lib. reg.* XVI. 88. Fű Perek: 1642. *NRA.* 1838. 61. Főperek: 1642. *Uo.* 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Feő Perek: 1702. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16.

A mezőhegyesi határnak azt a részét, mely Batonya felől fekszik, ma is peregi kerületnek nevezik. Itt, Mezőhegyes és Batonya közt, állott egykor Fűperek falu. Mátyás király korában Kasza-Perek város uradalmához tartozott s földesurai kaszálónak használták, mikor még puszta volt. Ez magyarázza meg különös előnevét.

Egyébiránt e falunak alighanem a Nagykállói Kállai család volt a telepítője. 1467. óta voltak a Kállaiak a kaszapereki uradalom háborítatlan birtokában, s 1479-ben Fűperek már úgy szerepel mint falujok. Úgy látszik, Szabolcs vármegyéből hoztak ide jobbágyokat; ilyen volt Sebestyén János vagy Nagy János nádudvari volt biró, kit földesura, Parlagi Albert Kállai Lőkös Jánostól visszakövetelt.[1]

1552-ben tönkrement. Ekkor már Kisserjéni Pál és Ravazdi János voltak a földesurai.[2] De Ravazdi hűtlenség bűnébe esett, minélfogva itteni részét a király 1557. jan. 7-én Luka Jánosnak, Székely Balázsnak, Verancsics Jánosnak és Szpreki Györgynek adományozta.[3] Később úgy informálták a kir. kanczelláriát, hogy Ravazdi örökösök nélkül elhalt; a kanczellária nem vizsgálva, hogy már előbb adott ki donatiót, a fűpereki részt 1558. október 25-én eladományozta még egyszer Kamuti Balázsnak,

Nagoly Orbánnak és Machay (Macsai?) Miklósnak.[4] Azonban csakhamar kiderült a kanczellária tévedése; ezt a második adománylevelet meg kellett semmisíteni, s 1559. jún. 1-én új levelet kaptak Luka János, Csirkei Albano György, Vajai Székely Balázs és Szprek György. Tehát nem egészen ugyanazon adományosok.[5]

Ezek közül azonban csak Székely Balázs tartotta meg a jussát, a többi eladta. Innen van, hogy 1560-ban rajta és Serjéni Pálon kívül Szakács András és Eödönfi László a fűpereki birtokosok. A portákat az adórovó nem sorolja fel. 1561-ben Székelynek és Eödönfinek egy-egy portája van, s a Serjéni Pálé szegény.[6] Az 1562. évi tizedlajstrom szerint összesen öt jobbágya van Fűpereknek, de ez is mind «keresztyén» vagyis szegény.[7] 1563-ban a következő kilencz lakosa van:

Csomó György, Kenéz Péter, Major János, Nagy Bálint, Barabás s Máté, Péntek Ferencz, Temesvári Albert s Tót Pál.

Ezek közül Kenéznek és Majornak 20—20, Csomó Györgynek kilencz kepe búzatermése volt.[8] 1564-ben birtokosai: Serjéni Mihály egy porta, Ravazdi János egy p., az Eödönfi Ferencz jobbágya szegény, a Kerecsényi Lászlóé pedig új házban lakik.[9] 1596-ban azután elpusztult Fűperek.

Mint aradvármegyei puszta birtokot adományozta az erdélyi fejedelem 1632-ben Fülperek néven Paisgyártó Mihálynak és Kőrösi Pálnak.[10] Puszta teleknek tudja 1647-ben a szegedi guardián is.[11] De más forrásból bizonyos, hogy ekkor már lakni kezdték. Széll Mihály és Dobóczi Ferencz az itt letelepült *rácz* pásztorokat adófizetésre is rá szorították; minden ember adója egy-egy forintot tett s mindnyájan adtak egy vég patyolatot. Adójokat a fűperekiek 1648—51. és 1658—59. években megfizették. 1661. márcz. 28-án Dobóczi és Széll megbízottai, Szűcs Bálint és Hajdú János 50 tallért és egy szőnyeget sóztak rájok. Az 1662. febr. 17-iki osztály alkalmával a falu Széll Mihálynak jutott.[12] Dobóczi örökösei elkótyavetyélték birtokaikat, Széll Mihálynak meg nem maradtak örökösei. Különben is Fűperek 1686-ban tökéletesen elpusztult.

Kollonics bíbornok 1702. júl. 26-án e puszta tizedét is kijelölte a csanádi püspök számára[13] s az újszerzeményi bizottság aug. 8-án oda is ítélte azt neki.[14] Azonban a puszta a szerb

határőröké lett s mint ilyen tizedet nem fizetett. Később a neve Perekre rövidült s a visszakebelezés után az aradi uradalom része lett.[15] Majd feloszlott Nagy- és Kis-Pereg pusztára s ez utóbbi részben Szemlakhoz, részben Pécskához tartozott.[16] Ma az egykori Fűperek falutól délre találjuk egymás mellett Német-Pereg és Kis-Pereg falvakat Arad vármegyében.

Egyházi multjáról nem sokat tudunk. A csanádi püspöknek járó tizedet 1560-ban nem tudta megfizetni; ellenben 1563-ban 15½ kepe és négy marok búzát s 1½ kepe és 10 marok árpát tett ki tizede.[17]

[1] *Múz. lt.* — [2] *Dic. l.* — [3] *Lib. reg.* III. 379. — [4] *Uo.* III. 552. — [5] *Uo.* III. 595. — [6] *Dic. l.* — [7] *Tiz. l.* — [8] *Uo.* — [9] *Dic. l.* — [10] *Gyulaf. lib. reg.* XVI. 88. — [11] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [12] *NRA.* 1838. 61. — [13] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [14] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 16. — [15] *NRA.* 238. 35. — [16] *Urb.* 122. 29. — [17] *Tiz. l.*

FÜZES.

Falu.

Fywzes: 1562. *NRA.* fasc. 822. nro. 15.

Tisza-Hegyes közelében esett. Forrásaink csak egyetlenegyszer említik; midőn 1561. júl. 2-án I. Ferdinánd király, több más csanádvármegyei birtokokkal együtt, Kerecsényi Lászlónak adományozta. Elpusztult a török világ kezdetén.

GEDÖS.

Falu.

Gveduch: 1237. *Árp. új okm.* VII. 42. Gueduch: 1237. *Hazai okm.* I. 16. Guedech: 1239. *Uo.* I. 21. Gedus: 1333. 1334. 1335. *Mon. Val.* 154. 156. 158. Gedes: 1467. *Múz. lt.* 1489. a. 1487. *Dl.* 19232. Alsó-Gödöss: 1762. *Urb.* 122. 29. 1769. *NRA.* 1720. 7. 1774. *Urb.* 141. 1.

A Pécskától nyugatra eső Gedös nevű erdő Szemlak felőli oldalán feküdt. Állítólag itt egy dombon a múlt század vége felé várszerű romok voltak láthatók.[1] Maga a Gedös név kétségkívül személynév.

E falut a XIII. század elején Csák nemzetségbeli Ugrin esztergomi érsek szerezte meg s oda ajándékozta öcscsének, Miklós ispánnak. Ez annyira megszerette e helyet, hogy ide kastélyszerű udvarházat építtetett (az említett romok ennek maradványai lehettek) s itt lakott; úgy hogy őt röviden csak «gedösi comesnek» nevezgették. Halála esetére, 1237-ben tett végrendeletében, e faluját Lőrincz és János fiainak hagyta, de míg él, kilencz szolgát magának tartott meg, ú. m. ezeket: Forkos, Vidus, Márton, Nőrencz, Miklous, Markő, Tila, Magos és Jóub nevűeket.[1] 1239-ben pedig elrendelte, hogy négy falujából s ezek közt Gedösből is özvegyét elégitsék ki a fiúk.[3]

A tatárjárás után a Csák nemzetség túladott e falun, mely szerencsésen átélte e borzalmas éveket s a XIV. században is virágzó helység maradt. Sajnos, e korbeli birtokosait nem ismerjük. Csak a XV. század második felében értesülünk, hogy Gedös a Szántói Morháti Jakab birtoka volt, ki a Lekcsei Sulyok-fiúkat adoptálván, rájok hagyta a falut s ehhez Mátyás király beleegyezését is kieszközölte, úgy hogy 1467. aug 31-én iktató parancs ment a kői káptalanhoz, hogy iktassa be Sulyok Györgyöt és fiait Miklóst, Istvánt és Györgyöt, valamint testvérét Andrást.[4] A Sulyok családról Nagy János birtokába került Gedös, ki azt 1487-ben Sásvári Belmosevics Milosnak akarta eladni vagy elzálogosítani, mi ellen febr. 8-án az aradi káptalan előtt Szokoli János püspök és szomszédság jogán Dóczi Péter s Imre tiltakoztak.[5] Úgy látszik, akkor nem lett sem a venni szándékozóé, sem a tiltakozóké. Nem is fordul elő többé mint falu s az adólajstromok sem sorolják fel. Hihetőleg a XVI. század elején, alighanem az 1514. évi pórlázadáskor pusztult el. Alsó-Gödös néven a mult század második felében Pécskához tartozó puszta volt.[6]

Egyházi multjáról a pápai tizedlajstromok árulják el, hogy egyike volt a vármegye legrégibb plébániáinak s a csanádi (jobban mondva maroselvi) főesperességhez tartozott. Plébánosa 1333—1335. években Mihály volt, ki két garas adóját pontosan lefizette.[7] Magát a plébániát és a templomot talán a Csák nb. Miklós csanádi főispán emelte.

[1] Márki, *Arad vm. tört.* I. 118. — [2] *Hazai okm.* I. 16. — [3] *Uo.* I. 21. — [4] *Múz. lt.* 1489. a. — [5] *Dl.* 19232. — [6] *Urb. et conscr.* 122. 29. és 141. l. — [7] *Mon. Vat.* I. 154. 156. 158.

GELLÉRTEGYHÁZA.

Falu.

GELERTHEGHAZA: 1456. *Münch. lt.* 51. GELERDEGHAZA: 1466. *Dl.* 16298.

Csanád vármegye északi szélén, a mai békésmegyei Földvár és a régi Mogyorós-Fecskés vidékén terült el. Temploma valaha sz. Gellért tiszteletére volt szentelve s innen vette nevét.

A mikor megismerkedünk vele, már mint puszta szerepel. 1456. május 12-én új adomány czímén kapja Hunyadi János;[1] ekkor Békés vármegyéhez van számítva. A nagy hős halála után özvegyére s fiára, Mátyásra szállott, ki 1466. febr. 17-én mint csanádvármegyei pusztát édesanyja hűséges tiszttartójának, Teleki Varjasi Jánosnak adományozta.[2] A pusztából soha többé nem vált falu. Ma már neve sem él.

[1] *Müncheni lt.* 51. — [2] *Dl.* 16298.

GORSA.

Falu.

BODGORSAYA: 1331. *Zichy-okm.* I. 376. BOTHZORTUDYA (hibásan e helyett: BOTHGORSAAYA): 1340. *Uo.* I. 574. GORSA: 1555. 1558. 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* 1560. *Tiz. l.* 1644. *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 55. 1662. *NRA.* 1838. 61. 1722. *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 26. 1723. *Uo.* 35. 50. GORSSA: 1560. *Dic. l.* GYORSA: 1702. *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 11. és 36. 4.

«Gorsa, Batida, Szent-Király mindhárom Hód-Mező-Vásárhelytől délre, a Hód tavának nyugati oldalán a nagy réten terül el. Legközelebb esik a városhoz Szent Király, azután jő alatta Gorsa s még alább Batida».[1] E leírásból tisztán áll előttünk helyfekvése. Maga a név az ószláv *gruša* (körtefa) szóból alakult; *Bodgorsája* tehát hajdan annyit tett, mint *Bod körtefája.*

Bodról, ki e falu első birtokosa lehetett, nem tudunk semmit. Azonban a Bodgorsája név fentartotta magát még a XIV. század elején is, a mikor e falut a Heves vármegyéből ide szakadt Hasznosi Miklós megszerezte. De ő 1330-ban magtalanul húnyván el, ez a faluja is a koronára szállott. Ekkor

Becsei Imre barsi főispán azt az ajánlatot tette Róbert Károly királynak, hogy cserélje el vele a szintén csanádvármegyei Veresmartért Bodhidát és Bodgorsáját. A király elfogadta a cserét s 1331. szept. 29-én a két faluról adománylevelet állíttatott ki Imre főispánnak s Tőtös és Vesszős fiainak.[2] Tőtösnek azonban, apja halála után, valami pöre támadt a falu miatt, úgy hogy jogainak nagyobb biztossága végett újabb iktató parancsot eszközölt ki s a kalocsai káptalan 1340. ápr. 4-én be is iktatta őt ellenmondás nélkül. Én legalább azt hiszem, hogy az oklevélben, mely a beiktatás tényét megörökítette, a *Bothzortudya* név csupán elferdítése a *Bothgorsaaya* okleveles névalaknak.[3]

Ezután csak kétszáz év mulva akadunk rá megint Gorsa falura. 1555-ben egy adólajstrom szerint birtokosai Bak György, Őstelki Sebestyén és Balassa Bálint; a falu adója összesen két és fél forint.[4] A török adóösszeírás 1557—58-ban a következő nyolcz lakost találja a faluban:

Atok Lőrincz, Imre Bálint, Koszó Péter, Kőrösi Mátyás, Lelei Mátyás, Nagy Ferencz, Tót Orbán s Vas Albert.[5]

Ugyancsak 1558-ban beszállít a falu Gyulára 5 frt adót. 1560-ban is be van jegyezve az adólajstromba, de az adóöszszeg nincs melléje írva; hihetőleg a jobbágyok nem tudtak fizetni. 1561-ben egészen új birtokosai vannak: Pornoky Gáspárnak van három, Kovács Gáspárnak kettő, Bak Györgynek, Kálmán Kristófnak és Vasvári Jánosnak egy-egy portája. A falu adója 8 forint 80 dénár. Az adó emelkedése mutatja a jobbágyság gyarapodását. Végül 1564-ből három birtokosa van följegyezve: Kálmán Kristóf $3^1/_2$, Kovács Gáspár három s Vasvári János egy portával. Az adóösszeg 11 frt 25 d.[6] 1571-ben a török Vásárhelyhez kapcsolta mint kincstári (khássz) birtokot; ekkor Gorsa összesen 13 házból állott.[7] 1596-ban elpusztult.

Többé nem is vált belőle falu. A következő század első felében megvásárolta e pusztát (nem tudni kitől?) Bihari Kerekes János s minthogy a rá vonatkozó leveleket elvesztette, Rákóczi György 1644. márcz. 24-én adománylevelet állíttatott ki részére. A fejedelem e levelében Batidával és Lelével együtt Bihar vármegyében levőnek mondja Gorsa pusztát.[8] Később mint gazdátlan jószágon 1662. febr. 17-én Széll Mihály és

Dobóczi Ferencz osztozkodtak rajta.[9] A század vége felé azután a vásárhelyiek élték.

Mikor a vásárhelyi uradalmat 1722. aug. 5-én gróf Schlick Lipót eladta gr. Károlyi Sándornak, abba Gorsa puszta is bele volt foglalva.[10] A király 1722. szept. 23-iki helybenhagyó levele is felsorolja a vásárhelyi puszták közt[11] s gr. Károlyit az egri káptalan még ez évi decz. 24-én ellenmondás nélkül iktatta be.[12] Ő és fia, Ferencz azután bérbe adta Gorsát a vásárhelyieknek s velök szerződést kötött 1723. júl. 29-én,[13] 1727. júl. 5-én,[14] 1741. aug. 1-én[15] és 1748. márcz. 10-én.[16] 1761-ben még a puszta közlegelőül és város kaszálójául szolgált.[17]

Mikor még falu volt, a csanádi nagyprépost tizedfizető helységei közé tartozott. De már 1560-ban nem szolgáltatott be semmit.[18] Nincs is *egyházi viszonyaira* nézve több adatunk.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Zichy-okm.* I. 376. — [3] *Uo.* I. 574. — [4] *Dic. l.* — [5] *Götting. defter.* — [6] *Dic. l.* — [7] *Defter*, Szilády Á. közlése. — [8] *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 55. — [9] *NRA.* 1838. 61. — [10] *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 26. — [11] *Uo.* 35. 37. — [12] *Uo.* 35. 44. — [13] *Uo.* 36. 24. — [14] *Uo.* 36. 29. — [15] *Uo.* 36. 37. — [16] *Uo.* 36. 38. — [17] *Uo.* 36. 45. — [18] *Tiz. l.*

HARANGOD.

Falu.

Harangudfoca: 1211. *Árp. új okm.* I. 115. Harangadthue: 1256. *Erd. múz. lt.* Harangud: 1333. 1334. *Monum. Vatic.* I. 147. 154.

Feküdt a torontálvármegyei Padétól keletre, ott a hol a Harangod bele ömlött a Morotva nevű tóba. Ezt a pontot, míg rajta falu nem volt, Harangodfokának vagy Harangodtövének nevezték; későbben mint falunak egyszerűen csak Harangod lett a neve. A Harangod folyó (ma Aranka) valószinűleg a partjain tenyésző *harangvirág*ról nyerte nevét.

Harangodfoka 1211-ben mint Morotvával határos hely (locus) fordul elő. De az oklevél sem birtokosáról, sem lakott voltáról nem ad útbaigazítást.[1] Félszázad múlva a Csanád nemzetség birtokában találjuk Harangodtöve néven; az 1256. decz. 17-iki családi osztozkodás alkalmával mint a Tisza melletti Halász falu tartozékát a Kelemenösfiak kapják.[2] Valószinűleg

az ő hitbuzgóságuk hozza itt létre a plébániát és építteti fel a templomot; 1333—1334-ben János nevű plébánosa ismertes, ki előbb húsz, majd kilencz garast fizet pápai tized fejében. Egyházi tekintetben Harangod ekkor a csanádi főesperességhez tartozott.[3]

A Csanád nemzetség 1337-ik évi osztálylevele nem szól Harangodról; úgy lehet, a Telegdi család túladott a falun, mely különben sem érte meg a XV. századot. Valószinűleg árvíz következtében pusztult el.

[1] *Árp. új okm.* I. 115. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Monum. Vat.* I. 147. 154.

HARMAD.

Falu.

HARMAD: 1333. 1334. 1335. *Mon. Vat.* I. 147. 154. 156. 158. 1355. *Kismartoni lt.* 48. A. 7. 1403. *Dl.* 9144. 1454. *Hazai oklev.* 420. 1463. *Dl.* 15862. HARMATH: 1478. *Dl.* 17276. 1506. *Dl.* 21525. 1508. *Múz. lt.* 1515. *Dl.* 22715. 1519. *Dl.* 23232. 1561. 1564. *Dic. l.* 1628. *Gyulaf. lib. reg.* XIV. 58. HARMADA: 1655. *Lib. reg.* XI. 357. 1656. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. A. 6. 22. JARMADA: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. ARMADA: 1723. Baróti, *Adattár* 239. 240. *Mercy-féle tk.*

A ma torontálvármegyei Perjámostól keletre, az Aranka-Marosközön feküdt. Különös nevét, mielőtt még faluvá vált, valamely osztozáskor kaphatta.

Falu volt már 1333—1335-ben.[1] N. Lajos király 1355-ben Zynghi Miklós esztergomi érseknek s testvéreinek, Jánosnak és Tamásnak adományozta.[2] Ez utóbbinak, Tamásnak voltak fiai István és János; ezek mint lázadók hűtlenség bűnébe estek, minélfogva Zsigmond király 1403. október 30-án elvette tőlük többek közt a harmadi részt is s oda adományozta Tapsoni Anthimi János tótországi al-bánnak.[3] Anthimi János fia, szintén János, 1454. febr. 3-án eladta e részét Hunyadi Jánosnak,[4] ki azután az egész falut megszerezte. Fia, Mátyás király azonban tervbe vette a falu eladományozását, s bár édesanyja, Szilágyi Erzsébet 1469. aug. 9-én tiltakozott is ez ellen,[5] a király mégis eladományozta. Ugyanis nemsokára egy új család birtokában találjuk, mely magát innen Harmadi- vagy Harmatinak nevezte.

E család alapítója, Imre deák már 1478-ban szerepel mint királyi ember.[6] Felesége, Apolina asszony még 1508-ban is életben volt. Házasságuk termékeny volt; nyolcz gyermekük maradt, névszerint: János és Mihály, kik 1506-ban mint királyi emberek szerepelnek;[7] László és Boldizsár 1508-ban említtetnek. Zsófia, kinek férjétől, Györki Bagdi Istvántól Imre nevű fia maradt, az említett évben már néhai; András szintén 1508-ban fordul elő, Miklós pedig még 1519-ben is szereplő ember volt; végül az 1508-ban említett Mártha Karomi Tamás deáknak volt a felesége.[8] Azonban a Harmadi család, bár nemesi kúriája e faluban emelkedett, nem sokáig volt itt földesúr; átköltözött a szomszédos Temes vármegyébe s itt szerzett magának birtokokat.

Egy jobbágyuk, Sós Benedek 1514-ben beállt a Dózsa György táborába keresztesnek s résztvett a zádorlaki kastély kirablásában.[9] Egyébiránt Harmad falu is megérezte az idők súlyát; 1557—58-ban már csak három házikóból állott[10] s kétségkívül elpusztult a földesúri kúria is. A Harmadi családról Székelyszegi Istvánra szállott a kis falu, mely 1561-ben már csak két portából állott. 1564-ben megint három házat ró meg a dicátor; ez évben özv. Székelyszegi Istvánné és Tömösvári Péter osztoznak a falun.[11] Egy-két év múlva azután végképen elpusztult.

Üresen hagyott telkeit a következő században szerb pásztorok szállották meg. Megint mint falut emlegetik az okiratok. Bethlen Gábor 1628. júl. 15-én eladományozza Dézsi Gergely borosjenei harminczadosnak.[12] A magyar király is ad reá 1655. jún. 25-én Lesenyei Nagy Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és Dienes Györgynek adománylevelet.[13] Ezeket a garan-szentbenedeki convent a következő évben ellenmondás nélkül be is iktatja.[14]

A török kiűzetése után is fennáll még a falu; 1717-ben 10 házat írnak össze benne.[15] Azt is olvassuk, hogy még 1723-ban malma volt a Maroson.[16] A következő években, mikor Perjámos németekkel megnépesül, a szerbek elvándorolnak innen s 1729. márcz. 28-án a temesvári igazgatóság Jarmata praediumot a perjámosi lakosoknak adja bérbe.[17] A bérösszeg 1748-ban 65 frtot tett.[18] Ma már mint puszta sincs meg, beleolvadt Perjámos határába.

Egyháztörténeti szempontból nevezetes helység Harmad. Már a XIV. század elején plébániája volt s plébánosa, János 1333-ban tizenhét,[19] 1334-ben előbb hat,[20] majd négy[21] s végül 1335-ben három[22] báni dénárt fizetett pápai tizedül. A csanádi főesperességbe tartozott.

[1] *Mon. Vat.* I. 147. 158. — [2] *Kismartoni lt.* 48. A. 7. — [3] *Dl.* 9144. — [4] *Hazai okl.* 420. — [5] *Dl.* 15862. — [6] *Dl.* 17276. — [7] *Dl.* 21525. — [8] *Múz. lt.* — [9] *Dl.* 22715. — [10] *Defterek* II. 196. — [11] *Dic. l.* — [12] *Gyulaf. lib. reg.* XIV. 58. — [13] *Lib. reg.* XI. 357. — [14] *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. A. 6. 22. — [15] Szentkláray, *Százév* 21. — [16] Baróti, *Adattár* I. 239. 240. — [17] *Uo.* I. 257. — [18] *Uo.* 281. — [19] *Mon. Vat.* I. 147. — [20] *Uo.* I. 154. — [21] *Uo.* I. 156. — [22] *Uo.* I. 158.

HEGYES.

Falu, kastélylyal.

HEGESEGHAZ: 1339. *Zichy-okm.* I. 560. HEGES: 1433. *Hazai okm.* V. 228. HEGHES, HEEGES: 1442. *Kállay lt.* HEGYES: 1458. *Dl.* 15218. 1489. *Múz. lt.* 1562. *NRA.* 822. 15. 1647. *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. HEGYAS: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. IGIOS: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. IDIOSCH: 1723. *Mercy-féle tk.* 1727. Baróti, *Adattár* 146.

A torontálvármegyei Tisza-Hegyestől keletre, körülbelől egy mérföldnyire feküdt; azon a helyen, melyet az ott levő romokról a nép ma is *Gradistye* (vár) néven nevez. A rommaradványok külső alkatukra nézve csakugyan valami várféle épületre mutatnak, mely körül a kettős sánczoknak nyomai is kivehetők. Kerülete tojásdad-alakú s 22,000 □-ölet foglal magába. A mellette levő szántóföldeken itt-ott török pénzeket találnak a földmívesek.[1]

Neve értelmét elárulja a legrégibb alak, Hegyesegyház. A templom *hegyes* épülete adott tehát a falunak nevet, melyből az utórész elkopván, megmaradt Hegyes.

A rá vonatkozó első adat Róbert Károly korából való. A csanádi káptalan 1339. márcz. 12-én a király parancsára megújítja Hegyesegyház falu határait s ellenmondás nélkül újra beiktatja régi birtokosát, Miklós fia Bálintot. Kir. emberekül ez iktatáshoz Orros Miklós és Kökényéri István vannak ajánlva.[2] Száz esztendő mulva már a Berekszói Hagymási család birtoká-

ban találjuk. Hagymási Lászlónak szomszédja volt Szenteltegyházon és Kún-Szőlősön a vak török császár fia, Csalapia Dávid. Ennek tisztjei néhány jobbágyot elcsaltak Hegyes faluból, mit Hagymási, minthogy engedelme nélkül távoztak el, nem nézhetett tétlenül. Följelentette a dolgot Zsigmond királynak, ki 1433. jún. 4-én megparancsolta, hogy a jobbágyokat vissza kell adni.[3] Az 1442. év elején Himfi György és nővére, özv. Csépi Jakabné egyik böldrei jobbágyának, ki Szenteltről vagy Kanizsáról igyekezett két négyökrös szekérrel haza felé, gyűlt meg a baja a Hagymási László vámszedőjével. A jobbágy nem a vámhalmi hídnak tartott, mely kissé oldalt esett, hanem alkalmasint felhasználva a fagyos utat, egyenes irányban akart Böldrére jutni. De a Hagymási tisztje elcsípte s szekerét, ökrét mind elvette. Febr. 24-én a torontáli alispánnak kellett bizonyítani, hogy Böldréről Hegyesen át vezet az út Szenteltre vagy Kanizsára. De bele vette levelébe a vámszedőnek azt az állítását is, hogy ő a jobbágyot «álúton» (aluuth) fogatta el.[4]

Mikor s hogyan került Hegyes a Hunyadi család birtokába, nem tudjuk. 1458. márcz. 4-én Mátyás király Hollóssal együtt nagybátyjának, Horogszegi Szilágyi Mihálynak adományozta.[5] Ennek halála után a király Kinizsi Pálnak adományozta, ki ide kastélyt építtetett, melynek nyomai, mint fentebb említettük, ma is láthatók. Valószinű, hogy Kinizsi mint temesi főispán gyakran időzött e kastélyában. De ez az uradalma még életében idegen kézre jutott. Szorultságában 1489. szept. 2-án, a király beleegyezésével, maga Kinizsi adta el Hegyes kastélyt s falut és a hozzá tartozó Hollós pusztát ezer forintért Haraszti Ferencznek s nejének, Dóczi Zsófiának.[6]

A XVI. század első évtizedeiben (talán a Balibég 1529. évi rablóhadjáratában) elpusztult a kastély s többé nem említik. De a falut a Beregszói Hagymási család újra megszerezte s bírta mindaddig, míg Kristóf hűtlenség bűnébe nem keveredett. Elkobozott birtokait, köztük Hegyest is, Ferdinánd király 1561. júl. 2-án Kerecsényi László gyulai főkapitánynak adományozta, kit az egri káptalan 1562. jan. 16-án Gyulán ellenmondás nélkül iktatott be.[7]

A következő század közepén is ült hely volt még Hegyes s egy 1647. évi összeírás szerint Erdélyi István balassa-gyarmati alkapitány bírta.[8] De mi jogon, azt forrásunk nem mondja

meg. A Maros másik felén kereste s jogot formált hozzá a csanádi püspök is 1701. júl. 20-án.[9] Pedig a falu a régi Hegyes közelében ott állott *Idios* néven a török kiűzetése után is s 1717-ben, a mikor a becskereki kerületbe osztatott be, 30 házat számlált.[10] Lakosai szerbek voltak, kiket a közbiztonsági állapotok rendezetlensége, a katonaelszállásolás stb. oly rendkívüli mértékben sújtott, hogy pl. 1720. szept. havában fölkerekedtek, üresen hagyták házaikat s megszöktek a temesvári administratio gyöngéd gondoskodása elől.[11] Dolog volt őket újra összeszedni. 1738. őszén pestis pusztított a lakosság körében,[12] melynek sok baja volt a környéken csavargó rablókkal, úgy hogy a temesvári igazgatóság kénytelen volt 1739-ben a Ghillani-féle ezred egy csapatát itt elhelyezni.[13] 1751. május 5-én a letelepedni óhajtó marosi militaristák részére e falu is kijelöltetett.[14]

A helység ma is megvan a régi Hegyes közelében s hivatalosan Tisza-Hegyes a neve, de a köznép ma is *Igyos*nak nevezi. 1858-ban lakosai 555 házat laktak, s összesen — kevés kivétellel szerbek — 2675-en voltak;[15] ez időszerint a falu 583 házból áll s lakosai 2835 főre rugnak.

Elöljárói közül csak a következők fordulnak elő: 1859. Pajdák jegyző, Bogdán Lázár biró; 1864. Pap Mijim biró.[16]

A középkori Hegyes *egyházi viszonyaira* nem maradtak fenn adatok; hogy azonban volt temploma és plébániája, azt legrégibb névalakja is bizonyítja. — A görög-keleti szerb templom 1787-ben épült. Papjai közül előfordul 1858-ban Zamurovits Athanáz.[17]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Zichy-okm.* I. 560. — [3] *Hazai okm.* V. 228. — [4] *Kállay lt.* Csánki Dezső, *Magyarorsz. földr.* I. 697. téved, midőn ez érdekes oklevélből azt olvassa ki, hogy Hegyes falu ez évben a Böldrei Himfi családé lett volna. — [5] *Dl.* 15218. — [6] *Múz. lt.* — [7] *NRA.* 822. 15. — [8] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [9] *Urb. et conscr.* Sine el. 5. — [10] Szentkláray, *Százév* 21. — [11] Baróti, *Adattár* 300. — [12] *Uo.* 264. — [13] *Uo.* 266. L. a rablókra vonatkozó adatokat 146. 274. és 321. — [14] *Uo.* 340. — [15] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [16] *Uo.* — [17] *Uo.*

HÓD.

Falu.

HUDI: 1230. *Kisfaludy cs. lt. Hazai okm.* VI. 25. HOUD: 1237. *Uo.* I. 16. 1239. *Uo.* I. 21. 1240. *Kisfaludy cs. lt.* HOUDU: 1237. *Hazai okm.* I. 16. HODY: 1337. *Anjouk. okm.* III. 369.

A temesvármegyei Szécsány mellett feküdt s határa később ennek határába olvadt bele. Nevét kétségtelenül a *hód* nevű állatról vette.

A falut mint várföldet II. Endre királytól kapta a Csák nemzetségbeli Miklós ispán. De Béla ifjabb király visszavett tőle 1230-ban némely birtokokat s ezek között volt az aradvármegyei Hód is.[1] Később azonban kivitte Miklós, hogy az elvett birtokokat visszaadta neki a király. Így lett Hód falu újra az övé. 1237-ben a székesfejérvári káptalan előtt elkészítette végrendeletét; ebben elsőszülött fiának, Izsáknak három szabados szolgát hagyott Hódon, a többit Lőrincz és János fiai öröklik. Ezeket mindjárt ki is adta nekik, kivéve négy szabadost, Ot, Geljénes, Csamasz és Csegerő nevűeket, kiket holta napjáig a maga használatára megtartott.[2] De 1239-ben még egy fia született, Márk; e fiának a maga számára visszatartott részt hagyta, Hódra nézve pedig úgy intézkedett, hogy azt oszszák fel négy részre s mindenik fiú kapjon egy-egy részt.[3] Mikor meghalt, fia Izsák pört kezdett s ennek az lett a vége, hogy Hód falunak nem negyed, hanem harmadrészét adta oda az özvegy, csakhogy békében maradhasson.[4] A tatárjárás alatt egészen elpusztult a falu. Még egyszer említi egy oklevél 1337. jún. 11-én, de már mint Szécsény falu részét.[5] Nem is éledt fel többé.

[1] *Hazai okm.* VI. 25. — [2] *Uo.* I. 16. — [3] *Uo.* I. 21. — [4] *Kisfaludy cs. lt.* — [5] *Anjouk. okm.* III. 369.

HÓDEGYHÁZ.

Falu.

HODYGHAZ: 1337. *Anj. okm.* III. 366. HÓDEGHAZ: 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1400. *Temesm. okl.* I. 289. 1508. *Dl.* 21842. HUDEGHAZ, HUDEGYHAZ: 1366. *Dl.* 322. §. 4. PODHEGHAZ: 1495. *Dl.* 29566. HODEGYHAZ: 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* 1561. *Lib. don. pal.* I. 181. 1568. 1570. *Dl.* 322. HODICZ: 1653. *Gar.-sz.-ben. lt.* Stat. G. 1. 17. 1656. *Uo.* Stat. A. 6. 22. HODICH: 1655. *Lib. reg.* XI. 357. HODICA: 1689. *Egri kápt. lt.* T. 273. HODOSCH: 1723. *Mercy-féle térk.*

A torontálvármegyei Mokrintól délnyugatra, az Aranka északi partján feküdt, körülbelől azon a helyen, hol ma *Hodics-Jázova* község áll. Előrésze (Hód) hihetőleg régibb mint maga a helynév; így nevezhették azt a darab földet, mikor még puszta volt. Hogy azután templom és falu épült rajta, továbbra is megtartotta az ismert nevet, csakhogy ekkor már nem Hód-puszta, hanem Hód-egyház alakot vett föl.

A XIV. század elején a Csanád nemzetségé volt. Az 1337-ik évi osztozkodáskor Csanád érsek és unokaöcscsei, a többi Telegdiek kapták.[1] Ezek utódai 1360. okt. 14-én három részre osztották a falut s mindegyik rész 12 jobbágytelket foglalt magában; az egyik jutott a Pongrácz fiainak, Tamás kalocsai érseknek és Kelemennek, a másik a Miklós fiainak, Györgynek és Miklósnak, végre a harmadik a Lőrincz fiainak, Jánosnak és Tamásnak.[2] E két utóbbi közül János nemsokára meghalt; fia, Lőrincz követelte nagybátyjától, Tamástól, hogy apja részét adja ki neki. A hódegyházi harmadot tehát két részre osztották, egy utcza, egy sor házzal, a Márk fia Mihály házától fogva, két házhelylyel együtt, Lőrincznek, a másik, észak felé eső rész, egészen a Pongrácz fia Kelemen mester részéig, Tamásnak jutott osztályrészül. Kimondották azt is, hogy a Márk fia Mihály jobbágy házától az utcza végéig a mezőség iránt terjedő darabon úgy Tamás mesternek, mint Lőrincznek szabad legyen jobbágyokat telepíteni.[3]

Hódegyház tehát a XIV. század végén elég tekintélyes falu volt. Összesen 36 házból állott s mintegy 180 lélek lehetett a lakossága.

Valamelyik Telegdinek a részét szerezhette meg 1400.

körül az a Hódegyházi Pál, ki feleségével, Temérdekegyházi Katalinnal jutott Temérdekegyház és Köcse falvakban is birtokokhoz.[4] Különben családja rövidéletű lehetett, mert többé nem fordul elő.

A Telegdi család volt Hódegyház földesura a XV. században is. 1495. febr. 28-án az öreg Telegdi András itteni részét is elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak. Különös, hogy a falu neve az oklevélben *Podegyház*nak van írva.[5] Telegdi István is 1508. máj. 22-én új adománylevelet eszközölt ki a királytól hódegyházi részbirtokára.[6] De a falu ekkor már évről-évre kisebbedett; a magyar jobbágyok elköltöztek belőle s szerbek jöttek helyökre. A török defterdár 1557—58-ban már csak 14 házat írhatott össze, melyekben a következő szerb jobbágyok laktak:

Lestka Milutka, Jovan Bálint, Berta Vuk, Sason Nikola, Gyura Nildács, Dimitri Lucsics, Dimitri Radonics, Jován Radonics, Niksa Barkalar, Vána Gugyics, Andrika Kroház, Demne Hranics, Sztojan Kecsics és Petár Kosovics.[7]

Az adórovó 1560-ban nem tudta megközelíteni, jóllehet följegyezte, hogy 13 portája van.[8] Nádasdi Tamás nádor 1561. júl. 12-én hűtlenség czímén elvette Telegdi Mihály hódegyházi részét s Kerecsényi Lászlónak adományozta.[9] Kerecsényi azonban ezt a részt oda adta hű emberének, a Mihály atyafiának, Telegdi Istvánnak; az 1561-iki adólajstrom csakugyan 11 portát mond az övének. Sógorának, Palaticsi Jánosnak ugyanakkor két portája van; de míg 1564-ben az István portái 13-ra emelkednek, a Palaticsi portái elpusztultak.[10] A Telegdi család még 1568. és 1570-ben is fentartja jogát a faluhoz,[11] mely bizony ekkor már a törököt ismerte urának.

A török alatt szerb lakosai juhászokká váltak. 1582-ben itt három juhásznak összesen 650 juha volt.[12] A jövevények a régi Hódegyház nevét *Hodity*-, majd *Hodics*-ra ferdítették. 1653-ban a szerb falut a nádor Bélteki Pálnak és Olasz Pálnak adta, kiket a garan-szent-benedeki convent be is iktatott.[13] Úgyde 1655. jún. 25-én a királytól Lesenyei Nagy Ferencz, Milojkovics Miklós és Dienes György is eszközöltek ki adománylevelet,[14] s mikor ezeket ugyanaz a convent be akarta iktatni, természetesen az előbbi adományosok ellenmondottak.[15] Pör lett a dologból s ez a Bélteki és Olasz javára dőlt el.

Özvegy Bélteki Pálné Vitkay Erzsébet 1689-ben készített végrendeletében Hodics falut Csomaközi Lászlónak hagyományozta, kit az egri káptalan abba be is iktatott.[16]

A temesvári bánság szervezésekor már puszta volt. Az igazgatóság — állítólag 1760. körül — Jázova-Hodics néven szerződéses községet telepített ide szegedvidéki magyar dohánykertészekből (?). 1816-ban József nádor vette meg a kincstártól; ekkor a falu 30 házból s 120 lakosból állott. Később a főherczeg nádor 1833- és 1844-ben a községet a torontálvármegyei Akács, Nagy- és Kis-Bikács községekbeli lakosokkal nagyobbította, úgy hogy 1864-ben 228 házat és 1600 lelket számlált a falu. Most 1520 lakosból áll.

Elöljárói voltak: 1859. Szántó József biró, 1864. Szemes István jegyző, Urbán Péter biró. *Határrészei:* Nagyhát, Hosszúhát, Kurta, Debella, Milina Bara és Aranka.[17]

Hódegyház falu, már csak a neve után ítélve is, ***plébániás*** helység volt, a mióta mint falu megalakult. Plébániáját és templomát, melyekre nincsen ugyan semmi adatunk, kétségkívül hitbuzgó földesurai, a Telegdiek emelték. Igaz, hogy a tizennegyedik századi pápai tizedlajstromok nem sorolják fel a csanádi főesperesség plébániái közt; de ez még nem bizonyíték a mellett, mintha akkor fenn nem állott volna A mai torontáli Jázova 967 és Hodics 536 róm. kath. hívével Tisza-Szent-Miklósnak a leányegyházai.

[1] *Anjouk. okm.* III. 366. — [2] *Dl.* 322. §. 20. — [3] *Dl.* 322. §. 4. — [4] *Temesm. okl.* I. 289. — [5] *Dl.* 29566. — [6] *Dl.* 21842. — [7] *Götting. defl.* és *Defterek* II. 194., hol Herdeg néven fordul elő. — [8] *Dic. l.* — [9] *Lib. don. palat.* I. 181. — [10] *Dic. l.* — [11] *Dl.* 322. — [12] *Defterek* I. 334. — [13] *Garan-sz.-bened. conv. lt.* Stat. G. 1. 17. — [14] *Lib. reg.* XI. 357. — [15] *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. A. 6. 22. — [16] *Egri képt. lt.* T. 273. — [17] Pesty, *Hiv. Helyn.*

HÓD-MEZŐ-VÁSÁRHELY.

Város, kastélylyal.

WISARAHEL: 1266. *Dl.* 604. VYSARAHEL: 1276. *Dl.* 942. WARASHEL: 1333. *Mon. Vat.* I. 148. WASRAHEL: 1334. *Uo.* I. 154. HOLD: 1335. *Uo.* I. 156. HODWASARHEL: 1385. *Századok* 1889. Mármarosi kiránd. 94. 1447. *Münch. lt.* 25. 1460. *Acta post advoc. mort.* 35. 41. HOLDUASARHEL: 1396. *Uo.* HOD ET WASARHEL: 1446. *Dl.* 1816. 1450. *Münch. lt.* 28. HOLD ET WASARHEL: 1456. *Uo.* 51. WASARHELY, HOLD: 1455. *Dl.* 14942. HOLDWASARHEL: 1455. *Károlyi-okl.* II. 307. VASARHEL: 1461. *Acta post advoc.* 35. 41. 1561. *Dic. l.* WASARHEL: 1462. *Uo.* 1465. *Uo.* 1478. *Galgóczy lt.* 1516. *Dl.* 22823. 1520. *Dl.* 23322. 1547. *Lib. reg.* II. 57. 1522. *Dl.* 25018. 1553. 1555. 1560. *Dic. l.* WASSARHEL: 1516. *Dl.* 22823. 1560. *Tiz. l.* WASARHELY: 1552. *NRA.* 397. 31. 1558. *Dic. l.* 1559. *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 2. 1564. *Dic. l.* VASSARHEL: 1559. *Nádasdy lt.* MEZŐVASARHEL: 1617. *Kam. lev.* MEZZŐVASARHELJ: 1617. *Uo.* MEZŐWASARHELY: 1636. *Lib. reg.* VIII. 149. VASARHELJ: 1642. *Pálffy (kisebb) lt.* MEZŐ VASARHELY: 1653. *Keglevics lt.* Com. Csongr. 2. 9. 1669. *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 1. MEZEŐ VÁSÁRHELY: 1654. *Eszterg. főkápt. lt.* 52. 3. 23. MEZŐ VÁSÁRHELY: 1670. *Kam. lev.* 1700. *Gr. Károlyi lt.* 36. 2. VASARHELY: 1656. *Eszterg. főkápt. lt.* 54. 5. 16. VASSARHELY: 1701. *Urb. et conscr.* 221. 19. HODMEZŐ ET VÁSÁRHELY: 1702. *NRA.* 235. 29. VASARHELLY: 1702. *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 16. HADADVASSÁRHELY: 1707. *Uo.* 36. 13. HAD MEZŐ VASARHELY: 1707. *Uo.* VÁSÁRHELY: 1709. *Uo.* 36. 8. 9. 1722. *Uo.* 35. 30. MAKÓ VÁSÁRHELY: 1711. *Uo.* 36. 12. HOD MEZŐ VÁSÁRHELLY: 1715. *Uo.* 36. 15. 1722. *Uo.* 35. 26.

A most Csongrád vármegyéhez tartozó, de hajdan — egészen 1647-ig — Csanád vármegyéhez tartozott nagy alföldi város mintegy öt régi falunak területét borítja be. Ezen a helyen állottak századokkal ezelőtt Ábrány, Hód, Szentmihály-utczája, Tarján és Vásárhely helységek, melyek közül a mai városnév csak Hódnak és Vásárhelynek emlékét őrzi. Kétségtelenül érdekes változásokon ment át maga a névalak is; kezdetben Vásárhely is, Hód is mint külön falvak szerepelnek, a XIV. század végén már összeolvadtak s ekkor Hódvásárhely lett a nevök, a XVI. században széltire csak a Vásárhely egyszerű alak divatos, a XVII. században ez már Mező-Vásárhely formát ölt, mígnem a török kiűzetése után meg-megcsendülő Hadad-Vásárhely, Had-Mező-Vásárhely s Makó-Vásárhely átmenetekkel megállapodik a mai Hód-Mező-Vásárhely névalak.

Különben a hajdani Hód név összefügg a Hód-tava nevé-

vel s a hasonnevű állatfajról ragadt rá; Vásárhely pedig talán kún elnevezés után csinált magyar helynév.

A hagyomány ugyanis még a múlt század elején úgy tudta, hogy Vásárhely valamikor a kúnsághoz tartozott.[1] Mikor lehetett ez, arra nézve nincs újjmutatás. Maga a helység csak a tatárjárás után tünik fel; ugyanis 1266. máj. 5-én, IV. Béla király beleegyezésével, a Kalán nemzetségbeli Pósa fia Nána ispán s felesége, Mojs nádor leánya, minthogy örökösük nem volt, a csongrádvármegyei Vásárhelyen levő részöket a nyúlszigeti apáczáknak hagyományozták,[2] s ezek e hagyományra nézve 1276. máj. 20-án V. Incze pápától megerősítő bullát is kieszközöltek.[3] Ez oklevelekben Vásárhely egyfelől Fejérjuh, György, Sód, Dama, másfelől Körtvélyes, Püspöki és Beregd falvak társaságában fordul elő.

A következő században Vásárhely is, Hold is külön-külön plébániával biró falvak s a csanádi egyházmegye maroselvi főesperességéhez tartoznak.[4] Birtokviszonyaikról azonban semmit sem tudunk. Az valószinű, hogy az apáczák vásárhelyi részökön s a többi környékbeli birtokaikon túladtak, úgy hogy azok újra világi nemesek kezére kerültek. Zsigmond király uralkodása alatt Vásárhely, úgy látszik, a Dorozsma nemzetségből való Harapkói Botos családé volt s e családról (Botos András hűtlensége következtében?) szállott a koronára; ekkor kapta meg azt, a hozzá tartozó nagy uradalommal, Hunyadi János. Az adományozás tényéről kiállított oklevél nem maradt fenn; de hogy az adománytevő csakugyan Zsigmond király volt, azt V. László király 1456. évi új adománylevele hirdeti, az meg a történeti adatok egybevetéséből bizonyos, hogy a Zsigmond adománylevelének az 1434—37. évi időközben kellett kiadatnia.

A nagy uradalom Hód és Vásárhely városon kívül a következő tartozékokból állott: Ábrány, Tarján, Szentmihály-utczája, Csomorkány, Sámson, Donáttornya, Hegyes, Kutas és Kamarás falvakból. Nem csoda, ha ilyen szép birtoktest elvesztése érzékenyen fájt a Botos családnak és rokonságának. A rokonok közé tartoztak Tamási Henrik erdélyi vajda, Hédervári Lőrincz nádor s fia, Imre bán, és végül a Szekcsői Herczegek: Rafael boszniai püspök s testvérei, Pál és Fülpös. Ezek mindenféle megengedett és meg nem engedett eszközt felhasználtak, hogy

az uradalmat újra visszakaparintsák s a Hunyadi családot valahogy kijátszszák.

Tamási Henrik, ki családjának utolsó férfisarja volt, s a Héderváriak azt eszelték ki, hogy egymással szerződésre lépnek, melynek erejénél fogva a túlélő fél örökölje a másiknak összes birtokait. E szerződésben természetesen fel voltak sorolva az összes birtokok s Tamási a maga javai közé oda iratta a hód- és vásárhelyi uradalmat is. Most már ehhez csak az hiányzott, hogy Hunyadi János kormányzó beleegyezését kieszközöljék. Ez nem is volt olyan nehéz; tudták jól, hogy Hunyadi nem tud írni-olvasni, csak a kanczellárnak kellett a szemét bekötni, a mi sikerült is. Ekként tehát a Héderváriak közelebb jutottak hozzá, hogy ha egyhamar nem is, valamikor csak birtokukba keríthetik az uradalmat.

Csakhogy a Szekcsői Herczegek túljártak az eszükön. Titokban megbízást adtak a kormányzó kanczelláriájában alkalmazott Zomlini Gábor iródeáknak, a ki rendkívül ügyes oklevélhamisító volt, hogy készítsen a számukra egy olyanforma királyi beleegyező iratot, mintha Zsigmond királynak semmi kifogása sem volna az ellen, hogy Tamási Henrik a maga birtokait, köztük Hódot és Vásárhelyt is, halála után rájok hagyhassa. Mikor a hamisítvány megvolt, fölléptek követelésükkel s úgy sarokba szorították a Hédervariakat, hogy ezek nem merték pörre bocsátani a dolgot, hanem egyességet ajánlottak. Az egyesség értelmében, melyet az országbiróval írásba foglaltattak, Hód és Vásárhely a Szekcsői Herczeg-fiúknak jutott, kik a Hunyadiak híre-tudta nélkül szépen be is iktattatták magukat.

Ekkor jutott tudomására Hunyadinak, hogy mi történt az ő háta megett. Természetesen ügyvédei által azonnal pört indíttatott s követelte az országtanács törvényszékén, hogy a jogtalanul birtokló Herczeg-fiúkat vesse ki az uradalomból s ítélje vissza neki Hódot és Vásárhelyt, először azért, mert ez az uradalom soha sem volt a Tamási Henriké s ezért arról nem is rendelkezhetett; másodszor, mert a hamisításai miatt halálra ítélt Zomlini Gábor maga beismerte, hogy a Tamási állítólagos végrendeletéhez a királyi beleegyezést koholta; harmadszor, mert a Herczegek beiktatása törvény ellenére titokban történt, végre negyedszer, mert a Hédervári-Tamási-féle szerződés tartalmát, melyhez beleegyezését adta, írástudatlan-

sága miatt nem ismerte, s különben is azt csak fiainak sérelmével tehette volna. Az országtanács megidézte a Herczegeket, de ezek nem jelenvén meg, pörüket elvesztették s 1450. márcz. 3-án parancs ment a csanádi káptalanhoz, hogy Hunyadi Jánost és fiait az uradalomba iktassa be. Az új iktatás, a szomszédok és határos birtokosok jelenlétében, ápr. 16-án ünnepélyesen végbe is ment.[5]

Még egyszer kisérletet tett Szekcsői Herczeg Pál, kinek a Botos András leánya, Anna volt a felesége, hogy az uradalmat megszerezze. Felhasználva V. László királynak Hunyadi János elleni ingerültségét, 1455. ápr. 24-én kivitte, hogy a király többek közt Vásárhelyt és Hódot is, melyek — mint a királylyal elhitette — a Botos András fiának, Györgynek magtalan halálával a koronára szállottak, a két Botos-lánynak, Annának és Margitnak, Bazini Gróf Györgynének adományozta.[6] De ez csak a papiroson maradt, mert egy év múlva Hunyadi összes körös-marosközi birtokaira új adománylevelet kapott a királytól.

E szerint 1456. május 12-én V. László király új adomány czímén adta a nagy hősnek és utódainak a hold- és vásárhelyi uradalmat, melynek tartozékai voltak: Csomorkány, Királyhegyes, Sámson, Donáttornya, Fecskés, Kutas, Mogyorós-Fecskés, Szőlős, Csókás és Perek falvak, továbbá Csorvás, Sekrestyésegyháza, Két-Zöldes, Gorsás, Derekegyház, Szilasegyház, Tárkony, másik Derekegyház, Ráros, Varjas, Kigyóskuta, Csókás és Ördöngösegyháza csanádvármegyei puszták.[7] Hunyadi Jánosról fiára, Mátyás királyra szállott az uradalom; tőle két levelünk is van, melyet a maga Hódvásárhely városa birájához és esküdteihez intézett. Az egyikben 1460. márcz. 26-án parancsolta nekik, hogy Szentiványi Mihály Szent-Király felől fekvő földjeit, kaszálóit, rétjeit és vizeit szűnjenek meg használni, a másikban pedig 1461. jún. 24-én meghagyta, hogy a szentkirályi birót, kit elfogtak, azonnal bocsássák szabadon.[8]

A városok sorába emelkedett Hódvásárhelyt Mátyás király még az 1461. év végén vagy az 1462. év elején eladmányozta Gáji Horváth Gergely diósgyőri várnagynak, ki később országbiró és Buda várának kapitánya lett. Ő azután, vagy együtt e várossal, vagy később megszerezte még Tompa és Rárós falvakat s Pana, Úrnép, Varjas, Szent-Albert és Szent-Erzsébet pusztákat. Ez uradalmának igazgatására tiszteket tartott a városban;

tisztjei, Szigeti György és Deák Gergely 1462. nov. 28-án, mikor a csanádi káptalan Szentiványi Mihály Szent-Király faluját meg akarta határolni, ellenmondottak.[9] A szentkirályi határ sokáig vitás maradt Szentiványi és a vásárhelyiek közt. Végre is Gáji Horváth Gergely úgy vélte a kérdést legczélszerűbben megoldhatónak, hogy 1465. jan. 31-én fölkérte Szentiványit, hogy válaszszon négy vásárhelyi korosabb embert s utasította a maga tisztjét, ekkor már Hegymegi Bálintot, hogy szintén jelöljön ki négy szentkirályi öreg jobbágyot, kik azután a helyszinén igazítsák meg a határvonalat.[10] Azonban nem sokáig bírta Horváth Gergely Vásárhelyt; 1478-ban pusztáival együtt hatezer arany frtért elzálogosította Dóczi Péternek s János és Miklós fiainak.[11] Később alighanem örökösen is eladta, mert ettőlfogva a Dóczi család és atyafisága lett a város földesura. Ez atyafiak közt azután a város idővel kisebb birtokrészekre szakadozott.

A Dócziaktól szerzett Vásárhelyen egy kisebb birtokrészt Rétkopáncsi Vincze Imre, olyanformán, hogy felesége Veronika s fia, Benedek pap nevében 1481-ben oda adta cserébe rétkopáncsi részét egy vásárhelyi, épületekkel ellátott jobbágytelekért, melyben akkor Török Lőrincz nevű jobbágy lakott s egy másikért, mely el volt hagyatva, s melyben valamikor Fekete Gellért lakott; ezenfelül kapott még 300 frtot.[12]

Dóczi Péternek két fia s három lánya volt; ez utóbbiak közül Erzsébet Szokoli Andráshoz, Katalin Losonczi Zsigmondhoz s Judit Beregszói Hagymási Miklóshoz ment férjhez. Apjok Vásárhelyből elégítette ki őket; így esett, hogy a XVI. század első évtizedeiben a város földesurai közt találjuk a Szokoli, Losonczi és Hagymási családot is. 1516. okt. 14-én pl. özv. Szokoli Andrásné s Losonczi Zsigmond vásárhelyi tisztje, Asszúpataki Hencz Máté erőszakkal Vásárhelyre hajtatták a szentkirályi földesúr és jobbágyok 32 ökrét.[13] Pár év múlva Csulai Móré Lászlónak is van itt része; tisztje 1520. jan. 15-én Rét-Kopáncson hatalmaskodik. A század negyvenes éveiben Csáki Demeter, Kende Péter, Sulyok Ferencz és Móré Péter a földesurak, kikkel a csanádi káptalan pörben áll.[14]

Ferdinánd király 1547. szept. 8-án a Csulai Móré László részét, melyet Szapolyai János király adományozott néhai Martonosi Pestyéni Gergely országbirónak s utána özvegye, Paksi Anna is állandóan bírt, új adomány czímén adta Paksi

Annának, akkor már Révay Ferencznének s fiának, Pestyéni Andrásnak.[15] Különös ennélfogva, hogy 1551. jan. 9-én a király az esztergomi káptalannak olyan parancsot adott, melynél fogva ez a Csulai Móré László leányát, Katalint előbb herczeg Újlaki Lőrincz özvegyét, majd Feledi Eustách feleségét be akarta iktatni a vásárhelyi részbirtokba, a mikor is természetesen Pestyéni András ellenmondott.[16] Az iktatás alkalmával mint szomszédok megjelentek a következő vásárhelyi birtokosok: Kosár Benedek tisztje, Kamarczi Rácz Pál, Báthori Klára tisztje, Vesendi Tarjáni Farkas s jobbágya, Szabó Orbán, végre Sulyok Ferencz jobbágya, Nagy Tamás.[17]

Ezek mellett megvolt még a Losoncziak birtokrésze is, kik Vásárhely városát arra érdemesítették, hogy ide családi kastélyt építtettek. De sem a korábban elhunyt Antalnak, sem István temesi főispánnak nem voltak fiai; István tehát Temesvár vitézi védelme közben is kiterjesztette gondját arra, hogy a királytól leányainak és unokahúgainak fiúsítását kérje. Épen Losonczi István hősi halála előtt egy héttel, 1552. júl. 25-én adta ki Ferdinánd király a rendeletet, melylyel Fruzsina és Anna leányait, úgyszintén unokahúgait, Klárát és Dorottyát az összes Losonczi-birtokokban praeficiálta. A lányokat az esztergomi káptalan 1553. febr. 6-án Pankota várában iktatta be Vásárhely kastélyba és tartozékaiba.[18]

Azonban Temesvár bukásával nemcsak egyik földesurát gyászolta Vásárhely, hanem a maga pusztulását is siratta. A hódító török hadak úgy tönkretették a virágzó várost, hogy 1552-ben mindössze 20 porta tudta megfizetni az adót, összesen 30 frtot. Földesuraiul említi a rovó özv. Losonczi Istvánnét, Kende Pétert, Pestyéni Andrást; a többieket «más nemesek» alá foglalja. 1553-ban 40 porta fizet 40 frtot; Kende Péter és más nemesek bírják. 1555-ben a Kende Péter, Sulyok Ferencz, Losoncziak, Kosár Benedek és a Csákiak jobbágyai közösen fizettek 31 frtot. 1558-ban beszállítottak együtt véve 62 frtot.[19]

Ez időtájban (1557—58-ban) írta össze a temesvári defterdár Vásárhely lakosait. Talált a városban együttvéve 135 házat s ezek közt öt volt új. A lakosok névsora, melyet betűrendbe foglaltunk, a következő:

Tamás deák, Bese Lukács, Bodor Tamás, Boldizsár Mátyás, Borbás Balázs s Tamás, Bornován András, Boros Gáspár, Gergely, István s Máté,

Bors István s Mihály, Brankó István, Bucsu György, Buza Egyed, Csala Lőrincz, Csatrén Imre, Cseh Péter, Csemete Demeter, Cseres Péter, Csonka Tamás, Dajka Márton, Donáti Tamás, Farki Benedek, Fazekas Ferencz s Gáspár, Fekete Demeter, György s Mihály, Gál János, Gáspár János, Gazdag János s Miklós, Gere Lukács, Goluba Gergely, Gór Antal, Gyenes Gergely (2), János s Tamás, Halász János, Henki Lőrincz, Igaz Pál, Jó Mihály, Kalmár Balázs s János, Kandó István, Képös Balázs, Keresztes Mihály s Tamás, Kesköny Bálint, Kikincs István, Kis-Boros János, Koncz Máté, Konya Tamás, Kotormány Fábián s Péter, Kovács Ambrus, János, Pál s Péter, Kún Ambrus, Litanko Balázs, Mecski Zsigmond, Mikes Ambrus, Molnár István, Monostori Tamás, Nád Lőrincz, Nagy Ambrus, Balázs, Borbás s Tamás, Nagy-Boros János, Nemes Fülöp, Pércsi Ferencz s János, Pintér György s Péter, Puskás Tamás, Rozsd Miklós, Salánki János, Sánta Tamás, Simon Ferencz, Sózó Ferencz, Szabó György s Imre, Szakálos Pál, Szanak Balázs, Száraz Lőrincz, Szász Máté, Szebén Benedek, Szecsei Máté, Szekeres Ambrus, Szetén Péter, Szitás István s Pál, Szomodi Mátyás, Szőke Ferencz, Szűcs András, Balázs, György, Márkus, Márton s Máté, Tarcsai András, Tás András, Telki Benedek, Tercsi István, Tompai Benedek, Tót Mátyás s Péter, Török Bálint, Tőzse B., Vámos Gergely s János, Varga András s Kelemen, Varsás Ferencz s Mihály, Vas Boldizsár, Vecsei Ambrus s Gergely, Verő Péter, Vidár András, Vörös István, Zaka Balázs, Zsarkó Balázs, Benedek, Dienös, Fülöp, Illés s János, Zsoldos László s Márton.[20]

Vásárhely város lakossága tehát ez években legfeljebb 6—700 lélek lehetett. A török közigazgatási tekintetben külön náhie központjává tette. E náhiéhez Vásárhelyen kívül a következő falvak tartoztak: Mártély, Szentes, Gorsa, Körtvélyes, Hekéd, Szent-László, Tés, Bökény, Szent-Király, Férged, Szent-György, Szeg, Derekegyház, Újváros, Tőke, Mindszent, Apor, Kéktóráros és Igás. Maga a város úgynevezett khássz-birtok lett, mely közvetlen kincstári kezelés alatt állott. Évi bérösszege a hozzátartozó falvakkal 214,101 akcse, 1566-tól kezdve pedig 235,481 akcse volt. Ez összegek aránylagosan oszlottak meg a falvak közt; magára Vásárhelyre előbb 71250, majd 75000 akcse esett.[21] Hogyan fizették e súlyos adót ez időben a polgárok, nem tudjuk. De későbbi korból, mikor Vásárhely már az egri őrség alá tartozott, megismerkedünk az adófizetés módozataival. E szerint Szegeden székelt az az emin, ki tőlük a tizedet beszedte, azután Szolnokra vagy esetleg néha Szegedre szállíttatta. A tizeden kívül minden telkesgazda sz. György nap körül 2, karácsony körül pedig 3 frtot volt köteles fizetni; a zsellérek csak karácsony táján fizettek 4 frtot. A török húsvét

alkalmával bizonyos mennyiségű zsírt és egyéb konyhára való czikkeket szolgáltattak be.[22]

Minthogy Vásárhely földesurai a török elől elmenekültek, a lakosok magukra lévén utalva, bizonyos önállóságra tettek szert, a mi a város fejlődésére jótékony befolyást gyakorolt. Már 1559-ben ők maguk pereskednek a mártélyiakkal valami határkérdés miatt. Mártélynak Nádasdi Tamás nádor lévén a földesura, Bornemisza Benedek gyulai kapitány természetesen nem a vásárhelyieknek, hanem a mártélyiaknak adott igazat; «törvénykedésüket eligazította, földjüket és földjük határát kezökbe adta s azóta békességes uraságában vannak, kit ezelőtt való főkapitányok egyike is el nem igazított vala. Még az szegedi Dsáfer bég vajdával is, az ki az vásárhelyieket bírja, törvényt tétetett benne és ez is ő nagyságáért kapitány uramért törvényt szolgáltatott benne és az mi igazságunkban semmiben meg nem ront, hanem békességbe tart».[23]

E közben Ferdinánd király 1559. decz. 6-án Vásárhelyen egy részbirtokot Csömöri Zay Ferencznek, a naszádosok kapitányának s kir. tanácsosnak, Liszti János kir. titkárnak és Viczmándi Mátyásnak, Zemplén vármegye tiszteletbeli főispánjának eladományozott.[24] Mikor ebbe a birtokrészbe az egri káptalan 1560. márcz. 29-én be akarta őket iktatni, Pestyéni Gergely özvegye Anna, Bika Imre özvegye Erzsébet, ez utóbbi Szendi István és Zsófia leánya nevében is ellenmondottak.[25] De mikor az adományozásról értesült, ellenmondott Mágócsi Gáspár egri főkapitány is.[26] Melyik birtokrész lehetett tehát az, melyet Zay és társai adományul nyertek? Ezt is megtudjuk Ferdinánd királynak egy 1560. júl. 7-én kelt parancsolatából, melyet Gyula vára kapitányához, Kún Balázshoz intézett. Ebben a király meghagyja, hogy a pártütőknek és hívteleneknek tartományában lakozó Csáki Pál és Farkas nemesek s azoknak Gyulán tártózkodó embere által bírt s most is birtokukban lévő, de őket semmi igazsággal nem illető csongrád- és csanádvármegyei jószágokat, ezek közt a vásárhely-városi részt is, melyek Zay Ferencznek, Liszti Jánosnak és Viczmándi Mátyásnak ajándékul adattak, amazoknak keze alól kivévén, ezeknek adja át s azoknak birtokában meg is tartsa, és mivel meg nem engedhető, hogy a pártütőknek tisztjei és szolgái Gyulán lakjanak és onnan jószágokat bírjanak, a mondott Csáki Pálnak

és Farkasnak tisztjét Gyuláról vesse ki s azoknak emberét Gyulára többé be ne fogadja.[27] De ez, úgy látszik, nem ment olyan könnyen; 1560-ban Zayék még nem juthattak a vásárhelyi rész birtokába, mert ebben az évben az adórovó Kende Pétert, Kosárt, Sulyokot és Balassi Pált jegyzi fel birtokosokul. Összesen 63 portájok fizet 69 forint 30 dénár adót.

Az idők mostohaságát nagyon megérezte e város lakossága is. Száma hol megszaporodott, hol lefogyott. Elég e részben csak az 1561. és 1564. évek adórovását összehasonlítanunk:

	1561.			1564.		
Kende Péter	50	porta	55.—	42	porta	63.—
Csáki László	41	«	45.10	21	«	31.50
Sulyok Ferencz	27	«	29.70	25	«	37.45
Zay Ferencz és társai	21	«	23.10	11	«	16.38
Özv. Losonczi Istvánné	20	«	22.—	18	«	27.—
Özv. Kosár Benedekné	8	«	8.80	—	«	—.—
Összesen:	167	porta	183.70	117	porta	175.33

A két év számadásai közt az volt a különbség, hogy 1561-ben egy-egy porta adója 1 frt 10 dénárt, 1564-ben pedig másfél frtot tett. S hogy 1564-ben a 25 porta Sulyok György nevére volt írva.[28]

1567-ben Csulai Kende Péter a maga és Csulai Móré János, néhai László fiának nevében tiltakozott az egri káptalan előtt, hogy Miksa király azt a vásárhelyi részt, melyet azelőtt Paksi Anna özv. Révay Ferenczné bírt, eladományozza.[29] Mi lehetett e tiltakozás indítéka, nem tudjuk.

Gyula bukása után egészen a török hatalma alá került Vásárhely. De ez, eleinte legalább, inkább növekedésére, mint kárára szolgált. A környékbeli nagyszámú falvak lakossága, melyet épen a török szórt széllyel, Vásárhelyre költözött be, úgy hogy ennek házai 1570. körül már 287-re szaporodtak. E számból esett a Nagy-utczára 48, a Hód-utczára 28, a Félszer-utczára 54, a Vásárhely-utczára 59, a Tarján-utczára 54 s végre az Ábrány-utczára 44 ház.[30]

Így haladt a város azon a jó úton, hogy belőle az alföld egyik legnépesebb központja váljék. Földesurai elhagyták, a vármegyei közigazgatás megszünt s ekként maguk lettek a saját

ügyeiknek intézői. A török nem igen törődött belső ügyeikkel; csak arra vigyázott, hogy adójukat pontosan megfizessék.

Ebben az állapotban találta a várost az 1596. évi tatárjárás. Mint annyi virágzó helység, elpusztult Vásárhely is. Vajon teljesen lakosság nélkül maradt-e, miként Makó, az adatok fogyatékos volta miatt nem tudjuk. Valamint, ha pusztává lett, azt sem tudjuk, mikor tértek vissza újra lakosai. Ekkor, a XVII. század első éveiben történhetett, hogy Bedegi Nyári Pál váradi kapitány († 1607), kinek özv. Telegdi Pálné Várdai Katalin volt a felesége, Vásárhelyre rá tette a kezét s a várost a maga birtokául foglalta le.

Már 1615-ben a város kiépült sebeiből. Ez évi jún. 1-jén főbirája és tanácsosai tanúvallomásokat vesznek föl arra nézve, hogy Makó sohasem tartozott Erdélyhez, hanem mindenkor felsőmagyarországi birtokosok voltak a földesurai.[31] A vásárhelyiek lassú gyarapodásának neszét vette a pozsonyi kamara is; mint uratlan birtokot 1616-ban lefoglalta a várost. Ugyanez évben Herovics Mátyás csanádi püspök is küldött rájuk levelet, hogy fizessenek neki adót; midőn pedig a polgárok erre rá sem hederítettek, a püspök katonákat küldött rájuk s elhajtatta 37 ökrüket.

Nagyobb s a város életére messze kiható dolog volt az, hogy özv. Nyári Pálné elcserélte Vásárhelyt Lugasi Jánossal a szabolcsvármegyei Mada faluért. Lugasinak volt egy Borbála nevű leánya, kit Székesi Bercsényi Imre vett feleségül; kezével együtt kapta Vásárhelyt is. A vásárhelyiek azonban nem akartak belenyugodni abba, hogy Bercsényi és felesége legyen a földesurok s kéréseikkel ostromolták a kamarát, hogy segítsen rajtok. Fenmaradt 1617. decz. 13-án kelt levelök, melyben keservesen panaszkodnak, hogy Bercsényi mód nélkül bírja őket, ő kegyelmének is semmi köze hozzájok nem lévén; írt is a kamara, hogy nekik békességet hagyjon, hanem Nyári Pálnénak az mely Mada nevű jószágán cserélt volt, az maga jószágához álljon, kit ő semmiképen nem cselekedett, hanem mostan ismét sz. Miklós napján küldötte szolgáit rájuk és addig el nem mentek tőlük, míg 250 frtot meg nem vettek rajtuk. «Immár mi szegények nem tudunk hova lenni — így végzik levelöket — ha Nagyságtok és Uraságtok minket nem oltalmaz; mi el nem állhatunk két felé, hanem a helynek pusztán kell maradni.

Hanem az hatalmas Istenért könyörgünk Nagyságtoknak alázatossan, hogy Nagyságtok és Uraságtok oltalmazzon mindenek ellen, mi ő fölségének alázatos hívei akarunk lenni».[82]

Hiábavaló is volt a vásárhelyiek minden erőlködése; olyan hatalmas összeköttetésekre támaszkodó főúrral szemben, mint Bercsényi Imre, kinek a városhoz való követelését maga Bethlen Gábor fejedelem is jogosnak ismerte el,[83] nem mehettek semmire. Később azt is kivitte Bercsényi, hogy a királylyal 1636. ápr. 7-én Mező-Vásárhely egész városára, valamint Pörös-Kutas és Mogyorós-Fecskés pusztákra adománylevelet állíttatott ki. Ez adománylevél felesége, Lugasi Borbála nevére is szólott, mint a kinek elődjei régtől fogva benne voltak e város uradalmában, de az arra vonatkozó leveleik veszendőbe mentek.[84]

Így jutott Vásárhely újra földesúri hatalom alá. De minthogy Bercsényiék nem laktak itt, megelégedtek taksa-fizetéssel s egyéb tekintetben szabadjára hagyták a polgárságot. Úgy látszik, Bercsényi Imre közbenjárásával vitte ki a váczi püspök, hogy a vásárhelyiek némi tizedet megajánlottak. A földesuruknak fizetett évi adó 400 frtot tett; néha egy pár karmazsin csizmát s apró-cseprő ajándékokat is adtak. A váczi püspöknek tized fejében évenként mindössze 4—6 frtot fizettek; ezt is a püspöknek földesuruk adta át, kinek azt azután ők megtérítették.[85]

Hogy belső dolgaikat ezután is függetlenül intézték, azt mutatja az az 1639. évi tanúkihallgatás, melyet Mindszent és Szent-György határának megállapítása végett foganatosítottak.[86] A lakosság főképen az állattenyésztésre adta magát; ennek nagyban kedvezett az a kiterjedt határ, melyet az elpusztult környékbeli községek határainak hozzákapcsolásával évről-évre nagyobbították. Nem is igen törekedtek azon, hogy az elpusztult régi helységeket újra benépesítsék; sőt a mikor 1642-ben a csanádi alajbégről észrevették, hogy a Maros innenső (északi) partjára ráczokat akar szállítani, azzal fenyegetőztek, «hogy megnyúzzák őket azvagy megsütögetik». Hiába vállalt felelősséget a derék alajbég, «hogy nem sok idő múlván mind megülik szegények azt az pusztákat», a vásárhelyieket az bántotta, hogy többé nem járhat ott a marhájok, s ennélfogva minden telepítési kisérlet meghiúsult.[87]

A vásárhelyiek pedig ettőlfogva évről-évre terjesztették

legelő-területök határait. 1639-ben megvették örök áron Szabó Mihálynétól és Csúri Sándornétól Szent-Király pusztát, a rá vonatkozó oklevelekkel együtt, 200 tallérért.[38] 1640. aug. 18-án meg Keglevics Miklós ónodi főkapitánytól vették bérbe 110 tallérért s néhány karmazsin csizmáért Mágócs, Peres-Kutas, Újváros és Körtvélyes pusztákat.[39] 1650. szept. 7-én Szent-Albert, Szent-Erzsébet, Rárós és Igló pusztákat élték, mitől Pap János 12 frt büntetés alatt tiltotta őket.[40] 1652-ben Széll Mihálytól vették bérbe Szenttornyát 16 tallérért s négy pár csizmáért; ez összeget 1653—1658 közt évenként megfizették.[41] Szendrői Török Bálint Borsod és Csongrád egyesült vármegyék törvényszékén 1652. nov. 27-én Tót-Kutas és Szentetornya nevű pusztáinak élésétől tilalmazta ugyan őket, de ez nem sokat használt.[42] Mikor a csanádi püspök királyi protectionális levelet kapott, tőle bérelték 115 talléron Peres-Kutas, Csarpa, Mágócs és Újváros pusztákat. Ez összeget rendesen Úrnapja körül vitték meg neki. De már Macripodari Jáczint, kinek semmit sem fizettek, azon jártatta az eszét, hogy elhajtatja e pusztákról marháikat.[43]

Időközben fölnevekedtek a Bercsényi Imre fiai: Imre és Miklós, s átvették atyai örökségüket. 1654. decz. 28-án az esztergomi káptalan előtt Miklós elzálogosította Imrének négy évre 2000 frtért Mező-Vásárhelyen levő részét.[44] 1656. ápr. 18-án ugyanott mindketten tiltakoztak az ellen, hogy Pap János nevű nemes személy Vásárhely várost, valamint Rárós, Szent-Erzsébet, Szent-Albert és Kéktó pusztákat fölkérje és elfoglalja.[45]

A vásárhelyiek ezután is terjeszkedtek s egyre-másra hívták ki maguk ellen a környékbeli birtokosok tiltakozását. 1656. jún. 18-án a szendrői főkapitány tiltotta őket Sződ (helyesen Solt) puszta földjének élésétől a törvényes büntetés alatt.[46] 1658. augusztus 28-án Borsod és Csongrád egyesült vármegyék törvényszékén Széky Péter szendrői vicekapitány, «az Viczmándi vérszerint való atyafiaival, Csongrád vármegyében ugyan Csongrád városában, ismét Vásárhely nevű városban, ismét Körtvélyes, Fel-Győd nevű praedium falukban levő rata portiójukat épen et in perpetuum feljebbi időkben megvévén és némely részben apprehendálván, azok közül neki némelyek adózni nem akarnak»; kinyilatkoztatja tehát, hogy azon nyakasokat erővel is rá fogja szorítani.[47] Ugyanő 1659. márczius 26-án tiltja a vásár-

helyieket Keszla, Rárós és Rét-Kopáncs puszták hatalmasul való használásától.[48] 1660-ban Mártély falu pusztává lett; ezt azóta a Vásárhelyen lakó Török Bálint és Szilágyi István nemesemberek bírták.[49]

Mint a fentebbiekből is kitűnik, Vásárhely és pusztái mindenkor a magyar király adományosait uralták; az erdélyi fejedelmek ezekre nem adtak soha donatiókat. Mégis 1662. decz. 17-én az erdélyi hadak Huszton állomásozó vezére, Kendi Gábor ráparancsolt a vásárhelyiekre, hogy egy szép paplant, egy vég patyolatot úrasszonynak valót, egy szép ruhabélést, egy selyem cövet vöröset, egy vég vörös fejtőt, két vég búlia vásznat, egy vörös foszlánt, két bokor karmazsin csizmát kapczástól küldjenek neki ajándékba, mert ha nem, orrukat-fülüket lemetélteti.[50] Nincs is ennél az egynél több nyoma, hogy az erdélyiek követelésekkel állottak volna elő; kétségtelennek látszik, hogy ennek sem lett semmi eredménye.

A pusztákat csak tovább is járták a vásárhelyiek jószágai. 1664-ben Pap János diósgyőri főkapitány tiltja a lakosokat Szent-Albert, Szent-Erzsébet, Rárós és Iszla puszták élésétől 12 frt büntetés alatt, az erdők rongálásától pedig magukkal leendő minden javaiknak vesztése alatt.[51] 1667. szept. 7-én Hamvai György mint Básti László és János gyámja cselekszi ezt Técs, Egyháztelek, Oroszháza, Fecskés és Csomorkány pusztákra nézve,[52] de az ő tiltakozása ellen ugyanaz nap báró Bercsényi Miklós és Hód-Mező-Vásárhely város lakosai nevében Széll Miklós emel óvást.[53] Nem maradnak el az összetűzések sem; 1667-ben Básti Jánosné Tercsi Terézia asszony, ki azelőtt Széky Péterné volt, Bercsényi Miklós jobbágyainak 134 darab sertését hajtatta el hatalmasul; a megindított vizsgálat azonban kiderítette, hogy a Vég-ér melléke, hol ez a hatalmaskodás történt, nem kopáncsi, hanem vásárhelyi föld volt, mert Kopáncs és Vásárhely közt Kövecsér tette a határt. Így hát Básti Jánosné, ki mint a Széky Judit és Péter gyámanyja és gondviselője szerepelt, pörét nemcsak az alispán, hanem Borsod és Csongrád vármegyék törvényszékén is elvesztette s az 500 tallérnyi kár megtérítésére ítéltetett.[54] Csomorkányra nézve 1668. ápr. 11-én és 1669. jan. 3-án Csanádi István, 1672. ápr. 6-án pedig leányai, Anna Semsey Pálné és Judit Látrány Jánosné is tiltakoztak.[55] 1669. jan. 12-én Csongrád vármegye Szegeden lakó szolgabirája,

Szűcs Gellért tanúvallatásokat eszközölt arra nézve, hogy Sód pusztának sohasem volt a Vásárhelyétől különböző határa;[56] bizonyosan innen is ki akarták tudni a vásárhelyieket.

Egyes polgárok is szépen gyarapodtak a városban. Mikor Telegdi Balajti Ferencz kisütötte, hogy Mártély puszta egy része őt illeti, Szilágyi István és Szabó Dániel «nemes személyek» siettek azt 1669. május 12-én száz magyari tallérokban zálog útján megszerezni.[57] 1675. ápr. 26-án Török Bálint és Zsarkó Péter veszik zálogba 66 magyari frtokban Básti Lászlónak Fecskés és Orosháza pusztákban levő részeit.[58] Nemes Szilágyi Ferencz 50 tallérért zálogban bírta Rét-Kopáncs puszta falut tiszteletes Szatmári B. Pétertől s meg akarta szerezni örökáron is, de ez ellen ifj. Szatmári B. Péter 1677. márcz. 15-én tiltakozott.[59] Szilágyi István vásárhelyi lakos 1677. szept. 4-én Keglevics Miklóstól Mindszenten 50 frtért vett zálogba egy jobbágytelket.[60] Török Bálint, Török István, Zsarkó Péter, Hódi András és János vásárhelyi polgárok meg 1681. jún 26-án Básti Jánosnak fecskési és orosházi részeit vették zálogba 66 frtért.[61]

Azonban a török világ alatt Vásárhely is sokat szenvedett a csavargóktól és a zsákmányra leső katonáktól. 1668. évi sz. Erzsébet nap táján Cserépi György ónodi kapitány szabadította rá a városra kóborló katonáit, kik a város területéről Bercsényi jobbágyainak 36 darab ökrét s néhány tehenét erőszakkal elhajtották. E miatt azután Borsod és Csongrád törvényesen egyesült vármegyék Ónodon 1669. szept. 3-án tartott törvényszéke a hatalmaskodó kapitányt kártérítésre és 100 frt bírságra ítélte.[62] Ezek lehettek azok a vásárhelyi marhák, melyeknek őrzését Huszain egri basa 1669. jún. 7-én a miskolcziaknak lelkére kötötte.[63] Valami Kaszás István nevű pártütőt, ki a Bercsényi Miklós vásárhelyi jobbágyait megtámadta s többeket közülök elhurczoltatott, a felsőmagyarországi hadi szék 1671-ben proscribáltatott.[64] Az egri és csanádi török várőrségek is marakodtak a város bírása fölött; ennek lett a következménye az az 1676. okt. 24-én kelt királyi nyilatkozat, mely a történelmi adatokkal merő ellentétben Vásárhely városról s Panád, Szent-Erzsébet és Rárós pusztáiról azt a kijelentést tartalmazta, hogy mindig Csongrád vármegyéhez tartoztak.[65] A Csanádi leányokat illető részeket Harsányi György és Német Márton Vásárhely városának elidegenítvén, a leányok ez adás-

vevésnek ellenmondottak s a vásárhelyieket 1685. ápr. 15-én újra tilalmazták Orosháza, Fecskés, Csomorkány, Guja és Veresegyháza puszták élésétől.[66]

Mennyire sújtotta a várost az 1686. évi tatárpusztítás, mely többek közt Makó városát is teljesen elsöpörte, nem tudjuk; de hogy mély sebeket üthetett rajta, azt onnan következtetjük, hogy a lakosok gróf Bercsényi Miklós földesuruktól eddigi 700 tallér évi adójuk leszállítását kérték. «Tekintetben vévén — úgymond Bercsényi Brunócz kastélyban 1691. aug. 12-én kelt levelében — az én Mező-Vásárhely örökös városomnak jámbor jobbágyoskodásokat s az mostani fölfordult háborús üdő miatt való megnyomorodottjabb állapotjokat s az sok rajtok megforduló mindenféle hadak hatalmaskodásit, — az eddig szokott adójoknak megkevesítése végett való könyörgéseket bocsájtám előmbe. Nem akarván szomorú orczával előlem bocsájtanom őket: engedtem, hogy esztendőnként való mindennémű adójok kétszáz arany, tíz pár cselebi csizma, egy kötés karmazsiny, fele vörös és fele sárga, két csujtár avagy egy skárlát szőnyeg légyen, mindaddig, míglen Isten az illyen súlyos háborúval országunkat látogatja. Úgy mindazonáltal, hogy ennekutána az adó letételének napja Szent-Mihály napja légyen esztendőnként, és magok tartozzanak az adónak mind czikény vagy körmöczi jó és igaz értékű aranyul és nevezett portékájul, ahhoz szép száraz-hal kedveskedéssel, kezemhez szolgáltatásával; kit ha elmulatnák: okvetlen s könyörületlen dupplumot, úgymint 800 tallér büntetését érezzék magokon. Ha penig Isten békességesebb állapotra fordítja az országot: tehát vagy az előbbeni 700 tallér avagy más, új alku szerint való adóval tartozzanak».[67]

Azonban nem sokáig élvezhették a lakosok földesuruknak nemes gondolkozásra mutató jóindulatát. A következő években megúnván a sok nyomort, kivált midőn a fölkelők javaiktól, barmaiktól megfosztották, a város biráját kéménybe kötözték s alája tüzet gyújtva akartak tőle pénzt kizsarolni, főleg nem állhatva tovább a dúlongó szerbek és törökök kegyetlenségeit, a lakosság fölkerekedett s üresen hagyta lakóhelyeit; a legtöbben Halas, számosan Solt, némelyek Szeged és Algyő lakóihoz menekültek.[68]

Hat-hét esztendeig üresen és pusztán állott Vásárhely

városa. 1699-ben kezdtek egyes lakosok visszaszállingózni s első dolguk az volt, hogy Debreczenből papot kérjenek. Az egyházkerület még ez évi szept. 27-én Tunyogi Jánost rendelte ide. Birót és esküdteket is választottak; főbiró lett Tóth János. Fölkeresték földesurukat, gróf Bercsényi Miklóst is, ki már ekkor ő felsége tanácsosa, komornyikja, Mező-Szeged végházának főkapitánya, nemes Ung vármegyének főispánja volt, s kérték őt, hogy tiltsa el Vásárhelyen a külföldi pénzzel való kereskedést. «Mező-vásárhelyi örökös városomnak '— írja Bercsényi 1700. márcz. 29-én — főbirája, Tóth János, több esküdt társaival együtt, folyamodván hozzám, jelentették, hogy noha ennekelőtte is, úgymint mostani utólsó pusztulások előtt is, üdvezült atyám uramtúl, mind örökös földösuroktúl nagy tilalomban vala, hogy senki az város lakossi közül külföldi pénzt magához venni ne mérészellyen, hogy azzal kereskedést indítván, másnak hasznot s az várossi lakosoknak kárt és fogyatkozást szerezzen, mindazáltal mostani megszállássok és visszatérések után azelőtti tilalommal nem gondolván, némellyek más külföldiek pénzét béfogadták, az kivel kereskedést indítanak az város határán; mivel penig ezen mostani mostoha s hatalmasak szeme alatt forgó üdőben, az illyen dolog nemcsak magános kárára az városiaknak, de közveszedelmére is következhetik, abbúl városiaknak tehetségét ereje felett magyarázván: azért ezen kiadott pecsétes parancsolatom szerént, erőssen hagyom és parancsolom Mezeő Vásárhely városom lakossinak, hogy senki száz arany büntetésnek alatta idegen külföldi pénzt bé ne vigyen s bé se fogadgyon az városban, kire is az biró hites kötelessége szerént szorgalmatos vigyázással lenni tartozzék, úgy hogy ha ollyat megtudván, meg nem jelentene is nékem, híremmé nem tenné, méltó büntetésit ő is elveszi».''

Gróf Bercsényi Miklós, mint tudva van, szívvel-lélekkel csatlakozott, mindjárt kezdetben, a Rákóczi-forradalomhoz s annak egyik vezérlő alakja lőn. Ezzel természetesen felségsértés bűnébe esett s javait a kir. kincstár lefoglaltatta. Így került Vásárhely is a szegedi kamarai főtisztség alá, mely a várost 1701. aug. 28-án összeiratta. A gazdák száma volt ez évben 146, zselléreké 17. Nyolczökrös gazdák voltak: Török Ferencz főbiró, ki 1699-ben nemeslevelet is szerzett, Boros Mihály, Becsei György, Zsoldos Ábrahám és Kincses István; hatökrös

ezeknél jóval több, t. i. a következő huszonnégy: Papp János biró, Olasz Tamás, Kristóf Ferencz esküdtek, továbbá Kotormány Mihály, Pápa István, Szűcs Tamás, Deák Pál, Posztós János, Széll János, Bánfi János, Tóth Pál, Tampai Mátyás, Kenéz György, Csorba Máté, Oláh István, Pap Ferencz, Zsarkó István, Hódi János, Bánfi István, Kis Pál, Olasz István, Dezső Péter, Zsarkó Mihály. Négy ökörrel bírt 44 s végre két ökörrel 46 gazda.[70]

Érdekes az a leírás is, mely 1702. márcz. 9-iki kelettel van ellátva. Ez is, mint az előbbi, német nyelven van kiállítva. Tartalma kivonatban a következő:

«Wascharhell a Tiszántúl Barczi fok nevű mocsár mellett, Szegedtől két, Csongrádtól négy mérföldnyire fekvő falu. Határa hosszában egy egész, széltében háromnegyed mérföldre terjed. Van termékeny földje, rétje, elegendő legelője és egy még nem épen mívelt kisded szőlőhegye, de erdeje nincs, annálfogva a fában szükséget szenved. Lakosai kálvinista magyarok. Múlt török háborúkor, a szerte kóborlott tatárok és törökök miatt igen elszéledtek, és csak harmadfél év óta térnek vissza telkeikre. Földesurává a pártosság vétke miatt megszökött Bercsényi gróf tette magát, kire Lugasi János régen meghalt leányáról, a mondott Bercsényi valamelyik ősének feleségéről szállottnak mondatik. Eddig semmi egyébbel, mint az 1700-ik évben felével és az 1701-ik évben az életbeli tizeddel adóztak kilenczed helyett a kir. kincstárnak; a bortizedtől, szőlőhegyüknek míveletlensége tekintetéből, feloldozta őket a szegedi főtisztség. E felett van a falunak bormérése és mészárszék haszna, melyek sz. Györgytől sz. Mihályig a földesurat, sz. Mihálytól sz. Györgyig a falut illetik». A haszonvétel (ebbe a telekszolgálat, robot, bormérés, mészárszék, gabona- és bortized számítva) egész sommája 849 frt 41 dénárra volt felbecsülve.[71]

Az előbbi összeírás alkalmával kihallgatott városi emberek úgy hallották őseiktől, hogy Vásárhely hajdan a Kúnsághoz tartozott. Úgy látszik, ennek lett a következménye, hogy mikor 1702. márcz. 22-én a jászsági és két-kúnsági városok, helységek és puszták a német rendnek adattak ajándékul 500,000 r. frtnak ráfizetése mellett, a többi puszták közt Vásárhely is fel volt sorolva mint puszta és ugyan Dorozsma, Mihálytelek, úgy Fejértó puszták között írva.[72] A miből azután a későbbi birtokosoknak lettek kellemetlenségei.

Lipót császár és király gr. Schlick Lipót osztrák generálisnak, ki a karlóczai békekötésben mint a bécsi udvar megbízottja résztvett, sokrendű szolgálataiért negyvenezer forint jutalmat utalványoztatott. Meghagyta tehát 1702. ápr. 24-én a budai kincstári kormánynak, hogy e summa lerovására a Csongrád vármegyében fekvő újszerzeményi javakat, nevezetesen Csongrád, Kürth, Sass, Vasarhely, Uk, Böld falvakat, ezek mellett leírott Illyes, Csan, Mama, Uyvalu, St. Georg, Sonta, Goe pusztákat és Vásárhelyhez tartozó azon egynéhány pusztákat, melyeket az idevaló jobbágyok használnak, ú. m. Ferget pusztát, Martelli puszta egy részét, Hörthvölöss, St. Örsöbeth és St. Kyrail pusztákat, minden néven nevezendő tartományival egyetemben, mint azok a kincstár kiküldöttjei által összeirattak és megbecsültettek, és a melyek gr. Schlicknek és férfiivadékinak a királyi jog hozzákapcsolásával örökösen, leányivadékinak pedig negyvenezer frtban lekötve minden szavatosság nélkül átengedtettek, kiküldendő titoknoka által adassa át.[73] Ugyane napról a császári királyi udvari kamara ő felségének ez adományáról hivatalos jelentést küldött a magyar udvari kanczelláriának s felhívta azt, hogy Schlick Lipót részére az adomány- és beiktató levelet készítse el.[74] Egyúttal a gróf is mindakét határozatnak és parancsolatnak kiadatásáról és foglalatáról tudósíttatott.[75]

Már maga a királyi adománylevél rendelkezése sem felelt meg annak az évszázados gyakorlatnak, melyet a birtokbavétel és iktatás körül hazai törvényeink megállapítottak. Maga az osztrák gróf is azzal tetézte a szabálytalanságot, hogy a magyar kanczelláriától egyáltalján nem vette ki az adománylevelet s ennélfogva törvényesen nem is iktathatta be magát az uradalomba; egyszerűen megelégedett azzal, hogy az udvari kamara hivatalos becsű alapján átadta neki az adományozott birtokokat s ő ettőlfogva földesúrnak tekintette magát.[76]

Vásárhely miatt csakhamar a német lovagrenddel gyűlt meg a baja az udvari kamarának. 1702. okt. 2-án kelt iratában, melyet a budai magyar kamarához intézett, rossz néven vette, hogy Hiltl titkár vigyázatlanságából az a Vásárhely falu, mely május (így) 22-én a német rendnek ajándékoztatott, utóbb a gr. Schlicknek adott jószágok közé is beiktattatott, és elrendelte, hogy kerestessék ki egy másik jószág a kún kerülethez

közel, mely megbecsültetvén hasonértékképen a német rendnek adathassék Vásárhelyért.[77] A viszonyok úgy alakultak, hogy ebből semmi sem lett.

A vásárhelyiek azonban nem Schlicket, hanem továbbra is gr. Bercsényi Miklóst tekintették földesuroknak. 1707. okt. 14-én néhány emberök fölment Ungvárra s ott contractus levelet adtak a grófnak úgy sok esztendei hátralékaikról, mint jövőre fizetendő adójukról. A hátralékok 1691-től jól felszaporodtak; de ezek fejében Bercsényi megelégedett 2400 rénes frttal és száz darab karmazsin bőrrel. Ezeket sz. András napjára igérték beszolgáltatni. Évi adójukat 1000 r. frtban szabta meg «ezüst vagy arany monétául, vagy ha ő nagyságának kedve s kegyelmessége úgy járulna, szarvasmarhául»; a mellett két kötés karmazsin adására is kötelezték magukat. Az adót két részletben fogják beszállítani, t. i. sz. György és sz. Mihály napján.[78]

De bizony a szegény lakosok ezután sem tudták megfizetni, sem a hátralékokat, sem az adót. Bercsényi ezen felbosszankodott s 1709. decz. 21-én, «minthogy távolléte miatt nem láthat hozzá és nem folytathatja úgy az oeconomiát, mint annak a rendi,» értesíti őket, hogy «nem akarván velök bajmolóskodni», Károlyi Sándor generálisnak árendába bocsátotta őket, megparancsolván nekik, hogy ezután mindenekben a Károlyi parancsolatinak engedelmeskedjenek s szinte úgy mint neki adózzanak.[79]

Különben annak, hogy a vásárhelyiek nem tudták adójokat megfizetni, a háború nyomorán kívül az is egyik főoka volt, hogy 1708—9-ben a borzasztó pestis szedte közöttük áldozatait. Gróf Károlyi Sándor 1709. decz. 28-án feles számú hadakkal leküldötte hozzájok Halász Péter alezredest, hogy vele az esztendőbeli censusra nézve megegyezzenek, holott pedig meg nem egyezhetnének, az előkelhető gazdák közül kettőt vagy hármat küldjenek föl ő hozzá. «Jóllehet — írja a gróf — az confoederatus statusok között fenforgó mód és rendtartás szerént, az militia számára quártélyt, vagy in natura vagy pénzül adni tartoznátok, de tekintvén mind azt, hogy Istennek ő szent felségének rajtatok lévő kemény ostora az pestis által nem kevés szomorúságot, lakosaitokban nagy mértékben való fogyatkozást szenvedtetek, mind pedig, hogy sok-

féle terhelésekkel súlyosíttattok, nemcsak azon quártélybeli terhet róllatok elfordítottam, de megmaradástokra nézve protectionalis levelemet is megküldöttem».[80]

Gr. Bercsényi Miklósnak egy 1710. decz. 1-én kelt leveléből tudjuk, hogy Károlyi Sándor neki Vásárhelyért évenként ezer frt árendát fizetett s a restantiák megfizetését is elvállalta.[81] Ezeket azonban már gr. Bercsényi László vette föl 1711. jan. 25-én s ő is adott Károlyinak elismervényt 1400 frt restáns taksapénzről és a Szőke János által eladott ökrök áráról, 300 aranyról.[82]

A szatmári 1711. évi békekötés alkalmával a király meghatalmazottai mindazon egész jószágokat, melyek a gr. Károlyi Sándor kezén találtattak, birodalmában tovább is meghagyták s azokban őt meg is erősítették.[83] Ezzel szemben azonban gr. Schlick Lipót is fentartotta a maga igényét s Vásárhely földesurának tekintette magát. 1711. okt. 23-án a maga Makó-Vásárhely városa birájához, esküdtjeihez és az egész községhez intézett levelében mind írás által, mind szóval tett előadásaik következtében tudtokra adta, hogy a menyiben szekereket, vonómarhákat és munkásokat ingyenes munkaképen Szegedhez adniok fog kelleni, onnan mindenkor írásban fogják kapni, hogy ő maga is tudhassa; úgyszintén vontató lovak adására is csak Cometh Józsefnek, előttök ismeretes tisztnek rendelése mellett fognak szoríttatni; hogy pedig erőszakkal elvett marháikat Tököly úr és a többi még életbenlevők visszaadják, avagy ha meg nincsenek, azoknak árát kifizessék, az aradi és szegedi igazgatókhoz rendeletek fognak küldetni. Végre méltóságos gróf Károlyi Sándornak, a mint vigyázatlanul vette bérbe ezen mezővárost, hozzájok semmi joga nincsen és meg sem fogja engedni, hogy nékiek legkevesebbet is parancsoljon, és ha valamit erőszakkal tenni bátorkodnék, akkor előttök nyitva lesz az út, hogy a szegedi igazgatót, ki bizonyosan segítségükre fog lenni, megkeressék. Meg van elégedve romlott állapotjukban ajánlott 1000 r. frt bérrel, csak annak felét újesztendőre, ú. m. 1712. jan. 1-re, másik felét pedig sz. Fülöp és Jakab napjára, ú. m. 1712. máj. 1-re csalhatatlanul lefizessék. A latin nyelvű levél alá magyarul írta nevét, így: «Földes Vratok Schlick Leopold».[84]

Mindazáltal még 1715. aug. 16-án is, a mikor a város

lakosságát összeírták, a hódmezővásárhelyi főbiró, tanács és az egész község gr. Károlyi Sándornak mint jó kegyelmes és örökös földesuroknak panaszolják el az összeírás által történt terheltetésöket és kérték, hogy ebben magyarok részéről minden segítséggel méltóztassék lenni hozzájok és az egész házához.[85]

De azért voltak olyanok is, a kik fészkelődtek és különösen a gr. Schlick zaklatásai miatt nem hitték, hogy gr. Károlyi Sándor a várost jogosan bírja. Némelyek azután egyenesen magához gr. Károlyihoz fordultak, s 1720. szept. 12-én hozzá intézett levelökben panaszképen előadták, hogy jóllehet azon időtől fogva, mióta Vásárhelytől takşát kivánt, minden esztendőben kérték, hogy földesúri jussát mutassa meg egész Vásárhelynek, de csak biztatta őket, s a mitől féltek, megesett rajtok; mert az egész helység csak azt állítja, hogy akaratjok ellen adóztak a könyörgők ő excellentiájának és azért kivánják, hogy az adóul fizetett pénzt hordják vissza, különben mindenöket elfoglalják, mely igyekezetök alól magokat felszabadíttatni kérik. Most is, hogy azt írta ő exciája a városnak, hogy senkit sem tömlöczözött az adóért, hanem fogadj' Isten hogy adták egészen, csak ellenök gerjesztette a nyugtalanokat, mert azt mondják, hogy csak a folyamodók egynéhányan fogták fel uroknak ő nagyságát, nekik hírök s akaratjok nélkül, s csak kihányták a pénzt, melyet ő exciájának mint nem földesuroknak adtak. Ezen úttal mit resolvál ő exciája, csak azt várják s mindjárt mindenöket confiscálják.

E levelökre ekképen válaszolt gr. Károlyi Sándor: Levelére adott válaszszokból megtetszik, hogy új emberek mind azok, kik méltóságos gr. Schlick generálist balul informálták, mind azok, kik ezúttal nem szégyenlenek hazugsággal válaszolni; holott élnek azon becsületes emberek, kik az ő jussát az egész helység előtt praesentálták s az egész helység levelével is meg lehet bizonyítani; de magok is egy részében levelöknek meghatározzák: «hogy a szatmári végezéstől fogva», kiből látszik, hogy előbbeni jussa constál előttök. A szatmári végezés után való is nyilván lehet, mert száma nélkül megmondotta, hogy hozzájok semmi jussa nem volna, ha felséges plenipotentia mindeneket kezénél nem hagyott volna, melyeket bírt (a szatmári végezés előtt), s valamíg azon plenipotentia meg nem határoztatik, jussát hozzájok fentartja addig is, a minthogy

folyamodott irántok az udvarhoz. Ők pedig újabb végezésre léptek vele; a revolutióban 1200 frtban végeztek, melyből a szatmári végezés után 200 frtot elengedett, sőt egy esztendőben ebből is engedett 100 tallért a templomépítésre, és ők szépen meg is köszönték, mint meglévő irássok bizonyítja, és úgy látszik, hogy csak azért nem akarnak tudni a valóságban, mert új emberek. Ezeknél fogva szemökre veti, hogy törvénytelenül akarják megkárosítani hites tagjaikat, a mit semmiképen nem cselekednének, hanem ha mi vélekedésök van magok között, végezzék törvényesen, ő pedig igaz jusson vévén meg tőlök az adót, abból egy krajczárt sem ád vissza.[86]

Egyébiránt maga gr. Schlick is szivesen túladott volna a csongrád-vásárhelyi uradalmon, ha arra vevőt kaphatott volna. «Ime Károlyi uram — mondotta egyízben gr. Pálffy Jánosnak — közelebb esik vásárhelyi jószágomhoz, s jóllehet én nagy summában birom is, tegyen le nekem 30,000 r. frtokat, jure illo, quo possideo, ő kegyelmének oda engedem». Pálffy gróf igen is elfogadhatónak vélvén az ajánlást, biztatta gr. Károlyi Sándort, hogy sergelődjön s tegye magáévá az uradalmat. Schlicket a jószág eladására, mint egy későbbi levelében bevallja, a vásárhelyi jobbágyoknak ellenkezései, visszaélései, gr. Károlyival lehető per, a haszontalan vármegye tisztjeinek betolakodása, a kincstárnak igyekezetei s a katonaságnak költözései által származott károk határozták legyen.[87]

Végre gr. Károlyi Sándor csakugyan rá lett, hogy megveszi az uradalmat. Bécsben 1722. aug. 5-én kötötték meg a szerződést. E szerint

Gróf Schlick Lipót magára vévén feleségének, gyermekeinek és másoknak is terhöket, azon okból, hogy az alább megírt jószágok messze vannak, s közelebb lévőket akar venni, de azon okból is, hogy a vevők bizonyos követelésbeli igazukat vélik hozzájok, az egész csongrádi uradalmat, hasonnevű mezővárosával és a csongrádi révvel s annak jövedelmével, úgy a másik mezővárossal, Hód-Mező-Vásárhelylyel, Ügk, Ujfalu, Győ egész helységekkel, Böld, Illyés, Cson, Mamma, Sz. György, Szántó pusztákkal, valamint a Vásárhely mezővároshoz tartozó, név szerint: Ferges, Martyr, Szeghvár, Dereghegyház, Körtvélyes, Sz. Erzsébeth, Porsa, Koppancs, Sz. Király és Anyás pusztákkal, melyek mindnyájan Csongrád vármegyében fekszenek, a főben járó

hatalommal, kegyúri joggal, tizedek bérlésével és mindennemű tartozandóságaival stb. gróf Károlyi Sándornak, hitvesének gróf Barkóczy Krisztinának és mindkét ágon levő maradékaiknak 30,000 r. frtért örökösön s meghívhatatlanúl, semmiféle jogát maga vagy magáéi részére fenn nem tartva, eladja ezen föltételek alatt: 1-ször. Minthogy a fenn kitett jószágok Lipót császár és magyar király által kincstáriképen adattak 1702-ben és azokat csak ilyetén általadás mellett bírta volna, következésképen azokról sem adománylevele, sem törvényes beiktatása nincsen, hogy a jó lélekkel egyező vevő urak a birtokban állandóbbak lehessenek, azok és mindkét nemű örököseik részére a királyi fiscus szavatosságának és a királyi jognak hozzákapcsolásával adománylevelet s beiktató parancsolatot szerez. — 2-szor. A vevőknek bátorságára addig is, míg az igérteket eszközli, magára vállalja a szavatosságot. — 3-szor. Húszezer r. frtot kezéhez vesz és a csongrádi jószágot, egyedül az idei július végéig járuló adót tartván fenn magának, általadatja, a tízezer frtot addig hagyja a vevőknél, míg azok számára az adománylevelet s beiktató parancsolatot, melyeket maga költségén fog eszközleni, által nem adja.[88]

III. Károly király 1722. decz. 5-én adta ki a fentebbiekre királyi adománylevelét s decz. 27-én a beiktatás meg is kezdetett, a midőn ennek a német rend ellene mondott. 1723. júl. 8. s következő napokon újabbi beiktatás foganatosíttatott, a midőn többek részéről történt ellenmondás. Ezek csakugyan meg is kezdették gr. Károlyi Sándor ellen a pört, melynek egy része Károlyi Sándor utódai által egyenlíttetett ki. A fennemlített vételáron felül Károlyi Sándor és utódai következő fizetéseket tettek pöregyességek következtében:

A német rendnek, hogy Vásárhelyhez tartott minden jogáról lemondjon, gróf Károlyi Sándor 1730-ban 6000 frt; 1725-ben ugyanő a Szilády-örökösöknek Mártélyért 75 frt; 1731-ben szintén ő a királyi ügyészségnek Szőlős pusztához tartott jogáért 1500 frt; 1770-ben gr. Károlyi Antal br. Zay Péter és gr. Kollonics László fölpereseknek: Csongrád, Vásárhely, Szegvár, Szent-György stb. pusztákhoz örökösen átengedett jogaikért 30.000 frt; 1775-ben ugyanő Básti Pál és Sámuel fölpereseknek Fecskéshez és Csomorkányhoz tartott jogaikért 5000 frt; végül 1800-ban gr. Károlyi József Viczmándy László,

Mátyás, József stb. fölpereseknek: Csongrád, Vásárhely, Derekegyház, Felgyő, Szegvár, Rárós, Koppáncs, Szent-György és Kis-Elléshez tartott jogaikért 19,000 frt összegeket adtak ki.

Gr. Károlyi Sándornak és utódainak tehát a csongrádi és vásárhelyi uradalom *összesen 91,575 frtba került.*[89]

És itt immár véget is ér a régi, Csanád vármegyéhez tartozott Hód-Mező-Vásárhely város története. Az 1723. évvel fejlődésének új korszaka nyílik meg, melylyel a város jeles monographusa, Szeremlei Samu készülő monographiájában van hivatva tüzetesen foglalkozni, s melyről eddig megjelent dolgozatai már is érdekes képet tárnak az olvasó elé.[90]

Megjegyezzük még, hogy Vásárhelynek a mult században négy országos vásárja volt, melyek sz. József napján, Úrnapján, Apostolok oszlása és sz. Gál napján tartattak; 1804. nov. 30-án Ferencz király megengedte, hogy ezeken kívül még egy ötödik és ugyan Jézus nevenapjának vasárnapja után következő hétfőn tartassék. Már 1849-ben rendezett tanácscsal bírt, de e jogát az absolutismus kezdetén elvesztette s csak 1861-ben nyerte vissza újra. Az 1873. XI. t.-cz. törvényhatósági joggal ruházta fel.

Legrégibb *elöljárói* közül ismeretesek: 1455. Márton fia Ferencz biró;[91] 1615. Szűcs István főbiró, Zsarkó György, Török János, Búza Benedek, Kis János, Zsarkó Mátyás, Mocsi István, Tóth Pál és Bódog Miklós esküdtek;[92] 1700. Tóth János főbiró;[93] 1701. Török Ferencz főbiró, Papp János biró, Olasz Tamás, Kristóf Ferencz és Csala Albert esküdtek;[94] 1707. Pap György főbiró, Kincses István, Pap Ferencz, Plahi István esküdtek;[95] 1723. Hódi János főbiró.[96] — Legrégibb pecsétje 1617-ből való: Állópajzsban jobbról holdsarló, mellette balról csillag; körirata: PESTENI PETŐR. HOD : VASARHELI.[97]

Határrészei közé a következő húsz pusztult falut számítja: Batida, Csókás, Csomorkány, Derekegyháza, Fecskés, Férged, Gorsa, Körtvélyes, Mágócs, Mártély, Rárós, Rét-Kopáncs, Sámson, Solt, Szent-Erzsébet, Szent-Király, Szőlős, Tót-Kutas, Újváros és Veres- vagy Peres-Kutas. Többi határrészei: Antalics, Apróhalom, Aranyad, Aranyadhalom, Atka, Atkasziget, Baraczkos, Baratyos, Barczi rét, Batidai halmok, Batidai sík, Borosszék, Bővehalom, Bundahát, Csárpahegy, Csárpatelek, Csicsatér, Czinkus, Cziriák, Cziriák-ér, Darvas, Dilinka, Disznóérhát, Farkashát, Fecskéshalom, Feketehalom, Feketehalom (pusztai),

Fürkehalom, Gorsai halmok, Gyúló-ere, Gyúlóhát, Hármashatár, Hatablaki kápolna, Hatrongyos, Héthalom, Hódködökhát, Hód-tava, Kakasszékhalom, Kanászhalom, Kápolna, Kardoskút, Katraszél, Kendertóhát, Kenyere-ér, Kenyérváró-halom, Kis-Bogárzó, Kishalom, Kis-Pörjés, Kistó-ér, Kistó-völgy, Kopáncsi sík, Körömcsúcs, Kövecsér, Kútvölgy, Kútvölgy-székér, Laczitelek, Lebuki, Lúdvár, Mátyáshalom, Mélysár, Ménescsapás, Mózeshalom, Nádashalom, Nagy-Bogárzó, Nagy-Pörjés, Nagyszékhát, Nyékitelek, Öthalom, Peczérczéshát, Pirhandi, Porgányér, Pósahalom, Pörnyedomb, Répáshát, Sajtihalom, Sajtihát, Sarkaljér, Sásosbogárzó, Serházoldal, Sóshalom, Sóstóparti halom, Sulymos, Szárazér, Székhalom, Szőkehalom, Szőrhát, Szúnyogos, Tánczoshalom, Tegehalom, Tére-ér, Térefok, Térehát, Tűfarok, Vajhát, Vajkutykó, Vereshalom és Vermeshalom.[98]

Hód-Mező-Vásárhely összes lakossága 1890-ben 55,475 lélekre ment. Házak száma volt: 10,358.

Egyházi multja is jó messzire visszanyúlik e városnak. Mikor még mint két igénytelen kis falucska állott egymás mellett Hód és Vásárhely, már mindakettő külön-külön plébániával bírt. 1333—1334-ben Vásárhelyen is Mihály, 1334-ben Hódon is Mihály nevű pap volt a plébános; amaz kétízben előbb öt,[99] azután négy garas,[100] emez egyszer két garas[101] pápai adót fizetett. Mikor szűnt meg a hódi plébánia, arra nincs adat; de 1560-ban már nem volt meg, mert ez évben csak Vásárhely szerepel mint a csanádi nagyprépostnak tizedelő helység.[102] Bizonyos, hogy Vásárhely lakosai már ekkor reformátusok voltak; az új hitet 1550—1560. között fogadták el. Első ismert református papjuk, Egei Benedek 1569. okt. 10-én aláírta a váradi zsinat végzéseit.[103] Régi lelkészeinek névsorából[104] kitűnik, hogy Vásárhelyen már a XVII. században kettős papság állott fenn. Az egyházkerület is több egyházi férfiút nyert innen e század folyamán; így Vásárhelyi István 1638-ban a nagybányai zsinaton Szatmárba,[105] Vásárhelyi Mihály 1650-ben a tasnádi zsinaton Szamostelekre,[106] Vásárhelyi György 1657-ben a nagybányai zsinaton Gyürébe,[107] Vásárhelyi István 1659-ben a kállói zsinaton Berczelbe,[108] Mezővásárhelyi Mihály 1664-ben a debreczeni zsinaton Keresztúrra,[109] Vásárhelyi János ugyanakkor Tamáshidára,[110] Vásárhelyi Bálint 1671-ben a debreczeni zsinaton Berczelre,[111] Vásárhelyi István 1673-ban a diószegi

zsinaton Ippre[112] s végül Vásárhelyi György akadémikus 1675-ben a csatári zsinaton Püspökibe[113] ordináltatott lelkészül. A szegedi kamarai főtisztség még az 1701. szept. 7-én eszközölt összeírás alkalmával is megjegyezte: «Der ganz Orth ist Calvinistischer Religion» (Az egész helység kálvinista vallású).[114] Ekkor tehát még nem lakott itt egyetlen róm. katholikus sem. 1699-ben a reformátusok vályogból építettek imaházat, melyhez 1713-ban egy magas tornyot emeltettek téglából; 1720-ban pedig a vályog imaház helyett, mint a mely a hivők seregét már be nem fogadhatá, a téglatorony mellé, annak megfelelő templom építéséhez kezdettek.[115] Az építkezés költségeihez földesuruk, gr. Károlyi Sándor 100 tallérral járult.[116] Ugyancsak 1722. körül keletkezett az itteni virágzó főgymnasium.[117]

Gr. Károlyi Sándor Széplaki Jánost rendelvén csongrád- és csanádvármegyei jószágainak inspectorává, neki 1722. decz. 26-án írásbeli oktatást ád, melyben többek közt azt írja, hogy «Vásárhelyen az pápistaság számára, ha mind nádbul is, egy templomot erigáltasson, az kiben az mindszenti páter szolgálhasson szegényeknek».[118] Ez is mutatja, hogy a mai virágzó plébánia és díszes templom, a vallásos érzületű gr. Károlyi családnak köszöni létrejöttét. Most a váczi püspökséghez tartozik s a csongrádi főesperességbe van beosztva.

[1] *Urb.* 221. 19. — [2] *Dl.* 604. — [3] *Dl.* 942. — [4] *Mon. Vat.* I. 148. 154. 156. — [5] Teleki, *Huny. kora* X. 248. L. még *Dl.* 1816. és *Münch. lt.* 25. 28. — [6] *Dl.* 14942. — [7] *Münch. lt.* 51. — [8] *Acta post advoc. mort.* 35. 41. — [9] *Uo.* — [10] *Uo.* — [11] *Gr. Erdődy cs. galgóczi ltára.* — [12] *Gr. Erdődy cs. monyorókeréki ltára.* — [13] *Dl.* 22823. — [14] *Dl.* 23322. *Csanádegyh. Adattár* II. 362. — [15] *Lib. reg.* II. 57. — [16] *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 126. — [17] *Uo.* — [18] *NRA.* 397. 31. — [19] *Dic. l.* — [20] *Göttingai defter.* — [21] *Uo.* — [22] *Urb.* 221. 19. — [23] *Nádasdy lt.* — [24] *Gr. Károlyi lt.* 35. 2. — [25] Hornyik, *Pusztaszer* 132. — [26] Pesty *hagy. Helyn.* — [27] *Gr. Károlyi lt.* 138. 28. — [28] *Dic. l.* — [29] *Gr. Erdődy cs. monyorókeréki lt.* — [30] Szilády Áron úr szives közlése. L. *Defterek* I. 203. — [31] *NRA.* 938. 26. — [32] *Kamarai lev.* — [33] *Tört. Tár* 1881. 621. — [34] *Lib. reg.* VIII. 149. — [35] *Urb.* 221. 19. — [36] *Keglevics cs. lt.* Com. Csongr. 2. 8. — [37] *Pálffy (kisebb) lt.* — [38] *Leleszi orsz. lt.* Lib. XIV. Sign. E. 159. — [39] *Keglevics lt.* Com. Csongr. 2. 11. — [40] *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. — [41] *NRA.* 1838. 61. — [42] *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. — [43] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [44] *Eszterg. főkápt. lt.* 52. 3. 23. — [45] *Uo.* 54. 5. 16. (Bercsényi sajátkezű írása). — [46] *Károlyi cs. lt.* 137. 22. — [47] *Uo.* — [48] *Uo.* — [49] *Kamarai lev.* — [50] *Csanádm. tört. társ. évk.* II. 88. — [51] *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. — [52] *Br. Harruckern cs. lt.* AA.

XVI. 5. — [53] Thaly, *Bercsényi család* I. 249. — [54] *Gr. Károlyi cs. lt.* 94. 46. és 137. 22. — [55] *Uo.* 137. 22. — [56] *Uo.* 36. 1. — [57] *Uo.* Lajstromozatlan írások. — [58] *Br. Harruckern lt.* V. 41. — [59] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 25. — [60] *Keglevics lt.* Com. Csongr. 2. 14. — [61] *Harruckern lt.* V. 41. — [62] Thaly, *Bercsényi család* I. 250. — [63] Szendrei, *Miskolcz tört.* III. 325. — [64] Pesty, *Hagyat.* Szlavonia köt. — [65] *Lib. reg.* XVI. 154. — [66] *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. — [67] *Uo.* 138. 28. Kiadta Thaly *i. h.* II. 45. — [68] *Sárosp. Füzetek* 1862. 180. — [69] *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 2. — [70] *Urb.* 221. 19. — [71] *Gr. Károlyi lt.* 35. 8. — [72] *Uo.* 36. 3. — [73] *Uo.* 35. 9. — [74] *Uo.* 35. 11. és 36. 4. — [75] *Uo.* 35. 13. — [76] *Uo.* 36. 4. — [77] *Uo.* 36. 5. — [78] *Uo.* 36. 13. — [79] *Uo.* 36. 8. — [80] *Uo.* 36. 9. — [81] *Uo.* 36. 11. — [82] *Uo.* 36. 12. — [83] *Uo.* 36. 13. — [84] *Uo.* 36. 12. — [85] *Uo.* 36. 15. — [86] *Uo.* 36. 16. — [87] *Uo.* 35. 28. — [88] *Uo.* 35. 26. — [89] *Uo.* 35: 26. 90. 103. 104.; 36: 33. 34.; 37: 1. 88.; 138: 16. 28. — [90] Lásd különösen *Szőnyi Béniámin és a hódmezővásárhelyiek* czímű 1890-ben megjelent munkáját. — [91] *Károlyi-oklevéltár* II. 307. — [92] *NRA.* 938. 26. — [93] *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 2. — [94] *Urb.* 221. 19. — [95] *Gr. Károlyi lt.* 36. 13. — [96] *Uo.* 36. 24. — [97] *Kamarai lev.* — [98] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [99] *Mon. Vat.* I. 148. — [100] *Uo.* I. 154. — [101] *Uo.* I. 156. — [102] *Tiz. l.* — [103] Lampe 248. — [104] Lásd I. köt. 451. l. — [105] *Tiszántúli egyházker. jegyzőkönyvek* 75. — [106] *Uo.* 83. — [107] *Uo.* 96. — [108] *Uo.* 100. — [109] *Uo.* 107. — [110] *Uo.* — [111] *Uo.* 120. — [112] *Uo.* 121. — [113] *Uo.* 123. — [114] *Urb.* 221. 19. — [115] *Sárosp. Füzetek* 1862. 181. 186. — [116] *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 16. — [117] Molnár Aladár, *A közoktatás története* 316. — [118] *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 27.

HOLLÓS.

1. *Kún szállás.*

HALLOS: 1429. *Dl.* 12114. HALOS: 1438. *Tört. Tár* 1855. II. 202.

Nagy-Kikindától keletre, a város alatt terül el egy *Oluz* nevű tó. Merné-e valaki állítani, hogy ez idegenszerűen hangzó szóban az egykori Hollós falu neve maradt fenn? Pedig valósággal úgy van. E tó partján feküdt valahol a két Hollós, az egyik kún szállás, a másik jobbágy falu.

A kúnok és jászok birája, Hédervári Lőrincz 1429. aug. 27-én Szentelt városban időzött. Ide járultak hozzá mindazon szenteltszéki kúnok, kik peres dolgaikban igazságot kerestek. Eljöttek a hollósi királyi népek és jobbágyok is s bepanaszolták Szilágyi László horogszegi földesurat, hogy Horogszeg és a két Pozsáros falvai felől fekvő földjeiket hatalmasul elfoglalta. Hédervári kihallgatta a Hollóssal és Kún-Szőlőssel szomszédos

falvak: a temesvármegyei Rábé, Csombor, Szokonya, Temérdekegyház, Köcse és Újfalu nemeseit; de az ellentmondó vallomásokon nem tudván eligazodni, a vitás földet meghagyta egyelőre a Szilágyi László birtokában, addig, míg a király a maga embere által a határt meg nem állapíttatja.[1] Még egyszer van ezenkívül szó a kún Hollósról; 1438-ban Albert király e szállás felét mint kún kapitányságot új adomány czímén Től Jánosnak adományozza.[2] Azután mindinkább szegényednek a kúnok, elvesztik kiváltságaikat s a kún Hollós szállás beleolvad a jobbágy Hollós faluba.

[1] *Dl.* 12114. — [2] *Tört. Tár* 1855. II. 202.

2. *Jobbágy falu.*

HOLLOS: 1423. *Temesm. okl.* I. 579. 1433. *Hazai okm.* V. 228. 1451. *Dl.* 14485. 1458. *Dl.* 15218. 1463. *Dl.* 15744. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. OLLOSCH: 1723. *Mercy-féle tk.*

A XV. század elején még a korona birtoka volt. Királyi falunak mondja egy 1423. évi oklevél is. Ez évben egy idevaló jobbágy, Cseh István, a földesúri engedély kieszközlése és a földbér lefizetése után Beregszói Hagymási László Nagy-Kökényd falujába költözött, de Papdi János és István nemesek kifosztották.[1] Nem telik bele tíz év, s Hollós falu is Hagymási László birtoka lesz. Kétségkívül Zsigmond király adományozta neki; 1433. jún. 4-én a király rá parancsol a Csalapia Dávid szenteltegyházi és kúnszőlősi tisztjeire, hogy Hagymásinak azon hollósi jobbágyait, kik engedelme nélkül szöktek át, haladéktalanúl adják ki.[2]

Hagymási László eladta a falut Hunyadi Jánosnak; ennek hollósi birája, Demeter és esküdtje, Farkas László vannak jelen mint szomszédok, midőn 1451. júl. 30-án Szilágyi Mihályt Szőlős faluba beiktatják.[3] Hunyadiról fiára, Mátyás királyra száll a falu; ő 1458. márcz. 4-én nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak adományozza.[4] Szilágyi azonban két év mulva örökösök nélkül halván el, Hollóst a királytól Becsi Pál kapja meg; őt ajánlja a király a maga képeül 1463-ban a Rozgonyiak horog-

szegi beiktatásához, a hol mint szomszéd megjelent Pál hollósi jobbágy is.[5]

Száz esztendőnél több idő telik el s Hollós faluról nem hallunk semmit. 1582-ben azt tudjuk meg róla, hogy 22 szerb lakosa van, kik mindannyian juhászkodásból tengődnek. Öszszesen 4831 juhuk legelész a buja réteken.[6] Ült hely még 1647-ben is, s a Boros-Jenőben katonáskodó Lippai Péter bírja.[7] Fölvette 1701. júl. 20-án Dolny István csanádi püspök is a maga birtoklajstromába,[8] de eredménytelenül. Különben is ekkor már puszta volt Hollós; elpusztult a századvégi zivatarokban.

Még az 1723. évi Mercy-féle térkép feltünteti mint pusztát. 1752-ben Oleosch néven Juricska Miklós temesvári marhakereskedő bérelte; de a kikindai militaristák megdézsmálták a szénatermését, minélfogva a temesvári igazgatóság vizsgálatra utasította a csanádi tiszttartót.[9] Ezzel azután meg is szűnik a történeti szereplése.

[1] *Temesm. okl.* I. 579. — [2] *Hazai okm.* V. 228. — [3] *Dl.* 14485. — [4] *Dl.* 15218. — [5] *Dl.* 15744. — [6] *Defterek* I. 336. — [7] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [8] *Doc. eccl.* 14. 10. és *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [9] Baróti, *Adattár* 289. 290.

HOMOKRÉV.

Falu.

Humkreu: 1256. *Erd. múz. lt.* (Hibásan: Hwrakrew *Dl.* 322. §. 13. és Zwrakrew *Árp. új okm.* VII. 430.) Humukrew: 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1366. *Uo.* §. 4. Homokrew: 1495. *Dl.* 29566. 1508. *Dl.* 21842. 1549. *Monial. Poson.* Misc. 44. 40. és 58. 58. 1558. *Lib. reg.* III. 578. 1564. *Dic. l.* 1568. 1570. *Dl.* 322. Homokrin: 1558. *Deft.* II. 196. 1582. *Uo.* I. 334. 1655. *Lib. reg.* XI. 357. 1656. *Garan-sz.-ben. conv. lt.* Stat. A. 6. 22. Homokre: 1560. *Dic. l.* Homokrev: 1561. *Uo.* Homokrí: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. Homokréh: 1648. *NRA.* 1697. 37. *Egri kápt. lt.* AB. 389. *Múz. kézir.* fol. lat. 3477. 240. Mogrin: 1723. *Mercy-féle tk.*

A torontálvármegyei *Mokrin* helységnév a Homokrév, Homokrí, Homokrin változatokon át képződött, kopott. A régi falu a Harangod folyó partján feküdt s épen ennek homokos medréről nevezte el a nép ajka az itt közlekedő révet.

Homokrév a Csanád nemzetség egyik ősi birtoka. Az 1256. decz. 17-én végbement osztozkodás alkalmával a Vaffa fiainak jutott osztályrészül.[1] De ezek útódai a XIV. században elcserélték e falut valamely más birtokért a Kelemenösfi Telegdiekkel, úgy hogy már az 1360. okt. 22-iki osztály alkalmával Homokrév, minden haszonvételeivel együtt, Telegdi Lőrincz fiainak, Jánosnak és Tamásnak jutott.[2] Ez a Tamás és unokaöcscse, Lőrincz 1366. jún. 10-én két részre osztották; a Hódegyház felőli rész, mely kizárólag Csigla Miklós jobbágy házánál kezdődött, a Tamásé, az észak felé eső másik felerész ugyancsak Miklós jobbágy házától bezárólag a Lőrinczé lett.[3] Meg is maradt azután a falu jó hosszú ideig a Telegdi család kezén, mígnem a XV. század végén egyes részei idegenek birtokába kerültek. Így 1495. febr. 28-án Telegdi András zálogosította el a maga örökségét Bodófalvi Ferencz deáknak.[4] Egy másik rész pedig a Csáki Gábor birtokába került, ki azt 1509-ben zálogba adta Bakócz Tamás érseknek.[5] Azonban tartozását az érsek 1511-ben elengedte.

Telegdi István a maga homokrévi részére 1508. május 22-én új kir. adománylevelet eszközölt ki,[6] de a század közepe felé itteni birtokos lett Ivancsivics Péter is, kinek Zimo Péter nevű jobbágya 1549-ben mint tanú szerepelt a donáttornyai határpörben.[7] Ekkor már a magyar jobbágyok kipusztultak innen s helyöket szerbek foglalták el, mint azt az 1557—58. évi török adóösszeírás is bizonyítja. E szerint ekkor Homokrin (így ejtették nevét a jövevények) 30 házból állott; lakosai pedig így következtek:

Jován Obra, M. Obra, Ojan Jankul, Máta Kalunics, Marko Radonics, Isztán Dobar, Miklós Harm, Radan Jovan, Ilias Serban, Berta Lipovics, Jak Ranics, Laza Radonics, P. Radivi, István Veleri, Lacsko Bertelin, Jak Veleri, Andre Ogrin, Kemecsei Máté, Mihal Csekics, Jovan Unas, Vana Matin, Petar Vanics, Todor Mihál, Aracsí Mihály, Nikola Jovan, Gyura Argics, Gyurak Lukács, Pavel Jován, Korocsár Peta, Nikola Bucsics.[8]

Telegdi László és György hűtlenség következtében 1558. okt. 9-én elvesztették homokrévi részöket; ezt a király Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak adományozta.[9] Azonban 1561- és 1564-ben nem ezeké, hanem a Telegdi Istváné az a 12 porta, mely adóját megfizeti; rajta kívül Palatics Jánosnak van még itt három portája.[10] A Telegdiek még 1568- és 1570-

ben is úgy szólanak e faluról, mint az ő birtokukról;[11] pedig Homokrév lakossága akkor már a török alatt nyögött.

A török uralom következménye lett, hogy a lakosok felhagytak a földmíveléssel s pásztorkodásra adták magukat. 1582. márczius havában 12, nagyrészt szerb juhász lakta a falut; Csarovics, Tomorlovics, Dolminics, Obrenovics, Bakics, Dorics nevűek. Van azonban köztük még két magyar nevű is: Vörös Mihály és Tódor Mihály. Az általuk tenyésztett juhok száma 2641 darabra rugott.[12]

Úgy látszik, nem pusztult el a falu a következő században sem; mint ült helyet bírja 1647. körül Széll Pál szendrői katona.[13] De alighanem csak a fele volt az övé; a másik felét néh. Tar Gáspár magvaszakadtával a nádor Dőri Istvánnak és Török Andrásnak adományozta, kiket az egri káptalan 1648-ban e felerészbe be is iktatott.[14] Hanem hogy milyen képzeletbeli lehetett ez a birtoklás, azt bizonyítja az is, hogy mikor Lesenyei Nagy Ferencz, Milojkovics Miklós és Dienes György is adománylevelet kértek a falura a királytól, ez 1655. jún. 25-én a legkisebb ellenvetés nélkül kiállította azt a számukra.[15] Sőt a garan-szent-benedeki convent be is iktatta őket.[16]

A XVII. század végének zivataraiban elpusztult a falu. 1701. júl. 20-án régi nevén fel volt még véve a csanádi püspök birtoklajstromaiba,[17] de mint marosontúli helyből nem válhatott egyházi birtok. A Mercy-féle térkép 1723-ban határozottan mint pusztát tünteti fel. Ekkor már Mogrin, Mokrin volt a neve. A temesvári bánsági igazgatóság 1751. szept. 22-én azoknak a marosi határőrvidékbeli szerb családoknak, melyek nem akarván vármegyei közigazgatás alá jutni, Csanád és Arad vármegye területéről elköltözködtek, Mokrin és Szentos (a régi Szentelt) pusztát jelölte ki letelepedési helyül.[18] Ez utóbbin épült fel a mai *Mokrin*. 1753-tól kezdve egy század polgárkatonaság (Landmiliz) székhelye lett, s e katonaságot az igazgatóság élelmezte.[19] 1778-ban, a mikor lakossága 1906 lélekre ment, az újonnan szervezett dunai határőrvidékre kilencz család vándorolt le innen.[20] Ebben az évben összesen tíz tanulója volt a falunak, kiket egy szerbül írni-olvasni tudó tanító oktatott; de az iskolaépületen, mely két szobából állott, sem ablakok, sem ajtók nem voltak.[21]

Mokrin, melyet a szerbek és magyarok *Gyukosin* néven

is neveznek, a rajta keresztülfolyó ily nevű árokról, 1837-ben mezővárossá lett. Lakossága ez idő szerint 1503 r. kath., 5270 gör.-kel., 183 zsidó s 32 protestáns, összesen 6988 lélek.

A régi Homokrév *egyházi multjára* nézve nem rendelkezünk adatokkal. A négy gör.-keleti parochia 1752 óta áll fenn, később épült a templom, melyet 1834-ben megnagyobbították és szépítettek.[22] — A róm. katholikus hívek 1800–1810. közt költözködtek ide, s nagyobbára németek és magyarok. Templomukat a sz. kereszt felmagasztaltatásának tiszteletére 1854–1855-ben a kincstár építtette föl, mely az egyház kegyura. Lelkészei voltak: 1851. Löchner János, 1866. Weitersheim Rudolf, 1884. Kurtz József.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dl.* 322. §. 20. — [3] *Uo.* §. 4. — [4] *Dl.* 29566. — [5] *Gr. Erdődy cs. monyorókeréki lt.* 99. 10. 6. — [6] *Dl.* 21842. — [7] *Mon. Pos.* 44. 40. és 58. 58. — [8] *Götting. deft.* — [9] *Lib. reg.* III. 578. — [10] *Dic. l.* — [11] *Dl.* 322. — [12] *Defterek* I. 334. — [13] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [14] *Egri kápt. lt.* AB. 389. — [15] *Lib. reg.* XI. 357. — [16] *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. A. 6. 22. — [17] *Doc. eccl.* 14. 10. és *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [18] Baróti, *Adattár* 214. — [19] *Uo.* 443. — [20] Szentkláray, *Százév* 271. 272. — [21] *Uo.* 245. — [22] Pesty, *Hiv. Helyn.*

HOSSZÚFALU.

Falu.

DUGISZELIA: 1582. *Defterek* I. 334. HOSZSZUFALU: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. HOSZUFALU: 1701. *Uo.* 67. 8. 27. TRUGASELLISTE: 1723. *Mercy-féle térkép.* DUGOSELISTYE: 1744. 1748. Baróti, *Adattár* 87. 272. DUGOSZELO: 1782. Szentkláray, *Százév* 415.

A mai Nyerő, Torontál vármegyében. Inkább sok viszontagságokon átment nevénél fogva érdekes helység; mert története alig van. Úgy látszik, a XVI. században keletkezett, s mikor még magyarok lakták, *Hosszúfalu* nevet viselt. A magyarok helyére költözött szerbek a magok nyelvére fordították le e nevet s lett belőle *Dugoszelo*, *Dugoszelistye*. A mult században a Lippa melletti Neroról ide költözött oláhok magukkal hozták elhagyott községük nevét, s Dugoszelóból lett *Nero* vagy *Nyerocz*. Ennek megmagyarosított alakja a mai *Nyerő*.

Először 1582-ben találkozunk vele; hat szerb juhász lakja,

Galavics, Dunics, Nikolics nevűek, kiknek összesen 960 juhuk van.[1] Falu még 1647-ben is, a mikor Nádudvari István borosjenei vitéz bírja.[2] Mint falut vette föl 1701. júl. 20-án a csanádi püspök is birtoklajstromába,[3] de ekkor már puszta volt. A temesvári igazgatóság bérbe adta;[4] 1748. végén Malenicza Josephovics temesvári rácz biró tett ajánlatot, hogy bérbeveszi hat esztendőre.[5] II. József császár alatt megvásárolta br. Alvinczy József tábornok.[6] Ekkor már újra falu volt; a hagyomány szerint 1764-ben költözködtek ide oláh lakosai. 1785-ben a körül fekvő falvakból németek is vándoroltak ide. Lakosainak száma most 1492. Ezek görög-keletiek és róm. katholikusok.

A *görög-keleti egyház* egyidős az újonnan keletkezett faluval. Új temploma 1810-ben épült fel.[7] — A *római kath. parochia* 1837-ben szerveztetett. A mostani templom Bonnaz Sándor püspök áldozatkészségéből s a község költségén 1871-ben épült fel. Lelkészei (administratorok) voltak: 1837. Meszner János, 1843. Czimegh József, 1846. Konty Sándor, 1891. Michlbach Ferencz.

[1] *Defterek* I. 334. — [2] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [3] *Uo.* 67. 8. 27. — [4] Baróti, *Adattár* 272. — [5] *Uo.* 87. — [6] Szentkláray, *Százév* 415. — [7] Pesty, *Hiv. Helyn.*

IGÁS.

Falu.

Igas: 1508. *Dl.* 21813. 1555. 1560. *Dic. l.* 1560. *Tiz. l.* 1583. *Leleszi orsz. lt.* Prot. 28. fol. 284. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. Igaas: 1561. 1564. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* Ighaas: 1563. *Uo.* Igás: 1600. *Egri kápt. lt.* A. 201. 1642. *Lib. don. palat.* IV. 215. 1653. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 13. 1702. *Uo.* 67. 8. 16. Igach: 1629. *Uo.* 67. 8. 11. Igár: 1642. *Makó város lt.* 1651. *Lib. don. pal.* XV. 148. Igar: 1651. *Makó v. lt.* 1654. *Lib. don. pal.* XV. 149. *Makó v. lt.* Igácz: 1653. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 13. és 20. Ighács: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. Ighach: 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. Igacs: 1700. *Uo.* 67. 8. 27. Kis-Makko: 1744. *Csanádi püsp. lt.* C. 28.

A mai Földeák falutól kis távolságra, kelet felé, a Szárazér partján áll ma is az igási csárda. Itt feküdt hajdan Igás falu. Temploma alapjának földdel fedett romjai ma is láthatók.[1] Neve összefügg vagy a határában hajdan teljesített *igás* munkával, vagy pedig az ott legelni szokott *igás* barmokkal.

Legrégibb ismert birtokosa Igási Székely Gergely, kit a király 1508. febr. 14-én az apáczák donáttornyai iktatásához kir. emberül ajánlott.[2] Úgy látszik, tőle vette meg a Telegdi család. Azonban 1552-ben a török elpusztította; mint pusztult helység van bejegyezve az 1555. évi adólajstromba.[3] A török defterdár 1557—58-ban a vásárhelyi náhiébe sorozta be; ekkor már újra kezdett épülni, két új háza volt s ezekben Radonics és Oláh Mátyás nevűek laktak.[4] Azután gyorsan fejlődött; 1561-ben Telegdi Istvánnak hét, Czibak Györgynek és Vezsenyi Gáspárnak nyolcz portája volt itt.[5] Az 1563. évi tizedlajstrom már 20 lakost ír össze; ezek a következők:

Barát Péter, Csicsó Miklós, Czemen Demeter, Dukó Ferencz, Guluba Demeter, Kazdag Benedek, Kecze Máté, Klarics Ambrus s Bálint, Nagyváti Pál, Oláh István, Paksi Mihály, Sági György, Sánta Antal, Szegedi János s Péter, Szép Mihály, Tót Antal, Török János, Zsarkó János.[6]

Még 1564-ben is lefizette rovását a Telegdi István hét, s a Vezsenyi Gáspár öt portája.[7] De Gyula vár bukását nem sokáig élte túl, puszta lett belőle. Már 1583. aug. 7-én Telegdi Mihály és fia, János a leleszi convent előtt pusztának mondják s elfoglalásától tiltják Rákóczi Zsigmond szendrői lovaskapitányt.[8]

Úgy lehet, Vezsenyi Gáspár a maga részét rá hagyta a csanádi püspökre; mert 1590-ben a püspök fölvette birtoklajstromába az Igács pusztai részt is.[9] Telegdi-rokonság révén tiltakozott 1600-ban az egri káptalan előtt e puszta megszerzése ellen Méhkereki Sápi Gáspár.[10]

De biz ahhoz a török miatt sem az egyik, sem a másik fél nem férhetett. Bátran eladományozhatta a pusztát 1642. febr. 6-án gr. Eszterházy Miklós nádor Olasz János szendrői alkapitánynak,[11] nem igen tett vele kárt senkinek. Ennek fia, Olasz Illés azután 1651. decz. 8-án 180 tallérért örök áron eladta e pusztai telekét a makóiaknak.[12] Rosszul volt tehát értesülve 1647-ben a szegedi guardián, mikor erről a pusztáról azt állítja, hogy «szól ehhez Kengyel Mihály».[13]

Gr. Pálffy Tamás püspök kikutatta, hogy Igás pusztához neki is van joga, s bele is vette azt 1653. május 15-iki hódoltató levelébe.[14] A makaiak mi rosszat sem sejtve, legeltették Igáson marháikat, mikor a püspök megbízottai, Szegedi György és Rácz János szécsényi vitézek rájok ütöttek s elhajtották összes barmaikat. Úgyde a makóiak azzal védekeztek, hogy

nem *Igács* pusztáról hajtották el a katonák, melyről elismerték, hogy az a püspöké, hanem *Igás* pusztáról, melytől ők Szendrőben lakó Széll Mihálynak fizettek esztendőnként. A marhákat kétfelé osztották a vitézek, fele az övék lett, a másik felét átadták a püspök gondviselőjének, Dienes Györgynek. Minthogy a félreértést az Igács és Igás névkülönbség okozta, a makóiak kénytelenek voltak marháikat Dienes Györgytől kezeslevél mellett kivenni, ezer tallér erejéig kötve le magukat mindaddig, valamig elegendő bizonyság által nem fog constálni, ha Igácsról vagy Igásról hajtották-e el azon marhákat? Ha kitetszik, hogy Igás pusztáról, a püspöknek semmivel sem tartoznak; de ha Igácsról, hatalmat adnak a püspöknek, hogy bárhol letartóztathassa őket s mindaddig fogva tartathassa, míg az ezer tallért le nem teszik.[15] Ha csakugyan volt különbség a két pusztai rész között — s a makóiak nem merték volna állítani erős kötés alatt, ha nem lett volna, — akkor Igács talán a mai Hatrongyos (a Szárazéren túl), Igás pedig a mostani Bogárzó (innen) lehetett.

A gr. Pálffy Tamásnak 1654. szept. 2-án adott kir. oltalomlevélbe is fel volt véve a puszta,[16] vagy legalább ennek a püspököt illető része. Mert egy hétre rá, szept. 9-én a makóiak, Vesselényi Ferencz nádor közbenjárására, 140 ezüst tallérokban megvették Széll Mihálytól azt a részt, melyre praetensiót formált.[17]

Hogy értékesítette a püspök a maga részét, nem tudjuk. De a puszta benne volt a Macripodari Jáczintnak 1660. jan. 21-én adott kir. oltalomlevélben is.[18] A püspöknek hozzá való jogát 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornok is támogatta[19] s csakugyan aug. 8-án a neoacquistica commissio kiutalta e puszta tizedét Dolny Istvánnak.[20] Utódjaitól, gr. Nádasdy Lászlótól és báró Falkenstein Adalberttől haszonbérbe bírták Igácsot a makóiak. De a mikor Stanislavich Miklós lépéseket tett, hogy a makói puszták véglegesen a püspökségnek adományoztassanak, a makóiak feszegetni kezdték régi igazságukat, s kérték a püspököt, engedné meg nekik, hogy azt törvényes úton is kereshessék. A püspöknek ez ellen, 1743. január 13-án kiállított nyilatkozata szerint, nem volt semmi kifogása. A város nevében tehát 1744. január 24-én Barmos András, Kullin Demeter ref. lelkész és Fekete György nemesemberek gr. Pálffy János nádor-

tól adománylevelet eszközöltek ki s febr. 20-án a váradi káptalannal be akarták magukat iktattatni. De a püspök nem így értelmezte jogaik bebizonyítását s az iktatásnak ellenmondott. Barmos és társai átruházták ugyan 1744. július 10-én Makó városára az egész donatiót,[21] de ez mit sem használt, mert Mária Terézia királyné 1746. márcz. 1-én Stanislavich Miklósnak,[22] 1751. aug. 24-én pedig Wagreini gr. Engl Antal Ferencznek is oda adományozta örök joggal Igács pusztát.[23]

Érdekes e pörben annak a tanúkihallgatásnak, melyet 1744. júl. 10-én Ábrahámfy Gábor kiküldött táblai esküdt jegyző foganatosított, az a része, a hol Hegyesi István makói esküdt mondja el, a mit e pusztáról tud: «Az több pusztákat, melyeket Makó városa usuál, mindenkor méltóságos püspököktűl az város árendába bírta, de Igács nevű pusztát, mint saját pénzen vett pusztáját úgy tartotta az város, és az elpusztulás után is, midőn makaiak visszatértek, elsőben is Igácsot szállották meg mint sajáttyokat, a ki mai napig is Kis-Makónak hivattatik».[24]

Egyházi multjának nincs más emléke, mint templomának elporlott romjai. Egy tizedlajstrom arra tanít bennünket, hogy itt hajdan a csanádi káptalan szedte a tizedet.[25]

[1] Pesty Fr., *hagy. Helyn.* — [2] *Dl.* 21813. — [3] *Dic. l.* — [4] *Gőtting. defl.* — [5] *Dic. l.* — [6] *Tiz. l.* — [7] *Dic. l.* — [8] *Leleszi orsz. lt.* Prot. 28. fol. 284. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. — [10] *Egri kápt. lt.* A. 201. — [11] *Lib. don. palat.* IV. 215. — [12] *Uo.* XV. 148. — [13] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [14] *Uo.* 67. 8. 20. — [15] *Uo.* 67. 8. 13. — [16] *Lib. reg.* XI. 67. — [17] *Lib. don. pal.* XV. 149. — [18] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [19] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [20] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [21] *Csanádi püsp. lt.* C. 19. — [22] *Coll. eccl.* V. 222. — [23] *Uo.* V. 442. — [24] *Csanádi püsp. lt.* C. 28. — [25] *Tiz. l.*

INÁD.

Falu.

INAD: 1230. *Kisfaludy cs. lt.* INAAD: 1444. *Dl.* 13765.

Az Egrestől nyugatra feküdt Telek falu közelében kell keresnünk. 1230-ban mint falu fordul elő; ekkor a Csák nb. Miklós ispán birtoka.[1] Úgy látszik, még a tatárjáráskor pusztult el, mert innen fogva mint falut többé nem említik. Épen két-

száz esztendő mulva kerül megint a szemünk elé másodszor és utóljára; de ekkor már puszta. 1444. április 23-án I. Ulászló király parancsolja a csanádi káptalannak, hogy igazítsa meg e puszta határait s erősítse meg birtokában Teleki Varjas Miklóst, mert ekkor ezé volt Inád.[2] Többé azután nem hallunk felőle semmit.

[1] *Kisfaludy cs. lt.* — [2] *Dl.* 13765.

JÁRA.

Falu.

JARA : 1232. *Hazai okm.* I. 11. 1330. *Zichy-okm.* I. 357. 358. 1417. *Uo.* VI. 478. 1446. *Múz. lt.* 1456. *Dl.* 15076. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1723. *Mercy-tkp.* 1742. Baróti, *Adattár* 270. YARA : 1451. *Dl.* 14443. JAARA : 1625. *Gyulaf. protoc.* Deus ad auxilium 425. FARA : 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. JARI : 1717. Szentkláray, *Százév* 21.

A torontálvármegyei Nagy-Szent-Miklóstól keletre, az Aranka déli partján feküdt. Neve talán ősi magyar személynév.

Története első századaiban Csanád várához tartozó várföld. Mint ilyen 1232-ben határos a Csák nemzetségbeli Miklós ispán Pony falujával.[1] 1330-ban Salánki Dombó meggyilkolja Becsei Tőtös és Vesszős egyik vörösmarti jobbágyát s a tényállás kiderítése végett a budai káptalan május 2-án,[2] a hévvizi keresztesek conventje pedig 3-án[3] Jára falu jobbágyait is kihallgatja.

Úgy látszik, idők folytán a Becseiek kezére jutott; csak így érthető, mint lettek birtokosai a Zichy Páska fiai. Páska fiának, Jakabnak leánya volt Katalin, ki Gordovai Fancs bán fiához, Lászlóhoz ment férjhez; mint anyai örökséget engedte át 1417. nov. 14-én Imre, Bertalan és László fiainak Jára falunak is felét.[4] Talán épen a Gordovai-fiúktól vette a falut néhány év mulva zálogba Magyarmérai Kálmán János. Ugyanis Hunyadi János kormányzó 1446. szept. 28-án az egész Járát s a hozzá tartozó Vallos pusztát felerészben neki, mint a ki azt már bírta, s általa öcscse, István fiának, Miklósnak, másik felerészben pedig Fodor Istvánnak és Sárosi Andrásnak adományozta s megparancsolta a csanádi káptalannak, hogy mindnyájokat

iktassa be. Kormányzói emberekül kijelölte: Teleki Varjas Miklóst, Csücsködi Imrét vagy Jakabot, Temérdekegyházi Gergelyt s Vizesgyáni Kún Lászlót. A káptalan okt. 5-én Veresegyházi Frank, Péter csanádi püspök s a Szárafalvi Dancsfiak mint szomszédok jelenlétében ellenmondás nélkül végezte az iktatást.[5] Még 1451. febr. 20-án Kálmán János, Fodor István, Benedek és György járai birtokosok.[6]

Azonban egy-két év mulva az egész falut Keszi Balázs deák, solymosi várnagy vette meg. Ő azután Járát, aradvármegyei Babos falujával együtt, 1456. május 31-én Péter csanádi püspöknek adományozta mint kegyes alapítványt, oly föltétellel, hogy jövedelmükből a székesegyházban sz. Balázs vértanú tiszteletére oltár állíttassék s ez előtt minden héten négy napon, ú. m. vasárnap, kedden, pénteken és szombaton az oltárigazgató misét olvasson.[7]

Jára még a XVI. század első felében elpusztult, (talán 1529-ben a Balibég rablóhadjárata alkalmával), mert a későbbi adólajstromok már hallgatnak felőle. Mint pusztát kaphatta többedmagával Orbágyszentgyörgyi Nagy Lőrincz az erdélyi fejedelmek valamelyikétől; ő ugyanis ezt a részt 1625. febr. 1-én eladta Lippai Vágó Istvánnak.[8] E század negyvenes éveiben ráczok szállották meg; a szegedi guardián 1647-ben ült helynek írja s úgy tudja, hogy boros-jenei katonák bírják.[9]

A csanádi püspök 1700. körül összeállított birtoklajstromában mint marosontúli falu van felsorolva.[10] 1717-ben a csanádi kerületbe osztatott be s ekkor 16 házból állott.[11] 1723-ban azonban a Mercy-féle térképen újra mint puszta falu van feltüntetve. Nem is támadott fel többé; szerb lakosai bizonyára a szomszédos Szent-Miklósra és Szaravolára költözködtek át.

Még egyszer van róla szó. A csanádi tiszttartóság 1742. jún. 21-én értesíti a temesvári igazgatóságot, hogy a Jára nevű kis puszta, mely a bánság visszafoglalása óta a szaravolaiaknak s a szentmiklósiaknak engedtetett át szántóföldül, Szent-Miklós közelében fekszik.[12] Többé mit sem hallunk róla; területét elnyelte a nagyszentmiklósi határ. Ma már neve sem él.

[1] *Hazai okm.* I. 11. — [2] *Zichy-okm.* I. 357. — [3] *Uo.* I. 358 — [4] *Uo.* VI. 478. — [5] *Múz. lt.* — [6] *Dl.* 14443. — [7] *Dl.* 15076. — [8] *Gyulafejérv. protoc.* Deus ad aux. 425. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8 25. — [10] *Uo.* 67. 8. 27. — [11] Szentkláray, *Százév* 21. — [12] Baróti, *Adattár* 270.

JENŐ.

Falu.

JENEW: 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 296. 1427. *Sztáray-okl.* II. 260. 1429. *Dl.* 12162. 1478. Pesty, *i. h.* III. 445. 1484. *Br. Révay cs. lt.* Div. fam. III. 12. 1543. *Gyulafejérvári lt.* Cista Colos. 5. 10. KIS JENŐ: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. KIS GYENŐ: 1702. *Uo.* 67. 8. 16.

A mai Beka pusztától (régen Bökényfalva) északkeletre feküdt s a nagylaki uradalomhoz tartozott. Régi magyar személynév.

Legrégibb birtokosa Nagylaki Jánki Miklós fia János mester, ki a váradi káptalan előtt 1421. ápr. 28-án, minthogy fiörökösei nem voltak, uradalmaiban s Jenő falujában is Csáki Miklós erdélyi vajdát s Csáki György székely ispánt testvérekül fogadta.[1] De nem ők, hanem Nagymihályi Albert vránai perjel kapta meg a királytól a koronára szállott Jánki-birtokokat s őt iktatta be 1427. júl. 15-én a csanádi káptalan többek közt Jenő faluba is mint Nagylak tartozékába.[2] Azonban a birtokokból ki kellett adnia a leányokat illető negyedet; így elégítette ki a csanádi káptalan előtt 1429. deczember 16-án Jenő faluból is Tari Lőrincz fia Rupert feleségét, ki szintén Jánki-leány vala.[3]

A Nagymihályiak után Jenő Temesközi László birtoka lett, ki itt nemesi kúriát építtetett s ide jött lakni. Pört folytatott 1478. okt. 16-án Bökényfalvi János deákkal, minthogy ennek jobbágyai a Bökényfalva felé eső, de Jenő falu határához tartozó, száz holdnál nagyobb szántóföldjét hatalmasul elfoglalták.[4] A Temesközi László magtalan halála után Mátyás király, hű szolgálataiért, 1484. okt. 31-én Czeczei Kis Máté liptóvármegyei főispánnak adományozta a falut.[5]

A XVI. században a csanádi sz. Üdvezítőről nevezett társaskáptalan szerezte meg Jenőt. De ennek is meggyűlt a baja Bökényfalva jobbágyaival, kiknek ekkor már a szerb Hodosi Radics Radocza volt a földesuruk. Lekaszálták a káptalan termését s erőszakosan elfoglalták rétjeit, úgy hogy 1543. jún. 20-án Izabella királynénak külön birákat kellett kiküldenie, hogy a peres felek között igazságot tegyenek.[6] Nemsokára a

káptalannal együtt elpusztult Jenő is, még pedig annyira, hogy 1552. után még mint pusztult helységet sem említik az adólajstromok.

A XVII. század közepe felé újra benépesült, kétségkívül rácz bevándorlókkal s 1647-ben a nagykállói Bábai István s a borosjenei Nádudvari István marakodtak rajta.[7] Ennek az lett a vége, hogy a rácz pásztorok szépen odébb állottak s megint puszta lett *Kis-Jenő*, a mint ekkor nevezték. Mint pusztát sorolja fel 1700 körül a csanádi püspök egyik birtoklajstroma.[8] A neoacquistica commissio 1702. aug. 8-án e puszta tizedét kiutalta a püspöknek,[9] de mint Nagylak mellett levő puszta ez is beleesett a marosi határőrvidék területébe s a visszakeblezés után a neve is elmosódott az emlékezetből. Ma is hiába keressük azon a vidéken, hol egykor elterült.

[1] Pesty, *Krassóm.* III. 295. — [2] *Sztáray-okl.* II. 260. — [3] *Dl.* 12162. — [4] Pesty, *Krassóm.* III. 445. — [5] *Br. Révay cs. lt.* Div. fam. III. 12. — [6] *Gyulafejérv. lt.* Cista Colos. 5. 10. — [7] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [8] *Uo.* 67. 8. 27. — [9] *Uo.* 67. 8. 16.

KANDAFALVA.

Falu.

KANDAFFALWA: 1446. 1464. *Dl.* 1816. *Tört. Tár* 1859. 28. KANDOGHFALVA: 1502. *Gr. Erdődy cs. galgóczi lt.*

Tornya és Marczibányi-Dombegyháza közt feküdt. Első birtokosának vagy alapítójának nevét viselte.

A toronyi uradalomhoz tartozó falucska volt a XV. században. Akkor hallunk róla először, midőn a Szekcsői Herczegek 1446. szept. 29-én a falu felét követelik a Héderváriaktól.[1] Mátyás király 1459-ben, Toronynyal együtt, Szelcsei Melczer István fiának, Dömjénnek adományozta e falut, melyet ekkor Kandogfalvának mond az oklevél. Szelcsei Horváth Dömjén (így is írta magát) fia, István magtalan halálával visszaszállott a koronára, s II. Ulászló király 1502-ben Monoszlói Erdődi Bálintnak adományozta.[2] Ez azonban pár év mulva eladta Toronyt, mindenesetre Kandafalvával együtt, a Nagylaki Jak-

sicsoknak. Ők ugyanis már 1506. márcz. 21-én toronyi földesurak.[3] Ekkortájt pusztult el e falucska is, mert többé semmi nyoma.

[1] *Dl.* 1816. *Tört. Tár* 1859. 28. — [2] *Gr. Erdődy cs. galgóczi lt.* — [3] *Dl.* 21525.

KANIZSA-MONOSTOR.

Falu, monostorral.

Monasterium KENAZ: 1231. *Árp. új okm.* XI. 220. Ecclesia de KENAZ: 1233. *Mon. Strigon.* I. 293. KENEUZEUMUNUSTURA: 1247. *Dl.* 322. §. 5. Monasterium KENYSA: 1256. *Erd. múz. lt.* MONUSTURUSKANYSA: 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. 1360. *Dl.* 322. §. 20. MONOSTOROS KANYSA: 1360. *Uo.* MONOSTHOR: 1495. *Dl.* 29566. 1508. *Dl.* 21842. 1561. *Lib. don. pal.* I. 181. MONOSTOR: 1536. Oláh, *Hungaria* 74. 1558. *Lib. reg.* III. 578. 1560. *Dic. l.* 1568. 1570. *Dl.* 322. KANYSAMONOSTOR: 1561. 1564. *Dic. l.* MONOSTER: 1723. *Mercy-féle térkép.*

A torontálvármegyei Török-Kanizsától dél-, Csókától északkeletre a ma is Monostor nevet viselő dűlőn feküdt, hol évtizedekkel ezelőtt nagy területen téglákat ástak ki.[1] Nevét kezdetben Kanizsamonostornak, majd Monostoros-Kanizsának, azután egyszerűen Monostornak is írták. Később megint a legelőször használt alak kapott fel. A szláv *knez* szó, a miből a magyar *Kanizsa* alak vált, főnököt jelent.

Kanizsa-Monostor alapíttatását a Csanád nemzetségnek köszöni, melynek ősi birtokai közé tartozott. Nevével legelőször 1231-ben találkozunk; az van róla mondva, hogy a Maros északi partján volt egy birtoka, mely Csiga falu határával érintkezett.[2] Két év mulva, 1233. augusztus 20-án II. Endre király e monostornak is kétezer kő sót igért,[3] de igérete csak üres szó maradt.

Első ismert birtokosa volt 1247-ben Kelemenös bán fia, Pongrácz, ki itt egy telket bírt.[4] A Csanád nemzetség legelső osztozkodása alkalmával, 1256. decz. 17-én Kanizsa-Monostort is, a hozzá tartozó telkekkel együtt, két egyenlő részre osztották, egyik fele lett a Kelemenösfiaké, a másik a Vaffafiaké.[5] Az 1337. jún. 11-iki osztozáskor a falu északi része jutott Telegdi

Csanád érseknek s unokaöcscseinek, déli része pedig Makófalvi Dénesnek és atyafiainak, azzal a kölcsönös jogosultsággal, hogy ha az egyik fél a faluba vivő nagy út egyik oldalára jobbágyokat akarna telepíteni, a másik félnek is a másik oldalon szabad legyen ezt tenni.[6] Végre 1360. okt. 14-én a Telegdiek itteni részét Tamás érsek és öcscse, Kelemen kapták.[7]

Ezután hosszú ideig nincsen szó Kanizsa-Monostoráról. Annyi tény, hogy állandóan a Telegdiek és Makófalviak bírták. Csak 1495. február 28-án kerül megint elő, a mikor Telegdi András a maga részét elzálogosítja Bodófalvi Ferencz deáknak.[8] Ellenben Telegdi István a maga itteni részére 1508. május 22-én a királytól új adománylevelet eszközöl ki.[9] Ez időtájban a falu olyan jelentőségre tett szert, hogy Oláh Miklós 1536-ban e vidék nevezetesebb helységei között sorolja fel.[10]

A temesvári defterdár 1557—58-ban Kanizsa-Monostort is, mely akkor 15 házból álló falu volt, a csanádi livába osztotta be. Szerbek lakták, s névszerint a következők:

Petar Keszanics, Andrea Keszanics, Peter Rafics, Jovan Isztojanovics, Gyurka Dorics, Laza Dosity, Jovan Isztonar, Isztan Jovan, Gyura Rafics, K. Dosics, Vuk varga, Vana Radivi, M. Radivi, Percsa Dosics, Demeter Popocsanin.

Nagy pusztuláson kellett a falunak átmennie, mert ez összeírás szerint a 15 ház közül 12 volt új.[11]

Telegdi László és György ez időtájt hűtlenség bűnébe estek, minélfogva itteni részöket a király 1558. okt. 9-én Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak adományozta.[12] Nemsokára Telegdi Mihály is elvesztette ezen a czímen csanádvármegyei birtokait s azokat, az itteni részszel együtt, Nádasdi Tamás nádor 1561. júl. 12-én Kerecsényi Lászlónak adományozta.[13]

Az adórovó 1560-ban nem tudta megközelíteni a falut s mint marosontúli helységet egyszerűen csak bejegyezte lajstromába. 1561-ben szerencsésebb volt; összesen 10 portát rótt meg, melyek Telegdi Istvánt és Makó Lászlót uralták. 1564-ben is Telegdi István volt az egyik birtokos, a Makó-féle rész, minthogy László magtalanul halt el, a király nevén állott. Az adózó porták száma 12 volt.[14]

Fennállott a falu még 1582-ben is; öt szerb pásztor lakta, kik juhtenyésztésből éltek s együttvéve 1028 juhot tartottak.[15]

Azonban nemsokára puszta lett s az is maradt kétszáz esztendeig. Mint pusztát tünteti föl az 1723-iki Mercy-féle térkép is.

A mult század végén, 1782. tájban Marczibányi Lajos csókai földesúr e birtokára szegedvidéki magyar kertészeket telepített. Az új község számára a régitől délkeletre, közel az Aranka partjához jelöltetett ki helyet.[16] A kis helység ez időszerint 486 lakost számlál.

Mikor épült fel a *monostor* s ki építette, arra nincs adatunk. Annyi kétségtelen, hogy 1231-ben már fennállott. Sőt megvolt még 1337-ben is, mert a nemzetségi osztály alkalmával úgy magát a monostort, mint kegyúri jogát is közös használatul hagyták.[17] Nem tudunk felelni arra a kérdésre sem, meddig állott fenn s mi okozta pusztulását? — A mai Monostor helység Csóka városnak a fiókegyháza.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Árpádk. új okm.* XI. 220. — [3] *Mon. Strig.* I. 293. — [4] *Dl.* 322. §. 5. — [5] *Erd. múz. lt.* — [6] *Anjouk. okm.* III. 367. — [7] *Dl.* 322. §. 20. — [8] *Dl.* 29566. — [9] *Dl.* 21842. — [10] Oláh, *Hungaria* 74. — [11] *Götting. defter.* — [12] *Lib. reg.* III. 578. — [13] *Lib. don. pal.* I. 181. — [14] *Dic. l.* — [15] *Defterek* I. 334. — [16] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [17] *Anjouk. okm.* III. 367.

KASZA-PEREK.

Város.

PERG: 1241. Rogerius ed. Florianus IV. 80. PEREK: 1454. *Kállay lt.* 1456. *Münch. lt.* 51. 1469. *Kállay lt.* KAZAPEREG: 1463. *Uo.* 1509. 1511. *NRA.* 1769. 9. KAZAPEREKE: 1464. 1465. 1473. *Kállay lt.* 1493. *Dl.* 20110. 1494. *Kállay lt.* KAZAPEREK: 1464. 1465. 1471. *Uo.* 1486. Cornides, *Dipl.* III. 63. 1509. *Leleszi protoc.* I. 151. 1526. *Kállay lt.* 1548. *NRA.* 1098. 6. 1553. 1555. 1560. *Dic. l.* 1560. *Lib. reg.* III. 634. 1562. *NRA.* 822. 15. 1562. 1563. *Tiz. l.* 1569. Lampe, *Hist. ref. eccl.* 249. 1649. *Gyulaf. lib. reg.* XXIV. 104. KASZA PER: 1539. *Kállay lt.* KAZAPEREGH: 1549. *Uo.* 1564. *Dic. l.* KASZA PEREK: 1558. *Uo.* 1647. *NRA.* 1838. 61. KAZZAPEREK: 1561. *Dic. l.* KASZAPEREK: 1640. *A két Rákóczi lev.* 90. 1650. *NRA.* 1769. 9. KASZA-BEREG: 1650. *NRA.* 1087. 25. és 1098. 18.

A Szárazér partján, Tót-Komlós és Mező-Kovácsháza közt, a ma is meglévő *Kaszaper* pusztán feküdt. Különben is e név a régi Kasza-Perek alakból kopott. Az ú. n. Kállay-pusztán egy domb most is Templomhalom nevet visel; itt állott az

egykori város temploma s körülte csoportosultak Kasza-Perek házai.

A *Perek* vagy *Pereg* név német eredetre mutat; *perg* ugyanis a régi német nyelvben ugyanazt jelentette, a mit a mi régi nyelvünkben a *hegy* szó jelentett (t. i. halmot, dombot is). E szerint Perek teljesen egy a csanádvármegyei területen gyakori magyar *Hegyes* helynévvel (v. ö. Királyhegyes, Mezőhegyes stb.) *Kasza* előnevét pedig, mint alább mindjárt meglátjuk, a Kasza családról vette.

Keletkezése még a tatárjárás előtti időre esik. II. Endre uralkodása alatt, a mikor hazánkba nagy német bevándorlás folyt, jöhettek ide Németországból települők, mint a hogy ekkortájt szállották meg a zarándvármegyei Tamáshidát, melyet egykorú krónikás, Rogérius mester nagy német falunak mond. A mi helységünket is újonnan települt falunak mondja (nova villa) s följegyezte régi Perg nevét is, a hogy akkor még lakosai ejtették. Ugyanő beszéli el, mint vonta meg magát 1241. nyarán ezen (kétségkívül falakkal kerített) falu belsejében a környékről mintegy hetven falu lakossága, mint vették be egy heti erős ostrom után a tatárok, s végre mint kaszabolták le egy szálig az itt talált nemeseket és parasztokat.[1]

Magát a falut a tatárok természetesen fölégették s romhalmazzá változtatták. Sok időbe, talán évszázadokba került, míg ismét feltámadott. Úgy lehet, Zsigmond király uralkodása alatt kapta meg az Arad vármegyéből ide származott Kasza család, mert a XV. század első felében az ő kezén találjuk, s tőle nyerte előnevét is. Idővel a családtagok között több részre oszlott; annyi bizonyos, hogy egyik részét Hunyadi János régebben szerezte meg. 1454. márcz. 10-én kétszáz forintért megvette a Szörényi Kasza Márton részét is,[2] úgy hogy ettőlfogva Perek, jobban mondva Kasza-Perek, egészen az ő birtoka volt. 1456. május 12-én V. László királytól új adománylevelet is eszközölt ki reá.[3]

A Hunyadiak birtokában lett a faluból város. Mátyás király 1463. febr. 1-én már mint várost adományozta hű szolgálataiért Kállay Pál palotamesterének s örököseinek.[4] Meg is parancsolta 1464. júl. 30-án a csanádi káptalannak, hogy úgy az öreg Kállay Jánost, mint két fiát, Pált és ifj. Jánost iktassa be. Azonban Kaszapereki Kasza Márton és György, úgyszintén

Györgynek fiai: Mihály, János, Tamás és Benedek, végre a velük atyafi Szörényi Benedek ellenmondottak, minélfogva a káptalan a király törvényszéke elé megidézte őket. De nem jelenvén meg, a pört elvesztették s Mátyás király 1465. okt. 21-én új iktató-parancsot bocsátott ki, mire az iktatás annak rendje és módja szerint végbe is ment.[5]

De a Kállayaknak rossz szomszédjuk lett a kovácsházi földesúr, Bessenyő Benedek. Valószinűleg el-elfoglalt egy-egy darabot a kaszapereki határból, annyira, hogy bosszút forraltak ellene a Kállay János jobbágyai, s 1466-ban néhányan, ú. m. Remete Péter, László, Tamás s Lőrincz, Kis Gellért, Veres László, Holdos László, Nagy Balázs és Taddi János rátörtek Kovácsházára s onnan egy csomó marhát elhajtottak.[6] Bessenyő Benedek most már csak alkalomra várt, hogy a kölcsönt visszaadja. Az alkalom 1469. húsvét körül kinálkozott; fölfegyverezte kovácsházi jobbágyait s rá ütött a perekiekre; itt a Kállayak egyik-másik jobbágyát kegyetlenül elverette, barmaikat elhajtatta.[7]

Közben 1467. febr. 14-én Kasza-Perek új birtokosai a királylyal ünnepélyes, nagypecsétes oklevelet állíttattak ki a maguk számára.[8]

A fentebbi hatalmaskodási ügyben a vizsgálatot Csanád vármegye törvényszéke vezette. De Kállay János nem igen lehetett vele megelégedve. Fölkérte hát Mátyás királyt, hogy Kasza-Pereket szakítsa ki Csanád vármegyéből s helyezze át Külső-Szolnok vármegyébe, hol másik két nagy uradalma volt, Túr és Varsány. E kérését a király, tekintetbe véve hű szolgálatait, 1473. aug. 24-én teljesítette is. Csanád vármegye törvényszéke még azon évi okt. 2-án hódolattal tudomásul vette a király intézkedését, a mint hogy nem is tehetett egyebet.[9] De kétségkívül furcsának tetszhetett előtte, mint tartozhatik egy csanádvármegyei helység Szolnok vármegyéhez, mikor attól olyan nagy darab föld, mint Békés vármegye, választotta el?

A Kasza család tagjai és a vele atyafiságban lévők csak nem tudták elfeledni, hogy Kasza-Perek egykor az övék volt s most idegen kezekbe került. Kállay Jánosnak 1493. decz. 15-én a csanádi káptalan előtt tiltakoznia kellett, hogy Ulászló király Kasza-Pereket eladományozza, Kinizsi Ozsvát, Ulpári Kis Mihály vagy mások fölkérjék s elfoglalják.[10] A következő 1494. júl. 7-én Kasza Márton fia Márton, Szörényi Kasza János

s néhai Csomboli Kasza Márton leánya, Erzsébet Ulpári Kis Mihályné pörújítást is kezdettek,[11] de természetesen eredménytelenül. Más igény volt az, melyet néh. Kállai Lőkös János leánya, Erzsébet Gibárti Keserű Istvánné 1494. febr. 3-án Kasza-Perek felére nézve támasztott, s melyben a vizsgálatot a csanádi káptalan teljesíté.[12]

Kasza-Perek II. Ulászló király idején is Külső-Szolnok vármegyéhez tartozott, egész addig, míg az 1500. évi 28. t.-czikk el nem rendelte, hogy mindazok a városok, falvak és puszták, melyek más vármegyébe kebeleztettek át, ismét kapcsoltassanak vissza ahhoz a vármegyéhez, melynek területétől elválasztattak.[13] Csakugyan már 1509-ben és 1511-ben mint csanádvármegyei helységet inscribálják Nagykállói Kállay János fia János és anyja Orsolya Homonnai Drugeth Jánosnak,[14] de később újra visszaváltják. Mert a mikor 1526. május 26-án Nagykállói Lőkös János és Ártándi Pál egymást testvérekül és örökösökül fogadják, a szerződésben, melyet a király is megerősít, ott szerepel Kasza-Perek.[15] Azonban Ártándi 1531-ben fejét vesztvén, javai elkoboztattak s a szerződés is semmissé vált. Lőkös János ekkor Kasza-Pereket ezer frtért eladta Gerlai Ábrahámfi Istvánnak, de 1539. aug. 21-én leányától, Margittól s vejétől Kaczkfi Györgytől ugyanoly összegen visszaváltotta.[16]

Lőkös János fia Farkas indulatos ember lehetett. Egyízben kardot rántott apjára s meg is sebezte. Ezzel, hazai törvényeink értelmében, hűtlenség bűnébe esett s összes birtokai a koronára szálltak. Ferdinánd király 1548. aug. 8-án ezeket s köztük Kasza-Pereket is Toroczkai Antalnak, Ruszkai Dobó Ferencznek, Istvánnak és Domokosnak adományozta. De a mikor őket 1549. júl. 19-én a leleszi convent be akarta iktatni, az időközben kibékült apa és fiú ellenmondottak[17] s a birtokba vételt megakadályozták. Maradt tehát Kasza-Perek továbbra is Kállay-birtok.

Érdekes, hogy Ferdinánd király ez adománylevelében Kasza-Perek Békés vármegyéhez tartozónak van mondva. Ki helyezte át e vármegyébe, nem tudjuk; de bizonyos, hogy mint békésvármegyei helységben szedette itt a tizedet Fráter György váradi püspök, ki 1549. nov. 7-én Kiskállói Lőkös Jánossal olyan megállapodásra lépett, hogy házitisztjének, Palatics Jánosnak két embere lakhassék ott, kik a püspöki mag-

tárakat őrizzék, s fentartásukról a Kállay tisztjei gondoskodjanak.[18]

Az 1552. évi török hadjáratot Kasza-Perek is nagyon megsínylette. Elpusztult olyannyira, hogy 1553-ban csak 10 adóképes porta volt benne.[19] Lakosai azonban lassanként visszatértek s a temesvári török defterdár 1558-ban már 45 házat írhatott össze.[20] Ez évben a magyar király adórovója is 40 frtot hajthatott be, de 1560-ban 35 porta után csak 38 forint 50 dénárt.[21]

Csakhogy Kállay Pál, Ferencz és János átpártoltak Izabella királynéhoz és fiához. Ennek az lett a következése, hogy javaikat elvesztették s Ferdinánd király többek közt Kasza-Pereket is 1560. okt. 10-én Petropoljai, másként Szarvaskői Horváth Ferencznek adományozta.[22] De ez vagy hamar elhunyt, vagy másutt kapott kárpótlást, mert a király 1561. júl. 2-án Kasza-Pereket tovább adományozta Kerecsényi László gyulai kapitánynak, kit az egri káptalan decz. 8-án Gyulán ellenmondás nélkül beiktatott.[23] Ez évben már a kir. rovó az ő nevére írja be azt a 42 portát, mely a 46 frt 20 dénár adót lefizette.[24]

Ekkortájt már jó nagyra növekedett Kasza-Perek. 1563-ban a tizedszedők összesen 70 lakost írtak itt össze, kik egy-két idegent leszámítva, színmagyarság voltak. Íme a névsoruk:

Balázsi János s Tamás, Bodó Lőrincz, Boros Lukács s Tamás, Csikai István, Máté, Mihály s Pál, Czakó András s Benedek, Dóra Benedek, Farki Márton, Fekete Boldizsár, Gergely s István, Galambos János s Orbán, Hajdú János, Herczeg Gáspár, Hódos Demeter (2), Kajda István, Karácson János, Kardos Mihály, Kasza Bálint, Kecskés Benedekné özv., Demeter, Gáspár s Gergely, Kemény András s Pál, Kis Tamás, Kisgazda István, Kovács Kristóf, Körös Péter, Kövér Péter, Kún Balázs, Lencsés Ferencz, Marton István, Mendel Pál, Olcsárovics György s Péter, Pabar Gáspár s Lőrincz, Paldes György, Pap László, Paksi Benedek s Gáspár, Pető Gáspár, Sánta Antal, Sári György, Somogyi János, Sütő Gáspár, Szabó Miklós, Szántó Kálmán, Székely Lukács, Mihály s Pál, Szőke Dénes, Takaró András, Tót András, Varga György, Mihály s Sebestyén, Vég Ferencz s István, Veres Bertalan, Virrasztó Balázs s Orbán.[25]

A Gyula vára javára behajtott tized volt 1563-ban: búzából 154 kepe, 20 köböl két véka; árpából három kepe két marok, nyolcz köböl; keresztyének pénze 24 dénár, méhrajok után 42 dr.[26] A lakosság jóléte még 1564-ben is emelkedett, mert 48 porta fizette az adót.[27]

Azonban Gyula bukása után Kasza-Perek napjai is meg voltak számlálva. Talán eltengődött még 1596-ig; de ez évben a török-tatár hadak elpusztították.

Azután sokáig hevert pusztán. 1640. nov. 8-án id. Rákóczi György értesíti fiát, György váradi kapitányt, ki alá akkor Makó és vidéke rendelve volt, hogy «legyen vigyázatban igen-igen jóban», mert azt a hírt vette, hogy Kasza-Perek építéséhez hozzáfogtak a törökök, «kivel szabadok, mert övék az föld is, az kételenség is ösztönözi, impediálni nem lehet».[28] Úgy látszik, ráczokat szállított ide a török, kiket 1647-ben Széll Mihály és Dobóczi Ferencz szendrei vitézek meghódolásra szorítottak.[29] Széll, a kinek a falu jutott, területét átadta kovácsházi jobbágyainak, s ezek legeltették ott azután nyájaikat.[30]

Megkisérlette II. Rákóczi György is a falu birtokbavételét; 1649. júl. 2-án oda adta, tetszése tartamára, Tatai István borosjenei fizetett lovaskatonának;[31] azonban hiába. Nagykállói Kállay György a kir. kanczelláriánál bebizonyította, hogy Kasza-Pereket az ő ősei bírták, s jogai elismerésre is találtak. 1650. ápr. 23-án a leleszi convent előtt alkotott végrendeletében összes birtokait feleségére, Csomaközi Zsuzsánnára hagyta.[32] Azonban az ő tudtán kívül a többi rokonok is følléptek s kieszközölték, hogy azon a czímen, mintha a Kállay-család fiága kihalt volna, III. Ferdinánd király Kállay Zsuzsánnának Kemény Jánosnénak s húgának Klárának, másik Kemény János nejének, többek közt a hevesvármegyei Kasza-Perekre is adománylevelet állíttatott ki. De az iktatásnak Kállay György, néh. István fia Miklós s leánya Judit, továbbá néh. Pál fia János és leánya Éva ellenmondottak.[33] Ha megnyerték is a pört, a török világban nem érvényesülhettek jogaik. Mutatja ezt az is, hogy Széll Mihály és Dobóczi 1662. febr. 17-én újra osztozkodnak s Kasza-Perek az előbbinek jut.[34] A török kiűzetése után mint puszta megint visszakerült Csanád vármegyébe; 1742. aug. 16-án a mutinai uradalom csintyei kerületébe tartozott; területe csak kis részben volt szántóföld, nagyobb részében legelő és kaszáló. Szénája 450 boglyát adott az uradalomnak, mi 50 dénárral számítva összesen 225 frt jövedelmet hajtott. Ez évben kiadták bérbe 600 frtért.[35] Első bérlői voltak 1743-ban: Korvik Kristóf, Györgyei Jakab és Hirminos János.[36] Ma mint puszta számos birtokos között oszlik meg.

Határrészei 1465-ben: Leányegyház, Tompa, Kétfülű, Árokos, Háromlábú, Omlás, Perekanya, Kőhalom és Veresegyház puszták.[37] *Elöljárói* közül egyetlen-egyről van tudomásom; ez 1494-ben Kardos Mátyás biró.[38]

Plébániája történetére nézve nagyérdekű emlék az a levél, melyet 1486. aug. 12-én Ramocsaházi Albert torontáli főesperes Kállay Jánoshoz intézett; ebben fölkérte ezt, hogy mint Kasza-Perek földesura nevezze ki az itteni plébániára Batonyai András csanádi oltárigazgatót.[39] Kétségkívül idevaló volt Kaszapereki Lőrincz is, ki 1531—32-ben a krakkói egyetemen tanult.[40] A XVI. század második felében reformátussá lett Kasza-Perek, mire nemcsak a Kerecsényi László földesurasága az érv, hanem az is, hogy innen származott Kaszapereki György albesi ref. pap, ki 1569. okt. 10-én résztvett a váradi zsinaton.[41]

[1] Rogerius ed. Florianus IV. 80. — [2] *Kállay lt.* — [3] *Münch. lt.* 51. — [4—9] *Kállay lt.* — [10] *Dl.* 20110. — [11—12] *Kállay lt.* — [13] Pesty, *Eltűnt várm.* I. 41. — [14] *NRA.* 1769. 9. — [15—16] *Kállay lt.* — [17] *NRA.* 1098. 6. *Leleszi országos lt.* El. stat. D. 25. — [18] *Kállay lt.* — [19] *Dic. l.* — [20] *Gölling. defter.* — [21] *Dic. l.* — [22] *Lib. reg.* III. 634. — [23] *NRA.* 822. 15. — [24] *Dic. l.* — [25] *Tiz. l.* — [26] *Uo.* — [27] *Dic. l.* — [28] *A két Rákóczi családi levelezése* 90. — [29—30] *NRA.* 1838. 61. — [31] *Gyulaf. lib. reg.* XXIV. 104. — [32] *NRA.* 1098. 18. és 1087. 25. — [33] *NRA.* 1769. 9. *Leleszi orsz. lt.* El. stat. K. 341. — [34] *NRA.* 1838. 61. — [35] *Urb.* 9. 29. — [36] *Csanádvárm. jkvek.* — [37—38] *Kállay lt.* — [39] Cornides, *Diplom.* III. 63. — [40] Schrauf, *Krakkói magy. tanulók* 28. 101. — [41] Lampe 249.

KÉKTÓ-RÁRÓS.

Falu.

RAROS: 1478. *Gr. Erdődy cs. galgóczi lt.* 1551. *Gr. Károlyi lt.* 36. 126. 1553. *NRA.* 397. 31. 1664. *NRA.* 1843. 32. KEKTHORAROS: 1549. *Monial. Poson.* Misc. 44. 40. és 58. 58. 1555. 1561. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* 1567. *Gr. Erdődy cs. monyorókeréki lt.* KEK THO RAROS: 1560. *Dic. l.* KEKTHO RAROS: 1560. *Tiz. l.* KEKTORAROS: 1563. *Uo.* KEEKTHORAROS: 1563. *Uo.* RASOR: 1656. *Eszterg. főkp. lt.* 54. 5. 16. KÉK TÓ ÉS RAROS: 1661. *NRA.* 1843. 32.

A *Kéktó* 1499-ben nádas (arondinetum) s Donáttornya, Mágócs és Derekegyház közt,[1] 1536-ban rét (pratum) s Mágócs, Mártély, Derekegyház és Rárós falvak közt fekvőnek mondatik.[2] Ennek déli oldalán, a ma Hód-Mező-Vásárhelytől északkeletre

eső rárósi pusztán feküdt Kéktó-Rárós. A *ráró* sasfajtát jelent; *rárósok* voltak azok, kik ily sasokkal vadásztak. E szerint helységünk is eredetileg efféle vadászok lakóhelye lehetett.

A XV. század második felében merül föl; Mátyás király adományozta Gáji Horváth Gergelynek, ki e falut is 1478-ban elzálogosította Dóczi Péternek.[3] Dóczi Péterről azután a vele atyafiságba jutott családokra szállott. 1549. nov. 21-én a Kende Péter Huszár Bálint s a Sulyok Ferencz Fekete Péter nevű kéktórárósi jobbágyai tanúskodnak a donáttornyi határpörben.[4] 1551. jan. 9-én Ferdinánd király elrendeli Csulai Móré Katalinnak, Feledi Eustachnénak Rárós faluba való beiktatását is.[5] Az esztergomi káptalan meg 1553. febr. 6-án a fiúsított Losonczileányokat iktatja be itteni részükbe.[6]

Azonban ekkor már romokban hevert Kéktó-Rárós; elpusztult az 1552-iki török hadjáratban. Az adórovó 1555-ben «desertá»-nak mondja.[7] De már a következő években megint épülni kezdett; 1557—58-ban a török defterdár a vásárhelyi náhiéba sorozta s hét házat írt benne össze.[8] Csáki Pál és Farkas itteni részeit a király 1559. decz. 6-án Zay Ferencznek, Viczmándi Mátyásnak és Liszti Jánosnak adományozta s elrendelte beiktatásukat;[9] sőt 1560. júl. 7-én a gyulai kapitányoknak is megparancsolta, hogy az előbbeni birtokosokat rárósi részükből vessék ki.[10] Ez évben a Kende Péter hét portája fizette le az adót,[11] de a tized alól úgy bújtak ki a jobbágyok, hogy ráczoknak mondták magukat.[12]

A következő 1561. évben már egészen helyreállott a falu. Összesen 31 házat rótt meg a dicátor 34 frt 10 dénár adóval s ezek ekként oszlottak meg: Sulyok Ferencz 8, Kende Péter 10, Csáki László 5, özv. Losoncziné 5, Zay és társai 2, özv. Kosár Benedekné 1 porta.[13]

Az 1563. évi tizedlajstrom megismertet bennünket az egész lakossággal. E szerint ez évben a következő 32 jobbágy lakta Kéktó-Ráróst:

Balog Péter, Barát N., Csók János, Dorkó Mihály, Dóró Ambrus s Jakab, Dömöti Gergely, Fabó György, Fekete Gáspár, Lukács s Tamás, Folás András s Miklós, Gaczó Gergely s Miklós, Garai Benedek, Huszár István, Mihály, Pál s Tamás, Kirisztyin Orbán, Nagy Jakab, Nemes György, Pán István, Péli Gergely, Pigyer László, Sarádi István, János s Orbán, Seres Gergely, Somlai Mihály és Tót Miklós.

Tizedük tett búzából: 42 kepét 10 markot s $2^1/_2$ köblöt, árpából egy kepét s másfél köblöt; keresztyének pénze 18 dénár, méhrajok után hat dénár.[14]

A következő évben úgy tértek ki az adófizetés elől, hogy újonnan települteknek mondták magukat s Telegdi István adórovó elhitte nekik.[15] A régebbi birtokosok közül 1567-ben Csulai Kende Péter és Csulai Móré János tiltakoztak, hogy Miksa király Rárós falut, mely azelőtt a Révay Ferenczé, utóbb özvegyéé, Paksi Annáé volt, eladományozza.[16] Azonban hasztalan volt minden erőlködésük, nagyobb hatalmasság tette rá a még 1571-ben is 32 házból álló Kéktó-Rárósra a kezét, mint a magyar király, t. i. a török, ki khássz-falut csinált belőle s Hód-Mező-Vásárhelyhez kapcsolta.[17]

Végpusztulást az 1596. évi tatárjárás mért reá. Megmaradt lakosai kétségkívül Vásárhelyre költöztek át. Nem sok dolga lehetett hát itt Kőrös Lukácsnak, kit 1611. nov. 12-én Viczmándi Kristóf Rárósra nézve is gondviselővé nevezett ki.[18] Különben is Kéktó-Rárós Vásárhelylyel együtt a Székesi Bercsényi család birtokába került.

Egy tévesen magyarázott kir. adománylevél azonban sok bajt okozott e puszta birtokosainak és szomszédainak, a vásárhelyieknek. Pap János diósgyőri vitéz 1650-ben a csongrádvármegyei Szent-Albert, Sz.-Erzsébet, Ölyvesd, Igló s a csanádvárm. Rárós és Csiga pusztákra kapott donatiót.[19] Világos, hogy itt a Nagylak melletti Rárósról, vagyis az egykori Mélykutú-Rárósról lehetett csak szó. Mégis Pap János már 1650. szept. 7-én 12 frt büntetés alatt tiltja a vásárhelyieket Rárós (t. i. Kéktó-Rárós) puszta élésétől.[20] De bár a jogtalan betolakodó ellen 1656. ápr. 18-án az esztergomi káptalan előtt Bercsényi Imre és Miklós tiltakoznak s Rasor (így van írva) és Kéktó puszták elfoglalása ellen fölemelik is szavukat,[21] Pap János később sem szűnik meg fenyegetni a vásárhelyieket, minek idővel az ad nagyobb súlyt, hogy a diósgyőri őrség főkapitányává lesz. Meg-megismétli tiltakozását 1664. jan. 31-én,[22] s 1668. márcz. 7-én,[23] sőt ez évben Bercsényi Miklós Borsod vármegye törvényszékén be is perli őt a vásárhelyieken katonái által elkövetett hatalmaskodásért.[24]

Viczmándi-rokonság révén formált a pusztához jogot Széky Péter szendrei alkapitány, ki a vásárhelyieket 1659. márcz. 26-án

tilalmazta.[25] Özvegye, Tércsi Terézia Básti Jánoshoz ment másodszor férjhez s első férjétől származott gyermekei, Széky Judit és Péter nevében mint ezek gyámja 1661. jan. 31-én Borsod és Csongrád vármegyék törvényszékén, marhájuk elvesztésének terhe alatt, tiltotta a vásárhelyieket és a többi szomszédokat Kéktó és Rárós puszták élésétől.[26]

Bercsényi Miklós fölkérésére a kir. kanczellária 1676. okt. 24-én kijelentette, hogy Rárós puszta is mindig Csongrád vármegyéhez tartozott.[27] Ez azonban tévedés volt.

A mult század elején már egészen beleolvadt Rárós Hód-Mező-Vásárhely határába. Mikor e puszta tizedét is megkapta 1711. körül a csanádi püspök, a vásárhelyiek pénzen váltották azt meg tőle.[28] A gr. Károlyi család 1770-ben a Zayaktól s 1800-ban a Viczmándiaktól megváltván az e pusztához tartott jogokat, Rárós azóta a gr. Károlyiak háborítatlan birtokába ment át s a vásárhelyi uradalomnak képezte részét.

[1] *Dl.* 20884. — [2] *Keglevics lt.* Com. Csanád 1. 14. — [3] *Galgóczi lt.* — [4] *Gr. Károlyi lt.* 36. 126. — [5] *Monial. Poson.* Misc. 44. 40. és 58. 58. — [6] *NRA.* 397. 31. — [7] *Dic. l.* — [8] *Gölling. defler.* — [9] Hornyik, *Pusztaszer* 129. — [10] *Gr. Károlyi lt.* 138. 28. — [11] *Dic. l.* — [12] *Tiz. l.* — [13] *Dic. l.* — [14] *Tiz. l.* — [15] *Dic. l.* — [16] *Monyorókeréki lt.* — [17] *Defter*, Szilády Á. úr közlése. — [18] *Gr. Károlyi lt.* 36. 45. — [19] *Egri kápt. lt.* AB. 429. — [20] *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. — [21] *Eszterg. főkápt. lt.* 54. 5. 16. — [22] *NRA.* 1843. 32. — [23] *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. — [24] Thaly, *Bercsényi család* I. 250. — [25] *Gr. Károlyi cs. lt.* 137. 22. — [26] *NRA.* 1843. 32. — [27] *Lib. reg.* XVI. 154. — [28] *Gr. Károlyi lt.* 36. 84.

KEMECSE.

Falu, monostorral.

KEMECHE: 1256. *Erd. múz. lt.* (Hibásan: *Kemenche*, *Árp. új okm.* VII. 430.) 1332. *Dl.* 322. §. 22. 1334. *Mon. Vat.* I. 154. 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1366. *Dl.* 322. §. 4. 1451. *Dl.* 14443. 1488. (hibás olvasás: *Kemethe*) *Hazai okm.* V. 366. KREMECHE: 1335. *Mon. Vat.* I. 158. KEMECHEY: 1344. *Dl.* 322. §. 14. KEMECHYE: 1344 *Uo.* §. 22. 1360. *Uo.* §. 20. KEMECHCE: 1400. *Mon. Vat.* IV. 279. KEWECHEY: 1483. *Dl.* 18784. és 18785.

Holfekvésére nézve újjmutatással szolgálnak az 1334. és 1335. évi pápai tizedlajstromok. Az előbbi ilyen rendben sorolja fel: Figed, Tóti, Gedős, *Kemecse*, Veresegyház, Varjas; az utóbbi pedig: Varjas, Rohoncza, Nagyfalu, Tóti, Gedős, *Kemecse*, Har-

mad, [Rév-Kanizsa], Szárafalva, Bessenyő, Szent-Péter, Figed, Kerekegyház. E szerint Figed, Harmad és Szárafalva körül kell kereskednünk. Szerencsére, segítségünkre jő az a tanúkihallgatás, melyet a nagylakiaknak a teleki erdőben elkövetett hatalmaskodása tárgyában Csanád vármegye törvényszéke 1451. febr. 6-án foganatosított; e szerint mint Telek faluval szomszédos és határos birtokosok (vicini et commetanei) vallanak: Szárafalva, Jára, Egres, Veresegyház, Kemecse és Figed földesurai. A többiek csak környékbeli nemesek (comprovinciales).[1] S íme, Szárafalva határában, a Maros partján ma is megvan még a Telek nevű erdő s ez erdőben jól kivehetők a hajdani kemecsei monostor romjai.[2] E szerint Kemecse monostor és falu a Maros közelében, körülbelől a Csanád és Egres közti távolság közepe táján, a mai Beka pusztával szemközt feküdt.

Nevében ősmagyar személynév rejlik, melyet alapítója ruházott rá.

Ennek a Csanád nemzetség valamelyik ismeretlen tagjának kellett lennie, mert Kemecsemonostor a nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Már az 1256. decz. 17-én megejtett osztozkodás alkalmával két részre osztották; egyik fele a Kelemenösfiaknak, másik fele pedig a Vaffafiaknak jutott.[3] Békében is bírták hetven esztendeig; de 1326-ban a Csanád nemzetség egyik oldalága, a Vejtehi család hatalmasul elfoglalta s birtokába vette a falut. Ezért a nemzetség megbízta Makófalvi Dénes fiát, Pált, hogy Vejtehi Tódor és fia, Miklós ellen indítsa meg a pört. Megindult tehát a nagy pör, melynek mindjárt a kezdetén elhalt az öreg Vejtehi; pöre a hazai törvények szerint Miklós és János fiaira szállott, kik 1328. május 8-ikára a király törvényszéke elé megidéztettek. Hétszer kellett az országbirónak a pört elhalasztani s a Vejtehi-fiúk egyetlen határidőre sem jelentek meg, sem pedig ügyvédet nem küldöttek. Természetesen ezért súlyos pénzbirságokat szabtak rájuk. Végre az utólsó határnapra, 1331. okt. 6-ára megjelent Miklós, s minthogy a király a részére járó 12 márka birságot elengedte, csak a biróságot illető 12 márkát fizette le öcsése nevében is. Az országbiró a következő napra tűzte ki az ítélethozatalt, de ezt Miklós nem várta be, hanem eltávozott. Ekkor a csanádi káptalan parancsot kapott, hogy a Vejtehieket kikiáltás útján három piaczon idézze meg; ez még ugyanaz évi decz. 7-én (szombaton) Csanád, 10-én

(kedden) Bessenyő s 12-én (csütörtökön) Rév-Kanizsa városok piaczterein meg is történt. De miután erre sem jelentek meg, Pál országbiró 1332. május 8-án meghozta az ítéletet; ennek értelmében Kemecsét Dénes fia Pál visszakapta azon a jogon, melynek alapján köztudomásulag azelőtt is bírta. A Vejtehiek, mint főbenjáró bűnbe esettek, minden javaikat elvesztették, birtokaik egyharmada Makófalvi Pál, kétharmada pedig a biróság javára esett. Egyszersmind parancs ment az aradi káptalanhoz, hogy Kemecse falu birtokába iktassa be Pált és nemzetségbeli rokonait, mi az ügyvéd jelentése szerint ellenmondás nélkül végbe is ment.[4]

Így jutott dűlőre ez a nagy pör, mely a Csanád nemzetség tagjait még inkább megerősítette Kemecse birtokában. Makófalvi Pál fia Dénes azonban egy-két év mulva elzálogosította apja részét Csanád érseknek, s alighanem ez időtájt szerezte meg valamelyik nemzetségi tag részét Tömpösi Miklós is. Épen ezért az 1337. évi osztály alkalmával Makófalvi Pál fiai, Dénes, Pál és Péter mit sem kapnak Kemecsén s ez a falu egyáltalán nem is szerepel akkor. De azért volt még itt egy Makófalvirész s ezt a Benedek fia Fülöp bírta, a kivel azután Csanád esztergomi érsek és unokaöcscsei 1344. márcz. 28-án olyan egyességre léptek, hogy Fülöp más birtokért cserébe átengedte nekik kemecsei részét.[5] Ezzel azután Kemecse két családé lett, t. i. a Telegdi és Tömpösi családé.

A Telegdiek 1360. okt. 14-én megosztozván birtokaikon, Kemecse a Lőrincz fiainak, Jánosnak és Tamásnak jutott.[6] Jánosnak volt egy Lőrincz nevű fia; ez nagybátyjával, Tamással pört folytatott s 1366. jún. 10-én a biróság olyan megállapodást létesített köztük, hogy többek közt kemecsei birtokukat is két részre osztotta, olyaténképen, hogy egyik hasonfele, mely egy kétágú körtefától a templomig s innen egy általuk emelt határjelig terjedt, jutott Tamásnak, másik hasonfele pedig a körtefától Tömpösi Miklós részéig esett Lőrincznek. Az említett határjeltől a falu végéig terjedő rész is a Lőrinczé, egy másik határjeltől a mezőség felé fekvő darab meg a Tamásé lett. A vámokat, szántóföldeket, réteket, kaszálókat, mocsaras tavakat, erdőket és berkeket, úgyszintén a nádasokat is közös használatra hagyták.[7] Azonban ez ítélet ellen Lőrincz azt a kifogást emelte, hogy Kemecsén és Kisfaluban nem lehet osz-

tályt tenni, mert ezeket Makófalvi Pál fia Dénes néhai Csanád esztergomi érseknek s öcscseinek elzálogosította.[8]

Majdnem százesztendeig ezután mit sem hallunk Kemecse földesurairól. Ez idő alatt a Telegdi család mindenesetre túladott itteni részein, mert többé nem tart jogot Kemecséhez. A Tömpösi családnak is utolsó férfi tagjai éltek a XV. század derekán, ú. m. Barnabás, Detre, ennek fia Jakab, Miklós s László. Ezek kemecsei részüket elzálogosították, s közülök csak Miklós játszik szerepet, kit 1451. febr. 6-án a teleki erdőben elkövetett hatalmaskodás tárgyában mint tanút hallgatnak ki.[9] Mint új birtokos tűnik föl 1483. márcz. 21-én Kemecsei (Kevecsei) Pál deák, kit a király a maga képéül jelöl.[10] Talán ő volt az, kinek a Tömpösiek kemecsei részüket zálogba adták.

A Tömpösi családnak 1487-ben Lászlóban magvaszakadt. Birtokai a leányokra szállottak, kiknek révén a Somosi Bán, Tetétleni, Várkonyi Amadéfi, Desniczei Kapitányfi és Olcsai Fűsi családok tartottak jogot Kemecséhez is. E családok tagjai 1488. jún. 11-én arra a megállapodásra lépnek, hogy a kemecsei részt, melyet még az elődök elzálogosítottak, közös költségen visszaváltják, s akkor fogják majd maguk közt felosztani. Kikötötték azt is, hogy a visszaváltás idejéig egyikőjöknek se legyen szabad a faluba betelepedni.[11]

Elérték-e a Tömpösi-lányok vagy maradékaik ezt az időpontot, nem tudjuk. Talán ennek fenmaradt volna valami nyoma. De elkövetkeztek a XVI. század romboló viharai, — az 1514-iki parasztlázadás, azután Balibég 1529-iki rabló portyázása s végre az 1550—52. évi török hadjáratok, melyek Isten csapásaként sujtottak le a vármegyére s egymásután söpörték el a virágzó helységeket. Kemecse is teljesen elpusztult s még a hagyomány is feledség fátyolát borította nemcsak monostorára, hanem nevére is.

A *monostornak*, melyről csak egyetlen egy oklevél emlékezik, kétségkívül a Csanád nemzetség vetette meg az alapját, még pedig a XII. században, vagy talán még előbb. Építőmesterei a XIII. században azok a francziа művészek lehettek, kik II. Endre korában a közel eső egresi és aradi nagyszerű egyházi épületeket emelték. Milyen szerzetesek lakták a kemecsei monostort, adatok hiányában nem tudjuk; valószinű, hogy itt is, mint a többi korán keletkezett monostorokban, a benedek-

rendiek buzgólkodtak. Minthogy az 1256. évi nemzetségi osztálylevél mint meglévőt említi, alighanem szerencsésen túlélte a tatárjárást; később, hihetőleg a kúnok 1280-iki dúlásai alkalmával pusztult el, mert a XIV. században többé nem Kemecsemonostorának, hanem egyszerűen Kemecsének nevezik a falut.

Romjairól egy 1859. évi hivatalos tudósítás a következőket mondja: «Említésre méltó, hogy Szárafalvától egy mérföldnyi távolságra, a Maros partján fekvő uradalmi erdőben, a föld színe alatt egy különös régi pinczeszerű omladék található, melynek feltűnő az építésmódja, a mennyiben éllel rakott téglákból állanak a falai s ezek a ragaszszal együtt a legkeményebb kővé váltak. A népmonda szerint századokkal ezelőtt török kastély, más kevésbbé valószínű vélemény szerint kolostor állott itt. Ez épületet állítólag a törökök dúlták fel s tették romhalmazzá. Kétségtelen, s ez ma is kivehető, hogy e helytt nagy épületnek kellett állania, mert a romok egyes részei meglehetős nagy tért foglalnak el. Közelükben igen sok csontot ásnak ki a jelen időben is; a nép úgy véli, mintha itt a kolostor temetője vagy valami nagy csata lett volna. Ez utóbbi sokkal inkább valószinű, miután a csontok mindenfelé találhatók s a földön szerteszét hevernek.» Egy 1864. évi jelentés kiegészíti ezt azzal, hogy ez «öreg, összeomlott klastrom az uradalmi, úgynevezett Telek erdőben alig száz ölnyire fekszik a Marostól».[12]

A monostor pusztulása után a Csanád nemzetség plébániát szervezett a faluban. Ez már az 1334—35. években fennállott s plébánosa Pál volt, ki ez évekre a pápai tizedet lefizette.[13] Kicsiny temploma, mely sz. Péter tiszteletére volt szentelve, nem bírta ki százesztendeig; helyébe a XIV. század végső éveiben a földesurak új templomot építtettek, s IX. Bonifácz pápa az 1400. évben abban a kegyben részesíté, hogy látogatóinak és gyámolítóinak búcsút engedélyezett.[14] Ide való volt az a csanádegyházmegyei Kemecsei (hibásan közölve: Renechey) László fia János, ki 1469-ben Rómában járt s visszatérve, akaratlanul emberölés bűnébe esett, a mi alól azonban a pápa 1474. jún. 8-án feloldozta.[15]

Végül megjegyezzük, hogy helységünket nem szabad összezavarni a zarándvármegyei Kemecsével, mint azt pl. Ortvay

Tivadar teszi.[16] Szabolcs vármegyében is van Kemecse falu, mely szintén régi történettel dicsekszik.

[1] *Dl.* 14443. — [2] Pesty, *Hiv. Helyn.* Szárafalva a. — [3] *Erd. múz. lt.* — [4] *Dl.* 322. §. 22. — [5] *Uo.* §. 14. — [6] *Uo.* §. 20. — [7] *Uo.* §. 4. — [8] *Uo.* — [9] *Dl.* 14443. — [10] *Dl.* 18784. és 18785. — [11] *Hazai okm.* V. 366. — [12] Pesty, *Hiv. Helyn.* Toront. várm. «Szaravola» a. — [13] *Mon. Val.* I. 154. 158. — [14] *Uo.* IV. 279. — [15] Theiner, *Monum.* II. 443. — [16] Ortvay, *Magyarorsz. egyh. földleír.* I. 414.

KENÉZ.

Falu.

KENEZ: 1330. *Zichy-okm.* I. 357. 358. 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 295. 1427. *Sztáray-okl.* II. 252 és Pesty, *Krassóm.* III. 310. 1428. Pesty, *Krassóm.* III. 320. 1530. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. 1539. *Uo.* Com. Csan. 18. KENEEZ: 1429. *Dl.* 12162. ERDEWSKENEZ: 1536. *Kolozsmon. lt.* Com. Csan. 13. RÉVÉZ (?): 1550. Pesty, *Krassóm.* IV. 49.

Nagylakkal szemközt, a Maros túlsó partján feküdt. Neve a szláv *knez*, fejedelem, főnök szóból képződött.

Már 1330-ban feltünik. A budai káptalan és a hévvizi keresztesek conventje Jára, Egres és Álcsi falvak lakosain kívül Kenéz falu jobbágyait is kihallgatják azon gyilkossági vádra nézve, mely Salánki Dombót a miatt terhelte, hogy egy vörösmarti jobbágyot Figeden megölt.[1] Később a nagylaki uradalomba került Kenéz s a Nagylaki Jánki család birtoka volt. E család utolsó férfi-ivadéka, János 1421. ápr. 28-án Csáki Miklóssal és Györgygyel kölcsönös örökösödési szerződést kötött s ebbe ezt a faluját is befoglalta.[2] Mikor pedig elhúnyt s benne a családnak magvaszakadt, uradalmát Zsigmond király nem adományozta el mindjárt, hanem többeknek, közöttük a Jánki egyik vejének, Tari Rupertnek zálogba adta.[3]

Végre is 1427. május 29-én eladományozta Zsigmond király az uradalmat s benne Kenéz falut Nagymihályi Albert vránai perjelnek,[4] kit a csanádi káptalan jún. 15-én ide be is iktatott.[5] 1428. febr. 14-én a király privilegiális pecsétjével ellátott nagy oklevélbe foglaltatta az adományt.[6] De a terhek is a perjel nyakába szakadtak s neki kellett ezeket rendbe hozni; így fizette

le a csanádi káptalan előtt 1429. decz. 16-án Tari Rupertnek is a zálogösszeget.[7]

Mátyás király uralkodása alatt újra a koronára szállott az uradalom s vele ez a falu. 1464. körül a szerb Jaksicsok kapták meg s ők is bírták Kenézt elpusztulásáig. Jaksics Márk 1530. szept. 7-én e faluját is elzálogosította feleségének és leányainak,[8] kiket a csanádi káptalan ide be is iktatott 1536. febr. havában.[9] Ekkor Erdős-Kenéznek írják. Azonban Márk halála után 1539. május 24-én özv. Szentszávai Herczeg Mátyásné Jaksics Irén a falu felerészéből követelte az őt illető leánynegyedet.[10]

1550. jan. 10-én Nagymihályi Sándor és Gábor óvást emeltek, hogy a nagylaki uradalommal Kenéz (vagy hibásan Révész) falut Fráter György és Petrovics Péter fölkérjék s abba magukat beiktassák.[11] Azonban jogaik érvényesítésére nem maradt idejük, mert a falu a XVI. századi török hadjáratokban teljesen elpusztult és sohasem kapott többé lábra. Ma már nyoma sincsen.

[1] *Zichy-okm.* I. 357. 358. — [2] Pesty, *Krassóm.* III. 295. — [3] *Dl.* 12162. — [4] *Sztáray-okl.* II. 252. Pesty *i. m.* III. 310. — [5] *Sztáray-okl.* II. 260. — [6] Pesty, *i. m.* III. 320. — [7] *Dl.* 12162. — [8] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. — [9] *Uo.* Com. Csan. 13. — [10] *Uo.* Com. Csan. 18. — [11] Pesty, *i. m.* IV. 49.

KENGYELŐS.

Falu.

KENGELUS: 1345. *Anjouk. okm.* IV. 554.

A mai Ó-Bessenyő és Valkány közt feküdt, Dömevár szomszédságában. Nevét valamely kengyelszerű érkanyarulattól vette. 1345. decz. 16-án a Csanád nemzetség tagjai tiltakoznak az ellen, hogy ezen, őket örökös jogon illető falujokat a bessenyő nemesek a királytól fölkérjék.[1] Többet nem tudunk róla; úgy látszik, a rövid életű falvak közé kell sorolnunk.

[1] *Anjouk. okm.* IV. 554.

KEREKEGYHÁZ.

Falu, kastélylyal.

ROTUNDA ECCLESIA: 1333. 1334. 1335. *Mon. Vat.* I. 146. 150. 155. KEREKEGHAZ: 1357. *Dl.* 4659. 1409. *Dl.* 9574. 1409—14. *Dl.* 26019. 1412. *Dl.* 10023. 1426. *Zalam. okl.* II. 454. 1453. *Münch. lt.* 40. 1454. *Dl.* 14800. Teleki, *Huny.* X. 432. 1463. *Dl.* 15862. 1480. *Dl.* 18370. 1484. *Dl.* 18974. és *Dl.* 18994. 1486. *Dl.* 19092. 1506. *Dl.* 21525. 1536. *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 13. 1539. *Uo.* Com. Csan. 1. Pesty, *A ször. báns.* III. 216. 1549. *Kolozsmon. lt.* Com. Csan. 20. KEREKEGYHAZ: 1486. *Dl.* 19092. 1530. *Kolozsmon. lt.* Com. Csan. 11. 1564. *Dic. l.* KEREKEGHHAAZ: 1539. *Kolozsmon. lt.* Com. Csan. 18. KEREKIN: 1557—58. *Gölting. defter.* KEREGEGHAZ: 1559. *Urb.* 11. 41. KEREK EGYHAZ: 1561. *Dic l.* KEREKEGIHÁZ: 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. KEREKIK: 1723. *Mercy-féle térkép.*

A temesvármegyei Német-Szent-Péter és Fönlak közt, az Aranka-Maros közön feküdt. Nevét kerek templomától kapta.

Minthogy a megyei határszélhez közel esett, régen hol Arad, hol Csanád vármegyéhez számítják; de a XV. század végétől állandóan a mi vármegyénkhez tartozott. Nem szabad azonban összetévesztenünk a békésvármegyei Kerekegyházzal, mint ezt némely monographusok teszik,[1] mert ennek egészen más földesurai voltak.

A csanádvármegyei Kerekegyház magva volt egy nagy uradalomnak, melyhez mint tartozékok Asszony, Veres-Vinga, Kerek-Vinga, Baktornya, Batonya, Iratos, Dombegyház, Két-Sopron, Szihan (Szihond) és Kinged falvak tartoztak. Ez uradalomnak legrégibb ismert birtokosa a XIV. században a Hermán nemzetség, melynek ősei állítólag sz. István korában vándoroltak be Németországból. A XIII. század végén élt Dénes fia volt Laczk (László) székelyek ispánja és (úgy sejtem) Lampert országbiró s Csanád vármegyének hosszú időn át főispánja. Az előbbinek, ki talán az országbiró közbenjárására is, kapta Róbert Károly királytól a kerekegyházi uradalmat, hét fia maradt s ezek magukat Laczkfiaknak írták. Minthogy pedig az öreg Laczk s később fiai is kerekegyházi kastélyukban laktak, előnevüket is innen vették. A Kerekegyházi Laczkfiak az Anjou-királyok leghívebb támaszai voltak; a legnagyobb országos méltóságokat viselték s Csanád vármegye történetében is mély

nyomokat hagytak. Az öreg Laczk unokái közül István fia, Simontornyai Laczkfi Dénes 1356-ban vármegyénk főispánja volt, Miklós fia László és Pál fia Mihály pedig 1412-ben gazdag alapítványukkal emelték a csanádi székesegyház fényét.

A Kerekegyházi Laczkfi családnak 1426-ban magvaszakadt. Ez évi aug. 25-én a győri káptalan előtt Asszonyfalvi Ostfi Ferencz és Berekszói Hagymási László tiltakoztak az ellen, hogy Zsigmond király a Kerekegyházi Laczkfi család bárhol található birtokait nagyságos Garai János és Miklós uraknak eladományozhassa, mert azok anyai ágon őket illetik.[2] Azonban a király nem sokat törődött tiltakozásukkal, s a kerekegyházi uradalmat csakugyan a Garai családnak adományozta, melytől azután azt a vele atyafi Harapkói Botos család örökölte.

E családból utolsó földesura volt az uradalomnak András fia György temesi főispán, ki magára vévén nőtestvéreinek: Zsófiának Bánfi György özvegyének, Annának Szekcsői Herczeg Pálnénak és Margitnak Bazini Gróf Györgynének terheit és nehézségeit, a kerekegyházi uradalmat, tartozékaival együtt, 1453. szept. 10-én kétezer arany forintért eladta Hunyadi János beszterczei grófnak és Magyarország főkapitányának.[3] Hunyadit és fiait 1454. febr. 24-én ellenmondás nélkül iktatta be az aradi káptalan.[4]

Mátyás király bőkezűen osztogatta családja birtokait; de Kerekegyházhoz négy-öt évig nem nyúlt hozzá. Azonban 1463. augusztus 9-én már tiltakoznia kellett özvegy anyjának, Szilágyi Erzsébetnek, mert Hangácsi Albert csanádi püspök is, Lábatlani János is erősen körülvették a királyt, hogy a szép uradalmat adja nekik.[5] Itt is beteljesült, hogy két vetekedő közt egy harmadiké lesz a győzelem. Sem az egyiké, sem a másiké nem lett a Laczkfiak öröke, hanem a király adományából 1464. körül a Szerbiából bevándorlott rácz Jaksics család nyerte el.

Így e család szomszédságba jutott Nagylucsei Dóczi Imrével, a zádorlaki nyughatatlan földesúrral, ki a Jaksicsoknak, s viszont ezek is neki sok galibát okoztak. 1480-ban Dóczi tisztjei a székudvari, kutasi, nadabi, zádorlaki és szőlősi jobbágyokkal lekaszáltatták s Zádorlakra behordatták a Jaksics István és Demeter kerekegyházi jobbágyainak, ú. m. Dombi Györgynek, Györgyfi Miklósnak, Török Simonnak és Bozza Márknak szemeséletét.[6] 1484-ben meg két kerekegyházi jobbágyot, Rácz Miklóst és

lhász Tamást, mikor juhaikat és barmaikat legeltették, gazdatisztjeivel Dóczi olyan pogányul elverette, hogy az előbbi belehalt, az utóbbi pedig sánta lett egész életére.[7] A kölcsönnel nem maradt adós Jaksics István sem; még ugyanez évben fölfegyverezte többek közt Veres Tódor, Bogdán Pál, Raskó Ladissa, Fodor István, Varga László, Varga Máté, Györgyfi Miklós, Sáros János, Imre, Pari János, Sós Barnabás, Vajda Péter, Nagy Albert, Szabó Bálint, Rajkó István, Kürtös János, Ötvös János, Nagy Albert, Nagy Bálint, Túrós János, Varga Péter, Nagy Albert, Konya Benedek és Szakálos János nevű kerekegyházi jobbágyait s elküldötte őket a zádorlaki határba, azzal az utasítással, hogy a Dóczi Imre ménesét hajtsák el. Ezek a 60 lóból álló ménest csakugyan kézrekerítették.[8]

Nem szűnt meg az ellenségeskedés a két család közt Jaksics István és Dóczi Imre halála után sem.[9] A Jaksics-fiúk, Demeter és Péter 1504-ben elfoglalták az özv. Dócziné Vizes falujához tartozó pusztákat; ebben a hatalmaskodásban is résztvettek a kerekegyházi jobbágyok, összesen 29-en s névszerint a következők:

Balog Ambrus, Barabás Máté, Bertalan Mátyás, Bojo Nema, Burasin Radics, Dombi Dénes, Drugoti János, Jó Máté, Kakati Ágoston, Kalmár Bozó, Kürtösi Lukács, Nagy Mátyás, Olivér János s Miklós, Pap Péter, Pribék Demeter, Radivoj, Radovan Rajó, Szabó Gergely s Lőrincz, Tót Lukács, Török Simon, Túrós László, Vajda Simon, Varga István, Vido Ozsvát, Vlatko János s Radován, Zsidó János.[10]

A névsorban előforduló idegen nevek mutatják, hogy a Jaksics család az ős lakosságot szerb bevándorlókkal frissítette föl.

Jaksics Márk 1530. szept. 7-én Kerekegyház felét is elzálogosította feleségének, s ehhez János király is beleegyezését adta.[11] A király 1535. decz. 21-én parancsolta meg a csanádi káptalannak, hogy Jaksicsnét s leányait a falu felerészébe iktassa be, a mi 1536. febr. 10-én minden akadály nélkül meg is történt.[12] Márk halála után 1539. május 24-én Jaksics Irén özv. Szentszávai Herczeg Mátyásné e felerészből is követelte a leánynegyedet;[13] Jaksics Péter fia Demeter pedig júl. 4-én mint fiágat illető birtokot perelte a falut.[14] Az előbbit alighanem pénzzel elégítette ki az özvegy, utóbbi meg, öcscseivel együtt, a pör befejezte előtt meghalt.

Az özvegy, Polyxéna asszony Kerekegyházon csak egy dologgal tette emlékezetessé földesúri voltát; 1549. május havában a csanádi püspökség pécski jobbágyát, Molnár Balázst itten elfogatta s minden ok nélkül fellaki várába lecsukatta.[15]

Azonban az 1550—52. évi török hadjáratokat Kerekegyház is megérzette. A mi kevés magyar lakosság volt még benne, az elmenekült; helyét szerb bevándorlottak foglalták el. Az 1557—58. török összeírás 60 házat számlált meg benne, de ezek egytől-egyig szerbek voltak; efféle nevek, mint Jovan *Boros*, Radivi *Szabó*, Tódor *Filep* stb. arra mutatnak, hogy a szerbek a magyarság egy részét is magukba olvasztották.[16] Különben a Gyula várába kiküldött kir. biztosok 1559-ben szintén török uralom alatt lévőnek mondják Kerekegyházat.[17]

Úgy látszik, a Jaksics-lányok közül Erzsébet özv. Dóczi Miklósné örökölte Kerekegyházon apja felerészét; a másik felerészt, mely a magtalanul elhunyt Jaksics János után uratlan maradt, Olcsárovics Demeter foglalta le. Így az 1561. és 1564. adólajstromok szerint 8—8 adófizető portája van mindegyiknek.[18] Özv. Dócziné 1563. május 6-án Miksa királytól e birtokrészre új adománylevelet is eszközölt ki;[19] de bizony Gyula bukása után nem sokat ért vele, mert Kerekegyház is török területté vált.

A török közigazgatás a fellaki náhiéba sorozta be a falut, mely lassú sorvadásnak indult. 1582. márczius havában már csak 11 szerb lakosa volt s ezek is csupán pásztorkodásból éltek. Együttvéve 2295 juhuk volt.[20] Rongyos kis falucska lehetett az egykor szép napokat látott Kerekegyház, mikor mint temesvármegyei visszahódított helységet 1597-ben Báthori Zsigmond fejedelem Lapispataki Segnyei Miklósnak adományozta.[21] Nem is vitte sokáig; az a körülmény, hogy a XVII. században sehol sem említik, azt bizonyítja, hogy elpusztult örökre s nem is támadott fel újra. Mint Dóczi-örökösöknek Vesselényi nádor 1663. júl. 20-án oltalomlevelet adott Rácz Erzsébetnek és Katának;[22] de ezek annak nem sok hasznát vehették. Az 1723-iki Mercy-féle térkép is mint pusztult helységet tünteti fel *Kerekik* eltorzított néven.

Hogy a Laczkfiak okvetetlenül építettek, a maguk kényelmére, Kerekegyházán kastélyt, több mint bizonyos. Nincs ugyan oklevelünk, mely e kastélyt megemlítené; de 1484-ben Lázár,[23] 1486-ban László[24] nevű kerekegyházi porkolábot (castellanus)

említenek forrásaink. Valószinű, hogy e kastély az 1514-iki parasztlázadás alkalmával ment tönkre.

A falu egyébként *egyházi multtal* is dicsekedhetett. Már a XIV. század elején egyike volt a püspökség legvirágzóbb plébániáinak s latinos *Rotunda Ecclesia* néven az aradi főesperességhez tartozott. 1333—35-ben Illés nevű plébánosa mindegyik évre lefizette a pápai tizedet.[25] Lelkésze volt alighanem 1357-ben az a Miklós, kit az öreg Kerekegyházi Laczk káplánjának mond egy oklevél.[26] Végül innen származott az a Kerekegyházi Demeter, ki az aradi káptalanban 1539-ben kanonoki tisztet viselt.[27]

[1] Haan, *Békés várm. hajdana* I. 214. és Márki S., *Arad várm. tört.* I. 206. — [2] *Zala várm. oklev.* II. 454. — [3] *Münch. lt.* 40. — [4] *Dl.* 14800. — [5] *Dl.* 15862. — [6] *Dl.* 18370. — [7] *Dl.* 18974. — [8] *Dl.* 18994. és 19092. — [9] *Uo.* — [10] *Dl.* 21525. — [11] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. — [12] *Uo.* Com. Csan. 13. — [13] *Uo.* Com. Csan. 18. — [14] *Uo.* Com. Csan. 1. — [15] *Uo.* Com. Csan. 20. — [16] *Gölting. defter.* — [17] *Urb.* 11. 41. — [18] *Dic. l.* — [19] *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. — [20] *Defterek* I. 336. — [21] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [22] *NRA.* 853. 52. — [23] *Dl.* 18994. — [24] *Dl.* 19092. — [25] *Mon. Vatic.* I. 146. 150. 155. — [26] *Dl.* 4659. — [27] Pesty, *A szörényi bánság* III. 216.

KEVERMES.

Falu.

KEMERMES: 1418. *Dl.* 10711. KEBERMES: 1510. *Századok* 1889. 124. 1559. *NRA.* 1763. 43. KEWERMES: 1564. *Gr. Barkóczy cs. lt.* KOBORMES: 1564. *Dic. l.* KIBERMES: 1660. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 22. KEVÉRMES: 1663. *Báró Harruckern lt.* AA. XIV. 3. KEVERMES: 1743. *Csanád várm. jkvek.*

A mai Kevermestől északnyugatra eső Bartahalom körül feküdt, melyben elporladt épületmaradványok és nagyszámú embercsontok találtatnak.[1] Neve kún személynévre látszik mutatni.

A régi korban tulajdonkép sohasem tartozott Csanád vármegyéhez, hanem Zaránd vármegyéhez. Csanád vármegye csak 1730. óta mondhatja a magáénak. Ez magyarázza meg, miért foglal itt mégis helyet rövid története.

Mint a gyulai uradalom tartozéka már 1418-ban a Maróti János macsói bán birtoka volt.[2] A Maróti család magvaszakad-

tával Corvin Jánosra, ő utána meg 1510. márcz. 23-án, királyi adományul, Brandenburgi György őrgrófra szállott.[3] Az őrgróf alighanem valamelyik hívének ajándékozta, kitől azután az aradi káptalan szerezte meg.

A törökök az aradi náhiéba osztották be Kevermest s 1557—58-ban összeírták lakosait. A számon vett 21 házban — ennyiből állott t. i. a falu — a következő magyar jobbágyok laktak:

Berencsi Balázs, Czeczei Mihály, Dobos Ágost, Gyenős Bertalan s Péter, Kapus Ferencz, Karácsony Lőrincz, Kelemen kovács, Kovács András, Borbás s Tamás, Meggyesi Benedek, Miklós kovács, Oláh György, István s Lőrincz, Pócsi Bertalan, Borbás s Gergely, Török Ferencz, Vörös Tamás.[4]

Még az 1564. évi adólajstrom szerint az aradi prépostnak 17 portája fizette le Kevermesen az adót, összesen 25 frt 50 dénárt.[5] Azonban a gazdálkodás, mióta a káptalan feloszlott, sehogy se ment; a prépost tehát még ugyanazon 1564. évben, többi birtokaival együtt, bérbeadta Kevermest is Marinics-Horváth Ferencznek.[6] Egy darabig azután még megvolt a falu; de az 1596. évi tatárjárás végcsapást mért rá s puszta lett belőle.

A következő században legfeljebb egyszer-kétszer akadunk a nevére. 1660-ban egy okirat szomszédosnak mondja a zarándvármegyei Vizes faluval.[7] Úgy látszik, Kevermesen is holmi jött-ment rácz pásztorok telepedtek meg. Birtokosai ez időtájt Rácz Péter és Fezlenthfalvi Nagy Ferencz voltak, kik még borosjenei katona korukban kaphatták. Ezek, minthogy «jenei és váradi veszedelmektűl fogvást semmi hasznát nem percipiálták», 1663. jún. 6-án hat esztendőre ezt a rácz falujokat is elzálogosították nemzetes és vitézlő Lóczi János, Fekete János, Balogh Mihály és Ábrán György uraiméknak, «hogy ő kigyelmök mintegy újobban meghódoltassák».[8]

Azonban 1686. körül a szerb pásztorok is búcsút mondottak Kevermesnek s ez újra puszta lőn. A múlt században a szerb Tököli család szerezte meg s egyik előnevét is (Kevermesi és Vizesi) innen vette. Bérbe adta a pusztát; 1743-ban bérlői voltak Simony Márton, Sztéja Illicza és Alexa Zsiván.[9] Ezek már Csanád vármegye pénztárába adóztak.

A mai Kevermes községet 1815-ben Tököli Sebő telepítette az aradvármegyei Varjasháza kertészségből, mely akkor a tor-

nyai uradalomhoz tartozott; később Heves, Nógrád és Gömör vármegyéből is jöttek ide telepesek.[10] Lakosainak száma: 3042, kik többségükben római katholikusok.

Elöljárói közül szerepelnek: 1837. Sipák Antal jegyző, Takács Antal biró;[11] 1864. Székesy Károly jegyző, Magyar István biró; Hanyi György, Lakó György — 1865. Hevesi Tamás, Vintze Lajos, Kotrono János esküdtek.[12]

A régi Kevermes *egyházi multjára* nincsen adatunk. A mostani róm. kath. parochia Tököli Péter csanádvármegyei főispán és a község dotatiójából 1835-ben keletkezett. A Boldogságos Szűz születésének tiszteletére szentelt temploma 1847—1848-ban báró Sina György költségén épült, s 1884-ben újíttatott meg. Plébánosai: 1835-től Mikosevics József, 1889-től Oehring Albert.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 10711. — [3] *Századok* 1889. 124. — [4] *Gölling. defter.* — [5] *Dic. l.* — [6] *Gr. Barkóczi cs. lt.* — [7] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 22. — [8] *Br. Harruckern cs. lt.* AA. XIV. 3. — [9] *Csanád várm. jkvek.* — [10] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [11] *NRA.* 1857. 24. — [12] Pesty, *Hiv. Helyn.*

KINGED.

Falu.

Kynged: 1334. 1335. *Mon. Vat.* I. 150. 155. 1439. *Dl.* 13367. 1446. *Dl.* 1816. 1453. *Münch. lt.* 40. *Békésm. okl.* 68. 69. 1502. *Galgóczi lt.* 1519. *Dl.* 29972. 1555. *Dic. l.* 1558. *Forgách lt.* 1559. *NRA.* 1763. 43. 1561. 1564. *Dic. l.* Kyngeed: 1463. *Dl.* 15862. Kynget: 1530. *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 11. Kenged: 1536. *Uo.* Com. Csan 13. Kyngeth: 1539. *Uo.* Com. Csan. 1. és 18. Gingitth: 1559. *Urb.* 11. 41. Kinged: 1560. *Dic. l.* Kynghed: 1560. 1563. *Tiz. l.* Kingyed: 1663. *NRA.* 853. 52.

A Marczibányi-Dombegyházától északkeletre fekvő Sánthatanya melletti ú. n. Attila-halmon, melyben a tudákos tudatlanság Attila koporsóját keresi, ma is láthatók egykori templomának porladékai. Neve állítólag a régi Kunigunda női személynév változata.

Megvolt már a XIV. század elején s kezdetben hol Arad, hol Csanád vármegyéhez tartozott. Albert király mint aradvármegyei falut a temesi főispánok, Marczali Imre s János és Berekszói Hagymási László használatára bocsátotta. Azonban

tekintve Marczali Dénes fia György kiváló szolgálatait, 1439. május 1-én neki s általa öcscsének, Istvánnak, valamint atyafiainak, Imre és János főispánoknak adományozta.[1] 1446. szept. 29-én mint a toronyi uradalom tartozéka szerepel; ekkor indít pört a Szekcsői Herczeg család a Héderváriak ellen, Kinged felerészét követelve.[2] De hamisított oklevelen nyugvó jogukat nem érvényesíthették. Így esett, hogy a kerekegyházi uradalomhoz tartozó falu törvényes birtokosa, Harapkói Botos György 1453. szept. 10-én eladta Hunyadi Jánosnak,[3] kit az aradi káptalan 1454. febr. 24-én ellenmondás nélkül beiktatott.[4]

A bőkezű Mátyás király Torony falut s a hozzá tartozó Kingedet arra használta fel, hogy vele 1459-ben hívének, Szelcsei Melczer István fiának, Dömjénnek szolgálatait jutalmazta. Hiába tiltakozott özv. Hunyadiné 1463. aug. 9-én Kinged eladományozása ellen;[5] késő volt már. Szelcsei Horváth István, horvát bán, az említett Melczer Dömjén fia, örökösök nélkül hunyván el, birtokait, s ezek közt Kingedet is, II. Ulászló király 1502-ben Monoszlói Erdődi Bálintnak adományozta.[6] De Torony és Kinged ennek sem volt sokáig a birtokában; egy vagy két év mulva eladta a Nagylaki Jaksics családnak.

Kinged azután örökségül Jaksics Márknak jutott. 1513. tavaszán az aradm. Szombathelyen elkövetett hatalmaskodásban résztvett két kingedi jobbágya is: Demeter Czvetkó és György.[7] Ezt a faluját is elzálogosította Márk a feleségének és leányainak, s ehhez 1530. szept. 7-én királyi beleegyezést eszközölt ki.[8] Polyxéna asszonyt és leányait 1536. február havában iktatta be a csanádi káptalan.[9] De Márk halála után 1539. május 24-én özv. Szentszávai Herczeg Mátyásné Jaksics Iréne Kinged feléből követelte a leánynegyedet;[10] júl. 4-én meg Péter fia, Demeter az egész falu birtokáért indította meg a pört.[11]

Az 1552. évi török hadjáratban e falu is annyira elpusztult, hogy még 1555-ben is csak másfél frt adót tudott beszolgáltatni.[12] Minthogy a Jaksics család tagjai elmenekültek innen, birtokaikra Mágócsi Gáspár gyulai parancsnok tette rá a kezét. Az egyik Jaksics-leány, Mária férje, Ártándi Kelemen kieszközölte, hogy Ferdinánd király 1556. jan. 26-án parancsot intézett Mágócsihoz a birtokoknak s Kinged falunak is visszaadása iránt.[13]

A temesvári defterdár 1557—58-ban 11 házat írt össze e faluban, melyet akkor a következő szerb jobbágyok laktak:

Acsatkovics Gyurak, Dabrno B. s Isztaka, Dimitrovics Tódor, Dovics Mihal, Jovics B., Margics Nikola, Ocsar Peter, Radovics Nikola, Tót Péter és Vesics Nika.[14]

Mint szomszéd volt jelen két kingedi jobbágy, mikor 1558. júl. 16-án Forgách Imrét és Gaál Andrást Dombegyház és Batonya falvakba beiktatták.[15] A lakosok nagy része szegény volt; 1559- és 1560-ban mindössze csak két porta tudta az adót fizetni, egyik-egyik 1 frt 10 dénárt. 1561-ben, a mikor Zeleméri László (két porta) és özv. Dóczi Miklósné (négy p.) osztoztak rajta, már kedvezőbb volt a helyzet; az adó összesen 6 frt 60 dénárt tett.[16] Dócziné 1563. május 6-án új adománylevelet eszközölt ki itteni részére.[17] 1564-ben a Dócziné négy portája s a Zeleméri három portája adózott; az egész falu adója tehát kitett 10 frt 50 drt.[18]

Gyula várának bukása Kingedre is végpusztulást hozott. Elpusztult annyira, hogy többé sohasem támadt fel romjaiból. Még ugyan 1663. júl. 20-án a Jaksics-Dóczi örökösök, Szőlősi Mihály s felesége, Rácz Erzsébet, Borbély Ferencz s felesége, Rácz Kata oltalomlevelet eszközöltek ki Vesselényi nádortól s belevétették abba Kingyed falut is; de hogy mennyire nem tudták, merre feküsznek az egykori birtokok, bizonyítja az, hogy e falut Nagylakkal együtt Békés vármegyében keresték.[19] Kingednek ma már a neve sem él azon a vidéken, a hol egykor állott.

Mint *plébánia* virágzott már e falu az 1334—35. években s az aradi főesperességhez tartozott; plébánosa volt Póka.[20] Később, mikor a Jaksicsok alatt szerbek telepedtek ide, természetesen megszűnt a róm. kath. plébánia. 1560- és 1563-ban már azon a czímen, hogy ráczok voltak, egyházi tizedet sem fizettek.[21]

[1] *Dl.* 13367. — [2] *Dl.* 1816. — [3] *Münch. ll.* 40. — [4] *Békésm. okl.* 67. — [5] *Dl.* 15862. — [6] *Galgóczi ll.* — [7] *Dl.* 29972. — [8] *Kolozsmon. ll.* Com. Csanád 11. — [9] *Uo.* 13. — [10] *Uo.* 18. — [11] *Uo.* 1. — [12] *Dic. l.* — [13] *Báró Harruckern ll.* Z. IX. 1. — [14] *Gölling. defter.* — [15] *Forgách ll.* — [16] *Dic. l.* — [17] *Gr. Károlyi ll.* 37. 5. — [18] *Dic. l.* — [19] *NRA.* 853. 52. — [20] *Mon. Vat.* I. 150. 155. — [21] *Tiz. l.*

KINGERT (TINGERT).

Falu.

KYNGERTH: 1360. *Dl.* 322. §. 20. THYNGERTH: 1495. *Dl.* 29566.

Temerkény mellett, a mai torontálm. Csóka határában feküdt s a Csanád nemzetség birtokai közé tartozott. Neve ma már megfejthetetlen; talán valamilyen ősi személynév rejlik benne.

Az 1360. okt. 14-én végbement osztozkodás alkalmával a Pongrácz fiai, Tamás érsek és öcscse, Kelemen mester kapták.[1] Megmaradt azután állandóan a Kelemen maradékai birtokában s ezek egyike, Telegdi András 1495. febr. 28-án, többi birtokaival együtt, Bodófalvi Ferencz deáknak zálogosította el.[2] A XVI. században már nem szerepel.

[1] *Dl.* 322. §. 20. — [2] *Dl.* 29566.

KIRÁLYFÁJA.

Falu.

KERALYFAYA: 1345. *Anjouk. okm.* IV. 554.

A torontálvármegyei Ó-Bessenyő határában, Valkány felől feküdt. Neve rövidítés *Királyfaluja* helyett, s arra mutat, hogy valamelyik királyunknak köszöni megtelepíttetését. A Csanád nemzetség tartott rá jogot, midőn 1345-ben a bessenyők akarták fölkérni a királytól. Hihetőleg meg is kapták, mert később a nemzetség birtokai közt nem szerepelt. Nem is volt hosszú életű; elpusztult még a XIV. században.

KIRÁLYHEGYES.

Falu.

Kyralyhegyesse: 1455 *Dl.* 14942. Kyralhegyes: 1456. *Münch. lt.* 51. 1530. *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 11. 1539. *Uo.* 1. 1549. *Uo.* 2. Kyralhegese: 1463. *Dl.* 15862. Kyralhegese alio nomine Nagheges: 1485. *Dl.* 19084. Kyralhegyesse: 1539. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 18. 1549. *Uo.* 2. Kiralyhegyes: 1562. *NRA.* 1713. 88. 1627. *Gyulaf. lib. reg.* XII. 67. 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. Kyralhegyese: 1563. *Tiz. l.* Kjraljhögjös: 1642. *Pálffy (kisebb) lt.* Kiralyhegyese: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. Kiralyhegyense: 1652—59. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. Kiralj Hegyesse: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. Kiraly Hegyesse: 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. Kiralhegyesse: 1663. *Garan-sz.-ben. lt.* P. 225. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. Királyhegyesse: 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 36. 1680. *Balassa I. naplókönyve* 37. 63. 72. 75. Királyhegyese: 1679. *Uo.* 36. Kiralyhegyecske: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14.

A Magyar-Csanádtól északra eső Nagy-Királyhegyes pusztán, s ennek is nyugati felén, az ú. n. királyhegyesi csárda környékén terült el. Neve azt mutatja, hogy még akkor települt meg, a mikor a király birtokát képezte. Melyik király birtokát, Zsigmondét-e vagy még a N. Lajosét, ki tudná megmondani?

Az bizonyos, hogy kezdetben a vásárhelyi uradalomhoz tartozott, s mint ilyet kapta Zsigmond királytól Hunyadi János. A Harapkói Botos-lányok s férjeik, felhasználva V. László ingerültségét Hunyadi ellen, 1455. ápr. 24-én Királyhegyesre is adománylevelet eszközöltek ki;[1] de ez érvényét vesztette, mert ugyancsak V. László király 1456. május 12-én új adománylevéllel erősítette meg Hunyadit többek közt e falunak is birtokában.[2] Még 1463. aug. 9-én, a mikor özv. Hunyadiné óvást tett eladományozása ellen,[3] a Hunyadi családé volt. De nemsokára túladott rajta Mátyás király.

Új földesura lett a Vizesi Horváth család, mely azonban nem sokáig bírta Királyhegyest, más néven Nagyhegyest, mint akkor nevezték. Ugyanis 1485. nov. 3-án az aradi káptalan előtt Vizesi Horváth Pál eladta az egész falut rokonának, Vizesi Tóbiásnak.[4] Ettől meg, bizonyára vétel útján, a Nagylaki Jaksics család kezére került. De hogy mikor, nem tudjuk. Jaksics Márk 1530. szept. 7-én e faluját is elzálogosította feleségének és leányainak,[5] s ezeket, királyi beleegyezéssel, 1536. február havában

iktatta be a csanádi káptalan.[6] Márk halála után azonban a rokonok pörrel támadták meg az özvegyet; Jaksics Iréne, özv. Szentszávai Herczeg Mátyásné 1539. máj. 24-én Királyhegyes felerészéből (mert ennyi illette apját) a törvényes leánynegyedet,[7] Jaksics Péter fia Demeter pedig, öcscsei nevében is, júl. 4-én mint fiágat illető birtokot az egész falut követelte.[8]

A Jaksics-fiúk néhány év mulva elhalván s Iréne asszony pénzbeli kielégítést nyervén, Királyhegyes megmaradt az özv. Jaksics Márkné birtokában. Így mikor e falu jobbágyai hatalmasul elfoglalták a szomszédos pitvarosi határ Algaz (Algoz) nevű részét, Korláth István, Szőlősi Körei Ferencz és Begesi Ferenczné pitvarosi birtokosok 1549. május 22-én az özvegygyel szállottak perbe. A hatalmaskodásban a következő 17 királyhegyesi jobbágy vett részt:

Bakó Damján s György, Biró György, Csorba Ambrus, Damján András, Máté s Pál, Fekig Miklós, Irsok Ambrus, Karosso Gergely, Kazdag István, Kecskés Gergely, György s István, Mónos Adorján, Nagy Jeromos, Oláh Simon.[9]

Az 1552. évi török hadjáratban Királyhegyes is elpusztult. Ártándi Kelemen kir. parancsolattal 1556. jan. 26-án mint pusztát követeli Mágócsi Gáspár gyulai várparancsnoktól.[10] Nem szerepel az adóösszeírásokban sem. Mikor 1560-ban fogott birák előtt Jaksics Erzsébet özv. Dóczi Miklósné és Skolasztika Zeleméri Lászlóné megosztoztak anyai birtokaikon, Királyhegyes egészen ez utóbbinak jutott.[11] De a zavaros állapotokat felhasználták a Vizesi család tagjai is, ú. m. Cséfi Balázs, Vizesi Farkas és Vizesi Petrónia s 1562. júl. 8-án új adománylevelet eszközöltek ki.[12] És bár a falu újra éledni kezdett, — 1563-ban már a báránytizedet is be lehetett hajtani vagy jobban mondva csak azt.[13] — sem az egyik, sem a másik birtokos család nem ment vele messzire. Sőt 1563. május 6-án özv. Dóczi Miklósné is belevétette új adománylevelébe Királyhegyest,[14] minélfogva most már három birtokos követelhette azt magának.

A Gyula bukását követő évtizedek nem kedveztek a falualakulásoknak. Királyhegyesből sem lett semmi, — legfeljebb puszta. Alighanem Makó város 1596. évi pusztulása után néhány család itt vonta meg magát s községgé szervezkedett. Mint az erdélyi fejedelemséghez tartozó falut Bethlen Gábor Váradi Némethi Mihály vitézének adományozta; mikor ez meghalt,

özvegye, Bánfi Anna 1627. jún. 28-án, a fejedelem beleegyezésével, eladta Borosjenei Szentandrási Györgynek.[15] E református családok oltalma alatt fejlődni kezdett a falu; lakosai egy kis templomot építettek s Debreczenből papot is kértek maguknak.

Azonban földesuruk távol lakván, sokat kellett szenvedniök. Egyszer-másszor rajtok ütöttek a végbeli szegénylegények s kegyetlenül megsarczoltatták őket. Így pl. 1642. húsvét táján az öcsödiek csaptak le rájuk s az egyik lakostól száz tallért vittek el.[16] Hogy magukat biztosítsák, 1648-ban ők is fölmentek az esztergomi káptalanba s itt kinyilatkoztatták, hogy ők mindenkor a csanádi püspök jobbágyai voltak s őt ismerik el most is földesuruknak.[17] Jobbágyi voltuk elismeréséül hozzájárultak ahhoz az adóhoz, melyet a püspöknek Mezőhegyes, Tót-Palota, Nagylak és Bökény fizettek évenként; pl. 1651-ben egy aranyos paplan, egy bokor karmazsin csizma és hat kosár hal képében.[18] Gr. Pálffy Tamás is belevétette Királyhegyest a részére 1654. szept. 2-án kiállított kir. oltalomlevélbe;[19] neki már maguk a királyhegyesiek hat tallért s két pár karmazsin csizmát fizettek évenként.[20] Benne van a falu neve a Macripodari püspök 1660. jan. 21-én kelt kir. oltalomlevelében is;[21] de ekkor már Királyhegyes napjai meg voltak számlálva. Boros-Jenő és Várad eleste után újra elpusztult.

Mint gazdátlan pusztát gr. Balassa Imre kérte föl a nádortól s 1662. okt. 2-án senki sem mondott ellent, hogy a garanszent-benedeki convent az iktatást teljesítette.[22] Macripodari is csak 1663. márcz. 21-én tiltakozott;[23] de ezzel Balassa nem sokat törődött, ő ezután is a magáénak tekintette a pusztát.[24]

Dolny István püspök 1700. körül újra fölvette a pusztát a püspöki birtoklajstromba[25] s kieszközölte, hogy 1702. július 26-án Kollonics Lipót bíbornok is ajánlatával támogatta a követelést.[26] Erre a neoacquistica commissio 1702. aug. 8-án megítélte neki e puszta tizedét is.[27]

Azonban a marosi határőrvidék szervezésekor e puszta is a szerbeké lett s e szerint föl volt mentve a tized alól. Mikor a határőrséget feloszlatták, Királyhegyest 1751-ben az aradi vagy marosi kincstári uradalomba kebelezték be. Mint ilyen 1200 frt évi bérösszeget jövedelmezett.[28] Ez maradt a bérösszeg 1762-ig,[29] a mikor az orosháziak 1300 frtot kezdtek érte fizetni.[30] 1769-ben két-harmadát Magyar-Pécska, hatodát Apátfalva, másik

hatodát Magyar-Csanád bérelte.[31] 1772. deczember 14-én királyi elhatározással br. Harruckern Ferencz kapott belőle 4930986 □-ölet, azért, mert Báboczka pusztát tőle a Keglevics család elpörölte.[32] Ezt a részt azután a báró örökösei árúba bocsátották.

A megmaradt darab puszta, melynek bérletén Apátfalva és M.-Csanád osztoztak, lett Kis-Királyhegyes. Ide ugyane néven apátfalvi szegényebbsorsú, napszámos emberekből 1844-ben a kincstár kertészközséget telepített.[33] Ennek lakossága ez idő szerint 1003 lélek.

Az 1550. évet megelőzőleg Királyhegyes *egyházi életére* nincsen semmi adatunk. A XVII. század elején keletkezett községben — mint említettük — reformátusok laktak; papjuk volt az 1630. jún. 9-én felavatott Mezőmegyeri Mihály.[34] 1660. körül megsemmisülvén a falu, megszűnt a ref. ekklézsia is. Kis-Királyhegyes, melynek lakosai majdnem mindnyájan róm. katholikusok, mint leányegyház Apátfalvához tartozik.

[1] *Dl.* 14942. — [2] *Münch. lt.* 51. — [3] *Dl.* 15862. — [4] *Dl.* 19084. — [5] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. — [6] *Uo.* 13. — [7] *Uo.* 18. — [8] *Uo.* 1. — [9] *Uo.* 2. — [10] *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. — [11] *NRA.* 759. 43. — [12] *NRA.* 1713. 88. — [13] *Tiz. l.* — [14] *Gr. Károlyi lt.* 37. 5. — [15] *Gyulaf. lib. reg.* XII. 67. — [16] *Pálffy (kisebb) lt.* — [17] *Eszterg. főkápt. lt.* Lib. 17. fol. 117. — [18] Oltványi, *A csanádi püsp. birt.* 11. — [19] *Lib. reg.* XI. 67. — [20] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [21] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [22] *Garansz.-ben. conv. lt.* 62. 36. — [23] *Uo.* P. 225. — [24] *Gr. Balassa Imre naplók.* 37. 63. 72. 77. — [25] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [26] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [27] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [28] *NRA.* 238. 35. — [29] *Urb.* 81. 9. — [30] *Uo.* 122. 29. — [31] *NRA.* 1720. 7. — [32] *NRA.* 1176. 4. — [33] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [34] *Egyházker. jegyzők.* 58.

KIRÁLYMONOSTOR.

Falu.

KYRALYMONOSTOR: 1561. *Dic. l.* KYRALMONOSTOR: 1564. *Uo.*

Kanizsamonostorának (a mai torontálvárm. Monostornak) az a része, mely nem a Telegdi és Makófalvi család, hanem a király birtokában volt.

Csak a XVI. században említi két adólajstrom. És pedig mind a kettő Csóka és Szanád közt. 1561-ben 60 ház van benne a király nevén; ez arra mutat, hogy elég népes hely

volt. Meg is fizette az adót mindegyik jobbágya s Kerecsényi maga vette föl a 66 frt összeget. De három évvel később már a pusztulás útján találjuk; lakosainak nagy része elszéledt vagy elszegényedett; az adórovó mindössze csak $15^1/_2$ kapu után hajthatta be a járandóságot. El is pusztult a következő években; mert ezután már nem említik e falut kútfőink.

KIS-BATKA.

Falu.

Kysbathka: 1462. *Dl.* 30319.

Zentától délre (a mai Batkai halom és Batkai rét mellett) esett a csongrádvármegyei Batka; ezzel szemben, a Tisza balpartján kellett feküdnie a csanádvármegyei Kis-Batkának. Azt lehetne hinni, hogy az oklevél, melyben e falu előfordul, tévedésből ír *Csanád* vármegyét *Csongrád* helyett; csakhogy a megkülönböztetés egészen világos: «Bathka in Chongradiensi ac Kysbathka in Chanadiensi».

E helynév alighanem a nép humorának köszöni létrejöttét; *batka* hajdan fillért jelentett.

Egyébiránt a falu egyetlen-egyszer fordul elő. A Berekszói Hagymási család birtoka volt. Mikor 1462-ben Hagymási Miklós Szentgirolti Jánost fiává fogadta s minden birtokait neki adományozta, ezek között volt Kis-Batka falu is. Többé azután nem is hallunk felőle.

KISFALUD.

Falu.

Kysfalw: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1360. *Uo.* §. 20. Kyusfalw: 1247. *Uo.* §. 5. Kysfalud: 1256. *Erd. múz. lt.* Kysffalw: 1285. *Uo.* §. 24. 1366. *Uo.* §. 4. Kisfolwd: 1337. *Erd. múz. lt.* Kysfolwd: 1337. *Uo.* (hibásan Kisfolud *Anjouk. okm.* III. 368.) Kysfalwd: 1344. *Dl.* §. 14.

Feküdt Makó város területének keleti részén, a régi Makó és Szent-Lőrincz közt. Nevét kicsiny volta magyarázza.

A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. IV. Béla király parancsára, 1247. ápr. 14-én a csanádi és aradi káptalan

ide is beiktatta Kelemenős bán fiát, Pongrácz ispánt.[1] A Kelemenősfiak kapták a falut az 1256. decz. 17-én végbement osztozkodás alkalmával is.[2] S mikor a Pongrácz fia, Tamás ispán el akart költözködni a Körösközre, a nemzetség többi tagjainak helyeslésével, 1285. ápr. 26-án megerősítette őt IV. László király Kisfalud birtokában is.[3]

De már az 1337. jún. 11-iki osztály alkalmával Kisfaludot ketté szelték; a Maros felől eső részét Csanád érsek és unokaöcscsei, a mezőség felőli részét pedig Makófalvi Dénes és unokaöcscsei kapták, ezek akként, hogy birtokrészükön utczát kellett nyitniok. Egyszersmind a kisfaludi jobbágyoknak megengedték, hogy házépítésre a ladányi erdőből fát hordhatnak.[4] Makófalvi Dénes a maga részét elzálogosította Csanád érseknek s ekként Kisfalud háromnegyede a Telegdi családé lett.[5] Nemsokára megszerezték a Telegdiek a negyedik negyedet is; 1344. márcz. 28-án átengedte azt más birtokokért Csanád érseknek és unokaöcscseinek Makófalvi Domokos fia Mihály, ki azt a Makófalvi család osztozkodásakor kapta.[6] Most már az egész Kisfalud Telegdi-birtok lett.

Még egyszer osztozott rajta a család. 1360. okt. 22-én a Miklós fiaié, Györgyé és Miklósé lett.[7] De az ő idejükben már annyira összeépült Szent-Lőrinczczel, hogy egészen megszűnt különvalósága. Nem is szerepel többé az oklevelekben.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 24. — [4] *Erd. múz. lt. Anjouk. okm.* III. 366. 368. — [5] *Dl.* 322. §. 4. — [6] *Uo.* §. 14. — [7] *Uo.* §. 20.

KIS-GYÁLA.

Falu.

KYSGYALYA: 1450. *Dl.* 29489. KYSGYALA: 1450. *Uo.* 1453. *Dl.* 30828. 1561. *Dic. l.* KYS GYAALA: 1510. *Tört. Tár* 1863. 142. KETTHGYALA: 1560. *Dic. l.* KYSGIALA, KYS GIALA: 1564. *Uo.* 1622. *Lib. reg.* VII. 167. KIS-GJALA: 1622. *NRA.* 1059. 2. KIS-GYALA, KISGYALA: 1622. *Egri kápt. lt.* D. 215. 1696. *Uo.* X. 366. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. KIS GIALA: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25.

A torontálvármegyei Gyála falutól negyed óra járásra van egy Czerkvina nevű templomrom, melynek környékét a nép most is *Mala Gyala* (magyarul Kis-Gyála) névvel nevezi.[1] Itt feküdt hajdan Kis-Gyála falu s ez a rom a maradványa.

Arra a kérdésre azonban nem találunk feleletet, hogy vajon a Gyálai család telepítette-e vagy más, s általában ki volt első birtokosa? Csak az valószinű, hogy a XV. század első felében keletkezett. 1450-ben Erdélyi Miklós és Bessenyő János birták, kik mint szomszédos nemesek tanúskodtak a keresztúri hatalmaskodási pörben.[1] Később Temesvári Bodó Péter is szerzett itt részt s el is zálogosította azt 1510. decz. 31-én Sárszegi István szegedi ispánnak s kir. sókamarásnak;[3] ez pedig 1511. jan. 24-én szintén zálog czímén tovább adta azt Pestyéni Györgynek.[4] 1557—58-ban, a török összeírás szerint, a következő 16 jobbágy lakta:

A. István és Máté, Barkás Boldizsár, János, Márton s Mihály, Csősz Benedek, Dombol Péter, Drági Mihály, Gorsa Tamás, Gyenő János, János Tamás, Kenő Gergely, Sajtos Ferencz, Szabó László és Taligás Bálint.[5]

Ekkortájt háramlott a falu — magszakadás vagy hűtlenség czímén — a koronára, s a király Zay Ferencznek, Liszti Jánosnak és Viczmándi Mátyásnak adományozta. 1561-ben már ők itt a földesurak; ez évben a falu 11, 1564-ben pedig 13 porta után adózik.[6] Megvolt még 1582-ben is, mert idevalónak van írva az a Kis Tamás lakos, a kinek 450 juhát tartotta számon a török adókivető.[7] De már a következő századot nem érte meg; elpusztult.

II. Ferdinánd király 1622. júl. 12-én már mint pusztát adományozza Béky Mátyásnak,[8] kit az egri káptalan még ugyanazon évben beiktat.[9] Puszta telekként szerepel 1647-ben is.[10] 1696-ban br. Buttler Jánost iktatta be az egri káptalan királyi adomány alapján e puszta birtokába.[11] Ez iktatás után hiába formált hozzá jogot a csanádi püspök 1701. júl. 20-án.[12] Különben is 1718-ban elszakították az országtól s a temesvári bánságba osztották be.

Ismerjük a régi Kis-Gyála falu biráját, Igaz Lőrinczet 1450-ből;[13] de *egyházi viszonyairól* nem maradt fenn adat.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 29489. — [3] *Tört. Tár* 1863. 142. — [4] *Uo.* — [5] *Defterek* II. 195. — [6] *Dic. l.* — [7] *Defterek* I. 334. — [8] *NRA.* 1059. 2. és *Lib. reg.* VII. 167. — [9] *Egri kápt. lt.* D. 215. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [11] *Egri kápt. lt.* X. 366. — [12] *Doc. eccl.* 14. 10. — [13] *Dl.* 29489.

KIS- VAGY KOMLÓS-FECSKÉS.

Falu.

FECZKES: 1456. *Münch. lt.* 51. 1646. *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 173. 1650. *Jászói lt.* Stat. F. 45. FECHKES: 1463. *Dl.* 15862. 1472. *Dl.* 17290. 1558. *Lib. reg.* III. 494. KOMLOSFECHKES: 1536. *Mon. Poson.* 55. 23. 1555. *Dic. l.* KYS FETCHKES sive COMLOSFECHKES: 1556. *Lib. reg.* III. 309. KYSFECHKES: 1560. 1561. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* KIS FECSKÉS, KISFECSKÉS: 1647. *NRA.* 1838. 61. 1700. *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 27. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. FECSKÉS: 1662. *NRA.* 772. 41. KIS-FECZKES, KISFECZKES: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. *Urb.* sine el. 5. FŐCSKÉS: 1702. *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 16. VECSKÉS: 1742. *Urb.* 9. 29.

Mezőhegyes és Tót-Komlós közt. Mezőhegyes határának ez a része ma is Fecskés nevet visel. Kis-Fecskésnek azért nevezték, hogy megkülönböztessék a szintén csanádvármegyei, de jóval nagyobb Mogyorós-Fecskéstől; Komlós-Fecskésnek meg azért, mert határos volt Komlóssal. Maga a *Fecskés* név nem szorúl külön magyarázatra.

A XV. század derekán a vásárhelyi uradalomhoz tartozó falu s a Hunyadi család birtoka volt. 1456. május 12-én új adományként kapta Hunyadi János.[1] Róla fiára, Mátyás királyra szállott, ki azt mint koronajószágot el akarta adományozni, de ez ellen anyja 1463. aug. 9-én az aradi káptalan előtt tiltakozott.[2] A falut azután, kétségkívül özv. Hunyadiné közbenjárására, ennek hűséges tiszttartója, Teleki Varjasi János nyerte el. Őt azonban a király 1471-ben kinevezte munkácsi várnagynak, s minthogy e miatt el kellett szakadnia Csanád vármegyétől, itt maradt birtokaira nem fordíthatott elég gondot. Ezt az alkalmat felhasználták Szokoli János püspök és a Nagylaki Jaksicsok, István és Demeter, s fölkérték a királytól Fecskés falut; de eladományozása ellen Varjasi 1472. febr. 14-én a leleszi convent előtt tiltakozott.[3] Úgy látszik azonban, vagy még ő vagy fia, Boldizsár túladott a falu egy részén s ezt Kerei Ferencz szerezte meg, ki lakását is ide tette át; legalább 1536-ban *Komlósfecskés*-i előnévvel fordul elő.[4]

Az 1552. évi török hadjárat ezt a falut is elpusztította. 1555-ben is még a Kerei Ferenczé volt egyik része, de a jobbágyok nem jelentek meg az adóösszeíráson.[5] A következő

évben Kerei fiörökösök nélkül elhúnyt, minélfogva részét a király 1556. júl. 20-án eladományozta Kisserjéni Pálnak, Mihálynak, Gábornak és Dorottyának.[6] A falu — mint ez az 1557—1558-iki defterből kitűnik — ekkor összesen három ép házból állott, melyeket Halász Benedek, Szász Jakab s Márton nevű magyar jobbágyok laktak.[7] E szerint a Kerei-féle rész legfeljebb egy vagy két telekből állhatott. A másik részt, mely a Földvári Varjasi János hűtlensége következtében szintén a koronára szállott, a király 1558. ápr. 25-én Kozárdi Ferencznek és Berényi Mihálynak adományozta.[8]

A következő években a falu újra tönkre ment. Legalább az 1560-iki adólajstrom pusztultnak mondja.[9] Azonban három jobbágya újra visszatért s 1561-ben Jász Lukács gyulai hadnagyot ismerte földesurának.[10] Ő szedte be rajtuk 1563-ban a tizedet is.[11] 1564-ben a jobbágyok száma már hétre szaporodott s mindegyik lefizette a másfél frtos rovást.[12] Azonban Kis-Fecskés fejlődését Gyula 1566-iki bukása megakasztotta. Nemsokára pusztává vált az egész falu.

Mint puszta terület uratlanul hevert hosszú évtizedeken át. Rákóczi György fejedelem 1646. máj. 19-én eladományozta ugyan Körösszegi Kis Péter és András nevű katonáinak,[13] de az erdélyi fejedelemség hatalma már nagyon gyenge lábon állott e vidéken. Innen van, hogy Dobóczi Ferencz szendrei vitéz, a magyar király katonája, Kis-Fecskés rácz lakosait 1647-ben rábírta földesúri jogainak elismerésére. E szerint ekkor már újra falu lett, még pedig rácz falu. 1660-ban az adó, melyet a lakosok évenként fizettek, 10 tallérban volt megállapítva,[14] s ebből azt lehet következtetnünk, hogy számuk sem ment ennél többre. Dobóczinak a birtoklásban társai voltak Danetius János és Széll Mihály; úgy hogy mikor 1662. febr. 17-én Kis-Fecskésen megosztoztak, mindegyiknek csak egy harmadrész jutott. Igy pl. Széll Mihály világosan mondja, hogy e rácz falu harmada az övé.[15] Azonban Dobóczi kétségkívül magához váltotta a másik két részt is, s mikor meghalt, az egész falut örökölte öcscse, Péter.

Dobóczi Péter Csetneken lakott s idősb Rákóczi Györgyné Lorántfi Zsuzsánnának volt az udvarbirája. Azonban számadásában a fejedelemasszonynak adósa maradt 1200 frttal, «és bizonyos leguminákkal s egyéb holmi accidentiákkal». Kötelez-

vényét örökölte ifj. Rákóczi György özvegye Báthori Zsófia, ki azután 1662. július 2-án úgy egyezett ki Dobóczival, hogy ez készpénzben «administrált az ő nagysága tárházában ötszáz frtot, annak felette Csanád vármegyében levő Fecskés nevű faluját egészen ő nagyságának s ő nagysága mindkét ágon levő maradékinak s legatariussoknak örökösen és meghívatatlanul adta és kötötte».[16] Birtokába vette-e az özvegy fejedelemasszony Fecskést vagy túladott-e rajta, adataink nem mondják meg.

Az 1686-iki tatárpusztítás azonban újra pusztát csinált e rácz faluból. Az 1700-iki püspöki birtoklajstromban Kis-Fecskés mint puszta van felsorolva.[17] Benne van a puszta a Kollonics bibornok 1702. júl. 26-iki jegyzékében is,[18] s ajánlatára a neoacquistica commissio 1702. aug. 8-án ennek tizedét is kiutalta a csanádi püspöknek.[19] Azonban a bécsi udvar később a mutinai uradalomhoz kapcsolta, melynek csintyei kerületébe volt beosztva. Az 1742. aug. 16-iki úrbéri összeírás szerint legelőből és némi kaszálóból állott; termett rajta 240 boglya széna, 120 frt értékben. Ez évben árverés útján kiadták haszonbérbe 200 frtért.[20] Első bérlője Korbul János volt.[21]

[1] *Münch. lt.* 51. — [2] *Dl.* 15862. — [3] *Dl.* 17290. — [4] *Monial. Poson.* 55. 23. — [5] *Dic. l.* — [6] *Lib. reg.* III. 309. — [7] *Götting. defter.* — [8] *Lib. reg.* III. 494. — [9] *Dic. l.* — [10] *Uo.* — [11] *Tiz. l.* — [12] *Dic. l.* — [13] *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 173. — [14] *NRA.* 1838. 61. — [15] *Uo.* — [16] *NRA.* 772. 41. — [17] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [18] *Csan. püsp. lt.* B. 14. — [19] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [20] *Urb.* 9. 29. — [21] *Csanádm. jkv.*

KIS-SERJÉN.

Falu.

KYSSERYEN: 1456. *Sztáray-okl.* II. 534. 1519. *Dl.* 23231. 1521. *Budai kápt. protoc.* 773. sz. 546. l. 1560. *Tiz. l.* 1561. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* KYS SERYEN: 1555. *Dic. l.* KYS SERIEN: 1560. 1564. *Uo.*

Az aradvármegyei Magyar-Pécskától ész.-nyugatra eső szőlőskertek alján egymás mellett feküdtek Nagy- és Kis-Serjén falvak. A *Serjén* név ősi személynév lehet.

Kis-Serjén legrégibb ismert birtokosa a XV. század derekán a Kisserjéni család. Ennek utolsó ivadéka, Máté örökösök nélkül

halván el, kisserjéni részét V. László király 1456. május 16-án Serjéni Orros Mihálynak és Székelyszegi Farkas Pálnak adományozta.[1] Meddig bírták ezek ezt a részt, s kié volt a falu többi része, minderre nincsen semmi adat. 1519. körül Szegedi Ferencz deák, kir. alkincstárnok szerezte meg, ki ide nemesi kúriát építtetett s az udvarnál viselt hivatala leteltével ide jött lakni.[2] Eleinte Kisserjéni Szegedinek,[3] később egyszerűen csak Kisserjéninek írta magát. Ő volt 1526-ban Arad vármegye főispánja; ez arra mutat, hogy ott is bejutott az előkelő birtokos családok sorába. Ő hordozta meg a véres kardot Szabolcs, Külső-Szolnok, Csongrád, Csanád, Zaránd és Arad vármegyékben, hogy a nemesség siessen Mohácsra a király táborába.[4]

Az 1550—52. évi hadjáratok Kis-Serjént is nagyon megviselték. Lakosai elszéledtek, úgy hogy az adórovó még 1555-ben sem tudta őket összeírni.[5] Ekkortájt már a Ferencz utódai Pál, Mihály és Gábor voltak a falu földesurai[6] s ők telepítettek az üresen maradt telkekre szerb jobbágyokat. A török defterdár 1557—8-ban 13 házat írt itt össze. A lakosok ezek voltak:

Zsenoko Sztoján, Berki (?) Dobratin, Jovan Kosorics, Nikola Jovan, Marko Nikola, G. Kehanics, Jovan Margics, Mihal Oláh, Jovan Nikola, Gy. Kovics, Gyurka Sikarovics, Farkas Oláh, Feláh Mehula.[7]

Az örökösök megosztozván a birtokokon, Kis-Serjén Pálnak jutott, kit az adólajstromok egyszerűen Serjéni Pálnak neveznek. A lakosság nagy része ágról szakadt szegény emberekből állott, úgy hogy az adót 1560-ban is csak három, 1561- és 1564-ben csak négy porta tudta lefizetni.[8] Tizedet a szerbek természetesen sem 1560-, sem 1563-ban nem fizettek.[9] A falu Gyula várának bukása után (1566) végleg elpusztult. Többé híre sincs.

De a Kisserjéni család az ország északi részein még sokáig virágzott. Pálnak Haraklányi Massai Ágnes volt a felesége;[10] Mihály és Gábor Zemplén, Abauj, Borsod, Gömör, Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben szereztek tömérdek vagyont.[11] Egy Kisserjéni Ferencz 1590-ben biharvármegyei birtokos volt.[12]

[1] *Sztáray-okl.* II. 534. — [2] *Dl.* 23231. — [3] *Budai kápt. protoc.* 773. sz. 546. — [4] Márki, *Arad várm. tört.* I. 152. — [5] *Dic. l.* — [6] *Lib. reg.* III. 309. — [7] *Gött. deft.* és *Defterek* II. 201. — [8] *Dic. l.* — [9] *Tiz. l.* — [10] *Múz. lt.* — [11] *NRA.* 852. 24. — [12] *Lib. reg.* IV. 597.

KIS-SZÉCSÉNY.

Falu.

ZECHEN: 1360. *Dl.* 322. §. 20. KYSZECHIEN: 1360. *Uo.* KYSSCHECHEN: 1403. *Sztáray-okl.* II. 29. KYSZECHEN: 1438. *Uo.* II. 345. 1536. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 4. 1539. *Uo.* 1. és 18. ZECHEWN: 1442. *Dl.* 13662. KISZECHEN: 1530. *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 11. KYSZECHYN: 1536. *Uo.* 13. 1539. *Uo.* 1. 1559. *Urb.* 11. 41. KYS ZECHEEN: 1536. *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 13. Utraque ZECHEN: 1537. *Uo.* 18. KIS SZECZEN: 1560. *NRA.* 759. 43.

Temes vármegyében a mai Szécsány (egykor Nagy-Szécsény) mellett, melytől valamely ér vagy árok választhatta el. Érdekes, hogy a közelebb eső Szanád, Kalacsa, Baróczháza és Kenéz nem tartoztak Csanád vármegyéhez, minélfogva a két Szécsényt enclavénak (idegen földön fekvő helységeknek) kell tekintenünk. — Maga a név kétségkívül összefügg a szláv *seč (sekati)* tővel, mely *irtást* jelent.

Mikor Kis-Szécsény az oklevelekben feltűnik, a Telegdi család kezén találjuk. Az 1360. okt. 14-én végbement osztozkodás alkalmával Miklós fiai, György és Miklós kapták sorsvetés útján. A váradi káptalan jelentésében ugyan egyszerűen csak Szécsénynek van írva, de Bebek István országbíró okt. 22-iki kiadványában, mely ez osztozkodásról szól, Kis-Szécsény alakban jő elő.[1] A Telegdiek alighanem eladták a Marczali családnak; Marczali Imre és János temesi főispánoké volt 1438. jún. 12-én, a mikor a kisszécsényi jobbágyokon elkövetett garázdálkodásuk miatt Fejéregyházi János és Ferencz kárpótlást voltak kénytelenek adni.[2] Azonban Imre és János 1442. febr. 10-én mindakét Szécsényt oda adták unokatestvéreiknek, Marczali Dénes bán fiainak, Györgynek és Istvánnak.[3] Ezekről jutott vétel útján a Hunyadi János, majd Mátyás alatt kir. adományképen a Nagylaki Jaksics család birtokába.

Jaksics Márk kir. beleegyezéssel e faluja felét — másik fele a Jaksics Péter fiait illette — 1530. szept. 7-én elzálogosította feleségének és leányainak,[4] kiket a csanádi káptalan 1536. február havában iktatott be.[5] 1536. decz. 11-én súlyos betegségében megújította rendelkezését[6] s 1537. jún. 14-én még egyszer beiktattatta feleségét a kisszécsényi résznek is birtokába.[7] Halála után az özvegyet 1539. júl. 4-én Jaksics Demeter és

öcscsei,[8] május 4-én pedig özv. Szentszávai Herczeg Mátyásné Jaksics Irén[9] pörrel támadták meg; amazok magát a birtokrészt, ez pedig a törvényes leánynegyedet követelte. 1559-ben Kis-Szécsényt is török birtoknak mondják a Gyulára kiküldött kir. biztosok.[10] Mikor 1560-ban a Jaksics-lányok, Skolasztika Zeleméri Lászlóné és Erzsébet özvegy Dóczi Miklósné fogott birák előtt osztozkodnak, Kis-Szécsényt egészben ez utóbbinak ítélik oda.[11]

Megvolt a kis falu még 1582-ben is, a mikor 16 szerb pásztor lakta, kiknek összesen 2223 juhuk volt.[12] De sokáig ezek sem birták ki; az egykori Kis-Szécsény mint *Mali-Szecsán* ment veszendőbe, s nem is kelt többé új életre.

Egyházi multjára is maradtak fenn adatok. Plébániája volt már 1333—34-ben s ez az aradi főesperesség alá tartozott. Plébánosai voltak: 1333. Benedek,[13] 1334. János[14] és 1403. László.[15]

[1] *Dl.* 322. §. 20. — [2] *Sztáray-okl.* II. 345. — [3] *Dl.* 13662. — [4] *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 11. — [5] *Uo.* 13. — [6] *Uo.* 4. — [7] *Uo.* 18. — [8] *Uo.* 1. — [9] *Uo.* 18. — [10] *Urb.* 11. 41. — [11] *NRA.* 759. 43. — [12] *Defterek* I. 336. — [13] *Mon. Vat.* I. 146. — [14] *Uo.* I. 150. 155. — [15] *Sztáray-okl.* II. 29.

KIS-SZENT-PÉTER.

Falu.

Zenthpeter: 1421. *Dl.* 11118. Kys Zent Peter: 1564. *Dic. l.* St. Peter: 1717. Szentkláray, *Százév* 21.

A temesvármegyei Német-Szent-Péter, az Aranka partján. Temploma sz. Péter tiszteletére épült; innen vette nevét.

Birtokosa már a legrégibb időben a csanádi püspök volt, ki a Maros túlsó partján szemközt fekvő Pécsket is bírta. Marczali Dózsa püspök Zsigmond királytól 1421. aug. 12-én új adománylevelet eszközölt ki reá.[1] A török beütések azonban nagyon megviselték a falut; 1564-ben adófizető házainak száma háromra olvadt le s ezekre Olcsárovics Demeter gyulai kapitány tette rá a kezét.[2] Pedig 1557—58-ban még 18 — igaz, csupa szerb lakos — lakta, kiknek nevét így sorolja fel a defterdár:

Fülöp pópa, Abralnics Radosev, Bokics Jovan, Farkas Nikola, Gyurics Pavel, Ilkonics Petar, Izvonar Nikola (harangozó?), Kokora Laza, Magics Ilia s Mihajlo, Margics Gyura, Nikics Gyurak, Panics Jovan, Terzi Gyurak (2) s Petar, Vargics Luka, Vesics Petar.[3]

A falu, melyet a török a fellaki náhiéba osztott be, megvolt még 1582-ben is; úgy látszik, összesen négy szerb juhászból állott, kiknek 505 juhot tett a gazdasága.[4]

Nem pusztult el a török hódoltság idején sem, sőt még 1717-ben is 14 házat számlált.[5] 1718-ban a temesvári kerületbe jutott s ott is maradt 1779-ig, a mikor Temes vármegyébe kebeleztetett be. A megfogyatkozott szerb lakosok mellé 1724. elején németországi települők jöttek a faluba,[6] kik idővel annyira túlszárnyalták az itt talált szerbeket, hogy ezek teljesen kipusztultak innen. A lakosság jelenleg: 1941 róm. kath., 68 gör. kel., két evang. és 39 zsidó.

Kis-Szent-Péter *egyházi multját* homály fedi. De hogy plébániája és temploma volt már a XV. században, az kétséget sem szenved. Fülöp pópa 1557—58-ban bizonyosan ezekbe helyezkedett be. — A mai Német-Szent-Péternek már 1729-ben volt plébánosa.[7] Temploma Péter és Pál apostol tiszteletére 1774-ben épült. Plébánosai közül ismeretesek: 1831. Ebner József, 1855. Ulehlay Bernát, 1863. Spéth Károly, 1885. Ertl Ödön, 1886. Gittler István, 1894. Láng Mihály.

[1] *Dl.* 11118. — [2] *Dic. l.* — [3] *Gött. defter.* — [4] *Defterek* I. 336. — [5] Szentkláray, *Százév* 21. — [6] *Délmagy. Értes.* 1892. 98. — [7] *Uo.*

KIS-SZŐLŐS.

Falu.

KYSZEWLEWS: 1494. *Akad. lt.* 1560. *Tiz. l.* és *Dic. l.* KYSZELES: 1555. *Dic. l.* KYS ZELEWS: 1556. *Lib. reg.* III. 309. KYSSZEOLEOS: 1561. *Dic. l.* KYS ZŐLŐS: 1564. *Uo.*

Az aradvármegyei Szemlaktól északra feküdt, a Maros partján az egykori Nagy-Szőlős mellett.

A XV. század végén tűnik fel, s ekkor Serjéni Orros András a földesura. Ennek Molnár János, Pásztor Bertalan és Jankó János nevű jobbágyai vannak jelen mint szomszédok, mikor

1494. aug. 28-án Nyakazó Miklóst Szent-Miklós faluba beiktatják.[1] Az Orros családról a rokon Eödönfi és Serjéni családokra szállott a falu; de volt hozzá valamelyes igénye a Kerei családnak is, mert mikor e család utolsó férfi-sarja meghalt, itteni részét Ferdinánd király 1556. júl. 20-án Kisserjéni Pálnak, Mihálynak, Gábornak és Dorottyának adományozta.[2] De ez a család bajosan jutott e rész birtokába, mert az adólajstromok csak az Eödönfiakat és Serjénieket emlegetik.

Az 1552. évi hadjárat alkalmával e falu is elpusztult. Még 1555-ben sem lehetett lakosait összeírni.[3] Bezzeg összeírta őket 1557—58-ban a török defterdár, s az ő lajstromából tudjuk, hogy ekkortájt csupa szerbek lakták a falut. A házak száma 10 volt; a lakosok:

Ilia Vinomár, Jovan Mravics, Todor K., Masa Milos, Szerim Elván, M. Bercsorocsics, Filep Petar, Todor Petik, Nikola Grbas és Todor Vuics.[4]

Ezekkel a szerbekkel az adórovók nem igen boldogultak; beírták hát a lajstromba, hogy a falu el van pusztulva.[5] Később vagy négy portát mégis megadóztattak, így 1561-ben, a mikor a Serjéni Miklós nevén 2, az Eödönfi Ferenczén szintén 2 porta, s 1564-ben, a mikor Serjéni Farkas nevén is volt egy porta.[6] Gyula vár eleste után végkép elpusztult a falu.

[1] *Akad. lt.* — [2] *Lib. reg.* III. 309. — [3] *Dic. l.* — [4] *Defterek* II. 202. — [5] *Dic. l.* és *Tiz. l.* Így nevezetesen 1560-ban. — [6] *Dic. l.*

KIS-TÁRNOK.

Falu.

Kystarnuk: 1360. *Dl.* 322. §. 20. Kys Tarnuk: 1360. *Uo.* 1366. *Dl.* 322. §. 4.

Feküdt Makó és Apátfalva közt, a marosparti Tárnok nevű erdő helyén. Tőszomszédságában állott Nagy-Tárnok.

Kis-Tárnok a XIV. század derekán a Telegdi család birtoka volt. Az 1360. okt. 14-iki osztály alkalmával Lőrincz fiai, János és Tamás kapták.[1] Ugyanez a Tamás és bátyjának, Jánosnak fia Lőrincz osztoztak rajta 1366. jún. 10-én; egyik hasonfele, a melyik a Maros felől esett, egész a faluvégig jutott Tamásnak, a másik, keleti hasonfele meg lett a Lőrinczé. A faluhoz tar-

tozó erdőt is közepén határjelekkel ketté vágták, a keleti része Lőrincznek, nyugati része pedig Tamásnak jutott.[2]

Nem is szerepel többször a falu; bizonyára beleolvadt Nagy-Tárnokba.

[1] *Dl.* 322. §. 20. — [2] *Dl.* 322. §. 4.

KIS-TÖMPÖS.

Falu.

KETHEMBES: 1344. *Dl.* 322. §. 14. KYSTHEMPES: 1508. *Dl.* 21842. KYSTEMPES: 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar. 1. 12. KIS THEMPES: 1568. 1570. *Dl.* 322. KIS THOMPOS: 1584. *Leleszi orsz. lt.* Lib. I. sign. T. 318.

Makó városától nyugatra, a Maros partján három falu feküdt egymás mellett, ú. m. Szent-Miklós, Nagy-Tömpös és Kis-Tömpös. E falvak *Tömpös* nevű alapítójának emlékét homály födi; de nem csalódunk, ha őt ismeretlenül is a Csanád nemzetség régesrégi tagjai közé soroljuk.

Mert Kis-Tömpös is e nemzetségnek volt ősi birtoka. Az 1256. decz. 17-iki osztály alkalmával mindahárom falu a Vaffafiaknak jutott.[1] A Vaffafiak vagyis Makófalviak a XIV. század elején szintén felosztották a falvakat maguk közt; Nagy- vagy az akkori elnevezés szerint Bel-Tömpös és Szent-Miklós-Tömpöse (később egyszerűen csak Szent-Miklós) volt a Makófalvi Dénesé és Pál fiaié, Pálé és Péteré, ellenben Kis-Tömpöst Makófalvi Gergely fia András, Domokos fia Mihály és Benedek fia Fülöp bírták. Minthogy ez utóbbiak Csanád esztergomi érsekkel s a többi Telegdiekkel nem akartak osztályra lépni, az 1337. jún. 11-ikén végbement birtokfelosztás alkalmával Kis-Tömpös nem is szerepel s csak Bel-Tömpös és Szent-Miklós-Tömpöse forognak szóban. Bel-Tömpöst felajánlják az ottani templom és pap fentartására, s így a Telegdiek csak Szent-Miklós felét kapják.[2] Végre 1344. márcz. 28-án sikerül Csanád érseknek és unokaöcsceseinek a többi Makófalviakkal is barátságos egyességre lépni; és bár az igazság úgy hozta magával, hogy «Két-Tömpöst» is joguk lett volna felosztani, mindazáltal a Telegdiek atyafiságos indulatból lemondanak az osztozkodásról s mindakét Tömpöst

(t. i. Kis-Tömpöst ésSzent-Miklóst) átengedik más birtokok fejében a Makófalviaknak.[3]

Így hát a Telegdi családnak nem maradt itt semmi birtoka. Mégis később öröklés vagy vétel útján újra hozzájutott Kis-Tömpösön valamely részhez; erre kap 1508. május 22-én a királytól új adománylevelet Telegdi István.[4] És jóllehet a Makó László 1563. évi végrendelete csak Tömpösről intézkedik, halála után 1563. aug. 10-én kistömpösi részét adományozza János Zsigmond Varkocs Tamásnak.[5]

A Telegdiek fentartják igazságukat Kis-Tömpösre még 1568- és 1570-ben is.[6] Sőt későbben is, mikor Horváth György impetrálja e falut, 1584-ben a leleszi convent előtt Telegdi Balázs s Mihály és osztályos atyafiok, Palatics György óvást tesznek.[7]

Lehet, hogy már ekkor nem is volt meg a falu. De ha megvolt is, bizonyára elpusztult az 1596. évi tatárjárás alkalmával.

Egyházi multja nagyon messzire visszanyúlik. Már 1256-ban temploma volt, de melyik szentnek tiszteletére épült, nem tudjuk. 1334—35-ben két tömpösi plébános fizeti le a pápai tizedet; ha a kisebb összeggel szereplőt vesszük kistömpösinek, akkor legalább egy plébánosát menthetjük meg a feledékenységtől; ez 1334-ben László, ki akkor három garast fizet.[8]

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Anjouk. okm.* III. 366. — [3] *Dl.* 322. §. 14. — [4] *Dl.* 21842. — [5] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar. 1. 12. — [6] *Dl.* 322. — [7] *Leleszi orsz. lt.* Lib. I. sign. T. 318. — [8] *Mon. Vat.* I. 154. L. még 148. és 156.

KIS-ZENTA.

Falu.

Zintha Rew, Zintharew: 1247. *Dl.* 322. § 5. Kys Zyntha: 1495. *Dl.* 29566.

A zentai rév tiszabalparti kikötője körül keletkezett. Kicsiny falucska volt, s már 1247-ben Zentarév néven a Csanád nb. Pongrácz ispán bírta, ki azt párbaj útján szerezte meg s kapta IV. Béla királytól.[1] Ő utána maradékai, a Telegdiek örökölték. 1495. febr. 28-án Telegdi András itteni részét elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[2] Ez az utolsó nyoma a falucskának; a XVI. század első évtizedeiben elpusztult.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Dl.* 29566.

KLÁRAFALVA.

Falu.

KLARAFALWA: 1488. *Hazai okm.* V. 366. CLARAFFALWA: 1543. *Bécsi áll. lt.* KLARAFALVA: 1646. *Harruckern lt.* X. VIII. 1. 1647. *Gar.-sz.-ben. lt.* Stat. A. 6. 26. 1697. *Lib. don. pal* VIII. 318. KALARAFALVA: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. CARAFFOLLA: 1723. *Mercy-féle tkp.*

Torontál vármegyében, Deszktől keletre, a ma is meglévő Klárafalva helyén feküdt. Nevét szent Klára szűz tiszteletére épített templomáról vette.

A XV. század második felében a Tömpösi család birtoka. Mikor a fiág kihalt (László † 1487), a leányokra szállott a falu. Ezek 1488. jún. 11-én három részre osztották; egy része Telegdi leni Györgynek, másik része Amadéfi Jánosnak s végre a harmadik Kapitányfi Pálnak jutott.[1] Ezek voltak t. i. a leányági örökösök.

De ezek ellen Klárafalva felére nézve pört indított Vezsenyi Mihály, kinek Telegdi-lány volt a felesége. Épen felesége s ennek testvére, Telegdi Miklós jogán indította meg a keresetet s állítása szerint II. Lajos király törvényszéke meg is ítélte azt neki, de szerencsétlen eleste következtében az ítélet végrehajtatlan maradt. Fölkérte tehát Vezsenyi 1543-ban Ferdinánd királyt, rendeljen el új nyomozást s helyeztesse őt a birtokba, mely most idegenek kezén van.[2] Nehezen érte el czélját, nem csak azért, mert ez a vidék 1541. óta az Izabella királyné felsége alatt állott, hanem azért is, mert Klárafalva az 1550—52-évi török hadjáratokban teljesen elpusztult.

«Puszta telek» maradt a török hódoltság idején is s a zomboriak használták földjét.[3] 1646. decz. 5-én III. Ferdinánd király a pusztát Kovács Jánosnak, Széll Mihálynak, Zólyomi Györgynek és Török Bálintnak adományozta, kiket az egri káptalan decz. 15-én beiktatott.[4] Annál különösebb, hogy a következő évben a nádortól Czorgáll János is eszközölt ki adománylevelet s 1647-ben a garan-szent-benedeki convent őt is szépen beiktatta Klárafalva birtokába.[5] Ez is mutatja, hogy az egész adományozás olyan «nesze semmi, fogd meg jól»-féle játék volt. Nem is lett itt (a török területén!) ezek egyike sem állandó

birtokos. De a mint a török hatalma homályosodni kezdett, azonnal jelentkeztek új pályázók. Eszterházy Pál nádor 1697. nov. 9-én el is adományozta a pusztát Hunyady Andrásnak s Lászlónak és Péli Nagy Andrásnak,[6] kiket ide még azon évben a garan-szent-benedeki convent iktatott be.[7]

De sem ők, sem a csanádi püspök, ki pedig szintén fölvette Klárafalvát az általa 1700. körül követelt birtokok lajstromába,[8] nem érvényesíthették jogaikat, mert a Marostól délre eső területet a bécsi udvar 1718-ban elszakította az országtól. Ettőlfogva Klárafalvát mint Szőreghez tartozó pusztát a temesvári igazgatóság bérbe adta; első bérlője volt Veliki Vászó nevű szegedi kapitány.[9] Mint pusztát feltünteti 1723-ban a Mercy-féle térkép is.

Ezek szerint nem sok jelentősége lehetett annak, hogy 1744-ben a garan-szent-benedeki convent előtt Hunyady Antal óva intett mindenkit Klárafalva puszta elfoglalásától.[10]

Végre a csanádi tiszttartóságnak eszébe jutott, hogy ide lakosokat telepít s ekként községet létesít. 1777. szept. 6-án megengedte, hogy Új-Csanádról (?) a következő tizenhárom magyar gazda üssön itten tanyát: Tóth János, Csanádi Mihály, Makai Pál, Csanádi Miska, Csanádi Mátyás, Talpai Ferencz, Dékán György, Nagy József, Csanádi Pero János, Becsei József, Csanádi János és Karácsony Péter. Ezeknek, kik dohánykertészek voltak, maradékai a mai lakosok.[11] E század első évében Klárafalvát, Deszkkel együtt, megvásárolta br. Gerliczy Ferencz.[12]

Az új község *elöljárói* közül ismeretesek: 1859. Steitz István jegyző, Tóth Péter biró; 1864. Bálint Ferencz biró, Csanádi György esküdt. Pecsétjén keresztet tartó szentnek álló alakja látható; körirata: «Klarafolva ker. helyseg petsetye».[13]

Lakosainak száma volt 1854-ben 276, mostan 433. Ezek, öt zsidót kivéve, mindnyájan róm. kath. magyarok s mint *leányegyház* Kis-Zomborhoz tartoznak.

[1] *Hazai okm.* V. 366. — [2] *Bécsi csász. áll. lt.* — [3] *Eszterg. főkpt. lt.* 67. 8. 25. — [4] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. — [5] *Garan-sz.-benedeki lt.* Stat. A. 6. 26. — [6] *Lib. don. pal.* VIII. 218. — [7] *Garan-sz.-ben. lt.* Prot. U. 22. — [8] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [9] Baróti, *Adattár* 238. Itt neve *Kalaza, Falo* ferdített alakban s szétszakítva fordul elő. Maga a kiadó is kérdőjelet tett mellé. — [10] *Garan-sz.-ben. lt.* Prot. CC. 201.. — [11] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [12] Szentkláray, *Százév* 415. — [13] Pesty, *Hiv. Helyn.*

KOCSA.

Falu.

KOCHA: 1345. *Anjouk. okm.* IV. 554. 1369. Gyárfás, *A jász-kúnok* III. 504.

Ó-Bessenyő közelében feküdt s valami bessenyő személynév lehet. Emlékét talán a *Kocsóhát* puszta tartja fenn.

1345-ben a Csanád nemzetség hiába hivatkozott arra, hogy ez a falu is ősi birtokai közé tartozik, s a bessenyőknek nincs joguk azt a királytól fölkérni;[1] 1369-ben már Nagy Lajos király a bessenyőknek ezt a faluját is külön kiváltságban részesíti.[2] Meddig állott fenn, nem tudjuk. Többé nem említik az oklevelek.

[1] *Anjouk. okm.* IV. 554. — [2] Gyárfás, *A jász-kúnok* III. 504.

KOJAM PÁL-SZÁLLÁSA.

Kún szállás.

KOYAMPALZALLASA: 1438. *Tört. Tár* II. 1855. 202.

A torontálvármegyei Nagy-Komlóstól délnyugatra, a régi Hollós mellett feküdt. Neve mutatja, hogy Kojam Pál nevű kún nemesnek volt valamikor a lakóhelye.

Albert király 1438-ban a Szenteltszék nevű kún székben fekvő Kojam Pál-szállásán a kún kapitányság féljövedelmét Től Jánosnak adományozta.[1] Vajon a Kojam családé maradt-e a kapitányság másik fele, vagy pedig ekkor már más család vette el hasznát, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy mikor a XV. század vége felé a kúnok szegényedni kezdenek, lassanként elvesztik kiváltságaikat s legnagyobb részük jobbágygyá válik. 1510-ben a torontálvármegyei Péterréve faluban találunk egy Koyan Pál nevű jobbágyot,[2] ki talán egyenes leszármazója volt a fentebbi helynévadó kún kapitánynak.

[1] *Történelmi Tár* II. 1855. 202. — [2] *Dl.* 30260.

KOMLÓS.

1. *Falu, a Szárazér mellett.*

KOMLOS: 1464. 1465. 1466. 1469. *Kállay lt.* 1478. *Dl.* 15836. 1480. *Dl.* 18387 1484. *Dl.* 18943. 1525. *Dl.* 30352. és 36602. 1536. *Monial. Poson.* 55. 23. 1546. 1553. *Zalavári convent lt.* I. 128. és 2391. 1555. 1558. 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* 1562. 1564. *Gyulaf. lt.* Divers. comit. cista II. 1. 16. 31. és 32. 1562. 1563. *Tiz. l.* 1648. *Egri kápt. lt.* AB. 297. COMLOS: 1556. *Lib. reg.* III. 309. KOMLÓS: 1662. *Br. Harruckern lt.* AA. XVI. 2. 1689. *Egri kápt. lt.* T. 363. NAGY KOMLÓS: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16.

A ma Békés vármegyéhez tartozó Tót-Komlós. Neve mutatja, hogy komlótermő területen keletkezett.

A XV. század második felében tűnik elő. Ekkor a Budai és Komlósi családok közösen bírják. Ama családból Komlósi Budai Balázs 1464—69 közt mint királyi ember és szomszéd szerepel Kasza-Pereken; emebből ugyanez években Komlósi Balázszsal ismerkedünk meg.[1] A Budai család 1470—78. közt alighanem épen Balázsban deficiált; komlósi birtoka a koronára szállott. A Komlósi család Orosházára költözött, hol valószinűleg bőségesen kárpótolta Mátyás király azért, hogy komlósi részét cserébe átengedte. Ekként Komlós egészen a királyé lett, ki azt 1478. körül anyjának ajándékozta.

Ez évben ugyanis Szilágyi Erzsébet komlósi jobbágyai a csomorkányi, hegyesi és szentlőrinczi jobbágyokkal összezördültek, minélfogva viszálkodásuk kiegyenlítésére az özvegy Vásárhelyre határnapot tűzött ki.[2] 1480. júl. 4-én különben nekik is szigorúan megparancsolta, hogy tisztjének, Teleki Varjasi Jánosnak szótfogadjanak.[3] A komlósiaknak nem vált kárukra, hogy olyan hatalmas földesuruk volt, mint (az özvegy halála után) a király. 1484. márcz. 16-án kivette őket más biróságok hatósága alól s ügyeiket saját biráik elé utasította.[4]

Ulászló király alatt a nagy befolyású állásra emelkedett Orosházi Komlósi Ferencz (kúriai jegyző volt) megint visszaszerezte családjának Komlós egy részét; a másik részét pedig Kerei Ferencz nyerte királyi adományul. Komlósi Ferencznek nem lévén akkor még fiörökösei, leányait 1525. július 30-án II. Lajos király az összes birtokokban, ezek közt a komlósi részben s a hozzátartozó Földeáki és Somogyteleke pusztákban fiúsí-

totta.[5] Később azután született egy fia is, Kálmán. Komlósfecskési Kerei Ferencznek egyik komlósi jobbágya, Kató György, 1536-ban mint tanú szerepelt a királysági határpörben.[6]

Közben Komlós egy része a zalavármegyei származású Getyei János alnádor kezére került, ki azt a szentandrási uradalom negyedéhez, melyre hihetőleg házassága útján tett szert, kapcsolta. Neki nem lévén gyermekei, birtokait öcscse, Gergely leányainak szánta. Gergely már 1546-ban tiltotta a felséget a komlósi rész eladományozásától.[7] Getyei János azután 1553-ban a Gergely leányait, Klárát, Sárát, Katalint és Dorottyát e birtokrészben is fiúsíttatta.[8]

1552-ben Komlóst is alaposan elpusztította a török, úgy hogy 1555-ben csak $2^1/_2$ frt adót lehetett rajta behajtani s azt is a Kerei Ferencz — az elébbi fia — jobbágyai fizették.[9] Azonban Kerei Ferencz a következő évben magtalanul elhalt s komlósi részét is a király 1556. júl. 20-án a Kisserjéni családnak adományozta.[10] E család tagjai e részöket azután eladták.

Az 1557—58. évben Komlós kilencz házzal mint magyar falu szerepel a defterdár összeírásában.[11] Lakosai 1558-ban 7 frt adót szállítottak be Gyulára.[12] 1560-ban a következő birtokosai voltak a falunak: Jász Lukács gyulai kapitány, Eszes Kelemen, özv. Komlósi Kálmánné, Kentes György és Bánrévi Péter; mindegyiknek 2—2 portája volt s a 10 porta összesen 11 frt adót adott. 1561-ben megint mások a birtokviszonyok; ekkor ugyanis özv. Glézsán Lászlóné három, Jász Lukács négy, Köblös György két s Eszes Kelemen három portával bírt, a Rárósi Péter jobbágyai szegények voltak, a Kovács Demeteré pedig elpusztult. Komlós adója 12 porta után 13 frt 10 drt tett.[13]

A Komlósi Kálmán magtalan halálával uratlanná vált komlósi részt és nemesi kúriát 1562. okt. 3-án Ferdinánd király Kerecsényi Lászlónak adományozta, de ez ellen a fiúsított leányág (Varjasi Boldizsár, Reszkei Boli János, Bódogi Székely Ferencz, Varjasi Juliánna özv. Viczmándi Istvánné, Varjasi Ilona özv. Pelényi Benedekné, Komlósi Borbála özv. Glézsán Lászlóné és Komlósi Margit) erősen tiltakozott.[14] S ennek, mint látni fogjuk, lett is foganatja.

1563-ból ismerjük a komlósi lakosokat név szerint. Összesen 27 jobbágy lakta a falut, s ezek a következők voltak:

Borbola János, Bozsó Ferencz, Csikai Péter, Gebe Balázs s János, Géjó Lukács, Hasas Miklós, Hevesi Miklós, Huszár Benedek, Jó Gellért, Kató Illés, Kéncses Lőrincz, Kereskőzi Ambrus, Kovács Boldizsár s János, Kürtös Tamás, Nagy Balázs, Néző Máté s Mihály, Oláh István, Pető János, Szakál Fábián, Szívós Bálint, Vaska Gellért, Véka Balázs s István, Vojn Demeter.[15]

A Komlósi-örökösök kérelmére Miksa király 1564. aug. 11-én megparancsolta Kerecsényinek, hogy a birtokrészt és kúriát, melyet elfoglalva tartott, haladéktalanul adja vissza Székely Ferencznek, Tordai Lászlóné Anna asszonynak és özv. Glézsánné Komlósi Borbálának.[16] Szept. 17-én pedig ez ügyben vizsgálatra utasította a király Békés és Csanád vármegye törvényszékét.[17]

Kerecsényi pörvesztes lett, mert az 1564. évi adólajstrom szerint a régi birtokosoké a falu. Összesen húsz porta fizette ez évre az adót s ezek a Jász Lukács, özv. Glézsán Lászlóné, Köblös György, Eszes Kelemen és Kovács Demeter nevén voltak.[18]

Gyula vár eleste Komlós pusztulását is siettette. Ez be is következett az 1596. évi tatárjáráskor. Sokáig nem hallunk felőle ezután semmit. A következő század negyvenes éveiben Széki Péter diósgyőri alkapitány szerzett rá adománylevelet, s 1648. jan. 8-án e pusztája fele jövedelmét átengedte vérszerint való atyafiának, Ónodi Pap Jánosnak.[19] Jogutódai 1662. decz. 4-én Borsod vármegye törvényszéke előtt oly értelmű egyességre léptek, hogy Komlós puszta özv. Székiné Tercsi Zsuzsánnának s gyermekeinek, Széki Györgynek, Katának és Jánosnak jutott.[20]

A Pakosi Paksi család leszármazói, Nyakas Miklós, Jármi András s Ferencz, Paksi Klára Krompachi Holló Zsigmondné is lépéseket tettek 1689-ben, hogy a szentandrási uradalmat megszerezzék.[21] A Paksiakkal rokon Száraz család 1719-ben csakugyan visszaperelte a kincstártól az uradalmat s királyi adománylevelet is kapott rá, melyben Komlós Békés vármegyéhez tartozónak van írva.

Még elébb, 1702. aug. 8-án, Kollonics bíbornok közbenjárására,[22] a neoacquistica commissio Nagy-Komlós (így írják a nevét ekkor) puszta tizedét Dolny István csanádi püspöknek ítélte oda.[23] De ennek élvezetébe a csanádi püspök sohasem juthatott. Az 1749. évben Komlós végképen elszakadt Csanád

vármegyétől s azóta Békés vármegyéhez tartozik. 1746-ban a szentandrási tótok egy része — mintegy 80 család — ide telepedvén le, azóta a falu *Tót-Komlós* nevet visel.[24]

A régi Komlós kétségkívül a csanádi püspökség *plébániája* volt. Tizede 1563-ban tett: 38 kepe hét marok, három köböl egy véka búzát, négy köböl árpát, egy véka zabot, fél kb. nyolcz marok rozsot; keresztyének pénze volt három dénár.[25] Sajnos, plébániája történetéhez nincsenek adataink. A mai lakosság nagy többsége ágost. evangélikus, s ezeknek anyaegyháza 1746. óta áll fenn.

[1] *Kállay lt.* — [2] *Dl.* 15836. — [3] *Dl.* 18387. — [4] *Dl.* 18943. — [5] *Dl.* 30352. és 36602. — [6] *Monial. Poson.* 55. 23. — [7] *Zalavári conv. lt.* I. 2391. — [8] *Uo.* I. 128. — [9] *Dic. l.* — [10] *Lib. reg.* III. 309. — [11] *Defterek* II. 196. — [12] *Dic. l.* — [13] *Uo.* — [14] *Gyulaf. lt.* Divers. com. Cista II. 1. 16. — [15] *Tiz. l.* — [16] *Gyulaf. lt.* Div. com. Cista II. 1. 31. — [17] *Uo.* II. 1. 32. — [18] *Dic. l.* — [19] *Egri kápl. lt.* AB. 297. *Békés várm. hajd.* II. 240. — [20] *Br. Harruckern lt.* AA. XVI. 2. — [21] *Egri kápl. lt.* T. 363. — [22] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [23] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [24] Újabb történetére nézve, mely már egészen Békés vármegyét érdekli, l. Karácsonyi, *Békés várm. tört.* II. 328. s még részletesebben *Békésvárm. tört. évk.* 1885—86. 67. s köv. l. — [25] *Tiz. l.*

2. *Falu, a Marostól délre.*

KOMLOS: 1446. *Sztáray-okl.* II. 390. 1450. *Dl.* 29489. 1451. *Dl.* 14504. 1453. *Békésm. okl.* 66. 1454. Teleki, *Huny. kora.* X. 424. 1479. *Budai kápl. lt.* 1. 4. 10. és 11. COMLOS: 1451. *Dl.* 14443. KÓNÓSS (?): 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. KONUS: 1657. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. KONOS: 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. KOMOS: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. KONAS: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. COMELEUSCH: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. COMBLOS: 1723. *Mercy-féle tkp.*

A mai Nagy-Komlós Torontál vármegyében, a hova 1779. óta tartozik.

Birtokosaiul már a XV. században kisebb nemeseket találunk. Így nevezetesen 1446-ban Fejéregyházi János deáknak van benne része.[1] Idevaló birtokosok Komlósi András és Mihály, kik 1450-ben tanúskodnak a keresztúri hatalmaskodási pörben.[2] Komlósi Keserű Jánosné Margit asszony, fia Keresztes János nevében is, 1451. okt. 28-án leányának, Ilonának, ki Kölkedi Jánoshoz ment férjhez, kiadta komlósi birtokából az őt megillető

részt.[3] Kölkediné pedig ekként kapott részét 1453. május 4-én 60 frtért eladta Hunyadi Jánosnak.[4] Hunyadi 1454. júl. 17-én megvette 100 frton az özv. Fejéregyházi Benedekné Simonkereki Margit részét is.[5] Ezeken kívül volt még itt ekkortájt Muronyi Konya Demeternek is részbirtoka, kinek özvegye azt 1479. márcz. 25-én a budai káptalannak adományozta,[6] s ezt abba a kői káptalan júl. 29-én be is iktatta.[7]

A falu azonban nem érte meg a XVI. század közepét; sem a török, sem a magyar királyi adólajstromok nem tudnak róla semmit. Jele, hogy már ekkor puszta volt s alkalmasint a Bali bég 1529. évi rablóhadjáratában pusztult el.

A török világban annyira ismeretlen terület volt, hogy a nevét is tökéletesen elferdítették. 1647. körül is puszta telek volt ugyan, de állítólag malom állott rajta.[8] Mint pusztát ez időtájt kaphatta Palkonyai Nagy Balázs; de neki magvaszakadván, Vesselényi nádor *Konus* néven oda adományozta 1657. ápr. 11-én Krecsics Györgynek, Szalatnai Györgynek és Tenturich Istvánnak.[9] Persze ez az adománylevél is csak írott malaszt maradt.

A török kiűzetése után a csanádi püspök formált hozzá jogot.[10] Követelését 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornok is támogatta; levelében ugyanis Nagy-Komlóson kívül — igaz hogy Dombegyház, Igács, Peres-Kutas, Pap-Keresztur stb. társaságában — ott van *Komos* puszta is.[11] Valószinűleg ekkor már senki sem tudta, hol fekszik. Mert a neoacquistica commissio 1702. aug. 8-án kelt határozata már *Konas* alakban szerepelteti s tizedét a püspöknek kiutalja.[12]

Hihetőleg a zentai diadal után szállották meg egyes szerb lakosok a pusztát, mely ettőlfogva ismét mint falu tűnik elő. 1717-ben összesen húsz ház volt benne.[13] 1723-ban már kenézét (biráját) is említik.[14]

Minthogy beleesett a temesvár-kanizsai útvonalba, s a nagy vizek miatt néha nem is lehetett másfelé közlekedni, úgy látszik, elég élénk forgalma volt.[15] 1740. nyarán kiütött a pestis benne.[16] 1743. őszén a tavaszi hadjáratkor Oláhországból bevándorolt s ideiglen Vingán letelepített oláhoknak, kik mintegy 40 családot alkottak, Komlóst jelölte ki lakóhelyül a temesvári administratio, s még ez évben ide költöztek a gyarmatai oláhok is.[17] Az igazgatóság 1745-ben szétszedette a vingai fatemplomot

is s itt állíttatta nekik össze.[18] Az így megszaporodott komlósi lakosoknak csakhamar szűk lett a határ; el-elfoglalták a szomszédos szőlősi és vizesdai pusztát.[19] 1745-ben Vingáról újabb oláh családok költöztek be[20] s a szerbek is szépen szaporodtak,[21] úgy hogy 1753-ban már Komlós körül szállások is emelkedtek.[22] 1781-ben Nákó Kristóf vásárolta meg, ki ide 1782-ben békésvármegyei evang. tótokat telepített. Velök jött lelkészük, Baranyai János is; már hozzáfogtak a templomépítéshez, mikor 1788-ban egyszerre csak mást gondoltak, s elköltöztek a Kis-Gája melletti Sztamorára. Az első német települők részint Felső-Magyarországból, részint Luxemburgból vándoroltak be 1771-ben.[23] Lakosai közül 1496 római kath., 3379 görög-kel.; összes számuk: 5255.

A régi Komlós *egyházi multjának* semmi nyoma sem maradt. A szerbek legrégibb temploma az uradalmi gabonaraktár helyén állott, a hol az oltár helyét most is kereszt jelzi. Ez a templom 1783-ban összeomlott. Helyette 1796-ban építettek másikat.[24] — A róm. kath. parochia 1849-ben létesült, a templom pedig Jézus szent szivének tiszteletére 1868-ban épült föl. Lelkészei voltak: 1852. Kriesch János, 1859. Körmöczy György, 1882. Láng Mihály, 1892. Schilling Gebhárd.

[1] *Sztáray-okl.* II. 390. — [2] *Dl.* 29489. — [3] *Dl.* 14504. — [4] *Békésm. okl.* 66. — [5] Teleki, *Hunyadiak* X. 424. — [6] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 11. — [7] *Uo.* 1. 4. 10. — [8] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [9] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [11] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [12] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [13] Szentkláray, *Százév* 21. — [14] Baróti, *Adattár* 242. — [15] *Uo.* 325. — [16] *Uo.* 268. — [17] *Uo.* 421. — [18] *Uo.* 273. — [19] *Uo.* 273. 476. — [20] *Uo.* 273. — [21] *Uo.* — [22] *Uo.* 295. — [23] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [24] *Uo.*

KÓT.

Falu.

COVTH: 1232. *Hazai okm.* I. 12.

Bő és Lába falu mellett feküdt, s 1232-ben mint a csanádi vár udvarnokainak földje szerepel. Többet sem tudunk róla. Valószinűleg a tatárjárás söpörte el.

KOTUCSHÁZA.

Falu.

KOTHWCHHAZA, KOTHUCHHAZA : 1408. *Múz. lt.*

Hód-Mező-Vásárhelytől nyugatra, a Barczi fok mellékén feküdt. Nevének előrészében régi személynevet kell sejtenünk. 1408. jún. 18-án a Solti család kapta új adomány czímén, s e faluba is ellenmondás nélkül iktatta be a Soltiakat a csanádi káptalan. Mi lett vele azután, arra nincsen adatunk. Meglehet, hogy a Tisza árja pusztította el.

KOVÁCSHÁZA.

*Város.**

KOWACHAZA : 1463. *Dl.* 15818. 1553. 1555. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* KOVACHHAZA : 1469. *Kállay lt.* 1561. *Dic. l.* KOWACHHAZA : 1492. *Dl.* 19783. 1555. *Századok* 1877. Pozs. kiránd. 109. 1563. *Lib. reg.* III. 752. KOWACHHAZ : 1508. *Dl.* 21813. KOUAĆHAZA : 1558. *Dic. l.* KOWACSHAZA : 1560. *Dic. l.* KOUACY HAZA : 1562. *Tiz. l.* KOWACHYHAZA : 1564. *Dic. l.* KOVATSIHAZA : 1645. *Gyf. lib. reg.* XXI. 160. KOVÁCSHÁZA : 1646. *NRA.* 1722. 4. 1702. *Csan. püsp. lt.* B. 14. 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. KONACSHÁZA : 1647. *Uo.* 67. 8. 25. KOVÁTSHÁZA : 1647. *NRA.* 1838. 61. KOUACS EGYHAZA : 1667. *NRA.* 1791. 15.

A mai Mező-Kovácsházától délre, a Szárazér jobbpartján feküdt. «Az ú. n. Kovácsháza puszta déli részén — olvassuk egy 1866. évi hivatalos jelentésben — községnek, vagy a mennyiben az egykori épületek alapjában terméskövekét lehet ma is találni s ezek szilárdabb épitkezésre utalnak, városnak és pedig valószinűleg nagy iparvárosnak (?) kellett lennie, mert a puszta azon részében, a hol e romok vannak, alig kilencz év előtt óriási szántóvasakat, csoroszlyát, ezüst, arany és rézgyűrűket, hajtűket, ezüst kapcsokat s halpillangó kinézésű fűzérbe foglalt ékszereket szántottak ki a földmívesek».[1] Kovácsháza a nevét talán *Kovács* nevű vagy *kovács* mesterséget folytató első lakosától vette.

Nevével először a XV. század második felében találkozunk. Mikor Maróti Lajost és Mátyust az aradi káptalan 1463. márcz.

26-án az akkor Zaránd vármegyébe tartozó Kún-Ágota faluba beiktatta, Kovácsházáról mint szomszéd jelen volt az iktatáson Farkas Dénes, a Bessenyei Bálint jobbágya.[2] 1469. húsvét táján Szentdemeteri Bessenyei Benedek kovácsházi jobbágyai Kasza-Pereken garázdálkodtak.[3] E szerint Kovácsházán a Bessenyei család volt a földesúr. A jobbágyok közt Basarági, Bende, Halász, Nagy, Pap és Tilai nevűekre akadunk. A Bessenyei család közbenjárásának köszönhette Kovácsháza, hogy Mátyás király a mezővárosok közé emelte.

Mint város 1489-ben szerepel először. Ez évben ugyanis Bessenyei Benedek Kovácsháza város felét elzálogosította mostoha apjának, Czeczei Lőrincznek, kihez másodszor ment férjhez özv. Bessenyei Benedekné Dorottya asszony, és Czeczei Máténak.[4] A másik fele alighanem Szúnyogi (de Zywnok) Péteré volt, ki a Czeczeieknél zálogban volt részt is csakhamar magához váltotta. Már 1492. jan. 1-én övé volt egész Kovácsháza, mert e napon zálogba vetette azt Dóczi Imrének, de azzal a föltétellel, hogy Czeczei Lőrincz és Bessenyei István bármikor kiválthassák.[5] Ki is váltotta Bessenyei István, sőt ide is jött lakni; legalább 1508-ban *Kovácsházi* előnévvel emlegetik.[6] Alighanem az ő nemesi kúriájának alapköveit veti felszínre a földmíves ekéje.

1552-ben Kovácsháza is elpusztult. Ez évben földesurai Bessenyei István és Lénárt voltak, s jobbágyaik közül csak kilencz tudta adóját megfizetni, a többi mind szegény volt.[7] István nemsokára meghalt, Lénárt pedig a maga részét elzálogosította Mágócsi Gáspárnak és Gaál Andrásnak. 1555. július 15-én István özvegye Rete (?) Anna asszony, Zsófia nevű leányával Újlaki Deák Bertalan feleségével igéretet tettek a pozsonyi káptalan előtt, hogy Kovácsházát, beleértve a Lénárt által elzálogosított részt is, az esetre, ha Zsófiának örökösei nem maradnának, pör és birói ítélet nélkül átengedik Mágócsinak és Gaálnak.[8] Ez évben Kovácsháza adója összesen $7\frac{1}{2}$ frtot tett.[9]

Az 1557—58. évi török összeírás szerint 32 házból állott.[10] Beszállította Gyulára is 12 frt adóját,[11] de ez időtájt már nagyon fel volt darabolva, s attól lehetett tartani, hogy idegen kezekbe kerül. Ennélfogva 1559-ben Bessenyei Lénárt a jászói convent előtt tiltakozását jelentette az ellen, hogy Keszi Péter, Tarcsai Kristóf, Vizesi János, továbbá Keszi Ilona Tarcsai Kristófné,

Bessenyei Zsófia özv. Újlaki Deák Bertalanné s végre Bessenyei Potencziána Kovácsházát elidegenítsék.[12] Még 1560-ban az adórovó a Bessenyei Lénártének mondja; 1561-ben a 16 porta így oszlott meg: Bessenyei Lénárté volt négy, özv. Deák Bertalannéé és Keszi Péteré együtt 11, végre Vizesi Jánosé 1. Az összes adó volt 17 frt 60 dr.[13]

Megvan a lakosok 1563. évi névsora. E szerint a következő 54 jobbágy lakta:

Acsai Péter, Bagi Lukács, Baji István, Balázsi Imre, Balog János s Mihály, Basarági Gergely, Bende Albert, Gáspár, Lukács s Tamás, Biró Albert s Balázs, Botos Gergely, Czégér Antal, Fekete Albert s Demeter, Halász Ádám s István, Józsa Ferencz, Kemecsei Bálint, Kéncses Albert s Mihály, Király Benedek, Lovas Gáspár s István, Magda Balázs, Marjáni Péter, Matis Lukács, Mocsári Mihály, Nagy Bálint s Benedek, Pap János, Pazar Mihály, Perjémesi Imre, Lőrincz, Márton s Miklós, Saffi László, Sánta Ambrus s András, Simon Fábián, Szabó Mihály, Szántó János, Tolvaj Benedek, Gáspár, Imre s Péter, Tót István s János, Török Albert, Vajda István, Vincze Albert, Zalai Pál.[14]

Még ugyanez évi május 9-én a király arra a részre, melyet Vizesi Farkas, Cséffi Balázs és Vizesi Petronia régtől fogva birtak, új adománylevelet adott.[15] 1564-ben az özv. Deák Bertalanné, Keszi Péter, Vizesi János és Bessenyei Lénárt nevén együttvéve 14 porta fizette az adót.[16] Ez is mutatja, hogy milyen nagy volt a szegénység az elég nagyszámú lakosság soraiban.

Gyula vár bukása után a földesurak és jobbágyaik közt megszakadt minden viszony. Az előbbiek némelyike már azt sem tudta, hol esik Kovácsháza. Így Keszi Péter leánya Dorottya Soóry Miklósné 1593-ban, a mikor 70 frtért elzálogosítja Oroszi Jánosnak 12 évre, Bihar vármegyében levőnek mondja.[17] 1596-ban a tatárjárás Kovácsházából is pusztát csinált.

Az erdélyi fejedelmek e pusztát a borosjenei várhoz kapcsolták. Rákóczi György 1645. szept. 18-án, tetszése tartamára, Jenei Tamás, Szegedi János, Magovics György és Simándi Gergely borosjenei vitézeknek adta oda,[18] s 1646. jún. 3-án megújította adományát.[19] Ez időtájban kezdtek ide rácz pásztorok telepedni; Széll Mihály 1647. körül meghódoltatta őket, s hogy jobban gyarapodjanak, használatra átengedte nekik Kasza-Perek pusztát. De az adót (minden ember egy-egy frt, egy paplan, négy bokor csizma) azután 1648-tól fogva szépen behajtotta rajtuk. 1651-ben elpusztult a ráczokból álló telep s

lakosai odább álltak. Azonban 1658-ban megint összeverődtek néhányan s újra fizették az adót 1661-ig. Ez évi márcz. 28-án Dobóczi Ferencz és Széll Mihály leküldötték Szűcs Bálintot és Hajdú Jánost, kik az adót 11 tallérban, négy vég patyolatban és egy szőnyegben állapították meg.[20] Az örökösök azután 1667. ápr. 14-én úgy egyeztek meg, hogy Dobóczi Gábor és Zsigmond Nagy-Iratos falujok jövedelmét megfelezik Végh Mihálylyal, ez meg viszont ő velök Kovácsháza jövedelmét osztja meg.[21] 1686-ban újra pusztává vált Kovácsháza.

A törökök kiűzetése után igényt tartott rá a csanádi püspök s igényét 1702. júl. 26-án kelt iratában Kollonics bíbornok is támogatta.[22] Úgy hogy aug. 8-án csakugyan meg is kapta e puszta tizedét.[23] 1724-ben a kincstártól Bibics Jakab vásárolta meg, ki e pusztáját kiadta haszonbérbe; 1743-ban bérlői voltak Szalamon György, Isák János és Szitás Vártány.[24] A Bibics család magvaszakadása után, 1773. márcz. 17-én megvette Galantai Fekete György gróf, de e családnak 1835-ben magvaszakadván, a puszta újra visszaszállott a kincstárra.[25]

A mai *Mező-Kovácsházát*, melyet kezdetben Bittó- vagy Hosszú-Kovácsházának is neveztek, 1814-ben Bittó Albert silingyiai birtokos telepítette, ki e puszta egy részét haszonbérben tartotta. A lakosok Heves és Nógrád vármegyékből valók; de később egyes családok Árva és Gömör vármegyékből is ide származtak. Ugyanekkor keletkezett mintegy 300 ref. lakossal *Református-Kovácsháza*, melyet eleinte Új-Kovácsházának is neveztek. *Tót-Kovácsháza* községet, mely legújabban *Véghegyháza* nevet vett föl, 1857-ben a kincstár telepítette.[26]

A régi Kovácsháza *egyházi multját* homály fedi. Mező-Kovácsházán 2894 róm. kath. lakik, kiknek részére Bonnaz Sándor püspök áldozatkészségéből 1879-ben épült a templom, mely a Boldogs. Szűz születésének tiszteletére van szentelve. Plébánosai közül ismertek: 1833. Tyapai János, 1846. Balogh Antal és 1884. Nagy Pál. Véghegyházán a katholikusok száma 1215; az imaház 1870-ben épült sz. István tiszteletére. Református-Kovácsházán az ev. reformátusoknak van anyaegyházuk; számuk 864.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 15818. — [3] *Kállay lt.* — [4] *Jászói orsz. lt.* A. 267. — [5] *Dl.* 19783. — [6] *Dl.* 21813. — [7] *Dic. l* — [8] *Századok* 1877.

Pozs. kiránd. 109. — [9] Dic. l. — [10] Defterek II. 202. — [11] Dic. l. — [12] Jászói orsz. lt. E. 17. — [13] Dic. l. — [14] Tiz. l. — [15] Lib. reg. III. 752. — [16] Dic. l. — [17] Jászói orsz. lt. M. 33 — [18] Gyulaf. lib. reg. XXI. 160. — [19] NRA. 1722. 4. — [20] NRA. 1838. 61. — [21] NRA. 1791. 15. — [22] Csanádi püsp. lt. B. 14. — [23] Eszterg. főkápt. lt. 67. 8. 16. — [24] Csanád vm. jkvek. — [25] Márki, Arad várm. tört. II. 663. 675. — [26] Pesty, Hiv. Helyn.

KÖKÉNYÉR.

Falu.

KWKYNER: 1030. (?) kör. *Gellért-leg.* 321. 1337. *Erd. múz. lt.* (Hibásan KWHYNER: *Anjoukori okm.* III. 368.) WOFFAHILLESE que alio nomine KWKENER vocatur (és lentebb: WOFFAHILESE—KUKENER): 1247. *Dl.* 322. §. 5. KUKENER alio nomine WOPHAYLESE: 1256. *Erd. múz. lt.* KWKENER: 1285. *Dl.* 322. §. 24. KUKYNHEER: 1328. *Zichy-okm.* I. 317. RUKENER: 1333. *Mon. Vat.* I. 147. KUKENHER: 1334. *Uo.* 154. KUKYNER: 1337. *Erd. múz. lt.* KUKENER: 1339. *Zichy-okm.* I. 560. KEKENER: 1340. *Uo.* I. 590. KUUKYNER: 1347. *Uo.* II. 244. KEOKENYR: 1398. *Dl.* 322. §. 15. KEWKENYER: 1508. *Dl.* 21842. KOKENER: 1560. *Dic. l.* KEOKENYER: 1568. 1570. *Dl.* 322. KÖKÖNYEN: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25.

A torontálvármegyei Keglevicsháza helyén feküdt. Nevét a mellette volt hasonnevű értől vette, melynek partjain dúsan tenyésztek a kökénybokrok.

Már a *Gellért-legenda* is ismeri. E szerint Csanád vezér először megfutamodott serege a kökényéri bokrokban rejtőzött el.[1] Nem csoda, ha a nemzetségi monda szerepet juttatott neki, mert valóban a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Sőt az öreg Belenik egyik fia, Vaffa e faluban házat építtetett s maga is ide jött lakni; róla nyerte Kökényér *Vaffaülése* másik nevét, úgy hogy az oklevelekben eleinte «Vaffaülése más néven Kökényér» vagy «Kökényér más néven Vaffaülése» körülírással emlegetik.

Mikor Kelemenös bán és Vaffa (ismeretlen időpontban) megosztozkodtak, Kökényér falut is felosztották. Így esett, hogy 1247. ápr. 14-én a falu észak felé fekvő része a Pongrácz ispáné volt.[2] Azonban 1256. decz. 17-én egészen a Vaffafiaknak jutott.[3] Ezek valamelyike a maga részét eladta a Kelemenös-ágnak, úgy hogy 1285. ápr. 26-án a nemzetségi tagok beismerése szerint is Kökényér fele a Körösközre távozó Tamás ispán birtoka volt.[4]

Bizonyosan a Makófalviaktól szerezte meg Kökényér másik részét az a Márton nevű nemesember, kinek fiai már e faluban laktak s alapítói lettek a Kökényéri családnak. E meglehetős hézagosan ismert család egyik tagja, Márton fia Lukács 1328—47. közt többször volt királyi embernek kijelölve.[5] Egy másik családtag, Fábián fia István 1339—47. közt szerepel ugyane minőségben.[6] De hogy jutott Kökényérhez, s mikor halt ki a család, arra adataink nincsenek.

Ezután egyszer-kétszer csak mint határfalut említik az oklevelek Kökényért. Az 1337. évi nemzetségi osztozáskor Pordánymonostorának egyik fele Kökényér aránt esik;[7] 1338-ban pedig Bécs faluról mondják, hogy Törösd és Kökényér közt fekszik.[8]

A Telegdi család birtoklására e faluban csak 1398. márcz. 6-án akadunk, a mikor Zsigmond király Miklós fiának Jánosnak nővéreit és leányait, minthogy fia nincsen, a kökényéri birtokban is fiúsítja. Innen tudjuk, hogy a falu vámszedő hely is volt.[9] Már az egész falut birtokai közé számította Telegdi István kir. kincstárnok, ki reá 1508. május 22-én új adománylevelet is eszközölt ki.[10]

Az 1552. évi török hadjáratban elpusztult Kökényér, mely mindössze is csak tíz házból állott.[11] Lakosai biztosabb helyre menekültek; úgy hogy ha jöhetett volna is ide az adórovó 1560-ban, kárba veszett volna a fáradsága. Mint megközelíthetetlen helyet egyszerűen beírta lajstromába a falu nevét Rábé és Keresztúr közé.[12] De utódai már ennyit sem tettek. A Telegdiek is 1568. és 1570-ben, legalább papiroson, fentartják még jogukat.[13]

A XVII. század derekán *Kökönyen* elferdített néven egy jegyzék mint ült helyet sorolja fel, de ez alighanem tévedés.[14] Ha a még tovább ferdített *Kukno* csanádvármegyei helynév alatt Kökényér pusztát szabad értenünk, akkor még 1655—57-ig nyújthatjuk történetét; 1655. márcz. 19-én Krehicz György, Nagy Balázs és Somogyi János királyi,[15] 1657. ápr. 11-én Nagy Balázs magvaszakadása után Krecsics György, Szalatnai György és Tenturich István nádori adománylevelet[16] eszközölnek ki reá. Ma már emléke sem él.

Kökényér mint *plébánia* a csanádi főesperességhez tartozott. 1333—34-ben papja Mihály volt, ki előbb egy garas, utóbb 17 báni dénár pápai adót fizetett.[17]

[1] Gellért-legenda 321. — [2] Dl. 322. §. 5. — [3] Erd. múz. lt. — [4] Dl. 322. §. 24. — [5] Zichy-okm. I. 317. 365. 590. II. 244. — [6] Uo. I. 560. II. 244. — [7] Anjouk. okm. III. 368. — [8] Br. Wesselényi cs. lt. — [9] Dl. 322. §. 15. — [10] Dl. 21842. — [11] Götting. defter. — [12] Dic. l. — [13] Dl. 322. — [14] Eszterg. főkápt. lt. 67. 8. 25. — [15] Lib. reg. XI. 205. — [16] Br. Harruckern lt. X. VIII. 5. — [17] Mon. Vat. I. 147. 154.

KÖKÉNYES.

Falu.

KWKENYES, KUKENYES: 1408. *Múz. lt.* KŐKENYES: 1631. *Gr. Károlyi lt.* 35. 4. és 45. KEŐKENYES: 1636. *Br. Harruckern lt.* X. II.

A Hód-Mező-Vásárhelytől nyugatra eső Barczi réten feküdt. Neve nem szorul magyarázatra.

Első birtokosa a XV. század elején a Solti család; Domokos fia Dávid és atyafiai 1408. jún. 14-én a királytól új adománylevelet eszközöltek ki reá s a csanádi káptalan júl. 5-én ellenmondás nélkül iktatta be őket.[1] 1631. decz. 7-én Győrfi János,[2] 1636. jún. 26-án Mocsári Ilona özv. Ilosvai Istvánné tiltakozik az ellen, hogy mások kerítsék a falut (alighanem inkább pusztát) birtokukba.[3] Többé semmi nyoma.

[1] Múz. lt. — [2] Gr. Károlyi lt. 35. 4. és 45. — [3] Br. Harruckern lt. X. II.

KÖVEGY.

Falu.

KEŐVEK: 1757. *Urb.* 81. 9. KÖVEK: 1762. *Uo.* 122. 29. KÜVEGH: 1764. *Mappae camerales* 20. KÖVÉGY: 1769. *NRA.* 1720. 7. 1774. *Urb.* 141. 1.

Csanád-Palotától délnyugatra esik. Neve köves voltáról eredetileg *Kövek* volt s ezt a nagylaki szerbek változtatták el Kövegyre.

Története szorosan véve nem is tartoznék e munka keretébe, mert 1715. előtt sem mint puszta, sem mint falu nem létezett.

Mint Nagylak dűlője a szerb határőrvidéki kerület visszakeblezése után 1751-ben az aradi vagy marosi uradalomhoz

tartozott. Így sorolják fel az 1757-iki[1] és 1762-iki[2] úrbéri összeírások. Egy 1764. évi kamarai térkép mint pusztát Palota és Csiga közt tünteti fel.[3] 1769-ben az uradalom 200 frtért bérbe adta Nagylaknak,[4] de ez nem sokáig bérelte, mert 1774-ben már a palotaiak árendálták 300 frtért, kiknek abba is bele kellett egyezniök, hogy az uradalom Kövegyen 600 birkát legeltethessen.[5]

Községet a kincstár 1843-ban telepített ide s br. Mednyánszky Alajos kamarai elnökről elnevezte *Mednyánszkyházá*nak. Ez elnevezést azonban a vármegye nem fogadta el.[6] A kertészlakosok Makóról, Palotáról, Bekáról, Magyar-Csanádról s Szent-Pál és Meggyes-Bodzás pusztákról költözködtek be. Számuk ez idő szerint 872, kik csekély kivétellel majdnem mindnyájan róm. katholikusok. Ezek mint leánygyülekezet Csanád-Palotához tartoznak.[7]

Elöljárói közül szerepelnek: 1864. Csillag János jegyző, Ménesi István biró; 1866. Tóth András biró.[8]

[1] *Urb.* 81. 9. — [2] *Uo.* 122. 29. — [3] *Mappae cam.* 20. — [4] *NRA.* 1720. 7. — [5] *Urb.* 141. 1. — [6] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [7] *Schemat. cleri* 1892 120. — [8] Pesty, *i. h.*

KÖZTELEK.

Falu.

KUZTELUK : 1256. *Erd. múz. lt.* (Hibásan KWZTELWK : *Árp. új. okm.* VII. 429.)

Makó város határában, Szent-Margita falu mellett (a Margitai ér közelében) feküdt. A Csanád nemzetség birtokai közé tartozott s neve onnan eredt, hogy eleinte közösen használták a nemzetség tagjai. 1256-ban a Kelemenös bán fiai kapták.[1] Mi lett vele később, arra nincsen adatunk.

[1] *Erdélyi múzeum levéltára.*

KÚN-ÁGOTA.

Falu.

KWNAGATHA: 1463. *Dl.* 15818. *Dl.* 15862. KWN AGOTHA: 1486. *Dl.* 19092. 1539. *Kolozsmon. lt.* Com. Csanád 18. 1553. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* KWNAGOTHA: 1515. *Münch. lt.* 371. 1536. *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 13. 1539. *Uo.* 1. 1552. 1555. 1564. *Dic. l.* 1560. 1562. *Tiz. l.* KWNAGOTA: 1530. *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 11. 1560. *Dic. l.* KUNAGOTHA: 1556. *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. 1563. *Eszterg. prímási lt.* 9. 228. T. KUNAGOTA: 1558. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* 1563. *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. KVNAGOTHA: 1561. *Dic. l.* KUN AGOTHA: 1650. *NRA.* 1836. 64. 1651. *NRA.* 1791. 10. 1662. *NRA.* 1791. 12. KUNÁGOTA: 1651. *NRA.* 1838. 61. KUN AGOTA: 1688. *NRA.* 1791. 17.

Régente is ott feküdt, a hol a mai helység. Sz. Ágota szűz tiszteletére szentelt templomáról s első lakosairól, a kik kúnok voltak, kapta nevét.

Első ismert birtokosai Maróti Lajos és Mátyus, kiket az aradi káptalan 1463. márcz. 26-án ellenmondás nélkül iktatott be.[1] Szilágyi Erzsébet aug. 9-én tiltakozott ugyan ez ellen,[2] de eredménytelenül. Ekkor a falut még Zaránd vármegyéhez számították. Csanád vármegyébe akkor került, mikor a Maróti család magvaszakadása, vagyis 1476. után a Nagylaki Jaksicsok megszerezték. Már 1485-ben, legalább egy része, az övék volt, mert egyik idevaló jobbágyuk résztvett a zádorlaki ménes elhajtásában.[3] Másik részét Asszonylaki Ravazdi Péter szerezte meg, kinek fia János 1515. november havában két Bánhegyesre szökött batonyai jobbágyát eme birtokára vitette.[4] Ravazdi Jánostól e birtokrészt Jaksics Márk vásárolta meg, úgy hogy egész Kún-Ágota a nagylaki uradalom része lőn. Márk 1530. szept. 7-én e faluját is elzálogosította feleségének s leányainak,[5] kiket a király beleegyezésének kinyerése után a csanádi káptalan 1536. febr. havában be is iktatott.[6] Azonban Márk halála után a törvényes leánynegyed miatt 1539. május 24-én Jaksics Iréne özv. Szentszávai Herczeg Mátyásné,[7] mint fiágat illető birtok miatt pedig 1539. július 4-én Jaksics Péter fia Demeter[8] pört indítottak. De amazt sikerült pénzzel kielégíteni, emez pedig a pörbe belehalt. Így maradt Kún-Ágota mégis az özv. Jaksics Márkné kezén.

Azonban az 1552-iki török hadjáratot nagyon megsínylette.

Alig maradt néhány ép háza s ezekre is Varkocs Tamás tette rá a kezét. A következő, sőt még az 1555. évben is a Forgách Simon birtokában találjuk, de ekkor mindössze két portája adózik.[9] Egy év múlva, 1556. jan. 26-án Ártándi Kelemennek, a Jaksics Mária férjének panaszára Ferdinánd király ráparancsol Mágócsi Gáspár gyulai kapitányra, hogy Kún-Ágotáról vegye le a kezét.[10] A temesvári defterdár 1557—58-ban összeírván a falut, az aradi náhiéba sorozta. Ekkor mindössze nyolcz házból állott.[11] 1558—60-ban csak három portát lehetett benne megróni; ekkor már az Ispán István nevén állott a falu. Ő 1561-ben kivitte, hogy a király Kún-Ágota lakosait fölmentette az adófizetés alól.[12]

Azonban 1563. május 6-án özv. Dóczi Miklósné Jaksics Erzsébet új adománylevelet eszközölt ki,[13] sőt a királylyal jún. 18-án parancsot küldetett a gyulai kapitánynak, hogy az erőszakkal elvett falut azonnal adja vissza törvényes tulajdonosának.[14] Ez évből ismerjük a lakosokat névszerint is, ú. m.:

Bák Sebestyén, Bánhegyesi Bálint, Bozsó Ambrus s Benedek, Csető István, Horvát Benedek, Kántor Gergely, Kún Imre, Kutasi Kelemen, Lázár András, Mészáros Tamás, Monostori Bertalan, Nagy Gáspár, Rohonczai Benedek, Szentmiklósi Gergely.[15]

E 15 családfőnek megfelel 75—80 lakos; ennyi lélekből állhatott akkor a falu népessége. De ezek mind jobban szegényedtek; úgy hogy az 1564. évi adóösszeíráson már egy lélek sem jelent meg.[16] 1596-ban azután Kún-Ágota is végleg tönkrement.

A következő század közepén ráczok szállották meg. 1650. jún. 12-én III. Ferdinánd király Danéczius Jánosnak, Széll Mihálynak és Dobóczi Ferencznek adományozta,[17] kiket az egri káptalan 1651. jún. 3-án be is iktatott.[18] Ezek a falu adóját 16 tallérban s egy szőnyegben állapították meg s a kúnágotaiak ezt 1651-től 1658-ig fizették is.[19] Az osztozáskor Dobóczi Ferencznek jutott, ki eladta Zákány Jánosnak, Mosik Jánosnak, Tót Ferencznek és Hajdú Jánosnak; ezek csekély zálogösszeggel 1662. nov. 1-én a Dobóczi Péter jussát is magukhoz váltották.[20] Hajdú János a maga részét 1688. szept. 6-án alkotott végrendeletében a Kis és Kajtár családnak hagyományozta.[21]

A török kiűzetése után a kincstár tulajdonába ment át, mely azt a mutinai uradalomhoz kapcsolta, s rendszerint bérbe adta. 1742-ig a bérösszeg 280 forintot tett, de ekkor árverés

következtében 700 frtra emelkedett.[22] 1743-ban bérlői voltak Tódor János és Kis Gergely.[23] De már az 1777—87. évek közt a bérösszeg 5000 frtra szökött fel; ez utóbbi évben Török János bérelte.[24]

A mai Kún-Ágotát mint kincstári haszonbéres községet Arad, Heves, Gömör és Nógrád vármegyékből 1843-ban Göcz nevű kincstári tiszt telepítette, kiről eleinte Göcztelepnek is neveztetett.[25] Lakosainak száma 2808, kik közül róm. kath. 2096, ev. ref. 562.

A régi község *egyházi történetéből* csak annyit tudunk, hogy tizedét a csanádi püspöknek fizette (pl. 1560-ban[26]). A' báránytized 1562-ben 21 darabot tett. 1563-ban volt: búzából öt kepe hat marok, 4½ kb., árpából egy kepe, 1½ kb., kereszt. pénze 12, méhek után hat dénár.[27] — A mai római kath. templom sz. Imre tiszteletére 1870-ben épült; a curatia már 1866 óta fennáll. Jelenlegi lelkésze Gyenes Barnabás.

[1] *Dl.* 15818. — [2] *Dl.* 15862. — [3] *Dl.* 19092. — [4] *Münch. ll.* 371. — [5] *Kolozsmonost. ll.* Com. Csanád 11. — [6] *Uo.* 13. — [7] *Uo.* 18. — [8] *Uo.* 1. — [9] *Dic. l.* — [10] *Br. Harruckern ll.* Z. IX. 1. — [11] *Deflerek* II. 202. — [12] *Dic. l.* — [13] *Gr. Károlyi cs. ll.* 37. 5. — [14] *Eszterg. prímási ll.* 9. 228. T. — [15] *Tiz. l.* — [16] *Dic. l.* — [17] *NRA.* 1836. 64. — [18] *NRA.* 1791. 10. és 1838. 96. — [19] *NRA.* 1838. 61. — [20] *NRA.* 1792. 12. — [21] *NRA.* 1791. 17. — [22] *Urb.* 9. 29. — [23] *Csanád várm. jkvk.* — [24] *Urb.* 120. 57. és *NRA.* 1838. 69. — [25] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [26] *Tiz. l.* — [27] *Uo.*

KÚN-SZŐLŐS.

Kún szállás.

ZEULEUS: 1384. *Múz. ll.* KUNZEULES: 1429. *Dl.* 12114. KWNZEULES: 1433. *Hazai okm.* V. 228. KWNZELEWS, KWNZEWLEWS: 1434. *Dl.* 12601.

A mai Nákófalva helyén, melynek Szőlős neve is van, Torontál vármegyében. Nákófalva és Bánát-Komlós közt esik Konstantia helység, mely 1888-ban Kún-Szőlős nevet vett föl. A régi Kún-Szőlőstől dél-délkeletre, a mai Nagy-Kikindától keletre esett Horogszeg, körülbelől azon a helyen, hol most Károlyliget, Seultour és Sz. Hubert helységek fekszenek. Mint pusztát feltünteti még e helyen az 1723-iki Mercy-féle térkép

is, csakhogy nem Horogszeg néven, hanem a szerb ajkak által elferdített *Orosin* alakban.

Kún-Szőlősön laktak 1384-ben Csuka Pál fiai, Benedek, Antal és Jakab kún kapitányok.[1] A mióta Szilágyi László volt a horogszegi földesúr, a kúnszőlősi kúnoknak sok bajt okozott a határ bizonytalan volta. 1429. aug. 27-én Hédervári Lőrincz, a kúnok és jászok birája, Szentelt városában tartott törvényszékén, megkisérlette a pör eligazítását; de nem tudván egyfelől Kún-Szőlős és Hollós, másfelől Horogszeg közt a határt megállapítani, a vitás földet egyelőre a Szilágyi László birtokában hagyta, addig, míg a király az ügyet a maga embere által el nem intézteti.[2]

A kúnok már ekkor erősen pusztultak. Egy részök jobbágyi állapotba sülyedt, más részök elköltözött; úgy hogy falujokat Zsigmond király eladományozta a vak török császár fiának, Csalapia Dávidnak. 1433-ban már ennek tiszttartója székel Kún-Szőlősön.[3] Egy Demeter fia János nevű jobbágyot, kitől Szilágyi László, mikor még az ő jobbágya volt, negyven forintot elvett, a kúnszőlősi tisztekkel szemben Tallóczi Matkó kúnok birája 1434. május 25-én oltalmába vett.[4]

Többé azután az itteni kún lakosokról nincsen szó. Kún-Szőlős valószinűleg összeolvadt a mellette volt s jobbágylakosokkal bírt Szőlős faluval.

[1] *Múz. lt.* — [2] *Dl.* 12114. — [3] *Hazai okm.* V. 228. — [4] *Dl.* 12601.

KUPA.

Falu.

KWPA: 1463. *Dl.* 15862. 1552. 1553. 1555. *Dic. l.* 1559. 1560. *Lib. reg.* III. 570. 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 3. 1564. *Dic. l.* 1587. *NRA.* 1049. 20. KRWPPA: 1463. *Dl.* 15814. KUPA: 1463. *Dl.* 15818. 1662 *NRA.* 1838. 73. 1688. *NRA.* 1791. 17. KWPPA: 1555. *Lib. reg.* III. 268. CUPA: 1558. *Dic l.* KUPPA: 1559. *Lib. reg.* III. 570. 1560. *Dic. l.* KVPA: 1561. *Uo.* KULPA: 1643. *Gyulaf. lib. reg.* XX. 167.

Kún-Ágota és Dombegyház közt, a ma is meglévő Kupa pusztán feküdt. Neve ősi magyar személynév, s e szerint első birtokosának emlékét őrzi.

A XV. század közepén a lippai vár tartozandósága volt,

honnan Mátyás király kiszakította s 1463. febr. 19-én mint aradvármegyei falut özvegy édesanyjának udvartartására adományozta.[1] Szilágyi Erzsébet itteni gazdatisztje Temesközi János volt; őt képviselte még ez évi márcz. 26-án mint szomszéd a Kupáról való Darvas Balázs, a mikor a Marótiakat Kún-Ágota birtokába beiktatták.[2] Azonban aug. 9-én az özvegynek tiltakoznia kellett Kupa eladományozása ellen, melyet ekkor zarándvármegyei falunak mondanak.[3]

Idővel felét a Jaksics család, másik felét pedig a Szentpáli család szerezte meg. Mikor azután e családok kihaltak, az uratlan falura 1552-ben Varkocs Tamás tette rá a kezét; az ő nevén adózott ekkor hat porta, a többi el volt szegényedve. 1553-ban a falu fele a király nevén, másik fele meg a Forgách Simon nevén állott, ki hihetőleg a Szentpáli-részt pénzen szerezte meg. Ekkor már hét porta adózott.[4] 1555. júl. 6-án a király a Jaksics-részt eladományozta Gyulai Gaál Andrásnak és Klicsi Kartics Miklósnak.[5] A másik részt Forgáchtól Szentléleki Kasztellánfi Kristóf vette meg. Úgy hogy ez évben az adórovó Gaált és Kasztellánfit írta be birtokosoknak; a falu adója összesen $6^1/_2$ frtot tett.[6]

A török az aradi náhiéba osztotta be Kupa falut s 1557—1558-ban összeírta lakosságát. Összesen a következő 18 jobbágyot vette számon:

Dienes Balázs, Dobos Péter, Gorot Mihály, Kabos Kelemen s Mihály, Kún Tamás, Kutas György, Nagy István, Pacsai Benedek, Pável Gyurka, Tót Borbás, György s István, Tősér András, Turd György, Varga Tamás, Vég Bertalan, Veres Ágost.[7]

Még 1558-ban is 5 frt adót szállítottak be a kupaiak Gyulára.[8] 1559. május 9-én Gaál András megkapta a Kartics Miklós részét is, ki örökösök nélkül halt el;[9] Kasztellánfi Kristóf meg a maga részbirtokára szerzett okt. 26-án kir. adománylevelet.[10] Már a következő évben az ő nyolcz portájuk fizette az adót.[11] Majd magához váltotta Kasztellánfi a Gaál András részét is, s 1560. okt. 6-án kir. adománylevelet is eszközölt ki reá.[12] 1561-ben már az egész Kupa az övé; ez évben hét porta adózik.[13] De Kasztellánfi Kristóf még ez évben meghalt s a falu a koronára szállott; rokonai, ú. m. Kasztellánfi László s Péter, valamint Anna Mollárti Péterné kivitték, hogy Kupát 1562. szept. 26-án a király nekik adományozta. Azonban mikor

az egri káptalan 1563. szept. 29-én be akarta őket iktatni, Fövenyesi Gaál András felesége, Horváth Katalin s fia, Gaál Mihály ellenmondottak.[14] Mindamellett 1564-ben a Kasztellánfi László és Péter nevén van az a $6^1/_2$ porta, mely az adót meg tudta fizetni.[15] Megvolt még a falu 1587. szept. 15-én; e napon ugyanis Ernő főherczeg két egri katonának — mindakettőt Török Andrásnak hítták — éltük tartamára oda adományozta. De az adománylevél megjegyzi, hogy a falu a török hódoltság területén van.[16] 1596-ban a török-tatár hadak végkép elpusztították.

Nem is lett belőle soha többé falu. Mint pusztát adta oda, tetszése tartamára, Rákóczi György 1643. ápr. 24-én Borosjenei Kőgyesi Ferencznek.[17] Később Dobóczi Ferencz szendrei fizetett vitéz birtokába került, kinek öcscse, Péter azt, a rá vonatkozó oklevelekkel együtt, 1662. nov. 9-én eladta Zákány Istvánnak.[18] Ettől meg Hajdú János szerezte meg, ki 1688. szept. 6-án alkotott végrendeletében a Kis és Kajtár családbelieknek, rokonainak hagyományozta.[19]

A török kiűzetése után Kupa puszta a mutinai uradalomhoz tartozott. Az 1742. évi összeírás szerint csupa legelő volt; egy kis része kaszálóul szolgált, melyen 140 boglya széna termett 70 frt értékben.[20] Első bérlője volt 1743-ban Bogdány Jakab.[21] E század hatvanas éveiben Kún-Ágotához tartozott s három birtokos, t. i. Jakabfi Tivadar, Jakabfi Miklós és Dobsa Sámuel között oszlott meg.[22]

A régi Kupa falu *egyházi viszonyai* teljesen ismeretlenek. A mai puszta 885 főre menő lakossága legnagyobb részében róm. kath.; ezek mint leánygyülekezet Kún-Ágotához tartoznak.

[1] *Dl.* 15814. Teleki, *Hunyadiak* XI. 45. — [2] *Dl.* 15818. — [3] *Dl.* 15862. — [4] *Dic. l.* — [5] *Lib. reg.* III. 268. — [6] *Dic. l.* — [7] *Defterek* II. 201. — [8] *Dic. l.* — [9] *Lib. reg.* III. 570. — [10] *Uo.* III. 606. — [11] *Dic. l.* — [12] *Lib. reg.* III. 662. — [13] *Dic. l.* — [14] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 3. — [15] *Dic. l.* — [16] *NRA.* 1049. 20. — [17] *Gyulaf. lib. reg.* XX. 167. — [18] *NRA.* 1838. 73. — [19] *Uo.* 1791. 17. — [20] *Urb.* 9. 29. — [21] *Csanádvárm. jkvek.* — [22] Pesty, *Hiv. Helyn.*

KUTAS-TEREMI.

Falu.

THEREMY: 1450. *Dl.* 29489. KVTAS TEREMY: 1561. *Dic. l.* KWTAS TEREMY: 1564. *Uo.* TEREMI: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. TEREMER: 1647. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. D. 1. 2. TEREMELY: 1658. *Lib. don. palat.* V. 455. DEREMIA: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. TEREMIA: 1723. *Mercy-féle tkp.*

A torontálvármegyei Mokrintól keletre, a mai Marienfeld vagy Nagy-Teremia helyén feküdt. A *terem* szó régi nyelvünkben nemcsak nagy szobát jelentett, mint most, hanem udvart is. E szerint a Maroson alóli országrészben gyakori Teremi teljesen megfelel az Udvari helynévnek.

A XV. század közepén Től János és Teremi Gáspár bírták, kik mint környékbeli nemesek 1450. jan. 31-én tanúskodtak a keresztúri hatalmaskodási pörben.[1] E családok magvaszakadása után a Kutasi család birtokába került a falu; alighanem e családtól kapta előnevét s lett a XVI. században Kutas-Teremi.

A temesvári defterdár, mikor 1557—58-ban összeírta 23 szerb lakosát, a csanádi náhiéba osztotta be. Az elköltözött magyar jobbágyság helyére letelepedett szerb lakosok ezek voltak:

Sztana Vlak, Nika Ulacs, Petár Kromár, Martin Ulity, Groba Pavics, Jovan Todoř, Nikola Ranics, Gyurka Gondics, Grobacs Radonics, Acsatko Ocsar, Ben. Pelovics, Jak Nikics, Jakob Vekics, Todor Csaslar, Mláden Radonics, Isztán Tormar, Mihal Vukovics, Gyura Popovics, Gyura Dianovics, Rana Kalanovics, Gyura Poszavics, Ranin Kolanics, Jovan Ocsarovics.[2]

Földesura az 1561. és 1564. évek közt Kutasi István volt; jobbágyai közül az előbbi évben még 26-an megfizették az adót, de 1564-ben már csak 15-en.[3] A török alatt nem költöztek el a falu szerb lakosai; mindnyájan pásztorkodásból éltek. Még 1582-ben is 20 szerb lakosa volt a falunak, kik összesen 8600 darab juhot tartottak.[4] Sőt lakott helység volt még 1647-ben is,[5] a mikor a garan-szent-benedeki convent ellenmondás nélkül iktatta be birtokába Horváth másként Voksics Istvánt, Petőfalvi Petőt és Ladányi Ferenczet.[6] Ezektől a fél falurészt megszerezte Szelényi János honti alispán, ki azt 1658. szept. 11-én unokaöcscsének, Gerhard György esküdt megyei jegyzőnek engedte át.[7]

Föl van véve Teremi a csanádi püspök 1701. júl. 20-án összeállított birtoklajstromába is.[8] Sőt 1717-ben mint 19 házból álló falut osztották be a temesvári kerületbe,[9] bár később a csanádiba tartozott. De a Temesvár visszavívása érdekében folytatott erős hadjáratokban néptelenné vált; az 1723. évi Mercy-féle térkép Teremiát már mint pusztát tünteti fel. A temesvári igazgatóság azután legelőül bérbe adta; 1749. előtt Gyuritskovics Miklós temesvári marhakereskedő,[10] utána 1753-ig Hetz Jakab szintén marhakereskedő voltak a bérlői.[11]

A régi Teremia pusztán 1769-ben két helység létesült, t. i. *Marienfeld* (Nagy-Teremia) 125 házzal és *Albrechtsflur* (Kis-Teremia) 80 házzal. A lakosok Vesztfáliából, Elzászból és Lotharingiából származnak, s neveik közt tiszta franczia hangzású neveket találni, mint pl. Cherschy (Chercher), Dekorsz (Des Corses), Laféber (La Fébre), Schordie, Nikolet, Ostie, Mathes stb.[12] Ezek azonban mindnyájan elnémetesedtek. Az előbbi ma 2733, az utóbbi 1430 lakost számlál, kik jóformán egytől-egyig róm. kath. németek. N.-Teremia 1781-ben vétel útján a Nákó Kristóf birtokába ment át.

A régi Kutas-Teremi *egyházi multját* homály takarja. A mai N.-Teremián a parochia 1770-ben állíttatott fel, a templom pedig a Boldogságos Szűz születésének tiszteletére 1787-ben épült a Nagyszentmiklósi Nákó család mint kegyúr költségén. Plébánosai közül előfordulnak: 1778. Platz Márton, 1824. Vukovics János, 1838. Tóth Pál, 1843. Meszner János, 1858. Kriesch János, 1878. Dörner Tamás. — K.-Teremián is már 1783-ban volt káplánság, mely 1807-ben rendes lelkészséggé lőn. A Nep. Sz. János tiszteletére szentelt templom 1856-ban épült s 1882-ben megújíttatott. Lelkészei: 1831. Sztankovits András, 1836. Tribl Ferdinánd, 1839. Schindler Alajos, 1843. Klemits Pál, 1846. Czimegh József, 1859. Graebeldinger János, 1891. Korek János, 1894. Tax Konstantin.

[1] *Dl.* 29489. — [2] *Gölling. defter.* — [3] *Dic. l.* — [4] *Defterek* I. 336. — [5] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [6] *Garan-sz.-ben. conv. lt.* Stat. D. 1. 2. — [7] *Lib. donat. palat.* V. 455. — [8] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. *Doc. eccl.* 14. 10. — [9] Szentkláray, *Százév* 21. — [10] Baróti, *Adattár* 90. 91. — [11] *Uo.* 95. 103. 296. — [12] Pesty, *Hiv. Helyn.*

KUTINA.

1. *Falu, Szemlak mellett.*

KWTHYNA: 1555. *Dic. l.* 1556. *Lib. reg.* III. 309. 1563. *Tiz. l.* KWTYNA: 1560. *Uo.* KWTINA: 1560. 1564. *Dic. l.* KVTYNA: 1561. *Uo.* KUTINA: 1757. *Urb.* 81. 9. GUTINA: 1762. *Urb.* 122. 29. GUTTINA: 1764. *Mappae camer.* 20. 1769. *NRA.* 1720. 7. *Urb.* 141. 1.

Az aradvármegyei Szemlaktól északnyugatra feküdt. Nevét a szláv *kut*, zug, szeglet szóból lehet megfejteni.

Első birtokosa volt a Kerei család; 1555-ben a Kerei Ferencz nevére írta be az adóróvó, de lakosai megszámlálatlanul maradtak.[1] A következő évben örökösök nélkül húnyt el földesura; a király tehát ezt a faluját is 1556. júl. 20-án eladományozta Kisserjéni Pál, Mihály, Gábor és Dorottya testvéreknek.[2] A török defterdár 1557—58-ban az aradi náhiéba osztotta be; ekkor a következő tíz szerb lakost számlálta Kutina:

Gyura Nikolics, Jakob Sz., Petar Milovics, B. Nikolics, Lazsa Petics, H. Petics, Nikola Majics, R. Vladics, Ják Palkovics és Marko Martics.[3]

Ezek közül 1560-ban csak hárman tudták az adót lefizetni. 1561-ben a Serjéni Pál nevén állott s négy portája adózott. 1564-ben is ő volt a földesura, de ekkor már csak két adóbíró portája volt.[4] Nemsokára el is pusztult egészen.

A mult században mint puszta Szemlakhoz tartozott; ilyenül említik 1757-, 1762-, 1769- és 1774-ben.[5] Az aradi uradalom térképén is, melyet Hubert Zsigmond 1764-ben készített, fel van még tüntetve;[6] de később teljesen beolvadt Szemlak határába s ma már mint külön puszta nem létezik.

A csanádi püspök számára tizedelő helység lett volna, de 1560—63-ban, mikorról a tizedlajstromok szólnak, lakosai szerbek voltak s ezért tizedet nem tartoztak adni.[7]

[1] *Dic. l.* — [2] *Lib. reg.* III. 309. — [3] *Götting. defter.* — [4] *Dic. l.* — [5] *Urb.* 81. 9. és 122. 29. *NRA.* 1720. 7. *Urb.* 141. 1. — [6] *Mappae cam.* 20. — [7] *Tiz. l.*

2. *Falu, Mágócs mellett.*

Guthina : 1532. *Keglevics cs. lt.* Com. Csanád 1. 12.

A XVI. század elején még puszta volt. 1532-ben János király tíz évi adómentességben részeltette azokat a jobbágyokat, kik Vitéz László s Mágócsi András és Gáspár kutinai pusztájára letelepedtek. Ennél az egy adatnál sem tudunk róla egyebet; alighanem nagyon rövidéletű falu lehetett.

LÁBA.

Falu.

Laba : 1232. *Hazai okm.* I. 12.

A torontálvármegyei Ó-Bessenyő határában, ettől keletre feküdt. Személynév után alakult. 1232-ben a Csák nb. Miklós ispán bírta. Határai voltak: kelet felől Szusza, hol Bő falu határával érintkezett; innen északnak nyúlt, mígnem újra elérte Szusza határát. Így van elmondva az oklevélben. Úgy látszik, a tatárjáráskor enyészett el.

LADÁNY.

Falu.

Ladan : 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1256. *Erd. múz. lt.* 1285. *Dl.* 322. §. 24. 1296. *Dl.* 30588. 1299. *Monum. Strig.* II. 468. 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1508. *Dl.* 21842. 1559. *NRA.* 1763. 43. 1561. *Lib. don. pal.* I. 181. 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar. 1. 12. 1564. *Dic. l.* 1568. 1570. *Dl.* 322. 1655. *Lib. reg.* XI. 205. *Egri kápt. lt.* K. 358. 1657. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. Ladaan : 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. 368. Lwdan : 1560. *Lib. reg.* III. 367. Ladany : 1646. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Ladány : 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27.

A torontálvármegyei Kis-Zombortól délkeletre ma is megvan még Ladány puszta. Ennek területén feküdt az egykori csanádvármegyei Ladány falu. A név maga valószinűleg ősi magyar személynév.

E falu is a Csanád nemzetség ősi birtoka volt. A legrégibb időben a Kelemenös-ág bírta; így 1247. ápr. 14-én e faluba is beiktatják Pongrácz ispánt.[1] Az 1256. decz. 17-én végbement osztozáskor is a Kelemenösfiak kapták,[2] s a nemzetség tagjainak helyeslésével, 1285. ápr. 26-án IV. László király privilégiális levéllel erősítette meg e falunak is birtokában Pongrácz fia Tamás ipánt,[3] ki csakugyan 1296-ban is háborítatlanul bírta Ladányt.[4] 1299-ben pedig a váradi káptalan előtt használat végett átadta e faluját is a Vaffa-ágból származó atyafiaknak, olyan kötelezettséggel, hogy azt bármikor visszaadni tartozzanak.[5] Vissza is adták, mert az 1337. jún. 11-én megejtett osztály alkalmával Ladány Csanád érseknek és a többi Telegdieknek jutott. A falu alatt szép tölgyerdő terült el; erre nézve azt határozták, hogy azt a makófalvi, szentlőrinczi és kisfaludi jobbágyok szabadon használhassák; a többi jobbágyoknak, ha rá szorulnak, szintén adjanak a gazdatisztek épületfát.[6] Mikor azután a Telegdiek 1360. okt. 14-én maguk közt felosztották a birtokokat, Ladány falu a Telegdi Györgyé és Miklósé lett, sőt nekik jutott az erdő felerésze is, míg a másik felét Telegdi Tamás érsek és öcscse, Kelemen kapta.[7] Még 1508. május 22-én is, a mikor a Telegdi István új adománylevele kelt, az egész Ladány falut e család kezén találjuk.[8]

Lakosait 1557—58-ban összeírta a temesvári defterdár; lajstroma szerint a következő 14 jobbágy lakta ekkor Ladányt:

László biró, Szűri mester, Batka Máté, Erdős Gellért, Farkas Kelemen, Kapus János, Kis Miklós, Madarász János, Nagy Albert s János, Szabó János, Tót Márton s Tamás, Valinka Máté.[9]

A következő 1559. évben Ladány birája Tót Márton volt, s az adórovó ekkor mindakét félévi adót behajtotta, összesen 15 frt 40 krt.[10]

Ez időtájt három földesura volt a falunak, ú. m. Telegdi Miklós s Mihály és Makó László. A Makó család hihetőleg házasság révén jutott itteni részéhez. Telegdi Miklós áttért az új hitre s kegyetlenül üldözte a kath. papokat; feldúlta a szentjobbi klastromot s itt hét szegény barátot meggyilkoltatott. E miatt Ferdinánd király 1560. máj. 18-án megfosztotta őt birtokaitól, többek közt a ladányi résztől is, s eladományozta azokat Paulóczi Sebestyénnek, Tarnóczi Istvánnak, Farkas Györgynek és Stubiczai Kelemennek.[11] Hűtlenség bűnébe esett Telegdi

Mihály is az által, hogy átpártolt János Zsigmondhoz; birtokait 1561. júl. 12-én Nádasdi Tamás nádor vette el s többek közt a ladányi részt is Kerecsényi Lászlónak adományozta.[13] De mikor újra megtért, Kerecsényi visszaadta neki jószágait. Érdekes, hogy Makó László a maga végrendeletében nem tesz említést ladányi részéről; pedig hogy csakugyan volt itten része, az kitűnik a János Zsigmond 1563. aug. 10-iki adománylevéléből, melylyel a ladányi részt is Varkocs Tamásnak adományozta.[13] E zenebonás időkben is a falu elég szépen gyarapodott; így 1564-ben már 21 adófizető portája volt, melyek így oszlottak meg: Tarnóczi István 8, Telegdi Mihály 11, Jász Lukács 2. Az összes adó 41 frt 50 dénárt tett.[14] Megvolt a falu még 1582-ben is, a mikor az itteni Boda Gáspárnak 328 darab juha volt.[15] De 1596-ban belőle is puszta lett.

Puszta telek volt 1647-ben is;[16] ekkortájban III. Ferdinánd király Kovács Jánosnak, Széll Mihálynak, Zólyomi Györgynek és Török Bálintnak adott reá donationálist, s ezeket az egri káptalan 1647. decz. 2-án Szendrőn be is iktatta.[17] De minthogy ezek a pusztát nem vehették birtokukba, 1655. márcz. 19-én a király újra eladományozta Krehicz Györgynek, Nagy Balázsnak és Somogyi Jánosnak.[18] Az egri káptalan őket is beiktatta.[19] Mikor pedig a következő évben Nagy Balázs meghalt, az ő részét Vesselényi Ferencz nádor 1657. ápr. 11-én Krecsics Györgynek, Szalatnai Györgynek és Tenturich Istvánnak adományozta el.[20]

A török kiűzetése után a csanádi püspök támasztott rá igényt, de hiába.[21] Lassanként beleolvadt a zombori határba; már ennek képezte részét 1750. nyarán, a mikor területét a sáskák ellepték.[22] A század vége felé állítólag magyar kertészség keletkezett rajta, de ennek lakosait az árvizek elriasztották innen.[23] Ma egy része majorság, másik része meg erdő.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 24. — [4] *Dl.* 30588. — [5] *Monum. Strig.* II. 468. — [6] *Anjouk. okm.* III. 367. 368. — [7] *Dl.* 322. §. 20. — [8] *Dl.* 21842. — [9] *Götting. defter.* — [10] *NRA.* 1763. 43. — [11] *Lib. reg.* III. 671. — [12] *Lib. don. pal.* I. 181. — [13] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar. 1. 12. — [14] *Dic. l.* — [15] *Defterek* I. 334. — [16] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [17] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. — [18] *Lib. reg.* XI. 205. — [19] *Egri kápt. lt.* K. 358. — [20] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. — [21] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. *Doc. eccl.* 14. 10. — [22] Baróti, *Adattár* 284. — [23] Szentkláray, *Százév* 449.

LATORJÁN.

Falu.

LATRIAN: 1333. *Mon. Val.* I. 148. LATORYAN: 1421. *Dl.* 11118. 1478. Pesty, *Krassóm.* III. 442. 1555. 1560. 1564. *Dic. l.* 1560. 1562. *Tiz. l.* LATORIAN: 1474. Theiner, *Monumenta* II. 443. 1560. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* LAATORYAN: 1561. *Dic. l.* LÁTRÁN: 1647. *NRA.* 1838. 61. LATRAN: 1663. *Br. Harruckern lt.* AA. XIV. 3. LANDERLA: 1723. *Mercy-féle tk.* LATRANY: 1757. *Urb.* 81. 9. LATRÁNY: 1762. *Urb.* 122. 29. 1774. *Uo.* 141. 1. LATROTAI: 1764. *Mappae camer.* 20.

A mai Arad vármegye területén, Pécskától nyugatra feküdt s egyfelől Serjén, másfelől pedig Szent-Miklós határolták. A *latorján* szó régi nyelvünkben rablót, útonállót jelentett; e szerint e falu első lakosainak nem a legjobb emlékét örökítette meg e helynév. Hihetőbb azonban, hogy helységünk az itt legelőször letelepült Latorján nevű jobbágyról nyerte nevét.

Különben a falu egyike az ős Csanád vármegye legrégibb helységeinek. Már 1333-ban plébánia állott benne s természetesen templom is.[1] Zsigmond királytól 1421. aug. 12-én mint csanádvármegyei falut új adomány czímén kapta a csanádi püspök.[2] De alighanem elcserélte az Orros család valamelyik más falujával, mert 1478-ban Orros László *Latorjáni* előnevet visel, mi azt mutatja, hogy itten is lakott.[3]

Ő volt alighanem az a *dominus ville* (földesúr), kinek eljárása 1469-ben Kemecsei János csanádegyházmegyei lelkészt meglehetős félszeg helyzetbe sodorta. Ezt a szegény papot Apátfalván rablók fosztották ki, a kiket azután a latorjániak szerencsésen elcsíptek. A földesúr, kinek gyaníthatólag pallosjoga volt, olyan ítéletet hozott, hogy Kemecsei fogja a rablókat felakasztani; ha ezt tenni vonakodnék vagy elbocsátaná őket, akkor őt akasztják fel. Hiába hivatkozott Kemecsei papi állására: utóljára is, hogy a maga életét megmentse, végrehajtotta a halálos ítéletet. A római curia, hova ez az ügy került, 1474. jún. 8-án feloldozta őt az emberölés bűne alól.[4]

Az 1552. évi török hadjáratban Latorján is elpusztult s még 1555-ben is pusztán állott.[5] A következő években újra népesedni kezdett; a török adóösszeíró 1557—58-ban nyolcz

házból állónak találta a falut s besorozta az aradi náhiéba.[6] De a lakosok olyan szegények voltak, hogy még 1560-ban sem tudott egyetlen-egy porta sem adót fizetni.[7] Ekkor már Eödönfi Ferencz volt a földesura, ki azt az Orros családtól örökölte. De nem egészen, mert volt a faluban része Farkas Boldizsárnak is. 1561-ben amannak két portája adózott, emennek jobbágya olyan szegény volt, hogy mit sem fizethetett.[8] 1562-ben összesen öt lakosa volt a falunak, ú. m.:

Bézsán Tamás, Énekes Gergely, Heró István, Ihászi Barabás és Szabó János.[9]

Ha kedvezőbbek lettek volna az idők, Latorján talán kiheverte volna az 1552-iki pusztulást; már 1564-ben Eödönfi Ferencz két portája s Farkas Boldizsár egy portája fizette az adót.[10] De következett Gyula bukása s ezt ez a falu sem élte túl sokáig. Pusztává vált.

A következő század közepén rácz pásztorok szállották meg, s ezeket 1647-ben Széll Mihály és Dobóczi Ferencz hódoltatták meg.[11] De az erdélyi fejedelemtől Rácz Péter és Fezlenthfalvi Nagy Ferencz is kaptak rá donatiót; ezek Boros-Jenő eleste után, «minthogy e jószáguknak semmi hasznát nem percipiálhatták», 1663-ban hat esztendőre Látrány falujokat elzálogosították Lóczi Jánosnak, Fekete Jánosnak, Balog Mihálynak és Ábrán Györgynek.[12] 1686-ban a falu újra elpusztult s területe a marosi határőrség szervezésekor beleolvadt a pécskai határba.

Fel van tüntetve *Landerla* torzított néven az 1723-iki Mercy-féle térképen; sőt az aradi uradalom 1764-iki térképe is *Latrotai*-ra ferdíti a nevét.[13] Mint Pécska város pusztáját *Látrány* néven sorolják fel az 1757. és 1762. évi úrbéri lajstromok;[14] 1774-ben Magyar-Pécskához tartozott.[15] Ma azonban már mint határrész is ismeretlen.

E kis falunak elég érdekes *egyházi multja* is van. 1333-ban plébánosa, Mihály lefizette a három garas pápai adót.[16] Maga a plébánia a maroselvi főesperességbe tartozott. Úgy látszik, 1469. körül már szerbek is laktak itt; ezeket érti a pápai bulla a *pogányok* alatt.[17] Latorján a csanádi püspöknek adta a tizedet; ez 1562-ben egy köböl s három véka búzát tett. Bárányokat a faluban nem találtak.[18]

[1] *Mon. Vat.* I. 148. — [2] *Dl.* 11118. — [3] Pesty, *Krassóm.* III. 442. — [4] Theiner II. 443. — [5] *Dic. l.* — [6] *Defterek* II. 202. — [7] *Dic. l.* — [8] *Uo.* — [9] *Tiz. l.* — [10] *Dic. l.* — [11] *NRA.* 1838. 61. — [12] *Br. Harruckern lt.* AA. XIV. 3. — [13] *Mappae cam.* 20. — [14] *Urb.* 81. 9. és 122. 29. — [15] *Uo.* 141. 1. — [16] *Mon. Vat.* I. 148. — [17] Theiner II. 443. — [18] *Tiz. l.*

LELE.

Falu.

LELE: 1488. *Hazai okm.* V. 366. 1555. 1561. 1564. *Dic. l.* 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. 1600. *Egri kápt. lt.* A. 201. 1644. *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 55. 1646. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1653. *Egri kápt. lt.* AB. 247. 248. 1656. *NRA.* 1838. 61. 1657. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 36. 1663. *Uo.* P. 217. és 225. 1679. *Gr. Balassa I. napl.* 23. 1680. *Uo.* 37. 63. 72. 77. 1682. *Kamarai lev.* 1697. *Garan-sz.-ben. lt.* U. 22. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. LEELE: 1543. *Bécsi cs. áll. lt.* LELEE: 1553. *Dic. l.* LELET: 1682. *Lib. don. pal.* VIII. 312.

Ma is van ily nevű helység Makótól északnyugatra. A *lele* szó kisértetet jelent a nép nyelvén; lehet, hogy helységünk neve is ezzel függ össze.

Birtokosa volt a Telegdi, Makó és Tömpösi család; később házasság révén a Czibak és Vezsenyi család is. Legelébb a Tömpösiek részével ismerkedünk meg; mikor e család férfiágon kihal, e részen a leányági örökösök osztoznak. Ugyanis 1488. jún. 11-én két részre osztják; felét kapja néh. Tömpösi Miklós leánya, Dorottya Somosi Bán Tamásné, ki azt saját költségén visszaszerezte, a másik felét pedig kapják Tetétleni György, Amadéfi János és Kapitányfi Pál.[1]

Feleségének, a Telegdi Miklós anyjának jogán támaszt igényt a falu felének birtokára 1543-ban Vezsenyi Mihály, állítván, hogy e részt már a II. Lajos törvényszéke odaítélte neki; de a király szerencsétlen eleste következtében az ítélet végre nem hajtatott s e birtok idegenek kezére került. Kéri tehát most a nyomozást és a birtokbahelyezést.[2] Mint alább meglátjuk, fia Gáspár csakugyan lelei birtokos lett.

Az 1552. évi török hadjárat e falut is elpusztította. 1553-ban a Telegdi István és Miklós két portája tudta csak az adót lefizetni; egy jobbágy elfutott, a többi pedig teljesen szegény

volt. 1555-ben a falu lakosai meg sem jelentek az adóösszeíráson.[3] A temesvári defterdár 1557—58-ban a következő tíz lakost írta be lajstromába:

Borbás Ferencz, Kalmár László, Kis Ferencz, Lépesi András, Nagy András s János, Palóczi János, Szabó Mihály, Szeges Ferencz és Tót Mátyás.[4]

A lakosság lassanként gyarapodni kezdett. 1561-ben már 15 porta fizette az adót, ezek közül a Telegdi Istváné volt öt, a Czibak Györgyé hét, a Vezsenyi Gáspáré három.[5] A Makó László részéről nincs szó; pedig halála után e részt 1563. aug. 10-én János Zsigmond Varkocs Tamásnak adományozta.[6] 1564-ben megint szegényedett Lele; ez évben csak a Vezsenyi nyolcz portája s a Telegdi István három portája, összesen tehát 11 porta tudta lefizetni az adót.[7] 1596-ban e falu is végkép elpusztult.

Valamelyik lelei birtokos családdal (Telegdi) való atyafisága révén 1600-ban Méhkereki Sápi Gáspár tiltakozott Lele elfoglalása ellen.[8] Rákóczi György fejedelem pedig 1644. márcz. 28-án az egész pusztát (Batidával és Gorsával együtt *Bihar vármegyében!*), tetszése tartamára, Bihari Kerekes Jánosnak adományozta, mint a ki már annakelőtte is bírta, de levelei veszendőbe mentek.[9] Azonban e család sem igen vette hasznát, hanem valami Fekete Mihály nevű gazda bitorolta.[10]

Nemsokára a magyar király is adott reá adománylevelet. III. Ferdinánd király ugyanis 1646. decz. 5-én Lele pusztát Kovács Jánosnak, Széll Mihálynak, Zólyomi Györgynek és Török Bálintnak adta, kiket az egri káptalan 1647. decz. 2-án Szendrőn beiktatott.[11] Zólyomi György azután a maga negyedét zálogképen át akarta adni Széll Mihálynak, de mikor ez ellen Török Bálint tiltakozott, 1653-ban elállott e szándékától.[12] Széll és társai a pusztát a makói lakosoknak adták bérbe, kik attól évenként tíz tallért fizettek.[13]

Ekkortájban állított ki adománylevelet a Vesselényi Ferencz nádor, tájékozatlanságáról nevezetes, kanczelláriája is. 1657. ápr. 11-én a magtalanul elhúnyt Nagy Balázs lelei részét (a mi nem is volt) adta oda Krecsics Györgynek és két társának.[14] Úgy látszik, később rájött a tévedésre, s ekkor eladományozta Lelét gróf Balassa Imrének, kit a garan-szent-benedeki convent 1662. okt. 2-án be is iktatott.[15] A következő évben tiltakoztak

ugyan ez iktatás ellen Macripodari Jáczint püspök,[16] továbbá Széll Miklós és Mihály testvérek, úgyszintén ezek atyafiai, Végh Mihály és Nagy István,[17] de gr. Balassa fentartotta e pusztához jogát mindaddig, mig felségsértés miatt összes birtokait el nem vesztette.[18]

Az egyik régi donatarius a makóiakon óhajtotta jogát érvényesíteni. «Mit írjon pedig — írja Makó városa 1682. jún. 10-én a pozsonyi kamarának — vég Szakmár várában lakó Kereki Kerekes György, ő felsége lovas hadnagya valami Lele nevű puszta hely felől, az önnön maga reánk küldött leveléből uraságtok tudós, fénylő, bölcs elméje megtekintheti.» Hogy el ne kelljen pusztulniok, kérik a kamarát, oltalmazza meg őket.[19] E szerint a Kerekes György ismeretlen levele fenyegetést tartalmazott.

A gr. Balassa Imre bukása után, Lele pusztát a nádor 1697-ben Hunyady Andrásnak s Lászlónak és Péli Nagy Andrásnak adományozta, kiket a garan-sz.-benedeki convent iktatott be.[20]

A török kiűzetése után Dolny István püspök követelte a pusztát a maga számára s követelését 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornok is támogatta,[21] úgy hogy ennek következtében a neoacquistica commissio aug. 8-án meg is ítélte neki az itteni tizedet.[22]

Még 1744-ben Hunyady Antal tiltakozását jelentette ki a puszta eladományozása ellen,[23] de nem ért el vele semmit, mert Mária Terézia 1746. márcz. 1-én örök joggal oda adományozta Lelét is Stanislavich Miklós csanádi püspöknek.[24]

E század elején dohánytermelő makói lakosok telepedtek ide; de Kis- és Nagy-Lele még az 50-es években is csak puszta volt. 1865-ben 435 lelket számlált s 79 házból állott. Lakosainak száma jelenleg: 1422 lélek, kiknek legnagyobb része római katholikus. Ezek mint leánygyülekezet Makóhoz tartoznak.

Határrészei: Borczhát, Panahát, Sírhegy, Batida, Kárászos, Ludas, Nagygyűrűs, Magyaros, Darabhát, Bibéréshát, Sásér, Répáshát, Nagymejje, Eperjes, Kismejje, Vetye, Lucshát szántóföldek; Nagyhajlás, Nagyhajdova, Kishajdova, Kalára és Nagyporond részint kaszálók, részint erdők; Kövesd, Horro régen hajózható erek.[25]

[1] *Hazai okm.* V. 366. — [2] *Bécsi cs. áll. lt.* — [3] *Dic. l.* — [4] *Götting. defter.* — [5] *Dic. l.* — [6] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [7] *Dic. l.* — [8] *Egri*

kápt. lt. A. 201. — [9] *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 55. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [11] *Báró Harruckern lt.* X. VIII. 1. — [12] *Egri kápt. lt.* AB. 247. 248. — [13] *NRA.* 1838. 61. — [14] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. — [15] *Garan-sz.-benedeki lt.* 62. 36. — [16] *Uo.* P. 225. — [17] *Uo.* 217. — [18] *Gr. Balassa l. napl.* 37. 63. 72. 77. — [19] *Kamarai lev.* — [20] *Garan-sz.-ben. lt.* U. 22. — [21] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [22] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [23] *Garan-sz.-ben. lt.* CC. 201. — [24] *Coll. eccl.* V. 222. — [25] Pesty, *Hiv. Helyn.*

LIBÉCZ.

Falu.

Lybeczeghaza: 1456. *Münch. lt.* 51. Lybycz: 1500. *Keglevics lt.* Com. Csanád. 1. 2. 1502. *Pesty Fr. gyűjt.* 1536. *Keglevics lt.* Com. Csanád. 1. 20. 1537. *Uo.* 1. 15. Lybiczteleke: 1536. *Uo.* 1. 22. Lybyczteleke: 1536. *Uo.* 1. 21. Lybicz: 1536. *Uo.* 1. 18. 1537. *Uo.* 1. 15. Alsow Lybicz, Felsew Lybicz: 1533. *Uo.* 1. 23. Keet Lebecz: 1631. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 19. Ketlebecz: 1636. *Uo.* X. II.

A mostan csongrádvármegyei Mágócs falutól északkeletre, az egykor Csanád vármegyéhez tartozott Újváros és Mágócs közt feküdt. A Libécz, Libicz név szlávos hangzású személynév.[1]

Már a szentandrási uradalomhoz tartozó puszta volt Libéczegyháza (Békés vármegyében), a mikor azt 1456. május 12-én új adomány czímén kapta Hunyadi János.[2] Később a puszta egy része a Halomi Blaskó vagy Balaskó és a vele rokon Hügyei család kezére került. Blasko Albert ezt a részt 1500-ban előbb elzálogosította,[3] majd 1502-ben örökösen eladta Nagyvátyi Porkoláb Mártonnak, nejének Erzsébetnek, leányának Katalinnak s testvérének Mihály papnak.[4]

Idővel a Porkoláb családnak épen Libécz puszta miatt meggyűlt a baja a csanádi káptalannal, mely Újvárosnak volt a földesura. 1533-ban özvegy Porkolábnét s fiait, Gáspárt és Andrást vádolta a káptalan, hogy az ötszáz holdat tevő Alsó- és Felső-Libéczet erőszakkal elfoglalták;[5] Zákány Imre prépost úgy vett magának elégtételt, hogy mágócsi jobbágyaival lekaszáltatta az ez alkalommal Libéczttelekének nevezett puszta szénatermését.[6] Ebből nagy pör keletkezett; az aradi káptalan volt a vizsgálattal megbízva s 1536-ban első ízben 61 tanút hallgatott ki Csanád, Arad, Csongrád és Békés vármegyékből; másodízben meg összesen 80 tanú tett vallomást, kik közül egy azt vallotta, hogy Mátyás király ideje óta Libécz mindig

Mágócshoz tartozott, többen meg azt is hallották, hogy a libéczi templom köveit áthordták a mágócsi templom építésére.[7] Az ügy a Porkoláb családra nézve kedvezően s akként végződött, hogy János király 1537. jan. 26-án új adománylevelet adott az özvegynek és fiainak Libécz pusztára is, mint a melyet már rég idő óta bírtak, de rá vonatkozó leveleik, melyeket biztosabb őrizet végett Nyírő Gergely budai polgárnak adtak át, Buda várának a törökök által lett elfoglalása és felgyújtása alkalmával elégtek.[8]

Ezután jó idő mulva még kétízben újul meg e puszta emlékezete. 1631. decz. 7-én az egri káptalan előtt Győrfi János és Katalin mint Mocsári Ilona gyermekei tiltakoznak ősi birtokuknak, a Két-Libécznek elfoglalása ellen;[9] ugyanez ellen tesz óvást a leleszi convent előtt 1636. június 26-án Mocsári Erzsébet is, özvegy Nagyilosvai Ilosvai Istvánné.[10] Ezentúl e pusztát nem említik többé s ma már neve sem él.

Mikor pusztult el Libécz falu, nem tudjuk; de hogy *temploma* is volt, az említettek után egészen bizonyos. Sajnos, hogy egyházi multjára nincsen semmi adatunk.

[1] A *Váradi regestrum* 1550. 18. l. előfordul *villa Libecii*, de ez bajosan a mi helységünk. — [2] *Münch. lt.* 51. — [3] *Keglevics lt.* Com. Csanád 1. 2. — [4] *Pesty Fr. gyűjteménye.* — [5] *Keglevics lt.* Com. Csanád 1. 23. — [6] *Uo.* 1. 22. és 23. — [7] *Uo.* 1. 19. és 20. — [8] *Uo.* 1. 15. — [9] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 19. — [10] *Uo.* X. II.

LORÁNT.

Falu.

LORANTHALMA, LORANTHHALMA: 1466. *Dl.* 16388. LORANTH: 1561. 1564. *Dic. l.* LORANTFFALVA: 1590. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. LORÁNT: 1647. *Uo.* 67. 8. 25. 1660. *Uo.* 67. 8. 10. LORÁNDTFALVA: 1653. *Uo.* 67. 8. 20. LORANTFFALWA: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. LORANT: 1654. *Uo.* 1663. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. LORÁNTFALUA: 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. LORANTFALVA: 1663. *Uo.* 67. 8. 11. LOVREN: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. LOVEREN: 1723. *Mercy-féle térkép.*

A mai Lovrin Torontál vármegyében. Nevét, mely Loránthalma, majd Lorántfalva változatokon át Loránt alakban állapodott meg, első birtokosáról nyerhette.

A XV. században egyetlenegyszer akadunk nyomára. 1466-

ban Szárafalva egyik határa az az országút volt, mely Szent-Péterről vezetett Loránthalmára.[1] E korbeli birtokosairól mit sem tudunk. 1529-ben a rabló Balibég kifosztotta s fölégette a falut; olyannyira puszta lett, hogy 32 esztendeig feléje sem nézett senki. 1561-ben kezdett újra népesedni; alighanem ideiglenes urai voltak ekkor Bácsmegyei Miklós és Deszpot István, kik szerbeket telepítettek ide; ezek mint új telepesek mentve voltak az adó alól.[2] 1564-ben már törvényes földesurának, a csanádi püspöknek nevén állott, kinek itt másfél portája adózott.[3] A török uralom alatt is megvolt a falu; így 1582-ben az itt lakó szerbek juhtenyésztéssel foglalkoztak, s összesen 1874 juhuk volt.[4] Nem csoda, ha ily körülmények közt — görögkeletiek és pásztorok lévén — 1590-ben nem akartak adót fizetni a csanádi püspöknek.[5]

Ült hely volt Loránt még 1647-ben is.[6] Mikor gr. Pálffy Tamás lett a csanádi püspök, 1653. május 15-én az egykori püspökségi falvakhoz hódoltató parancslevelet intézett s ezek között ott volt Lorántfalva is.[7] Azonban az adólajstromokban rátalált e falu Loránt névalakjára is, s mert az volt a hit, hogy ez külön falu, a királyi oltalomlevelekben, melyeket a csanádi püspökök 1654. szept. 2-án[8] és 1660. jan. 21-én[9] kaptak, Loránt és Lorántfalva szépen egymás mellett szerepelnek.

Mint marosontúli helység benne volt a Dolny István püspöki birtoklajstromaiban[10] s 1701. júl. 20-án be is jelentette rá az igényét.[11] De mint a temesvári bánság területén esett falut nem kapta meg. 1717-ben a temesvári kerületbe volt beosztva — ekkor már *Lovrin* — s összesen 18 házból állott.[12] De nem sokára újra elpusztult s mint pusztát tünteti fel az 1723-iki Mercy-féle térkép is. Ekkor már a csanádi kerületbe tartozott.

A verseczi kerületben lakó szentmihályi szerbek 1743-ban szerettek volna Lovrin pusztára átköltözködni, de erre nézve nem sikerült engedélyt kieszközleniök.[13] 1747. május 20-án Salbeck sótárnok kérte a pusztát tíz évre,[14] de hogy megkapta-e, nem tudjuk. Úgy látszik, 1760. körül megint szerbek telepedtek ide, kik katonai igazgatás alatt állottak s a nagykikindai kerülethez tartoztak. 1777. május 23-án költöztek ide a bolgárok, kik Mirkovics Mihály nevű papjokat is magukkal hozták. 1785-ben német családok vándoroltak be Elzászból és Lotharingiából; ők alapították az úgynevezett Új-utczát. Hozzájok később több

németek is csatlakoztak a közeli falvakból, különösen Német-Csanádról. Ezek köréből előbb a szerbek, majd 1794-ben a bolgárok is elköltöztek innen, egyrészök Écskára, másrészök meg Vingára ment; úgy hogy a községben csupa németek maradtak. 1792-ben Gottlob faluval együtt Lipthay Antal tábornok vásárolta meg; fia, Frigyes báró szép fasorokkal ültette be e birtokát s a falu mellett 1819-ben nagyszerű kertet létesített. Csináltatott a községen kívül egy romalakú kútat is e felirattal: «Sitientium refectioni» (a szomjúhozók üdülésére). Lakosai: 1854-ben 3186, 1858-ban 3506 s 1892-ben 3791 lelket számláltak, kik csekély kivétellel mind róm. katholikusok.[15]

A mai Lovrinban 1777-ben állíttatott fel a *parochia*. A templom, melynek védszentje előbb Péter és Pál volt, 1785-ben épült; br. Lipthay Frigyes 1829-ben megnagyobbíttatta s elsőszülött fiának, Antalnak emlékére Páduai sz. Antal tiszteletére újonnan fölszenteltette. Ugyanekkor a község új tornyot emeltetett s a templom környéke is befásíttatott. Plébánosai közül ismeretesek: 1821-től 1859-ig Zahn Gáspár s 1884-től Novák Károly.

[1] *Dl.* 16388. — [2–3] *Dic. l.* — [4] *Defterek* I 335. — [5] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. — [6] *Uo.* 67. 8. 25. — [7] *Uo.* 67. 8. 20. — [8] *Lib. reg.* XI. 67. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [10] *Uo.* 67. 8. 27. — [11] *Doc. eccl.* 14. 10. — [12] Szentkláray, *Százév* 21. — [13–14] Baróti, *Adattár* 74. 526. — [15] Pesty, *Hiv. Helyn.*

LUKÁCSFALVA.

Falu.

LWKACHFALWA: 1446. *Dl.* 1816. *Tört. Tár* 1859. 28.

Tornya és Marczibányi-Dombegyháza közt feküdt. Első birtokosának vagy alapítójának nevét viselte.

A toronyi uradalomhoz tartozott s 1446. szept. 29-én a Szekcsői Herczegek ennek is a felerészét követelték a Hédervá riaktól.[1] Mátyás király Szelcsei Melczer Dömjénnek adományozta az uradalmat s e falut is, melyet akkor Lukácsházának is neveztek. Dömjén fia István magtalanul halván el,

II. Ulászló király 1502-ben Monoszlói Erdődi Bálintnak adományozta.[2] Talán az 1514-iki pórlázadásban vagy pedig Bali-bég 1529. évi hadjáratában pusztult el e falu, mert ezentúl nyoma vész.

[1] *Dl.* 1816. *Tört. Tár* 1859. 28. — [2] *Gr. Erdődi cs. galgóczi lt.*

MÁGÓCS.

Falu.

MAGOCH: 1426. Pesty Fr. *hagy. Helyn.* 1480. *Keglevics cs. lt.* Com. Csanád 1. 1. 1495. *Dl.* 20324. 1500. *Keglevics lt.* 1. 2. 1501. *Dl.* 21061. 1502. *Pesty Fr. gyűjt.* 1506. *Hazai okm.* V. 366. 1507. *Dl.* 36349. 1508. *Dl.* 21784. 1509. *Dl.* 21898. 1520. Pesty, *Krassóm.* IV. 4. 1529. *Keglevics lt.* 1. 11. 1531. *Monial. Poson.* 43. 50. 1536. *Uo.* 55. 23. 1537. *Keglevics lt.* 1. 15. 1555. 1558. *Lib. reg.* III. 269. 513. 1555. 1560. 1561. *Dic. l.* 1559. *NRA.* 1763. 43. 1560. 1562. *Tiz. l.* 1590. *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 11. MAGACZ: 1471. Pesty, *Krassóm.* III. 428. 430. 432. MAGOCZ: 1499. *Dl.* 20884. 1519. *Dl.* 23204. 1549. *Mon. Pos.* 64. 63. 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. 1660. *Uo.* 67. 8. 10. 1663. *Uo.* 67. 8. 11. MAGOCY: 1558. *Dic. l.* MAGOCHY: 1564. *Uo.* MAGŐCS: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. MAGÓCZ: 1665. *Garan-sz.-ben. lt.* 59. 36. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. MAGOCS: 1686. *Lib. reg.* XVIII. 345. 1702. *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 98. MÁGÓCS: 1691. *NRA.* 816. 43. §. 136. MAGOS: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. MÁGOCZ: 1722. *Gr. Károlyi lt.* 36. 84.

A mai Csongrád vármegye területén, Hód-Mező-Vásárhelytől északkeletre esett. A hajdani helység nem messze a mostani majorsági épületektől, a Mágócs ér egyik hajlásában feküdt. Még e század huszas éveiben e helyen cserepekre, emberi csontokra, apró s nagyobb ezüst pénzdarabokra, sőt egy kővel falazott kisszerű pinczére is akadtak.[1] Neve első birtokosáról, a Szente-Mágócs nemzetségről ragadt rá; nem messze tőle, a Mágócs ér fentebbi részén állott e nemzetség egy másik faluja, Szente-Tornya (a mai Szenttornya).

E nemzetségtől a Bár-Kalán nemzetség, s illetőleg az ebből származott Szeri Pósafi család örökölte. 1426-ban Zsigmond király rendeletére e faluba is beiktatták a Pósafi-lányokat.[2] E család utolsó férfitagja volt István, ki e birtokának kezelését Lábatlani Gergelyre bízta, vagy talán egy részét neki is adományozta, mert ő meg Hangácsi Albert csanádi püspöknek

engedte át s 1468-ban Szokoli János püspök már nem akarta Pósafi Istvánnak visszaadni.[3] Nemsokára magvaszakadt a Pósafi-családnak s Mátyás király 1471. decz. 21-én Mágócsot is felerészben Gúti Országh Mihály nádornak s családjának, másik felerészben pedig Nádasdi Ongor Jánosnak s testvéreinek adományozta.[4] Ezeket azután az aradi káptalan, 1472. ápr. 5-én kelt jelentése szerint, be is iktatta.[5]

A Gúti Országh család a maga felerészén túladott; úgy látszik, e részt Lábatlani András kerítette kézhez, mert 1495. jún. 12-én, mikor a nyúlszigeti apáczákat Donáttornyán beiktatták, az ő mágócsi jobbágyai, Tót György és Temesközi György voltak többek közt jelen mint szomszédok.[6] A Lábatlani-birtokból szerzett meg egy részt a Hűgyei Pakonyi, azután a Laki Parnó család, majd a csanádi káptalan s végre a Kamarjai Vitéz család.

Nádasdi Ongor János meg a maga felerészét 1480. jún. 29-én hűséges tiszttartójának, Nagyvátyi Mátyás deáknak s örököseinek adományozta, de oly föltétel alatt, hogy ha örökösei nem maradnának, ő reá szálljon az vissza.[7]

Mielőtt ennek a résznek a történetét tovább szőnők, meg kell említenünk, hogy Pakonyi Gáspár és Bálint testvérek 1487-ben a maguk részét 32 frton elzálogosították Laki Parnó Ambrusnak.[8] Mint anyai ágon a Pósafi családdal rokon Szeri Sandrinfiakkal atyafi Bizerei János is tartotta a just Mágócshoz; mikor 1501. júl. 26-án a bácsi káptalan előtt eladta birtokait Gibárti Keserű István alnádornak, e birtokot is belevétette a szerződésbe.[9] Ennek azonban a vevőre nézve semmi jelentősége sem lehetett.

Nagyvátyi Mátyás deáknak egyetlen leánya volt, Erzsébet; ez 1500. körül Nagyvátyi Porkoláb Mártonhoz ment nőül s kilencz gyermeket szűlt, kiknek egy része ugyan kiskorában elhalt, de az életben maradottak nagy szerepet játszottak Mágócs történetében. Ez volt a XVI. században nagyhírű Mágócsi család. Jó lesz, ha a családfával mindjárt itt megismerkedünk:

NAGYVÁTYI, később MÁGÓCSI PORKOLÁB MÁRTON
1489–1531.
-NAGYVÁTYI ERZSÉBET 1500–1543.

KATALIN	JÁNOS	FERENCZ	ANDRÁS	ZSÓFIA	MAGDOLNA	GÁSPÁR	TAMÁS	DOROTTYA
1502.	1507.	1507–15.	1507–43.	1513.	1513–43.	1514–1587.	1529–49.	1533–43.

ANDRÁS (fia András 1507–43.-nak)
1559–1609.
-ALAGHY JUDIT

MARGIT	GÁSPÁR	FERENCZ	ERZSÉBET
1587.	1561–90.	1587–1611.	1587.
-KÁTAI FERENCZ.		-DERSFI ORSOLYA.	

GÁSPÁR 1514–1587.
-PATÓCSI ANNA
1548–1557.
-MASSAI EULÁLIA
1558–1563.
-HORVÁTH ANNA
1564–1585.
Második nejétől:
FERENCZ.

DOROTTYA 1533–43.
-MÓRICZ PÉTER

A baranyavármegyei születésű családfő hozományul kapván a csanádvármegyei Mágócson volt részbirtokot, minden igyekezetét arra fordította, hogy családját e vidéken meggyökereztesse. Már 1502-ben zálogba vette, majd meg is vásárolta a Hügyei Pakonyi-részt, melyet akkor e család rokona, Halomi Balasko Albert bírt.[10] Porkoláb Mártont, feleségét s leányát, Katalint, úgyszintén öcscsét, Mihály papot még ugyanazon évben az aradi káptalan be is iktatta.[11]

Tévedésből belekerült valahogy Mágócs falu II. Ulászló király azon adománylevelébe, melyet 1506. október 31-én a Nádasdi Ongor család birtokaira Gersei Pető János, György és Ferencz eszközlöttek ki.[12] Volt is e miatt a Porkoláb családnak pöre, mely még 1520-ban is folyt,[13] de végre is a Gersei Pető család vereségével végződött.

Még 1507-ben Porkoláb Márton nem lakott itt, hanem gazdatisztet tartott; ez Bajai János nemesember volt.[14] Ekkor már a csanádi káptalan is szerzett Mágócson részt; ugyanis ennek jobbágyai voltak Szetelcsi István s fia Domokos, Kis Miklós, Salamon Boldizsár, Luin Mihály, Magyar Illés, Szabó Ambrus és Mészáros Demeter, kiken az apáczák donáttornyi és királysági jobbágyai erőszakoskodtak, a mi miatt azután a király 1507. nov. 17-én vizsgálatra utasította az aradi káptalant.[15] Nem lévén a határvonal Donáttornya és Királyság felől pontosan megállapítva, a király 1509. jan. 15-én megparancsolta Csanád és Békés vármegyéknek, hogy hallgassák ki a környék-

beli jobbágyokat s ezek vallomása szerint állapítsák meg a határt.[16] Ha ez akkor megtörtént is, nem sok köszönet lehetett benne, mert évtizedek múlva újra kitört e miatt a torzsalkodás.

Porkoláb Márton 1513-ban teljesen kielégítette a Hügyei Pakonyi család tagjait (t. i. Boldizsár fiát Jánost s ennek fiait Mátyást és Andrást, úgy Pakonyi Péter leányait, Annát és Piroskát) azzal a 200 frttal, melyet nekik kölcsönadott volt s ezek átengedték neki végleg a mágócsi részhez tartott jogukat.[17] 1514-ben 46 frt ellenében Pakonyi Péter fia Mátyás is lemondott a maga jogáról,[18] minek következtében Porkoláb Márton még ez évben királyi adománylevél kieszközlésére határozta el magát. Ezt meg is kapta s 1516-ban a budai káptalan ellenmondás nélkül beiktatta őt és családját a mágócsi részbirtokba.[19]

A mohácsi csata ideje táján már csak három földesura volt a falunak, tudniillik a csanádi káptalan s a Porkoláb és a Kamarjai Vitéz család. Ez utóbbi birtoka nem lehetett nagy, de azért a Porkoláb család szerette volna azt megkaparintani. 1529-ben Porkoláb Tamás, ki gyulai várnagy volt, társával, Ispán Boldizsárral együtt rátette a kezét, úgy hogy Vitéz László panaszára János királynak parancsot kellett kibocsátania, hogy az elfoglalt földeket adják vissza.[20] Ekkortájban újra kitört a határvillongás egyfelől Donáttornya és Királyság, másfelől Fábiánsebestyén és Mágócs közt, úgy hogy 1531. júl. 29-én János király Martonosi Pestyéni Gergely országbirót küldötte ki, hogy Csanád és Békés vármegyék törvényszékei ő előtte foganatosítsanak tanúkihallgatásokat.[21] János király másképen is figyelmére méltatta Mágócs falut; 1532-ben Vitéz László, Mágócsi András és Gáspár kérelmére tíz évi adómentességet engedélyezett azon jobbágyoknak, kik ezek birtokrészeire kivántak letelepedni.[22]

Porkoláb Márton 1531-ben elhunyván, a gazdálkodás özvegyének vállaira nehezedett. Ez 1533-ban iktatóparancsot eszközölt ki a Pakonyi-részre s magát valamint gyermekeit, Andrást, Gáspárt, Tamást és Dorottyát újra beiktattatta.[23] Mágócstól délre egy nagy rét terült el, az ú. n. Kéktó, melyet eddig a család és a káptalan jobbágyai használtak, még pedig úgy, hogy a Mártély felé eső rész volt a Mágócsiaké, a Derekegyház felőli rész pedig a káptalané. 1536-ban a káptalan jobbágyai az egész rétet hatalmasul elfoglalták, miből pör

keletkezett.[24] Mágócsi Gáspár fölhevülésében a káptalan egyik jobbágyát, ki az ő területükön legeltette juhait, leszúrta,[25] a mi még inkább elkeserítette az ügyet.

Hogy az özvegy még jobban megerősítse a helyzetét, 1537. jan. 26-án János királytól a mágócsi részre is új adománylevelet eszközölt ki. Erre azért is szüksége volt, mert leveleit biztosabb megőrzés végett átadta Nyirő Gergely budai polgárnak, a ki gondot is viselt azokra; de mikor a törökök elfoglalták s felgyújtották Buda várát, a levelek is odaégtek.[26]

Mágócsi Gáspár János király halála után Ferdinánd királyhoz szegődött, miért is Izabella királyné 1542-ben elvette többek közt mágócsi részét is s hozzá hű bátyjának, Mágócsi Andrásnak adományozta.[27] 1543. elején meghalt özv. Porkoláb Mártonné; május 24-én tehát megosztozkodott a három fiú. András öcscseit, Gáspárt és Tamást kielégítvén, kötelezte magát, hogy Magdolna és Dorottya nővéreit is ki fogja elégíteni; ha anyjok testvére, néh. Szántai István fia hozzájok jönne, ennek ellátásáról is gondoskodni fog. Végre ha örökösök nélkül halna el, javait Gáspár és Tamás örököljék.[28] Hogy oszlottak meg maguk a birtokok, arról nem szól ez a levél; de bizonyos, hogy Mágócs, Gáspárnak és Tamásnak jutott. Ugyanis 1546-ban ezek jobbágyai foglalnak el a donáttornyi határból 12 holdat, azon a részen, mely Mágócs felől az ú. n. Kéktó mellett feküdt s kelet felől arra az útra hajlott, mely Donáttornyáról Mágócsra vezetett. Az ő jobbágyuk volt Posztós Gergely, ki a donáttornyi határ keleti részén, a Kórógy meder mellett foglalt el négy holdat.[29]

A szép fejlődésnek indult falut a török 1552-ben feldúlta. Mágócsi Gáspár a szenvedett károkért úgy kárpótolta magát, hogy 1555. júl. 25-én elkérte a királytól a feloszlott csanádi káptalan mágócsi részét. Ezt a király «a káptalan visszaállításáig» oda is adta neki.[30] S adományát 1558. júl. 14-én meg is újította.[31]

Hogy mennyire megsínylette Mágócs az 1552. évi pusztulást, mutatja az, hogy még 1555-ben is összesen csak 12 frt adót tudott beszolgáltatni.[32] Pedig a török defterdár 1557—58-iki összeírása szerint 45 ház volt a faluban s ezek között új csak öt. Az akkori lakosok névsora ez volt:

Biró Ferencz, Boltos Balázs, Csotán Benedek, Danka János, Deszki Tamás, Dombi László s Mihály, Ecseri Albert, Gyura s Imre, Endrődi György, Faragó Gergely, Farkas Lukács s Sándor, Fodor Pál, Fonó Pál, Hegyes Imre, Kapás Pál, Karassó Demeter, Kazdag Gergely, Kotormány Ferencz, Kovács Boldis, Lázár Demeter, Mácsai Márton, Meggyesi Fábián, Nemeskéri Márton, Olasz Mihály, Sajtini Fábián, Salamon János, László, Lukács s Miklós, Sánta Demeter, Sebő Imre s Tamás, Simonyi Gáspár s György, Szabó Antal, Szekeres Antal s János, Szentiváni Tamás, Szűcs Lőrincz, Tót Lukács s Márton, Varga Benedek.[33]

A falu adózási viszonyai a következők voltak: 1558-ban beszállított 32 frtot, 1559. első felére 70, második felére 40 frtot, 1560-ban 60 porta után (ezenkívül volt öt pusztult) 66 frtot, 1561-ben 35 porta után 38 frt 40 drt s végül 1564-ben 34 porta után 51 frtot.[34]

Mágócsi Gáspárnak a gyulai főkapitányi tisztben — mint tudjuk — Bornemisza Benedek volt az utódja. Ez Mágócsit szörnyen gyűlölte, s a hol csak lehetett, borsot tört az orra alá. 1559-ben szerfölött zsarolta a mágócsi jobbágyokat,[35] lefoglalta az egész falut, úgy hogy nov. 21-én királyi parancsra volt szükség, hogy azt visszabocsássa. De alig, hogy az e végből kiküldött kir. biztosok eltávoztak, megint rátette a kezét a falura.[36] Úgy hogy Mágócsi kénytelen volt Bornemiszát és Ábrahámfi Istvánt az egri káptalan által pörbe idéztetni.[37] Ez évben Húsos György volt a mágócsi biró.[38] Még 1560. jan. 29-én ismételten adott utasítást Ferdinánd Gyalui Torda Zsigmondnak és a többi Gyulára küldött császári biztosoknak, hogy Mágócsit helyezzék vissza.[39]

Mágócsi Gáspár 1587. május elején bekövetkezett halála után unokaöcsceinek gyámja, Rákóczi Zsigmond kezére jutott a falu, mely ekkor már siralmas napokat élt. Hiába kisérlette meg 1590-ben jogait érvényesíteni Szegedi Pál csanádi püspök, a faluval nem boldogulhatott.[40] Jött azután az 1596. évi tatárpusztítás, melynek Mágócs is áldozatul esett.

Sokáig puszta maradt azután a XVII. században. Mágócsi Ferencz halála után, ennek örököse Móricz Márton kieszközölte még, hogy Báthori Gábor fejedelem 1612. jan. 12-én oltalomlevelet bocsátott ki Mágócsra nézve is a lippai és borosjenei kapitányokhoz.[41] De nemsokára jelentkeztek új követelők is; így 1631. deczember 7-én a Mocsári Ilonától származott Győrfi János,[42] 1636. június 26-án pedig Mocsári Erzsébet özv. Ilosvai

Istvánné.[43] Végre is a Móricz család révén legtöbb joga volt a pusztához Keglevics Miklós ónodi főkapitánynak, ki bérbe is adta azt 1640. aug. 18-án a vásárhelyieknek.[44]

Majd a csanádi püspök is föllépett. Gr. Pálffy Tamás Mágócsot is fölvette 1653. máj. 15-én kibocsátott proclamatiójába[45] s befoglaltatta 1654. szept. 2-án nyert királyi oltalomlevelébe is.[46] Elérte ezzel azt, hogy a vásárhelyiek neki is fizettek a pusztáért némi haszonbért.[47] Macripodari püspök is fölvétette 1660. jan. 21-én kapott kir. oltalomlevelébe,[48] de neki már semmi haszna sem volt belőle. Azzal meg, hogy gr. Balassa Imrét megintette a jogtalanul elfoglalt puszta visszaadása végett,[49] határozottan túllőtt a czélon, mert Mágócsra nem terjedt ki a Balassa donatiója.

1677-ben, egy egykorú följegyzés szerint, újra megszállották egyes rácz pásztorok.[50] Mint Móricz-örökség került Mágócs a Semsei Pál kezére s midőn őt Eperjesen lefejezték, 1686. május 24-én testvérei, János, Péter, Zsigmond és László kaptak rá kir. adománylevelet. Ebben Mágócs pusztult rácz falunak van mondva;[51] tehát az 1686. évi török-tatár pusztítás vetett véget rövid életének. Semseiéket a pusztai faluba 1687-ben iktatta be az egri káptalan.[52] 1691. febr. 26-án Semsei Péter a maga negyedét eladta öcscsének, Zsigmondnak.[53] Egy évtized múlva, 1702. júl. 27-én megint a gr. Keglevics család kezén találjuk; «jó szántóföldjei volnának e pusztának — úgymond egy összeírás — elegendők határi, senki sem szántja, se nem kaszálja, hanem a vásárhelyiek marhájok járják szabadjában, senkinek sem fizetnek tőle».[54]

Dolny István püspök is igényt támasztott a pusztára s a birtokviszonyok rendezésére kiküldött bizottság — Kollonics bibornok 1702. júl. 26-án kelt ajánlólevelére[55] — aug. 8-án e puszta tizedét is megítélte neki.[56] Élte tartamára 1711-ben gr. Nádasdy László püspök is megkapta rá a tizedszedési jogot s dézsmaváltság czímén a vásárhelyiek e puszta után is évi bért fizettek.[57]

A hódmezővásárhelyi uradalommal Mágócs a gr. Károlyi család birtokába jutott, s ma is e főúri családé.

Egyházi multjára kevés adatunk van. 1536-ban még voltak emberek, kik emlékeztek rá, hogy a libéczi templom köveiből építették a mágócsi templomot.[58] E szerint az való-

szinűleg Mátyás király korában a földesúr, Szeri Pósafi István gondoskodásából épült. Azt is biztosan tudjuk, hogy a tizedet a csanádi káptalannak szolgáltatta be. Ez csak bárányokból 1562-ben 49 darabot tett ki.[59] Az erős kálvinista Mágócsi Gáspár természetesen az új hit karjaiba terelte jobbágyait, s Mágócs 1550—1596-ig, a mikor elpusztult, egyik népes református ekklézsiája volt az alföldnek. Nem ismerjük egyetlen papját sem; de kétségkívül idevaló volt az a Mágócsi Ferencz, kit az 1631. szept. 7-iki bátori zsinat Nyéstára ordinált lelkészül.[60]

A ma Csongrád vármegyébe eső Mágócson, melynek lakossága 3761 lélekből áll, kik közül 2476 róm. kath., 665 ev. ref. és 580 ág. evangelikus, 1884 óta r. kath. anyaegyház áll fenn (curatia). Ez a váczi püspökség csongrádi esperességébe tartozik, s temploma Gonzagai szent Alajos tiszteletére épült. Kegyura a gr. Károlyi család.

Az ágost. evangelikusok és ev. reformátusok mint leányegyházak Bánfalvához csatlakoznak. Egyébiránt úgy ezek, mint a róm. katholikusok, egytől-egyig magyarok.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.*, H.-M.-Vásárhely a. — [2] Pesty, *hagy. Helyn.* — [3] *Gr. Festetics cs. keszthelyi lt.* — [4] Pesty, *Krassóm.* III. 427. — [5] *Uo.* III. 429. — [6] *Dl.* 20324. — [7] *Keglevics cs. lt.* Com. Csanád (alább is ez értendő) 1. 1. — [8] *Uo.* 1. 5. — [9] *Dl.* 21061. — [10] *Keglevics lt.* 1. 2. *Pesty Fr. gyűjt.* — [11] *Keglevics lt.* 1. 4. — [12] *Hazai okm.* V. 366. — [13] Pesty, *Krassóm.* IV. 4. — [14] *Dl.* 36349. — [15] *Dl.* 21784. — [16] *Dl.* 21898. — [17] *Keglevics lt.* 1. 6. — [18] *Uo.* 1. 8. — [19] *Uo.* Com. Csongrád 1. 2. és 3. — [20] *Uo.* 1. 11. — [21] *Mon. Pos.* 43. 50. — [22] *Keglevics lt.* 1. 12. — [23] *Uo.* 1. 9. — [24] *Uo.* 1. 14. — [25] *Uo.* 1. 13. — [26] *Uo.* 1. 15. — [27] *Múz. kézir.* fol. lat. 2201. 6. — [28] *Múz. lt.* — [29] *Mon. Pos.* 64. 63. — [30] *Lib. reg.* III. 269. — [31] *Uo.* III. 513. — [32] *Dic. l.* — [33] *Götting. defter.* — [34] *Dic. l.* — [35] *NRA.* 1763. 43. — [36] *Keglevics lt.* 2. 7. — [37] *Uo.* 2. 10. — [38] *NRA.* 1763. 43. — [39] *Keglevics lt.* 2. 8. — [40] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. — [41] *Múz. kézir.* fol. lat. 2201. — [42] *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 4. és 45. — [43] *Báró Harruckern lt.* X. II. — [44] *Keglevics lt.* 2. 11. — [45] *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 20. — [46] *Lib. reg.* XI. 67. — [47] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [48] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [49] *Garansz.-ben. lt.* 59. 36. — [50] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [51] *Lib. reg.* XVIII. 345. — [52] *Egri kápt. lt.* T. 158. — [53] *NRA.* 816. 43. §. 136. — [54] *Gr. Károlyi lt.* 36. 98. — [55] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [56] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [57] *Gr. Károlyi lt.* 36. 84. — [58] *Keglevics lt.* 1. 19. és 20. — [59] *Tiz. l.* — [60] *Egyházker. jegyzők.* 61.

MAJMAT.

Falu.

MAYMATH: 1421. *Dl.* 11118. 1560. 1563. *Tiz. l.* 1561. *Dic. l.* 1663. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. MAYMOTH: 1555. *Dic. l.* MAYMAT: 1558. *Uo.* MAYMOKY: 1559. *Urb.* 11. 41. MAIMATH: 1560. *Dic. l.* 1590. 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. és 11. MAYMWT: 1564. *Dic. l.* MAIMOTH: 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. MAYMOTT: 1607. *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. MAJMOT: 1627. *NRA.* 832. 35. 1635. *Protoc. Mich. Barsi* 58. 1647. *NRA.* 1838. 61. 1669. *Egri kápt. lt.* O. 443. MAYMÁTH: 1653. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. MAJMADH: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. MAJMAT: 1665. *Leleszi orsz. lt.* Elench. stat. P. 78. és F. 62. 1762. *Urb.* 122. 29. MAIMAT: 1665. *Leleszi orsz. lt.* i. h. MAJMÁTH: 1666. *Egri kápt. lt.* O. 110. HAYMÁT: 1702. *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 16. MAJMATH: 1757. *Urb.* 81. 9.

Feküdt Pécska és Batonya közt, az Arad vármegye felőli oldalon; úgy hogy Szihond, Örint, Serjén s az aradvármegyei Papi és Babos falvak vették körül.[1] A Majmat, eredetileg Majmad nevet (a majomról) a néphumor adta neki; mi okon, nem tudjuk. E névképzés olyanforma, mint Farkasd, Ravaszd, Tulogd stb.

Zsigmond királytól mint aradvármegyei falut 1421. aug. 12-én új adomány czímén kapta a csanádi püspök.[2] Az 1552-iki török hadjáratban elpusztult, lakosai elszéledtek s még 1555-ben sem lehetett őket összeírni. De már 1558-ban 8 frt adót szállítottak be Gyula várába,[3] melynek parancsnoka a falut lefoglalta.[4] 1560-ban újra a püspök nevén állott s ekkor 10, 1561-ben 12, s 1564-ben 11 portája adózott.[5] Lakosait 1563-ban ráczoknak mondja a tizedszedő.[6] 1590-ben Majmat azon püspöki falvak közé tartozott, melyek a csanádi püspöknek nem fizettek adót.[7]

Báthori Zsigmond 1597-ben Segnyei Miklósnak adományozta.[8] Ennek hűtlensége után Arad várához tartozott; mint ilyet kapta Báthori Gábortól 1607. május 4-én Cserepes István.[9] Majd a Nádudvari János kezére jutott; az ő árvája, István bírta 1627. szept. 10-én, mert e napon jobbágya, Majmoti Grujo mint szomszéd jelenvolt a basarági iktatáson.[10] E mellett a Cserepes család is jogot formált hozzá; ugyanis Ábrahám 1635. júl. 2-án kelt végrendeletében nővéreinek, Annának és Zsuzsánnának hagyományozta.[11]

Zongor Zsigmond idejében visszakerült a csanádi püspök birtokába; 1647-ben azt mondják róla, hogy a «püspök bírja».[12] A gr. Pálffy Tamás püspök 1653. május 15-iki hódoltató parancsa e falunak is szólott[13] s belejutott a részére 1654. szept. 2-án adott kir. oltalomlevélbe is.[14] Macripodari püspök szintén kapott reá 1660. jan. 21-én kir oltalomlevelet[15] s az országbirónak is bejelentette 1663. febr. 4-én a faluhoz való igényét;[16] mégis Lipót király 1665. jún. 25-én eladományozta Fodor János kállói harminczadosnak és Pap László alkapitánynak. Az adománylevél szerint a falut ekkor is ráczok lakták. Mikor azonban az adományosokat a leleszi convent be akarta iktatni, Marosjárai Bálintfi János ellenmondott.[17] Ezzel azonban 1666-ban sikerült egyességet kötniök.[18] Csakhogy ezt nem tartották meg, mert Bálintfi még 1669-ben is panaszkodik.[19] 1686-ban Majmat teljesen elpusztult.

A török kiüzetése után Dolny István püspök azonnal fölemelte szavát, s igényét 1702. júl. 26-án Kollonics bibornok is támogatta.[20] Ennek eredménye lőn, hogy a puszta tizedét a neoacquistica commissio aug. 8-án megítélte neki.[21] De mint a marosi szerb határőrvidéken fekvő pusztának a csanádi püspök semmi hasznát sem vehette. A mult századi úrbéri összeírásokban Majmat mint Rácz-Pécska pusztája van fölsorolva.[22] Emléke ma már mint pusztanév sem él.

Egyházi multját homály borítja. Annyit tudunk csak, hogy a XVI. században a csanádi püspök számára tizedelő helység volt.[23]

[1] *Mappae camerales* 20. — [2] *Dl.* 11118. — [3] *Dic. l.* — [4] *Urb.* 11. 41. — [5] *Dic. l.* — [6] *Tiz. l.* — [7] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. — [8] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [9] *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. — [10] *NRA.* 832. 35. — [11] *Protoc. Michaelis Barsi* 58. — [12] *NRA.* 1838. 61. — [13] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. — [14] *Lib. reg.* XI. 67. — [15] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [16] *Uo.* 67. 8. 11. — [17] *Leleszi orsz. lt.* El. stat. P. 78. és F. 62. — [18] *Egri kápt. lt.* O. 110. — [19] *Uo.* O. 443. — [20] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [21] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [22] *Urb.* 81. 9., 122. 29. és 141. 1. *NRA.* 1720. 7. — [23] *Tiz. l.*

MAKÓ.

Város, erősséggel.

VLNUK: 1247. *Dl.* 322. §. 5. (Hibásan VLUNK alakban *Árp. új okm.* VII. 242.) FELUELNUK: 1256. *Erd. múz. lt.* FELUELNUK que moderno vocabulo MAKOFOLUA vocaretur: 1299. *Monum. Strig.* II. 468. MAKOFOLWA: 1332. *Kismartoni lt.* 47. C. 4. MOKOFALUA: 1333. *Mon. Vat.* I. 154. MOKOFOLUA: 1334. 1335. *Uo.* I. 156. 160. MOKOFALWA: 1337. *Anjouk. okm.* III. 365. MAKOFFALWA: 1344. *Dl.* 322. §. 14. 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1419. *Dl.* 322. §. 14. 1525. *Dl.* 29400. 1549. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 8. MAKOFALUA: 1401. *Temesm. okl.* I. 306. 1450. *Dl.* 29489. Teleki, *Huny.* X. 256. MAKOFALWA: 1486. *Forgách lt.* 1495. *Dl.* 29566. 1504. *Dl.* 36349. 1508. *Dl.* 21842. 1516. *Dl.* 29630. 1522. *Múz. lt. Dl.* 25018. MAKO: 1516. *Dl.* 29630. 1519. Pesty, *A szörényi báns.* III. 167. 1520. *Uo.* III. 169. 1528. Szerémi 241. 242. 246. 1536. *Monial. Poson.* 55. 23. 1542. *Tört. Tár* 1878. 501. 1547. *NRA.* 933. 18. 1549. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 8. 1550. Verancsics VII. 148. 1551. *Tört. Tár* 1881. 64. 1553. 1555. *Dic. l.* 1558. *Lib. reg.* III. 578. *Dic. l.* 1559. *Urb. et conscr.* 11. 41. 1559—60. *NRA.* 1763. 43. 1560. *Dic. l. Lib. reg.* III. 671. 1561. *Lib. don. pal.* I. 181. *Urb. et conscr.* 68. 37. *Dic. l.* 1563. *Leleszi orsz. lt. Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. 1564. *Dic. l.* 1570. *Dl.* 322. 1582. *Lib. reg.* IV. 321. 1584. *Leleszi lt.* Lib. I. sign. T. 318. 1588. *Jászói lt.* L. 170. 1590. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. 1600. *NRA.* 1734. 37. 1601. *Uo.* 920. 19. és 938. 23. 1602. *Leleszi lt.* Lib. XIII. sign. T. 42. *Eszterg. főkápt. lt.* 6. 1. 5. és 6. 1608. *Gyulaf. lib. reg.* V. 18. 1615. *Kam. lev. NRA.* 938. 26. 1617. *Kam. lev. NRA.* 303. 20. 1619. *Erd. Orsz. Eml.* VII. 502. 1642. *Pálffy (kisebb) lt.* 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. 1656. *NRA.* 956. 26. és 958. 37. §. 5. 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 34. 1663. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. 1669. *Gr. Károlyi lt.* 36. 1. 1671. *Urb. et conscr.* 6. 58. *NRA.* 690. 40. *Kam. lev. NRA.* 954. 62. és 992. 31. 32. 1672. *NRA.* 283. 69. 1675. *Kam. lev. NRA.* 954. 63. 1678. *NRA.* 365. 30. 1679. *Balassa I. naplók.* 11. 1680. *Uo.* 37. 63. 72. 77. 1697. *Lib. don. pal.* VIII. 218. 1699. *NRA.* 954. 64. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 21. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. 1702. *NRA.* 954. 65. 66. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. 1707. Lampe 641. 1713. *NRA.* 371. 2. MACKO: 1551. *Tört. Tár* 1881. 77. 1717. *Urb. et conscr.* 24. 66. MAKÓ: 1617. *NRA.* 224. 10. 1679. *Balassa I. naplók.* 11. 1699. *NRA.* 371. 1. MACOVA: 1650. *Acta Bosnae* 470. MAKKO: 1711. *NRA.* 972. 80.

A régi Makó a mostaninál lentebb esett nyugat felé. Kezdődött azon a tájon, hol e század első tizedeiben a sörház állott. Mindjárt ott esett a temető, melynek tanúbizonyságai a földásás közben ottan előkerülő embercsontok. Azon túl kezdődtek a házak, a mi felől nem hagynak kétségben az a tájon helyenként még most is látható régi formájú, felül szűk, alól

nagyon öblös vastégiából rakott kutak, melyeknek készíttetési idejét senki se tudja megmondani, sőt apáról fiúra száll a hagyomány, hogy ezek még a régesrégi lakosoktól maradtak. Innen nyúlt a régi Makó a Marosnak Baranyi nevű örvénye felé. Szemközt vele a túlsó parton szintén helység állott (Al-Velnök); bizonyítják ezt a mindakét partoldalban sokszor szemlélhető kemenczefenekek és cserépedények darabjai.[1]

Sok változáson ment át a város neve is. Legelőször *Velnök*nek nevezték; ez ószláv szó s *révěszt* jelent. Mutatja, hogy már a magyarok bejövetele előtt nevezetes közlekedési pont volt az alsó Maros mentén. Ha a honfoglalás után keletkezett volna e helyen lakott telep, mindenesetre magyaros hangzású nevet adtak volna neki. Századok mulva a szemközti parton, de egy kissé lentebb, új helység támadt, mely Al-Velnök nevet vett föl; hogy ettől megkülönböztessék, Velnököt elnevezték *Fel-Velnök*nek. Mikor pedig Makó bán lett a földesura, a régi nevet fölcserélte *Makófalva* névvel. Végre hogy a városok sorába emelkedett, elhagyta fölöslegessé vált végtagját s lett belőle *Makó*. (*Makovár*a a szerbek nyújtották el nevét, de ez az alak nem állandósult s rövid használat után ki is veszett a köztudatból.)

MAKÓ VÁROS CZÍMERE.

A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Első birtokosa volt 1247. körül Kelemenös bán fia Izsák, kitől fia, Makó bán örökölte. Ő virágoztatta fel a kis helységet, s a nép ő róla nevezte el azt Makófalvának. Makó bánnak nem voltak figyermekei, minélfogva 1290. körül bekövetkezett halála után, a nemzetségi szerződés értelmében, birtokait unokatestvére, Pongrácz fia Tamás örökölte. Övé lett Makófalva is. Minthogy azonban Tamás anyai birtokára, a biharvármegyei Telegdre költözött el, marosvidéki birtokait s köztük Makófalvát is használat végett, 1299-ben átadta a Kelemenös bán testvére, Vaffa unokáinak, de azzal a világos kikötéssel, hogy e birtokokat s Makófalvát is neki vagy maradékainak, a mikor kivánni fogják, minden ellenvetés nélkül tartoznak visszaadni; ellenkező

esetben száz márka büntetéspénzt fognak fizetni, a perköltségen kívül.[2] Mikor ekként a Vaffafiak birtokukba vették Makófalvát, felosztották maguk közt.

Egy emberöltő mulva Tamás fia, Csanád esztergomi érsek felszólította a Vaffafiakat, hogy Makófalvát adják vissza neki és unokaöcscseinek. De ez nem ment olyan könnyen; pörre került a dolog s ennek a vége az lett, hogy Csanád érsek egyesség útján 1337. jún. 11-én átengedte Makófalva egy részét Pál fiainak, Dénesnek, Pálnak és Péternek. Ezek a falu nyugati részén kaptak egy darabot, melyhez az Eresztvény nevű erdőrész tartozott; továbbá kapták a mezőség felé eső részt, míg a Maros felőli rész a Csanád érseké és unokaöcscseié lett. A rév jövedelme közös maradt. Kapták még ezenkívül Vásárhely-Makónak Makófalva felőli részét.[3] Mihálylyal, Andrással és Fülöppel 1338-ban úgy ért véget a pör, hogy ezek mindahárman visszabocsátották az érseknek a maguk részeit s kapták ezek fejében azt a részt, a melyet addig András használt.[4] Úgy Dénest és öcscseit, mint ezeket az egyességlevél felhatalmazta, hogy a nekik jutott részeken nemesi udvarházat építhessenek. Ettől kezdve ezek a Vaffafiak magukat Makófalvi családnak írták.

Tamás ispánnak legifjabb fia volt Pongrácz, kinek két fia maradt: Tamás előbb csanádi püspök, majd kalocsai, végre esztergomi érsek és Kelemen. Mikor a Telegdi család 1360. okt. 14-én osztályra bocsátotta az ősi birtokokat, ezek ketten kapták a makófalvi részt.[5] Volt ez időtájban része Makófalván annak a János fia Lőrincz fia Lőrincznek is, ki 1370. körül Sztraczimir bodoni fejedelem Kálmán nevű követét kifosztotta és halálosan megsebesítette. Hogy ez a Telegdi Lőrincz csakugyan idevaló birtokos volt, azt bizonyítja az, hogy a király Makófalvinak írja.[6]

Elpusztulván a Makófalvi család levéltára, régi birtokviszonyairól alig tudunk valamit. Ez az oka, hogy a család leszármazását sem tudjuk fiúról-fiúra összeállítani. Mindazáltal az bizonyos, hogy 1300-tól kezdve állandóan makófalvi birtokos vala. 1450-ben mint itteni földesúr szerepel László,[7] s ugyanő és Péter mint szomszédok vannak képviselve az ápr. 16-án végbement hód-vásárhelyi iktatáson.[8]

Jóval többet tudunk a Telegdiek részéről. A betegen fekvő

Telegdi András 1495. febr. 28-án Makófalván és a többi csanádvármegyei helységekben bírt részeit kétezer forinton elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[9] Telegdi Katalin Szemcsei Ferenczné pedig 1504. márcz. 30-án a maga részét vetette zálogba Horváth Iván vingárti várnagynak.[10] Ez elidegenített részeket azonban a gazdag István kincstárnok visszaszerezte, sőt 1508. május 22-én új királyi adománylevelet eszközölt ki többek közt a makófalvi részre is.[11] Fia, Miklós jó atyafiságban élt Makófalvi Gergelylyel, mert midőn 1516. jan. 6-ika táján hajadon nővérét, Orsolyát anyjának szentlőrinczi kúriájából erővel elszakította, Gergely makófalvi udvarházába vitette.[12] Gergely, ki mint Csanád vármegye egyik követe résztvett az 1505-iki rákosi országgyűlésen, még 1525-ben életben volt; ez évi febr. 18-án jobbágyai mint szomszédok megjelentek a szentlőrinczi iktatáson.[13] De a mohácsi vész után úgy a Makófalvi, mint a Telegdi család tagjai elköltöznek innen biztosabb vidékekre. 1528. november második felében hat napot tölt János király Makón (már ekkor ez a név járja), de nem a földesurak kastélyába száll, hanem a Pozsár Bálint jómódú polgár vendégszeretetére szorul.[14]

A mint Szeged 1542-ben a török kezébe kerül, a makóiak is sietnek városukat megerősíteni. Már ez évi okt. 6-án Fráter György attól fél, hogy Mehemet bég a szomszédos erődöket s közöttük Makót is el akarja foglalni.[15] E csapás akkor még nem következett be, de nem is soká késett.

A török foglalás előtt még egyszer megjelennek a Telegdiek Makón. Ugyanis Telegdi Ambrus leányát Katalint Ilyédi Palatics Jánoshoz adta nőül, s részére hozományul Makón hasíttatott ki egy részt. Palatics János, mikor felesége meghalt, 1547. elején fia, György számára biztosítani akarta az örökséget, de ennek Ambrus fiai, László és György hevesen ellene szegültek s megakadályozták a makói rész birtokbavételét. Ebből nagy pör keletkezett, melynek folytán Fráter György országos közbiró a Telegdiek minden jószágát, minthogy többszöri idézésre sem jelentek meg törvényszéke előtt, elkoboztatta.[16] Végre is nem maradt egyéb hátra, mint az egyesség; 1549. aug. 2-án a két Telegdi testvér visszaadta a Palatics családot illető makói részt.[17]

A mint a csanádvármegyei várak és erődök a török kezébe jutottak, Makó sem kerülhette ki sorsát. Még 1551. november

végén sikerült a polgárságnak a nagylaki parancsnokot, Kamber béget, ki a várost katonáival meg akarta hódoltatni, visszaverni; de már a következő év elején belátva, hogy segítségre sehonnan sem számíthatnak, adót ajánlottak fel és ajándékokat vittek Kamber bég szegedi megbízottjának, hogy őt valamikép kiengeszteljék. Temesvár eleste után pedig, a mi 1552. július 27-én következett be, Makó is áldozatul esett Ahmet beglerbég rabló hadainak; a törökök a várost kifosztották s fölégették, a lakosok pedig elmenekültek.[18] Legnagyobb részük Debreczenbe vette az útját.[19]

De a veszedelem elmultával a lakosok lassanként újra vissza kezdettek térni elhagyott tűzhelyeikhez. Elpusztult házaikat újra fölépítették; mikor a temesvári defterdár 1557—58-ban összeírta a város lakosságát, összesen háromszáz házat vett számon s ezek közül 150 újonnan épült ház volt. Ez összeírás fentartotta számunkra az akkori lakosok névsorát is, melyet betűrendbe szedve, íme itt közlünk:

Ádám biró, Bálint biró, Balázs deák, Imre deák, János deák, Bálint mester, Mihály kovács, Miklós kovács, Dávid kovács.

'Ablanczi János, Abonyi Antal, Ács György, Ácsi Gergely, Álló Bálint, Ambrus Bálint s Demeter, Antos Máté, Aracsai Péter, Badik István, Bagó János, Bagosi Máté, Bak Balázs s Márton, Bakó János, Baksa Mátyás, Báldonyi Balázs, Balog Gergely, Tamás s Vincze, Barát Albert, Benedek s György, Baráti György, Baratkó Péter, Baris Ferencz, Bárógyi Gáspár, Bató János, Becsei Márton, Benedek Péter, Biró Ambrus s Benedek, Borbély Ferencz, Borbola Bálint, Boros Mátyás, Bors Lukács, Borka Péter, Botos János, Botrok György, Buda Márton s Máté, Csábrági Gergely s Vincze, Csató András, Benedek, Márton s Péter, Cseh Mátyás s Miklós, Csicséri György, Csóka Antal, Csomboli Gáspár, Csõtlik István, Deregmá[illegible] Mihály, Derzsi János, Dikács Lukács, Dorogi Balázs, Dózsa Demeter s Gergely, Dömösi Ambrus, Édes Lajos, Együd Péter, Erdéli János s Péter, Fábján Benedek s Demeter, Farkas Mátyás, Fazekas Fábián, Fejér György, László, Lukács s Pál, Fejes Gergely, Filep János, Fodor Gergely (2) s György, Fojtó Balázs, Fris Márton, Garmos Benedek, Gelidi Benedek, István s Lukács, Gellén Mihály, Gera János s Márton, Gergői Bertalan, György István, Gyurán Pál, Gyűrő Mihály, Hajdú Vincze, Hajmagó Demeter, Hajós Kálmán, Halmágyi Miklós, Harcsás Márton, Hegyes Balázs, Hencs Mihály s Péter, Illés Mátyás, Imre János, Irdas László, Jó Balázs, Gábor, Lőrincz s Tamás, Józsa Balázs s Lukács, Kákonyi Péter, Kalm[illegible] Antal, Bálint, Imre, János (2), Miklós s Pál (2), Kalotai János, Kaposi Is[illegible]ván, Kara Bálint, Karaguj István, Kasza Gergely s János, Kaszás Demeter, Gergely s Gyurkó, Keresztős Gergely, Keskeny Miklós, Király György,

Kis Bálint s Sebestyén, Kiscséfai Lukács, Kocsi Benedek, Konya Máté, Kormon Pál, Kozma István, Kozmás Tamás, Kőrösi János, Kún Balázs s Fülöp, Labdás Gergely, László Márton, Lelei Albert, Lőri Péter, Luka Gergely, Mágori Gergely s László, Majoros Ferencz, Makai Benedek, Mándoki Bálint, Markos Gergely, Márton Máté, Mátyás Kozma, Mazavics János, Megyeri János, Mellős János, Mereknyei Gergely, Mészáros Ambrus, Lőrincz, Márton, Mihály s Pál, Mikos Ambrus, Nagy Demeter, Ferencz, Gergely, György, Jakab, János, Máté (2), Mátyás s Orbán, Nikandoros András, Nyerőggyártó Mihály, Obrikó Palkó, Oláh Lukács, Mátyás, Mihály s Miklós, Olajos Vincze, Ötvös Fábián, György s Mihály, Pálfi Fábián, Palkó Benedek, Parocsai Lőrincz, Pécsi Miklós, Petár György, Petri Albert, Pitvarosi Bálint, Rádos Lukács, Rozs Bereczk, Máté s Miklós, Sánta Balázs s György, Sarkadi Antal, Sebes Mihály, Ser Péter, Sikari András, Sisán Pite, Somogyi Ambrus, Sós Lukács, Sóvágó Albert s János, Sörös Jakab, Szabó Balázs (2), Benedek (2), Boldizsár, Demeter, Ferencz, Gáspár, Illés, István, László, Miklós, Orbán, Péter s Tamás, Szakács Péter, Szakál Lukács, Szaladó Benedek, Szamácsi Balázs, Számen Ambrus, Szántó Ágoston s Márton, Szárcsa Demeter, Szári János, Szegőlcsi János, Szemete Ambrus, Szíjjártó János, Szilas Miklós, Szitás Péter, Szőlősi Bálint s Miklós, Szűcs András, Antal, Ferencz, György, János (2), Lőrincz, Máté s Miklós, Szűcsi Máté s Tamás, Tálas Gergely, Tekerő Vincze, Tikos János, Torzsa Ágoston s Garba (Gábor ?), Tót Albert, Ambrus, Antal, György, István (3), Lukács (2), Máté, Mátyás, Pál, Péter s Tamás (2), Valkói János, Varga Antal (2), Borbás, István, János (2), Lőrincz, Márton (3), Máté, Mihály, Péter s Tamás, Veres Demeter, Ferencz, György, János s Péter, Vida Simon, Vincze Imre, Zsidó Gáspár.[20]

A jobbágytelkek akként oszlottak meg, hogy azok kétharmad része (tehát 200) a Makó László birtokát képezte; a többi pedig a Telegdieket (48 porta), és Palatics Jánost (öt porta) uralta. A fenmaradó szám a szegényekre esett, kik tudvalevőleg fel voltak mentve az adó alól.[21]

Telegdi László és György hűtlenség bűnébe esvén, 1558. okt. 9-én elvesztették makói részöket, melyet a király Bélavári János és Telegdi Gáspár híveinek adományozott.[22] De később fiaik újra visszakapták az elvesztett részt. 1559-ben Varkocs Tamástól vették el a Makó családot illető részt, melyet 1552. óta bírt s ezt a királyi biztosok Gyula vára részére foglalták le.[23] 1560. május 18-án Telegdi Miklós követte el a hűtlenség vétkét azzal, hogy a szentjobbi kolostort kifosztotta s hét szerzetesét megölte; makói részét is Paulóczi Sebestyén, Darnóczi István, Farkas György és Stubiczai Kelemen kapták.[24] Nádasdi Tamás nádor meg 1561. júl. 12-én a Telegdi Mihály birtokrészét kobozta el s adományozta oda Kerecsényi Lászlónak.[25]

A Ferdinánd-párti Makó László, családjának utolsó férfisarjadéka, 1561-ben lépéseket tett, hogy a Gyula várához lefoglalt birtokai visszaadassanak. Sikerült is neki kieszközölni, hogy a király Pécsi Gáspárhoz és Kún Balázs várkormányzóhoz Gyulára parancsot küldött, melyben őket utasította, hogy a lefoglalt birtokokat, köztük a makói részt is, adják vissza a törvényes birtokosnak.[26]

Mint tudva van, Makó László 1563-ban alkotott végrendeletében örökösévé húgát, Makó Ilonát Szokoli Jánosnét s ennek fiát, Györgyöt tette. Szokoli György 1564-ben királyi oltalomlevelet eszközölt ki s ez volt az alap, melyen később a Szokoli család Makó városához igényt tartott. Azonban Makó Lászlónak még azon évben bekövetkezett halála után, aug. 10-én János Zsigmond a makói részt Varkocs Tamásnak adományozta; de a mikor ezt a váradelőhegyi káptalan a biharvármegyei részbirtokokba be akarta iktatni, ottan Telegdi Mihály s gyermekei: János, Pál és Erzsébet, Telegdi Miklós s leányai: Sára és Katalin, Telegdi Mihályné Bánfi Zsófia, Telegdi Miklósné Bánfi Borbála, Paksi Jóbné Bánfi Dorottya, özv. Várdai Ambrusné Petronella és Serédi Istvánné Várdai Klára ellenmondottak.[27] Annyi bizonyos, hogy sem Varkocs, sem utódai sohasem jutottak a Makó László örökségének birtokába.

Idővel a királyi kanczellária is tudomást szerzett róla, hogy Makó László magtalanul elhalt s ekként Makó városában bírt része uratlanná vált. Rudolf király tehát 1582. ápr. 5-én e részt oda adományozta Bojnicsics Horváth János szendrei lovaskapitánynak.[28] De a mikor ezt megtudták néh. Telegdi László fia Balázs, Telegdi Mihály és Palatics György, 1584-ben a leleszi convent előtt a beiktatás ellen óvást emeltek.[29] Úgy látszik, B. Horváth János békés jellemű ember volt, tartott az esetleges pör kétes kimenetelétől s 1588-ban a jászói convent előtt Telegdi Mihály javára lemondott Makóról.[30]

Ekkortájban történhetett, hogy Szokoli György, az 1564. évi protectionalis levél alapján, a makóiakat rászorította, hogy földesúri voltát elismerjék. Egy 1617. okt. 25-én eszközölt tanúvallatás bizonyítja, hogy a polgárok kétszer is vittek Szokoli Györgynek adót vagy ajándékot, még pedig egy edényt borssal, másikat sáfránynyal, harmadikat gyömbérrel, a negyediket pénzzel tele, ezenkívül egy paplant, egy szőnyeget s kalap

mellé való tollakat. Egyízben Ecsed várába vittek számára paplant, szőnyeget s három lovat, továbbá csizmákat, patyolat keszkenőt és darutollat.[31] Szegedi Pál csanádi püspök is megkisérlette őket adófizetésre bírni, de nem boldogult velük.[32]

A virágzó várost 1596-ban borzasztó csapás érte. A töröktatár rablóhadak teljesen elpusztították. Leöldösték vagy rabszíjra fűzték azon lakosokat, a kik nem tudtak elmenekülni; elvették minden javaikat, marháikat s végül lángba borították az egész várost. Porrá égett ott minden, s a ki épkéz-láb ember volt, menekült a merre tudott, hogy legalább életét biztosítsa. Elégett a templom, a papilak, a városháza; s ezekkel együtt ott pusztult el a városi és egyházi levéltár, a város pecsétje. Hét álló esztendeig meredeztek a pusztaságba a romok; a szétszórt lakosság nem mert oda visszatérni.

Nem is hallunk ezután a városról évekig semmit. Az 1600. évben Szokoli György fia, Péter kezd mozgolódni; ennek neszét veszi a Telegdiek atyafia, Méhkereki Sápi Gáspár s az egri káptalan előtt protestál az ellen, hogy többek közt a makói részbirtokot is valaki fölkérje s elfoglalja.[33] Mindazáltal jún. 22-én a szepesi kir. kamara Szokoli Péter abbeli kérelmére, hogy azt az oltalomlevelet, melyet Ferdinánd király atyjának Makó városára nézve is adott, ő felsége újítsa meg, más szóval adjon neki *nova donatiót* s bocsásson ki felső parancsolatot az azon részeken alkalmazott kapitányokhoz, valamint ezek helyetteseihez, hogy őt javaiban oltalmazzák, azt a véleményt adta, hogy az oltalomlevél kiadásának semmi sem áll az útjában, ha csakugyan őstől öröklött jószágai ezek s eddig ősei is, ő is békés birtokában voltak ezeknek.[34] Így jutott Szokoli Péter új adománylevélhez, melyet Rudolf király 1601. aug. 24-én állíttatott ki a részére, s melyben egész Makó városát kapta.[35] Ez adománylevél alapján azután az esztergomi káptalan Nagy-Váradon 1602. máj. 18-án ellenmondás nélkül be is iktatta őt Makó város birtokába.[36]

A mint erről a régi birtokosok értesültek, tüstént fölemelték tiltakozó szavukat. 1602-ben a leleszi convent előtt Telegdi Ferencz a maga s öcscse Gáspár, unokanővérei: Borbála Rákóczi Zsigmondné, továbbá Telegdi Katalinnak Szokoli Miklóstól való leánya, Erzsébet Melith Péterné, húgai: Telegdi Zsófia s Erzsébet s néhai Telegdi Pál leánya, Anna nevében

tiltakozott az ellen, hogy Szokoli Péter a Csongrád vármegyébe *(így!)* kebelezett Makó nevű egész várost, szőleit és tartozékait birtokába vegye.[37] Hogy végződött a két hatalmas család pőre, nem tudjuk; de azt tudjuk, hogy a Telegdiek sohasem lettek többé Makó földesurai, s hogy a Szokoliak továbbra is fentartották követelésöket.

Makó 1603-ban kezdett újra épülni. Visszajött egyik-másik régi lakosa, de a nagyobb rész, úgy látszik, a környékbeli elpusztult falvak lakosaiból telt ki, a kik az egykori város multját és viszonyait nem ismerték. Minthogy ekkor Csanád vármegye egész területe az erdélyi fejedelmet uralta, természetesen az újonnan települt makói lakosoknak sem igen lehetett más választása, mint hogy ezt ők is elismerjék uruknak. A mint kissé összeverődtek, küldöttséget indítottak Kolozsvárra Báthori Gáborhoz, hogy vegye őket pártfogása alá. A fejedelem ennél többet is tett; 1608. május 3-án kiadott szabadalomlevelében önálló biráskodási joggal ruházta fel a makói polgárokat, kivévén őket az idegen biróságok hatósága alól.[38] Természetesen, e kedvezménynyel szemben kötelezték magukat némi adófizetésre és a lippai várnak teendő szolgálatokra. Ekkor készült el a város régi pecsétnyomója, melynek hű lenyomatát itt közöljük.

MAKÓ VÁROS RÉGI PECSÉTJE.

A súlyos sebeiből lassanként épülni kezdő városra csakhamar rávetették szemöket a régi követelők. Mindenekelőtt Herovics Mátyás csanádi választott püspök írt rájok, hogy az egyházi tized fejében fizessenek neki adót. Kétségkívül fenyegetődzött is levelében, mert Bethlen Gábor fejedelem 1614. júl. 28-án tiltakozott az ellen, hogy a püspök a makóiakat adózásra szorítsa. «Nyilván lévén mindenekelőtt — így ír a fejedelem — minemű inségben, szolgálatban és sarczoltatásban legyenek az török miatt, nekünk is arra kegyelmes tekéntetünk lévén, valami szolgálattal és adóadással eddég lippai várunkhoz tartoztanak, éppen teljességgel nekiek megengedtük, hogy ezután semmit oda ne szolgáljanak, se fizessenek. Kegyelmedet is akarók ez levelünkkel megtalálni, pro suo affectu Christiano, meggondolván minemű inségek lehessen az pogányok között,

az mi tekéntetünkért is ne háborgassa és szolgáltassa őket; érkezhessenek el az töröknek kedve keresésében inkább, ne kellessék, sőt ne kénszeríttessenek hazájokból, lakóhelyekről az sokfelé való szolgáltatás miatt elbúdosni és pusztán hadni».[39] A csanádi püspökök nem is háborgatták őket jó sokáig.

Annál hevesebben lépett föl Szokoli Péter fia, György. Úgy hogy a szegény lakosok 1615. ápr. 12-én arra kérték a pozsonyi kir. kamarát, ne engedje, hogy városukat kétfelé szakítsák.[40] De a kamara csak azzal biztatta őket, hogy a királyi biztosok s a fejedelem kiküldöttei a nagykárolyi értekezleten fognak dönteni hovatartozandóságuk dolgában. Szokoli azonban nem maradt az egyszerű fenyegetődzésnél; 1617. júl. 20-án már arról panaszkodnak, hogy Berentei Gáspár borsodi alispánnal szövetkezve, lovaskatonákat küldött rájuk, kik 70 ökrüket elhajtották s embereiket elhurczolták.[41] Egy másik levelökben, melyet aug. 18-án intéztek a kamarához, kijelentik, hogy Nagy-Károlyba már kétszer fárasztották küldötteiket s hiába; minden vágyódásuk az volna, ha a római császár ő felsége birodalmához lennének foglaltatva, hogy a kegyetlen zaklatásoktól megszabadulnának, mert míg az erdélyi birodalomhoz tartoztak, soha ilyen véletlen kár nem esett rajtuk s esztendei adójokat valamely nehezen beszolgáltatták.[42] Decz. 9-én értésükre esett, hogy Szokoli György a kamara eleibe «különb-különbféle méltatlan bizonyságokat» akar vinni; ezzel szemben ragaszkodnak ahhoz az állításukhoz, hogy ők Szokoli Györgynek soha még hírét sem hallották, nemhogy fizettek avagy adóztak volna neki; vannak köztük nyolczvan esztendős emberek s azok is hitök szerint ezt mondják.[43] Ebben a fűhöz-fához kapkodó szegény polgárok, mint a fentebbiekből tudjuk, alaposan tévedtek, mert ha Györgynek nem is, de nagyapjának bizony megfizették az adót. Szokoli minden követ megmozdított, hogy Makót visszaszerezze. Még Zemplén vármegye is az országgyűlésre utazó követeinek utasításul adta, hogy Szokoli követelését a király és a rendek előtt mozdítsák elő.[44]

Végre 1619. márcz. 26-án összeült a nagykárolyi értekezlet, hogy megállapítsa a határt a magyar király és az erdélyi fejedelem birtokai között. A magyar király Makó városáról s a többi török hódoltság alatt lévő zaránd-, arad- és csanádvár-

megyei helyekről lemondani nem akart, az erdélyi fejedelem pedig hivatkozott a Báthori Zsigmond és Rudolf császár között létrejött egyességre, mely az általa visszahódított részeket Erdély számára biztosította. Így tehát a kérdést függőben hagyták,[45] s most már a szegény makóiak igazán nem tudták, mitévők legyenek.

A kir. kamara nem tudta őket megoltalmazni, ezt már tapasztalták. Ennélfogva, mikor 1630-ban Rákóczi György lett fejedelemmé, közös akarattal elhatározták, hogy fölkeresik őt s fölkérik, vegye városukat oltalma alá. A fejedelem szivesen fogadta őket s némi csekély adófizetés ellenében gondviselése és pártfogása alá vette Makót. Idő folytán átadta a várost élethossziglan Bornemisza Pál váradi kapitánynak, ki jelentékenyen fölemelte adójukat s uruk volt 1644-ben bekövetkezett haláláig. Utódja lett a váradi kapitányságban a fejedelem fia, II. Rákóczi György, később szintén fejedelem, ki Makó városát átvevén, lakosait jobbágyainak, magát pedig földesuruknak tekintette.[46] Ekként jutott a város a Rákóczi család birtokába.

Már ekkor jó nagy kiterjedésű volt a határa. A köröskörül elpusztult falvak területét, kivált ha nem akadt gazdájuk, legelőkül lefoglalták s rajtuk szép marhákat tenyésztettek. 1642-ben a csanádi alajbég az elpusztult helységeket ráczokkal akarta betelepíteni; de a makóiak és vásárhelyiek azon okból, hogy akkor marhájok nem járhat ottan, hevesen ellenszegültek s azzal fenyegetődztek, hogy a letelepülőket «megnyúzzák avagy megsütögetik».[47] Mily ügyben keresték föl a város lakosai 1643-ban Szelepcsényi György csanádi püspököt, nem tudjuk; csak az maradt följegyezve, hogy jártak nála.[48] Zongor Zsigmond püspök 1646. aug. 10-én kelt levelében «mind szép szóval s mind fenyegetődzéssel intette őket az hozzá való felmenetelre és adajoknak is administrálására»; de erről a polgárok hallani sem akartak s elküldték a püspök levelét Rákóczinak, ki szept. 9-én intette őt, hogy a makóiakon ne kapdosson s ne erőltesse őket adózásra, mert ezek mindenkor az erdélyi fejedelmeknek tartoztanak s tartoznak most is adózni.[49] A szegedi guardián azonban 1647-iki lajstromában Makót is a püspöki birtokok közé számítja, s említi Ábrahám Mihályt, «ki által maguk magukat kötötték az erdélyi fejedelemre». Azt is tudja, hogy a város «király számára való volna».[50]

A békés viszonyok hatása alatt mindinkább gyarapodott a város. A lakosok 1651. decz. 8-án 180 talléron megvásárolták Olasz Illésnek Igár nevű puszta telkét;[51] 1654. szept. 9-én meg 145 tallérokban magukhoz váltották Széll Mihálynak ugyane puszta telekhez tartott jogát.[52] Ez tulajdonkép a Makótól északra eső Igás puszta volt, mely Igácz néven fel volt véve gr. Pálffy Tamásnak 1653. máj. 15-én kibocsátott hódoltató levelébe. Miatta csakhamar összeütközés támadt a püspök és a lakosok közt. A püspök megbízott katonái, Szegedi György és Rácz János szécsényi hadnagyok feles számú lovasokkal lerándultak Makó határába s egytől-egyig elhajtották a Doktor László, Gera Miklós, Hegyesi Gergely, Nagy János, Varga István, Török György, Cseh István, Szőcs János, Borbás István, Gazdag Jakab és Olasz György makói lakosok marháit. Azonban a kárvallottak azzal védekeztek, hogy az a puszta, honnan a marhákat elhajtották, Igás puszta volt s ezt Makó városa pénzen szerezte; ellenben a püspök pusztáját, Igácsot ők nem használták. Egyébiránt ezer tallér erejéig kötötték le magukat, míg a félreértés ki nem derül, hogy Igácsról hajtották-e el marháikat vagy Igásról? Ha innen, a püspöknek mivel sem tartoznak; de ha amonnan, szabadságot adtak neki, hogy az ezer tallért rajtok behajthassa.[53] Milyen megoldást nyert ez az ügy, arról hallgat a krónika. De Pálffy keresztülvitte, hogy a lakosok a malmok és puszták után évi adót fizettek neki.[54] Még pedig Dálegyház és Mező-Kopáncs után 70 tallért, melyet minden nyáron sz. Iván napja körül vittek fel Nagy-Szombatba, a hol akkor a püspök lakott.[55]

A makói polgárok gyarapodása tovább haladt. Széll Mihálytól 1656-ban bérbevették 10 tallérért Lele pusztát s a bérösszeget 1657—59. években megfizették; 1659-ben pedig Szénási István és Hajósi István polgárok hódoltak meg a batidai földtől három pokróczban és egy bokor csizmában.[56]

Mint derült égből lecsapó villám, úgy érhette őket az a hír, hogy városukat Vesselényi Ferencz nádor gróf Balassa Imrének adományozta s Balassát 1662. okt. 2-án a garan-szent-benedeki convent, igaz, hogy a Rákóczi Ferencz ellenmondása mellett, be is iktatta.[57] Hiábavaló volt 1663. márcz. 21-én a Macripodari Jáczint csanádi püspök tiltakozása is;[58] Balassa mindenképen arra törekedett, hogy a várost birtokába kerítse. Kegyetlen

parancsot küldött a makóiakra, hogy ha meg nem hódolnak s adót nem ajánlanak, elsőben jószágukat elprédáltatja, őket magukat fegyverre hányatja s azután városukat tűzzel elpusztíttatja. Mint Rákóczi Ferencz jobbágyai, a lakosok azt hitték, nem kell semmitől sem tartaniok. De Balassa beváltotta fenyegetését. Száz katonájánál többet a városra küldött, valamennyi marhát találtak, mind elhajtották, s a hol embert kaphattak, azokat is magukkal vitték a Körösig, s ott a makóiak *feleszög* árán adták el marháikat s úgy váltották ki embereiket száz talléron. Másik évben meg, hogy újra nem akarták őt uralni, mivel Rákóczi Ferencz is rájok parancsolt, hogy Balassának adót ne adjanak, ismét száznál több katonát küldött a városra, egy csomó embert összefogdostatott, s kivivén, a pusztákon, egyik helyről a másik helyre hurczolták, a hol kezest találhattak volna; de sehol nem lettek kezesek, hanem a törököktől nagy uzsorára vettek föl pénzt s úgy váltották ki elfogott társaikat. A harmadik esztendőben is rájok küldte fölbérelt zsoldosait; ezúttal éjjeli időn magát a birót fogták el harmadmagával, s hogy kiválthassák, megint a töröktől vettek föl uzsorára 600 tallért.[59] Maga Balassa beismerte, hogy ezen az úton ezer tallért zsarolt ki tőlök. A helyzet tűrhetetlen lett; bele nyugodtak már abba is, hogy Balassa 200 frtban s 40 szál darútollban szabta meg évi adójokat.[60]

De most már régi földesurukhoz Rákóczi Ferenczhez könyörögtek, hogy hárítsa el rólok ezt a veszedelmet. Rákóczi föl is kérte Vesselényit, hogy semmisítse meg a Balassa számára adott donatiót, ki arra téves informatio alapján tett szert, s egyúttal bemutatta iratait, melyekből kitűnt, hogy Makót már apja, György is háborítatlanul bírta. A nádor, meggyőződve Rákóczi Ferencz igazságáról, 1665. nov. 10-én Kassán kiadott levelével csakugyan visszavonta, illetőleg semmisnek jelentette ki a Balassa részére kibocsátott adománylevelet, s egyúttal parancsolatot küldött a makóiakhoz, hogy ne mást, hanem a méltóságos Rákóczi familiát ismerjék földesuroknak.[61] Ugyanez értelemben értesítette Vesselényi 1667. jan. 5-én s a kir. kamara jan. 7-én a dévényi jószágigazgatót, ki a makóiakat kényszeríteni akarta, hogy a gr. Balassa várához, Dévényhez hallgassanak s oda adót szolgáltassanak.[62]

Nem is tekintették magokat a makóiak soha a Balassa

jobbágyainak. Egy 1669. jan. 12-én foganatosított tanúkihallgatás alkalmával a nyolczvanéves Klára Pál, ki 16 évig szolgált Vásárhelyen, a 66 éves Hőgyes Gergely, az 50 éves Dóczi János, ki gyermekségétől fogva Kopáncson lakott, s végre az 59 éves Varga Máté mindnyájan a Rákóczi Ferencz jobbágyainak mondják magukat.[63] A dévényi uradalom 1671-iki urbariumába is fel van ugyan véve Makó városa, de utána van jegyezve, hogy azt Balassa erőszakosan bírta, minthogy a Rákóczi családot illeti; nem is fizetett e város Balassának, ki az elhajtott marhák miatt még akkor is pör alatt állott, soha adót.[64] Egy 1671. márcz. 11-én kelt levelökben azt írják a makóiak a dévényi uradalom gondviselőjének, hogy ők sem gr. Balassa Imrének, sem elődeinek jobbágyai sohasem voltak, jóllehet Balassa még most is zaklatja őket. Rákóczi Ferencz is szüntelenül fenyegeti őket. Nem marad tehát más menekülésük, mint hogy ő felsége eleibe fölmennek az országgyűlésre, s ő felsége a kit mutat, annakutánna azt uralják, «mert különben sem leszön, az mint látják, megmaradásuk».[65]

A perpatvarnak az lett az eredménye, hogy most már a kormány is érdeklődni kezdett Makó iránt. Már 1671. aug. 27-én Zichy István kamarai elnök kivánatosnak tartotta, hogy a kamara és a Rákóczi család közt Makót illetőleg lenne vége a villongásnak az ő felsége kegyelmes resolutiója által.[66] Ugyanis a királyi kamara a bécsi udvari kamarához ilyenforma informátiót terjesztett föl: A Magyarország alsó részein fekvő Makó várost mindig az erdélyi fejedelmek bírták; Rákóczi levén fejedelemmé, a város is neki jutott. Mikor pedig a fejedelemségtől elesett, a szegény lakosok oltalom végett magukat önként alája adták. A mostani fejedelmek már nem kapnak rajta, hihetőleg azért, mert a szent korona jurisdictiója alá tartozik. Makót, melynek állítólag 500 vagy ennél is több lakosa van, Balassa Imre kérte föl a boldogult nádortól, ki azonban az adománylevelet visszavonta. Balassa azért mint adományos mindig kicsikarta a lakosoktól az adót. Rákóczi Ferencz már többször kapott felszólítást, hogy mutassa fel az okleveleket, melyek alapján zálog vagy ősi jog szerint a városra igényt tart, de nem rendelkezvén efféldkkel, nem is mutathatta fel. Felhivatván magához a kamara makóvárosi öreg embereket, ezek szintén úgy nyilatkoztak, hogy a város nem másként, hanem

az erdélyi fejedelemséggel jutott a Rákócziakra. Világos tehát, hogy adomány erejénél fogva inkább Balassát, igazság szerint pedig kettőjök közül egyiket sem, hanem vagy a királyi fiscust, vagy az erdélyi fejedelmet illeti.[67]

Most már tovább nem lehetett halasztani, hogy a Rákóczi család Makóhoz való jogát kimutassa. A királyhoz a kérvényt 1671. okt. elején Rákóczi Ferencz anyja, Báthori Zsófia terjesztette föl. Ebben hivatkozással ő felsége resolutiójára, hogy fiának Makó városához való jogát a kamara előtt bizonyítsa be, nagyon gyenge érvekkel állott elő; ugyanis mindössze két levéllel tudott csak előhozakodni; az egyik Vesselényi nádornak 1667. jan. 5-én kibocsátott parancsolata volt, melyben a dévényi tiszttartót eltiltotta a makóiak háborgatásától, minthogy a Balassának adott donatióját megsemmisítette, meghagyván a makóiaknak, «nem mást, hanem az méltóságos Rákóczi familiát ismerjék igaz proprietarius földesuroknak s ő kegyelmöket jobbágyul szolgálják». A másik levelet, melyre Báthori Zsófia hivatkozott, jan. 7-én a kamara intézte ugyanazon tiszttartóhoz, melyben ez a Rákóczi család említése nélkül egyszerűen csak tiltotta őt a makói lakosok zaklatásától.[68] Mindazáltal a kir. kamara a kérvényt decz. 7-én azzal a véleménynyel terjesztette föl az udvari kamarához, hogy Rákóczi Ferencz, kinek már apja és nagyapja is bírta Makót, minthogy jogát elegendő oklevelekkel is kész támogatni, hagyassék meg a város birtokában.[69]

Ezzel szemben 1672. márcz. 5-én a pozsonyi kamara új fölterjesztést tett Bécsbe. Ebben elmondván a Rákóczi család birtoklásának történetét, a mint azt a kamarai levéltárban talált adatok és Makóról felhivatott két katholikus öreg ember hit alatt tett vallomása alapján kiderítette, azt az újabb javaslatát adta elő, hogy Rákóczi Ferencz egyelőre addig, mig jogát elegendő okiratokkal nem igazolja, a további birtoklástól eltiltandó.[70] Természetesen, ennek következtében a makóiak arra az évre már nem is fizettek adót Rákóczinak. Ápr. 25-ike táján katonák jöttek a városba s tudakozták tőlük, hogy kit uralnak? Azt felelték rá, hogy a császár és koronás király ő felsége tárháza kamarájára foglaltattak le. «Rákóczi Ferencz urunk ő nagyságát hát miért nem kerestétek meg és miért nem uraljátok? Meglátjátok, hogy rövid napokig nyakatokban

hozzuk az ő nagysága reájatok kiadott dúló levelét; úgy leszön dolgotok, hogy enyihanyat magatokból felviszünk és minden javaitokban, marháitokban zsákmányt vetünk.» Segítségért könyörögtek tehát a kir. kamarához.[71] Ez azután május 10-én írt is Rákóczinak, ki május 31-én adta meg a választ. Kijelentette, hogy ő azon idő óta, mióta ő felsége javára követelik Makó városát, semmiféle szolgálatra vagy évi adóra nem kényszerítette a lakosokat. Hivatkozik arra, hogy ő és elődei eddig békésen bírták a várost, melynek birtokában a nádor, miután a Balassa donatióját megsemmisítette, megerősítette őt. Megvannak még most is a makóiaknál elődeinek levelei, melyek oltalma alatt a lakosok a kietlen városi pusztán (desolatum oppidale praedium) letelepültek. Minélfogva fölkéri a kamarát, hogy hagyja meg őt továbbra is a város háborítatlan birodalmában.[72]

Ettől kezdve a Rákóczi család magára nézve elveszett birtoknak tekinthette Makót. Nem is igen tett már lépéseket visszaszerzésére s a kir. kamara birtokba is helyezkedhetett volna, ha útjában a török nem állott volna. A következett két-három esztendő súlyosan rá nehezedett a lakosságra, a törököknek kellett a táborba eleséget szállítania, kocsikat adnia s egyéb súlyos igákat viselnie. «Sanyargattatunk, sanczoltattatunk és sok adófizetéssel sulyossabban, hogy nem mint más némöly helyök — írják egyik levelökben; — ez idegönöknek nehéz igájok és nyomorgatások miá igön elpusztult szegény nyomorék helyünk».[73] Panaszkodtak egyszersmind, hogy a Szokoli család is üzenget rájuk, de ők e családnak soha adót nem adtak.[74]

Végre 1675. márcz. 4-én felküldhették Pozsonyba «öreg emböreiket», hogy az adófizetésre nézve kinyerjék a kamarától a kötéslevelet. Levelükben élénk színekkel festik a sok szenvedést, melyet a török és a lelketlen követelők mértek rájok. «Egy böcsületös szavahihető bizonyos emborét külgye alá elpusztult helyünknek szömlélésére, hogy micsodás elpusztult módon vagyon helyünk, Nagyságtoknak, Kegyelmes Uraink, hadd vigyön bizonyos hírt.» Mi módon estek az erdélyi fejedelmek keze alá, fejedelmekről más fejedelmek kezére, felküldötték a kamarának az méltóságos erdélyi fejedelmek ő nagyságok leveleit; az adójok elsőben mi volt és azután Bornemisza Pál hogyan verte feljebb az adójokat, e levelekből megtetszik.

(Kár, hogy e nagybecsű iratok lappanganak.) Azt az adót, melyet akkor fizettek, mostan elpusztult állapotuk miatt el nem viselhetnék. Arra kérik tehát a kamarát, hogy mint a szomszéd helyek, Szeged városa, Tápé, Martonos és Földeák, ők is halakban tehessék adózásukat.[75] A kir. kamara méltányos volt irántuk; a márcz. 20-án kötött szerződés értelmében nem ugyan halakban, hanem pénzben fizetendő száz tallér évi adót szabott rájuk s ezt két részletben, sz. Iván napján és karácsonkor kellett beszolgáltatniok.[76]

Azonban ezzel a zaklatásoknak korántsem szakadt vége. Újra föllépett Balassa, s mikor a kamara a körmére koppintott, 1678. aug. 13-án azzal állott elő, hogy ő semmit sem tud arról, hogy adománylevele megsemmisíttetett volna. Hivatkozott arra, hogy Mátyás király VI. decretumának 22. czikke s az 1647. évi tcz. 14. czikke szerint az adományost csak törvényes úton lehet a birtoklásból kizárni. Nem képezhet akadályt, hogy idők folytán néh. Rákóczi Ferencz képzelt jogáról lemondott s azt a kir. kincstárnak engedte át, mert hiszen könnyen lemondhatott arról, a mivel nem is bírt. Minthogy ő felsége neki visszaadatni rendelte mindazon birtokokat, melyeket elpártolása előtt bírt, most arra kéri a kamarát, hogy inkább oltalmazza őt Makónak is birtokában, mintsem hogy zavarja.[77] Török részről Makó a borosjenei basa alá tartozott ez időtájt; 1679. szeptember havában ennek is írt Balassa, valószinűleg azért, hogy az adó behajtásában ne akadályozza.[78] 1680. ápr. 2-án felhatalmazta Kis Mihály kapitányt, társaival együtt, hogy felehaszonra a várost sarczoltathatják. «Hogy ezt cselekedtetem ő kegyelmökkel — írja felhatalmazó levelében — mint elpártolt szófogadatlan jobbágyaimmal, kíntelen vagyok ezzel, mert nincsen száma, az menynyiszer intettem őket az adózásra».[79] Türelmetlenül várta az eredményt; május 10-én ugyanis a Túron lakó Szűcs Pétert és Mihályt utasította, hozzák meg hírét, mit végzett Kis kapitány körös-marosközi jobbágyaival.[80] Jún. 11-én hat napot tűzött ki, hogy a makóiak menjenek fel hozzá Túrra, azalatt beszélgessenek egymással; ha mi jót végezhetnek jó szóval, ha nem is, békével visszabocsátja őket, fogadja keresztyéni hitére, úri becsületére.[81] Persze a makóiak nem mentek el, hanem ajándékokat vittek Mulykó szarvasi agának, kérve, hogy védelmezze meg őket Balassával szemben. Ez július 26-án Nagy István, Varga János

és Győri Ferencz katonákat szabadította rá a makóiakra;[82] de talán még az nap megkapta a szarvasi aga levelét, kinek közbelépésére azután visszatartotta fölbérelt katonáit. Július 27-én írt válaszában beismeri, hogy a mennyit a jobbágyokon háromnégy esztendő alatt behajtatott, azzal beérték volna negyven esztendeig. Végül azt az ajánlatot tette a szarvasi töröknek, hogy ha az adót kezéhez segíti, mindenből az tizedik tallért neki adja.[83]

Még el sem mult az egyik veszedelem, már is a másik fenyegette a szegény lakosokat. Balogh Miklós csanádi püspök kezdte a várost a maga számára követelni; ráírt a makóiakra, hogy mint újonnan kinevezett püspöknek fizessenek neki adót s ajánlják meg az őt illető járulékokat, mert különben nagy kárvallásuk fog bekövetkezni. A megrémült lakosok újra a kamarához fordultak, s ez 1682. ápr. 9-én eltiltotta a püspököt attól, hogy a makóiakra nézve, kik királyi szabadosok (libertini regii), követeléseket támaszthasson.[84] Június 10-én pedig, mikor adójukat felküldötték, Kereki Kerekes György szatmári lovashadnagy ellen kértek oltalmat, ki Lele pusztát követelte rajtuk.[85] Valószinűleg ezt is elcsitította valahogy a kamara.

Elmondhatjuk a költő szavaival, hogy e borzasztó sok, sok szenvedés *kért éltet vagy halált.* Ez utóbbi következett be. 1686. őszén a tatár khán rablóhadai rátörtek a védtelen városra, lakosait szerte űzték s épületeit elhamvasztották. A kik megmenekülhettek, Tolcsván, Debreczenben, Szent-Mihályon, Böszörményben és Tarczalon vonták meg magukat.[86] A nagymultú városból egyszerre kihalt puszta lett, házhelyeit benőtte a gaz s területén mint egy-egy temetőbeli fejfa emelkedett néhány kormos falomladék. Egy évtizednél hosszabb ideig nem mutatkozott rajta az életnek semmi jele.

Balassa Imre 1697-ben felségsértés és pártütés miatt fő- és jószágvesztésre ítéltetvén, birtokaira csakhamar akadtak jelentkezők. Makó pusztára ez évi nov. 9-én Hunyady László s András és Péli Nagy András eszközöltek ki adománylevelet s őket a garan-szent-benedeki convent be is iktatta.[87] Eszterházi Pál nádor bátran tehette az adományt, nem volt senki, a ki a pusztával törődött volna.

Azonban a leányzó nem halt meg, csak aludott. A feltámadás napja elközelgett. 1699. május 7-én a királyi kamara

négy évi adómentességet hirdetett a makói pusztára letelepedni akaró régi és új lakosoknak.[88] Október 30-án pedig kieszközölte, hogy a szegedi, aradi és gyulai várparancsnokok, a királyi biztosok és kamarai tisztviselők szállásadásra, fuvarra, ingyenmunkára és robotra ne kényszerítsék a szegény népet, mely viskóit akkor kezdte fölépítgetni.[89] Mikor Csanád vármegye szervezése végett Dolny István püspök teljeshatalmú megbízottját 1700. ápr. 26-án leküldötte, már Makót is ki merte jelölni központnak.[90] A lakosság lassanként birtokába vette a pusztákat is, melyek egykor a városhoz tartoztak, ú. m. Lelét, Tömpöst, Földeákot, Igácsot és Szent-Lőrinczet.[91]

Azok közt az egyházi birtokok közt, melyeket a csanádi püspök a királyi kanczelláriához 1701. júl. 20-án beadott folyamodásában magának praetendált, ott volt Makó is.[92] De mint magszakadás következtében uratlanná vált birtokra a bécsi udvari kamara is rávetette a szemét s 1702. febr. 11-én parancsot intézett a budai kamarai igazgatósághoz, hogy Makót és a többi hozzátartozó falvakat ezen a czímen foglalja le a királyi kincstár számára.[93] Ez meg e feladattal febr. 22-én a szegedi praefecturát bízta meg, meghagyván neki, hogy írja össze a várost s küldjön róla értesítést.[94] Mindazáltal a város tizedét, gr. Kollonics Lipót bíbornok ajánlatára,[95] a Szegeden gr. Volkra Ottó elnöklete alatt űlésező neoacquistica commisio aug. 8-án odaítélte a csanádi püspöknek.[96] A tizedbérletre nézve az elsőbbségi jogot a kir. kincstár magának tartotta fenn.

Az 1703-ban megindult Rákóczi-mozgalmakban résztvett Makó város népe is s II. Rákóczi Ferencz a felkelő hadak visszaélései ellen 1704. szept. 6-án kiadott külön oltalomlevélben biztosította a lakosságot.[97]

Minthogy a város tizedét a kir. kincstár bérelte, a lakosok évenként a szegedi kamarai praefecturához, mely a budai igazgatóság alá volt rendelve, szállították be a rájuk rótt portiót.[98] 1711-ben gróf Nádasdy László püspök kieszközölte, hogy élte tartamára, az udvar átengedte neki Makó tizedét és a vele szomszédos pusztákat,[99] melyeket 1712. ápr. 13-án kötött szerződés szerint évi 600 frt bérért, húsz köböl abrakért és egy hajó szénáért kiadott Makó városának.[100]

A következő évben megint panaszszal kellett a lakosoknak járulniok a budai kamarai igazgatósághoz, hogy némely

törvénytelen és erőszakos követelők, valamint az átvonuló hadak zaklatásai miatt nincs maradásuk; az igazgatóság 1713. márcz. 6-án új oltalomlevelet állíttatott ki számukra.[101] Mindamellett az 1716-iki török háborúban ők is bőven kivették a maguk részét, mint erről a gr. Pálffy János tábornok, későbbi nádor bizonyítványa is tanúskodott, ki különösen magasztalta a királyért, az országért és a keresztyénségért, az ezek iránt való buzgó hűségből és hazaszeretetből, tehetségöknek nagy megerőltetésével, életöknek s javaiknak koczkáztatásával, a katonaság körül nagy készségöket és serénységöket.[102] Talán ez volt az oka, hogy a kamara 1716. decz. 19-én, mikor újra szabályozta a szerződési viszonyt, évi adójukat mindössze csak 200 frtban állapította meg.[103]

A lakosságot a kamara 1717. márcz. 2-án iratta össze. Ez összeírás szerint lakott akkor a városban összesen 84 gazda; ha minden gazdára öt családtagot veszünk, a város összes lakosságát csak 420 lélekre tehetjük. A gazdák közt volt egy nyolczökrös, 14 hatökrös, 21 négyökrös és 21 kétökrös gazda. Származási helyükre nézve így oszlottak meg; Makón született 59, Szent-Lőrinczen 7, Zomborban, Földeákon, Halason, Papdon, Szegeden, Baranyában 2—2, Bajonban, Algyőn, Martonoson, Ujvártt, Szamosszegen és Szoboszlón egy-egy.[104] Ebből kitűnik, hova valók voltak a ma élő makói családok ősei.

Ezalatt gr. Nádasdy László püspök mindent elkövetett, hogy Makóra királyi adománylevelet eszközölhessen ki. A bécsi kamarai consistorium tehát tudni kivánta, vannak-e és mily kiváltságai s szabadalmai a városnak? E végből jelentéstételre utasította a pozsonyi kamarai számvevőséget, mely 1718. decz. 27-én kelt iratában csak az 1675. márcz. 20-iki szerződésre és arra a kamarai leiratra tudott hivatkozni, melylyel a csanádi püspök jogigénye 1682-ben visszautasíttatott. Azonban kijelentette, hogy a királyi fiscusra nézve nagy hátrány és a kir. jövedelmekre nézve örökös kár származnék abból, ha a város holtkézre kerülne. Ajánlotta, hogy a püspök igyekezetét minden úton-módon meg kell akadályozni, annál is inkább, mert Makó lakosai nagyobb összeget is készek megajánlani, csak továbbra a kamara urasága alatt hagyassanak.[105] Azonban a püspök összeköttetései sokkal erősebbek voltak, semhogy azoknak e jelentés árthatott volna; 1719. tavaszán az udvar csakugyan

neki adományozta Makó városát, de csak az ő személyére nézve, hogy azt, míg csanádi püspök lesz, földesúri joggal bírja, a nélkül, hogy ez adomány utódaira is kiterjedett volna. A szegedi praefectura máj. 20-án adta át a várost s a püspök már jún. 20-án szerződést kötött az elöljárósággal; e szerint a város mindenféléknek megváltására 1200 frtot, 20 akó bort, 20 köböl gabonát, 20 köböl abrakot, két hajó szénát és két hajó fát ajánlott meg. De kikötötte, hogy a szerződés a püspök haláláig tartson.[106] A város tehát továbbra is kincstári város maradt s lakosai nem jobbágyok, hanem az ideiglenes földesúrral szerződéses viszonyban álló polgárok voltak.

Nádasdy utódja br. Falkenstein Adalbert lett. A király, az udvari kamara előterjesztésére, 1732. febr. 1-én, kiváló érdemeire való tekintettel, nemcsak kétezer forint fizetést engedélyezett számára, hanem megfelelő ellátása végett Makó *kincstári* várost is, míg a csanádi püspökség élén fog állani, az utódokra nézve ebből vonható minden következtetés nélkül, használat végett szintén resolválta neki.[107] Br. Falkenstein azután megegyezett a várossal egy esztendeig mindennemű jövedelmekért 1750 frtoknak és egy csikónak adásában. Ugyanő 1733. ápr. 22-én új szerződésre lépett a várossal, mely szerint minden esztendőben tartozott fizetni a város minden jövedelemért 1800 frtot, 72 köböl abrakot és egy csikót.[108]

1739-ben dühöngött az úgynevezett gugahalál, mely a lakosoknak mintegy negyedrészét elpusztította.[109]

Először ugyanazon czímen, mint elődei, kapta meg a várost 1740. szept. 28-án Stanislavich Miklós püspök, s 1741. febr. 18-án Szegeden be is iktatták őt.[110] Stanislavich is átadott a városnak 1741. ápr. 23-án minden jövedelmet esztendőnként ezekért: 1800 frt, egy csikó vagy a helyett 30 frt, 70 köböl abrak, 40 kb. búza, 60 borjú, hat hízott sertés, 30 bárány, 100 kappan, 30 pulyka, 50 lúd, 50 kácsa, két akó tehénvaj, 24 akó makai bor.[111] Azonban Mária Terézia királyné még ez évi decz. 30-án *örökös joggal* adományozta oda Makó másként Makova kincstári várost Stanislavichnak és a püspökségben utódainak,[112] s a csanádi káptalan 1743. jan. 10-én, nagyszámú részvevők jelenlétében, ellenmondás nélkül, ünnepélyesen be is iktatta őt a város birtokába.[113] Ettőlfogva természetesen súlyosbodott az adó is. A beiktatás után új szerződést kötött

a püspök a várossal, úgy hogy ez minden jövedelemért esztendőnként 3000 frt fizetésére, 30 köböl búza, 60 köböl zab, három sertés, három borjú, 10 akó bor, 25 lúd, 25 kácsa, 3000 tojás, 20 bárány, 150 tyúk, egy akó vaj és 10 pulyka beszolgáltatására kötelezte magát.[114] Stanislavich különben nagyon szivén viselte Makó város jólétét; sokat tett arra nézve, hogy a város gyarapodjék. Ő hítta be a görög-katholikus oroszokat s engedte meg a zsidóknak, hogy a városban, hol azelőtt csak három görög boltos lakott,[115] letelepedhessenek. Hogy mennyi jóakarattal volt a makóiak iránt Stanislavich, azt mutatja az is, hogy 1743. jan. 13-án nyilatkozatot adott nekik arra, hogy Igás pusztához való jogaiknak fölkeresésében nem fogja őket akadályozni.[116]

Ő alatta történt, hogy mivel az egyességlevélben (talán az 1743-ikiban) a makóiakat *püspöki* jobbágyoknak nevezte, az ellen ezek, előre való óvásul, nehogy e nevezetből következmények származzanak, a pozsonyi káptalan előtt tiltakoztak, tiltakozásukat a káptalan levéltárába írásban be is adták és az arról szóló bizonyítványt 1744. jan. 23-án kivették.[117]

Azonban Igás pusztára nézve a püspökkel pörbe keveredtek. Ugyanis a püspök, mint Makó tartozékához, ehhez is jogot tartott; ellenben a makóiak, kik azt még 1651—54-ben pénzen vették, szintén jussukat tartván hozzá, s birtokában megmaradni törekedvén, a maguk részére külön nádori donatiót eszközöltek ki 1744. jan. 24-én, Kulin Demeter ref. prédikátor, Fekete György és Barmos András nemesemberek neve alatt; de a mikor magukat be akarták iktattatni, a püspök ellenmondott, s 1747-ben meg is nyerte a pört. Ekkor új egyesség jött létre, mely szerint az elébbeni fizetéseken felül, különösen Igásért tartozott a város esztendőnként fizetni 2000 forintot.[118]

Hogy minden félreértésnek elejét vegye, 1745. júl. 27-én ő felségéhez folyamodott Stanislavich, kérelmezvén, hogy az adománylevélbe irassanak be névszerint a Makóhoz tartozó puszták.[119] A királyné ezt 1746. febr. 25-én el is rendelte[120] s az így újonnan kiállított adománylevél 1746. márcz. 1-én adatott ki. Ebben fel voltak sorolva Igás, Kopáncs, Csókás, Rákos, Dál, Szent-Lőrincz, Tömpös és Lele puszták.[121]

A város határát 1748—50-ben sáskajárás pusztította.[122]

Gróf Engl Antal püspök 1751. május 21-én kieszközölte, hogy Makón Ker. Sz. János ünnepén országos s minden szerdán hetivásár tartassék.[123] Később még három országos vásárt engedélyezett a király, ú m. Judica vasárnap utáni hétfőre, szent István király és Erzsébet napjára, valamint második hetipiaczot péntekre.

Mária Terézia gr. Engl Antal püspök kérésére 1751. aug. 24-én még egy adománylevelet állíttatott ki, s ebbe a már említett pusztákon kívül belevétette Szent-Miklós pusztát, valamint a Felhegyes és Császárvár nevű dűlőket.[124] E püspök 1757-ben contrahált a várossal 5600 frtban, ezenkívül a szent ivánnapi országos és a hetivásárokat, valamint a pusztákon levő kocsmákat magának tartotta fenn haláláig.[125]

Minthogy a Maros — ágya porló föld levén — nagyon közel jutott a városhoz s áradás alkalmával két-három ölet is leszaggatott a partból, 1752-ben (más följegyzés szerint 1754-ben) új medret ástak számára a lakosok. Kirontott a városra még ezután is, nevezetesen 1781-ben Kopiásnál a jég megtolulása miatt, későbben pedig a fapiacznál, de a víz mindenkor és kevés kárral eloszlott.[126] 1770-ben Gyertyaszentelő, 1773-ban Judica napja körül roppant fergetegek dúltak a város határában; ez utóbbi alkalommal, a barmok már kint lévén, ezeket a hóval teli Szárazérbe szorította s igen sok oda fúlt belőlök.[127]

Mindez ideig Makó város lakosai minden jobbágyi szolgálattól és adózástól föl voltak mentve, s még a püspökök földesurasága alatt is, megfizetvén a szerződésszerűleg kikötött pénzösszeget és terményeket, az uraságot illető mindenféle haszonvételeket békében és háborítatlanúl bírták. Azonban 1777-ben Christovich Imre lett a püspök, ki a várost úrbéri szabályzat alá vetette, a királyi haszonvételeket a maga számára foglalta le, némely földeket majorsággá alakított át. Így tartott ez három esztendeig; de ekkor a makóiak a királyi székhez folyamodván, onnan 1779-ben olyértelmű leirat érkezett, hogy visszaadván az uraság az elfoglalt telkeket s visszafizetvén a községnek okozott károkat, a vármegye egy bizottságot rendeljen ki az alispán elnöklete alatt oly végből, hogy minden további hasonló kedvetlenségeknek s az adózó népnek terheltetésére szolgáló követeléseknek megelőzésére, dolgozzon ki valamely állandó földesúri adózás nemét, és köttessék az uraság s a

község között állandó egyesség, mely legfelsőbb királyi jóváhagyás végett terjesztessék föl. El is készült ez az egyesség 1780-ban a következő pontokban: Adjon a város mindennemű úrbéri kötelezettségeknek, tartozásoknak, királyi haszonvételeknek megváltása fejében 9000 frtot; ezenkívül 150 köböl búzát, annyi árpát és zabot, 60 boglya szénát, 2000 kéve nádat vagy gyékényt, nyolcz borjút, urbariális kappant, csirkét, vajat és tojást az egyes telkek után; minden telkesgazda tegyen egynapi kétmarhás vagy e helyett kétnapi gyalogszolgálatot; úgy a házas, mint a házatlan zsellérek egynapi kézimunkát; ezenfelül 16 telek földtől egy hosszú utat kétnapi járó földre; három telek földet a legelőből a pátfalvai határ mellett kihasít az uraság a maga számára.[128]

Nagy csapás érte a várost 1781. szept. 12-én. A nagyhíd mellett tűz ütött ki, mely egy pár óra alatt 67 házat hamvasztott el, a hozzá tartozó épületekkel; ezenkívül leégett a református templom, a parochia s ebben minden régi irományok, a fiú- és leányiskolák. Az összes kárt akkor pengő pénzben 23728 frtra becsülték.[129] 1783-ban újra sáskák tüntek föl, 1785-ben pedig igen nagy tél volt, a midőn a téli sok hó után, Gergely-napkor ismét térdig érő esett s tartott ápr. 3-ikáig.[130]

Mikor Kőszeghy László ült a püspöki székbe, ő a várossal kötött előbbi egyességet felbontotta s hosszas törvénykezés után megnyerte a pört, minélfogva 1805-ben tizenöt évre olyan szerződés jött létre, mely szerint a földesuraságéi lettek: mindenféle királyi haszonvételek, rét, puszta, bor, bárány, méh és vetemény dézsma; földtől való adózás, — egy telektől három köböl búza, három köböl árpa, négy rudas szalma, egy itcze vaj, négy csirke, 12 tojás; szolgálat egy telektől egy nap két marhával, zsellérek részéről egyformán egy nap gyalog; egy hosszú út 16 telektől kétnapi járó földre; füstpénzbe, robotváltságba általában 5695 frt 33 kr váltó czédulában.[131] Tizenöt esztendő letelte után a város a püspökkel újra pörbe keveredett, melynek kimenetele az lett, hogy az előbbeni szerződés 15 évre újra meghagyatott, azzal a különbséggel, hogy a robot jelentékenyen növekedett.[132]

Elzáratván a Szárazér és az Aranka torkolatai, Makót a Maros árjai végveszélylyel kezdték fenyegetni. A veszély 1821-ben érte el tetőfokát, a midőn, miután mintegy két hétig szün-

telen rémülésben lett volna a város népe, éjjel-nappal lármaharangok által zavartatván a töltések erősítésére, végre júl. 2-án alkonyatkor Szent-Lőrinczen csakugyan átlépte a partot. «Nem lehet borzadás nélkül visszaemlékezni az egész éjjel hallott jajgatásra, sikoltozásra!» — jegyzi föl a város jeles történetírója, Szirbik Miklós. Másnapi 8—9 órára a víz elborította a várost; ledöntött 746 udvaron levő házakat s egyéb épületeket, elpusztított 57842 út szőlőt, úgy hogy a kár 270533 forintra becsültetett. Ezenfelül a sópajtákban, melyekben félölnyinél feljebb ért a víz, elolvadt 10600 mázsa só. E vízből a városon kívül levő Margitai és Mikócsai erek is tele telvén, a szántóföldeken dolgozókat az otthon maradottaktól elszakasztotta. Azok veszedelemben forgó kedveseikhez siettek, s átszállításukra komp és csónakok rendeltettek; de mielőtt ezek előállottak volna, sokan úszva vagy lóháton neki menvén a víznek, néhányan közülök életöket vesztették. Egy egész hétig levén így vízzel elzárva a város, sokan minden élelmiszereiktől megfosztva, éhségre jutottak volna, ha a vásárhelyiek és szegediek könyörületességből az élést a szükséget szenvedők számára szekereken és hajókon nem hordották volna.[188] «Makó várossának víz által való pusztulását» versekben énekelte meg «együgyű paraszt eszével» Gilitze István makói polgár.[184]

Hasonló veszedelmek megelőzésére még azon s a következő évben nagy töltések készültek. A város alatti töltés hossza volt csavargóival együtt egy mérföld; szélessége alól 10, felül két öl, magassága két öltől fogva harmadfélig.[185]

Kőszeghy László püspök szivesen időzött Makón. Ő építtette föl 1826-ban a püspöki residentiát s a mellette levő díszes kápolnát; berendeztette a 11 holdas kertet, melynek egyik kisebb része konyha-, másik nagyobb része pedig gyümölcsöskert és park volt. Állítólag ő csinálta Makóra ezt a deák verset:

Aemula Venetiis est urbs celeberrima Makó.
Haec jacet in medio stercoris, illa maris.

A mi magyarul ekképen hangzik:

Büszke Velencze! Makó koszorúdat tépi fejedről;
Sorsotok egy, — hinár: Adria s trágya nem egy?

Egyébiránt a püspök nagyon népszerű volt. Különösen ékesítette őt a mindenekhez való nyájasság, a különböző vallá-

súak iránti példás türelem, melyet papjaiba is annyira belécsepegtetett, hogy e tekintetben a csanádi egyházmegye első volt az országban. Valahányszor ellátogatott Makóra, be-benézett a református iskolákba is s a jelesebb tanulókat el nem mulasztotta megjutalmazni. Nagy népszerűsége magyarázza, hogy mikor meghalt, 1828. jan. 31-én a reformátusok templomában is gyászistenitisztelet tartatott.[136]

Sok áldozatot ragadott el e század 30-as éveiben a nagy cholera; 1831. aug.—szept. hónapokban 800-nál többen, 1832. szept.—okt. hónapokban mintegy 400-an haltak el benne.[137]

Ez időtájt Makó város fejlődése már hatalmas lendületet vett. Mutatja ezt az is, hogy 1836-ban csak kézműves 754 lakta, kik a következő hét czéhet alkották: 1. takácsok, kiknek czéhe a legrégibb volt, 2. csizmadiák, 3. szűcsök, 4. timárok és vargák, 5. vékony- és vastagszabók, 6. kovácsok és kerékgyártók, 7. ácsok, asztalosok, lakatosok és üvegesek.[138]

A dicsőemlékű Lonovics József püspökkel 1836. jan. 31-én újította meg a város a szerződést 15 esztendőre. A robot maradt a régi s a többi kötelezettségek sem igen változtak, csak a dézsma mennyisége lett nagyobb.[139] Végre az 1848-iki törvények eltörölvén a jobbágyságot, Makó város polgárai is szabadokká lettek. 1871. óta Makó rendezett tanácsú város s élén a polgármester áll.

A lakosság száma ekként állott: 1717-ben 420, 1827-ben 17148, 1857-ben 25595, végre 1890-ben 32725 lélek, kik anyanyelvökre nézve egytől-egyig magyarok.[140] Ezek hitfelekezetek szerint így oszlanak meg: 16786 ev. ref., 12363 római kath., 1545 zsidó, 1471 gör.-kath., 502 ág. evang., 56 gör.-kel. s két unitárius.

Makó város 1730. óta Csanád vármegyének székhelye. Itt emelkedik az impozáns vármegyeháza, mely előbb földszintes épület volt, de 1836-ban Tököly Péter administratorsága idején, Giba Antal földmérő tervei szerint, emeletes palotává alakíttatott át. Többi középületei: a díszes városháza, az áll. főgymnasium hatalmas kétemeletes palotája, melynek létrejöttét a Dessewffy Sándor püspök, Csanád vármegye törvényhatósága és Makó város áldozatkészsége biztosította; továbbá az egyelőre 50 növendék ellátására épített, igen szép vármegyei árvaház, a város és felekezetek által nagy áldozatkészséggel fentartott

népiskolák, közkórház stb. A város díszére szolgál a csanádi püspök nyári lakhelye, csinosan rendezett parkkal. Van élénk forgalmú vasútállomása, melyhez a városból asphalttal burkolt út vezet; artézi kútjai jó ivóvizet szolgáltatnak.

A lakosság nagyrészt gazdálkodókból áll, kik különösen a konyha-kertészkedés terén tűnnek ki. E téren világhírűek; a makói vöröshagyma ép oly keresett czikk Hamburg és London piaczain, mint Észak-Amerika vásárcsarnokaiban.

A város határterülete a kataszteri fölmérés szerint 43638 holdat tesz, a miből 35000 h. szántóföld, 501 h. kert, 1590 h. rét, 740 h. szőlő, 5021 h. legelő, 28 h. nádas, 769 h. erdő.[140] Határrészei Szirbik Miklós szerint: 1. *Pusztult helységek:* Kopáncs, Szent-Lőrincz, Tömpös, Kis-Makó, Csókás, Rákos, Dál, Lele és Igás. 2. *Darab földek:* Hatrongyos, Margita, Szent-Miklós; a réten s réti oldalon: Hajdova, Kalára, Kis- és Nagy-Mejje, Vetye egy része, Sírhegy, Kingécz, Biberés, Ménescsapás, Batida, Pernyedomb, Kárászos, Lúdas, Gencs, Lúcs, Paptelek, Czirok méhese, Pannahát, Rókalyukashát, Kolláthát, Borzhát, Ürmöshát, Homokhát, Darabhát, Kis- és Nagy-Mogyorós, Kis-gyűrűs, Hosszúszék. 3. *Síkok:* Örs síkja, Lelei sík, Nagy és Kis sík. 4. *Szigetek:* Kis-Kalára, Tömpös, Szabó András szigete. 5. *Fél-szigetek:* Goszpodi és Fehérházi vagy Görög szigete, e két utóbbi túl a Maroson. 6. *Halmok:* Vita, Jángori, Babály, Pap, Korondé, Lyukas, Mikócsai, Szőlő vagy Gerizdes, Péter, Elő, Közép- és Feketehalom. 7. *Erek:* Szárazér, Kopáncsi, Királyhegyesi, Bogárzó, Dáli, Mikócsai, Margitai és Jángori erek. Városon keresztül folyó ér. A réten és a réti oldalon: Általér, Hóró, Disznóér, Vékonyér, Sásér, Biberés erei. 8. *Fenekek:* Jángori, Mámai, Kisgyűrűsi, Mejje és Nagyfenék. 9. *Tavak:* Lelei, Gencsi, Lúcsi, Bán, Horgos, Kövesd, Köles, Sóstó. 10. *Fokok:* Szentlőrinczi, Vályogvetői, Margitai és Mikócsai, mely utóbbi Gyilkostónak is neveztetik.[141]

Minthogy Makón különböző vallásfelekezetek voltak, az előljáróságra nézve e század elején az a rendtartás divatozott, hogy a biró három esztendeig katholikus, háromig református, egyig orosz; a 12 esküdt közül pedig öt kath., öt reform., két orosz volt; ezeken kívül lévén még esküdtbiró, perceptor, töltésbiró, szekérmester, városgazdája. Az esküdtbiró mindenkor más felekezetből való volt, mint a biró; a többi lehetett akár-

melyikből. A három jegyző közül egyikül katholikust, másikul reformátust, harmadikul oroszt választottak.[142]

A város élén állottak: *Birák:* 1525. Buda Gergely,[143] 1552. Gárdonyi Tamás,[144] 1557—58. Ádám és Bálint,[145] 1558. Albert Fábián,[146] 1559. Nagy Orbán és (a Telegdi részen) Barbél Jakab,[147] 1615. Nagy Orbán, 1671. Gerecz Mihály, 1672. Cseh István, 1675. Szénási István,[148] 1701. Tóth András,[149] 1712. Szűcs András,[150] 1743. Nacsa János,[151] 1752. Nagy András,[152] 1780. Igaz József,[153] 1822. Martonosi György,[154] 1828. Igaz Imre.[155] A város *polgármesterei* közül napjainkban Major Miklós és Széll György volt orsz. képviselő szereztek kiváló érdemeket a város felvirágoztatása körül.[156] Mint *esküdtek* előfordulnak: 1525. Bak Gergely, Szúrós Fábián,[157] 1686. Dalli János, Liffai Kara István,[158] 1701. Losa András, Fekete Mihály, Kovács András, Jó István, Kaszap Péter,[159] 1712. Goszpodi István, Borbás István, Hajnal Mihály, Balkányi Ferencz,[160] 1741. Rácz János, Karácsony Gergely,[161] 1743. ugyanezek és Fodor István, Hegyesi István, Nagy Pál,[162] 1744. Diós István, Szőke Szűcs János, Hegyesi István,[163] 1752. Nagy Pál, Vajda György, Szabó Mihály,[164] 1780. Varga Ferencz, Nacsa András,[165] 1822. Nagy István, Szerbik András, Igaz István, Szemes János, Erki Mihály,[166] 1828. Fejes István, Jenei Mihály, Vajda Péter.[167] *Jegyzők* voltak: 1730. Pápay Ferencz.[168] 1743. Ecsegi másként Palyó János,[169] 1858. Balku Gyula.[170] Ez idő szerint főjegyző Bakos Ferencz.

Makó város nagy *egyházi multtal* is dicsekedhetik. Érdekes története van itt mindegyik hitfelekezetnek.

A *római katholikus egyház* története visszanyúlik a legrégibb korba. Még talán Makó bán szervezte 1260—1280. körül parochiáját és építtette föl templomát, ha ugyan ez már előbb is fenn nem állott. Történeti adat szól a plébániáról már az 1334—35. években. Egyházi tizedét, mely jelentékeny lehetett, pl. 1560-ban 40 köböl búza s 84 bárány, a csanádi nagyprépost szedte.[171] A XVI. század közepén a város lakossága befogadván a hitújítást, mintegy száz esztendeig nem volt Makón római kath. plébánia. Egy 1650. évi följegyzés ezt világosan bizonyítja.[172] Pedig már ekkor újra lenni kellett a városban katholikusoknak, mert gr. Pálffy Tamás újonnan szervezte a lelkészi hivatalt s ide Nagy-Szombatból plébánost is küldött, kinek emlékezetét egy 1656. szept. 2-án kelt levele tartotta fenn.[173]

Azonban püspökutódai alatt a plébánia újra megszünt. A pusztulás után újra feltámadt város lakossága megszaporodott a kath. szentlőrincziekkel, kik végleg ide települtek. Ezek lelkiszükségletéről eleinte a szegedi ferenczrendiek gondoskodtak. A jelenlegi plébániát kétségkívül gr. Nádasdy László püspök alapította, mert ennek 1712-ben tünik fel a nyoma; ez évben kezdődnek ugyanis az egyházi jegyzőkönyvek. De hogy mily kevesen lehettek még akkor, kitetszik a kereszteltettek anyakönyvéből, melybe ez esztendőről csak 16 kisded van beírva. Ugyanez évben építettek templomot is, de csak sövényből, 1718-ban pedig kemény matériából, melybe 1772-ig jártak. Ekkor szenteltetett föl sz. István király tiszteletére a gr. Engl Antal püspöktől erős kőlábakra s bolthajtásra építtetett mostani magas, tágas és díszes templom, melynek alapkövét 1765-ben tették le. A torony kezdetben csak zsindelylyel volt fedve s csak későbben boríttatott be bádoggal.[174] A plébánia területén van négy kápolna is, melyekben istenitisztelet tartatik. *Plébánosok* voltak: 1334. Péter,[175] 1335. István,[176] 1522. Báli Mátyás pécsegyházmegyei áldozópap,[177] 1713. Pesty István, 1716. Orbán Mátyás cz. prépost, 1717. újra Pesty István, 1718. Komáromy Ferencz, 1719. Szolnoki Baki János, 1724. Kovács Pál, 1729. Jankovics Pál csanádi kanonok és cz. prépost, 1746. Kökényesi András, 1748. Nedves János csanádi kanonok. 1759—63. gr. Engl püspök a plébánia javadalmát magának tartván meg, a lelkieket a szegedi ferenczrendi barátok által végeztette. 1764. Sterk János cz. kanonok, 1780. Petrics István, 1789. Némethy Pál később rendszerinti kanonok, 1804. Pásztori Imre szintén, 1816. Róka József ugyancsak, 1836. Makra Imre cz. prépost, 1867. dr. Bódy Antal cz. prépost, 1884. dr. Kún László cz. apát, majd csanádi kanonok, s végül 1893. óta a jeles főpap, Henny Sebestyén cz. prépost s esperes.[178]

Mikor alakult meg Makón a *református ekklézsia*, azt az időpontot ma már meg nem állapíthatjuk. Annyi bizonyos, hogy 1548-ban Szegedi Kis István hirdette itt a megújított hitvallást, s mikor Csanád elesett és egyházi intézményei 1552-ben megszüntek, Makó lakosságának már reformátusnak kellett lenni, mi annál is inkább föltehető, mert a város földesura 1552—59-ig a nagy kálvinista Varkocs Tamás volt. Néhány év mulva Makó már egy egész esperesi kerület székhelye lőn.

mely épen e városról eleinte makóinak nevezteték. Mint tudjuk, 1567. február 24-én a makói esperes tizenhét társa közt negyedik helyen írta alá a helvécziai hitvallást.[179] A nép reformátussá levén, az addigi katholikus templomot alakította át templomává. Ez 1596-ig állott fenn, a mikor a várossal együtt elpusztult. Az új templom a következő század első tizedeiben bizonyára az erdélyi fejedelmek támogatásával épült föl s fennállott 1686-ig, a város akkori pusztulásáig. I. Rákóczi György pártfogásának köszönhette a gyarapodó város, hogy itt 1633-ban második lelkészi állás is szerveztetett, melyre a tasnádi közzsinat a fejedelem emberét, az erdélyi születésű Kerelői Istvánt ordinálta. 1667—1711-ig Vásárhely volt ugyan a körösmarosközi esperesség székhelye; de azért Makónak is jeles papjai voltak. Nem is háborgatta a makóiakat ez időben senki vallásuk szabad gyakorlatában. Az 1686. évi pusztulásra következett újonnan való letelepedés alkalmával a református hívek-nek első dolguk volt, hogy templomukat fölépítsék; e czélból a gazdagabb alföldi egyházakat segélynyújtásra szólították fel.[180] E templom, a város esetleges elpusztulására való tekintetből, csak göngyöleg sárral tapasztott sövényfalakból készült s állott azon az udvaron, mely jelenleg Győrfi József tulajdonát képezi.[181] A prédikátor fizetése az akkori időkhöz képest elég szerény volt; ugyanis 1712-ben ezekből állott javadalma: 1. Pénzbeli fizetés 46 frt, mely 1714-ben lett 50 frt; 2. búza 45 köböl, 3. aljgabona 35 kb., 4. halottól 1 frt, 5. esketéstől is 1 forint, 6. kereszteléstől egy tyúk, egy kenyér és 12 dénár, 7. csordának kétszeri megfejése, 8. tizenkét kaszás, és a levágott szénának összegyűjtése s behordása, 9. fa elegendő, 10. sertésre 8 r. frt, 11. egy kő só, 12. négy itcze méz s ugyanannyi vaj, 13. mészárszékből minden marhából egy font hús, 14. csapszékből minden hordóból egy itcze bor, 15. gyűlésre utiköltség 1 frt, ló, kocsi s végre 16. faggyú 25 font.[182] A templom szilárd anyagból 1778-ban épült föl; ez évben a Körös-Tarcsán tartott kerületi gyűlésben a kerület pénztárából adatott e végre kölcsön 400, ajándékba 100 frt pengő pénzben. Kisded tornya a keleti végén állott s még akkor csak fából volt. 1781. szept. 12-én tűzvész következtében a templom a harangokkal, az ekklézsia minden egyéb épületeivel, a templomban és a parochián volt majd minden javakkal és irományokkal együtt lángok martaléka lőn.

E gyászos napot az ekklézsia évenként szinte 1817-ig megbőjtölte.[183] 1787. és 1788-ban épült a torony, 1790-ben pedig a templom kerítése készült. 1818-ban a már elavult mennyezet helyére új rakatott fel; 1828-ban a templom kitoldatott. 1832-ben a templomra új fedélfák rakattak s azok mázos cseréppel, a hajlásokon rézzel boríttattak.[184] 1784-ben a második lelkészi állás rendszeresíttetett. Végre az 1876—82. években épült fel a hívek adakozásából az újvárosi szép templom, ékesenszóló bizonyítékául a nép vallásosságának és áldozatkészségének. — *Lelkészek* a legrégibb időtől: 1569. Endrédi Zsigmond, 1589. Pankotai János, 1635—57. Ráczkevi Máté esperes, 1633—65. Kerelői István esperes, 1657. Békési Márton akadémikus, 1666—1686 (?) Tyukodi Márton, 1675—86. és 1701—18. Bökényi János esperes, 1718—1742. Ólcsai András esperes, 1743—1766. Kulin Demeter, 1765—83. Szikszai György, később debreczeni esperes, jeles egyházi író; 1783—1812. Gyarmathi Ferencz esperes, 1784—1803. Ecsedi Miklós, 1803—28. Szikszai Benjámin, mint atyja, ő is kiváló író; 1803—1808. Tóth István, 1809—1817. Szilágyi József, 1817—53. Szirbik Miklós, ki nagy gonddal gyűjtötte össze s dolgozta fel a szülővárosa történetére vonatkozó adatokat, miért hálás kegyelettel adózik emlékének e mű írója is. 1828—73. Juhász Antal, 1854-től Szőllősy Antal, a kimagasló egyházi férfiú, ki az egyház levéltárát mintaszerűen rendezte és történetére sok becses adatot gyűjtött össze s részben közre is bocsátott. 1882-től Csécsi Miklós, ki mint az egyházi irodalom kiváló munkása tűnik ki.[185]

A *görög-katholikus egyház* is több mint százesztendős. Stanislavich Miklós püspök, mint Makó város földesura, a várost jobban népesítendő, némely itt talált egyesült görög szertartású híveket megbízott, hogy a Nyírségből és egyebünnen hívjanak ide felekezetökbelieket. E felhívásra több gör.-kath. család költözött ide, s rövid idő alatt annyira szaporodtak, hogy 1745-ben külön egyházat alapítottak s vályogból templomot építettek. A mostani nem nagy, de elég tágas, toronynyal ellátott templomot Mária Terézia királyné építtette, s 1778. okt. 13-án szentelték föl az oltalmazó bold. Szűz-Mária tiszteletére. Az istentisztelet nyelve magyar. Sokat köszönhet az egyház a Szilvási és Fehérváry két úri nemzetségnek, melyek bármely fényes ekklézsiának díszére válnának. — *Lelkipásztorai* az esztendők

meghatározása nélkül így következnek: Várchola Miklós, Nikovics Demeter, Sarkadi Bazil, Hutza János, Pócsi Elek, ki nagyváradi kanonok, majd munkácsi püspök lett; Sztánkovics Péter alesperes, Pák János, nagyváradi kanonok lett, Balku Ignácz, Székely György; 1867. Kabay Sándor esperes, 1882. Juhász György, ki szintén nagyváradi kanonok lett.[186]

Az *ágostai evangélikusok* első istenitiszteletöket magánházban tartották 1812. nov. 1-én. 1817-ben imaházat építettek s 1836-ban vásárolták meg a mostani imaház, lelkészi, tanítói lak és iskola telkét. Az ekklézsia 1853-ban anyaegyházzá lett s 1863-ban a lelkésztanító helyett rendes lelkészi és tanítói állás rendszeresíttetett. *Lelkészek:* 1854. Szeberényi Andor, 1857. Szeberényi Lajos, 1861. Kemény József, 1881. Kemény Lajos, 1885. Draskóczy Ede.[187]

A *zsidók*, kik mint láttuk, számosan laknak Makón, a mult század közepe táján kezdtek ide telepedni. Úgy látszik, már Stanislavich püspök idejében szaporodtak annyira, hogy községet alakíthattak; a püspök őket a gör.-katholikusok mellé, külön városrészre s a még akkor puszta telkekre telepíttette. Régente a városi biróság hatósága nem terjedt ki rájok, hanem maguknak volt külön birájuk és tanácsuk, s azontúl az uraságól és vármegyétől függöttek. Van díszes zsinagógájuk s iratáikat már 1836-ban, a vármegye rendeletére, magyar nyelven szerkesztették.[188]

Az *iskola* ügyét az egyház Makón már a legrégibb korban felkarolta. Innen van, hogy a reformáczió korát megelőzőleg is több olyan kiváló egyházi férfiú nevére akadunk, a kik itt születtek s nyertek első oktatást. Így Makófalvi Lukács fia János 1371-ben váradi kanonok lett,[189] Makófalvi László mester 1486-ban csanádi oltárigazgató volt,[190] Makófalvi Gergely 1510-ben és György 1519-ben mint kanonokok szerepelnek az aradi káptalanban,[191] Makófalvi Péter fia Imre 1516-ban a krakkói egyetemen tanult.[192] Ugyanitt tanult az 1532-ben esztergomi kanonokká lett Makófalvi Mihály is.[193] Mindezekről kimutatható, hogy a csanádi egyházmegyének voltak tagjai.

A reformáczió befogadása után is kétségkívül nagy gondot fordítottak a makóiak iskolájukra. Nem tudjuk ugyan ellenőrizni azt az adatot, melyet a mult században Szőnyi Benjámin h.-m.-vásárhelyi prédikátor jegyzett föl, hogy t. i.

még az ő idejebeli öreg embereknél fenmaradt annak emlékezete, miként a makói iskola még a gyulainál is előbb való volt s benne rendszerint 20—30 philosophiát és theologiát hallgató togátus ifjak tanultak, kikből ezen vidéknek iskolai tanítók, sőt prédikátorok is teltek;[194] de az bizonyos, hogy Makai János, ki 1654. június 7-én szederkényi,[195] s Makai György, ki 1679. július 2-án szentmártoni pap lett,[196] mielőtt a debreczeni theologiára kerültek, a makói iskolában tanultak. Az újabb korszakban az iskolát kétévenként változó rektorok vezették. Ez volt 1794—95-ben Orbán József, egy kis nyomorék, púpos hátú, széptudományú ember, kinek működése korszakalkotó vala. Utána 1796—98-ig Berei István következett, ki alatt a tanulók száma már 500-ra szaporodott. Ekkor lett négy iskola, ú. m. három nemzeti s a deák. Berei vasszorgalmával annyira vitte, hogy két esztendő mulva subscribendusokat, vagyis akadémiára jogosított tanulókat küldhetett Debreczenbe. E szerint akkor a makói iskola hatosztályú gymnasium volt. 1799-ben Szűcs József, 1800—3. Lugosi József, a nagyhírű tudós, Lugosi József atyja felszinen tartották a virágzó iskolát; de utódaik, ú. m. 1804—5. Miskolczi János, 1806—8. Vajda Sámuel, 1809—11. Nagy Sámuel, 1812—14. Tóth Ferencz, 1815—16. Kovács János alatt az iskola elhanyatlott.[197] Az iskolát 1834-ben régi virágzására emelte föl Hajnal Ábel, a későbbi békési esperes. Ő maga vezette az összes osztályokat, eleinte egyedül, később egy corrector segédkezésével. Utódja lett 1839-ben Miklovics György, ki tíz esztendeig állott az iskola élén s jó hírnevét fentartotta. 1849-ben Vincze Sándor hivatott tanárul, ki alatt az iskola négyosztályú magángymnasiummá lett s mint ilyen állott fenn előbb Vincze Sándor, majd Molnár Albert s végre Jákó Balázs vezetése alatt 1875-ig. Ez évben a reform. egyház kötelezte magát a város által felajánlott segély mellett egy nyilvános algymnasium felállítására. Ez intézet 1880-ig működött, mikor is a városi iskolaszék a köteles polgári iskola felállítására határozta el magát, miáltal a reform. egyházközség az évi segélytől elesett. Így az algymnasium rövid működés után megszűnt s helyette, állami segélylyel, a községi polgári fiúiskola lépett életbe. Ez utóbbi 1895-ig állott fenn.

Végre legújabban nyolczosztályú *főgymnasium* váltotta fel az egykori alsóbb iskolát; ez létrejöttét Dessewffy Sándor

csanádi püspök, Csanád vármegye törvényhatósága és Makó város áldozatkészségének köszönheti. A két első 40—40 ezer forinttal, az utóbbi a bebútorozásra is szolgáló 10,000 forinton kívül 25 ezer frtos telek adományozásával járult a költségeihez. A főgymnasium, mely 1896. január 1-től állami jelleget nyert, 1895. szeptember 14-én nyilt meg. Igazgatója dr. Tóth Sándor, kinek szakavatott vezetése mellett Albert János, Farkas János, Halász Árpád, Madzsar Gusztáv, Molnár Albert, Simonyi Béla, dr. Steiner Simon és Vörösmarty Mihály tanárokból álló jeles tanári kar működik. Adja Isten, hogy mennél több hasznos polgárt neveljen a városnak s mennél több jeles férfiút a hazának!

[1] Szirbik Miklós, *Makó várossának közönséges és az abban lévő reformata ekklézsiának különös leirása.* 1835—36. 49. E nagybecsű forrásművet, mely a makói ev. ref. egyház levéltárában őriztetik, s melyet e fejezet újabbkori részének összeállításában alaposan kihasználtam, Szőllősy Antal lelkész úr bocsátotta rendelkezésemre, miért is hálás köszönetemet nyilvánitom neki. — [2] *Mon. Strig.* II. 468. — [3] *Anjouk. okm.* III. 365. — [4] *Dl.* 322. §. 14. — [5] *Dl.* 322. §. 20. — [6] *Múz. lt.* — [7] *Dl.* 29489. — [8] *Münch. lt.* 28. — [9] *Dl.* 29566. — [10] *Dl.* 36349. —, [11] *Dl.* 21842. — [12] *Dl.* 29630. — [13] *Dl.* 29400. — [14] Szerémi 241. — [15] *Tört. Tár* 1878. 501. — [16] *NRA.* 933. 18. — [17] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 8. — [18] *Régi m. költ. tára* III. 42. — [19] Szűcs, *Debreczen tört.* I. 185. — [20] *Götting. defter.* A névsort Szilády Áron és dr. Velics Antal urak voltak szivesek számomra elolvasni. A két olvasás egybevetéséből lehetőleg híven igyekeztem adni a neveket. — [21] *Dic. l.* — [22] *Lib. reg.* III. 578. — [23] *Urb.* 11. 41. — [24] *Lib. reg.* III. 671. — [25] *Lib. don. palat.* I. 181. — [26] *Urb.* 68. 37. — [27] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar. 1. 12. — [28] *Lib. reg.* IV. 321. — [29] *Leleszi orsz. lt.* Lib. I. sign. T. 318. — [30] *Jászói lt.* L. 170. — [31] *NRA.* 303. 20. [32] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. — [33] *Egri kápt. lt.* A. 201. — [34] *NRA.* 1734. 37. — [35] *NRA.* 920. 19. és 938. 23. (Másolatok). — [36] *Eszterg. főkápt. lt.* 6. 1. 5. — [37] *Leleszi orsz. lt.* Lib. XIII. sign. T. 42. — [38] *Gyulaf. lib. reg.* V. 18. — [39] *Erd. orsz. eml.* VI. 551. — [40—43] *Kamarai lev.* — [44] *Tört. Tár* 1881. 85. — [45] *Erd. orsz. eml.* VII. 502. — [46] *NRA.* 992. 32. — [47] *Pálffy (kisebb) lt.* — [48] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. — [49] *Uo.* 67. 8. 17. — [50] *Uo.* 67. 8. 25. — [51] *Lib. don. palat.* XV. 148. — [52] *Uo.* 149. — [53] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 13. — [54] *Uo.* 67. 8. 11. — [55] *Uo.* 67. 8. 24. — [56] *NRA.* 1838. 61. — [57] *Garan-sz.-ben. conv. lt.* 62. 34. — [58] *Uo.* P. 225. — [59] *Kamarai lev.* — [60] *Balassa I. naplókönyve* 74. — [61] *NRA.* 992. 31. — [62] *NRA.* 1008. 21. — [63] *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 1. — [64] *Urb.* 6. 58. — [65—66] *Kam. lev.* — [67] *NRA.* 690. 40. — [68—70] *NRA.* 992. 31. — [71] *Kam. lev.* — [72] *NRA.* 283. 69. — [73—74] *Kam. lev.* — [75] *Uo.* Szeged város adója volt 1660-ban: 100 fogas hal, 15 pozsár (sőreg vagy tok helyett), 3—3 szivatolt hal, öt pár csizma; 1682-ben: négy pár csizma, 40 szivatos pozsár és 100 fogas hal, tavaly is ennyit küldöttek. L. *uo.* —

[76] *NRA*. 954. 63. L. a szerződés szövegét I. köt. 307. l. — [77] *NRA*. 365. 30. — [78] *Balassa I. napl.* 11. — [79] *Uo.* 37. — [80] *Uo.* 45. — [81] *Uo.* 62. — [82] *Uo.* 71. — [83] *Uo.* 74. — [84] *Eszterg. főkápl. ll.* 67. 8. 23. — [85] *Kam. lev.* — [86] *Makó város ll.* — [87] *Lib. don. pal.* VIII. 218. — [88] *NRA*. 371. 1. — [89] L. I. k. 311. l. — [90] *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 21. — [91] *Uo.* 67. 8. 27. — [92] *Urb. sine el.* 5. — [93—94] *NRA*. 954. 65. — [95] *Csanádi püsp. ll.* B. 14. — [96] *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 16. — [97] L. I. k. 313. — [98] *Makó város ll.* — [99] *NRA*. 972. 80. — [100] *Makó város ll.* — [101] *NRA*. 371. 2. — [102] Szirbik 29. — [103] *NRA*. 954. 67. — [104] *Urb.* 24. 66. — [105] *NRA*. 954. 67. — [106] Szirbik 31. — [107] *Csanádi püsp. ll.* C. 25. — [108—109] Szirbik 32. 82. — [110] *Csanádi püsp. ll.* C. 5. — [111] Szirbik 32. — [112] *Csanádi püsp. ll.* C. 38. — [113] *Uo.* C. 6. — [114] Szirbik 41. — [115] *Csanádvárm. jkvek.* — [116] *Csanádi püsp. ll.* C. 19. — [117—118] Szirbik 42. 43. — [119] *Csan. püsp. ll.* C. 24. — [120] *Uo.* C. 30. — [121] *Coll. eccl.* V. 222. — [122] Szirbik 82. — [123] *Csanádi püsp. ll.* C. 11. — [124] *Coll. eccl.* V. 442. — [125—133] Szirbik 45. 47. 48. 64. 82. 83. — [134] Verseit kiadta Reizner, *Makó tört.* 141. — [135—138] Szirbik 49. 66. 76. 84. — [139] Reizner 65. — [140] *Uo.* 84. — [141—142] Szirbik 59. 89. — [143] *Dl.* 29400. — [144] *Tört. Tár* 1885. 429. — [145] *Gölting. defter.* — [146] *NRA*. 1763. 43. — [147] *Uo.* — [148] *Kam. lev.* — [149] *Sárosp. Füz.* 1864. 820. — [150] *Makó v. ll.* — [151—152] *Csan. püsp. ll.* — [153] Reizner 127. — [154] *NRA*. 1826. 5. — [155] *NRA*. 1828. 10. — [156] Sajnálatomra, a város újabb korszakbeli tisztviselőinek névsorát nem sikerült megszereznem. — [157] *Dl.* 29400. — [158] *Makó v. ll.* — [159] *Sárospataki Füz.* 1864. 820. — [160] *Makó v. ll.* — [161—164] *Csan. püsp. ll.* — [165] Reizner 127. — [166] *NRA*. 1826. 5. — [167] *NRA*. 1828. 10. — [168—169] *Csan. püsp. ll.* — [170] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [171] *Tiz. l.* — [172] *Acta Bosnae* 470. — [173] *Csanádegyh. Adattár* I. 82. — [174] Szirbik 84. — [175—176] *Mon. Vat.* I. 156. 160. — [177] *Dl.* 25018. — [178] Henny Sebestyén prépost úr szíves közlése. — [179] Lampe 126. — [180] *Sárosp. Füz.* 1864. 820. — [181] *Téli Ujság* 1878. jan. 30. sz. E hetilap tárczájában Szőllősy Antal több czikksorozatot tett közzé «A makói református egyház története» czimen. — [182—184] Szirbik 112. 209. 211. — [185] *Uo.* 101. *Téli Ujs.* 1878. jan. 23. sz. és részben magánszivesség útján nyert adatok. — [186] Szirbik 86. és *Emlék a makói gör.-kath. templom százéves jubileumára* 1878. — [187] Draskóczy Ede lelkész úr szivességéből. — [188] Szirbik 88. — [189] *Mon. Vat.* I. 507. — [190] *Forgách ll.* — [191] Pesty, *A ször. báns.* III. 167. 169. — [192] Schrauf, *Krakkói tanulók* 88. — [193] *Memoria Basilicae Strig.* 139. — [194] Szirbik 95. — [195—196] *Egyházker. jegyzők.* 89. 131. — [197] Szirbik 116–122. és *Téli Ujs.* 1878. febr. 6. és 13. sz.

Falu.

1256. *Erd. múz. lt.* MOLUNZUGH: 1285. *Dl.* 322. §. 24.

és Fel-Velnök közt sorolják fel az oklevelek. E mellett, a Maros partján feküdt s neve mutatja, en malom állott. A Csanád nemzetség faluja volt. Kelemenös fiai kapták s 1285-ben is unokájáé, é. Jobbágysága később valószinűleg átköltözött

MÁRKIS.

Falu.

MARKYS: 1232. *Hazai okm.* I. 11.

vár tartozéka volt s Telek falu mellett feküdt. Márkus várjobbágyról vette a nevét. 1232-ben említtetik. A tatárjáráskor pusztult el.

MÉGY.

Falu.

Val. III. 223. MEGH: 1397. *Temesm. okl.* I. 302. MEEGH: 6. *Dl.* 16388. MEGY: 1564. *Dic. l.* 1647. *Eszterg. főkápt.* *gri kápt. lt.* AB. 389. 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. és 7. 8. 20. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1658. *Lib. don. pal.* V.

csanádi püspök jobbágya volt a Mégyen lakó Bessenyő Pál, kinek 1397-ben egy ökrét Rév-Kanizsán ellopták.[2] A püspök 1421. aug. 12-én Zsigmond királytól erre a falujára is új adománylevelet kapott.[3] 1466-ban az a nagy út, mely Szent-Péterről Mégy faluba vezetett, Szárafalva területének déli határát képezte.[4]

A mohácsi vész után kipusztult innen is a magyar jobbágyság s helyét szerbek foglalták el. 1557—58-ban már tiszta szerb falu volt, s 17 házból állott. Lakosai a következők voltak:

Tomás Palkovics, Luka Csernovics, Isztana Deberdar, Berán Dragoj, Lugacs Milava, Martin Novics, Milan Manics, Jovan Kuzmics, Gu. Milovan, Acsotko Vuk, Sztona Dragovics, Zsivko Csernovics, Laza Lakics, Vuk Bunics, Gyura Kolocsics, János Litári, Istán Dancsol.[5]

A csanádi püspök nevére írta be az adórovó 1564-ben, a mikor $4^1/_2$ portát adóztatott meg itt.[6] De 1590-ben már azon falvak közé tartozott, melyek a csanádi püspöknek nem engedelmeskedtek s nem is adóztak.[7] Pedig lakott hely volt még 1647-ben is, s ekkor felét Tar Gáspár bírta.[8]

Azonban mint török hódoltságon levő faluhoz nem lehetett hozzáférni. Ép azért könnyű volt Dőri Istvánnak és Török Andrásnak 1648-ban a nádortól adománylevelet kieszközölni Mégy falu felére, mely Tar Gáspár magvaszakadtával szállott a koronára.[9]

Fölvette 1653. május 15-én gr. Pálffy Tamás püspök e falut is hódoltató levelébe,[10] s betétette nevét abba a királyi oltalomlevélbe, melyet 1654. szept. 2-án kapott.[11] Meg is igértek neki az ittlakó szegény ráczok évi nyolcz tallért, de sohasem adták meg.[12]

Úgy látszik, valamelyik nádori adományosról egyik fele Szelényi János honti alispán birtokába jutott, mert ő e felerészt 1658. szept. 11-én unokaöcscsének, Gerhard Györgynek adományozta.[13] De ezt csak papiroson való birtoklásnak lehetett mondani. Annál is inkább, mert a kir. kanczellária beiktatta a falu nevét abba az oltalomlevélbe, melyet 1660. jan. 21-én Macripodari püspöknek adott[14] s 1663. febr. 4-én az országbiró is a püspöki falvak között sorolta fel.[15]

A török kiűzetése után is megvolt még a falu s 1717-ben 13 házból állott.[16] De a következett háborús években elpusztult teljesen; mint pusztát tünteti fel 1723-ban a Mercy-féle térkép is. Többé azután nem is épült fel.

Mint említettük, korán volt a falunak *plébániája*. Temploma a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve. A plébánia javadalma hajdan 30 ezüst márkára ment, s mikor plébánosa, Lipcsei Jakab meghalt, 1393. szept. 18-án IX. Bonifácz pápa e javadalmat János fia András csanádi kanonoknak adományozta.[17] Ennyi az, a mit Mégy falu egyházi multjáról tudunk.

[1] *Mon. Vat.* III. 223. — [2] *Temesm. okl.* I. 302. — [3] *Dl.* 11118. — [4] *Dl.* 16388. — [5] *Gölling. defler.* — [6] *Dic. l.* — [7] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. — [8] *Uo.* 67. 8. 25. — [9] *Egri kápt. lt.* AB. 389. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. — [11] *Lib. reg.* XI. 67. — [12] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [13] *Lib. don. pal.* V. 455. — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [15] *Uo.* 67. 8. 11. — [16] Szentkláray, *Századév* 21. — [17] *Mon. Vat.* III. 223.

MEGGYES.

Falu.

MEGGYES: 1561. 1564. *Dic. l.*

Sámson és Igás közt feküdt. Nevět meggyfáiról vette. Csak a XVI. századi adólajstromokban találkozunk vele. Ezek sem mondják meg, ki volt a birtokosa. 1561- és 1564-ben csak annyit jegyeznek a neve mellé, hogy hátralékban van. A miből azt következtethetjük, hogy ekkor már a pusztulás környékezte. El is pusztult azután nem sokára. (Ne téveszszük össze a zarándvárm. Meggyessel, mely 1564-ben a Gaál Andrásé és Istváné volt s 22 portát számlált. Ez a mai Meggyes-Bodzás pusztán feküdt.)

MÉLYKUTÚ-RÁRÓS.

Falu.

RAROS: 1488. *Dl.* 19378. MELYKVTVRAROS: 1561. *Dic. l.* MELYKWTWRAROS: 1564. *Uo.*

Nagylaktól északkeletre feküdt, hol ma is találunk Rárós nevű pusztát. Nagylak határában a Grabovácz mocsár partján van a *Holumba szvoruluj* (Forráshalom) nevű domb, melynek tövében egy kristálytiszta, igen jó iható vizű forráskút van;

régebben a görög-keletiek szent kútja volt, hova évenként processióval járultak.[1] Úgy látszik, Mélykutú-Rárós e kút mellett terült el, s erről ragadt rá az előnév is.

Földesurairól nem sokat tudunk. A XV. század végén a Serjéni család volt itt birtokos; 1488. május 10-én a Serjéni László Laki Ozsvát nevű rárósi jobbágya s ennek felesége tanúskodnak a földvári zendülés ügyében.[2] 1561-ben is Serjéni Pál, 1564-ben már útódai: Farkas, Mihály és Miklós bírják. Azonban a Jaksics család is szerzett itt egy részt; e családja révén bírt e faluban özv. Dóczi Miklósné egy jobbágytelket, de ennek gazdája olyan szegény volt, hogy az adót sem tudta megfizetni.[3] Nem sokára elpusztult maga a falu is.

A török világban megmaradt pusztának; mint ilyen jutott a XVIII. század elején Nagylak város birtokába. 1762-ben egészen ezé a városé volt,[4] 1774-ben egyharmada Sajtényhoz tartozott.[5]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 19378. — [3] *Dic. l.* — [4] *Urb. et conscr.* 122. 29. — [5] *Uo.* 141. 1.

MEZŐHEGYES.

Falu.

Mezewheges: 1421. Pesty, *Krassóm.* III 295. 1427. *Sztáray-okl.* II. 252. 1536. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 13. 1555. *Dic. l.* Mezehegesse: 1463. *Dl.* 15862. Mezeheges: 1484. *Dl.* 18994. Mezeuheges: 1486. *Dl.* 19092. Mezehegyes: 1530. *Kolozsmon. lt.* Com. Csan. 11. Mezewhegyes: 1536. *Uo.* 13. 1539. *Uo.* 1. 1550. Pesty, *Krassóm.* IV. 49. Mezewheghyes: 1539. *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 18. Mezehedyes: 1559. *Urb.* 11. 41. Mezewhegies: 1560. *Dic. l.* Mezewhewgyes: 1560. *Tiz. l.* Mezeohegyes: 1561. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* Mezohegyes: 1564. *Dic. l.* Mezőhögjös: 1642. *Pálffy (kisebb) lt.* Mezőhegyes: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1650. *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 6. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. és *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. Meszőhegyense: 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. Mezős Hegyesse: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. Mező Hegiesse: 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10.

A régi Mezőhegyes a mainak helyén feküdt. Nevét a határában levő halmoktól vette, melyeket a nép eszejárása hegyeknek vesz. Előnevével megkülönböztették a környéken levő többi hasonnevű falvaktól (Csákóhegyes, Királyhegyes stb.).

Első birtokosa volt a Nagylaki Jánki család. E család utolsó férfitagja, János mester 1421. ápr. 28-án e faluban is örökösül fogadta Csáki Miklóst és öcscsét.[1] De halála után nem ők, hanem Nagymihályi Albert vránai perjel kapta meg 1427. május 29-én Zsigmond királytól a nagylaki uradalmat, melyhez Mezőhegyes is tartozott.[2] A perjelt a csanádi káptalan még június 15-én ellenmondás nélkül beiktatta.[3]

Mátyás király alatt e falu is a Hunyadi család birtokába került. Épen azért 1463. aug. 9-én, mikor a király el akarta adományozni, Szilágyi Erzsébet az aradi káptalan előtt tiltakozását jelentette ki.[4] De tiltakozásával nem ért czélt, mert a király a nagylaki uradalmat s vele Mezőhegyest 1464. körül Jaksics Demeternek és Istvánnak adományozta. Ezek a falu lakosságát szerb jobbágyokkal szaporították; 1480. tájban Arczulvágott Lászlón kívül Radován és Duka nevűek laknak itt, kik résztvettek a zádorlaki ménes elhajtásában.[5]

Jaksics Márk 1530. szept. 7-én az egész falut, királyi beleegyezéssel, elzálogosította nejének és leányainak,[6] s ezeket a csanádi káptalan 1536. febr. havában be is iktatta.[7] Azonban Márk halála után Jaksics István leánya, Iréne özv. Szentszávai Herczeg Mátyásné az uradalom feléből az őt megillető leánynegyedet követelte, s 1539. május 24-én Mezőhegyesre nézve is pört kezdett.[8] Őt, úgy látszik, készpénzzel elégítette ki Márk özvegye, Polyxéna asszony. Néhány napra rá, július 4-én meg Jaksics Péter fiai kezdettek pört, a maguk számára követelvén Mezőhegyest mint fiágat illető birtokot.[9] De ezek nem érték meg pörük befejeztét; fiatalon elhaltak.

A Jaksics család magszakadása után birtokait, melyeknek megszerzésére Fráter György is teljes erővel törekedett, Petrovics Péter temesi főispán foglalta le. Mikor erről a Felső-Magyarországon lakó Nagymihályi Sándor és öcscse, Gábor értesültek, 1550. jan. 10-én tiltakoztak az ellen, hogy az uradalmat s e falut is Fráter György vagy Petrovics kerítsék birtokukba.[10] Azonban az övék sem lett az többé.

Az 1552. évi török hadjáratban teljesen elpusztult Mezőhegyes. Pusztának mondja az 1555. évi adólajstrom is,[11] s mint pusztát követeli 1556. jan. 26-án Mágócsi Gáspár gyulai várparancsnoktól felesége, Jaksics Mária révén Ártándi Kelemen.[12] Azonban idővel néhány szerb jobbágy települt le az elhagyott

telkekre s a temesvári defterdár 1557—58-ban a mindössze négy házból álló falut, melyet a csanádi náhiéba osztott be, mint újonnan települt helységet vette számon. Lakosai ekkor ezek voltak: Gyura Ocsar, Sztoján Ulnak, Gyura Márics és Petar Acsotkovics.[13] A magtalanul elhalt Jaksics János itteni részét 1559-ben a kir. biztosok Gyula várához javasolták foglalni.[14] Azonban Jaksics Erzsébet özv. Dóczi Miklósné és Jaksics Skolasztika Zeleméri Lászlóné sem hagyták veszendőbe menni a maguk jussát; 1560-ban fogott birák előtt megosztoztak öröklött birtokaikon, s Mezőhegyes egészen Zeleméri Lászlónak jutott.[15] Később azonban ezt is megfelezték, mert már 1561-ben özv. Dóczinénak 3, Zelemérinek négy portája van a faluban.[16] Özv. Dócziné itteni részére 1563. május 6-án új kir. adománylevelet eszközölt ki.[17] A falu különben gyarapodni is kezdett; 1564-ben a Zeleméri adófizető portáinak száma fölment hétre, az özvegy portáinak száma pedig ötre.[18]

Azonban Gyula eleste után újra a pusztulás kezdte környékezni Mezőhegyest. Ha tengődött is egy darabig, az 1596-iki tatárjáráskor mindenesetre tönkrement.

A XVII. század 30-as éveiben újra szert tett egyes lakosokra. De ezeknek sokat kellett szenvedniök az öcsödi tolvajoktól; 1642-ben, mikor távol voltak a pusztákon, ezek rámentek a falura, családtagjaikat kifosztották s állítólag egy János nevű embernek a feleségét megsütögették.[19] Nem csoda, ha rövid idő mulva megint puszta lett. Mint puszta telekhez 1647-ben, a leányágon özv. Dóczi Miklósnétól származott Jármi András formált hozzá jogot.[20] 1648-ban újra visszatértek lakosai, s hogy sorsukat valamennyire biztosítsák, a csanádi püspökség oltalma alá adták magukat.[21]

Csakhogy II. Rákóczi György is a maga fejedelemségéhez tartozó falunak tekintette Mezőhegyest. Úgy látszik, már atyja adott rá donatiót Borosjenei Rokszini Gergelynek, s mikor ez fiörökösök nélkül meghalt, II. Rákóczi György 1650. márcz. 1-én mint a fejedelmi kincstárra szállott falut eladta az elhúnyt birtokos leányának, Borbálának s férjének, Váradi Uros másként Martfi Györgynek.[22]

Ezek azonban bajosan vették hasznát. Mert 1651-ben Mezőhegyes a csanádi püspöknek adózott.[23] Gr. Pálffy Tamás püspök belevétette nevét a számára 1654. szept. 2-án kiállított

kir. oltalomlevélbe,[24] s kivitte, hogy a mezőhegyesiek évi négy tallér s két pár csizma adót ajánlottak neki.[25] Benne volt a falu a Macripodari püspöknek adott 1660. január 21-iki kir. oltalomlevélben is,[26] de ő már nem tudta rajta az adót behajtani. 1686-ban a török-tatár hadak újra pusztává változtatták.

A török kiűzetése után felújult a csanádi püspök jogigénye. Maga Kollonics Lipót bíbornok ajánlotta 1702. július 26-án, hogy a puszta tizedét adják oda Dolny István püspöknek.[27] S a birtokviszonyok rendezésére kiküldött kamarai bizottság aug. 8-án csakugyan oda is ítélte.[28] Azonban ez a rendelkezés illusoriussá vált a miatt, mert Mezőhegyest mint Nagylakhoz kapcsolt pusztát a marosi szerb határőrök kapták, kik föl voltak mentve a tized alól. A határőrség visszakeblezése után pedig e puszta az aradi vagy marosi kincstári uradalom számára foglaltatott le. Visszaszerzésére a csanádi püspökök nem is tettek többé kisérletet.

A kincstárnak e puszta 1751-ben 2000 rénes frt évi jövedelmet hajtott.[29] 1755-től 1758. sz. György napig bérbe volt adva 2050 frtért.[30] A következő cyclusokban Dániel Pál és Kövér Gergely erdélyi kereskedők voltak a bérlői, kik évenként 2300 frtot fizettek érte.[31] Majd két részre osztotta e pusztát az uradalom; 1767-től 1770. ápr. 24-ig felét, mely 600 ló eltartására volt alkalmas, 2100 frtért Dániel Péter erdélyi kereskedő bérelte, a másik fele szintén 600 lóra ugyanoly összegért Nagylak városának volt bérbe adva.[32] 1772-ben az uradalom összefogta ezt és Bassarága s Sionda pusztát, s a hármat, szerződés mellett, 12 esztendőre évi 8450 frtért adta ki haszonbérbe Bogdanovics Bernátnak, katonai pótlovak szállítójának.[33] E bérlet tanulságai érlelhették meg a kormányban azt a tervet, hogy Mezőhegyesen államilag szervezett ménesistállót létesítsen. S itt veszi kezdetét Mezőhegyes történetének újabbi, fényes korszaka.

II. József császár az állami ménesintézet megalapítását 1785-ben Csekonics József vérteskapitányra bízta, ki már ez évi ápr. havában hozzáfogott az építkezéshez s a terület elhatárolásához. Egyidejűleg életbeléptette a belső kezelést, mely katonai rendszerre volt fektetve. A belső kezelést négy osztályra bízták, a melybe a gazdasági osztály is fölvétetett, feladata lévén a földeket mívelni, a szemes és szálas készleteket, gazdasági állatokat elhelyezni és gondozni. A ménes első parancs-

noka 1786. január 17-én Csekonics lett. Utódai voltak: 1805. Wieland Mihály ezredes, 1809. Klimesch őrnagy, 1814. Traun Jakab alezredes, ki alatt a ménesterület befásítása kezdődött, 1821. Travera Antal kapitány, 1829. Novák József kapitány, 1830. br. Boxberg Frigyes őrnagy, 1848. Pándy Samu honvédezredes, 1850. Gottschligg Károly kapitány, 1860. Mengen Nándor őrnagy, ki alatt sok gazdasági épület, továbbá a ref. imaház, népiskola, paplak stb. épült, 1865. Zalabéri Horváth János alezredes, 1877. Przihoda Frigyes alezredes, 1882. Ehrnberger Antal ezredes, 1889. d'Orsay Olivér cs. és kir. kamarás, alezredes. — A ménes történetében emlékezetes évek 1852. és 1872., a mikor I. Ferencz József császár és király Mezőhegyest magas látogatásával szerencséltette. A lótenyésztés ügyének vezetésében és európai színvonalra emelésében legnagyobb érdeme van az 1892-ben elhunyt Leveldi Kozma Ferencz miniszteri tanácsosnak, kit hivatása teljesítése közben, épen Mezőhegyesen, a ménes osztályozása alkalmával, ragadott el a halál. Alkotásaihoz méltó szobra hirdeti Mezőhegyesen a haza javára tett nemes szolgálatait.

A mult század végén kitört török háború alkalmával a mezőhegyesi gazdaság feladata volt a hadsereg ellátása, valamint később Bécs és környéke hússzükségletének fedezésére megkivántató ökrök szállítása. E végett a magyar fajta szarvasmarha tenyésztésével is foglalkozni kezdett, mígnem a lunévillei békekötés (1801) után ezzel végleg felhagyott. Mezőhegyes földje eleinte a kitűzött czélnak megfelelően legnagyobb részben mint fűvelő és csak alig számbavehető részben használtatott mint szántóföld. Később azután a kalászos és takarmány növények termelése is előtérbe jutott. Lassanként tért hódított az a nézet, hogy a kiterjedt növénytermelés csak az állattenyésztés különböző ágainak felkarolásával hozhat kellő jövedelmet. Épen ezért 1860-ban magyar-erdélyi fajtájú törzsgulya, 1879-ben Morvaországból importált tenyészanyaggal a kuhlandi tehenészet alapíttatott. A törzsgulyával majdnem egyidőben a sertéstenyésztés is fölvétetett az állattenyésztés keretébe, melyhez 1881-ben a silányabb takarmánynemek, legelők és tarlók értékesítésére a juhtenyésztés is társul szegődött. A nyerstermények értékesítésére a gazdasági mellékiparágak is felkaroltattak, így 1882—85-ben a hét répaszeszgyár, 1889-ben a czukorgyár, 1893-ban pedig a kenderkidolgozó gyár épült; az előforduló

építkezésekhez szükséges tégla olcsó és jó minőségben való előállítására 1894-ben egy körkemenczével ellátott téglagyár is berendeztetett.

Mezőhegyes több mint három négyszög mérföld határa fel van osztva mezőhegyesi, fecskési, kamarási, peregi és kovácsházi kerületekre; kiterjedése $30106^1/_4$ kat. hold.

A ménesbirtok központjában van elhelyezve az igazgatóság a hozzátartozó hivatalokkal, a ménesparancsnokság, több iskola, templom, tiszti lakok, kaszárnyák, vendégfogadók, posta, távíró, gépműhelyek, gőzmalom, katonai sütőház, ember- és állatkórház, lóistállók, czukorgyár, szeszgyár stb. Az épületek összes száma 720.[34] Lakosai 5397 lélekszámot tesznek, kik felekezetek szerint ekként oszlanak meg: 3167 róm. kath., 1206 ev. ref., 712 ág. evang., 158 gör.-kath., 195 zsidó stb.

A régi Mezőhegyes *egyházi multjáról* csak annyit tudunk, hogy 1560-ban a csanádi káptalannak fizette volna a tizedet, ha jobbágyai nem lettek volna ráczok.[35] A ménesbirtokon a róm. kath. curatia 1785-ben alapíttatott, a templom sz. György tiszteletére, a katonai kincstár költségén, 1846-ban épült föl. Ez időszerinti lelkésze Kovács János.

A többi hitfelekezetek közül a görög-katholikusok Nagylakhoz, az evang. reformátusok Ref.-Kovácsházához, az ágost. evangélikusok Pitvaroshoz, s végül a zsidók Batonyához tartoznak.

[1] Pesty, *Krassóm.* III. 295. — [2] *Sztáray-okl.* II. 252. — [3] *Uo.* II. 260. — [4] *Dl.* 15862. — [5] *Dl.* 18994. és 19092. — [6] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. — [7] *Uo.* 13. — [8] *Uo.* 18. — [9] *Uo.* 1. — [10] Pesty, *Krassóm.* IV. 49. — [11] *Dic. l.* — [12] *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. — [13] *Gölting. defter.* — [14] *Urb.* 11. 41. — [15] *NRA.* 759. 43. — [16] *Dic. l.* — [17] *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. — [18] *Dic. l.* — [19] *Pálffy (kisebb) lt.* — [20] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [21] *Uo.* Lib. 17. fol. 117. — [22] *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 6. — [23] Oltványi, *A csanádi püsp. birt.* 11. — [24] *Lib. reg.* XI. 67. — [25] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [26] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [27] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [28] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [29] *NRA.* 238. 35. — [30] *Urb.* 81. 9. — [31] *Urb.* 122. 29. — [32] *NRA.* 1720. 7. — [33] *Urb.* 141. 1. — [34] *A m. kir. állami lótenyészintézetek.* Hiv. kiad. 1896. 81—125. — [35] *Tiz. l.*

MEZŐ-KOPÁNCS.

Falu.

CUPANCHI: 1219. *Váradi regestr.* 1550. 26. CUPANCH: 1231. Fejér III. 2. 229. KOPANCH: 1450. *Dl.* 29489. *Münch. lt.* 28. 1556. *Lib. reg.* III. 345. KOPANCZ: 1450. Teleki, *Huny. kora* X. 255. 256. 1523. *Dl.* 29650. MEZEW KOPANCH: 1555. *Dic. l.* 1560. 1562. *Tiz. l.* MEZOKOPANCY: 1558. *Dic. l.* MEZEW KOPPANCS: 1560. *Uo.* MEZEOKOPANCH: 1561. *Uo.* 1593. *Leleszi orsz. lt.* El. stat. B. 526. MEZÉOKOPANCS: 1563. *Tiz. l.* MEZOKOPANCH: 1564. *Dic. l.* MEZŐKOPANCHY: 1592. *Leleszi orsz. lt.* El. stat. B. 526. MEZEŐKOPANCH: 1629. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 11. MEZŐKOPÁNCZ: 1647. *Uo.* 67. 8. 25. MEZŐ KOPANCZ, MEZŐKOPANCZ: 1650. *Jászói lt.* Stat. F. 45. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. MEZEŐKOPÁNCZ: 1653. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. MESZŐKOPANCZ: 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. MEZEŐKAPANCZ: 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. 1663. *Uo.* 67. 8. 11. MEZŐ KOPANCS: 1702. *Uo.* 67. 8. 16.

Tót-Komlóstól dél-nyugatra, Sámson és Nagy-Majlát községek közt, a ma is ú. n. Kopáncsi pusztán feküdt, hol romokban heverő templomfalainak egy része még maig is fennáll. E templom a puszta legmagasabb helyén, két oldal felől meglehetős széles ér által van védve s körülte tisztán láthatók még a régi házak alapjai.[1] — *Kopáncs* madárnév s harkályt jelent; erről nevezték el a falut, minthogy itt valószinűleg nagy számmal volt található. Mező-Kopáncsnak pedig azért nevezték, hogy megkülönböztessék Rét-Kopáncstól, mely ide nem messze, Vásárhely alatt esett.

Már 1219-ben előfordul egy Ábrahám nevű nemes, ki e faluban lakott.[2] Később a királyra szállott, ki azt a Csák nb. Miklós ispánnak adta. Miklós pedig 1231-ben alkotott végrendeletében e faluja örökösévé Lőrincz fiát tette.[3] De a tatárjárásban bizonyosan Kopáncs falu is elpusztult.

Mikor épült fel újra romjaiból, nem tudjuk. Midőn 1450. ápr. 16-án Hunyadi Jánost Hód és Vásárhely birtokába beiktatták, Kopáncsról mint szomszédok jelen voltak Nagy Tamás, Porkoláb Tamás és Kopáncsi János.[4] E szerint akkor ezek voltak a falu földesurai. Még ez évben Nagy Tamás és Kopáncsi János tanúskodtak a keresztúri hatalmaskodási pörben.[5] A XV. század vége felé egy kézben összpontosult a falu birtoka

·zen az úton juthatott — már akár vétel-, akár hagyaték-
pen — a csanádi székeskáptalan tulajdonába.

A XVI. század első negyedében már a káptalan volt páncs földesura. Ezt egész bizonyosan onnan tudjuk, hogy bbágyai 1522. aug. 15-ike körül Jaksics Márk Csomorkány ujába törtek s ott egy Barabás Miklós nevű jobbágyot csúful ertek. Az oklevél, mely e tényről szól, felsorolja a kopáncsi osokat, kik számszerint húszan voltak, ú. m.:

Bajkó György, János, Mátyás s Mihály, Banga János, Bán Pál, rs Lukács s Mihály, Csehó Gellért, Czine Gellért s Péter, Mucsi Bene-, Prió Balázs s Demeter, Sár István, Szabó Mátyás, Szivós András, Antal, Veres Balázs s Benedek.[6]

1552-ben a török hadak szétverték a lakosokat. Még 55-ben is együttvéve csak 5 frt adót tudtak lefizetni.[7] Meg-nvén a káptalan, már ez évben Olcsárovics Demeter gyulai pitány tette rájuk a kezét, s 1556. szept. 6-án a királytól ománylevelet is kapott a falura.[8] A török defterdár 1557—-ban kilencz házat számlált meg itt; a lakosok közt meg-ltak még a Bajkó, Banga, Czine és Tót családbeliek. Péter ester a falu tanítója lehetett.[9]

Egyébként Mező-Kopáncs lassanként kiheverte a pusztu-t. Lakosai 1558-ban már 13 frt adót szállítottak be Gyulára. csárovics maradt a földesuruk egészen 1566-ig, a mikor ula védelmében elesett. 1560—61-ben az ő nevén 12 porta, 64-ben 14 porta adózott.[10] Túlélte a falu valahogy a gyulai szedelmet is, sőt 1590-ben Szegedi Pál csanádi püspöknek ót is fizetett.[11] Mikor pedig Szentmártoni Boczkos János és mocsaházi Ramocsaházi István elhitették Fejérkövi István itrai püspök kir. helytartóval, hogy Mező-Kopáncs a Kopáncsi non és Csókási János magvaszakadtával a koronára szállott czímen tőle 1592. jún. 8-án adománylevelet is kieszközöl-, a csanádi püspök a beiktatásnak ellene mondott.[12] De a ut már ekkor csak rövid évek választották el a végpusztu-tól, mely 1596-ban be is következett. Elpusztult olyan siral-san, hogy azóta soha többé föl nem épült romjaiból.

Mint puszta telket, 1647. körül Kállói Bába István bírta.[13] msokára Fodor János és Széki Péter kaptak rá nádori ado-ánylevelet, s ezeket a jászói convent 1650-ben ellenmondás lkül beiktatta.[14] De bezzeg kikutatta gr. Pálffy Tamás püspök,

hogy Mező-Kopáncs valamikor egyházi vagyon volt; föl is vette azon falvak közé, melyekhez 1653. május 15-én hódoltató parancsot intézett.[15] Benne van Mező-Kopáncs az általa 1654. szept. 2-án kieszközlött királyi oltalomlevélben is.[16] Ezzel elérte, hogy a makóiak, Dálegyházat is ideértve, 70 tallér évi haszonbérért fizettek a puszta éléséért.[17] Utódja, Macripodari püspök már nem volt ilyen szerencsés; a királytól ő is oltalomlevelet vett 1660. jan. 21-én s ebben ott van Mező-Kopáncs is,[18] de neki nem hajtott semmi hasznot.

Kollonics Lipót bíbornok 1702. július 26-án kelt ajánlatára[19] a szegedi újszerzeményi bizottság Mező-Kopáncs tizedét is kiutalta Dolny István püspöknek.[20] S gr. Nádasdy Lászlótól, ki holtig való használatra e pusztát is megkapta, haszonbér ellenében bírta Mező-Kopáncsot Makó városa; mígnem 1746. márczius 1-én Mária Terézia királyné örök joggal oda adományozta Stanislavich Miklósnak.[21]

Mező-Kopáncs *egyházi multjából* — romokban heverő templomán kívül — alig maradt fenn adat. Annyit tudunk csak, hogy tizedét a püspöknek fizette, de 1563-ban ezt is Olcsárovics Demeter foglalta le. Báránytizede 1562-ben 29 darabot tett.[22]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Váradi regestrum* 26. — [3] Fejér III. 2. 229. — [4] *Münch. lt.* 28. — [5] *Dl.* 29489. — [6] *Dl.* 29650. — [7] *Dic. l.* — [8] *Lib. reg.* III. 345. — [9] *Götting. defter.* — [10] *Dic. l.* — [11] *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 11. — [12] *Leleszi orsz. lt.* El. stat. B. 526. — [13] *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 25. — [14] *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. — [15] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. — [16] *Lib. reg.* XI. 67. — [17] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [18] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [19] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [20] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [21] *Coll eccl.* V. 222. — [22] *Tiz. l.*

MEZŐ-SZŐLŐS.

Falu.

Zewlews: 1456. *Münch. lt.* 51. Zewles, Zelews: 1488. *Dl.* 19378. Mezew Zewlews: 1552. 1553. 1560. *Dic. l.* 1560. *Tiz. l.* Szólós: 1558. *Dic. l.* Zéoléos: 1563. *Tiz. l.*

A békésvármegyei Tót-Komlóstól északra, Puszta-Földvár mellett feküdt. Melléknevét onnan kapta, mert nem valamely folyó mellett, hanem a sík mezőn állott.

Kezdetben a vásárhelyi uradalomhoz tartozott s 1456.

május 12-én új adomány czímén kapta Hunyadi János.[1] Mátyás király azután eladományozta Serjéni Lászlónak, kinek jobbágyai: Temesvári Lukács, Pordányi Benedek s János 1488-ban kihallgatott tanúk voltak a földvári zendülés ügyében.[2]

Az 1552. évi török hadjáratban Mező-Szőlős is elpusztult, úgy hogy ez évre Serjéni Lászlónak csak négy jobbágytelke tudta az adót lefizetni. De 1553-ban már 12 porta fizetett. 1560-ban Serjéni Miklós volt a földesura, de jobbágyain az adóróvó nem tudta az adót behajtani.[3] A temesvári defterdár 1557—58-ban 17 házat írt itt össze,[4] s még 1558-ban beszállítottak összesen 8 frt adót.[5] 1563-ban a következő 35 jobbágy fizette meg a tizedet:

Bodó János, Cseri Balázs, Czerna László, Darvas Mihály, Dezső Péter, Filléres Demeter, Jakab, Jeromos, László s Márton, Fodor Máté, Jokos János, Kakadi Benedek, Kettős Gergely (2), Kis Benedek, Lőngi János, Lukács Ambrus s Miklós, Mocsári Ferencz, Nagy Bernát, Pakaszi István, Pereki Tamás, Pordányi Ambrus, Gáspár s György, Sipos Bertalan, György s Máté, Szalma Pál, Szegező Péter, Temesvári János, Tót István, Vesi Pál s Péter.[6]

Mező-Szőlős 1596-ban végleg elpusztult s határát a XVII. században a vásárhelyiek használták. Újabb időben mint puszta Békés vármegyéhez tartozik.

Mint falunak már a XV. században volt *plébániája*. Egyetlen ismeretes plébánosa 1488-ból Bálint.[7] Tizede a csanádi káptalant illette.[8]

[1] *Münch. lt.* 51. — [2] *Dl.* 19378. — [3] *Dic. l.* — [4] *Götting. defter.* — [5] *Dic. l.* — [6] *Tiz. l.* — [7] *Dl.* 19378. — [8] *Tiz. l.*

MIKEHÁZA.

Falu.

MYKEHAZA: 1446. *Dl.* 1816.

A Szárazérmelléken, Batonya határában feküdt. Nevét első lakosától vehette.

A toronyi uradalomhoz tartozó rövidéletű falucska volt. Egyetlenegyszer kerül elő; 1446. szept. 29-én a Szekcsői Herczeg-fiúk ennek felét is pörlik a Hédervariaktól. Úgy látszik, nem érte meg a XVI. századot.

MOGYORÓS-FECSKÉS.

Falu.

Monyorosfechkes: 1466. *Dl.* 16298. 1489. *Dl.* 19509. 1556. *Lib. reg.* III. 309. 1557. *Uo.* III. 376. Monyarosfechkes: 1478. *Szilágyi I. márm.-szigeti gyűjt.* 1555. 1561. 1564. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* Monyoros feczkes: 1537. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 25. Moniaros Fechkes: 1552. 1553. 1560. *Dic. l.* Mogioros Fecykes: 1558. *Dic. l.* Mogyorosfechkes: 1560. 1562. *Tiz. l.* Mogioros feczkes: 1562. *Uo.* Mogyorofekes: 1636. *Lib. reg.* VIII. 149. Mogiorosfekess: 1636. *Uo.* Fechkes: 1642. *Uo.* IX. 455. Nagyaros Feczkes: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. Feczkes: 1647. *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 92. 1667. *Br. Harruckern lt.* AA. XVI. 5. 1686. *Lib. reg.* XVIII. 345. Fecskés: 1655. *Br. Harruckern lt.* V. 41. és *Gr. Károlyi lt.* 97. 84. 1663. Podhradczky, *Regesta e diversis archivis.* 1675. *Br. Harruckern lt.* V. 41. 1685. *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. 1691. *NRA.* 816. 43. §. 136. Magyaros. Fecskes: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Mogyorós. Alatta: Reczkes alias Reczke: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. Mogyoros: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16.

A békésvármegyei Orosházától délnyugatra, az ú. n. Sóstó közelében elterülő Fecskés pusztán feküdt. A rajta tenyésző mogyoró (régiesen monyoró vagy monyaró) bokroktól kapta előnevét.

Úgy látszik, kezdetben a Hunyadi család birtoka volt, mert 1466. jan. 19-én Mátyás király adományozta el a falut, a hozzá tartozó pusztákkal, felerészben Teleki Varjasi Jánosnak s általa Tércsi Máté fiának, Lászlónak, másik felerészben pedig Bizerei Jánosnak s általa Almási Tatár Jánosnak.[1] Ez utóbbi fiai, Mutnoki Tatár Péter és László a maguk részét 1478-ban eladták Kerei Fórisnak s ezt a nádor parancsára a titeli káptalan iktatta be.[2] A másik résznek, felesége, az újra férjhezment özv. Varjasi Jánosné révén Pozsgai Gáspár lett a földesura. Kerei és Pozsgai azután 1489. április 15-én a királytól határjáró parancsot eszközöltek ki, melynek alapján a csanádi káptalan újra beiktatta őket.[3]

Idővel Dóczi Miklós is szerzett egy birtokrészt a faluban. Mikor 1537. június 27-ike körül az aradi káptalan özv. Jaksics Márknét Úrnépe puszta birtokába beiktatja, Mogyorós-Fecskésről mint szomszédok megjelennek a Dóczi Miklós birája, Boldizsár Benedek s a Kerei Ferencz (Fóris fia) jobbágya, Sül György.[4]

Az 1552. évi általános pusztulásnak ez a falu is áldozatul esett. Ez évben az adórovó mindössze hat portát tudott megadóztatni, a többi el volt pusztulva. Neve mellé azt jegyezte föl, hogy özv. Patócsi Ferenczné és más nemesek a földesurai, de most Mágócsi Gáspár tartja elfoglalva. 1553-ban már 12 portát lehetett megróni, a többi szegény volt és pusztult. Földesurait így írta be: «Varjasi Boldizsáré és más nemeseké». 1555-ben már egyenként felsorolja birtokosait, ú. m. özvegy Patócsi Ferencznét, Varjasi Jánost, Toldi Miklóst, Kerei Ferenczet és Jász Lukácsot. Ez évben azonban az adóval hátralékban maradtak.[5]

A következő évben meghalt Kerei Ferencz s benne családjának magvaszakadt. A király 1556. júl. 20-án eladományozta birtokait, köztük e faluban levő részét is, Kisserjéni Pálnak, Mihálynak, Gábornak és Dorottyának.[6] 1557. jan. 7-én meg a hűtlenné lett Nagyfalusi Toldi Miklós részét kapták Nagy Imre és id. Pejkes Péter.[7]

A török 1557—58-ban összeírta ezt a falut is; talált benne tiszta magyar lakosokat s 35 házat.[8] Mindazáltal a gyulai adórovók is behajtották itt az adót, így 1558-ban 43 frtot. 1560-ban 20 portát adóztattak meg s ezek megoszlottak Bebek György, ki itt felesége, Patócsi Zsófia után lett birtokos, Szedecsi Balázs és Serjéni Mihály közt. Pusztult ház volt kettő.[9] Ez évben az itteni jobbágyok «néminemű föld felől» összekaptak az orosháziakkal, úgy hogy köztük a pört augusztus 15-én Törteli Kún Balázs gyulai kapitánynak kellett kiegyenlítenie.[10]

Végre 1561-ben a porták eloszlásáról is nyerünk értesítést. E szerint Serjéni Pálnak volt három, Székely Balázsnak hét, Bebek Györgynek hét, Harangi Gáspárnak 13 adózó portája. Ez összesen 40.[11] Az 1562. évi tizedlajstrom is 41-re teszi a jobbágyok számát. De már a következő évben 51-re emelkedik a jobbágyok száma; ezekből esik Serjéni Mihályra 34, Harangi Gáspárra hat, Székely Balázsra öt, Szentmihályi Gáborra egy, Bebek Györgyre öt. A tizedlajstrom névszerint is felsorolja őket; betűrendben íme ezek:

Árva Ambrus, Baronya Máté s Mihály, Beleszi Imre, Budai Mihály, Pál s Péter, Csapó Imre, Csarkó Pál, Cseh György, Csete Bálint, Darabos Péter, Dobos István, Dongó György, Fekete János, Fodor Ambrus, Bálint s László, Folnagy Jakab, Fóris Ferencz, Gáspár János, Gyáni János,

Harmati Bálint, György, Imre, Mátyás, Mihály s Tamás, Herczeg András, Jáni Mihály, Kárász Imre s Máté, Király Imre s István, Kis Pál, Major János s Pál, Nagy Mihály, Nyiri János, Pereki Mátyás, Puskás Ferencz, Sós Gergely, Szabó Kelemen, Pál s Péter, Székegyházi János, Takács János, Vas István, Veres Illés, Vizesi Ambrus s István.[12]

1564-ben az adózó porták állása ez: Bebek György hat, Harangi Gáspár három, Székely Balázs négy, Serjéni Pál 37, Nagymihályi Gábor két, összesen 52 porta.[13]

Mogyorós-Fecskés az 1596. évi tatárjárás alkalmával pusztult el s nem is épült fel soha többé. Megmaradt lakosai bizonyosan Vásárhelyen telepedtek le, mert ettőlfogva a pusztát e város lakosai használták. Mint vásárhelyi puszta jutott előbb a Lugasi család, majd Lugasi Borbála útján, ki 1636. ápr. 7-én a királytól adománylevelet is eszközölt ki rá,[14] a Bercsényi család birtokába. Azonban néhány év mulva, 1642. nov. 7-én a királytól a pusztára, Fecskés néven, Turóczi István, Csanádi János és Jakus János is kaptak adománylevelet.[15] Így esett el azután e puszta birtokától a Bercsényi család.

Már 1647. decz. 12-én ez utóbbi adományosok bírták, mert az egri káptalan előtt óvást emeltek az ellen, hogy a Szendrőn lakó Széll Mihály, Zólyomi György, Török Bálint és Kovács János Fecskést megszerezzék.[16] Mikor azután Jakus János örökösök nélkül elhalt, Vesselényi Ferencz nádor 1655. márcz. 24-én az ő részét Básti Jánosnak adományozta,[17] kit is a jászói convent június 9-én ellenmondás nélkül beiktatott.[18] Básti János halála után újra a vásárhelyiek kezdték a pusztát használni; minélfogva László és János nevű árváinak gyámja, id. Hamvai György 1667. szept. 7-én ez ellen protestált.[19] 1675. ápr. 26-án Básti László a maga részét Török Bálint és Sajkó Péter,[20] 1681. jún. 26-án meg Básti János az őt illető rátát Török Bálint, Török István, Zsarkó Péter, Hódi András és János vásárhelyi lakosoknak zálogosította el.[21]

Csanádi János leánya, Anna Semsei Pálnak volt a felesége. Azonban férje fejvesztésre ítéltetvén, özvegyen maradt s 1685. ápr. 15-én ő tiltakozott, hogy a vásárhelyiek Fecskés pusztáját jogtalanul ne használják.[22] 1686. május 24-én Semsei János, Péter, Zsigmond és László testvérek eszközöltek ki kir. adománylevelet,[23] de Péter a reá eső negyedrészt 1691. febr. 26-án elzálogosította öcscsének, Zsigmondnak.[24] Később megint

a vásárhelyiek élték,[25] s mint Vásárhelyhez tartozó puszta jutott a gr. Károlyi család birtokába. Gr. Károlyi Antal 1775-ben Básti Pál és Sámuel Fecskéshez tartott jogát megvásárolván, azóta a grófi család volt háborítatlan birtokosa.[26]

A pusztára 1701. július 20-án Dolny István csanádi püspök is igényét jelentette be,[27] de úgy látszik, hollétével maga sem volt tisztában. Ugyanis abban a birtokjegyzékben, melyet 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornoknak a tizedek visszaszerzése ügyében rendelkezésére bocsátott, s melynek adatait kétségkívül a püspök állíttatta össze, egymás alatt következő sorban vannak az egyes helységek és puszták csoportosítva s Mogyorós alatt foglal helyet *Reczkes* másként *Reczke* nevű puszta.[28] Így azután nem csoda, ha a szegedi kamarai bizottság is aug. 8-án egyszerűen Mogyorós néven vette be a tizedet odaítélő határozatába.[29]

Mogyorós-Fecskéshez 1466-ban a következő *puszták* tartoztak: Csorvásegyháza Sóstóegyháza, Gellértegyháza és Apáczakuta vagy Apáczaegyháza.[30]

Egyházi multjából nem sokkal többet tudunk a semminél. A csanádi püspök szedte tizedét; 1560-ban a tized tett 180 kepe s 105 köböl búzát, két kb. árpát és 30 bárányt.[31] Kétségtelen, hogy lakosai reformátusokká lettek s mint ilyeneket érte őket az 1596. évi pusztulás.

[1] *Dl.* 16289. és *Jászói orsz. lt.* Stat. V. 46. — [2] *Szilágyi István márm.-szigeti gyűjt.* — [3] *Dl.* 19509. — [4] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 25. — [5] *Dic. l.* — [6] *Lib. reg.* III. 309. — [7] *Uo.* III. 376. — [8] *Götting. defter.* — [9] *Dic. l.* — [10] *Br. Harruckern lt.* E. 21. — [11] *Dic. l.* — [12] *Tiz. l.* — [13] *Dic. l.* — [14] *Lib. reg.* VIII. 149. — [15] *Uo.* IX. 455. — [16] *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 92. — [17] *Uo.* 97. 84. — [18] *Br. Harruckern lt.* V. 41. — [19] *Uo.* AA. XVI. 5. — [20] *Uo.* V. 41. — [21] *Uo.* — [22] *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. — [23] *Lib. reg.* XVIII. 345. — [24] *NRA.* 816. 43. §. 136. — [25] *Gr. Károlyi lt.* 37. 84. — [26] *Uo.* 37. 1. 88. — [27] *Doc. eccl.* 14. 10. — [28] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [29] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [30] *Dl.* 16298. — [31] *Tiz. l.*

MOROTVA.

Falu.

MORTUA: 1211. *Árp. új okm.* I. 115. 1319. Pesty Fr. *hagy. Helyn.* HALAZ: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1319. Pesty Fr. *hagy. Helyn.* HALAZ cum Harangadthue et MORTUA magna: 1256. *Erd. múz. lt.* HALAZMORTVA: 1321. 1350. *Körmendi lt.* Misc. 747. MOROTHWA: 1508. *Dl.* 21842. 1510. *Dl.* 30260. MAROTHWA: 1510. *Uo.* MOROTTHWA: 1560. *Dic. l.* MOROTHVA: 1561. *Uo.* MOROTWA: 1564. *Uo.* MUROTWA: 1568. 1570. *Dl.* 322. MORUTVA: 1653. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. G. 1. 17. MOROTVA: 1689. *Egri kápt. lt.* T. 273. MORUTUA: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. MOROTHFA: 1723. *Mercy-tkp.*

A torontálvármegyei Padé és Bocsár közt ma is megvannak még egymás mellett a Morotva, Kis- és Nagy-Morotva puszták, melyek területén hajdan e falu feküdt. Tulajdonkép két falu, Halász és Morotva összeolvadásából keletkezett, úgy hogy egyidőben *Halászmorotvá*nak is nevezték. A szláv *morotva*, eredetileg *mrtva* szó holt vizet, mocsárt jelent.

Hogyan s mikor jutott e falu birtokába a tihanyi apátság, azt ma már meg nem állapíthatjuk. 1211-ben II. Endre király az apátságot megerősítette összes birtokaiban s ezek közt a csanádvárm. Morotva faluban is. Az apátság halászai voltak itt: Herney, Borid, Nideat fia, Guirold Zenthe nevű fiával, Erős fiai, Vadas, Rodovány, Miklós fia, Becse fia Simon, Jakab fiával együtt, Enrus és testvérei, Cumou, Feneres, Vitu fia, Illabad, Sumad fia, Veynus, Lengen, Chimos, Uros, Égető. A falu első határa volt azon mocsár felett, mely Morotvának neveztetik, innen nyugat felé haladt, majd azon mocsár irányában terjedt, melynek Harangod volt a neve, egészen azon faluig, mely Harangodfoka nevet viselt. A határ közös volt egy bizonyos Sebestyén úr és rokonai határával.[1]

Morotva tőszomszédságában állott Halász falu, mely a legrégibb idők óta a Csanád nemzetséget uralta. Már 1247. április 14-én beiktatták Pongrácz ispánt e faluba, «mely — az oklevél szavai szerint — ott esett, a hol a Harangod vize Péterréve felől jőve beleömlött a Morotvába».[2] Kelemenös bán fiai kapták e falut 1256. decz. 17-én is, Harangodtövével és a N.-Morotvával együtt.[3] A nemzetség valamelyik tagja azután vétel vagy

csere útján megszerezte a tihanyi apátságtól Morotvát s összekapcsolta Halász faluval.

Tudjuk, hogy IV. László király 1285. ápr. 26-án ünnepélyesen kinyilatkoztatta Tamás ispán előtt, hogy mindazon adományleveleket, melyeket ő vagy elődei a Tamás birtokaira kibocsátottak, érvényteleneknek és semmiseknek tekinti.[4] Az eladományozott falvak közé tartozott Halászmorotva is, a melyre a kún Kór nemzetség eszközölt ki adománylevelet. Azonban a kúnok az említett kir. kinyilatkoztatás után mindaddig, míg a Csanád nemzetség tagjai a király bizalmát bírták, jogaik érvényesítését nem merték megkisérleni. Vártak tehát a kedvező alkalomra. Ez meg is jött nemsokára; ugyanis Róbert Károly alatt a nemzetség hűtlenségbe esett, minélfogva birtokai a koronára szállottak. A király 1319-ben Halász falut, mely itt várbirtoknak van mondva, a hozzátartozó Morotva tóval együtt Lampert országbiró és csanádi főispán temesvármegyei birtokaival cserélte el.[5] Ezt az alkalmat ragadta meg a Kór nemzetségbeli Kondam ispán s felmutatván a régi adománylevelet, a maga számára követelte e falut. A király Lampert főispánt más módon kárpótolta, Halászmorotvát pedig odaítélte a kún főúrnak. Sőt kérésére 1321. márczius 31-én azt is megtette, hogy a faluba költözni akaró jobbágyokat három év tartamára minden adó alól fölmentette.[6] Nagy Lajos király meg 1350-ben Kondam fia, György közbenjárására a falubeli jobbágyokat, polgári pöreikre nézve, kivette az összes országos biróságok hatósága alól.[7]

Azonban idővel a Telegdi család visszaszerezte e faluját. Telegdi István 1508. máj. 22-én már új királyi adománylevelet is eszközölt ki rá.[8] Az ő jobbágyai törtek be 1510. tavaszán a szomszédos péterrévi határba s felgyújtották ott Kis Flóris jobbágy szénával rakott kocsiját; más alkalommal meg ugyanott a földesúrnak, Szokoli Jánosnak egy 16 öl hosszú szénakazlát Morotvára áthordták.[9] A hatalmaskodó morotvai jobbágyok ezek voltak:

Bácsmegyei Lukács, Balkó Gál, Csákó László, Csögér János, Csuka Bálint, Gazi Balázs, Kalmár Ferencz és Szokol Mihály.

A török hadjáratok elején Morotva is elpusztult. 1560—64. közt az adórovók csak beírják lajstromukba, megjegyezvén, hogy puszta. Birtokosaként Telegdi István szerepel.[10] S bár a

család 1568—70-ben is jogot tart hozzá,[11] földesurasága itt véget ért mindenkorra.

A következő század derekán rácz pásztorok ereszkedtek le a mocsaras pusztára. 1653-ban mint csanádvárm. falura nádori adománylevelet eszközöltek ki Bélteki Pál és Olasz Pál, kiket a garan-szent-benedeki convent be is iktatott.[12] Bélteki Pál özvegye, Vitkai Erzsébet azután e falut 1689-ben készített végrendeletében Csomaközi Lászlónak hagyományozta.[13] 1717-ben mindössze hat házból állott a falucska s a csanádi kerületbe tartozott.[14] De adózni nem akaró lakosai csakhamar odább álltak s 1723-ban a Mercy-féle térkép Morotvát újra mint pusztát tünteti fel. Azóta mindig is az.

[1] *Pannonhalmi apátság lt.* Néh. Szamota István közlése. Hibásan és hiányosan tették közzé Fejér VII. 5. 188. és *Árp. új okm.* I. 115. — [2] *Dl.* 322. §. 5. — [3] *Erd. múz. lt.* — [4] *Dl.* 322. §. 24. — [5] Pesty Fr. *hagy. Helyn.* — [6-7] *Körmendi lt.* Misc. 747. — [8] *Dl.* 21842. — [9] *Dl.* 30260. — [10] *Dic. l.* — [11] *Dl.* 322. — [12] *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. G. 1. 17. — [13] *Egri kápt. lt.* T. 273. — [14] Szentkláray, *Százév* 21.

MUNÁR.

Falu.

MUNAR: 1448. *Erd. múz. lt.* 1487. *Dl.* 19232. MWNAR: 1467. *Múz. lt.* 1489. a. 1503. *Dl.* 26662. 1529. *Kolozsmonost. lt.* Com. Tömös 4. 1564. *Dic. l.* MWNARA: 1560. *Uo.* MVNAR: 1561. *Uo.* MUNORA: 1563. *Eszterg. primási lt.* 9. 228. T. MUNÁR: 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. MONORA: 1663. *NRA.* 853. 52. MUNARA: 1717. Szentkláray, *Százév* 21.

Ma is megvan Temes vármegyében, Székesút (hajdan Székelyszeg) és Német-Szent-Péter helységek közt. Alighanem a török *bunár*, kút szó magyaros alakulata e név.

Legrégibb ismert birtokosa Berekszói Frank, ki 1448. júl. 3-ikán itteni birtokára nézve is Zsámboki Pállal és Sulyok Györgygyel s Andrással kölcsönös örökösödési szerződésre lépett.[1] De része volt itt Szántói Morháti Jakabnak is, ki meg kir. beleegyezéssel 1467. augusztus 31-én kötött hasonló szerződést a Sulyok testvérekkel.[2] Két évtized mulva mint itteni részbirtokossal, Nagy Jánossal találkozunk, a ki azonban Belmosevics Milosnak adta el a maga részét, mi ellen az aradi

káptalan előtt 1487. február 8-án szomszédság jogán Szokoli János csanádi püspök s Dóczi Péter és Imre tiltakoztak.[3] Özv. Belmosevicsné Olmera asszony leányát feleségül vette Nagylaki Jaksics István, s ezen a réven ő is munári birtokos lett. A Belmosevics-Jaksics részen hatalmaskodott 1503. tavaszán többedmagával Szőlősi Kerei Bálint, a mikor 600 forintot meghaladó kárt okozott.[4] Alighanem házasság útján jutott itt birtokrészhez a Sásvári Bradács család is. E családból István és Imre hűtlenség bűnébe esvén, munári részöket János király 1529. febr. 14-én Jaksics Márknak adományozta.[5]

A temesvári török defterdár 1557—58-ban összeírván a falut, mely a fellaki náhiéba volt beosztva, összesen 28 házat talált s ezekben csupa szerbek laktak. Névszerint:

P. Machtovics, Stepan Nikovics, Mladen Ranics, Gy. Ranics, Luka Basics, Todor Kovács, Vuka Kovács, Gyurak Ranics, Vuka Gyurasics, Vuka Bodics, Sztepan Kaluger, Sztana Csemnovics, Jovan Batas, Gy. Nikics, Ilia Dionics, Nika Divics, Pet. Basics, Sztepan Zakan, Raden Radikovics, Mladen Mikolics, J. Dokics, Petar Iflak, Marko Budics, Laza Gyuras, Mik. Dosics, Tada Pitancsol, Sztojan Radikovics és Sztana Csemnovics.[6]

A zavaros időket felhasználták Fekete Radoszáv és Mácsalaki Demeter s a maguk számára foglalták le a nem épen jelentéktelen falu jövedelmét. Őket tudja földesuraknak 1561-ben a gyulai adórovó, a mikor a munári lakosoktól mindössze 4 frt adót bir behajtani.[7]

Azonban Jaksics Erzsébet özvegy Dóczi Miklósné 1563. május 6-án új adománylevelet kapott a munári részbirtokra,[8] s már június 8-án királyi parancsot is kieszközölt, melylyel a jognélküli bitorlókat e birtokából ki akarta vetni.[9] Csakhogy ez nem ment olyan könnyen; még 1564-ben is, a mikor az adórovó öt és fél portát adóztat meg, Fekete Radoszáv ül a birtokban.[10] Nem is szerezték vissza többé se Dócziné, se örökösei ezt a falut.

Pedig Munár még a század végén is megvolt. 1582-ben lakosai pásztorkodásból éltek; öt jobbágynak volt itt 1114 juha.[11] Mint temesvármegyei falut adományozta Báthori Zsigmond fejedelem 1597-ben Lapispataki Segnyei Miklósnak.[12] 1663. júl. 20-án pedig Vesselényi Ferencz nádor oltalomlevelet adott rá (igaz, mint békésvármegyei helységre) a Dóczi-örökösöknek,

Rácz Erzsébet és Kata asszonyoknak.[13] Sőt 1717-ben is — alighanem már mint újabb település — 16 házból állott, s a temesvári kerülethez tartozott.[14]

A temesvári administratio e falut is alkalmasnak találta németek telepítésére, s már 1725. tavaszán csakugyan itt is feltünnek az új jövevények.[15] De ezeknek itt nem volt maradásuk, mert helyöket 1738. elején új települőkkel töltötték be.[16] Később ezek is elpályáztak innen s Munár ismét az lett, a mi régebben volt, t. i. rácz falu. Lakosainak száma jelenleg 526, kik közül görög-keleti 458, r. kath. 62, zsidó hat.

Van görög-keleti *temploma* és *parochiája*. — A r. katholikusok mint fiókegyház 1729-ben Perjámoshoz tartoztak;[17] most azonban Német-Szent-Péternek a leányegyháza Munár.

[1] *Erd. múz. lt.* és *Tört. Tár* 1890. 105. — [2] *Múz. lt.* 1489. a. — [3] *Dl.* 19232. — [4] *Dl.* 26662. — [5] *Kolozsmonost. lt.* Com. Tömös 4. — [6] *Gölling. defter.* — [7] *Dic. l.* — [8] *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. — [9] *Eszterg. primási lt.* 9. 228. T. — [10] *Dic. l.* — [11] *Defterek* I. 336. — [12] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [13] *NRA.* 853. 52. — [14] Szentkláray, *Százév* 21. — [15] *Délmagy. tört. értes.* 1892. 91. — [16] Baróti, *Adattár* 412. 414. — [17] *Délmagy. tört. ért.* 1892. 91.

NAGYFALU.

Falu.

MAGNA VILLA: 1333. 1334. *Mon. Vat.* I. 147. 156. NOGFOLU: 1334. *Uo.* 154. NOGLULU: 1335. *Uo.* I. 158. NAGFALOU: 1384. *Múz. lt.* és *Körmendi lt.* Himfi 320. NAGFALW: 1403. *Múz. lt.* 1450. *Sztáray-okl.* II. 463. 1454. *Hazai okl.* 420. 1463. *Dl.* 15862. 1486. *Dl.* 19092. 1559. *Urb.* 11. 41. NAGHFALW: 1433. *Eszterg. főkápt. lt.* 42. 6. 22. 1463. Teleki, *Huny. kora* XI. 45. NAAGHFALW: 1433. *Eszterg. főkápt. lt.* 42. 6. 22. NAGHFFALW: 1558. *Lib. reg.* III. 512. NAGYFALW: 1559. *NRA.* 1763. 43. 1560. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* NAGHFALV: 1561. *Uo.* NAGIFALW: 1597. *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. NAGY VALLA: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. NAGYFALLUA: 1723. *Mercy-féle tkp.*

Ma is falu Temes vármegyében, az Aranka mellett, Székesúttól délnyugatra. Már a legrégibb korban jelentékeny helység lehetett s ezért kapta ezt a nevet.

A XIV. század elején mint plébániával ellátott helység tűnik fel. 1355-ben Nagy Lajos király Zynghi Miklós esztergomi érseknek s testvéreinek, Jánosnak és Tamásnak adományozta.[1]

A falun 1383-ban a csanádi káptalan előtt megosztoztak egyrészről a néhai esztergomi érsek öcscse Tamás mester fia István, másrészről Vásári János fia László fia Demeter, az említett Istvánnak unokaöcscse.[2] Ekkor már Nagyfalun hetipiacz is volt, melyet keddi napon tartottak.[3]

Tamás mesternek, a Rupolujvári család ősének két fia maradt, István és János. Ezek Zsigmond alatt hűtlenségbe estek, miért is a király 1403. nov. 6-án birtokaikat, köztük Nagyfalut is Tapsoni Anthimi Jánosnak adományozta, kit a csanádi káptalan decz. 22-én ellenmondás nélkül beiktatott.[4] Ő róla fiaira, Miklósra és Jánosra szállott át e birtok. Ezek voltak itt a földesurak 1432-ben, a mikor aratás idején, Rozgonyi István temesi főispán parancsára, Boldizsár temesvári alvárnagy s tisztjei, Baroczházi Lőrincz és ennek testvére a nagyfalvi jobbágyok összes termését learattatták és elhordatták.[5] 1440—50. közt az Anthimiak e faluban bírt egyik részöket elzálogosították Fejéregyházi János deáknak, majd mint zálogterhelt birtokot örök áron eladták a váradi káptalannak. A káptalan a zálogösszeget 1452. május 2-án le akarta fizetni Fejéregyházinak, de ez, minthogy akkor még nem következett el a visszaváltás ideje, az időelőtti fizetés ellen óvást emelt.[6] Mindamellett később a káptalan birtokába vette a nagyfalvi részt s bírta is háborítatlanul a török hódítás bekövetkeztéig.

De azért maradt itt még része Anthimi Jánosnak is, ki azt 1454. febr. 3-án csereképen átengedte Hunyadi Jánosnak.[7] Ez a rész körülbelől a fél falunak felelt meg, s Mátyás király azt a lippai uradalomhoz kapcsolta. Innen azonban 1463. febr. 19-én kiszakította s anyjának udvartartására adományozta.[8] De Szilágyi Erzsébet már aug. 9-én tiltakozni volt kénytelen e birtokrész eladományozása ellen,[9] melyet a király 1464. körül csakugyan eladományozott a Jaksics családnak. 1480. körül Szabó Albert, Jós István, Szűcs Fülöp, Tót Ábrahám, Gyurasin, Csivai Péter, Gergely fia Benedek, Szúgyai László, Segges Péter és Mátyás, kik résztvettek a Dóczi Imre zádorlaki ménesének elhajtásában, már a Jaksics István nagyfalvi jobbágyai.[10] A Jaksics család 1543-ban bekövetkezett kihalta után Petrovics Péter Nagyfalut is Temesvárhoz kapcsolta; később, 1551-ben pedig azt akarta elhitetni, hogy e falu tulajdonkép az ő magánbirtokához, Csálya várához tartozott.[11]

A Jaksics család és Petrovics rakta meg Nagyfalut szerb jobbágyokkal, honnan a magyarság elvándorolt, mikor a török rablóhadai megjelentek. A temesvári adóösszeírók 1557—58-ban a falut a fellaki náhiéba osztván be, összeírták lakosait, kik mint az alábbi névsor mutatja, számra nézve 70-en, csekély kivétellel majdnem mindnyájan szerbek, ú. m.:

Demeter deák; Aszojlarcsics Petar, Berenics Jova, Bernin Luka, Bobladovics Gyurko, Bokacs Gergor, Bolgár Martin, Borkovics Adam, Borovics Demeter, Brankovics Luka, Bunics Jak s Rajka, Csan Sztipan, Csormics Jak, Derinak Boinko s Jovan, Dombocsi Demeter, Donadovics Jovan, Dunics Mihal s Petar, Együd Péter, Endre Lőrincz, Erinas P., Faragó János, Gelős János, Gyuranics Petar, Hámi Mátyás, Hamurovics Sztojan, Havatko László, Helak Laza, Isztan Demeter, Kalmar Marko, Kanics Demeter, Lanics Mihály, Lazar Jovan, Lőranczi Petar, Maljan Pavel, Manics Radovan, Marcsics Jovan, Marko Gy., Máté Lukács, Milovics Isztepan, Nacsics Tomas, Nikolics Sztepan, Nikovics Kosza, Ograncsics Petar, Olnor Acsotko, Gyuro, Jak s Petar, Petarics Todor, Petrikovics Nikola, Petrovics Rana, Popovics Jak, Luka s Mihal, Racsó Péter, Radman Nikola, Radol Baksa, Rancsics Nikola (2) s Petar, Sági László, Szabó Pavel, Sztepanics Gyura s Petar, Sztipan Nikola, Török Lukács, Vargics Tomas, Vukosanics B.[12]

Az uratlan Jaksics-részt 1558. aug. 2-án a király Földvári Istvánnak és testvéreinek adományozta.[13] Ezek valószinűleg újra magyar jobbágyokat telepítettek ide, mert a következő években magyar nevű birákra találunk. De a szegény jobbágyoknak 1559-ben ugyancsak kijutott. Bornemisza Benedek hallatlan zsarolásokat követett el rajtok. Először is pünkösd táján erőszakkal elvette a falut Földvári Istvántól s a Kendi István tiszttartósága alá helyezte. Azután a birót elfogatta, megbotoztatta, majd három héten át zárva tartotta s csak 100 forint váltságdíjon bocsátotta szabadon. Elvette, s nem is adta vissza, kocsiját és két lovát. Elfogatta Szűcs Benedek, Balaban Gergely és Donáti József jobbágyokat s ezeket is hosszabb időre elzáratta. Zsarolásainak egész sorozata volt, ú. m. rendkívüli adó 29 frt, egy készpénzen vett zabla 3 forint 15 dénár, rendes census sz. Györgykor és sz. Mihálykor 15 forint, malmok után 10 forint, három pár csizma 2 frt 50 dr. Bornemisza Benedek feleségének egy pár csizma 70 dénár, egy fejőstehén 3 forint, három oldal szalonna 6 frt, 15 kb. árpa 3 frt, 10 kb. liszt 10 forint, a két subsidium 63 forint, nyolcz

rókabőr 5 frt.[14] Még szerencse, hogy a Bornemisza uralkodása csak egy esztendeig tartott.

Az adórovók 1561. és 1564-ben hajtották be az adót. Az előbbi évben a váradi káptalannak 23, Olcsárovics Demeternek, ki Földváritól alighanem megvette a birtokrészt, öt portája fizetett; az utóbbi évben már amannak csak 16, emennek $6^1/_2$ portája adózott.[15]

Megvolt a falu 1582-ben is, a mikor szerb juhászok lakták.[16] 1597-ben Báthori Zsigmond a temesvármegyei Nagyfalut Lapispataki Segnyei Miklósnak adományozta.[17] A XVII. század folyamán alighanem puszta volt, mert nincs róla szó az egész idő alatt. De e század vége felé újra benépesült; ugyanis egy 1717. évi jegyzék szerint mint 16 házból álló falu volt beosztva a temesvári kerületbe. Sőt lakott helységül tünteti fel a Mercy-féle térkép is.[18] Szerb lakosai ugyan nehezen szoktak az új rendszerhez s 1727-ben is sokan megszöktek közülök,[19] de végre is megállandósultak. 1753-ban a temesvári igazgatóság vámházat is rendezett be itten.[20] Később oláhok is telepedtek a faluba, kik az itt lakott szerbeket magukba olvasztották. 1768. ápr. 21-én II. József átutazott Nagyfalun, s míg itt lovakat váltattak, megebédelt. Ma is mutogatják az oláh templom közelében azt a szerény házikót, a hol a császár pihenőt tartott.[21] Később a falut, mely 1779-ben Temes vármegyébe kebeleztetett be, Szapáry József vásárolta meg.[22]

Birái közül említtetnek: 1558. Komlós Gergely, 1559. Paznadi András, 1560. Szűcs Benedek,[23] 1561. Pap Miklós.[24]

Nagyfalu *egyházi multja* is messzire visszanyúlik. 1333—1335-ben a csanádi főesperességhez tartozó plébánia volt s lelkésze, Péter mindahárom évre lefizette a pápai tizedet.[25] Még 1560-ban a püspök tizedfizető helységei közé volt fölvéve, de azzal a megjegyzéssel, hogy lakosai ráczok.[26] Ma 604 róm. kath. német lakossága mint fiókegyház Perjámoshoz tartozik. — Az 508 lélekből álló görög-keleti románság igen szép belső ékességű temploma a falu közepén emelkedik, akáczfákkal körítve. Közelében két lelkészlak áll.

[1] *Kismartoni ll.* 48. A. 7. — [2] *Uo.* 47. T. 9. — [3] *Múz. lt.* — [4] *Uo.* — [5] *Eszterg. főkápl. ll.* 42. 6. 22. — [6] *Sztáray-okl.* II. 463. — [7] *Hazai okl.* 420. — [8] Teleki, *Hung. kora* XI. 45. — [9] *Dl.* 15862. — [10] *Dl.* 19092. — [11] *Csanádm. rég. és tört. társ. évk.* II. 66. — [12] *Gölling. defter.* Az én igen-

tisztelt commentátorom, dr. Velics Antal úr *Bankuta*, a *Defterek* I. 336. *Pankola*, II. 197. *Pankota* névnek olvassa a török hieroglifákat. De ezekben kétségkívül a helyesebb *Nagyfola* névalak rejtőzik. — [13] *Lib. reg.* III. 512. — [14] *NRA.* 1763. 43. — [15] *Dic. l.* — [16] *Defterek* I. 336. — [17] *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. — [18] Szentkláray, *Százév* 21. — [19] Baróti, *Adattár* 392. — [20] *Uo.* 489. — [21] Baróti, *Perjamos* 95. — [22] Szentkláray *i. h.* 415. — [23] *NRA.* 1763. 43. — [24] *Dic. l.* — [25] *Mon. Vat.* I. 147. 154. 156. 158. — [26] *Tiz. l.*

NAGY-GYÁLA.

Falu.

GYALA: 1411. Varga, *Szeged tört.* 211. 1450. *Dl.* 29489. NAGGYALLA: 145[illegible]. *Dl.* 30828. KETTHGYALA: 1560. *Dic. l.* NAGHGYALA: 1561. *Dic. l.* NAGYGIAL[illegible], NAGY GIALA: 1564. *Uo.* 1622. *Lib. reg.* VII. 167. 1647. *Eszterg. főkápt.* [illegible]l. 67. 8. 25. NAGY-GYALA: 1622. *Egri kápt. lt.* D. 215. 1696. *Uo.* X. 366. 170[illegible]l. *Doc. eccl.* 14. 10. NAGY-GJALA: 1622. *NRA.* 1059. 2. NAGYGYALA: 1700. *Es[illegible]-terg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. GIALA: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. GYALL[illegible]: 1723. *Mercy-térkép.*

A mai torontálvármegyei Gyála, a Tisza mellett. Neve hihetőleg ősi magyar személynév.

A XV. század elején tűnik fel s birtokosa a Gyálai család. Gyálai Mihályé volt e falun kívül a szomszédos Szent-Iván is s közte és Szeged városa közt erős határpör folyt, melynek 1411. július 14-én Zsigmond király akként vetett véget, hogy határmesgyéül azt a vonalat állapította meg, melyet a Süllő-szülő-ér (Sylowzylewer), a Csilye (Chylye) mocsár s végre az Evesszegfoka (Eweszeghfoka) nevű ér képezett.[1] Mihály fia László 1449- s 1453-ban mint szomszédos nemes tanúskodott a keresztúri hatalmaskodás ügyében.[2] Minthogy ekkortájt egy másik Gyála is keletkezett a régi falu mellett, ennek Kis-Gyála lett a neve; a Gyálaiak faluja ellenben Nagy-Gyála nevet vett föl.

Az 1557—58. évben a temesvári defterdár tíz házat számlált össze Nagy-Gyálán s ezekben a következő jobbágyok laktak:

Fekete Benedek s Kálmán, Huszár Ambrus, Kilás Kálmán, Kocsis Máté, Kur Bálint, Öves László, Páka János, Peták Péter s Toldi Ferencz.[3]

Ekkor már a magyar király rovója nem férhetett hozzá a faluhoz. Innen van, hogy 1560-ban a két falut Két-Gyála néven

egyszerűen csak bejegyzi a lajstromába. De már 1561-ben megadóztatja a jobbágyokat, kik ekkor Gyálai Istvánt és Jánost uralják. A porták száma 13. 1564-ben már csak tíz porta fizeti az adót, a mi a falu hanyatlását mutatja.[4] Megvan még 1582-ben is, s két lakosa: Karvas Pál és Bodor Bálint juhtenyésztéssel foglalkozik. Összesen 362 juhuk van.[5] A falu többi lakosa, ha volt, bizonyára oly nagy szegénységgel küzködött, hogy még juhokat sem tarthatott. El is pusztult Nagy-Gyála még e század végén vagy a következő elején.

A XVII. század első tizedeiben Miklósban kihalt a Gyálai család is. II. Ferdinánd király a koronára szállott Nagy-Gyála pusztát 1622. júl. 12-én Béky Mátyásnak adományozta, ki a török háborúkban vitézségét egyik szeme elvesztésével fizette meg.[6] Az egri káptalan még ugyanez évben ellenmondás nélkül beiktatta Békyt.[7] Nemsokára szerb lakosok szállották meg a pusztát, mert 1647-ben a szegedi guardián ült helynek tudja Nagy-Gyálát.[8] De a töröktől nem lehetett hozzá férkőzni s idővel valószinűleg a Béky család joga is elévült.

A mint a félhold hatalma hanyatlani kezdett, a magyar király adományai is sűrűbbek lettek a Maroson túl. Így királyi adomány alapján iktatta be 1696-ban az egri káptalan br. Buttler Jánost Nagy-Gyála birtokába.[9] A csanádi püspök birtoklajstromai is felsorolják a falut 1700.[10] és 1701. júl. 20-án;[11] de a neoacquistica commissio mint marosontúli helységet nem ítélte neki oda.

A török kiűzetése után a falu népesedni kezdett; 1717-ben már 35 házból állott.[12] 1783. márczius 5-én a pozsonyi kamara 25 esztendőre eladta Szeged városának.[13] A legnagyobb részt szerbekből álló lakosság száma: 2481 gör.-kel., 398 róm. kath. és 48 zsidó. A házak száma 451. *Elöljárói* közül előfordulnak: 1804. Dragity Simon biró, Gaja Babity esküdt;[14] 1859. Kristoforovits M. jegyző, Neca Popovu biró; 1864. Boroëvics István jegyző, Misa Koledinu knéz.[15] *Határrészei:* Mala Gyala, Szmilyana, Térváracz és Begovina.[16]

[1] Varga, *Szeged tört.* 211. — [2] *Dl.* 29489. és *Dl.* 30828. — [3] *Defterek* II. 195. — [4] *Dic. l.* — [5] *Defterek* I. 336. — [6] *NRA.* 1059. 2. és *Lib. reg.* VII. 167. — [7] *Egri kápt. lt.* D. 215. — [8] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [9] *Egri kápt. lt.* X. 366. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [11] *Doc. eccl.* 14. 10. — [12] Szentkláray, *Százév* 21. — [13] *NRA.* 1433. 9. — [14] *NRA.* 1870. 4. — [15] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [16] *Uo.*

NAGY-IRATOS.

Falu.

Irathws: 1446. *Dl.* 1816. Irathos: 1453. *Münch. lt.* 40. 1455. *Dl.* 14800. és *Dl.* 14942. 1498. *Dl.* 20692. 1506. *Dl.* 21525. 1516. *Erd. múz. lt.* Nagh Iratos: 1484. *Dl.* 18974. 1555. 1560. 1561. *Dic. l.* Iratus: 1485. *Dl.* 19048. Iratos: 1503. *Dl.* 32394. Nag Iratus: 1537. Szerémi 305. Nagh irathos, Nagh Irathos: 1552. 1553. *Dic. l.* Nag'iratos: 1558. *Uo.* Nagyh Iratos: 1560. *Tiz. l.* Nagy Iratos: 1562. 1563. *Uo.* 1564. *Dic. l.* 1647. *NRA.* 1838. 61. 1650. *NRA.* 1836. 64. 1838. 96. 1791. 10. 1652. *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 688. 1666. *NRA.* 1791. 14. 1667. *NRA.* 1791. 15. 1669. *NRA.* 1791. 16. 1671. *NRA.* 1432. 7. Nagy Irathos: 1565. *Kamarai lev.* Nagyirátos: 1777. *NRA.* 1820. 5.

A mai Kis-Iratos község helyén feküdt, s nevét alighanem iratos (szépen festett) templomától vette.

A XV. század közepe táján tünik fel eleinte Iratos néven. Mint a toronyi uradalomhoz tartozó falu felét pörlik a Szekcsői Herczeg-fiúk 1446-ban a Héderváriaktól.[1] Harapkői Botos György temesi főispán ellenben mint a kerekegyházi uradalom tartozékát adja el 1453. szept. 10-én Hunyadi Jánosnak,[2] kit az aradi káptalan 1454. márcz. 10-én ellenmondás nélkül be is iktatott.[3] Nem értek el tehát semmi czélt sem a Harapkői Botos-lányok, mikor 1455. ápr. 24-én Iratosra is királyi adománylevelet eszközöltek ki,[4] mert a falut atyja után Mátyás király örökölte. Ő azután 1464-ben Iratost a nagylaki uradalommal Jaksics Istvánnak és Demeternek adományozta.[5]

A szomszédos aradvármegyei Keczer-Kutas a Dóczi Imre és a Székudvari Czeczei Lőrincz faluja volt. Itt 1484. tavaszán két nagyiratosi jobbágy, Szűcs Benedek és Szántó János rablást követett el. A két földesúr úgy vett magának elégtételt, hogy fölfegyverezték tisztjeiket s keczerkutasi jobbágyaikat, s rátörtek Nagy-Iratosra, hol a két jobbágyot elfogták s azután Zaránd vármegye törvényszéke elé állították. A vármegye a jobbágyokat kerékbetörésre ítélte, de megengedte, hogy ha a károsult birtokosok beleegyeznek, 200 frt váltságdijon életüket megválthatják. Ezek ebbe beleegyeztek s egyúttal szavatosokat állítottak. Azonban a Jaksics testvérek sem hagyták annyiba a dolgot; Dóczi és társa ellen a kir. törvényszék előtt indítottak keresetet, de hogy milyen eredménynyel, nem tudjuk.[6]

A rossz szomszédság fenmaradt az utódok közt is. 1498 körül a néh. Jaksics Demeter fiai, János, Demeter és György dombegyházi és iratosi jobbágyaikkal elfoglaltatták özv. Dóczi Imréné aradvárm. Vizes faluja határából azt a darabot, mely a Vadborsos és Eső nevű halmok közt feküdt s ezzel ezer frt kárt okoztak neki.[7] 1504. szept. 29. körül meg elfoglalták Dóczinénak és özv. Vizesi Deák Imrénének a következő vizesi pusztáit: Esővilág, Almateleke, Borsosalmateleke és Sásosszerteleke nevűeket. Iratos alatt a vizesi határt sz. Miklós püspök és hitvalló fából faragott képe jelölte; ezt Jaksicsék egyszerűen kiásatták, elvitették Vizes alá s ott a faluszélen állíttatták fel. Ezzel persze jóval kijebb akarták tolni a két falu közt levő határvonalat. Ebben a hatalmaskodásban résztvettek a nagyiratosi jobbágyok is, számszerint 53-an, többek közt Antal, Biró, Botos, Csapó, Fejes, Földi, Komlósi, Kovács, Kövér, Mácsai, Nagy, Radó, Sós, Szabó, Tót, Török, Veres és Zintei nevűek.[8]

Nagy-Iratos közelében feküdt Eperjes-Fejéregyház is (a későbbi Kurta-Fejéregyház, ma Kurtics). Ezt az aradi káptalan bírta. Ennek egy Kún Tamás nevű jobbágya 1511. november havában átment Iratosra, itt azonban a Jaksicsok tisztje, Iván deák elvette kantáros és nyerges lovát, továbbá szűrcsuháját, összesen 10 frt értékben. Ebből azután pöre keletkezett Jaksics Péternek az aradi káptalannal.[9] 1537-ben János király utazott át a falun; itt érte őt utól a Budáról siető udvari káplán, Szerémi György.[10]

Ekkor már mintegy 200—300 lakosból álló falu lehetett Nagy-Iratos. Sajnos, fejlődésében nagyon hátravetette az 1552. évi török hadjárat; néhány házat kivéve, leégett az egész falu. Úgy hogy ez év őszén csak két kapu tudta az adót lefizetni. A Jaksics család magvaszakadása után valami úton-módon Forgách Simon szerezte meg, s az adórovók is őt mondják földesurának. 1553-ban nyolcz porta adózott, 1555-ben pedig 11 frt folyt be e czímen.[11] A defterdár 1557—58-ban 31 házat írt össze s az aradi náhiéba osztotta be a falut,[12] melynek Gyulára beszállított adója 1558-ban 25 frtot tett. 1560-ban 23, 1561-ben 25 portája adózott.[13] 1562-ben, mikor a tizedszedők 50 jobbágyot írtak össze, a falu összes búzatermése 3499 keresztet tett.[14] A következő 1563. évben a gazdák száma 81-re emelkedett; névszerint ezek voltak:

Antal János, Bereczki Albert, András s Mihály, Bessenyő János, Biró Mátyás, Miklós s Pál, Borsos Mátyás, Botos Miklós s Pál, Csapó Benedek, Bertalan, Ferencz s Mihály, Csató Boldizsár s Lőrincz, Csető Balázs, Benedek s Péter, Deszki Boldizsár, Dezső András s Mihály, Erdős Mihály, Fejes István, Földi Imre s Mátyás, Hajdú István, Hernyák János, Istenes Sebestyén, Izsó János, Jó Balázs, Keresztes, Keskeny Albert, Kis Ferencz s István, Komlósi Balázs, Benedek s János, Kormos Boldizsár Kovács Ambrus, György s János, Kövér Márton s Péter, Mácsai Balázs, Nagy Balázs, Nehéz János, Nyilas János, Oláh István, Pásztor Demeter, özv. Penthe Katalin, Péteri István, Radó Fülöp, Imre s István, Sebestyén János s Pál, Sós Gáspár, Süle András, Szabó Imre, Szakálos Ferencz s Gergely, Szőke Mihály, Szűcs Pál s Péter, Tőbiás Mátyás s Péter szabados, Tót János, Kelemen, Péter s Tamás, Török Gergely, György s István, Vadas András, Veres Gergely s Mihály, Zentai Márton, Mihály s Péter.[15]

Meglátszott a falu gyarapodása az 1564. évi adózáson is; 53 porta fizette le az adóját.[16] Nagy-Iratos összes lakossága ez időben 400 léleknél többre ment. A jobbágyok földesúri tartozásukat is lefizették. Forgách Simon 1565. szeptember 3-án kelt levelében olvassuk, hogy a jobbágyok pénzén ispánja barmokat vásárolt össze s Földi János nagyiratosi jobbágy által hajtatta föl a földesúrnak.[17]

De az 1596. évi török-tatár pusztítás Nagy-Iratosra is halálos csapást mért. Puszta vált a virágzó faluból s régi lakosai nem is tértek többé vissza. I. Rákóczi György fejedelem 1632-ben mint pusztult falut adományozta Paisgyártó Mihálynak és Kőrösi Pálnak.[18] Nemsokára ráczok telepedtek ide s egyszeriben kapós lett Nagy-Iratos. Mikor Paisgyártó Mihály meghalt, részét II. Rákóczi György eladta Borosjenei Tisza Istvánnak; de az özvegy, ki Váradi Nagy Mihályhoz ment másodszor nőül, addig nem nyugodott, míg ezt a birtokrészt a gyermekek számára nem biztosította. Először is Tisza Istvánnak térítette meg a költségeit, azután a fejedelmi kincstárba fizette le a birtokrész árát, úgy hogy 1652. jún. 1-én kiállították részére s első férjétől való gyermekei, Mihály, Gergely és Borbála részére az adománylevelet.[19] A Kőrösi Pál részét Vér Mihály vette meg s 1667. szept. 7-én mint kállói alkapitány megkisérlette a gyulai begzáde útján az adó behajtását.[20]

De nemcsak az erdélyiek, hanem a magyar király szendrei vitézei is rátették a falura kezöket. 1647-ben Dobóczi Ferencz hódoltatta meg s évi adóját 16 tallérban, egy vég patyolatban,

két bokor karmazsin csizmában és egy úrnak való paplanban állapította meg. Világosan ráczoknak mondja a lakosokat, kik az adót 1648—55-ig évről-évre beszolgáltatták.[21] Hogy a birtoklásnak meglegyen az alapja, Dobóczi Danéczius János és Széll Mihály társaságában 1650. június 12-én kir. adománylevelet eszközölt ki,[22] melynek alapján az egri káptalan 1651. június 3-án ellenmondás nélkül beiktatta őket.[23] 1661. márczius 28-án 80 tallérra és két szőnyegre emelték föl az adót. Az 1662. febr. 17-iki osztozkodáskor Nagy-Iratos Dobóczi Ferencznek jutott.[24] Utána testvére, Péter s fiai, Gábor és Zsigmond örökölték. Ezek voltak a birtokosai, mikor egyízben végbeli katonák ütöttek rá a falura, minden marhát hatalmasul elhajtottak s házukat is kirabolták. A nádor a tolvajok elfogatására 1666. szept. 23-án parancsot bocsátott ki. «Nemzetes Dobóczi Péter és néhai Dobóczi Ferencz árvái — így szól a parancslevél — Nagy-Iratos és Tompa nevő faluit ez elmult napokban felvervén végbeli katonák, minden marhájokat hatalmasul elhajtották és házoknál lévő javokat elprédálták, melyeknek felkeresésére s azon tolvaj katonáknak kinyomoztatására vagy maguk ő Kegyelmök vagy arra rendelendő ez levelünk mutató ő Kegyelmök emberei mennek. Minekokáért akaránk végbeli kapitány s más tisztviselő uraimékat requirálnunk, egyszersmind parancsolnunk is, valahol azon elhajtók marhájokat megesmerik, adgyák s az kiknek illik, alattokvalóival adassák kezekhez ő Kegyelmöknek vagy az ő Kegyelmök embereinek; végbeli kapitány uraimék pediglen az ollyatén tolvaj katonákat, a kikre azon hatalmaskodás és marhahajtás reá bizonyosodik, megfogatván, érdemek szerint meg is büntessék».[25] A Dobóczi-fiúk 1667. április 14-én Nagy-Iratos évi jövedelmének felét lekötötték özv. Makai Széll Mihályné Pósa Anna asszonynak s vejének Végh Mihálynak;[26] 1669. ápr. 7-én pedig a falu harmadrészét tíz esztendőre elzálogosították ugyancsak Végh Mihálynak s feleségének, Széll Anna asszonynak.[27]

Az 1686. évi török pusztítás újra eltörölte a falut a földszínéről. Mint pusztát a török kiűzetése után a kincstár foglalta le s bérbeadta. 1777-ben bérlői voltak Rácz Joachim és Bárány Márton.[28] 1787. július 5-én a puszta nagyobb részét megvásárolta Soborsini Forray András,[29] kitől eleinte Bogdán Miron bérelte 3300 frtért.[30] Később itt keletkezett a *Forray-*

Iratos nevű falu, mely Arad vármegyéhez tartozik. A puszta csanádmegyei részét 1787. júl. 13-án Szálbek György szerezte meg,[31] ki szintén bérbeadta e pusztarészét 2000 frtért.[32] E birtokára a család 1818-ban nógrád- és aradvármegyei magyarokat telepített s az új helységnek *Szálbek-Iratos* nevet adott, mely név később *Kis-Iratos*ra változott.[33] Ez a község Csanád vármegyéhez tartozik. Végül az aradvármegyei Iratos puszta többi részét 1806. ápr. 30-án Almásy Pál később aradi főispán vette meg,[34] kiről azt ma is *Almásy-Iratos*nak nevezik.

A régi Nagy-Iratos falu *egyházi multját* teljes homály fedi. Még azt sem tudjuk, ki szedte itt a tizedet, mely pl. csak 1563-ban is a következő volt: búzából 185 kepe, 24 s fél kb., árpából három kepe s 29 kb., keresztyének után 21, méhrajokból 30 dénár.[35] — A reformáczió elterjedése után Nagy-Iratos lakossága is kétségkívül áttért az új hitre s a falu 1560—1596. közt egyik nevezetes ekklézsiája lehetett az alföldnek. Itt született 1580. tájon az egyházi irodalom terén is emléket hagyott Iratosi János, ki az 1606. decz. 3-án tartott szatmári közzsinaton ordináltatott lelkészül (Nagy-Toronyára?).[36]

Kis-Iratoson, melynek 2038 lelket számláló lakossága majdnem mind róm. katholikus, a plébániát 1836-ban szervezték. A templomot a sz. kereszt felmagasztaltatásának tiszteletére 1880—81-ben Bonnaz Sándor csanádi püspök építtette föl. Plébánosai közül ismeretesek: 1836. Nagy János, 1880. id. Hügel János.

[1] *Dl.* 1816. — [2] *Münch. lt.* 40. — [3] *Dl.* 14800. — [4] *Dl.* 14942. — [5] Nem szabad ezzel a mi Nagy-Iratosunkkal összetéveszteni az *aradvármegyei* Iratos falut, melyhez Félegyház, Bozegyház és Háromoltárú puszták tartoztak. Ez, úgy látszik, jóval rövidebb életű volt, mint csanádvármegyei névrokona, s reá 1459-ben Szelcsei Melczer István fia Dömjén, családjának magvaszakadta után pedig 1502-ben Monoszlói Erdődi Bálint kapott királyi adománylevelet. *Galgóczi lt.* — [6] *Dl.* 18974. és 19048. — [7] *Dl.* 20692. — [8] *Dl.* 21525. — [9] *Erd. múz. lt.* — [10] Szerémi 305. — [11] *Dic. l.* — [12] *Götting. defter.* és *Defterek* II. 200. Nagy-Ábrános néven. — [13] *Dic. l.* — [14] *Tiz. l.* — [15] *Uo.* — [16] *Dic. l.* — [17] *Kamarai lev.* — [18] *Gyulaf. lib. reg.* XVI. 88. — [19] *Uo.* XXV. 688. — [20] *Török-m. okm.* IV. 387. — [21] *NRA.* 1838. 61. — [22] *NRA.* 1836. 64. — [23] *NRA.* 1791. 10. és 1838. 96. — [24] *NRA.* 1838. 61. — [25] *NRA.* 1791. 14. — [26] *NRA.* 1791. 15. — [27] *NRA.* 1791. 16. — [28] *NRA.* 1820. 5. — [29] Márki, *Arad. tört.* II. 676. — [30] *NRA.* 1838. 69. — [31] Márki II. 704. — [32] *NRA.* 1838. 69. — [33] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [34] Márki II. 657. — [35] *Tiz. l.* — [36] *Egyházker. jegyzők.* 612.

NAGYLAK.

Vár és város.

NOGLOK: 1313. Fejér VIII. 1. 524. 1334. *Mon. Vat.* I. 154. NAGLAK: 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 295. 1424. *Zichy-okm.* VIII. 294. 1427. *Sztáray-okl.* II. 260. 1429. *Dl.* 12162. 1444. *Sztáray-okl.* II. 361. 1451. *Dl.* 11443. 1457. *Dl.* 15125. 1517. *Dl.* 22884. 1530. *Kolozsm. lt.* Com. Csanád 11. 1558. *Dic. l.* 1560. *Eszterg. prímási lt.* 9. 228. T. NAGHLAK: 1427. *Sztáray-okl.* II. 252. 1457. *Leleszi orsz. lt.* 1484. *Dl.* 18974. 1513. *Budai kápt. protoc.* 394. 1514. Szerémi 62. 177. 1518. *Dl.* 22990. 1519. *Dl.* 29972. 1522. *Dl.* 29986. 1536. *Kolozsm. lt.* 13. 1537. *Uo.* 17. 18. és 25. 1539. *Uo.* 1. 16. és 18. 1541. *Uo.* 6. 1555. 1561. *Dic. l.* 1556. *Báró Harruckern lt.* Z. IX. 1. NAGH LAAK: Teleki, *Hunyadiak* XI. 26. NAGYLAK: 1488. *Dl.* 19378. 1527. Szerémi 164. 1550. Pesty, *Krassóm.* IV. 49. Verancsics VII. 147. 1559. *NRA.* 1763. 43. 1560. 1564. *Dic. l.* 1560. 1562. 1563. *Tiz. l.* 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. NADLACCK: 1550. Verancsics VII. 166. NADLAG: 1559. *Urb.* 11. 41. NAGY LAK: 1596. *NRA.* 18. 10. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1648. *Uo.* Lib. 17. fol. 117. 1660. *Uo.* 67. 8. 10. 1701. *Uo.* 67. 8. 24. 1702. *Uo.* 67. 8. 16. NAGILAK: 1597. *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. NAGY LAX: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. NADGY LAK: 1656. *NRA.* 816. 18.

A ma is meglévő marosparti mezőváros. Régi templomának és várának alapfalai, bár ez utóbbiak nagy részét elsöpörte a Maros vize, láthatók voltak még 1774-ben,[1] sőt részben láthatók még ma is.[2] Nevét valamely nagyobb alkotású házától vette (v. ö. Fellak).

Annyi bizonyos, hogy a tatárjárás korában még nem volt meg. Az az 1231-ik évi oklevél, mely a tőle nyugatra már akkor fennálló Csiga falu határait felsorolja, még semmit sem tud Nagylakról; Csiga keleti határának azt az utat mondja, mely a Marostól északnak vezet.[3] Kétségtelen e szerint, hogy Nagylak azon a ponton keletkezett, a hol ez az út a Marost érintette. Sőt azt is meg tudjuk mondani, hogy alapíttatásának története melyik család nevéhez fűződik. A Monoszló nemzetség ez, mely Csiga falunak is birtokosa volt.

Csiga falut, mint tudjuk, 1231-ben kapta II. Endre királytól a Monoszló nb. Makariás bán fia Tamás bán. Ennek idősbik fia volt Gergely, 1255-ben krassói főispán, 1269-ben a kúnok bírája. Ezt tehát Dél-Magyarországhoz szorosabb kötelék fűzte. Valószínűleg ő volt Nagylak alapítója. Fia, Egyed már

úgy szól e faluról mint örökségéről. Ugyanis neki nem levén figyermekei, 1313. márcz. 11-én elkészítette végrendeletét, s ebben «hogy sz. Adalbert érdemeiért, kinek közbenjárásáért imádkozott, minden bűnei megbocsáttassanak, a Maros körül fekvő Nagylak nevű öröklött birtokát, minden tartozékaival együtt, sz. Adalbertnek az esztergomi hegyen épült egyháza számára hagyományozta».[4] Azonban nyert-e királyi jóváhagyást e végrendelet, s birtokába vette-e Nagylakot az esztergomi székesegyház, minderről adataink nem szólanak. Sőt az a tény, hogy a nagylaki uradalom, mert már 1313-ban az volt, világi kezekbe jutott, arra mutat, hogy a Monoszló nemzetség utolsó tagjának jámbor óhajtása nem teljesült. Úgy lehet, a király másképen kárpótolta az esztergomi székesegyházat.

Róbert Károly uralkodása alatt, 1312—1336-ig Jánki László ült a kalocsai érseki széken.[5] Valószinű, hogy az érsek hatalmas befolyását felhasználta családjának emelésére. Volt egy öcscse, Miklós; minden oda mutat, hogy ő szerezte meg ennek számára a nagylaki uradalmat, jóllehet ezt csak a XV. század elején találjuk a Jánki (de Jank, Janky) vagy Jánkfi (filius Jank) család birtokában. Ekkor már a család utolsó férfi-sarjadéka, Miklós fia János volt életben; nagyon természetes, hogy szerette volna, ha nagyszámú birtokait Anko, Agatha és Dorottya nevű leányainak biztosíthatta volna. Örökösödési szerződésre lépett tehát 1421. ápr. 28-án Csáki Miklós erdélyi vajdával s Csáki György székely ispánnal, olyan kikötés mellett, hogy ezek tartoznak leányait fiúsíttatni; ha azután a leányok örökösök nélkül halnának el, az összes birtokok mint fogadott testvéreire, Miklós vajdára és György ispánra szálljanak.[6] Ebből azonban, mint mindjárt meglátjuk, semmi sem lett.

Ez időben Nagylak már nevezetes hely volt. Központját alkotta a nagy uradalomnak, melyhez tartozott Csanád vármegyében Nagylakon kívül kilencz falu, ú. m. Palota, Mezőhegyes, Rétkert, Tamásháza, Kenéz, Jenő, Deméng, Bozzás, Ölyved, és öt puszta, ú. m. Derekegyház, Acsa, Figed, Ujfaluteleke és Tompaegyház; azután Temes vármegyében nyolcz falu, Krassó vármegyében pedig 43 falu és kilencz puszta.[7] E mellett a városok sorába emelkedett, hol évenként országos vásár s minden vasárnap hetipiacz tartatott.[8]

A mint az utolsó Jánki behúnyta a szemét, az örökös

pénzzavarokkal küzködő Zsigmond király arra használta fel a koronára szállott nagylaki uradalmat, hogy belőle pénzt vasaljon ki. Erre legczélszerűbbnek látszott az uradalom zálogbaadása; minthogy pedig az egész uradalomra nem akadt vállalkozó, felét 3000 frtért elzálogosította Csáki Györgynek, a másik felét ugyanannyiért Tari Rupertnek, az egyik Jánki-leány férjének.

Zsigmondnak egyik előkelő híve volt Nagymihályi Albert vránai perjel s horvát- és dalmátországi bán. Sok nevezetes szolgálatokat tett a királynak; a maga költségén személyesen harczolt a cseh husziták ellen, 250 lándsás vitézével küzdött a horvát- és magyarországi várakat, városokat megszállott közellenség ellen s végre 225 lándsással személyesen követte a királyt a havaselvi részekre, hogy ott Dán vajdát, kit Radul, más néven Praznaglava, török segélylyel elűzött, székébe visszahelyezni segítsen. Ennyi érdemet úgy vélt a király méltóképen megjutalmazni, hogy 1427. május 29-én neki adományozta a magtalanul elhalt Nagylaki Jánki János összes birtokait, tehát a nagylaki uradalmat.[9] Miután pedig Nagymihályi Albert a zálogbirtokosokat biztosította, hogy követeléseiknek eleget fog tenni, jún. 15-én a csanádi káptalan ellenmondás nélkül beiktatta őt az uradalomba.[10] Csakugyan már jún. 29-én kötelezte magát, hogy úgy Csáki Györgynek, mint Tari Rupertnek még az év folytán visszafizeti 3—3000 frtjokat.[11] Fenmaradt a Tari Rupert nyugtatványa, melyet 1429. decz. 16-án a csanádi káptalan előtt állított ki a perjelnek;[12] de kétségkívül kielégítette Csáki Györgyöt is, mert ettőlfogva háborítatlanul bírta az uradalmat. A nagy pecsétes adománylevelet, melyet az adományosok a végleges birtokbahelyezkedés után szoktak volt kapni, 1428. febr. 28-án állíttatta ki számára a király.[13]

Hihetőleg a Nagymihályi család jóvoltából kapott Nagylakon részbirtokot az a Nagy Bereczk, kit 1444-ben ide való nemesnek mondanak.[14] De Nagymihályi Albert fiai nem tudták Nagylakot birtokukban megtartani; már 1451. jan. 3-án a Hunyadi család bírta. E napon ugyanis Hunyadi János kormányzó vizsgálat megejtésére utasítja Csanád vármegye törvényszékét, arra nézve: igaz-e, hogy az ő nagylaki népei és jobbágyai (universi populi et jobagiones *nostri* in possessione Naglak existentes) a teleki erdőben hatalmaskodtak s onnan

erőszakosan 400 szekér fát elhordottak?[15] 1457. január 10-én pedig özv. Hunyadi Jánosné a maga nagylaki polgárai és vendégnépei ellenében oltalmába veszi Telek falu birtokosát, özv. Varjasi Sebestyénnét.[16] Nem sok eredménye lett annak, hogy még ez évben a Nagymihályi-fiúk, György, János és László óvást emeltek a nagylaki uradalom eladományozása ellen s névszerint Horogszegi Szilágyi Mihályt tiltották annak fölkérésétől;[17] többé nem került az a család birtokába. E tiltakozás különben arra mutat, hogy hűtlenség czímén estek el az uradalomtól.

Magára Nagylakra 1462. ápr. 9-én Cserei László és Csemei Péter udvari tisztek eszközöltek ki Mátyás királytól adománylevelet.[18] Azonban ezek sem voltak itt állandó birtokosok; mert már 1464 körül a Szerbországból ide menekült Jaksics család kapta Nagylakot és csanádvármegyei tartozékait. E magyarrá vált szerb család birtoklása alatt érte el Nagylak virágzásának legmagasabb fokát. Ugyanazért legtanácsosabb lesz a családtagok származásával mindjárt e helytt megismerkednünk. A családfa íme ez:

Jaksa vajda
1458.

István 1464—86. | Demeter 1464—88. | Vuk 1470. | Ilona 15[illegible]0—21.

-Belmosevics-leány | -Brankovics Iréne | -Brankovics Ján[illegible]

Demeter 1484—1506. | István 1484—1507. | Márk 1484—1537. | Iréne 1539. | Ilona 1536—40. | János 1484—1501. | Péter 1501—18. | Demeter 1484—1501. | György 1[illegible]4—1501.

-Polyxéna 1527—49. | -Szentszávai Herczeg Mátyás | -Csáki Katalin 1510—39.

Giovanna 1530—36. | Erzsébet 1530—64. -Dóczi Miklós. | Mária 1530—55. -Ártándi Kelemen. | Milicza (Potencziána) 1530—36. | Skolasztika 1530—60. -Zeleméri László. | Anna 1530—61. -1. Bánfi Gáspár 1548. -2. Kendi Antal 1555. | Demeter 1530—39. | Miklós 1530—39. | János 1530—43.

A mint Jaksics István és Demeter birtokukba vették Nagylakot, csakhamar kastélyt építtettek ide s ettőlfogva álla-

dóan itt is laktak. Magát a kastélyt várszerűleg fapalánkokkal megerősítették, hogy hirtelen való támadás ellen legalább ideiglenesen védve legyen. A család ezentúl mindig Nagylaki Jaksics családnak nevezte magát.

Nagylak jobbágyai ekkortájt még csupa magyarok voltak. Az volt Deák Orbán is, kinek 1484-ben, mikor Erdélyből jövet Zádorlakon átutazott, Dóczi Imre elvette négy ökrét, s mikor a Jaksics testvérek levelet küldtek át hozzá, hogy az ökröket adja ki, a levelet Dóczi a kézbesítő Mészáros Miklós nagylaki jobbágy által darabokra tépette.[19] 1488-ban Tóti Máté, Demeter özvegyének jobbágya, tanú volt a földvári zendülés tárgyában.[20]

Mikor István és Demeter fiai megosztoztak az uradalmon, Nagylakot is felosztották. Így esett, hogy egy rész jutott Péternek is, ki nemes születésű tisztjei, Csuka János deák s ennek testvérei, György, Miklós és Zsigmond hű szolgálatait megjutalmazandó, nekik 1513. okt. 29-én Nagylakon egy épületekkel ellátott jobbágytelket adományozott.[21]

Nagy szerencsétlenség érte Nagylakot 1514. május 27-én. Mint tudjuk, Báthori István temesi főispán, Csáki Miklós püspök s a velök volt nemesek Apátfalva mellett keményen megverték Dózsa György előhadát, ki seregével már Gyula alatt táborozott. Az urak a győzelem után Nagylakra tértek, hol Péter és Márk nagy lakomával fogadták őket. A czitera és vidám poharazás mellett úgy hitték, hogy Dózsa György az apátfalvi vereség hallatára elveszti minden bátorságát. Keservesen csalódtak. A kurucz vezér már másnap hajnalban Nagylak alatt termett; a tölgyfapalánkok alatt húzódó árkokat telehordatta rőzsével s azután felgyujtatta. Néhány pillanat alatt lángban állott a kastély és az egész város. Báthori s a Jaksicsok szerencsésen Temesvárra menekültek; de Csáki Miklós, Ravazdi Péter s még számosan a vérszomjas parasztok kezébe estek, kik azután kegyetlen halállal végezték ki őket. A környékbeli megrémült rácz lakosok erre mindnyájan Dózsához csatlakoztak.[22]

A mint a parasztlázadás vihara elzúgott Nagylak fölött, rom és pusztulás maradt nyomában. Az újjáépítés nagy munkája Jaksics Péterre és Márkra nehezedett. Összegyűjtötték az elszéledt jobbágyokat, sőt újonnan települőknek is szivesen

helyet adtak. Így például Márk 1517-ben a nyúlszigeti apáczák donáttornyi jobbágyai közül édesgetett számosakat Nagylakra, a miért a vármegye birságban marasztalta el.[23] Ekkor már javában folyt a kastély és vár újjáépítése; de ezúttal nem fapalánkokból, hanem erős terméskövekből és téglákból emelték a falakat. 1518. január havában már készen voltak az építkezéssel, mert Pétert a vizesi hatalmaskodás ügyében már innen idézik meg.[24] A Márk jobbágya, Torma Mihály résztvett 1519-ben a szombathelyi hatalmaskodásban.[25] 1522-ben a Jaksics Márk nagylaki kúriájának gondviselője volt Oláh Miklós.[26]

A mohácsi vész után Márk testestül-lelkestül csatlakozott János királyhoz. De pártállásának mindjárt 1526. őszén megadta az árát. A heves Ferdinánd-párti Perényi Péter temesi főispán elfogatta, Temesvártt elzáratta s csak 4000 frt váltságdíj lefizetése után bocsátotta szabadon. Nemsokára alkalma nyilt Márknak, hogy a szenvedett sérelmet megbosszulja; de ő sokkal nemesebb jellemű embernek mutatta magát, mint nagyravágyó ellenfele. Ugyanis Cserni Jován 1527-ben az aradmegyei Szőlős mellett csúful megverte Perényit, úgy hogy ez életét is alig tudta megmenteni. Álutakon valahogy eljutott Nagylak vára alá s Jaksics Márk nemcsak befogadta, hanem egy álló hétig rejtegette a ráczok elől, kik halálra keresték.[27]

A Jaksics Márk váltságdíjára szükséges összeget felesége, Polyxéna adta, ki gazdag római főúri családból származott. Nem lévén azonban figyermekeik, a házastársak abban állapodtak meg, hogy birtokaikat leánygyermekeik részére biztosítják. E czélra legalkalmasabb eszköznek látszott az, hogy Márk a váltságdíj és más beruházások czímén, tízezer forint erejéig, zálogba adja a nagylaki uradalom őt illető részét feleségének s az ő révén leányainak. 1530. szept. 7-én írásba foglalták a szerződést s kinyerték ehhez János király beleegyezését is.[28] A király azonban csak 1535. deczember 21-én adta ki iktatóparancsát a csanádi káptalanhoz, mely Nagylak városa és vár felerészébe február 12-én ellenmondás nélkül iktatta be Polyxéna asszonyt és a leányokat.[29] E rendelkezését Márk 1537. jún. 14-én halálos ágyán megújította.[30] Ezután egy pár napra meghalt; jún. 27-én Polyxéna asszonyt már özvegynek mondják.[31]

A Jaksics Márk *nagylaki várnagyai* közül kettőnek emlékét tartották fenn a történeti kútfők; az egyik volt 1529-ben

Vida Lukács, a híres Basarági Vida János atyja,[82] a másik 1537-ben *Tulics Lukács*.[83]

Nemsokára meggyűlt az özvegynek a baja a rokonokkal. Először is 1539. május 24-én a Márk húga, Iréne lépett föl s követelte az uradalom feléből az őt illető leánynegyedet,[84] júl. 4-én pedig a Péter fiai indítottak pört, minthogy szerintök a Nagylak vára- és városában, továbbá a Kerekegyház, Nagy-Szécsény, Kis-Szécsény, Szombathely és Kerekinga falvakban, Tamásháza, Veresinga és Asszony pusztákban levő részek, úgyszintén Mezőhegyes, Királyhegyes, Kún-Ágota, Sámson, Csomorkány, Tót-Kutas, Szihond és Kinged egész falvak a fiágat illető birtokok.[85] A külföldről nemrég hazatért Jaksics János 1541. szüret táján el is foglalta az özvegy nagylaki pinczéjét s abba a maga borait rakatta be.[86] Jaksics Irénét, úgy látszik, pénzzel elégítette ki az özvegy, a fiúk pedig 1539—43. közt egymásután elhalván, a Jaksics családnak bennök fiágon magvaszakadt.

Már 1543. febr. 14-én nem kisebb ember, mint Fráter György váradi püspök tett lépéseket, hogy a nagylaki uradalmat megszerezze; fölkérte Ferdinánd királyt, hogy a Jaksics János birtokait adományozza neki, minthogy szegény testvérei, kiket a török minden birtokaiktól megfosztott, hozzá menekültek s az ő segítségére szorultak.[87] Egyszerűbben csinálta a dolgát Petrovics Péter temesi főispán; ő nem kérdve s nem is kérve senkit, bizonyára Izabella királyné beleegyezésével, a Jaksics-javakat Temesvár számára foglalta le. E szerint nem sok haszna volt annak, hogy Nagymihályi Sándor és Gábor, a perjel maradékai, 1550. jan. 10-én tilalmazták a királyt Nagylak és tartozékai eladományozásától, Fráter Györgyöt és Petrovics Pétert pedig azok elfoglalásától.[88] Özvegy Jaksicsné is elköltözött innen, minthogy a török veszedelem egyre fenyegetőbb lett.

Kászim budai basa 1550. okt. elején csakugyan elfoglalta Nagylakot s benne őrséget is hagyott.[89] Azonban ez őrséget Varkocs Tamás kiverte innen.

Petrovics 1551. jún. végén átadván Temesvárt és a hozzá kapcsolt birtokokat Ferdinánd királynak, Fráter György addig is, míg a körülmények javára döntenek, azon mesterkedett, hogy a király valahogy el ne adományozza a nagylaki ura-

dalmat. Júl. 17-iki levelében értesítvén a királyt, hogy a számos, részint magszakadás útján, részint más úton uratlanná vált s Temesvárhoz kapcsolt birtokokat most olyanok akarják megszerezni, kiknek azokhoz semmi joguk sincs, ajánlja, hogy ezeket a király a maga hasznáért el ne adományozza senkinek.[40] Ferdinánd júl. 27-iki levelében megköszöni a tanácsot s kijelenti, hogy nem adományozza el a kérdéses birtokokat mindaddig, míg az ország állapotáról részletesebb értesülést nem nyer.[41]

Azonban még ugyanez év őszén újra elözönlötte a vármegyét a török. Csanád elestének hírére ellenállás nélkül adta meg magát október első napjaiban Nagylak is,[42] s török parancsnoka Mehemet fia Kamber bég lett.[43] De ennek embereit, mikor Makó meghódoltatását megkisérlették, e város derék polgárai lekaszabolták, úgy hogy november hó második felében újra a magyar király kezébe került Nagylak.[44] A Lippa alatt táborozó Fráter György ezt az alkalmat használta fel tervének megvalósítására; birtokába vette a nagylaki uradalmat, valószinűleg abban a reményben, hogy most már nem lesz nehéz arra adománylevelet kieszközölnie. De decz. 17-én hirtelen megszakadt élete fonala, a nélkül, hogy sok sikertelen czélja közül ezt az egyet is elérhette volna. A Marosvásárhelytt decz. 31-én egybegyűlt erdélyországi rendek mint sérelmet terjesztették föl a királyhoz, hogy Fráter György a Jaksics Anna özv. Bánfi Gáspárné nagylaki uradalmát jogtalanul elfoglalta; kérték tehát, hogy ő felsége azt az özvegynek és az árváknak adassa vissza.[45]

Következett az 1552. év, s vele Temesvár bukása. Most már Nagylak is török vár lett, melybe ez évi jún. végén török őrség helyezkedett. Az év vége felé, decz. 20-án, a m. kir. kamara jelentést tett a bécsi udvarnak, hogy a Maros mellett fekvő Jaksics-uradalom milyen szép és népes birtokokból áll, s hogy mint szaggatták szét testét némely ráczok és a Fráter György szolgái[46]; de azt, úgy látszik, nem tudta, hogy a szép uradalom egészen a török kezébe jutott.

Nem is tudtak a nagylakiakkal a kir. adórovók semmire sem menni, egészen 1555-ig, a mikor Mágócsi Gáspár szerét ejtette, hogy a nagylaki jobbágyok őt ismerték el földesúruknak s 11½ frt adót is lefizettek.[47] Ez ellen azonban Ártándi Kelemen, Jaksics Mária férje panaszt emelt, s a király 1556. jan. 26-án

rá parancsolt Mágócsira, hogy Nagylakról és a többi lefoglalt falvakról is vegye le a kezét, illetőleg adja azokat vissza Ártándinak.[48]

Hogy milyen nagy volt ez időtájt Nagylak városa, azt a temesvári defterdár 1557—58. évi adóösszeírásából tudjuk meg. E szerint 50 ház állott benne, s ezeket magyar és szerb jobbágyok lakták. Név szerint is felsorolja őket, ú. m.:

Magyarok: Andorjás Miklós, Balázs László, Buda János, Demeter András, Dobos Pál, Domás János, Illancsi Gergely, István biró, Kalmár Péter, Kovács Tamás, Majmati András, Péter Bálint és Szabó Demeter. *Szerbek:* Abrodar Petar, Budinovics Andrias, Csesne Isztoján, Divics Nikola, Gamer Nikola, Gavar Laza s Szibona, Gyorgyevics Marko, Haras Gyurko, Ilar Peter, Iszlavcsics Jako, Karakocs Marko, Keczulak Gyurak, Kirbács Berbor, Lonovics Nikola, Magra Petoj, Malkas Gyuro, Malosi Vuka, Marics Jak s Vuka, Mersics Istán s Todor, Meszár Isztán, Milovan Gyura, Mlakovics Marko, Ogli Acsotko, Ogrics Ilia, Radosák M., Rana Szanoj, Szákics Gyurka, Szirm Peter, Ulacs Malko, Veszics Jak és Vuka Gyurak.[49]

Majd a gyulai adórovók is megkisérlették Nagylakon az adó behajtását. Ez elvétve sikerült is nekik; így 1558-ban a lakosok 29 frtot szállítottak be Gyulára.[50] 1559-ben Olcsárovics Demeter bírta őket, s ekkor második subsidiumképen lefizettek 31 frt 90 dénárt.[51] De már 1560-ban alighanem csak találomra írta be lajstromába az adórovó, hogy 29 portából áll, s hogy Jaksics Márk a földesura.[52] Ez évben történt, hogy Jaksics Erzsébet özv. Dóczi Miklósné és Jaksics Skolasztika Zeleméri Lászlóné fogott birák előtt megosztoztak örökségükön. Nagylak várát közös birtoknak hagyták; ellenben a városnak sánczon belőli és kívüli részét úgy osztották föl, hogy egyiknek-egyiknek a fele jutott.[53] Már 1561-ben a porták így oszlanak meg: özv. Dócziné négy, Zeleméri László négy, Olcsárovics Demeter (a Jaksics János része) nyolcz porta. Az adórovó a birót kötelezte, hogy az elfutott jobbágyokról, ha majd visszatérnek, számadást tenni s adójukat beszállítani tartozik. 1564-ben a porták állása ez volt: Zeleméri $5^1/_2$, Olcsárovics 19, özv. Dócziné $9^1/_2$ porta.[54] Ez utóbbi a maga birtokrészére 1563. május 6-án a királytól új adománylevelet eszközölt ki.[55]

Az 1562—3. években sikerült a tized behajtása is, — igaz, hogy csak a magyar lakosoktól. Terménytizedet fizettek 1562-ben négyen, keresztyének voltak ugyanannyian, báránytized hét

darab; 1563-ban termelő volt hat, keresztyén is hat. Mint tudjuk, a tized is Gyulára folyt be.[56]

Gyula eleste (1566) után Nagylakon is egészen a török lett az úr. Ez az állapot tartott 1595. végéig, a mikor a Báthori Zsigmond vezére, Borbély György visszafoglalta.[57] Visszavételének híre eljutott a nyitravármegyei Sárfő várába is, a hol akkor Zeleméri István lakott. Meg akarta tehát ragadni az alkalmat, hogy a nagylaki uradalmat visszaszerezze. Föltette magában, hogy leutazik az erdélyi fejedelem udvarába s kimutatja ott, hogy Nagylak az ő öröksége. Csakhogy e végből pénzre volt szüksége; úgy segített magán, hogy 1596. júl. 24-én ezer frtért elzálogosította Sárfő várában s városában és Sárlucska faluban levő részeit Divékújfalvi Újfalusi Jánosnak.[58] Leutazott-e csakugyan Erdélybe, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy Nagylakot nem kapta vissza. Mert azt 1597-ben Báthori Zsigmond Lapispataki Segnyei Miklósnak adományozta.[59] 1598. szept. elején Szaturdsi Mehemet újra visszafoglalta a várat s ettőlfogva Nagylak megint török hódoltság lett.[60] Azután még egyszer az erdélyi fejedelem kezébe jutott a vár, de 1616. jún. 14-én Bethlen Gábor átadta végleg Mehemet temesvári beglerbégnek,[61] ki azt, úgy látszik, leromboltatta. Legalább ezentúl nem szerepel többé.

De azért Nagylak népes helység maradt továbbra is. Lakosait azonban 1647-ben a Jaksics-Dóczi család egyik leányági leszármazottja, Jármi András zaklatta;[62] hogy tőle valamikép szabaduljanak, 1648-ban az esztergomi káptalan előtt ünnepélyes nyilatkozatot állítottak ki s ebben kijelentették, hogy ők mindenkor a csanádi püspökség alá tartoztak s a püspököt ismerték igaz és törvényes földesuruknak.[63] E vallástételöknek az lett a következménye, hogy a püspöknek adót kellett megajánlaniok; ez azonban nagyon szerény összeg volt, 1651-ben pl. tíz tallér, s ezenkívül négy más helységgel együtt egy aranyos paplant, egy bokor karmazsin csizmát és hat kosár halat kellett évenként adniok.[64] Természetes ezek után, hogy gr. Pálffy Tamás püspök fölvétette Nagylakot is a részére 1654. szept. 2-án kiállított kir. oltalomlevélbe[65] s a lakosok neki is megfizették a 10 tallér és két pár csizmából álló évi adót.[66] A Macripodari Jáczint püspök által 1660. jan. 21-én kieszközölt kir. oltalomlevélben is benne volt Nagylak.[67]

Valamelyik fejedelemtől kapott Nagylakra donatiót a Borosjenei Szentandrási család. Ezt onnan következtetjük, hogy 1656. ápr. 25-én Szentandrási Anna Korda Mihályné, Kata Borbély Balázsné, Judit Váncsa Farkasné, továbbá Zsigmond és öcscse, Miklós öt részre osztván fel birtokaikat, ezek közt ott volt Nagylak is.[68] Ellenben mint Dóczi-örökösök eszközöltek ki gr. Vesselényi Ferencz nádortól 1663. júl. 20-án oltalomlevelet Rácz Erzsébet Szőlősi Mihályné és Rácz Kata Borbély Ferenczné.[69] Majdnem bizonyos, hogy sem amazok, sem ezek nem érvényesíthették jogczímöket.

A török kiűzetése után Nagylak is azon marosmelléki helységek közé tartozott, melyeket a bécsi udvar határőrvidéki állomásokul kiszemelt. Lipót király 1700. júl. 9-én rendelte el a marosi határőrvidék szervezését; Nagylakon egy kapitány parancsnoksága alatt 50 hajdút és 25 huszárt helyeztek el.[70] A kiküldött bizottság már nov. 12-én biztosította a határőrvidéki összes ráczokat, hogy addig is, míg ügyöket végkép rendezheti, ki vannak véve a vármegye és a földesurak hatósága s minden adó és közteher alól.[71] A nagylaki határ is jól megnagyobbodott; hozzáfoglalták Csiga, Bököny, Tűzköz és Doming pusztákat.[72]

Nem csoda, ha ily hallatlan kedvezményekre csak úgy csődült ide a szerb lakosság. Benkovics Ágost váradi püspök, ki a határőrvidéket szervező bizottság tagja volt, 1701. márcz. 5-én már arról értesíthette Dolny István csanádi püspököt, hogy mikor a mult őszszel Nagylakon járt, saját szemével látta, mennyi sok épületet állítottak már fel a helységben, s jóllehet mind ráczság szállotta meg azon helyet, mindazonáltal van benne hatszázig való gazda.[73] Különös ezek után, hogyan ajánlhatta 1702. júl. 26-án a szerb határőrvidék egyik tervezője, Kollonics Lipót bíbornok, hogy a szegedi birtokügyi bizottság Nagylak tizedét is utalja ki a csanádi püspöknek,[74] holott a nagylaki szerbek a tized alól mentve voltak. Nem is volt semmi értelme a szegedi bizottság aug. 8-iki határozatának, melylyel Nagylak tizedét a püspöknek odaítélte.[75]

A szomorú szerepnek, melyet a szerbek a Rákóczi-forradalomban magukra vállaltak, áldozata lett Nagylak is. Károlyi Sándor 1707. márcz. 24-én mint veszedelmes fészket felgyújtattą s porrá égette.[76] A bécsi udvar közegeinek támogatásával azonban csakhamar újra fölépült s lakossága meg is szaporodott

azokkal a szerbekkel, kik a délmagyarországi hadjáratok elől [illegible] elmenekültek. Így jöttek át 1718. és 1723-ban számosan a Maros [illegible] túlsó oldaláról s a nagylaki szerb kapitány e bevándorlást még [illegible] elő is segítette.[77] 1724. júl. havában Nagylakon kötött ki az a négy [illegible] hajó, mely a Perjámosra telepítendő németországi bevándorlókat [illegible] szállította.[78] 1730. körül Strba János lett az itteni szerbek kapitánya, kinek tevékeny része volt a Pero-lázadásban. Sok baj[illegible] okozott ez a csanádi tiszttartóságnak is, így többek közt 1734-ben [illegible] emberei az erdőket pusztították,[79] 1747-ben pedig az egres[illegible] lakosokon hatalmaskodtak.[80]

Végre 1750. szept. 2-án Mária Terézia királyné feloszlatta a marosi határőrvidéket s Nagylakot visszakebeleztette Csanád vármegyébe.[81] A szerb határőröknek választást engedett: vagy leköltöznek az újonnan alakított kikindai szerb kerületbe vagy megmaradnak a vármegye kötelékében. De legnagyobb részök sem az egyik, sem a másik föltételt nem fogadta el, hanem hallgatva vezéreik tanácsára, tömegesen kivándoroltak Oroszországba, hol Új-Szerbiát alapították. Itteni községeiket pedig a Magyarországon elhagyott telepek nevével ruházták fel; így volt egy Nagylak nevű helységök is.[82] Nem telt bele félszázad s mindnyájan eloroszosodtak.

Az ekként pusztán hagyott helységbe 1751. után oláhok költözködtek. Nagylak az aradi vagy marosi kincstári uradalom része lőn, s már 1752-ben a mezővárosok sorába emelkedett. Egy 1757. okt. 31-én kelt kimutatás szerint a kincstárt a következő jövedelmekkel gazdagította: földesúri adó 575 frt, kormáltatás 575, mészárszék 25, egy vizi és egy szárazmalom [illegible]2 frt, három görög boltos 45, rövid törvényszék váltsága 20 frt, összesen: 1252 forint. Ugyanakkor a város határa állott: Csi[illegible]a, Palota, Nagy- és Kis-Bodzás, Rárós pusztákból, Kövek, Domony[illegible]a, Töviskes, Derékes és Acsa dűlőkből, Nagylacski-, Kapitány-, Kalugyerszki-, Velicski- és Liucski-Ada szigetekből. A lakosság 165 telkesgazdából és 70 zsellérből állott; ezek marhaállománya volt: 376 igás ökör, 136 csordabeli ökör, 190 fuvaros ló, [illegible]07 ménesbeli ló, 376 tehén, 742 sertés, 3084 juh, s végül 73 [illegible]as méh.[83] 1767-ben a telkesgazdák és családjaik lélekszáma [illegible]ár 373 házzal 1710-re, a zselléreké 376 házzal 683-ra emelkedett. A három kereskedő neve volt: Görög Miska, Koszta Görög és Popovics Tódor.[84] 1773. május 9-én II. József Szegedről

Aradra menet Nagylakon átutazott.[85] 1774-ben Nagylak jövedelme 5103 frt $13^1/_2$ krt. tett.[86]

Tót-Komlós lakosai 1797-ben mozgalmat indítottak, hogy községalapítás végett a pitvarosi pusztát megszerezzék. Azonban a kir. kamara 1800. aug. 27-én arról értesítette őket, hogy e pusztát, melynek más rendeltetése van, nem adhatja át; de ha kedvök tartja, telepedjenek le Nagylakon, hol elhagyatott úrbéri föld van nagy bőségben, úgy azonban, hogy mivel a határ és a lakosok két részre osztása nagy nehézségekbe ütközik, csatlakozzanak Nagylak régibb lakosaihoz. A tótkomlósiak elfogadták ez ajánlatot s néhány szarvasi és békéscsabai lakos is csatlakozott hozzájuk; úgy hogy 1802-ben 200 család kötelezte magát az áttelepülésre. 1803-ban kora tavaszszal költözködtek át s 1804-ben már 2475 lelket számlált a nagylaki tótság. 1805—6-ban Gömör vármegyéből s a torontálm. Sztamoráról is jöttek ide bevándorlók, úgy hogy számuk hirtelen felszökött 3335-re. 1890-ben már 6591 lelket számláltak.[87] Az összes lakosság száma most 12832, kik közül az ág. evang. tótokon kívül 1033 róm. kath., 1001 gör.-kath., 3800 gör.-kel., 126 ev. ref. és 281 zsidó.

Nagylak város legrégibb *pecsétje* 1752-ből való. Ábrája: középen torony, jobbra tőle kéve; körirata: «Sigillum. Com. Nagylak. 1752.» Újabb pecsétnyomóján cserjéből emelkedő torony s jobbra tőle összekötött kéve látható; körirata: «Nagylak mező-várossának pecsétje 1837».[88]

Elöljárói közül említtetnek: 1558. István biró,[89] 1559. Diós Pál biró,[90] 1744. Dorogi Tamás jegyző,[91] 1757. Pattyan Szimeon főbiró,[92] 1767. Tóth György jegyző, Pera Veszity biró,[93] 1772. Barinay János jegyző, Subás Atyim biró.[94] 1866. Bartolomaeus jegyző, Mudrity György biró, Marzsinyan Juon és Sándor György esküdtek.[95]

Határrészei: Gradiste, Rárós, Derekegyház, Acsa; mocsárok: Blezanicza ritu máre, Balatóna, Grbovácz, Bástya; Büdösér, Velsu Csidu, Topito, Nagyszík; halmok: Krepát, Holumba szvoruluj (forráshalom), Gábor és Mátyás halma, Pero halma, Sz. Zinta halma, Holumba dominika (vasárnap halma).[96]

Egyháztörténeti tekintetben is változatos multtal dicsekszik Nagylak. Legrégibb templomát minden bizonynyal a Monoszló nemzetség építtette föl. Ennek időpontja még a XIII. század végére esik; ugyanakkor keletkezett a plébánia is, mely a

maroselvi főesperességhez tartozott. Plébánosa 1334-ben 2 báni dénár pápai tizedet fizetett.[97] Egy 1560. évi lajstrom szerint a csanádi püspök tizedfizető helységei közé tartozott.[98] A XVI. század második felében, mikor a magyarság kipusztult innen, az óhitű szerbek kezébe jutott a templom, melynek csonka tornya még két-három évtized előtt fennállott, s a melyről a rosszul értesült hagyomány tudni véli, hogy abban egy közfal választotta el a huszita híveket (kiket Jaksics Anna pártfogolt volna) a görög-keleti pópáktól.[99] A régi Nagylak szülötte Nagylaki Jakab, ki 1410—12. közt aradi kanonok volt.[100]

A mai *róm. kath.* plébánia 1845. óta áll fenn. A templom Bonnaz Sándor csanádi püspök áldozatkészségéből, Péter és Pál apostol tiszteletére 1878—79-ben épült. Nagylaki plébánosok voltak: 1334. Péter, 1846. Holzmann Ignácz, 1852. Radics Pál, 1880. Szatmáry Géza helyettes, 1881. Dobsch Ferencz.[101]

A *görög-keleti* egyház legrégibb történetéről mit sem tudunk. A mult század közepén csak imaházuk, de öt parochiájuk és ugyanannyi papjuk volt az óhitűeknek.[102] 1774-ben templomukat szilárd anyagból való régi épületnek mondják, melyet akkortájban fedtek be zsindelylyel. Ekkor négy pópájok volt. Elemi iskolát is építtetett a község földből vert falakkal.[103] Régi templomukat, mely az ó toronyhoz volt hozzáépítve, 1829-ben bontották el s építettek helyébe újat.[104] 1867-ig a szerbek a románokkal egy gyülekezetet alkottak; de ez évben a szerbek elváltak s azóta külön egyházuk van. Lelkészeik voltak: 1774—93. Popovics Pál, Nikolics Száva, Szlepcsovics Mózes; 1793—95. Popovics Pál, Sztojadin Tivadar, Czervenkovics Száva; 1795—1800. Czervenkovics Száva, Popovics Péter és Popovics Flórián; 1800—10. Czervenkovics Lázár, Czervenkovics Pál és Popovics Péter; 1810—18. Mercse Flórián (román), Popovics Flórián, Czervenkovics Pál; 1818—22. Czervenkovics Mihály, Mercse Pál, Avakum Sierbán, Mercse Flórián (a három utóbbi román); 1822—34. ifj. Czervenkovics Mihály, Mercse Flórián, Mercse Pál; 1834—58. ifj. Czervenkovics Mihály, Varga Péter (r.), Sierbán György (r.); 1858—67. Czervenkovics Mihály, Sierbán György (r.), Markovics Vincze (r.); 1867—95. a két utóbbi; 1895-től Markovics Vincze és Kicsiu Miklós. Az egyház négy román iskolát tart fenn.[105]

Az *ágostai evangélikus* egyház 1803-ban keletkezett. A

tótkomlósi települők magukkal hozták Szamecz Dávid tanítót is, ki gyermekeiket azon évi július haváig oktatta. Utána következett mint levita-tanító Valentinyi Sámuel, de már 1804-ben megválasztották az első lelkészt. Az egyház megalapítása körül nagy érdemeket szerzett Csepcsányi Pál, Csanád vármegye akkori főjegyzője. Az egyház népessége mindjárt kezdetben meghaladta a 3000-et, a miért csakhamar ideiglenes templomot építettek vályogtéglából, melyet 1822-ig használtak, a mikor az új templom, tízévi építés után, elkészült s felavattatott. E templom a nagylaki vallásfelekezetek templomai közt a legnagyobb s az 1895-ben történt nagyobbszabású javítása s átalakítása óta egyszersmind a legdíszesebb. 1839-ben létesült a második lelkészi állomás. Az egyház a népesedés arányában szaporítja a maga iskoláit is, a melyek száma ez idő szerint hét. — Lelkészei: 1804. Klebovszky János, előbb rozsnyói tanár, 1825. Kristóffy Sámuel, 1839. Zayacz Dániel, 1849. Haan Lajos, a jeles történetíró, 1856. Szeberényi Andor, 1870. Hrdlicska Károly és 1895. Boor Lajos.[106]

A *görög-katholikus* egyház történetére vonatkozó adatokat a lelkészi hivatal nem bocsátotta rendelkezésemre.

[1] *Urb.* 141. 1. — [2] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [3] *Árp. új okm.* XI. 220. — [4] Fejér VIII. 1. 524. — [5] *Anjouk. okm.* III. 201. — [6] Pesty, *Krassóm.* III. 295. — [7] *Sztáray-okl.* II. 263. — [8] *Zichy-okm.* VIII. 294. — [9] *Sztáray-okl.* II. 252. — [10] *Uo.* II. 260. — [11] *Uo.* II. 256. és 258. — [12] *Dl.* 12162. — [13] Pesty, *Krassóm.* III. 319. — [14] *Sztáray-okl.* II. 361. — [15] *Dl.* 14443. — [16] *Dl.* 15125. — [17] *Leleszi orsz. lt.* 1457. 4. — [18] Teleki, *Hunyadiak* XI. 26. — [19] *Dl.* 18974. — [20] *Dl.* 19378. — [21] *Budai kápl. protoc.* 394. sz. 239. — [22] Szerémi 62. — [23] *Dl.* 22884. — [24] *Dl.* 22990. — [25] *Dl.* 29972. — [26] *Dl.* 29986. — [27] Szerémi 164. — [28] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. — [29] *Uo.* 13. — [30] *Uo.* 18. — [31] *Uo.* 25. — [32] L. I. k. 168. l. — [33] *Kolozsm. lt.* Com. Csanád 17. — [34] *Uo.* 18. — [35] *Uo.* 1. — [36] *Uo.* 6. — [37] *Tört. Tár* 1878. 543. — [38] Pesty, *Krassóm.* IV. 49. — [39] Verancsics VII. 166. — [40] *Tört. Tár* 1880. 95. — [41] *Uo.* 1880. 242. — [42] *Régi m. költ. tára* III. 38. — [43] *Uo.* III. 42. — [44] *Tört. Tár* 1881. 64. — [45] *Erd. Országgy. Eml.* I. 387. — [46] *Bécsi udv. kamarai lt.* — [47] *Dic. l.* — [48] *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. — [49] *Gölting. defter.* — [50] *Dic. l.* — [51] *NRA.* 1763. 43. — [52] *Dic. l.* — [53] *NRA.* 759. 43. — [54] *Dic. l.* — [55] *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. — [56] *Tiz. l.* — [57] L. I. k. 219. l. — [58] *NRA.* 18. 10. — [59] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [60] Istvánfi 805. — [61] Márki, *Arad tört.* II. 71. — [62] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [63] *Uo.* Lib. 17. fol. 117. — [64] Oltványi, *A csanádi püsp. birt.* 11. — [65] *Lib. reg.* XI. 67. — [66] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [67] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [68] *NRA.* 816. 18. — [69] *Uo.* 853. 52. — [70] Márki II.

269. — [71] *Uo.* II. 270. — [72] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [73] *Uo.* 67. 8. 24. — [74] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [75] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [76] L. I. k. 267. l. — [77] Baróti, *Adattár* 232. 239. — [78] *Uo.* 246. — [79] *Uo.* 259. — [80] *Uo.* 277. — [81] *NRA.* 1838. 65. — [82] Márki II. 370. — [83] *Urb.* 81. 9. — [84] *Urb.* sz. n. — [85] Szentkláray, *Százév* 222. — [86] *Urb.* 141. 1. — [87] *Csanádm. rég. és tört. társ. évk.* II. 69. — [88] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [89] *Gótting. defter.* — [90] *NRA.* 1763. 43. — [91] *Csanádi püsp. lt.* C. 19. — — [92] *Urb.* 81. 9. — [93] *Urb.* sz. n. — [94] *NRA.* 1176. 4. — [95] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [96] *Uo.* — [97] *Mon. Vat.* I. 154. — [98] *Tiz. l.* — [99] E mende-monda befészkelte magát az irodalomba is. L. Márki I. 514. és *Csanádm. évk.* II. 60. Továbbá Pesty, *Hiv. Helyn.* — [100] Márki I. 375. — [101] Dobsch Ferencz plébános úr szives közlése. — [102] *Urb.* sz. n. 1767. a. — [103] *Urb.* 141. 1. — [104] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [105] Markovics Vincze lelkész úr szives közlése. — [106] Hrdlicska Károly lelkész úr szives közlése.

NAGY-ŐSZ.

Falu.

NAGENZ: 1030. kör. (?) *Gellért-leg.* 321. NAGHUZ: 1451. *Dl.* 14443. NAGY EOSZ sive EŐZ: 1590. *Csanádi püsp. lt.* B. 2. NAGY EÓCZ: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. NAGY EŐS: 1653. *Uo.* 67. 8. 20. NAGY DUSZ: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. NAGY VSZ: 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. NAGY VIS: 1663. *Uo.* 67. 8. 11. NAGYEŐSZ: 1700. *Uo.* 67. 8. 27. NAGY VIZ: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. NADIOS: 1723. *Mercy-féle tkp.* NAGYUSZ: 1743. Baróti, *Adattár* 271. NAJUS: 1747. *Uo.* 277. NAGIUS: 1783. *Kiebern térképe.*

A torontálvármegyei Nagy-Ősz (Triebswetter) falutól délkeletre, az ú. n. Galaczka (helyesebben talán Galádszka) árok lejtős és mocsáros partján feküdt, azon a helyen, a hol most a szőlőskertek vannak. Neve, melyben alighanem ősmagyar személynevet sejthetünk, arra mutat, hogy már a régi korban volt közelében egy Kis-Ősz nevű falu is, melynek azonban még a nevét sem említik sehol.

A XIV. század közepén készült *Gellért-legenda* úgy tudja, hogy Ajtony a nagy-őszi mezőn ütött tábort. Ebből azonban csak arra következtethetünk, hogy e falu megvolt már a *Legenda* készíttetése idején.[1] Mindazáltal csak 1451. febr. 20-án tűnik elő első birtokosa Nagyőszi Magyeri Zsigmond, kit mint tanút a nagylaki jobbágyoknak a teleki erdőben elkövetett hatalmaskodása ügyében kihallgatnak.[2] Előneve azt sejteti, hogy itt is lakott.

Még e század végén vagy a következő elején a csanádi püspök birtokába került Nagy-Ősz, melyet azonban hihetőleg 1529-ben a rabló Balibég — a mellette feküdt Loránttal együtt — teljesen elpusztított. Nem is tudnak róla semmit a XVI. századi adólajstromok. A század végén ráczok szállották meg, a kikről Szegedi Pál püspök 1590-ben följegyezte, hogy neki megtagadták az engedelmességet s adót nem fizettek.[3] Még 1647-ben is mint ült hely szerepel a szegedi guardián összeírásában.[4] Gr. Pálffy Tamás püspök 1653. május 15-én kelt hódoltató levelét e falu lakosaihoz is intézte,[5] azonban eredmény nélkül. Fel volt véve a falu neve a püspök számára 1654. szept. 2-án[6] és 1660. jan. 21-én[7] kibocsátott kir. oltalomlevélbe is, s 1662. szept. 1-én gr. Nádasdy Ferencz országbiró is nyomozást rendelt el, vajon a püspököt illeti-e e falu.[8]

Azonban Nagy-Ősz a XVII. század vége felé újra puszta lett.[9] Kollonics bíbornok 1702. júl. 26-án e puszta tizedét is a csanádi püspök számára kiutalni ajánlotta,[10] de a szegedi bizottság mint marosontúli helyet nem engedélyezte.

A temesvári bánság berendezésekor e puszta a csanádi kerületbe jutott. *Nadios* néven feltünteti az 1723. Mercy-féle térkép is. 1743. ápr. 27-én a csanádi tiszttartó a temesvári igazgatóságnál lépéseket tett, hogy az igen népes Szaravola községnek engedje át e pusztát hat év tartamára mívelés végett.[11] De ebből semmi sem lett; ugyanis a pusztát 1747-ben Lukács Tódor ebesfalvi örmény bérelte.[12]

E pusztán létesített 1772-ben új községet a temesvári kormányzat *Triebswetter* név alatt. Az új telepet állítólag arról a mérnökről nevezték el így, a ki az első házhelyeket kimérte.[13] A házhelyek száma 203 volt s a legelső lakosok Lotharingiából beszármazott francziák voltak, kivéve néhány luxemburgi és würzburgi németet, kik magukat elkülönítve, a Német-utczában telepedtek le.[14] 1779-ben Torontál vármegyébe került a falu, melyet 1782. körül br. Alvinczy József tábornok vásárolt meg a kincstártól,[15] s ő róla jutott azután a gr. Gyulay Albert birtokába, kinek utódai ma is bírják.[16] Lakosainak száma 3669, kik jóformán mindnyájan róm. katholikus németek; az öregebbek még tudnak francziául is.[17]

A régi Nagy-Ősz *egyházi multját* sürű homály fedi. — Triebswetteren az első templom vert földből 1772-ben épült.

Az új templomot 1845—47-ben a gr. Gyulay család építtette s 1850-ben a község fejeztette be. A sz. Háromság tiszteletére van fölszentelve. Plébánosai voltak: 1778. Buckel Jakab, 1831. Bonnaz Antal, 1839. Fodor Gáspár adm.; 1840. Bonnaz Sándor, később csanádi püspök, 1853. Waechter Adolf, 1881. Kasics Károly, 1894. Kauten Mihály.

[1] Gellért-legenda 321. — [2] Dl. 14443. — [3] Csanádi püsp. lt. B. 2. — [4] Eszterg. főkápt. lt. 67. 8. 25. — [5] Uo. 67. 8. 20. — [6] Lib. reg. XI. 67. — [7] Eszterg. főkápt. lt. 67. 8. 10. — [8] Uo. 67. 8. 11. — [9] Uo. 67. 8. 27. — [10] Csanádi püsp. lt. B 14. — [11] Baróti, Adattár 271. — [12] Uo. 277. — [13] Pesty, Hiv. Helyn. — [14] Szentkláray, Százév 269. és Schematismus 1892. 113. — [15] Szentkláray, i. h. 415. — [16] Pesty, Hiv. Helyn. — [17] Schem. 1914.

NAGY-SERJÉN.

Falu.

SERYEN: 1352. *Anjouk. okm.* V. 594. 1444. *Sztáray-okl.* II. 360. 1450. *Dl.* 29489. 1470. *Dl.* 17037. 1478. *Kállay lt.* 1528. *Eszterg. prim. lt.* 9. 228. T. 1536. *Mon. Poson.* 55. 23. SERYENI: 1489. *Forgách lt.* NAGYSERYEN: 1560. 1563. *Tiz. l.* NAGH SERIEN: 1560. *Dic. l.* NAGHSERYEN, NAGY SERIEN: 1564. *Uo.* SIRIAN: 1597. *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. SORJÁN: 1647. *NRA.* 1838. 61. SORJEN: 1662. *Uo.* SIRJÁN: 1663. *Br. Harruckern lt.* AA. XIV. 3. SCHIRJAN: 1723. *Mercy-féle térkép.*

Az aradvármegyei Magyar-Pécskától észak-nyugatra, az egykori Kis-Serjén mellett feküdt. Nevében alighanem ősi magyar személynév rejlik.

Az Ajtony nemzetség birtokai közé tartozott, s mint ilyen kezdetben az ajtonymonostori uradalomnak képezte részét. E falu tartozékai közül volt kiszakítva Ó-Szőlős, melyet Kerekegyházi Laczk, a székelyek volt ispánja 1352-ben hatalmasul elfoglalt.[1] A XV. század első felében örökösödés révén a Szuhai Orros család birtokába került; e család ide tévén át lakását, Serjéni előnevet vett föl. Már 1444. márcz. 3-án az aradi káptalan előtt Serjéni Orros György tiltakozik, hogy atyafiai Szuhai László és Szuhai György fiai, Demeter pap és Tamás Serjén felerészét elfoglalják.[2] Ettőlfogva a Serjéni Orros vagy egyszerűen Serjéni család tagjai sűrűn szerepelnek. Az előbb említett Serjéni Orros György alispánja volt a vármegyének; Máté

László[4] és Tamás[5] mint királyi emberek részesültek kiküldetésekben. Ez utóbbi feleségül vette Pitvarosi Korláth Annát, kitől 1470-ben élő gyermekei voltak: János, Ferencz, Erzsébet és Veronika.[6] A család a XVI. században is virágzott.

Nagy-Serjént is összeírta a temesvári defterdár 1557—1558-ban. Mindössze csak öt szerb lakosa volt, és pedig névszerint:

Endrics Jován, Jován Nikola, Kalah Pataj, Petics Berton s Mihal.[7]

Az 1561—64. években Serjéni Pál s Miklós és Eödönfi Ferencz között oszlott meg a falu. Az elsőnek nevén két porta, a másodikén egy porta adózott; az Eödönfié ellenben pusztult volt.[8] Tized tekintetében Nagy-Serjén a csanádi püspök helységei közé tartozott.[9]

Báthori Zsigmond fejedelem 1597-ben *Siriánt* — erre ferdítették nevét a szerbek — eladományozta Lapispataki Segnyei Miklósnak.[10] Később is adtak rá a fejedelmek donatiót. Azonban a magyar király katonái, Dobóczi Ferencz és Széll Mihály is meghódoltatták az itt lakott ráczokat 1647-ben s az 1662. febr. 17-iki osztozkodás alkalmával ez utóbbinak jutott a falu.[11] Másfelől az erdélyi fejedelem adományosai, Rácz Péter és Fezlenthfalvi Nagy Ferencz elzálogosították hat évre vitézlő Lóczi Jánosnak, Fekete Jánosnak, Balog Mihálynak és Ábrán Györgynek, «hogy ő kigyelmek mintegy újabban meghódoltassák».[12] 1686-ban azután ez a rácz falu is pusztává vált. Mint pusztát a pécskaiak legelőül használták.

Pécskával együtt előbb a marosi határőrvidékbe, majd az aradi uradalomba került. 1757. és 1762-ben *Siriány* néven mint Pécska városához tartozó pusztát említik az úrbéri összeírások.[13] 1774-ben Magyar-Pécskának volt a tartozéka.[14] Ma már hiába keresünk ilyen nevű pusztát e város határában; nevével együtt a helyszínén emlékezete is kihalt.

[1] *Anjouk. okm.* V. 594. — [2] *Sztáray-okl.* II. 360. — [3] *Dl.* 29801. — [4] *Dl.* 29489. *Kállay lt.* — [5] *Sztáray-okl.* II. 535. *Kállay lt.* — [6] *Dl.* 17037. — [7] *Defterek* II. 201. — [8] *Dic. l.* — [9] *Tiz. l.* — [10] *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. — [11] *NRA.* 1838. 61. — [12] *Br. Harruckern lt.* AA. XIV. 3. — [13] *Urb.* 81. 9. és 122. 29. — [14] *Urb.* 141. 1.

NAGY-SZÉCSÉNY.

Falu.

ZECHEN: 1256. *Erd. múz. lt.* 1333. *Mon. Vat.* I. 146. 1334. *Uo.* I. 150. 155[illegible]5. 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1456. *Münch. lt.* 51. 1458. *Dl.* 15294. 1506. *Dl.* 21525[illegible]5. 1530. *Kolozsm. lt.* Com. Csanád. 11. SCECHEEN: 1337. *Anjouk. okm.* III[illegible]II. 369. NOGZECHEN: 1403. *Sztáray-okl.* II. 29. SCECHEN: 1418. *Uo.* II. 192[illegible]2. ZECHEWN et altera ZECHEWN: 1442. *Dl.* 13662. NAGZECHEN: 1451. *Münch*[illegible]*h. lt.* 33. 1452. *Dl.* 14588. ZECHEWN: 1480. *Dl.* 18370. NAGH ZECHEWN: 148[illegible]4. *Dl.* 15294. NAGHZECHEEN: 1484. *Dl.* 19019. ZECZEN: 1486. *Dl.* 19092. NAGH[illegible]H-ZECHEN: 1536. *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 4: és 13. 1539. *Uo.* 1. és 18. ZETZE[illegible]N: 1536. Oláh, *Hung.* 74. NAGHZECHYN: 1536. *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 1[illegible]3. 1539. *Uo.* 1. Utraque ZECHEN: 1537. *Uo.* 18. NAGZECHIN: 1559. *Urb.* 11. 4[illegible]1. SESHANN: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. CZETSAN: 1723. *Mercy-féle tk*[illegible]*p.*

Kis-Szécsénynyel együtt a mai Temes-Szécsány helyé[illegible]n feküdt s Csanád vármegyének elszakadt darabja (enclave) v[illegible]lt Arad vármegye területén. Nevében a szláv *seč* (sekati) írt[illegible]st jelentő tőt nyomozhatjuk.

Legrégibb birtokosa volt a Csanád nemzetség s az 12[illegible]6. decz. 17-én végbement nemzetségi osztozkodás alkalmával a Vaffafiak kapták.[1] Az 1337. jún. 11-iki birtokrendezéskor k[illegible]ét egyenlő részre osztották, olyanformán, hogy napnyugaton a Lőrincz fia Mihály háza, mely a Makófalviaknak, s a Krist[illegible]f jobbágy háza közt, mely a Telegdieknek jutott, határdom[illegible]t hányattak, innen a falu fekvése szerint észak felé vontak hat[illegible]-vonalat egészen a keleten vonuló nagyútig, innen vissza d[illegible]-felé a második határdombig, melyet a Telegdieknek ju[illegible]t János varga háza és a Makófalviaké lett Dénes jobbágy há[illegible] közt emeltek; innen a falu közepén bugyogó forrásig, melye[illegible] közös használatra hagytak s végül a templomhoz vezető utczán át az első határdombig jutott a határ. Ez a (nyugati) rész lett a Telegdieké. A falu másik, keleti fele, melyet nyugaton az első határdomb, a templom-utcza, a forrás, a második határdomb s végre a nagyút határoltak, jutott a Makófalviaknak, mint a hol már különben is fennállott a Makófalvi Dénes kúriája. A haszonvételeket, ú. m. az erdőket, kaszálót és szántóföldeket közösöknek hagyták, úgy a mint azokat a jobbágyok a multban mívelték és használták.[2]

Nem telt bele száz esztendő s az ős nemzetség túladott

Nagy-Szécsényen. A Marczali család vette meg, de ez sem bírta sokáig. Miklós vajda fiai, Imre és János a falu felét 1442. febr. 10-én Marczali Dénes bán fiainak, Györgynek és Istvánnak adományozták.[3] Azonban már Marczali János 1451. decz. 21-én az egész falut zálogba vetette Hunyadi Jánosnak,[4] sőt 1452. nov. 23-án örökáron el is adta.[5] Így jutott a Hunyadi család kezére, mely a királytól 1456. május 12-én új adománylevelet eszközölt ki reá.[6]

Még Hunyadi János adományozott a faluban néhány jobbágytelket Bozsori Istvánnak, azokat t. i., melyek az ő házától az *Albertkuta* nevű forrásig terjedtek, s Mátyás király is megerősítette őt 1458. nov. 17-én e telkek birtokában.[7] A falu többi részét 1464-ben eladományozta a király a Jaksics családnak, mely ekként itt is szomszédja lett a nyughatatlan Dóczi Imrének. Ennek már 1466-ban baja volt a nagyszécsényi jobbágyokkal; úgy vett magának rajtok elégtételt, hogy rá küldte a falura tisztjeit, továbbá székudvari, kutasi, nadabi, zádorlaki és szőlősi jobbágyait, kik a nagyszécsényiek házait felgyújtották, két, Huszár és Marinko nevű jobbágyot pedig vasra verve elhurczoltak.[8] Úgy látszik, később megvásárolták a Jaksicsok a Bozsori-részt is; alighanem ezért vette ki az aradi káptalanból 1484. jún. 10-én néh. Bozsori István fia, Temesvári Vincze a Mátyás királytól kapott új adománylevelet.[9] Ettőlfogva Nagy-Szécsény egészen a Jaksicsok birtoka lett, kik ide szerbeket telepítettek. 1485-ben a jobbágyok résztvettek a zádorlaki ménes elhajtásában,[10] 1504. szept. 29-én pedig segítettek a vizesi szent Miklóst átköltöztetni.[11] E hatalmaskodásban a következő 20 jobbágy vett részt:

Dobros Péter, Dragusovics Iván s Rajo, Durut Radoszáv, Kaszajkovics István s Jakab, Kiszilicsics István, Kozajlovics István, Medve Márton, Mészáros Kozma, Monostori Gergely, Nagy Radován, Oláh Radul, Pertán Péter, Vakasovics Radoszáv, Vitomer Kragul, Vitomerovics Gyurka, Vladics Sztejo, Vlajo Nikola kovács és Vukasov Drugas.

Jaksics Márk 1530. szept. 7-én kir. beleegyezéssel e falu felét is elzálogosította feleségének és leányainak.[12] Ismételte bevallását 1536. decz. 11-én,[13] mire a csanádi káptalan 1537. jún. 14-én beiktatta Polyxéna asszonyt.[14] Ekkor már jelentékeny falu lehetett Nagy-Szécsény, mert Oláh Miklós a nevezetesebb helységek közt sorolja fel.[15]

Özv. Jaksicsnénak férje halála után a rokonokkal gyűlt meg a baja; 1539. május 4-én a leánynegyed miatt Márk húga, Iréne,[16] júl. 4-én meg a fiág jogán Jaksics Péter fiai támadták meg pörrel.[17] De amazt kielégítette, ezek pedig belehaltak a pörösködésbe. 1559-ben, mikor a gyulai kir. biztosok a Jaksics János itteni részét számonvették, Nagy-Szécsény már török birtok volt.[18] Jaksics Skolasztika Zeleméríné és Erzsébet özvegy Dócziné 1560-ban megosztozván birtokaikon, Nagy-Szécsény egészen ez utóbbinak jutott.[19] De 1563-ban kapott új adománylevelébe már nem vétette föl, nyilván, mert úgy se vehette semmi hasznát.

Megvolt a falu még 1582-ben is, a mikor szerb lakosai — huszonhárman — már mind juhászok voltak. A török adóösszeíró ez évben 2585 juh után vetette ki rájok a tizedet.[20] Sőt e juhászok maradékai, kik a falu régi nevét *Veliki-Szecsán*ra változtatták, keresztül tengődtek valahogy a XVII. századon; mert a törökök kiüzetése után is lakott falu volt Szecsán és 1717-ben 28 házat számlált.[21] Ettőlfogva a temesvári kerülethez tartozott s elvadult lakosaival tömérdek baja volt a tiszttartói hivatalnak.[22] A mai oláh lakosok ősei 1740—44. táján Erdélyből vándoroltak be[23] s teljesen eloláhosították az itt talált szerbeket. 1779. óta a falu Temes vármegyéhez tartozik. 1781. aug. 1-én a kir. kincstár árúba bocsátotta Szécsényt s 80,100 frtért az aradi Kászonyi András vásárolta meg.[24] Ma Temes-Szécsány a hivatalos neve s lakosainak száma: 2005 gör.-kel. oláh, 101 róm. kath. német és kilencz zsidó.

Nagy-Szécsény fényes *egyházi multra* tekinthetett vissza. Templomát és parochiáját a Csanád nemzetség hitbuzgóságának köszönhette. Mint plébánia az aradi főesperesség alá tartozott s plébánosai közül is ismerünk kettőt, ú. m. 1334. Lászlót, ki pápai tizedül jelentékeny összeget, egy báni dénár híján 12 garast fizetett[25] és 1403. Jánost.[26] Kiváló fia volt a helységnek Szécsényi János, 1435—48. közt aradi kanonok.[27]

A mai Temes-Szécsányban gör.-kel. oláh anyaegyház van. A róm. kath. hívek mint leányegyház Orczyfalvához, mely a hajdani Kakat falu helyén áll, tartoznak.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Anjouk. okm.* III. 369. — [3] *Dl.* 13662. — [4] *Münch. lt.* 33. — [5] *Dl.* 14588. — [6] *Münch. lt.* 51. — [7] *Dl.* 15294. — [8] *Dl.* 18370. — [9] *Dl.* 15294. — [10] *Dl.* 19092. — [11] *Dl.* 21525. — [12] *Kolozsmon. lt.* Com.

Csanád 11. — [13] Uo. 14. — [14] Uo. 18. — [15] Oláh, *Hungaria* 74. — [16] *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 18. — [17] *Uo.* 1. — [18] *Urb.* 11. 41. — [19] *NRA.* 759. 43. — [20] *Defterek* I. 336. — [21] Szentkláray, *Százév* 21. — [22] Baróti, *Adattár* 399. 416. 417. 425. 426. 442. — [23] *Uo.* 421. — [24] Szentkláray, *Százév* 411. — [25] *Mon. Vat.* I. 150. — [26] *Sztáray-okl.* II. 29. — [27] Márki, *Arad tört.* I. 376.

NAGY-SZENT-PÉTER.

Falu.

Sanctus Petrus: 1333. 1334. 1335. *Mon. Vat.* I. 147. 154. 156. 158. Zenthpeter: 1434. *Forgách lt.* 1466. *Dl.* 16388. 1560. *Tiz. l.* Zenthpether: 1490. *Forgách lt.* Nagyzenthpeter: 1559. *NRA.* 1763. 43. Naghzenthpeter: 1561. *Dic. l.* Nagyzenpeter: 1564. *Uo.* Zentpeter: 1618. Ortvay, *Magy. egyh. földleir.* I. 453. Szent Peter: 1655. *Lib. reg.* XI. 357. St. Peter: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. Ratz-St.-Peter: 1741. Baróti, *Adattár* 268.

A torontálvármegyei Szerb-Szent-Péter, Szárafalva és Perjámos közt, az Aranka partján. Nevét sz. Péter tiszteletére szentelt templomától vette.

E templom fennállott már 1333—35-ben, de a falu ez időbeli birtokosát nem ismerjük. 1434-ben Zsigmond király megparancsolta az aradi káptalannak, hogy Maczedóniai Péter fiát, Miklóst iktassa be itteni örökös részének birtokába.[1] Később, 1466-ban azt olvassuk, hogy Szárafalva egyik, déli határa a szentpéter-mégyi, másik határa meg a szentpéter-loránthalmi nagyút.[2]

A Maczedóniai családdal atyafi Maczedóniai Dancs családnak is volt e faluban része, melyet 1490. márcz. 20-án Miklós 100 frtért zálogba vetett Haraszti Ferencz szörényi bánnak.[3] Ezt a részt azonban visszaszerezte a Maczedóniai család, úgy hogy a következő században az egész falu az övé lett.

A török közeledtével menekült innen is a magyar jobbágyság s helyét szerbek foglalták el. A temesvári defterdár 1557—1558-ban «Velika-Szent-Péter»-en összesen 16 házat írt össze, a következő szerb lakosokkal:

Berán Isztán, Berdacsics Luka, Borcsin Gyura, Diankovics Gyura, Dunics Mika, Fenics Gál s Gyura, Gercsovics Luka s Mihal, Karta Lukács, Mihol Gyura, Mladacs Mihal, Novák Bosa, Pavics Gyura, Petos Marko, Ranics Micsa.[4]

Jóllehet a falu ettőlfogva a csanádi náhiéba volt beosztva s a töröknek adózott, 1559-ben a gyulai adórovó is behajtotta rajta mindakét félévi 1 frt 10 dénáros adót, mindkét ízben 13 frt 30 dénárt.[5] Sikerült még 1561-ben is 10 portát megadóztatnia; a földesúr ez évben Maczedóniai Péter volt. De ez eladta a falut Forgách Simonnak; legalább 1564-ben már a Forgách 10 portája fizeti az adót.[6]

A szerbek kibírták valahogy a török világ nyomoruságát is. Földet ugyan nem igen műveltek, hanem leginkább pásztorkodtak. Nagy-Szent-Péter 12 szerb lakosa is 1582-ben juhtenyésztésből élt; juhaik száma 2184 darabra rugott.[7] Úgy látszik, Bethlen Gábor adományozta oda e falut Tövisi Vas Benedeknek, ki azt, minthogy Enyeden lakott, 1618-ban Szentandrási György borosjenei alkapitányra bízta, jövedelmének harmadrészét is átengedvén.[8]

Az erdélyi fejedelem hatalmának gyengültével, 1655. jún. 25-én a magyar király is állított ki adománylevelet Szent-Péterre Lesenyei Nagy Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és Dienes Györgynek,[9] kiket a garan-szent-benedeki convent 1656-ban forma szerint be is iktatott.[10]

Az erősen megfogyott szerb lakosságot 1690-ben újabb jövevények szaporították. Az ippeki patriarchával bemenekült néhány herczegovinai család telepedett ide, s ezek beszédén a herczegovinai tájszólás ma is megérzik.[11] Ekkor kapott fel a Rácz-Szent-Péter nevezet, mely még e század hatvanas éveiben használt községi pecsétnyomón is látható volt. De a falu eleinte lassan növekedett; 1717-ben is mindössze 16 házból állott.[12] A gyarapodást erősen fokozta az a körülmény, hogy 1718. őszén a szomszédos Figed falu lakosai, részint az árvíz, részint a veszélyeztetett közbiztonság következtében, Szent-Péterre költöztek át.[13] De az új rendszerrel, mely kerületi igazgatás és adózás alá fogta őket, nem igen tudtak kibékülni; még 1722-ben is el-elszökdöstek.[14] A következő évtizedben a falut környező erdőben elszaporodtak az útonállók és rablók.[15] 1738—39-ben a pestis pusztította a lakosságot.[16] Ennek lehetett a következménye, hogy a temesvári administratio erdélyi oláhokat szállíttatott ide, a kik azonban idővel teljesen szerbekké váltak.[17] Ezek nyomaira 1748. végén találunk, a mikor nyolcz beköltöző oláh családról történik említés.[18] 1752. jún. 30-án a csanádi tiszttartó

úgy vélte, hogy Szerb-Szent-Péter még alkalmas volna újabb települők befogadására;[19] ekkor költözhettek be az itteni németek, állítólag Felső-Ausztriából.[20] Ezek azután 1796. őszén a Perjámosról ide költözött harmincz családdal megszaporodtak. 1807-ben a falut, mely 1779. óta Torontál vármegyébe van kebelezve, a kincstártól a gr. Szapáry család vette meg s ma is ez bírja.[21] Lakossága ez idő szerint 1603 róm. kath. és 2220 gör.-kel. vallású lélekből áll.

Határrészei: Aranka, Avramov rít, Báinszki Velity, Begovo, Blizanicza, Boristye, Bozsin gáj, Budzsák, Csot, Czigánka, Gorda unka, Gornye megye, Gradiste, Gurityeva unka, Gusztiska polyana, Jerdityeva unka, Kalinityev bunár, Kángya ér, Krályicza, Male livade, Matyurina unka, Mrtvák, Orlovát, Pakacski kraj, Pészak, Peszkoviti rét, Plávsina unka, Preko bara, Raszkopánicza, Sesiták, Szablityeva unka, Szelistye, Szira-, Tósityeva-, Velika unka, Veliki kopov, Veliki kraj, Velity, Viget, Vodena-, Zorityeva unka, Zovnyák.[22]

Nagy-Szent-Péternek már 1333—35-ben volt *plébániája*, mely a csanádi főesperesség alá tartozott.[23] Tizede a csanádi püspököt illette.[24] Egyetlen plébánosát ismerjük; ez 1333—35. Péter. — A mostani Szent-Péteren a plébánia 1809-ben állíttatott fel. A templom sz. József tiszteletére Bonnaz Sándor püspök, a gr. Szapáry család mint kegyúr és a vallásalap költségén 1887—88-ban épült. Ez időszerinti kegyura gr. Szapáry Géza. Plébánosai közül előfordulnak: 1831. Novák István, 1837. Micsky Lajos, 1891. Farkass Gusztáv, 1892. Hűgel Antal.

[1] *Forgách lt.* — [2] *Dl.* 16388. — [3] *Forgách lt.* — [4] *Götting. defter.* — [5] *NRA.* 1763. 43. — [6] *Dic. l.* — [7] *Defterek* I. 336. — [8] Ortvay, *Magy. egyh. földleir.* I. 453. — [9] *Lib. reg.* XI. 357. — [10] *Garan-szent-benedeki lt.* Stat. A. 6. 22. — [11] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [12] Szentkláray, *Százév* 21. — [13] Baróti, *Adattár* 232. — [14] *Uo.* 236. — [15] *Uo.* 246. 251. 258. — [16] *Uo.* 264. 266. — [17] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [18] Baróti, *i. h.* 279. — [19] *Uo.* 288. — [20—22] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [23] *Mon. Vat.* I. 147. 154. 156. 158. — [24] *Tiz. l.*

NAGY-SZŐLŐS.

Falu, kastélylyal.

ZEVLEUS: 1329. *Dl.* 2550. OZEWLEVS: 1352. *Anjouk. okm.* V. 593. OZELEWS: 1352. *Uo.* 1355. *Dl.* 4568. ZELEUS: 1356. *Dl.* 4613. 1409. *Dl.* 9509. ZEULEUS: 1356. *Anjouk. okm.* VI. 457. 1359. *Dl.* 4865. 1393. *Dl.* 8016. SCEULEUS: 1357. *Dl.* 4659. ZEULES: 1393. *Dl.* 7856. ZEWLES: 1444. *Sztáray-okl.* II. 360. ZEWLEWS: 1479. *Dl.* 18199. 1503. *Dl.* 26662. NAGZEWLEWS: 1494. *Akad. lt.* NAGHZELES: 1555. *Dic. l.* NAGH ZELEWS: 1556. *Lib. reg.* III. 309. NAGHZEOLEOS: 1558. *Forgách lt.* 1560. *Dic. l.* NAGY ZEWLEWS: 1560. 1562. *Tiz. l.* NAGH ZEWLEWS: 1560. *Dic. l.* NAGY ZÓLOS: 1562. 1564. *Tiz.* és *Dic. l.* ZEÓLEOS: 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. SZŐLLŐS: 1647. 1662. *NRA.* 1838. 61. SZŐLŐS: 1657. *Uo.* 1665. *Leleszi orsz. lt.* El. stat. P. 78. SZŰLŐS, SZŰLLŐS: 1688. *NRA.* 1791. 17. SELIOSCH: 1723. *Mercy-féle térk.*

Az aradvármegyei Pécska és Szemlak közt, a Maros jobbpartján feküdt. A víz folyása szerint fentebb esett, mint Kis-Szőlős s eredetére nézve is régibb volt. Ugyanazért nevezték hajdan *Felső-*, valamint *Ó-Szőlős*nek is.

Az Ajtony nemzetségnek volt ősi birtoka. 1329. júl. 20-án a csanádi káptalan előtt az Ajtony nemzetségbeli Albert fiai, Gergely és Tamás, többi rokonaik nevében, leánynegyed czímén átadták nővérüknek s férjének, Mihálynak.[1] A falut azonban Kerekegyházi Laczk volt székely ispán erőszakkal elfoglalta, úgy hogy Ószőlősi Mihály annak semmi hasznát sem vehette. Elzálogosította tehát 1352. jún. 27-én Felszőlősi Szőke fiának Petőnek 40 frtért.[2] De ez sem tudta a hatalmas kerekegyházi földesúr kezéből kicsikarni; végre is nem maradt egyéb hátra, mint hogy 1355. decz. 16-án Szuhai Lucza 100 márkáért eladta a falut Laczknak s illetőleg feleségének, Szeri Pósafi Margit úrasszonynak.[3] S miután Kerekegyházi Laczkné 1356. május 12-én mostoha fiaival megfogadtatta, hogy őt e falu birtokában sohasem fogják háborgatni,[4] 1359. jún. 29-én odaajándékozta első férjétől való fiainak, Szántói Petőfi Jánosnak és Istvánnak.[5] Ez utóbbi gyermekek hátrahagyása nélkül húnyván el, Szőlőst bátyja örökölte.

Petőfi Jánosnak is csak egy leánya maradt, Katalin, a kit Báthori János mester vett feleségül. Petőfi a király beleegyezését kieszközölvén, 1393. június 28-án kelt rendelkezésével

leányát tette örököséül[6] s ezt a leleszi convent, István és Potencziána gyermekeivel, aug. 12-én beiktatta.[7] Idővel az Ajtony nemzetségből való Szuhai Orros Miklós és István támasztottak követelést a falura, úgy hogy Báthori Istvánnak 1409. február 28-án tiltakoznia kellett.[8] Úgy látszik, pör lett a dologból, mely olyanféle egyességgel végződött, hogy a Báthoriak eladták Szőlőst a Szuhaiaknak és Orrosoknak. A két család a falun egyformán osztozott. De már 1444. márcz. 3-án Serjéni Orros György tiltakozását jelentette ki az ellen, hogy Szuhai György fiai, Demeter pap és Tamás a családját illető fél falut elfoglalva tartsák és használják.[9]

Az Ajtony-maradékok sem lettek állandó földesurai Szőlősnek. Alighanem eladták a Temes vármegyéből ide szakadt Körei vagy Kerei Fórisnak, ki ide díszes kastélyt építtetett. A kastély már 1479. május 9-én fennállott, mert e napon urának, Kerei Fórisnak nevében a szentmiklósi és abonyi iktatáson mint szomszéd jelenvolt Balacsai Ágoston, a szőlősi kastély porkolábja.[10] Ekkortájt vette föl a falu a Nagy-Szőlős nevet. Fóristól fia, Bálint örökölte; ennek jobbágyai: Szakács Péter, Magyar András és Tót László vettek részt 1494. aug. 28-án a szentmiklósi iktatáson.[11] Bálint tisztjei és megbízottjai voltak Szőlősi Ispán Miklós, Földeáki Nemes Antal, Taddi Temesvári Gergely, Bessenyei Palástos János, Bessenyei Bekes János, Székelyszegi Antal deák, Kenézi Gyűrődi János és Bessenyei Szarvas Ferencz, kik 1503-ban Munáron hatalmaskodtak.[12] A nagyszőlősi kastélyt kétségkívül 1514-ben a Dózsa György hadai pusztították el.

Kerei Bálint fia volt Ferencz, kinek szintén Ferencz nevű fia maradt. Ő alatta pusztult el 1552-ben Nagy-Szőlős, úgy hogy 1555-ben is lakosok nélkül állott.[13] A következő év elején Ferenczben kihalt a Kerei család, minélfogva a király 1556. júl. 20-án eladományozta a falut Kisserjéni Pálnak, Mihálynak, Gábornak és Dorottyának.[14] A temesvári török adóösszeíró 1557—58-ban Nagy-Szőlősön három üres házat talált; lakosai elfutottak.[15] A zavaros idők lecsendesültével újra visszatértek a régi lakosok; 1561—64-ben Serjéni Miklósnak hét, illetőleg nyolcz, Farkasnak pedig kilencz portája fizette az adót.[16] Megvolt a falu még 1597-ben is, a mikor Báthori Zsigmond Segnyei Miklósnak adományozta.[17]

A következő század közepe táján ráczok lakták s 1647-ben Széll Mihály és Dobóczi Ferencz szendrei vitézek hódoltatták meg.[18] Adóját 1657-ben, a mikor Széll Mihálynak jutott, úgy szabták meg, hogy minden ember egy-egy frtot fizessen, öszszesen pedig még ajándékot is adjanak.[19] Széllé volt a falu 1662-ben is.[20] Ennek leánya azután elzálogosította 60 tallérért Hajdú Jánosnak.

De Széll és Dobóczi nem eszközöltek ki reá adománylevelet. Így történt, hogy 1665. jún. 25-én Lipót király donatiót adott Szőlősre Fodor János kállói harminczadosnak és Pap László alkapitánynak.[21] De a mikor ezeket a leleszi convent be akarta iktatni, Marosjárai Bálintfi János ellenmondott.[22] Mi lett a pör vége, nem tudjuk. Ellenben ismerjük 1688. szept. 6-áról Hajdú János végrendeletét, ki «Szent Miklós mellett Szőlős nevű faluját» atyafiainak, a Veres, Kis és Kajtár családbelieknek hagyományozta.[23] De a század végén újra és végkép elpusztult a szerb falu.

A török kiűzetése után a bécsi kormány a marosi szerb határőröknek engedte át a pusztát, úgy hogy egyik fele Szemlakhoz, másik fele Pécskához tartozott.

Egyháztörténeti tekintetben annyit tudunk az egykori faluról, hogy már 1329-ben[24] és 1355-ben[25] fennállott sz. Péter tiszteletére épült temploma. Tizedét a csanádi püspök szedte.[26]

[1] *Dl.* 2550. — [2] *Anjouk. okm.* V. 593. — [3] *Dl.* 4568. — [4] *Dl.* 4613. — [5] *Dl.* 4865. — [6] *Dl.* 7856. — [7] *Dl.* 8016. — [8] *Dl.* 9509. — [9] *Sztáray-okl.* II. 360. — [10] *Dl.* 18199. — [11] *Akad. lt.* — [12] *Dl.* 26662. — [13] *Dic. l.* — [14] *Lib. reg.* III. 309. — [15] *Defterek* II. 202. — [16] *Dic. l.* — [17] *Károlyi cs. lt.* 52. 95. — [18—20] *NRA.* 1838. 61. — [21] *Leleszi orsz. lt.* El. stat. F. 62. — [22] *Uo.* P. 78. — [23] *NRA.* 1791. 17. — [24] *Dl.* 2550. — [25] *Dl.* 4568. — [26] *Tiz. l.*

NAGY-SZŐREG.

Falu, monostorral.

ZEURUG: 1239. *Árp. új okm.* VII. 76. *Dl.* 238. ZEWRWG: 1247. Fejér IV. 1. 455. HEWREG: 1333. *Mon. Vat.* I. 147. ZEWREG: 1350. kör. *Gellért-legenda* 321. 1557. *Lib. reg.* III. 436. ZEVREGH: 1411. Varga, *Szeged tört.* 214. NAGHZEWREG: 1490. *Dl.* 30329. 1510. *Tört. Tár* 1863. 142. 1511. *Budai kápt. protoc.* 55. sz. 26. l. ZEŰUREK: 1536. Oláh, *Hungaria* 74. NAGHSEWREGH: 1553. *Lib. reg.* III. 186. Utraque ZEWREGH: 1561. *Uo.* III. 698. SZŐREG: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. SŐREGH: 1700. *Uo.* 67. 8. 27. SZEÖRÖGH: 1701. *Urb. sine el.* SZŰREG: 1719. Baróti, *Adattár* 232. SIRICK: 1723. *Mercy-tkp.*

A ma is meglévő torontálvármegyei Szőreg mezőváros helyén feküdt, a Maros-Tisza szegletben. Neve a *kölest* jelentő ószl. *sirŭ*, újszl. *sirek* szóban találja megfejtését.

Említi a *Gellért-legenda* is. E szerint Csanád serege, mikor a Tiszánál Ajtonytól vereséget szenvedett, Szőregre vonult vissza.[1] Ez pedig Kanizsa vidékétől, a hol az ütközet történt, meglehetős távolság.

Monostora azonban már 1239-ben fennállott.[2] Ki alapította, s melyik szerzetrend számára, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a falu 1335-ben már a Gútkeled nemzetségből származó Czibak család birtoka volt. Ekkor éltek e családból Mihály és János.[3] Az előbbinek unokái, László fiai Mihály és János 1411-ben a többi szőregi nemesekkel, ú. m. Benedek fia Imrével és János fia Bálinttal együtt pört folytattak Szeged városa ellen a határ miatt. Zsigmond király jún. 23-án a pört úgy döntötte el, hogy Szeged és Szőreg közt új határvonalat állapíttatott meg. Határ lett a Nagyér, a Süllőszűrőér (Syllouzywreveer) nevű meder és néhány e czélból emelt határdomb.[4]

Már Czibak László a biharvármegyei Palotáról írta magát.[5] Ellenben fia, az előbb említett János *Szőregi Czibak*nak írta nevét s 1437-ben is itt lakott.[6] E családdal különben osztályos atyafi volt a biharvárm. Esztári család,[7] mely ezen a réven Szőregen is birtokos lett.

Ekkor már a régi Szőreg faluból két falu vált, t. i. Belső- vagy Kis-Szőreg és Nagy-Szőreg. Esztári Bálintnak mindakét faluban voltak részei; de ezeket, minthogy a trónkövetelő Albert herczeg pártjára állott, II. Ulászló király 1490. decz.

30-án hűtlenség czímén elvette tőle és nagyságos Losonczi Lászlónak adományozta.[8] Később azonban az Esztári család újra visszaszerezte e részeket.

A fentemlített Szőregi család birtokrészei a XVI. század első éveiben Temesvári Bodó Péter birtokába kerültek, ki azokat 1510. decz. 31-én elzálogosította Sárszegi István szegedi ispánnak és kir. sókamarásnak. Ez meg 1511. jan. 24-én tovább adta e részeket zálogba Pestyéni Györgynek.[9] Bodó Pétertől azután még ugyanez évi jún. 16-án e nagyszőregi és belszőregi részeket örökáron megvették Esztári Imre fiai, János és Bálint,[10] s lefizetvén Pestyéninek is a zálogösszeget, mindakét falu egészen az övék lett.

Szőreget mint nevezetes helységet emeli ki Oláh Miklós 1536-ban.[11]

A század közepén az Esztári családnak Farkas fia Jánosban magvaszakadt. A király tehát 1553. szept. 14-én Nagy- és Kis-Szőreg egész falvakra adománylevelet állíttatott ki Pétervárad Balázs deák váczi püspök és rokonai, a Szép, Dessewffy, Orbay és Wernher családbeliek számára, olyképen, hogy mindegyikre egy negyedrész jusson.[12] Azonban anyai ágon az Esztári családból való volt Olgyai Józsáné Parlagi Fruzsina; mi sem természetesebb, mint hogy ő is jogot formált a két faluhoz. Hogy ezeket mennél könnyebb szerrel megszerezhesse, szövetkezett sógorával, Olgyai György kir. curiai jegyzővel; 1553-ban tehát birtokjogának felét átruházta erre.[13] György mesternek azután 1557. júl. 10-én nem volt nagy feladat királyi beleegyezést kieszközölnie, hogy az ő részeit halála után Olgyainé örökölje.[14]

Azonban Nagy- és Kis-Szőreget 1552-ben a törökök egészen elpusztították. Így azután nem csoda, ha a kir. kanczellária derűre-borúra osztogatta az adományleveleket. 1555-ben pl. Ethelei másként Kátai Imre, Kátai Ferencz és ennek felesége, Mágócsi Margit,[15] ismeretlen időben meg Deli Balázs eszközöltek ki a két falura széplevelet.[16] Ez utóbbi nemcsak névleges, hanem valóságos birtokos lett itt, mert mikor magtalanul elhalt, 1561. ápr. 28-án mindkét pusztult faluban levő részeit Paulóczi Sebestyén és Darnóczi István kapták.[17]

Puszta maradt Szőreg az egész XVII. század folyamán, mint ez a szegedi guardián 1647-iki összeírásból is kitűnik.[18] 1701. júl. 20-án Dolny István csanádi püspök óhajtotta, de

hiába.[19] A temesvári bánság szervezésekor mint puszta a csanádi kerülethez csatoltatott s bérbeadatott. Első bérlője volt 1718—20-ban Veliki Vászó szerb kapitány, ki Szőregen kívül Száztháza (Zaitios) és Begovina (Gobogin) pusztákat is bérelte.[20] 1723. május végén ugyanő három évre 631 forint 40 kr. évi bérért kivette Deszka, Klárafalva, Szőreg, Százház, Szent-Iván, és Rábé pusztákat, de oly föltétel mellett, hogy minden marha után egy krajczár legeltetési díjat csak az idegenektől s nem a kerületbeli lakosoktól fog szedni.[21] 1735-ig Ignat Péter volt a bérlő; ez évben azonban a temesvári igazgatóság elhatározta, hogy a szőregi pusztákat házi kezelésbe veszi, minélfogva ide altiszttartót nevezett ki.[22] Természetesen személyzetről is kellett gondoskodni; 1739-ben már megnépesült a puszta, de lakosait 1739—40-ben nagyon megtizedelte a pestis.[23] Az itt letelepült családok azonban még nem alkottak községet; 1746. elején végre az igazgatóság kimondotta, hogy a szőregi pusztákon három községet létesít, t. i. Szőreget, Deszket és Szent-Ivánt.[24] Ettől számíthatja a mai helység újjászületését. Szőreget különben, mely 1778-ban már 70 házból állott,[25] 1779-ben Torontál vármegyébe kebelezték. 1785. márczius 5-én a pozsonyi kir. kamara a szőregi uradalmat, melyhez akkor Szőreg, Szent-Iván, Gyála és Új-Szeged falvak, valamint Rábé és Tervár puszták tartoztak, eladta Szeged városának 180,909 frt 12 krért.[26] 1849. febr. 13. és márcz. 26-án nagy pusztuláson ment át Szőreg, hol ez évi aug. 5-én a magyar és császári seregek döntő ütközetet vívtak, melynek következtében a magyarok Temesvár alá voltak kénytelenek visszavonulni.[27] 1857-ben megnyilt a szeged-temesvári vasút, mely a községnek nagy lendületet adott. Lakosainak száma: 3695, kik közül 2211 róm. kath. magyar, 1424 gör-kel. szerb.

A szőregi *monostor*nak, mely a magyar keresztyénség első századaiban épült, ma már semmi nyoma. Szent Fülöp tiszteletére alapíttatott, s hihetőleg azon szent Fülöp-egyház alatt, melynek II. Endre 1233. aug. 20-án ezer kő sót igért, ezt a monostort kell értenünk.[28] A monostor birtoka volt az a Zobor föld, melyet tőle Buzád bán fia, Buzád mester hatalmasul elfoglalt. Az apát e miatt pört indított ellene, mely 1239. nov. 22-én oly értelmű egyességgel ért véget, hogy Buzád lefizet száz márkát s Zobor föld legyen az övé.[29] Úgy látszik, a tatárjárást

szerencsésen túlélte a monostor; apátja ugyanis 1247-ben a szegedi polgárokat bevezette Tápé birtokába.[30] Ha tehát volt szőregi apát, állania kellett a monostornak is. Végpusztulását a kúnok rovására kell írnunk, kik 1280-iki rablóhadjáratuk alkalmával égették föl. Többé azután nem is állott helyre. Apátjai voltak: 1239. Jáczint, 1247. Leontin. Az 1878-ban felújított szőregi apátsági czímet a király most is adományozza.

A monostor pusztulása után a Czibak család *plébániát* állíttatott fel Szőregen; ennek plébánosa 1333-ban egy garas pápai adót fizetett.[31] E plébánia mindenesetre fennállott 1552-ig, a mikor a helységgel együtt elpusztult. — 1746. óta az újonnan települt községben a szegedi ferenczrendiek végezték egészen 1761-ig a lelkiszolgálatot; ezért az igazgatóság eleinte 40 mérő gabonát utaltatott ki számukra,[32] a mely illetmény 1753. óta 15 mérő búzára, 30 m. zabra, 15 m. kukoriczára s 15 öl tűzifára változott át.[33] A páterek ellátása az altiszttartónak volt a kötelessége, ki ezért némi segélyösszegben részesült.[34] Az első templom 1752-ben a község költségén épült fel; az épületfát a csanádi erdőből az igazgatóság engedélyezte.[35] E templom helyére 1812—16-ban építtette a mait, mint akkori földesúr, Szeged városa. Plébánosai voltak: 1333. Ágoston, 1778. Gerencsér János,[36] 1804. Sövényházi József,[37] 1831. Pichler János, 1839. Követs András, 1859. Drahoss Gergely, 1880. Radics Pál s 1895. Hegedűs Dezső.[38]

A görög-keleti szerbeknek is van Szőregen anyaegyházuk és parochiájuk.

[1] *Gellért-leg.* 321. — [2] *Dl.* 238. — [3] Bunyitay, *A váradi püsp. tört.* I. 379. — [4] Varga, *Szeged tört.* 214. — [5] *Akad. lt.* 1408. május 3. Czibak László leányai, Katalin és Dorottya hajadonok és Csomaközi János fia Elek ellen pört folytatnak Báthori Szaniszló fia István és György fia Barnabás szatmárvármegyei Enchench, szabolcsvármegyei Nyreghaz, Bewd, Tymar, Adon, Kysletha és Vencellew falvak miatt. — [6] Bunyitay, *i. h.* — [7] *Uo.* — [8] *Dl.* 30329. — [9] *Tört. Tár* 1863. 142. — [10] *Budai kápt. protoc.* 55. 26. — [11] Oláh, *Hungaria* 74. — [12] *Lib. reg.* III. 186. — [13] Pesty Fr. *hagy.* Szlavonia köt. — [14] *Lib. reg.* III. 436. — [15] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [16—17] *Lib. reg.* III. 698. — [18] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [19] *Urb. sine el.* — [20] Baróti, *Adattár* 232. 234. — [21] *Uo.* 238. — [22] *Uo.* 261. — [23] *Uo.* 265. 266. 268. — [24] *Uo.* 275. — [25] *Délmagy. Értes.* 1890. 58. — [26] *NRA.* 1433. 9. — [27] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [28] *Monum. Strig.* I. 293. — [29] *Dl.* 238. és *Árp. új okm.* VII. 76. — [30] Fejér IV. 1. 455. — [31] *Mon. Vatic.* I. 147. — [32] Baróti, *Adattár* 280. — [33] *Uo.* 293. — [34] *Uo.* 284. — [35] *Uo.* 288. — [36] *Délmagy. Értes.* 1890. 58. — [37] *NRA.* 1870. 4. — [38] *Schematismus* 1896.

NAGY-TÁRNOK.

Falu.

TARNUKY: 1332. *Kismartoni lt.* 47. C. 4. THARNUK: 1333. 1334. *Monum. Vat.* I. 148. 154. 1343. *Dl.* 322. §. 9. 1360. *Dl.* 322. §. 20. TORNUK: 1334. 1335. *Mon. Vat.* I. 156. 160. TARNUK: 1343. *Dl.* 322. §. 9. NAGTARNUK: 1360. *Uo.* §. 20. NOGY TARNUK: 1360. *Uo.* 1366. *Uo.* §. 4. THARNOK: 1495. *Dl.* 29566. 1504. *Dl.* 36349. 1508. *Dl.* 21842. 1520. *Dl.* 23232. 1547. *NRA.* 933. 18. 1555. *Dic. l.* 1560. *Lib. reg.* III. 671. 1583. *Leleszi orsz. lt.* Prot. 28. fol. 284. TARNAK: 1553. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. TARNOK: 1558. 1560. 1564. *Dic. l.* 1560. *Tiz. l.* 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1662. *Garan-sz.-bened. lt.* 62. 35. 1663. *Uo.* P. 225. 1667. *NRA.* 986. 47. 1680. *Balassa l. naplók.* 63. 72. 77. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. THARNAK: 1558. *Lib. reg.* III. 578. 1561. *Lib. don. palat.* I. 181. 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. TAARNOK: 1561. *Dic. l.* TÁRNOK: 1679. *Balassa l. naplók.* 11. 37. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27.

Makó városától délkeletre, a Maros tulsó partján, Apátfalva határában terül el ma is a Tárnok nevű legelő, melyen az egykori falu feküdt. Közepén egy meglehetős nagy domb van; állítólag ennek tetején emelkedett a templom.[1] Hihetőleg a csanádi vár *tárnok* jobbágyai laktak itt kezdetben s róluk nevezték el a falut. Nagy-Tárnok névvel csak a XIV. században illették, megkülönböztetésül a mellette feküdt Kis-Tárnoktól; általában pedig csak Tárnok volt a neve.

A várjobbágyság megszűnése után a királyra szállott a falu, hol már a XIV-ik század elején plébánia is volt. Mint királyi falunak rontatta le 1332-ben Makófalva felőli határjeleit Makófalvi Dénes fia Pál, a mi miatt a csanádi káptalan vizsgálatot tartott ellene.[2] Tárnokon különben rég idők óta (valamelyik éren) jövedelmező híd és a Maroson élénk forgalmú rév volt, minélfogva nem csoda, ha a Csanád nemzetség szerette volna azt megszerezni. Végre is a mi erőszakos úton nem sikerült a Makófalviaknak, azt szép szerével elérték a Telegdiek. Ugyanis Nagy Lajos király meg akarván jutalmazni Csanád esztergomi érseknek sok hű szolgálatait s különösen azt, hogy őt megkoronázta s királylyá fölkente, kérésére 1343. ápr. 27-én oda adományozta neki s általa unokaöcscseinek Tárnok királyi falut. A beiktatást Gutai Miklós udvari vitéz mint kiküldött királyi ember teljesítette.[3]

Így jutott a falu a Telegdi család birtokába, s ezé is maradt századokon át. Az 1360. okt. 14-iki osztozkodás alkalmával Nagy- és Kis-Tárnok, valamint a tárnoki rév is Lőrincz fiainak, Jánosnak és Tamásnak jutott.[4] Mikor pedig ez a Tamás s bátyjának, Jánosnak fia Lőrincz 1366. jún. 10-én megosztoztak birtokaikon, Nagy-Tárnokot is felosztották maguk közt, olyképen, hogy a mező felől egy-házsoros utcza a marosi révig, az ú. n. Magasmartig vagyis egészen a falu végéig lett a Lőrinczé, a másik egy-házsoros utcza a Maros vize felől, három telek kivételével, szintén a falu végéig vagyis az említett marosi révig jutott Tamásnak. A Kis-Tárnok felől eső három telek azonban a Lőrinczé maradt, úgyszintén a Lőrincz nemesi telke is azzal a kerttel együtt, a mely a Marostól az országútig terjedt. Két részre osztották az erdőt is; a keleti része esett Tamásnak, a nyugati pedig Lőrincznek. A gyümölcsfákat és berkeket közöseknek hagyták.[5]

Hosszú, száz esztendőnél több idő telik el, mikor ismét szó van a faluról. Ezalatt Kis-Tárnok is beleolvadt Nagy-Tárnokba, s ettőlfogva újra csak a Tárnok név hangzik. Telegdi András 1495. febr. 28-án tárnoki részét elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[6] Telegdi Katalin meg, a ki Szemcsei Ferencz deáknak volt a felesége, 1504. márcz. 30-án a maga részét adta zálogba Horváth Iván vingárti várnagynak.[7] De a zálogos birtokosoktól ezeket a részeket újra visszaszerezték a Telegdiek, úgy hogy a nagy Telegdi István 1508. május 22-én itteni részére a királytól új adománylevelet is kieszközölt.[8] Fia, Miklós is épségben bírta e részt, mert 1520-ban egy Vég Ambrus nevű tárnoki jobbágya is szerepel.[9]

Telegdi Ambrus leánya (az előbb említett?) Katalin Ilyédi Palaticsi Jánosnak lett a felesége; ennek leánynegyed fejében atyja Tárnokon hasíttatott ki egy részt s ezt a Palaticsiak birták is egy darabig. Azonban Zombori Telegdi László és György egy szép napon erőszakkal elvették tőlük, minélfogva Palaticsi János, fia nevében is, 1547. febr. 28-án pört indított a két testvér ellen.[10] Ezt a pört meg is nyerte.

Az 1552-iki török hadjárat, mely mint romboló vihar vonult el a vármegye fölött, Tárnokot is tönkretette, úgy hogy 1553-ban csak három portája tudta lefizetni az adót; a többi el volt pusztulva. 1555-ben az adóróvó össze sem tudta írni a portá-

kat.[11] Bezzeg összeírta a lakosokat a temesvári defterdár; az ő 1557—58-iki lajstromából ismerjük ezeket névszerint is, ú. m.:

Boltos János, Gyerka Kozma, Kasza Ferencz, Keresztes Gergely s Sebestyén, Salló János, Simon Balázs, Szegi Mátyás, Tor K. és Tamás.[12]

Összesen tehát tíz lakosra zsugorodott össze az egykor virágzó falu. De azért ezek még ez évben a magyar királynak is juttattak valamit; beszállították Gyulára 3 frt adót.[13]

Az előbb említett Telegdi László és György hűtlenség bűnébe esvén, tárnoki részöket a király 1558. okt. 9-én Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak adományozta.[14] Mindazáltal 1560-ban az adórovó még Telegdi Miklóst és Istvánt írja be földesuraknak.[15] Csakhogy a protestánssá lett Miklós is, minthogy a szentjobbi kolostort feldúlta s hét szerzetesét megölte, szintén notába esett, s ennélfogva tárnoki részét a király 1560. május 18-án Paulóczi Sebestyénnek, Darnóczi Istvánnak, Farkas Györgynek és Stubiczai Kelemennek adományozta.[16] A következő évben meg Telegdi Mihály keveredett hűtlenségbe azáltal, hogy János Zsigmondhoz pártolt; az ő részét tehát Nádasdi Tamás nádor 1561. júl. 12-én Kerecsényi Lászlónak adta.[17] Azonban az ekként támadt új birtokosok nem igen férkőzhettek hozzá a faluhoz; legalább Tárnok 1561-ben még a Telegdi Mihály, Miklós és István nevén szerepel.[18] A János Zsigmond kanczelláriája pedig azt a világos tévedést követte el, hogy Tárnokon Makó Lászlónak is juttatott részt, melyet azután 1563. aug. 10-én befoglalt a Varkocs Tamás adománylevelébe.[19] Az adólajstromokból kitűnik, hogy a Makó család nem volt Tárnokon birtokos. 1564-ben az adózó porták száma így áll: Telegdi Istváné három, Telegdi Mihályé három, Hubiczai (bizonyára a fentebb említett Stubiczai) Kelemené három, Palaticsi Jánosé két porta.[20]

Megvolt még Tárnok a XVI. század utolsó negyedében is. Ugyanis 1583. aug. 7-én Telegdi Mihály fia János tiltotta Rákóczi Zsigmond szendrői lovaskapitányt a falu fölkérésétől és elfoglalásától.[21] 1596-ban azután a török-tatár hadak végleg elpusztították, úgy hogy nem is éledt többé új életre.

Mint pusztára eszközölt ki öreg Rákóczi Györgytől adománylevelet Körösszegi Kis Márton, ki azt már 1647-ben bírta.[22] Később Vesselényi Ferencz nádor eladományozta gr. Balassa Imrének, s ezt 1662. okt. 2-án a garan-sz.-benedeki convent

iktatta be.[23] Ez iktatás ellen 1663. márcz. 21-én tiltakozott Macripodari Jáczint csanádi püspök;[24] de Kis Márton fiai, Péter, András és Mihály is bebizonyították a nádor törvényszéke előtt, hogy Tárnok az ő őstől maradott jószáguk, minélfogva Vesselényi a Balassának adott donatiót 1665. nov. 24-én megsemmisítette. Sőt még 1667. márcz. 19-én is kérte a kir. kamarát, hogy a dévényi tiszttartót tiltsa el a puszta háborgatásától.[25] Mindazáltal Balassa fentartotta a pusztához való jogát még 1679—80-ban is.

A török kiűzetése után Tárnok pusztát Új-Csanád lakosai használták.[26] Tizedét Kollonics bíbornok 1702. júl. 26-iki ajánlatára,[27] a szegedi kamarai bizottság aug. 8-án kiutalta ugyan Dolny István csanádi püspöknek,[28] de ez semmit sem ért el vele, mert a puszta Új-Csanáddal együtt a marosi szerb határőröké lett. A visszakebelezés után is egy darabig Új-Csanádhoz tartozott, így 1757-ben;[29] mígnem 1762-ben Apátfalva határához kapcsolták.[30] Az 1845. után eszközölt átmetszések okozták, hogy Tárnok a Maros túlsó oldalára került.

Tárnok *egyházi multjára* is vannak érdekes adataink. Plébániája volt már 1333—35-ben s ez a maroselvi főesperességhez tartozott. Plébánosaként ez években Mihály említtetik.[31] Kőtemplomáról, mely szent Mihály arkangyal tiszteletére épült, szól az 1343-iki adománylevél.[32] Egy 1560. évi tizedlajstrom szerint tizedét a falu a csanádi nagyprépostnak szolgáltatta; de lakosai már ekkor ráczok voltak.[33]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Kismartoni lt.* 47. C. 4. — [3] *Dl.* 322. §. 9. — [4] *Uo.* §. 20. — [5] *Uo.* §. 4. — [6] *Dl.* 29566. — [7] *Dl.* 36349. — [8] *Dl.* 218.2. — [9] *Dl.* 23232. — [10] *NRA.* 933. 18. — [11] *Dic. l.* — [12] *Götting. defter.* — [13] *Dic. l.* — [14] *Lib. reg.* III. 578. — [15] *Dic. l.* — [16] *Lib. reg.* III. 671. — [17] *Lib. donat. pal.* I. 181. — [18] *Dic. l.* — [19] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [20] *Dic. l.* — [21] *Leleszi orsz. lt.* Prot. 28. fol. 284. — [22] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [23] *Garan-sz.-bened. lt.* 62. 35. — [24] *Uo.* P. 225. — [25] *NRA.* 986. 47. — [26] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [27] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [28] *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [29] *Urb.* 81. 9. — [30] *Uo.* 122. 29. — [31] *Mon. Vat.* I. 148. 160. — [32] *Dl.* 322. §. 9. — [33] *Tiz. l.*

NAGY-TÖMPÖS.

Falu, monostorral és kastélylyal.

TEMBFS: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1256. *Erd. múz. lt.* 1333. *Mon. Val.* I. 148. 1396. *Acta post advoc. mort.* 35. 41. THEMBES: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1344. *Uo.* §. 14. 1360. *Uo.* §. 20. 1487. *Kismartoni lt.* 47. T. 24. TENBES: 1334. *Mon. Val.* I. 156. BELTHEMBES: 1337. *Anjouk. okm.* III. 366. KETHEMBES: 1344. *Dl.* 322. §. 14. TUMBUZ: 1366. *Uo.* §. 4. TEMPBES: 1409. *Dl.* 26019. THEMPES: 1488. *Hazai okm.* V. 366. 1508. *Dl.* 21842. 1512. *Budai kápt. proloc.* 193. 1543. *Bécsi cs. áll. lt.* 1561. *Dic. l.* 1563. *Leleszi orsz. lt.* 1568. 1570. *Dl.* 322. TEMPEWS: 1553. 1560. *Dic. l.* TEMPES: 1555. 1564. *Dic. l.* 1560. *Tiz l.* 1561. *Lib. palat.* I. 181. *Urb.* 68. 37. 1600. *NRA.* 1734. 37. 1601. *NRA.* 938. 23. 1602. *Eszterg. főkápt. lt.* 6. 1. 5. és 6. 1656. *NRA.* 956. 20. és 958. 37. §. 5. 1657. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. 1671. *Urb.* 6. 58. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. TEMPEOS: 1563. *Leleszi országos lt.* NAGYTEMPES: 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. THOMPOS: 1583. *Leleszi orsz. lt.* NAGY THOMPÓS: 1584. *Uo.* TÖMPÖS: 1600. *Egri kápt. lt.* A. 201. 1609. *Gyulaf. lib. reg.* VI. 137. 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 35. 1663. *Uo.* P. 225. 1667. *NRA.* 986. 47. 1679—80. *Gr. Balassa I. naplók.* 23—77. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. 1702. *Uo.* 67. 8. 16. TEÖMPÖS: 1646. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. TEÖMPEÖS: 1646. 1647. *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 197. XXII. 6. TOMPOS: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. TÖMPÓS: 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* B. 1. 8. THOMPES: 1682. *Lib. pal.* VIII. 312. TÖPÖS: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14.

Makó városától nyugatra, a Maros partján feküdt, Szent-Miklós és Kis-Tömpös közt. Nevében alapítójának emlékét őrzi.

Ez a Tömpös nevű alapító alighanem a Csanád nemzetség tagja volt, s e szerint Nagy-Tömpös is a nemzetség ősi birtokai közé tartozott. A nemzetség tagjai közül első ismert birtokosa Kelemenös bán fia, Pongrácz ispán, ki a falu kelet felől eső negyedrészét, mely két utczavéget foglalt magában, bírta, a hozzátartozó erdőkkel, rétekkel, kaszálókkal és szántóföldekkel. Ebbe a birtokrészbe őt 1247. ápr. 14-én is beiktatták.[1] Az 1256. decz. 17-iki osztály alkalmával mindahárom falu (t. i. Szent-Miklós, Nagy- vagy Bel- és Kis-Tömpös) három templomával együtt a Vaffafiaknak jutott. Az övéké lett a szigeten épült monostor is, valamint a mezőség felé eső halastavak.[2] A Vaffafiak vagy később Makófalviak úgy osztoztak meg a falvakon, hogy Bel-Tömpöst Makófalvi Dénes és Pál fiai, Pál és Péter örökölték. Mikor azután ezek 1337. jún. 11-én a Telegdi

családdal osztályra léptek, Bel-Tömpöst közös akarattal a benne levő templom és papja ellátására szánták.[3]

Úgy látszik, ettőlfogva a falu szépen növekedett s több jövedelmet hajtott, mint a mennyi a lelkészség fentartására kivántatott. Épen ezért a nemzetségbeliek a falut visszavették s a templomot és papot más úton kárpótolták. Nagy-Tömpös felét ezután a Makófalvi, másik felét a Telegdi család kapta. A Telegdiek része 1360. okt. 14-én Tamás kalocsai érseké és öcscséé, Kelemené lett.[4]

Már most jó volna tudni, hogy a birtokosok közül melyik volt az, a ki nagy-tömpösi részén túladott. Mert 1360—66 közt új birtokos tűnik fel a vármegyénkbeli Kemecsén s ez magát *Tömpösi* Miklósnak (Nicolaus dictus de Tumbuz) nevezi;[5] úgyde ezt a nevet csak azért viselte, mert Tömpösön lakott és ott volt birtoka. Minthogy 1396-ban név szerint említett özvegye, Skolasztika a pestvármegyei Gyáli családból való volt,[6] valószinű, hogy férje is innen származott. Közel fekszik tehát a föltevés, hogy Miklós előzőleg Telegdi Tamás kalocsai érseknek tisztje vala, kit hű szolgálataiért a tömpösi részbirtokkal jutalmazott.

A Tömpösi család nemzetségfáját a következő összeállítás tünteti föl:

Mint ez összeállításból látható, a családnak már a negyedik ízen magvaszakadt. Utolsó férfitagja volt László, ki 1487-ben húnyt el. De ennek sem anyját, sem feleségét nem ismerjük, pedig ezek révén juthatott rokonságba a Telegdiekkel és a Jaksicsokkal. Ugyanis Tömpösi László halála után a tömpösi kastélyt és erődöt (castellum et fortalicium), továbbá magát a falut is Mátyás király Nagylaki Jaksics Istvánnak és Telegdi Ferencznek adományozta. Ők azután úgy osztoztak meg, hogy a kastély és erősség, valamint a nemesi kúria Telegdi Ferencznek s atyafiainak: Bodófalvi Ferencznek, Básti Menyhértnek és Gáspárnak, az itteni halastó pedig Jaksics Istvánnak jutott.[7]

Azonban a Tömpösi-lányok is fentartották jogukat atyáik örökségéhez. Úgy látszik, Nagy-Tömpös falu felerésze illette őket, mert ezt 1488. június 11-én három részre osztották; az egyik rész jutott a Tetétleni, a másik az Amadéfi, a harmadik a Kapitányfi családnak. A Tömpösi Miklós nemesi kúriáját, a hozzátartozó jobbágytelkekkel melyekben rég idő óta a cselédség lakott, Somosi Bán Tamásnénak engedték át.[8] De ezek nem voltak itt sokáig birtokosok.

Ki építette a tömpösi kastélyt és erődöt, nem maradt följegyezve; de talán nem csalódunk, ha Miklósra fogjuk rá. Tömpösnek Makó felőli részét ma is Kövesnek hívják, az ott levő sok kövekről, melyek közt felismerhetők még egyes alapfalak töredékei.[9] E helyen kellett állania a kastélynak, mely várszerűleg meg is volt erősítve. Minthogy pedig e kastély a török háborúkban már nem szerepel, valószinűnek látszik, hogy az 1514-iki pórlázadásban pusztult el.

Telegdi István a királytól 1508. május 22-én tömpösi részére is új adománylevelet kapott.[10] István egyik leánya Vezsenyi Mihályhoz ment nőül s Vezsenyi ezen a czímen támasztott követelést Tömpös felerészére. II. Lajos király törvényszéke meg is ítélte azt neki, de közbejött a szerencsétlen mohácsi ütközet, az ítéletet nem hajtották végre s a birtokba idegenek ültek. Vezsenyi tehát 1543-ban új vizsgálatot sürgetett s kérte birtokba helyeztetését.[11] S ha ő ezt nem is érhette el, fia, Gáspár idővel mégis birtokos lett Tömpösön.

Az 1552. év e falura is végzetessé vált; elpusztították a törökök. Az adórovók 1553-ban a Telegdi István és Miklós részén csak 10 portát tudtak megadóztatni, a többi el volt

pusztulva. 1555-ben új birtokosok gyanánt tűnnek fel Szokoli György, ki itt anyja, Makó Ilona révén birtokolt, és Varkocs Tamás, ki a Makó László részét bitorol'a. A négy birtokos portái ez évben mindössze $5^1/_2$ frtot fizettek.[12] Pedig a falu újra eléggé megnépesedett; a defterdár 1557—58-ban 36 házat írt össze. A lakosok névszerint ezek voltak:

Bakos Albert s Balázs, Balog Borbás, Bencsi Gergely, Csanyi Mihály, Erdős Máté s Péter, Farki Ambrus, Fejes Imre, Fodor Gergely, Gál Pál, Irtó Benedek, Kántor Mátyás, Karliga Péter, Kopáncsi István, Köves András, Kún Balázs, Longi György, Major Benedek, Nagy Boldizsár s Márton, Oró Máté, Sándor Balázs, Sós István, Szabó Péter, Szalma Albert s Pál, Szántó János s Miklós, Szilva Kelemen, Szőke Mihály, Tervári György, Tót Péter és Vak Ferencz.[13]

1560-ban, a porták számának feltüntetése nélkül, földesurak voltak: Czibak György, Varkocs Tamás, Szokoli György, Telegdi László és Kovács Demeter.[14] 1561-ben megparancsolta a király, hogy a Makó László részét, mely Gyulához volt foglalva, a kapitányok adják vissza.[15] E szerint ez évben így álltak a porták: Telegdi Istváné volt kilencz, Szokoli Györgyé öt, Makó Lászlóé kilencz, Czibak Györgyé öt, Vezsenyi Gáspáré kettő, Telegdi Mihályé egy, összesen 31 porta.[16] Telegdi Mihály az erdélyiekhez pártolván, birtokrészét a nádor 1561. júl. 12-én Kerecsényi Lászlónak adta.[17] Makó László pedig 1563-ban a maga részét nővérének s nővére fiának, Szokoli Györgynek hagyományozta.[18] János Zsigmond ugyan 1563. aug. 10-én ezt a részt is eladományozta Varkocs Tamásnak;[19] de a magyar király ezt az adományt nem hagyta helyben, sőt ellenkezőleg 1564-ben oltalomlevelet állíttatott ki Szokoli Györgynek. Ez évben adózó porták voltak Nagy-Tömpösön: a király nevén hat, Szokoli Györgyén négy, Telegdi Istvánén öt s végül a Vezsenyi Gáspárén három, összesen 19 porta.[20]

A Telegdi család a török világban is fentartotta jogát a falura; így 1568. és 1570-ben.[21] Sőt a mikor Rákóczi Zsigmond szendrei lovaskapitány lépéseket tett, hogy Nagy-Tömpöst megszerezze, Telegdi Mihály fia János 1583. augusztus 7-én ez ellen tiltakozását jelentette.[22] Hasonlóképen 1584-ben Telegdi László fia Balázs, Telegdi Mihály és Palatics György tiltakoztak az ellen, hogy Horváth György kérje föl és foglalja el a falut.[23] Azonban az 1596. évi török-tatár rablóhadjáratnak Nagy-Tömpös is áldozatul esett. Néptelen puszta vált belőle.

Néhány év mulva Szokoli Péter tett lépéseket, hogy atyja oltalomlevelét megújíttassa, illetőleg, hogy Tömpösre új adománylevelet eszközöljön ki a királytól. A szepesi kir. kamarának e tekintetben, 1600. jún. 22-én kelt véleménye szerint, nem volt semmi kifogása.[24] Ez ellen ugyan Telegdi-rokonság jogán még ugyanez évben Méhkereki Sápi Gáspár tiltakozott;[25] de Rudolf király 1601. aug. 24-én kiadatta az új adománylevelet Szokolinak,[26] kit az esztergomi káptalan 1602. május 18-án be is iktatott Tömpös puszta birtokába.[27]

A mint e vidék az erdélyi fejedelemség alá került, csakhamar új birtokosok tették be ide a lábukat. Báthori Gábor fejedelem ugyanis 1609. szept. 15-én hatházi hajdúknak: Kovács Péter kapitánynak, Kovács Ambrus, Rózsa Pál, Nagy Gáspár és Szőke János vitézeknek adományozta «a Szeged város mellett levő Tömpös pusztult birtokot».[28] Mikor pedig Tépei Kovács Péter örökösök nélkül kimúlt, tömpösi részére 1646. aug. 5-én Derecskei Erdélyi Gáspár kapott a fejedelemtől donatiót.[29] Ekkortájban haltak el Konyárdi Rózsa (Susa) Pál és Hatházi Szőke János is, s minthogy nekik is magvuk szakadt, tömpösi részeiket a fejedelem 1647. márcz. 28-án Kis Márton körösszegi kapitánynak s György, Péter és András fiainak adományozta.[30]

De a mikor a fejedelemség hatalma gyengülni kezdett, a magyar király is osztogatni kezdte az adományleveleket. Így Tömpöst is 1646. decz. 5-én III. Ferdinánd király Kovács János, Széll Mihály, Zólyomi György és Török Bálint szendrői vitézeknek adományozta; de a midőn ezeket 1647. decz. 2-án az egri káptalan be akarta iktatni, Kis Márton és fiai ellenmondottak.[31] Úgy látszik, ezek jogát a magyar király is tiszteletben tartotta, mert a szendrői vitézek nem helyezkedhettek bele a puszta birtokába. Téves informatióra Vesselényi Ferencz nádor is bocsátott ki 1657. április 11-én Tömpösre adománylevelet Krecsics György, Szalatnai György és Tenturich István javára, mikor a hatházi hajdúk egyikének, Nagy Gáspárnak fia, Balázs palkonyai főkapitány örökösök nélkül meghalt.[32] De a Kis család ezekkel szemben is megvédte a maga elsőbbségét.

Vesselényi Ferencz kanczelláriája másodszor is elhibázta a dolgot, mikor a pusztát gr. Balassa Imrének adományozta, kit 1662. okt. 2-án iktatott be a garan-szent-benedeki convent.[33]

Ez ellen 1663. márcz. 21-én Macripodari püspök is tiltakozott.[34] De Kis Péter és Kis Mihály 1665. nov. 24-én döntő bizonyítékokat mutattak fel a nádor előtt, arra nézve, hogy Tömpös őstől öröklött jószáguk, minélfogva a nádor nemcsak megsemmisítette a Balassának adott donatiót, hanem 1667. márczius 19-én a kir. kamarát is fölkérte, tiltaná el a dévényi tiszttartót a puszta háborgatásától.[35] Ennek daczára Balassa még 1679—80-ban fentartotta jogát Tömpöshöz,[36] melyet ekkortájban már a makói lakosok kezdtek használni.[37]

Dolny István püspök is követelést támasztott 1701. júl. 20-án a pusztára,[38] s követelését a tizedre nézve 1702. júl. 26-án Kollonics Lipót bíbornok is támogatta,[39] minek következtében 1702. augusztus 8-án a szegedi kamarai bizottság Tömpös tizedét ki is utalta neki.[40] Életfogytig bírták a pusztát a következő püspökök, mígnem 1746. márczius 1-én mint makói pusztát örök joggal kapta meg Stanislavich Miklós[41] s adománylevelet eszközölt ki rá 1751. aug. 24-én gr. Engl Antal püspök is.[42]

A Maros szigetén még 1256-ban fennállott a *tömpösi monostor*, mely a Boldogságos Szűz védelme alá volt helyezve. Szerencsésen átélte a tatárjárást s a nagy nemzetségi osztozkodás alkalmával a Vaffafiak birtoka lett.[43] Szerzetesei kétségkívül szent Benedek tanítványai voltak. Magát a monostort 1280-ban a kúnok pusztították el. E század harminczas éveiben a halászok egy nagy vaskeresztet fogtak ki a Marosból;[44] ez a vaskereszt, ha úgyan megvan még valahol, a monostor egyetlen fenmaradt emléke.

A monostor elpusztulása után *plébánia* is keletkezett Nagy-Tömpösön, melyben eleinte egy szegény remete teljesítette a lelkiszolgálatot. 1337. óta azonban a Csanád nemzetség fényesen dotálta a plébánost, a mennyiben az egész falut a lelkész és a templom fentartására rendelte. A templom patronusa sz. László volt.[45] Igazgatási tekintetben a nagy-tömpösi egyház a maroselvi főesperességhez tartozott s tizede a csanádi nagyprépostot illette.[46] Egyetlen plébánosát ismerjük; ez 1333—34-ben Péter.[47] Hihető, hogy 1552. után Nagy-Tömpös lakosai is elfogadták a hitújítás tanait.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múzeumi lt.* — [3] *Anjouk. okm.* III. 366. — [4] *Dl.* 322. §. 20. — [5] *Uo.* §. 4. — [6] *Acta post advoc. mort.* 35. 41. — [7] *Kismartoni lt.* 47. T. 24. — [8] *Hazai okm.* V. 366. — [9] Szirbik, *Makó*

leírása 19. — [10] *Dl.* 21842. — [11] *Bécsi cs. áll. lt.* — [12] *Dic. l.* — [13] *Götling. defter.* — [14] *Dic. l.* — [15] *Urb.* 68. 37. — [16] *Dic. l.* — [17] *Lib. palat.* I. 181. — [18] *Leleszi orsz. lt.* — [19] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar. 1. 12. — [20] *Dic. l.* — [21] *Dl.* 322. — [22] *Leleszi orsz. lt.* Prot. 28. fol. 284. — [23] *Uo.* Lib. I. sign. T. 318. — [24] *NRA.* 1734. 37. — [25] *Egri kápt. lt.* A. 201. — [26] *NRA.* 938. 23. — [27] *Eszterg. főkápt. lt.* 6. 1. 5. és 6. — [28] *Gyulaf. lib. reg.* VI. 137. — [29] *Uo.* XXI. 197. — [30] *Uo.* XXII. 6. — [31] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. — [32] *Uo.* 5. — [33] *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 35. — [34] *Uo.* P. 225. — [35] *NRA.* 986. 47. — [36] *Balassa napl.* 23—77. — [37] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [38] *Doc. eccl.* 14. 10. — [39] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [40] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [41] *Coll. eccl.* V. 222. — [42] *Uo.* V. 442. — [43] *Erd. múz. lt.* — [44] Szirbik, *Makó város leír.* 19. — [45] *Anjouk. okm.* III. 366. — [46] *Tiz. l.* — [47] *Mon. Vat.* I. 148. 156.

NEMES-KERESZTÚR.

Falu.

KEREZTUR: 1390. *Dl.* 30739. KERESTWR: 1451. *Dl.* 14443. KEREZTHWR: 1453. *Dl.* 30828. 1561. *Lib. don. palat.* I. 179. 180. 182. NEMESKEREZTHWR: 1540. kör. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 9. KEREZTWR: 1560. *Dic. l.* KERESZTUR: 1639. *Lib. reg.* IX. 266. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1647. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. D. 1. 2. 1658. *Lib. don. pal.* V. 455.

Torontál vármegyében, Ó-Béba és Ó-Bessenyő közt feküdt. A mai Puszta-Keresztúr telep kissé távolabb, kelet felé fekszik. Nevében annak emlékét hordja, hogy temploma hajdan a szent kereszt tiszteletének volt ajánlva. Előneve ellentétet fejez ki Pap-Keresztúrral.

A legrégibb időben csakugyan köznemesek lakták. Ide való birtokos volt az a Keresztúri Fábián, a ki mint kir. ember járt el az 1390. évi (pap)-keresztúri iktatáson.[1] A XV. század közepe táján egész csomó keresztúri kisnemessel találkozunk; névszerint itt laknak 1450-ben: Bedecs Miklós, Keresztúri Egyed fiai, János és Máté, azután Kelemen és Fülöp, Egyházi Benedek, Boros Péter s végül Dombi János és Demeter;[2] 1451-ben: Hegedűs Demeter;[3] 1453-ban: Nagy Lőrincz, Bagdi Máté és András, Székely Fülöp.[4]

Minthogy e kis szerepet betöltött családok oklevelei veszendőbe mentek, birtokváltozásaikat sem kisérhetjük figyelemmel. Alighanem e birtokosok valamelyike hagyta a csanádi székeskáptalanra a maga részét, mert ezt 1540. körül szintén nemes-

keresztúri birtokosnak találjuk.[5] Különben maga a helység igénytelen kis falucska lehetett; mindössze 10 házból állott s lakosai a török közeledtére, 1558-ban szétfutottak.[6] Nem bírt ide eljutni a gyulai adórovó sem s 1560-ban egyszerűen beiktatta a falu nevét lajstromába.[7] Hiába is jött volna, itt csak üres házakra talált volna.

Azt is tudjuk, hogy az itteni nemesek János Zsigmond birodalmába menekültek. Épen ezért 1561. július 12-én egy csapással elszedi Nádasdi Tamás nádor az összes keresztúri nemesek, ú. m. Lénárti István, Bagdi Ferencz, Szántó Mihály és Sebestyén, Konya Gergely s Rózsa János birtokrészeit s azokat Kerecsényi László gyulai főkapitánynak adományozza.[8]

A török világban is kétségkívül puszta volt Keresztúr. Mint ilyet kapták 1647-ben Horváth másként Voksics István, Petőfalvi Pető és Ladányi Ferencz, kiket a garan-szent-benedeki convent iktatott be.[9] Ezek valamelyikéről ment át a puszta fele Szelényi János honti alispán birtokába, ki e részt unokaöcscsének, Gerhard Györgynek ajándékozta.[10]

A csanádi kamarai tiszttartóság 1773-ban Puszta-Keresztúrt magyarajkú dohánytermelő lakosokkal szállította meg, kiknek maradékai mostan is ott élnek.[11]

[1] *Dl.* 30739. — [2] *Dl.* 29489. — [3] *Dl.* 14443. — [4] *Dl.* 30828. — [5] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 9. — [6] *Defterek* II. 194. — [7] *Dic. l.* — [8] *Lib. don. pal.* I. 179. 180. 182. — [9] *Garan-sz.-ben. conv. lt.* Stat. D. 1. 2. — [10] *Lib. don. pal.* V, 455. — [11] Pesty, *Hiv. Helyn.*

NYOLCZSZEGŰ.

Falu.

NYOLCZZEGEW: 1479, *Budai kápl. lt.* 1. 4. *11.* NYOLCHZEGEW: 1479. *Uo. 10.*

Nagy-Komlós és Peterd (ma Horvát-Klári) közt sorolják fel. Tehát a régi Csanád és Temes vármegye határán feküdt. Nevét talán onnan vette, hogy házai nyolczszegű területen voltak építve. E faluban levő részeit 1479-ben özv. Muronyi Konya Demeterné, Szajáni Posztós Agatha a budai káptalannak adományozta, s ezt a kői káptalan még ugyanez évben a falurész birtokába ellenmondás nélkül beiktatta. Többé azután nem említik; valószinűleg a mohácsi vész ideje táján pusztult el.

OROSZLÁNOS.

Város, monostorral és kastélylyal.

WRUZLANMUNUSTURA: 1247. *Dl.* 322. §. 5. OROZLANUS: 1256. *Erd. múz. lt.* 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. 1350. kör. *Gellért-leg.* 321. 1450. *Dl.* 29489. WRUZLANUS: 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. WRUZLANOS: 1360. *Dl.* 322. §. 20. VRUZLANUS: 1360. *Uo.* OROZLANYOS: 1472. *Dl.* 17289. OROZLANOS: 1508. *Dl.* 21842. 1550. Verancsics VII. 148. 1559. 1560. *Lib. reg.* III. 598. 671. 1560. *Dic. l.* 1561. *Lib. palat.* I. 178. 181. 182. *Urb.* 68. 37. 1563. *Leleszi orsz. lt.* DROZLAN: 1536. Oláh, *Hung.* 74. ARAZLANOS: 1568. 1570. *Dl.* 322. OROSZLANYOS: 1647. *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. D. 1. 2. OSZLANIOS: 1667. *NRA.* 986. 47. OROSLAMOS: 1723. *Mercy-tkp.*

A torontálvármegyei Majdán falu helyén, a mai Oroszlámos és Ó-Béba közt feküdt. Alapítója Oroszlános nevű birtokos volt, a ki a Csanád nemzetség tagjai közé tartozott.

Érdekes neve alkalmul szolgált arra, hogy a *Gellért-legenda* ismeretlen szerzője — a középkori krónikások módja szerint — helynévmagyarázó képességét rajta mutogassa.[1] Természetes ennélfogva, hogy Csanád vezér álmát az oroszlánról, a mesék országába kell utasítanunk.

Hanem az kétségtelen tény, hogy Oroszlános, vagy a mint nevezetes épületéről eleinte nevezték, Oroszlánosmonostora a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Kelemenös bán fiának, Pongrácz ispánnak 1247-ben egy jobbágytelke volt itt.[2] Az 1256. decz. 17-én végbement osztozkodás alkalmával Oroszlánosmonostort az egész nemzetség közös birtokának hagyták meg,[3] kétségkívül azért, mert ez volt a nemzetség temetkező helye. De a mint a monostor elpusztult s csak a mellette fekvő falu maradt meg, 1337. jún. 11-én Oroszlános is felosztás alá került; keleti részét kapták a Telegdiek, nyugati részét pedig a Makófalviak.[4] 1360. okt. 14-én a Telegdi-rész a Miklós főispán fiaié, Györgyé és Miklósé lett.[5]

Ezek utódai azonban eladogatták itteni részeiket. A XV. század derekán oroszlánosi birtokosok voltak: Biró György, Finta Dömjén és Miklós, s Tompa Domokos.[6] Talán ezek valamelyikének birtokrészét szerezte meg Teleki Varjasi János munkácsi várnagy, ki 1472. febr. 14-én tiltakozott oroszlánosi részének fölkérése és elfoglalása ellen.[7]

De azért maradt itt birtoka a Telegdi családnak is. Telegdi István ugyanis 1508. május 22-én a királytól erre a részére új adománylevelet eszközölt ki.[8] E század első felében Oroszlános már olyan jelentékeny helység volt, hogy Oláh Miklós 1536-ban e vidék nevezetesebb falvai között sorolja fel.[9]

Ekkortájban épült fel Oroszlános kőfalakkal megerősített kastélya, melynek nyomai Majdán község temetőjében és környékén most is láthatók. «Emlékszem, — úgymond 1866. jan. 29-én kelt tudósításában a régiségek iránt érdeklődő Fuchs Mihály uradalmi tiszttartó — ennekelőtte vagy negyven évvel majdáni öreg emberektől hallottam, a kik e vár fennállott romjaira jól emlékeztek, hogy a mult században a Bébán székelő Karniczki nevű kamarai tiszttartó e várromokat puskaporral szétvettette, s az onnan nyert téglából épültek volna fel a bébai kocsma, templom és urasági épületek. Azt is említették, hogy a vár romjai, a míg fennállottak, nagyon messze ellátszottak, s hogy a vár kapuja fölött két lábon álló oroszlán volt kőből czímerül kivésve».[10]

A kastély építését a fenyegető török veszedelem tette szükségessé. De hiába bizakodtak a lakosok ez erődben, a török hadak Oroszlánost 1550. szept. havában ellenállás nélkül birtokukba kerítették, s átadták Petrovics Péternek, ki ide őrséget helyezett. Néhány hét mulva Varkocs Tamás kiverte ugyan innen a Petrovics embereit,[11] de ezzel nem akaszthatta meg a törökök előnyomulását. 1557—58-ban, a mikor a temesvári defterdár összeírta a lakosokat, Oroszlánost már egészen török hódoltságbeli helységnek lehetett tekinteni. Összesen 45 magyar családfő lakott itt s ezek névszerint a következők voltak:

Ambrus Lőrincz, Bakó Ferencz s Mihály, Bessenyei Mihály, Borodi Antal, Boros Máté, Csavargó Imre s István, Csikós Benedek, Csoma Kelemen, Deák Tamás, Dobos Balázs s György, Fogas Orbán, G. Tamás, Gebere Péter, I. M., Jakab András, Kajátó Tamás, Kátai Kelemen, Kozma János, Mácsai Benedek s Péter, Mák Péter, Marika Sztojko, Máté Ambrus, Mátyás Ambrus, Nagy Antal, Bálint, Lőrincz, Lukács s Mihály, Nemes Benedek, Okocsi István, Orbán László, Péter Lukács, Szegény Cs., Szép István, Szentös Benedek, Szőke Benedek, Szüle Há., Tót Gergely s Lőrincz, Vas Gergely, Vincze Imre.[12]

Oroszlános földesurai a következő években mindnyájan átpártoltak János Zsigmondhoz s ekként hűtlenekké váltak

Ferdinándhoz, ki birtokaikat elvette s eladományozta. Ilyen czímen kapják 1559. aug. 1-én a Bessenyei család és Telegdi Miklós részét Zagyvai Simon, Bélavári György és Vízkeleti Jakab,[13] 1560. május 18-án ugyancsak a Telegdi Miklós részét Paulóczi Sebestyén, Darnóczi István, Farkas György és Stubiczai Kelemen,[14] 1561. július 12-én a Csombolyi Miklós deák,[15] Telegdi Mihály,[16] Szántó Mihály és Sebestyén, Konya Gergely és Rózsa János[17] részét Kerecsényi László. Ekkor már Oroszlános mint város szerepel.

Kerecsényi azután az egész várost Gyula vára számára foglaltatja le s évi censusát 1561-ben 25 frtban állapítja meg, melynek fele sz. György, másik fele sz. Mihály napkor volt beszolgáltatandó.[18] A következő évben a város egy része Osztopáni Balassa Bálint birtokába jut, kinek *Oroszlánosi* előneve arra mutat, hogy ide jött lakni.[19]

E szerint Oroszlános földesurai elég számosan voltak. Pedig még Makó Lászlót is ide kell soroznunk, ki itteni részét 1563-ban nővére fiának, Szokoli Györgynek hagyományozta.[20] A fentebb említett Paulóczi Sebestyén 1565-ben a maga oroszlánosi részét és egy szentlőrinczi jobbágytelkét, valamint Csizmazia nevű török foglyát eladta Kerecsényinek 100 frt készpénzért, 100 forintot érő értékczikkekért és 60 simándi mérő búzáért.[21] A Telegdi család is még 1568—70-ben fentartotta jogát Oroszlánosra.[22]

A török világban egy darabig tengődött az oroszlánosi magyarság. 1582-ben még kilencz magyar pásztorember lakta, köztük Tót Jani, Dobos Pál, Péter Tamás és Máté János nevűek, kik összesen 2310 juhot tartottak.[23] Mikor pedig a magyarság kiveszett innen, valószinűleg szerbek telepedtek helyére. Szerb falu lehetett már az az Oroszlános, melyre 1647-ben Horváth másként Voksics István, Petőfalvi Pető és Ladányi Ferencz adománylevelet eszközöltek ki.[24] Ellenben az erdélyi fejedelem donatiójára hivatkoztak Körösszegi Kis Péter, András és Mihály, kik 1665. nov. 24-én Vesselényi Ferencz nádor előtt bebizonyították, hogy Oroszlános az ő őstől öröklött jószáguk.[25]

A század vége felé azután elpusztult a szerb falu; mint pusztát tünteti fel a Mercy-féle térkép is. De csakhamar lakosokhoz jutott megint, kik már 1723. végén községet alkottak.[26] A helység régi magyar neve helyett a török *Majdán* név kapott

fel, a mi piaczot jelent. Azonban a lakosok nem voltak megelégedve helységükkel; már 1748-ban sürgették az engedélyt, hogy kissé lejjebb költözhessenek.[27] Úgy látszik, a következő évek valamelyikében létesült a mai *Oroszlámos*, mely mai helyén már egy 1761-iki térképen is fel van tüntetve.

A csanádi tiszttartói hivatal 1773-ban Majdánba Gewährschein (biztosító-levél) mellett dohánytermelő magyar lakosokat telepített, kik ide Szegedről, a Kúnságból és Vásárhelyről jöttek be.[28] E falu lakossága ez idő szerint 792 róm. kath. lélek. — Ellenben Oroszlámos lakossága, mely még egy emberöltővel ezelőtt $^3/_4$ részben szerb, $^1/_4$ részben magyar volt, jelenleg 1452 gör.-kel., 950 róm.-kath., 50 zsidó, két ev. ref. lelket számlál. A magyarság e század első éveiben a Kúnságból, Szegedről, Bács vármegyéből és más vidékekről vándorolt be.[29]

A régi Oroszlános *egyházi multjára* sürű homály nehezedik. Legnagyobb nevezetessége, a *monostor*, mindenesetre a hazai keresztyénség első századaiban épült s túlélte szerencsésen a tatárjárást, mert 1256-ban mint meglévőről van róla szó. Hallgassuk meg, mit tud romjairól az érdemes Fuchs Mihály: «Minthogy uraságomtól fel voltam hatalmazva, hogy a robotrestantiákat a régiségek kutatására felhasználhassam, Majdánban és környékén sokat ásattam. Rá bukkantam a klastrom helyére is s a kriptában sok embercsontot és egy rézkeresztet találtam. A magaslaton sok helyen fundamentomokra akadtam, melyek többnyire bőven mészszel voltak rakva, s a hol csak ásattam, mindenütt embercsontok kerültek elő. Találtam különbféle korbeli római, árpádházbeli és török pénzeket. Ezenkívül felszínre kerültek Szapolyai- és II. Rákóczi (Ferencz)-féle pénzek is; e mellett találtam régi sarkantyúkat, mentegombokat és lánczokat, valamint lószerszámokról való csatokat, kengyelvasakat s török lópatkókat. Leltünk bronzból öntött, egy láb hosszú, lovon ülő tatárt ábrázoló alakot, melynek köpűje lévén, alkalmasint valamikor rúdon hordozták. Ezeket és más többeket a robottal megszünt kutatásaim után az uraságomnak felküldöttem.[30] Az ásatások alkalmával rá bukkantam két téglakemenczére, melyek egyike öt, másika kilencz lyukú volt; az első nem volt kiégve, benne a vályogok még jókarban voltak, máskülönben alakjok igen apró volt. A másik ki volt égve s igen nagy téglákat tartalmazott. Még azt is megemlítendőnek tartom,

hogy Majdán mellett a Kövecses nevű, hajdan folyó érben, mely most víz nélkül van, kútásás alkalmával egy hajóra találtak, melyet mély fekvése miatt kiásni nem lehetett, de a hajdan belerakott köles még egészen jól kivehető volt».[31] A monostort, mely mint említettük, a Csanád nemzetség temetkező helye volt, valószinűleg 1280-ban a kúnok pusztították el, mert ez időpont után többé nem említik forrásaink.

A monostor pusztulása után mindenesetre keletkezett Oroszlánoson *plébánia*, jóllehet erre nézve semmi adat nem maradt fenn. — A mai Oroszlámos és Majdán községek róm. kath. lakosai egyházilag Ó-Bébához tartoznak.

Oroszlámoson van görög-keleti parochia és templom is; ennek papjai közül említve találom 1804-ben Arnot Péter és Popovics Pável pópákat.[32]

[1] *Gellért-leg.* 321. — [2] *Dl.* 322. §. 5. — [3] *Erd. múz. lt.* — [4] *Anjouk. okm.* III. 367. — [5] *Dl.* 322. §. 20. — [6] *Dl.* 14443. 29489. és 30828. — [7] *Dl.* 17289. — [8] *Dl.* 21842. — [9] Oláh, *Hungaria* 74. — [10] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [11] Verancsics, *Munkái* VII. 148. — [12] *Götting. defter.* — [13] *Lib. reg.* III. 598. — [14] *Uo.* III. 671. — [15] *Lib. palat.* I. 178. — [16] *Uo.* 181. — [17] *Uo.* 182. — [18] *Urb.* 68. 37. — [19] *NRA.* 822. 15. és *Gyulaf. lt.* Divers. com. Cista 1. 16. — [20] *Leleszi orsz. lt.* — [21] *Esztergomi főkápt. lt.* Lib. 3. fol. 109. — [22] *Dl.* 322. — [23] *Defterek* I. 335. — [24] *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. D. 1. 2. — [25] *NRA.* 986. 47. — [26] Baróti, *Adattár* 242. — [27] *Uo.* 278. — [28–29] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [30] Vajon megvannak-e még? E kérdésre a gr. Batthyányi család adhatná meg a választ. — [31] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [32] *NRA.* 1870. 4.

OSZKOLA.

Falu.

OSKOLA: 1466. *Dl.* 16388. 1478. *Dl.* 17276. OZKOLLA: 1480. *Dl.* 18318.

A torontálvármegyei Szaravola közelében feküdt. Nevét a szláv *skula* szó fejti meg, mely koponyacsontot jelent; tehát oly helyen keletkezett, a hol efféle csontok szanaszét hevertek.

Mikor először feltünik, már pusztult helység, de kőtemploma még fennáll. Szárafalvához tartozó puszta volt, hogy 1466. júl. 25-én Dancs Miklós és Maczedóniai János eladták Dóczi Miklósnak. Ez adásvételhez okt. 2-án Mátyás király is

beleegyezését adta.[1] Mikor Dóczi László meghalt, öcscse, Imre 1480. jan. 21-én tiltakozott az ellen, hogy Oszkolát mint tartozékot Gúti Országh Lőrincz, özv. Dóczi Lászlóné avagy bárki más elfoglalja.[2] — Ezzel azután be is végződik a története.

Megjegyzendő, hogy e pusztát nem szabad összetévesztenünk a temesvármegyei Oszkola helységgel, mely ugyanazon alkalmakkor is szerepel, s melyről egy egész kerületet neveztek el.[3]

[1] *Dl.* 16388. — [2] *Dl.* 18318. — [3] V. ö. Csánki, *Magy. földr.* II. 54.

ÓTVÁNTELEKE.

Falu.

OTHUANTHELEKE: 1468. *Kismartoni lt.* 47. O. 4.

A mai torontálvármegyei Szaján közelében feküdt. Nevében régi személynév rejlik. Az Ótvánteleki családé volt; 1468-ban Mátyás király új adomány gyanánt adta Orbán fia Imrének és Miklós fia Jánosnak. Királyi emberekül többek közt Szajáni Thege Tamást és Bocsári Balázst ajánlotta; ez utóbbi is Szajánon volt birtokos. Az Ótvánteleki család, mely csak ezen egy alkalommal szerepel, valószinűleg nem sokkal ezután kihalt; faluja is elpusztult, mert többé mit sem hallunk felőle.

ÖLYVED.

Falu.

WLWETH: 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 295. EWLUETH: 1427. *Sztáray-okl.* II. 260.

Nagylak és Csanád-Palota közt feküdt. Neve onnan eredt, hogy lakosai valaha vadászó ölyveket tenyésztettek.

Első ismert birtokosa a Nagylaki Jánki család. Ennek magvaszakadtával Zsigmond király 1427-ben Nagymihályi Albert vránai perjelnek adományozta, a nagylaki uradalommal együtt, melynek sorsában ez a falu is osztozott. Azonban, úgy látszik, még a XV. század folyamán elpusztult, mert többé nem említik az oklevelek.

ÖRDÖNGÖSEGYHÁZA.

Falu.

WRDENGESEGHAZA: 1456. *Müncheni lt.* 51.

A hódmezővásárhelyi uradalomhoz tartozó falu, később puszta volt Kéktó-Rárós mellett. Furcsa nevét első birtokosáról kaphatta, kit bűvös-bájos tulajdonságánál fogva e névvel a néphumor ruházott fel. 1456-ban új adományt nyert e pusztára is a Hunyadi család. Többé azután nem fordul elő. Békés vármegyében volt ugyane korban Ördöngös-Hegyes.

ÖRINT.

Falu.

EWRYTH: 1508. *Erd. múz. lt.* EWRIT: 1516. *Uo.* ERYNTH: 1561. 1564. *Dic. l.* WRED: 1564. *Gr. Barkóczy cs. lt.* IRINTA: 1647. *NRA.* 1838. 61. 1650. *NRA.* 1836. 64. 1651. *NRA.* 1791. 10. és 1838. 96. *Egri kápt. lt.* I. 318. 1744. *Urb.* 141. 1. 1762. *Uo.* 122. 29. 1769. *NRA.* 1720. 7. 1787. *NRA.* 1838. 69. IRONTA: 1688. *NRA.* 1791. 17. IRINDA: 1752. *NRA.* 1828. 33. 1757. *Urb.* 81. 9.

Batonyától délre, Pécskától ész.-nyugatra feküdt. Északra esett tőle Basarág, keletre Majmat. Neve talán ősi személynév. *Irintá*ra a szerbek változtatták.

A XVI. században Arad vármegyéhez tartozott s az aradi káptalan birtoka volt. A káptalan egyik ittlakó jobbágyának, Vida Bálintnak 1508. jún. 24-ike körül háromszáznál több juhát elhajtatta Jaksics Péter és Demeter Iván deák nevű basarági tisztje, s mindet Nagylakra tereltette.[1] 1552-ben elpusztult, s puszta volt 1564-ben is,[2] a mikor az aradi prépost, többi birtokaival együtt, bérbeadta Marinics-Horváth Ferencznek.[3]

A következő század első felében, a mikor már Csanád vármegyéhez számították, rácz pásztorok szállották meg s ezekkel Széll Mihály 1647-től kezdve 7 tallér s két vég patyolat adót fizettetett magának évenként. Ez adót 1654-ig évről-évre fizették.[4] III. Ferdinánd király 1650. jún. 12-én a falura új adománylevelet adott Danéczius Jánosnak, Széll Mihálynak

és Dobóczi Ferencznek,[5] kiket az egri káptalan Szendrőn 1651. jún. 3-án ellenmondás nélkül beiktatott.[6] Tőlük Hajdú János szerezte meg, ki is 1688. szeptember 6-án alkotott végrendeletében felét Veres János, István és György atyafiainak, másik felét pedig a szintén rokon Kis Mihálynak és a Kajtár familiának hagyta.[7] 1696-ban még falu volt, mert akkor született itt Bozsidárovics Péter, később batonyai szerb esperes, kinek atyja a többi irintai lakosokkal együtt gyakran őrletett a Szárazéren levő vízimalmon.[8]

A marosi határőrvidék berendezésekor valószinűleg ez a szerb falu is része lőn ennek a szervezetnek, mert a visszakebelezés után az aradi uradalomban találjuk mint pusztát, mely Rácz-Pécska határához van kapcsolva. Lakosai hihetőleg az 1741. évi visszakeblezés után vándoroltak ki. Ezután Irinta egyszerűen mint Rácz-Pécskához tartozó puszta szerepel; így nevezetesen 1744. decz. 11-én,[9] 1757. okt. 31-én,[10] 1762. aug. 1-én,[11] és 1769. nov. 8-án.[12] 1787-ben bérbe volt adva 1400 frtért.[13] Ma már neve sem él.

Mint káptalani faluban kellett lenni benne *plébániának*, de erről semmi nyom sem maradt ránk.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dic. l.* — [3] *Gr. Barkóczy cs. lt.* Az itt felsorolt birtokok ezek: Arad, Mikelaka, Papokségi, *Öred*, Novák, Apácza, Szentgyörgy, Szentiván, Csóth, Bathya, Kiskér, Papokfejéregyháza, Kurtafejéregyháza, Kevermes, Manthoroslaka, Gyulavarsány, Elles, Szelevény, Bálványos, Vokinócz, Rudiminócz, Desegubacz, Felső-Acsva és Alsó-Acsva. — [4] *NRA.* 1838. 61. — [5] *Uo.* 1836. 64. — [6] *Uo.* 1791. 10. és 1838. 96. *Egri kápt. lt.* I. 318. — [7] *NRA.* 1791. 17. — [8] *Uo.* 1828. 33. — [9] *Urb.* 141. 1. — [10] *Uo.* 81. 9. — [11] *Uo.* 122. 29. — [12] *NRA.* 1720. 7. — [13] *Uo.* 1838. 69.

ÖRVÖS.

Falu.

EWRUES: 1419. *Zichy-okm.* VI. 558. 1453. *Dl.* 30828. ERUES: 1419. *Zichy-okm.* VI. 558. 1424. *Uo.* VIII. 294. ERWES: 1424. *Uo.* VIII. 293. 1426. *Uo.* VIII. 294. 1450. *Dl.* 29489. 1469. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 7. ERES: 1424. *Zichy-okm.* VIII. 294. ERWS: 1423. 1424. *Uo.* VIII. 292. 293.

A mai torontálvármegyei Szerb-Keresztúrral volt határos. A vadgalamb egyik fajtáját nevezi a nép örvösnek; hihetőleg erről vette nevét ez a falu.

A XV. század elején virágzott Örvösi család bírta, melynek

itten nemesi kúriája volt. 1419-ben, mikor először említik, e családból Pál fia István, Mihály fia Gergely, Miklós fia Tamás, Mátyás fia Simon és István fia Tamás mint tekintélyes birtokosok királyi emberül vannak jelölve.[1] Ugyanakkor Örvösi Éles (vagy másutt Eres) Pál is szerepel, ki valószinűleg beleházasodott a családba, s ekként jutott e faluban birtokrészhez. Ugyanezek szerepelnek 1424-ben is ugyanily minőségben, t. i. királyi emberek.[2] 1450-ben a családot János, Benedek és Simon fia Pál képviselik; mellettök örvösi birtokosokul találjuk még Keserű Jánost és Pánczél Pált.[3] Három évvel később is mint kihallgatott tanúk a Simon fiai fordulnak elő.[4] Örvösi Pál még 1469. jún. 23-án mint szomszéd jelen van, midőn a budai káptalant Temerkény birtokába beiktatják.[5] De azután sem a faluról, sem a birtokosokról nem hallunk többé semmit. Ha megérte is Örvös a XVI. századot, mindenesetre elpusztult a török hódítás kezdetén.

[1] *Zichy-okm.* VI. 558. — [2] *Uo.* VIII. 294. — [3] *Dl.* 29489. — [4] *Dl.* 30828. — [5] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 7.

ŐSZED.

Falu.

Ewsced : 1417. *Zichy-okm.* VI. 478.

A mai Nagy-Szent-Miklós melletti Jára és Nagy-Ősz falu között feküdt. Őszed régi magyar személynév.

Egyetlen-egyszer találjuk említve. 1417. nov. 14-én Zichy Jakab leánya, Katalin Garai Miklós nádor előtt Fancs bán fiának, Gordovai Lászlónak fiait anyai örökségükre nézve kielégíti s az átadott birtokok között van mind a két csanádvármegyei Őszed falu felerésze.[1] E szerint két ilyen nevű falu állott egymás mellett, de egyiknek sem volt hosszú élete. Elpusztultak még a XV. század folyamán.

[1] *Zichy-okmánytár* VI. 478.

PABAR.

Falu.

POBOR: 1322. *Kismartoni lt.* 32. A. 8. POBUR: 1330. *Zichy-okm.* I. 363. PABAR: 1555. 1558. 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* 1559. *Urb.* 11. 41. 1560. 1562. 1563. *Tiz. l.* 1635. *Protoc. Mich. Barsi* 58. 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. POBAR: 1559. *NRA.* 1763. 43. 1590. *Csanádi püsp. lt.* B. 2. 1648. *Eszterg. főkápt. lt.* Lib. 17. fol. 117. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. PABORT: 1607. *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. PATHAR: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. BABAR: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. PAPAR: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. BOBARI: 1723. *Mercy-tkp.*

Az aradvármegyei Szemlaktól délnyugatra, a Maros jobbpartján feküdt. Neve szláv szó; e nyelven ugyanis *bobr* hódot jelent.

A falu a legrégibb időtől fogva egyházi birtok volt. Legelőször 1322-ben említtetik mint Vörösmarttal szomszédos helység.[1] 1330-ban az mondatik róla, hogy az egresi apát birtoka.[2] Az is maradt a XVI. század elejéig, a mikor az egresi apátság és birtokai beleolvadtak a püspökségbe. A csanádi püspök falujának mondják az adólajstromok is. Ezek szerint a porták száma ez volt: 1555-ben 12, 1558-ban 16, 1559-ben 14, 1560-ban 13 és egy pusztult, 1561-ben 12, 1562-ben 16, 1563-ban 12 s hat szegény, 1564-ben kilencz adozó porta.[3] 1559-ben a falu birája Kozma Gergely volt.[4]

Az 1563. évi tizedlajstrom felsorolja a lakosokat is, kik mindnyájan magyarok, ú. m.:

Budi Gergely, Egresi Kristóf, Elekes Gergely, Fodor István, Györke András, Katona Bálint, Molnos István, Nagy Tamás, Oláh Simon, Ország Balázs, Sereg Márton, Szabó Benedek *szabados*, Boldizsár, Dénes s Gergely, Varga András, Veres Mátyás s Péter.[5]

Még 1590-ben a püspök följegyezte, hogy a falu lakosai nem fizetnek adót.[6] De már 1596-ban a török-tatár hadak Pabart is elpusztították.

Mikor a vármegye Erdély hatalma alá került, a fejedelmek erre a pusztára is állítottak ki adományleveleket; így Báthori Gábor 1607. május 4-én Cserepes István borosjenei vitéz javára.[7] Ennek talán fia, Szászvárosi Cserepes Ábrahám

1635. júl. 2-án a pusztát nővéreinek, Annának és Zsuzsannának hagyományozta.[8]

A XVII. század negyvenes éveiben szerbek szállották meg Pabart. Ezek oltalmat keresve, 1648-ban az esztergomi káptalan előtt ünnepélyesen kijelentették, hogy helységük mindenkor a csanádi püspökség alá tartozott s valóságos és törvényes földesurai mindig a püspökök voltak.[9] A földesúri jog elismerése fejében 1651-ben a sajtiakkal és szemlekiekkel együttesen a pabariak is egy skárlát szőnyeget és három kosár halat adtak a püspöknek.[10] Gróf Pálffy Tamásnak pedig, ki a falut *Pathar* néven fölvétette a számára 1654. szept. 2-án kiállított kir. oltalomlevélbe,[11] évenként három tallért és két pár csizmát fizettek.[12] Benne volt a falu neve a Macripodari Jáczint püspök 1660. jan. 21-én nyert kir. oltalomlevelében is;[13] neki azonban a lakosok már nem adóztak. 1686-ban azután Pabar falu újra elpusztult.

Mint pusztát 1700. táján felsorolják a Dolny István püspök birtoklajstromai.[14] 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornok ajánlotta, hogy tizedét adja oda a püspöknek a szegedi kamarai bizottság,[15] mely azt aug. 8-án csakugyan ki is utalta.[16] De minthogy Pabar mint Szemlak pusztája a marosi határőrvidékbe került, a püspök elesett itteni tizedszedési jogától. Az aradi uradalom 1757- és 1774-iki úrbéri összeírásai felsorolják még Pabart mint Szemlak pusztáját.[17] Ma a régi puszta területe megoszlik Sajtény és Szemlak közt; amannak határában van Pobara kaszáló, emezében Pobara tölgyes erdő.[18]

Kétségtelen, hogy Pabaron a török világ előtt volt *plébánia* is; ezt onnan lehet következtetnünk, mert eleitől fogva egyházi testületek voltak a földesurai. Sajnos azonban, templomát sehol sem említik.

[1] *Kismartoni lt.* 32. A. 8. — [2] *Zichy-okm.* I. 363. — [3] *Dic. l.* — [4] *NRA.* 1763. 43. — [5] *Tiz. l.* — [6] *Csanádi püsp. lt.* B. 2. — [7] *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. — [8] *Protocollum Mich. Barsi* 58. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* Lib. 17. fol. 117. — [10] Oltványi, *A csan. püsp. birt.* 11. — [11] *Lib. reg.* XI. 67. — [12] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [13] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [14] *Uo.* 67. 8. 27. — [15] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [16] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [17] *Urb.* 81. 9. és 141. 1. — [18] Pesty, *Hiv. Helyn.*

PADÉ.

Falu.

PODUE: 1256. *Erd. múz. lt.* PADUEY: 1285. *Dl.* 322. §. 24. PODWE: 1337. *Anjouk. okm.* III. 366. PADE: 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. 1560. *Dic. l.* 1565. *NRA.* 822. 26. PATHE: 1560. *Lib. reg.* III. 644. PADEE: 1564. *Maros* 1870. 13. 1733. Baróti, *Adattár* 401. PADEA: 1653. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. G. 1. 17. PADIA: 1689. *Egri kápt. lt.* T. 273. PATEI: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. BATTHEE: 1723. *Mercy-féle tkp.*

A mostani torontálvármegyei ily nevű községtől kelet felé mintegy 1120 ölnyi távolságra, a Szelistye nevű dűlőn feküdt.[1] Az eredeti *Podvej* név szláv szó s körülbelől annyit jelent, hogy part alatti hely.

Ez is a Csanád nemzetség ősi faluja. 1256. decz. 17-én a Kelemenös bán fiainak jutott,[2] s az atyafiak beleegyezésével IV. László király 1285. ápr. 26-án Padé birtokában is megerősítette a Telegdre költözött Tamás ispánt, Kelemenös unokáját.[3] Ellenben az 1337. június 11-iki osztály alkalmával az egész falut a Makófalvi család kapta.[4] De a Makófalviak nem tartották meg birtokukban Padét, hanem úgy látszik, árúba bocsátották. Már 1479-ben mint padéi birtokosok említtetnek Frank László és János.[5]

Minthogy itt a Tiszán rév közlekedett,[6] korán a török birtokába jutott Padé. 1557—58-ban a temesvári defterdár összeírta lakosait, kik számszerint 40-en s mindnyájan szerbek voltak, ú. m.:

Andrics Andrea s Baksa, Arszan Andrea, Bagdics Gyera, Belencsics Micsa, Belonics Sz., Belosics Jovan, Boskovics Laza, Branics Petar, Brankovics B. s Dana, Csadarics Nika, Divics Sztana, Dorics Martin, Gyurics Jak, Hencsin László, Hrbankovics Boka, Kecsics János, Kovács Albert, Kruhar Jak, Lukics Mihal, Mardics Filep, Marics Bosko, Luka s Nika, Palics Todor, Pavelcsics Bosko, Pavics Acsotko s Luka, Radics Filep s Lona, Radikovics Laza, Radonics Gyura, Luka s Misa, Raszkovics Vuk, Tormics István, Velarics Andrea, Niko s Petar.[7]

A gyulai adóróvó már nem tudta Padét megközelíteni, minélfogva nevét 1560-ban egyszerűen csak beleírta lajstromába.[8] Nem sok hasznát vette adománylevelének Cserepovics Gáspár sem, ki az egész falut kapta a királytól. Mikor azután Csere-

povics örökösök nélkül elhalt s Padé a koronára szállott, Ferdinánd király 1560. június 7-én Szentgothárdi Márton, Dóczi Gergely és Kelemen nevére állíttatott ki adománylevelet.[9] Ezeknek részeit szerezhették meg Csányi Bernát és Pekeri Dubniczky Mihály deák, mert amaz 1564-ben a maga részét Maraczi Mernyei másként Nezdei Jánosnak adományozta hálája jeléül, hogy őt kiskorában neveltette s mint ifjat Oláh Miklós esztergomi érsek udvarában taníttatta;[10] emez pedig 1565. márczius 6-án az egri káptalan előtt tiltakozott, hogy Kerecsényi László gyulai kapitány az ő Padén levő birtokrészét 1561. óta elfoglalva tartotta.[11]

Megvolt a falu még 1582-ben is, a mikor a török tizedszedők öt padéi szerb juhász után 363 juhot vetettek tized alá.[12] 1653-ban a garan-szent-benedeki convent Bélteki Pált és Olasz Pált iktatta be — hihetőleg nádori donatio alapján — Padé egész falu birtokába.[13] Olasz valószinűleg eladta társának a maga részét, mert özv. Bélteki Pálné Vitkai Erzsébet e *rácz* falut Csomaközi Lászlónak hagyta végrendeletében, kit az egri káptalan 1689-ben ellenmondás nélkül be is iktatott.[14]

A török kiűzetése után Padé még mindig népes falu — 1717-ben 20 házat számlált[15] — a temesvári bánság csanádi kerületébe osztatott be. Azonban a lakosok nem tudtak megbarátkozni az új viszonyokkal; 1725. elején mindnyájan elszöktek.[16] Dolgot adott a tisztartóságnak, míg ismét összeszedte őket. 1779-ben Padé Torontál vármegyébe kebeleztetett be. 1781. aug. 1-én Bécsben árverésre tűzték ki ezt a falut is; megvette Ormosdy István Pozsonyból 48,000 frtért.[17] Ettől 1814-ben megvásárolta Diván Konstantin s utána örökösei bírták.[18] 1784-ben a kincstár dohánytermelő magyarokat telepített ide,[19] s 1839-ben újfent vándoroltak be magyar családok. Lakosainak száma ez időszerint 2087 róm. kath. magyar, 878 gör.-keleti szerb s 107 zsidó.

A régi Padé *egyházi multja* teljesen ismeretlen. A mai róm. kath. plébánia 1807 óta áll fenn, a templom pedig Padéi Diván György költségén, Havi Boldogasszony tiszteletére, 1842-ben épült. Lelkészei közül a következőket találom: 1808. Lovászi Antal, 1831. Pásztor András, 1852. Horváth János, 1864. Csintalan József, 1877. Bieliczky István, 1895. Fodor Imre.

A görög-keleti szerb templom és iskola állítólag már

1759-ben fennállott;[20] magára az egyházra nézve adatok nem álltak rendelkezésemre.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Erd. múzeumi lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 24. — [4] *Anjouk. okm.* III. 366. — [5] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. — [6] *Régi m. költ. tára* III. 419. — [7] *Götting. defter.* — [8] *Dic. l.* — [9] *Lib. reg.* III. 664. — [10] *Maros* 1870. 13. — [11] *NRA.* 822. 26. — [12] *Defterek* I. 335. — [13] *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. G. 1. 17. — [14] *Egri kápt. lt.* T. 273. — [15] Szentkláray, *Százév* 21. — [16] Baróti, *Adattár* 248. — [17] Szentkláray 379. — [18] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [19] Szentkláray 449. — [20] Pesty, *Hiv. Helyn.*

PALOTA.

Falu.

Palatha: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1360. *Uo.* §. 20. 1366. *Uo.* §. 4. Palatha, que uno nomine Kelemenuspalotaya, alio nomine moderno Pangrachpalataya vocatur: 1247. *Dl.* 322. §. 5. Palata: 1256. *Erd. múz. lt.* 1285. *Dl.* 322. §. 24. 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. 1338. *Br. Wesselényi cs. lt.* Palota: 1296. *Hazai okm.* VIII. 364. 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1570. *Uo.* 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1657. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. 1658. *Lib. palat.* V. 455. 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 35. 1663. *Uo.* P. 225. 1667. *NRA.* 986. 47. 1671. *Urb.* 6. 58. 1679. 1680. *Gr. Balassa I. naplók.* 23. 77. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. Palotha: 1495. *Dl.* 29566. 1504. *Dl.* 36349. 1508. *Dl.* 21842. 1558. *Lib. reg.* III. 578. 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar. 1. 12. 1568. *Dl.* 322. Palotta: 1560. *Dic. l.* 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Pallota: 1655. *Lib. reg.* XI. 205. Palath: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. Pollac: 1723. *Mercy-féle tkp.* Pollad: 1742. Baróti, *Adattár* 270.

A torontálvármegyei Szerb-Csanádtól nyugatra, a kiszombor-csanádi országút mentén balra ma is megvan még *Polat* puszta. Könnyen ráismerhetünk ebben a Palota név romlott alakjára, mely az idegen (szerb, török) ajkakon torzult el ennyire. Az ószl. *polata* szó különben, melyből a magyar szó származott, már a régi korban előkelő ember házát jelentette (palatium).

S csakugyan a XIII. század elején itt emelkedett a Csanád nemzetségbeli Kelemenös bán nemesi kúriája, s ő itt is lakott. Akkor a falut épen ő róla Kelemenöspalotájának nevezték. Mikor pedig az ősi kúriát fia, Pongrácz ispán foglalta el s ő is ide tette lakását, a nép Pongráczpalotája nevet adott a falunak. Be is iktatták Pongráczot 1247. ápr. 14-én Palota és a hozzátartozó erdő birtokába, mely kelet felé Csücsköd határáig ért; északon a Maros, délen Bécs falu, nyugaton pedig Pordány-

mostora tette a határt.[1] Megmaradt a falu a Kelemenös bán
i birtokában az 1256. decz. 17-iki osztozkodás alkalmával
Úgy hogy nem is tettek semmi észrevételt a nemzetség
jai az ellen, hogy IV. László király 1285. ápr. 26-án a Telegdre
ltözött Tamás ispánt Palota birtokában is megerősítette.[3]
De a falu a kúnok rablásai következtében elnéptelenedett.
legdi Tamás ispán kénytelen volt 1296-ban Palotát átadni
rnyos (Turnus) Miklós ispánnak és fiainak, hogy benépesí-
éről gondoskodjanak, de a benépesítés után azt neki vagy
inak visszaadni tartozzanak.[4] Meg is feleltek elvállalt köte-
ettségöknek, mert az 1337. jún. 11-iki osztozáskor, a mikor
észen a Telegdieké lett, Palota már jobbágyokkal bíró falu
lt.[5] A következő évi május 24-én a család az erdő felét eladta
csanádi káptalannak.[6] De azért jókora darab erdő maradt
ég a palotai határban. Ugyanis az 1360. okt. 14-iki birtok-
ıdezéskor Palota az erdővel együtt Telegdi Lőrincz fiainak,
nosnak és Tamásnak jutott.[7] Ezek, úgy látszik, közösen bírták
falut; de mikor János meghalt, fia Lőrincz felszólította nagy-
tyját, hogy a birtokokat oszszák fel. Így történt, hogy 1366.
ı. 10-én Palota déli része Tamásnak, északi része pedig
rincznek jutott.[8]
Ettőlfogva állandóan a Telegdiek birtokában maradt.
onban Telegdi András 1495. febr. 28-án itteni részét elzálo-
ıította Bodófalvi Ferencz deáknak.[9] Hasonlóképen cselekedett
legdi Katalin Szemcsei Ferencz deák felesége, ki a maga
ızét 1504. márcz. 30-án Horváth Iván vingárti várnagynak
ta zálogba.[10] Ellenben Telegdi István 1508. május 22-én a
rálytól palotai birtokrészére új adománylevelet eszközölt ki.[11]
A 1552. évi török hadjáratban e falu is elpusztult. Úgy
gy sem a gyulai rovók, sem a temesvári basa adószedői
m vehették be nevét adólajstromukba. Hűtlenségbe estek
legdi László és György, minélfogva palotai részöket a király
58. okt. 9-én Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak ado-
ınyozta.[12] Birtokrésze volt itt anyja után, ki Telegdi-leány
lt, a magtalanul elhalt Makó Lászlónak is; ezt János Zsig-
ond 1563. aug. 10-én Varkocs Tamásnak adta.[13] A Telegdi
ılád azonban fentartotta Palotára jogát még 1568—70-ben is.[14]
A pusztára 1647. körül szerbek telepedtek.[15] A mint erről
erdélyi fejedelem és a magyar király kanczelláriája értesültek,

siettek rá adományleveleket osztogatni. Amaz, ismeretlen időpontban, Körösszegi Kis Mártonnak, emez 1655. márcz. 19-én Krehicz Györgynek, Nagy Balázsnak és Somogyi Jánosnak adott donatiót.[16] Nagy Balázs palkonyai főkapitány magtalan halála után pedig az ő részét Vesselényi Ferencz nádor 1657. április 11-én eladományozta Krechich Györgynek, Szalatnai Györgynek és Tenturich Istvánnak.[17] Ezektől szerezte meg a falu felét Szelényi János honti alispán, ki ezt a részét azután 1658. szept. 11-én unokaöcsesének, Gerhard György hontvármegyei jegyzőnek adományozta.[18]

Palota tehát ugyan meg volt áldva birtokosokkal. Mégis Vesselényi nádor elkövette azt a hibát, hogy az egész falura adománylevelet állíttatott ki gróf Balassa Imre javára, kit a garan-szt-benedeki convent 1662. okt. 2-án be is iktatott.[19] Ebből bonyodalmak támadtak; először is 1663. márcz. 21-én Macripodari Jáczint püspök tiltakozott,[20] majd 1665. nov. 24-én Kis András és Mihály járultak a nádor elé s kimutatták, hogy Palota az ő őstől öröklött jószáguk. Erre Vesselényi a Balassa Imrének adott donatiót megsemmisítette, sőt 1667. márczius 19-én fölkérte a kir. kamarát is, hogy a dévényi tiszttartót tiltsa el e birtok háborgatásától.[21] Ez a miatt volt szükséges, mert Palota mint Balassa-birtok belekerült a dévényi uradalom urbariumába.[22] Balassa különben még 1679—80-ban is fentartotta jogát Palotára, mely ekkor már újra puszta volt.[23]

Dolny István jogot formált hozzá 1701. júl. 20-án,[24] de a török kiűzetése után e puszta is a temesvári bánság területébe esett. A csanádi kerületbe tartozott s 1717 körül újra megnépesült; ez évben ugyanis 10 házat számlált.[25] De a lakosok nem tudván az új renddel megbarátkozni, csakhamar elszéledtek. 1742-ben *Pollad* pusztát már a szentmiklósi lakosok használták; mocsárok közt feküdt s csak ritkán volt hozzáférhető.[26]

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 24. — [4] *Hazai okm.* VIII. 364. — [5] *Anjoukori okm.* III. 367. — [6] *Br. Wesselényi cs. lt.* — [7] *Dl.* 322. §. 20. — [8] *Uo.* §. 4. — [9] *Dl.* 29566. — [10] *Dl.* 36349. — [11] *Dl.* 21842. — [12] *Lib. reg.* III. 578. — [13] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [14] *Dl.* 322. — [15] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [16] *Lib. reg.* XI. 205. — [17] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. — [18] *Lib. palat.* V. 455. — [19] *Garan-sz.-bened. lt.* 62. 35. — [20] *Uo.* P. 225. — [21] *NRA.* 986. 47. — [22] *Urb.* 6. 58. — [23] *Gr. Balassa naplók.* 23—77. — [24] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. és *Doc. eccl.* 14. 10. — [25] Szentkláray, *Százév* 21. — [26] Baróti, *Adattár* 270.

PAP-KERESZTÚR.

Falu.

Kereztur, Kerezthur: 1390. *Dl.* 30739. 1449. *Dl.* 29489. Kerestur: 1390. *Dl.* 30739. Kereztwr: 1450. *Dl.* 29489. Kerezthwr: 1453. *Dl.* 30828. 1456. *Dl.* 29286. Papkerezthwr: 1540. kör. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 9. Papokkereztwr: 1560. *Dic. l.* Papkeresztur: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. kör. *Uo.* 67. 8. 27. 1701. *Urb. et conscr.* sine elen. 5. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. Keresztes: 1648. *Egri kápt. lt.* AB. 389. Pap Kerestur: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Kistur: 1717. Szentkláray, *Százév* 21.

A torontálvármegyei Szerb-Keresztúr, — Gyála és Török-Kanizsa közt. *Keresztúr* nevét a szent kereszt tiszteletére emelt templomától vette; előnevének eredetét az alábbiak magyarázzák.

Első birtokosa volt a XIV. század második felében Bernát fia Lőrincz. Nem lévén gyermekei, végrendeletében e faluját a szent Üdvözítőről nevezett csanádi társas-káptalannak hagyta. Ehhez Zsigmond király is beleegyezését adta s 1390. febr. 7-én megparancsolta a csanádi káptalannak, hogy Miklós prépostot és káptalanát iktassa be. Ez még azon évi febr. 25-én ellenmondás nélkül meg is történt.[1]

Egy évtized múlva a társas-káptalannak szomszédai lettek a Csákiak, kiknek révkanizsai tisztjei sok hatalmaskodást vittek véghez a keresztúri határban. Így 1449-ben Panaszi Sáfár Albert és Csépi Péter, földesuruk, Csáki Ferencz tudtával és akaratával, feltüzelték a révkanizsai jobbágyokat s elfoglaltatták velök a Keresztúrhoz tartozó Ekend halastavat; az ott halászgató kanonokokat illetlen szavakkal elűzték, a halastavat meghalászták s tömérdek halat fogtak belőle.[2] Alig végződött be ez a pör, Csépi Péter, ki gazdatiszt és vámszedő volt egy személyben, 1453-ban újra betört a keresztúri határba s ismét a révkanizsai jobbágyokkal elfoglaltatta a szegény papok rétjét, halastavait és vízfolyásait.[3]

Azonban Keresztúrral nemcsak bosszúságuk, hanem örömük is volt a káptalanbelieknek. Préposjtuk, kinek Attila volt a neve, kieszközölte, hogy V. László király 1456. decz. 5-én Keresztúr falu jobbágyait fölmentette az alól a terhes adó alól, melyet

akópénz, zabilleték és más ajándékok czímén évenként a szegedi várnagyoknak tartoztak fizetni. E kiváltságot 1458. márcz. 12-én Mátyás király is megerősítette.[4]

Ezután hosszú ideig nincsen e falu történetére adatunk. 1540. körül a székes-káptalan Nemes-Keresztúr birtokáról engedelem nélkül egy jobbágy szökött át ide, s mivel ezt a társas-káptalan visszatartotta, a vármegye birságot rótt rá. János király azonban megengedte, hogy a társas-káptalan perújítással élhessen.[5]

Később azután a török hatalma alá került Pap-Keresztúr is, a mint már ekkor széltire nevezték. A temesvári defterdár 1557—58-ban 10 házat írt benne össze; lakosai ezek voltak:

Agg Benedek s János, Borbád Péter, Darázs Balázs, Kaczor Ferencz, Lengyel Gergely, Polgár Gergely, Sád Péter, Tót Mihály s Tamás.[6]

A gyulai királyi adórovók már nem tudtak e faluhoz hozzáférni. 1560-ban az adólajstrom egyszerűen csak följegyzi Pap-Keresztúr nevét Két-Gyála és Kanizsa közt mint megközelíthetetlen falut.[7] Nem is sokáig tengette ezután életét; területe elnéptelenedett. 1647. körül egy helységlajstrom a puszta telkek közé sorolja.[8]

De azért akadtak rá pályázók. Dőri István és Török András kérték föl a nádortól s 1648-ban az egri káptalan ellenmondás nélkül be is iktatta őket a puszta birtokába.[9] Puszta volt még a következő század első éveiben is. Mikor Dolny István püspök 1701. július 20-án igényét jelenti be reá, még tudomása van, hogy a Maroson túl feküdt.[10] Kollonics bíbornok is fölvette 1702. július 26-iki ajánlólevelébe[11] s erre aug. 8-án a neoacquistica commissio megítélte e puszta tizedét Dolny püspöknek.[12] De a püspök nem ért vele semmit, mert a puszta később a Magyarországtól elszakított temesvári bánság területén esett.

Temesvár visszavívása után kezdtek ide szerbek költözködni. Egy 1717. évi jegyzék *Kistur* néven említi, Gyála és Kanizsa közt a csanádi kerületben s mindössze négy házból állónak mondja.[13] Azonban 1735-ben újra puszta volt[14] s csak később települt meg szerb lakosokkal. 1779. óta Szerb-Keresztúr néven Torontál vármegyéhez tartozik.

Határrészei voltak 1453-ban: Apadék rét, Ekend (ma mocsár, Ekenda néven) és Két-Koldor vagy Kolbár halastavak.

továbbá Kerekfőfoka, Malaczosér, Kis-Ekendmelléke, Nagyeső és Kettősfok vízfolyások.[15]

A régi Pap-Keresztúr *egyházi életéről* nincsen semmi adatunk. De valószinűleg ide való volt az a Keresztúri János, ki 1447-ben mint szegény tanuló a bécsi egyetemen járt[16] s később csanádi kanonok lett. Szerb-Keresztúr most Szőreg leányegyháza.

A görög-keleti parochia még a múlt században keletkezett. Ugyanakkor épült az első gör.-kel. templom, melyet 1818-ban a mostani váltott fel. Iskolája is volt már a falunak 1820-ban.[17]

[1] *Dl.* 30739. — [2] *Dl.* 29489. — [3] *Dl.* 30828. — [4] *Dl.* 29286. — [5] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 9. — [6] *Götting. defter.* — [7] *Dic. l.* — [8] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [9] *Egri kápt. lt.* AB. 389. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. és *Urb.* sine elen. 5. — [11] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [12] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [13] Szentkláray, *Százév* 21. — [14] Baróti, *Adattár* 172. 260. — [15] *Dl.* 30828. — [16] Schrauf, *Bécsi tanulók* 101. — [17] Pesty, *Hiv. Helyn.*

PATATELEKE.

Falu.

PATHATHELEKE: 1466. *Dl.* 16388. 1478. *Dl.* 17276. PATHA: 1480. *Dl.* 18318.

A torontálvármegyei Szaravolától, a hajdani Szárafalvától északra feküdt s alapító birtokosának emlékét rejtegette nevében.

Már el volt pusztulva 1466-ban, a mikor legelőször említik, de kőtemploma még fennállott. Ez évi júl. 25-én Dancs Miklós és Maczedóniai János e pusztának, mely akkor Szárafalvához tartozott, felét egyesség útján eladták Dóczi Lászlónak. A szerződéshez 1476. okt. 3-án Mátyás király is beleegyezését adta.[1] Dóczi halála után özvegye, Veronika asszony akarta a pusztát birtokába venni; de 1480. jan. 21-én az aradi káptalan előtt Dóczi Imre nevében megjelent Pebre László zádorlaki plébános s tiltakozott az ellen, hogy Pata birtokot akár az özvegy, akár Gúti Ország Lőrincz elfoglalják s annak hasznát elvegyék.[2] Ezzel azután be is végződik történelmi szereplése; beleolvadt Szárafalva határába.

[1] *Dl.* 16388. — [2] *Dl.* 18318.

PÉCSK.

Falu.

PETK: 1335. *Mon. Vat.* I. 160. PECHK: 1421. *Dl.* 11118. 1517. *Dl.* 22886. 1549. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 20. 1560. *Tiz. l.* 1560. 1561. *Dic. l.* 1590. *Csanádi püsp. lt.* B. 2. PECZK: 1555. *Dic. l.* 1653. 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. és 10. PECYK: 1558. *Dic. l.* PESK: 1559. *Urb.* 11. 41. PECHKE: 1564. *Dic. l.* FECZKY: 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. PÉCZK: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. PÉTSKA(iak): 1657. *NRA.* 1838. 61. PECZKA: 1665. *Leleszi orsz. lt.* El. stat. B. 78. és F. 62. PECSKÉS alias PECSKE: 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. BECSKES alias BECSKE: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. PETSCKA: 1723. *Mercy-féle tkp.*

Az aradvármegyei Pécska mezőváros. Egykori neve, Pécsk valószinűleg személynév.

Fennállott már 1335-ben s volt benne plébánia is. 1421. aug. 12-én mint Arad vármegyébe tartozó falut, a révvel együtt, új adomány czímén a csanádi püspök kapta.[1] Háborítatlanul bírta is egészen a török hódítás koráig. 1549. febr. 24-ike körül özv. Jaksics Márkné a püspökség egyik itteni jobbágyát, Molnár Balázst Kerekegyház faluban elfogatta s Fellak várában elzáratta.[2]

A török invasio után Olcsárovics Demeter tette rá Pécskre a kezét; ő bírta már 1555-ben, a mely évben a falu 5 frt adót fizetett. 1558-ban adója már 6 frtot tett.[3] A házak száma 1557–1558-ban 10 volt s lakosai szerbek voltak. Név szerint:

Balázs V., Jován László, Petar s Vuk, Korocsár Jován, Kozma Jován, Oláh Nikola, Pavel Nikola, Radocza Nikola, Raics Nikola.[4]

A gyulai kapitány Pécsket mint uratlan falut 1559-ben lefoglaltatta.[5] De a következő évben az adóróvó újra a püspököt mondja földesúrnak s $5^1/_2$ portáját adóztatja meg. 1561-ben lakosai nem jelentek meg az adóösszeíráson s úgy látszik, a falu leégett, mert 1564-ben új házai nem estek rovás alá.[6] Megvolt a falu még 1590-ben is, a mikor a csanádi püspök hiába szuttyongatta a lakosokat adófizetésre.[7] Sőt mint falut adományozta 1597-ben Báthori Zsigmond fejedelem Segnyei Miklósnak.[8]

Gróf Pálffy Tamás 1653. május 15-iki hódoltató levelét Pécsk falu lakosaihoz is intézte.[9] Belevétette a királytól 1654. szept. 2-án nyert oltalomlevelébe.[10] De a szendrei vitézek szeme-

sebbek voltak; 1657-ben meghódoltatták Pécskát — ekkor nevezik először ekként a falut — s Dobóczi Ferencz, kinek a falu jutott, minden lakosra egy-egy frt adót rótt s a mellett együttesen ajándékot is tartoztak adni.[11]

A Macripodari püspök javára 1660. jan. 21-én kiállított kir. oltalomlevélben is benne volt a falu neve;[12] de ez nem akadályozta a királyi kanczelláriát, hogy Pécskát eladományozza. Lipót király ugyanis 1665. jún. 25-én Fodor János kállói harminczadosnak s Pap László alkapitánynak adta Pécska rácz falut, a mennyiben nem valamely egyházhoz vagy várhoz tartozik. De a mikor ezeket a leleszi convent be akarta iktatni, Bálintfi János ellenmondott.[13]

Mikor kapott a Marosjárai Bálintfi család adománylevelet e falura, nem tudjuk. Valószinűleg az erdélyi fejedelmek valamelyikétől nyert donatióra vagy más úton szerzett jogra támaszkodott Bálintfi János, a mikor az iktatásnak ellenmondott. Az ellenmondás pört vont maga után; de hogyan végződött ez, nem maradt följegyezve. Úgy látszik, a pécskai ráczokat nem zavarta el lakóhelyükről az 1686. évi török-tatár pusztítás; ha talán rövid időre elszéledtek is, meg visszatértek üresen hagyott fészkeikbe s a falu újra megnépesült.

Népes hely volt még 1700. körül is.[14] De Kollonics bíbornok, mikor 1702. júl. 26-án a *Mogyorós* birtok után közvetlenül följegyzett *Reczkes alias Reczke* tizedét a csanádi püspöknek ajánlotta kiutalni, levelében kétségkívül *Mogyorós-Fecskés* nevét torzította el.[15] Mégis a szegedi kamarai bizottság aug. 8-án *Becskes másként Becske* néven iktatta be e helynevet tizedengedélyező okiratába.[16]

Ha e helynév alatt Pécskát értette, ettől ugyan semmi hasznot sem várhatott a püspök. Mert Pécska mindjárt kezdetben szerb határőrvidéki állomás lett. Az is maradt 1751-ig, a mikor már mint aradvármegyei város székhelye lőn a marosi vagy aradi uradalomnak. Minthogy a határőrvidéki szerbek kivándoroltak Oroszországba, az uradalomnak legfőbb gondja volt, hogy Pécskát benépesítse. Az uradalom első kormányzója (praefectus), a derék hazafi Lovász Mihály mindenekfelett magyar települőknek adott elsőséget; 1752. január havától 1757. ápr. haváig 74 gazdát telepített Pécskára, melyet ő emelt a mezővárosok sorába. Az itt letelepült magyarságot szolgáltatták:

Endrőd, Szegvár, Szele, Csetnek, Makó, Gyula, Szent-Anna, Ménesi, Sz.-Márton, Tápé, Rimócz, Bodok, Halász, Nyiregyháza, Kőrös, Szent-András, Vásárhely, Csongrád, Kalocsa, Jászberény, Simánd, Réde, Rácz-Almás, Szeged, Berényke, Liptó és Török-Szent-Miklós. 1757-ben a város adója már 1533 frt 20 krt tett; négy malma volt a Maroson s három ennek mellékágaiban. A kereskedést négy görög boltos képviselte.[17]

Eleinte a magyar és szerb lakosság egy községet alkotott; 1766-ban különváltak s lett Magyar- és Rácz-Pécska. Amannak lakossága 1737, emezé 2288 főre rugott.[18] Három országos vásárjuk azonban közös volt; ezeket sz. Györgykor, Kisasszony napján és Mindszentkor tartották. Szombati hetivásárjain azonban 3—4 ember ha lézengett. A város 1774-ben az uradalomnak már összesen 8977 frt 37 kr jövedelmet hajtott.[19] *Pusztái* voltak: Szent-Miklós, Abány, Latrány, Czucza, Zlaticza, Koleda, Szőlős fele, Kis-Pereg, Irinda, Majmat, Babos, Popény, Marján és Kornicza; szigetei: a popini, pécskai és a sirjánszki.[20] Ezek mellett 1774-ben bérelte még Szent-Tamás pusztát az Andrásiaktól 1200 frtért s Pitvaros puszta negyedét a kamarától 312 frt 45 krért.[21]

A város 1752-ben csináltatott magának pecsétet, melyen czímer gyanánt álló püspöki alak látható, süveggel és pásztorbottal. Körirata: «Sigillum Com. Pecska 1752.»

Magyar-Pécska *előljárói* közül előfordulnak: 1757. Nagysolymosi Dávid elsőbiró,[22] 1766. Takács József jegyző,[23] 1774. Győri László biró,[24] 1787. Csordás Imre biró.[25] Ráczpécskaiak: 1774. Popovics Juon,[26] 1829. Péterfy Antal jegyző, Demko Miklós aljegyző s Petrisor Mihailla biró.[27]

Egyháztörténete is messze időkbe visszanyúlik. Plébániája 1335-ben a maroselvi főesperességbe tartozott s papja, Péter hét garas pápai tizedet fizetett.[28] Egyébként a csanádi püspök tizedfizető helysége volt.[29] A régi Pécsk szülöttei voltak: Pécski János és Pécski Máté, amaz 1369-ben, emez 1516—17-ben aradi kanonok.[30]

Az újra éledt Pécskán 1752—57. közt letelepült magyarság nagy része alighanem református volt; ezek 1753. április havában Kőrösről hívták meg lelkipásztoruknak Gyenge Józsefet; mikor pedig ez eltávozott, egy év mulva Rédéről Laczkó Márton jött ide papnak.[31] De a református ekklézsia nem bírt itt meg-

erősödni; csakhamar túlszárnyalta s valószinűleg egészen kiszorította a róm. kath. egyházközség, mely az uradalom támogatása mellett csakhamar szép virágzásnak indult. Temploma jó anyagból, cseréptetőre 1760-ban épült fel a kincstár költségén. A plébános az uradalom pénztárából évenként 50 frtot kapott. A parochiát a kincstár 1765-ben építtette 1676 frt 2 kr költséggel; zsindelylyel volt födve s a mellékhelyiségeken kívül négy szobából állott.[32] A régi templom 1886. június 16-ig volt meg, a mikor lebontották s megkezdték az új templom építését, melyet 1887. nov. 13-án szenteltek föl. A sz. Háromság tiszteletére, átmeneti csúcsíves modorban épült templom a vidék legszebb temploma. Plébánosok voltak: 1766. Péchy István, 1790. Török Antal, később csanádi püspök, 1790. Nagy Pál esperes, 1810. Nyéky János, 1829. Győrfy Antal esperes, 1843. Winkler János, később aradi főesperes s apát, 1876. dr. Szabados József esperes, tiszt. kanonok, 1892. dr. Szathmáry Géza.[33]

Rácz-Pécskán 1767-ben öt görög-keleti parochia volt, ugyanannyi lelkészszel. Az istenitiszteletet még ekkor imaházban tartották. Templomuk a község költségén 1774. körül épült fel, de ekkor már csak három pópájuk volt.[34] Ez a régi templom 1893. ápr. 7-én leégett.[35] Pópáik közül előfordulnak: 1757. Barna Vaszilia,[36] 1766. Pap Petru, Pap Kracson, Pap Arszo, Pap Jován és Pap Trifuly,[37] 1787. Petrovics János.[38]

[1] *Dl.* 11118. — [2] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 20. — [3] *Dic. l.* — [4] *Göttingai defter.* — [5] *Urb.* 11. 41. — [6] *Dic. l.* — [7] *Csanádi püsp. lt* B. 2. — [8] *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. — [10] *Lib. reg.* XI. 67. — [11] *NRA.* 1838. 61. — [12] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [13] *Leleszi orsz. lt.* El. stat. P. 78. és F. 62. — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [15] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [16] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [17] *Urb.* 81. 9. — [18] *Uo.* sz. n. — [19] *Uo.* 141. 1. — [20] *Uo.* 81. 9. — [21] *Uo.* 141. 1. — [22] *Uo.* 81. 9. — [23] *Uo.* sz. n. — [24] *Uo.* 141 1. — [25] *NRA.* 1838. 69. — [26] *Urb.* 141. 1. — [27] *NRA.* 1828. 12. — [28] *Mon. Vat.* I. 160. — [29] *Tiz. l.* — [30] *Károlyi-okl.* I. 314. *Dl.* 22886. — [31] *Urb.* 81. 9. — [32] *Uo.* 141. 1. — [33] Márki, *Arad tört.* II. 736. — [34] *Urb.* 141. 1. — [35] Márki, II. 750. — [36] *Urb.* 81. 9. — [37] *Urb.* sz. n. — [38] Márki, II. 750.

PERES-KUTAS.

Falu.

KWTAS: 1426. Pesty Fr. *hagy. Helyn.* KWTHOS: 1468. *Gr. Festetics cs. lt.* 1471. Pesty, *Krassóm.* III. 427. KWTHUS: 1472. *Dl.* 17282. 1507. *Dl.* 36349. KWTTHAS: 1506. Pesty Fr. *hagy. Helyn.* KWTHAS: 1520. Pesty, *Krassóm.* IV. 4. PERES KWTHWS: 1537. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 25. PEWRES-KWTAS: 1555. *Lib. reg.* III. 269. PERESKWTHAS: 1555. *Dic. l.* 1558. *Lib. reg.* III. 513. 1559. *Keglevics lt.* Com. Csanád 2. 6. PERESKUTAS: 1558. *Dic. l.* 1559. *NRA.* 1763. 43. 1590. *Csanádi püsp. lt.* B. 2. 1652. *Múz. kézir.* fol. lat. 3477. 233. 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. PERESKWTAS: 1560. *Tiz. l.* PEREWS KWTHAS: 1560. *Dic. l.* PEOREOSKVTAS: 1561. *Uo.* PEWRÓSKWTAS: 1564. *Uo.* TÖROSKUTASS, TŐRUSKUTAS: 1636. *Lib. reg.* VIII. 149. POROSKUTOS: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. PŐRŐS KUTAS: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. VERES KUTAS: 1722. *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 84.

A mai Veres-, másként Peres-Kutas pusztán hajdani helyét a Hód-Mező-Vásárhelytől északkeletre fekvő kutasi csárda jelzi.[1] A Kutas nevet akkor kapta, mikor még ezen a vidéken ritkaságszámba ment egy-egy pusztai kút; előnevét pedig — megkülönböztetésül a Szárazér partján nem messze ide eső Tót-Kutastól — azoknak a pereknek köszönheti, melyeket a XVI. század elején a Gersei Pető család ellen a csanádi káptalan és a Porkoláb család folytattak.

Legrégibb ismert birtokosa volt a XV. század elején Szeri Pósafi György; fiai nem maradván, Katalin és Anna leányai kieszközölték, hogy 1426-ban Zsigmond király nekik adományozta a falut s elrendelte beiktatásukat.[2] Ezek maradékainak révén jutott Lábatlani Gergely birtokába, ki azt odaadományozta Hangácsi Albert csanádi püspöknek s utódja, Szokoli János 1468-ban Szeri Pósafi István követelésére nem adta vissza.[3] Így jutott a falu a püspök birtokába, ki azt a csanádi székes-káptalannak ajándékozta.

A Pósafi családnak Istvánban magvaszakadván, Mátyás király 1471. decz. 21-én összes birtokait, ezek közt Kutast is, két egyenlő részben Gúti Országh Mihály nádornak s Nádasdi Ongor János udvari viiéznek adományozta.[4] Ez ellen ugyan a leányági örökösök, a Maczedóniai, Gimesi Forgách és Geszti

ovást emelt az ellen, hogy Kutas faluját Pető Ján
Péter elfoglalják.[7] Ezek beiktatása alkalmával kül
átyi Porkoláb Mártonné Erzsébet asszony is ell
utas falura nézve, miből hosszas pör keletkeze
1520-ban is folyt, a mikor Porkolábnét a kirá
k meg nem jelenés miatt birságolta.[8] Nem is a Po
íd lett a nyertes, hanem a csanádi káptalan, me
rt folytatott. Úgy hogy, a mikor özv. Jaksics Márkn
ármegyei Úrnépe pusztába 1537. jún. 27-én beikta
Kutasról mint szomszédok jelen vannak a csanád
övetkező jobbágyai: Csávás Gál biró, Farki Albert
edek és Daka Benedek.[9]

űnvén a csanádi káptalan, Peres-Kutast a király
25-én addig, míg a káptalan visszaállíttatik, Mágócsi
adományozta.[10] Ez évben a lakosok $6^1/_2$ frtot fizet-
ében.[11] Maga a falu az 1557—58-iki török adóössze-
mindössze 11 házból állott s lakosai magyarok voltak,

Ambrus, Biró Miklós, Csató Balázs, Csávás Gál, Kádas
sztös Balázs, Kis Kelemen, Máté Albert, Oláh Damján, Sós
ó Benedek.[12]

i Gáspár 1558. július 14-én végleges adománbornleve-
ki a királytól.[13] Ez évben a falu adója kitett 19
ben, a mikor a lakosokat Bornemisza Benedek
tány zsarolta, a sz. Mihály napi földesúri census
tehát az egész évi illetmény 42 frtra rugott. Az
ó 22 frt, a második félévi 17 frt 60 dénár volt.

16. Ez a szám nem változott 1561- és 1564-ben sem.[18] Megvolt a falu még 1590-ben is, sőt ez évben a csanádi püspöknek némi adót is fizetett.[19] De 1596-ban végleg elpusztult s határát a vásárhelyiek vették használatba.

A következő század első tizedeiben Mező-Vásárhely városa a Lugasi család birtokába ment át s a király 1636. ápr. 7-én úgy erre a városra, mint a hozzátartozó Perès-Kutas pusztára új adománylevelet állíttatott ki Bercsényi Imréné Lugasi Borbálának.[20] Azonban mint Mágócsi-Móricz örökséghez jogot tartott a pusztához Keglevics Miklós ónodi főkapitány is, sőt mint a maga birtokát 1640. aug. 18-án bérbe is adta a vásárhelyieknek.[21] A zavaros viszonyokban leli magyarázatát, hogy a király 1646. decz. 5-én donatiós levelet adatott Peres-Kutasra Kovács Jánosnak, Széll Mihálynak, Zólyomi Györgynek és Török Bálintnak, kiket az egri káptalan 1647. decz. 2-án be is iktatott.[22] Az osztozásnál Török Bálintnak jutott, ki azt 1652-ben 40 tallérért visszaadta Sövényházi Móricz Annának Tatai Györgynének.[23]

Időközben a csanádi püspök is összeiratta a maga régi birtokait s ezek közt ott volt Peres-Kutas puszta.[24] Úgy hogy mikor gr. Pálffy Tamás püspök 1653. május 15-én hódoltató levelét kibocsátotta, abba belevette e pusztát is,[25] sőt nagyobb nyomaték kedvéért befoglaltatta nevét az 1654. szept. 2-án kieszközölt kir. oltalomlevélbe.[26] Innen van, hogy püspöksége idején a vásárhelyiek haszonbért fizettek neki.[27] Macripodari püspök szintén kapott a királytól 1660. jan. 21-én oltalomlevelet s ebben is ott volt a puszta neve,[28] de neki már mit sem jövedelmezett.

A török kiűzetése után Kollonics Lipót 1702. júl. 26-án ajánlotta, hogy a kir. kamara e puszta tizedét utalja ki a csanádi püspöknek,[29] a mi aug. 8-án meg is történt.[30] A Rákóczi-forradalom alatt azonban ez az adomány feledésbe ment, úgy hogy III. Károly király 1711-ben Peres-Kutas tizedét élethosszig-lani használatra adta gróf Nádasdy László püspöknek, kitől azután azt a vásárhelyiek pénzen váltották meg.[31] 1722. aug. 5-én a pusztát a hódmezővásárhelyi uradalommal együtt a gróf Károlyi család vásárolta meg.

Az egykori Peres-Kutas falu *birái* közül ismerjük: 1537-ből Csávás Gált[32] és 1559-ből Kún Györgyöt.[33]

Egyházi multját sötét homály fedi. Csak annyit tudunk,

Dl. 17282. — [8] Pesty, *hagy. Helyn.* —
[8] Pesty, *Krassóm.* IV. 4. — [9] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csa-
Lib. reg. III. 269. — [11] *Dic. l.* — [12] *Götting. defter.* — [13] *Lib.*
— [14] *Dic. l.* — [15] *NRA.* 1763. 43. — [16] *Keglevics lt.* Com.
— [17] *Uo.* 2. 7. — [18] *Dic. l.* — [19] *Csanádi püsp. lt.* B. 2. —
II. 149. — [21] *Keglevics lt.* Com. Csanád 2. 11. — [22] *Br. Har-*
VIII. 1. — [23] *Múz. kézir.* fol. lat. 3477. 233. — [24] *Eszterg.*
8. 25. — [25] *Uo.* 67. 8. 20. — [26] *Lib. reg.* XI. 67. — [27] *Csa-*
B. 11. — [28] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [29] *Csanádi püsp.*
Eszterg. főkápt. lt. 67. 8. 16. — [31] *Gr. Károlyi lt.* 36. 84. —
lt. Com. Csan. 25. — [33] *NRA.* 1763. 43. — [34] *Tiz. l.*

PERJÉMES.

Város, kastélylyal.

. *Zichy-okm.* I. 393. 1333. 1334. 1335. *Monum. Vatic.* I. 147.
1348. *Kismartoni lt.* Becsei Tötös cs. iratai közt. 1597. *Gr.*
62. 95. PEREAMUS: 1347. *Zichy-okm.* II. 239. PERIAMIS: 1352.
. 443. PERYMES: 1391. *Uo.* III. 173. PERYEMES: 1424. *Zichy-*
1427. *Uo.* VIII. 328. 332. 333. 1436. *Kállay lt.* 1454. 1464.
66. 1478. *Dl.* 16388. 1475. 1476. *Dl.* 17276. 1480. *Dl.* 18318.
. és 18785. 1508. *Eszterg. főkápt. lt.* 70. 11. 78. 1560. 1561.
. *l.* PERYEMUS: 1434. *Forgách lt.* PERIEMES: 1560. 1564.
s: 1625. *Gyulaf. protoc.* Deus ad aux. 425. PŰRŰIEMES:
kápt. lt. 67. 8. 25. PERIAMUS: 1655. *Lib. reg.* XI. 357. 1656.
. Stat. A. 6. 22. PURYEMES: 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67.
: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. PARIAMUS: 1717. Szentkláray,
Százév 21. PERIAMOS: 1723. *Mercy-féle tkp.*

rontálvármegyei Perjámostól északra, az Aranka
fekűdt. A perjámosi erdő azon részét ...

akkor annyira tetszettek, hogy némelyek fiaikat is ezekre kereszteltették. A nép azután Perjémesre és Ehellősre (Ellősre) változtatta át e neveket. Így történt ez a mi vármegyénkben, hol Perjémes helység keletkezett, így Csongrád vármegyében, a hol Ellősmonostora, Aradban, a hol Ellősfalva nevű helységekre találunk.

Perjémes első ismert földesura volt a hihetőleg Becse-Gregor nemzetségből származó Becsei Imre, Csata fia, ki e falut alighanem várbirtokként kapta Róbert Károly királytól. Becsei Imre mint a király híve résztvett Kőszeg, Nyék, Tamási és Komárom várak megszállásában és ostromában, a hol rettenthetetlen bátorságával tüntette ki magát. Több birtokot kapott Csanád vármegyében, így legelőször 1322-ben Veresmartot, melyet akkor királyi várnépek bírtak. Mikor kapott Perjémesre adománylevelet, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy e helység már 1332-ben az ő birtoka volt; ez évi júl. 25-én ugyanis a csanádi káptalan előtt Balázs perjémesi gazdatiszt mint ügyvéd képviseli urát, Becsei Imre mestert.[1] Minthogy tehát Becseinek Perjémesen gazdatisztje volt, nem is lehet másként, mint hogy a helységnek ő volt a földesura. A hatalmas és gazdag főúr vallásosságára és hitbeli áldozatkészségére mutat, hogy Perjémesen ez időben kettős plébánia s e mellett még káplánság is állott fenn.[2]

Becsei Imre nagy vagyonszerző volt; csereberélgette birtokait. Így esett, hogy valamely előttünk ismeretlen helységért a királynak cserébe adta Perjémest. Ezt is, minthogy nincsen rá készpénznek vehető adatunk, csak következtetés útján állíthatjuk; mert 1347-ben Perjémest és uradalmát újra a király kezén találjuk. A királyi jobbágyok és a Perjémeshez tartozó falvak lakosai panaszokkal járulnak Nagy Lajos király elé, hogy némely környékbeli nemesek rablók módjára fosztogatják őket, a minek következtében közülök igen sokan a legnagyobb nyomorúságra jutottak s különböző helyekre elszéledtek, úgy hogy e királyi helységek szerfölött elnéptelenedtek. A nagy király tehát a mondott évi ápr. 5-én megparancsolja Becsei Imre fiának, Tőtös főajtónálló mesternek, pilisi főispánnak és visegrádi várnagynak, kinek Perjémes vidékén birtokai voltak, hogy a visszaélések ellen erélyesen járjon el s az okozott károkat téríttesse meg. Egyszersmind utasítja a hatóságokat, hogy Tőtös

mestert és tisztjeit a gonosztevők kinyomozásában és letartóztatásában támogassák.[4] Az elnéptelenedett Perjémesre a király jövevénynépeket (németeket?) telepít. Ezek közé az új települők közé tartozott Book János perjémesi hospes, kit 1348. május 24-én Kemefi Dénes nevű nemesember szolgái, uruk megbízásából, fényes nappal a nyilt országúton kiraboltak, 20 márkát érő holmiját elvették s rajta három sebet ejtettek.[5]

Becsei Tőtös bizonyára helyreállította a rendet Perjémesen és vidékén; helyre kellett állítania, ha a király kedvében akart járni. S a helységnek csak hasznára vált, hogy a király volt a földesura. Jeles férfiakat is adott a hazának; így többek közt Perjémesi Tamást, ki 1350 körül bácsi prépost volt.[6] A lakosságot azonban a század végén izgatottságba hozta egy hallatlan esemény, melynek a szegény perjémesi plébános áldozata lett. Ugyanis 1391-ben Jakab csanádi székeskáptalani prépost — úgy látszik, aljas haszonlesésből — a jómódú plébánost elfogatta s minden ok nélkül fogságba vettette, hol mindaddig kínoztatta, míg tőle 500 frtot ki nem csikart. A plébános a kínzások következtében, pár nap mulva kiszabadulta után, sebeibe belehalt.[7] A perjémesieket szeretett papjuk haláláért nem igen kárpótolta az, hogy a prépostot a pápa megfosztotta méltóságától.

De annál nagyobb örömmel tölthette el őket, hogy helységük a király oltalma alatt szép virágzásnak indult. Kiváltságos helyzetüknek köszönhették, hogy a király Perjémesnek piaczot engedélyezett, melyet minden hétfőn tartottak meg. E piacznak okleveles nyoma van 1424. május 8-án.[8] De ha piacza volt, lenni kellett országos vásárainak is, bár ezekre nem maradt fenn adat. Mindenesetre Zsigmond király volt az, ki Perjémest városi rangra emelte.

Perjémes föllendülésének kétségkívül hathatós tényezői voltak az olyan férfiak, mint Perjémesi Pál, ki itt született, azután a nemesek sorába emelkedett s 1427-ben jószágigazgatója lett Kusalyi Jakcsi László székely ispánnak.[9]

Azonban ha a jószivű király fölemelte, viszont az örökös pénzszükségben szenvedő uralkodó le is sujtotta a virágzásnak induló várost. Valószinűleg árúba bocsátotta a Maczedóniai családnak, mert 1434-ben már ez bírja Perjémest. Ez évben Zsigmond király megparancsolja az aradi káptalannak, hogy Maczedóniai Péter fiát Miklóst iktassa be többek közt perjémesi

részbirtokába is.[10] Ebből az tűnik ki, hogy e család már régebben bírta e várost, mert a családtagok már fel is osztották azt maguk közt. Csakugyan 1436-ban Péter mindkét Miklós nevű fiának nemesi kúriája van Perjémesen. Mi okon keveredtek ezek pörbe a váradi káptalannal, nem tudjuk; elég az hozzá, hogy a királyi curia fő- és jószágvesztésre ítélte őket. A nádor a birtokok zár alá vételére és felosztására a csanádi káptalant s Kállai Lőkös János alnádort küldötte ki. Az ítélet akként szólt, hogy a birtokok egy része az alnádort, másik része a váradi káptalant illeti. A kiküldöttek jan. 20-án este felé érkeztek Perjémesre, minek következtében az nap nem lettek készen. Mindazáltal elhajtattak a nemesi kúriából 26 drb szarvasmarhát, 383 juhot és kecskét, továbbá elszállíttattak 13 oldal szalonnát és öt vadfogó hálót. A méneslovakat, disznókat, gabonát, bort és többi élelmiszereket, mint a melyek az egyik elítélt leányát illették, valamint a családi ékszereket és azokat a tárgyakat, melyek a többi házakban voltak, érintetlenül hagyták. Már le akartak nyugodni, a mikor egyszerre csak megérkezett a király követe, a ki az elítéltek számára kegyelmet hozott. Erre azután a további eljárást abbahagyták s másnap elutaztak Perjémesről.[11]

Így hát a Maczedóniai család továbbra is földesúr maradt Perjémesen, melynek lakosai elvesztve önállóságukat, jobbágyokká váltak. Az egyik Miklósnak fia volt János, ki 1454-ben nővérét Annát, özvegy Forgách Jánosnét a hitbérre és hozományra nézve, minthogy készpénzzel nem rendelkezett, úgy elégítette ki, hogy neki többek közt perjémesi részét is zálogképen lekötötte.[12] Később mégis tudott annyi pénzt előteremteni, a melylyel az ügyet tisztázhatta; de ez újra adósságokba bonyolította, úgy hogy perjémesi részét, a templommal együtt, 1464. szept. 7-én megint zálogba vetette Forgách Bódognak és Pelérdi Imrének.[13]

A Maczedóniai családdal osztályos atyafi volt a Maczedóniai Dancs család. Épen ezen az alapon lett birtokos ez is Perjémesen. Dancs Miklóst a királyi curia kétízben sujtotta fő- és jószágvesztéssel, egyszer a titeli káptalannal, másszor meg Itebői Etele György fiaival folytatott perében. Hogy a büntetéstől megmeneküljön, hétezer frtnál nagyobb összeget vett kölcsön Dóczi Lászlótól. S a mikor ezt nem tudta visszafizetni,

1466. júl. 25-én oda adta neki többek közt a Perjémes határában fekvő Kángyagyakra nevű erdőt. (Az oklevél írásmódja szerint: Kanchagyakra; a *Kángya* nevű ér ma is megvan, a *gyakra* mint erdőnév másutt is előfordul[14]). A kötött egyességhez október 2-án Mátyás király is beleegyezését adta.[15] 1475. decz. 1-én Dancs Miklós perjémesi részének negyedét is elzálogosítván Dóczi Lászlónak,[16] ez most már itt is földesúr lett.

Azonban nem sokáig örvendhetett szerzett birtokainak, mert 1477-ben elesett az osztrákok ellen indított hadjáratban. Özvegye, Veronika asszony magára maradt három leányával. Mindazáltal igyekezett jövendőjüket biztosítani; Erzsébetet Országh Lőrinczhez, Orsolyát Ábrahámfi Sebestyénhez s Zsófiát Haraszti Ferenczhez adta nőül. Nagy nehézségekbe ütközött a birtokügyek rendezése s e részben a legtöbb bajt Dóczi Imre okozta. Ő ugyanis arra hivatkozva, hogy elhúnyt bátyjával nem osztozott meg, követelte az örökséget a maga számára. Meg is indította a keresetet az özvegy ellen, s Báthori István országbiró 1478. május 19-én parancsot intézett a csanádi káptalanhoz, hallgassa ki az összes szomszédos és környékbeli nemeseket arra nézve, hogy László és Imre testvérek megosztozkodtak-e vagy sem?[17] A pör a perjémesi negyed körül forgott s folyt 1480-ban,[18] sőt még 1483-ban is.[19] Hihetőleg Dóczi Imre nem is érte meg a végét, mert 1493-ban meghalt. Örökösei azután alighanem egyességre léptek a Maczedóniai családdal, mely a Dóczi László leányaitól is megváltotta a kérdéses birtokrészt, úgy hogy Perjémes a XVI. század elején megint egészen visszakerült a Maczedóniaiak birtokába.

Ekkortájban e családból kiváltak Miklós kir. palotamester és csanádvármegyei főispán s öcscse, az egyházi pályára lépett László, ki előbb szerémi püspök és pécsi prépost, majd váradi püspök lett. Miklóst, ki később Temes vármegye alispánságát is magára vállalta, vármegyei hivatalai ide kötötték s ő Perjémesre tette lakását, hol a díszes családi kastélyt is valószinűleg ő építtette föl. E kastély fennállott már 1508-ban. Ez évi május 7-én ugyanis II. Ulászló király előtt Maczedóniai Dancs Miklós fia Ferencz, magára vevén nővéreinek: Klárának Haraszti Gergelynének, Annának Perjémesi Kutasi Lukácsnénak, Margitnak Patócsi Gergelynének és Katalinnak Tibai Lénártnénak

törvényes nehézségeit és terheit, oda adta cserébe baranyavármegyei Bozsok, Apajtya, Somberk, Gellencs más néven Alsó-Bozsok falvak és Encse puszta felét Maczedóniai Miklósnak, Lászlónak és néh. Ferencz fiának Jánosnak, kik viszont a perjémesi kastély felét adták oda, a maguk itteni részével együtt, mely a kastélytól a Dancs Ferencz majorságáig terjedt.[20] Túlélte-e a kastély az 1514. évi parasztlázadás viharait, nem tudjuk; de ha akkor elkerülte is az enyészetet, valószinűleg fölperzselték 1529-ben a Balibég rablóhadai, mert ezentúl a források nem említik.

Maga a falu is nagy pusztuláson mehetett ekkor át, melyet nem tudott többé kiheverni. Az 1552. évi hadjárat még inkább fokozta a pusztulást, úgy hogy a házak száma leolvadt hétre s ezeket is ráczok lakták. Ezek annyira rettegtek a töröktől, hogy 1557—58-ban, mikor össze akarták őket írni, egytől-egyig elfutottak.[21]

Még előbb elhagyta Perjémest a Maczedóniai család is, melynek már csak egy élő tagja volt, t. i. a Miklós fia Péter, ki özvegyen maradt anyjával, Istvánfi Annával az esztergomvármegyei Köbölkúton, Újfaluban és Bátorkesziben tett kisérletet újabb birtokok szerzésére.[22] Az 1560., 1561. és 1564-ik évi adólajstromok, bár földesúrnak Pétert jegyzik föl, Perjémest pusztultnak mondják.[23]

Az elhagyott faluba később rácz pásztorok telepedtek, kik itt főként juhtenyésztéssel foglalkoztak. Így 1582. márcz. havában a török adóösszeírók 11 szerb lakosra rótták ki a tizedet 1919 juh után.[24] Mikor azután e vidék az erdélyi fejedelemség hatalmába került, Báthori Zsigmond 1597-ben *Priamust* mint aradvármegyei falut oda adományozta Lapispataki Segnyei Miklósnak.[25] Az ő hűtlensége után, úgy látszik, lippai katonák kaptak Perjémesre a fejedelemtől adománylevelet. Ezek egyike volt Orbágyszentgyörgyi Nagy Lőrincz, ki a maga perjémesi részét 1625. febr. 1-én eladta Lippai Vágó Istvánnak.[26] Lakott helység volt Perjémes 1647-ben is.[27]

Az erdélyi fejedelem hatalmának gyengültével a magyar kir. kanczelláriа is rávetette a szemét Perjémesre. Ennek következménye volt, hogy a király e falut 1655. jún. 25-én eladományozta Lesenyei Nagy Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és Dienes Györgynek,[28] kiket a garan-szent-benedeki convent

1656-ban be is iktatott.[29] De ezek a török miatt nem férkőzhettek hozzá a faluhoz.

A török kiűzetése után Dolny István püspök megbízottja, Füleki Pál útján 1701. júl. 20-án a budai kamarai igazgatóságnál mint a csanádi püspökség marosontúli falujára, Perjémesre is igényt jelentett be.[30] Azonban siker nélkül, mert e falu is a temesvári bánságba osztatott be. Itt a csanádi kerülethez tartozott s az 1717-iki összeírás szerint mindössze 20 házból állott.[31] Nevét a szerbek *Perjámos*ra változtatták s ez a régi magyarosb alakot teljesen kiszorította.

Mercy tábornok e helyet is mint telepítésre alkalmas pontot jelölte ki; s valóban már 1724. június havában megjelentek itt az első német jövevények, kiket a Rajna és Mosel vidékéről, és pedig Lotharingiából, Nassau-Siegenből, a pfalzi, mainzi, de kivált a trieri választófejedelemségből hívott ide be a buzgó tábornok.[32] A rendezett viszonyokhoz szokva nem lévő szerbek már ekkor elhagyták lakhelyöket s Perjámos újra puszta lett. Az új német telep e pusztán a régi falu helyén keletkezett.[33] Hogy házaikat fölépíthessék, a jövevények azon négy hajó közül, mely őket Nagylakra hozta, kettőt megvásároltak s ezek faalkatrészeit használták fel.[34] A temesvári igazgatóság 1728-ig, tehát négy évig tartó adómentességben részesítette őket.[35] Egyszersmind bérbe adta nekik Harmad (Jarmada) pusztát.[36] De sok bajuk volt mindjárt eleinte az árvízzel s ezenkívül 1731-ben zaklatásoknak voltak kitéve a szemlakiak, sajtényiak és nagylakiak részéről.[37] 1738. szept. havában a pestis tizedelte soraikat,[38] a következő év tavaszán meg a vingai katonaság garázdálkodott rajtok.[39] 1746-ban a telep újabb német családokkal szaporodott s ettőlfogva Harmad pusztáért 65 frt évi bért fizettek.[40] 1749. máj. 19-én a csanádi tiszttartó úgy vélte, hogy Perjámosra több családot letelepíteni nem lehet, legfeljebb csak az esetben szorítható még hely húsz családnak, ha a bérben bírt pusztát ingyen átengedik nekik.[41] S csakugyan az udvar már jún. 28-án intézkedik, hogy az útban levő, 110 főből álló lotharingiai német bevándorlók többek közt Perjámoson telepítendők le.[42] A bevándorlás folyt még 1752. és 1753. nyarán is.[43]

A folytonos árvízveszedelem azonban arra sarkalta a lakosságot, hogy a község számára biztosabb helyet keressen.

1761. körül mindnyájan áttelepedtek az Aranka déli partjára, arra a helyre, a hol a mai Perjámos áll.[44] 1764—65-ben 74 újabb német család telepedett ide, kiknek számára az ú. n. Új-utczában és a Haidegasséban építtetett az igazgatóság kész házakat.[45] Ezek az új telepesek Trier, Nassau-Siegen, azután Lotharingia, Elszász területéről valók voltak, de némelyek Birkenfeldből, Luxemburgból, Cseh- és Stájerországból vándoroltak be.[46] 1768. ápr. 21-én itt utazott át II. József császár.[47]

A bánság visszacsatolása után, 1779-ben Perjámos Torontál vármegyébe kebeleztetett be. 1796-ban az itteni németség rajt bocsátott ki magából; mintegy 30 család áttelepedett a szomszédos Rácz-Szent-Péterre.[48] A kir. kamara 1800. szept. 1-én a billéti uradalommal együtt Perjámost is átadta a zágrábi püspökségnek,[49] mely itt ettőlfogva a földesúri jogokat gyakorolta és a haszonvételeket élvezte. Sokat szenvedett e században a helység a cholerától; 1831-ben 110-en, 1836-ban 112-en haltak meg benne; ezenkívül kevesebb áldozattal elégedett meg 1833., 1849., 1866. és 1873-ban.[50] 1842-ben mezővárossá lett Perjámos; vásárai ápr. 24., jún. 15. és szept. 24-ére estek. Hetipiaczot minden hétfőn tarthatott.[51] 1846. márcz. 15-én telepítette az uradalom Perjámos közvetlen közelében *Haulikfalvát*, melyet perjámosi lakosok szállottak meg, s mely ezt a nevét az akkori zágrábi püspök, Haulik György tiszteletére nyerte.[52]

Perjémes lakosságának számszerű hullámzását mutatják a következő adatok: 1774-ben volt 1231 lakosa, 1789-ben 1628, 1810-ben 2199, 1819-ben 2669, 1834-ben 3138, 1857-ben 3496, 1866-ban 3767, 1875-ben 3685 s 1896-ban 3973.

Biráinak pontos névsora itt következik: 1764. Hollerbach Jakab, 1765. Weichhardt Fülöp, 1766. Jost Fridrik, 1767. Nikel vagy Nikola János, 1768. Hie Péter, 1769. 1772. Konrad János, 1770. Schuch Péter, 1771. Liebert Péter, 1773. Zillich Antal, 1774. Krohn Péter, 1775. 1781. Huss Bernát, 1776. 1784. 1795. Ehling János, 1779. 1791. Reb János, 1780. 1785. Martin Jakab, 1782. Keller Péter, 1783. 1791. 1800. Neumann Mátyás, 1786. Binder Hermann, 1788. 1799. Weiss János, 1789. Hollerbach Ferencz, 1794. 1803. Martin András, 1797. Seibert Péter, 1798. 1817. Ehling Jakab, 1805. Martin János, 1806. Ehling Fülöp, 1807. 1815. 1820. Niess Mátyás, 1810. Huss János, 1811. 1814. Jost János, 1813. Jung Péter, 1818. Graf János,

1819. Hollerbach Fülöp, 1821. Sommer János, 1822. 1828. Huss János, 1823. Stein András, 1825. Niess Henrik, 1826. 1835. 1840. Poth Ádám, 1829. Weiss János, 1830. Krohn Ferencz, 1831. Hollerbach Jakab, 1832. 1841. 1847. Rektenwald Vilmos, 1833. 1845. Krohn Ferencz, 1838. 1846. 1849. 1854. Schneider Mátyás, 1843. Ehling József, 1844. Grünn János, 1851. 1855. Schannen Ferencz, 1853. Frank Mátyás, 1858. Ehling Jakab, 1861. Reichert Jakab, Krohn Péter és Seibert Miklós, 1862. 1864. Schneider János, 1863. 1866. Wilhelm Péter, 1867. 1884. Schannen János, 1868. Vollmann Károly, 1870. Ehling József, 1871. 1878. 1886. Anton Péter, 1874. Henz Konrád, 1876. Gillich Péter, 1877. Fixmer Péter.[53]

A régi Perjémes *egyházi multját* is érdekes adatok világosítják meg. Tizede mindaddig, míg a magyar lakosságot szerbek nem váltották fel, a csanádi püspököt illette.[54] 1333—35-ben kettős plébániája és capellaniája is volt; temploma pedig sz. György vértanú tiszteletére épült. Erről 1391-ben emlékeznek forrásaink.[55] A már említetteken kívül, kiváló alakja volt a régi helységnek Perjémesi András is, ki 1449-ben aradi kanonokságig vitte.[56]

Az új Perjámoson már 1724. nyarán, tehát mindjárt a telepítés kezdetén találkozunk plébánossal.[57] A beköltözött németek 1739. júl. havában templomukat is építgették s e czélra a temesvári igazgatóság nekik adta a korcsmáltatás után befolyó jövedelmet.[58] Az építés még 1743. júl. havában is folyt, a mikor a csanádi tiszttartó e végből két ácsmestert küldött Perjámosra.[59] 1751. tavaszán készült a torony s intézkedés történt, hogy a lelkész miseruhákkal és egyházi készletekkel elláttassék.[60] Az Aranka déli partjára történt átköltözés után a kir. kamara 1772-ben új templomot építtetett, mely 1873-ban megújíttatott, s Nepomuki Sz. János tiszteletére van szentelve.

Plébánosok voltak: 1333. Miklós káplán, 1334. Ture és Pál, Miklós káplán, 1335. Ture és Miklós,[61] 1391. János.[62] — 1737. Koller Pál, 1741. Stőr Joachim, Hollinger Antal, 1742. Bayermann János, 1744. Dollmann Mihály, 1746. Pichler Antal, 1751. Laelius István, 1755. Komáromy Ferencz, 1756. Kerschensteiner Jakab, 1759. Toppeiner József, 1767. Puckl Jakab, 1776. Perger József, 1787. Leithner József, 1789. Moehrle Adalbert, 1797. Faussek József, 1803. Rodsnik Ferencz, 1824. Bückss Jeromos, 1835. Kögl Károly, 1888. Thész János.[63]

Haulikfalva pompás temploma a Bold. Szűz tiszteletére 1856-ban épült fel, s ugyanez évben létesült a plébánia is. Plébánosai voltak: 1856. Prokop József, 1878. Thész János, 1889. Reinlein József.[64]

[1] Baróti Lajos, *Geschichte von Perjamos* 12. 23. 75. Makó városán kívül Perjámos az egyetlen helysége a régi Csanád vármegyének, melynek története levéltári adatok alapján meg van írva. Ezt német nyelven írta meg honfitársai számára a város jeles szülötte, dr. *Baróti* Lajos. Megjelent 1889-ben, s örömmel ismerem el, hogy e fejezet megírásában ez volt egyik (s mondhatom, igen megbízható) vezérfonalam. Vajha mennél több városunk dicsekedhetnék ilyen alapos és szépen kidolgozott monographiával! — [2] *Zichy-okm.* I. 393. — [3] *Monum. Vatic.* I. 147. 154. 156. 158. — [4] *Zichy-okm.* II. 239. — [5] *Kismartoni lt.*, a Becsei Tőtös család iratai közt. Dr. Baróti Lajos úr szivességéből. — [6] *Monum Vatic.* I. 443. — [7] *Uo.* III. 173. — [8] *Zichy-okm.* VIII. 294. — [9] *Uo.* VIII. 323–333. — [10] *Forgách lt.* — [11] *Kállay lt.* — [12] *Forgách lt.* — [13] *Uo.* — [14] *Károlyi-okl.* IV. 331. — [15] *Dl.* 16388. — [16] *Dl.* 17276. — [17] *Uo.* — [18] *Dl.* 18318. — [19] *Dl.* 18784. és 18785. — [20] *Eszterg. főkápt. lt.* 70. 11. 78. — [21] *Göttingai defter.* — [22] *NRA.* 413. 46. és 423. 17. — [23] *Dic. l.* — [24] Baróti, *Perjamos* 33. — [25] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [26] *Gyulaf. proloc.* Deus ad auxil. 425. — [27] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [28] *Lib. reg.* XI. 357. — [29] *Garan-sz.-benedeki lt.* Stat. A. 6. 22. — [30] *Doc. eccl.* 14. 10. — [31] Szentkláray, *Százév* 21. — [32] Baróti, *Perjamos* 50. — [33] *Uo.* 55. — [34] Baróti, *Adattár* 246. — [35] *Uo.* 254. — [36] *Uo.* 257. — [37] *Uo.* — [38] Baróti, *Perjamos* 69. — [39] Baróti, *Adattár* 265. — [40] *Uo.* 278. — [41] *Uo.* 281. — [42] *Uo.* 91. — [43] *Uo.* 288. 294. 295. — [44] Baróti, *Perj.* 78. — [45] *Uo.* 85. — [46] *Uo.* 86. — [47] *Uo.* 93. — [48] *Uo.* 99. — [49] *Uo.* 111. — [50] *Uo.* 127. — [51] *Uo.* 128. — [52] *Uo.* 130. — [53] *Uo.* 178. — [54] *Tiz. l.* — [55] *Monum. Vat.* III. 173. — [56] Márki, *Arad tört.* I. 375. — [57] Baróti, *Adattár* 246. — [58] *Uo.* 415. — [59] *Uo.* 272. — [60] *Uo.* 107. — [61] *Monum. Vat.* I. 147. 154. 156. 158. — [62] *Uo.* III. 173. — [63] Baróti, *Perjamos* 144. — [64] *Uo.* 159.

70. *Dl.* 17037. *Forgách lt.* PYTHWAROS: 1470. *Dl.* 9117.
ost. lt. Com. Csanád 18. 1543. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5.
933. 18. 1549. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csan. 2. 1555. 1564.
. reg. III. 309. 1560. 1563. *Tiz. l.* 1562. *NRA.* 822. 15.
53. 1560. *Dic. l.* PITUAROS: 1558. *Uo.* PYTVAROS: 1561. *Uo.*
Tiz. l. PITTVAROS: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25.
Egri kápt. lt. AB. 297. 1662. *Br. Harruckern lt.* AA. XVI.
700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. PITHI VAROS: 1701. *Doc.*
HVÁROS: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. RÉTHVÁROS: 1702.
Eszterg. főkápt. lt. 67. 8. 16.

ıeglévő helység Csanád vármegyében, Makótól
Nevét talán pitvarral (előcsarnokkal) ellátott temp-
e.
ıdiak korában tűnik fel. Birtokosa volt a Korláth
ek itt nemesi kúriája emelkedett, s mely ép ezért
evet használt. A család legrégibb ismert tagja
n, kinek fiai voltak Mihály és Miklós, leánya
Legkiválóbb alakja volt István, 1543-ban csanád-
pán.[2] Házasság révén jutottak Pitvaroson részek-
Kerei és Begesi családok. Ezek birtokoltak itt
ıs havában, a mikor özv. Jaksics Márkné király-
ai a falu határába törtek s ott Korláth István,
és özv. Begesi Ferenczné Anna asszony Algaz
lőjét erőszakkal elfoglalták.[3]
vi török hadjáratban Pitvaros is nagy pusztu-
Úgy hogy a következő évben csak három porta
adót. 1555-ben Korláth Istvánon kívül Gálfi
si földesúr volt; az adóösszeg 5 forintot tett

Apori Ambrus, Baronyai Tamás, Dáli Tamás, Demecsi Ambrus s Demeter, Erdélyi Gergely, János s Péter, Farkas Bálint, Kalót Jakab, Karaguly Bálint, Kató Lőrincz, Kis Ferencz, Mikó János, Nagy Ferencz, Lukács s Márton, Néma Mihály, Oláh Pál, Pálfi János, Pordányi Balázs, Ruzsa Ambrus, Bálint, Gáspár s Lőrincz, Sántha János, özv. Sebestyén Jánosné, Terösdi Ádám s Benedek, Tormás Ferencz, Lukács, Máté, Mihály s Mózes, Tót István, Újjos Máté.[7]

Még egyszer szól az adórovó Pitvarosról. 1564-ben följegyzi, hogy özv. Korláth Istvánnénak 21, Fekete Boldizsárnak hét, Serjéni Mihálynak egy portája fizeti az adót.[8] 1596-ban azután ez a falu is elpusztult.

Puszta volt 1647-ben is.[9] Ekkortájban Széki Péter szerezte meg, ki 1648. jan. 8-án itteni jövedelmének felét vér szerint való atyafiának, Ónodi Pap Jánosnak engedte át.[10] Széki Péternek két felesége volt s mindakettőtől születtek gyermekei, kik atyjuk halála után 1662. decz. 4-én úgy osztozkodtak meg, hogy Pitvaros pusztát az első feleségtől, Dapsy Máriától származott gyermekek, György, Kata és János kapták.[11]

A török kiűzetése után 1701. júl. 20-án a pusztára Dolny István püspök tartott jogot.[12] *Rithváros* néven 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornok is támogatta a püspök igényét,[13] úgy hogy tizedét aug. 8-án a szegedi kamarai bizottság csakugyan megítélte neki.[14] De minthogy a marosi szerb határőrök használták, a püspök szerzett joga veszendőbe ment idővel. A visszakeblezés után mint az aradi uradalomhoz tartozó puszta kincstári kezelés alá jutott;[15] 1755–58-ig bérbe volt adva 900 forintért.[16] 1762—73-ig Tót-Komlós község bérelte 1100 frtért s ekkor 500 ló táplálására találták alkalmasnak.[17] 1773-ban az uradalom a pusztát négy részre osztotta s ebből két részt bérelt 625 frt 30 krért Nagylak község e, egy-egy részt egyenként 312 forint 45 krért Rácz- és Magyar-Pécska község e. Az egész évi bér összege tett tehát 1251 frtot.[18]

A mai Pitvaros község 1816-ban települt meg nagylaki ág. evang. tótajkú zsellérekből. Lakosainak száma 2638, kik kevés kivétellel mindnyájan ág. evangélikusok. Határában 1844-ben létesültek *Alberti* és *Ambrózfalva* községek, melyek közül az előbbi eleinte Új-Pitvaros, az utóbbi pedig Kis-Pitvaros nevet is viselt.[19]

Pitvaros *elöljárói* közül előfordulnak: 1864. Simon Dániel jegyző, Bernula Mihály biró, Gubinyi Mátyás adószedő, Chova-

nyecz János és Zelman Mihály esküdtek; 1866. Tormay János jegyző, Goots János biró, Majos János m. biró;[20] 1869. Molitorisz József jegyző.

A régi Pitvaros *egyházi multjából* csak annyit tudunk, hogy tizede a csanádi püspököt illette.[21]

A mostani községben ág. evang. anyaegyház áll fenn; a róm. katholikusok Csanád-Palotához tartoznak.

[1] *Dl.* 17037. — [2] L. I. köt. 337. — [3] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 2. — [4] *Dic. l.* — [5] *Lib. reg.* III. 309. — [6] *Dic. l.* — [7] *Tiz. l.* — [8] *Dic. l.* — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [10] *Egri kápt. lt.* AB. 297. és *Békés várm. hajd.* II. 240. — [11] *Br. Harruckern lt.* AA. XVI. 2. — [12] *Doc. eccl.* 14. 10. — [13] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [15] *NRA.* 238. 35. — [16] *Urb.* 81. 9. — [17] *Urb.* 122. 29. *NRA.* 1720. 7. — [18] *Urb.* 141. 1. — [19–20] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [21] *Tiz. l.*

PONY.

Falu.

PONY: 1230. *Hazai okm.* VI. 24. PON: 1232. *Uo.* I. 11.

Csanád vár tartozéka volt s a mai torontálvárm. Nagy-Szent-Miklós mellett feküdt. Úgy látszik, régi személynevet kell keresnünk benne.

Azok közt a várföldek közt volt, melyeket 1230-ban Béla ifjabb király a Csák nb. Miklós ispántól visszavett.[1] 1232-ben azonban ezt is oda adta neki II. Endre király.[2] A tatárjárást nem élte túl.

[1] *Hazai okm.* VI. 24. — [2] *Uo.* I. 11.

PORDÁNY.

Falu, monostorral.

PRADANMUNUSTURA: 1247. *Dl.* 322. §. 5. PARADANMONUSTURA: 1256. *Erd. múz. lt.* PRADAMUNUSTURA: 1285. *Dl.* 322. §. 4. PARADAN: 1337. *Anjouk. okm.* III. 368. PARDAN: 1360. *Dl.* 322. §. 20. PORDAN: 1360. *Uo.* 1453. *Dl.* 30828. 1508. *Dl.* 21842. 1563. *Leleszi orsz. lt. Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. 1568. 1570. *Dl.* 322. 1641. *Lib. reg.* IX. 376. 1663. *Garan-sz.-ben. lt.* P. 225. 1671. *Urb.* 6. 58. 1680. *Gr. Balassa I. napl.* 37. PORDANI: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. PORDÁN: 1662. *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 37. 1679. *Gr. Balassa I. napl.* 23. 1647. *Gyulaf. lib. reg.* XXII. 6. PRODANY: 1667. *NRA.* 986. 47. PARDÁNY: 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. PORDANY: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. BURGAN: 1723. *Mercy-féle tkp.*

A torontálvármegyei Ó-Bébától délkeletre, a Porgány-ér mellett, a puszta-keresztúri ó major helyén feküdt. *Pradan* nevű alapítójától nyerte nevét. E szláv hangzású név viselője, miként Belenig és Bogyoszló, valószinűleg a Csanád nemzetséghez tartozott.

Ugyanis e falu a legrégibb időtől fogva e nemzetségnek volt a birtoka. Már 1247-ben Kelemenös bán fia, Pongrácz ispán is bírt itt egy telket.[1] Az 1256. decz. 17-iki osztály alkalmával az egész falut a Kelemenösfiak kapták.[2] Ennek következménye volt, hogy 1285. ápr. 26-án a rokonok ellenvetése nélkül erősítette meg IV. László király Pongrácz fiát, Tamás ispánt e falunak is birtokában.[3]

Valamiképen a Vaffafi Fülöp is szerzett itt magának egy kis részt, mert ezt, mikor 1337. jún. 11-én a nemzetség újra osztozott, érintetlenül hagyták. Egyébiránt a falut ekkor két részre osztották; kelet felől az utcza egyik része, két Kökényér felé eső jobbágytelket kivéve, a Telegdieknek jutott, a falu többi részét e két telekkel együtt a Makófalviak kapták. Mindakét család felhatalmazta egymást, hogy a maga birtokrészére jobbágyokat telepíthet.[4] A Telegdiek a maguk részét 1360. okt. 14-én megint felosztották s azt ez alkalommal sorsvetés útján György és Miklós kapták.[5]

Nem csoda, ha idő folytán egyes kisebb részek idegen kézbe kerültek. 1453-ban a Telegdieken és Makófalviakon kívül birtokosok itt Nagy Balázs, Pordányi János és Miklós, Szenthi Benedek nemesek, kiket a keresztúri hatalmaskodás tárgyában

kihallgatnak.[6] 1508. május 22-én Telegdi István a királytól pordányi részére új adománylevelet eszközölt ki.[7] A falu azonban a XVI. század zivataraiban elpusztult.

Makó László már 1563-iki végrendeletében Pordány pusztai részét hagyományozza nővérének, Ilonának s unokaöcscsének, Szokoli Györgynek.[8] De ezt a részt aug. 10-én János Zsigmond Varkocs Tamásnak adományozza.[9] A Telegdi család is fentartja még jussát 1568—70-ben itteni birtokára;[10] azután sűrű homály borul Pordányra.

A következő század 30-as éveiben néhány rácz család szállotta meg a pusztát, melyre a királytól 1641. július 10-én Zolnai másként Gombkötő János és Turkovics János eszközöltek ki adománylevelet.[11] Nem kerülte ki figyelmét a falu, melyet 1647-ben a szegedi guardián is ült helynek mond,[12] az erdélyi fejedelemnek sem; Rákóczi György ugyanis 1647. márcz. 28-án donatiót adott reá Kis Márton körösszegi hajdú kapitánynak s fiainak.[13] Hogy a zavar még nagyobb legyen, Vesselényi Ferencz nádor gr. Balassa Imre számára is állíttatott ki adománylevelet; de a mikor őt 1662. október 2-án a garan-szentbenedeki convent be akarta iktatni, Zolnai Gombkötő János és Goriczai Turkovics János ellenmondottak.[14] Ellenmondott 1663. márczius 21-én Macripodari Jáczint püspök is.[15] A Kis család pedig nem kimélvén költséget és fáradságot, a nádor törvényszéke előtt bebizonyította, hogy Pordányt már ősei is bírták, minélfogva Vesselényi 1665. nov. 24-én a Balassának adott donatiót megsemmisítette. Sőt mivel a puszta bekerült a dévényi uradalom urbariumába,[16] a nádor 1667. márcz. 19-én fölkérte a kir. kamarát, utasítaná a dévényi tiszttartót, hogy e birtokot hagyja békén.[17] Mindazáltal gr. Balassa Imre még 1679—80-ban is fentartotta rá a jogát.[18]

Dolny István csanádi püspök 1701. júl. 20-án megkisérlette a pusztát megszerezni,[19] de igyekezete hajótörést szenvedett. A mult század végén állítólag magyar kertészek telepedtek ide, de nemsokára megint pusztán hagyták a helyet.[20] Ma hasonló néven két puszta van Torontál vármegyében: *Porgány*, melynek 380, és *Puszta-Porgány*, melynek 451 lakosa van.

Pordánynak legnagyobb nevezetessége volt *monostora*, melyet a Csanád nemzetség alapított. A monostor, melynek történetére adat nem maradt fenn, megvolt 1247-ben és 1256-

ban is, mi azt mutatja, hogy szerencsésen túlélte a tatárjárást. De már 1337-ben nincsen róla szó; e szerint minden bizonynyal 1280-ban a kúnok égették föl. Mindazáltal nem pusztult el minden nyom nélkül, mint pl. a szőregi monostor; Griselini a maga térképén 1776-ban Keresztúr praedium neve mellé oda jegyzi e szót: *Turn* (torony). Fuchs Mihály uradalmi tiszttartó pedig 1866. jan. 29-én kelt tudósításában írja, hogy «a keresztúri pusztán az ó-majorban állott egy nyolczszegletes háromemeletes, magas, jó tágas épület, valamint egy bolthajtással ellátott istálló; az előbbi 1845-ben elbontatván, az aljában kriptát fedeztek föl. Magam is láttam az ottan talált emberi maradványokat és több apró ezüstpénzeket, melyek a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem pénzei voltak. A másik épület most is fennáll: baromtenyésztésre és magtárul használtatik».[21] Én azt hiszem, hogy ez épületmaradványok a hajdani Pordánymonostor tiszteletes emlékei voltak.

A mai Porgány és Puszta-Porgány lakosai nagyrészt róm. katholikusok, kik mint fiókegyház a kis-zombori plébániához tartoznak.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 24. — [4] *Anjouk. okm.* III. 368. — [5] *Dl.* 322. §. 20. — [6] *Dl.* 30828. — [7] *Dl.* 21842. — [8] *Leleszi orsz. lt.* — [9] *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [10] *Dl.* 322. — [11] *Lib. reg.* IX. 376. — [12] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [13] *Gyulaf. lib. reg.* XXII. 6. — [14] *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 37. — [15] *Uo.* P. 225. — [16] *Urb.* 6. 58. — [17] *NRA.* 986. 47. — [18] *Gr. Balassa I. naplók.* 23. 37. — [19] *Doc. eccl.* 14. 10. — [20] Szentkláray, *Százév* 449. — [21] Pesty, *Hiv. Helyn.*

RÁBÉ.

Falu.

RABEY: 1256. *Erd. múz. lt.* RABE: 1285. *Dl.* 322. §. 24. 1333. *Monum. Vat.* I. 147. 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1508. *Dl.* 21842. 1560. 1564. *Dic. l.* 1561. *Urb.* 68. 37. *Lib. palat.* I. 181. 1563. *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Bihar 1. 12. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1655. *Lib. palat.* V. 21. 1656. *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. A. 6. 17. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. RABEE: 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. RABEL: 1563. *Leleszi orsz. lt.*

A ma is meglévő torontálvármegyei Rábé, — Kübekháza és Oroszlámos közt. Neve valami ősi személynév lehet.

A Csanád nemzetség régi birtokai közé tartozott. Már 1256. decz. 17-én megosztoztak rajta a nemzetség tagjai; fele

a Kelemenősfiaknak, másik fele a Vaffafiaknak jutott.[1] Mikor pedig Tamás ispán el akart költözni Telegdre, a többi atyafiak beleegyezésével, 1285. ápr. 26-án IV. László király által e falu felére is új adománylevelet állíttatott ki magának.[2]

A nemzetség hitbuzgóságának köszönhette a falu, hogy benne már a legrégibb időben plébánia és templom emelkedett. A plébániának 1333-ban tűnik elő a nyoma.[3] 1337. jún. 11-én újra osztály tárgya lett Rábé; Oroszlános felőli felét a Telegdiek, másik felét a Makófalviak kapták, ellenben az itteni malom közös birtok maradt.[4] A Telegdiek 1360. okt. 14-iki osztozkodása alkalmával a falu felének György és Miklós lettek az urai.[5] Végül 1508. május 22-én Telegdi István itteni részére új adománylevelet nyert a királytól.[6]

A török adóösszeíró 1557—58-ban 27 magyar lakost talált a faluban, név szerint a következőket:

Barkás Antal, Bessenyő János, Csigai Balázs, Csomor Benedek, Dezső Ágoston, Farkas Ferencz s Pál, Karikás Ambrus, Kasza Péter, Katona Tamás, Kis János, Kizdi János, Máté Simon, Nagy István s Tamás, Nemes Lőrincz, Pató Bálint, Sánta Fábián s Gergely, Szabó Bálint s Fábián, Szántó Ferencz, Szép János, Tót Péter, Török Pál, Vas Ambrus, Vörös Ferencz.[7]

Még 1560-ban az adórovó Rábét mint megközelíthetetlen helységet írta be lajstromába;[8] de már 1561-ben Gyula várához volt foglalva. Egész évi földesúri censusa tett 9 frtot.[9] Gyula várához úgy került, hogy ez évi júl. 12-én Nádasdi Tamás nádor elvette a János Zsigmondhoz pártolt Telegdi Mihály részét s Kerecsényi Lászlónak adományozta.[10] Makó László ugyan a maga részét végrendeletében nővérének s nővére fiának hagyta,[11] s erre János Zsigmondtól 1563. aug. 10-én Varkocs Tamás kapott adománylevelet;[12] de a magyar király tisztviselői ez intézkedéseket természetesen semmibe se vették. Az adórovó szerint 1564-ben volt: Jász Lukácsnak 13, a királynak 10 portája (a Makó-féle rész) és Telegdi Mihálynak, ki időközben visszakapta részét, nyolcz portája.[13]

A török uralkodás kezdetén a magyar jobbágyság innen is kipusztult. Megvolt ugyan még a falu 1582-ben is, de ekkor már mindössze három szerb juhász lakta, kiknek együttvéve 614 juhuk volt.[14] Nemsokára ezek is tovább vonultak s Rábéból puszta lett. Mint puszta telket sorolja fel az 1647-iki püspöki birtoklajstrom.[15]

Az uratlan pusztát Vesselényi Ferencz nádor 1655. jún. 22-én Horváth-Kissevics György kir. titkárnak, Czorgáll Ferencznek és Csór Györgynek adományozta.[16] De a mikor ezeket 1656-ban a garan-szent-benedeki convent be akarta iktatni, nem tudni, mi jogon, Szelényi János és Laszkári János ellenmondottak.[17] A pusztára 1701. júl. 20-án igényt jelentett be a csanádi püspök is.[18] De a temesvári igazgatóság bérbe adta; 1723-ban Veliki Vászó szegedi kapitány volt a bérlője.[19]

A mai Rábé községet 1777. okt. 27-én a csanádi tiszttartóság telepítette szerződés (Gewährschein) mellett szegedi dohánytermelő magyar lakosokkal. A házak száma ekkor 24 volt.[20] A kir. kamara 1783. márcz. 5-én eladta Szeged városának,[21] s ettőlfogva lakossága, mely ma 495 főre megy, még inkább szaporodott.

Egyházi multjából csak annyit tudunk, hogy 1333-ban már plébániája volt, mely a csanádi főesperességhez tartozott. Papja, Domokos pápai tized fejében öt garast fizetett.[22] A mai lakosság, mely majdnem mind róm. katholikus, mint leányegyház Kübekházához tartozik.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dl.* 322. §. 24. — [3] *Mon. Vat.* I. 147. — [4] *Anjouk. okm.* III. 367. — [5] *Dl.* 322. §. 20. — [6] *Dl.* 21842. — [7] *Gölting. defter.* — [8] *Dic. l.* — [9] *Urb.* 68. 37. — [10] *Lib. palat.* I. 181. — [11] *Leleszi orsz. lt.* — [12] *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [13] *Dic. l.* — [14] *Defterek* I. 335. — [15] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [16] *Lib. palat.* V. 21. — [17] *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. A. 6. 17. — [18] *Doc. eccl.* 14. 10. — [19] Baróti, *Adattár* 238. — [20] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [21] *NRA.* 1433. 9. — [22] *Mon. Vat.* I. 147.

RÁKOS.

Falu.

Rakos: 1530. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csan. 11. 1536. *Monial. Poson.* 55. 23. *Kolozsmon. lt.* 13. 1539. *Uo.* 18. 1549. *Mon. Pos.* Misc. 44. 40. és 58. 58. 1556. *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. 1560. *NRA.* 759. 43. 1561. 1564. *Dic. l.* 1662. *Garan-sz.-bened. lt.* 62. 36. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. Rákos: 1647. *Uo.* 67. 8. 25. 1650. *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. 1663. *NRA.* 853. 52. 1679. 1680. *Gr. Balassa I. napl.* 23. 77. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14.

Makó városától északkeletre esik a rákosi csárda, melynek környékén tégla-, csont- és cseréptöredékek kerülnek felszínre.[1] Itt feküdt az egykori Rákos falu. Neve nem szorul magyarázatra.

A XVI. század elején tünik fel s úgy látszik, akkor is

keletkezett. Jaksics Márk bírta s János király beleegyezésével 1530. szept. 7-én elzálogosította feleségének.[2] Miután Márk ez ügyben a Jaksics Péter fiaival szerződést is kötött, a király 1535. decz. 21-én kiadta az iktató parancsot s a csanádi káptalan 1536. febr. 6-án ellenmondás nélkül vezette be Jaksics Márknét és leányait Rákos falu birtokába.[3]

Az itteni jobbágyok nagyrészt Donáttornyáról költöztek át s mindnyájan szerbek voltak. A donáttornyi határsértési perben a következő 10 lakost hallgatják ki:

Dankó György, Druzsó Péter, Kalinics István, Karagol Márk, Kovács Bálint s Péter, Pongorácz Pál, Radocza János, Rakus János, Ruzsa János.[4]

Jaksics Márk halála után nővére, Iréne 1539. május 24-én az egész faluból követelte az őt illető leánynegyedet.[5] De az özvegy bizonyára pénzzel elégítette ki őt, mert Rákos 1549-ben is a Jaksics Márkné birtoka volt.[6]

1552-ben ez a falu is elpusztult. Mint pusztához formált hozzá jogot 1556. jan. 26-án Ártándi Kelemen, az egyik Jaksicsleány férje.[7] De nem lett az övé, hanem a Zeleméri Lászlóé, ki azt az 1560-iki osztozáskor egészben kapta.[8] Ekkorra már az elzüllött lakosok újra visszatértek, s 1561-ben hat porta fizette az adót. Sőt az adófizető porták száma 1564-ben $8^1/_2$ portára emelkedett.[9] Azonban 1596-ban, ha ugyan ezt az évet megérte, újra elpusztult s nem is lett belőle többé falu.

Puszta volt 1647-ben is, a mikor mint Jaksics-Dóczi utód Jármi András tartotta hozzá a jussát.[10] Azonban 1650-ben nádori adomány alapján Fodor Jánost és Széki Pétert iktatta be a jászói convent.[11] Ezek halála után meg a nádor gr. Balassa Imrének adott rá donatiót, s Balassát 1662. okt. 2-án be is iktatták a puszta birtokába.[12] Ez ellen Macripodari Jáczint püspök 1663. márcz. 21-én tiltakozott ugyan,[13] s a nádor ugyanez évi júl. 20-án a Rácz Erzsébet Szőlősi Mihályné s a Rácz Kata Borbély Ferenczné javára kiadott oltalomlevélbe is befoglalta Rákost,[14] mindazáltal gr. Balassa még 1679—80-ban sem mondott le a maga jogáról.[15]

A török kiűzetése után Dolny István püspök vette fel a pusztát birtoklajstromába,[16] s 1701. júl. 20-án illetékes helyen igényt is jelentett be reá.[17] Ezt 1702. júl. 26-án Kollonics Lipót bíbornok is támogatta,[18] úgy hogy aug. 8-án a szegedi kamarai

bizottság a tizedet e puszta után a csanádi püspöknek kiutalta.[19] Élethosszig bírták azt gr. Nádasdy László és br. Falkenstein Adalbert püspökök is, kiktől Makó városa pénzen váltotta meg; mígnem 1746. márcz. 1-én, illetőleg 1751. aug. 24-én Rákos pusztát örök joggal kapta meg a csanádi püspök a királytól.[20]

Egyházi multjából nem maradt ránk semmi adat. Egykori templomának fundamentomai e század első felében állítólag még láthatók voltak.[21]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Kolozsmonostori lt.* Com. Csanád 11. — [3] *Uo.* 13. — [4] *Mon. Poson.* 55. 23. — [5] *Kolozsm. lt.* 18. — [6] *Mon. Pos.* Misc. 44. 40. és 58. 58. — [7] *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. — [8] *NRA.* 759. 43. — [9] *Dic. l.* — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [11] *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. — [12] *Garan-sz.-bened. lt.* 62. 36. — [13] *Uo.* P. 225. — [14] *NRA.* 853. 52. — [15] *Gr. Balassa I. napl.* 23. 77. — [16] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. Különös, hogy e püsp. birtoklajstromokban két Rákos fordul elő. — [17] *Doc. eccl.* 14. 10. — [18] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [19] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [20] *Coll. eccl.* V. 222. 442. — [21] Szirbik, *Makó leír.* 60.

RÁRÓSTELEKE.

Falu.

RAROSTHELEK, RARUSTHELEK: 1403. *Dl.* 9144. RAROSTELEKE: 1454. *Hazai okl.* 420.

A temesvármegyei Nagyfalutól északra, az Aranka és Maros közt feküdt. Neve arra mutat, hogy első lakosai vadászó várjobbágyok voltak (v. ö. Kéktó-Rárós).

A XV. század elején épen akkor ismerkedünk meg vele, midőn Zsigmond király a hűtlenségbe esett Rupolujváriaktól elveszi s 1403. okt. 30-án Tapsoni Anthimi Jánosnak adományozza.[1] Kőből épült temploma fennállott még a század közepén. 1454. febr. 3-án Hunyadi János szerezte meg Tapsoni Anthimi Jánostól.[2] Azután többé nem fordul elő még mint puszta sem.

[1] *Dl.* 9144. — [2] *Hazai okl.* 420.

RAZSÁN.

Falu.

RASAN: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1256. *Erd. múz. lt.* 1284. *Dl.* 322. §. 23. 1285. *Uo.* §. 24. 1334. *Mon. Vat.* I. 154. 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1514. *Tört. Tár* 1863. 82. 1526. *Uo.* 99. RASAAN: 1319. Pesty Fr. *hagy. Helyn.* 1337. *Erd. múz. lt.* RASON: 1495. *Dl.* 29566. PASSAN: 1558. *Lib. reg.* III. 578. RAASAN: 1563. *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Bihar 1. 12.

A torontálvármegyei Tisza-Szent-Miklós közvetlen közelében, ettől délre feküdt. Neve alkalmasint valamely ősi személynévnek az alakja.

E falu is a Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Már 1247. ápr. 14-én a Pongrácz ispáné volt.[1] Halastavával együtt a Kelemenösfiak kapták az 1256. decz. 17-iki osztozás alkalmával is.[2] Tamás ispánnak Egyházas-Kér közelében levő falvait, köztük Razsánt is, 1280-ban a kúnok kirabolták[3] s bizonyára teljesen elpusztították. A rokonok beleegyezésével azután Tamás a királytól 1285. ápr. 26-án Razsánra is új adománylevelet eszközölt ki.[4]

Mikor a Telegdi család hűtlenség bűnébe esett, Róbert Károly király e falut is elkoboztatta s mint várbirtokot alighanem Temesvárhoz kapcsoltatta. Majd 1319-ben némely temesvármegyei birtokokért cserébe adta Lampert országbirónak s csanádi főispánnak.[5] De 1323-ban megbocsátott a király a Telegdieknek s így esett, hogy Razsán megint visszakerült hozzájok. 1337. jún. 11-én a nemzetség tagjai osztályra bocsátották; a halastó felőli részét kapta a Telegdi, a mezőség felé eső többi részét a Makófalvi család.[6] Az előbbi résznek földesurai 1360. okt. 14-én Tamás érsek és öcscse, Kelemen lettek.[7]

Azután sokáig semmi hír sincs a faluról; de az bizonyos, hogy állandóan a Telegdi és Makófalvi család bírta. Telegdi András a maga részét 1495. febr. 28-án elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[8] Telegdi Gábor pedig a maga részét 1514. ápr. 29-én eladta a budai káptalannak,[9] mi miatt ez Telegdi Miklóssal és Ferenczczel pörbe is keveredett s ez a pör folyt még 1526-ban is.[10] A budai káptalan a mohácsi vész után megszünvén, a család a pör bevégezte előtt visszakapta a maga birtokrészét.

1552-ben elpusztult a falu, mert sem a gyulai, sem a török adólajstromok nem említik. Mikor Telegdi László és György nótába estek, razsáni részöket a király 1558. okt. 9-én Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak adományozta.[11] Még egyszer van szó Razsánról; a magvaszakadt Makó László itteni részét János Zsigmond 1563. aug. 10-én Varkocs Tamásnak adta.[12] Minthogy a falu nem támadott fel többé, ez adománylevelek is lassanként értéküket vesztették.

A régi Razsán faluban volt *plébánia* is, mely a csanádi főesperesség alá tartozott. Ismeretlen nevű plébánosa pápai tized fejében 1334-ben 47 báni dénárt fizetett le.[13]

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 23. — [4] *Uo.* §. 24. — [5] Pesty Fr. *hagy. Helyn.* — [6] *Erd. múz. lt.* és *Anjouk. okm.* III. 366. — [7] *Dl.* 322. §. 20. — [8] *Dl.* 29566. — [9] *Törl. Tár* 1863. 82. — [10] *Uo.* 1863. 99. — [11] *Lib. reg.* III. 578. — [12] *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [13] *Monum. Vat.* I. 154.

RAZSÁN-SZENT-MIKLÓS.

Falu.

ZENT MIKLOUS, ZENTMIKLOUS: 1247. *Dl.* 322. §. 5. ZENTMIKLOS: 1256. *Erd. múz. lt.* ZENT MIKLOS: 1284. *Dl.* 322. §. 23. 1285. *Uo.* §. 24. 1360. *Uo.* §. 20. SCENT MIKLOUS juxta partes aque Tycie: 1337. *Anjouk. okm.* III. 366. ZENTHMYCLOS: 1475. *Tört. Tár* 1863. 27. ZENTH MYKLOS: 1514. *Uo.* 1863. 82. 1526. *Uo.* 1863. 99. 1563. *Leleszi orsz. lt.* ZENTHMYKLOS: 1558. *Lib. reg.* III. 578. 1561. *Lib. palat.* I. 181. ZENTMYKLOS: 1563. *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Bihar 1. 12. RASAN ZENMYKLOS: 1564. *Dic. l.* SZENT MIKLOS: 1653. *Gar.-sz.-benedeki lt.* Stat. G. 1. 17. ST. MIKLOS: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. ST. MICKLOS: 1723. *Mercy-féle térk.* THEYSS-SZ.-MIKLOSS: 1727. Baróti, *Adattár* 254.

A torontálvármegyei Tisza-Szent-Miklós. Régi előnevét onnan vette, hogy Razsán falu tőszomszédságában állott; Szent-Miklósnak meg templomáról nevezték el.

A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. 1247-ben minden tartozékaival és haszonvételeivel együtt Pongrácz ispán bírta,[1] 1256-ban ugyancsak a Kelemenösfiak kapták, egész halastójával és a Pataktóval együtt.[2] 1280-ban a kúnok kifosztották és fölégették.[3] Minthogy pedig Pongrácz fiának, Tamás

ispánnak iratai is elpusztultak, IV. László király 1285. április 26-án a rokonok beleegyezésével új adománylevelet állíttatott ki részére.[4] Az 1337. jún. 11-én végbement nemzetségi osztozás alkalmával a falut két részre osztották; a halastó felőli fele a Telegdieknek, a mezőség felőli fele pedig a Makófalviaknak jutott. Ellenben a halastó közös maradt.[5] Végre az utolsó, 1360. okt. 14-iki birtokrendezéskor Telegdi Tamás kalocsai érsek és öcscse, Kelemen kapták.[6]

Mikor a XV. század második felében özv. Zombori Telegdi Jánosné a maga részét el akarta adni, ez ellen 1475. aug. 18-án szomszédság jogán a budai káptalan tiltakozott.[7] Idővel meg is szerezte ezt a részt; 1514. ápr. 29-én Telegdi Gábor adta el neki.[8] Csakhogy ekkor Telegdi Miklós és Ferencz pört kezdtek ellene, mely még 1526. tavaszán is folyt.[9] De ez a káptalan megszűntével véget ért, s azután megint a Telegdiek tekintették magukat e falu földesurainak.

A török hadjáratok súlyát Szent-Miklós is megérezte; a temesvári defterdár 1557—58-ban mindössze 10 szerb lakosát írta egybe, ú. m.:

Darar Isztina, Gabrics Jován, Ivánkovics Radivi, Korocsmár Jován, Kosztadics Mihal, Nikolics Ják, Podobran Pável, Radics Isztoján, Radman Mihal, Ranics Jován.[10]

Zombori Telegdi László és György Ferdinánd alatt hűtlenségbe estek, minélfogva a király 1558. okt. 9-én szentmiklósi részöket Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak adományozta.[11] 1561. júl. 12-én Telegdi Mihály is elvesztette itteni részét, minthogy János Zsigmondhoz pártolt át; ezt a nádor Kerecsényi Lászlónak adományozta.[12]

Mindeddig csak az egyik család birtokviszonyairól szólhattunk, holott tudjuk, hogy a falu fele a Makó családé volt. Erről nem is értesülünk előbb, csak akkor, midőn Makó László 1563-iki végrendeletében örökösévé nővérét és ennek fiát, Szokoli Györgyöt teszi.[13] János Zsigmond azonban ezt a részt 1563. aug. 10-én Varkocs Tamásnak adományozta.[14] De ez adományt a király adóróvója semmibe sem vette; úgy hogy 1564-ben a király és Telegdi István nevén $5^1/_2$ portát rótt meg.[15]

Nem pusztult el a falu a török időkben sem. 1582-ben öt szerb juhász lakta, kiket a török tizedszedők összesen 2171 darab juh után vontak tized alá.[16] A következő század köze-

pén Bélteki Pál és Olasz Pál eszközöltek ki a falura a nádortól donatiót s ezeket 1653-ban a garan-szent-benedeki convent be is iktatta.[17] Bélteki Pál özvegye Vitkai Erzsébet végrendeletében Szent-Miklós rácz falut Csomaközi Lászlónak hagyományozta, kit az egri káptalan 1689-ben beiktatott.[18]

A török kiűzetése után a falu, mely 1717-ben 30 házból állott,[19] a temesvári bánság csanádi kerületébe osztatott be. Itt állomásozott a szerb militia egy osztálya, melynek számára az igazgatóság 1727-ben külön házakat építtetett.[20] 1779-ben Kis-Szent-Miklós néven Torontál vármegyébe kebelezték be a falut, melyet 1797-ben egy Jettin József nevű török ember vásárolt meg a kir. kamarától. Ez 1811-ben örökösök nélkül húnyván el, a falu visszaszállott a kir. kincstárra, melytől 1816-ban József nádor vette meg. Ma is a fenséges család bírja.[21]

Német lakosai 1797. után, a magyar lakosok pedig 1831. után költöztek be. Az összes lakosság (3279 lélek) így oszlik meg: 1673 róm. kath., 1364 gör.-kel., 148 ág. evang. stb.

Halastavai voltak 1285-ben: Pataktó, Csókató és Razsántó.[22]

A régi Razsán-Szent-Miklós *egyházi multjára* nincsenek adataink. — A mai Tisza-Szent-Miklóson a róm. kath. curatia 1853-ban szerveztetett; az istenitisztelet helyiségéül szolgáló kápolnát sz. József tiszteletére 1825-ben József nádor építtette. Első papja volt 1858-ban Horváth Márton; jelenleg Stibrik István.

A görög-keleti templom régiségére mutat, hogy van egy Wukovics nevű velenczei szerzetes által 1538-ban ajándékozott misekönyve (Prasdnični-miney).[23] Egyébként a mai templom 1822-ben épült s sz. Miklós a védszentje.[24]

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múz. ll.* — [3] *Dl.* 322. §. 23. — [4] *Uo.* §. 24. — [5] *Anjouk. okm.* III. 366. — [6] *Dl.* 322. §. 20. — [7] *Tört. Tár* 1863. 27. — [8] *Uo.* 1863. 82. — [9] *Uo.* 1863. 99. — [10] *Gölling. defter.* — [11] *Lib. reg.* III. 578. — [12] *Lib. palat.* I. 181. — [13] *Leleszi orsz. ll.* — [14] *Gyulaf. orsz. ll.* Cista Bihar 1. 12. — [15] *Dic. l.* — [16] *Defterek* I. 335. — [17] *Garan-sz.-bened. ll.* Stat. G. 1. 17. — [18] *Egri káp. ll.* T. 273. — [19] Szentkláray, *Százév* 21. — [20] Baróti, *Adattár* 254. — [21] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [22] *Dl.* 322. §. 24. — [23–24] Pesty, *Hiv. Helyn.*

RÉTKERT.

Falu.

RETHKERT: 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 295. 1427. *Sztáray-okl.* II. 252. 1463. *Dl.* 15862. 1518. *Dl.* 22990. 1550. Pesty, *i. h.* IV. 49, 1555. 1561. *Dic. l.* 1559. *Urb.* 11. 41.

Nagylak közelében feküdt, még pedig, mint neve is mutatja, rét mellett.

A nagylaki uradalomhoz tartozott s ennek sorsában osztozott. Bele volt foglalva abba az örökösödési szerződésbe, melyet Jánki János mester 1421. április 28-án a Csákiakkal kötött.[1] 1427. május 29-én Zsigmond király Nagymihályi Albert vránai perjelnek adományozta,[2] kit a csanádi káptalan június 15-én ellenmondás nélkül be is iktatott.[3] E család hűtlensége után a Hunyadiaké lett, s 1463. aug. 9-én özvegy Hunyadiné tiltakozott eladományozása ellen.[4]

Mindazáltal Mátyás király 1464. táján eladományozta a Jaksics családnak. Egy része azonban, nem tudni miként, a csanádi püspök birtokába került. Jaksics Pétert az aradi káptalan 1518. jan. 4-én rétkerti részbirtokán idézi meg a vizesi határsértési pörben.[5] Ezt a részt Péter halála után fia, János örökölte, s minthogy ő benne a családnak magvaszakadt, 1550. jan. 10-én Nagymihályi Sándor és Gábor a garan-szent-benedeki convent előtt tiltakoztak, hogy a nagylaki uradalmat s a hozzátartozó Rétkertet Fráter György vagy Petrovics Péter elfoglalják.[6]

Az 1552. évi török hadjárat azonban elsöpörte a falut. Az adórovó 1555-ben teljesen pusztának mondja.[7] A gyulai kir. biztosok 1559-ben a Jaksics-javakat összeírván, úgy találták, hogy Rétkert egy része a csanádi püspökségé, másik része pedig a Jaksics Jánosé volt.[8] 1561-ben is pusztának s özv. Dóczi Miklósné Jaksics Erzsébet birtokának írja az adórovó.[9] Ettőlfogva azután nyoma vész. Ma már emléke sem él.

[1] Pesty, *Krassóm.* III. 295. — [2] *Sztáray-okl.* II. 252. — [3] *Uo.* II. 260. — [4] *Dl.* 15862. — [5] *Dl.* 22990. — [6] Pesty, *Krassóm.* IV. 49. — [7] *Dic. l.* — [8] *Urb.* 11. 41. — [9] *Dic. l.*

RÉT-KOPÁNCS.

Falu.

RETHKÖPANCZ: 1481. *Monyorókeréki lt.* 1520. *Dl.* 23322. 1551. *Gr. Károlyi lt.* 36. 126. 1555. 1561. *Dic. l.* 1560. *Tiz. l.* REKOPANCZY: 1552. *NRA.* 397. 31. RET KOPANĆ: 1558. *Dic. l.* KOPANCH: 1559. *Gr. Károlyi lt.* 35. 2. RET COPPANCH: 1560. *Dic. l.* RETKOPANCHY: 1564. *Uo.* RETTHKOPANCZ: 1567. *Monyorókeréki lt.* RET-KOPÁNCS: 1667. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 25. KOPPÁNCS: 1667. *Gr. Károlyi lt.* 137. 22. RETKOPÁNCS: 1679. *Uo.* 37. 81. KOPPANCS: 1722. *Uo.* 35. 26. RETI KÖPANCZ: 1722. *Uo.* 36. 84.

Rét-Kopáncs puszta, Hód-Mező-Vásárhelytől délnyugatra, az úgynevezett Nagyrét közepén esik. «Az alatta elterülő, korábban halakkal bővelkedő kopáncsi sík vagy tó keleti partján látható kettős malomhely, továbbá egy, közbeszéd szerint még a rómaiak által (?) készített kövecses út s végre az Alsó-, Közép- és Felső-Telek néven ismeretes telephelyek a hajdani Rét-Kopáncs helységnek mindmegannyi emlékei.» Ezeket mondja egy hivatalos tudósítás.[1]

Kisnemesek birtoka volt a XV. század végén. Ezek egyike, Vincze Imre a maga részét 1481-ben átengedte Dóczi Péternek két vásárhelyi jobbágytelekért s ezenkívül 300 frtért.[2] Másik birtokosa volt Rét-Kopáncsnak Nemes Illés, a kivel csúnyán bánt el Csulai Móré László; 1520-ban rá küldötte csomai várnagyát, Hencz Mátét s ez nemcsak nemesi kúriáját fosztotta ki, hanem őt magát is megkötözve Vásárhelyre hurczoltatta.[3]

Hogy a Csulai Móré családnak is volt itten része, azt bizonyítja az, hogy Móré Katalin Feledi Eustachné királyi beiktató parancsot eszközölt ki; de midőn 1551-ben az esztergomi káptalan ezt foganatosítani akarta, Pestyéni András ellenmondásával találkozott.[4] Dóczi-örökség révén a Losoncziak is bírtak itt; 1552. júl. 25-én Ferdinánd király a Losonczi István leányait fiúsítván, az esztergomi káptalan őket 1553. febr. 6-án a rétkopáncsi részbe is beiktatta.[5]

Az 1552. évi török hadjárat itt is mély nyomokat hagyott. 1555-ben Csulai Kende Péter és Balassa Bálint voltak a falu földesurai; de a jobbágyok ez évre nem tudtak harmadfél frt adónál többet kiszorítani.[6] Az 1557—58. évi török adóösszeírás

assanként gyarapodni kezdett a falu. Már 1558-
ıt szállított be Gyulára.[8] 1559. decz. 6-án Ferdi-
a hűtlenségbe esett Csáki Pál és Farkas itteni
enczнek, Liszti Jánosnak és Viczmándi Mátyásnak
[9] sőt 1560. júl. 7-én Kún Balázs gyulai kapitánynak
hogy a Csákiak gazdatisztjét űzze ki Gyuláról,
vegye el tőlük s adja át Zayéknak.[10] Ez évben
a Bálint három portája fizette meg az adót.

e 18 portára szökött fel 1561-ben az adózó házak
pedig így oszlottak meg: Kende Péter nevén volt
Bálintén öt, özv. Bika Imréné nevén egy, Örsi
Sebestyénén kettő. Úgy hogy a falu adója ez
80 dénárt tett. De már 1564-ben majdnem har-
tak le a fizető porták; t. i. Kende Péter három,
egy, Csáki László egy, Balassa Bálint két portával
ét porta összes adója volt 10 frt 50 dr.[11]

kása után a birtokosok elszéledtek. Még 1567-ben
s Móré László az egri káptalan előtt tiltakoznak
a király Rét-Kopáncson azt a részt, melyet Paksi
ay Ferenczné bírt, eladományozza.[12] De ezután
sem a régi birtokosokról semmit sem hallunk.
ben, hogy Rét-Kopáncs is teljesen elpusztult

erdélyi fejedelem adományozta a pusztát a
saládnak; e családból való volt az a Katalin,
Péterhez ment feleségül s hozománya volt ez

Egyházi tekintetben csak annyit tudunk, hogy Rét-Kopáncs 1560-ban a csanádi nagyprépostnak fizette a tizedet.[16]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Gr. Erdődy cs. monyorókeréki lt. Z.* 3. — [3] *Dl.* 23322. — [4] *Gr. Károlyi lt.* 36. 126. — [5] *NRA.* 397. 31. — [6] *Dic. l.* — [7] *Gölting. defter.* — [8] *Dic. l.* — [9] *Gr. Károlyi lt.* 35. 2. — [10] *Uo.* 138. 28. — [11] *Dic. l.* — [12] *Monyorókeréki lt.* — [13] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 25. — [14] *Gr. Károlyi lt.* 37. 81. — [15] *Uo.* 35. 26. — [16] *Tiz. l.*

RÉV-KANIZSA.

Város.

CANYSA: 1030. kör. (?) *Gellért-leg.* 321. KENESNA: 1200. kör. Anonymus 47. REUKANYSA: 1332. *Dl.* 322. §. 22. KANISA: 1333. *Mon. Vat.* I. 147. 1381. *Dl.* 6766. 1489. Pesty Fr. *hagy. Helyn.* 1542. *Tört. Tár* 1878. 513. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. [REW] KANISA: 1334. *Mon. Vat.* I. 154. REWKANISA: 1335. *Mon. Vat.* I. 158. 1401. *Temesm. okl.* I. 288. 306. 1450. *Dl.* 29489. 1453. *Dl.* 30828. 1460. *Galgóczi lt.* 96. 1. 2. KANYSA: 1367. *Dl.* 5539. 1560. *Dic. l.* REUKANISA: 1381. *Dl.* 6770. 1397. *Temesm. okl.* I. 302. CANISA: 1428. *Dl.* 11977. REKANYSA: 1453. *Dl.* 30828. 1506. *Dl.* 36349. REWKANYSA: 1509. *Monyorókeréki lt.* 99. 10. 6. 1564. *Dic. l.* REVKANYSA: 1561. *Uo.* KANIZA: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. KANISCHA: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. CANISCHA: 1723. *Mercy-térkép.*

A mai Török-Kanizsa, Torontál vármegyében. A szláv *Knezaha* olyan helységet jelentett, a hol valamely főnök vagy biró székelt; ebből képződött a magyar *Kanizsa* névalak.

E szerint nevének eredeténél fogva Kanizsa története visszanyúlik a honfoglalás előtti szláv korszakba. Csakugyan már a *Gellért-legenda* is szerepet juttat neki, Csanád vezér és Ajtony háborújának elbeszélése alkalmával; szerinte, mikor Ajtony visszaverte Csanád első támadását, ennek hadai visszavonultak a kökényéri bokrokig, Szőregig és egész Kanizsáig.[1] 1200 körül pedig Béla király névtelen jegyzője Kenesnánál (ez a Kanizsa név legősibb alakja) hajóztatja át a délvidék elfoglalására kiküldött Szoárd, Kadocsa és Bojta vezéreket.[2]

Minthogy hajdan az alsó Tiszán Kanizsa volt az egyetlen átkelő rév, korán kereskedelmi csomóponttá és így várossá is fejlődött. Már 1329. decz. 14-én hetipiacza van;[3] e nap csütörtökre esett, s e szerint a kanizsai hetipiaczot mindenkor a

... keletkezett helységeknél szoko
rjedt a város a Tisza jobbpartjára s ebből a részb
alu fejlett (a mai Ó-Kanizsa, Bács vármegyében). Íg
csak, hogy 1367. márczius 29-én egy Kanizsa nev
n szó, mely a Tisza másik partján a csongrádvár
lső-Adriánnal határos.[4]

a város azonban a csanádvármegyei oldalon a régi
képződött és erősödött. Egyes polgárai meggazda-
környéken birtokokat is szereztek. Ilyen vagyonos
t a XIV. században Tordi Radics fia Tamás, kinek
lvármegyei Gyékénytó faluban volt birtoka. Ő ezt a
t végrendeletében a kanizsai egyháznak hagyta s
kötötte ki, hogy tetemeit a templomban helyezzék
alomra. Ez a kivánsága halála után teljesült is. De
ot, mely már százados épület lehetett, nagyon meg-
idő; újra kellett építeni. Ekkor a plébános és a városi
gondolták ki, hogy eladják a gyékénytói részt s
ból állíttatják helyre a templomot. Csakhamar vevő
ett: az óbudai apáczák, kik 100 frtot ajánlottak
kért. Az apáczák a budai káptalan előtt 1381. márcz.
nizsaiak pedig a csanádi káptalan előtt ápr. 15-én[6]
a szerződés egy-egy példányát.

sban különben királyi sókamara-hivatal is volt,
n, minthogy jó jövedelemmel volt egybekötve,
kelő ember állott. Így 1397. körül Szeri Pósafi
rgely csanádi püspök egy mégyi jobbágya érdeké-
vességre kért.[7]

a XV. század első évében elvesztették Kanizsa
i régi függetlenségöket s ...

az adománylevelet kiadta, megparancsolta Zsigmond király a kanizsai sókamara ispánjának, a kamarai tiszteknek és sószállítóknak, hogy a királyi só után szedetni szokott vámokat a Csákiaknak adják és fizessék.[9] A kir. kanczellária a nagy privilegiális oklevelet az adományosoknak 1401. február 17-én állította ki.[10]

Az új földesurakkal s illetőleg gazdatisztjeikkel csakhamar meggyűlt a bajuk a szomszédos birtokosoknak. Az óbudai apáczák Nagy-Adorján és Vastorok nevű falvaikban révet állítottak fel, mely által a kanizsai gazdatisztek megkárosítva hitték uraikat. Az apáczák panaszára 1428. május 11-én Zsigmond királynak kellett a Csákiakat felszólítani, hogy tisztjeiket tiltsák el a nagyadorjáni és vastoroki révek háborgatásától, minthogy azokat az apáczák nem utasoknak vámért való átszállítására, hanem gazdasági czélokra rendezték be.[11] 1449-ben a gazdatisztek, Panaszi Sáfár Albert és Csépi Péter a rév-kanizsai jobbágyokat rászabadították a csanádi társaskáptalan Keresztúr falujához tartozó Ekend nevű halastóra, az ott halászgató kanonokokat elkergették s a maguk javára tömérdek halat összefogdostak benne.[12] 1453. február közepe körül pedig ugyane káptalan rétjét, halastóit, nádasait és vízfolyásait foglalták el erőhatalommal.[13] Mindkét esetben kikiáltott gyűlésen tartott a vármegye vizsgálatot.

E hatalmaskodásokban résztvettek Rév-Kanizsa összes jobbágyai, úgy hogy majdnem teljes névsoruk állítható össze. E szerint 1450—53. tájban a következő 66 lakosát ismerjük:

Asszony László, Athlamos Balázs, Balázsfi Miklós, Bán Benedek, Beke Benedek, Belcsen Pál, Bereczkfi Mihály, Bessenyő János, Biró Geljén s Gellért, Csonka Tamás, Czigány Tamás, Deák András s János, Dédas Imre, Fábiánfi László, Fodor Simon, Gál Gellért, Gerla Jakab, Halász Gáspár, Herczeg Mihály, Hermány Pál, Holdi Márton, Kovács Benedek s Mátyás, Kövér István s fia István, Kulcsár János, Lencse Márton, Lőcsös Benedek, Matis Mihály, Molnár Gál s István, Nagy Benedek, Domokos, György s István, Nyulas István, Perleki György, Petke István, Révész Gergely s Imre, Sajn Gellért, Mátyás s Mihály, Sebestyénfi György, Szabó János, Mátyás s Tamás (2), Szappanos Dénes, Szentmiklósi Pál, Szolga Antal s Benedek, Sződi János, Szűcs György, Tagló Benedek, Timár Balázs, Tormás Tamás, Tót János s Ozsvát, Tót-Ikács András, Törpe Benedek, Varga Antal, Benedek, Gál és Imre.

A város lakossága tehát mintegy 350—400 lélekre mehetett.

1489-ből ismeretes Rév-Kanizsa három utczája is, ú. m. a Kép-utcza, Halász-utcza és Hosszú-utcza.[14]

Hogy a Csákiak uradalma s ekként Rév-Kanizsa határa átterjedt a Tisza másik oldalára is, azt bizonyítja az a pör, melyet 1506. vagy 1507-ben Miklós csanádi püspök folytatott a martonosi nemesekkel, s mely utóljára is egyességgel végződött.[15] Ekkortájt azonban veszedelem is fenyegette a Csáki család itteni birtoklását. Csáki Gábor ugyanis 1509-ben elzálogosította Rév-Kanizsát Bakócz bíbornokérseknek; szerencsére az érsek 1511-ben elengedte a zálogösszeget, minélfogva azután a város is megmenekült attól, hogy földesurat cseréljen.[16]

A török hódítás bekövetkeztével Rév-Kanizsa az első helyek egyike lett, melyet a török elfoglalt. Már 1542-ben itt szállította át hadait a beglerbég s e czélra Szeged város hajóit is ide rendelte.[17] 1557—58-ban a temesvári defterdár összesen 85 házat írt itt össze, melyek közül 50 régi volt, 35 új. A lakosok, ha nem is ugyanolyan nevűek, mint a mult századiak, egytől-egyig magyarok; Boros, Botos, Cseh, Fazekas, Fodor, Gál, Kovács, Szabó, Varsás stb. nevűekkel találkozunk köztük.[18]

A király adórovója csak 1561-ben tudta megközelíteni. Csáki László volt ekkor a névleges földesura s mindössze 23 portát lehetett megadóztatni, 1564-ben pedig már csak húszat.[19] A magyarság a török alatt is szivósan kitartott; még 1582-ben is Berki János, Vér Demeter, Csolnak Tamás és Gyurak András nevű lakosokat írt itt össze a török adószedő s 899 juh után vetette ki rájok a tizedet.[20] Alighanem leginkább pásztorkodásból élt az egész lakosság.

A következő százesztendő viharai elsöpörték Rév-Kanizsa magyar lakosait. Ezek helyébe szerbek költözködtek. Így történt, hogy az egykor virágzó város nem vált pusztává. Biztosan tudjuk, hogy 1647. körül lakott helység volt.[21] Mint a csanádi püspökséghez tartozó falut jegyzi föl egy 1701. júl. 20-án egybeállított lajstrom is.[22] Délmagyarország visszahódítása után elég nagy helység volt; 1717-ben összesen 40 házból állott.[23]

De lakosai ekkor csupa szerbek voltak, kiknek sehogysem ízlett a polgári kormányzat, mely alá a temesvári igazgatóság fogni akarta őket. El-elszökdöstek, ha szerét ejthették; 1723. nov. 17-én, a főkenéz öcscsével együtt, hat család oldott kereket.[24] 1738—39-ben a pestis pusztította a lakosokat.[25]

A mult századi szervezések alkalmával Török-Kanizsa (ez a név kapott fel a török kiűzetése után)[26] 1718-ban a csanádi kerületbe, 1779-ben pedig Torontál vármegyébe került. 1753. márcz. 31-én a temesvári igazgatóság elrendelte, hogy a szerb miliczia által megszállott új gyarmatok az uralkodóház élő tagjainak nevéről neveztessenek el; Kanizsa legyen Josephsdorf.[27] Kanizsa ugyan nem vesztette el ősi nevét, de a mellette keletkezett telep csakugyan *Jozefova* nevet kapott s ma is azt viseli.

A kanizsai uradalmat 1792-ben 90,000 frtért megvásárolta Szerviczky Márkus újvidéki lakos.[28] 1830-ban visszavívta Kanizsa ősi kiváltságát; mezőváros lett s három országos vásár tartására kapott szabadalmat.[29] Lakosainak száma 3489, kik közül 2091 róm. kath., 1329 pedig görög-keleti.

Határrészei: Ravnicza, Vuicsina-Unka, Parlog, Duboka Szlatina, Czerna-Unka, Szkrajna-Unka, Vranicsin Sziget, Halaszki Sziget, Rutavi-Uncsics. Begov Sziget, Briesztik, Trszkovito Kopovo, Siroca Szlatina, Duboko Kopovo, Firigyhazka-Unka, Blizaniczai domb, Govedarszka-Unka, Sirina, Szuvarak, Vreiszki-Sziget, Veliki Sziget, Krsztina-Unka, Kamara-Unka, Vok, Nogavicze, Aiducski Sziget, Sváb szállás, Kupuszina, Vrtlog, Esej, Ekenda, Lap, Duboka mlaka, Dugacska bara, Erdő, Popov Sziget, Vitoperin Sziget, Plostara, Mikulina bara, Kutyine, Baba-Jelinbosztan, Glog, Vlah-Illiina-bara, Vlah-Illiina-Unka.[30]

Elöljárói közül szerepelnek: 1381. Márton, Péter fia, biró, Antal, János fia, Holdi Péter és Kenézi Jakab esküdtek;[31] 1558. Cseki biró;[32] 1804. Luzsinszky Baziliusz jegyző, Dima Gruics biró;[33] 1860. Stojkovits V. jegyző, Toša Šagrev biró; 1864. Joannovics jegyző, Kathits János biró.[34]

Egyháztörténetére nézve néhány érdekes adat maradt fenn. Plébánia volt már 1333—35-ben, mikor papja a pápai tizedet lefizette. Fennállott már ekkor a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt temploma, melyet 1381-ben a város helyreállíttatott.[35] A mai Török-Kanizsán 1773-ban segédlelkészség szerveztetett, mely 1807-ben rendszeresíttetett parochiává. A szent György vitéz és vértanú tiszteletére szentelt mostani templomot Szerviczky György kezdte 1848-ban építtetni s örökösei fejeztették be 1858-ban. Plébánosai közül név szerint ismeretesek: 1333. László,[36] 1334—35. János,[37] 1381. Péter.[38] 1831. Sztaviczky József, 1841. Fodor Gáspár, 1883. Rácz Ferencz.

A gör.-keleti szerb egyházközségről mindössze annyit tudunk, hogy temploma állítólag 1779-ben épült föl.[39]

[1] *Gellért-legenda* 321. — [2] Anonymus 44. f. 47. l. — [3] *Dl.* 322. §. 22. — [4] *Dl.* 5539. — [5] *Dl.* 6766. — [6] *Dl.* 6770. — [7] *Temesm. okl.* I. 302. — [8] *Uo.* I. 306. — [9] *Uo.* I. 288. Világos, hogy az oklevél nem kelhetett 1400-ban, a mint közölve van. — [10] *Uo.* I. 308. — [11] *Dl.* 11977. — [12] *Dl.* 29489. — [13] *Dl.* 30828. — [14] *Gr. Csáky cs. lőcsei lt.* — [15] *Dl* 36349. — [16] *Monyorókeréki lt.* 99. 10. 6. — [17] *Tört. Tár* 1878. 513. — [18] *Gölting. defter.* — [19] *Dic. l.* — [20] *Defterek* I. 335. — [21] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [22] *Doc. eccl.* 14. 10. — [23] Szentkláray, *Százév* 21. — [24] Baróti, *Adattár* 241. — [25] *Uo.* 264. 414. — [26] Első említését 1739-ben találom: Türkisch-Canischa. Baróti, *uo.* 470. — [27] *Uo.* 223. — [28] Szentkláray 379. 407. 411. — [29] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [30] *Uo.* — [31] *Dl.* 6770. — [32] *Götting. defter.* — [33] *NRA.* 1870. 4. — [34] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [35] *Dl.* 6766. — [36] *Mon. Vat.* I. 147. — [37] *Uo.* I. 154. 158. — [38] *Dl.* 6766. és *Dl.* 6770. — [39] Pesty, *Hiv. Helyn.*

RIMÁN.

Falu.

RYMAN: 1456. *Müncheni lt.* 51.

A most temesvármegyei Nagyfalu mellett feküdt.

Legrégibb birtokosa a XV. század első felében Szőlősi Petőfi Tamás volt, s a mikor magtalanul elhúnyt, a falu Hunyadi János kormányzóra szállott (1446—1453. közt). Hunyadi a falut nem adományozta el; a többi Petőfi-javakkal együtt megtartotta a maga számára. 1456. május 12-én azután V. László király a Hunyadiakat, mikor új adománylevelet állított ki számukra, e falujokban is megerősítette. Rimán falu azonban nem érte meg a XVI. századot.

ROHONCZA.

Falu, monostorral.

ROANCENSIS ecclesia: 1232. *Hazai okm.* I. 11. RONCHA: 1233. *Mon. Strig.* I. 293. ROHONCA: 1240. *Kisfaludy cs. lt.* RUHUNCHA: 1333. *Mon. Vat.* I. 147. ROHUNCHA: 1334. *Uo.* I. 154. REHUNDA: 1334. *Uo.* I 156. GOHUNCHA: 1335. *Uo.* I. 158. ROHANCHA: 1355. *Kismartoni lt.* 48. A. 7. ROHONCH: 1403. *Dl.* 9144. RAHONCHA: 1403. *Múzeumi lt.* ROHONCZ: 1454. *Hazai okl.* 420. 1456. *Münch. lt.* 51. ROHONCZA: 1556. *Lib. reg.* III. 309. RAHONCZA: 1561. 1564. *Dic. l.*

A temesvármegyei Nagyfalu mellett, a Maros balpartján feküdt. Neve a szláv *rog*, *roh* tőből származott (Rohenicz), a mi szarvat is, szögletet is jelent.

A rohonczai, minden valószinűség szerint, czisterczita monostor már 1232-ben fennállott[1] s ugyanakkor bizonyára megvolt már a falu is. A monostor elpusztulván, Rohonczán plébánia keletkezett; ennek nyoma van már 1333—35-ben.[2]

Valószinű, hogy a falu kezdetben a monostor birtoka volt s ennek pusztulása után a királyra szállott. N. Lajos király azután 1355-ben Zynghi Miklós esztergomi érseknek s testvéreinek, Jánosnak és Tamásnak adományozta.[3] Ez utóbbinak fiai, István és János Rupolujváriaknak nevezték magukat s Zsigmond király korában előkelő nemesek voltak. De a király ellenségeihez csatlakozván, hűtlenség bűnébe estek s ennélfogva minden birtokaikat elvesztették. Ezek közt volt a Maros mellett fekvő csanádvármegyei Rohonczán birt részök is, melyet a király 1403. okt. 30-án Tapsoni Anthimi János tótországi al-bánnak adományozott.[4] Nov. 6-án a csanádi káptalanhoz kiadta az iktatóparancsot s ez decz. 22-én ellenmondás nélkül végezte a statutiót.[5] A falu másik részét a Szőlősi Petőfi család szerezte meg.

Azonban e családnak a Hunyadi János kormányzósága alatt Petőfi Tamásban magvaszakadt s rohonczai része is a koronára, illetőleg a kormányzóra szállott. Hunyadi ekkor arra törekedett, hogy az Anthimiak részét is megszerezze s ekként az egész falu birtokába jusson. Ez 1454. február 3-án sikerült is neki; Anthimi János fia János eladta a maga rohonczai részét.[6] Erre Hunyadi a királytól 1456. május 12-én az egész falura új adománylevelet eszközölt ki.[7]

Mátyás király a falu egy részét azután eladományozta a Kerei családnak. Ez bírta is ezt a részt mindaddig, míg utolsó férfitagjában, Ferencz fia Ferenczben magva nem szakadt; a mi 1556. elején következhetett be, mert ez évi július 20-án a rohonczai részre Kisserjéni Pál, Mihály, Gábor és Dorottya kaptak kir. adománylevelet.[8]

A török pénzügyi igazgatás Rohonczát a fellaki náhiéba sorozta s 1557—58-ban összeiratta lakosait. Innen tudjuk, hogy összesen hét szerb lakosa volt, névszerint a következők:

Bunics Acsotko, Gyurcsics Gyura, Koszics Dimitri s Sztana, Lepics Gyura, Varga Sztana és Vargics Marko.[9]

De ekkortájt a falu már a végét járta. Az adórovó 1561-ben még följegyezte, hogy a földesura Serjéni Pál; de a jobbágyok nem jelentek meg az összeíráson. 1564-ben Serjéni Mihály nevén két porta megfizette a rovást;[10] ez is arra mutat, hogy nagyon el volt szegényedve s a pusztulás környékezte. El is pusztult azután nemsokára, úgy hogy emléke is teljesen veszendőbe ment.

Említettük, hogy Rohonczán volt *monostor* is. E monostor birtokai — egy 1232-iki oklevél szerint — Széplak, Szot és Surány voltak.[11] II. Endre király 1233. aug. 20-án e monostort is kitüntette azzal, hogy négyezer kősót igért neki.[12] Fenmaradt a monostornak egy 1240. körül kelt kiadványa, mely a néh. Csák nemzetségbeli Miklós ispán özvegye és Izsák fia közt esküvel erősített egyességet foglalja magában. E hártyairat, melyen a monostor pecsétjének töredéke függ, több érdekes tanulságot rejteget. Mindenekelőtt megnevezi a perjelt: Ádám frátert; elárulja, hogy a monostor védszentje sz. Mihály arkangyal volt (alakja a pecséttöredéken is kivehető); elmondja, hogy az ünnepélyes actus alkalmával két egresi barát, t. i. Radulf és Magyar Péter nevű is jelenvolt.[13] Tekintve már most, hogy a rohonczai monostor Egres közelében, a Maros *folyó bal* partján épült; hogy egresi barátok vettek részt hiteles teendői végzésében, s végre, hogy perjel állott az élén: szinte bizonyosnak lehet venni, hogy e monostort czisterczita barátok lakták, s hogy ez is az egresi apátság alapítása volt. S minthogy ez utóbbinak alapíttatási ideje az 1179. év, ezzel megkapjuk a határt, melynél korábbi időre e monostor keletkezését

nem szabad tennünk. A rohonczai monostort 1241-ben a tatárok pusztították el s nem is épült fel többé soha.

A monostor pusztulása után Rohonczán *plébánia* keletkezett, mely a csanádi főesperesség alá tartozott. Plébánosai közül kettőt ismerünk, ú. m. 1333-ból Barnabást, 1334—35-ből pedig Domokost.[14]

[1] *Hazai okm.* I. 11. — [2] *Monum Vat.* I. 147. 154. 156. 158. — [3] *Kismartoni lt.* 48. A. 7. — [4] *Dl.* 9144. — [5] *Múz. lt.* — [6] *Hazai okl.* 420. — [7] *Münch. lt.* 51. — [8] *Lib. reg.* III. 309. — [9] *Götting. defter.* — [10] *Dic. l.* — [11] *Hazai okm.* I. 11. — [12] *Monum. Strig.* I. 293. — [13] L. dr. Karácsonyi János értekezését: «A rahonczai monostor» czímen *Délmagy. Értes.* 1892. 1. — [14] *Monum. Vat.* I. 147. 154. 156. 158.

SAJTI.

Falu.

SAHTU: 1138. *Monum. Strig.* I. 94. SAYTHY: 1555. 1561. 1564. *Dic. l.* 1626. *Gyulaf. lib. reg.* XII. 58. 1681. *Lib. reg.* XVII. 166. SCHIEYTO: 1559. *Urb.* 11. 41. SAYTY: 1560. *Dic. l.* 1560. 1562. *Tiz. l.* SAYTHI: 1563. *Uo.* SAJTI: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. SAJTHY: 1648. *Uo.* Lib. 17. fol. 117. SZAYDI: 1653. *Csan. püsp. lt.* B. 11. SAYTI: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. SAITHY: 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. SAITIN: 1700. *Uo.* 67. 8. 27. SAYTI vel SAUTIN: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. SAJTIM: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. SAYTI vel SZUTIN: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. SCHAITTIN: 1723. *Mercy-féle térkép.*

A mai Sajtény, a Maros mellett. Érdekes e falu nevének eredete. A mai *só* szavunk ősi alakja *saj* volt (v. ö. sajtalan); ebből képződött a *Sajd* vagy *Sajdi* helynévalak (mint Almád: Almádi, Komád: Komádi, Udvard: Udvardi stb.), mely később keményebb ejtéssel *Sajti* alakká vált. (A mai korcs név, Sajtény a ráczos *Sajtin* alakból fejlődött).

De hát mi köze van a mi helységünknek a *sóhoz*? A történelem adataiból tanuljuk meg, hogy nagyon is van hozzá köze. Ugyanis Sajti kezdetben azoknak a szolganépeknek volt a fészke, a kik a Maroson hajóikkal Erdélybe jártak s onnan sót szállítottak. A legelső oklevél, mely Sajtit említi, nagyon régi, 1138. szept. 3-án kelt; vármegyénk egyetlen helysége sem dicsekedhetik azzal, hogy a neve ilyen régi oklevélben benne volna. Ebben II. Béla király a sajti sószállító szolgákat arra

kötelezi, hogy évenként két hajóval hatszor tartoznak a Duna mellett fekvő pilisvármegyei dömösi monostor számára Erdélyből sót szállítani s az aradvármegyei Szombathelyen (forum Sumbuth, ma Szabadhely) lerakni. Felsorolja a szolgákat név szerint is, ú. m.: Söbö, Miháli, Ivános, Haláldi, Maradék, Gyökör, Csősze, Farkas, Embely, Mihál, Szilő, Vasas, Sima, Nyumarék, Pisze, Pédör, Vendég, Tuda, Kevereg, Növendi (Niundi), Csompo, Kösti, Ajándok, Nikolós és Bökény.[1]

Meddig uralták Sajti lakosai a dömösi prépostságot, nem maradt megörökítve. Csak annyit tudunk, hogy a falu idővel a csanádi püspök birtokába ment át. Mikor a XVI. század közepén a török végcsapást mért a püspökségre, megérezte azt Sajti is. Megmaradt romjaira a gyulai kapitányok tették rá a kezöket s bírták egészen 1559-ig.[2]

A temesvári defterdár 1557—58-ban Sajtin 12 házat írt össze, melyeket csupa magyar jobbágyok laktak (Dóczi, Farkas, Füzes, Kalmár, Kocsa, Méhes, Szántó, Tompa, Vincze stb. nevűek).[3] Körülbelől megfelel ennek a kir. adóróvó 1560-iki lajstroma, a mely szerint ekkor a csanádi püspök 11 portája fizette az adót.[4] De a szegény lakosok kétségbeejtő helyzetükben nem merték ez évben földjeiket bevetni, úgy hogy gabonatizedül mit sem adhattak.[5] 1561-ben csak kilencz porta tette le a rovást,[6] holott a lakosság — mint az 1562-iki tizedjegyzék mutatja — 22 családfőből állott; ezek is mindnyájan méhtenyésztésből éltek. Név szerint így következtek:

Dóczi Albert, Farkas István, Fóris Bertalan, Füzes Demeter, Györke Balázs, Ihász Péter, Jógyi Balázs s Gergely, Kalmár Fábián, Kocsa Balázs, Marka Ferencz, Méhes János, Nagy Bálint, Oláh Miklós, Ördög Pál, Péli Mátyás, Szántó György, János s Sebestyén, Tompa Demeter, Vas Márton, Vincze István.[7]

A lakosok egy-két év alatt annyira fölszedték magukat, hogy 1564-ben már 22 porta fizette le az adót.[8] Mit használt mindez! 1596-ban Sajtit is utólérte a többi helységek sorsa: elpusztult teljesen. Harmincz esztendeig lepte romjait a gaz és dudva, mikor egy derék borosjenei vitéz, Bánhegyesi János lakosokat szállított ide. Ezek kétségkívül szerbek volt, de legalább újra feltámasztották a falut. Bethlen Gábor azután 1626. júl. 11-én odaadta a falut Bánhegyesinek,[9] kinek maradékai bírták azt még 1647-ben is.[10]

De valaki felvilágosíthatta a lakosokat, hogy a régi Sajtinak valamikor a csanádi püspök volt a földesura. Fölmentek hát 1648-ban az esztergomi káptalanba s ott ünnepélyesen kinyilatkoztatták, hogy az ő falujok mindig a csanádi püspökség alá tartozott s törvényes földesuraik a püspökök voltak.[11] Hogy pedig beismerésük őszinteségét adóadással is megmutassák, a pabariakkal és szemlekiekkel együtt egy skárlát szőnyeget és három kosár halat ajánlottak meg.[12] A falu nevét gr. Pálffy Tamás püspök belevétette a számára 1654. szept. 2-án kiállított kir. oltalomlevélbe,[13] s az évi adót hat tallérban állapította meg, melyet hűségesen meg is vittek neki.[14] Benne volt a falu a Macripodari püspök 1660. jan. 21-iki kir. oltalomlevelében is,[15] de neki már semmit sem jövedelmezett.

Mint népes helység érte meg Sajti a török kiűzetését.[16] Dolny István csanádi püspök 1701. júl. 20-án sietett is reá igényét bejelenteni,[17] s minthogy azt 1702. júl. 20-án Kollonics bibornok is támogatta,[18] a szegedi kamarai bizottság aug. 8-án odaítélte neki a helység tizedét.[19] Úgyde e nagy jóakaratnak nem volt semmi értelme, mert Sajtit is kiszakították az ország testéből s odaadták a marosi szerb határőröknek. Egyébként a falu lakossága tetemesen megszaporodott a bánságból átmenekült szökevényekkel.[20]

Határőrvidéki helység volt e falu egészen 1750. szept. 2-ikáig, a mikor Mária Terézia királyné visszakebelezte Csanád vármegyébe.[21] Lakosainak egy része, mely a vármegyei igazgatásról hallani sem akart, odább költözött s helyét új jövevények — leginkább oláhok — foglalták el. Mint kincstári birtok Sajti az aradi uradalom kezelése alá került; 1757-ben szolgálmányai, melyekbe bele volt tudva a földbér, korcsma, mészárszék, három malom, a görög boltja stb., 612 frtot tett.[22] Mesterembereinek száma 1767-ben egy csizmadiából, egy szűcsből és két molnárból állott.[23] 1774. végén a falu jövedelme 3050 frt 43 krt tett.[24] Szerb lakosai azonban lassanként beleolvadtak az oláh lakosságba s 1864-ben már csak három szerb család élt itt. 1858. óta magyarok is költözködtek be.[25] A lakosok száma ez időszerint 5178, kik közül gör.-kel. 3800, gör.-kath. 1200, róm. kath. 150.

Legrégibb *pecsétje* 1752-ből való; ezen eke és kés, továbbá ily körirat látható: «Sigillum Com. Saitenyiensis 1752.» E század

első felében magyar pecsétnyomót csináltatott a község ilyen körirattal: «Sajtény helység pecsétje 1837.»

Határrészei voltak: 1757. Talmigh puszta fele s a Janiczki, Sajténszki és Veliki Ada szigetek;[26] 1769. Kis-Dál puszta s Rárós harmada;[27] 1774. Kis-Dál másként Délegyháza, Szőlős és Rárós harmada;[28] 1864. Hada mare, nagyerdő, Zábrány szilvás, Mortfák káposztás kertek, Jancsika szilvás, Katrina és Bucsina szigetek, Tiskos vagyis Töviskes kaszáló, Pobára szintén, Pisztol, Felső- és Alsó-Szelistye, Talamitye, Jorgován, Rárós, Funácz, Kernyisura, Orzástyina.[29]

Elöljárói közül ismeretesek: 1767. Agnéli Elek János jegyző, Makavi Kirilla biró;[30] 1864. Vastag Mihály jegyző, Dragan Spiridon biró.[31]

A régi Sajti *egyházi történetét* homály borítja. A mai Sajtény görög-keleti templomáról 1774-ben azt olvassuk, hogy az jó anyagból a község költségén újonnan épült. Az iskola vert falakkal épült, de már akkor roskadozott. Az egyházi szolgálatot három pópa teljesítette.[32] Ma a görög-keletiek mellett templomuk van a görög-katholikusoknak is. A róm. katholikusok mint fiókegyház Nagylakhoz tartoznak.

[1] *Mon. Strig.* I. 94. — [2] *Urb.* 11. 41. — [3] *Gölling. defter.* — [4] *Dic. l.* — [5] *Tiz. l.* — [6] *Dic. l.* — [7] *Tiz. l.* — [8] *Dic. l.* — [9] *Gyulaf. lib. reg.* XII. 58. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [11] *Uo.* Lib. 17. fol. 117. — [12] Oltványi, *A csanádi püsp. birt.* 11. — [13] *Lib. reg.* XI. 67. — [14] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [15] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [16] *Uo.* 67. 8. 27. — [17] *Doc. eccl.* 14. 10. — [18] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [19] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [20] Baróti, *Adattár* 462. — [21] *NRA.* 1838. 65. — [22] *Urb.* 81. 9. — [23] *Uo.* sz. n. — [24] *Uo.* 141. 1. — [25] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [26] *Urb.* 81. 9. — [27] *NRA.* 1720. 7. — [28] *Urb.* 141. 1. — [29] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [30] *Urb.* sz. n. — [31] Pesty, *i. h.* — [32] *Urb.* 141. 1.

SALÁNK.

Falu.

SALAANK: 1322. *Kismartoni lt.* 32. A. 8. 1485. *Dl.* 19084. SALANK: 1330. *Zichy-okm.* I. 357. 358. 366. 1455. *Dl.* 14922. 1456. *Dl.* 15084. 1478. Pesty, *Krassóm.* III. 446. 1539. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 18. 1555. 1561. 1564. *Dic. l.* 1563. *Tiz. l.* ZALANG: 1556. *Lib. reg.* III. 309. SALANG: 1558. 1560. *Dic. l.* SZALANKA: 1558. *Götting. deft.* 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 27. SALANGH: 1560. *Tiz. l.* SZALANK: 1648. *Egri kápt. lt.* AB. 297.

A Maros jobbpartján, Sajtény és Szemlak közt feküdt. Neve a szláv *slanik* szóból alakult, melylyel szíksós területet jeleztek.

Már 1322-ben előfordul mint határfalu; Veresmartról van mondva, hogy Pabar és Salánk közt esik.[1] Első birtokosa volt a XIV. század elején Salánki Dombó, Vida fia, ki itt is lakott. Ez 1330. tavaszán Figeden megölt egy veresmarti jobbágyot, a mi miatt a Becsei családdal pörben állott.[2] Száz év mulva a Salánki Kotormány családot találjuk itt részbirtokosnak; előneve mutatja, hogy e faluban állott nemesi kúriája.[3] A falu másik birtokosa az Izsó család, mely szintén itt lakott s egyik tagja, Tamás 1456-ban Csanád vármegye szolgabirája volt.[4] Salánki birtokosnak mondja előneve Bessenyő Mihályt is, kit a király 1478-ban a maga képéül kijelölt.[5] Végül még egy birtokos a XV. századból: 1485. nov. 3-án Vizesi Horváth Pál a maga salánki részét atyafiságos szeretetből átengedi Vizesi Tóbiásnak.[6]

A XVI. században a Nagylaki Jaksics, Pitvarosi Korláth és Kerei családoké volt a falu. Jaksics Márk halála után, 1539. május 24-én nővére e faluból is követelte a leánynegyedet.[7] 1552-ben elpusztult Salánk,[8] s mire lakosai újra visszaszállingóztak, meghalt Kerei Ferencz, családjának utolsó férfitagja s az ő birtokrészét a király 1556. júl. 20-án Kisserjéni Pálnak és testvéreinek adományozta.[9]

Megfordult itt is 1557–58-ban a török adóösszeíró s úgy találta, hogy Salánkon összesen hét ház van. Szerb lakosai a következők voltak:

Doszics Baratlo, Iszmajlovics Gyura s Isztoján, Kaszatmar Nikola, Kosztics Kosztin, Novics Bocsa és Tomas Bocsa.[10]

A lakosok 1558-ban Gyulára is beszállították 10 frt adójokat. 1560-ban a porták így oszlottak meg: Jász Lukácsé volt négy, özv. Korláth Istvánnéé három porta. 1561-ben csak a Serjéni Pál két portája fizetett; végül 1564-ben a Serjéni Pál három portáját, s a Korláth István két portáját tudta a dicator megróni.[11]

Valószinűleg elpusztult Salánk 1596-ban; de azután megint megszállották. Legalább 1647-ben ült hely volt.[12] Ez időtájt Széki Pétert uralta, ki 1648. jan. 8-án innen várható jövedelmének felét atyafiságos indulatból átengedte Ónodi Pap Jánosnak.[13] A falu nevét a szerbek *Szalánká*ra változtatták. 1686-ban újra és végkép elpusztult. 1700. körül a püspöki lajstromok már a helyét sem ismerik; marosontúli helységnek mondják.[14]

Egyházi multjából mindössze annyit tudunk, hogy tizede valamikor a csanádi káptalant illette; de 1560-ban, a mikorról e följegyzés való, lakosai már ráczok voltak.[15]

[1] *Kismart. lt.* 32. A. 8. — [2] *Zichy-okm.* I. 357. 366. — [3] *Dl.* 14922. — [4] *Dl.* 15084. — [5] Pesty, *Krassóm.* III. 446. — [6] *Dl.* 19084. — [7] *Kolozsmon. lt.* Com. Csan. 18. — [8] *Dic. l.* — [9] *Lib. reg.* III. 309. — [10] *Götting deft.* — [11] *Dic. l.* — [12] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [13] *Egri kápt. lt.* AB. 297. — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [15] *Tiz. l.*

SÁMSON.

Falu.

SAMSON: 1446. *Dl.* 1816. 1463. *Dl.* 15862. 1530. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. 1536. *Uo.* 4. 1539. *Uo.* 18. 1560. *NRA.* 759. 43. 1563. *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. 1564. *Dic. l.* 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. SAMSONY: 1455. *Dl.* 14942. SAMPSON: 1456. *Münch. lt.* 51. 1536. *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 13. 1537. *Uo.* 18. 1556. *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. SAMSOM: 1555. 1561. *Dic. l.* SÁMSOM: 1647. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. és 27. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. SÁMSON: 1663. *NRA.* 853. 52. 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16.

Ma is megvan Békés vármegyében, Tót-Komlóstól nyugatra, a Szárazér partján. Talán alapítójának vagy első lakosának nevét viseli.

A XV. század közepe felé tünik föl. Kezdettől fogva a vásárhelyi uradalomhoz tartozott s ennek sorsában osztozott. Úgy látszik, első földesura volt Botos András, kinek hűtlenségével Zsigmond király Hunyadi Jánosnak adományozta. Mégis

1446-ban a Herczeg és Hédervári család pörlekedett miatta,[1] s 1455. ápr. 24-én V. László királytól a Botos-lányok eszközöltek ki reá adománylevelet.[2] De a Hunyadi János joga olyan erős volt, hogy azt 1456. május 12-én a király is kénytelen volt elismerni, s új adománylevelébe e falut is belevétette.[3] A nagy hős halála után özvegyére szállott, ki 1463. aug. 9-én tiltakozott eladományozása ellen.[4] Mindazáltal Mátyás király 1464-ben odaadta a Jaksics családnak. Így került Sámson a nagylaki uradalomba.

Jaksics Márknak nem volt nehéz 1530. szept. 7-én János király beleegyezését kieszközölnie, hogy e faluját is elzálogosíthassa feleségének és leányainak;[5] de annál több vesződséget okozott a Márk unokaöcscseinek a megnyerése. Végre ez is sikerült s 1535. decz. 21-én a király kiadhatta az iktatóparancsot, mire a csanádi káptalan 1536. febr. 7-én a hölgyeket ellenmondás nélkül bevezethette a birtokba.[6] 1537. jún. 14-én halálos ágyán megújította Jaksics Márk e rendelkezését s feleségét a csanádi káptalan még egyszer beiktatta.[7] Halála után 1539. máj. 24-én nővére, Iréne a leánynegyed miatt pört indított ugyan, de ezzel özv. Jaksicsné kiegyezett.[8]

Az 1552. évi pusztulást Sámson sem kerülhette el. Nem is vált belőle falu harmadfél száz esztendeig. Pusztának mondják az adórovók lajstromai is.[9] Mágócsi Gáspár mint gazdátlan földet Gyula vára számára foglaltatta le; de e miatt az egyik Jaksics-lány férje, Ártándi Kelemen panaszt tett a királynál, ki 1556. jan. 26-án elrendelte a puszta visszaadását.[10] Mindamellett a családi osztály alkalmával 1560-ban Sámsont egészen özv. Dóczi Miklósné kapta,[11] ki arra 1563. május 6-án új adománylevelet is kieszközölt.[12]

Szó van Sámsonról mint puszta telekről 1647-ben.[13] A jó legelőterületet valószinűleg a vásárhelyiek használták. Wesselényi Ferencz nádor 1663. júl. 20-án a Jaksics-Dóczi utódoknak, Rácz Erzsébet Szőlősi Mihálynénak és Rácz Kata Borbély Ferencznének oltalomlevelet adott rá.[14] A török világ megszünte után, 1701. július 20-án a csanádi püspök tartott hozzá jogot,[15] s követelését 1702. júl. 26-án Kollonics bíbornok is támogatta,[16] mire aug. 8-án a szegedi kamarai bizottság a puszta tizedét csakugyan kiutalta részére.[17] A puszta felét a vásárhelyiek, másik felét a makóiak bérelték a püspöktől.[18]

Mint Vásárhelyhez tartozó pusztát vásárolta meg 1722-ben gr. Károlyi Sándor.[19] A makóiak 1723. júl. 30-án azzal a kéréssel járultak a grófhoz, hogy tekintve territoriumuk szűk voltát, adja nekik bérbe a batidai és sámsoni puszták felét évi 60 frtokban és 50 darab száraz halakban.[20] De egy év leteltével a vásárhelyiek kapták meg s bírták azt a gróf Károlyi családtól egészen 1756-ig. Különben Sámsonnak még 1761-ben fele tanyákból, fele legelőből állott.[21]

Gr. Károlyi Antal 1773. nov. 12-én, tekintetbe véve Sváb Kristófnak hű szolgálatait, a pusztának azt a részét, mely a Szárazéren túl Kopáncs és Kutas puszták közt feküdt, évi 300 frtért átengedte oly móddal, hogy azt a földet használhassa, a Szárazérben halászhasson s nádolhasson is.[22] A gróf telepített azután e pusztára magyar dohánytermelő lakosokat, kiknek száma 1788-ban 55, 1789-ben 60, 1808-ban 131 volt. Ez évben a dohányosok egy-egy holdtól fizettek 2 frtot s öt font dohányt.

Ezek számára gróf Károlyi György 1825-ben *kápolnát* építtetett s káplánságot szervezett, 1827-ben pedig a kápolnát megnagyobbította s egy kis fatoronynyal fölékesítette. 1860-ban a falut jelenlegi helyére, a Szárazér balpartjára költöztették át s csak a templom, meg az 1859-ben épített plébánia-ház maradt a régi helyén. 1860-ban önálló lelkészséggé lett,[23] mely a váczi püspökség alá tartozik. A falu, mely 1877. óta Békés vármegyéhez tartozik, 3277 lakost számlál, kik közül 1959 róm. kath., 988 ev. ref. vallású. Ez utóbbiaknak is van itten anyaegyházuk.

[1] *Dl.* 1816. — [2] *Dl.* 14942. — [3] *Münch. lt.* 51. — [4] *Dl.* 15862. — [5] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. — [6] *Uo.* 13. — [7] *Uo.* 18. — [8] *Uo.* — [9] *Dic. l.* — [10] *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. — [11] *NRA.* 759. 43 — [12] *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. — [13] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [14] *NRA.* 853. 52. — [15] *Doc. eccl.* 14. 10. — [16] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [17] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [18] *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 22. — [19] *Uo.* 35. 44. — [20] *Uo.* 37. 11. — [21] *Uo.* 36. 45. — [22] *Uo.* 36. 136. — [23] Karácsonyi, *Békés várm. tört.* II. 276.

SÁP.

Falu.

SAAP: 1369. Gyárfás, *A jász-kúnok* III. 504.

A Harangod mellett, a mai torontálvármegyei Ó-Bessenyő határában feküdt.

A bessenyői nemes bessenyők bírták 1369-ben, a mikor Nagy Lajos király ezt a falujokat is különös oltalma alá vette. A N. Lajos pártfogó leveléből az is kitűnik, hogy a bessenyők ezt a falut Róbert Károlytól kapták. Meddig állott fenn, s meddig volt a bessenyők birtoka, nem tudjuk. De aligha érte meg a XV. századot.

SEKRESTYÉSEGYHÁZA.

Falu.

SECRESTYESEGHAZA: 1456. *Müncheni ll.* 51.

A hódmezővásárhelyi uradalomhoz tartozó falu, majd puszta volt s feküdt Csorvás és Kasza-Perek közt. Új adomány czímén kapta mint pusztát 1456-ban Hunyadi János; de hogy valamikor falu volt, azt neve is mutatja (sekrestyével ellátott egyház). Többé nem szerepel.

SERFESD.

Falu.

SERUUSDEY: 1330. *Anjouk. okm.* II. 480. SERFESD: 1455. *Dl.* 14942. 1561. 1564. *Dic. l.* SERFESDEO: 1478. *Dl.* 29840. CZYFORA: 1530. *Kolozsmonost. ll.* Com. Csanád 11. CHERFFESTH: 1536. *Uo.* 13. CHERFESD: 1539. *Uo.* 18. CZEFFRESD: 1560. *NRA.* 759. 43. CHEFERSD: 1563. *Gr. Károlyi lt.* 37. 5. CHERPESZD: 1597. *Uo.* 62. 95. CZIFRESD: 1663. *NRA.* 853. 52.

A temesvármegyei Fellak mellett, tőle délre feküdt. A latin *Servusdei* személynévből alakult, mely magyarul *Isten szolgáját* jelenti.

Legrégibb birtokosa volt a XIV. század elején a Dorozsma

nemzetségbeli Garai család. Ezzel osztályos atyafi volt Harapkói Botos János, ki 1330. márcz. 30-án Garai István fiaitól, Páltól és Andrástól követelte, hogy az aradvármegyei Serfesd faluból is adják ki neki az ő részét.[1] Ez meg is történt, mert a XV. század közepéig a Botos család bírta e falut. A családnak Györgyben magvaszakadván, V. László király 1455. ápr. 24-én Serfesdet eladományozta a két Botos-lánynak.[2] Azonban ezt az adománylevelet Mátyás király semmibe sem vette, s uralkodása elején a falut oda ajándékozta Kis Balázsnak. Ez is fiutódok nélkül halt el s Serfesd, mely ekkor valami okon pusztává lett, a koronára szállott. Mint pusztát 1478. jan. 16-án odaadta a király Jaksics Istvánnak és Demeternek.[3]

Alattuk újra falu lett belőle, s megoszlott örököseik közt. Jaksics Márk a maga felerészét 1530. szept. 7-én királyi beleegyezéssel elzálogosította feleségének és leányainak.[4] Mikor pedig szerződést kötött unokaöcscseivel, hogy nekik a zálogbaadás ellen semmi kifogásuk, 1535. decz. 21-én János király megparancsolta a csanádi káptalannak, hogy az úrasszonyt és leányait iktassa be. Ez 1536. febr. 10-én meg is történt.[5] Azonban Márk halála után nővére, Iréne 1539. május 24-én e faluból is követelte a leánynegyedet;[6] az özvegy őt hihetőleg pénzzel elégítette ki.

A Jaksics-lányok, özv. Dóczi Miklósné és Zeleméri Lászlóné 1560-ban megosztozván örökségükön, Serfesd egészen ez utóbbinak jutott.[7] De nem sok idő mulva új egyességet kellett kötniök, legalább Serfesdre nézve, mert 1561-ben e falut özv. Dócziné bírta. Ez évben itt három portája adózott.[8] 1563. május 6-án pedig új adománylevelet eszközölt ki reá.[9] 1564-ben is három portája fizette az adót.[10]

Egy darabig megvolt a falu a török világban is. Báthori Zsigmond fejedelem mint temesvármegyei helységet adományozta 1597-ben Lapispataki Segnyei Miklósnak.[11] Megcsendül a neve még abban az oltalomlevélben is, melyet Vesselényi nádor 1663. júl. 20-án mint Dóczi-örökösöknek Rácz Erzsébetnek és Katának adott;[12] csakhogy már azt sem tudták merre feküdt, mert Békés vármegyébe sorolják. A XVII. századot bajosan érte meg; legalább többé nem említi semmiféle okirat. Ma már emléke sem él.

[1] *Anjouk. okm.* II. 479. — [2] *Dl.* 14942. — [3] *Dl.* 29480. — [4] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 11. — [5] *Uo.* 13. — [6] *Uo.* 18. — [7] *NRA.* 759. 43. — [8] *Dic. l.* — [9] *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. — [10] *Dic. l.* — [11] *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. — [12] *NRA.* 853. 52.

SOKHALOM.

Falu.

Sokhalom: 1468. *Kismartoni lt.* 47. 0. 4.

A torontálvármegyei Szaján közelében feküdt s neve is elárulja, hogy közelében több halom emelkedett. Az Ótvánteleki család kapta új adomány czímén 1468-ban, Ótvántelekével együtt, melylyel úgy látszik közös sorsa volt. Többé nincs róla szó az oklevelekben.

SOLT.

1. *Falu, a Marostól délre.*

Suth: 1256. *Erd. múz. lt.* Swth, Such: 1360. *Dl.* 322. §. 20. Soth: 1447. *Dl.* 14066. 1510. *Dl.* 30260. Solth: 1462. *Dl.* 15700. Sooth: 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. és 11. 1508. *Dl.* 21842. Szuta: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27.

Feküdt a torontálvármegyei Padétól délre, közel a Tiszához, a mai Morotva pusztán. Neve ősmagyar személynév.

A Csanád nemzetség birtoka volt, s 1256. decz. 17-én a Fejértó nevű halassal együtt a Kelemenősfiak kapták.[1] Mikor Telegdi Tamás érsek és a többi rokonok 1360. okt. 14-én megosztoztak, Solt sorsvetés útján Telegdi Lőrincz fiainak, Jánosnak és Tamásnak jutott.[2] A Telegdiek valamelyike azután eladta a maga részét a Dobozi Dánfi családnak; Dánfi László meg ezt a részt 1447. márcz. 14-én elzálogosította Nagymihályi Lászlónak.[3] Ennek halála után özvegye, Keresztúri Ilona, ki másodszor Csetneki Andráshoz ment nőül, tartott hozzá jogot, s 1462. febr. 11-én az egri káptalan előtt erősen tiltakozott, mikor a Dánfi Lukács fiai, András és János el akarták foglalni.[4] Úgy látszik, e birtokrészt Muronyi Konya Demeter szerezte meg;

ennek özvegye ugyanis solti részét 1479. márcz. 25-én örök alamizsnakép a budai káptalannak adományozta,[5] melyet a kői káptalan júl. 29-én ellenmondás nélkül iktatott be.[6]

Telegdi István a maga solti részére 1508. máj. 22-én a királytól új adománylevelet eszközölt ki.[7] Három jobbágya: Kéncses Gergely, Ebes István és Jákó Gergely a morotvai jobbágyokkal együtt 1509. nov. 1. körül résztvett a Péterrévéhez tartozó «Tiszaszigeti» nevű erdő fáinak kivágásában és elhordásában, mi miatt a péterrévi földesúr, Szokoli János pört indított ellene.[8]

A szerbek, kik a magyar jobbágyok helyére következtek, Solt nevét *Szutá*ra ferdítették. Ily alakban említi mint lakott helységet az 1647-iki püspöki birtoklajstrom.[9] Fölmerül e név még 1700. körül is;[10] de innentől fogva többé sehol semmi nyoma.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dl.* 322. §. 20. — [3] *Dl.* 14066. — [4] *Dl.* 15700. — [5] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 11. — [6] *Uo.* 10. — [7] *Dl.* 21842. — [8] *Dl.* 30260. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [10] *Uo.* 27.

2. *Falu, a Marostól északra.*

SOLTH; SOOLTH: 1408. *Múz. lt.* SOLT: 1631. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 19. SZÓD: 1655. *Lib. palat.* V. 73. SZOD: 1655. *Egri kápt. lt.* K. 395. SZŐD: 1656. *Gr. Károlyi cs. lt.* 137. 22. SOD: 1669. *Uo.* 36. 1.

Hód-Mező-Vásárhely határának azt a részét, mely a várostól nyugatra esik s a körtvélyesi Tiszáig terjed, ma is Soltnak, köznyelven Sótnak nevezik.[1] Az egykori Solt falu a Tisza mellett feküdt s révje is volt ezen.

Legrégibb ismert birtokosa a Solti család, melynek a XV század elején nemesi kúriája állott itten. Zsigmond király 1408. jún. 14-én új adománylevelet adott a falura Solti Domokos fiának Dávidnak, valamint testvéreinek, Lászlónak és Péternek, azután András fiának Péternek s végül feleségének, Orsolya asszonynak, Lőrincz deák leányának. A faluhoz tartozott a Soltrév, továbbá egy csomó halastó: Ete, Kerektó, Laponya, Sasér, Atka, mindkét Köveskótya, három Mélyhorgonya, két Gémes, Hosszútó, Sót, Ökrös, Sártó, Sulymostó, Andrásvejszehelye, Sárnyak, Nagysár és Kövesd.[2] Ezek közül Kerektó, Laponyág, Horgona, Hosszútó, Nagy-Sártó, Sujmostó még 1789-ben is hódmezővásárhelyi halászóhelyek voltak.[3]

Úgy látszik, Solt falu nem érte meg a XVI. századot; alighanem árvíz következtében pusztult el. Nincs is róla hír századokig. A XVII. század elején a Mocsári család tartott hozzá jogot; így nevezetesen 1631. decz. 7-én Győrfi János és Mocsári Ilona fia János,[4] 1636. jún. 26-án Mocsári Erzsébet, id. Nagyilosvai Ilosvai István özvegye[5] tiltottak mindenkit a puszta elfoglalásától. Vesselényi Ferencz nádor 1655. nov. 16-án Szód *(így)* pusztát Hatvani András szendrői alkapitánynak adományozta,[6] kit az egri káptalan be is iktatott.[7] Hatvani azután 1656. jún. 18-án Borsod vármegye törvényszékén Vásárhely város polgárait és lakosait a puszta földjének élésétől törvényes büntetés alatt tilalmazta.[8]

1669. jan. 12-én Szűcs Gellért csongrádvármegyei szolgabiró tanúvallatást vett föl arra nézve, hogy a Sod nevű halomnál volt-e valaha falu s volt-e ennek a mezővásárhelyi határon kívül külön határa? De bizony a 34 kihallgatott környékbeli lakos közül már senki sem emlékezett rá, hogy ott falu, vagy hogy Vásárhelytől külön határa volt volna. Az illető területet mint vásárhelyi pusztát mindíg a Székesi Bercsényi család bírta.[9] Ezzel meg is szűnt Soltnak történeti szereplése.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Múz. lt.* — [3] *Gr. Károlyi cs. lt.* «Conspectus oppidi Hód-Mező-Vásárhely», Kopold Imre földmérőtől. — [4] *Báró Harruckern lt.* X. VIII. 19. — [5] *Uo.* X. II. — [6] *Lib. palat.* V. 73. — [7] *Egri káp. lt.* K. 395. — [8] *Gr. Károlyi cs. lt.* 137. 22. — [9] *Uo.* 36. 1.

SOLYMOS (SULYMOS).

Falu.

Sulumus: 1345. *Anjouk. okm.* IV. 554.

Minthogy csak egyetlen-egyszer fordul elő, nem tudjuk, hogyan ejtették ki. Az azonban kétségtelen, hogy Ó-Bessenyő határában feküdt.

Mikor Bessenyő Gergely a királytól több más birtokokkal együtt ezt a falut is kérte, Csanád érsek és unokaöcscsei a bácsi káptalan előtt 1345. decz. 16-án tiltakoztak az ellen, hogy e birtokukat a bessenyők elfoglalják, minthogy az az ő öröklött falujok. Többször a falu neve nem fordul elő.

SÓSTÓEGYHÁZA.

Falu.

SOSTHOEGHAZA: 1466. *Dl.* 16298.

Az Orosházától délnyugatra esett Mogyorós-Fecskés tartozéka volt. Neve mutatja, hogy hajdan falunak kellett lennie s temploma a ma is meglévő Sóstó mellett épült. Mint a Hunyadi-ház birtokát adományozta 1466-ban Mátyás király Teleki Varjasi Jánosnak és atyafiainak. De ekkor már puszta volt s nem is épült fel többé romjaiból.

SURÁNY.

Falu.

SURAN: 1232. *Hazai okm.* I. 11.

A rohonczai monostorhoz tartozó falu volt. Úgy látszik, a tatárjárás pusztította el, mert 1232. után, a mikor mint határos falut említik, többé nem találjuk nyomát.

SZAJÁN.

Falu.

ZAYHAN: 1449. *Dl.* 14308. 1450. *Dl.* 29489. 1453. *Dl.* 30828. 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. és 11. 1505. *Csanádegyh. Adattár* II. 362. 1565. *NRA.* 822. 26. ZAIHAN: 1450. *Dl.* 29489. ZYHAN: 1560. *Lib. reg.* III. 644. SZAIAN: 1655. *Uo.* XI. 357. SZAYAN: 1656. *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. A. 6. 22. SZAJAN: 1733. Baróti, *Adattár* 312.

Ma is meglévő helység Torontál vármegyében, Padétól keletre. Építkezések alkalmával itt a lakosok erősen szerkesztett épületalapokra akadnak, melyek a régi falu maradványai.[1] Neve ősmagyar személynév.

Eleitől fogva kisebb nemesi családok közt oszlott meg a falu. Így a XV. század derekán birtokosok voltak itt: a Bán,

Baronyai, Bocsári, Gercse, Jogus, Konya, Posztós, Szabó, Szajáni, Szeles, Thege és Török családbeliek.[2] 1449. nov. 8-án Thege Balázs és Miklós özv. Thege Tamásnét, ki másodszor Török Márkhoz ment nőül, hitbérére és hozományára nézve akként elégítették ki, hogy szajáni részökből átengedtek neki 15 holdat; megengedték, hogy arra jobbágyokat telepíthet, de férjének nem volt szabad oda atyafiai közül senkit sem befogadnia.[3] Így akarták maguknak az örökösödést biztosítani az esetre, ha Török Márknénak gyermekei nem lennének. Özv. Konya Demeterné Posztós Agatha meg 1479. márcz. 25-én a maga részét a budai káptalannak adományozta,[4] melyet a kői káptalan júl. 29-én be is iktatott. Az iktatásnál mint szomszédok voltak jelen Szajánról: Thege Lukács, Gercse Bálint és Pap János.[5]

A XVI. század elején Vingárti Geréb Mátyás is szerzett itt egy részt, melyet azonban Horogszegi Ferenczi Györgynek adományozott s ez adományához 1505-ben a király is beleegyezését adta.[6] De a mikor a török közeledett, a szajáni birtokosok mindnyájan elmenekültek s példájukat alighanem követték a jobbágyok is. Ily állapotban a falut Cserepovics Gáspár kérte föl a királytól; de magtalanul húnyván el, 1560. jún. 7-én a gazdátlan falura Szentgothárdi Márton s Dóczi Gergely és Kelemen eszközöltek ki kir. adománylevelet.[7] A régi birtokosok közül Szajáni Imre és Ferenczi Gergely a maguk részét eladták Pekeri Dubniczky Mihály deáknak, ki 1565. márcz. 6-án az egri káptalan előtt protestált az ellen, hogy itteni részét Kerecsényi László gyulai főkapitány 1561. óta elfoglalva tartja.[8]

Úgy látszik, puszta maradt Szaján a XVII. században is, jóllehet a király 1655. jún. 25-én mint falura adott reá donatiót Lesenyei Nagy Ferencznek és két társának,[9] kiket a következő évben a garan-szent-benedeki convent be is iktatott.[10] Mint puszta 1718-ban a becskereki kerületi tiszttartóság alá került, mely azt időről-időre bérbeadta, mint pl. 1733-ban.[11]

E század elején Tajnai Tajnay János birtokába jutott, ki 1806-ban szegedvidéki magyar dohánykertészekkel betelepítette. Az új telepet 1848-ban nagy csapás érte, teljesen leégett. 1849-ben keletkezett németajkú települőkből a közeli *Vilmatér* helység, mely nevét Tajnayné született Jeszenszky Vilma nevéről nyerte.[12] Ez 1883-ban Szaján községgel egyesíttetett. Az ekként

egyesült Szaján-Vilmatér község lakossága nagyon megcsappant 1885- és 1891-ben; ez években ugyanis mintegy 1700-an vándoroltak ki innen. Lakosainak száma jelenleg 1810 lélekre megy, kik kevés kivétellel mindnyájan róm. katholikusok.

Egyházi multjából annyit tudunk, hogy már 1449-ben plébániája volt. Az a 15 hold föld, melyet ez évben Török Márkné kapott, a falu keleti részén, a plébános szomszédságában feküdt.[13] — Az új községben a plébánia 1808-ban szerveztetett; a mostani templom pedig sz. István király tiszteletére Bonnaz Sándor püspök költségén 1880—81-ben épült. Plébánosai közül ismeretesek: 1820. Kovács János, 1863. Kristóffy János, 1885. Govrik János. Leányegyházai: Tisza-Hegyes és Új-Morotva puszta.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 29489. — [3] *Dl.* 14308. — [4] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 11. — [5] *Uo.* 1. 4. 10. — [6] *Csanádegyh. Adattár* II. 362. — [7] *Lib. reg.* III. 644. — [8] *NRA.* 822. 26. — [9] *Lib. reg.* XI. 357. — [10] *Garan-sz.-ben. lt.* Stat. A. 6. 22. — [11] Baróti, *Adattár* 312. — [12] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [13] *Dl.* 14308.

SZANÁD.

Falu.

ZANATH: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1256. *Erd. múz. lt.* 1321. *Dl.* 322. §. 17. 1344. *Uo.* §. 14. 1561. *Lib. palat.* I. 181. 1564. *Dic. l.* SCANATH: 1285. *Dl.* 322. §. 24. ZANAD: 1321. *Uo.* §. 17. 1360. §. 20. 1509. *Monyorókeréki lt.* 99. 10. 6. 1563. *Leleszi orsz. lt.* ZANAS: 1333. *Mon. Vat.* I. 147. OLZANATH, FELZANATH: 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. ZANAATH: 1508. *Dl.* 21842. SZANAATH: 1561. *Dic. l.* ZAWATH: 1568. 1570. *Dl.* 322. SZÁNÁT: 1647. *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 25. SZANAT: 1700. *Uo.* 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. SANAD: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. SONAT: 1723. *Mercy-féle tkp.*

Ma is megvan Torontál vármegyében, a Tisza partján. Neve ősmagyar személynévnek látszik.

A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. Felét Pongrácz ispán bírta már 1247-ben.[1] Halastójával együtt a Kelemenösfiaké lett az 1256. decz. 17-én végbement osztály alkalmával is.[2] Így azután a rokonok sem tehettek kifogást, mikor Tamás ispánt a király 1285. ápr. 26-án e falu s a hozzátartozó halastavak és halászóhelyek birtokában megerősítette.[3]

Azonban Róbert Károly alatt a Tamás fiai hűtlenségbe estek, minélfogva Szanádot is elvesztették; csak Csanád prépost közbenjárásának sikerült, hogy a király 1321. júl. 29-én a falut visszaadta a családnak.[4]

Osztály alá került a falu 1337. jún. 11-én is. Ekkor két részből állott; Al-Szanád jutott a Telegdieknek, Fel-Szanád a Makófalviaknak. Ellenben a halastavak közösek maradtak.[5] Úgyde egy részét a Vaffafi Gergely fia András tartotta kezében; ezt a részt azután egyesség útján 1344. márcz. 28-án szintén a Telegdi család szerezte meg.[6] A Telegdiek 1360. okt. 14-én még egyszer megosztoztak rajta. Ez alkalommal a falut a halastavakkal együtt Telegdi Miklós fiai, György és Miklós kapták.[7]

A Telegdiek a maguk részén nem is adtak túl; István még 1508. máj. 22-én a királytól új adománylevelet eszközölt ki reá.[8] Azonban a Makófalviak valamely része a Csáki család birtokába került. Csáki Gábor 1509-ben ezt a részt elzálogosította Bakócz Tamás bíbornokérseknek; de az érsek 1511-ben a tartozást elengedvén, a birtok a zálog alól felszabadult.[9]

1552-ben Szanád is elpusztult, úgyannyira, hogy még 1557—58-ban is mindössze csak két szerb lakosa volt: Tom Nikola és Marko Nikolics.[10]

Telegdi Mihály János Zsigmondnak volt a párthíve; e miatt hűtlenségbe esett s szanádi részét a nádor 1561. júl. 12-én Kerecsényi Lászlónak adományozta.[11] Innen van, hogy a felszaporodott kilencz porta 1561-ben Kerecsényit és Telegdi Istvánt uralta.[12] 1563-ban Makó László a maga itteni részét végrendeletileg nővérének s ennek fiának, Szokoli Györgynek hagyományozta.[13] Kerecsényi Telegdi Mihálynak visszaadván az ő részét, 1564-ben az adóróvó ezt és Telegdi Istvánt jegyzi be birtokosoknak; az adófizető porták száma ekkor hat.[14] A Telegdiek különben a török világban is fentartották jogukat a falura.[15]

Lakott helység maradt Szanád a török alatt is; egész bizonyosan tudjuk ezt 1647-ről.[16] 1701. júl. 20-án Dolny István csanádi püspök tartott rá igényt.[17] Ekkor jelentékeny falu lehetett Szanád; ugyanis 1717-ben 44 házból állott.[18] De nem lett a püspöké, hanem az újonnan szervezett temesvári bánságba osztották be s itt a csanádi kerületbe tartozott. Azonban a szerb lakosoknak nem igen ízlett az új állapot, még 1724-

ben[19] és 1725-ben[20] is el-elszökdöstek. A század végén, 1781. aug. 1-én Szanád is árverésre tűzetett ki Bécsben; kikiáltási ára 60,607 frtban volt megállapítva.[21] Ekkor azonban nem vette meg senki. E század elején szerezte meg Áldássy Ignácz,[22] ki ide 1803-ban 70 német családot telepített.[23] Egyszersmind kastélyt is építtetett a faluban. 1859. körül magyar lakosok is kezdtek beköltözködni.[24] Lakosai ez idő szerint szerbek (1334), németek (491), magyarok (343). Vallásukra nézve: 1329 gör.-kel., 778. róm. kath.; összes számuk: 2183.

Elöljárói közül előfordulnak: 1804. Moczfay Imre jegyző, Zsivotin János biró, Naderlyánszky Jakab esküdt.[25] 1859. Tabakovics Jován jegyző, 1864. Zwack Henrik biró.[26]

Határrészei: Aranyhegy, Bara, Blizanicza, Budzsak, Czerna unka, Eskutova bara, Felsőrét, Felsőréti fok, Gladno brdo, Grobna szlatina, Hadnagyev budzsak, Kisnyitza, Komarcsevo brdo, Kopova, Okovaczka bara, Pána, Pánai fok és sziget, Paninszka szlatina, Perkosz csárda, Popicsanyak, Siksovara, Sulymovacsa, Szelistye, Szlatina, Szlepcsova szlatina, Utrina, Vicsujda, Vujanna.[27]

Szanád *egyházi multja* is messzire visszanyúlık. Már 1333-ban plébánia állott itt, mely a csanádi főesperesség alá tartozott; plébánosa, András hat báni dénár pápai tizedet fizetett.[28] — A mai községben Szanádi Áldássy Ignácz szervezte a plébániát 1810-ben; a Bold. Szűz tiszteletére szentelt templom is, melyet 1806-ban szenteltek föl, az ő költségén épült. Plébánosai: 1818. Wieland Ferencz, 1827. Schober Ágoston, 1864. Maráczy József, 1891. Herman Mihály.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 24. — [4] *Uo.* §. 17. — [5] *Anjouk. okm.* III. 367. — [6] *Dl.* 322. §. 14. — [7] *Uo.* §. 20. — [8] *Dl.* 21842. — [9] *Gr. Erdődy cs. monyorókeréki lt.* 99. 10. 6. — [10] *Götting. defter.* — [11] *Lib. palat.* I. 181. — [12] *Dic. l.* — [13] *Leleszi orsz. lt.* — [14] *Dic. l.* — [15] *Dl.* 322. — [16] *Eszterg főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [17] *Doc. eccl.* 14. 10. — [18] Szentkláray, *Százév* 21. — [19] Baróti, *Adattár* 247. — [20] *Uo.* 248. — [21] Szentkláray, *Százév* 379. — [22] *Uo.* 415. — [23] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [24] *Uo.* — [25] *NRA.* 1870. 4. — [26–27] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [28] *Monum. Vat.* I. 147.

SZÁRAFALVA.

Falu, kastélylyal.

ZARAFOLUA: 1333. 1335. *Mon. Vat.* I. 147. 158. ZARAFALWA: 1434. *Forgách lt.* 1436. *Kállay lt.* 1451. *Dl.* 14443. 1466. *Dl.* 16388. 1478. *Dl.* 17276. 1479. *Forgách lt.* 1480. *Dl.* 18318. 1483. *Dl.* 18784. 1485. *Dl.* 19067. 1489. 1508. *Forgách lt.* 1559. *Urb.* 11. 41. 1564. *Dic. l.* ZARAFFALWA: 1454. *Forgách lt.* 1512. *Budai kápt. protoc.* 133. 82. 1548. Pesty, *hagyat. Helyn.* 1560. *Tiz. l.* ZARAFALVA: 1546. 1553. *Zalavári conv. lt.* I. 128. 2391. 1559. *Keglevics lt.* Com. Orod. 1. 6. 1561. *Dic. l.* ZARAFALUA: 1559. *NRA.* 1763. 43. ZARAFFALVA: 1564. *Keglevics lt.* Com. Orod. 1. 5. SARAFALVA: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. SZARAFALU seu SARAFFALU: 1655. *Lib. reg.* XI. 357. SZARAFALU: 1656. *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. A. 6. 22. SZARAVOLLA: 1723. Baróti, *Adattár* 237. SARRAVOLLA: 1723. *Mercy-féle térkép.*

A torontálvármegyei Szaravola vagy (helytelenül visszamagyarosítva) Sárafalva helységtől északra, a Maroshoz negyedmérfölddel közelebb feküdt, azon a helyen, hol most az uradalmi majorság és gazdasági épületek vannak. Ezt a helyet ma is *Sztará Szaravola* (Ó-Szaravola) néven nevezi a nép.[1] Első birtokosa vagy alapítója *Szára* nevű ember lehetett s tőle nyerte nevét.

A XIV. század elején már plébániája s egyszerre két papja is volt.[2] De birtokosaival csak a XV. század első felében ismerkedünk meg. Ugyanis 1434-ben Zsigmond király parancsot küld az aradi káptalanhoz, hogy Maczedóniai Péter fiát Miklóst szárafalvi részébe iktassa be.[3] Ebből az látszik, hogy e család már régebben bírta a falut s fel is osztotta kisebb részekre. Két év mulva egy másik Maczedóniai Miklóssal találkozunk, a ki szintén birtokos itten. Ez a két Miklós valami okon pörbe keveredett a váradi káptalannal; a pör nagyon rosszul végződött rájok nézve: fő- és jószágvesztésre ítéltettek. A nádor szárafalvi részeik zár alá vételével a csanádi káptalant bízta meg, de a mikor ennek hites bizonysága 1436. jan. 21-én a királyi emberrel együtt hozzákezdett a foglaláshoz, váratlanul megérkezett Zsigmond király kegyelme s erre a végrehajtás is félbeszakadt.[4]

Ettőlfogva a Maczedóniaiak háborítatlan birtokában maradtak a falunak. 1451-ben János mint szárafalvi birtokos tanú

volt a teleki erdőben elkövetett hatalmaskodás miatt indított pörben.[5] Ugyanő 1454-ben özv. Forgách Jánosnét, a ki Maczedóniai-leány volt, a hitbérre és nászajándékra nézve, minthogy készpénzzel nem rendelkezett, akként elégítette ki, hogy szárafalvi részét zálogul lekötötte neki.[6] Később visszaváltotta birtokát; de 1464. szept. 7-én megint kénytelen volt azt elzálogosítani Forgách Bódognak és Pelérdi Imrének.[7]

János úr nem valami jó gazda lehetett. Atyafiával, Dancs Miklóssal szövetkezve, 1466. júl. 25-én a csanádi káptalan előtt az egész Szárafalvát, minden haszonvételeivel és tartozékaival együtt, eladta Dóczi Lászlónak. A falu határai ekkor ezek voltak: Északon Patateleke puszta, délen a szentpéteri út, a Sóskúthalma és Vizeskúthalma, (nyugaton) a becsei út és Ravaszlik halom, (keleten) a szentpéter-loránthalmi út.[8] Dóczi László azután kastélyt építtetett Szárafalván, s alighanem maga is ide jött lakni.

Halála után öcscse, Imre azon a czímen, hogy osztatlan testvérek voltak, 1478. május 19-én pört kezdett az özvegy ellen s követelte tőle többek közt Szárafalvát is.[9] Ez persze a birtokot nem adta át neki; mire Dóczi Imre fölfegyverezvén szolgáit, 1479. jan. 14-én Szárafalvára rontott, ottan özv. Dóczi Lászlóné s leányai gazdatisztjét elfogatta s fel is köttette volna, ha körmei közül ki nem szabadítják. Kerestette a kastélybeli várnagyot is, de ennek volt annyi esze, hogy jól elrejtőzött.[10] A pör folyt teljes erővel, de a Dóczi Imre vereségével végződött.[11] Ezt onnan következtetjük, hogy Szárafalva kastélyt és falut 1489. nov. 17-én a Dóczi László leányai osztották fel maguk közt; a kastély Szárafalva két részével jutott Zsófiának Haraszti Ferencznének, harmadik része meg, a temesvárm. Csama és Szent-András felével, Erzsébetnek Országh Lőrincznének, végre Csama és Szent-András másik fele Orsolyának Ábrahámfi Sebestyénnének.[12] Azonban Országh Lőrincz leánya, Dorottya, ki Kecskeméti Patócsi Bertalan özvegye volt, pört kezdett Haraszti ellen; e pör 1508. aug. 23-án oly értelmű egyességgel ért véget, hogy Haraszti szárafalvi két részét átengedte Dorottyának, ki viszont aradvármegyei részbirtokait adta neki.[13]

Ekként jutott Szárafalva a Patócsi család birtokába. E családdal rokonságban állott Makófalvi Borbála asszony, előbb Dobozi Dánfi Márton özvegye, majd Nagyfalusi Toldi Miklósné, miért is 1512. márcz. 7-én a szárafalvi rész eladományozása

ellen tiltakozott.[14] Másik rokonság volt a Getyei család; ezen a czímen tartott jogot 1546-ban a szárafalvi részhez Getyei Gergely.[15]

A kastélyt és a falut 1529-ben a rabló Balibég pusztította el. A magyar jobbágyok nem tértek ide vissza; helyökre Patócsi Ferencz szerbeket telepített Szárafalvára. Ezek egyike, Sztanimirovics Miklós 1548-ban nemes lett s mint Patócsi tergovistyai tisztje szerepel.[16] 1553-ban Getyei János Getyei Gergely leányait: Klárát, Sárát, Katalint és Dorottyát Szárafalva birtokában is fiúsította.[17]

A temesvári defterdár 1557—58-ban a következő 33 lakost írta össze:

Bendovics Luka, Boraz Ilia, Bunics Sztana, Buzdar Lukács s Pavel, Dobrinics Petar, Grunák Radován, Ilia Gyurka, Isztán György, Ivkucsics Jován, Janovics Gyura, Kabas Rados, Kanacsics Vuko, Kovacs Petar s Todor, Kudaj Lazar, Likar Demeter, Markovics Márko, Mihalinics Ráda, Mitrovics Isztoján, Nikolaics Jován, Palikovics Jován, Pavics Nikola, Rankovics Jován s Luka, Szabó Lukács, Szedovics Marko, Sendovics Balázs, Turmanics Marovin, Varga Balázs, Vargics Ilia s Jakob, Vukusanics Jován.[18]

Patócsi Boldizsár s atyafiai, Bethlen Gábor és György Izabella királyné pártjára állottak, s e miatt hűtlenség bűnébe estek. Ferdinánd király tehát 1558-ban elvette birtokaikat, köztük Szárafalvát is s a hozzátartozó Zábrány falut és «Mácsalaka vidéke» nevű kerületet s eladományozta Liszti Jánosnak, Mágócsi Andrásnak és Gáspárnak. Ez ellen azonban 1559-ben Ábrahámfi István, Gáspár és Farkas, valamint Nagy Zsófia és Erzsébet — a Nagy Balázs leányai — úgyszintén Ábrahámfi Istvánné Patócsi Margit tiltakoztak. Mindazáltal a király 1561-ben Lisztinek és a Mágócsiaknak ismét odaítélte e birtokokat s beiktatásukra az egri káptalanhoz parancsot adott.[19] Ekkortájban történt, hogy Szárafalva egy részét Maczedóniai Péter visszaszerezte.[20]

A lakosok 1559-re mindakét subsidiumot megfizették Bornemisza Benedek gyulai főkapitánynak, összesen 60 forintot.[21] 1561-ben földesurak voltak Maczedóniai Péter, Mágócsi Gáspár, Liszti János és a Getyei örökösök, kiknek együttvéve 39 portájuk adózott. 1564-ben már csak a Mágócsi Gáspár és Liszti János nevén volt 12 fizető porta.[22]

Egyébiránt a szerb lakosság együtt maradt a török hódolt-

ság idején is. 1582-ben a török tizedszedők öt szerb juhászt vettek számon, kiknek nyájai 3805 darabot tettek.[23] Ekkor a helység neve már *Szaravolá*ra szerbesedett. De a szegedi guardián, ki 1647-ben ült helynek mondja a falut,[24] lajstromában Sárafalvának írja nevét. A király is 1655. jún. 15-én Szárafalut vagy Sárafalut eladományozza Lesenyei Nagy Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és Dienes Györgynek,[25] kiket 1656-ban ide be is iktatnak.[26]

A szegedi guardián lajstroma alapján a csanádi püspök 1701. júl. 20-án igényt támasztott a falura, de eredmény nélkül.[27] 1718-ban Szaravola is a temesvári bánság része lett s a csanádi tiszttartóság alá került. Azonban a lakosoknak sehogyse volt inyére az új rend; a katonaság is nagyon zaklatta őket, pl. 1718-ban.[28] Ennek az lett a következménye, hogy egyremásra elszökdöstek. 1723-ban öt, 1725-ben pedig 15 alattvaló szökött meg.[29]

A község határa szűk levén, a lakosok mindjárt a török kiűzetése után használatba vették a közeli Jára pusztát.[30] 1743-ban pedig az igazgatóság hat évre átengedte nekik Nagy-Ősz pusztát.[31] 1752 után még inkább szaporodott a lakosság; úgy látszik, ekkortájban telepedtek le itt az oláh lakosok.[32] Majd idő folytán németek is vándoroltak be, legnagyobbrészt Triebswetterből és Gottlobról.[33] 1801-ben Szaravolát megvásárolta br. Alvinczy József tábornok, kiről azután 1810-ben a Marosnémeti és Nádaskai gróf Gyulay családra szállott.[34] Lakosainak száma ez időszerint 4177 lélek, kik közül 3190 gör.-kel., 880 róm. kath.

Elöljárói közül ismeretesek: 1559. Rábai Simon biró, Varga Mihály esküdt;[35] 1864. Hegedűs N. jegyző, Maximovics Demeter biró, 1866. Popecz Szima biró;[36] 1880. Seder László jegyző.

Szárafalva a csanádi főesperesség *legrégibb plébániái* közé tartozik. Már 1333-ban két plébánosa volt: Vitus és Miklós, kik a pápai tizedet lefizették.[37] A helység tizede különben a püspököt illette.[38] A mai róm. kath. templom gr. Gyulay Sámuel költségén a szent Háromság tiszteletére 1873—74-ben épült. A lelkészi teendőket ez időszerint a nagy-szent-miklósi plébános végzi.

A görög-keleti templom sz. Miklós tiszteletére 1787-ben

épült s 1848-ban megújíttatott. A lelkiszolgálatra három lelkésze van, kik közül előfordulnak 1864-ben Dragics István, Zsupunszki Tódor és Andron Szimion Gal.[39]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Mon. Vat.* I. 147. 158. — [3] *Forgách lt.* — [4] *Kállay lt.* — [5] *Dl.* 14443. — [6—7] *Forgách lt.* — [8] *Dl.* 16388. és *Dl.* 17276. — [9] *Dl.* 17276. — [10] *Forgách lt.* — [11] Az erre vonatkozó adatokat l. *Dl.* 18318. 18784. és 19067. — [12—13] *Forgách lt.* — [14] *Budai kápl. protoc.* 133. 82. — [15] *Zalavári convent lt.* I. 2391. — [16] Pesty, *hagy. Helyn.* — [17] *Zalav. conv. lt.* I. 128. — [18] *Götting. defter.* — [19] *Keglevics lt.* Com. Orod. 1. 6. — [20] *Urb.* 11. 41. — [21] *NRA.* 1763. 43. — [22] *Dic. l.* — [23] *Defterek* I. 334. — [24] *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 25. — [25] *Lib. reg.* XI. 357. — [26] *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. A. 6. 22. — [27] *Doc. eccl.* 14. 10. — [28] Baróti, *Adattár* 232. — [29] *Uo.* 237. és 248. — [30] *Uo.* 270. — [31] *Uo.* 271. — [32] *Uo.* 288. — [33—34] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [35] *NRA.* 1763. 43. — [36] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [37] *Mon. Vat.* I. 147. 158. — [38] *Tiz. l.* — [39] Pesty, *Hiv. Helyn.*

SZÁZEGYHÁZ.

Falu.

ZAZHAZ: 1330. *Zichy-okm.* I. 366. ZAZEGHAZ: 1453. Varga, *Szeged tört.* 241. ZAZEGYHAZ: 1560. *Dic. l.* ZAAZEGYHAZ: 1561. *Gr. Barkóczy cs. pálóczi lt.* SZASZEGIHAZA: 1635. *Gyulaf. lib. reg.* XVIII. 37. SZÁZEGYHÁZ: 1647. *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 25. SZAZ EGI HÁZ: 1655. *Szeged város lt.* SZAZEGIHAZ: 1668. *Kam. lev.* SZAD-EGYHASZ: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. SASS-HASSA: 1719. Baróti, *Adattár* 232. ZAITIOS: 1720. *Uo.* 234. SAIKAIS: 1723. *Mercy-féle tkp.* SASZETHUSZ: 1776. *Griselini-féle tkp.*

A torontálvármegyei Deszk és Kübekháza közt, a Sztará Torina nevű nagy rét (Bara mocsár) déli részén feltünteti a nagy katonai térkép mint kis pusztát *Szegyház* néven. Templomán alighanem valamely dísz vagy alkatrész száz darabot tett s innen vette különös nevét.

Legrégibb birtokosa az a Bernát fia Lőrincz, kit az aradi káptalan 1330. aug. 24-én a Becsei Imre elleni pörben itteni birtokán idézett meg.[1] Egy századdal utóbb a Cserkedi (vagy Serkedi) család bírta egy részét; Mihály fiai, Mátyás és Gergely 1453. decz. 10-én ezt a részöket 100 frtért eladták Szeged városának.[2] 1560-ban az adóróvó már nem tudta megközelíteni; csak annyit jegyzett be lajstromába, hogy a falu 16 portából áll.[3] Ferdinánd király 1561-ben mint Szeged városához

ır eladományozta Borosjenei Sárkány Fábián vár
minthogy ennek levelei Lippa ostromakor elpusz-
cóczi György 1635. márcz. 3-án új adománylevelet
számára.[5] Ő azután bizonyosan eladta Hajdú-Ujfa-
Deli Balázs nevű nemesembernek.
n a szegediek is fentartották rá a jogukat.[6] S mikor
i Balázstól megvette a «falucskát» Váradi Tóth
kadályozták abban, hogy Százegyházat, hova ők
építettek, birtokba vegye. Ez oltalomért a fejede-
ılt s II. Rákóczi György 1655. febr. 25-én ráparan-
iekre, hogy Tóth Jánost ne háborgassák; ha valami
faluhoz, — miután a csanádi káptalan előtt kelt
sak portióról van emlékezet — bírják azt s a
yjanak békét.[7]
iltal Szabó Tamás szegedi főbiró 1668. aug. 16-án
tte a kir. kamarát, hogy van nekik egy Százegy-
ujok Csanád vármegyében, melyet régi atyáik
vettek volt. Onnan némely szegény embereik
ntek lakni, a török késztetéséből, a tolvajok miatt.
ız adorjáni földesúrnak, Vatai István szendrői
is fizettek. De itt sem maradhattak a rácz tol-
ementek tehát Szegedre lakni. A minap azon-
i Bálint nevű ónodi katona többedmagával a
ektől 24 ökröt és 6 tehénbeli marhát elhajtatott,
t, mintha az ő engedetlen, de örökös jobbágyai
jóllehet sohasem hallottak róla, sem nem is-
ron eléggé imádtuk — úgymond a levélíró —
ztelvén az erőszaktételtől, de nem használ-
nit sem. Most a szegény emberek éhel-holtul

Százegyház neve mutatja, hogy volt temploma; de *egyházi multját* teljes homály födi.

[1] *Zichy-okm.* I. 366. — [2] Varga, *Szeged tört.* 241. *Dl.* 14760. — [3] *Dic. l.* — [4] *Gr. Barkóczy cs. pálóczi lt.* és *Századok* 1871. 660. — [5] *Gyulaf. lib. reg.* XVIII. 37. — [6] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [7] *Szeged város lt.* — [8] *Kamarai lev.* — [9] Baróti, *Adattár* 232. — [10] *Uo.* 234.

SZECSE.

Falu.

ZECHE: 1333. *Mon. Vat.* I. 145. 1555. 1560. *Dic. l.* 1560. 1562. 1563. *Tiz. l.* SZECYE: 1558. *Dic. l.* ZECHIEY: 1559. *Urb.* 11. 41. SZECHYE: 1561. *Dic. l.* ZECHYE: 1564. *Uo.* SZECHE: 1590. *Csanádi püsp. lt.* B. 2. 1702. *Uo.* B. 14. SZECSE: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1650. *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 6. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. SICE: 1650. *Acta Bosnae* 470. SZÉCZE: 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. SZECZE: 1657. *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 5. 1668. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 15. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. SZÉCHE: 1660. *Uo.* 67. 8. 10. SESCHANSKO: 1723. *Mercy-féle tkp.*

Apátfalva határában, a Maroson túl, ma is megvan még a Szecső erdő. Itt a Maros átmetszése alkalmával kemenczék, tűzhelyek, sőt a kemenczékben fazekak is találtattak.[1] Ez volt az egykori falu helye, mely a Maros jobb partján feküdt. Neve szláv szó s irtványföldet jelent.

A falu, melynek története már 1333-ban kezdődik, a csanádi székes-káptalané volt. Kitől s mikor kapta, nem tudjuk, mert a káptalan oklevelei veszendőbe mentek. A káptalan feloszlása után Mágócsi Gáspár foglalta le. Lakosai 1555-ben 5 frt adót fizettek.[2] A temesvári defterdár 1557—58-ban a következő 27 lakost írta itt össze:

Ambrus László, Balog Antal, Bán Tamás, Becsei István, Bencsik János s Pál, Bodó Balázs s Péter, Bódog István, Csató Ambrus, Csonka Kristóf, Egyes Péter, Farkas Lukács, Gyálai Sebestyén, Horvát Imre, Kása János, Kozma Balázs, Mészáros Lőrincz, Nagy András, Bertalan s Gergely, Razsó Mihály, Sipos Fábián, Szakács Balázs, Szarka Máté, Szente Mihály, Tar Péter.[3]

Már 1558-ban 16 frt adót szállított be a falu.[4] A Gyulára 1559-ben kiküldött kir. biztosok Szecsét a csanádi püspökséghez tartozónak mondják; szerintök jelenleg a péli kastély (castellum

Belly) bírja s nem is szabad attól elidegeníteni, míg ő felsége más informatiót nem nyer.[5] 1560-ban a lakosoknak nem volt semmi termésük;[6] de az adót azért 15 porta után lefizették. Birtokosául az adóroVó ez évre Radák Lászlót írja be, de megjegyzi, hogy azelőtt a csanádi káptalané volt.[7]

A következő évben talán valamelyik közeli falu lakossága olvadt bele, mert az adófizető porták száma hirtelen felszökött 45-re s még 1564-ben is 36 volt. Ez években már a Jász Lukács kezén találjuk.[8] Nem pusztult el a török világban sem; 1590-ben a csanádi püspök panaszkodott, hogy lakosai neki nem akarnak adózni.[9] Sőt mintha kikerülte volna az 1596. évi veszedelmet is; legalább a XVII. század első felében lakott helységnek mondják. Az erdélyi fejedelmek valamelyikétől Borosjenei Rokszini Gergely kapott rá donatiót;[10] mikor pedig ő fiörökösök nélkül elhalt, II. Rákóczi György 1650. márczius 1-én, Rokszini vejének, Váradi Uros másként Martfi Györgynek zálogosította el a falut.[11]

Gr. Pálffy Tamás püspök kiderítvén, hogy Szecse valamikor egyházi birtok volt, 1654. szept. 2-án bevétette nevét a számára kiállított kir. oltalomlevélbe.[12] Ennek az lett a következménye, hogy a lakosok neki 4 tallér adót ajánlottak meg s fizettek.[13] A Macripodari Jáczintnak 1660. jan. 21-én adott kir. oltalomlevélbe is belekerült,[14] s mikor Fodor János lépéseket tett, hogy a falut megszerezze, Lipót király a püspök előterjesztésére 1668. febr. 1-én ráparancsolt, hogy az egyház birtokát képező Szecsét hagyja a püspöknek s megszerzésétől tartózkodjék.[15] Azonban az 1686. évi török-tatár dúlás pusztát csinált belőle.

Mint pusztára igényét fentartotta rá 1701. júl. 20-án Dolny István püspök,[16] s ezt 1702. júl. 26-án Kollonics Lipót bíbornok is támogatván,[17] a szegedi kamarai bizottság aug. 8-án kiutalta neki a puszta tizedét.[18] De csak papiroson, mert a valóságban a marosi szerb határőrségé lett. 1762. óta Apátfalva határához tartozik.[19]

A régi Szecse *egyházi multja* visszanyúlik a XIV. század elejére; plébánia volt már 1333-ban s névtelen papja pápai tized fejében két garast fizetett.[20] Róm. kath. hívek lakták a török világban is, de 1650-ben nem volt plébánosuk.[21] Lelki ellátásukról a ferenczrendi szerzetesek gondoskodtak.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dic. l.* — [3] *Götting. defter.* — [4] *Dic. l.* — [5] *Urb.* 11. 41. — [6] *Tiz. l.* — [7—8] *Dic. l.* — [9] *Csanádi püsp. lt.* B. 2. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [11] *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 6. — [12] *Lib. reg.* XI. 67. — [13] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [15] *Uo.* 15. — [16] *Doc. eccl.* 14. 10. — [17] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [18] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [19] *Urb* 122. 29. és 141 1. — [20] *Mon. Val.* I. 145. — [21] *Acta Bosnae* 470.

SZÉKEGYHÁZ.

Falu.

ZEKEGHAZ: 1450. *Dl.* 29489. *Sztáray-okl.* II. 470. 1536. *Monial. Poson.* 55. 23. 1560. *Dic. l.* ZEGHEGYHAZ: 1555. *Uo.* SZEK EG'HAZ: 1558. *Uo.* ZEGYEGYHAZ: 1559. *Lib. reg.* III. 595. ZEKEGYHAZ: 1560. 1562. *Tiz. l.* 1564. *Dic. l.* 1582. Szederkényi, *Heves várm. tört.* II. 481. SZEK EGYHAZ: 1561. *Dic. l.* ZEEKEGYHAZ: 1563. *Tiz. l.* ZEKEGYHAZA: 1589. *Rédey lt.* SZEKEGYHÁZ: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. SZIGEGIHÁZ: 1650. *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. SZOKEGYHAZ: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10.

A mai Nagy-Majlát, régibb nevén Székegyház helység határában van az ú. n. Telekföld, a hol az egykori falu állott; itt szántások alkalmával régi ház- és templomromokra mutató tégladarabok, kutak ásásakor pedig nagyszámú emberi csontok kerülnek elő. A határ általán véve rendkívül székes és vízállásos; innen vette Székegyház a nevét.[1]

A XV. század derekán több kisnemes család közt oszlott meg a falu. Ezek közül névszerint megjelennek a Székegyházi,[2] Nagy és Baczó családok.[3] 1536-ban Félegyházi Ravazdi Jánosnak is vannak itten jobbágyai.[4] Az 1552. év, a mikor özv. Eödönfi Lászlóné, Farkas János és Ravazdi János voltak a földesurak,[5] erősen megtépte-szaggatta ezt a falut is; a lakosok még 1555-ben sem tudták adójokat megfizetni. 1557—58-ban összeírta őket a temesvári defterdár; a házak száma ekkor 14-re ment.[6] Már ekkor Gyulára is beszállítottak 8 frt adót.[7]

Ravazdi János hűtlenségbe esvén, székegyházi részét a király 1559. jún. 1-én Vajai Székely Balázsnak és még három társának adományozta.[8] 1560-ban így oszlottak meg a porták: Farkas Jánosnak volt kettő, Kovács Jánosnak öt, özv. Bagdi Andrásnénak és Figedi Jánosnak egy-egy; az Eödönfi Lászlóé el volt pusztulva. 1561-ben pedig: Farkas Jánosnak volt hat,

Székely Balázsnak öt, özv. Bagdinénak egy portája; a Figedi János jobbágyai meg elszöktek, a Kátai Jánosé szegény volt.[9] A tizedszedő 1562-ben 20, 1563-ban 23 jobbágyot írt össze; ez utóbbi évben névszerint a következőket:

Bertó Mihály, Cséfán Albert s Lőrincz, Deszpot Antal s Balázs, Dobrosin Demeter s Mihály, Józan Péter, Kocsis János, Kutasi Lukács, Magyar Albert s János (2), Nagy András s Ferencz, Oláh Péter, Sipos Miklós, Szalai Balázs s Lőrincz, Székegyházi Gergely s János, Székely Ferencz, Vida Pál.[10]

Még egyszer feltünteti az adólajstrom a porták állását; 1564-ben Farkas Boldizsáré $5^1/_2$, Ravazdi Jánosé (ki a maga részét időközben visszaszerezte) négy, özv. Székelyszegi Istvánnéé egy porta; Eödönfi Ferenczé új, Kátai Jánosé szegény.[11] Gyula eleste után a birtokosok biztosabb vidékekre húzódtak, Farkas Boldizsárnak meg halála után magvaszakadt. Az ekként uratlanná vált falut Radéczi János egri püspök kir. helytartó 1582. febr. 24-én Recsky György hevesvármegyei alispánnak és Rédey Pálnak adományozta.[12] A mikor azonban ezeket be akarták iktatni, özv. Farkas Jánosné, úgyszintén leánya Borbála és a többi leányági rokonok ellenmondottak; de a pört, mely 1589. jún. 17-én országbirói ítélettel végződött, nem ők, hanem Recskyék nyerték meg.[13]

Ezek sem voltak sokáig urai a falunak. Mert 1596-ban Székegyház is teljesen elpusztult. Puszta telek volt 1647-ben is,[14] sőt mint ilyet kapták meg 1650-ben a nádortól Fodor János és Széki Péter, kiket a jászói convent ellenmondás nélkül beiktatott.[15] A török kiűzetése után, 1701. júl. 20-án a csanádi püspök jelentette be reá igényét;[16] de nem lett az övé, hanem a marosi szerb határőrségé. 1751-ben az aradi uradalomba osztották be s a kincstár az 1755—58. években bérbe adta 400 frtért.[17] 1762-ben a pusztát Komlós községe bérelte 450 frtért,[18] 1767—70-ig 550,[19] 1773—76-ig 626 frtért.[20]

A mostani *Nagy-Majlát* helység ref.-dombegyházi lakosokkal 1843-ban telepíttetett s nevét Majláth György administrator tiszteletére nyerte.[21] Azonban 1848-ban e nevét a régi névvel cserélte föl s pecsétnyomót is ily felirattal csináltatott: «Csanád vármegye. Székegyház 16. 1848.» Ma azonban újra Nagy-Majlát a hivatalos neve. Lakosainak száma: 966 evang. ref. lélek.

Egyházi multjából csak annyit tudunk, hogy tizedét a csanádi püspök szedte.[22] N.-Majláton ev. ref. anyaegyház van.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 29489. — [3] *Sztáray-okl.* II. 470. — [4] *Monial. Poson.* 55. 23. — [5] *Dic. l.* — [6] *Götting. defter.* A kiadásban II. k. 194. l. hibásan *Szentegyház*nak van írva. — [7] *Dic. l.* — [8] *Lib. reg.* III. 595. — [9] *Dic. l.* — [10] *Tiz. l.* — [11] *Dic. l.* — [12] Szederkényi, *Heves várm. tört.* II. 481. — [13] *Rédey lt.* — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [15] *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. — [16] *Doc. eccl.* 14. 10. — [17] *Urb.* 81. 9. — [18] *Uo.* 122. 29. — [19] *NRA.* 1720. 7. — [20] *Urb.* 141. 1. — [21] Pesty, *Hiv. Helynévgyűjt.* — [22] *Tiz. l.*

SZÉKELYSZEG.

Falu.

ZEKULZEG: 1389. *Temesm. okl.* I. 167. ZEKELZEGH: 1405. *Kismart. lt.* 47. Z. 9. 1484. *Dl.* 18973. és 18974. 1494 *Akad. lt.* 1506. *Dl.* 21525. ZEKELZEG: 1484. *Dl.* 18973. 1499. *Dl.* 29891. 1503. *Dl.* 26662. és *Forgách lt.* ZEKELZEUG: 1486. *Dl.* 19092. SZÉKES-SZEGH: 1650. *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. ST. KUSCHIK: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. SEKUSICK: 1723. *Mercy-féle térkép.* SECUSIT, SECUSITH: 1761. 1778. *Egykorú térképek.*

A temesvármegyei Nagyfalu és Munár közt fekvő *Székesút*, mely név a szerbektől eltorzított *Szekuszik*, *Szekusit* alakok nyomán állt elő. A régi Székelyszeg név különben annyit jelent, mint *székes sziget.*

Már a XIV. század végén a Székelyszegi család bírta. E család legrégibb ismert őse László fia Jakab, ki 1389—1405. közt már itt lakott.[1] Virágzott e család egészen a török időkig s birtokokat szerzett Arad vármegyében is. Nevezetesebb tagjai voltak: Antal deák, ki 1497-ben mint aradi alispán szerepel és Mihály, ki 1480—1506. közt mint királyi ember többnemű kiküldetésben részesült. Ez utóbbi 1480-ban Dóczi Imrével együtt résztvett a szécsényi hatalmaskodásban, miért is őt székelyszegi részbirtokán 1484. júl. 3-án a csanádi káptalan Jaksics István és Demeter ellen pörbe idézte.[2] E családon kívül volt még itt része a Farkas családnak is. Egyébiránt a kis falu a török hadjáratokban nagyon elpusztult; 1557—58-ban a temesvári defterdár a fellaki náhiéba osztotta be s mindössze csak két lakott házat talált benne, ú. m. az Ilotin Jovánét és az Ilotin Zenokóét.[3]

Úgy látszik, lakott helység volt Székelyszeg a XVII. században is. 1650-ben a nádor eladományozta Fodor Jánosnak és Széki Péternek, kiket a jászói convent iktatott be.[4] 1718-ban a temesvári kerületbe osztották be s ekkor 35 házból állott.[5] Lakosai a Maros áradása alkalmával elrekesztett tóban az 1728. év tavaszán halászatot űztek.[6] A tiszttartóság 1747-ben Petro Tódor itteni kereskedőnek portékáit, minthogy a tilalom ellenére török kalmárokkal kereskedett, zár alá vétette.[7] 1752. őszén nagy erővel készült a Maros-töltés.[8] Azonban a szerb lakosok lassanként elköltöztek innen[9] s helyükre oláhok telepedtek. 1768. ápr. 21-én a falun átutazott II. József császár.[10] 1779. óta Székesút néven Temes vármegyébe van kebelezve. E század elején a kincstártól gr. Szapáry József vásárolta meg.[11]

Székesút, mely ma 2201 gör.-keleti oláh s 398. róm. kath. német lakosságból áll, több mint félszázada mezőváros. Van három országos vására s minden csütörtökön piacza.

A régi Székelyszeg *egyházi multját* homály fedi. — Székesútról Fényes Elek mondja: «Van itt egy nagyszerű, szép belszerkezetű óhitű templom, három óhitű lelkész, igen csinos kath. kápolna, kath. és óhitű iskola».[12] Egyébként a róm. kath. hívek mint leányegyház Német-Szent-Péterhez tartoznak.

[1] *Temesm. okl.* I. 167. és *Kismartoni lt.* 47. Z. 9. — [2] *Dl.* 18973. — [3] *Gölting. defter.* — [4] *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. — [5] Szentkláray, *Százév* 21. — [6] Baróti, *Adattár* 395. — [7] *Uo.* 276. — [8] *Uo.* 289. és 434. — [9] *Uo.* 437. — [10] Baróti, *Perjamos* 93. — [11] Szentkláray, *Százév* 415. — [12] *Magyarorsz. geogr. szótára* IV. 81.

SZEMEEGYHÁZA.

Falu.

ZEMEEGHAZA: 1256. *Erd. műz. lt.* (Hibásan: ZEMEKHAZA, *Árp. új okm.* VII. 430.)

Makó határában, a várostól északra, a Szárazér felé eső mezőségen (versus campum Zarazer) feküdt. Nevében alapítójának emléke élt. A Csanád nemzetség faluja volt s 1256-ban a Vaffafiak kapták. A kúnok pusztíthatták el 1280-ban, mert ezentúl semmi nyoma sincs többé.

SZEMLEK.

Falu.

Zemlek: 1330. *Zichy-okm.* I. 363. 1472. *Jászói orsz. lt.* Scrin. B. 26. 1536. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 13. 1539. *Uo.* 18. 1555. 1560. 1561. *Dic. l.* 1559. *NRA.* 1763. 43. 1560. 1562. *Tiz. l.* 1597. *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. Domus Zemlek: 1330. *Zichy-okm.* I. 366. Scemlukhaza: 1346. *Uo.* II. 226. Scemlekhaza: 1346. *Uo.* II. 227. Zemlekhaza: 1383. *Kismartoni lt.* 47. G. 3. 1389. *Temesm. okl.* I. 165. 1405. 1407. *Kismartoni lt.* 47. Z. 8. 9. 10. Scemlek: 1454. *Haz. okl.* 420. Zeemlek: 1556. *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. Szemlek: 1558. 1561. *Dic. l.* 1635. *Protoc. Mich. Barsi* 58. 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. Zemléok: 1563. *Tiz. l.* Zemliek: 1607. *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. Szömlak, Szemlak: 1647. 1652. *NRA.* 1838. 61. Szemlyük: 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. Szemlönk: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. Szemlék: 1667. *Török-m. okm.* IV. 387. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. Zemlak: 1702. *Uo.* 16. Zemlack: 1723. *Mercy-féle tkp*

Az aradvármegyei Szemlak, a Maros partján. Nevét alapítójától kapta, kire a történelem kedvezéséből adatok is maradtak fenn.

Ez a XIV. század elején élt Sorokszói Szemlek mester, ki Róbert Károly királytól 1325. körül kapott adománylevelet erre a földterületre, melyen azután házát fölépíttette. 1326. febr. 6-án még annyira új birtokos volt itt Szemlek, hogy a csanádi káptalan előtt ki kellett nyilatkoztatnia, mikép Szemlek falu egészen az övé s testvérének, Ördög Jánosnak, kit Becsei Imre ellen tévedésből itt idéztek meg, nincsen benne semmi része.[1] Fiai voltak: Péter, Lőkös, János és Mihály; ezek 1346. decz. 15-én eladták a falut 100 márkáért, márkáját 4 frttal számítva, Becsei Tőtös főajtónálló mesternek.[2] Azonban Becsei sem maradt állandó földesura; már decz. 28-án elcserélte János fia Fülöppel, ennek bodrogvármegyei Tízház-Szentmárton falujáért.[3] Ez a Fülöp lett azután megalapítója a Szemlekházi családnak.

Úgy látszik, unokája volt György fia Bertalan, kit Szőlősi Petőfi Jakab és Szemlek fia Mihály pörrel támadtak meg; de a pör 1383-ban az ő javára dőlt el,[4] s Garai Miklós nádor elrendelte Bertalan beiktatását is.[5] Erre Petőfi Jakab bosszút forralt; rátört a Bertalan és Szemlekházi Miklós deák fia Kiljén birtokára, elfoglalta földjeiket, fölégette istállójukat, elhajtatta

35 ökrüket, végre felgyújtotta Szemlekháza falujokat. A kir. törvényszék ennyi gonoszságot 1387. márcz. 6-án a legnagyobb büntetéssel sujtott; Petőfi Jakabot fő- és jószágvesztésre ítélte.[6]

A büntetés szigorúságát alighanem megérezte még a Jakab fia László s atyafia, Székelyszegi Jakab is; mert 1405-ben Ozorai Pipo temesi, csanádi, aradi és krassói főispán előtt olyértelmű egyességre léptek Bertalan fiával, Lászlóval, hogy Szemlekházához tartott jogukról örökre lemondottak.[7] De Szemlekházi László is elköltözött e vidékről s faluját 1407-ben eladóvá tette.[8] Még ugyanabban az évben jelentkezett rá vevő Tapsoni Anthimi János mester személyében, kivel a csanádi káptalan előtt 525 frtban meg is alkudtak.[9] Az Anthimi család sem bírta sokáig; János egyik fia, János a maga részét 1454. febr. 3-án eladta Hunyadi Jánosnak,[10] Miklóstól meg az ő részét Teleki Varjasi János vette meg. Innen van, hogy Varjasi 1472-ben tiltakozott a leleszi convent előtt szemleki részének eladományozása ellen.[11]

Idővel a falu a Nagylaki Jaksics család birtokába került. A XVI. század elején felét Péter, másik felét Márk bírta. Emez a Péter fiait rábírta, hogy nem ellenezték, ha a falunak őt illető felerészét feleségének és leányainak elzálogosítja; erre János király 1535. decz. 21-én kiadta az iktatóparancsot a csanádi káptalanhoz, mely 1536. február 12-én eljárt megbizatásában.[12] 1539. május 24-én Jaksics Iréne Szemlekből is követelte az őt illető leánynegyedet,[13] de őt a Márk özvegye alighanem készpénzzel elégítette ki.

A Jaksics család fiágának kihalta után Szemlek a koronára szállott. Mint ilyen fizetett 1555-ben 3 frt adót.[14] Ez is mutatja, hogy 1552-ben nagy pusztuláson ment át. Már 1556. jan. 26-án az egyik Jaksics-lány férje, Ártándi Kelemen lépéseket tett, hogy a falut visszaszerezze.[15] De 1557—58-ban a török is rátette a kezét s kilencz házát az aradi náhiéba osztotta be.[16] Mindamellett a falu 1558-ban is beszállította Gyulára 6 forint adóját.[17] 1559-ben pedig mindakét félévi adórészletet lefizette egyenként 6 frt 60 dénárral.[18]

Hogyan jutott itt a csanádi püspök részbirtokhoz, nem tudjuk. Elég az hozzá, hogy 1560-ban Szemleken a püspöknek négy, özv. Dóczi Miklósnénak pedig egy portája adózott. 1561-ben a püspök jobbágyai szegények voltak; négy porta volt az Olcsárovics Demeteré, egy-egy özvegy Dóczinéé és Zeleméri

Lászlóé.[19] 1562-ben hét, 1563-ban pedig a következő nyolcz jobbágy fizette a tizedet:

Bodó János, Bogdán Illés s Imre, Boró Lőrincz, Halász Mihály, Horvát Bertalan s Péter, Oláh Mátyás.[20]

1564-ben a porták így oszlottak meg: Pribék János bírt ötöt, Zeleméri László egyet, az özv. Dócziné jobbágya meg szegény volt.[21]

Nem pusztult el Szemlek a török hódoltság idején sem, csakhogy a magyar jobbágyok helyét szerbek foglalták el. 1597-ben mint aradvármegyei falut Báthori Zsigmond eladományozta Lapispataki Segnyei Miklósnak;[22] de minthogy ez rövid idővel rá hűtlenségbe esett, a fejedelem visszavette tőle s Arad várához kapcsolta. Báthori Gábor azonban 1607. május 4-én újra eladományozta Cserepes Istvánnak,[23] kitől azután fia, Ábrahám örökölte. Ennek nem lévén gyermekei, 1635. július 2-án a falut két nővérének testálta.[24] Egyik nővére, Anna Makai Tisza Györgynek volt a felesége; így esett, hogy 1636. június 21-én I. Rákóczi György e falut neki és a Cserepes-lányoknak inscribálta.[25]

A mint az erdélyi fejedelemség ügyei vármegyénkben rosszra fordultak, egyes helységekre a magyar király katonái tették rá kezüket. Szemlek rácz falut, melynek nevét a jövevények *Szemlak*ra változtatták, 1647-ben Széll Mihály és Dobóczi Ferencz szendrei vitézek hódoltatták meg s adaját úgy szabták meg, hogy minden ember egy-egy tallért fizessen évenként. Meg is vitték az adót a lakosok az 1652—53. években.[26]

Időközben a csanádi püspök is érdeklődni kezdett a falu iránt. Ennek lett a következménye, hogy 1651-ben a szemlekiek, a sajtiakkal és pabariakkal együtt, adó gyanánt a püspöknek évente egy skárlát szőnyeget és három kosár halat ajánlottak meg.[27] Gr. Pálffy Tamás püspök belevétette Szemleket a részére 1654. szept. 2-án kiállított kir. oltalomlevélbe,[28] minek következtében évenként hat tallérban szabta meg a szemlekiek adóját s ezt püspöksége idején fizették is neki.[29] Belekerült a falu neve a Macripodari Jáczint püspök 1660. jan. 21-iki oltalomlevelébe,[30] de neki már mit sem jövedelmezett.

Valami jogon Vér Mihály kállai vicekapitány is jogot formált a faluhoz, mert 1667. szept. 7-én fölkérte a gyulai beg-zádét, hogy adóztató levelét juttassa el a lakosokhoz.[31]

Népes helység maradt Szemlak a török kiűzetése után is.[32] Minthogy a csanádi püspök jogigényét 1702. július 26-án Kollonics bíbornok támogatta,[33] aug. 8-án a szegedi kamarai bizottság a helység tizedét megítélte Dolny Istvánnak.[34] Azonban ép ez időtájban Szemlak határőrvidéki állomásul rendeztetett be s 215 határőrnek lett a székhelye.[35] Tizedétől tehát a püspök elesett.

A szemlaki szerbek is résztvettek a Rákóczi-forradalomban; s dicséretükre legyen mondva, 1703. őszén inkább fellázadtak kapitányuk ellen, semhogy a magyarok ellen fegyvert fogjanak. Minthogy nem akartak engedelmeskedni az osztrák tiszteknek, közülök többeket fő- és jószágvesztésre ítéltek; azonban a büntetés elől átmenekültek a Maroson török területre.[36]

A határőrvidék visszacsatolása után, Mária Terézia királyné 1750. szept. 2-án elrendelte, hogy Szemlak Arad vármegyébe kebeleztessék be.[37] Erre a szemlaki szerbek nagy része kivándorolt Oroszországba, s ott Szemlak nevű helységet alapított.[38] A visszamaradottak mellé és a kivándoroltak helyére azután oláh lakosok költözködtek.

Szemlak mint vármegyei helység az aradi uradalom része lett s kincstári igazgatás alá került. Összes adója 1757-ben 608 frtot,[39] 1774-ben pedig 4385 forint $21\frac{1}{2}$ krt tett.[40] Lakosainak száma ez időszerint: 526 róm. kath., 951 görög-kath., 2089 görög-keleti, 2201 ág. evang., 465 ev. ref., 89 zsidó, összesen 6321 lélek.

Pecsétjét már a kincstári igazgatás idején elkészíttette; ennek közepén három nádszál s a következő körirat látható: «Sigillum Com. Szemlak 1752». *Határrészei* voltak 1757-ben: Babary egész, Talmigh és Szőllős fél puszták; Kutina és Bőtelek dűlők; Klava, Kornya, Tony és a két Szemleczki Ada szigetek.[41] *Elöljárói* közül neveztetnek: 1559. Horvát Bertalan biró,[42] 1757. Tamasdan György első biró,[43] 1766. Nadasan Trimie biró.[44]

A régi Szemlek *egyházi multját* homály fedi. Annyit tudunk csak, hogy tizedét a csanádi püspöknek fizette.[45] Innen származott Szemleki László, 1449-ben aradi kanonok.[46]

A mai Szemlakon legrégibb egyház a görög-keleti, melynek temploma szilárd anyagból 1772-ben épült fel. Ekkor a gyülekezetnek két lelkésze volt.[47] Az ág. evang. egyház 1826.

táján keletkezett s első önálló papja volt Stephani Dániel. Ugyanekkor váltak külön az ev. reformátusok, kik azóta szintén anyagyülekezetet képeznek.[48] Ezeken kívül a görög-katholikusoknak is van itt ekklézsiájuk. Ellenben a róm. katholikusok mint leányegyház Magyar-Pécskához tartoznak.

[1] *Zichy-okm.* I. 275. — [2] *Uo.* II. 225. — [3] *Uo.* II. 226. — [4] *Kismartoni ll.* 47. G. 3. — [5] *Uo.* 5. — [6] *Temesm. okl.* I. 165. — [7] *Kismartoni ll.* 47. Z. 9. — [8] *Uo.* 10. — [9] *Uo.* 12. — [10] *Hazai okl.* 420. — [11] *Jászói orsz. ll.* Scrin. B. 26. — [12] *Kolozsmonost. ll.* Com. Csanád 13. — [13] *Uo.* 18. — [14] *Dic. l.* — [15] *Br. Harruckern ll.* Z. IX. 1. — [16] *Götting. deft.* — [17] *Dic. l.* — [18] *NRA.* 1763. 43. — [19] *Dic. l.* — [20] *Tiz. l.* — [21] *Dic. l.* — [22] *Gr. Károlyi ll.* 62. 95. — [23] *Gyulaf. lib. reg.* VIII. 246. — [24] *Protoc. Mich. Barsi* 58. — [25] *Gyulaf. lib. reg.* XVIII. 154. — [26] *NRA.* 1838. 61. — [27] Oltványi, *A csanádi püsp. birt.* 11. — [28] *Lib. reg.* XI. 67. — [29] *Csanádi püsp. ll.* B. 11. — [30] *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 10. — [31] *Török-m. okm.* IV. 387. — [32] *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 27. — [33] *Csanádi püsp. ll.* B. 14. — [34] *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 16. — [35] Márki, *Arad tört.* II. 274. — [36] *Uo.* II. 278. — [37] *Uo.* II. 368. — [38] *Uo.* II. 370. — [39] *Urb.* 81. 9. — [40] *Urb.* 141. 1. — [41] *Urb.* 81. 9. — [42] *NRA.* 1763. 43 — [43] *Urb.* 81. 9. — [44] *Urb.* sz. n. — [45] *Tiz. l.* — [46] Márki, *Arad tört.* I. 376. — [47] *Urb.* 141. 1. — [48] Márki, *Arad tört.* II. 756.

SZENT-IVÁN.

Falu.

ZENTH IWAN: 1411. Varga, *Szeged tört.* 211. 1450. *Dl.* 29489. 1561. *Urb.* 68. 37. BELSEWZENTHYWANY, KYLSEWZENTHYWANY: 1431. Varga, *Szeged tört.* 222. ZENTIWAN: 1560. *Dic. l.* ZENTH IVAN: 1561. *Uo.* ZENT IWAN: 1564. *Uo.* ZENT-IUAN: 1639. *Lib. reg.* IX. 266. SZENT-IVANY: 1647. *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 25. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. SZENT IVÁNY: 1700. *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 27.

A torontálvármegyei Új-Szent-Iván helyén állott, hol az 1855. évi árvíz okozta talajsüppedés alkalmával rábukkantak temetőjére.[1]

Kisebb nemesi családok bírták kezdettől fogva. Ezek egyikéé, a Gyálai családé volt a Szeged határa felőli rész; épen a határ miatt e családnak a XV. század elején sok baja volt a várossal. Úgy hogy Zsigmond király törvényszéke 1411. júl. 14-én külön ítélettel vetett véget a torzsalkodásnak s megállapította, hogy ezentúl a Gyálai Mihály birtoka és Szeged

városa közt a Csilye mocsár mellett emelt határdombok tegyék a határt.[2] Egy másik birtokos volt Barla fia István, ki Belső- és Külső-Szent-Ivánon bírt részét 1431. okt. 21-én 500 frtért elzálogosította Zsigmond királynak s általa Szeged városának.[3] Ezeken kívül itteni birtokosok voltak még 1450. körül: Szent-iváni Pál és Mátyás, Dékán János s Csücsködi Jakab.[4]

A török közeledésekor e családok utódai elmenekültek innen. 1560-ban a falut az adórovó sem tudta megközelíteni.[5] A gyulai főkapitány pedig, a mint a körülmények megengedték, a vár számára foglalta le Szent-Ivánt, melynek évi censusát 12 frtban szabta meg.[6] 1561-ben már az adórovó is elvégezhette a feladatát; e szerint Gyálai István nevén volt három porta, Balassa Pálén s Zay Ferenczén egy-egy, Rigó Györgyén hat, összesen tehát 11 porta. Ez utóbbinak nemsokára magvaszakadván, az 1564. évi összeírás a következő birtokosokat így tünteti fel: a király $6^1/_2$, Viczmándi Mátyás és Liszti János két, Balassa Bálint és Gyálai János három-három, összesen 15 porta.[7]

Megvolt a falu 1582-ben is, s a mi meglepő, magyar jobbágyok (Tisza, Ősze, Szabó stb. nevűek) lakták. Ez évben négy itteni gazdának összesen 1241 juha volt.[8] A király a falura 1639. márcz. 26-án Szegedi Ferencznek, Komjáti Ábrahámnak és Voksics másként Horváth Istvánnak állíttatott ki adománylevelet.[9] Ezek valamelyikének részét Szent-Ivánon, melyet 1647-ben is ült helynek mondanak,[10] Tar Gáspár szerezte meg, s mikor ő fiörökösök nélkül elhúnyt, a nádor 1648-ban a falu felét Dőry Istvánnak és Török Andrásnak adományozta, kiket az egri káptalan be is iktatott.[11] Azonban a falu a XVII. század viharaiban elpusztult s 1700. körül már mint puszta került bele a püspöki birtoklajstromokba.[12]

Dolny István püspök fölvette a puszta nevét 1701. július 20-iki igénykeresetébe,[13] de eredmény nélkül, mert bekebelezték a temesvári bánságba, s 1719-ben Gyála faluhoz tartozott.[14] A következő évben Veliki Vászó szegedi kapitány bérelte s ajánlkozott, hogy kertészekkel benépesíti.[15] De akkor ebből semmi sem lett. 1723. tavaszán újabb három évre bérbe adták.[16] A csanádi tiszttartóság végre 1746. márcz. havában községet alapított ide[17] s 1748-ban már jelentést tehetett az új község gyarapodásáról.[18] Természetesen nem magyarokat, hanem szer-

beket telepítettek ide s nem is a régi falu helyére. 1783. márcz. 5-én a kir. kamarától megvásárolta Szeged sz. kir. városa[19] s ekkor a szerbek átköltözködtek a mai Új-Szent-Ivánra, Ó-Szent-Ivánt pedig szegedi magyarok szállották meg.[20]

A régi helységnek volt *plébániája* is. A bizonyára Keresztelő sz. János tiszteletére épült templom, melynek kegyúri jogát 1431-ben Barla fia szintén elzálogosította, Belső-Szent-Ivánban állott.[21] Sajnos, egyebet nem tudunk róla. A mai két helységben, melyek Szőreg leányegyházai, a róm. kath. híveknek csak imaházaik vannak.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] Varga, *Szeged tört.* 211. — [3] *Uo.* 222. — [4] *Dl.* 29489. — [5] *Dic. l.* — [6] *Urb.* 68. 37. — [7] *Dic. l.* — [8] *Deflerek* I. 335. — [9] *Lib. reg.* IX. 266. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [11] *Egri kápt. lt.* AB. 389. — [12] *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [13] *Doc. eccl.* 14. 10. — [14] Baróti, *Adattár* 233. — [15] *Uo.* 234. — [16] *Uo.* 238. — [17] *Uo.* 275. — [18] *Uo.* 279. — [19] *NRA.* 1433. 9. — [20] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [21] Varga, *Szeged tört.* 222.

SZENT-JÁNOS.

Falu.

ZENTHYANUS: 1444. *Sztáray okl.* II. 361. ZENTHYANOS: 1444. *Máz. lt.* ZENTHIANUS: 1451. *Dl.* 14443. ZENTH JANOS: 1517. *Dl.* 22884. SZENT-JÁNOS: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. SZENT JANOS: 1700. *Uo.* 67. 8. 27.

A torontálvármegyei Tervár és Rábé közt feküdt, s apró kis falucskának kellett lennie.

Róla magáról nem tudunk semmit, csak a Szentjánosi családot ismerjük, mely innen származott. Legrégibb tagja ennek György, 1444-ben csanádvármegyei adóróvó,[1] ki jogot formált Fejér-Figed pusztához is.[2] Mihály Terváron lakott 1450-ben[3] s ugyanott volt részbirtoka.[4] E család legnevezetesebb fia Tamás, ki 1517-ben az alispáni székbe emelkedett.[5]

A szegedi guardián 1647-ben összeírván a csanádi püspökséghez tartozó puszta telkeket és ült helyeket, Szent-János pusztát Rábé mellett sorolja fel.[6] Ezen a réven került az 1700. tájban készült püspöki birtoklajstromba.[7] Ma már egykori helyén hiába keressük.

[1] *Máz. lt.* — [2] *Sztáray-okl.* II. 361. — [3] *Dl.* 29489. — [4] *Dl.* 14443 — [5] *Dl.* 22884. — [6] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [7] *Uo.* 67. 8. 27.

SZENT-KIRÁLY.

Falu.

SANCTUS REX: 1333. 1334. *Mon. Vat.* I. 148. 154. 156. 1400. *Uo.* IV. 234. ZENTHKYRAL: 1344. *Károlyi-okl.* I. 161. 1396. 1460. 1461. 1462. 1465. 1473. *Acta post advoc. mortuos* 35. 41. 1446. *Károlyi-okl.* II. 251. 1450. *Münch. lt.* 28. *Dl.* 29489. 1451. *Károlyi-okl.* II. 284. 1455. *Uo.* II. 303. 308. 1458. *Uo.* II. 313. 1495. *Körmendi lt.* Acta antiqua V. 7. 162. 1516. *Dl.* 22823. 1560. *Tiz. l.* ZENTHKIRAL: 1406. *Károlyi-okl.* I. 536. ZENTHKERAL: 1468. *Dl.* 16734. ZENKYRAL: 1555. *Dic. l.* SZENTKIRAL: 1558. *Uo.* ZENTKIRAL: 1560. *Uo.* SZENTHKYRALY: 1561. *Uo.* ZENTKYRAL: 1564. *Uo.* ST. KYRAIL: 1702. *Gróf Károlyi cs. lt.* 35. 11. és 36. 4.

Hód-Mező-Vásárhelytől délre, a város alatt esik ma is Szent-Király puszta.[1] Itt feküdt az egykori falu, mely nevét sz. István király tiszteletére szentelt templomától vette.

Úgy látszik, a kúnokkal e tájon vívott 1280. évi véres ütközet után jött létre, mert 1333—34-ben már saját plébániája volt, mely a maroselvi főesperességhez tartozott.[2] Az Anjouk alatt, alighanem kir. adomány útján, a pestvármegyei Gyáli család szerezte meg. E család tagjai voltak Tyúk Tamás mester, a kir. étekfogók és pohárnokok ispánja s öcscsei, Pislen Miklós és Lúd Antal, kik 1344. ápr. 13-án tiltakoztak az ellen, hogy míg ők folytonosan a kir. udvar szolgálatában volnának, szomszédaik e falujokat eladják vagy zálogba vessék.[3] Gyáli Miklós fia, István 1396. jún. 10-én Szent-Királyon egy egész udvarházat s hozzá Holdvásárhely felől 100 hold földet, és pedig a Katra dűlőben 40-et, a Meszeshalom körül ugyanannyit s végre a Bodushalomteleke Szent-Király felőli részén 20-at, továbbá egy Feredővészhely nevű vízrekeszt, mely a Katra dűlőre folyik át, hűséges szolgáinak, András fiainak Sebestyénnek és Antalnak adományozta, mint a melyeket már nagynénje, Gyáli Skolasztika Tömpösi Miklósné is nekik átengedett.[4] Ezek lettek azután a Szentkirályi család megalapítói.

E család egyik tagja, Péter fia Kálmán 1406. szept. 7-én Zsigmond királytól iktatóparancsot eszközölt ki Szent-Király felerészére nézve; de a mikor a csanádi káptalan be akarta őt iktatni, Gyáli Jakab s veje Gyáli Balázs és ennek neje, Ágnes ellenmondottak.[5] Jakab fia, Kakas Pál meg idővel Szent-

királyi Mátéval, Sebestyén fiával keveredett pörbe; de 1446. szept. 25-én kiegyeztek, akként, hogy Máté, kinek apja teendő szolgálatok föltétele alatt kapta a szentkirályi részt és udvarházat, visszakapja ezeket, ha a Gyáli családnak szolgálatát felajánlja.[6] De a Szentkirályi család nem volt hosszúéletű.

Mikor a Hunyadiakat 1450. jún. 4-én beiktatták a hold-vásárhelyi uradalomba, mint szomszéd megjelent Kakas Péter nevében ennek gazdatisztje, Ábrahám fia István.[7] Ugyanez évben mint tanúzó nemesek szerepelnek Szent-Királyról Kenyeres Márton és Kakas Pál.[8] Minthogy ez utóbbinak nem voltak figyermekei, Szent-Királyt halála esetére vitézlő Haniki János mester nádori jegyzőnek és Sáry Péternek, Hunyadi János kanczellárjának vallotta be; azonban e rendelkezése ellen a leányág pört indított. De mivel ennek folyamán kitűnt, hogy e falu tisztán csak a fiágat illeti, 1451. ápr. 24-én megszüntették a pört s a Kakas Pál intézkedésébe belenyugodtak.[9]

Pál úr halála után, 1454. nov. 11-én Varjúhegyi Kromperger vagy Németh Lőrincz, Tolnai Bereczk deák és Luzsáni György deák megragadták az alkalmat s a királytól adománylevelet eszközöltek ki Szent-Királyra, sőt a budai káptalannal abba magukat be is iktattatták.[10] Sáry Péter székesfejérvári őrkanonok most mindent elkövetett, hogy a maga jogát érvényesítse; mikor ez nem sikerült másként, készpénzzel magához váltotta az új adományosok donatióját. A dolog meglehetősen hamar ment, mert 1455. febr. 10-én már osztály alá került a falu; egyik fele lett Haniki János mesteré és öcscséé, Gáspáré, továbbá Kenderesi Balázsné azelőtt özv. Kakas Pálnéé; a másik felét pedig Sáry Péter s testvérei, Barnabás, Fábián és Gellért kapták.[11]

Hunyadi János mindemez intézkedésekről semmit sem tudván, megparancsolta a vásárhelyieknek, hogy a falut foglalják le az ő számára; azonban már 1455. szept. 8-ika körül leküldötte tisztjét, Oláh Jánost, azzal a rendelettel, hogy ennek jelenlétében a falut azonnal adják át a Haniki és Sáry családbelieknek.[12] Ez azután meg is történt.

Mikor már a jogszerű birtokosok behelyezkedtek, Kromperger Lőrincz indított pört Szent-Király miatt; de Szilágyi Mihály kormányzó 1458. febr. 2-án a Hanikiaknak és Sáryaknak ítélte oda a falut.[13]

Az új birtokosok azonban, úgy látszik, Mátyás király alatt hűtlenségbe estek s e falujokat elvesztették. A király egyelőre Lippa várához kapcsoltatta, melynek ura Szilágyi Mihály volt. 1460. elején azonban eladományozta Szentiváni Mihály hívének s márcz. 26-án parancsot küldött a vásárhelyiekhez, hogy a faluhoz tartozó s tőlük elfoglalt szántóföldeket, kaszálókat, réteket és vizeket haladéktalanul adják át az új földesúrnak.[14] Május 30-án Szilágyi Mihály is kijelentette, hogy a király adománya ellen nincsen semmi kifogása.[15]

A következő évben a király Szentivánit abban a kegyben részesítette, hogy e faluját fölmentette az 1461. évre a kamaranyereség fizetése alól.[16] De a vásárhelyiek sok bajt okoztak a jobbágyoknak; többek közt elfogták a szentkirályi birót s nem is bocsátották szabadon. Úgy hogy jún. 24-én a királynak kellett rájuk parancsolnia, hogy a birót bocsássák szabadon s a tőlük elfoglalt földeket adják vissza.[17] Kir. parancsra 1462. nov. 28-án a csanádi káptalan újonnan meghatárolta a falut.[18]

Mikor azután Vásárhely új földesurat kapott Gáji Horváth Gergely országbiró személyében, megint elkezdődtek a határvillongások. Hogy az ízetlenségeknek végét szakajtsák, 1465. január 31-én a következő eljárásban állapodtak meg: válaszszon ki Horváth Gergely tisztje négy szentkirályi, Szentiváni Mihály is négy vásárhelyi idősebb lakost, a kik azután hit alatt jelöljék meg a határvonalat.[19] Így sikerült a békét helyreállítani.

Szentivánival osztályos atyafi volt Kápolnai Jakab; 1468. nov. 30-án két részre osztották e falut is. Azután abban állapodtak meg, hogy Szentiváni 12 évi időre használat végett magának tartja meg a Kápolnai részét s csak ez idő eltelte után adja vissza neki.[20] Ehhez a megállapodáshoz 1473. decz. 13-án hozzájárult a Kápolnai Jakab fia Miklós is.[21]

A Sáry Balázs fia Zsigmond özvegye Anasztázia asszony 1495-ben még fentartotta jussát Szent-Királyhoz.[22] De 1516-ban már a Pestyéni Gergely kezén találjuk, ki a vásárhelyi földesurakkal pörlekedett. Losonczi Zsigmond és özv. Szokoli Andrásné vásárhelyi jobbágyai ugyanis rátörtek a falura s onnan 32 ökröt elhajtattak.[23] Pestyéni fia, András bírta a falut 1552-ben, a mikor a török elpusztította. Annyira, hogy 1555-ben is csak 3 s fél frt adót tudtak az elszegényedett lakosok lefizetni.[24] A

temesvári defterdár 1557—58-ban a következő nyolcz jobbágyot vette számon:

Barczi Péter, Hékedi Sebestyén, Konta Balázs, István s Lőrincz, Kún Imre, Mándoki Péter, Nagy Ferencz.[25]

A falu adózási viszonyai ezek voltak: 1558-ban 5 forint; 1560-ban Balassa Pál a földesúr, de a lakosok nem fizettek; 1561-ben özv. Bika Imréné öt portája, 1564-ben Bika András $5^1/_2$ portája fizetett.[26]

Az 1596. évi tatárjárás alkalmával végképen elpusztult Szent-Király. Határát a vásárhelyiek vették használatba. Eőry Miklós leányai, Magdolna Szabó Mihályné és Krisztina Csúry Sándorné, kiknek szépapja volt Szentiváni Ambrus, azt az ajánlatot tették Vásárhely polgárainak, hogy vegyék meg tőlük a pusztát s a rávonatkozó okleveleket. 1639-ben meg is alkudtak s 200 tallér vételárban is megegyeztek.[27] Ekként lett Szent-Király Vásárhely pusztája. Mint e városhoz tartozó s vásárhelyi lakosok által használt pusztát kapta meg 1702. ápr. 24-én gr. Schlick Lipót József tábornok,[28] kitől 1722. aug. 5-én gróf Károlyi Sándor vásárolta meg.[29] Azóta állandóan a gróf Károlyi család uradalmához tartozik.

Egyházi multjából érdekes adatok maradtak fenn. A maroselvi főesperességhez tartozó plébánia volt már 1333—34-ben; plébánosa, Gergely pápai tizedet fizetett.[30] A XIV. század utolsó éveiben épült föl sz. István király tiszteletére felavatott újabb temploma, mert IX. Bonifácz pápa 1400. október 11-én búcsút engedélyezett az e templomot látogató híveknek.[31] Egyébiránt Szent-Király tizede a csanádi nagyprépostot illette.[32]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Mon. Vat.* I. 148. 154. 156. — [3] *Károlyi-okl.* I. 161. — [4] *Acta post advoc. mort.* 35. 41. — [5] *Károlyi-okl.* I. 536. — [6] *Uo.* II. 250. — [7] *Münch. lt.* 28. — [8] *Dl.* 29489. — [9] *Károlyi-okl.* II. 283. — [10] *Uo.* II. 313. — [11] *Uo.* II. 303. — [12] *Uo.* II. 307. — [13] *Uo.* II. 313. — [14—19] *Acta post advoc. mort.* 35. 41. — [20] *Dl.* 16734. — [21] *Acta post adv.* 35. 41. — [22] *Hg. Batthyányi cs. körmendi lt.* Acta antiqua V. 7. 162. — [23] *Dl.* 22823. — [24] *Dic. l.* — [25] *Gölting. defl.* — [26] *Dic. l.* — [27] *Leleszi orsz. lt.* Lib. XIV. Sign. E. 159. — [28] *Gr. Károlyi cs. lt.* 35. 11. és 36. 4. — [29] *Uo.* 35. 26. — [30] *Mon. Vat.* I. 148. 154. 156. — [31] *Uo.* IV. 234. — [32] *Tiz. l.*

SZENT-LÁSZLÓ.

Falu.

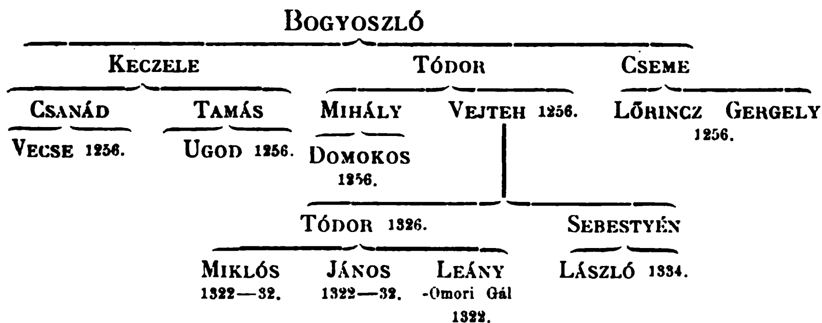
ZENTHLAZLO: 1256. *Erd. múz. lt.* 1329. Pesty, *Krassóm.* III. 201. ZENTHLAZLOW: 1322. *Temesm. okl.* I. 31.

Makó város egyik részét, vagyis azt, a hol az újvárosi róm. kath. imaház van, ma is így nevezik. Itt állott e régi falu. Nevét a szent király tiszteletére szentelt templomától vette.

A Csanád nemzetség ősi birtoka volt. Az 1256. decz. 17-iki osztozáskor a Kelemenősfiak kapták.[1] Ezek, úgy látszik, valamely más faluért elcserélték ezt a Bogyoszlófi Vejtehi családdal. Ugyanis Vejtehi Tódor mester 1322. aug. 28-án leánya kezével e falut is oda ajándékozta vejének, Omori Gál kir. jegyzőnek,[2] ki 1329. május 22-én sógorai, Miklós és János jogát pénzen váltotta meg.[3] Mi történt később a faluval, hogyan s mikor pusztult el, nem tudjuk; az oklevelek többé nem emlegetik.

A faluban, míg fennállott, szent László tiszteletére épült *kőtemplom* volt, melyet úgy az 1322., mint az 1329. évi oklevél külön is kiemel.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Temesm. okl.* I. 31. — [3] Pesty, *Krassóm. tört.* III. 201. A Csanád nemzetség Bogyoszló-ágának leszármazása ez:

SZENT-LŐRINCZ.

Város.

Zent Leurencz: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1285. *Uo.* §. 24. 1360. *Uo.* §. 20. Zent Lewrencz: 1247. *Uo.* §. 5. 1360. *Uo.* §. 20. Zenthleurynch: 1256. *Erd. múz. lt.* Scentleurench: 1299. *Monum. Strig.* II. 468. 1337. *Anjouk. okm.* III. 366. Zenthlewryncz: 1508. *Dl.* 21842. 1510. *Dl.* 30260. 1516. *Dl.* 29630. 1519. *Dl.* 23231. 1520. *Dl.* 23232. 1525. *Dl.* 29400. 1537. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 17. 1549. *Monial. Poson.* Misc. 44. 40. és 58. 58. 1560. *Tiz. l.* 1561. *Lib. palat.* I. 181. Zenth lewrynch: 1553. *Dic. l.* Zenlerynch: 1555. *Uo.* Szentlórincz: 1558. *Uo.* Zenth lewrinch: 1560. *Uo.* Zenthleoryncz: 1561. *Uo.* Zentloryncz: 1564. *Uo.* Zent Leorincz: 1568. 1570. *Dl.* 322. Szent Lorincz: 1647. *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 25. S. Lorenzo: 1650. *Acta Bosnae* 470. Oppidum S. Laurentii: 1653. *Csan. püsp. lt.* B. 11. 1665. *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 11. Sz. Lőrintz: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. Szent Lőrincz: 1660. *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 10. 1700. *Uo.* 27. Sz. Lőrincz: 1679. 1680. *Gr. Balassa I. naplók.* 23—77. 1702. *Csan. püsp. lt.* B. 14. Szent Leőrincz: 1702. *Eszterg. főkápl. lt.* 67. 8. 16. Sanct Lorenz: 1711. *NRA.* 972. 80.

Makó városától keletre esett, a Maros jobbpartján. Egykori helyén jelenleg szőlőskertek vannak, határának egy részén pedig Makó város déli oldala fekszik. Nevét sz. Lőrincz tiszteletére felavatott templomának köszöni.

Egyike a Csanád nemzetség legrégibb birtokainak. A mellette levő tóval együtt, mely Izsák ispán Velnök falujától választotta el, kezdetben a Pongrácz ispáné volt, kit 1247. ápr. 14-én megerősítettek e birtokában.[1] A Kelemenösfiaké lett az 1256. decz. 17-iki osztozkodás alkalmával is.[2] Úgy hogy a rokonság nem tett semmi kifogást, mikor IV. László király 1285. ápr. 26-án új adománylevelet állíttatott ki reá a Telegdre elköltözött Tamás ispánnak.[3] Tamás azután 1299-ben használat végett átadta a Vaffafiaknak.[4]

A Telegdi és Makófalvi család 1337. jún. 11-én megosztozott rajta. Az egész falu nemesi udvarházul, minden haszonvételeivel és a hozzátartozó eresztvényerdővel együtt, a Telegdi családé lett, úgy mindazáltal, hogy egy jobbágytelket a Maros réve körül a Makófalviak kaptak.[5] Végül 1360. okt. 14-én Telegdi György és Miklós lettek a földesurai.[6]

A századok folyamán szakadatlanul bírta azután Szent-Lőrinczet a Telegdi család. 1508. május 22-én István kincstárnok

itteni részére új adománylevelet eszközölt ki.[7] Gazdatisztje volt itt 1510-ben nemes Matis Domokos.[8] Fia, Miklós, mikor özvegy édesanyja másodszor nőül ment Ilyei Gergelyhez, féktelen haragra lobbant; 1516. elején fölfegyverzett szolgáival a szentlőrinczi udvarházra tört, anyját tisztességtelen szavakkal illette, sőt kezét is fölemelte rá. Hajadon nővérét, Orsolyát elvette tőle s Makó Gergely makófalvi kúriájába vitette át. Ezenkívül a házban talált s 200 frtot érő ékszereket, lovakat, borokat és gabonát is lefoglalta.[9] Ebből természetesen hatalmas pör keredett, melyben Telegdi Miklós lett a vesztes. Szentlőrinczi részét a király 1519. szept. 20-án eladományozta Dóczi Ferencz főpalotamesternek, Kisserjéni Ferencz deák alkincstárnoknak és Lezeczky Mártonnak,[10] kiket a csanádi káptalan 1520. ápr. 21-én beiktatott.[11] Az iktatásnak Telegdi Miklós két jobbágya, Magyar Mihály és Pető György ellenmondott. Az új adományosokkal, úgy látszik, Ilyei Gergelynének sikerült kiegyeznie, mert 1525. febr. 13-án a budai káptalan parancsot kapott, hogy az úrasszonyt a szentlőrinczi udvarházba és tartozékaiba iktassa be, s e parancsot a káptalan, nem törődve Miklós ellenmondásával, teljesítette is.[12]

Később Miklós valószinűleg kibékült anyjával, mert Szent-Lőrincz egyik fele újra kezébe került. Másik felét Telegdi Mihály bírta, kinek Nagy Benedek nevű jobbágya 1549-ben tanúskodott a donáttornyi határpörben.[13] 1552-ben Szent-Lőrincz is nagy pusztuláson ment át, úgy hogy 1553-ban mindössze csak három portája fizethette le az adót. 1555-ben a Miklós és Mihály jobbágyai együttvéve $11^1/_2$ frtot szolgáltattak be.[14]

Néhány év mulva a lakosság újra visszatért tűzhelyéhez. A defterdár 1557—1558-ban már a következő 60 családfőt írta össze:

Ács kovács, Ábrám István, Ács Gergely, Balázs Demeter s Pál, Balog Pál, Bogdán Balázs, Boros Albert, Ferencz s Lukács, Beleszi István, Csató György s Lőrincz, Cserna Benedek, Csóka Pál, Csurgó Sebestyén, Dús János, Erdős János s Máté, Fejér Benedek, Fogas Benedek, Gál Benedek s Ferencz, Garják Péter, Gyorkos István, Hegedűs András, Imre Miklós, Kakas István, Kerekes György, Király László, Kövér Ambrus, Ladányi István s Mátyás, Magyar Gáspár, Major Gáspár, Makai Tamás, Marosi Fábián, Mátyás Tamás, Molnár András s Ferencz, Nagy János, Ozsvát Lukács, Pankotai György s István, Sár Ferencz, Sebős Albert, Szabó Bertalan, Gál, János, Máté s Péter, Szakál Ferencz s Tódor, Tatár

István, Tót Demeter s Pál, Tősér Bódog, Udvari János, Varga Gergely Vas Imre.[15]

E szerint Szent-Lőrincz lakossága ekkor 300 lélekre ment. Számával arányban állott adózása; ugyanis 1558-ban 50 frtot szállított be, 1560-ban pedig 40 portája esett rovás alá.[16]

A következő évben a Telegdiek elvesztették Szent-Lőrinczet. Mihály részét, minthogy János Zsigmondhoz pártolt, Nádasdi Tamás nádor elkoboztatta s 1561. júl. 12-én Kerecsényi Lászlónak adományozta.[17] A reformátussá lett Miklós is hűtlenség bűnébe esett s szentlőrinczi részét Darnóczi István, Paulóczi Sebestyén, Stubiczai Kelemen és Farkas György kapták. Amazon a részen 1561-ben 27 porta, emezen 24 porta adózott. Időközben Telegdi Mihály visszatért a király hűségére s 1564-ben már ismét az ő 24 portája és a Darnócziék 25 portája fizette a rovást.[18] Ez évben valamelyik új birtokos részét Forgách Imre, Gaál András és Vizkeleti Jakab szerezték meg, kik azt mindjárt el is adták Székely Mártonnak.[19] Paulóczi Sebestyén pedig 1565-ben a maga jobbágytelkét adta el Kerecsényi Lászlónak.[20] Mindazáltal a Telegdiek még 1568—70-ben fentartották jogukat az egész Szent-Lőrinczre.[21]

Makóval együtt kétségkívül elpusztult e helység is 1596-ban; de lakosai idővel visszatértek. Magyar lakosai voltak 1647-ben s Bornemisza István (vagy tán helyesebben Pál?) szolgáltatta őket.[22] 1651-ben szivesen menekültek a csanádi püspök oltalma alá, kivel három pár karmazsin csizmában, három pár papucsban és négy kosár halban alkudtak meg.[23] Ekként került bele a gr. Pálffy Tamás püspök részére 1654. szept. 2-án kiállított kir. oltalomlevélbe.[24] Pálffy püspök azután újra szabályozta a fizetendő adót, s azt évi 60 tallérban és két pár csizmában állapította meg.[25] A püspököknek köszönhette Szent-Lőrincz, hogy ez időtájt várossá lett. De föllendülése rövid ideig tartott.

Jóllehet a kir. kanczellária beiktatta nevét a Macripodari Jáczint 1660. január 21-iki oltalomlevelébe,[26] mégis Vesselényi Ferencz nádor donatiót adott reá gr. Balassa Imrének, kit a garan-szent-benedeki convent 1662. okt. 2-án be is iktatott.[27] Hiába tiltakozott Macripodari 1663. márczius 21-én a beiktatás ellen,[28] s hiába intette meg 1665-ben Balassát, hogy Szent-Lőrinczről mondjon le,[29] a nyakas gróf még 1680-ban is tartotta hozzá jogát.[30] Azonban az 1686. évi pusztulás véget vetett

Szent-Lőrincz fennállásának; puszta lett belőle s lakosai nem is tértek vissza többé. 1699-ben Makóra költözködtek s magvát képezték ott a róm. kath. gyülekezetnek.[31]

Határát a makóiak kezdték használni.[32] De már 1701. júl. 20-án Dolny István is bejelentette reá igényét,[33] s midőn ezt 1702. júl. 26-án Kollonics Lipót bíbornok is támogatta,[34] a szegedi kamarai bizottság aug. 8-án csakugyan megítélte neki a puszta tizedét.[35] Végre, mint makói pusztát, előbb 1746. márcz. 1-én, majd 1751. augusztus 24-én örökös joggal is megkapta a csanádi püspök.[36]

Szent-Lőrincz *temploma* és *plébániája* a Telegdi családnak köszöni létrejöttét. «A régi templom fundamentomának köveit a mult század végén ásatta ki Hegyesi nevű nemesember, mint azon szőlőskerti résznek birtokosa, és más épitésre fordította. Talált ott néhány esztendőkkel ezelőtt — úgymond az 1836-ban író Szirbik Miklós — bizonyos ember egy kőkoporsót, de nem tudván annak becsét, ismét betemette».[37] A török világban a szegedi ferenczrendiek gondoskodtak Szent-Lőrincz város lakosainak lelkiszükségletéről, s «nemcsak a hittől elszakadottakat vezérelték vissza az igaz világosság ismeretére, hanem a város romladozó templomát is újra épitették.» Erről tanúskodik a város 1646. aug. 15-én kiállított bizonyítványa.[38] És bár a lakosok mindnyájan katholikusok voltak, még 1650-ben sem volt plébánosuk.[39] Egyébiránt a régi Szent-Lőrincz tizede a csanádi nagyprépostot illette.[40] Innen származott az a Szentlőrinczi Kristóf, ki 1537-ben csanádi kanonok volt.[41]

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erd. múzeumi lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 24. — [4] *Mon. Strig.* II. 468. — [5] *Anjouk. okm.* III. 366. — [6] *Dl.* 322. §. 20 — [7] *Dl.* 21842. — [8] *Dl.* 30260. — [9] *Dl.* 29630. — [10] *Dl.* 23231. — [11] *Dl.* 23232. — [12] *Dl.* 29400. — [13] *Mon. Poson.* Misc. 44. 40. és 58. 58. — [14] *Dic. l.* — [15] *Götting. defter.* — [16] *Dic. l.* — [17] *Lib. palat.* I. 181. — [18] *Dic. l.* — [19] *Egri kápt. lt.* V. 246. — [20] *Eszterg. főkápt. lt.* Lib. 3. fol. 109. — [21] *Dl.* 322. — [22] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [23] Oltványi, *A csan. püsp. birt.* 11. — [24] *Lib. reg.* XI. 67. — [25] *Csan. püsp. lt.* B. 11. — [26] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [27] *Garan-sz.-ben. lt.* 62. 36. — [28] *Uo.* P. 225. — [29] *Uo.* 59. 36. — [30] *Gr. Balassa I. napl.* 77. — [31] *NRA.* 972. 80. — [32] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [33] *Doc. eccl.* 14. 10. — [34] *Csan. püsp. lt.* B. 14. — [35] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [36] *Coll. eccl.* V. 222. 442. — [37] Szirbik, *Makó város leír.* 60. — [38] Ordinánsz, *Szeged Havi Boldogasszony temploma* 74. — [39] *Acta Bosnae* 470. — [40] *Tiz. l.* — [41] *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 17.

SZENT-MARGITA.

Falu.

Zenthmargita: 1256. *Erd. múz. lt.* 1322. *Temesm. okl.* I. 31. Zenthmargyta: 1329. Pesty, *Krassóm.* III. 201. Zent Margitazzony: 1360. *Dl.* 3.2. §. 20. Margita: 1746. *Csanádi püsp. lt.* C. 13. 1751. *Coll. eccl.* V. 442.

Makótól északra, a város alatt ma is megvan a Margita határrész és a Margitai ér. «Itt valamikor vagy helységnek vagy valami erősségnek kellett lenni. Bizonysági ennek a földásás közben itt találtató számtalan vastag cserépdarabok és embercsontok. A többek között találtatott itt három esztendőkkel ezelőtt (vagyis 1833-ban), csak egy épület fundamentoma letételével, három emberi csontváz, mind ülve s nem mélyen temetve. Egyik a többinél szembetünőleg nagyobb volt, s a nyakában mellére leereszkedő ércz s megrozsdásodott nyakékesség volt. Ugyanott találtatott egy másik, mélyebben, lovastól, fegyverestől. A fegyverek közül kiismerhető volt a szablya és a nyil».[1] Nevét a falu temploma után kapta.

Egyébként a Csanád nemzetségnek volt ősi birtoka. 1256. decz. 17-én mint a Szárazér felé eső falut a Kelemenösfiak kapták.[2] Ezektől a Bogyoszlófi Vejtehi Tódor mester szerezte meg, ki azután 1322. aug. 28-án mint leánya hozományát oda ajándékozta vejének, Omori Gál mester kir. jegyzőnek.[3] De ennek sógorai, Miklós és János követelésekkel állottak elő; ő tehát 1329. május 12-én készpénzzel elégítette ki őket.[4] Később, úgy látszik, mint puszta újra visszakerült a Telegdi család birtokába; így magyarázható meg, hogy a családi birtokok közt Bebek István országbiró 1360. okt. 22-iki levele felsorolja.[5]

De falu sohasem lett többé belőle. Mint Makó városához tartozó dűlőt Mária Terézia királyné 1751. aug. 24-én gr. Engl Antal Ferencz csanádi püspöknek adományozta.[6]

Egyházi multjára nézve érdekes adat az, hogy 1322—29. közt kőtemploma volt. Hagyományból tudhatta 1746-ban id. Návay György is, hogy Margitán valamikor sz. Margit szűz tiszteletére felajánlott és épített oratorium állott.[7]

[1] Szirbik, *Makó város leírása* 60. — [2] *Erd. múz. lt.* — [3] *Temesm. okl.* I. 31. — [4] Pesty, *Krassóm.* III. 201. — [5] *Dl.* 322. §. 20. — [6] *Coll. eccl.* V. 442. — [7] *Csanádi püsp. lt.* C. 13.

SZENT-MIHÁLY.

Falu.

Sanctus Michael: 1333. 1334. *Monum. Vat.* I. 145. 154. 1536. Oláh, *Hungaria* 74. S. Mihel: 1528. *Lazarus-féle térk.* Kis Szent Mihály, Nagy Szent Mihály: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Kis Szent Mihal, Nagy Szent Mihal: 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27.

A mostani Torontál vármegyében, Német-Csanádtól keletre, a Maros közelében feküdt. Nevének eredete templomával függ össze.

Ugyanis már 1333—34-ben plébánia volt s a csanádi főesperesség alá tartozott. Plébánosa volt Mihály, ki erre a két évre szóló pápai tizedet lefizette.[1] Azonban a falu birtokosairól, minthogy ezekre nézve nem maradtak fenn adatok, nem tudunk semmit. 1528-ban a Maros déli partján, Egres és Csanád közt, feltünteti a Lazarus-féle térkép[2] s Oláh Miklós is 1536-ban mint nevezetes helységet sorolja fel.[3] A török hadjáratok elején végkép elpusztult, úgy hogy a XVI. századi adólajstromok már nem említik.

Mint puszta telket sorolja fel Kis- és Nagy-Szent-Mihály néven a szegedi guardián 1647. évi összeírása,[4] s ezen az alapon tartotta hozzá jogát 1701. júl. 20-án Dolny István püspök.[5] Azonban ekkor csak a neve volt meg; ma már ez sem él.

[1] *Mon. Vat.* I. 145. 154. — [2] Márki, *Arad tört.* I. 62. — [3] Oláh, *Hung.* 74. — [4] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [5] *Doc. eccl.* 14. 10.

SZENT-MIHÁLY-UTCZÁJA.

Falu.

Zenth Myhalwczaya: 1446. *Dl.* 1816.

Ma Hód-Mező-Vásárhely egyik utczája. Bizonyára szent Mihálynak szentelt egykori templomától kapta nevét. A hódmezővásárhelyi uradalomhoz tartozott, s 1446-ban a Szekcsői Herczeg család pört folytatott miatta a Héderváriakkal. Mikor a Hunyadiak birtoka volt, már külön nem szerepelt. Úgy látszik, akkortájt olvadt bele Vásárhelybe.

SZENT-MIKLÓS.

1. *Falu, a Harangod mellett.*

ZENTHMIKLOS: 1421. *Dl.* 11118. 1561. *Dic. l.* ZENTMYKLOS: 1564. *Dic. l.* SZENT MIKLOS: 1590. *Csanádi püsp. lt.* B. 2. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1658. *Lib. palat.* V. 455. 1700. *Esztergomi főkáptalan lt.* 67. 8. 27. SZ. MIKLOS: 1625. *Gyulaf. protoc. Deus ad aux.* 425. ST. NICOLAUS VELIKI: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. ST. MICKLOS: 1723. *Mercy-féle térk.*

A torontálvármegyei Nagy-Szent-Miklós helyén feküdt. E pont már a népvándorlás korában nagyjelentőségű lehetett; ugyanis itt került felszínre e század elején az a nagyszerű germán fejedelmi aranykincs, melyet eleinte Attila kincsének tartottak, s melyet most a bécsi cs. és kir. régiségtárban őriznek.[1]

Ez a Szent-Miklós különben a legrégibb idők óta a csanádi püspök faluja volt, s hajdankorát is azért borítja sűrű homály, mert a püspökség középkori levéltára teljesen elpusztult. Annyit tudunk csak egész bizonyossággal, hogy e falut Marczali Dózsa mint csanádi püspök 1421. aug. 12-én kapta Zsigmond királytól új adomány czímén.[2]

A XVI. század közepén már szerbek voltak lakosai. A temesvári defterdár 1557—58-ban 30 családfőt írt itten össze, névszerint a következőket:

Badinacs Jován, Berdar Meksa, Berenics Petar, Bolgar Jován, Borcsin Jován, Branics Luka s Radol, Cserman Acsotko, Csernics Isztoján, Dabazsno Vuk, Deszics Nika, Dobranics Ilia, Földvári Mihály, Golorics Ránko, Halász Gyura, Kalmár István, Katics B. s Kola, Keszics Damjan, Kotacs Mihajlo, Mandan Filip, Marics Gertoga, Mihalcsics Nacsa, Palics Petar, Petics Mara, Sztanics Kola, Sztonovics Jován, Tolmacs Demeter, Ulacs Luka, Vukolics Sztana.[3]

A gyulai adóróvó nem igen boldogult velök. 1561-ben nem jelentek meg az adóösszeíráson, 1564-ben pedig csak 8-an fizették le a rovást.[4] A török világban meg már hallani sem akartak róla, hogy a csanádi püspököt földesuruknak elismerjék; 1590-ben meg is tagadták neki az engedelmességet.[5]

Bethlen Gábor azután eladományozta lippai vitézeinek. Ezek egyike volt Orbágyszentgyörgyi Nagy Lőrincz, ki a maga szentmiklósi részét 1625. február 1-én eladta Lippai Vágó Istvánnak.[6]

..., Gerhard György hontvármegyei jegyzőnek.
: kiűzetése után belekerült neve a püspöki birtok
de 1718. óta a temesvári bánságba tartozott.
Nagy-Szent-Miklósnak nevezték (hogy megkülön-
Tisza melletti Szent-Miklóstól, melynek Kis-Szent-
a neve) s összesen 30 házból állott.[10] Nagyban
a falu emelkedését, hogy 1724-ben tiszttartósági
[11] Elnézte az igazgatóság, hogy a lakosok Pollad
tát a török kiűzetése óta használták, sőt 1742-ben
hogy a szaravolaiakkal Jára pusztát is használhas-
en Oexel Mátyás serfőző, a Zombori Rónay csa-
ház építésére kapott engedélyt.[1] 1752. végén 40
költözött be[14] s magvát alkotta Német-Nagy-Szent-
a régi községet eleinte Rácz-, majd Szerb-Nagy-
nak nevezték. Ugyanez évben 55 vingai bolgár
akart telepedni, de ezt nem engedte meg az
Ellenben a német lakosságot 1764—65-ben újabb
l szaporította.[16] 1779-ben a községet Torontál
kebelezték be. 1781. után a bécsi Nákó Kristóf
rolták meg[17] s ezek utódai bírják ma is.
sősége marad Szent-Miklósnak, hogy itt született
4-én nyelvtudományunk halhatatlan megalapítója,
atyja egyszerű csizmadia-mester volt, anyja, Palásti
konságban állott Sándor Pál csanádi plébánoshoz.
elöljárók közül szerepelnek Szerb-Nagy-Szent-
2. Marczika főkenéz;[18] 1781. Marko Sumancsu
Jován esküdt,[19] 1859. Barakovich A. jegyző,
s biró, 1864. Kodu Sándor jegyző, Moczila
— Német-Nagy-Szent-Miklóson: 1782. Müller
ncis András és Bucher Ferencz esküdtek...

Az újabb helységben a róm. kath. templom építésére már 1749-ben tett a kormányzat intézkedéseket, s e czélból 300 frtot is folyóvá tett.[23] A mostani templomot Nep. Sz. János tiszteletére gr. Nákó Sándor építtette föl s 1824-ben avatták föl. 1875-ben a vallásalapból belsőleg díszesen fölékesítették. Plébánosai közül ismeretesek: 1731. Krisnerics András, ki még résztvett Csanád vármegye közgyűlésein,[24] 1831. Bukovics Imre esperes, 1843. Fancsali Szalay Pál esperes, 1880. Kuhn Lajos esperes.

Van azonkívül itt még a gör.-katholikusoknak, görög-keletieknek s ágost. evangélikusoknak is anyaegyházuk, de ezekre nézve adatok nem állottak rendelkezésemre.

[1] *Archaeol. Értes.* 1884. 1. — [2] *Dl.* 11118. — [3] *Gölling. defler.* — [4] *Dic. l.* — [5] *Csanádi püsp. lt.* B. 2. — [6] *Gyulaf. protoc.* Deus ad auxil. 425. — [7] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [8] *Lib. palat.* V. 455. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [10] Szentkláray, *Százév* 21. — [11] Baróti, *Adattár* 238. — [12] *Uo.* 270. — [13] *Uo.* — [14] *Uo.* 292. — [15] *Uo.* 288. — [16] Szentkláray, *Százév* 266. — [17] *Uo.* 379. — [18] Baróti, *Adattár* 292. — [19] *NRA.* 1868. 5. — [20] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [21] *NRA.* 1868. 5. — [22] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [23] Baróti, *Adattár* 283. — [24] *Csanád várm. jkvek.*

2. *Falu, Abony mellett.*

Zenthmiklos: 1356. *Anjouk. okm.* VI. 457. 1409. *Dl.* 9509. 1560. *Dic. l.* 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. Zentmyklos: 1356. *Dl.* 4613. Scenthmiclos: 1357. *Dl.* 4659. Scentmiclos: 1358. *Dl.* 4789. Zenmyclos: 1358. *Dl.* 4790. és 4791. Zenmychos: 1359. *Dl.* 4865. Zenthmikloos: 1393. *Dl.* 7856. Zenthmiclos: 1393. *Dl.* 8016. Zenthmyklos: 1479. Pesty, *Krassóm.* III. 448. 1494. *Akad. lt.* 1560. *Tiz. l.* 1561. *Lib. palat.* I. 178. 1562. *Lib. reg.* III. 733. Zenmyklos: 1555. *Dic. l.* Szent Miklos: 1561. *Rédey lt.* 1647. *NRA.* 1838. 61. 1653. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. 1654. *Lib. reg.* XI. 67. 1660. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. 1688. *NRA.* 1791. 17. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Szentt Miklos: 1611. *Gr. Károlyi cs. lt.* 54. 27. Zent Miklos: 1614. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 11. St. Micklos: 1723. *Mercy-féle térkép.*

Az aradvármegyei Szemlak és Pécska közt, a Maros partán feküdt.

Hajdan az Ajtony nemzetség birtokai közé tartozott, s talán házasság révén jutott hozzá a XIV. század első felében Apori Bodor fia Jakab, ki neve után ítélve, csongrádvármegyei nemes volt. Tőle Kerekegyházi Laczkné Szeri Pósafi Margit úrasszony

szerette volna megvenni, ha ebben mostoha fiai meg nem akadályozták volna. Végre rábírta őket, hogy a szomszédság czímén őket megillető jogról lemondottak; 1356. május 12-én a csanádi káptalan előtt Laczkfi András erdélyi vajda és öcscse, Miklós megfogadták, hogy mostohájukat, ha a falut megszerezné, nem fogják sohasem háborgatni annak birtokában.[1] Erre azután Margit úrasszony 1357. ápr. 6-án egyelőre 200 frtért zálogjogon,[2] majd 1358. szept. 8-án 200 budai márkáért (800 forint) örökjogon is megvásárolta Apori Jakabtól Szent-Miklóst.[3]

Margit úrasszony, mielőtt Kerekegyházi Laczk nőül vette, Szántói Petőfiné volt s első férjétől két fia született, János és István, a kiket gyöngéden szeretett. Szent-Miklóst is tulajdonképen azért vette meg, hogy azután nekik adhassa. Csakugyan már 1358. szept. 15-én az aradi káptalan előtt Apori Jakabbal megújította a szerződést, melybe két fiának nevét is befoglaltatta. E szerződés a falut üresnek s lakosoktól elhagyottnak mondja.[4] 1359. június 25-én pedig fiai javára külön adománylevelet is állíttatott ki.[5] Így lettek a Szántói Petőfiek Szent-Miklósnak, melyet újra ők népesítettek be, földesurai.

Petőfi István előbb elhalt, s minthogy gyermekei nem maradtak, az ő részét bátyja örökölte. Ennek is csak egy Katalin nevű leánya volt, ki Báthori János mesterhez ment feleségül. Petőfi János tehát minden igyekezetét arra fordította, hogy birtokaiban leányát tegye örökösévé. Sikerült is Zsigmond király beleegyezését kieszközölnie, s 1393. jún. 28-án már kiállíthatta leánya javára az adománylevelet,[6] úgy hogy ezt, István és Potencziána gyermekeivel együtt, aug. 20-án bevezették a birtokokba, s ezek között Szent-Miklósnak is birtokába.[7]

Az Ajtony nemzetség jogán 1409. febr. 28-án Szuhai Orros Miklós és István is követelést formáltak a faluhoz, úgy hogy Báthori Istvánnak ez ellen tiltakoznia kellett.[8] De idővel mégis gazdát cserélt Szent-Miklós; Garai Jób lett a földesura, ki 1479. ápr. 17-én királyi beleegyezéssel eladta Lindvai Bánfi Miklósnak és Jakabnak.[9] Bánfi Miklós meg 1494. aug. 16-án oda ajándékozta Szentmiklósi Nyakazó Miklósnak, kit az aradi káptalan aug. 28-án a kisszőlősi, nagyszőlősi és abonyi szomszédok jelenlétében ellenmondás nélkül beiktatott.[10]

A Nyakazó családtól egyes részeit az Abonyi Mutnokiak

szerezték meg; rajtuk kívül a Komornyik család is megvetette itt a lábát. Azonban 1552-ben elpusztult a falu s pusztán állott még 1560-ban is.[11] Az egyik birtokosnak, Komornyik Ferencznek magvaszakadván, birtokrészét Nádasdi Tamás nádor 1561. júl. 12-én Pekerszerdahelyi Dubniczky Mihály deáknak adományozta.[12] Azonban Mutnoki atyafiság czímén a Rédeyek is jogot tartottak a faluhoz s még ez évben oltalomlevelet eszközöltek ki az országbirótól, s ennek éle épen Dubniczky Mihály és Zagyvai Simon impetitorok ellen irányult.[13] Hiábavaló volt minden igyekezetük; 1562. február 11-én a király a magtalanul elhalt Komornyik Ferencz, Nyakazó Miklós és György birtokrészeit Vízkeleti Jakab s Zasskowi János kanczelláriai jegyzőknek, továbbá Dubniczky Mihálynak és Zagyvai Simonnak adományozta.[14]

A török világban ráczok telepedtek Szent-Miklósra. Báthori Zsigmond mint aradvármegyei helységet 1597-ben Lapispataki Segnyei Miklósnak adományozta;[15] de mikor ő hűtlenségbe esett, Rédey István és Pál kivitték, hogy a népes helységre Báthori Gábor 1611. okt. 10-én nekik állíttatott ki adománylevelet.[16] Azonban a néh. Gyulai Méregh Ferencz leányági maradékai azt vitatták, hogy Szent-Miklós egy része őket illeti, s őket abba Báthori Gábor fejedelem beleegyezésével be is iktatták; pörre vitték tehát a dolgot s Bethlen Gábor 1614. márcz. 18-án Rédey Pált megidéztette.[17] Mi lett a pör vége, nem tudjuk.

Az erdélyi fejedelmek hatalmának gyengültével 1647-ben a szendrei vitézek, Széll Mihály és Dobóczi Ferencz hódoltatták meg Szent-Miklós rácz falut. 1651-ben megszabták adóját is; e szerint minden ember egy-egy tallért fizetett, s ezenkívül mindnyájan adtak még egy paplant s egy szőnyeget. Ezt az adót 1651—52-ben meg is vitték.[18] Ekkor azonban megszüntették az adófizetést; mindjárt megértjük, hogy miért.

A csanádi püspöknek, mint tudjuk, a régi időben volt egy Szent-Miklós nevű faluja; tudjuk azt is, hogy ez az előbb tárgyalt falu volt. Azonban gr. Pálffy Tamás ezt nem tudta; s minthogy a régi püspöki birtokok, Majmat, Pécsk stb. mellett ott találta Szent-Miklós falut, úgy hitte, hogy *ehhez* van neki joga. 1653. máj. 15-én tehát hódoltató levelét e falu lakosaihoz is intézte,[19] sőt beiktattatta a falu nevét 1654. szept. 2-án nyert

kir. oltalomlevelébe.[20] Annak ugyan nincs nyoma, hogy a szentmiklósiak fizettek-e valami adót a püspöknek; de a falu neve 1660. jan. 21-én belekerült a Macripodari Jáczint püspök részére kiállított kir. oltalomlevélbe is.[21]

Mindez azonban nem akadályozta Széll Mihályt és társát, hogy a falura tovább is fenn ne tartsák jogukat; az 1662. febr. 17-iki osztozkodás alkalmával az előbbinek jutott.[22] A század végén azután újra puszta lett Szent-Miklósból.

A török kiűzetése után 1701. júl. 20-án Dolny István püspök is bejelentette rá igényét,[23] de eredmény nélkül. A pusztát Pécskához kapcsolták s a határőrségi szerbek vették használatba. Mint Pécska pusztája szerepel az 1757—62. években;[24] 1774-től fogva pedig Magyar-Pécska lakosai bírták.[25]

Szent-Miklós *egyházi multjára* érdekes adat, hogy már 1358-ban sz. Miklós hitvalló tiszteletére szentelt kőtemplom állott fenn benne.[26] Tizede a csanádi püspököt illette.[27]

[1] *Dl.* 4613. — [2] *Dl.* 4659. — [3] *Dl.* 4789. — [4] *Dl.* 4790. és 4791. — [5] *Dl.* 4865. — [6] *Dl.* 7856. — [7] *Dl.* 8016. — [8] *Dl.* 9509. — [9] Pesty, *Krassóm.* III. 448. — [10] *Akad. lt.* — [11] *Dic. l.* — [12] *Lib. palat.* I. 178. — [13] *Rédey lt.* — [14] *Lib. reg.* III. 733. — [15] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [16] *Uo.* 54. 27. — [17] *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 11. — [18] *NRA.* 1838. 61. — [19] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. — [20] *Lib. reg.* XI. 67. — [21] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [22] *NRA.* 1838. 61. — [23] *Doc. eccl.* 14. 10. — [24] *Urb.* 81. 9. és 122. 29. — [25] *Uo.* 141. 1. — [26] *Dl.* 4789. és 4790. — [27] *Tiz. l.*

3. *Falu, Tömpös mellett.*

Scent Mikloustembeseu: 1337. *Anjouk. okm.* III. 366. Zentmiklos: 1360. *Dl.* 322. §. 20. Zenthmyklos: 1495. *Dl.* 29566. 1563. *Leleszi orsz. lt.* Zentmyklos: 1563. *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Bihar 1. 12. Zent Miklos: 1600 *NRA.* 1734. 37. 1601. *NRA.* 938. 23. Szent Miklos: 1655. *NRA.* 1791. 10. 1657. *Lib. palat.* V. 708. 1663. *NRA.* 956. 21. 1656. *NRA.* 956. 20. Sz. Miklós: 1679. 1680. *Gr. Balassa I. naplók.* 23—77.

Makó és Tömpös közt, a Maros partján feküdt. Határának egy részén a makói szőlőskertek állanak. E szőlők végénél lehetett a régi helység temetője; az itt eszközölt árkolások alkalmával felettébb sok csontvázakra találtak, a melyek már ásóval is eltörhetők voltak. Találtak itt példányokat IV. Béla király pontozott nagyobb rézpénzeiből *Sancta Maria* körirattal.[1]

A falu a Csanád nemzetség birtoka volt. Az 1337. jún. 11-iki osztozás alkalmával víz felőli felét a Telegdiek, a mezőség felőli felét pedig a Makófalviak kapták.[2] 1360. okt. havában az országbiró elrendelte, hogy e falurész is felosztandó a Telegdiek közt;[3] de akkor erre nem került a sor. Telegdi András 1495. febr. 28-án itteni részét is elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[4] A picziny falu az 1557—58-iki török adóösszeirás szerint mindössze négy házból állott; lakosai voltak:

Ábrányi István, Fejes Lukács s Mihály és Kutasi István.[5]

Ekkortájban az egész falu már a Makó családé volt; de nemsokára egészen elpusztult. Makó László 1563-iki végrendeletében mindenestül nővérének és unokaöcscsének, Szokoli Györgynek hagyta.[6] Azonban János Zsigmond 1563. aug. 10-én eladományozta Varkocs Tamásnak.[7]

Szokoli György fia Péter lépéseket tett a királyi kanczelláriánál, hogy a pusztára adománylevelet kapjon. A szepesi kamarának, 1600. jún. 22-iki előterjesztése szerint, ez ellen nem volt semmi kifogása.[8] Erre a király 1601. aug. 24-én kiállíttatta azt részére[9] s a beiktatást 1602. május 18-án az esztergomi káptalan teljesítette.[10]

A Szokoli család kihalta után a puszta visszaszállott a koronára. Így esett, hogy Vesselényi nádor 1655. márcz. 22-én eladományozta Nagy István, Széll Mihály és Miklós szendrei vitézeknek, kiket az egri káptalan nov. 27-én ellenmondás nélkül ide beiktatott.[11] Még ugyanez évi nov. 3-án a nádor Kátay Ferencz javára is állíttatott ki adománylevelet; ennek következménye azután az lett, hogy mikor 1656. jan. 11-én Kátayt a jászói convent be akarta iktatni, Széllék ellenmondottak.[12] Minthogy a pör folyamán kiderült, hogy Széll Mihály és Miklós, mikor az adománylevelet megkapták, nem voltak még nemesek (1655. ápr. 23-án kaptak armálist, melyet Borsod vármegye törvényszékén júl. 20-án hirdettek ki), a nádor megsemmisítette a donatiót, s megerősítette Kátayt a puszta birtokában.[13]

Nemsokára újabb baklövést követett el a nádor kanczelláriája. Belevette a puszta nevét a Gyarmati gr. Balassa Imre részére kiállított adománylevélbe, s ennek alapján ezt a garanszent-benedeki convent 1662. okt. 2-án be is iktatta.[14] Ez ellen 1663. márcz. 21-én nemcsak a csanádi püspök,[15] hanem a már

nemesekké lett Széllék is tiltakoztak.[16] Kátay Ferencz pedig, mintha mi sem történt volna, 1663. május 5-én eladta a pusztát Keglevics Miklós tornavármegyei főispánnak,[17] kit feleségével együtt 1666. szept. 15-én a jászói convent beiktatott.[18]

Gr. Balassa Imre fentartotta még jogát 1679—80-ban is.[19] De úgy látszik, Makó város 1699-iki megszállása után beleolvadt a puszta a város határába s végleg megszűnt külön történeti szereplése.

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Anjouk. okm.* III. 366. — [3] *Dl.* 322. §. 20. — [4] *Dl.* 29566. — [5] *Götting. defter.* — [6] *Leleszi orsz. lt.* — [7] *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [8] *NRA.* 1734. 37. — [9] *NRA.* 938. 23. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 6. 1. 5. és 6. — [11] *NRA.* 1791. 10. — [12] *NRA.* 956. 20. — [13] *Lib. palat.* V. 708. — [14] *Garan-sz.-bened. lt.* 62. 36 — [15] *Uo.* P. 225. — [16] *Uo.* P. 217. — [17] *NRA.* 956. 21. — [18] *Uo.* 23. — [19] *Gr. Balassa I. napl.* 23–77.

SZENTELT.

Város.

ZENTHELTHEGHAZ: 1384. *Múz. lt.* és *Körmendi lt.* Himfi 320. 1433. *Hazai okm.* V. 228. ZENTHTHELTH: 1429. *Dl.* 12114. ZENTHWLTH: 1442. *Kállay lt.* ZENTHEWLTH: 1460. *Galgóczi lt.* 96. 1. 2. 1562. *NRA.* 822. 15. ZENTHELTH: 1494. *Forgách lt.* 1551. *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 126. ZENTHEL: 1536. Oláh, *Hungaria* 74. ZENTHEULTH: 1551. *Gr. Károlyi cs. lt.* 36. 126. ZENTHEWL: 1552. *Múz. kézir.* fol. lat. 1356. ZENTHES: 1558. *Lib. reg.* III. 578. ZENTHELT: 1560. *Dic. l.* SZENTULYA: 1647. 1700. *Eszterg. főkápt. lt* 67. 8. 25. és 27. SZENTES: 1655. *Lib. reg.* XI. 357. SENTOS: 1723. *Mercy-féle térk.* SZENTOS: 1746. Baróti, *Adattár* 275. SENTOSCH: 1751. *Uo.* 214. SZENTOSCH: 1752. *Uo.* 288.

A mai torontálvármegyei Mokrin helyén feküdt, melytől délnyugatra a *Szentos* nevű szőlőskertek őrzik emlékét.

A kún Szentelt-Széknek volt a fővárosa s eleinte független volt minden földesúri hatalomtól. Nevének jelentését régibb *Szenteltegyház* alakja magyarázza meg. Mint városnak voltak vásárjai; hetipiaczát — egy 1384. évi oklevél tanúsága szerint — minden szerdai napon tartotta.[1] 1429. aug. 24-én itt tartotta törvényszékét Hédervári Lőrincz kir. lovászmester, a kúnok és philisteusok bírája s szolnoki főispán, Berencsi István kir. ő felsége sáfárjával, mint kiküldött biróval; ezen egyfelől a hollósi és kúnszőlősi kúnok, másfelől a Horogszegi Szilágyi László közt fenforgó határpörben hallgattak ki tanukat.[2]

A kilenczed behozatala után a kúnok elszegényedtek; a szenteltegyháziak is egymásután tönkrementek, úgy hogy a város már Zsigmond uralkodása alatt a királyra szállott. Zsigmond 1433. körül mint királyi birtokot Kún-Szőlőssel együtt átadta Csalapia Dávid török császári herczegnek, ki itt gazdatiszteket tartott s nővérével együtt valószinűleg ő maga is ide jött lakni. Az elköltözött vagy jobbágyságra jutott kúnok helyére szivesen vándoroltak ide a szomszédos falvakból jobbágyok, mert itt a király volt a földesúr. Így 1433. jún. 4-én Berekszói Hagymási László emelt panaszt, hogy vámhalomi, hegyesi és hollósi jobbágyai engedelem nélkül átszökdösnek Szenteltre.[3]

Mátyás király Szenteltet, mely idővel egészen elvesztette városi kiváltságát, Temesvárhoz kapcsoltatta. 1460. júl. 17-én eladományozta Dóczi László szörényi bánnak, Dóczi Péter kevei s szentlászlói várnagynak és Dóczi Imre udvari vitéznek; a három testvért azután a csanádi káptalan ellenmondás nélkül iktatta be.[4] Így lett az egykori kiváltságos városból jobbágybirtok. A Dócziak halála után örököseikre szállott; 1494. jan. 25-én a László leányai tiltakoztak az ellen, hogy a Péter leányai (Margit Bajnai Both Andrásné, Erzsébet özv. Szokoli Andrásné, Jutka és Katalin) Szentelt falu felét elfoglalják.[5]

Oláh Miklós 1536-ban megjelent munkájában Szenteltet a környékbeli nevezetesebb helységek közt sorolja fel.[6]

Dóczi-örökség jogán bírta Szentelt egy részét Csulai Móré Katalin Feledi Eustachné, kit a király 1551. jan. 9-én rendelt beiktatni. Az iktatás megtörténtéről márcz. 12-én tett az esztergomi káptalan jelentést.[7] Másik része 1552-ben a temesvári vár tartozéka volt.[8] A harmadik rész Telegdi László és György birtokába jutott, de ők hűtlenségbe esvén, részöket a király 1558. okt. 9-én Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak adományozta.[9] Végül a negyedik részt, melynek a szintén hűtlenségbe esett Hagymási Kristóf volt a földesura, a királytól 1561. július 2-án Kerecsényi László kapta, kit 1562. decz. 8-án az egri káptalan ellenmondás nélkül beiktatott.[10]

Az adórovó már 1560-ban mint megközelíthetetlen helységet írta be lajstromába.[11] Nem pusztult el a török világban sem; sőt 1582-ben szerb juhászok lakták, kik a régi nevet *Szentulyá*ra ferdítették. A mondott évben négy szerb lakosnak volt itt együttvéve 5658 juha.[12] Ült hely volt 1647-ben is.[13]

Később neve tovább romlott *Szentesre*. 1655. június 25-én a király Lesenyei Nagy Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és Dienes Györgynek adományozta,[14] kiket 1656-ban a garan-szentbenedeki convent beiktatott.[15] A századvégi hadjáratokban azután pusztává vált.

A török kiűzetése után belekerült neve a püspöki birtoklajstromokba is;[16] de nem lett a csanádi püspöké, hanem mint bánsági pusztát a temesvári igazgatóság időnként bérbeadta. Ekkor már *Szentos* volt a neve. 1751. őszén az igazgatóság néhány marosi határőrvidéki családot telepített le Mokrin és Szentos praediumokra;[17] ezek az egykori Szentelt város helyére telepedtek le s az új telepnek *Mokrin* nevet adtak. A következő év nyarán Vingáról is le akart Szentoson néhány család telepedni; de minthogy ez a marosi határőrség számára volt kijelölve, a vingaiakat Billét pusztára utasították.[18] A Mokrin újabbkori történetére vonatkozó adatokat Homokrév alatt találja az olvasó.

Szentelt *egyházi multját* homály fedi. Hogy valóban volt temploma s így plébániája is, azt nevének legrégibb alakja, Szenteltegyház bizonyítja.

[1] *Múz. lt.* — [2] *Dl.* 12114. — [3] *Hazai okm.* V. 228. — [4] *Galgóczi lt.* 96. 1. 2. — [5] *Forgách lt.* — [6] Oláh, *Hungaria* 74. — [7] *Károlyi lt.* 36. 126. — [8] *Múz. kézir.* fol. lat. 1356. — [9] *Lib. reg.* III. 578. — [10] *NRA.* 822. 15. — [11] *Dic. l.* — [12] *Defterek* I. 334. — [13] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [14] *Lib. reg.* XI. 357. — [15] *Garan-sz.-bened. lt.* Stat. A. 6. 22. — [16] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [17] Baróti, *Adattár* 214. — [18] *Uo.* 288.

SZÉPLAK.

Falu.

SCEPLOC: 1232. *Hazai okm.* I. 11.

A temesvármegyei Nagyfalu közelében feküdt, s 1232-ben, mikor először és utoljára említi egy oklevél, a rohonczai monostor faluja volt. Nem élte túl a tatárjárást.

SZIGET.

Falu.

Zygeth: 1484. *Dl.* 18973.

A torontálvármegyei Oroszlámostól északra esik ma is Veliki-Sziget és Kis-Sziget. Itt feküdt az egykori Sziget falucska, melynek földesura volt a XV. században a Szigeti (Zegethy) család. E családból valók voltak: István, ki 1450-ben a keresztúri,[1] s János, ki 1453-ban a teleki hatalmaskodási pörben tanúskodott.[2] András 1480. körül Dóczi Imrének volt a gazdatisztje s résztvett Jaksics István és Demeter ellen a szécsényi hatalmaskodásban, miért is a csanádi káptalan 1484. júl. 4-én szigeti részjószágán pörbe idézte.[3] Úgy látszik, a falu a XVI. század elején pusztult el, mert attólfogva többé semmi nyoma.

E század elején *Kis-Sziget* néven a Batthyányi család birtokán alakult egy kis szerződéses község, melynek lakosai szegedvidéki magyarok voltak. Birájuk volt 1804-ben Dékán István.[4] De ma már ez sincs meg.

[1] *Dl.* 29489. — [2] *Dl.* 14443. — [3] *Dl.* 18973. — [4] *NRA.* 1870. 4.

SZIHOND.

Falu.

Anhazehund: 1230. *Kisfaludy lt.* Zyond: 1446. *Dl.* 1816. Zyhan: 1453. *Münch. lt.* 40. 1454. *Dl.* 14800. Zyhond: 1454. *Dl.* 14800. 1463. *Dl.* 15862. 1536. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád. 13. 1539. *Uo.* 1. és 18. 1560. 1563. *Tiz. l.* 1560. 1564. *Dic. l.* 1563. *Gr. Károlyi cs. lt.* 37. 5. Zihonth: 1556. *Br. Harruckern lt.* Z. IX. 1. Szihond: 1558. *Dic. l.* 1627. *NRA.* 832. 35. Syon: 1559. *Urb.* 11. 41. Szyhond: 1561. *Dic. l.* Zihond: 1590. *Csanádi püsp. lt.* B. 2. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. Szionda: 1647. *NRA.* 1838. 61. Sziont: 1650. *Uo.* Szihod: 1653. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. Szikony: 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. Siond: 1663. *NRA.* 853. 52. Szion: 1689. *Uo.* 1791. 18. Tihond: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. Tibend: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16.

Batonya és Tornya közt ma is megvan még Basarága mellett a *Sionda* puszta. Itt feküdt a régi Szihond falu, s a mai név a régiből romlott. Ebben valószinűleg ősi személynevet kell keresnünk.

Herczegek követelték fe
któl.[2] Ellenben 1453. szept. 10-én mint a ker
lalomhoz tartozó falut adta el Harapkói Bo
yadi Jánosnak,[3] s V. László király 1454. febru
i az iktatóparancsot az aradi káptalanhoz, me
jelentette, hogy a beiktatás minden ellenmond
végbe.[4] Hunyadi-birtok maradt egy darabig Máty
s; azonban már 1463. aug. 9-én a király anyj
adományozása ellen.[5] De hiábavaló volt tiltakozás
y 1464. körül eladományozta a Jaksicsoknak, ki
nagylaki uradalomhoz kapcsolták.
Márk szerződésre lépett unokaöcscseivel, hogy a
ető felét elzálogosíthassa feleségének és leányainak.
király 1535. decz. 21-én beleegyezését adván, a
csanádi káptalan 1536. febr. havában teljesítette.[6]
Márk özvegyére két oldalról is pört zúdítottak;
24-én Márk húga, Iréne követelte a leánynegyedet,[7]
eg a Jaksics Péter fiai indítottak keresetet.[8] De
énzzel elégítette ki, ezek a pör folyamán elhaltak.
évi romboló hadjáratban Szihond is elpusztult.
férje, Ártándi Kelemen 1556. január 26-án kir.
án sürgette Mágócsi Gáspár gyulai főkapitányt,
azonnal adja vissza neki.[9] Ekkor már a régi
k lassanként visszaszállingózni; a temesvári def-
ut az aradi náhiéba osztotta be, 1557—58-ban
t össze. A lakosok a következők voltak:
r, Jovan Nikola, K. Mladen, Laczko Mladen s Jován,

a király Jaksics János szihondi részét a csanádi
ányozta, mert az adólajstromok a püspököt

Valamelyik erdélyi fejedelem Iktári Bethlen Istvánnak adományozta, ki ide újra szerb lakosokat telepített. 1627. szept. 10-én egyik jobbágya, Szihondi Szuboto résztvett a basarági és tompai iktatáson.[15] Később Széll Mihály és Dobóczi Ferencz hódoltatták meg az itteni szerb lakosokat s adójokat 1647-ben 10 tallérban és két vég patyolatban szabták meg. Ezt a lakosok 1647—52. közt évről-évre megvitték.[16] 1650. június 12-én kir. adománylevelet is kieszközöltek Szihondra Danéczius János társukkal, mire az egri káptalan 1651. jún. 3-án ellenmondás nélkül beiktatta őket.[17]

Gróf Pálffy Tamás rájött, hogy Szihond valamikor püspöki birtok volt. Hódoltató parancsot küldött tehát 1653. máj. 15-én a lakosokhoz,[18] kik a püspöknek meg is ajánlottak évi 4 tallér adót.[19] Mint Dóczi-utódoknak, Rácz Erzsébetnek és Katának Vesselényi nádor adott 1663. júl. 20-án oltalomlevelet Szihondra, melyet Békés vármegyében fekvőnek tud.[20] Közben a valóságos birtokos, Danéczius János elzálogosította a falut Dobóczi Péternek; de Danéczius 1689. aug. 15-én lefizetvén a zálogösszeget, magához váltotta Szihondot.[21] Csakhogy ez ekkor már puszta volt.

A török kiűzetése után belekerült neve a püspöki birtoklajstromokba, azzal a megjegyzéssel, hogy holfekvése ismeretlen.[22] 1702. július 26-án Kollonics bíbornok is támogatta a püspök követelését,[23] mire ennek a szegedi bizottság aug. 8-án megítélte a puszta tizedét.[24] Igaz, hogy nevét *Tibend*re ferdítette. De úgy sem ért vele a püspök semmit, mert Szihond a marosi szerb határőrök birtokába ment át.

A határőrvidék feloszlatása után mint az aradi uradalomhoz tartozó puszta kincstári kezelés alá került. 1757-ben három évre bérbeadták,[25] 1762-ben Basarágával együtt Lengyel Márton és társa bérelték.[26] 1769-ben Magyar-Pécska vette ki bérbe három évre 2200 frtért; ekkor 500 ló eltartására találták alkalmas legelőnek.[27] 1772—84-ig Mezőhegyessel és Basarágával együtt szerződés mellett Bogdanovics Bernát, katonai pótlovak szállítója bérelte.[28]

Szihond *egyházi multjából* csak annyit tudunk, hogy mielőtt szerb lakosai lettek volna, tizede a csanádi püspököt illette.[29]

[1] *Kisfaludy lt.* — [2] *Dl.* 1816. — [3] *Münch. lt.* 40. — [4] *Dl.* 14800. — *Dl.*[5] 15862. — [6] *Kolozsmonost. lt.* Com. Csanád 13. — [7] *Uo.* 18. — [8] *Uo.*

1. — [9] *Harruckern lt.* Z. IX. 1. — [10] *Götting. defter.* — [11] *Urb.* 11. 41. — [12] *Dic. l.* — [13] *Gr. Károlyi lt.* 37. 5. — [14] *Csanádi püsp. lt.* B. 2. — [15] *NRA.* 832. 35. — [16] *Uo.* 1838. 61. — [17] *Uo.* 1836. 64. — [18] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. — [19] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [20] *NRA.* 853. 52. — [21] *Uo.* 1791. 18. — [22] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [23] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [24] *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [25] *Urb.* 81. 9. — [26] *Uo.* 122. 29. — [27] *NRA.* 1720. 7. — [28] *Urb.* 141. 1. — [29] *Tiz. l.*

SZILASEGYHÁZ.

Falu.

ZYLASEGHAZ: 1456. *Münch. lt.* 51. 1476. *Jászói lt.* Scrin. B. nro. 27.

A mai Puszta-Földvár mellett feküdt, melynek valamikor mint puszta tartozéka is volt. Szilfák között emelkedő templomáról nevezték így.

A Hunyadi család kapta 1456-ban új adomány czímén.[1] Mátyás király azután 1476-ban Teleki Varjasi Jánosnak adományozta mint Fekete-Földvár pusztáját, s Varjasit a csanádi káptalan iktatta be e puszta birtokába.[2] 1525-ben Szilasegyház puszta egy része Orosházához tartozott.[3] Emléke a török világban egészen elenyészett.

[1] *Münch. lt.* 51. — [2] *Jászói lt.* Scrin. B. nro. 27. — [3] Haan, *Békésm. hajdana* II. 248.

SZILVASZEG.

Falu.

ZYLWAZEGH: 1360. *Dl.* 322. §. 20.

A torontálm. Kis-Zombor határában, a Maros partján vagy valamelyik ér alkotta szigeten feküdt. A házait környező szilvafáktól nyerte nevét. A Csanád nemzetség faluja volt; az 1360-iki osztály alkalmával Telegdi Tamás érseknek és öcscsének, Kelemen mesternek jutott. Többször nem említik; talán a Maros árja pusztította el s jobbágyai beleolvadtak valamelyik szomszédos falu lakosságába.

SZOT.

Falu.

ZOTH: 1232. *Hazai okm.* I. 11.

A temesvármegyei Nagyfalu közelében feküdt s 1232-ben a rohonczai monostor faluja volt. Csak mint határos falut említi egy oklevél; ennél többet nem is tudunk róla. Úgy látszik, annyi sok más helységgel együtt, ezt is a tatárjárás pusztította el.

SZŐLŐS.

Falu.

ZEWLEWS: 1451. *Dl.* 14484. ZEWLES, ZEWLEUS: 1451. *Dl.* 14485. SELLOSCH: 1723. *Mercy-térkép.*

Az egykori Kún-Szőlős mellett, tehát szintén a torontálvármegyei Nákófalva helyén feküdt.

Első ismert birtokosa volt Harkácsi László macsói al-bán, kitől 1451. július 13-án Horogszegi Szilágyi Mihály 600 frton vásárolta meg.[1] Szilágyit júl. 30-án ellenmondás nélkül iktatta be a csanádi káptalan, a vizesgyáni és hollósi szomszédok jelenlétében.[2] Úgy látszik, később a Csáki család kezére került.[3] Azonban magyar jobbágyságát a XVI. század zivatarai elsöpörték; 1582-ben hat szerb juhász lakta, kik legelőin együttvéve 973 juhot őriztek.[4] Nemsokára ezek is búcsút mondtak e vidéknek s Szőlős egészen puszta lett.

A török kiűzetése után a temesvári igazgatóság bérbe adta; 1745—49. tájban Hetz Jakab marhakereskedő bérelte.[5] 1770. körül francziákat telepítettek ide.[6] Nagyobbszabású telepítés volt az, a melyre Nákó Kristóf vállalkozott, kiről e helységet azután Nákófalvának keresztelték el; ő 1784-ben Orosházáról ágostai evang. magyarokat hívott meg ide, kikhez papjuk, Antal János kiséretében néhány tót család is csatlakozott. De ezek nem bírván a földesúr kemény követeléseinek megfelelni, hat év mulva elhagyták a falut s helyökbe néme-

tek költözködtek.[7] Nákófalvát jelenleg 2640 róm. kath. s 18 gör.-kel. lakja. A katholikusok mind németek.

A régi Szőlős *egyházi multját* homály fedi. Nákófalván a parochia 1792-ben állíttatott fel. A templom sz. Józsefnek, Szűz Mária jegyesének tiszteletére 1805-ben épült, de 1857-ben megújíttatott. Lelkészei voltak: 1790. Gottman Imre, 1793. Hagymássy Imre kegyesrendi pap, 1803. Kolosvári István, 1815. Fischer Alajos, 1824. Burghardt István s jelenleg, 1878. óta, Löschardt Ferdinánd.[8]

[1] *Dl.* 14484. — [2] *Dl.* 14485. — [3] Pesty, *Magyarorsz. helyn.* 265. — [4] *Defterek* I. 336. — [5] Baróti, *Adattár* 91. 92. 476. — [6] Szentkláray, *Százév* 269. — [7] *Uo.* 448. — [8] Pesty, *Hiv. Helyn.*

SZUDAS.

Falu.

ZUDAS: 1256. *Erd. múz. lt.*

Makó város határában, a Szárazér mellett feküdt. Neve megfejthetetlen. A Csanád nemzetség faluja volt. 1256-ban a Vaffafiak kapták. Talán a kúnok dúlásai alkalmával ment tönkre, mert a későbbi századokban nincs nyoma.

SZÚZA.

Falu.

SZUZA, ZUZA: 1232. *Hazai okm.* I. 12.

Csanádi várföld volt s a mai torontálm. Ó-Bessenyő határában feküdt. Lába faluról mondja egy 1232-iki oklevél, hogy keletről határos Szúza faluval. Többet nem mond róla s neve nem is fordul elő többé. Hihetőleg áldozata lett a tatárpusztításnak.

TADD.

Falu.

Tod: 1340. *Zichy-okm.* I. 591. Tadd: 1417. *Temesm. okl.* I. 532. 1427. *Sztáray-okl.* II. 261. 263. 1561. *Dic. l.* Thaad: 1444. *Dl.* 13765. 1450. Teleki, *Hunyadiak* X. 255. 1453. *Dl.* 30828. 1457. *Dl.* 29816. 1478. Pesty, *Krassóm.* III. 446. 1498. *Dl.* 20703. 1537. *Kolozsmonostori lt.* Com. Csanád. 25. Thadd: 1450. *Dl.* 29489. 1469. 1470. 1478. *Kállay lt.* 1511. *Dl.* 22134. 1519. *Dl.* 29972. 1536. *Kolozsmonostori lt.* Com. Csan. 13. 1539. *Hazai okm.* V. 439. Thad: 1494. *Forgách lt.* 1503. *Dl.* 26662. 1517. *Dl.* 22884. 1519. *Budai kápt. prot.* 727. 505. 1520. *Dl.* 23232. 1521. *Budai kápt. prot.* 773. 546. 1539. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csan. 18. 1555. *Dic. l.* Thald, Thabd: 1503. *Dl.* 26662. Thaadh: 1536. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csan. 13. Tadh: 1560. *Tiz. l.* Tad: 1560. 1564. *Dic. l.*

Nagylak és az aradvármegyei Német-Pereg közt feküdt. Neve kétségkívül ősmagyar személynév.

Már a XIV. század közepén feltünik, s állandóan kisnemesek lakták. Legrégibb ezek közt a *Taddi* család, melynek itt nemesi kúriája állott. Tagjai közül nevezetesebb szerepet vittek a következők: Gergely fia Benedek 1340-ben szolgabiró,[1] Mátyus fia László 1417-ben ügyvéd,[2] István és Domokos 1444-ben,[3] János 1451-ben kir. emberek,[4] Demeter 1468-ban szolgabiró,[5] János 1469-ben,[6] Barnabás 1470-ben,[7] Jakab és András 1478-ban[8] kir. emberek, Mihály 1494-ben ügyvéd.[9] Szintén régi eredettel dicsekedhetett Taddon a *Pánczél* család; ennek tagjai közül Miklós és öcsese, Benedek 1427-ben kir. emberek,[10] Pál és Tamás testvérek 1450-ben szerepelnek,[11] Albert 1536-ban kir. ember,[12] s talán ennek fia, Albert 1561-ben a család utolsó ismert tagja.[13] Taddi birtokos volt *Tompa* Domokos, 1451-ben kir. ember.[14] A *Pispek* családból ketten szerepelnek: 1453-ban Mihály[15] és 1478-ban András kir. ember.[16] 1453-ban *Duló* István is idevaló birtokos. A *Kandó* családnak két tagja válik ki: Barnabás 1470-ben ügyvéd[17] s Máté 1537-ben kir. ember.[18] *Lovász* Balázs 1478. körül keresett ügyvéd,[19] *Hanga* István ugyanakkor kir. ember.[20] Tekintélyes birtokos volt a *Kún* család is; tagjai közül Mihály 1478-ban kir. ember,[21] Imre 1498-ban szolgabiró[22] s 1503-ban kir. ember.[23] A *Szedecsi* családból először Gellért szerepel, 1503-ban mint kir. ember,[24] 1511-ben

s *Nagy* Ferencz 1520-ban szerepelnek mint
[31] Ugyanaz *Petres* Albert 1536-,[32] 1537-[33] és 153
os, itteni birtokos 1561-ben.[35] Ezeken kívül az
ddi nemesek: *Arczel* Péter, *Szentlőrinczi* Mózes,
s *Csete* János.[36]

nagyszámú családok birtokviszonyairól átlag ke
Törösdi *Konya* Lukács itteni részét 1519. decz.
nyozta vejének, Ládonyi Miklósnak,[37] ki azt
8-án használat végett átengedte Berlő Gergely
uszár István meg nemesi kúriáját, mely kelet fel
László, nyugat felől pedig a Taddi Mihály ház
tt, 1521. jan. 4-én 100 frtért eladta Kisserjéni *Sze*
deáknak.[39]

a a falu 1552-ben végkép elpusztult; pusztának mo
60. és 1564. évi adólajstromok is.[40] Nem is épült
njaiból.

házi multjából csak annyit tudunk, hogy tizede 15
anádi káptalant illette.[41] Idevaló születés volt az
án, ki 1457-ben mint aradi kanonok szerepel.[42]

y-okm. I. 591. — [2] *Temesm. okl.* I. 532. — [3] *Dl.* 13765.
— [5] *Dl.* 16703. — [6—7] *Kállay lt.* — [8] Pesty, *Krassóm.*
rgách lt. — [10] *Sztáray-okl.* II. 261. 263. — [11] *Dl.* 29489.
ost. lt. Com. Csan. 13. — [13] *Dic. l.* — [14] *Dl.* 29489. — [15]
Pesty, *Krassóm.* III. 446. — [17] *Kállay lt.* — [18] *Kolozsmon.*
5. — [19] *Kállay lt.* — [20—21] Pesty, *Krassóm.* III. 446. — [22]
Dl. 26662. — [25] *Dl.* 22134. — [26] *Dl.* 23232. — [27] *Dl.* 26662
[29] *Kolozsm. lt.* Com. Csan. 18. — [30] *Dic. l.* — [31] *Dl.* 23232
lt. Com. Csan. 13. — [33] *Uo.* 25. — [34] *Uo.* 18. — [35] *Dic. l*
Budai kápt. protoc. 727. 505. — [38] *Hazai okm.* V. 439.
protoc. 773. 546. — [40] *Dic. l.* — [41] *Tiz. l.* — [42] *Dl.* 29

TALAMIT.

Falu.

Talamiti: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1679. *Balassa I. napl.* 23. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. Talamithaza: 1648. *Egri kápt. lt.* AB. 297. Talamity: 1665. *Leleszi orsz. lt.* El. statut. P. 78. és F. 62. Thalamit alias Thalamitháza: 1666. *Egri kápt. lt.* O. 110. Thalamith: 1666. *Uo.* Talamitj: 1680. *Balassa I. napl.* 37. Tallamith: 1723. *Mercy-féle térkép.* Talmigh: 1757. *Urb.* 81. 9. Talamit: 1761. 1783. *Egykorú térk.* Talamy: 1764. *Mappae camer.* 20.

Sajténytól északra, a most aradvármegyei Szemlaktól nyugatra feküdt.[1] A XVII. század első felében valami szerb ember telepítette, a kinek nevéről nevezték így el.

Először mint lakott helységet 1647-ben említik; ekkor Nádudvari János borosjenei vitéz volt a földesura,[2] ki azt az erdélyi fejedelem adományából bírta. Azonban épen ekkortájban Széky Péter a magyar királytól kapott reá — úgy látszik — másodmagával donatiót, mert 1648. jan. 8-án *felét* átengedte vejének, Ónodi Pap Jánosnak.[3] Idővel a koronára szállott, s Lipót király 1665. jún. 25-én eladományozta Fodor Jánosnak és Pap Lászlónak. A kir. adománylevél rácz falunak mondja. Mikor ezeket a leleszi convent be akarta iktatni, Marosjárai Bálintfi János, ki alighanem Nádudvariék útján szerzett hozzá just, ellenmondott.[4] Az új adományosok úgy hallgattatták el, hogy 1666-ban többek közt odaigérték neki Talamit vagy Talamitháza felét.[5] De Bálintfi még 1669-ben is sürgette őket az átadásra.[6] Mikor azután nem boldogult velök, valószinűleg eladta a maga részét gr. Balassa Imrének. De időközben a falu elpusztult. Balassa 1679—80-ban már mint pusztához formált hozzá jogot.[7]

Az 1700. körül készült püspöki birtoklajstrom már nem tudja holfekvését; marosontúli helynek mondja.[8] Mint pusztát feltünteti az 1723. évi Mercy-féle térkép. 1757-ben egyik fele Sajtihoz, a másik fele Szemlakhoz tartozott.[9] Ma Talamitye Sajtényhoz tartozó határrész.

[1] *Mappae camerales* 20. — [2] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [3] *Egri kápt. lt.* AB. 297. — [4] *Leleszi orsz. lt.* El. statut. P. 78. és F. 62. — [5] *Egri kápt. lt.* O. 110. — [6] *Uo.* O. 443. — [7] *Balassa I. napl.* 23. 37. — [8] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [9] *Urb.* 81. 9.

A: 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 295. 1427. *Sztáray-okl.*
2162. 1537. *Kolozsmonost. lt.* Com. Csan. 13. TAMASHAZA
. II. 252. THAMASFFALWA: 1536. *Kolozsmonost. lt.* Com.
13. TAMÁSHÁZA: 1550. Pesty, *Krassóm.* IV. 49.

ylak közelében fekvő falucska volt, s nevét első
hatta.

ől fogva a nagylaki uradalomhoz tartozott s a
osztozott. A XV. század elején tűnik fel, a m
os a nagylaki földesúr; belekerült neve abba az
szerződésbe, melyet ez 1421. ápr. 28-án a Csákia
alála után, 1427. május 29-én, az uradalommal egy
hályi Alberté lett,[2] kit a csanádi káptalan jún. 15
is beiktatott.[3] Ő azután 1429. decz. 16-án kifizette
et, melynek erejéig Zsigmond király az uradalma
ásházát Tari Rupertnek elzálogosította.[4]
ás király az uradalommal a Jaksics családnak ad
; de ekkor már puszta volt. Jaksics Márk kieszk
okaöcscsei beleegyezését. János király 1535. de
ncsot adott a csanádi káptalanhoz, hogy Márk fe
ányait a puszta felének birtokába iktassa be. A ká
márcz. 8-án jelentést tett, hogy a hölgyeket *Tam*
bevezette.[5]
ics család magvaszakadása után, 1550. jan. 10-
Sándor és Gábor fölemelték tiltakozásukat az ell
adalmat és Tamásházát is Fráter György va
ter elfoglalják;[6] de ennek nem lett semmi ere
rök világban azután Tamásháza egészen eltűnt

TÁPÉ.

Falu.

TAPAE: 1613. *Gr. Károlyi cs. lt.* 61. 46. TAPE: 1624. *Gyulaf. lt.* Cista Colos. 5. 12. TABA: 1723. *Mercy-féle térk.* 1761. 1783. *Egykorú térképek.*

Magyar-Csanádtól keletre, a Maros jobbpartján feküdt. Úgy lehet, a Szeged melletti Tápéról ide húzódott lakosok alapították a XVI. század végén s ők ruházták rá egykori lakóhelyük nevét.

Első ismert birtokosa Balázsdeák István egri vitéz, kiről özvegyére, Hobordánczy Katára szállott. Minthogy azonban a falut illetéktelenül Sarádi Sebestyén lippai katona foglalta el, Bethlen Gábor 1613. május 7-én oltalomlevelet adott az özvegynek, «hogy senki azféle özvegyi árvákat igazságában meg ne háborítson».[1] Az özvegy elhúnyta után visszaszállott a fejedelemre, de a folytonos háborúkban elnéptelenedett. Mikor azután csendesebb napok következtek, a lakosok újra visszaszállingóztak. Bethlen Gábor tehát 1624. nov. 28-án újra eladományozta Szőlősi Mihály és Török Pál váradi fizetett lovasvitézeknek.[2] De azután nemsokára megint elpusztult s nem is támadott fel soha többé. Mint pusztát feltüntetik még a mult századi térképek.

[1] *Gr. Károlyi cs. lt.* 61. 46. — [2] *Gyulaf. orsz. lt.* Cista Colos. 5. 12.

TARJÁN.

Falu.

THARYAN: 1446. *Dl.* 1816. TARYAN: 1455. *Dl.* 14942. TARJÁN-UTCZA: 1570. *Defterek* I. 203.

Hód-Mező-Vásárhely egyik utczája. Tehát hajdan e város belterületén fekvő falu volt. Neve ősi magyar személynév.

Tarján a hódmezővásárhelyi uradalom tartozéka volt. 1446-ban a Szekcsői Herczegek és a Héderváriak pörlekedtek miatta;[1] 1455-ben V. László király a Harapkói Botos-lányokat erősítette meg birtokában.[2] Mikor 1570. jún. 4-én a török ható-

. 1816. — [2] Dl. 14942. — [3] Defterek I. 203.

TELEK.

Falu.

1230. *Hazai okm.* VI. 24. TELUKY: 1232. *Uo.* I. 11. THELEEK *kl.* II. 361. THELEK: 1446. *Múz. lt.* 1449. *Dl.* 14282. *Dl.* 142 0. *Dl.* 14366. 1451. *Dl.* 14443. 1453. *Dl.* 30828. 1472. *Dl.* 1456. *Dl.* 15084. TELEGD: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. KIS TELEK: 1655. *Lib. reg.* X K: 1658. *Lib. palat.* V. 455. DELLECK: 1723. *Mercy-féle térk*

torontálvármegyei Egrestől nyugatra, az Aranka özén feküdt. Ottan körül, Szaravola határában m még a Telek dűlő. Neve nem szorul magyarázá vesztendő össze a csanádi püspök egykori temes ly nevű falujával, mely Vingától délre esett).

alu kezdetben Csanádhoz tartozó várföld volt. tt a Csák nemzetségbeli Miklós ispán birtokába; -ban visszavette azt Béla ifjabb király.[1] II. En 1232-ben hű szolgálataiért visszaadta neki s le is E szerint Szőlős, délen a várjobbágyok földe, azu ő, az udvarnokok földe és Timár vették körül.[2]

. század közepe táján a Temes vármegyéből bes armati Varjas család birtokában találjuk. E csa és Sebestyén már itt laktak s régi előnevüket elhag magukat. Az előbbi még 1446-ban életben v kal azután meghalt, özvegységben hagyván m ia asszonyt. Csakhamar követte őt a sírba öcs ki Bessenyei Erzsébetet

addig, míg a csanádi szentszék a hitbért meg nem állapítja s a Sebestyén maradékai le nem fizetik.[4] A szentszék aug. 18-án hivatalos becsű után 19 frtban szabta meg az összeget, de ezzel Czeczilia nem volt megelégedve; megfelebbezte ügyét a bácsi metropolitai székhez, s természetesen Telek falut sem adta át.[5] Kalocsán Danóczi András őrkanonok s bácsi vicarius vizsgálta felül a csanádi szentszék ítéletét s helyben is hagyta azt. Erre Varjas János lefizette az összeget, Czeczilia pedig 1450. május 5-én nyugtatványt állított ki róla.[6] Most már Telek falu is átment a János birtokába.

Az új birtokosnak csakhamar meggyűlt a baja a Hunyadi János nagylaki jobbágyaival. Ezek a faluhoz tartozó erdőben tömérdek fát kivágtak s 400 kocsira valót haza hordtak. Hunyadi János kormányzó 1451. elején épen Csanádon időzött; hozzá fordult tehát a család, hogy torolja meg a visszaélést. A kormányzó jan. 3-án vizsgálatra utasította Csanád vármegye törvényszékét, mely már február 20-án jelentette, hogy a szomszédos és határos nemeseket kihallgatván, a Varjas család panaszát igaznak találta.[7] A nagylakiak bizonyosan meglakoltak vakmerőségükért, s hogy többé ilyesmi elő ne fordulhasson, Hunyadi János oltalomlevelet adott a családnak, melyet 1457. január 10-én özv. Hunyadiné is megerősített, utasítván a vármegyét, hogy különösen a nagylaki polgárok és vendégnépek túlkapásaira ügyeljen.[8]

A nagyasszony úgy megkedvelte Varjas Jánost, hogy 1463. körül alföldi birtokainak kormányzását reá bízta.[9] Később még magasabbra emelkedett; Mátyás király megtette munkácsi várnagynak. Mint ilyen tiltotta el 1472. február 14-én Szokoli János csanádi püspököt s Jaksics Istvánt és Demetert Telek falujának megszerzésétől.[10] Ez utóbbiak később mégis kezökbe kerítették a falu egy részét; egy 1559. évi följegyzés szerint Jaksics Jánosnak részbirtoka volt Teleken.[11]

A török világ már nem találta itt a Varjasiakat (erre bővült nevök a XVI. században). A család utolsó férfisarjadéka, Boldizsár, 1570-ben váradi várnagy,[12] már csak Földvárt bírta s a békésvármegyei Egén és Simaszigeten voltak birtokai.[13]

Telek falu a török hadjáratok kezdetén úgy elpusztult, hogy az adólajstromok meg se említik nevét. Idővel azután szerbek szállották meg, mert 1647-ben ült helyként szerepel.

Úgy látszik, I. Rákóczi György adott rá adománylevelet Derecskei Erdélyi Istvánnak, ki ekkortájt jogot formált hozzá.[14] Azonban az erdélyi fejedelemség hatalmának hanyatlása után, 1655. június 25-én Vesselényi Ferencz nádor is eladományozta Lesenyei Nagy Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és Dienes Györgynek,[15] kiket a falu birtokába 1656-ban be is iktattak.[16] Talán ezek révén jutott a falu feléhez Szelényi János honti alispán, ki azt 1658. szept. 11-én oda ajándékozta unokaöcscsének, Gerhard György hontvármegyei jegyzőnek.[17]

A századvégi harczokban azután újra elpusztult a falu s nem is állott többé lábra. A csanádi püspök 1701. júl. 20-án bejelentette rá igényét,[18] de eredmény nélkül. Fel van tüntetve még az 1723. évi Mercy-féle térképen mint pusztult falu. S ezzel azután történeti szereplése is véget ér.

[1] *Hazai okm.* VI. 24. — [2] *Uo.* I. 11. — [3] *Múz. lt.* — [4] *Dl.* 14282. — [5] *Dl.* 14287. és 14288. — [6] *Dl.* 14366. — [7] *Dl.* 14443. — [8] *Dl.* 15125. — [9] *Dl.* 15836. — [10] *Dl.* 17290. — [11] *Urb.* 11. 41. — [12] *Múz. kézir.* fol. lat. 3477. 79. l. — [13] *Dic. l.* — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [15] *Lib. reg.* XI. 357. — [16] *Garan-szent-bened. lt.* Stat. A. 6. 22. — [17] *Lib. palat.* V. 455. — [18] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. és *Doc. eccl.* 14. 10.

TEMERKÉNY.

Falu.

TEMERKEN: 1247. *Dl.* 322. §. 5. 1256. *Erd. múz. lt.* 1284. *Dl.* 322. §. 23. 1285. *Uo.* §. 24. 1319. Pesty Fr., *hagy. Helyn.* 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. 1360. *Dl.* 322. §. 20. TEMNEKEN: 1321. *Uo.* §. 17. TEMREKEN: 1360. *Uo.* §. 20. THEMERKEN: 1469. *Tört. Tár* 1863. 25. *Századok* 1877. Pozs. kiránd. 108. 1526. *Tört. Tár* 1863. 99.

A torontálvármegyei Csóka és Tisza-Szent-Miklós közt, a Tisza partján feküdt. Neve törökös (bessenyő vagy kún) hangzású; megfejteni azonban nem tudom.

Temerkény a Csanád nemzetség egyik ősi faluja. Már 1247. ápr. 14-én tartozékaival együtt a Pongrácz ispáné volt.[1] Ugyancsak a Kelemenősfiaké lett 1256. decz. 17-én, a tiszai halászat felével.[2] Pongrácz fia, Tamás ispán, mint tudjuk, egyházaskéri kúriájában lakott; 1280. nyarán birtokaira rátörtek a rabló kúnok s őt is halálra keresték. Alig hogy lóra kaphatott, Temer-

kényig meg sem állott. Csoda még, hogy okleveleit magához vehette. A temerkényi templom kőből való jó erős épület lehetett; tetőzete azonban fából készült. A falubeli jobbágyság itt vonta meg magát s Tamás is ide menekült. Hihetőleg hamarosan eltorlaszolták a templomot, a hogy tudták. Tamás a maga leveleit a szentély fülkéjébe rejtette el. A mint a kún hadak megérkeztek, tüstént üszköt vetettek a templomra, mely azonnal lángba borult. Sorra gyilkolták a szegény jobbágyokat; megölték Tamás két unokaöcscsét is. Neki magának alig volt annyi ideje, hogy a fülkéhez rohanjon s a már égő levelek közül legalább egyet megmentsen. Azután egy kis egérutat kapva, lóra pattant s lovastól együtt belevetette magát a Tiszába. Mire a kúnok észrevették, már átúsztatott a tulsó partra. Szerencsére az a levél, melyet a lángok közül kiragadott, a nemzetség 1256. évi osztálylevele volt, melyet függőpecsétjével IV. Béla király megerősített. Igaz, hogy a pecsét egy része is elolvadt; de mikor a király előtt felmutatta, ahhoz értő emberek meggyőződtek róla, hogy a levélen csakugyan a IV. Béla király pecsétje lógott.[3] Minthogy pedig a Tamás ispán írásai — ez egynek kivételével — mind elpusztultak, IV. László király 1285. ápr. 26-án új adománylevelet állíttatott ki számára s ebbe bele volt foglalva Temerkény falu is.[4]

Róbert Károly uralkodása alatt a Tamás maradékai hűtlenség bűnébe keveredtek, minélfogva a király elvette tőlök e falut s alighanem Temesvárhoz kapcsolta. 1319-ben pedig odaadta cserébe Lampert országbirónak s csanádi főispánnak a várhoz közelebb eső birtokokért.[5] Később a király megengesztelődött s 1321. júl. 29-én a többi elvett birtokokkal együtt Temerkényt is visszaadta a Telegdieknek.[6] Úgy hogy, mikor 1337. jún. 11-én a Makófalviakkal osztályra léptek, ez a falu is osztozás tárgya volt s egészen a Telegdi családnak jutott.[7] 1360. okt. 14-én meg a Pongrácz fiai, Tamás kalocsai érsek és öcscse, Kelemen lettek a földesurai.[8]

A Kelemen ága bírta azután mintegy száz esztendeig. 1469. május 29-én a dédunoka, János, hogy magát török rabságból kiválthassa, temerkényi részét 400 frtért eladta a budai káptalannak, melyet a csanádi káptalan jún. 13-án ellenmondás nélkül beiktatott.[9] Még azon évi decz. 14-én György és László is túladtak a maguk részén; ezt zálog czímén 50 frton Kara

László budai prépost s testvére, Lőrincz, továbbá Osztopáni Balassa Pál fiai, Márton és Imre szerezték meg.[10] Ezt a részt Telegdi Miklós és Ferencz idővel vissza szerették volna váltani; felszólították hát a budai prépostot, hogy a pénzt vegye föl, a birtokrészt pedig bocsássa vissza. Statileo János prépost azonban azt vitatta, hogy az egész falu örök jogon a káptalané s ő abból semmit sem hajlandó visszaadni. Ebből pör kerekedett, mely előbb Csanád vármegye törvényszékét foglalkoztatta; de 1526. márcz. 28-án II. Lajos király parancsot küldött a vármegyére, hogy a pört terjeszsze föl hozzá.[11] Ítéletre azonban nem került a sor; a török elfoglalta Budát s a budai káptalan megszűnt létezni. A Telegdiek most már birtokukba vehették volna a falut, ha ezt is utól nem érte volna az enyészet szelleme. Úgy látszik, a Balibég 1529. évi rablóhadjárata alkalmával pusztult el s nem is támadott fel többé. Egykori helyén ma már emlékezete sem él.

Egyházi multját illetőleg csak nagy szerepet játszott templomára utalhatunk.

[1] *Dl.* 322. §. 5. — [2] *Erdélyi múz. lt.* — [3] *Dl.* 322. §. 23. Maga az az oklevél, melyet Tamás ispán az enyészettől megmentett, ma is megvan még, csak a pecsét hiányzik róla, minthogy azt a IV. László király kanczellárjai széttörték. Kolozsvártt őrzik az erdélyi múzeum levéltárában. — [4] *Dl.* 322. §. 24. — [5] Pesty Fr., *hagy. Helyn.* — [6] *Dl.* 322. §. 17. — [7] *Anjouk. okm.* III. 367. — [8] *Dl.* 322. §. 20. — [9] *Tört. Tár* 1863. 25. — [10] *Századok* 1877. Pozs. kiránd. 108. — [11] *Tört. Tár* 1863. 99.

TERVÁR.

Falu.

THERWAR: 1450. *Dl.* 14443. *Dl.* 29489. 1453. Teleki, *Hunyadiak* X. 415. 1539. *Hazai okm.* V. 439. 1561. *Urb.* 68. 37. THEWRWAR: 1519. *Budai kápt. protoc.* 727. 505. TEWRWAR: 1560. *Dic. l.* THERVAR: 1561. *Uo.* TERWAR: 1564. *Uo.* TORUAR: 1639. *Lib. reg.* IX. 266. TORVÁR: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 27. TERVAR: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10 1723. *Mercy-féle térk.* 1735. Baróti, *Adattár* 172.

A torontálvármegyei Gyálától keletre találjuk. Nevét némelyek síkon álló erősségnek magyarázzák (Tér—vár), de ennek ellentmond a régi *Törvar* alak. Annyi azonban bizonyos, hogy itt egy közeli dombon valamikor hatalmas téglaépület

állott. Mi czélra szolgált ez az erős ház vagy torony, arról sem írásbeli, sem szájbeli hagyomány nem tud. Kincskeresők itt még e század első tizedeiben földalatti boltozatokra s ezekben emberi csontokra találtak.[1]

A falu a XV. század közepén tűnik föl, s kisnemes családok bírták. 1450-ben idevaló birtokosok: Terväri János és Balázs deák, Taddi István s Tiburcz András.[2] Később a Törösdi Konya család is részes lesz itt; e családból Lukács 1519. decz. 4-én a maga részét oda ajándékozza leányának, Potencziánának s általa vejének, Ládonyi Miklósnak.[3] Ez meg 1539. márcz. 18-án ezt a részt, tetszése tartamára, használat végett átengedi Berlő Gergelynek.[4]

A török defterdár 1557—58-ban a falut, mely 21 házat számlált, a csanádi náhiéba sorozta be. Lakosai ekkor ezek voltak:

Barát Gergely, Bene Péter, Bessenyei Pál, Boros Balázs, Dénes, György s Pál, Csontos Ferencz s Mihály, Damokos János, Fekete Pál, Gáspár Mihály, Irtó Benedek s György, Kandó Máté, Kovács Máté, Szabó Gergely s Tamás, Veres Márton, Vértesi Balázs, Vidák Antal.[5]

Ekkor már egészen mások a birtokosai, mint voltak a mult században. Az adórovó 1561-ben a következő birtokosokat és portákat jegyzi föl: Gyálai István négy, Zay Ferencz öt, Végh Illés tíz, Vasvári János két porta. 1564-ben már felére olvad a porták száma, ú. m.: Végh Illés öt, Zay F. három, Gyálai János két porta; Vasvári János egy-házhelyes nemes.[6] A birtokosok azonban ekkor már nem laktak itt, minélfogva a falut Gyula vára számára foglalták le s földesúri tartozásait 8 frt censusban szabták meg.[7]

Megvolt a falu még 1582-ben is s a régi jobbágyok maradékai (Irtó, Vidák, Barát, Solti, Petri nevűek) lakták. Csakhogy ekkor már jobbára juhtenyésztéssel foglalkoztak; öt lakosnak együttvéve volt 2067 darab juha.[8] A következő század elején Zay Ferencz hagyatéka révén Viczmándi Kristóf formált hozzá jogot s ide 1611-ben gondviselőjévé Körös Lukács jobbágyát tette.[9] Azonban a király 1639. márcz. 26-án eladományozta a falut Szegedi Ferencznek, Komjáti Ábrahámnak és Voksics másként Horváth Istvánnak.[10] Másoldalról Erdélyi István az erdélyi fejedelemtől eszközölt ki reá donatiót s mint ült helyet bírta 1647-ben.[11] De e század második felében pusztává lett Tervár.[12]

Dolny István csanádi püspök 1701. júl. 20-án a maga számára követelte,[13] de mint bánsági falut nem kapta meg. A temesvári igazgatóság 1735. ápr. 6-án lelkére kötötte a csanádi tiszttartóságnak, hogy a pusztát lehető kedvező föltételek mellett adja bérbe s értékesítse a kincstár javára.[14] Hat nap mulva a tiszttartóság beadta javaslatát, de ennek tartalmát nem ismerjük.[15] Tervár puszta maradt egészen 1777-ig, a mikor Szegedről 14 dohánykertész magyar család telepedett le ide.[16] Ekkor a puszta a szőregi uradalomhoz tartozott, melyet 1783. márcz. 5-én a kir. kamarától Szeged városa megvásárolt. A szerződés azt mondja Tervár pusztáról, hogy rajta némely dohánykertészek laknak.[17] Manap lakossága mintegy kétszáz lélek.

Egyházi multjából nem maradtak ránk adatok. Csak annyit tudunk, hogy innen származtak Tervári Jakab, ki 1453-ban,[18] Márton, ki 1453—56-ban s Miklós, ki 1453—58-ban szerepelt az aradi kanonokok sorában.[19]

[1] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [2] *Dl.* 29489. — [3] *Budai kápt. protoc.* 727. 505. — [4] *Hazai okm.* V. 439. — [5] *Götting. defter.* — [6] *Dic. l.* — [7] *Urb.* 68. 37. — [8] *Defterek* I. 336. — [9] *Károlyi cs. lt.* 36. 45. — [10] *Lib. reg.* IX. 266. — [11] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [12] *Uo.* 67. 8. 27. — [13] *Doc. eccl.* 14. 10. — [14] Baróti, *Adattár* 172. — [15] *Uo.* 260. — [16] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [17] *NRA.* 1433. 9. — [18] Teleki, *Hunyadiak* X. 415. — [19] Márki, *Arad tört.* II. 376.

TISZA-SZENT-PÉTER.

Falu.

SANCTUS PETRUS circa Tyciam: 1333. *Mon. Vatic.* I. 147.

A torontálvármegyei Padétól délre, a Tisza partján feküdt. Neve mutatja, hogy sz. Péter tiszteletére épített templom emelkedett benne. S csakugyan 1333-ban említik is plébániáját; plébánosa Mihály, ki pápai tized fejében lefizet három garast. Az eddig ismert oklevelekben nem találunk semmi nyomra, miből egykori birtokosaira lehetne következtetnünk. Különben is aligha érte meg a XV. századot; valószinűleg a Tisza kiöntései pusztították el.

TOMPA.

Falu.

THOMPAEGHAZ: 1427. *Sztáray-okl.* II. 260. THOMPA: 1446. *Dl.* 1816. 1552. 1555. *Dic. l.* 1557. 1559. *Lib. reg.* III. 379. 595. 1563. *Tiz. l.* TOMPA: 1478. *Galgóczi lt.* 1553. 1558. 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* 1627. *NRA.* 832. 35. 1647. 1650. *Uo.* 1838. 61. és 64. 1666. 1669. *Uo.* 1791. 14. és 16.

Ma puszta Mezőhegyestől keletre, a Szárazér partján. Vagy Tompa nevű alapítójától kapta nevét, vagy tompaszegletű templomáról nevezték el. Eleinte ugyanis Tompaegyház volt a neve.

A legrégibb időben Mezőhegyessel együtt a nagylaki uradalomhoz tartozott. De már puszta volt, mikor az uradalomba 1427. jún. 15-én Nagymihályi Albertet beiktatták.[1] A Herczegek és Héderváriak 1446-ban szerették volna a toronyi uradalommal megszerezni s pörösködtek is miatta.[2] De ekkor már jogos birtokosai a Hunyadiak voltak, s Mátyás király mint a maga faluját eladományozta Gáji Horváth Gergely országbirónak. Ez meg 1478-ban elzálogosította Dóczi Péternek.[3]

A XVI. század közepén már kisnemesek kezén találjuk. Azonban nagy pusztuláson ment át 1552-ben, úgy hogy mindössze csak három portája tudta megfizetni az adót; 1553-ban szintén. 1555-ben felsorolják birtokosait, ú. m.: Kisserjéni Pált, özv. Eödönfi Lászlónét, Baracskai Miklóst és Ravazdi Jánost, de a falu adója ekkor is csak $3^1/_2$ frt.[4] Pedig újra gyarapodni kezdett; 1557—58-ban már 22 házat számlált.[5]

Két birtokosa, Ravazdi János és Kaszta Demeter hűtlenségbe esvén, a király 1559. jún. 1-én eladományozta tompai részeiket Luka Jánosnak és társainak;[6] de Ravazdinak sikerült magát tisztáznia. A falu adózása ez volt:

	1560.	1561.	1564.
Serjéni Pál	1 porta	2 porta	5 porta
Eödönfi Ferencz	1 »	2 »	2 »
Kátai János	—	2 »	1 »
Farkas János, majd Boldizsár .	pusztult	pusztult	1 »
Ravazdi János.	—	—	új házak[7]

Balázs, Szegedi István, Tót Gergely s Sebestyén.[8]

ja is elpusztult 1596-ban. A következő század
en azután szerbek szállották meg. Bethlen G
22-én eladományozta Atyai Gálfi Györgynek, kit
n be is iktattak.[9] A fejedelmek hatalmának gyen
-ben Széll Mihály és Dobóczi Ferencz szendrei v
atták meg s minden lakosára egy-egy frt adót ve
zesen még egy szőnyeget is tartoztak adni. Adójo
g megvitték, de 1653-ban elpusztult a falu.[10] Széll
. jún. 12-én a királytól adománylevelet eszközöl
i[11] s ennek alapján az egri káptalan 1651. jún. 3-
ás nélkül beiktatta őket.[12] 1658-ban újra visszajött
iz adót is megfizették. 1661. márcz. 28-án lejött
nt és Hajdú János katonák, kik Széll és Dobóc
jól fölverték az adót 50 tallérra és két paplan
ebr. 17-iki osztozkodás alkalmával Tompa Dobóc
jutott.[13] Erről örököseire, t. i. öcscsére, Péterre
nondra és Ferenczre szállott. 1666. nyarán a fal
nák verték föl s a lakosok minden marháját elh
selényi Ferencz nádor szept. 23-án a végvár
oz erős parancsolatot bocsátott ki, meghagyv
a tolvajokat kerestessék föl s érdemök szeri
eg.[14] Minthogy Dobóczi Zsigmond és Ferencz
ktak, nem állott módjukban, hogy a falu adój
; 1669. ápr. 7-én tehát tíz esztendőre elzálogo
n Végh Mihálynak s feleségének, Széll Annának
török-tatár hadak elpusztították s azóta mind

TORNYOS.

Falu.

THORNOS: 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. és 11. 1481. *Dl.* 18545. 1482. *Dl.* 18620. és 18645. 1515. *Budai kápt. prot.* 583. sz. THORNUS: 1489. *Dl.* 19559. TORNIAS: 1492. *Dl.* 19919. THORNYOS: 1650. *Garan-sz.-benedeki lt.* Stat. A. 1. 13.

A temesvármegyei Csomboly (ma Zsombolya) vidékén, a régi Csanád vármegye határszélén feküdt, úgy hogy néha Temes vármegyéhez számították.

A XV. század végén kisnemesek bírták. Özv. Muronyi Konya Demeterné a maga itteni részét a budai káptalannak adományozta.[1] A többi nemesek részbirtokait a Dóczi család vásárolgatta össze; így 1481. aug. 26-án Rábéi Sebestyén részét vették zálogba Dóczi Péter s fiai, János és Miklós, s Dóczi Imre,[2] kiket ide 1482. ápr. 29-én az aradi káptalan iktatott be.[3] Tornyos ekkor temesvármegyei falunak van mondva. Dóczi Imre zálogba vette még 1489. júl. 29-én a Csombolyi János,[4] 1492. nov. 19-én pedig a Szedecsi Pető Balázsné tornyosi részét is.[5] 1515. január 31. Peterdi Gellért tiltakozott, hogy Tornyoson levő részét Enyingi Török Imre nándorfejérvári bán elfoglalja.[6] Szerbek lakhatták 1650-ben, a mikor Erdődi Pálffy Pál nádor adományából Zolnai Gombkötő Jánost, Semléki Jánost és Partinger Mihályt a garan-szent-benedeki convent e faluba beiktatta.[7] Ezzel azután végképen el is enyészik nyoma.

[1] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. és 11. — [2] *Dl.* 18545. — [3] *Dl.* 18620. — [4] *Dl.* 19559. — [5] *Dl.* 19919. — [6] *Budai kápt. protoc.* 583. sz. — [7] *Garan-sz.-benedeki conv. lt.* Stat. A. 1. 13.

TORONY.

Város.

THORON: 1446. *Dl.* 1816. 1485. *Dl.* 19048. 1495. Pesty, *A ször. báns.* III. 120. 1502. *Galgóczi lt.* 1511. *Dl.* 22211. 1512. *Erd. múz. lt.* THORONY: 1555. *Dic. l.* 1558. *Forgách lt.* 1563. *Tiz. l.* TOROŇ: 1558. *Dic. l.* THORNY: 1560. 1562. *Tiz. l.* 1582. *NRA.* 24. 65. TORONY: 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* TORNYA: 1647. 1662. *NRA.* 1838. 61.

A mai Tornya mezőváros. Nevét templomának tornyáról kapta, a mikor még tornyos templomok ritkák voltak e vidéken.

A XV. század első felében már város s egy egész uradalom központja volt. Hozzá tartoztak a Szárazérmelléken: Két-Sopron, Varjas, Mikeháza, Lukácsfalva, Kinged, Szihond, Kandafalva, Batonya, Baktornya és Tompa; Arad vármegyében: Dombegyház, Iratos, Vizes, Marján és Abony falvak, Két-Kupa, Keresztyénerdő, Vasegyháza, Meggyes, Nádas és Háromatyafi puszták. Ez uradalom felét 1446-ban a Szekcsői Herczeg-fiúk perelték a Héderváriaktól.[1] 1485-ben Toronyt, talán ideiglenes joggal, Jaksics István és Demeter kezén találjuk.[2] Ekkor az egykori nagy uradalom szétfoszlott s 1502-ben, a mikor II. Ulászló királytól Monoszlói Erdődi Bálint eszközölt ki reá adománylevelet, már csak Lukácsháza, Kandogfalva és Kinged tartozott Toronyhoz.[3] Erdődi Bálinttól azután a Jaksics család vette meg. 1506-ban már Jaksics Péter és Demeter itt a földesurak, kiknek a következő 24 toronyi jobbágyát sorolja fel egy oklevél:

Barank Elek s János, Basarági Benedek, Dékán András, Ekecsenáló Boldizsár, Fodor Miklós s Tamás, Halál Bálint, Hernyák Kelemen, Hölgyes László, Jutos Antal, Fülöp s Péter, Karics János, Kelemen s Miklós, Keresztes András, Kis Ferencz, Simon László, Tokos Bálint, Tornyi Dénes, Tóth Balázs s György, Török Gergely.[4]

Jaksics Péter már 1511-ben szerbeket kezdett ide telepíteni. Ez évben Bogasin és Jován zádorlaki lakosok akartak átköltözködni; kieszközölték az engedélyt is s minden dolgaikat rendbehozták, a mikor a zádorlaki földesúr, Dóczi Ferencz útjokba állott s nem engedte meg távozásukat.[5] Jaksics Péter Toronyban kényelmes nemesi kúriát építtetett magának s

gyakran időzött itt. 1512. febr. 4-én a csanádi káptalan itteni kúriájában idézte meg az aradi káptalan ellen folytatott pörében.[6]

A Jaksics család kihalta után Petrovics Péter foglalta le s csak 1550. június végén adta át a királynak. Azonban 1552-ben Torony is nagy pusztuláson ment át, úgy hogy lakosai még 1555-ben is csak $2^1/_2$ frt, 1558-ban pedig csak 4 frt adót tudtak lefizetni.[7] Ehhez képest a defterdár is mindössze hat házat talált Toronyban, melyet az aradi náhiéba sorozott.[8] A lakosok mind szerbek voltak; a magyarság elköltözött s nem is tért többé vissza.

A király 1558. júl. 26-án Toronyt egészen oda adományozta Gimesi Forgách Imrének s általa Gyulai Gaál Andrásnak, kiket az egri káptalan 1559. márcz. 30-án ellenmondás nélkül beiktatott.[9] 1560-ban a Gaál András három portája fizetett.[10] Gaál azonban még ez év folytán átengedte e birtokát Olcsárovics Demeternek, kinek 1561-ben hét portája adózott.[11] Nemsokára egy-két magyar jobbágy is ide vetődött; 1562-ben kivetették a tizedet Apostoli Péterre, Major Pálra s Jakabra.[12] 1564-ben az adózó porták száma volt hat és fél.[13] Olcsárovics 1566-ban Gyula ostrománál elesvén, Torony a koronára szállott. Radéczi István egri püspök, kir. helytartó 1582. febr. 24-én eladományozta Alszászi Szászy András kir. tanácsosnak s a kir. személyes jelenlét helytartójának.[14] De 1596-ban az egykori városból faluvá sülyedt Torony végképen elpusztult.

A következő század első felében újra ráczok szállották meg. Ettőlfogva a régi Torony nevet a *Tornya* alak váltotta fel. Mint rácz falut hódoltatták meg 1647-ben Széll Mihály és Dobóczi Ferencz, s az 1662. febr. 17-iki osztozkodás alkalmával az előbbinek jutott. Ez azután adóját minden ember után egy-egy frtban s külön ajándékban szabta meg.[15]

A török kiűzetése után Makóval, Batonyával és Földeákkal együtt negyedik helysége volt az új életre támadt Csanád vármegyének. Lakosai 1728-ban bánsági szökevényekkel szaporodtak,[16] viszont 1735-ben egyesek átköltözködtek a temesvármegyei Szőlősre.[17] 1742-ben a kincstár az ú. n. mutinai uradalomhoz kapcsolta; a helység ekkor 34 házból állott s lakosai egytől-egyig szerbek voltak. Évi taksájok 120 frtot tett. A faluból az uradalomnak összesen 221 frt 30 kr jövedelme volt.[18] 1752-ben a kincstártól megvásárolta Marczibányi Lőrincz,

ki mezővárosi rangra emelte s lakosságát magyarokkal szaporította.[19] Ugyanekkor készült el pecsétnyomója, melyen három görög-keleti stilű templomtorony, két kisebb közt egy nagyobb, s a következő körirat látható: «Tornya m. várossának petsétje 1752».[20] A Marczibányi család pompás kastélyt építtetett ide. Tornya lakosainak száma: 1242 róm. kath. magyar, 800 görögkeleti szerb s román, 37 protestáns, 45 zsidó.

Előljárói közül említtetnek: 1757. Isák Miklós elsőbiró;[21] 1837. Kartaly Ágoston jegyző, Momir Lopsity biró, Uros Jaksity adószedő, Lado András és Riger Péter esküdtek;[22] 1864. Fogarasi P. János jegyző, Onya Tódor biró, Pasek János törv.-biró, Marucsig János adószedő, Ursz Vazul esküdt.[23]

Egyházi multjának is nevezetes emlékei maradtak fenn. Középkori plébániájára és templomára nincsenek ugyan adataink; csak annyit tudunk, hogy a helység tizede a csanádi püspököt illette.[24] Innen származott Toronyi Kelemen, az egyházjog doctora, ki 1495-ben aradi olvasókanonok volt.[25] A Jaksics Péter külföldön iskolázott fiai jobbágyaikat megismertették a hitújítással s Torony 1540. körül már református ekklézsia lehetett. Még hatalmasabb pártfogója lett az itteni reformátusoknak 1543. után Petrovics Péter, ki 1549- és 1550-ben a tiszántúli prédikátoroknak első zsinataik megtartására a toronyi Jaksics-kúriát készséggel rendelkezésre bocsátotta. De a magyarságot az 1552. évi török hadjárat elűzvén hajlékaiból, a református ekklézsia is megszünt itt s nem is kelt új életre soha többé.

A mai Tornyán a róm. kath. parochiát 1753-ban Marczibányi Lőrincz létesítette. Maradékainak költségén épült 1851-ben a szent kereszt tiszteletére felavatott templom. Lelkészek voltak: 1831. Babits József, 1834. Lendvai István, 1836. Klemits Pál, 1842. Csiky Gergely, 1884. Zsideg János.

A görög-keleti egyház is a mult századba viszi föl a maga eredetét, ha ugyan ennél is nem régibb. Lelkészei közül 1837-ben említtetik Avramovics Demeter.[26]

[1] *Dl.* 1816. — [2] *Dl.* 19048. — [3] *Galgóczi lt.* — [4] *Dl.* 21525. — [5] *Dl.* 22211. — [6] *Erd. múz. lt.* — [7] *Dic. l.* — [8] *Gölling. defter.* — [9] *Forgách lt.* és *Lib. reg.* III. 506. — [10] *Dic. l.* — [11] *Uo.* — [12] *Tiz. l.* — [13] *Dic. l.* — [14] *NRA.* 24. 65. — [15] *NRA.* 1838. 61. — [16] Baróti, *Adattár* 396. — [17] *Uo.* 403. — [18] *Urb.* 9. 29. — [19] Szentkláray, *Százév* 448. — [20] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [21] *NRA.* 1475. 18. — [22] *NRA.* 1857. 24. — [23] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [24] *Tiz. l.* — [25] Pesty, *A ször. báns.* III. 120. — [26] *NRA.* 1857. 24.

TÓT-KUTAS.

Falu.

KWTHWS: 1446. *Dl.* 1816. KWTHOS: 1456. *Münch. ll.* 51. KWTHUS: 1463. *Dl.* 15862. THOTKWTAS: 1536. *Kolozsmonost. ll.* Com. Csanád 13. KWTHAS: 1536. *Uo.* 1539. *Uo.* 18. THOTKWTHAS: 1536. *Monial. Poson.* 55. 23. THOTHKWTHAS: 1537. *Kolozsm. ll.* Com. Csan. 18. TOTHKWTHOS: 1539. *Uo.* 1. TOTTKWTAS: 1553. *Dic. l.* TOTH KWTHAS: 1555. *Uo.* 1563. *Tiz. l.* TOT KUTAS: 1558. 1560. *Dic. l.* 1562. *Tiz. l.* 1646. *Br. Harruckern ll.* X. VIII. 1. 1702. *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 16. TOTHKUTAS: 1560. *Tiz. l.* 1652. *Gr. Károlyi ll.* 137. 22. TOTHKVTAS: 1561. *Dic. l.* TODTKUTOS: 1647. *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 67. 8. 27. TÓT KUTAS: 1663. *NRA.* 853. 52. TOTH KUTOS: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. 1702. *Csanádi püsp. ll.* B. 14.

A békésvármegyei Sámson és Tót-Komlós közt, a Szárazér balpartján állott s templomának romjai még 1779-ben meglátszottak.[1] Kútja hajdan ritkaság volt a vidéken, arról nevezték el. Előnevét pedig, hogy megkülönböztessék Peres-Kutastól, a XVI. század elején kapta.

Egyébiránt eleinte a hód- és vásárhelyi uradalomhoz tartozott; 1446-ban felét a Szekcsői Herczeg család pör útján követelte a Héderváriaktól.[2] De a falu voltaképen a Hunyadi János birtoka volt, ki a királytól 1456. május 12-én új adománylevelet is kapott rá.[3] Róla fiára, Mátyás királyra szállott, s mikor el akarta adományozni, anyja 1463. aug. 9-én tiltakozott ez ellen.[4] Mégis eladományozta a király 1464-ben a Jaksics családnak.

Jaksics Márk egyességre lépett unokaöcscseivel, hogy Tót-Kutast is elzálogosíthassa feleségének és leányainak; ez egyességhez 1535. decz. 21-én János király beleegyezését adta, úgyhogy a csanádi káptalan 1536. február havában ellenmondás nélkül iktatta be az úrhölgyeket.[5] Ekkortájt települtek ide tót lakosok (Gazó, Gyukó, Kojcsó családbeliek), kikről a falu előnevét nyerte, 1536-ban a Jaksicsok tótkutasi jobbágya, Veres Egyed kihallgatott tanú volt a királysági határpörben.[6] Jaksics Márk halálos ágyán megismételte fentebbi rendelkezését, minek következtében 1537. jún. 14-én feleségét a csanádi káptalan hiteles emberei újra beiktatták Tót-Kutas birtokába.[7]

Özv. Jaksics Márknét a rokonok 1539-ben pörrel támadták

meg; Márk húga, Iréne a törvényes leánynegyedet követelte, többek közt Tót-Kutas feléből is,[8] Péter fiai pedig az egész falura mint fiági örökségre formáltak jogot.[9] De ezek a pörök az özvegyre nézve kedvezően dőltek el.

Az 1552. évi török hadjáratot Tót-Kutas is megsínylette. A következő évben csak négy portája tudta az adót lefizetni, a többi el volt pusztulva. A falura, melynek adója 1555-ben is csak 6 frtot tett, Olcsárovics Demeter tette rá a kezét.[10] Ennek következtében az egyik Jaksics-lány férje, Ártándi Kelemen a királyhoz panaszszal fordult; Ferdinánd 1556. jan. 26-án tehát parancsot intézett Mágócsi Gáspár gyulai főkapitányhoz, hogy Tót-Kutast adassa vissza törvényes birtokosának.[11]

Az 1557—58. évi török adóösszeírás szerint hét házból állott a falu.[12] 1558-ban adó fejében beszállított 7 frtot.[13] 1560-ban a Jaksics-lányok, Zeleméri Lászlóné és özv. Dóczi Miklósné fogott birák előtt megosztoztak birtokaikon; ez alkalommal Tót-Kutas egészben özv. Dóczinénak jutott.[14] 1560-ban már az özvegynek öt, 1561-ben 11 portája adózott.[15] Ugyanő 1563. máj. 6-án a királytól új adománylevelet eszközölt ki a falura.[16] Ez évben 14 gazda és hat szegény jobbágy lakta a falut, névszerint a következők:

Biró Gergely, Dékán András s Gergely, Farkas Gergely s Mihály, Fülep Ádám s Pál, Gazó Pál, Gyukó Balázs, Igaz Pál, Kalla János, Kis Lőrincz s Pál, Kojcsó Balázs s Gergely, Német János, Oláh János s Péter, Palotai Pál, Vida Imre.[17]

Tót-Kutas 1596-ban pusztult el. A XVII. század negyvenes éveiben mint Dóczi-örökös Jármi András bírta a pusztát,[18] melyre különben a király is állíttatott ki 1646. decz. 5-én adománylevelet Kovács János, Széll Mihály, Zólyomi György és Török Bálint szendrői katonák javára, s ezeket az egri káptalan iktatta be 1647. decz. 2-án.[19] Már 1652. nov. 27-én Török Bálint tiltja a vásárhelyieket a puszta élésétől, vizeinek halászatától.[20] Mikor meg 1653-ban Zólyomi György a maga részét el akarta zálogosítani Széll Mihálynak, Török Bálint ez ellen tiltakozott s erre Zólyomi el is állott a szándékától.[21] Anyai ágon Dóczi-maradékok voltak Rácz Erzsébet Szőlősi Mihályné és Rácz Kata Borbély Ferenczné, kik rábírták Vesselényi Ferencz nádort, hogy Tót-Kutasra 1663. júl. 20-án oltalomlevelet állíttatott ki számukra.[22]

A török kiűzetése után először Dolny István püspök jelentkezett a puszta birtokára, a budai kamarai igazgatósághoz 1701. júl. 20-án beadott keresetében.[23] Igényét 1702. júl. 26-án Kollonics Lipót bíbornok is támogatta,[24] mire a szegedi bizottság aug. 8-án csakugyan a csanádi püspöknek utalta ki e puszta tizedét.[25] Élethossziglani használatra e tizedet 1711-ben megkapta gr. Nádasdy László püspök is, kitől azt a vásárhelyiek pénzen váltották meg.[26] 1722. aug. 5-én a hódmezővásárhelyi uradalommal együtt Tót-Kutast a gróf Károlyi család vásárolta meg, s azóta a mai napig bírja.

Egyházi multjából templomromjain kívül csak az az egy adat maradt fenn, hogy tizede a csanádi káptalant illette. A tizedet 1560—63-ban a lakosok Gyula várának fizették.[27]

[1] Karácsonyi, *Békés várm. tört.* II. 329. — [2] *Dl.* 1816. — [3] *Münch. ll.* 51. — [4] *Dl.* 15862. — [5] *Kolozsmonost. ll.* Com. Csanád 13. — [6] *Monial. Poson.* 55. 23. — [7] *Kolozsm. ll.* 18. — [8] *Uo.* — [9] *Uo.* 1. — [10] *Dic. l.* — [11] *Br. Harruckern ll.* Z. IX. 1. — [12] *Götting. ll.* — [13] *Dic. l.* — [14] *NRA.* 759. 43. — [15] *Dic. l.* — [16] *Gr. Károlyi cs. ll.* 37. 5. — [17] *Tiz. l.* — [18] *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 25. — [19] *Br. Harruckern ll.* X. VIII. 1. — [20] *Gróf Károlyi cs. ll.* 137. 22. — [21] *Egri kápt. ll.* AB. 247. 248. — [22] *NRA.* 853. 52. — [23] *Doc. eccl.* 14. 10. — [24] *Csanádi püsp. ll.* B. 14. — [25] *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 16. — [26] *Gr. Károlyi cs. ll.* 36. 84. — [27] *Tiz. l.*

TÓT- VAGY MEZŐ-PALOTA.

Falu.

PALATA: 1421. Pesty, *Krassóm.* III. 295. PALATHA: 1427. *Sztáray-okl.* II. 252. 260. 1550. Pesty, *Krassóm.* IV. 49. PALOTHA: 1429. *Dl.* 12162. 1463. *Dl.* 15862. 1555. *Dic. l.* TOTHPALOTHA, TOTPALOTHA: 1563. *Tiz. l.* PALOTA: 1646. *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 173. *Br. Harruckern ll.* X. VIII. 1. 1649. *Gyulaf. lib. reg.* XXIV. 45. MEZŐ PALOTA: 1647. *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 25. TOT PALOTA: 1653. *Csanádi püsp. ll.* B. 11. TOTH PALOTA: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. MEZŐ PALOTTA: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10.

A mai Csanád-Palota. A szláv eredetű *Palota* név első, bizonyára előkelő birtokosának házáról ragadt rá.

Kezdettől fogva a nagylaki uradalomhoz tartozott s ennek sorsában osztozott. Első ismert birtokosa volt a Nagylaki Jánki család. E család utolsó férfisarjadéka, János a Csáki Miklóssal és Györgygyel 1421. ápr. 28-án kötött örökösödési szerződésbe

ezt a faluját is befoglalta.[1] Halála után azonban Zsigmond király 1427. május 29-én mint a nagylaki uradalomhoz tartozó falut Nagymihályi Albertnek adományozta,[2] kit a csanádi káptalan június 15-én ellenmondás nélkül beiktatott.[3] Tari Rupert követelését Nagymihályi 1429. decz. 16-án kielégítvén, ettőlfogva tehermentesen bírta Palotát.[4] Azonban utódai, úgy látszik, hűtlenség bűnébe estek s Mátyás király elvette tőlük az uradalmat és vele együtt ezt a falut is. Így került a Hunyadi család birtokába.

Mátyás király azután el akarta adományozni, de ez ellen anyja 1463. aug. 9-én az aradi káptalan előtt tiltakozott.[5] 1464-ben a nagylaki uradalommal együtt valószinűleg a Jaksics családé lett Palota, bár ennek itteni birtoklásáról mélyen hallgatnak az oklevelek. A XVI. század közepén, mikor a Jaksics családnak már magvaszakadt, Nagymihályi Sándor és Gábor tiltakoztak az ellen, hogy Fráter György vagy Petrovics Péter e falut is elfoglalják.[6]

Azonban az 1552. évi török hadjáratban elpusztult. Pusztult falu volt az 1555-iki adólajstrom szerint is.[7] 1562. körül tótok szállották meg s ekkor vette föl a Tót-Palota nevet. Még 1563-ban nyoma van, hogy tizedét Olcsárovics Demeter vette föl.[8] Nem sokkal Gyula bukása után újra néptelenné és pusztává lett a falu. Nincs is ezután szó róla körülbelől hatvan esztendeig.

Mint pusztára adtak rá adományleveleket az erdélyi fejedelem is, meg a magyar király is. Amaz 1646. május 19-én Körösszegi Kis Péternek és Andrásnak,[9] emez pedig ugyanazon évi decz. 15-én Kovács János, Széll Mihály, Zólyomi György és Török Bálint szendrei vitézeknek.[10] Minthogy a pusztára ekkortájt újból lakosok telepűltek, és pedig magyarok, kik az újra feltámadt falunak Mező-Palota nevet adtak,[11] az erdélyi fejedelem adományosai nem hagyták a maguk jussát, s mikor a szendrei vitézeket az egri káptalan 1647. decz. 2-án be akarta iktatni, ellenmondottak. II. Rákóczi György 1649. jan. 25-én Köröstarcsai Vér György borosjenei főkapitánynak, Nagy Miklós és Ferencz ottani vitézeknek is adott ki Palotára szóló adománylevelet,[12] a mivel a birtokviszonyokat még jobban összekuszálta.

Az a néhány magyar, ki itt ütötte fel sátorfáját, úgy vélt

a sok adományos zaklatásaitól menekülni, hogy a csanádi püspök oltalma alá adta magát. Már 1651-ben öt más helységgel együtt ők is egy aranyos paplant, egy bokor karmazsin csizmát és hat kosár halat szolgáltattak fel adó fejében a püspöknek.[13] Gr. Pálffy Tamás püspök Tót-Palotát be is vétette a részére 1654. szept. 2-án kiállított kir. adománylevélbe,[14] a mivel biztosította magának azt, hogy püspöksége alatt a lakosok évenként 4 tallért és két pár csizmát fizettek neki.[15] Ily körülmények közt semmi hasznát sem vehette annak az adománylevélnek Kolontár Mátyás borosjenei vitéz, melyet részére 1654. nov. 9-én Rákóczi kiállíttatott.[16]

1686-ban a török-tatár hadak ismét véget vetettek a falunak. Később mint pusztát a nagylaki szerbek kezdték használni s ekként került azután a marosi határőrvidék kebelébe. Hiába támasztott igényt Mező-Palotára 1701. júl. 20-án Dolny István püspök,[17] a puszta tizedét nem adták neki. A határőrvidék visszakeblezése után Nagylak város tulajdonában maradt s ezzel együtt az aradi uradalomhoz tartozott.[18] Az uradalom 1768-ban kezdett ide róm. kath. magyarokat telepíteni; határához hozzákapcsolta Csiga pusztát, Kövegyet pedig 211 frtért adta az új lakosoknak bérbe.[19] 1774-ben Palota az uradalomnak 2792 frt 54 kr jövedelmet hajtott. Ekkor már Kövegy pusztáért 300 frtot fizettek a palotaiak, de az uradalom kikötötte, hogy 600 birkát legeltethessen rajta.[20] Később is vándoroltak be Gömör, Nógrád, Hont és Heves vármegyékből magyar és tótajkú lakosok; ez utóbbiakra vallanak a Sisák, Pisák, Kriván, Haluska, Pota stb. családnevek. Ma azonban már az összes lakosok egytől-egyig magyarok.[21] Számra nézve ez időszerint lakja Csanád-Palotát 5610 lélek, kiknek legnagyobb része róm. katholikus. Házainak száma 1069.

Elöljárói közül ismerjük a következőket: 1772. Takács Pál jegyző, Kovács István biró;[22] 1864. Kiss Gábor jegyző, Sisák János biró, Szabó Balázs törv.-biró, Túri Pál esküdt.[23]

A régi Tót- és Mező-Palota község *egyházi multjára* nincsenek adataink. A mai Csanád-Palota temploma Nep. szent János vértanú tiszteletére a kincstár költségén 1773-ban épült föl s 7848 forint 19 krba került. A paplak szintén jó anyagból 2285 frt 56 kr költséggel épült. 1774-ben a községnek még nem volt iskolája.[24] Plébánosai voltak: 1831. Süvegjártó Pál,

1836. Major János, 1871. Rácz József, 1895. Kálmán Lajos, a néphagyományok jeles gyűjtője és feldolgozója. — Leányegyházai: Alberti, Ambrózfalva, Kövegy, Nagy-Királyhegyes, Majláth, Pitvaros.

[1] Pesty, *Krassóm.* III. 295. — [2] *Sztáray-okl.* II. 252. — [3] *Uo.* II. 260. — [4] *Dl.* 12162. — [5] *Dl.* 15862. — [6] Pesty, *Krassóm.* IV. 49. — [7] *Dic. l.* — [8] *Tiz. l.* — [9] *Gyulaf. lib. reg.* XXI. 173. — [10] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. — [11] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [12] *Gyulaf. lib. reg.* XXIV. 45. — [13] Oltványi, *A csanádi püsp. birt.* 11. — [14] *Lib. reg.* XI. 67. — [15] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [16] *Gyulaf. lib. reg.* XXVI. 426. — [17] *Doc. eccl.* 14. 10. — [18] *Urb.* 81. 9. és 122. 29. — [19] *Uo.* 141. 1. — [20] *Uo.* — [21] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [22] *NRA.* 1176. 4. — [23] Pesty, *i. h.* — [24] *Urb.* 141. 1.

TÓTI.

Falu.

TOTI: 1333. 1334. 1335. *Monum. Vat.* I. 147. 154. 156. 158. 1439. *Dl.* 13367. 1656. *NRA.* 816. 18. THOTHY: 1445. *Sztáray-okl.* II. 366. 1485. *Dl.* 19090. THOTI: 1485. *Dl.* 19091. 1486. *Dl.* 19092. 1507. *Dl.* 36349. TOTY: 1561. *Dic. l.* THOTY: 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. 1650. *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. TOTTIN: 1723. *Mercy-féle térk.*

A temesvármegyei Nagyfalutól keletre, Székesúttól délre feküdt. Első lakosai tótok voltak s róluk ragadt rá ez a név.

Nagyon régi helysége a vármegyének; már 1333–35-ben plébániája volt. Zsigmond király alatt Temesvár tartozéka vala s a temesi főispánok használták. Azonban Albert király 1439. május 1-én kiszakította a vár kötelékéből s eladományozta Marczali Györgynek s rokonainak.[1] Ezek valamelyikének részét vette meg s ajándékozta oda 1445. jún. 8-án Hunyadi János Serjéni Orros György csanádi alispánnak.[2] Később Székelyszegi Mihály is szerzett itt birtokot; szántóföldjének azt a részét, mely a Varjasút két oldalán terült el, 1485-ben a Jaksics István és Demeter nagyfalvi jobbágyai elszántották s a maguk javára bevetették.[3] 1507-ben a faluhoz a csanádi káptalan is jogot formált; mi alapon, nincs megmondva.[4]

A XVI. században üresen hagyta Tótit a magyar jobbágyság s helyére szerbek költözködtek. A temesvári defterdár 1557—58-ban 16 házat írt itt össze (fellaki náhie); a lakosok a következők voltak:

Sztana papasz; Atoladics Atoka, Basics Jovan, Gyurakics Ranko, Hrbanin Jovan, Kovacs Pavel, Litarcsa Dona, Mahmudics Nikola, Odorsics Gyura, Pavel Nikola s Vana (2), Rana Pavel, Szabota Vuka, Sztepanics Nikola, Szukacs P.[5]

A falu birtokosai voltak 1561-ben Székelyszegi István és özv. Korláth Istvánné; amannak nevén öt, emezén két porta adózott.[6] Nem riasztotta el innen a szerb lakosokat a török világ nyomorúsága sem; itt maradtak s pásztorkodással tengették életüket. 1582-ben 14 szerb lakosnak összesen 2184 darab juha volt.[7] Mint aradvármegyei lakott helységet adományozta el Tótit 1597-ben Báthori Zsigmond Segnyei Miklósnak.[8] Ennek hűtlensége után pedig Szentandrási György borosjenei alkapitány szerezte meg.

Az erdélyi fejedelemség hatalmának hanyatlásával 1650-ben a nádor állított ki a falura adománylevelet Fodor József és Széki Péter részére, kiket a jászói convent forma szerint be is iktatott.[9] Mindazáltal ez nem akadályozta Szentandrási György örököseit, hogy 1656. ápr. 25-én Tótit öt részre fel ne oszszák.[10] De a századvégi harczokban végkép elpusztult a falu; 1723-ban mint pusztát tünteti fel a Mercy-féle térkép.

Egyházi multjából annyit tudunk, hogy Tóti egyike volt a csanádi főesperesség legrégibb plébániáinak. Plébánosa, János 1333—35-ben hűségesen lefizette a ráeső pápai tizedet.[11] A magyar lakosság elköltözése után, a XVI. században a szerbek foglalták le a templomot s külön papot is tartottak. A görögkeleti pópák közül egynek emlékét őrizte meg a történelem; ez 1557—58-ban Sztana papasz.[12]

(Nem tévesztendő össze ez a Marostól délre fekvő *falu* a Szent-Miklós és Abony közelében esett hasonnevű *pusztá*val, mely a Marostól északra terült el s 1561-ben a Rédey családé volt,[13] 1562-ben pedig Vizkeleti Jakab, Zasskowi János, Dubniczky Mihály és Zagyvai Simon kaptak rá kir. adománylevelet.[14])

[1] *Dl.* 13367. — [2] *Sztáray-okl.* II. 366. — [3] *Dl.* 19092. — [4] *Dl.* 36349. — [5] *Gotting. defter.* — [6] *Dic. l.* — [7] *Defterek* I. 336. — [8] *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. — [9] *Jászói orsz. lt.* Stat. F. 45. — [10] *NRA.* 816. 18. — [11] *Mon. Vat.* I. 147. 154. 156. 158. — [12] *Gotting. deft.* — [13] *Rédey cs. lt.* — [14] *Lib. reg.* III. 733.

TÖRÖSD.

Falu.

TWRWSD: 1337. *Anjouk. okm.* III. 365. 384. THWRUSD: 1344. *Dl.* 322. §. 14. THURUSD: 1408. *Múz. ll.* THERESD: 1433. *Esztergomi főkápt. ll.* 42. 6 22. 1450. *Dl.* 29489. 1466. *Dl.* 16395. 1537. *Kolozsmonost. ll.* Com. Csan. 25. THERUSD: 1451. *Dl.* 14443. 1453. *Dl.* 30828. THEWREWSD: 1519. *Budai kápt. protoc.* 727. 505. THEREWSD: 1539. *Hazai okm.* V. 439. TÖRÖFD (a másoló hibájából): 1647. *Eszterg. főkápt. ll.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 27 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. TOROSD: 1655. *Lib. reg.* XI [illegible] *bened. ll.* Stat. A. 6. 22. TURUSDA: [illegible]

A torontálvármegyei Ó-[illegible] ıd közt feküdt. Neve a szláv *trst* (nád) szób[illegible] edetileg nádast jelentett.

Eleitől fogva az itt gy[illegible] di család bírta. Őse Jakab, ki 1337.[1] és 1344 [illegible] ember szerepel. A család többi ismert tagjai [illegible] it kir. emberek vesznek részt különböző kik[illegible] mint 1408-ban György fia János és Miklós,[3] [illegible] fiai, György és Demeter,[4] 1451-ben Lőrincz [illegible] ıan Péter,[6] 1462-ben Sebestyén és Mihály,[7] 14[illegible] emen és János,[8] 1537-ben Albert deák.[9] E családon kívül törösdi birtokosok még 1450-ben: Konya Péter, Jakab és Pál, továbbá Somlyó Jakab és Szilva Lőrincz.[10]

Maga a falu először Róbert Károly királynak egy 1338. május 24-iki levelében fordul elő; az van róla mondva, hogy Bécs falutól keletre, illetőleg hogy Bécs falu Törösd és Kökényér közt fekszik.[11] Ezután hosszú idő telik el, mikor újra hírt hallunk felőle; 1519. decz. 4-én Törösdi Konya Lukács többek közt itteni részét oda ajándékozza leányának, Potencziánának s férjének, Ládonyi Miklósnak.[12] Minthogy Ládonyi és felesége nem ezen a vidéken laktak, ezt a részöket 1539. márcz. 18-án, tetszésök tartamára, használat végett átengedték Berlő Gergelynek.[13]

Azonban a XVI. század viharaiban elpusztult a falu. Az adólajstromok még mint pusztát sem sorolják elő. Hihetőleg tévesen írta 1647-ben ült helynek a szegedi guardián, mikor a csanádi püspökség birtokait számonvette.[14] Mert 1655. jún.

25-én a király határozottan mint pusztát adományozta el Lesenyei Nagy Ferencznek, Milojkovics Miklósnak és Dienes Györgynek,[15] kiket 1656-ban abba be is iktattak.[16]

Dolny István püspök is fölvette a pusztát birtoklajstromaiba,[17] s 1701. júl. 20-án igényét is bejelentette rá,[18] de minden eredmény nélkül. Még 1723-ban feltünteti a Mercy-féle térkép; de azután elenyészik a nyoma. Ma már egykori helyére a feledés éjtszakája nehezedik.

[1] *Anjouk. okm.* III. 365. 384. — [2] *Dl.* 322. §. 14. — [3] *Múz. ll.* — [4] *Eszterg. főkápl. ll.* 42. 6. 22. — [5] *Dl.* 14443. — [6] *Dl.* 30828. — [7] Csánki, *Magyarorsz. földr.* II. 90. — [8] *Dl.* 16395. — [9] *Kolozsmonost. ll.* Com. Csanád 25. — [10] *Dl.* 29489. — [11] *Br. Wesselényi cs. ll.* — [12] *Budai kápl. protoc* 727. 505. — [13] *Hazai okm.* V. 439. — [14] *Eszterg. főkápl. ll.* 67. 8. 25. — [15] *Lib. reg.* XI. 357. — [16] *Garan-sz.-bened. ll.* Stat. A. 6. 22. — [17] *Eszterg. főkápl. ll.* 67. 8. 27. — [18] *Doc. eccl.* 14. 10.

TÖVISKÖZ.

Falu.

TYWSKES: 1555. *Dic. l.* THEOVYSKEOZ: 1561. *Uo.* TÓWYSKEÓZ: 1564. *Uo.* TUSKEŐZ: 1647. *Esztergomi főkápl. ll.* 67. 8. 25. TEÖVISKÖZ: 1653. *Uo.* 20. TŐUISKÖS: 1653. *Csanádi püsp. ll.* B. 11. FÖVESKÖZ: 1654. *Lib. reg.* XI. 67. THŐUÉSKÖSZ: 1660. *Eszterg. főkápl. ll.* 67. 8. 10. TÖVISKÖZ: 1700. *Uo.* 27. TŰZKOSZ: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. TÖRYKÖZ: 1702. *Csanádi püsp. ll.* B. 14. TOVISKÖS: 1702. *Eszterg. főkápl. ll.* 67. 8. 16. TISKUS: 1723. *Mercy-féle térk.* TEÖVISKESS: 1757. *Urb.* 81. 9.

Nagylaktól délkeletre, a Maros jobbpartján ma is megvan még a *Töviskes* dűlő. Itt állott az egykori falucska, mely nevét a körülötte vadon tenyésző tövises bokroktól vette.

Csak akkor értesülünk róla, mikor már elpusztult. Az 1552. évi török hadjárat tette pusztává s mint ilyet jegyzik föl az 1555., 1561. és 1564. évi adólajstromok.[1] Ezekből tudjuk meg azt is, hogy felét özv. Dóczi Miklósné Jaksics Erzsébet, másik felét pedig a csanádi püspök bírta. Puszta telek volt 1647-ben is, a mikor nevét a szegedi guardián a püspöki birtoklajstromba beiktatta.[2] Nem sok idő múlva azonban egy-két rácz család vetődött ide.

Ezekhez intézte gr. Pálffy Tamás püspök 1653. május

15-én a maga hódoltató levelét,[3] s kieszközölte, hogy Tövisköz a részére 1654. szept. 2-án adott kir. oltalomlevélbe is fölvétessék.[4] Ennek lett az eredménye, hogy a töviskőziek adó fejében évenként egy paplant adtak a püspöknek.[5] Macripodari is kapott reá 1660. jan. 21-én kir. oltalomlevelet, de neki a tövisköziek már nem adóztak.[6] A falucska 1686-ban tönkre ment s határát a nagylaki szerbek vették használatba.[7]

Mint pusztára 1701. júl. 20-án Dolny István püspök is bejelentette rá igényét,[8] s midőn ezt 1702. júl. 26-án Kollonics is támogatta,[9] aug. 8-án a szegedi kamarai bizottság kiutalta számára a puszta tizedét.[10] Azonban a puszta Nagylakhoz mint szerb határőrvidéki városhoz kapcsoltatván, mentes maradt a tized alól s a szegedi bizottság jóindulatának Dolny és utódai semmi hasznát sem láthatták. Nagylak dűlője volt Töviskes (ezt az alakot vette föl a régi név) 1757—74-ben,[11] s még ma is az.

[1] *Dic. l.* — [2] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [3] *Uo.* 20. — [4] *Lib. reg.* XI. 67. — [5] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [6] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 10. — [7] *Uo.* 27. — [8] *Doc. eccl.* 14. 10. — [9] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [10] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [11] *Urb.* 81. 9., 122. 29., 141. 1.

ÚJ-CSANÁD.

Falu.

Uy Csanád: 1700. kör. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. 1702. *Uo.* 16. és *Csanádi püsp. lt.* B. 14. Praedium Apatfalva modo Csanad vocitatum: 1742. *Uo.* C. 23. Uj Csanad alias Apathfalva: 1757. *Urb.* 81. 9.

A mai Magyar-Csanád, mely a régi Apátfalva helyén fekszik. Ezért nevezték a mult században így is: «Új-Csanád másként Apátfalva». Egy 1757. évi úrbéri összeírásban olvassuk: «Tenet locum antiquae possessionis Apathfalva».[1] (A hajdani Apátfalva falu helyén fekszik). Határában (egykor Luczay Tógyer tanyaföldjén) egy nagyszerű kőkereszt van, melynek külseje roppant régiségre mutat, mert egészen mohval van belepve. A rajta volt felírást az eső és hóvíz egészen lemosta; a nép azt tartja, hogy ez alá van temetve Kún László (!).[2]

Új-Csanádot 1700-ban a bécsi udvari haditanács telepíttette a marosi határőrvidék czéljaira. A ideszállított szerb militaris-

táknak átengedte Apátfalva, Belesz és Tárnok pusztákat.[3] Érthetetlen, miként ajánlhatta 1702. júl. 26-án Kollonics Lipót bíbornok, ki a szerb határőrség egyik megteremtője volt, hogy Új-Csanád tizede Dolny István csanádi püspöknek adassék át,[4] holott jól tudhatta, hogy a bécsi udvar a szerbeket a tized alól fölmentette. A szegedi kamarai bizottság aug. 8-án fejet hajtott a bíbornok óhajtása előtt[5] s készséggel odaítélte a csanádi püspöknek — a semmit.

Új-Csanádnak mint határőrségi helynek történetéből nem igen maradtak fenn adatok. Úgy látszik, a haditanács 100 hajdút és 100 huszárt helyeztetett itt el,[6] kikkel sok bajuk volt a makóiaknak.[7] Mária Terézia 1750. szept. 2-án feloszlatván a marosi határőrséget, Új-Csanádot Csanád vármegyébe kebelezte be,[8] s elrendelte, hogy e helység is mint az aradi uradalom része kincstári kezelés alá vétessék. Erre a szerbek nagy része kivándorolt Oroszországba s helyükre oláh jövevények érkeztek. Az uradalom kormányzójának, a derék Lovász Mihálynak első dolga az volt, hogy az uradalmi helységeket magyarokkal szaporítsa. Így telepített 1752. márczius havától 1756. április haváig 50 magyar gazdát Új-Csanádra; ezek Földeákról, Szent-Mártonról, Mindszentről, Makóról, Szeléről, Vásárhelyről, Szentesről, Orosházáról, Szent-Annáról, Szegedről, Ányásról és Tápéról költözködtek ide. 1757-ben oláh gazda volt összesen 35 (Hosszú Tódor, Hegedűs Drágan, Olach György, Németh Péter, Stapta György, Beke János stb. nevűek). A helység ez évben az uradalomnak jövedelmezett 756 forintot, miből földesúri censusra 396, korcsmára 310, székre 20, két szárazmalomra hat, a görög boltosra 12 frt esett. Az állatállomány volt: 96 ökör, 92 fuvarosló, egy mén, 144 fejőstehén, 286 sertés, 743 juh, 453 kas méh.[9]

A magyar lakosság 1762-ben különvált s megalapította a mai Apátfalvát.[10] 1764-ben Új-Csanád lakossága 764 főre ment, ezek közül 133 volt telkesgazda, 131 zsellér. A földmívelőkön kívül találtatott itt egy czizmadia, egy molnár, egy korcsmáros, egy szabó, négy halász s két kovács.[11] 1774-ben az uradalomnak jövedelmezett a helység 1496 frt $10^1/_2$ krt.[12]

A hagyomány szerint Új-Csanád 1810. körül cserélte föl nevét Magyar-Csanáddal;[13] de ez kétségkívül téves nézet, mert még 1851-ben Fényes Elek is Új-Csanádnak írja.[14] Lakosainak

száma ez időszerint 2973 lélekre megy; ezek közt 2051 görögkeleti, 580 ev. ref. s 164 róm. katholikus.

Régi *pecsétje* 1714-ből való s a következő ábrázolatot tünteti elő: Vizen evezős csónak, rajta túl dombos parton álló kunyhó. Körirata: «Sigillum Com. Csanadiens. 1714».[15] 1757-ben *határrészei* voltak: Tárnok, Béka s Belesz puszták; Tátfa dűlő; Szecse puszta fele; továbbá a Kanyák másként Varjas-, Pap-, Kis-, Kurucz-, Apátfalvi- és Tárnoki-szigetek.[16] *Elöljárói* közül említtetnek: 1757. Tóth Márton biró,[17] 1767. Haszara György jegyző, Gedus Mihály biró, Penkotan Vaszil kisbiró.[18] 1864. Stefanovics Miklós jegyző, G[illegible] Rakity Lázár, Bunyevacz György s Popovic[illegible]; 1866. Hegedűs József jegyző, Luczay Uros b[illegible] örvénybiró.[19]

A *görög-keletiek*nek már [illegible] Csanádon templomuk. Az ez évi úrbéri össz[illegible] róla, hogy igen régi, vert földből van építve, [illegible]e; közel áll az elpusztuláshoz s száz embert [illegible] adni. Két pópa végezte a lelkiszolgálatot.[20] [illegible]etesek 1767-ből Lakatos Jován és Hegyesán [illegible] évben tanitót is tartott a község Koitty Györ[illegible]

A *róm. katholikusok* m[illegible] Apátfalvához tartoznak. Az *ev. reformátusok* még [illegible]an szervezkedtek anyaegyházzá.

[1] *Urb.* 81. 9. — [2] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [3] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [4] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [5] *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [6] Márki, *Arad tört.* II. 269. — [7] *Csanádi püsp. lt.* C. 23. — [8] *NRA.* 1838. 65. — [9] *Urb.* 81. 9. — [10] *Uo.* 122. 29. — [11] *Uo.* szám nélk. — [12] *Uo.* 141. 1. — [13] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [14] *Magyarország geogr. szótára* I. 198. — [15] *Urb.* sz. n. — [16] *Uo.* 81. 9. — [17] *Uo.* — [18] *Uo.* sz. n. — [19] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [20] *Urb.* 141. 1. — [21] *Uo.* sz. n.

ÚJVÁROS.

Falu.

Wywaras: 1508. *Dl.* 21815. 1552. 1553. 1560. *Dic. l.* 1555. *Lib. reg.* III. 269. 1558. *Uo.* III. 513. 1559. *NRA.* 1763. 43. 1562. *Tiz. l.* 1590. *Csanádi püsp. lt.* B. 2. Wywaros: 1555. 1564. *Dic. l.* 1559 *Keglevics lt.* Com. Csanád 2. 7. Vyvaros: 1558. *Dic. l.* Vyvaras: 1561. *Uo.* Uyvaros: 1653. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. 1700. *Uo.* 27. Ugyuárás: 1653. *Csanádi püsp. lt.* B. 11. Uj Város: 1702. *Uo.* B. 14. Uy Varos: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16.

A régi Csanád vármegye legészakibb pontja. Feküdt a csongrádvármegyei Újvárosi-pusztán lévő ú. n. újvárosi csárda környékén. Valamelyik közeli városból (Donáttornyáról vagy Hód-Mező-Vásárhelyről) telepítették 's ezért kapta az Újváros nevet.

Úgy látszik, a XV. század végén keletkezett; legalább a Hunyadiak korában még nem volt meg. Miként jutott hozzá a csanádi káptalan, az az eddig ismert oklevelekből nem tűnik ki. De már 1508-ban bírta; ez évi nov. hóban Huszár Imre volt itt a gazdatisztje, ki mint szomszéd jelenvolt a donáttornyi és királysági iktatáson.[1] A csanádi káptalan 1533-ban Alsó- és Felső-Libécz puszták miatt pört folytatott a Mágócsi családdal; a káptalan azt vitatta, hogy e puszták Újvároshoz tartoznak s a Mágócsiaknak nincsen joga azokat elfoglalva tartani.[2]

1552-ben nemcsak Újváros ment át nagy pusztuláson, hanem a csanádi káptalan is megszünt. Mágócsi Gáspár egy perczet sem késett; sietett elfoglalni Újvárost, hogy valamikép más meg ne előzze. Már 1552-ben az a megmaradt három porta, mely az adót le tudta fizetni, az ő nevén szerepel. 1553-ban ugyancsak az ő nevén hét porta adózott.[3] Hogy senki belé ne köthessen, Mágócsi azon iparkodott, mint szerezhetne e falura adománylevelet; végre 1555. júl. 25-én a király neki adta Újvárost, de csak addig, míg a csanádi káptalan visszaállíttatik.[4] Ez évre a helység $6^1/_2$ frt adót fizetett.[5]

A temesvári defterdár 1557—58-ban a vásárhelyi náhiéba osztván be Újvárost, összeírta házait. Összesen a következő 12 családfőt találta itt:

Bakonyi István, Csató Tamás, Cserődi Máté, Kajtor Péter, Kovács György, Mágócsi Tamás, Pesti János, Réti Lőrincz, Széki Gáspár, Tarcsai Kelemen, Tót Bálint, Varga Péter.[6]

A király 1558. júl. 14-én új adománylevelet állíttatott ki Mágócsinak s továbbra is átengedte neki használat végett Újvárost.[7] A falu adózási viszonyai ezek voltak: 1558-ban 22 forint, 1559-ben mindkét félévre 39 forint 40 dénár, 1560-ban 15 porta után 16 frt 50 dr., 1561-ben 14 porta után 15 frt 40 dr., 1564-ben kilencz porta után 13 frt 50 dr.[8]

Mágócsi után az ő személyes ellensége, Bornemisza Benedek lett a gyulai főkapitány. Ez Újvárost 1559-ben, a Tót Miklós birósága idején,[9] erőszakkal elfoglalta s még a király parancsára is alig akarta visszaadni.[10] Gyula bukása után is mintha gyarapodott volna Újváros; 1570-ben 19 házból állott,[11] sőt még 1590-ben is adót fizettek lakosai a csanádi püspöknek.[12] Azonban 1596-ban a török-tatár hadak végképen elpusztitották. Nem is épült fel soha többé. A pusztát azután a vásárhelyiek vették használatba.

Mint a Mágócsiakkal nőági rokon, Keglevics Miklós ónodi főkapitány 1640. aug. 18-án bérfizetésre szorította a vásárhelyieket.[13] De fölvette Újvárost 1653. május 15-én kibocsátott hódoltató levelébe gr. Pálffy Tamás püspök is[14] s elérte ezzel azt, hogy a vásárhelyiek e puszta éléséért a csanádi püspöknek is fizettek.[15] A török kiűzetése után Dolny István püspök is fölvette a pusztát birtoklajstromába,[16] s követelését 1702. júl. 26-án Kollonics is támogatván,[17] aug. 8-án megkapta az innen járó tizedet.[18] Ugyanezt a vásárhelyiek gr. Nádasdy László püspök idejében is évről-évre pénzzel váltották meg.[19] 1722. aug. 5-én gr. Schlick Lipóttól a vásárhelyi uradalommal együtt megvásárolta gr. Károlyi Sándor, s azóta az ő utódaié.

[1] *Dl.* 21815. — [2] *Keglevics lt.* Com. Csanád 1. 13. — [3] *Dic. l.* — [4] *Lib. reg.* III. 269. — [5] *Dic. l.* — [6] *Götting. defter.* — [7] *Lib. reg.* III. 513. — [8] *Dic. l.* — [9] *NRA.* 1763. 43. — [10] *Keglevics. lt.* Com. Csan. 2. 7. — [11] *Defterek* I. 203. — [12] *Csanádi püsp. lt.* B. 2. — [13] *Keglevics lt.* Com. Csan. 2. 11. — [14] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 20. — [15] *Csanádi püsp. lt.* B. 11. — [16] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [17] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [18] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [19] *Gr. Károlyi lt.* 35. 30.

ÜRS.

Falu.

Wrs: 1256. *Erd. múz. lt.* Vrs: 1360. *Dl.* 322. §. 20. Irys: 1479. *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10.

Régi személynévből való helynév. Feküdt Oroszlános és Valkány közt, hol a mai ürsi puszta tartotta fenn emlékét.

A Csanád nemzetség faluja volt. 1256-ban a Kelemenősfiaknak jutott.[1] Az 1360-iki osztozkodáskor Telegdi Pongrácz fiai kapták.[2] A következő században a Telegdiek túladtak rajta; 1479-ben ugyanis Irisi Pál és László kezén találjuk, kiket Mátyás király a budai káptalannak az özv. Muronyi Konya Demeterné adományozta jószágokba való beiktatásához királyi emberekül ajánl.[3] Az *Irisi* név alatt kétségtelenül *Ürsi* értendő. Ők ennek a falunak utolsó ismert birtokosai. A XVI. század elején dúlt zivatarokban elpusztult a falu.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dl.* 322. §. 20. — [3] *Budai kápt. lt.* 1. 4. 10. Hibásan *Tört. Tár* 1863. 130.

VALKÁNY.

1. *Kún szállás.*

Thompa Valkan, Heges Valkan et Veg Valkan: 1369. Gyárfás, *A jászkúnok tört.* III. 504. Walkanzallasa: 1438. *Tört. Tár* 1855. 202.

A torontálvármegyei Ó-Bessenyőtől délnyugatra, az Aranka partján feküdt. A *Valkány* név eredetileg bessenyő vagy kún személynév.

Több ilyen nevű szállás állott egymás közelében s ezeket *Tompa, Hegyes* és *Vég* jelzőkkel különböztették meg egymástól. E területet a bessenyői nemes bessenyők Róbert Károlytól kapták s Nagy Lajos király 1369. aug. 7-én e szállásaikat is kivette az összes országos biróságok hatásköre alól s pőreiket egyenesen a királyi törvényszék elé utasította.[1] Albert király idejében, 1438-ban itt lakott Től János kún kapitány.[2] Azonban nemsokára

a kúnok egészen tönkrementek s szállásaik is feloszlottak. Egy részük valószinűleg jobbágysorsra jutott s beleolvadt a földesúri hatalom alatt állott Valkány faluba.

[1] Gyárfás, *A jász-kúnok tört.* III. 504. — [2] *Tört. Tár* 1855. 202.

2. *Jobbágy falu.*

Kyuolkan, Weguolkan: 1256. *Erd. múz. lt.* Wolkan: 1334. *Mon. Vat.* I. 154. Wegwolkan: 1337. *Anjouk. okm.* III. 368. Valkany: 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 27. Valkalyi: 1655. *Jászói orsz. lt.* Stat. H. 13. Valkony: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. Valkan: 1723. *Mercy-féle térk.* 1736. Baróti, *Adattár* 262.

Az előbbi kún szállások tőszomszédságában feküdt s eleinte két részre oszlott: Kül-Valkányra és Vég-Valkányra.

A Csanád nemzetség ősi birtokai közé tartozott. 1256. decz. 17-én úgy Kül-, mint Vég-Valkányt a Vaffafiak kapták.[1] Az 1337. jún. 11-iki osztozkodáskor is a Makófalviaknak jutott, de ekkor már csak Vég-Valkány a neve.[2] A Makófalvi család levéltára elpusztulván, további sorsa ismeretlen.

Úgy látszik, 1529-ben a Balibég csapásai alatt pusztult el, mert a XVI. századi adólajstromokban nincsen nyoma. A XVII. században szerb lakosok szállták meg; egy 1647-iki okirat ült helynek mondja.[3] De már 1655-ben megint puszta volt; ez évben ugyanis a jászói convent nádori adomány alapján Horváth-Kissevics Jánost iktatta be Valkaly *(így!)* praedium birtokába.[4]

Dolny István püspök bejelentette rá 1701. júl. 20-án követelését;[5] de a pusztát a bécsi udvar a temesvári bánságba kebeleztette be. Mint ilyen a csanádi kerületi tiszttartóság alá tartozott. 1736. tavaszán a temesvári igazgatóság két részre osztotta; felét telepítésre szánta, másik felét bérbeadta.[6] Ekkortájban költözködtek ide az oláh lakosok Krassó vármegyéből, részben Erdélyből és Temes vármegyéből.[7] Lakosainak száma ez időszerint: 4260 lélek, kik közül 1265 róm. kath. magyar, 2859 gör.-kel. oláh.

Elöljárói közül említvék: 1794. Georgye Sztancsul biró,[8] 1804. Bukovinszky Sándor jegyző, Radul Mihály biró, Míja Belgya esküdt,[9] 1864. Szalay József jegyző, Rossu Tamaszia biró.[10]

A régi Valkány *plébánia* volt már 1334-ben. Ez évben plébánosa, János hat garas pápai adót fizetett.[11] Most a róm. katholikusok mint leányegyház Ó-Bessenyőhöz tartoznak.

A görög-keleti egyház valószinűleg egyidős az újabbkori Valkány keletkezésével.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Anjouk. okm.* III. 368. — [3] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [4] *Jászói orsz. lt.* Stat. H. 13. — [5] *Doc. eccl.* 14. 10. és *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [6] Baróti, *Adattár* 262. — [7] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [8] *NRA.* 1493. 3. — [9] *Uo.* 1870. 4. — [10] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [11] *Mon. Val.* I. 154.

VARJAS.

1. *Falu, a Marostól délre.*

Voras: 1333. *Mon. Val.* I. 147. Worias: 1334. 1335. *Uo.* I. 154. 156. 158. Varyas: 1434. 1454. *Forgách lt.* 1560. *Tiz. l.* 1561. *Dic. l.* Waryas: 1464. *Forgách lt.* 1475. *Dl.* 17276. 1564. *Dic. l.* Wanyas: 1560. *Dic. l.* Nagiwarias: 1597. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 95. Variasch: 1717. Szentkláray, *Százév* 21. Warias: 1723. *Mercy-féle térk.*

A temesvármegyei Varjas. Neve épen olyan képzés, mint pl. Csókás.

Már 1333—35-ben jelentékeny helység lehetett,[1] de e korbeli földesurait nem ismerjük. Csak száz év mulva ismerkedünk meg birtokosával, Maczedóniai Miklóssal, kit itteni részébe Zsigmond király parancsára 1434-ben az aradi káptalan iktatott be.[2] Fia, János nővérét, Anna asszonyt özv. Forgách Jánosnét 1454-ben hitbérére és nászajándékára nézve úgy elégítette ki, hogy számára varjasi részét zálog gyanánt lekötötte.[3] Később visszaváltotta, de csak azért, hogy 1464. szept. 7-én a templommal együtt újra elzálogosítsa Forgách Bódognak és Pelérdi Imrének.[4] 1475. decz. 1-én meg Maczedóniai Dancs Miklós zálogosította el a maga varjasi részét Dóczi Lászlónak.[5] A következő században azután Maczedóniai Miklós főispán fia Péter az elidegenített részeket visszaszerezte s az egész falu birtoka az ő kezében egyesült.

De 1560-ban az adórovó már nem tudott hozzáférkőzni. Szerencsésebbek voltak az 1561. és 1564. évek rovói; amannak sikerült 13, emennek 22 portát megadóztatnia. A földesúr

volt Maczedóniai Péter.[6] A lakosság szerbekből állott, kik hívek maradtak a helységhez a török uralom alatt is. Számuk 1582-ben 31 családfő volt s juhtenyésztéssel foglalkoztak. Összesen 3968 darab juhuk esett tized alá.[7] Báthori Zsigmond 1597-ben oda adományozta őket Lapispataki Segnyei Miklósnak. Az adománylevél Temes vármegyébe sorolja s *Nagy-Varjas*nak írja a falut.[8]

Nem söpörték el a lakosokat a következő század viharai sem. Sőt 1717-ben, a mikor a temesvári tiszttartóságba osztották be, 40 házból állott Varjas.[9] 1723-ban az altiszttartó székhelye lett;[10] de ez nem védte meg a lakosokat a rablók garázdálkodásaitól.[11] 1736. tavaszán öt család átszökött a Maros túlsó felére s a többiek is azzal fenyegetőztek, hogy hasonlót szándékoznak tenni, mivel az adót nem bírják el.[12] 1786-ban a helység német bevándorlókkal szaporodott. A lakosság száma ez időszerint: 5003 lélek, kik közül 2859 róm.-kath. német, 2099 görög-keleti szerb.

Varjas nagy *egyházi multtal* dicsekszik. A csanádi főesperesség alá tartozó plébánia volt már 1333—35-ben; plébánosa, Péter pápai tizedet fizetett.[13] Míg szerbek nem telepedtek ide, tizede a csanádi püspököt illette.[14] A mostani plébánia az 1793-ban felállított curatiából 1806-ban szerveztetett. A sz. László király tiszteletére felavatott róm. kath. templom Verhovácz Miksa zágrábi püspök áldozatkészségéből 1821-ben épült. Plébánosainak sora: 1831. Tengl Castulus fer.-rendi, 1834. Kögl Károly, 1836. Kracker György, 1875. Klivinyi Antal.

A görög-keleti egyház eredete is régi időkre megy vissza. Már 1735. okt. 17-én a temesvári tiszttartóság arról tett jelentést, hogy a varjasi pópa a miatt, mert malma után 2 frt 30 kr. adót szabtak ki rá, becsukatta a templomot s elutazott Temesvárra. E miatt a püspök közbelépése vált szükségessé.[15]

[1] *Mon. Vat.* I. 147—158. — [2]—[4] *Forgách lt.* — [5] *Dl.* 17276. — [6] *Dic. l.* — [7] *Defterek* I. 336. — [8] *Gr. Károlyi lt.* 62. 95. — [9] Szentkláray, *Százév* 21. — [10] Baróti, *Adattár* 239. — [11] *Uo.* 399. — [12] *Uo.* 407. — [13] *Mon. Vat.* i. h. — [14] *Tiz. l.* — [15] Baróti, *Adattár* 404.

2. *Falu, a Szárazér-melléken.*

WARYAS: 1446. *Dl.* 1816. 1559. *NRA.* 1763. 43. 1582. *Uo.* 20. 27. és 24. 65.
VARJAS: 1647. 1662. *Uo.* 1838. 61. 1660. *Gr. Károlyi cs. lt.* 62. 22. 1663. *Egri kápt. lt.* AF. 236.

Tornyától északkeletre feküdt, a hol most is megvan még az aradvármegyei Nagy- és Kis-Varjas helység.

Hajdan a toronyi uradalomhoz tartozott s 1446-ban a Szekcsői Herczegek és Héderváriak pörlekedtek miatta.[1] 1559-ben Drusics László volt a falu birája; ez évre a lakosok mindakét félévi adót lefizették 12 frt összegben.[2] Ekkortájban Olcsárovics Demeter szerzett rá kir. adománylevelet; de halála után sokáig uratlanul állott. Radéczi István egri püspök kir. helytartó 1582. febr. 24-én Alszászi Szászy András kir. tanácsosnak adományozta.[3] Azonban 1596-ban elpusztult.

A következő században szerbek szállották meg s ezeket 1647-ben Széll Mihály és Dobóczi Ferencz hódoltatták meg. 1662. febr. 17-én Széllnek jutott a falu; ő minden lakosra egy frt adót rótt, melyhez még ajándék is járt.[4] A következő évben azonban Gáborjáni Anna, előbb Tisza Györgyné, akkor Cseh Mihályné tiltakozott, hogy e faluját idegenek bitorolják.[5] Úgy látszik, az erdélyi fejedelmektől volt reá donatiója.

A török kiűzetése után a bécsi udvar mint pusztát eladományozta 1726. nov. 27-én Estei Rinaldo modenai herczegnek.[6] Ennek hűtlensége után a kir. kincstárra szállott, melytől azután a Marczibányi család szerezte meg.

A mai Nagy-Varjason 1834-ben Marczibányi Márton építtette föl a róm. kath. *templomot* a Bold. Szűz tiszteletére s ezt a hívek 1888-ban restauráltatták. De önálló plébániája nincs; mint leányegyház Tornyához tartozik.

[1] *Dl.* 1816. — [2] *NRA.* 1763. 43. — [3] *Uo.* 20. 27. és 24. 65. — [4] *Uo.* 1838. 61. — [5] *Egri kápt. lt.* AF. 236. — [6] Márki II. 305.

3. *Falu, Földvár mellett.*

Waryas: 1456. *Münch. lt.* 51. Varyas telek: 1465. *Dl.* 16153.

Mint pusztát új adományképen kapta 1456. május 12-én Hunyadi János.[1] Róla Mátyás királyra szállott, ki Varjasi Jánosnak adományozta. Ez jobbágyokat telepített ide, a mi nem volt inyére a Jaksicsoknak, kik 1465. elején rátörtek a falura és kifosztották.[2] Talán ez okozta elnéptelenedését is; mert új birtokosa, Gáji Horváth G … vásárolta meg, 1478-ban mint pusztát ad … ternek.[3] Többé azután nem is szerepel; … dt a vásárhelyi határba.

[1] *Münch. lt.* 51. — [2] *Dl.* …

V…

Wasian: 1256. *Erd. múz. lt.* W … 17. Varsan: 1509. *Monyorókereki lt.* 99. 10. 6.

A torontálvármegyei Szanád és Csóka közt feküdt, a Tisza partján. Elnevezése a *varsa* nevű halászó eszközzel függ össze.

Ez is a Csanád nemzetség egyik ősi birtoka volt. Az 1256. decz. 17-én végbement osztozkodás alkalmával a Kelemenösfiaké lett.[1] Azonban hűtlenség következtében Róbert Károly alatt a Telegdi család elvesztette a falut s csak 1321. júl. 29-én kapta vissza a királytól, Csanád érsek közbenjárására.[2] Idővel azonban a Csáki család birtokába került. 1509-ben Csáki Gábor elzálogosította Bakócz Tamás bíbornokérseknek; de ez 1511-ben a tartozást elengedvén, a falu továbbra is Csáki-birtok maradt.[3] Nem sokáig maradt az, mert még a XVI. század első felében örökre elpusztult. Ma már emlékezete sem él.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dl.* 322. §. 17. — [3] *Monyorókeréki lt.* 99. 10. 6.

VARSÁNYTÓ.

Falu.

WOSONTHOU: 1256. *Erd. múz. lt.* WOSUNTHOW: 1337. *Anjouk. okm.* III. 368. WASANTHO: 1508. *Dl.* 21842. 1563. *Leleszi orsz. lt.* WASSANTO: 1563. *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. TEOREOKWASSANTHO: 1568. 1570. *Dl.* 322. WASANTOR: 1600. *NRA.* 1734. 37. VASANTOR: 1601. *Uo.* 920. 19. 1602. *Eszterg. főkápt. lt.* 6. 1. 5. és 6. VASANTO: 1647. *Uo.* 67. 8. 25. 1700. *Uo.* 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. VASONTÓ: 1702. *Csanádi püsp. lt.* B. 14. VASSANTO: 1702. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16.

A torontálvármegyei Klárafalvától keletre, a Maros partján feküdt. Valószinűleg eleinte csak halastó volt s azután keletkezett mellette falu.

A Csanád nemzetség ősi birtoka volt. 1256. decz. 17-én a Vaffafiak,[1] 1337. jún. 11-én is a Makófalviak kapták.[2] Később egy része a Telegdiek kezébe került; erre István 1508. május 22-én új adománylevelet eszközölt ki.[3] A török háborúk kezdetén a falu elpusztult. A Makófalvi család utolsó férfitagja, Makó László 1563-iki végrendeletében Varsánytó *pusztában* levő részét nővérének s nővére fiának, Szokoli Györgynek hagyományozta.[4] E végrendeletet azonban János Zsigmond nem vévén figyelembe, 1563. aug. 10-én Varkocs Tamás részére állíttatott ki adománylevelet.[5] Ezenkívül 1568—70-ben a Telegdiek is fentartották — már ekkor Török-Varsánytóra — jogukat.[6]

Szokoli György fia, Péter is érvényesíteni akarta a maga jogait. Rudolf királyhoz fordult tehát, kérvén őt, hogy állíttasson ki részére adománylevelet. Midőn ez ellen, 1600. jún. 22-én kelt véleménye szerint, a szepesi kamarának nem volt kifogása,[7] Szokoli 1601. aug. 24-én megkapta az adománylevelet[8] s az esztergomi káptalan 1602. aug. 18-án be is iktatta őt.[9] De Varsánytó puszta maradt az egész századon át.[10] A század végén nádori donatiót kaptak rá Hunyady László s András és Péli Nagy András, kik 1697. nov. 9-én magukat beiktattatták.[11]

Dolny István püspök is számot tartott rá,[12] sőt 1701. júl. 20-án igényét is bejelentette.[13] Midőn pedig 1702. júl. 26-án kieszközölte Kollonics bíbornok támogatását,[14] aug. 8-án oda ítélték neki a puszta tizedét.[15] De jogát nem érvényesíthette, mert a puszta később bánsági területté vált. 1744-ben Hunyady

Antal is szerencsét próbált; eltiltott mindenkit a puszta elfoglalásától.[16] Azonban ő sem ért czélt. A pusztának lassanként emlékezete is kihalt s ma már hiába nyomoznók egykori helyén.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Anjouk. okm.* III. 368. — [3] *Dl.* 21842. — [4] *Leleszi orsz. lt.* — [5] *Gyulaf. lt.* Cista Bihar 1. 12. — [6] *Dl.* 322. — [7] *NRA.* 1734. 37. — [8] *Uo.* 920. 19. — [9] *Eszterg. főkápt. lt.* 6. 1. 5. és 6. — [10] *Uo.* 67. 8. 25. — [11] *Garan-szent-bened. lt.* P. U. 22. — [12] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. — [13] *Doc. eccl.* 14. 10. — [14] *Csanádi püsp. lt.* B. 14. — [15] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 16. — [16] *Garan-sz.-bened. lt.* P. CC. 201.

VÁSÁRHELY, [illegible] -MAKÓ, VÁS[illegible]

WASARHEL MOKO: 1337. *Anjo*[illegible] [illegible]SARHEL: 1344. *Dl.* 322. §. 14. WASSARUSFFAL[illegible] *Dl.* 322. §. 20.

Makófalva és Szent-L[illegible] [illegible]IV. századi falu. Nevét onnan vette, mert a [illegible] mellett terült el. Makófalvával és Szen[illegible]czel együtt a Csanád nemzetség faluja volt. Az 1337-iki osztály alkalmával két egyforma részre osztották; a Szent-Lőrincz felőli részt a Telegdiek, a Makófalva felőli részt a Makófalviak kapták.[1] Ez utóbbiak része, minthogy többen voltak fiúk, több darabra foszlott; 1344-ben azonban, egyesség következtében, Makófalvi Gergely fia András a maga részét, úgyszintén a Dénes fia Pál fiainak részeit is visszaadta a Telegdieknek.[2] Ekkor az egész Vásárhely a Telegdieké lett, kik 1360-ban megosztozkodván csanádvármegyei birtokaikon, Vásárosfalu — ez volt ekkor már a neve — Szent-Lőrinczczel, Ladánynyal stb. együtt Telegdi Györgynek és Miklósnak jutott.[3] Többé azután nem fordul elő a neve; úgy látszik, lakosai beolvadtak Szent-Lőrinczbe.

[1] *Anjouk. okm.* III. 365. — [2] *Dl.* 322. §. 14. — [3] *Uo.* §. 20.

VERESDOB.

Falu.

WERESDUB: 1256. *Erd. múz. lt.* WERUSDOB: 1337. *Anjouk. okm.* III. 367. VERESDUB: 1345. *Uo.* IV. 554. WERES DOB: 1369. Gyárfás, *A jász-kúnok tört.* III. 504.

A torontálvármegyei Valkány és a régi Homokrév közt, az Aranka partján feküdt. Lehet, hogy valami veres rézdobot találtak itt s e körülménynek köszöni nevét.

A Csanád nemzetség ősi birtokai közt foglal helyet. Az 1256-iki osztozkodás alkalmával a Vaffafiak kapták.[1] Azonban, mikor Róbert Károly alatt a nemzetség hűtlenségbe esett, a bessenyei nemes bessenyők felhasználták az alkalmat s a királytól adománylevelet eszközöltek ki Veresdobra. Mindazáltal a Telegdiek s Makófalviak továbbra is ősi birtokuknak tekintették s 1337. jún. 11-én nem osztották fel, hanem közös akarattal méncseik legelőjéül rendelték; közösek maradtak az ott letelepült s azután letelepülendő jobbágyok is.[2]

Úgyde már 1345. decz. 16-án a Telegdi családnak tiltakoznia kellett az ellen, hogy e faluját a bessenyők bitorolják.[3] S úgy látszik, ezek ellen folytatott pőre szerencsétlenül végződött; Veresdobot végkép elvesztette. Nagy Lajos 1369. aug. 7-én mint a bessenyei nemes bessenyők faluját abban a kiváltságban részesíti, hogy kiveszi az országos biróságok hatósága alól s egyenesen a kir. törvényszék biráskodása alá helyezi.[4] Ez tehát arra mutat, hogy ekkor már a falu a bessenyők végleges birtoka volt. Meddig állott még fenn ezután, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy a XVI. századot nem érte meg.

[1] *Erdélyi múz. lt.* — [2] *Anjouk. okm.* III. 367. — [3] *Uo.* IV. 554. — [4] Gyárfás, *A jász-kúnok tört.* III. 504.

VERESEGYHÁZ.

1. *Falu, Egres mellett.*

WERESHEGHAZ: 1333. *Mon. Vat.* I. 147. 1446. *Múzeumi lt.* 1455. *Dl.* 14922. WERESEGHAZ: 1334. *Mon. Vat.* I. 154. RUFFA ECCLESIA: 1335. *Uo.* I. 158. VERESEGHAZ: 1450. *Dl.* 29489. VERESEGYHÁZ: 1648. *Egri kápt. lt.* AB. 297. VÖRÖS EGYHÁZ: 1663. *NRA.* 853. 52.

A Maros balpartján, a torontálvármegyei Egrestől nyugatra, az egykori Telek falu mel [illegible] hetőleg onnan kapta, hogy templomának [illegible] vakolva s rajtok a téglák természetes szine [illegible]

Már a XIV. század ele [illegible] m állott benne. Birtokosa volt a Veresegy [illegible] itt nemesi kúriája emelkedett. E csalá [illegible] mint szomszéd jelen volt a járai iktatáso [illegible] özvegye Margit asszony 1450-ben tanúsko [illegible] rben. Talán e családba házasodott bele [illegible] Ferencz, kinek felesége, Katalin szintén u [illegible] 455-ben Salánki Kotormány Miklósnak is [illegible] ut, úgy látszik, 1529-ben Balibég pusztítot [illegible] stromokban már nem fordul elő.

A XVII. században szerbek telepedtek ide s a falu 1648. jan. 8-án a Széki Péteré volt.[4] Mint Jaksics-Dóczi örökösöknek Rácz Erzsébetnek és Katának 1663. júl. 20-án Vesselényi Ferencz nádor oltalomlevelet adott a falura.[5] (Ha ugyan e két utóbbi adat *erre* a Veresegyházra vonatkozik.) Egykori helyén ma már mi sem emlékeztet reá.

Egyházi multját illetőleg, mint említettük, már 1333—35-ben plébániája volt, mely a csanádi főesperességhez tartozott. Ez években plébánosa, Pál pontosan lefizette a pápai tizedet.[6]

[1] *Múzeumi lt.* — [2] *Dl.* 29489. — [3] *Dl.* 14922. — [4] *Egri kápt. lt.* AB. 297. — [5] *NRA.* 853. 52. — [6] *Mon. Vat.* I. 147. 154. 158.

2. *Falu, Homokrév mellett.*

WERESEGYHAZ: 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1509. *Monyorókeréki lt.* 99. 10. 6. 1558. *Lib. reg.* III. 578. WERESEGHAZ: 1495. *Dl.* 29566.

A Telegdi család szerzeménye vagy telepítése. A falu felét 1360. okt. 14-én sorshúzás útján Tamás érsek és öcscse, Kelemen kapták.[1] A XV. század vége felé elpusztult; Telegdi András ugyanis 1495. febr. 28-án a pusztában levő részét elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[2] Néhány év múlva ezt a részt a Csáki család szerezte meg s szerbeket telepített ide. Csáki Gábor 1509-ben elzálogosította Bakócz Tamás érseknek, de ez a tartozást 1511-ben elengedte neki s Veresegyház része újra Csáki-birtok lett.[3] Másik részét Telegdi László és György örökölték; de ők hűtlenségbe esvén, a király 1558. okt. 9-én eladományozta azt Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak.[4] Egy darabig tengett a falu a török világban is; 1582-ben három szerb juhász lakta, kiknek nyájai összesen 190 darabot tettek.[5] Nemsokára ezek is odább álltak s a falu úgy elpusztult, hogy ma már a neve sem él.

[1] *Dl.* 322. §. 20. — [2] *Dl.* 29566. — [3] *Monyorókeréki lt.* 99. 10. 6. — [4] *Lib. reg.* III. 578. — [5] *Defterek* I. 334.

3. *Falu, Kasza-Perek mellett.*

WERESEGHAZ: 1465. *Kállay lt.* 1476. *Jászói orsz. lt.* Scrin. B. 27.

Valamikor falu volt Kasza-Perek és Földvár közt, de mi már csak mint pusztával találkozunk vele. Az egykori falu határa két részre szakadt; fele Kasza-Perek tartozékává vált, melybe 1465. okt. 21-én a Kállayakat,[1] másik fele Földvárhoz tartozó puszta lett, melybe 1476-ban Teleki Varjas Jánost iktatták be.[2] Mint határrész azután végkép elvesztette nevét.

[1] *Kállay lt.* — [2] *Jászói orsz. lt.* Scrin. B. 27.

VERESMART.

Falu.

Wrusporth: 1322. *Kismartoni lt.* 32. A. 8. és 11. Verusmorth: 1330. *Zichy-okm.* I. 357. Weriusmorth: 1330. *Uo.* I. 358. Weresmorth: 1330. *Uo.* 1332. *Uo.* I. 392. Weresmort: 1330. *Uo.* I. 376. Veresmorth: 1333. *Mon. Vat.* I. 148. Weresmarth: 1355. *Kismartoni lt.* 48. A. 7. 1403. *Dl.* 9144. 1454. *Hazai okl.* 420. 1478. Pesty, *Krassóm.* III. 446. 1503. *Forgách lt.* 1555. 1564. *Dic. l.* Weresmart: 1560. *Uo.* Weoreosmarth: 1561. *Uo.* Veresmart: 165 … , 537.

Sajtény és az aradvá … t, a Maros jobb-
partján feküdt. Az előbbi … az utóbbi mező-
város felől Pabar volt a s … n szorul magya-
rázatra.

Mikor még a várren … zok a várjobbá-
gyok laktak, kik Csanád … voltak kénytele-
nek mosni. Ezeknek a n … volt (Kentelen
musou, latinul: lavanderii … rendszer, Veres-
mart a királyra szállott. … 1322-ben eladományozta Becsei Csata fi … ek, ki a királyi lovászok parancsnoka (major plaustrorum) volt.[1] Itt az új adományos szomszédságba jutott a nyughatatlan Salánki Dombóval, ki sok bajt okozott neki. Többek közt Figeden megölte egyik veresmarti jobbágyát, Lőrinczet, mi miatt Becsei fiai, Tőtös és Vesszős 1330. május 2-ikán pört indítottak ellene.[2] Nemsokára meg négy ökrüket hajtatta el Veresmartról; ebben ugyan a salánki földesúr ártatlannak vitatta magát. A király törvényszéke 1332. június 21-én akként ítélt, hogy tizenketted nemes magával tegye le a csanádi káptalan előtt az esküt.[3] Úgy látszik, a rossz szomszédság volt az oka, hogy a mikor a szintén csanádvármegyei Bodhida és Bodgorsája a királyra szállottak, Becsei és fiai fölkérték Róbert Károlyt, hogy ezeket cserélje el velök Veresmartért. A király 1331. szept. 29-én teljesítette is kérésöket.[4]

Veresmart azután a királyé maradt egészen 1355-ig, a mikor Nagy Lajos eladományozta Zynghi Miklós esztergomi érseknek és testvéreinek, Jánosnak s Tamásnak.[5] Ez utóbbinak két fia volt, István és Tamás, kik magukat Rupolújváriaknak

nevezték. Minthogy azonban ezek Nápolyi László trónkövetelőhöz csatlakoztak, hűtlenség bűnébe estek s elvesztették birtokaikat. Zsigmond király veresmarti részöket 1403. okt. 30-án Anthimi Jánosnak adományozta, kit a csanádi káptalan decz. 22-én ellenmondás nélkül beiktatott.[6] Anthimi azután a falu másik részét is megszerezte, s utána Veresmartot hasonnevű fia örökölte. Ez visszavágyott a Dunántúlra s 1454. febr. 3-án eladta e faluját, a marosi révvel együtt, Hunyadi Jánosnak.[7] Hunyadiról fiára, Mátyás királyra szállott, ki ismét eladományozta annak a családnak, mely épen e faluról később Veresmartinak nevezte magát. E családból Gáspár szerepel 1478.[8] és 1503.[9] közt mint kir. ember. Ennek utódaitól szerezte meg a falut Eödönfi Ferencz.

Veresmart az 1552. évi török hadjárat alkalmával teljesen elpusztult. Az adólajstromok egytől-egyig pusztának mondják.[10] A következő század közepén szerbek telepedtek ide s újra föléledt a falu. II. Rákóczi György fejedelem 1651. decz. 29-én, tetszése tartamára, eladományozta Veres Mihály, Herczeg István, Tóth Márton, Komlósi Tamás és György borosjenei vitézeknek.[11] De Boros-Jenő bukása után újra elpusztult s nem is támadt fel többé a falu.

Egyházi multjából annyit tudunk, hogy már 1333-ban plébániája volt, mely a maroselvi főesperesség alá tartozott. Plébánosa, Pál pápai tized fejében 32 báni dénárt fizetett.[12] Temploma, a faluval együtt, 1552-ben pusztult el.

[1] *Kismartoni lt.* 32. A. 8. és 11. — [2] *Zichy-okm.* I. 356. — [3] *Uo.* I. 391. — [4] *Uo.* I. 376. — [5] *Kismartoni lt.* 48. A. 7. — [6] *Dl.* 9144. — [7] *Hazai okl.* 420. — [8] Pesty, *Krassóm.* III. 446. — [9] *Forgách lt.* — [10] *Dic. l.* — [11] *Gyulaf. lib. reg.* XXV. 537. — [12] *Mon. Vat.* I. 148.

VIZES-GYÁN.

1. *Kún szállás.*

VIZESGYAN: 1450. *Dl.* 29489. WIZESGYAN: 1451. *Dl.* 14485.

A torontálvármegyei Vizesda név, Bánát-Komlóstól északra, a régi helynév eltorzult alakja. A *Gyán* név alighanem ősi személynév; az előnevet meg az a körülmény fejti meg, hogy Vizes-Gyán a Galádi ér (ma Galaczka bara) mellett feküdt.

A kún szállásról, mely az alább tárgyalandó jobbágyfaluval szomszédos volt, édeskeveset tudunk. Mindössze három kún nemest ismerünk 1450- és 1451-ből: Burjáni Gergelyt, Kún Istvánt és Lászlót, kik itten laktak.[1] Hihetőleg idővel ezek is túladtak birtokaikon s a kún szállás beleolvadt a jobbágyfaluba.

[1] 1450: *Dl.* 29489. 1451: *Dl.* 14485.

2. *Jobbágy falu.*

WYZESGYAN: 1451. *Dl.* 14443. 1503. *Forgách lt.* 1558. *Lib. reg.* III. 578. 1560. 1564. *Dic. l.* VYZESGYAN: 1561. *Uo.* VIZESGYAN: 1611. *Gr. Károlyi lt.* 54. 27. 1700. *Esztergomi főkápt. lt.* 67. 8. 27. VIZESGIAN: 1647. *Uo.* 25. VIZESEGYAN: 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. WISESTA: 1723. *Mercy-féle térk.*

Legrégibb birtokosa a Vizesgyáni család, melynek itt állott a nemesi kúriája. E családból László és István tanúk voltak 1451-ben a teleki hatalmaskodási pörben.[1] Később Figedi Zsigmond is szerzett itt birtokrészt, melyhez a Diós és Benedeknételke nevű puszták tartoztak. E részt, a pusztákkal együtt, 1503. jún. 26-án megvásárolta Vizesgyáni István.[2] 1560-ban 11 portából állott a falu, de az adórovó már nem tudta megközelíteni.[3]

A Vizesgyáni családnak Györgyben magvaszakadt; birtokait 1558. okt. 9-én Bélavári János és Telegdi Gáspár kapták.[4] Minthogy ezek a török miatt semmi hasznát sem vehették, Bácsmegyei Miklós és Deszpot István tették rá a kezüket, kiknek 1561-ben 10 portája adózott. De ezektől elvette Kerecsényi László s már 1564-ben a falu 11 portája őt uralta.[5] A török alatt azután elpusztult. Mint pusztát adományozta oda 1611. okt. 10-én Báthori Gábor Rédey Istvánnak és Pálnak.[6]

A század közepe felé szerb lakosok szállották meg, kik régi nevét *Vizesdá*ra ferdítették. Bizonyosan tudjuk, hogy 1647-ben ült hely volt.[7] De a század vége felé újra puszta lett.[8] A török kiűzetése után Dolny István csanádi püspök szerette volna megszerezni, és bár 1701. július 20-án igényét bejelentette rá,[9] igyekezete mégis hajótörést szenvedett, mert a pusztát elszakították az országtól s bekebelezték a temesvári bánságba.

A csanádi tiszttartóság alá tartozott s időnként bérbe-

adták. 1745—48-ban Malenicza Jossim vagy Josephovics temesvári rácz biró volt a bérlője, ki hatéves cyklusokban bírta.[10] Puszta volt még 1783-ban is.[11] 1786-ban kezdett népesedni; meglehetős keverék elemek — magyarok, bolgárok, szerbek és németek — szállották meg. De ez utóbbiak kivételével a többiek mind elhagyták az újdon községet.[12] Ez évben a királyi kamara Vizesdát gr. Markovics Miklósnak adományozta, olyan czéllal, hogy itt öszvéreket tenyészszen.[13] Ez azonban nem sikerülvén, a lakosság dohánytermelésre adta magát s folytatta ezt 1858-ig.[14] A lakosok száma jelenleg: 714 róm. kath. és öt zsidó. *Egyházi multjából* jóformán semmi adatunk sincs. A mostani róm. kath. imaház, melyet az uradalom építtetett, azelőtt a görög-keletieké volt. A róm. katholikusok 1809-ig saját lelkészszel bírtak, de ekkor a lelkészség megszűnt s a község Kis-Ősznek lett a leányegyháza.[15] Ma is az.

[1] *Dl.* 14443. — [2] *Forgách lt.* — [3] *Dic. l.* — [4] *Lib. reg.* III. 578. — [5] *Dic. l.* — [6] *Gr. Károlyi cs. lt.* 54. 27. — [7] *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. — [8] *Uo.* 27. — [9] *Doc. eccl.* 14. 10. — [10] Baróti, *Adattár* 87. 273. — [11] *Egykorú térk.* — [12—15] Pesty, *Hiv. Helyn.*

VONUSZ.

Három falu.

WONUZ: 1266. *Sóvári Soós cs. lt.* 1300. a. és Gyárfás, *A jász-kúnok* II. 418.

Fel-Gedös mellett, a mai Pécska határában keresem. Nevét azonban megfejteni nem tudom. Három ilyen nevű falu is állott egymás mellett. Mind a hármat a csanádvármegyei királyi íjjkészítő jobbágyok bírták s 1266-ban István ifjabb király a kún Parabuch ispánnak adományozta.[1] Meddig állottak fenn e falvak, nem tudjuk; a későbbi századok már mit sem tudnak róluk.

[1] *Sóvári Soós család lt.* az 1300. év a., a nemzeti múzeum levéltárában.

ZOMBOR.

Falu.

ZUMBUR: 1256. *Erd. múz. lt.* 1285. *Dl.* 322. §. 24. SOMBUR: 1334. *Mon. Vat.* I. 154. ZOMBOR: 1360. *Dl.* 322. §. 20. 1495. *Dl.* 29566. 1547. *NRA.* 933. 18. 1558. *Lib. reg.* III. 578. 1560. 1561. 1564. *Dic. l.* 1584. *Leleszi orsz. lt.* Lib. I. sign. T. 318. 1600. *Egri kápt. lt.* A. 201. 1609. *Gyulaf. lib. reg.* VI. 137. 1646. *Uo.* XXI. 197. és *Harruckern lt.* X. VIII. 1. 1647. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 25. s *Gyulaf. lib. reg.* XXII. 6. 1662. *Garan-szent-benedeki lt.* 62. 38. 1663. *Uo.* P. 225. 1665. *Uo.* 59. 36. 1671. *Urb.* 6. 58. 1679. 1680. *Gr. Balassa I. napl.* 23. 37. 63. 72. 77. 1700. *Eszterg. főkápt. lt.* 67. 8. 27. 1701. *Doc. eccl.* 14. 10. 1717. Szentkláray, *Százév* 21. 1718. Baróti, *Adattár* 298. ZOMBÁR: 1536. Oláh, *Hungaria* 74. SOMBOR: 1650. *Acta Bosnae* 470. SZOMBOR: 1655. *Lib. reg.* XI. 205. 1657. *Harruckern lt.* X. VIII. 5. 1718. Baróti, *Adattár* 232. ZAMBOR: 1667. *NRA.* 986. 47. SOMBOR: 1723. *Mercy-féle térk.*

A torontálvármegyei Kis-Zombor mezőváros. Nevében inkább ősmagyar személynevet kell keresnünk, mint a szláv *Samobor* (magában álló gyepű) képzést.

Zombor a Csanád nemzetség egyik ősi birtoka. 1256. decz. 17-én a Kelemenösfiak kapták[1] s ekként lett a falu fele Pongrácz fia Tamás ispáné, ki mikor Telegdre elköltözött, IV. László királytól 1285. ápr. 26-án, a rokonok beleegyezésével, új adománylevelet eszközölt ki reá.[2] 1360. okt. 14-én a Telegdiek újra megosztoztak rajta s ekkor a falu, a hozzátartozó erdővel együtt, sorsvetés útján Tamás érseknek és öcscsének, Kelemennek jutott.[3] A Kelemen utódai nemesi kúriát építtettek Zomborban s maguk is ide jöttek lakni, úgy hogy a családnak ez az ága Zombori előnévvel különböztette meg magát. De az érsek után a Telegden lakó ág is örökölt itt egy részt; ezt 1495. február 28-án András elzálogosította Bodófalvi Ferencz deáknak.[4]

A XVI. század elején olyan jeles falu volt Zombor, hogy Oláh Miklós 1536-ban érdemesnek tartotta kiemelni.[5] Nemsokára nagy pör támadt az itt lakó Telegdi László s György és Palaticsi János közt, ki minthogy anyja Telegdi-leány volt, örökségét követelte. A két testvér nem akarta ezt kiadni s mivel a kir. törvényszék előtt sem jelentek meg, Fráter György orsz. közbiró 1547. márcz. 27-én elrendelte javaik lefoglalását.[6]

Mikor azután ezek látták, hogy a dolognak fele se tréfa, kiadták a Palaticsiaknak az őket illető részt.

Mindjárt a török hadjáratok kezdetén nagy pusztuláson ment át a falu; úgy hogy a temesvári defterdár, ki a csanádi náhiéba osztotta be, 1557—58-ban csak nyolcz házat vehetett számon. Ezek lakói a következők voltak:

Bessenyő Dénes, Bikácsi György, Biró Gergely, Csicsó Máté, Dús András, Fodor Ambrus, Pécski Ferencz, Tót Lukács.[7]

Telegdi György és László átpártoltak Izabella királynéhoz s e miatt hűtlenség bűnébe esvén, zombori részöket a király 1558. okt. 9-én Bélavári Jánosnak és Telegdi Gáspárnak adományozta.[8] De ezek nem vehették az adományt birtokukba; Zombort 1560-ban az adórovó sem tudta megközelíteni. 1561-ben Telegdi István és Palaticsi János voltak a földesurak; azonban a lakosok ez évben sem jelentek meg az adóösszeíráson. Végre 1564-ben boldogulhatott csak az adórovó; megrótt a Telegdi István részén 23, a Palaticsi Jánosén egy portát.[9]

Megvolt a falu egy darabig a török hódítás kezdetén is. 1582-ben három lakosa juhtenyésztésből élt; együttvéve 1095 juh után vetették ki rájok a tizedet.[10] Mikor a falut 1584-ben Horváth György impetrálta, ez ellen Telegdi Balázs s Mihály, valamint Palaticsi György tiltakoztak.[11] Hasonlóképen óvást emelt 1600-ban anyai jusson Méhkereki Sápy Gáspár is.[12] De Zombor ekkorra már tönkrement; elpusztult a századvégi harczokban.

Mint pusztult falut Báthori Gábor 1609. szept. 15-én eladományozta a hatházi hajdúknak, ú. m. Kovács Péter kapitánynak s Kovács Ambrus, Rózsa Pál, Nagy Gáspár és Szőke János közvitézeknek.[13] Kovács Péter részét halála után, 1646. aug. 5-én Rákóczi Györgytől Derecskei Erdélyi Gáspár kapta.[14] Mikor pedig a többi hatházi vitézek is elhaltak, részeiket a fejedelem 1647. márcz. 28-án Kis Márton körösszegi hajdúkapitánynak s György, Péter és András fiainak adományozta.[15] Ezek birtokukba is vették Zombort, melyet ekkortájban katholikus magyar lakosok szállottak meg.[16]

Közben a magyar királyt is rábírták, hogy Zomborra adománylevelet bocsásson ki. III. Ferdinánd 1646. decz. 5-én akkor még mint pusztát eladományozta Kovács János, Széll Mihály, Zólyomi György és Török Bálint szendrei katonáknak;

de a mikor ezeket 1647. decz. havában az egri káptalan be akarta iktatni, Kis Márton és fiai ellenmondottak.[17] Úgy látszik, ezek azután meg is maradtak a birtokban. De a király 1655. márcz. 19-én újra adománylevelet állíttatott ki Krehicz Györgynek, Nagy Balázsnak és Somogyi Jánosnak,[18] kiket az egri káptalan még azon évben beiktatott.[19] Mikor meg Nagy Balázs palkonyai főkapitány örökösök nélkül elhalt, részét 1657. ápr. 11-én Vesselényi Ferencz nádor odaadta Krecsics Györgynek, Szalatnai Györgynek és Tenturich Istvánnak.[20]

A gondatlan Vesselényi nemsokára még egy adománylevelet állíttatott ki, melynek alapján 1662. okt. 2-án gr. Balassa Imrét iktatták be Zombor birtokába.[21] Ez ellen Macripodari Jáczint csanádi püspök 1663. márcz. 21-én tiltakozott ugyan, de a nélkül, hogy a faluhoz való jogát ki tudta volna mutatni.[22] Szerencsésebbek voltak a Körösszegi Kisek, kik 1665. nov. 24-én bebizonyítván, hogy Zombor őstől maradott igaz jószáguk, Vesselényi kénytelen volt a gr. Balassának adott donatióját megsemmisíteni. Sőt Kis Péternek, Andrásnak és Mihálynak 1667. márcz. 19-én oltalomlevelet is adott.[23]

De Balassa nem hagyta annyiba a dolgot; még 1679—80-ban is zaklatta a szegény lakosokat s csakis Mulykó szarvasi török parancsnok közbelépésére hagyta abba kérlelhetetlen zsarolásait.[24] A török kiűzetése után 1701. júl. 20-án Dolny István püspök bejelentette Zomborra a maga igényét,[25] de eredmény nélkül.

A temesvári bánság berendezésekor Zombor, mely 1717-ben 15 házból állott,[26] a csanádi tiszttartósági kerületbe jutott. 1718. őszén Pest vármegyéből 20 katholikus magyar család telepedett ide;[27] de a lakosság az adózást nem igen bírta, úgy hogy számosan elszöktek.[28] 1724. okt. havában az adóhátralékok 547 forint 6 krra szaporodtak; a lakosság azzal fenyegetőzött, hogy lerombolja házait s átköltözik a Maros túlsó felére. E fenyegetését nov. 24-én be is váltotta; 15 szegény embert kivéve, a közeli Makóra szökött. Az ott maradottakat is azzal rémítgették, hogy felgyújtják házaikat.[29] A visszaszállított lakosok fékentartására azután az igazgatóság 1725-ben egy kapitány parancsnoksága alatt úgynevezett nemzeti határkatonaságot helyezett itt el,[30] melynek feladatai közé tartozott az is, hogy a postai szállítás felett őrködjék.[31] 1733-ban nagy inség

ütött ki a faluban, úgy hogy a szökések megint ismétlődtek.[32] Az igazgatóság aug. havában kénytelen volt a lakosság nyomorán akként segíteni, hogy 100 mérő búzát s 40 mérő árpát osztatott ki köztük.[33] 1737—38-ban meg a lakosság negyedrészét a pestis pusztította el; az elhunytakat az erdőben levő ú. n. Török-temetőben temették el.[34] 1750. nyarán a határt a sáskák pusztították.[35] 1752-ben épült ki a székesút-zombori marosi töltés.[36]

A lakosság száma 1753-ban 266 lélekre ment.[37] 1762-ben Csanádról ide költözött 19, Nagy-Szent-Miklósról pedig 13 magyar család; ezek építették a Kistelek nevű utczát. A községet 1783. nov. 7-én Öexel Mátyás szerezte meg, kinek fiai 1805. szept. 27-én új adománylevelet eszközöltek ki rá. A család tagjai, legfelsőbb engedélylyel, 1846. febr. 26-án régi nevöket *Rónay*ra változtatták s *Zombori* előnevet is nyertek.[38]

Zombor 1849. febr. havában sokat szenvedett a ráczoktól; úgy hogy a lakosok kénytelenek voltak Makóra menekülni s csak május havában tértek vissza, de házaik háromnegyed része el volt pusztulva.[39] A lakosok száma ez időszerint: 3998 lélek, kik kevés kivétellel valamennyien róm. kath. magyarok.

Határrészei voltak 1864-ben: *Dűlők:* Nagyhalomi, Pogányéri, Hosszúháti, Vékonyéri, Karikai; *erdők:* Nagy, Holtmaros, Pap, Vinczedombi és Királydombi; *tanyák:* Nagybokori, Hosszúháti, Pogányéri, Nagyhalomi; *majorok:* Pálinkaház, Körtvélyes, Csipkési; *kertek:* Ladányi, Dedemszegi, Holtmarosi, Marosúti; *árkok:* Nagyhalomi, Bébi-országúti, Nyomási, Hosszúháti, Marosúti és Kerektói; *tisztások:* Lapostó, Holtmarosi, Miklikaszáló, Pücskösi; *halom:* Nagydomb; *kút:* Sóskút; *erek:* Ladányér, Pogányér; *tó:* Kendertó; *szigetek:* Szugoly, Felső- és Makai sziget.[40]

Elöljárói közül említvék: 1743. Molnár Mihály biró, Borisza Mihály és Triszt Antal esküdtek;[41] 1744. Kovács Márton főbiró; Simon Pál és Kovács Imre esküdtek;[42] 1804. Joó Sámuel jegyző, Simon János biró;[43] 1859. Weinrich jegyző; 1864. László István biró.[44]

Zombornak nagy *egyházi multja* van. Már 1334-ben plébánia állott benne, mely a csanádi (s nem mint a pápai tizedlajstrom hibásan írja, maroselvi) főesperesség alá tartozott.[45] A kis helység az egyháznak számos kitűnő férfiút adott: idevalók voltak: Zombori László 1357-ben csanádi, másik Zombori László

1449-ben, Zombori Illés 1454—58-ban s Zombori Márton 1467—1470-ben aradi kanonokok.[46] A török uralom alatt is róm. kath. magyarok lakták, de 1650-ben nem volt plébánosuk.[47] A török kiűzetése után már 1722. körül plébániát szervezett ide a temesvári igazgatóság;[48] a plébános ellátásához a község 1753-ban 70 frttal járult.[49] A mostani templom sanctuariuma igen régi s még a Csanád nemzetség építménye. Ezt 1744-ben kijavították, 10 öllel megnagyobbították s melléje fatornyot építettek. 1776-ban a kir. kamara a sanctuariumhoz épített részt s a fatornyot lebontatta; magát a templomot, mely a Bold. Szűzet tartja védőjének, [illegible] milyen most.[50] Plébánosai közül ismeretes[illegible] [illegible]4. Sauer Ignácz Ádám, 1817. Horváth Mi[illegible] [illegible] György, 1859. Kövecs András, 1890. Kay[illegible] [illegible]ás Gyula.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dl.* [illegible] — [4] *Dl.* 29566. — [5] Oláh, *Hungaria* 74. — [6] *NR.* [illegible] *[illegible]. defter.* — [8] *Lib. reg.* III. 578. — [9] *Dic. l.* — [10] [illegible] *eleszi orsz. lt.* Lib. I. sign. T. 318. — [12] *Egri kápt.* [illegible] *lib. reg.* VI. 137. — [14] *Uo.* XXI. 197. — [15] *Uo.* XXII [illegible] *pt. lt.* 67. 8. 25. — [17] *Br. Harruckern lt.* X. VIII. 1. [illegible] — [19] *Egri kápt. lt.* K. 358. — [20] *Br. Harruckern* [illegible] *an-sz.-bened. lt.* 62. 38. — [22] *Uo.* P. 225. — [23] *NRA.* [illegible] *a I. napl.* 37. 62. 72. 74. — [25] *Doc. eccl.* 14. 10. — [26] Szentkláray, *Szazev* 21. — [27] Baróti, *Adattár* 232. — [28] *Uo.* 446. — [29] *Uo.* 247. — [30] *Uo.* 251. — [31] *Uo.* 253. — [32] *Uo.* 258. — [33] *Uo.* 258. — [34] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [35] Baróti, *i. h.* 284. — [36] *Uo.* 289. — [37] *Uo.* 294. — [38] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [39—40] *Uo.* — [41] *Csanádi püsp. lt.* C. 6. — [42] *Uo.* C. 19. — [43] *NRA.* 1870. 4. — [44] Pesty, *Hiv. Helyn.* — [45] *Mon. Vat.* I. 154. — [46] Márki, *Arad tört.* I. 377. — [47] *Acta Bosnae* 470. — [48] Baróti, *i. h.* 235. — [49] *Uo.* 295. — [50] Pesty, *Hiv. Helyn.*

Kimaradt helység:

TERJÉN.

Falu.

TERYEN: 1256. *Erd. múz. lt.* TYNHA, TYNHAN: 1321. *Dl.* 322. §. 17. TERJAN: 1864. Pesty, *Hiv. Helyn.*

A torontálvármegyei Lőrinczfalva helyén feküdt, Csóka közelében. Neve az ősi Tarján személynév magashangú változata.

Mindig Csóka, Szanád és Varsány társaságában fordul elő. A Csanád nemzetségnek volt egyik ősi faluja; 1256. decz. 17-én a Kelemenösfiaké lett.[1] De ezek utódai, a Telegdiek Róbert Károly alatt hűtlenség bűnébe estek, s e miatt birtokaikat, köztük Terjént is, elvesztették. Csak a nagybefolyású Telegdi Csanád közbenjárására nyerték vissza újra a falut 1321. július 29-én. A másolatban fenmaradt oklevél *Tynhan*ra ferdíti nevét; de e torzalak alatt kétségkívül Terjén értendő, minthogy előtte Csókát, Szanádot és Varsányt sorolja elő.[2]

Minden oda mutat, hogy a XVI. századot nem érte meg, de még tán a XV-iket sem. Puszta maradt a török időkben is s Csókához tartozott, melylyel együtt a mult században a Marczibányi család szerezte meg. A szerb lakosok *Terjan*ra idomították át nevét. 1848-ban e pusztán Marczibányi Lőrincz a saját nevére *Lőrinczfalva* községet telepítette. Minthogy pedig e községet egy igen széles ér választja kétfelé, mely többnyire vízzel van tele, a környék lakosai az új községet tréfásan elnevezték Budapestnek.[3]

A régi Terjén *egyházi multjának* mi emléke sem maradt. Lőrinczfalvának összesen 478 róm. kath. lakosa van, kik mint leányegyház Csókához tartoznak.

[1] *Erd. múz. lt.* — [2] *Dl.* 322. §. 17. — [3] Pesty, *Hiv. Helyn.*

BIRTOKOS … ATÓJA.

Jegyzet: Az egyes nevek után lévő cs. betűnek *család* a jelentése.

